عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

ابو حذیفه

مولوی سلطان عزیز (عزیز) عفی الله عنه

ناشر

دار الکنوز العلمیة

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]
او بېشكه دا ذكر (قرآن) هرومرو كلك (قوي) كتاب دی

عزيز التفاسير

د قرآن كريم پښتو ترجمه او تفسير

"الفاتحة"، او "البقرة" تر [٢٢٨] ايت پورې

لومړی ټوک

مولوي سلطان عزيز (عزيز) أبو حذيفه عفي الله عنه

حسن خيل مومند، د نجم المدارس پخوانی استاذ

ناشر: دار الكنوز العلمية

1

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نیټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل. او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نیټه پای ته ورسیده.
- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نیټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه وربانديې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تیرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دیرشو ورځو په لحاظ نیول شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني، تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ، ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹٥ هـ ش

د اړیکو پتې

۱) بریښنالیک azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون (۰۰۹۲۳۰۰۵۸٤٦۳٥۱)، (۰۰۹۲۳۱٤٥۲۷۹۳۰۳)

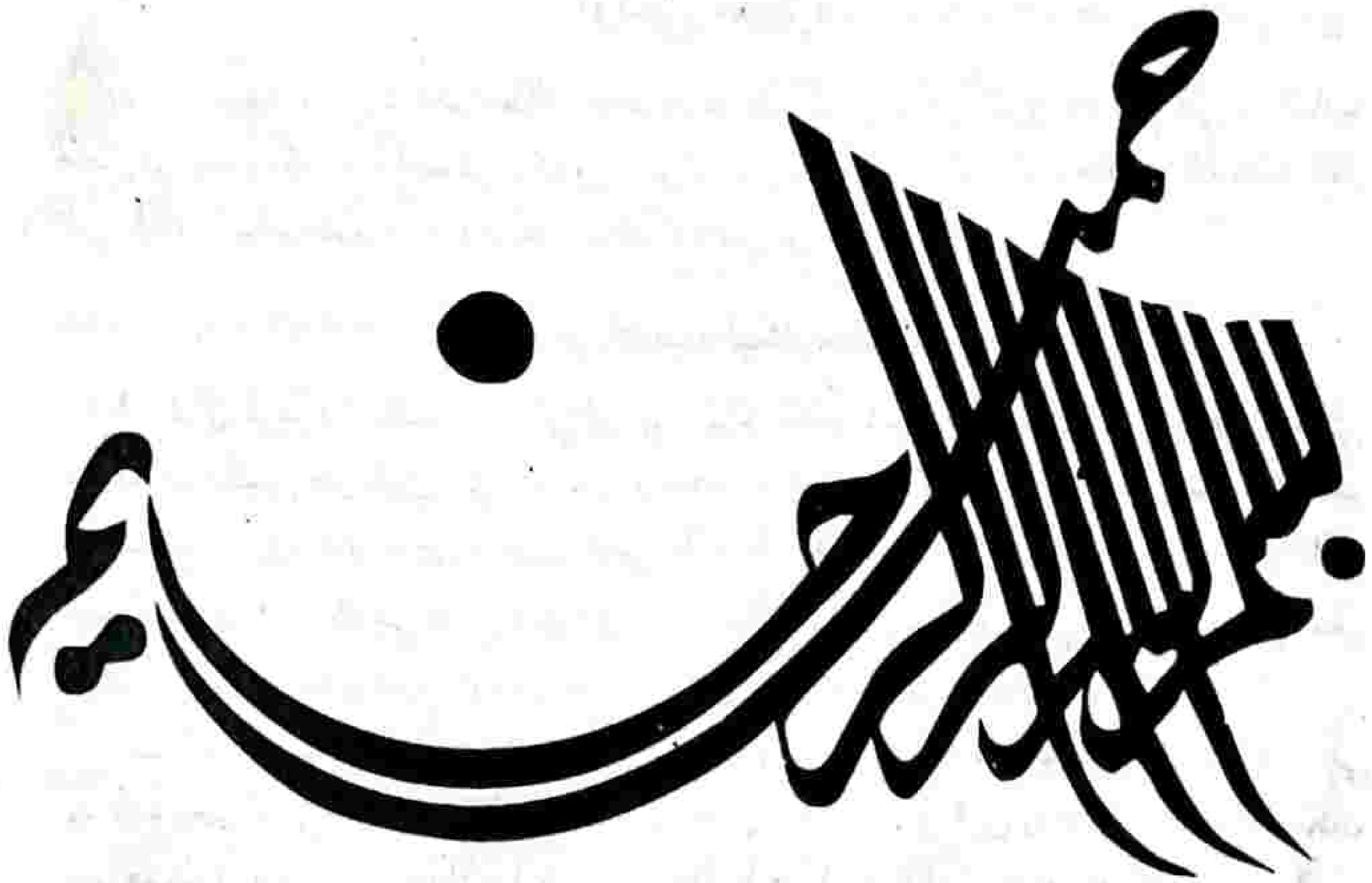
د لاسته راوړلو پتې

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان

ګرځنده تلفون (۰۷۷۱۹٤۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹٤۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خوانۍ شانه، پېښور، پاکستان

تلفون (۰۹۱۲٥٦٥٥۳۸)

الحمد لله رب العالمین والصلاة والسلام علی رحمة للعالمین

وعلی آله وأصحابه نجوم الدین أجمعین، أما بعد:

مونږ غواړو چې د الله ﷻ په توفیق د قرآن کریم په ترجمه او تفسیر باندې د شروع کولو څخه وړاندې محترمو لوستونکو ته دوه سریزې د مقدمې په توګه وړاندې کړو:

اولنۍ سریزه

په دې سریزه کښې د هغو مطالبو توضیح په نظر کښې نیولې شوې ده کوم چې دا کتاب محترمو لوستونکو ته به اجمالي توګه وړېږني ترڅو ورسره د لوستلو څخه مخکښې څه ناڅه اشنا شي، لکه د لیکلو ضرورت او د لیکلو طریقه او داسې نور.

د دې کتاب د لیکلو باعث

۱ـ قرآن کریم د قیامت تر ورځې پورې د ټولو خلکو دپاره نازل شوی دی، د هرې زمانې مشکلات پکښې حل شوي دي، او پوره واضحه ده چې د زمانو په اختلاف سره مشکلات هم تفاوت پیدا کوي، حال دا چې د هرې زمانې خلک په خپلو مشکلاتو باندې د نورو زمانو د خلکو څخه ښه پوهېږي، لکه چې عربي مثل دی: "صَاحِبُ الْبَيْتِ أَدْرَى بِمَا فِيهِ" یعنې: د کور خاوند په هغو شیانو باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې په کور کښې موجودیت لري. د مثال په توګه:

الف: کابلي تفسیر اصلاً په هندوستان کښې په اردو ژبه ډېر کلونه پخوا لیکلی شوی دی، چې په هغه وخت کښې نه روسانو په افغانستان باندې نظامي تېری کړی وه او نه ورسره د افغانانو مجاهدینو د پلوه وسلوال جهاد پیل شوی وه، حال دا چې نن ورځ مونږ په هغې مرحله کښې قرار لرو په کوم کښې چې د روسانو د ګوډاګیانو (افغاني کمونستانو) سره جهاد جاري دی.

یا په بل عبارت: که څه هم په افغانستان باندې د روسانو نظامي تجاوز په ۱۳۵۸/۱۰/۶ هـ ش کال پیل او په ۱۳۶۷/۱۱/۶ هـ ش کال ختم شو مګر د هغوی ګوډاګیان (افغاني کمونستان) اوس هم زمونږ په وژنه لګیا دي او زمونږ جهاد ورسره جریان لري.

ب: د ذکر شوي تفسیر لیکونکو د لیکنې په وخت کښې د خپل ټاټوبي (هندوستان) څخه چرته هجرت نه وه کړی او د هجرت په مشکلاتو باندې اخته نه وه، حال دا چې مونږ د هجرت د مشکلاتو سره مخامخ یاستو چې په پاکستان او ایران او نورو ممالکو کښې خواره واره او تیت پرک پراته یاستو او د ډول-ډول سختیو سره لاس او ګرېوان یاستو.

ج: د هغوی د لیکنې په وخت کښې د شهیدانو د وینو رودونه جاري نه وه او د مجاهدینو اندامونه

نه پرېښودل. حال دا چې دغه غمېزه زمونږ د سترګو لاندې سات په سات او ګړی په ګړی په مونږ باندې تکرارېږي.

لنډه دا چې مونږ ته ځينې ايتونه همدغه جاري جهاد تفسير کړه، ته به وايې چې همدا نن او همدا زمونږ په هکله نازل شوي دي. يوه عربي شاعر څومره ښه ويلي دي چې:

سَتُبْدِيْ لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا :: وَيَأْتِيْكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ

يعنې: ژر ده چې راتلونکې ورځې به تاته هغه حوادث درڅرګند کړي د کومو څخه چې ته غافل يې (او ورباندې خبر نه يې). او هغه څوک به دې درباندې خبر کړي کوم ته به چې تا څه توښه نه وي ورکړې (چې دا واخله او ماته حوادث بيان کړه).

د: پخوانيو مفسرينو کرامو ته دې الله ﷻ ډېر اجرونه ورکړي چې د قرآن کريم د توضيحاتو دپاره يې زښت ډېر زحمتونه ګاللي دي خو هغوی په دې ملامته نه دي چې زمونږ د زمانې د مشکلاتو څخه ساکت پاتې شوي دي، هغوی څه خبر وه چې دغسې او هغسې مشکلات به په راتلونکي کښې څرګندېږي، غيبي علم خو الله ﷻ پورې اختصاص لري.

هـ: په دې باندې علاوه د وخت مجاهدين هم په پرلپسې توګه مونږ ته د يوه تفسير د ليکلو غوښتنه راوړاندې کوي، لکه قومندان صاحب حافظ الحق او قومندان صاحب سازنور چې دواړه د ګلائي د کلي اوسېدونکي دي، او زمونږ د ډېرو نژدې دوستانو څخه دي.

د دغو مجاهدينو غوښتنې ته "نه" ويل هم ګران کار دی.

نو د همدې کبله مونږ څو کرته استخاره وکړه او د خپل رب ﷻ څخه مو په ماثوره دعاء سره خير وغوښت او بيا مو اراده وکړه چې د الله ﷻ په توفيق په پښتو ژبه د قرآن کريم دتفسير په ارتباط د وخت د غوښتنو په مطابق يو کتاب وليکو، چې د حالاتو د مساعدت په صورت کښې به په دري ژبه هم وژباړل شي ترڅو ترې ټول افغانان ورونه او خويندې ګټې اوچتې کړي. الله ﷻ دې ورته په دنيا او آخرت کښې دا کتاب ګټور وګرځوي. آمين يا رب العالمين، برحمتک يا أرحم الراحمين.

د دې کتاب د ليکنې طريقه

۲_ که څه هم ممکنه ده چې د بيان طرز او طريقه د ليکنې په جريان کښې څه تفاوت مونده کړي مګر کومه طريقه چې سمدستي په همدې هکله زمونږ په ذهن کښې قرار لري هغه دا ده:

الف: مونږ غواړو چې د الله ﷻ په توفيق د قرآن کريم ايتونو په نورو ايتونه سره تفسير کړو او بيا يې په احاديثو او د سلفو صالحينو په اقوالو کښې پلټنه وکړو چې څنګه-څنګه يې تفسير کړي دي.

ب: په متشابهاتو کښې مونږ ته د سلفو صالحينو تګلاره غوره برېښي، چې بې خطره ده.

ج: مونږ به د عربيت د علومو او قواعدو څخه په هغو ځايونو کښې استفاده وکړو په کومو کښې چې راته شريعت اجازه راکوي.

د: مونږ به کوښښ وکړو چې علمي او فني اصطلاحات په ساده او اسانو الفاظو کښې بيان کړو

ترڅو لوستونکي په حرج کښي واقع نه شي.

هـ موږ به کمزوري اقوال او واهيات او همدارنګه اسرائیلیات ذکر نه کړو مګر د رد دپاره، البته هغه اسرائیلیات کوم چي زموږ په شريعت کښي رد شوي وي.

هو: کوم اسرائیلیات چي زموږ په شريعت کښي نه وي رد شوي او تضاد هم ورسره ونه لري او بالآخره موږ بي په ذکر کښي څه ګټه وګورو، نو د هغو د ذکر څخه د امتناع لوظ نه کوو.

و. موږ به د الله ﷻ په فضل هغه شبهات او سوالونه جواب کړو کوم چي لوستونکو ته د تلاوت په وخت کښي د هغوی ته ورځي او پکښي ګرځي راګرځي.

ز. موږ به د معاندينو اعتراضاتو ته غابس ماتوونکي جوابونه ووايو او موقع به ورنه کړو چي خلک په غفلت کښي واچوي.

ح. داسي شيان به ذکر نه کړو چي عوام په تشويش کښي اچوي، او هغه تشويشونه به تصحيح کړو او يا به وريانډي د ابطال کرښه کش کړو کوم چي د عوامو په منځکښي غلط مشهور دي.

ط. په کومو ځايونو کښي چي شرعي ممانعت موجود نه وي هلته به موږ خپله توجيه او يا د مفسرينو په اقوالو کښي ترجيح د محترمو لوستونکو څخه ونه سپموو.

ي. کوښښ به وکړو چي معنوي شيانو ته د توضيح په غرض محسوس مثالونه مونده کړو، او هم د ايتونو دپاره تازه مصداقات په ګوته کړو.

يا. د سورتونو او ايتونو ارتباطات او شان نزولونه به هم په بشري چوکاټ کښي هېر نه کړو.

يب. که څه هم موږ ته د لغاتو معناوي او د فقهي احکامو بيان هم ضروري بريښي مګر په دومره اندازه چي د ايتونو تفسير ورته ضرورت ولري او يا وريوري متوقف وي.

يج. په کومو ځايونو کښي چي ډېر اوږده بيان ته اړتيا وي چي دا کتاب (عزيز التفاسير) بي تحمل نه شي کولی هلته به موږ لوستونکو ته د اوږده بيان ځايونه وربه ګوته کړو، ترڅو محترم لوستونکي ورته مراجعه وکړي او پخپله يې مطالعه کړي.

يد. موږ به تفسيري تحليلونه او هم صرفي او نحوي تحليلونه ځای په ځای ذکر کړو.

يه. موږ به تر خپلي وسي پوري په عبثياتو او بي ګټو خبرو باندي دا کتاب اوږد نه کړو.

يو. بالآخره موږ غواړو چي د الله ﷻ په توفيق د ايتونو د توضيح دپاره څه اشعار (پښتو، دري، عربي) او څه قيصي او متلونه هم ذکر کړو او داسي نور.

د دي کتاب د ژباړي ډول

٣ـ د يوي ژبي څخه بلي ته د يوه مضمون اړول او ژباړل په دوه وو ډولونو سره صورت نيسي[1]، چي يوه ډول ته حرفي ترجمه وايي او بل ډول ته د تفسيري ترجمي لقب ورکولی کېږي.

الف. حرفي ترجمه او ژباړه د دي څخه عبارت ده چي په يوه ژبه کښي يو کلام تکي په تکي بلي

(١) مناهل العرفان في علوم القرآن ج٢ ص٣٢٥

ژبې ته واړولی شي حتی چې د کلماتو ترتیب هم پکښې تغیر ونه خوري.
ب: تفسیري ترجمه دې ته ویل کېږي چې د یوه کلام مضمون بل کلام ته واړولی شي چې نه یې د کلماتو افرادي معناوې په نظر کښې ونیولی شي او نه یې د ترتیب مراعات وکړی شي.
په دې کتاب کښې مونږ حرفي ترجمه غوره کړو خو فقط په یوه تفاوت سره، هغه دا چې د کلماتو ترتیب مو پکښې د نظره غورزولی دی ترڅو کلام بې مزې ونه ګرځي او خوند او لذت یې په خپل ځای پاتې شي.
نو د دې دپاره چې تاسو ته زمونږ د غوره کړی شوې ترجمې غوروالی او بهتري څرګنده شي په دغه ایت شریف ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ كَآفَّةٗ ﴾ [البقرة:۲۰۸] کښې ذکرې شوې دریواړه ترجمې تطبیقې کړئ:
حرفي ترجمه: ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو داخل شئ په اسلام کښې ټول.
تفسیري ترجمه: ای مؤمنانو! تاسو په اسلام کښې په هر اړخیز ډول سره داخل شئ او په انتخابي توګه پکښې مه داخلېږئ چې ځینې احکام یې قبول کړئ او ځینې یې رد کړئ.
غوره ترجمه: ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو په ټول اسلام کښې داخل شئ.
هو! مونږ به تفسیري ترجمه هم د نظره ونه غورزوو بلکې د "مطلب خلاصه" د عنوان لاندې به یې محترمو لوستونکو ته د اغلبیت په توګه وړاندې کړو، لکه چې لاندې واضحه کېږي.

د دې کتاب ترتیب

۴ـ د دې کتاب ترتیب مونږ په لاندې ډول په نظر کښې نیولی دی:
الف: باید د ایتونو لاندې غوره ترجمه ولیکله شي.
ب: بیا ارتباطات او شان نزولونه ذکر کړی شي.
ج: بیا د "مطلب خلاصه" عنوان یا تفسیري ترجمه کېښودله شي.
د: بیا باید د "توضیحات" د عنوان لاندې هغه موضوعات تشریح کړی شي کوم چې زیاتې تشریح ته اړتیا لري، د کومو تشریح ته چې په حرفي او تفسیري ترجمو کښې اشاره شوې وي.
۵ـ مونږ غواړو چې دغه کتاب په ذکر شوي ترتیب سره ځکه مرتب کړو چې په دې ترتیب کښې د ټولو لوستونکو د حالاتو غوښتنې په نظر کښې نیولې کېږي. دا ځکه چې:
الف: که څوک ډېر لږ فرصت لري نو هغه به صرف د ژباړې او ترجمې څخه استفاده وکړي البته چې د څه تدبر او تفکر څخه به کار واخلي.
ب: که د چا فرصت لږ زیات وي نو هغه به د "مطلب خلاصه" د عنوان په محتویاتو خپله تنده ماته کړي او د تفسیري ترجمې په لوستلو سره به اکتفاء وکړي چې ډېر دقت او تفکر ته هم پکښې چندان ضرورت نشته.
ج: او که څوک پریمانه فرصت لري او زړه یې غواړي چې په استدلالي توګه مطالب تعقیب کړي

نو ـ ان شاء الله ﷻ ـ د هغه سترګې به د "توضیحات" د عنوان په محتویاتو باندې یخې او قناعت به یې حاصل شي.

د کتاب عناوین

۶ـ د الله ﷻ په کومک به دغه کتاب د اغلبیت په لحاظ لاندې عناوین ولري:

۱ـ شان نزول یا شان نزولونه. ۲ـ ارتباط یا ارتباطونه. ۳ـ د مطلب خلاصه. ۴ـ توضیحات او د مطلب خلاصه. ۵ـ شان نزول او توضیحات. ۶ـ ارتباط او توضیحات. ۷ـ د لغاتو معناوې. ۸ـ څو نکات. ۹ـ سوال جواب. ۱۰ـ سوالونه او جوابونه. ۱۱ـ قرآن کریم او زمونږ زمانه. ۱۲ـ د ایتونو تازه مصداق. ۱۳ـ د نامه په بدلون حقیقت نه بدلیږي. ۱۴ـ دنیاوي کسبونه ټول کفائي فرض دي. ۱۵ـ یوه مسئله یا څو مسائل. ۱۶ـ افغان مجاهدین او د جهاد دوران. ۱۷ـ د دې عصر کفري دولتونه. ۱۸ـ عجیب منظر. ۱۹ـ عجیبه عبارت. ۲۰ـ عجیبه اشاره. ۲۱ـ عجیب امتحان او عجیبه کامیابي. ۲۲ـ عجیب توافق. ۲۳ـ عجیبه بې انصافي. ۲۴ـ په امتحان کښې بل امتحان. ۲۵ـ هم اقرار او هم انکار. ۲۶ـ خارق العاده مرګ. ۲۷ـ متعدد تفسیرونه. ۲۸ـ متعدد تحلیلونه. ۲۹ـ د دې زمانې فرعون څوک دی. ۳۰ـ اعتراف او اعتذار. ۳۱ـ لیوني او خنګل. ۳۲ـ چرګه مشره ده که هګۍ مشره ده؟ او داسې نور.

زمونږ التزامات

۷ـ مونږ به د الله ﷻ په توفیق د مطالبو په وړاندې کولو کښې لاندې التزامات عملي کړو:

الف: احادیث به تخریج کړو.

ب: که په تخریج باندې یې بریالي نه شوو نو د هغو مفسرینو کرامو په تخریج باندې به اکتفاء وکړو کوم چې محدثین هم دي، لکه ابن کثیر، البغوي، الطبري او نور.

البته دا د دې کبله چې تخریج ډېر اوږد وخت غواړي نو د لوستونکو څخه هیله ده چې د دغسې احادیثو تخریج همدوی په غاړه واخلي.

ج: مونږ به په هره موضوع کښې د ضرورت په اندازه بحث وکړو او د اوږده بحث دپاره به ځینې ځایونه په ګوته کړو چې لوستونکي هملته مراجعه وکړي.

د: مونږ به ایتونه په متبادرې معنی سره تفسیر کړو.

هـ: د تاکید څخه به تاسیس بهتر وګڼو.

و: په متعددو احتمالاتو کښې به یوه احتمال ته ترجیح ورکړو او تر خپلې وسې پورې به لوستونکي په حرج کښې واقع نه کړو.

ز: په متعددو احتمالاتو کښې به کله ـ کله د بدلیت په لحاظ یا د عموم مجاز په لحاظ ټول احتمالات مراد وګڼو.

ح: مونږ به دا کتاب د هغو مطالبو څخه لرې وساتو چې د ایتونو سره نژدې اړوند ونه لري.

ط: مونږ به د هغو موضوعاتو د ذکر څخه خودداري خپله کړو کوم چې د بیرو علومو ته ضرورت لري ترڅو عوام په حرج کښې وانه چوو.

ي: کومې قیصې چې د ایتونو په تفسیر کښې لاس کوي د هغو ذکر به هم د محترمو لوستونکو څخه ونه سپموو او داسې نور.

د دې کتاب مراجع

۸ـ که څه هم مونږ مونږ به ـ ان شاء الله ﷻ ـ حتی المقدور کوښښ وکړو ترڅو د مطالبو مراجع د کتاب په حواشیوو کښې ولیکو.

مګر د دې دپاره چې د محترمو لوستونکو علم په اجمالي توګه په ټولو مراجعو باندې حاصل شي نو د کتاب په پای (وروستنۍ برخه) کښې به د ټولو مراجعو نوملیک ذکر کړو، او د هر ټوک په اخر کښې دا کار خکه نه شو کولی چې د اوږدوالي څخه پرته بله نتیجه نه لري، حال دا چې مونږ د کتاب د بې فائدې اوږدولو اراده نه لرو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه محترم لوستونکي پوهېږي چې هغو ټولو کتابونو ته مراجع ویل کیږي کومو ته چې د کتاب لیکونکی د لیکنې په وخت کښې مراجعه کوي برابره خبره ده چې په مراجعه باندې یې استفاده مرتبه شوي وي او یا بل شی.

یا په بل عبارت: کتاب لیکونکی د لاندې مطالبو د ترلاسه کولو په غرض مراجعو ته مراجعه کوي:

الف: چې د هغو څخه استفاده وکړي.

ب: چې په هغو باندې نقد وکړي.

ج: چې د هغو سره محض توافق څرګند کړي.

نو محترم لوستونکي به د دې کتاب (عزیز التفاسیر) د کتلو په وخت کښې په خپله وګوري چې مونږ د کوم مطلب په منظور مراجعو ته مراجعه کړې ده (په مراجعه باندې مو کوم یو مطلب ترتب موندلی دی).

دوهمه سریزه

په دې سریزه کښې د الله ﷻ په توفیق ځینې هغه مطالب لیکلی کېږي کوم چې په قرآن کریم پورې نژدې اړوند لري او اجمالي علم ورباندې بې ګټې نه دی، چې په لاندې ډول دي:

د قرآن کریم نزول او راغونډول

۱ـ د قرآن کریم د نزول او راغونډولو په ارتباط ځینو علماوو کرامو ښه مفصل معلومات لیکلي دي[۱]، که د چا زیات تفصیل زړه غواړي نو هملته دې مراجعه وکړي خو مونږ په همدې موضوع کښې د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: قرآن کریم په نبي کریم ﷺ باندې په درویشتو کلونو کښې د تقریر په شکل د ضروراتو په مطابق نازل شوی دی. په دغه وخت کښې د یو پلوه په هغو لغاتو باندې هم مشتمل وه کوم چې د قریشي لغاتو څخه په غیر د نورو عربي قبائلو د سهولت دپاره نازل شوي وه، او د بله پلوه متفرق وه چې هر چا د خپل خان دپاره هومره ایتونه لیکلي وه کوم چې لاس ته ورغلي وه، او هر چا د خپله خانه سره ساتلي وه.

ب: أبو بکر الصدیق ﷺ د خپل خلافت په دوران کښې د قرآن کریم متفرقې او منتشرې پاڼې راغونډې کړې او د خپله خانه سره یې وساتلې ترڅو د قاریانو په شهادت یا وفات سره د منځه لاړې نه شي.

ج: عثمان ﷺ د خپل خلافت په دوران کښې د یوې څلور کسیزې جرګې په ذریعه د قرآن کریم څخه هغه غیر قریشي لغات وویستل کوم چې د سهولت دپاره نازل شوي وه او د یوه کتاب په شکل یې څو نسخې ولیکلې چې یوه نسخه یې په مدینه منوره کښې پرېښودله او نورې څو نسخې یې د مملکت (اسلامستان) اطرافو ته واستولې ترڅو د خلکو د اختلافاتو مخه ونیوله شي.

د: همدغه عثماني لیکلی شوی قرآن کریم به د قیامت د ورځې پورې د مؤمنانو ترمنځ موجودیت لري. الله ﷻ دې ورته لا زیاته ترقي ورکړي.

"آیة" څه معنی؟

۲ـ د "آیة" په هکله لاندې معلومات لوستل په کار دي:

الف: د "آیة" کلمه په اصل کښې "أَوَيَة" ـ لکه "خَزَنَة" ـ وه. "و" یې په "الف" سره بدل شو نو "آیة" ـ لکه "آفة" ـ ترې جوړ شو.

ب: دا کلمه په لغت کښې د نښې او علامې معنی ورکوي خو په اصطلاح کښې[۲] د قرآني سورت

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۹؛ تفسیر الخازن ج۱ ص۸؛ البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۳۳؛ مناهل العرفان في علوم القرآن ج۱ ص ۲۳۲، ۲۵۶

(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۶۱

هغه برخه ده کومه چې په دائره (O) باندې منتهي شوې وي.

ج. دغه دائره (O)، په حقیقت کښې د "ة" د کلمې تخفیف کړې شوې شکل دی چې په لیک کښې لیکل کېږي. "ة" تخفیف کړې شوې دی او په آیتو مدوره "ة" باندې د لکو د ښکاریدو (O)، په شکل اړولې شوې په پښتو دله شوې ده.

د. د آیتونو ترتیب او تحدید دواړه بالاتفاق توقیفي دي چې اجتهاد پکښې مداخله نه ده کړې[1].

لاندې وضاحت ولولئ:

نبي کریم ﷺ پوځل په یوه حدیث کښې د [النحل ۹۰] آیت ته اشاره وکړه او ویې فرمایل چې (اتاني جبريلُ عليه السَّلامُ فأمرني أن أضعَ هذه الآيةَ بهذا الموضعِ من هذه السُّورة)[2] یعنې ماته جبرائیل علیه راغی او امر یې راته وکړ چې دغه آیت د دغه سورت څخه په دغه ځای کښې کېږدم.

ه. د قرآن کریم ډېر وړوکی آیت د "الفجر" د سورت اولنی آیت دی چې د حرفونو شمېر یې فقط پنځه (۵) دی.

و. د قرآن کریم ډېر اوږد آیت د [البقرة ۲۸۲] آیت دی چې د حرفونو شمېر یې پنځه سوه او څلوېښتو (۵۴۰) ته رسېږي.

د "سُورة" معنی

۳ـ د قرآن کریم د سورتونو په ارتباط لاندې څه معلومات ولولئ:

الف. د "سُورة" کلمه په لغت کښې د ارتفاع او منزل معنی ورکوي[3]، نو په دې وايي چې د قرآن کریم سورتونه د یوې دنګې ماڼۍ څپونه دي او یا د سیړمې منازل دي چې قاري پکښې ګرځي راګرځي.

ب. د "سُورة" کلمه په اصطلاح کښې د قرآن کریم د آیاتونو د هغې مجموعې نوم دی کومه چې د دریو آیاتونو څخه کمه نه وي او خاص نوم یا نومونه هم ولري.

ج. د قرآن کریم د سورتونو تحدید او نومونه دواړه توقیفي دي اجتهاد ته پکښې دخل نشته[4].

د. اما د سورتونو په ترتیب کښې اختلاف دی خو جمهور علماء کرام په دې نظر دي چې دا اجتهادي دی او توقیفي نه دی[5].

د قرآن کریم اعداد

۴ـ د قرآن کریم اعداد او شمارې په لاندې ډول دي:

الف. د قرآن کریم آیتونه د اختلاف سره سره شپږ زره دوه سوه او شپږ دېرش (۶۲۳۶) دي[6].

---

(۱). مناهل العرفان في علوم القرآن ج۱ ص۲۳۹، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۴۹

(۲). مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۱۸

(۳). لسان العرب ج۴ ص۳۸۶، مفردات الراغب ص۲۵۴

(۴). تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۳۷، ج۱ ص۳۹، تفسیر المراغي ج۱ ص۲۳

(۵). البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۵۷، تفسیر القرطبي ج۱ ص۵۹

(۶). تفسیر القرطبي ج۱ ص۶۵

ب: په دغو کښې ځلور زره ځلور سوه او پنځه اویا (۴۴۷۵) مکي دي او متباقي یو زر اوه سوه او یو شپېته (۱۷۶۱) مدني دي.

ج: د قرآن کریم ټول سورتونه یو سلو ځوارلس (۱۱۴) دي چې دوه اتیا (۸۲) مکي دي، شل (۲۰) مدني دي او متباقي دولس (۱۲) اختلافي دي[۱] چې ځینې علماء کرام یې مکي ګڼي او ځینې نور ورته د مدني لقب ورکوي.

د: د قرآن کریم د ټولو کلمو شمېر اوه اویا زره ځلور سوه او نهه دېرش (۷۷۴۳۹) ده[۲].

ه: د حرفونو شمېر یې درې لکه ځلوېښت زره اوه سوه او ځلوېښتو (۳۴۰۷۴۰) ته رسېږي[۳].

پاتې شوه دا چې د حرفونو د تعداد په لحاظ په کوم خای باندې قرآن کریم نیمایي جوړېږي، نو دا موضوع به ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [الکهف: ۷۴] ایت لاندې واضحه شي.

مکي او مدني

۵ـ د مکي سورتونو یا ایتونو او هم د مدني سورتونو یا ایتونو په تعریف کښې علماء کرام په لاندې درېوو ګروپونو ویشلی شوي دي[۴]:

الف: مشهور قول دا دی چې مکي هغه سورت ته ویل کېږي کوم چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوی وي او مدني هغه دی چې د هجرت څخه وروسته نازل شوی وي که څه هم په مکه کښې وي.

ب: مکي هغه دی چې په مکه کښې نازل شوی وي او مدني هغه دی چې په مدینه کښې یې نزول موندلی وي.

ج: مکي هغه دي چې اهل مکه وربانديې مخاطب ګرځولي شوي وي او مدني هغه دي په کومو سره چې اهل مدینه مخاطب وي.

د قرآن کریم نومونه

۶ـ الله ﷻ په خپل کلام کښې قرآن کریم په پنځه پنځوسو (۵۵) نومونو سره یاد کړی دی لکه "فُرقَان" او "نُور" او داسې نور. خو د "مُصحَف" نوم ورته د ابو بکر الصدیق ﷺ د خلافت په دوره کښې ایښودل شوی دی[۵].

د "تفسیر" او د "تاویل" معناوې

۷ـ که څه هم د "تفسیر" او "تاویل" په معناوو کښې ځینو مفسرینو کرامو زښت ډېر اوږد بحث کړی دی مګر مونږ یې په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو[۶]:

---

(۱) مناهل العرفان في علوم القرآن ج۱ ص۱۹۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۱ ص۶۵
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۷
(۴) الاتقان في علوم القرآن ج۲ ص۹
(۵) البرهان في علوم القرآن ج۱ ص۲۷۳
(۶) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۲۴؛ الاتقان في علوم القرآن ج۲ ص۱۷۳؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۷

الف. تفسیر په لغت کښې کشف او اظهار ته ویل کېږي او په اصطلاح کښې د یوه لفظ څخه متبادره او څرګنده معنی اراده کول د تفسیر په نامه یادېږي.

ب. تاویل د لغت په لحاظ سره د تاوولو او یو طرف ته د ورګرځولو معنی ورکوي او په اصطلاح کښې د دې دپاره وضعه شوی دی چې د یوه لفظ څخه غیر متبادره او ناڅرګنده معنی اراده کړی شي.

د ښه وضاحت دپاره ذکرې شوې دواړه معناوې په یوه ایت شریف کښې ولولئ، هغه دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ وَتُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ ﴾ [آل عمران ۲۷].

تفسیر: یعنې: او ته ژوندی د مړي څخه راوباسې او مړی (بې روحه شی) د ژوندي څخه راوباسې (چې چرګوړی د هګۍ څخه او هګۍ د چرګې څخه رابهر کوې).

تاویل: یعنې: او ته ژوندی د مړي څخه راوباسې او مړی د ژوندي څخه راوباسې (چې مسلمان د کافر څخه زېږوې او کافر د مسلمان څخه زېږوې، لکه ابراهیم ؑ د آزر څخه او کنعان د نوح ؑ څخه).

د قرآن کریم فضائل

۸ـ که څه هم د قرآن کریم د فضائلو په هکله زښت ډېر احادیث روایت شوي دي مګر مونږ د لاندې څو احادیثو په ذکر باندې د مثال په توګه اکتفاء کوو:

الف. نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «الْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ»(۱) یعنې قرآن کریم ستا دپاره حجت دی (چې خپل ځان ته به ورباندې د عمل په صورت کښې نجات ورکړې)، او یا په تا باندې حجت دی (چې د بې عملۍ په صورت کښې به ورباندې ملامت کړی شې).

ب. په یوه اوږده حدیث کښې یو صحابي ؓ وايي چې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَلَا إِنَّهَا سَتَكُونُ فِتْنَةٌ» یعنې: اګاه اوسئ! یقیناً قیصه دا ده چې ډېر ژر به ډېره غټه فتنه به موجوده شي. نو ما پوښتنه وکړه چې: «مَا الْمَخْرَجُ مِنْهَا يَا رَسُولَ اللهِ؟» یعنې: یارسول الله! د دغې فتنې څخه د وتلو لاره کومه ده؟ نو جواب یې راکړ چې: «كِتَابُ اللهِ»(۲) یعنې: د وتلو لاره تري فقط کتاب الله دی (چې عمل ورباندې وکړی شي).

ج. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ»(۳) یعنې: ستاسو بهتر هغه څوک دی کوم چې قرآن کریم زده کړي او خلکو ته یې ورزده کړي (تعلیم کړي).

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۱۱۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۸
(۳) سنن ابو داؤد ج۱ ص۲۰۵

د نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «يُقَالُ لِصَاحِبِ الْقُرْآنِ اقْرَأْ وَارْتَقِ وَرَتِّلْ كَمَا كُنْتَ تُرَتِّلُ فِي الدُّنْيَا فَإِنَّ مَنْزِلَكَ عِنْدَ آخِرِ آيَةٍ تَقْرَؤُهَا»[1] يعنې د قيامت په ورځ به د قرآن کريم ملګري ته وويل شي چې قرائت کوه او پورته خېژه او په ارامی سره يې لوله لکه چې په دنيا کښې به دې په ارامی سره لوسته، نو يقيناً ستا منزل او کور د وروستني ايت په نزد دی چې ته يې قرائت کوې.

هـ: نبي کريم ﷺ په يوه قدسي حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ شَغَلَهُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ عَنْ مَسْأَلَتِي وَذِكْرِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ ثَوَابِ السَّائِلِينَ»[2] يعنې الله ﷻ فرمايي هغه څوک چې زما د سوال او زما د ذکر څخه يې د قرآن کريم قرائت مشغول کړي نو هغه ته به زه د سوال کوونکو (او ذکر کوونکو) د ثواب څخه ډېر افضل ثواب ورکړم.

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۲۰۶
(۲) سنن الدارمي ج۲ ص۳۱۷

الفاتحة (١)

سریزه

۱_ دا سورت تقریباً څه دپاسه دوه ویشت (۲۲) نومونه لري[۱] چې ټول د دې سورت په فضائل باندې دلالت کوي، خو مشهور نوم يې "الفاتحة" دی

که څه هم دا سورت په خپل دغه نامه باندې په صراحت سره مشتمل نه دی مګر د معنی په اعتبار سره وربانديې مشتمل دی ځکه چې دا کلمه (الفاتحة) د هر شي هغې اولنی برخې ته ویله کېږي په کومې سره چې همدغه شی پیل کېږي[۲]

دا سورت هم هغه اولنی برخه ده په کومې سره چې قرآن کریم د نزول په ملحوظ نه، بلکې په لوح محفوظ کښې د موجودیت په ملحوظ پیل او شروع شوی دی.

د دغه ډول نوم یو نظیر د "الإخلاص" د سورت نوم دی چې د ﴿ قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ﴾ سورت وربانديې په صراحت سره مشتمل نه دی بلکې د معنی په لحاظ وربانديې مشتمل دی، چې سوچه د توحید بیان پکښې نازل شوی دی.

دا سورت مکي دی

۲_ که څه هم د یوه حدیث په استناد دا سورت (الفاتحة) د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۳]، چې د بعثت په اولنیو وختونو کښې د قرآن کریم د ټولو سورتونو څخه وړاندې اولنی کامل سورت همدا سورت دی چې نزول يې موندلی دی.

یا په بل عبارت: د دې سورت څخه وړاندې اېتونو نزول موندلی وه خو کامل سورت ترې وړاندې نزول نه وه موندلی؛ مګر خیني علماء کرام وايي[۴] چې دغه سورت په لاندې ډول تکراراً نازل شوی دی:

الف: دا ورت اول ځل هغه وخت نازل شوی دی چې کله نبي کریم ﷺ د معراج د دوري څخه راستون شو او پنځه لمونځونه فرض وګرځېدل.

یا په بل عبارت: د لمانځه د فرضیت سره سم دغه سورت هم نازل شوی دی، ترڅو په لمونځونو کښې قرائت کړی شي. نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ»[۵] یعني: هغه چا دپاره لمونځ نشته کوم چې (پکښې) فاتحة الکتاب قرائت نه کړي.

ب: دوهم ځل دا سورت په مدینه منوره کښې هغه وخت نازل شوی دی چې کله د بیت المقدس څخه بیت الله ته د قبلې تحویل صورت ونیوه.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۱۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹؛ روح المعاني ج۱ ص۳۴
(۲) لسان العرب ج۲ ص۵۳۹
۳، صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۲، ۶۸۳
۴، تفسیر ابي السعود ج۱ ص۸
۵، صحیح مسلم ج۱ ص۱۶۹

د دې سورت اعداد

۳ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه یې فقط اووه (۷) ایتونه دي[۱]، خو په لاندې وضاحت سره:

اول: څوک چې ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴾ مستقل ایت بولي او هم یې د دې سورت جزء ګڼي نو هغوی وايي چې اوم (۷) ایت یې د ﴿ صِرَاطَ الَّذِينَ ﴾ څخه پیل شوی او په ﴿ وَلَا الضَّالِّينَ ﴾ باندې تمام شوی دی.

دوهم: څوک چې ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴾ د دې سورت جزء نه ګڼي هغوی د ﴿ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ ﴾ څخه اوم (۷) ایت شروع کوي.

ب: د دې سورت د کلماتو شمېره پنځه ویشت (۲۵) ده[۲].

ج: د دې سورت د حرفونو شمېره یو سل او څلوېښتو (۱۴۰) ته رسېږي[۳].

د دې سورت محتویات او مطالب

۴ـ دا سورت په حقیقت کښې د اشارې په توګه د قرآن کریم په ټولو مطالبو او محتویاتو باندې مشتمل دی، ته به وايې چې په دې سورت کښې په اجمالي ډول ټول قرآن کریم اینبودل شوی دی، چې ځینو علماوو کرامو ښه تفصیل ورکړی دی[۴].

د همدې کبله دغه سورت نبي کریم ﷺ په خپل یوه حدیث کښې د "أُمُّ الْقُرآن" په نامه یاد کړی دی[۵]، لکه چې الله ﷻ خپل ازلي کتاب (لوح محفوظ) ته په [الرعد: ۳۹] ایت کښې د "أُمُّ الْكِتَاب" لقب ورکړی دی چې د قیامت د ورځې پورې د ټولو کائناتو په ذکر باندې مشتمل دی.

شاید چې د همدې کبله به د قرآن کریم اولنی برخه (سپاره) په "الم" سره نوموله شوې وي، نه په "الْحَمْدُ" سره، والله ﷻ أعلم.

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ۝١ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝٢ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ۝٣ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۝٤ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝٥ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝٦ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ۝٧ ﴾

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱ ص۵۰، تفسیر البغوي ج۱ ص۳۷
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۸
(۳) تفسیر الخازن ج۱ ص۱۶
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۱۶، تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۱۲، التفسیر الكبیر ج۱ ص۲۰، تفسیر القاسمي ج۲ ص۲۵
(۵) صحیح مسلم ج۱ ص۱۶۹

[۱] د ډېر مهربان (او) ډېر رحم درلودونکي الله ﷻ په نامه
[۲] هر جنس ستاینه الله ﷻ پورې مختصه ده چې د عالمونو پالونکی (او کارسازی) دی.
[۳] چې ډېر مهربان (او) ډېر رحم درلودونکی دی.
[۴] چې د جزا د ورځې (قیامت) مالک (واکدار) دی.
[۵] مونږ خاص ستا عبادت کوو او خاص ستا څخه کومک (او معونت) غواړو (د تولو شرکیاتو څخه بېزار یاستو).
[۶] مونږ ته سمه لاره وښیه.
[۷] د هغو کسانو لاره چې تا ورباندې انعام کړی دی، چې د غضب ورباندې کړی شوو کسانو او د لار ورکو کسانو (گمراهانو) څخه غیر (او جدا) دي.

د مطلب خلاصه

د دې سورت په دوه ویشتو (۲۲) نومونو کښې یو نوم "تَعْلِيمُ الْمَسْئَلَة" دی[۱]، چې په همدې لحاظ د سورت مضمون داسې راځېږي.

ای پیغمبره! د ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ په ویلو سره خپل اُمت ته د سوال کولو طریقه ورزده کړه هغه دا چې:

۱ـ ستا امت ته په کار دي چې د هر څه څخه وړاندې د خپل رب ﷻ ستاینه وکړي چې:

الف: ټولې ستاینې او محامد په الله ﷻ پورې اختصاص لري. او دا ځکه چې همدی ﷻ د ټولو عالمونو او ټولو مخلوقاتو پالونکی او کارسازی دی.

نو په حقیقت کښې د هر عالم او هر مخلوق ستاینه همده ﷻ ته راجع ده، چې یوازې همدی ﷻ د حمیده صفاتو ورکوونکی او پیداکوونکی دی او بس. بل هیڅوک پکښې څه مداخله نه شي کولی.

ب: الله ﷻ ډېر مهربان دی چې د دنیا او آخرت د نعمتونو ورکړه یوازې د همده ﷻ پورې مختصه ده. حتی چې په دنیا کښې کفار هم د همده ﷻ د مهربانی څخه استفاده کوي خو یوازې په آخرت کښې ترې بې برخې دي.

ج: الله ﷻ د جزا د ورځې مالک او واکدار دی چې په دغې ورځ کښې یوازې همدی ﷻ جزا یا سزا ورکوونکی دی او بس. د ده څخه پرته نه څوک د جزا واکداري کولی شي او نه د سزا د ورکړې توان لري.

۲ـ ستا امت ته په کار دي چې د خپل اطاعت (عبادت) او د خپل معونت غوښتنې اختصاص فقط په الله ﷻ پورې ورکړي چې:

الف: ای ربه! مونږ یوازې تاته عبادت کوو او یوازې ستا اطاعت کوونکي یاستو، بلکې د تولو

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۸

کفریانو او شرکیاتو څخه بېزار یاستو.

ب: ای ربه! زمونږ معونت غوښتنه یوازې په تا پورې مختصه ده چې ستا څخه په غیر مونږ نه د چا څخه مرسته غواړو او نه څوک د مرستې کولو توان لري.

۳_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو مقدماتي مطالبو څخه وروسته باید چې ستا أمت د سوال لاسونه اوچت کړي او سوال وړاندې کړي چې:

الف: ای زمونږ ربه! مونږ د جهالت د تورو تیارو څخه وباسه او په سمه او روښانه لاره باندې مو روان کړه.

ب: ای زمونږ ربه! مونږ د هغو کسانو د لارې سوال کوو په کومو باندې چې تا انعام او احسان کړی دی او په تېرو زمانو کښې دې پیغمبران او صالحان ګرځولي دي.

ج: ای زمونږ ربه! مونږ د هغو کسانو د لارې څخه مغایره لاره غواړو په کومو باندې چې ستا د پلوه غضب او لعنت ورنازل کړی شوی دی کومو چې سمه لاره تحریفه کړې ده او په ناسمه لاره باندې روان دي.

د: همدارنګه مونږ د هغو کسانو د لارې څخه مغایره لاره غواړو کومو چې سمه لاره قصدا پرېښې ده او یا د سمې لارې په تشخیص کښې خطا شوي دي او په باطله لاره لګیا دي چلېږي.

توضیحات

۱_ که څه هم خینو علماوو کرامو[1] د ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ په هکله ډېر اوږد بحث کړی دی چې تقریبًا اتلس (۱۸) مخونه ورباندې ډک شوي دي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي؛ مګر مونږ غواړو چې فقط د یوه مطلب په ذکر باندې اکتفاء وکړو. هغه دا چې:

د جاهلیت په زمانه کښې به مشرکانو او کفارو د خپلو بوتانو په نومونو سره (د تبرک په غرض) شروع کوله[2]، نو څرنګه چې الله ﷻ خپل کلام په ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ سره شروع کړ مونږ یې په غوږ ووهلو چې تاسو د مشرکانو څخه کلک مخالفت غوره کړئ او خپل کارونه د الله ﷻ په نامه سره شروع کړئ او برکت ترلاسه کړئ.

شاید چې په دغه ډول شروع کښې به یو حکمت دا وي چې د الله ﷻ د نامه په یاد سره به بنیادم وشرمېږي او په معاصیوو کښې به شروع ونه کړي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه باید د دې سورت (الْفَاتِحَة) مضامینو ته د لاندې دوه وو شکلونو څخه په یوه شکل سره د بندګانو پورې ارتباط ورکړی شي:

الف: کله چې د قرآن کریم د نزول په ابتدائي حالاتو کښې ټوله دنیا مفاسدو احاطه کړې وه او

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۹
(۲) تفسیر الکشاف ج۱ ص۳

یوې قوي ربا ته ارتيا وه او بندګانو د حال په ژبه د مفاسدو مخنيوی غوښت چې: ای ربه! یوه قوي ربا نازله کړه چې د دنيا مفاسد محوه کړي او بندګان ارام ژوند وکړي او آخرت ته تیاری ونیسي، نو الله ﷻ همدغه د حال غوښتنه راحکایته کړه چې: ای بندګانو! تاسو زما څخه د حال په ژبه داسې غوښتنه لرئ چې: "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . . . وَلَا الضَّالِّينَ".

ب: چې د دې سورت په اول کښې د "قُولُوا" کلمه مقدره شي لکه چې وړاندې د "مطلب خلاصه" د عنوان لاندې ورته اشاره شوې ده، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی چې: "قُولُوا بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . . . وَلَا الضَّالِّينَ".

څو نکات

۲ـ په دې مقام کښې لاندې نکات په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ کښې د "ال" توری د استغراق دپاره دی[۱] او د "حَمد" کلمه په جنس ستاينه باندې دلالت کوي. يعني: هر جنس نېکه ستاينه په الله ﷻ پورې مختصه ده او یوازې همدی ﷻ یې لیاقت لري. حتی د مخلوقاتو ستاينه هم په حقيقت کښې د الله ﷻ ستاينه ده چې یوازې همدی ﷻ د ښو صفاتو ورکوونکی دی او بس.

ب: په ﴿رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾ کښې د "رَبّ" کلمه یا صفت مشبه ده چې په اصل کښې "رَبِب" ـ لکه "قَمِن" ـ وه، او یا مصدر ده چې په اصل کښې "رَبْب" ـ لکه "ضَرْب" ـ وه[۲].

په هر تقدير دغه کلمه په دې مقام کښې د مبالغې په توګه د مالک او مصلح (کار سان) او هم تربيه کوونکي او پالونکي معنی ورکوي[۳].

ج: په همدې عبارت کښې د "عَالَمِين" کلمه د "عَالَم" لکه "خَاتَم" جمعه ده او د "عَلَامَة" څخه اشتقاقه شوې ده.

په دې کلمې کښې د معنی په لحاظ علماوو کرامو اوږد بيان کړی دی[۴]، خو مونږ فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: دغه کلمه د "الله ﷻ" څخه په غير ټولو موجوداتو ته شامله ده چې ټول د الله ﷻ په وجود او هم وحدانيت باندې دلالت کوي او هم ورباندې علامات او نښې دي.

دوهم: لکه چې ټولو مخلوقاتو ته "عَالَم" ویل کېږي همدارنګه په هر جنس باندې هم د "عَالَم" اطلاق کېږي، لکه "عَالَمُ الْأَرْوَاح" او "عَالَمُ الْأَجْسَاد" او داسې نور.

---

(۱) تفسير القاسمي ج۲ ص۶۰ روح المعاني ج۱ ص۷۷
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۱۷۹
(۳) لسان العرب ج۲ ص۴۰۰ مفردات الراغب ص۱۸۹
(۴) تفسير القرطبي ج۱ ص۱۳۸

دریم: په دې مقام کښې د یو پلوه دوهم اطلاق ته کتل شوي دي او د بل پلوه د علم خاوندانو اجناسو ته (لکه پیرې او انسان) په نورو اجناسو باندې تغلیب ورکړی شوی دی. نو ذکره شوې کلمه "عَالَم" په سالمه جمعه ﴿ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ سره نازله شوې ده.

د: په ﴿ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ کښې د "رَحْمن" او "رَحِيم" دواړه کلمې د مبالغې صیغې دي او د "رَحْمَة" څخه اشتقاقې شوې دي چې د مبالغې د بیان دپاره یې علماوو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي[1].

خو مونږ ته بهتره بریښي چې د "رَحْمن" کلمه د زښت ډېر رحم کوونکي معنی ورکوي او د "رَحِيم" کلمه د زښت ډېر رحم درلودونکي معنی اداء کوي[2].

نو د الله ﷻ نه رحم کول انتهاء لري او نه یې رحم درلودل څه محدودیت درلودونکی دی، لکه چې فرمایي: ﴿ وَرَحۡمَتِي وَسِعَتۡ كُلَّ شَيۡءٖ ﴾ [الأعراف: ۱۵۶] یعنې: زما رحمت هر شی ځای کړی دی (او هر شي ته رسېدلی دی).

هـ: په ﴿ إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ﴾ کښې د "إِيَّاكَ، إِيَّاكَ" دواړه کلمې هره یوه په خپل عامل باندې مقدمه نازله شوې ده ترڅو تخصیص افاده کړي، او د شرک رد ته په ټولو ډولونو سره اشاره وشي.

و: د شرک په ارتباط پوره توضیحات ـان شاء الله ﷻـ د [النساء: ۴۸] او [یوسف: ۱۰۶] ایتونو لاندې راروان دي چرته چې د ﴿ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ ﴾ او ﴿ وَهُم مُّشۡرِكُونَ ﴾ کلمې بالترتیب نازلې شوې دي. همدارنګه به ـان شاء الله ﷻـ د الله ﷻ په نومونو کښې د "الحاد" په هکله د [الاعراف: ۱۸۰] ایت لاندې ښه پوره توضیحات ولیکو چرته چې د ﴿ يُلۡحِدُونَ فِيٓ أَسۡمَٰٓئِهِۦ ﴾ کلماتو نزول موندلی دی.

"عِبَادَة" څه معنی؟

ز: د ﴿ نَعۡبُدُ ﴾ کلمه د "عِبَادَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د لغت په لحاظ د طاعت او فرمانبردارۍ معنی ورکوي[3]. او په شریعت کښې د "عِبَادَة" کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې د کامل اطاعت او کامل خوف او هم د کامل امید او محبت په مجموعې باندې دلالت وکړي[4].

یعنې: ای ربه! مونږ د شرک د ټولو ډولونو څخه بېزار یاستو او خاص تاته کامل اطاعت کوو او په کامله توګه درڅخه ډارېږو او هم تاته کامل امید کوو او خاص ستا سره کامل محبت لرو.

ح: د ﴿ نَسۡتَعِينُ ﴾ کلمې تفسیر ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده په داسې حال کښې چې یو صحابي ؓ یې مخاطب ګرځولی وه چې: «أَلَا أُعَلِّمُكَ كَلِمَةً هِيَ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ لا حَوْلَ

---

(۱) اضواء البیان ج۱ ص۳۳

(۲) مفردات الراغب ص۱۹۷

(۳) القاموس المحیط ج۳ ص۱۳۴؛ لسان العرب ج۳ ص۲۷۲

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵؛ تفسیر القاسمي ج۲ ص۹

ولا قوة إلا بالله»[۱] يعني: ايا زه تاته يوه جمله درزده نه کړم چې هغه د جنت د خزانو څخه ده (د جنت نعمتونه ورباندې حاصلېږي هغه دا چې) د شرک او کفر څخه هيڅ تاوېدل نشته او په خيريه کارونو باندې هيڅ قوت او توان نشته مګر د الله ﷻ په کومک او توفيق.

ط: که څوک وايي چې په ﴿ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمه د کومو کسانو څخه کنايي ده؟

مونږ وايو چې: دغه کلمه په بل ايت کښې داسې تفسيره شوې ده چې: ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [النساء:۶۹] يعني: او هرڅوک چې د الله ﷻ او د پيغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو دغه ډله به د هغو کسانو سره وي په کومو باندې چې الله ﷻ انعام کړی دی کوم چې د پيغمبرانو او صديقينو او هم د شهيدانو او صالحينو څخه عبارت دي.

ي: که څوک وايي چې: په ﴿ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کلمه په ﴿ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ ﴾ باندې عطفه ده او د "غير" د کلمې لاندې ده.

نو پوښتنه دا ده چې د "لا" توري په نزول کښې څه حکمت دی حال دا چې مطلوبه معنی بدون د دغه توري څخه تحقق موندلی شي؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينې علماء کرام وايي چې دلته د "لا" توری د "غير" معنی ورکوي[۲]، ته به وايې چې "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَغَيْرِ الضَّالِّين" نازل شوی وي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه توری (لا) به په خپله معنی (نفي) سره وي او هغه نفي به ورباندې تاکيده شوې وي په کومه باندې چې د "غير" کلمه دلالت کوي[۳].

که بالفرض ذکر شوی توری نه وی نازل شوی نو چا به ګومان کړی وی چې د ﴿ ٱلضَّآلِّينَ ﴾ کلمه به په ﴿ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ ﴾ باندې عطفه وي، حال دا چې دا ډول عطف فاسده معنی ورکوي (چې مونږ ته د ګمراهانو د لارې ښودانه وکړه).

ماثور تفسير

يا: د ذکر شوي اوم ايت په ارتباط نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «الْيَهُودُ مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ وَالنَّصَارَى ضُلَّالٌ»[۴] يعني: يهودان (د الله ﷻ د پلوه) غضب نازل کړی شوي دي او نصارا ګمراهان دي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۷۸
(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۴۶۶
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۲۲۳
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۲

يب: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ماثور تفسير کښې يوازې د يهودو او نصاراوو نومونه ياد کړی شوي‌حال دا چې ټول کفار غضب کړی شوي او ټول ګمراهان دي؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلمـ چې: دا د دې دپاره چې محمدي ﷺ أمت ته توصيه وکړی شي ترڅو محض د اسماني کتاب په درلودلو باندې غره نه شي چې په عمل کښې يې پياده نه کړي.

که بالفرض محض د اسماني کتاب درلودل د سمې لارې موندل وی نو يهود به غضب کړی شوي نه وی او نصارا به ګمراهان نه وی.

"آمين" څه معنی؟

يج: که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَإِذَا قَالَ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقُولُوا آمِينَ يُجِبْكُمُ اللهُ»[1] يعني: او کله چې امام ﴿ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴾ ووايي نو تاسو "آمِينَ" ووایاست ترڅو الله ﷻ ستاسو اجابت وکړي او سوال مو قبول کړي.

نو پوښتنه دا ده چې "آمِينَ" څه معنی؟

مونږ وايو چې: د "آمِينَ" کلمه اسم فعل ده[2] چې مفرد او مثنی او جمعه درېواړه پکښې يو برابر دي. نو په حديث کښې ترې مونږ په "اسْتَجِبْ دُعَاءَنَا" سره تعبير کولی شو. يعني: ای زمونږ ربه! زمونږ دعاګانې قبولې کړه.

په همدې ځای د "الْفَاتِحَة" د سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق ختم شو.

اللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مَا فِيْ هَذِهِ السُّورَةِ.

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۲۷۴

(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۲۶

البقرة (۲)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم "البقرة" د همدې سورت د [۶۷] ایت څخه اخستل شوی دی او په همدې نامه سره د نورو سورتونو څخه جدا کړی شوی دی، هسې نه چې دا نوم د دې سورت دپاره عنوان دی او د بقرې د بحث څخه په غیر پکښې د بل شي بحث نشته.

۲_ دا سورت د ټولو مفسرینو کرامو په نزد بدون د خلافه مدني دی او د هجرت څخه وروسته نازل شوی دی[۱].

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه یې دوه سوه او شپږ اتیا (۲۸۶) دي[۲].

ب: ټولې کلمې یې شپږ زره دوه سوه او یو ویشت (۶۲۲۱) دي[۳].

ج: ټول حرفونه یې پنځه ویشت نیم زره (۲۵۵۰۰) دي[۴].

۴_ په دې سورت کښې په اکثریت سره د احکامو ایتونه نازل شوي دي. لکه د یهودانو او منافقانو سره ګوزاره او د ناستې ولاړې طرز او طریقه، د قبلې تحویل، د جهاد او حج فرضیت او داسې نور.

د دواړو سورتونو تناسب

۵_ د دې سورت (البقرة) د وړاندېني سورت (الفاتحة) سره تناسب ډېر واضحه او څرګند دی چې په حقیقت کښې د دې سورت په نزول سره د هغه سوال اجابت (قبول) نزول موندلی دی کوم ته چې هلته په ﴿ ٱهْدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ﴾ سره اشاره شوې وه.

هېر مو نه شي!

۶_ د دې سورت (البقرة) په فضائلو کښې ځینو مفسرینو کرامو[۵] زښت ډېر احادیث (مرویات) راغونډ کړي دي چې یو څل لوستل یې بې ګټې نه دي خو مونږ د اوږدوالي دکبله دلته رانقل نه کړه.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓ ۝١ ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۝٢ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱلْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ۝٣ وَٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱ ص۹۳؛ روح المعاني ج۱ ص۹۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۳۵

(۳) تفسیر الخازن ج۱ ص۳۴

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۲۵۰

(۵) الدر المنثور ج۱ ص۴۶

مِن قَبْلِكَ وَبِٱلْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝ أُوْلَـٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ۝ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر رحم والا الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] دغه (سمه لاره) دا کتاب (قرآن کریم) دی، هیڅ شک پکښې نشته، د متقیانو دپاره سوچه لارښودل دي (چې مطلب ته ورباندې رسېږي).

[۳] (متقیان) هغه کسان دي کوم چې په غائبو شیانو باندې ایمان راوړي (البته چې شریعت ورباندې ارشاد کوي)، او لمونځ ودروي (د ټولو حقوقو سره یې اداء کوي)، او (هم) د هغو مالونو څخه (د الله ﷻ په لار کښې) خرڅه کوي کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي.

[۴] او هغه کسان دي کوم چې په هغه شي سره عقیده (باور) خپلوي کوم چې تاته نازل کړی شوی دی او په هغه شي باندې (هم ایمان راوړي) کوم چې ستا څخه مخکښې (نورو پیغمبرانو ته) نازل کړی شوی دی.

او (هم) په وروستنی (ورځې) باندې دوی په دوامداره توګه یقین کوي (چې د مرګ د ورځې پورې په همدې عقیده باندې کلک ولاړ دي).

[۵] دغه (ذکر شوي کسان) د خپل رب ﷻ د پلوه په عالي شان هدایت باندې دي او دغه (ډله) همدوی خلاصی (او نجات) موندونکي دي (همدوی بریالي دي).

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې د الله ﷻ د پلوه څه مطالب قرائت کړه هغه دا چې:

۱_ ای بنیادمانو! تاسو چې د حال په ژبه د خپل رب ﷻ څخه د مشکلاتو د حل دپاره د سمې لارې د ښودنې سوال کړی وه، هغه سوال ستاسو رب ﷻ مقبول وګرځاوه او داسې کتاب یې درنازل کړ چې د لاندې خاصیتونو درلودونکی دی:

الف: دا کتاب د خپل ځان حقانیت پخپله په اثبات رسوي. او دا ځکه چې دغه کتاب د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی په کومو باندې چې ټول خلک حتی ماشومان خبرې کوي او خپل کلامونو ته ترې ترکیب ورکوي، لکه "ا، ل، م" او داسې نور.

خو ددې سره-سره که ټول مخلوقات راغونډ شي او وغواړي چې ددې کتاب سره دیوه ایت یا یوه سورت په جوړولو کښې سیالي وکړي نو مطلب ته به ونه ورسېږي او په سیالی کښې به ناکام شي.

که بالفرض المحال دا کتاب د الله ﷻ د پلوه نه وی نازل شوی او بشري تالیف وی نو ضرور به یوې سیالی نه بلکې زښتو ډېرو سیالیو ورسره صورت نیولی وی.

ب: نو په همدې بنیاد دا کتاب د شک او شبهې ځای نه دی او هیڅوک پکښې په حقه توګه اشتباه نه شي کولی، ترڅو چې عناد خپل نه کړي.

ج: هو! دا کتاب صرف د متقیانو دپاره سراسري هدایت دی او همدوی وربانديې د دواړو دارینو مشکلات حل کوي.

۲_ پاتې شوه دا خبره چې متقیان څوک دي؟. نو د دې جواب دا دی چې متقیان د لاندې صفاتو درلودونکي دي:

الف: دوی هغه کسان دي کوم چې په داسې شیانو باندې ایمان راوړي او عقیده وربانديې خپلوي چې په سترګو یې نه وي لیدلي او په حواسو سره یې نه وي محسوس کړي خو دغه کتاب وربانديې توصیه کړې وي چې ایمان پرې راوړئ او عقیده پرې خپله کړئ، لکه بعث بعد الموت او داسې نور.

ب: هغه کسان دي کوم چې خپل لمونخونه د ټولو حقوقو سره اداء کوي او وختونه یې هم د نظره نه غورځوي.

ج: هغه کسان دي چې د خپلو هغو مالونو څخه څه برخه د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کوي او مستحقینو ته یې ورکوي کوم چې مونږ ورته روزي کړې دي او پخپله یې نه دي موجود کړي.

د: هغه کسان دي کوم چې په ټولو هغو ارشاداتو باندې ایمان راوړي کوم چې تاته درنازل شوي دي او یا درنازلیږي او یا ستا څخه وړاندې نورو پیغمبرانو ته ورنازل کړی شوي وي، لکه تورات او انجیل او نور.

ه: هغه کسان دي کوم چې په وروستنۍ ورځ (قیامت او بعث بعد الموت) باندې یقین او باور کوي او بیا همدغه باور او یقین ته د مرګ د وخته پورې ادامه ورکوي.

۳_ ای پیغمبره! دغه کسان کوم چې ذکر شوي خاصیتونه یې خپل کړي دي او تقواداران جوړ شوي دي همدوی د خپل رب ﷻ دپلوه په کامل هدایت باندې دي او د همدوی مشکلات په دغه کتاب سره حل کیږي. او همدوی د خپل رب ﷻ د پلوه غضب کړی شوي نه دي او نه د سمې لارې غلطوونکي دي بلکې همدوی کامیابان او نجات موندونکي دي.

توضیحات

۱_ د قرآن کریم شپږ سورتونه په "الم" سره پیل شوي دي، چې نومونه یې دا دي:

الف: همدا سورت (البقرة).

ب: آل عمران "سورة".

ج: العنکبوت "سورة".

د: الروم "سورة".

ه: لقمان "سورة".

و: السجدة "سورة".

مقطعات یا متشابهات

۲_ د قرآن کریم نهه ویشت (۲۹) سورتونه په حرفونو باندې پیل شوي دي لکه چې همدا سورت (البقرة) ورباندې پیل شوی دی. دا حرفونه په لاندې دوه وو نومونو سره یادېږي:

الف: دغو حرفونو ته مقطعات ویل کېږي ځکه چې هر یو جدا جدا لوستل کېږي که څه هم ګډ لیکلي شوي وي یا په بل عبارت: دغه حرفونه په لیک کښې حرفونه دي خو په لوست کښې د حرفونو نومونه دي. د مثال په توګه ﴿ الٓمٓ ﴾ داسې لوستل کېږي: "الف، لام، میم".

ب: بل نوم یې متشابهات دي چې مراده معنی یې په خلکو باندې خفي ده او ښکاره نه ده، البته هغه معنی په کومه باندې چې په عبارة النص سره دلالت کوي چې بحث یې ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [آل عمران: ۷] ایت لاندې راروان دی.

د مقطعاتو بالاشاره معناوې

۳_ د مقطعاتو هغه معناوې محدودې نه دي په کومو باندې چې په إشارة النص سره دلالت کوي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په دغو حرفونو سره کلام ښایسته کېږي او د قرآن کریم د نزول په وخت کښې په محاوراتو کښې د دغه ډول تحسین څخه کار اخستل کېده. د همدې کبله د وخت مشرکانو د دغو حرفونو په نزول سره څه اعتراض وارد نه کړ، که نه نو هغوی خو د اعتراض ځای موندلو ته ډېر خوشالېده.

ب: په دغو حرفونو سره د قرآن کریم اعجاز ته اشاره ده او د حقانیت اثبات یې په نظر کښې نیولي شوی دی، چې دا قرآن کریم د هغو حرفونو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه په اسانۍ سره ترکیب مومي نو که بالفرض دا حقاني کتاب نه وی نو ضرور به ورسره خلکو د سیالۍ توان درلودلی وی.

ج: د دغو حرفونو په نزول کښې د نبوت د اثبات دپاره یو دلیل غلی کړی شوی دی، چې نبي کریم ﷺ أمي وه (لیک او لوست یې نه شو کولی) او نه یې چرته شاګردي کړې وه خو د دې سره-سره یې د حرفونو په نومونو باندې تلفظ کاوه، لکه "الف، لام، میم" او داسې نور.

حال دا چې أمي سړی په حرفونو باندې تلفظ کوي او کلامونه ترې جوړوي خو د حرفونو نومونه نه پېژني او نه ورباندې تلفظ کولی شي. نو پوره ښکاره شوه چې د الله ﷻ د پلوه ورته دا کتاب وحې کړی شوی دی او په نبوت کښې یې هیڅ شک شبه نشته.

د: خینو علماوو کرامو د دغو ذکرو شوو مقطعاتو تورو په هکله زښت ډېر عجیبه اشارات ذکر کړي دي[۱]، که څوک هلته مراجعه وکړي نو په خپلو سترګو به یې وګوري.

---

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۱۸۸

دلته څه شي ته اشاره ده؟

۴ـ علماوو کرامو په ﴿ ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ ﴾ کښې د "ذٰلِكَ" د مشار الیه په تعین کښې متعدد اقوال کړي دي[۱]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې په دغې کلمې سره به وړاندې په "الفاتحة" کښې ﴿ ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ﴾ ته اشاره وي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه مبتدا ده او ﴿ ٱلْكِتَٰبُ ﴾ یې خبر دی. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! کومه مستقیمه لاره چې بندګان غواړي (ترڅو وریاندې دنیاوي او اُخروي مشکلات حل کړي) هغه همدا کتاب دی کوم چې تاته درنازل کړی شو.

که څه هم دا کتاب سمدستي د تقریر مجموعه ده او په تقریر سره نزول مومي خو په راتلونکي کښې به (کله چې تمام شي) لیکلې شوې مجموعه وګرځي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ لَا رَيْبَ فِيهِ ﴾ کښې د "لا" توری د جنس د نفي دپاره دی، یعنې په دې کتاب کښې جنس شک نشته حال دا چې کفار د همدې کتاب په حقانیت کښې شک خپلوي لکه چې په راتلونکي [البقرة: ۲۲] ایت کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: دغه سوال علماوو کرامو په ډېرو جوابونو سره جواب کړی دی[۲]. د مثال په توګه:

الف: څرنګه چې د دې کتاب اعجاز ته په ﴿ الٓمٓ ﴾ سره اشاره شوې ده، نو نظر اعجاز ته د کفارو شک هیڅ شتون نه لري چې فقط په عناد باندې ولاړ دی او بس.

ب: دغه خبریه جمله ﴿ لَا رَيْبَ فِيهِ ﴾ د انشائیه جملې "لا تَرْتَابُوا فِيْهِ" معنی ورکوي. یعنې ای خلکو! تاسو د دغه کتاب په حقانیت کښې شک او شبه مه خپلوئ. د همدغسې جملې په مثل یوه خبریه جمله د [البقرة:۱۹۷] ایت کښې راروانه ده، چې د انشائیه جملې معنی ورکوي.

یو صرفي تحلیل

۶ـ په ﴿ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ کښې د "مُتَّقِين" کلمې په ارتباط لاندې تحلیل او تشریح ولولئ:

الف: دغه کلمه د افتعال د باب څخه د اسم فاعل د روغې جمعې صیغه ده چې په اصل کښې د "وِقَايَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د ضررناکو او شریرو شیانو څخه د خپل ځان د ساتلو او حفاظت معنی ورکوي خو کله کله د ډار او خوف په معنی سره هم استعمالېږي[۳]، نو کېدی شي چې د "اتَّقُوا الله" معنی داسې وکړو چې تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ.

ب: دا کلمه د تخفیف څخه وړاندې "مُوتَقِيْن" ـ لکه "مُكْتَسِبِين" ـ وه. د "و" توری په "ت" بدل او په

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۵۷: روح المعاني ج۱ ص۱۰۵

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۱۶۹

(۳) مفردات الراغب ص۵۶۸: لسان العرب ج۱۵ ص۴۰۱

بابي "ت" کښې مدغم شو او هم پکښې د دوه وو "ي" ګانو څخه اولنۍ "ي" حذفه شوه، نو "مُتَّقِين" کلمه ترې جوړه شوه.

ج: د دغې کلمې د خپل باب مصدر "اتِّقاء" دی چې د محارمو څخه د خپل خان د ساتنې او حفاظت معنی ورکوي [١]، خو په دغې ساتنې باندې چې کوم حالت مرتبېږي اوورباندې حاصلېږي هغه ته "تقوی" وايي.

د: "تقوی" په اصل کښې "وقيی" ـلکه "عطشی"ـ وه، نو د "و" توری يې په "ت" او د "ي" توری يې په "و" بدل شو، نو "تقوی" ترې جوړه شوه.

ه: "تقوی" ډېر مراتب لري چې اولنۍ مرتبه يې د شرک او کفر څخه خان ساتل دي [٢]، او بيا د کبيره وو او صغيره وو ګناهونو څخه اجتناب کول او هم د شبهاتو او کم اخلاصۍ څخه پرهېز کول او داسې نور صورتونه ټول په تقوی کښې شامل دي.

سوال جواب

٧ـ که څوک وايي چې: په ﴿ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ کښې الله ﷻ قرآن کريم ته خاص په متقيانو پورې اختصاص ورکړی دی حال دا چې په بل ايت کښې فرمايي چې: ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ هُدًى لِّلنَّاسِ ﴾ [البقرة: ١٨٥] يعنې: د روژې مياشت هغه مياشت ده چې قرآن کريم پکښې نازل شوی دی حال دا چې د ټولو خلکو دپاره هدايت دی؟

مونږ وايو چې: هُدى او هدايت په لاندې دوه ډولونو سره ويشل کېږي [٣]:

الف: يو هغه هدايت او لارښودانه ده چې د قبول توفيق ورسره ملګرې وي او سړی ورباندې مطلب ته رسېږي. په دې مقام کښې همدغه ډول هدايت مراد دی او پوره واضحه ده چې دا ډول په متقيانو پورې اختصاص لري.

ب: بل هغه هدايت دی چې محض د سمې لارې ښودانه پکښې صورت ونيسي، برابره خبره ده چې مطلب ته رسېدل او د قبول توفيق ورسره ملګری وي او که نه.

نو د [البقرة: ١٨٥] ايت کښې همدغه دوهمه معنی مطلب ده چې کفارو ته هم شموليت لري.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٨ـ که څوک وايي چې: متقيان خو هغه کسان دي چې سمه لاره يې موندلې وي او د هدايت او توفيق خاوندان وي، نو پوښتنه داده چې دغسې کسانو ته قرآن کريم هدايت ګرځېدل څه معنی لري؟

مونږ وايو چې: د دغه هدايت معنی دا ده چې دوی په همدغه قرآني هدايت سره متقيان ګرځېدلي دي او همدا يې د "تقوی" سبب جوړ شوی دی.

---

(١) تفسير الخازن ج١ ص٣٠
(٢) الدر المنثور ج١ ص٦٢؛ تفسير ابي السعود ج١ ص٢٨
(٣) تفسير القاسمي ج٢ ص٣٣؛ تفسير القرطبي ج١ ص١٦

بالمقابل څوک چې د دغه قرآن کريم په هدايت سره متقي جوړ نه شي او توفيق يې په برخه نه شي نو د هغوی ضلالت او کفر ورباندې اضافه کېږي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾ [الإسراء: ۸۲] يعنې: او موږ د قرآن کريم څخه هغه شی نازلوو کوم چې د مؤمنانو دپاره شفا او رحمت دی او کوم چې ظالمانو (مشرکانو او کفارو) ته نه زياتوي مګر زيان او تاوان (چې کفر او شرک يې ورباندې لا قوي کېږي).

هېر مو نه شي!

۹_ هېر مو نه شي چې د قرآن کريم هدايت لاندې دوه ډوله اثرات لري:

الف: يو ډول اثرات يې "تخليه" ده چې بنيادم د غيرو مشروعاتو څخه خالي او صاف جوړوي چې د ﴿ لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ په کلمې سره ورته اشاره شوې ده.

ب: بل ډول اثرات يې د "تحليه" په نامه يادېږي چې بنيادم په مشروعاتو باندې ښايسته کوي چې په متصلو دوه وو ايتونو کښې ورته اشارې شوې دي.

"غيب" څه معنی؟

۱۰_ په ﴿ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱلْغَيْبِ ﴾ کښې د "غَيْب" کلمه مصدر ده خو د "غائب" معنی ورکوي او د هغو موجوداتو څخه عبارت ده کوم چې د انسان د حواسو لاندې نه واقع کېږي او شريعت ورباندې لارښودانه کوي، لکه د الله ﷻ وحدانيت او نور اُخروي اُمور.

په دې هکله _ان شاء الله ﷻ_ د [الأنعام: ۵۰، ۵۹] ايتونو لاندې ښه مفصل بحث راروان دی.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٦ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰٓ أَبْصَٰرِهِمْ غِشَٰوَةٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝٧ ﴾

[۶] يقيناً هغه کسان کومو چې په داسې حال کفر غوره کړی دی چې ستا انذار (ډارول) او عدم انذار ورباندې يو برابر دی (په راتلونکې کښې) ايمان نه راوړي.

[۷] الله ﷻ يې په زړونو باندې او په غوږونو باندې مهر لګولی دی او د دوی په سترګو باندې پردې (پرتې دي). او دوی ته (د الله ﷻ په نزد) ډېر لوی عذاب دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د کاملو مؤمنانو او متقيانو ذکر نازل شوی وه او په دې ايتونو کښې د پخو او څرګندو کفارو ذکر ته اشاره کېږي چې حاصل يې داسې راځي:

۱_ ای پيغمبره! په تاباندې الله ﷻ کامل هدايت کوونکی کتاب (قرآن کريم) درنازل کړی دی چې

د دنیا او آخرت مشکلات پکښې حل شوي دي.

۲ـ خو کومو کسانو چې کفر غوره کړی دی او په خپل دغه دریځ باندې کلک ولاړ او عناد نیولی دي هغوی ورباندې ایمان نه راوړي.

د همدې کبله ستاانذار اوعدم انذار او هم ستادعوت اوعدم دعوت په هغوی باندې یو برابر دي هو! په هغوی باندې یو برابر دي چې هیڅ اثر ورباندې نه اچوي، خو تاته یو برابر نه دي بلکې تاته په انذار او دعوت کښې اجرونه دي او ستا مکلفیت دی، نه ورته ادامه ورکړه.

۳ـ الله ﷻ د دغو عنادي کفارو د ایمان راوړلو استعداد بالکل محوه کړی دی او په زړونو او غوږونو باندې یې ورته مهر وهلی دی چې نه د عقلونو څخه کار اخلي او نه ستا دعوت ته غوږ ږدي، بلکې د دغو کسانو په سترګو باندې پردې خوري دي چې د حقائقو څخه ړانده دي، نو نه افاقي دلایلو ته ګوري او نه د انفسي دلایلو څخه کار اخلي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ الآیة د نحویت په لحاظ علماووکرامو په متعددو ډولونو سره تحلیل کړی دی[۱]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: د ﴿ سَوَآءٌ ﴾ کلمه مصدر ده چې مفرد، مثنی او هم جمعه پکښې دریواړه یو برابر دي او د استواء معنی ورکوي[۲].

ب: دغه کلمه ﴿ سَوَآءٌ ﴾ مقدم خبر ده[۳].

ج: په ﴿ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ ﴾ دواړو جملو کښې د "ء، أمْ" دواړه توري د استفهام څخه مجرد ګرځولي شوي دي[۴].

د: دغو دواړو جملو مضمون د "إِنْذَارُكَ وَعَدَمُ إِنْذَارِكَ" په تاویل سره مؤخره مبتداء ده، چې اسمیه جمله ترې جوړېږي.

هـ: دغه اسمیه جمله د ﴿ كَفَرُواْ ﴾ د ضمیر څخه حال واقع شوې ده. او د ختم (مهر) څخه کنایه ده چې خپل ذو الحال ته یې د عموم څخه تخصیص ورکړی دی.

و: نو موصول ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ د خپلې صلې ﴿ كَفَرُواْ ﴾ او مربوطاتو سره د "إنَّ" دپاره اسم دی، او د ﴿ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ جمله یې خبر دی.

یعنې ای پیغمبره! یقینًا هغه کسان ایمان نه راوړي کومو چې په داسې حال کفر غوره کړی دی چې ستا انذار او عدم انذار ورباندې یو برابر دی، کومو چې عناد خپل کړی دی او د ایمان راوړلو

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۴۷
(۲) روح المعاني ج۱ ص۱۸۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۴۵
(۴) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۳۶ المحرر الوجیز ج۱ ص۱۰۷

استعداد یې د منځه بېولی شوی دی نو د مرګ پورې به په خپله کفري عقیده کلک ولاړ وي.

یا په بل عبارت. ای پیغمبره! هغه کفار یقینًا ایمان نه راوړي د کومو په زړونو باندې چې مهر وهل شوی دی نو د ایمان راوړلو تمه ورته مه کوه.

اما د کومو کفارو په زړونو باندې چې مهر نه دی وهل شوی نو د دوی د جملې څخه هغه کسان ایمان راوړي کومو ته چې د الله ﷻ اراده وشي.

نو د ایمان د راوړلو تمه ترې مه پرې کوه څه لرې نه ده چې ستا د د عوت او انذار د اثر لاندې واقع شي او په ایمان باندې مشرف وګرځي.

د همدغه مضمون یوه مثال ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ قَالُوا سَوَآءٌ عَلَيْنَآ أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُن مِّنَ ٱلْوَٰعِظِينَ ﴾ [الشعراء: ۱۳۶] یعنې: هُود ﷺ ته خپل قوم وویلې چې: په مونږ باندې (په عدم تاثیر کښې) برابره ده چې ته (مونږ ته) وعظ وکړې (توحید ته مو دعوت کړې) او یا ته د وعظ کوونکو (دعوت کوونکو) څخه ونه ګرځې (بالکل چپ او ساکت پاتې شې).

"خَتَمَ" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ﴾ کښې د ﴿ خَتَمَ ﴾ کلمه د "خَتْمٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د مهر لګولو معنی ورکوي[۱].

نو د دې دپاره چې په دې مقام کښې د مهر لګولو معنی ښه پوره څرګنده شي باید لاندې وضاحتونه په ذهن کښې وساتل شي:

الف: کله چې بنیادم د یوه شي سره عادت شي نو همغه شی ورته ډېر غوره برېښي او د همغه شي پرېښودل ورته زښت ډېر سخت په نظر ورځي.

ب: په همدې بنیاد هرڅوک چې د معاصیوو او کفریاتو سره عادت شي نو فقط خپل خان ورته په حقه لاره روان څرګندېږي او نورو ټولو خلکو ته د ګمراهانو په نظر ګوري.

ج: الله ﷻ په دنیا کښې ټول کارونه په اسبابو باندې مرتب ګرځوي ترڅو د امتحان دپاره زمینه برابره شي.

که بالفرض الله ﷻ دنیاوي کارونه په اسبابو باندې نه وی مرتب کړي نو د یو پلوه به د امتحان لمن ټوله شوې وی او د کسب ساحه به د منځه تللې وی، او د بله پلوه به د پیغمبرانو دپاره خارق العاده کارونه معجزات نه وی ګرځېدلي بلکې په دې تقدیر به ټولو کارونو بلا سببه په خارق العاده توګه تحقق موندلی.

د: لکه چې په محسوساتو کښې الله ﷻ ځینو شیانو ته په ځینو نورو شیانو باندې ترتب ورکوي همدارنګه یې په معنویاتو کښې هم دغه سلسله جاري ساتلې ده.

---

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۱۵؛ مفردات الراغب ص۱۴۳

نو د همدې کبله الله ﷻ د ګناهونو په سبب په زړونو کښې څه کلکوالی او توروالی پیدا کوي چې د ګناهونو په ادامې سره همدغه کلکوالي او توروالی زیادت او شدت مومي.

همدارنګه د کفریاتو په ادامې سره کفري عقیده تقویه کېږي او کلکېږي او بالآخره خپل خاوند ورسره عادت کېږي.

هـ: همدغه قلبي کلک حالت په قرآن کریم کښې په لسو (۱۰) لقبونو سره یاد شوی دی[۱]، چې د دغو لسو لقبونو څخه یو لقب ختم (مهر) دی.

و: شاید چې دا لقب (مهر وهل) په ورته په دې مناسبت ورکړی شوی دي چې په محسوساتو کښې چې کله د یوه کاغذ په مضمون باندې مهر ووهلی شي نو په همغه لیکلی شوي کاغذ کښې نه بل شی اضافه کېدلی شي او نه یې د مضمون څخه څه شی کمبود موندلی شي، همدارنګه کله چې د یوه کافر دپاره خپله کفري عقیده عادت وګرځي او ورسره اموخته شي نو د لیکلی شوي او مهر لګولی شوي مضمون غوندې یې په عقیده کښې په هیڅ وجه تغیر صورت نه نیسي.

د موضوع ښه وضاحت

۳ـ د ذکرې شوې موضوع د ښه وضاحت دپاره لاندې تشریح ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ﴾ [الزخرف ۳۷] یعني: او یقینًا شیطانان چې دي هرومرو دوی (کفار) د سمې لارې څخه اړوي حال دا چې دوی ګومان کوي چې یقینًا دوی سمه لاره موندونکي دي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَذْنَبَ كَانَتْ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فِي قَلْبِهِ فَإِنْ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ صُقِلَ قَلْبُهُ وَإِنْ زَادَ زَادَتْ حَتَّى يَعْلُوَ قَلْبَهُ ذَاكَ الرَّيْنُ الَّذِي ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْقُرْآنِ ﴿ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴾ [المطففین ۱۴]»[۲] یعني: یقینًا مؤمن سړی چې کله ګناه وکړي نو په زړه کښې یې تور داغ وګرځي نو که توبه تائب شو او د ګناه څخه یې خپل ځان وویست او (هم) یې مغفرت وغوښت نو زړه یې سوان کړی شي (او داغ ترې لرې شي) او که په ګناه کښې یې زیادت خپل کړ نو داغ بې هم زیات (اضافه) شي آن تردې چې په زړه باندې یې وراوچت شي (او ټول تور کړي).

همدغه (داغ) هغه زنګ دی چې الله ﷻ په قرآن کریم کښې ذکر کړی دی چې:

دغسې نه ده بلکې د دوی په زړونو باندې هغو جناياتو زنګ اچولی دی کوم چې دوی لګیا دي چې کسب یې کوي.

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا سَمِعْتُمْ بِجَبَلٍ زَالَ عَنْ مَكَانِهِ فَصَدِّقُوا وَإِذَا سَمِعْتُمْ بِرَجُلٍ تَغَيَّرَ عَنْ خُلُقِهِ فَلَا تُصَدِّقُوا بِهِ وَإِنَّهُ يَصِيرُ إِلَى مَا جُبِلَ عَلَيْهِ»[۳] یعني: کله چې تاسو واورېدل چې کوم غر د خپله

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۸۶

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۱۵۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۴۲۰

خایه زوال موندلی دی (او بې خایه شوی دی) نو تاسو یې تصدیق وکړئ (کېدی شي چې رښتیا وي)، او کله چې تاسو واورېدل چې کوم سړي د خپل خوی (عادت) څخه تغیر خوړلی دی نو تصدیق یې مه کوئ، او یقیناً دغه سړی به خپل هغه خوی ته وروګرځي په کوم باندې چې نوموړی عادت کړی شوی دی (ته به وایې چې په همدغه باندې پیدا کړی شوی دی).

د: همدغه مضمون یوه پښتون شاعر څومره ښه تمثیل کړی دی[1]، چې:

د ابلیس وریاضت تـه دې نظـر کا :: چې غرور کا په طاعت پـه ریاضت څوک
علت لاړ شي عادت نه ځي د سړي نه :: خدای دې نه کاندې په بد چاره عادت څوک

ه: حجاج بن یوسف الثقفي یو ظالم حاکم وه چې په مسلمان وژنه باندې عادت شوی وه حتی چې د جنګونو څخه په غیر یې یو لک او شل زره (۱۲۰۰۰۰) کسان وژلي وه[2]، او په وژلو شوو کسانو کښې یې سعید بن جبیر رحمه الله عالي القدر تابعي هم شامل وه؛ نوموړي به ویل چې زه د بل هیڅ شي څخه دومره خوند نه اخلم څومره خوند چې زه د وینو د تویولو څخه اخلم[3].

سوالونه او جوابونه

۴ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې سوالونه خطور کوي:

الف: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې دلته د "قُلُوب" او "أَبْصَار" کلمې جمعې نازلې شوې دي او د "سَمْع" کلمې په افراد سره نزول موندلی دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو په جواب کښې ویلي دي چې په زړه (قَلب) باندې مختلف الأجناس شیان درک کولی شي او په سترګو (بَصَر) سره مختلف الأجناس شیان لیدلی شي نو د دواړو سره جمعیت مناسب دی[4]. او په غوږونو (اورېدلو سره) یو جنس (أصوات) درک کولی او اورېدلی شي نو إفراد ورسره مناسب دی.

مګر بهتر جواب دادی چې د "قَلب" او "بَصَر" جمعې کثیرالاستعمال دي او د "سَمْع" جمعه "اسْمَاع" قلیل الاستعمال ده، او په قرآن کریم کښې د عربي محاورو مناسبات د نظره نه دي غورزولي شوي.

د همدې کبله د "أَرْض" د کلمې جمعې "أَرَاضُ، أُرُوْض، أَرْضُون، أَرَاضِي" یوه هم په قرآن کریم کښې نه ده نازله شوې چې ټولې قلیل الاستعمال دي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ﴾ کلمات په ﴿عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ﴾ باندې عطف دي، یعني الله ﷻ د ذکرو شوو کفارو په زړونو باندې او هم په غوږونو باندې مهر لګولی دی.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ﴾

---

(۱) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۸۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۶
(۳) وفیات الاعیان ج۲ ص۳۰
(۴) روح المعاني ج۱ ص۱۳۵

[الجاثیة: ۲۳] یعنې: ایا هغه څوک (سمه لاره موندلی شي) د کوم په غوږونو او زړه باندې چې الله ﷻ مهر لګولی دی.

ب: که څوک وایي چې: په همدغه ایت کښې د ﴿ غِشَٰوَةٌ ﴾ کلمه هغه شي ته وضعه شوې ده کوم چې بل شی پټوي او په پرده کښې یې ګرځوي[۱]. نو پوښتنه دا ده چې د همدغې کلمې په نزول کښې څه حکمت دی حال دا چې مطلوبه معنی بې د دې کلمې څخه هم ترلاسه کېږي، چې الله ﷻ د هغوی په زړونو او غوږونو او هم په سترګو مهر لګولی دی؟

مونږ وایو چې: دلته هم د عربي محاوراتو مراعات شوی دی چې په سترګو کښې د ختم کلمه نه استعمالېږي بلکې د ﴿ غِشَٰوَةٌ ﴾ کلمه پکښې استعمال مومي.

ج: که څوک وایي چې: په زړه باندې مهر لګول خو په هغه وخت کښې تکمیلېږي چې پنځه واړه حاسې (سامعه، باصره، ذائقه، لامسه، شامه) د کاره وغورځولی شي، حال دا چې په ایت شریف کښې فقط د دوه وو حاسو ذکر نازل شوی دی؟

مونږ وایو چې: دلته د دوه وو حاسو په ذکر باندې د حصر دپاره صراحت نه دی شوی ترڅو اعتراض وارد شي بلکې د تمثیل په توګه ذکرې شوې دي چې د عقل په جواسیسو او حواسو کښې دغه دواړه ډېرې مهمې حاسې دي. او دا ځکه چې په غوږونو باندې د پیغمبرانو او نصیحت کوونکو ارشادات او نصائح اورېدلی کېږي او په سترګو باندې د توحید انفسي او افاقي دلایل لیده کېږي.

د: که څوک وایي چې: کله الله ﷻ د عنادي کفارو په زړونو مهر ولګاوه او د ادراک وسائل یې ورختم کړه نو په څه وجه هغوی دملامتې لاندې راغله حال داچې د ادراک وسائل یې ختم شوي دي؟

مونږ وایو چې: دا اعتراض به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د کفریاتو ارتکاب د وسائلو د ختم نتیجه وی، حال دا چې د وسائلو ختم د کفریاتو د ارتکاب نتیجه ده. یا په بل عبارت: الله ﷻ د هغوی په زړونو باندې ځکه مهر وهلی دی چې هغوی په دوامداره توګه د کفریاتو مرتکب ګرځېدلي دي، نه دا چې هغوی ځکه کفریات غوره کړي دي چې په زړونو باندې یې مهر لګولی شوی دی.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ بَلۡ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَيۡهَا بِكُفۡرِهِمۡ ﴾ [النساء: ۱۵۵] یعنې: بلکې الله ﷻ (ورته) د خپل کفر په سبب په زړونو باندې چاپ (مهر) لګولی دی.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَمَا هُم بِمُؤۡمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَمَا يَخۡدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمۡ وَمَا يَشۡعُرُونَ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضٗاۖ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمُۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡذِبُونَ ﴿١٠﴾ ﴾

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۷۳

[۸] او د خلکو څخه ځيني هغه ځوک دي چې وايي مونږ په الله ﷻ سره او په وروستني ورځې سره ايمان راوړی دی حال دا چې دوی (وربانديې) ايمان راوړونکي نه دي.

[۹] دوی (په دغه قول سره په خپل خيال) الله ﷻ او هغه کسان غولوي کومو چې ايمان راوړی دی، حال دا چې دوی (په حقيقت کښې) نه غولوي مګر خپل ځانونه خو دوی وربانديې شعور (ادنی پوهه) نه لري.

[۱۰] د دغو (خلکو) په زړونو کښې مرض (کفر او نفاق) دی، نو الله ﷻ د دوی قلبي مرض زيات کړ (چې د دوی علامات يې نازل کړه نو زړونه يې ورته مهر کړه).

او دغو (خلکو) ته د دې کبله دردناک (يا دردوونکی) عذاب دی چې دوی په دوامداره توګه دې چې دروغ وايي (چې مونږ ايمان راوړی دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې الله ﷻ د هغې ډلې خلکو ذکر ته اشاره کړې ده کومه چې ذکرو شوو دواړو ډلو (مؤمنانو او مجاهرو کفارو) ترمنځ قرار لري، کومه چې د منافقانو د ډلې څخه عبارت ده.

ځرنګه چې د دغې ډلې پېژندلو لږ څه اشکال درلود نو الله ﷻ د دوی د معرفي کولو دپاره د ذکرو شوو ايتونو په شمول آن د [البقرة: ۲۰] ايت پورې ديارلس (۱۳) ايتونه نازل کړه، نو د دغو ايتونو حاصل داسې راځېږي:

ای پيغمبره! اوس په خپل اُمتِ باندې د خلکو څخه د يوې خاصې ډلې حالات قرائت کړه کومه چې نه سوچه مؤمنه او نه سوچه کافره ده بلکې ددغو دواړو ډلو ترمنځ مذبذبه ده. هغه دا چې:

۱_ د خلکو څخه يوه ډله خلک دي چې په ژبه وايي چې مونږ په الله ﷻ باندې ايمان راوړی دی چې هيڅ شريک نه لري او محمد ﷺ يې په حقه دنيا ته د پيغمبر په حيث رالېږلی دی.

او هم وايي چې مونږ په وروستنۍ ورځ (قيامت) باندې د عقيدې او ايمان درلودونکي ياستو چې د مرګ څخه وروسته بيا ژوندون حق دی.

۲_ دغه ډله د ذکرو شوو اعترافاتو او اقرارونو سره-سره ايمان درلودونکي نه ده، ذکر شوي اقرارونه يې فقط په ژبه جاري دي او په زړونو کښې يې ځای نه لري.

۳_ دغه ډله غواړي چې په دروغژنو اقوالو سره الله ﷻ او پيغمبر ﷺ او هم مؤمنان وغولوي ترڅو د يو پلوه د جهاد لاندې واقع نه شي او د بله پلوه د هغو امتيازاتو څخه استفاده وکړي د کومو چې مؤمنان درلودونکي دي، حال دا چې دوی شعور نه لري که نه نو د دغې غولونې تصور به يې نه وی کړی او نه به ورته په تمه شوي وی.

۴_ دغه ډله خلک په حقيقت کښې فقط ځانونه غولوي چې د همدغې کړنلارې په خپلولو سره يې الله ﷻ د غضب مستحق ګرځوي.

۵_ د دغې کړنلارې خپلولو وجه دا ده چې د دغې ډلې په زړونو کښې منافقت او د اسلام سره

دښمنۍ او عداوت ځای نیولی دی او په همدې باندې عادت شوي دي، ته به وایې چې په مشاعرو باندې یې مهر لګولی شوی دی

۶_ نو الله ﷻ د دغې ډلې قلبي کیفیات (منافقتونه او عداوتونه) نور هم اضافه کوي، چې روزمره اسلام مخ په ترقۍ روان دی او د پیغمبر ﷺ معجزات رانازلېږي او هم د هغوی علامات نزول مومي.

۷_ په دې باندې علاوه دغې ډلې ته د قیامت په ورځ د دې کبله دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې دغه ډله لګیا ده د استمرار په توګه دروغ وایي او خپل ځانونه مؤمنان معرفي کوي.

توضیحات

۱_ په ﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ﴾ کښې د ﴿ٱلنَّاس﴾ کلمه د "إِنس" _لکه "عِلْم"_ جمعه ده چې په اصل کښې "الأُناس" وه، همزه د تخفیف دپاره حذفه شوه او تعریفي "ل" په "ن" کښې مدغم شو نو "النّاس" ترې جوړ شو[۱]، چې مونږ یې په "خلکو" سره ترجمه کوو.

۲_ د ﴿بِٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ﴾ څخه د قیامت ورځ مطلب ده کومه چې په [المعارج:۴] ایت کښې پنځوس زره (۵۰۰۰۰) کاله ښودلې شوې ده.

دا نوم ورته د دې کبله ایښودل شوی دی چې د دغې ورځې په تعقیب شپه صورت نه نیسي[۲]، لکه څنګه چې د هرې ورځې په تعقیب شپه صورت نیسي.

۳_ د خلکو کومې ډلې ته چې په دې ایت کښې اشاره شوې ده هغه عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د منافقانو ډله ښودلې ده[۳].

نو په همدې بنیاد "نفاق" د دې څخه عبارت دی چې څوک خپل ظاهر خیر ځرګند کړي حال دا چې په باطن کښې شر وي[۴].

د نفاق ډولونه

۴_ نفاق په لاندې دوه وو ډولونو سره وېشل کېږي:

الف: یو عقیدوي نفاق دی چې څوک خپل ځان مسلمان معرفي کړي خو په باطن کښې د کفري عقیدې درلودونکی وي، په دې مقام کښې همدغه ډول ته اشاره ده.

ب: بل عملي نفاق دی چې څوک خپل ځان نېکعمله معرفي کوي حال دا چې نېکعمله نه وي بلکې بدعمله وي، خو د دې سره-سره په عقیده کښې د شک او شبهې درلودونکی نه وي. همدغه ډول ته په ډېرو احادیثو کښې اشاره شوې ده. د مثال په توګه:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ

---

(۱) القاموس المحیط ج۴ ص۴۵۹؛ لسان العرب ج۶ ص۱۱
(۲) المحرر الوجیز ج۱ ص۱۱۱
(۳) الدر المنثور ج۱ ص۷۳
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۴۷

خانٌ»[۱] یعني: د منافق نښې درې دي چې کله خبرې کوي دروغ وايي او چې وعده وکړي بې لوظي کوي او چې امانت ورته کېښودل شي نو خيانت پکښې خپلوي.

د نفاق خپلولو اسباب

۵_ نفاق د ډېرو اسبابو د کبله صورت نيسي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: چې څوک د ډار د کبله زورور ته خپل ځان دوست يا همعقيده معرفي کړي حال دا چې په باطن کښې دغسې نه وي، ترڅو د هغه د اذيتونو څخه بچ پاتې شي.

ب: چې څوک مالدار ته د مادي تمې د کبله منافقت اختيار کړي ترڅو د هغه د مالياتو څخه استفاده وکړي.

ج: چې څوک داقتدار د خاوند په وړاندې د څه حکومتي رتبې د موندلو دپاره د نفاق مرتکب وګرځي.

د: چې څوک د جاسوسۍ کولو په غرض دغه کار ته لاس واچوي.

هـ: چې څوک غواړي چې دوه کسان يا دوه ډلې په جنګ او جګړه اخته کړي.

و: چې څوک دغســې بله ګټه په نظر کښې ونيسي او منافق جوړ شي.

منافقت چرته وده وکړه؟

۶_ په مکه معظمه کښې د منافقت سببونو شتون نه درلود او مؤمنان کمزوري وه بلکې هلته کفار (مشرکان) زورور او مالداره وه.

د همدې کبله به هلته ځينو مؤمنانو د رخصت څخه استفاده کوله او د خپلو ځانونو د نجات په خاطر به يې کله-کله د کفر کلمه هم ويلې، حال دا چې زړونه به يې په ايمان باندې مطمئن وه.

هو! که کوم کس به په همدغه کمزورۍ حالت کښې هم د مؤمنانو په وړاندې د منافقت لاره اختياره کړې وي او په احتمالي ترقۍ باندې به يې اتکاء خپله کړې وي، نو هغه به ډېر لږ وي چې د ذکر وړ به نه وي.

نو په همدې بنياد په مدينه منوره کښې او په خاصه توګه د بدر د غزا څخه وروسته منافقت په وده شروع وکړه چې مؤمنان د ترقۍ په لور روان وه او هيڅا يې د قوت څخه سترګې نه شوې پټولې. منافقانو په دغه ځای کښې يو مشر هم درلود چې عبد الله بن أبي بن سلول نومېده.

سوالونه او جوابونه

۷_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وايي چې په دې کښې څه حکمت دی چې دلته الله ﷻ منافقان په عام مفهوم سره معرفي کړه او اشخاص يې ونه ښودل؟

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۰

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره چې د قيامت د ورځې پورې په هره زمانه کښې مؤمنانو ته منافقان وروښودل شي ترڅو ترې اجتناب وکړي.

ب. که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ ته خو منافقان بالاشخاص نه وه وربښودل شوي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ﴾ [التوبة: ۱۰۱] يعنې: اى پيغمبره! دلته منافقان شته چې ته وربانديې علم نه لرې خو مونږ وربانديې علم لرو (او مونږ يې پېژنو).

حال دا چې د نبي کريم ﷺ د پلوه حذيفه ﷺ ته د منافقانو اشخاص وربښودل شوي وه، د همدې کبله دغه صحابي ﷺ د «صَاحِبُ سِرِّ النَّبِيِّ ﷺ»[۱] لقب ګټلی وه.

مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې مطلب دا دی چې ته ټول نه پېژنې، او ذکر شوی صحابي ﷺ ته خو فقط د څوارلسو (۱۴) کسانو نومونه وربښودل شوي وه او بس[۲].

ج: که څوک وايي چې: فقط په يوه مجلس کښې نبي کريم ﷺ په شپږ دېرشو (۳۶) کسانو باندې غږ وکړ او ويې ويلې چې: «إِنَّ فِيكُمْ مُنَافِقِينَ فَمَنْ سَمَّيْتُ فَلْيَقُمْ» يعنې: يقيناً په تاسو کښې منافقان شته نو ما چې د هر چا نوم واخست نو هغه دې اوچت شي، بيا يې وويلې چې: «قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ»[۳] يعنې: اى فلانيه! اوچت شه، اى فلانيه! اوچت شه، اى فلانيه! اوچت شه.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه حديث د ذکر شوي ايت سره منافات او تضاد نه لري؟

مونږ وايو چې: دغه حديث د ايت د نزول څخه ډېر وروسته هغه وخت صورت نيولی وه چې د مجاهرو (څرګندو او علني) کفارو سره جهاد ختم شوی وه او د منافقانو سره جهاد پيل شوی وه.

د: که څوک وايي چې: ايا د مجاهرو کفارو سره او د منافقانو سره جهاد څه فرق درلود؟

مونږ وايو چې: د منافقانو سره هيڅکله وسلوال جهاد نه دی شوی بلکې د دوی د جهاد ډول ته به ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [التوبة:۷۳] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق تشريح ورکړو.

هـ: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې د منافقانو سره وسلوال جهاد ونه شو؟

مونږ وايو چې: دغه حکمت ته نبي کريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»[۴] يعنې: اى عمره! دغه منافق پرېږده (سر يې مه الوزوه)، ترڅو خلک خبرې ونه کړي (اوازه خوره نه کړي) چې محمد ﷺ خپل ملګري وژني (نو د ايمان په راوړلو به اثر واچوي).

و: که څوک وايي چې: په ﴿يُخَادِعُونَ اللَّهَ﴾ کښې د ﴿يُخَادِعُونَ﴾ مستتر ضمير څه شي ته راجع دی؟

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۲۹؛ جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۱

(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۲۶۹؛ تفسير ابن کثير ج۱ ص۴۹

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۱۷

(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۷۲۸؛ صحيح مسلم ج۲ ص۳۲۱

مونږ وايو چې: دغه ضمير په ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ﴾ کښې د معنی په لحاظ د "مَنْ" کلمې ته راجع دی لکه څنګه چې ورته د لفظ په لحاظ د ﴿ يَقُولُ ﴾ مستتر مفرد ضمير راجع دی.

ز: که څوک وايي چې: په ﴿ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ ﴾ کښې د ﴿ يُخَٰدِعُونَ ﴾ کلمه د "مُخَادَعَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د "خِدْعَة" په اشتراک باندې دلالت کوي، حال دا چې په ټګی (خِدْعَة) کښې د اشتراک نسبتول الله ﷻ ته صحت نه لري؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه په اشتراک باندې دلالت نه کوي ترڅو اعتراض وارد شي، لکه څنګه چې په "سَافَرَ زَيْدٌ" کښې په اشتراک باندې دلالت نه کوي يعنې زيد سفر کړی وه.

هو! د ټګی په مبالغه باندې دلالت کوونکې ده. يعنې منافقين د الله ﷻ سره ډېره سخته ټګي کوي چې خپل ځانونه مؤمنان معرفي کوي.

ح: که څوک وايي چې: منافقانو خو خپل ځانونه نبي کريم ﷺ ته مؤمنان معرفي کول، نه الله ﷻ ته؛ نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد "يُخَادِعُونَ الرَّسُولَ" نازل نه شو؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره چې منافقان په غوږ ووهلی شي چې د پيغمبر ﷺ سره ټګي کول په حقيقت کښې د الله ﷻ سره ټګي ده، لکه څنګه چې د پيغمبر اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی. الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ ٱللَّهَ ﴾ [النساء: ٨] يعنې: هرڅوک چې د پيغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو هغه په حقيقت کښې د الله ﷻ اطاعت وکړ.

ط: که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴾ کښې د "يَشْعُرُونَ" کلمه د "شُعُور" ـ لکه "قُبُول" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، نو "شُعُور" څه معنی؟

مونږ وايو چې: "شُعُور" د هغې پوهې څخه عبارت دی کومه چې په مشاعرو او حواسو باندې حاصلېږي[۱]، کومه چې انسانانو پورې اختصاص نه لري او ځاروي هم پکښې اشتراک لري.

يا په بل عبارت: د منافقت په اضرارو باندې ځاروي او ځناور هم پوهېږي، خو منافقانو ورباندې خپل ځانونه ړانده او کاڼه اچولي دي.

ي: که څوک وايي چې: په ﴿ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾ کښې د "مَرَض" کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟

مونږ وايو چې: قلبي مرض د کفر او شک څخه عبارت دی[۲]. د همدې کبله د مؤمن زړه ته د "سَلِيم" لقب ورکړی شوی دی چې: ﴿ إِلَّا مَنْ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴾ [الشعراء: ٨٩] يعنې: د قيامت په ورځ مالونه او زامن چا ته ګټه نه شي رسولی مګر هغه چا ته کوم چې الله ﷻ ته په روغ زړه سره ورشي (چې د ايمان په حال مړ شي).

---

(۱) تفسير أبي السعود ج۱ ص۴۱؛ روح المعاني ج۱ ص۱۴۸

(۲) تفسير الطبري ج۱ ص۹۴

یا. که څوک وايي چې: په ﴿ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضًا ﴾ کښې څه شي ته اشاره ده چې الله ﷻ ورباندې د منافقانو قلبي مرض اضافه کوي؟

مونږ وايو چې: دغه شی د ایتونو د نزول څخه عبارت دی چې نبښې او علامات يې پکښې روزمره بنودل کېږي او کفر يې ورباندې قوي کېږي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړي ده چې: ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كَـٰفِرُونَ ﴾ [التوبة: ۱۲۵] یعنې. او هر چې هغه کسان دي د کومو په زړونو کښې چې مرض (کفر او نفاق) دی، نو دوی ته ایتونه (او سورت) برسېره د هغوی په پلیتی باندې نوره پلیتي هم وراضافه کوي (کفر او نفاق يې قوي کوي) دوی به په داسې حال مره شي چې کافران به وي.

یب: که څوک وايي چې: په ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌۢ ﴾ کښې د ﴿ أَلِيمٌ ﴾ کلمه د "ألم" ـ لکه "غضب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. نو پوښتنه دا ده چې "ألم" څه معنی؟

مونږ وايو چې: که څه هم "ألم" د درد معنی ورکوي(۱)، مګر په دې مقام کښې ترې ډېر شدید درد مطلب دی، او دا خکه چې دلته "أليم" د "مُولِم" معنی ورکوي(۲)، لکه څنګه چې "سَمِيع" د "مُسْمِع" او "نَذِير" د "مُنْذِر" معناوې ورکوي(۳).

خو مونږ ترې په دردناک عذاب او یا دردوونکي عذاب سره تعبير کولی شو.

یج: که څوک وايي چې: په ﴿ بِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ ﴾ کښې د ﴿ كَانُوا۟ ﴾ کلمه په (تېرې شوې زمانې) باندې دلالت کوي او ﴿ يَكْذِبُونَ ﴾ کلمه د حال یا استقبال دپاره وضعه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه کلمې په دې مقام کښې سره منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: دلته د ﴿ كَانُوا۟ ﴾ کلمه په لزوم باندې دلالت کوي او بس، چې د زمان د معنی لحاظ پکښې د نظره غورزولی شوی دی(۴)، نو منافات هم موجوديت نه لري.

یعنې د منافقانو دپاره د دې کبله دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې دوی په دوامداره توګه دروغ وايي او دغه حالت ورسره بالکل لازم ګرځېدلی دی چې د انفکاک (بېلېدلو) قابل نه دی.

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا۟ فِي ٱلْأَرْضِ قَالُوٓا۟ إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ۝١١ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلْمُفْسِدُونَ وَلَـٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ۝١٢ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا۟ كَمَآ ءَامَنَ ٱلنَّاسُ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ۗ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ وَلَـٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ۝١٣ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۹۸
(۲) القاموس المحیط ج۱ ص۱۷۲
(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۲۲، ج۵ ص۲۰۱
(۴) مفردات الراغب ص۴۶۱؛ روح المعاني ج۱ ص۱۵۲

ءَامَنُواْ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوۡاْ إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمۡ قَالُوٓاْ إِنَّا مَعَكُمۡ إِنَّمَا نَحۡنُ مُسۡتَهۡزِءُونَ ﴿١٤﴾
ٱللَّهُ يَسۡتَهۡزِئُ بِهِمۡ وَيَمُدُّهُمۡ فِي طُغۡيَٰنِهِمۡ يَعۡمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ
بِٱلۡهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَٰرَتُهُمۡ وَمَا كَانُواْ مُهۡتَدِينَ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۱] او کله چې دوی (منافقانو) ته وویل شي چې تاسو په ځمکه کښې فساد مه کوئ (د کفریاتو او معاصیوو څخه لاس واخلئ) دوی (په جواب کښې) وایي چې یقیناً مونږ مصلحان یاستو (مونږ فساد کوونکي نه یاستو).

[۱۲] اګاه اوسئ چې یقیناً دوی همدوی فساد کوونکي دي مګر دوی (په خپلو فسادونو باندې) شعور نه لري (او یا یې ورباندې خپل خائونه رانده کانه اچولي دي).

[۱۳] او کله چې ورته وویلی شي چې: تاسو داسې ایمان راوړئ لکه څنګه چې خلکو ایمان راوړی دی (او د پخوانیو ادیانو سره یې ارتباطونه پرې کړي دي)، نو دوی (په جواب کښې په تعجب سره) وایي چې: ایا مونږ د ساده ګانو خلکو غوندې ایمان راوړو (چې د راتلونکي غم ورسره نشته)؟.

اګاه اوسئ چې یقیناً منافقان چې دي همدوی ساده ګان دي مګر (په خپل ساده توب باندې) نه پوهېږي (چې خپل آخرت یې خراب کړ).

[۱۴] او کله چې (منافقان) د هغو کسانو سره ملاقي شي کومو چې (په ربښتیاني توګه) ایمان راوړی دی (نو ورته) وایي چې مونږ (ستاسو غوندې) ایمان راوړی دی، او کله چې خپلو مشرانو (د نفاق لارښودونکو) ته ورخالي شي (ورسره پیوسته او ملاقي شي، نو ورته) وایي چې یقیناً مونږ ستاسو سره یاستو (ستاسو په تګلارې روان یاستو) یقیناً مونږ (په مؤمنانو باندې) ملنډې وهو (چې خائونه ورسره ملګري معرفي کوو).

[۱۵] الله ﷻ په دوی (منافقانو) سره استهزاء کوي او هغوی ته په خپل طغیان کښې په داسې حال مهلت ورکوي چې هغوی (پکښې) تاوېږي راتاوېږي (او د وتلو لاره ترې نه شي موندلی).

[۱۶] دغه (منافقان) هغه کسان دي چې په هدایت سره یې ضلالت اخستی دی نو په خپل تجارت کښې یې ګټه نه ده کړې او دوی لاره موندونکي نه دي (چې خپله ګټه او تاوان وسنجولی شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د منافقانو د معرفي کولو موضوع تعقیبېږي چې حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې د منافقانو څه نور خاصیتونه هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ _ کله چې منافقانو ته وویلی شي چې تاسو په ځمکه کښې فساد مه کوئ او د مسلمانانو جاسوسي کفارو ته مه کوئ او هم مسلمانانو ته شک شبه مه وراچوئ، دغه خبره که د هر چا د پلوه ورته وویلی شي د هغوی جواب به فقط همدا یو وي چې:
مونږ خو فساد نه کوو بلکې یقیناً مونږ مصلحان یاستو مونږ غواړو چې د فساد مخه ونیسو.

۲_ ای پیغمبره! تاسو اګاه اوسئ چې یقیناً همدوی مفسدان دي چې په فساد باندې یې خپل کړه وړه دلالت کوي. یا په بل عبارت: د منافقانو فساد دومره ځرګند دی چې چندان تفکر ته اړتیا نه لري چې په غوږونو اوریدل کېږي او په سترګو لیدل کېږي، مګر دوی وربانديې خپل خانونه ړانده او کاڼه ګرځولي دي ته به وایې چې دوی هیڅ حواس نه لري.

۳_ کله چې منافقانو ته وویلی شي چې تاسو د خلکو په شان ایمان راوړئ او په اسلام کښې په هر اړخیز ډول داخل شئ، هسې نه چې د "آمَنَّا" ویلو څخه وروسته هم د خپل پخواني دین او پخوانیو دیني ملګرو سره په پټه علاقې ساتئ او جاسوسي ورته کوئ، نو هغو به په تعجب سره ووایې چې ایا مونږ د ساده ګانو غوندې ایمان راوړو چې د پرېښودلي شوي دین سره بالکل علاقه قطعه کړو؟، مونږ دغسې کار ته هیڅ اقدام نه کوو، مونږ خپل راتلونکی ژوند په نظر کښې نیسو، هغه دا چې:

څه لرې نه ده چې زمونږ پخواني دین ترقي مونده کړي او دغه دین -چې مونږ یې په "آمَنَّا" ویلو سره اعلانوو_ مغلوب وګرځي.

نو که داسې وشي مونږ به خپلو خانونو ته د بېرته ورستنېدلو ځای پرېښی وي او په اسانۍ سره به بېرته ورستانه شو.

۴_ ای پیغمبره! تاسو اګاه اوسئ چې همدغه منافقان ساده ګان دي چې خپل باطل دین ته د ترقۍ اُمید لري او د اسلام مغلوبیت ته سترګې په لار دي، حال دا چې دا حق دین دی او همدغه دین (اسلام) به الله ﷻ په ټولو ادیانو باندې غالب وګرځوي، مګر منافقان دومره سادګان دي چې په همدغه خبره باندې نه پوهېږي او د حق دین مغلوبیت ته په تمه دي.

۵_ کله چې منافقان د مؤمنانو سره ملاقي شي نو وایي چې مونږ ستاسو غوندې ایمان راوړی دی او مونږ ستاسو غوندې مؤمنان یاستو، خو کله چې دوی د مؤمنانو څخه جدا شي او د خپلو هغو کفري مشرانو سره یو ځای شي کومو چې همدغه نفاق ته هڅولي دي نو په دغه وخت کښې وایي چې: ای زمونږ مشرانو! یقیناً مونږ ستاسو سره یاستو او همدا ستاسو په مسلک باندې روان یاستو او هیڅکله به د دغه مسلک څخه بله خوا لاړ نه شو.

یقیناً مونږ په مؤمنانو باندې استهزاء کوو او ورپورې خندنې کوونکي یاستو چې "آمَنَّا" ورته وراوروو او په همدې باندې یې غولوو.

۶_ ای پیغمبره! منافقان نه پوهېږي چې دا کار ورته په ضرر تمامېږي. یا په بل عبارت: الله ﷻ په دوی باندې د خپل شان سره مناسبه استهزاء کوي چې په داسې لاره باندې یې روان کړي دي کومه چې ورته په دنیا او آخرت کښې مضره ده حال دا چې دوی نه ګټوره برېښي. هغه دا چې:

الله ﷻ منافقانو ته د طغیان او سرکشۍ سره-سره مهلت ورکوي او لاسمدستي یې په عذاب سره نه نیسي. نو د همدې کبله دوی په خپل نفاق کښې اوړي او رااوړي او د وتلو لاره ترې نه شي موندلی.

۷_ ای پیغمبره! د همدې کبله چې منافقان توفیق نه شي موندلی او په زړونو او مشاعرو باندې یې الله ﷻ مهر وهلی دی. دغه دله هغه خلک دي کومو چې د هدایت استعداد ورکړی دی او

گمراهي يې ورباندې اخستې ده او دغه ډول تجارت ته يې لاس اچولی دی.
نو په دغه تجارت کښې يې هيڅ گټه ونه کړه چې سراسري ورته په تاوان او خسران باندې تمام شو. او دوی نه دي چې لاره موندونکي جوړ شي او په حقيقي ايمان باندې بريالي شي چې د نفاق څخه لاس واخلي.

توضيحات

۱ـ شايد چې په ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ ﴾ کښې به د "قيل" مجهوله صيغه د دې دپاره نازله شوې وي ترڅو په عموميت باندې دلالت وکړي چې د قيامت د ورځې پورې هرڅوک چې د خپل وخت منافقانو ته د ﴿ لَا تُفْسِدُوا ﴾ خطاب وکړي نو د هغوی جواب به همدغه وي کوم چې په ايت شريف کښې نازل شوی دی. همدې مضمون ته په[النساء: ۶۲] ايت کښې هم اشاره شوې ده.
که څه هم دغه جواب ﴿ إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴾ په ايت شريف کښې د منافقانو څخه راحکايت شوی دی مگر د ټولو کفارو مشترک جواب دی، برابره خبره ده چې منافقان وي او که مجاهر کفار.

د ايتونو تازه مصداق

۲ـ په دې زمانه کښې د روسانو تيری او نظامي تجاوز د ايتونو تازه مصداق دی چې څه لنډه شرحه يې دا ده:
الف: مونږ د الله ﷻ په توفيق د دې کتاب په اولنۍ سريزه کښې ليکلي دي چې روسانو په افغانستان باندې په ۱۳۵۸/۱۰/۶ هـ ش نېټه نظامي يرغل وکړ او په ۱۳۶۷/۱۱/۶ هـ ش نېټه د هغوی تيری ختم شو.
ب: نو د روسانو د پلوه څه د پاسه نهه کاله افغانستان اشغال کړی شوی وه چې دغه (د اشغال موده) د ۳۳۳۷۰ ورځو او يا ۸۰۰۹۸۰ ساتونو سره برابره وه.
ج: روسانو د خپل اشغال په موده کښې تقريباً يو نيم مليون مسلمانان شهيدان کړه چې يوې ورځې ته يې ۴۵۰۰ شهيدان رسيږي او په يوه سات کښې يې تقريباً نولس (۱۹) کسان شهيدان کړي دي.
د: روسانو په دغې موده کښې زرونه کسان معيوبان کړه او په زرونو کونډې يې په خاې پرېښودې او د يتيمانو تعداد خو د اندازې څخه وتلی دی.
بالآخره هغوی په ظلم سره افغانان د وطنه وشړل او ټوله دنيا يې ورباندې ډکه کړه، گومان نه کوو چې داسې دولت به شتون ولري چې افغانانو به ورته هجرت نه وي کړی.
هـ: روسانو په بمباريو باندې ښارونه چپه کړه او د باغونو بنياد يې وويست بلکې د هغوی د فسادونو څخه هيڅ خاې بچ پاتې نه شو.
و: روسانو ته به د اشغال په موده کښې هر کال د دنيا د کفري او اسلامي دولتونو دپلوه غږ راجع کېده چې خپلو فسادونو او ورانکاريو ته خاتمه ورکړي او د افغانستان څخه ووځي.

ز. مګر د هر ځل غوښتنې دپاره به د روسانو جواب همدغه وه کوم نه چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده چې مونږ خو هیڅ فساد نه دی کړی، مونږ خو د اصلاح دپاره راغلي یاستو، ترڅو ناقراري د منځه یوسو، کله مو چې نظم برقرار کړ او سرکشان مو د منځه یوړل نو مونږ به سمدستي د افغانستان څخه ووځو

ح. روسانو د هیڅ غوښتنه قبوله نه کړه او د ډېرو مالي او ډېرو ځاني تلفاتو متحمل شوه.

ط. بالآخره الله ﷻ د مجاهدینو سره نصرت وکړ او توفیق یې ورکړ چې روسان یې د افغانستان څخه وتلو ته مجبور کړه

ي. د روسانو وروستنی کس عمومي قوماندان "بورسي ګروف" وه چې د آمو سیند په پله باندې په داسې حال پیاده پورې ووت چې د مالي او ځاني تلفاتو د کبله یې ژړل او سترګو ته یې دسمال نیولی وه، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

"سَفَه" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا ﴾ الآیة کښې د "سُفَهَاء، سُفَهَاءُ" دواړه کلمې د "سَفَه" ـلکه "شَرَف"ـ څخه اشتقاقي شوې دي چې د خفت او سپکوالي معنی ورکوي[۱]، چې مونږ یې دلته په "ساده ګي" سره ترجمه کوو. یعنې منافقان خپل ځانونه هوښیاران بولي او مخلصو مؤمنانو ته د ساده ګانو لقب ورکوي. چې دوی د راتلونکي غم نه خوري او زمونږ سره د راتلونکي غم هم شته.

همدا مضمون په بل ایت شریف کښې هم نازل شوی دی چې ﴿ يَقُولُونَ نَخْشَىٰٓ أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ ﴾ [المائدة ۵۲] یعنې منافقان وايي چې مونږ د یهودو او نصاراوو موالات څکه نه پرېږدو چې مونږ دارېږو چې د زمانې حوادث به راورسېږي (او دوی به مو په درد دوا شي).

یو صرفي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ ﴾ کښې د "شَيَاطِين" کلمه د "شَيطان" جمعه ده.

ځینې علماء کرام وايي چې دغه کلمه د "شَيط" ـلکه "بَيع"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د غُصې او غضب د حیثه سوزېدلو ته ویل کېږي[۲]، مګر غوره دا ده چې د "شَيطان" کلمې د "شَطن" ـلکه "ضَرب"ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د لرېوالي معنی ورکوي[۳] شاید چې ابلیس ته به دغه لقب د دې کبله ورکړی شوی وي چې نوموړی ملعون دی او د الله ﷻ د رحمت څخه لرې دی.

اما په محاوراتو کښې هر ضررناک او سرکشه شی د شیطان په نامه یادېږي که څه هم انسان وي یا بل ساکښ او بل غیر ساکښ وي[۴].

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۴
(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۷۸۵
(۳) لسان العرب ج۱۳ ص۲۳۸
(۴) تفسیر البغوي ج۱ ص۵۱

خو په دې مقام کښې د "شیطان" د کلمې څخه د منافقانو استاذان او لارښودان مطلب دی. لکه یهودان او نور[۱].

"استهزاء" څه معنی؟

۵_ په ﴿ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴾ کښې د "مستهزءون" کلمه او په ﴿ ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ﴾ کښې د "يستهزئ" کلمه دواړه د "استهزاء" څخه اشتقاقي شوي دي. "استهزاء" د هغه فعل یا قول څخه عبارت ده په کوم سره چې حقیقت اراده نه کړی شي او محض د لوبو او ملنډو حیثیت ولري[۲]. یعنې کله چې منافقان د خپلو کفري مشرانو سره ملاقي شي نو بدون د هغوی د پوښتلو څخه ورته وايي چې ای مشرانو! مونږ په "آمنا" ویلو سره د ملنډو او مسخرو په توګه مسلمانان مخاطب ګرځوو، پام کوئ چې زمونږ په هکله په خپلو زړونو کښې شک او شبهې ته ځای ورنه کړئ.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: ایا د استهزاء د ذکرې شوې معنی نسبت الله ﷻ ته په ﴿ ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ﴾ جمله کښې صحت لري، حال دا چې الله ﷻ د ټولو عبثیاتو او لوبو څخه پاک او منزه دی؟

مونږ وایو چې: په دغې جمله کښې د "استهزاء" کلمه د متشابهاتو څخه ګرځي چې علماء کرام یې د تفسیر په لحاظ په لاندې دوه وو ګروپونو ویشلي شوي دي:

الف: ځینې علماوو کرامو دلته د "استهزاء" کلمې ته په متعددو طریقو سره تاویل ورکړی دی[۳]. د مثال په توګه دوی وايي چې دلته د "استهزاء" سره لازمه معنی مراده ده چې د توهین او سزا څخه عبارت ده. یعنې الله ﷻ به منافقانو ته د منافقت توهین آمېزه سزا ورکړي.

ب: دلته د "استهزاء" څخه هغه استهزاء مراده نه ده کومه چې د بندګانو په منځکښې مروجه ده ترڅو اعتراض وارد شي. بلکې دلته هغه "استهزاء" مطلب ده کومه چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسبه ده[۴] که څه هم مونږ ورباندې علم نه لرو.

تبصره

۷_ زمونږ په نزد فقط په دې مقام کښې پورتني دواړه جوابونه په زړه پورې نه دي او دا څکه چې دلته ذکره شوې جمله په متصلې جملې ﴿ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴾ سره تفسیره شوې او د متشابهاتو څخه وتلې ده.

او د ﴿ يَعْمَهُونَ ﴾ کلمه د "عمه" _لکه "ضرب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د زړه د ړندوالي او

---

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۱۳۰

(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۸۳؛ مفردات الراغب ص۵۴۰

(۳) زاد المسير ج۱ ص۲۷؛ تفسير ابن كثير ج۱ ص۵۱

(۴) روح المعاني ج۱ ص۱۵۸؛ تفسير ابي السعود ج۱ ص۴۷

تحیر معنی ورکوي[۱]، خو په دې مقام کښې د ختم او مهر لګولو څخه کنایي ده.

یعني د ذکرو شوو خاصیتونو خاوندانو منافقانو ته الله ﷻ په سرکشي او عصیان کښې په داسې حال مهلت ورکوي چې منافقت یې ورځ په ورځ زیاتېږي او قوي کېږي چې مهر وربانديې لګولی کېږي او د بېرته راستنېدلو امکان یې د منځه وړي.

خو د دې سره‌سره په همدغه مهلت او استدراج باندې منافقان ګومان کوي چې په منافقت باندې به ونه نیولی شي او ورته به عفوه کړی شي.

په همدغه مضمون باندې په [المؤمنون:۵۵، ۵۶] ایتونو کښې صراحت نازل شوی دی، چې یو ځل قرائت یې ګټور دی، او د [آل عمران:۱۷۸] ایت کښې هم ورته اشاره شوې ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وایي چې: د ﴿ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾ څخه مضمون داسې راځېږي چې منافقانو د هدایت په بدل کښې ضلالت واخیست، حال دا چې هغوی خو اصلاً د هدایت درلودونکي نه وه؟

مونږ وایو چې: که څه هم هغوی د هدایت درلودونکي نه وه مګر د هدایت استعداد یې درلود خو د عقیدوي نفاق په قوت سره هغه هم محوه شو او په زړونو باندې یې مهر ولګولی شو[۲].

دا هم څه لرې نه ده چې دلته به هغو منافقانو ته اشاره وي کومو چې د ایمان راوړلو څخه وروسته عقیدوي نفاق غوره کړی دی، په کومو باندې چې په [النساء:۱۳۷] ایت کښې صراحت نازل شوی دی[۳].

﴿ مَثَلُهُمۡ كَمَثَلِ ٱلَّذِي ٱسۡتَوۡقَدَ نَارٗا فَلَمَّآ أَضَآءَتۡ مَا حَوۡلَهُۥ ذَهَبَ ٱللَّهُ بِنُورِهِمۡ وَتَرَكَهُمۡ
فِي ظُلُمَٰتٖ لَّا يُبۡصِرُونَ ١٧ صُمُّۢ بُكۡمٌ عُمۡيٞ فَهُمۡ لَا يَرۡجِعُونَ ١٨ أَوۡ كَصَيِّبٖ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ
فِيهِ ظُلُمَٰتٞ وَرَعۡدٞ وَبَرۡقٞ يَجۡعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمۡ فِيٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ ٱلصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلۡمَوۡتِۚ وَٱللَّهُ
مُحِيطُۢ بِٱلۡكَٰفِرِينَ ١٩ يَكَادُ ٱلۡبَرۡقُ يَخۡطَفُ أَبۡصَٰرَهُمۡۖ كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوۡاْ فِيهِ وَإِذَآ أَظۡلَمَ
عَلَيۡهِمۡ قَامُواْۚ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ٢٠ ﴾

[۱۷] د منافقانو (عجیب) حالت د هغه چا د (عجیب) حالت غوندې دی کومو چې (په یوه بیدیا کښې) اور بل کړی وي، نو هر کله یې چې اور شاوخوا رڼا کړې، نو الله ﷻ یې رڼا محوه کړې او په تیارو کښې یې په داسې حال پرېږدي چې (هیڅ شی) نه ګوري.

(۱) تفسیر القاسمي ج۱ ص۵۱؛ القاموس المحیط ج۳ ص۳۱۶
(۲) روح المعاني ج۱ ص۱۶۱
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۱۲۸

[۱۸] (او هم يې) په داسې حال (بربېږدي) چې (دوی) کاڼه (او) ګونګان (او هم)ړانده وي
(ای پیغمبره! کله چې د منافقانو حالت د دغو کسانو غوندې دی) نو دوی (د نفاق څخه) نه ناوړېږي (چې لاس ترې واخلي).
[۱۹] یا (د منافقانو حالت) د اسمان د طرفه د داسې باران (د ملګرو) غوندې دی چې تیارې او اسماني غرهار او برېښنا پکښې (دربواره) موجودیت ولري
نو دوی د تندرونو د کبله د مرګ د ډاره په خپلو غوږونو کښې خپلې ګوتې ګرځوي (ننباسي)
او الله ﷻ په کفارو (او منافقانو) باندې (په علم او قدرت سره) احاطه کړې ده (نو مرګ د همده ﷻ په اختیار کښې دی او بس).
[۲۰] برېښنا (د ډېر تېزوالي د کبله) نږدې وي چې د باران د ملګرو سترګې وتښتوي (او رڼا یې محوه کړي).
هر کله چې ورته برېښنا (لږ ځای) رڼا کړي نو قدم پکښې ږدي (او روانېږي)، او کله چې وربانديې برېښنا تیاره کړي نو (سمدستي) ودرېږي.
او که د الله ﷻ اراده وشي نو غوږونه او سترګې به یې (دواړه) د منځه یوسي (او دا څکه چې)
یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د منافقانو عجیبه صفت په دوه وو محسوسو مثالو کښې واضحه کړی دی چې یو یې ناري مثال دی او بل یې مائي (د اوبو) مثال.

ناري (د اور) مثال

۲ـ ناري یا د اور مثال ته په ﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ﴾ کښې اشاره شوې ده چې په لاندې ټکو کښې توضیح کېږي:

الف: د "مَثَلُ، مَثَلِ" دواړه کلمې دلته هره یوه د "صفت" معنی ورکوي[۱].

ب: د ﴿ ٱلَّذِى ﴾ کلمې ته د لفظ په لحاظ په ﴿ ٱسْتَوْقَدَ ﴾ او ﴿ حَوْلَهُۥ ﴾ کښې د مفرد ضمائر راجع کړی شوي دي، او په ﴿ بِنُورِهِمْ ﴾ او ﴿ وَتَرَكَهُمْ ﴾ کښې ورته د معنی په لحاظ د جمعې ضمائرو رجوع موندلې ده.

ج: د ﴿ ٱلَّذِى ﴾ د کلمې په دوه وو لحاظونو سره یو نظیر وراندې په [البقرة:۸] ایت کښې د "من" کلمه ده او بل مثال یې په [الزمر:۳۳] ایت کښې د "الَّذِي" کلمه ده، چې په دوه وو لحاظونو ورته کتلی شوي دي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۸۲

د: د ﴿ صُمٌّ بُكۡمٌ عُمۡيٌ ﴾ درېواړه کلمې د مقدرې مبتداء خبرونه دي[١]، چې مونږ ترې په "هُمۡ" سره تعبير کولی شو چې مرجع به يې ـ ان شاء الله ﷻ ـ په درېمه توضيح کښې واضحه شي.

ه: د ﴿ صُمٌّ ﴾ کلمه د "اَصَمّ" جمعه ده چې د صفت مشبه صيغه ده او د "صَمَم" ـ لکه "شَرَف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، د "صَمَم" کلمه د اورېدلو د حاسې د نشتوالي څخه عبارت ده او حق ته د غوږ نه اېښودلو معنی هم ورکوي[٢].

و: د ﴿ بُكۡمٌ ﴾ کلمه د "اَبۡكَم" جمعه ده چې د صفت مشبه صيغه ده او د "بَكَم" ـ لکه "شَرَف" ـ څخه يې اشتقاق موندلی دی. "اَبۡكَم" هغه چا ته ويل کېږي څوک چې ګونګ تولد شوی وي او "اَخۡرَس" د هغه چا معنی ورکوي کوم چې ګونګ وی، برابره خبره ده چې مورزادي ګونګ وي او که وروسته ګونګ شوی وي[٣].

ز: د ﴿ عُمۡيٌ ﴾ کلمه د "اَعۡمَی" جمعه ده او د صفت مشبه صيغه ده چې "عَمَی" ـ لکه "عَصَی" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "اَعۡمَی" هغه چا ته ويل کېږي کوم چې ړوند وي، برابره خبره ده چې د ليدلو حاسه ونه لري او يا يې د زړه سترګې ړندې وي "بصيرت" ونه لري[٤].

دوه ډوله تفسير

٣ـ ذکر شوی مثال علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسير کړی دی:

الف: يو تفسير په لاندې ټکو ولاړ دی:

اول: ذکر شوی مثال په ﴿ لَّا يُبۡصِرُونَ ﴾ باندې تمام شوی دی[٥].

دوهم: د ﴿ صُمٌّ بُكۡمٌ عُمۡيٌ ﴾ کلمات د هغه مقدر ضمير (هُمۡ) دپاره خبر دی کوم چې منافقانو ته راجع دی، چې بحث پکښې روان دی.

درېم: په همدغې جمله کښې دمثال تطبيق ته اشاره ده.

نو حاصل يې داسې راځي چې: د منافقانو عجيب حالت د هغو کسانو عجيب حالت ته ورته دی کومو چې په بيابان کښې د ضرري شيانو څخه د بچ کېدلو په غرض اور بل کړی وي، خو کله چې همدغه اور د هغوی شاوخوا رڼا کړي سمدستي الله ﷻ د هغوی رڼا مړه کړي او ذکر شوي کسان په تورو تيارو کښې په داسې حال پرېږدي چې هيڅ شی نه ګوري او د خطراتو سره مخامخ شي.

منافقان هم د "آمَنَّا" په ويلو سره د خپلو ځانونو دپاره لږ رڼا مونده کوي چې د وسلوال جهاد څخه ورباندې بچ کېږي او په غنيمتونو کښې برخه اخستلی شي.

---

(١) تفسير ابي السعود ج١ ص٥١
(٢) القاموس المحيط ج٢ ص٨٥٤
(٣) مفردات الراغب ص٥٦
(٤) لسان العرب ج١٥ ص٩٥
(٥) نظم الدرر ج١ ص٤٨

خو دغه رڼا به الله ﷻ ډېر ژر مړه کړي او نفاق به يې پوره څرګند کړي او ټولو خلکو ته به يې شرمنده کړي، او هم به د "آمنّا" د منافعو څخه محروم وګرځي.

اى پيغمبره! منافقانو ته ذکر شوى مثال هم په ګټه نه تماميږي چې د نفاق څخه توبه تائب وګرځي. او دا ځکه چې منافقان د حق څخه کاڼه او ګونګان دي او هم يې د زړونو بصيرت د لاسه ورکړى دى، نو دوى خپلې کږنلارې ته ادامه ورکوي او د ضلالت څخه هدايت ته نه ستنيږي ځکه چې په عقلونو او حواسو باندې يې مهر لګولى شوى دى.

ب: دوهم تفسير د لاندې ټکو په بنياد راخلاصه کيږي[۱]:

اول: ذکر شوى مثال په ﴿ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ ﴾ باندې تمام شوى دى.

دوهم: د ﴿ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ ﴾ سره مقدر ضمير "هُمْ" د معنى په اعتبار په ﴿ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا ﴾ کښې د "الّذي" کلمې ته راجع دى.

دريم: همدغه اسميه جمله په ﴿ وَتَرَكَهُمْ ﴾ کښې د "هُمْ" څخه حال واقع شوې ده.

څلورم: په ﴿ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ کښې د مثال تطبيق ته اشاره شوې ده.

نو دغو ټکو ته په پام سره يې د معنى حاصل داسې راځيږي چې: د منافقانو عجيبه حالت د ذکرو شوو اوربلوونکو د عجيبه حالت غوندې دى چې الله ﷻ يې رڼا مړه کړي او په تورو تيارو کښې يې پريږدي چې هيڅ شى نه ګوري حال دا چې هغوى په عين وخت کښې کاڼه او ګونګان او ړانده هم وي.

همدارنګه منافقان د "آمنّا" په ويلو سره د ډېر کوچني وخت دپاره خپلو خانونو ته څه رڼا ترلاسه کوي خو دغه کوچنۍ رڼا يې الله ﷻ په رسوا کولو سره د منځه وړي او په داسې حالت باندې يې پريږدي چې څه نه ګوري او هغه ټول منافع يې د لاسه اوباسي کوم يې چې د "آمنّا" په ويلو سره خپل کړي وه. يا په بل عبارت: په داسې حال باندې يې پريږدي ته به وايې چې همدوى کاڼه، ګونګان او هم ړانده دي، چې سمه لاره ترې ورکه ده او رڼا يې محوه شوې ده او هم يې د سمې لارې د موندلو ټول عقلي او حسي وسائل د لاسه وتلي دي. نو د همدې کبله په نفاق کلک دي او د ضلالت څخه هدايت ته نه ورتاويږي او د سمې لارې توفيق نه شي موندلی.

مائي (د اوبو) مثال

۴_ مائي يا د اوبو مثال ته په ﴿ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې اشاره شوې ده چې په لاندې ډول سره د الله ﷻ په توفيق توضيح کيږي:

الف: دلته د "أوْ" توری علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسير کړی دی[۲]، خو بهتره دا ده چې په دغه توري سره هغه اجمال پورته شوی دی کوم چې په ﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا ﴾

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۱ ص۵۳؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۵۷

(۲) زاد المسير ج۱ ص۳۳

[البقرة: ۱۷] ایت کښې د "هُمْ" په ضمیر کښې موجود وه، کوم چې منافقانو ته راجع وه.
یا په بل عبارت منافقان په دوه وو ډلو سره تفصیل کړی شوه چې یوې ډلې ته هلته اشاره شوې وه او بلې ډلې ته په همدغه ایت کښې اشاره کېږي په کوم کښې چې بحث روان دی[۱].

د دغه ډول اجمال او تفصیل یو نظیر د [البقرة: ۱۱۱] ایت کښې راروان دی، چې هملته به ان شاء الله ﷻ ورباندې څه رڼا واچولی شي.

ب: که څوک وايي چې: د ذکرو شوو دوارو ډلو منافقانو ترمنځ څه فرق دی؟
مونږ وايو چې: هلته د هغو منافقانو مثال نازل شوی وه کوم چې په نفاق باندې کلک وه د کومو په زړونو او حواسو باندې چې مهر لګولی شوی وه، د همدې کبله ذکر شوی مثال په ﴿ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ سره تعقیب شو. او دلته د هغو منافقانو مثال ته اشاره شوې ده د کومو نفاق چې د مهر او ختم اندازې ته نه وي رسېدلی، کوم چې په شک او تردد کښې قرار لري[۲]. د همدې کبله دغه مثال د ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَٰرِهِمْ ﴾ په جملې سره تعقیب شوی دی.

ج: په ﴿ أَوْ كَصَيِّبٍ ﴾ کښې د "أَصْحَاب" کلمه مقدره ده چې د ﴿ يَجْعَلُونَ ﴾ مستتر ضمیر او نور ضمائر ورته راجع دي[۳].

د: د "صَيِّب" کلمه د "صَوب" ـلکه "قول"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د تېز باران معنی ورکوي[۴]، او په اصل کښې "صیوب" ده چې په ابدال او ادغام سره ترې "صَيِّب" جوړ شوی دی.

هـ: په ﴿ فِيهِ ظُلُمَٰتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ ﴾ کښې د ﴿ ظُلُمَٰتٌ ﴾ کلمه د دغو درېوو تیارو څخه عبارت ده: د شپې تیاره، د ورېځې تیاره او د څاڅکو تیاره.

و: په یوه حدیث کښې د "رَعْد" کلمه د هغې پرښتې دپاره نوم ښودلې شوې ده کومه چې د باران په ورېښت باندې مقرره ده[۵]. مګر د اسمان غرهار او ګرزهار ته هم وضعه شوې ده[۶]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

ز: په ﴿ يَجْعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ ٱلصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې د سختیو شدت اوقوت ته اشاره ده چې ذکر شوي کسان سختیو دومره بې حوصلې ګرځولي دي چې د تندرونو د کبله په خپلو غوږونو کښې ګوتې ننباسي ترڅو د مرګ څخه بچ شي حال دا چې دغه کار ورته څه په درد نه خوري.

ح: په ﴿ وَٱللَّهُ مُحِيطٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴾ جمله کښې د هغوی بې حوصله ګۍ تاکیده شوې ده، چې الله ﷻ په کافرانو (په دغو کسانو) باندې په علم او قدرت سره احاطه کړې ده او مرګ د همده ﷻ په واک

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۵۴
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۵۴
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۵۳
(۴) لسان العرب ج۱ ص۵۳۴
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۴ - مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۸۹
(۶) مفردات الراغب ص۲۰۳

کښې قرار لري، که بالفرض هغوی بې حوصلې شوي نه وی او وارخطائي يې د اندازې څخه نه وی وتلې نو الله ﷻ ته به يې د سوال لاسونه اوچت کړي وی او په غوږونو کښې به يې ګوتې نه ننويستلی.

ط: په ﴿ يَكَادُ ٱلْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَـٰرَهُمْ ﴾ کښې د برېښنا شدت ته اشاره ده چې يوازې همدغه برېښنا هم نژدې وي چې دسترګو رڼا يې والوزوي که څه هم تيارې او تندرونه ورسره لاس يو نه کړي.

ي: په ﴿ كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْاْ فِيهِ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې که څه هم ذکر شوي کسان د زښت ډېر سخت حالت سره مخامخ دي مګر په عين وخت کښې هر کله چې ورته د قدم اېښودلو ځای څرګند شي نو سمدستي پکښې پښه ږدي او روانېږي.

يا: د ﴿ وَإِذَآ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُواْ ﴾ په جمله سره ذکر شوی مثال اختتام مومي.

۵ـ نو د دغه مثال خلاصه د ذکرو شوو توضيحاتو په ملحوظ داسې راځېژي چې: د منافقانو د يوې ډلې عجيب حالت د هغو کسانو عجيب حالت ته ورته دی کوم چې سختو تيارو او هم د اسمان غرهار او برېښناګانو وارخطا کړي او په داسې اضطراب کښې يې اچولي وي چې د مرګ د ډاره په غوږونو کښې ګوتې ننباسي او الله ﷻ هېروي، چې په علم او قدرت سره يې ورباندې احاطه کړې ده.

که څه هم نژدې وي چې تېزه برېښنا يې د سترګو رڼا والوزوي او ړانده يې وګرځوي، مګر د دې سره-سره دوی د دغه لږ فرصت څخه هم استفاده کوي او قدم اخلي (روانېږي) خو کله چې دغه لنډمهالې رڼا محوه شي نو سمدستي ودرېږي او توقف اختياروي.

د مثال تطبيق

۶ـ په ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَـٰرِهِمْ ﴾ الآية کښې د ذکر شوي مثال تفسير او تطبيق ته اشاره ده چې حاصل يې داسې راځېژي:

ځينې منافقان د ړاندېنيو منافقانو غوندې په نفاق کښې ډېر کلک ولاړ نه دي چې د بېرته ګرځېدلو دروازه ورباندې بنده کړی شوې وي او مهر ورباندې وهلی شوي وي.

بلکې دوی اسلام منلی شي او د "آمَنَّا" کلمه ويلی شي مګر په دغې لاره کښې جهاد ته او د جهاد مشکلاتو ګاللو ته تيار نه دي چې سختۍ پکښې وزغمي.

د همدې کبله کله چې دوی ته په اسلام کښې پرته د مشکلاتو څخه د ګټې کوم شی په نظر ورشي نو سمدستي وړاندې قدم اخلي او که نه نو توقف او بې ايماني غوره کوي.

ای پيغمبره! که څه هم تر اوسه پورې الله ﷻ د دغې ډلې منافقانو په زړونو او حواسو باندې مهر نه دی لګولی خو که دوی خپل همدغه شکي حالت ته ادامه ورکړي او د شک او تردد څخه لاس وانخلي، نو څه لرې نه ده چې الله ﷻ ورباندې مهر ولګوي او د ايمان راوړلو استعداد ترې واخلي.

او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت درلودونکی دی.

په ذکر شوي مضمون باندې په ډېرو نصوصو کښې صراحت شوی دی لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَعْبُدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُۥ خَيْرٌ ٱطْمَأَنَّ بِهِۦ

﴿وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ﴾ [الحج: ١١] يعني: او د خلکو څخه ځينې هغه څوک دي کوم چې په څنډه باندې د الله ﷻ عبادت کوي چې که نوموړي ته څه خير (خوشالي) ورسيږي نو په عبادت باندې ارام نيسي (چې دا ښه دين دی) او که کومه فتنه (امتحان) ورته ورسيږي نو په خپل مخ باندې بېرته ګرځي (مرتد کېږي چې دا ښه دين نه دی).

ب. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ»[1] يعني: جنت په سختيو سره احاطه کړی شوی دی او دوزخ په شهواتو سره احاطه کړی شوی دی (دوزخ ته داخلېدل اسان دي او جنت ته داخلېدل سخت دي).

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾﴾

[٢١] ای خلکو! تاسو (يوازې) د خپل هغه رب ﷻ عبادت وکړئ چې تاسو يې پيدا کړي ياست او هغه کسان (يې هم پيدا کړي دي) کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي دي. شايد چې تاسو (خپل ځانونه د خپل رب ﷻ د عذابه) په وقايه کښې کړئ (د همدغه مطلب اُميد او تمه وکړئ).

[٢٢] ستاسو هغه رب ﷻ چې ځمکه يې درته د فرش غوندې هواره کړې (او د سکونت قابله يې ګرځولې ده)، او چې اسمان يې درته چت جوړ کړی دی، او چې د اسمان د پلوه يې (درته) اوبه (اوربښت) نازلې کړې دي، نو په اوربښت سره (درته د ځمکې څخه) ميوجات راوباسي ترڅو ستاسو دپاره روزي وګرځي.

نو د الله ﷻ دپاره (په عبادت او واکدارۍ کښې) شريکان (او سيالان) مه ګرځوئ حال دا چې تاسو پوهېږئ (چې هيڅ شريک نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

نظر هغې سمې او مستقيمې لارې ته کومه چې د حال په ژبه غوښتل شوې وه او په [الفاتحة: ٦] ايت کښې ورته اشاره شوې ده ټول خلک په درېوو ډلو سره وېشل کېږي چې متقيان، مجاهر کفار او منافق کفار دي کله چې الله ﷻ په وړاندېنيو ايتونو کښې درېواړه ډلې معرفي کړې نو په دې ايتونو کښې يې درېواړه په خپل عبادت باندې مخاطبې او مکلفې وګرځولې چې حاصل يې داسې راځي:

ای خلکو! تاسو په اتفاق سره په هغې لاره باندې روان شئ او يا يې خپل تګ ته ادامه ورکړئ کومه چې تاسو د حال په ژبه غوښتې وه، نو په همدې بنياد تاسو ټول په اخلاص سره يوازې د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ. او دا ځکه چې:

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٣٧٨؛ جامع الترمذي ج٢ ص٨٣

۱_ ستاسو رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د نشت څخه پیدا کړي یاست او هم يې ستاسو څخه وړاندېني خلک هم د نشت څخه پیدا کړي دي.

یا په بل عبارت: تاسو د خپلو ځانونو نه پخپله پیدا کوونکي یاست او نه ستاسو پخواني (پلرونه او نیکونه) ستاسو پیدا کوونکي دي، بلکې د هغوی په شمول ستاسو ټولو احتیاجات یوازې ستاسو رب ﷻ پوره کوي او ژوند ته مو تمدید ورکوي.

نو د عبادت خپلولو په صورت کښې به تاسو تل په یقیني توګه متقیان جوړ شئ او د خپل رب ﷻ د عذاب څخه به په وقایه کښې وګرځئ.

۲_ ستاسو رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې برسېره په پیدا کولو او موجودولو باندې يې تاسو ته نور بې شماره نعمتونه هم دربېرزو کړي دي، لکه:

الف: تاسو ته يې ځمکه فرش او زانګو ګرځولې ده چې د اضطراري حرکت مخه يې ورته نیولې او د استوګنې دپاره يې قابله جوړه کړې.

ب: ستاسو رب ﷻ ستاسو دپاره اسمان بې ستنو د چت په حیث درولی او ستاسو د ګټو دپاره يې پکښې لمر او سپوږمۍ او هم بې شماره ستورو ته قرار ورکړی دی.

ج: ستاسو رب ﷻ د همدغه اسمان د پلوه د څاڅکو په شکل اوبه نازلې کړې دي، که بالفرض باران د ناوې په شکل رانښکته کېدلی نو تاسو ته به هرومرو په ضرر تمام شوی وی.

د: ستاسو رب ﷻ په همدغو اوبو سره د ځمکې څخه نباتات رازرغونوي چې ستاسو او ستاسو د څارویو روزي پکښې نغښتې ده.

۳_ نو ای خلکو! تاسو د خپل رب (الله ﷻ) سره په عبادت کښې سیالان مه ګرځوئ او شرکي عقیده مه خپلوئ حال دا چې تاسو په دې باندې ښه پوهېږئ چې ستاسو پیداکوونکی او ستاسو د اړتیاوو او احتیاجاتو پوره کوونکی فقط الله ﷻ دی. نو یوازې همدی ﷻ د عبادت لیاقت او استحقاق لري او بس.

توضیحات

۱_ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعۡبُدُواْ ﴾ کښې د "اعبدوا" کلمه د "عِبَادَة" څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الفاتحة:۴] ایت لاندې لیکلي دي چې د کمال په توګه د طاعت او محبت او هم د خوف او رجا مجموعې ته عبادت ویل کېږي، په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

الف: تقریبًا طاعت په خوف او محبت په رجا کښې شمولیت لري نو څه بده نه ده چې ووایو چې: هغه قول یا فعل ته شرعًا عبادت ویل کېږي چې د کامل خوف (وېرې) او د کاملې رجا (تمې او امید) په بنیاد صورت ونیسي. نو په دې مقام کښې به يې حاصل داسې راوخېژي چې: ای خلکو! تاسو یوازې د خپل رب ﷻ څخه وېرېږئ شئ او یوازې د همده ﷻ څخه تمه وکړئ چې د دغو دواړو کارونو د مجموعې لیاقت او استحقاق یوازې په همده ﷻ پورې خاص دی او بس، بوتان يې لیاقت نه لري.

نو په حقیقت کښې د "عبادة" کلمه د توحید سره مساوي ده، د همدې کبله په دې مقام کښې د ﴿ اَعْبُدُوا ﴾ جمله د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د پلوه په "وَحِّدُوا" سره تفسیره شوې ده[۱]، یعنې: ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ په وحدانیت عقیده خپله کړئ.

ب عبادت په لاندې دوه ډولونو سره وېشلی کېږي:

اول: تکویني عبادت دي چې اختیار او ارادې پورې توقف نه لري او ټولو مخلوقاتو ته شمولیت لري. الله ﷻ همدغه ډول ته اشاره کړې ده چې: ﴿ إِن كُلُّ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِى ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴾ [مریم ۹۳] یعنې: هیڅ کس (او هیڅ شی) نه په اسمانونو کښې شته او نه په ځمکو کښې مګر د هر مهربان الله ﷻ ته د یوه بنده په حیث ورتلونکی دی (چې اطاعت یې کوي).

دوهم: بل تشریعي عبادت دی چې د اختیار او ارادې په بنیاد صورت نیسي، چې په ذکر شوي ایت کښې په همدغه ډول عبادت سره ټول خلک مکلف ګرځولي شوي دي.

د "لَعَلَّ" معنی

۲ـ په ﴿ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ کښې د "لَعَلَّ" کلمه د هغه أمید او تمې دپاره وضعه شوې ده چې شک ورسره ملګری وي[۲]، مګر په دې مقام کښې د امید او تمې په ورکولو باندې دلالت کوي.

یعنې: ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ نو بیا أمید او تمه ولرئ چې تاسو به متقیان جوړ شئ او د عذابه به خپل ځانونه په وقایه کښې وګرځوئ.

"فِرَاش" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا ﴾ کښې د "فِرَاش" کلمه د "فَرْش" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د خورولو او غوړولو معنی ورکوي او "فِرَاش" د هغه شي نوم دی کوم چې د کېناستلو دپاره هوار کړی شوی وي[۳]. یعنې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې ځمکه هواره ګرځولې ده چې د سکونت قابله ده او اضطراري حرکت یې د منځه وړل شوی دی.

د کائناتو د بیان طرز او ډول

۴ـ د کائناتو په بیان کښې د قرآن کریم د بیان ډول دا دی چې نقط د فوائدو په ذکر باندې یې اکتفاء کوي او بس ترځو د توحید د دلایلو په حیث ترې کار واخستلی شي. د مثال په توګه:

الف: په دې مقام کښې الله ﷻ د ځمکې په هکله د "فِرَاش" کلمه نازله کړې ده چې په استفادې باندې دلالت کوي. خو کُرَویت او عدم کُرَویت ته یې هیڅ اشاره نه ده شوې.

---

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۸۵
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۶۰۷
(۳) القاموس المحیط ج۳ ص۴۷۰

ب. د [الحدید: ۲۵] ایت کښې الله ﷻ فقط د اوسپنې د فواندو په بیان باندې صراحت نازل کړی دی او د استفادې د طریقو بیان ته یې په اشاراتو باندې اکتفاء کړې ده، او داسې نور

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي: د څه حکمت په بنیاد د ﴿ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ﴾ جمله په ضمیر سره (وَأَنْزَلَ مِنْهُ مَاءً) نازله نه کړی شوه حال دا چې مرجع (السَّمَاء) یې په وړاندېنۍ متصله جمله کښې ذکره ده؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: په دغه ډول نزول کښې دې ته اشاره ده چې په دې جمله کښې هغه اسمان مراد نه دی کوم چې په وړاندېنۍ جمله کښې مراد دی او د ځمکې مقابل دی بلکې دلته د "السَّمَاء" څخه د سر څخه پورته خای مطلب دی چې وریځې او هوا ته هم شمولیت لري[۱].

دغه مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴾ [الواقعة:۶۹] یعنې: ایا تاسو د وریځې څخه اوبه نازلې کړې دي او که مونږ یې نازلوونکي یاستو؟

که بالفرض په دغې جمله کښې په ﴿ ٱلسَّمَآءِ ﴾ باندې صراحت نه وی نازل شوی او په ضمیر سره یې نزول موندلی وی نو ذکره شوې اشاره به پټه پاتې وی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَلَا تَجْعَلُوا۟ لِلَّهِ أَندَادًا ﴾ کښې د "أنداد" کلمه د "نِدّ" ـلکه "ضِدّ"ـ جمعه ده[۲]، "نِدّ" د هر شي هغه مثل ته ویل کیږي چې عین په مثلیت کښې د همدغه شي سره مخالف هم وي[۳]، نو پوښتنه دا ده چې په څه ملحوظ د مشرکانو باطل معبودان د "أنداد" په کلمې سره تعبیر کړی شو؟

مونږ وایو: چې کله مشرکانو خپلو معبودانو ته په عبادت او واکدارۍ کښې د اشتراک عقیده درلوده چې د الله ﷻ سره برخوال دي حال دا چې الله ﷻ عبادت او واکدارۍ دواړو ته په خپل اقدس ذات پورې اختصاص ورکړی دی. نو د هغوی د ذکرې شوې عقیدې غوښتنه دا وه چې بوتان د الله ﷻ سره په عبادت او واکدارۍ کښې شریکان شي او د دغو دواړو په اختصاص کښې ورسره مخالفت لري چې سیالي یې د منځه لاړه نه شي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ داسې اشاره کړې ده چې: «مَنْ جَعَلَ لِلَّهِ نِدًّا جَعَلَهُ اللهُ فِي النَّارِ»[۴]، یعنې: هر څوک چې د الله ﷻ دپاره (په عبادت او واکدارۍ کښې) سیال (مثل) وګرځوي نو هغه کس به الله ﷻ په اور کښې وګرځوي (واچوي).

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۹۲
(۲) تفسیر القاسمي ج۲ ص۶۹
(۳) لسان العرب ج۳ ص۴۲۰
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۶۳

﴿وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُم
مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَن تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ
لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا قَالُوا هَٰذَا الَّذِي
رُزِقْنَا مِن قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۳] او که تاسو د هغه کتاب (قرآن کریم) څخه په شک کښې یاست کوم چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې نازل کړی دی نو تاسو د همدې کتاب د مثل څخه یو سورت سره راتګ وکړئ او (په همدې کار کښې د خپل کومک دپاره) د الله ﷻ څخه په غیر خپل ټول کومک کوونکي (او ناصران) دروبلئ، که تاسو (په خپل شک کښې) صادقان یاست (نو دغه کار وکړئ)

[۲۴] نو که چېرته تاسو دا کار ونه کړ او هیڅکله به یې ونه کړئ نو تاسو د هغه اور (دوزخ) څخه (خپل ځانونه) وساتئ د کوم د سوند مواد چې خلک او ډبرې دي

(دا دوزخ) د کفارو (شک کوونکو) دپاره (عند الله) تیار کړی شوی دی

[۲۵] او (ای پیغمبره!) هغو کسانو ته زېری ورکړه کومو چې ایمان راوړی دی (شک کوونکي نه دي) او نیک عملونه یې کړي دي چې یقیناً دوی ته (عند الله) داسې جنتونه (تیار کړی شوي) دي د کومو لاندې چې (خالص) ویالې (نهرونه) بهېږي

هر کله چې دوی ته د جنتونو څخه د میوجاتو څخه څه روزي (خوراک) روزي کړی شي نو دوی به وایي چې دا روزي خو عین هغه روزي (میوه) ده کومه چې مونږ ته پخوا (په دنیا کښې) روزي کړی شوې وه

(او دا ځکه چې) جنتیانو ته به (ذکر شوي میوجات) په داسې حال ورکولی شي چې (د دنیاوي میوجاتو سره به په رنګونو او نومونو کښې متشابه وي (او مزې به یې سره جدا جدا وي).

او (په دې باندې هم زېری ورکړه چې) جنتیانو ته به جنت کښې پاکیزه مېرمنې شتون لري، حال دا چې دوی به هلته همېشه وي

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د طیبه کلمې د اولنۍ برخې (لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ) اثبات ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې د همدغې کلمې دوهمې برخې (مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللهِ) ته اشاره کېږي نو حاصل یې داسې راځېږي

ای پیغمبره! زمونږ د پلوه ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې

۱_ ای خلکو! کوم حقاني کتاب چې تاسو د حال په ژبه غوښتنې وه هغه همدا قرآن کریم دی چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې درنازل کړی دی. نو تاسو داسې ګومان او شک مه خپلوئ چې دا به د همدغه زما بنده تصنیف وي.

۲_ که بالفرض تاسو پکښې شک او تردد کوئ نو په لاندې طریقې سره خپل شک او تردد د منځه یوسئ:

الف: د کومو حرفونو څخه چې دا کتاب ترکیب شوی دی هغه ستاسو د توان لاندې دی چې روزمره ترې خپلو کلامونو ته ترکیب ورکوئ.

ب: په لفظي قواعدو کښې تاسو ښه مهارت لرئ او په فصاحت او بلاغت کښې هم د پوره لاس درلودونکي یاست.

ج: په دې باندې نور فصحاء او بلغاء هم استخدام کړئ او د کومکیانو په حیث یې د خپلو خانونو سره مله کړئ.

د: بیا په اتفاق سره د دې قرآن کریم د یو لنډې سورت غوندې کوم سورت جوړ کړئ چې په ټولو کیفیاتو کښې ورسره شباهت ولري.

هـ: ای خلکو! که چرته تاسو ټولو ذکر شوی کار ترسره کړ او د یوه لنډې سورت په جوړولو باندې بریالي شوئ، نو په دې صورت کښې به ستاسو شک او تردد په خای وي او دا کتاب به حقاني کتاب نه وي.

و: او که تاسو ټولو ذکر شوی کار عملي نه کړی شو نو پوه شئ چې دا کتاب (قرآن کریم) زما د بنده تصنیف نه دی او په حقه سره ورباندې فقط مونږ ورنازل کړی دی ترڅو تاسو زما بندګی ته دعوت کړي.

ز: که بالفرض المحال دا کتاب زما د بنده (محمد ﷺ) تصنیف وی نو هرومرو او ضرور به تاسو ورسره اقلا د یوه سورت په جوړولو کښې خپلې سیالی ته صورت ورکړی وی. او دا ځکه چې:

ح: د بندګانو ترمنځ تفاوت شته مګر دومره تفاوت خو نشته چې یو کس دې روزمره کلامونه جوړوي او نور ټول خلک دې د هغه د یوه کلام سره هم سیالي ونه کړی شي.

حال دا چې همدغه یو کس دې تر څلوېښت کلنې عمره پورې د دغسې کلام په جوړولو باندې قدرت ونه لري او ناڅاپه دې په څلوېښت کلنې عمر کښې دغسې امتیازي قدرت مونده کړي.

۲_ ای خلکو! تاسو به هیڅکله په ذکره شوې سیالی باندې بریالي نه شئ که څه هم یو تربله سره کومک وکړئ او د دغې سیالی د حصول دپاره سره اتفاق خپل کړئ.

۳_ ای خلکو! نو د همدغه ذکر شوي برهان په بنیاد د دې کتاب په حقانیت کښې د شک او تردد څخه لاس واخلئ او په اتفاق سره ورباندې ایمان راوړئ.

۴_ هو! که تاسو د دغه برهان سره‌سره ایمان رانه وړئ او ورباندې کافران جوړ شئ نو د ډېر سخت عذاب سره به زمونږ دپلوه مخامخ کړی شئ، هغه دا چې:

الف: دا داسې عذاب او داسې دوزخ دی د کوم خاشاک او د سوند مواد چې خلک او ډبرې دې او په همدغو باندې بلېږي

ب: دغه دوزخي عذاب د کفارو دپاره تیار کړی شوی دی او همدوی ته منتظر دی چې د قیامت په ورځ به یې خپلې ګېډې ته ورکش کړي.

۵ـ ای پیغمبره! بالمقابل هغه کسان د ذکر شوي سخت عذاب څخه بچ دي کوم چې همدا کتاب په حقانیت سره قبول او ستا په نبوت باندې عقیده خپله کړي، او هم د دغې عقیدې او ایمان سره نیک اعمال ملګري کړي: نو دوی ته لاندې بشارتونه ورکړه:

الف: دوی لره د الله ﷻ په نزد د مرګ څخه وروسته داسې جنتونه ټاکلي شوي دي چې د ونو لاندې یې څلور ډوله لښتي او ویالې بهېږي. هغه دا چې:

اول: د سوچه او سپېڅلو اوبو لښتي.

دوهم: د شرابو ویاله (لښتي)، چې د دنیاوي شرابو غوندې جانبي عوارض به نه لري.

دریم: د شاتو ویاله، چې د مچیو د جالکي اثار او نښې به پکښې موجودیت نه لري.

څلورم: دشودو لښتي. چې دخاروېو څخه به نه وي لوشلي شوي او د خیرومیرو څخه به پاک وي.

ب: دوی لره د ذکرو شوو باغونو څخه داسې میوجات ورکولی کېږي چې لاندې کیفیات به ولري.

اول: دغه میوجات به جنتیانو ته د خدمتګارانو دپلوه ورکولی کېږي او دوی به یې د راشکولو ستوماني په غاړه نه لري او هم به ورته د عزت او وقار په صورت کښې وړاندې کېږي.

دوهم: هر کله چې هغوی ته د جنتي میوجاتو څخه څه خوراک ورکړی شي نو هغوی به وایي چې دغه خوراک خو عین هغه خوراک او میوجات دي کوم به چې مونږ ته په دنیا کښې راکول کېده، د دغو میوجاتو نومونه او شکلونه خو د دنیاوي میوجاتو د نومونو او شکلونو غوندې دي. مګر کله یې چې وخوري نو د مزو او خوندونو د تفاوت په لحاظ به یې په فرق باندې پوه شي.

ج: جنتیانو ته به هلته همزولي ښځې وي چې د حورو په نامه به یادېږي او د مادي او معنوي عیبونو څخه به پاکې سوتره کړی شوې وي. د مثال په توګه هغوی به حیض او نفاس نه لري او د بولو او غائطو او د ګرېنګونو او خیرو میرو څخه به پاکې وي، ناندرۍ او غُصه به نه لري او بې اطاعتي به نه خپلوي.

د: په دې ټولو نعمتونو باندې علاوه جنتیان به هلته همېشه وي او په هیڅ وجه به د جنت څخه اخراج نه کړی شي او نه به جنت فنا ولري.

توضیحات

۱ـ په ﴿ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِۦ ﴾ کښې د "سُورَة" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې کتاب په دوهمه سریزه کښې لغةً او شرعاً تشریح کړې ده نو بیا تشریح کولو ته یې اړتیا نه ګورو، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

دوه دوله تفسير

۲ـ په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ مِّن مِّثْلِهِۦ ﴾ ضمير لاندې دوه لحاظونه درلودلی شي:

الف: چې دغه ضمير په ﴿ عَلَىٰ عَبْدِنَا ﴾ کښې د "عَبْد" کلمې ته راجع شي[۱].

يعني: تاسو د داسې کس د پلوه يو سورت (يوه ټوټه کلام) راوړئ کوم چې زمونږ د بنده (محمد ﷺ) غوندې نالوستی (أمي) وي.

ب: چې ذکر شوی ضمير په ﴿ مِّمَّا نَزَّلْنَا ﴾ کښې د "مَا" کلمې ته راجع شي[۲].

يعني: تاسو د هغه کتاب په مثل يو سورت (يوه ټوټه کلام) راوړئ کوم چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې نازل کړی دی.

تبصره

۳ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري د بدليت په لحاظ دواړه اراده کېدلی شي، مګر دوهم تفسير په بل ايت کښې تائيد شوی دی چې: ﴿ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّثْلِهِۦ وَٱدْعُوا۟ مَنِ ٱسْتَطَعْتُم ﴾ [يونس: ۳۸] يعني: کفار وايي چې دا کتاب يې په دروغو جوړ کړی دی، نو ته ورته (په رد کښې) ووايه چې تاسو د دې کتاب په مثل يو سورت (يوه ټوټه کلام) راوړئ او هغه څوک (د کومک دپاره) دروبلئ د کوم د بللو چې ستاسو توان وي (برابره خبره ده چې لوستونکي وي او که نه لوستونکي).

"شَهيد" څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَٱدْعُوا۟ شُهَدَآءَكُم ﴾ کښې د "شُهَدَاء" کلمه د "شَهِيد" جمعه ده[۳]، چې په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په کومک کوونکو او نصرت کوونکو سره تفسيره کړې ده[۴]. شايد چې شهادت ورکوونکو کسانو ته به هم دغه لقب د دې کبله ورکړی شوی وي چې دوی د مدعي سره د مدعی په اثبات کښې کومک او نصرت کوي.

د مطالبو استحکام او تثبيت

۵ـ خلک خپلو تحريري مطالبو ته په مهر لګولو او لاسليک کولو سره استحکام ورکوي خو څرنګه چې قرآن کريم د تقرير په توګه نزول موندلی دی نو په ذکرو شوو دواړو طريقو سره ورته استحکام ورکول هيڅ متصور نه دي.

د همدې کبله قرآن کريم خپل حقانيت او استحکام ته په لاندې طريقو سره صورت ورکړی دی:

---

(۱) زاد المسير ج۱ ص۳۹

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۴۳۵

(۳) تفسير القاسمي ج۲ ص۷۲

(۴) تفسير ابن کثير ج۱ ص۵۹

الف: په شهادت سره، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ لَّٰكِنِ ٱللَّهُ يَشْهَدُ بِمَآ أَنزَلَ إِلَيْكَ ۖ أَنزَلَهُۥ بِعِلْمِهِۦ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ ﴾ [النساء: ١٦٦] یعني: کفار د قرآن کریم د حقانیت څخه انکاري دي مګر الله ﷻ د هغه شي (قرآن کریم) په حقانیت باندې شهادت ورکوي کوم یې چې تاته درنازل کړی دی، په خپل کامل علم سره یې درنازل کړی دی او پرښتې هم (درباندې) شهادت ورکوي.

ب: په سوګند سره، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ قُلْ إِى وَرَبِّىٓ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ ﴾ [یونس: ٥٣] یعني: ای پیغمبره! ته مشرکانو ته ووایه چې: هو! زما دې په خپل رب ﷻ سوګند وي چې یقیناً دا قرآن کریم هرومرو حق دی (او زما د رب ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی).

ج: په اعجاز سره، البته دا د هغه چا دپاره چې نه ورته شهادت د قبول وړ وي او نه په سوګند باندې قناعت خپلولو ته تیار وي.

دغه ډول استحکام ته په همدغو ایتونو کښې اشاره شوې ده په کومو کښې چې بحث روان دی.

سوالونه جوابونه

۶_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: د قرآن کریم سره د اعجاز وجوه کوم کوم دي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د قرآن کریم د اعجاز ډېرې وجې لیکلي دي[١]، هیله ده علاقمندان همغه مراجعه وکړي مګر مونږ په همدې اړه لاندې مطالبو ته اشاره کوو اوبس:

اول: الله ﷻ د خپل عادت په مطابق په هره زمانه کښې خپل پیغمبر ته هغه ډول معجزه ورکړې ده د کومې د مقابلې او سیالۍ څخه به چې د همغې زمانې ماهره ډله عاجزه وه. د مثال په توګه[٢]:

موسی علیه السلام په خپلې معجزې (بښامار) سره جادوګران عاجز وګرځول، عیسی علیه السلام د مړو په ژوندي کولو سره طبیبان عاجزان جوړ کړه او بالآخره داوُد علیه السلام د خپلې خوش اوازۍ په سبب موسیقي دانان دپښو وغورزول. او دا ځکه چې د دغو پیغمبرانو علیهم السلام په زمانو کښې په ترتیب سره جادوګران، طبیبان او موسقي دانان ماهرې ډلې وې.

دوهم: په همدې بنیاد الله ﷻ آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) ته داسې معجزه ورکړه چې د قیامت تر ورځې پورې ورسره یوه ماهره ډله هم د سیالۍ توان نه لري. د مثال په توګه:

د قرآن کریم د نزول په وخت کښې فصیحان او بلیغان ماهره ډله وه خو د دې سره-سره دغې ډلې د قرآن کریم سره د یوه لنډکي سورت په جوړولو کښې سیالي ونه کړی شوه.

او په دې حاضره زمانه کښې ساینس او تخنیک ډېره ترقي کړې ده او په همدغو علومو باندې پوهېدونکي خلک ماهره ډله ده خو همدغه ډله د خپل مهارت سره سره د قرآن کریم سره سیالي نه شي کولی او د مقابلې توان یې نه لري.

---

(١) اللباب في علوم الکتاب ج١ ص٤٣٠؛ تفسیر القرطبي ج١ ص٧٢

(٢) شرح المقاصد ج٢ ص١٧٩

یا په بل عبارت: د "النمل" سورت ناطق دی چې سلیمان ﷺ د مرغانو سره خبرې کولې او په پیریانو باندې یې حکومت چلاوه. خو د دې زمانې ساینسي ماهران د دغو دوارو کارونو څخه عاجزان دي او لا عاجزان به وي.

ب. که څوک وایي چې: ایا د سلیمان ﷺ په زمانه کښې په کسبي ډول سره ذکر شوي دواړه کارونه ممکن وه؟

مونږ وایو چې: په هغې زمانه کښې دغه دواړه کارونه په کسبي ډول سره فقط په ذاتي امکان سره ممکن وه او بس. اما په وقوعي امکان سره نه په هغې زمانه کښې ممکن وه او نه نن ورځ امکان لري. که بالفرض په هغې زمانه کښې یې په کسبي توګه ذاتي امکان نه درلودی او محال کارونه وی نو د معجزې په توګه به یې هم تحقق نه وی موندلی ځکه چې د معجزاتو تحقق په محالاتو کښې موجودیت نه شي درلودلی بلکې په ممکناتو کښې تحقق مومي او بس.

هو! د سلیمان ﷺ د تخت الوتنه په هغې زمانه کښې فقط د معجزې په توګه ممکنه وه او نن ورځ په کسبي توګه هم وقوعي امکان لري.

ج: که څوک وایي چې: ایا په ذاتي امکان سره ممکنه ده چې د قرآن کریم سره په کسبي توګه د یو سورت په جوړولو کښې سیالي وکړی شي؟

مونږ وایو چې: هو! دغه کار ذاتي امکان لري خو وقوعي امکان په یوه زمانه کښې هم نه شي درلودلی، او د قیامت تر ورځې پورې ترې ټول مخلوقات د عجز درلودونکي دي.

د: که څوک وایي چې: په یوه ایت سره خو هرڅوک کولی شي چې د قرآن کریم سره سیالي وکړي، د مثال په توګه هر څوک موسی نامی سړی مخاطب کولی شي چې: ﴿ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴾ [طه: ۱۷] یعنې: ای موسی! دغه په ښي لاس کښې دې څه شی دی؟

مونږ وایو چې: د قرآن کریم سره د کیفیاتو په ملحوظ په یوه ایت کښې هم هیڅوک سیالي نه شي کولی. لاندې وضاحتونه ولولئ:

اول: ذکر شوی ایت د موسی ﷺ د مناجات یوه کړی ده، او که بالفرض الله ﷻ مونږ ته نه وی راحکایته کړې نو هیڅوک به نه وی توانېدلی چې په همدغه ملحوظ سره وریاندې تلفظ وکړي.

دوهم: په دغه ایت کښې -چې بحث پکښې روان دی- هیڅوک توان نه لري چې د ﴿ لَن تَفْعَلُواْ ﴾ په جمله باندې په قطعي توګه تلفظ وکړی شي ځکه چې غیبي علوم یوازې په الله ﷻ پورې اختصاص لري او هیڅوک په باوري علم سره نه پوهېږي چې سبا به څه کېږي.

هـ: که څوک وایي چې د نبي کریم ﷺ ډېره لویه معجزه څه شی ده؟

مونږ وایو چې: د نبي کریم ﷺ ډېره لویه معجزه همدا قرآن کریم دی چې د قیامت د ورځې پورې خپل حقانیت پخپله په اثبات رسوي او هیڅوک به یې د سیالی توان ونه شي درلودلی.

همدې مضمون ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ يُتْلَىٰ

عَلَيْهِمْ ﴾ [العنکبوت ۵۱] یعني، ایا خلکو ته دا کفایت نه کوي چې، یقیناً مونږ په تاباندې (معجز) کتاب درنازل کړی دی چې، (د قیامت تر ورځې پورې به د استمرار په توګه) هرچاباندې لوستلی کېږي؟!

هېر مو نه شي!

۷ـ هېر مو نه شي چې، د قرآن کریم سره د سیالۍ دپاره په څېرو مکي سورتونو کښې، دعوت نازل شوی دی. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د [یونس ۳۸] ایت کښې،

ب: د [هود ۱۳] ایت کښې،

ج: د [الإسراء ۸۸] ایت کښې،

د: د [القصص ۴۹] ایت کښې،

خو په دې مقام کښې په مدني سورت کښې ذکر شوی دعوت یو ځل بیا تازه کړی شوی دی.

د "وَقُود" او "حِجَارَة" معناوې

۸ـ په ﴿ وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلْحِجَارَةُ ﴾ کښې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د "وَقُود" کلمه ـ لکه "شَكُور" ـ د سوند هغو موادو ته وضعه شوې ده په کومو باندې چې اور بلېږي[1]. اما د "وُقُود" ـ لکه "غُرُوب" ـ کلمه د اور د بلولو معنی ورکوي.

ب: د "حِجَارَة" معنی واضحه ده چې د ډېرو څخه عبارت ده خو دغه ډبرې علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسیرې کړې دي او څه لرې نه ده چې، د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي:

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ترې په دې مقام کښې د ګوګړو ډبرې مرادې کړې دي[2]، چې د یو پلوه وریوري په ډېر تلوار سره اور تماس نیسي او د بله پلوه د تورو لوګړو سبب جوړېږي.

دوهم: ځینې علماء کرام وایي چې دلته ترې د مشرکانو باطل معبودان او بوتان مطلب دي[3]، کومو ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ [الأنبیاء ۹۸] یعني ای مشرکانو! یقیناً تاسو او ستاسو هغه معبودان د دوزخ د سوند مواد (خاشاک) دي د کومو چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ.

څو نکات

۹ـ که څه هم دغه عبارت ﴿ كُلَّمَا رُزِقُوا۟ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا ۙ قَالُوا۟ هَٰذَا ٱلَّذِى رُزِقْنَا مِن قَبْلُ ۖ وَأُتُوا۟ بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا ﴾ علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیر کړی دی[4]، مګر کوم ډول تفسیر

(۱) لسان العرب ج۳ ص۴۶۵

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۶۱

(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۵۶، تفسیر القاسمي ج۲ ص۷۴

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۴۵۲، روح المعاني ج۱ ص۲۰۴ [illegible] ج۱ ص۴۱

چې مونږ ته غوره بريښي هغه په لاندې نکاتو ولاړ دی:
الف: ﴿ كُلَّمَا رُزِقُواْ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ ﴾ شرطيه جمله ده، او ﴿ رِّزْقًا ﴾ د "مرزوق" په تاويل سره د ﴿ رُزِقُواْ ﴾ دپاره مفعول دی.
ب: د ﴿ قَالُوا ﴾ جمله د خپلو مربوطاتو سره جزائيه جمله ده او د ﴿ هَٰذَا ﴾ په کلمې سره همدغه ﴿ رِّزْقًا ﴾ ته اشاره ده.
ج: د ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ څخه دنياوي ژوند مراد دی.
د: په ﴿ وَأُتُواْ بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا ﴾ کښې د ذکر شوي قول سبب ته اشاره کېږي او د "بِهِ" ضمير همدغه ﴿ رِّزْقًا ﴾ ته راجع دی.

نو پورتنيو نکاتو ته په پام سره به يې حاصل داسې راوځېږي چې:
هرکله چې جنتيانو ته د جنت څخه بلکې د ميوجاتو څخه څه ميوجات روزي کړی شي او ورته ورکړی شي، نو دوی به وايي چې دغه ميوجات خو عين هغه ميوجات دي کوم به چې مونږ ته وراندې په دنيا کښې راروزي کول کېده، لکه: انار، انګور او داسې نور.
د جنتيانو د ذکرې شوې وينا وجه به دا وي چې دوی ته به هلته د دنياوي ميوجاتو غوندې ميوجات ورکولی کېږي چې په رنګونو او نومونو کښې به يې هيڅ فرق نه وي خو په مزو او خوندونو کښې به يو تربله زښت ډېر توپير لري.
همدغه مضمون ته عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او نورو علماوو کرامو داسې اشاره کړې ده چې:
«مُتَشَابِهًا فِي الأَلْوَانِ مُخْتَلِفًا فِي الطُّعُومِ»[1] يعني: جنتي ميوجات به د دنياوي ميوجاتو سره صرف په رنګونو کښې متشابه وي او خوندونو او مزو کښې به سره يو تربله اختلاف لري.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ
فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا
مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ٱلَّذِينَ
يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِى ٱلْأَرْضِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾

[۲۶] يقيناً الله ﷻ د دې کار څخه شرم نه کوي چې په ماشي سره، نو د ماشي څخه په وړوکي شي سره مثال بيان کړي (او نه دا د شرم کار دی).

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۵۶

نو هر هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي نو دوی پوهېږي چې دا مثال د دوی د رب ﷻ د پلوه حق دی (د حکمت سره مطابق دی).
او هر چې هغه کسان دي کومو چې کفر غوره کړی دی نو دوی (د اعتراض په توګه) وايي چې هغه کوم شی دی چې الله ﷻ یې په دغې شي سره د مثال په حیث اراده کوي؟
الله ﷻ په دې (ډول مثال) سره ډېر خلک ګمراه کوي (چې کفر یې ورباندې تقویه ګېږي) او ډېرو خلکو تهورباندې هدایت کوي (چې ایمان یې ورباندې قوت مومي).
او الله ﷻ په دې ډول مثال سره نه ګمراه کوي مګر فاسقان.
[٢٧] فاسقان هغه کسان دي چې د الله ﷻ عهد د هغه د محکموالي څخه وروسته نقض کوي (او ماتوي)، او دوی هغه شی پرې کوي د کوم په وصل (پیوستون) سره چې الله ﷻ امر کړی وي او (هم) دوی په ځمکه کښې فساد خوروي.
دغه (فاسقان) همار ، (په دائمي توګه) زیانکاران (او تاوانیان) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د هغه اعتراض رد نازل شوی دی کوم ته چې د ذکرو شوو ایتونو په تعقیب کفارو او په تېره بیا یهودانو صورت ورکاوه هغه دا چې: که دا کتاب (قرآن کریم) په ریښتیا سره د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی نو په دې کښې به د کوچنیو او حقیرو شیانو د نومونو ذکر موجودیت نه درلودی، لکه: مچ، غنه او داسې نور. یا په بل عبارت: په دې تقدیر به الله ﷻ د حقیرو شیانو په نومونو باندې شرم کړی وی. ایا الله ﷻ ته شرم نه دی چې د حقیرو شیانو نومونه په خپل عالي شان کتاب کښې یادوي؟. نو د رد حاصل یې داسې راځېږي چې:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو د ذکر شوي اعتراض په رد کښې لاندې مطالب قرائت کړه:
١ ـ الله ﷻ ټول مخلوقات (لوی دي او که کوچني) د حکمتونو په بنیاد باندې پیدا کړي دي او د حکمتونو په بنیاد یې په خپل کتاب کښې د نومونو ذکر هم نازلوي.
لنډه دا چې لکه څنګه چې د کوچنیو مخلوقاتو پیدا کول د شرم کار نه دی همدارنګه د مطالبو د توضیح په اساس د هغو د نومونو ذکر هم د شرم کار نه دی. نو د همدې کبله الله ﷻ د دې څخه شرم نه خېلوي چې د ماشي او یا د ماشي څخه د اوچتو مخلوقاتو نومونه واخلي.
٢ ـ هو! د ذکرو شوو شیانو د نومونو د اخستلو په نسبت بنیادمان په دوه وو ډولو سره وېشلي کېږي. چې د یوې ډلې ورباندې ایمان قوي کېږي او د بلې ډلې ورباندې کفر او ګمراهي تقویه مونده کوي. نو:
الف: هغه کسان کومو چې په حقیقي معناوو کښې ایمان راوړی دی پوهېږي چې د کوچنیو مخلوقاتو نومونه اخستل د دوی د رب ﷻ د پلوه په حقه نازل کړی شوي او مطالب ورباندې ډېر ښه توضیح کړی شوي دي.

ب: بالمقابل هغه کسان کومو چې کفر او ګمراهي غوره کړې ده په ډېر تعجب سره وايي چې الله ﷻ د خپل عالي شان سره ـ سره څه غواړي او څه اراده کوي چې د دغو کوچنيو مخلوقاتو نومونه د مثال په توګه په خپل کتاب کښې نازلوي؟ بلکې اصلاً دا د الله ﷻ د پلوه نه دي نازل شوي.

۳_ ای پیغمبره! الله ﷻ د کوچنيو مخلوقاتو د نومونو په ذکر سره ډېر خلک ګمراه کوي البته کوم چې ورباندې اعتراض کوي او د خپلو کفرياتو دپاره ترې د بهانې کار اخلي.

او بالمقابل ورباندې ډېرو خلکو ته هدايت کوي البته کوم خلک چې ورباندې د حقانيت عقيده خپلوي او ايمان ورباندې تازه کوي.

۴_ ای پیغمبره! الله ﷻ د دغو نومونو په ذکر سره نه ګمراه کوي او د ګمراهۍ د زيادت سبب يې نه ګرځوي مګر هغو کسانو ته کوم چې د لاندې خاصيتونو درلودونکي دي:

الف: کوم کسان چې د عالم الذر عهد ماتوي او منافقت خپلوي البته د هغه څخه وروسته چې "آمَنَّا" وايي او د پیغمبر په منلو او قبول باندې اعتراف کوي.

ب: هغه کسان کوم چې هغه شيان پرې کوي د کومو په وصل او پيوستون باندې چې الله ﷻ امر کړی دی، او هغه شيان وصل کوي او پيوستون ورکوي د کومو په پرېکړه چې الله ﷻ ارشاد نازل کړی دی.

ج: هغه کسان کوم چې په ځمکه کښې فساد خوروي او د کفر او ګمراهۍ اور ته لمن وهي.

۵_ ای پیغمبره! د دغو ذکرو شوو خاصيتونو خاوندان همدوی په دوامداره توګه زيانکاران دي، چې همېشه به د خپلو کړو وړو په کړاوونو کښې اخته وي.

توضیحات

۱_ په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْيِ ﴾ کښې د "يَسْتَحْيِ" کلمه اصلاً د "حَيَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د شرم معنی ورکوي. خو کله چې دغه کلمه الله ﷻ ته منسوبه وګرځي لکه چې دلته ورته منسوبهٔ ګرځېدلې ده نو د متشابهاتو څخه شمېرله کېږي او هغه شرم مرادېږي کوم چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسب وي که څه هم مونږ ورباندې علم نه لرو.

د متشابهاتو په هکله څه وضاحت د [البقرة:۱۵] ايت لاندې تېر شوی دی، مګر پوره وضاحت يې د [آل عمران:۷] ايت لاندې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

فوقیت څه معنی؟

۲_ په ﴿ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ﴾ کښې د ﴿ فَمَا فَوْقَهَا ﴾ کلمات مفسرينو کرامو په لاندې دوه ډولو سره تفسير کړی دی[۱]:

الف: دلته فوقيت او اوچتوالی په جسم کښې مطلب دی لکه چې مچ او غنه هر يو د ماشي څخه

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۵۸؛ تفسير القرطبي ج۱ ص۲۴۳

په جسم کښې لږ څه غټ-غټ دي، او الله ﷻ دواړه په ترتیب سره په [الحج:۷۳] او [العنکبوت:۴۱]
ایتونو کښې د باطلو معبودانو د کمزورۍ د وضاحت دپاره نازل کړي دي.

ب: دلته فوقیت او اوچتوالی په حقارت او کوچنیوالي کښې مطلب دی چې د ډېر کوچني شي
معنی ورکوي لکه چې "ذَرَّة" د ماشي څخه کوچنۍ ده او الله ﷻ د باطلو معبودانو د عدم ملکیت
دپاره د مثال په توګه د [سبا:۲۲] ایت کښې نازله کړې ده. یعنې: الله ﷻ د دې څخه خودداري نه کوي
چې په کتاب کښې د ماشي یا د ماشي څخه د غټ مخلوق او یا د ماشي څخه د ډېر کوچني شي نوم
ذکر کړي او څه مطلب ورباندې واضحه کړي، او نه دا کار د دې وړ دی چې خودداري ترې وکړي.

هو! که د مطلب وضاحت ورباندې تحقق نه مونډلی نو بیا به د هغو د نومونو د ذکر څخه
خودداري مناسبه وی او د کفارو اعتراض به وجه درلودلې وی.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په یوه حدیث کښې د مؤمنانو نسبت کفارو ته یو په زره ښودلی شوی
دی[1]، حال دا چې په ﴿ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ﴾ کښې د دواړو ډلو په هکله د "كَثِيراً،
كَثِيراً" کلمات نازل شوي دي چې د مساوات وړمه ترې اوچتېږي؟

مونږ وایو چې: د ایت شریف مطلب دا دی چې دغه دواړه ډلې هره یوه په خپل ذات کښې زښته
ډېره ده، که څه هم د تناسب په لحاظ یوه د بلې څخه زیاته ده. اما په حدیث شریف کښې د دواړو
ډلو تناسب بیان او واضحه شوی دی، نو څه منافات صورت نه شي نیولی.

"فسق" څه معنی؟

۴_ په ﴿ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ کښې د "فاسقین" کلمه د "فسق" _لکه "علم"_ څخه اشتقاقه شوې ده
چې د وتلو معنی ورکوي. لکه چې عرب وایي: "فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ قِشْرَهَا"[2] یعنې: لمده کجوره د خپل
شخولي څخه ووتله. خو په شریعت کښې د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلو ته "فِسق" وایي.

نو کفار د الله ﷻ د اطاعت څخه عقیدةً وتلي دي، او مؤمنان عاصیان د همده ﷻ د اطاعت څخه
یوازې په عمل کښې وتلي دي او بس.

د "عهد الله" څخه دلته کوم عهد مطلب دی؟

۵_ په ﴿ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ عَهْدَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه مفسرینو کرامو په
متعددو ډولونو سره تفسیره کړې ده او څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ ټول تفسیرونه اراده کړی
شي. هغه دا چې:

---
(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰
(۲) مفردات الراغب ص۳۹۴

الف دلته هغه فطري عهد مطلب دی کوم ته چې په [الروم ۳۰] ایت کښې اشاره شوې ده، کوم چې په عقل او روغو حواسو سره تائید شوی دی په کوم باندې چې تکویني دلایل لاربښودانه کوي[۱].

ب دلته هغه عهد مراد دی کوم چې په عالم الذر کښې د ټولو بنیادمانو څخه اخستل شوی وه، په کوم باندې چې په [الأعراف ۱۷۲] ایت کښې صراحت نازل شوی دی د کوم توثیق چې په اسماني کتابونو او پیغمبرانو سره صورت نیولی دی[۲].

ج. دلته د أهل الکتابو هغه عهد اراده کړی شوی دی[۳]، کوم ته چې په [آل عمران ۸۱] ایت کښې اشاره شوې ده کوم چې په قرآن کریم سره توثیق شوی دی.

هېر مو نه شي!

۶_ هېر مو نه شي چې د ﴿ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ ﴾ کلمات ټولو الهي اوامرو ته شمولیت لري. د مثال په توګه:

الف: د پیغمبر ﷺ او د مؤمنانو سره مینه او محبت کول.

ب. د خپلوانو سره صله رحمي خپلول.

ج: په شرعي احکامو باندې د عقیدې سره صالح عمل ضمیمه کول.

د: په ټولو پیغمبرانو علیهم السلام او ټولو اسماني کتابونو باندې ایمان راوړل.

ه: د قرآن کریم د ټولو ایتونو منل او قبلول.

و. الله ﷻ ته په عبادت سره خانونه ورنژدې کول او داسې نور.

بالمقابل په ﴿ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې ټولو نواهیو ته اشاره ده. یعنې: فاسقان هغه کسان دي چې نه په اوامرو عمل کوي او نه د مناهیو څخه اجتناب خپلوي.

﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا فَأَحْيَٰكُمْ ۖ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۸] تاسو په الله ﷻ سره څنګه کفر غوره کوئ حال دا چې (تاسو پوهېږئ چې) تاسو بې روحه وئ نو الله ﷻ (په روح سره) ژوندي کړئ.

بیا الله ﷻ تاسو بې روحه ګرځوي (مړه کوي مو)، بیا الله ﷻ تاسو لره (د قیامت په ورځ) ژوندي کوي، بیا همده ﷻ ته (د حساب تصفیه کولو دپاره) ورتاوول کېږئ.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۸۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۶۶

(۳) تفسیر الطبري ج۱ ص۱۸۳

[۲۹] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې هغه ټول شیان پیدا کړي دي کوم چې په ځمکه کښې موجودیت لري.

بیا الله ﷻ د اسمانونو (پیدا کولو) ته ګډکه اراده وکړه، نو اسمانونه یې اوه برابر (او پیدا) کړه.

او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (چې ستاسو احتیاجات او اړتیاوې لا ورته په ازل کښې معلومې وې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د فاسقانو څه خاصیتونو ته اشاره شوې وه. په دې ایتونو کښې د څه انفسي او د څه افاقي نعمتونو ذکر ته اشاره کېږي، ترڅو وړباندې هغوی د فسق څخه اجتناب خپل کړي او د ګمراهۍ د کندې څخه وړباندې د هدایت رڼا ته خپل ځانونه راوباسي. نو حاصل یې داسې راځېږي

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د الله ﷻ د څه نعمتونو ذکر قرائت کړه ترڅو وړباندې هغوی خپله عقیده او خپل عمل تصحیح کړي. نو ورته ووایه چې.

۱ـ ای خلکو! تاسو په خپل حقیقي انعام کوونکي (الله ﷻ) باندې څنګه کفر غوره کوئ او ناشکري یې خپلوئ حال دا چې

الف تاسو د پیدایښت څخه وړاندې بې روحه (مړه) وئ چې د ګیاګانو او نطفو په اشکالو مو سره موجودیت درلود، خو الله ﷻ تاسو ته د ډېرو مراحلو په تېرولو سره انساني اشکال درکړه او په ارواګانو سره یې ژوندي کړئ.

ب بیا چې کله الله ﷻ ستاسو د مرګ اراده وکړي نو ستاسو څخه به ارواګانې بېرته واخلي او د پخوانیه ځېربه مو بې روحه وګرځوي اوهم به موانساني اشکال ټول په ځمکه کښې تیت پرک جوړشي.

ج بیا چې کله الله ﷻ ستاسو د بیا راژوندي کولو اراده وکړي نو د دوهم ځل دپاره به تاسو په ارواګانو سره ژوندي کړي.

د نو کله چې د دوهم ځل دپاره ژوندي وګرځېدئ نو بیا به د حساب کتاب دپاره خاص الله ﷻ ته ورتاو کړی شئ: ترڅو د خپلو کړو وړو د جزا یا سزا سره مخامخ شئ.

یا په بل عبارت: په دغه وخت کښې به ستاسو څخه د دنیاوي ظاهري تصرف توان اخستی شوی وي او د هیڅ تصرف توان به نه لرئ. لکه څنګه مو چې د مورګانو څخه د زېږېدلو په وخت کښې د هیڅ ظاهري تصرف توان نه درلود.

۲ـ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې ډېر مخلوقات پیدا کړي دي د مثال په توګه

الف ټول شیان چې په ځمکه شتون لري هغه الله ﷻ ستاسو د استفادې دپاره پیدا کړي دي چې تاسو ترې په پوره ډول سره ګټه اوچته کړئ او د خپل رب ﷻ شکریه خپله کړئ.

ب. بیا دا خبره هم د ذکر وړ ده چې الله ﷻ د اسمانونو پیدا کولو ته قصد وکړ، نو ستاسو دپاره یې اوه اسمانونو برابر پیدا کړه، ترڅو تاسو ورته په دقت سره وګورئ او د عقیدې د تصحیح دپاره ترې د استدلال کار واخلئ.

بلکې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ټول اسماني کائنات یې ستاسو د ګټو دپاره پیدا کړي دي که څه هم تاسو یې خپلو ځانونو ته په ګټورتوب باندې نه پوهېږئ.

په دې باندې علاوه ترڅو دغه اسمانونه ستاسو په معیشت کښې تاسو ته ګټور تمام شي که څه هم تاسو یې پوره درک نه شئ کولی او ورباندې نه پوهېږئ.

مګر الله ﷻ په هر شي باندې په کامله وجه پوه دی او هغه فوائد ورته ټول معلوم دي او ورته معلوم وه کومو ته چې ستاسو ضرورت دی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا ﴾ کښې د "أَمْوَات" کلمه د "مَیت" جمعه ده او د هغو کالبوتونو څخه عبارت ده د کومو څخه چې روحونه وتلي او جدا شوي وي.

خو په دې مقام کښې ترې هغه شیان مطلب دي په کومو کښې چې روحونه (ارواګانې) نه وي پو کړی شوې او د انسان اطلاق ورباندې صحت نه لري، برابره خبره ده چې د انساني اسکلیټ درلودونکی وي او که نه.

نو په همدې بنیاد ذکره شوې کلمه لاندېنیو ټولو صورتونو ته شمولیت لري:

الف: چې بنیادمان د ګیاګانو او غذاګانو په مجموعو کښې خواره واره وي.

ب: چې د غذاګانو په خوراک سره یې د پلرونو په اصلابو کښې د نطفو په شکلونو سره موجودیت خپل کړی وي.

ج: چې نطفې د میندو رحمونو ته ورانتقال او هلته د مختلفو مراحلو سره مخامخ شي خو ارواګانې لا پکښې نه وي پو کړی شوې او د انسانانو اطلاق ورباندې صحت نه لري.

همدغه مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ حِينٌ مِّنَ ٱلدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْـًٔا مَّذْكُورًا ﴾ [الدهر: ۱] یعني: یقینًا په بنیادمانو باندې د اوږدې زمانې څخه داسې وخت ورغلی دی چې هغوی هیڅ موجود شیان نه وه. او داسې وخت هم ورباندې ورغلی دی چې موجود شیان وه (مستقل شتون یې درلوده) خو د نطفو یا بل شي په نومونو یادېده، نه د انسانانو په نامه.

"اسْتِوَاء" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ ﴾ کښې ﴿ ٱسْتَوَىٰ ﴾ د "استواء" څخه اشتقاقه شوې ده چې علماوو کرامو په متعددو معناوو سره معنی کړې ده[۱].

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۲۱۷

خو څرنګه چې په دې مقام کښې وړیورې د "إلی" توري تعلق نیولی دی نو د کلکې ارادې معنی یې په زړه پورې برېښي[۱].

دا د یو پلوه، او د بل پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کلمه اسم جنس ده چې په مفرد او جمعه دواړو باندې یې اطلاق کېږي، او دلته ترې د جمعې معنی مراده ده[۲]، د همدې کبله ورته د جمعې مونث ضمیر "هُنَّ" راجع شوی دی. یعنې بیا الله ﷻ اسمانونو ته کلکه اراده وکړه نو اسمانونه یې اوه برابر او خلق کړه.

هېر مو نه شي!

۳ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: ځینو مفسرینو کرامو دلته اوږد بحث کړی دی چې اسمانونه په پیدا کولو کښې مخکښې دي او که ځمکه مخکښې پیدا کړی شوې ده؟[۳].

خو مونږ به ـ ان شاء الله ﷻ ـ همدا موضوع د [حم السجدة: ۱۱] ایت لاندې مطرحه کړو.

ب: دلته ځینو مفسرینو کرامو د ټول عالم د پراخوالي په ارتباط څه رڼا اچولې ده[۴]، خو مونږ به ـ ان شاء الله ﷻ ـ په همدې هکله د [الکهف: ۱۰۹] ایت لاندې هغه څه ولیکو کوم چې راته د خپل رب ﷻ د پلوه راوښودل شي.

﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا۟ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ
فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾
وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى ٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِى بِأَسْمَآءِ هَـٰٓؤُلَآءِ إِن
كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا۟ سُبْحَـٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْحَكِيمُ
﴿٣٢﴾ قَالَ يَـٰٓـَٔادَمُ أَنۢبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ ۖ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسْمَآئِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّىٓ أَعْلَمُ
غَيْبَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾

[۳۰] او هغه وخت (خپل امت ته ور په یاد کړه) چې کله ستا رب ﷻ پرښتو ته وویل چې یقیناً زه په ځمکه کښې د یوه خلیفه پیدا کوونکی یم (چې د ښو او بدو دواړو استعداد به ولري).

پرښتو وویل چې: (ای ربه!) ایا ته په ځمکه کښې هغه څوک (د خلیفه په حیث) ګرځوې (پیدا

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۲۳

(۲) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۷۸

(۳) تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۵۵

(۴) الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۴۹

کوي) کوم به چي پکښي فساد کوي او وينې به (پکښې) تويوي؟ (دا خو عجيبه کار دی).
حال دا چې مونږ تاته ستا د حمد سره (په صفاتو کښې) د پاکۍ نسبت کوو او (هم) درته (په افعالو کښې) تنزيه نسبتوو (نو په تابانديې څه اعتراض نه لرو).
الله ﷻ وويلې چې: يقينًا زه په هغه شي بانديې ښه پوهيږم په کوم بانديې چې تاسو نه پوهيږئ (لږ وروسته به تاسو پوه شئ).
[۳۱] او (بيا) الله ﷻ آدم ﷺ ته ټول نومونه وښودل بيا يې د نومونو والا شيان په پرښتو بانديې (په بلاکيفه توګه) وړاندې کړه.
نو (الله ﷻ ورته) وويلې چې: د دغو شيانو په نومونو بانديې ماته خبر راکړئ.
که چرته تاسو (په خپل تعجب کولو کښې) رښتيني ياست (نو دا کار وکړئ).
[۳۲] پرښتو وويلې چې: (ای ربه!) تاته د اعتراض کولو څخه پاکي ده (مونږ ته د دغو شيانو په نومونو بانديې علم نشته بلکې) مونږ ته هيڅ علم نشته مګر هغه علم کوم چې مونږ ته تا راښودلی دی (او زمونږ ورته ضرورت دی).
(ای ربه!) يقينًا ته يوازې همدا ته د کامل پوهې (او) کامل حکمت خاوند يې (او بس).
[۳۳] (بيا) الله ﷻ وويلې چې: ای آدمه! د دغو شيانو په نومونو بانديې پرښتو ته خبر ورکړه (ترڅو هغوی پوه شي چې ستا زده دي).
نو کله چې آدم ﷺ د هغو شيانو په نومونو بانديې پرښتو ته خبر ورکړ نو الله ﷻ وويلې چې (ای پرښتو!) ايا ما تاسو ته نه وه ويلي چې يقينًا زه د اسمانونو او ځمکو په غيبو بانديې ډېر ښه پوهيږم؟
(ای پرښتو!) او (په دې بانديې علاوه) زه په هغو شيانو بانديې هم ډېر ښه پوهيږم کوم چې تاسو يې ښکاره کوئ او په هغو شيانو بانديې هم کوم چې تاسو ياست چې (په خپلو زړونو کښې) يې پټوئ.

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

۱ـ د وړاندېنيو ايتونو مضمون دا وه چې ځمکې او اسمانونه او هغه شيان چې په دغو دواړو کښې شتون لري الله ﷻ د بنيادمانو دپاره پيدا کړي دي. په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تائيد شوی دی چې د آدم ﷺ د خلافت قيصې ته پکښې اشاره شوې ده.
۲ـ د هغو ايتونو اختتام په دې بانديې صورت نيولی وه چې الله ﷻ په هر شي بانديې پوه دی او ټول علم همده ﷻ پورې اختصاص لري.
په دې ايتونو کښې د علم د ورکړې ډول ته اشاره کېږي چې هر چا ته د ضرورت او مناسبت په اندازه ورکول کېږي. نو حاصل يې داسې راځېږي:
ای پيغمبره! په خپل امت بانديې د آدم ﷺ په ارتباط څه مطالب قرائت کړه او يو عظيم الشان نعمت ورپه ياد کړه هغه دا چې:
۱ـ ستا رب ﷻ د آدم ﷺ پيدا کولو څخه وړاندې او د ځمکې د پيدا کولو څخه وروسته پرښتې مخاطبې کړې او ورته يې وويلې چې ای پرښتو! زه په ځمکه کښې د يوه داسې شخص پيدا کوونکی

یم کوم به چې په شرعي کارونو کښې زما خلافت کوي، کوم به چې ستاسو غونډې نه وي چې د بدیو استعداد به نه لري بلکې هغه به د دواړو ډولونو استعداد درلودونکی وي.

۲ـ پرښتو د اطمنان د حاصلولو دپاره او د خپلو خانونو د پوه کولو په غرض الله ﷻ ته پوښتنه راجع کړه چې ای زمونږ ربه! ایا ته په ځمکه کښې داسې شخص ګرځوې او پیدا کوې کوم به چې پکښې فسادونه کوي او وینې به پکښې تویه وي؟ دغه کار خو مونږ په تعجب کښې اچولي یاستو، حال دا چې مونږ ستا د ټولو عالي صفاتو څرګندوونکي یاستو.

ای زمونږ ربه! مونږ د حمد سره ستا تسبیح وایو چې ته په عالي صفاتو کښې هیڅ عیب نه لرې، او همدارنګه تاته په افعالو کښې هم د پاکۍ نسبت کوو چې ستا په کارونو کښې نه د ګوتې د ایښودلو ځای شته او نه وربانديې څه اعتراض واردېدلی شي.

لنډه دا چې زمونږ پوښتنه د اعتراض په بنیاد نه ده مطرحه شوې بلکې صرف د اطمنان حاصلولو او په حکمتونو باندې د پوهېدلو په غرض مو ورته صورت ورکړ.

۳ـ الله ﷻ پرښتو ته جواب ورکړ چې یقیناً زه په هغو شیانو باندې پوهېږم په کومو باندې چې تاسو نه پوهېږئ. نو ستاسو پوښتنه په ځای ده ډېر ژر به زه تاسو ته په عملي جامه کښې جواب درکړم.

۴ـ په همدې بنیاد الله ﷻ آدم ؑ ته د ټولو هغو شیانو نومونه وروښودل کومو چې هغه ؑ پورې ارتباط درلود او په پرښتو پورې یې تړاو نه درلود او د کومو نومونه چې د هغوی زده نه وه.

۵ـ بیا الله ﷻ ذکر شوي ټول شیان پرښتو ته وړاندې کړه او پوښتنه یې ورته متوجه کړه چې ای پرښتو! تاسو ماته د دغو شیانو په نومونو باندې خبر راکړئ چې کوم-کوم او څه-څه نومونه لري؟.

ای پرښتو! دغه کار وکړئ که تاسو په تعجب کولو کښې رښتیني یاست او رښتیا د آدم ؑ خلیفه ګرځول تعجبي وي او بالآخره که تاسو د الله ﷻ د ټولو عالي صفاتو څرګندوونکي یاست.

۶ـ پرښتو په جواب کښې وویلې چې ای زمونږ ربه! تاته د هر نقص او هر عیب څخه پاکي ده او مونږ تاته پاکي نسبتوو، مونږ ته د دغو شیانو په نومونو باندې علم نشته، مونږ نه پوهېږو مګر په هغو شیانو باندې کوم چې مونږ ته ستا د پلوه راښودل شوي وي، حال دا چې د دغو شیانو نومونه مونږ ته ستا دپلوه نه دي راښودل شوي.

ای زمونږ ربه! یقیناً همدا ته په هر شي باندې پوه یې او د هر چا ضروریات درته معلوم دي او همدا ته د حکمت څښتن یې هر کار دې په حکمت ولاړ دی، او پوره واضحه ده چې د دغو شیانو د نومونو زده کړې ته مونږ څه اړتیا نه درلوده.

۷ـ نو د پرښتو د جواب په تعقیب الله ﷻ آدم ؑ مخاطب کړ او توصیه یې ورته وکړه چې ای آدمه! ته د دغو شیانو په نومونو باندې پرښتې خبرې کړه ترڅو دوی پوه شي چې ستا هغه شیان زده دي کوم چې د دوی نه دي زده.

۸ـ نو کله چې آدم ؑ پرښتو ته د هغو شیانو په نومونو باندې خبر ورکړ او د هر شي نوم یې بېل-بېل ورته واخست چې دا یې نوم دی او دایې خاصیتونه دي.

سمدستي پرښتې پوه شوې چې ددغو شیانو د استعمال او په کار اچولو دپاره زمونږ څخه په غیر یوه بل مخلوق ته ضرورت شته چې د ښو او بدو دواړو استعداد ولري.

په همدې بنیاد مونږ اعتراف کوو چې د آدم ﷺ پیدا کول او په ځمکه کښې د خلیفه په حیث یې درول څه د تعجب خبره نه ده، او مونږ د الله ﷻ د ټولو عالي صفاتو مظاهر نه شو جوړېدلی.

۹_ په دغه وخت کښې الله ﷻ پرښتې مخاطبې کړې چې ای پرښتو! ایا ما تاسو ته نه وه ویلي چې یقیناً یوازې همدا زه د ځمکو او اسمانونو او د ټولو کائناتو په پټو اسرارو باندې پوهېږم او بس.

۱۰_ الله ﷻ پرښتې په دې خبره باندې هم مخاطبې وګرځولې چې ای پرښتو! زه په هغه شي باندې هم ډېر ښه پوهېږم کوم چې تاسو یې ښکاره کوئ او تعجب ترې کوئ.

او په هغو شیانو باندې هم ډېر ښه پوهېږم کوم چې تاسو یې په زړونو کښې پټوئ او کوم چې ستاسو په زړونو کښې خطور کوي او ګرځي راګرځي.

توضیحات

۱_ په ﴿ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو د "خَلِيفَة" کلمه د "خلائف" د کلمې دپاره مفرده ګڼلې ده[1]. یعنې زه په ځمکه کښې د داسې یوه مخلوق پیدا کوونکی یم چې اولادونه به یې د پلرونو نائبان جوړېږي او د قیامت د ورځې پورې به دا سلسله روانه وي.

مګر مونږ ته دغه معنی په زړه پورې نه برېښي ځکه چې دا د اکرام مقام دی او ذکره شوې سلسله په اکرام دلالت نه کوي چې په ټولو حیواناتو کښې دغه سلسله جاري ده. مونږ ته غوره برېښي چې ذکره شوې کلمه (خَلِيفَة) دلته د "خُلَفَاء" دپاره مفرده وګڼله شي ترڅو د نائب معنی ورکړي.

خو نائب جوړېدل کله د منوب عنه د غیاب یا عجز د کبله او کله د تشریف او اکرام د کبله صورت نیسي[2]، چې دلته الله ﷻ همدغه مخلوق (آدم ﷺ) د تشریف او اکرام دپاره د تکلیفي احکامو په تنفیذ کښې نائب ګرځولی دی.

په همدغه مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾ [الإسراء: ۷۰] یعنې: او یقیناً مونږ بنیادمان مکرم ګرځولي دي او په وچه او دریاب کښې مو سواره کړي دي او د پاکیزه خوراکونو څخه مو ورته روزي کړې دي.

سوالونه او جوابونه

۲_ څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې د چا په ذهن کښې لاندې سوالونه خطور وکړي:

الف: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ د خلیفه د پیدا کولو څخه وړاندې

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۶۹

(۲) مفردات الراغب ص۱۵۷

پرښتې په څېله اراده خبرې کړې چې زه د دغه کار کوونکی یم؟.

مونږ وایو چې: د الله ﷻ اراده وه چې د راتلونکي خلیفه سره به پرښتې د جنین په جوړولو او د ارزاقو په توزیع او هم د اعمالو په لیکلو او نورو کارونو کښې همکاري څېلوي.

نو هغوی یې لا د وړاندې څخه په څېله اراده خبرې کړې ترڅو هغوی د څېل اطمنان د تحصیل دپاره پوښتنه وکړي او د الله ﷻ د پلوه اطمنان بښونکی جواب واوري. لکه چې همداسې وشوه.

ب: که څوک وایي چې پرښتې په څه پوه شوې چې د راتلونکي خلیفه اولادونه به په ځمکه کښې فساد کوي او وینې به پکښې تویوي؟

مونږ وایو چې: که څه هم د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو متعدد احتمالي جوابونه کړي دي[۱]، مگر کوم جواب چې مونږ ته په زړه پوری بریښي هغه دا دی چې: په دغې خبره باندې الله ﷻ پرښتې خبرې کړې وې البته په کوم وخت کښې یې چې ورته راتلونکی خلیفه معرفي کاوه.

که بالفرض د الله ﷻ د پلوه ورته ذکره شوې اطلاع نه وی ورکړی شوې نو دوی به په جرئت سره د ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ ﴾ په کلماتو باندې تلفظ نه وی کړی او نه به ورته د پوښتنې کولو باعث صورت نیولی وی.

ج: که څوک وایي چې: په ﴿ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ﴾ کښې د ﴿ نُسَبِّحُ ﴾ کلمه د "تسبیح" څخه اشتقاقه شوې ده او د "نُقَدِّسُ" کلمې د "تقدیس" څخه اشتقاق موندلی دی. نو پوښتنه دا ده چې ایا د تسبیح او تقدیس ترمنځ څه فرق شته؟

مونږ وایو چې: که څه هم دغه دواړه مصدرونه الله ﷻ ته د پاکۍ د نسبت کولو څخه عبارت دي[۲]. مگر څرنگه چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی، نو دلته لاندې فرق درلودلی شي:

تسبیح په عالي صفاتو کښې الله ﷻ ته د پاکۍ نسبت کول دي او تقدیس الله ﷻ ته په افعالو کښې د پاکۍ نسبت کول دي. یعنې حال دا چې مونږ تاته په صفاتو کښې او هم په افعالو کښې د پاکۍ نسبت کوو چې ته د هر حیثه د نقص او عیب څخه پاک او منزه یې.

د: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې پرښتو د څېلې پوښتنې سره ذکر شوي د تحمید او تسبیح او هم د تقدیس کلمات ضمیمه کړه، حال دا چې د هغوی پوښتنه د دغو کلماتو د ذکر څخه په غیر تمامه وه؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلمـ چې: دا د دې دپاره چې د څېلې پوښتنې دول څرگند کړي چې دا پوښتنه د اعتراض په بنیاد منځ ته نه ده راغلې، چې د عیب لگولو معنی ورکړي، بلکې دې پوښتنې صرف د اطمنان د تحصیل په غرض صورت نیولی دی.

هـ: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د پرښتو په جواب کښې صرف د

---

(۱) تفسیر فتح القدیر ج۱ ص۶۳، تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۷۴، تفسیر القاسمي ج۲ ص۹۶

(۲) معردات الراغب ص۲۲۶؛ لسان العرب ج۶ ص۱۶۸

﴿ إِنِّيٓ أَعۡلَمُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ جملې په ویلو باندې اکتفاء ونه کړه بلکې آدم ﷺ ته یې د ټولو شیانو د نومونو په ښودانې سره ذکر شوی اجمالي جواب تفسیر کړ؟

مونږ وایو: لکه څنګه چې ورته وړاندې اشاره وشوه د پرښتو پوښتنې د اطمنان د تحصیل په غرض صورت نیولی وه او اطمنان په هغه ډول سره په ډېره ښه توګه تحقق ومومند په کوم باندې چې په ایتونو کښې صراحت نازل شوی دی، او عملي صورت حال یې ښودلی شوی دی.

د دغسې اطمنان ښوونکي جواب نور نظایر هم په قرآن کریم کښې شته چې عملي شکل یې درلودلی وي. د مثال په توګه:

اول: الله ﷻ هغه چا ته په عملي شکل سره اطمنان ورکړ د کوم په زړه کښې چې دې خبرې خطور کړی وه چې الله ﷻ به دغه ورانه ویجاړه قریه څنګه ژوندۍ کړي: [البقرة:۲۵۹].

دوهم: همدارنګه د ابراهیم ﷺ سوال ته هم، چې ای ربه! ته مړي څنګه ژوندي کوې، په عملي شکل سره جواب ورکړی شو: [البقرة: ۲۶۰].

دریم: کله چې موسی ﷺ په دنیا کښې د مناجات په وخت کښې د دیدار غوښتنه وکړه نو الله ﷻ ورته په عملي شکل قناعت او اطمنان ورکړ: [الأعراف:۱۴۳].

څلورم: همدارنګه الله ﷻ د موسی ﷺ دا خبره په عملي شکل سره جوابه کړه چې په مخلوقاتو کښې به د ځمکې په مخ زما څخه بل څوک ښه عالم نه وي[۱]، نو د خضر ﷺ سره یې ملاقي کړ: [الکهف: ۶۰_ ۸۲].

و: که څوک وایي چې: په څه وجه د پرښتو اطمنان حاصل شو چې د هغو شیانو نومونه یې زده نه وه کوم چې الله ﷻ آدم ﷺ ته ښودلي وه او دوی ته یې نه وه ښودلي؟

مونږ وایو چې: پرښتې پوهېدلې چې الله ﷻ هر مخلوق ته د خپل کامل او شامل علم څخه هومره پوهه ورکوي څومره ته چې ضرورت لري او څومره چې ورسره مناسبه وي.

نو کله چې آدم ﷺ د خوراکي او مادي شیانو او هم د هغو شیانو نومونه واخستل کومو چې جناياتو پورې ارتباط درلود، نو پرښتې پوه شوې چې د یوه داسې مخلوق پیدا کولو ته ضرورت شته کوم چې د ښو او بدو دواړو استعداد ولري د کومو چې مونږ درلودونکي نه یاستو، ترڅو د الله ﷻ د ټولو عالي صفاتو څرګندونه وکړی شي. لکه غفار، قهار او داسې نور.

ز: که څوک وايي چې: الله ﷻ آدم ﷺ ته د لغاتو (ژبو) څخه په کوم لغت د ضرورت وړ شیانو نومونه وروښودل؟

مونږ وایو چې: دغه تعلیم او ښودانه تکویني ښودانه وه چې خاصو لغاتو او کلماتو ته یې ضرورت نه درلود، بلکې الله ﷻ په آدم ﷺ کښې داسې استعداد کېښود چې د قیامت تر ورځې پورې وړباندې بنیادمان خبرې کولی شي او په مختلفو لغاتو او کلماتو کښې یې څرګندولی شي.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۷

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ عَلَّمَهُ ٱلْبَيَانَ ﴾ [الرحمن: ۴] يعنې: ډېر مهربان الله ﷻ انسان ته (په ليک او لوست سره) بيان ښودلی دی (چې د ما في الضمير ځرګندونه وکړي).

دغه ډول تکويني ښودانه الله ﷻ هر ژوندي شي ته عنايت کړې ده لکه چې فرمايي: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه: ۵۰] يعنې: (موسی ﷺ د فرعون په جواب کښې ووېل چې) زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته يې مناسب شکل ورکړی دی او بيا يې ورته ښودانه هم کړې ده (چې د خپل شکل څخه مناسبه استفاده وکړي).

ح: که څوک وايي چې: په آدم ﷺ کښې په ټولو ژبو باندې د تکلم استعداد ايښودلی شوی وه نو پوښتنه دا ده چې پرښتو ته يې په کومې ژبې سره د ضرورت وړ شيانو نومونه واورول؟

مونږ وايو چې: دغه خاصه ژبه يوازې الله ﷻ ته معلومه ده او بس، په دې باندې علاوه د دغې ژبې په تعين کښې څه خاصه ګټه هم نشته، که نه نو الله ﷻ به ورباندې صراحت نازل کړی وی.

دغه سوال جواب په هغه عهد کښې هم صورت نيولی شي کوم چې الله ﷻ په عالم الذر کښې د ارواګانو څخه اخستی وه کوم ته چې په [الأعراف: ۱۷۲] ايت کښې اشاره شوې ده.

ط: که څوک وايي چې: په ﴿ ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى ٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمير مسمياتو ته راجع دی، يعنې بيا الله ﷻ مسميات په پرښتو باندې وروړاندې کړه چې د دغو شيانو نومونه او خاصيتونه وواياست، حال دا! چې ذکر شوی ضمير په عاقلانو پورې اختصاص لري او په مسمياتو کښې خو غير عاقلان هم شامل دي. لکه آس، خر او نور؟

مونږ وايو چې: دلته د تغليب په توګه ذکر شوی ضمير غير عاقلانو ته هم شموليت لري. په همدې ارتباط د [يوسف: ۴] ايت لاندې څه نور وضاحت هم ـ ان شاء الله ﷻ ـ راروان دی.

تغليب دې ته وايي چې د مختلفو شيانو د مجموعې څخه د يوه شي په نوم تعبير وکړی شي مثلاً د "شمس" او "قمر" څخه د "شمسين" په لفظ سره تعبير صورت ونيسي.

ي: که څوک وايي چې: په مسمياتو کښې خو ځينې شيان معنوي شيان دي چې د وړاندې کولو قابل نه دي. لکه: علم، حلم او نور؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ وړاندې کول د بندګانو د وړاندې کولو غوندې نه دي ترڅو اعتراض وارد شي بلکې دغه وړاندې کول د متشابهاتو څخه دي نو په کار دي چې ځرنګوالی يې الله ﷻ ته وسپارو او بس.

دغه ډول متشابهات په قرآن کريم او حديثو کښې زښت ډېر دي. لاندې مثالونه يې د نه وضاحت دپاره ولولئ:

اول الله ﷻ ليکونکې پرښتې د بنيادم په عقيدوي نېکيو او عقيدوي بديو باندې په بلا کيف توګه يوه کوې ترڅو يې د کتابت لاندې واقع کړي. همدې مضمون ته د [الانفطار: ۱۲] ايت کښې اشاره شوې ده.

دوهم په یوه اوږده حدیث کښې دا مضمون هم شامل دی چې[۱] یو خل نبي کریم ﷺ د استسقاء په لمانځه باندې ولاړ وه چې په عین حال کښې ورته الله ﷻ په دوزخ کښې ډېرې ښخې وروليدې کړې او هم يې په همدغه حال کښې ورته جنت په سترګو وروليد کړ او نژدې وه چې د میوجاتو کوم وړی ترې راوشکوي.

یا که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴾ کښې د "ما، ما" دواړه کلمې د کومو شیانو څخه کنائي دي؟

مونږ وايو چې: ځینو مفسرینو کرامو دغه دواړه کلمې په دې مقام کښې په متعددو معناوو سره تفسیر کړې دي. د مثال په توګه[۲]: اولنی "ما" د ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ ﴾ د جملې څخه کنائي ده، او دوهمه "ما" د هغې جملې څخه عبارت ده کومه چې پرښتو په خپلو زړونو کښې ساتلې وه چې هیڅکله به الله ﷻ داسې مخلوق پیدا نه کړي چې هغه د همده ﷻ په نزد زمونږ څخه د زیات کرامت والا وي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ذکرې شوې دواړه کلمې په عموم سره پرېښودلی شي ترڅو د پرښتو ټولو اظهاراتو او مخفیاتو ته شاملې شي، که څه هم د الله ﷻ څخه په غیر ورباندې نور څوک علم نه لري.

﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۴] او هغه وخت یاد کړه چې کله مونږ پرښتو ته وویلې چې: آدم ؑ ته سجده وکړئ نو پرښتو (ورته) سجده وکړه مګر ابلیس (سجده ونه کړه).

(د سجدې کولو څخه) یې خودداري وکړه او تکبر یې (ترې) خپل کړ او د کفر غوره کوونکو د ډلې څخه وګرځېد.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱_ کله چې په وړاندېنیو ایتونو کښې ذکره شوې صحنه تېره شوه او د پرښتو اطمنان حاصل شو نو بیا الله ﷻ هغه صورت حال ته تحقق ورکړ کوم ته چې په دغه ایت کښې اشاره شوې ده.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ځینو علماوو کرامو په نزد ذکر شوی صورت حال د آدم ؑ د پیدایښت څخه وروسته متصل متحقق شوی دی او بیا په تعقیب باندې یې د ژبو تعلیم منځ ته

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۴؛ صحیح مسلم ج۱ ص۲۹۸

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۵۲۵

راغلی دی[۱] او دا څکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴾ [ص ۷۲] یعني ای پرښتو! نو کله چې ما د ځمکې خلیفه برابر کړ او د خپلو خزانو څخه مې پکښې روح پو کړ نو تاسو ورته په سجده پریوزئ[۲]

مونږ وایو چې په ﴿ فَقَعُوا ﴾ کښې د "ف" توری په تعقیب دلالت کوي خو په اتصال باندې دلالت نه کوي نوځکه اعتراض وارد نه شي د دې وضاحت دپاره لاندي ایت شریف ولولئ:

الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً ﴾ [المؤمنون ۱۴] یعني بیا مونږ (په رحم کښې) نطفه پرنډ وینه وګرځوله نو پرنډ وینه مو بیا هډوکو غوښه جوړه کړه.

پوره واضحه ده چې د پرنډ وینې څخه بیا هډوکي غوښه په رحم کښې سمدستي نه جوړیږي ترڅو وریاندې اقلاً څلوېښت ورځې تیرې نه شي

په همدې بنیاد که د آدم ﷺ د پیدایښت او د ده د مسجود جوړېدلو ترمنځ د لغاتو تعلیم صورت نیولی وي، نو څه اعتراض وریاندې نه شي واردېدلی.

سجده کوونکي پرښتې

۳ـ په دې کښې علماء کرام په دوه وو ډلو ویشلي شوي دي چې د ﴿ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ﴾ په کلمې سره ټولې پرښتې مرادې دي او که څنګه هغه دا چې

الف: ځینې علماء کرام وايي چې دلته یوازې هغه پرښتې مخاطبې ګرځولې شوې دي د کومو چې د ځمکې سره تعلق وه. لکه باد، باران او داسې نور[۲]

دوی وايي چې دلته خبره د ځمکې په خلافت کښې ده او بس.

ب: اکثریت علماء کرام وايي چې دلته ټولې پرښتې مطلب دي چې د تخصیص دپاره منصوصي دلیل موجودیت نه لري[۳].

مونږ ته هم د اکثریت نظر بهتر برېښي چې په ایت کښې ذکر شوې کلمه په تاکیداتو سره نازله شوې ده چې: ﴿ فَسَجَدَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴾ [الحجر ۳۰] یعني: نو ټولو پرښتو (آدم ﷺ ته) سجده وکړه، ټولو (یوه هم بې سجدې پاتې نشوه).

د سجدې ډولونه

۴ـ په دې کښې ټول علماء کرام متفق دي چې په ﴿ ٱسْجُدُوا ﴾ کښې د عبادت سجده مطلب نه ده او دا ځکه چې عبادت الله ﷻ پورې اختصاص لري، نه بل چا ته جوازې لري او نه وریاندې بل چا ته الله ﷻ امر کوي.

• خو د ذکر شوي اتفاق څخه په غیر پکښې په لاندې ډول اختلاف شته.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۷۲

(۲) زاد المسیر ج۱ ص۵۲

(۳) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۰۲ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۸۷

الف: خینې وايي چې دلته د سجدې څخه محض انحناء (کوږوالی) مطلب دی[۱]، چې په اوسنۍ زمانه کښې ورته "وړاند ګورد" وايي.

ب: خینې وايي چې دلته په خمکه باندې د اوچولي ایښودل مطلب دي خو په دې ډول سره چې آدم ﷺ محض د قبلې حیثیت درلود او بس[۲].

ج: خینې نور وايي چې دلته د سجدې څخه په خمکه باندې د اوچولي ایښودل مراد دي خو په دې لحاظ نه چې آدم ﷺ محض قبله وګرځي بلکې په دې لحاظ چې د آدم ﷺ تعظیم پکښې په نظر کښې نیولی شوی وي[۳].

تبصره

۵ـ مونږ نه همدغه دریم نظر په زړه پورې بریښي. او دا څکه چې:

الف: د سجدې څخه محض انحناء اراده کول غیر متبادره معنی ده، نو په کار دي چې د مجبوریت څخه په غیر اراده نه کړی شي.

ب: په دغې سجده کښې خو اکرام او تعظیم مرموز وه د همدې کبله وریاندې ابلیس خپه شو او الله ﷻ ته يې د اعتراض په توګه وویلې چې: ﴿ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾ [الإسراء: ۶۲] یعني: ای ربه! ماته خبر راکړه چې ایا دغه هغه کس دی چې تا په ما باندې مکرم (معظم) وګرځاوه (حال دا چې دا دې د خاورو څخه پیدا کړی دی او زه دې د اور څخه پیدا کړی یم).

او پوره واضحه ده چې د آدم ﷺ په قبله جوړېدلو کښې چندان تعظیم مرموز نه دی د همدې کبله نبي کریم ﷺ په دواړو قبلو باندې مکلف وه چې سجده ورته وکړي حال دا چې په دواړو قبلو (کعبه او بیت المقدس) باندې بهتر او غوره وه.

که بالفرض ذکړې شوې سجدې محض د آدم ﷺ د قبله ګرځولو په توګه صورت نیولی وی نو احتمال وه چې ابلیس دېر نه وی خپه شوی او د سجدې کولو څخه يې منعه نه وی اختیار کړې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وايي چې: د تعظیم د سجدې او د عبادت د سجدې څه فرق دی؟

مونږ وايو چې: عبادتي سجده هغه ده چې د خوف او رجاء په بنیاد يې صورت نیولی وي. او پوره واضحه ده چې د خوف او رجاء مجموعه د الله ﷻ څخه په غیر بل چا ته جواز نه لري.

د همدې سجدې په ارتباط یا د عبادت په هکله د الله ﷻ په توفیق د [الفاتحة: ۴] او [البقرة: ۲۱] ایتونو لاندې څه وضاحت تېر شوی دی، نو هیله ده هلته یو خل مراجعه وکړی شي.

بالمقابل د تعظیم سجده هغه ده چې ذکر شوی بنیاد ونه لري بلکې د "مَسْجُود لهُ" تعظیم پکښې

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۵۲
(۲) تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۹۳
(۳) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۰۲

په نظر کښې نیولی شوی وي او بس

باقي شوه دا خبره چې آیا زموږ په شریعت کښې به سجده کولو سره د یوه شخص (غیر الله) تعظیم جواز لري او که نه؟ نو دا به ان شاء الله د [یوسف ۱۰۰] ایت لاندې په هغې اندازه وخېږو څومره چې الله ﷻ توفیق راکړ

آیا ابلیس د پرښتو څخه وه؟

۷- موږ وایو چې ځینې علماء کرام وایي چې ابلیس علیه اللعنة د پرښتو د جملې څخه وه [1] که نه نو په ﴿ إِلَّا إِبْلِيسَ ﴾ کښې به استثناء منقطعه وګرځي او ابلیس به په سجده کولو باندې مامور جوړ نه شي نو په دې تقدیر به بې عصیان څه معنی ولري؟ حال دا چې ماموریت یې وربانديې منصوصي دی چې ﴿ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ﴾ [الأعراف ۱۲] یعنې الله ﷻ وفرمایل چې ای ابلیسه په تا باندې څه باشت وه چې تا آدم علیه السلام ته د تعظیم سجده په هغه وخت کښې ونه کړه کله چې ما درته پرې امر وکړ

مګر موږ ته بهتره برېښي چې ابلیس علیه اللعنة بالکل د پرښتو د جملې څخه نه وه [2] دا ځکه چې

الف الله ﷻ د پرښتو په هکله فرمایي چې ﴿ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ ﴾ [التحریم ۶] یعنې پرښتې د الله ﷻ څخه په هغه حکم کښې عصیان نه کوي په کوم سره چې ورته امر وکړي (حال دا چې ابلیس د عصیان ډېره اېښې ده)

ب الله ﷻ د پرښتو څخه حکایت کوي چې ﴿ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ ﴾ [سبأ ۴۱] یعنې د قیامت په ورځ به د الله ﷻ په حضور کښې پرښتې عرض وکړي چې ای ربه مشرکانو زموږ عبادت نه دی کړی بلکې د پېریانو (ابلیسانو) عبادت یې کړی دی (او هغوی خو زموږ د جنسه نه دي)

ج الله ﷻ په [الکهف ۵۰] ایت کښې موږ ته خبر راکړی چې ابلیس اولاده لري، او پوره څرګنده ده چې اولاده د اُنوثیت څخه په غیر بالکل صورت نه شي نیولی حال دا چې په [الزخرف ۱۹] ایت کښې الله ﷻ د مشرکانو دا کفري عقیده رده کړې ده چې پرښتو ته په اُنوثیت (ښځه توب) معتقد دي

د الله ﷻ په [ص ۷۶] ایت کښې د ابلیس علیه اللعنة د خولې څخه حکایت نازل کړی دی چې زه دې د اور څخه پیدا کړی یم او همدارنګه الله ﷻ په [الحجر ۲۷] ایت کښې د پېریانو اصلیت هم د نور اور څخه بیوولی دی

نو کله چې د ابلیس اصلیت د پېریانو سره متحد شو نو معلومه شوه چې جنسیت به یې هم ورسره متحد وي

ه په دې ټولو باندې علاوه الله ﷻ په صراحت سره فرمایلي دي چې ﴿ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ

---

۱. تفسیر التحریر ج ۱ ص ۴۳، روح المعاني ج ۱ ص ۲۲۹
۲. تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۷۷

أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ﴾ [الكهف ۵۰] يعني ابليس علیه اللعنه د پيريانو د جملې څخه وه نو د حقيقي رب ﷻ د امر څخه يې عصيان وکړ او فسق يې غوره کړ.

ابليس په کوم امر سره په سجده کولو مامور شو؟

۸_ پاتې شوه دا خبره چې کله ابليس علیه اللعنه د پرښتو د جملې څخه نه شو، نو په کوم امر سره په سجده کولو مامور وګرځېد؟

موږ وايو چې داسې امر په قرآن کريم کښې نه دی نازل شوی چې يوازې ابليس علیه اللعنه ته پکښې د سجده کولو توصيه شوې وي. مګر په همدغه ايت کښې چې بحث پکښې روان دی نوموړی هم په سجده کولو باندې په دوه وو وجو سره مامور ګرځېدلی شي هغه دا چې

الف کوم حاضرين چې په ﴿ ٱسْجُدُوا۟ ﴾ سره د الله ﷻ د پلوه مخاطب ګرځولي شوي وه په هغوی کښې ابليس هم شامل او حاضر وه

خو د همدغې صحنې په حکايت کښې الله ﷻ د ابليس په ذکر باندې د اقليت د کبله او يا د تغليب د کبله صراحت ونه کړ چې داسې يې نازل کړي وی چې "وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ وَإِبْلِيسَ اسْجُدُوا لِآدَمَ" يعني او هغه وخت ياد کړه چې کله موږ د پرښتو او ابليس مجموعې ته وويلې چې تاسو ټول آدم ﷺ ته د تعظيم سجده وکړئ.

په دې تقدير استثناء متصله ګرځي خو په کلام کښې د "إِبْلِيسَ" کلمه مقدره او ملحوظ ګڼله کېږي. همدغه جواب ته په [الأعراف ۱۳، ۱۸] او هم په [الحجر ۳۴] ايتونو کښې اشارې موندلې کېږي.

ب که د ﴿ إِلَّآ إِبْلِيسَ ﴾ استثناء منفصله وګڼله شي نو د کلام تقدير به داسې راوخېژي چې "إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَسْجُدْ إِذْ قُلْنَا لَهُ اسْجُدْ لِآدَمَ" يعني مګر ابليس سجده ونه کړه کله چې موږ ورته وويلې چې آدم ﷺ ته د تعظيم سجده وکړه.

په ذکرو شوو دواړو جوابونو کښې په مقدرو کلماتو باندې لاندې دوه دليلونه دلالت کوي:

اول د ﴿ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾ د جملو تعقيب يعنې ابليس د خپل ماموريت د اجراء څخه منعه وکړه او د تکبر مرتکب شو (چې زه د آدم ﷺ څخه غوره يم) او خپل خان يې ورباندې د کفارو د ډلې څخه شمېر کړ.

که بالفرض نوموړی د ايت په اولنۍ برخه کښې په سجده کولو باندې مامور شوی نه وی نو د ايت په وروستنۍ برخه کښې به ورته ذکر شوی توبيخ نه وی متوجه شوی.

دوهم د پرښتو د ټولګي څخه اخراج او دائمي لعنت د ابليس په همدغې استکباري خط السير باندې مرتب شو چې په بل ځای کښې ورباندې صراحت نازل شوی دی چې ﴿ قَالَ فَٱخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ۝ وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ ﴾ [ص ۷۷، ۷۸] يعني د سجدې نه کولو په نتيجه کښې الله ﷻ ابليس مخاطب وګرځاوه او ورته يې وويلې چې نو د پرښتو د ډلې څخه ووځه چې يقيناً

ته رټلی شوی یې او په تاباندې د جزا د ورځې پورې زما لعنت دی (چې روزمره به درباندې ا...
کېږي او د رحمت څخه به لرې کېږې).

په یاد ولرئ!

۹ـ په دې مقام کښې لاندې ټکي یاد ساتل په کار دي:

الف: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ابلیس علیه اللعنة اصلي نوم عَزازِیْل یا حَارِثْ وه[۱]، مګر مونږ ته غوره برېښي چې دغه نوم (ابلیس) به یې اصلي نوم وي چې صراحت درباندې نازل شوی دی.

ب: دلته ځینو علماء کرامو[۲] ډېر اوږد بحث لیکلی دی چې عندالله د پیغمبرانو علیهم السلام مجموعه غوره ده او که د پرښتو علیهم السلام مجموعه؟ نو که څوک د اوږده بحث لوستل غواړي همله دې مراجعه وکړي مونږ فقط په همدومره خبره باندې اکتفاء کوو په کومه مجموعه کښې چې رحمة للعالمین شامل وي نو په هغې مجموعه باندې به بله مجموعه بهتري ونه شي درلودلی.

﴿ وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا
فِيهِ ۖ وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾
فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا
جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾
وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَآ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾

[۳۵] او (هغه وخت یاد کړه چې) مونږ ووېلې چې: ای آدمه ته همدا ته په جنت کښې اوسېږه او ستا مېرمن دې هم (په جنت کښې اوسېږي)، او تاسو دواړه د جنت (د میوجاتو) څخه پراخه (پرېمانه) خورئ هر چرته مو چې خوښه وي.

او (فقط) دغې ونې ته دواړه مه ورنژدې کېږئ (چې څه تري وخورئ) نو تاسو دواړه به (په ځان خانونو باندې) د ظلم کوونکو څخه وګرځئ.

[۳۶] نو دوی دواړو لره (د وسوسې په اچولو سره) د جنت څخه شیطان وښویول (چې دواړه ذکر شوې ونې ته ورنژدې شوه او خوراک یې تري وکړ)، نو شیطان دوی دواړه د هغو نعمتونو څخه وویستل په کومو کښې چې دواړه مېشت وه.

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۳، تفسیر الطبري ج۱ ص۲۲۴
(۲) التفسیر الکبیر ج۲ ص۲۱۵

او مونږ وویلې چې تاسو دواړه (د اولادونو په شمول) ځمکې ته په داسې حال ورښکته شئ چې (د اولادونو په لحاظ به) ستاسو ځینې کسان د ځینو نورو کسانو دښمنان وي.
او تاسو ټولو ته به ځمکه کښې د څه وخته پورې استقرار (استوګنه) او څه استفاده کول (ټاکلي شوي) دي (او بس).
[۳۷] نو آدم ﷺ د خپل رب ﷻ د پلوه (د اعتذار) د څو کلماتو ته سره ملاقي شو (نو په همدغو کلماتو سره یې خپل رب ﷻ ته اعتذار وړاندې کړ) نو خپل رب ﷻ وربانديې (په رحمت سره) رجوع وکړه (او توبه یې ورته قبوله کړه).
یقیناً د آدم ﷺ رب ﷻ همدی ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان دی.
[۳۸] مونږ (ورته) وویلې چې: (ځمکې ته) تاسو ټول د جنت څخه ورکوز شئ (البته د سزا په حیث نه بلکې د امتحان په حیث).
نو که چرته زما د پلوه تاسو ته هدایت درغی نو هر چا چې زما د هدایت پیروي وکړه نو په هغوی باندې (په آخرت کښې) نه ډار شته او نه به دوی غمژن شي (بلکې همېشه به خوشاله وي).
[۳۹] او هغه کسان چې (زما د هدایت) ناشکري خپله کړې او زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړي (نو) دغه کسان د اور (دائمي) ملګري دي چې دوی به په اور (دوزخ) کښې همېشه وي.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ـ د ﴿وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ﴾ جمله په وړاندېني ایت کښې د "قُلْنَا" په جمله باندې عطفه ده او د "إِذْ" کلمه ورسره مقدره ده.
دا د یو پلوه، اود بله پلوه ځینې مفسرین کرام[1] وایي چې په ﴿وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ﴾ کښې د ﴿ٱسْكُنْ﴾ کلمه په موقته استوګنه باندې دلالت کوي. او په همدغه عبارت کښې د "زَوْج" کلمه په اتفاق سره د "حواء" رضي الله عنها څخه عبارت ده.
یعنې هغه وخت یاد کړه چې کله مونږ آدم ﷺ ته وویلې چې ای آدمه! ته او ستا مېرمن (حواء) دواړه په جنت کښې د څه وخته پورې استوګنه وکړئ، او د جنت د میوجاتو څخه په پراخه پیمانه خورئ او هر چرته مو چې خوښه وي هلته ګرځئ راګرځئ: خو فقط د دغې یوې ونې څخه څه شی مه خورئ بلکې دغې ونې ته بالکل ورنژدې کېږئ مه، هسې نه چې د خوراک یې مرتکب وګرځئ او خپلو ځانونو باندې د تیري کوونکو د ډلې څخه جوړ شئ.

پوښتنې او د هغو جوابونه

۲ـ څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي راوګرځي:
الف که څوک وايي چې بي بي حواء رضي الله عنها د څه شي څخه پیدا کړی شوه؟

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۲۹۹

مونږ وایو چې په همدې ارتباط الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ﴾ [النساء ۱] یعني ای خلکو! تاسو د خپل هغه رب ﷻ څخه ووېرېږئ چې تاسو يې د يو نفس څخه پيدا کړي یاست، او د همدغه يو نفس څخه يې د هغه جوړه (مېرمن) هم پيدا کړې ده.

په دې باندې علاوه نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې «إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ وَإِنَّكَ إِنْ تُرِدْ إِقَامَةَ الضِّلَعِ تَكْسِرْهَا فَدَارِهَا تَعِشْ بِهَا»[۱] یعني يقيناً ښځه د پوښتۍ څخه پيدا کړی شوې ده او که ته اراده وکړې چې پوښتۍ سمه کړې نو ماته به يې کړې (سمولی به يې نه شې)، نو نرمي ورسره کوه ترڅو ورسره ژوند او ګذاره وکړې.

د همدې حديث په تفسير کښې الشافعي رحمه الله ويلي دي چې "إِنَّ اللهَ تَعَالَى لَمَّا خَلَقَ آدَمَ خُلِقَتْ حَوَّاءُ مِنْ ضِلْعِهِ الْقُصَيْرِ"[۲] یعني يقيناً هر کله چې الله ﷻ آدم پيدا کړ نو (د الله ﷻ په امر سره) حواء رضي الله عنها د آدم عليه السلام د لنډکي پوښتۍ څخه پيدا کړی شوه.

ب- که څوک وايي چې آيا بي بي حواء رضي الله عنها په جنت کښې پيدا کړی شوه او که په ځمکه کښې پيدا کړی شوه او بيا د آدم عليه السلام سره جنت ته ورداخله کړی شوه؟

مونږ وايو چې ځينو مفسرينو کرامو په همدې ارتباط سره اوږد بيان ليکلی دی[۳]، خو د ايتونو د سياق څخه څرګندېږي چې حواء رضي الله عنها په ځمکه کښې پيدا کړی شوې ده او بيا دواړه جنت ته بيولي شوي دي[۴].

ج- که څوک وايي چې کوم جنت ته آدم عليه السلام او حواء رضي الله عنها دواړه بيولي شوي وه؟

مونږ وايو چې که څه هم ځينو علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْجَنَّةَ ﴾ کلمه په يوه باغ باندې تفسيره کړې ده کوم چې په يو لوړ ځای کښې موقعيت درلود او په همدې ارتباط يې اوږد بحث ليکلی دی[۵]، مګر بهتره او متبادره معنی يې دا ده چې دلته ذکره شوې کلمه د هغه جنت څخه عبارت ده کوم چې د جهنم په مقابل کښې قرار لري[۶]. د کوم وعده چې د الله ﷻ د پلوه د قيامت په ورځ ټولو مومنانو ته ورکړه شوې ده (الله ﷻ دې پکښې زمونږ نصيب هم وکړي).

د- که څوک وايي چې په ﴿ هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ ﴾ کښې کومې ونې ته اشاره ده؟

مونږ وايو چې د دغې ونې په تشخيص کښې ځينو علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۷].

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۳۹، صحيح البخاري ج۱ ص۲۶۹
(۲) سنن ابن ماجه ص ۲
(۳) تفسير البغوي ج۱ ص۲۳، تفسير الطبري ج۱ ص۲۲۹، تفسير ابي السعود ج۱ ص۹۰
(۴) تفسير ابن کثير ج۱ ص۷۹
(۵) التفسير الکبير ج۲ ص۳، اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص ۵۵
(۶) روح المعاني ج۱ ص۲۳۳
(۷) زاد المسير ج۱ ص۵۴

مګر بهتره دا ده چې په تشخیص کښې یې توقف غوره کړی شي چې څه ګټه پکښې شتون نه لري که بالفرض څه ګټې پکښې شتون درلودی نو په کوم ایت یا حدیث کښې به ضرور وربانديې صراحت کړی شوی وی.

ه که څوک وايي چې: آدم ﷺ خو د ځمکې د خلافت دپاره پیدا کړی شوی وه نو په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ ورته د جنت دوره ورکړه؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې دغه دوره د نبي کریم ﷺ د معراج د دورې سره شباهت لري. شاید چې دغې دورې به د دې دپاره صورت نیولی وی چې

اول ترڅو د ابلیس علیه اللعنة د غولونې صحنه تحقق ومومي او همدغه صورت حال په بنیادمانو باندې قرائت کړی شي چې د قیامت د ورځې پورې ترې عبرت واخلي.

دوهم ترڅو بنیادمانو ته خپل پوخ دښمن څرګند شي چې د دوی مور او پلار دواړه یې د جنت څخه رابهر کړه نو د دوی په غولونه باندې به هیڅکله صرفه ونه کړي چې جنت ته د داخلېدلو مخه یې خوشې کړي.

درېیم ترڅو د غولېدنې په حالت کښې بنیادمان د خپلې مور او پلار په لاره لاړ شي (توبه خپله کړي) او د ابلیس په لاره لاړ نه شي چې په عصیان او جنایت باندې کلک ودرېږي چې د تعذیب مستحق جوړ شي

و که څوک وايي چې: په ﴿فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ عَنْهَا﴾ کښې د "أَزَلَّهُمَا" کلمه د "إزلال" ـ لکه "إكرام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده او د "عَنْهَا" ضمیر جنت ته راجع دی چې په وړاندېنې ایت کښې ذکر دی یعنې نو شیطان آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها دواړه د جنت څخه وښویول او په غولونې سره یې ترې دواړه بهر کړه.

نو پوښتنه دا ده چې شیطان (ابلیس) څنګه په دغه کار باندې وتوانېد حال دا چې نوموړی خو لا وړاندې د پرښتو د ټولګې څخه ویستل شوی وه او جنت ته د داخلېدلو چانس یې د لاسه ورکړی وه لکه چې الله ﷻ د نوموړي په هکله فرمايي چې ﴿قَالَ ٱخْرُجْ مِنْهَا﴾ [الأعراف: ۱۸] یعنې: الله ﷻ وفرمايل چې (ای ابلیسه!) د پرښتو د ټولګې (یا د جنت) څخه ووځه (چې ته رټلی شوی یې).

مونږ وايو چې: ځینو علماوو کرامو د دغه سوال د ځوابولو دپاره متعدد ځوابونه لیکلي دي چې ابلیس د مار په ګېډه کښې جنت ته ورداخل شوی وه. او یا د جنت دروازې ته ورنژدې شوی وه او خپله خبره یې بدله کړې وه او جنت ته په داخلېدلو بریالی شوی وه[1].

مګر دغه ځوابونه یو هم د قبلېدلو قابلیت نه لري. او مقبول ځواب دا دی چې د وسوسې د اچولو دپاره ضرورت نشته چې جنت ته د داخلېدلو التزام وکړی شي ایا جنتیان او دوزخیان سره بالمشافهه خبرې نه کوي لکه چې د [الأعراف ۴۳ـ ۵۱] ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده؟

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱ ص۵۶۲

ایا په نني عصر کښې د شرق او غرب خلک سره په تلویزون کښې نه ګوري او یو تربله سره خبرې نه کوي؟ بلکې نن ورځ خو کفري دولتونو همدغه وسائل په کار اچولي دي او د کورونو په داخل کښې مسلمانان بې لارې کوي او ښځې او خوانان اغواء کوي.

ز. که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ذکره شوې جمله کښې د "ابلیس" ځنځ په ﴿ٱلشَّيۡطَٰنُ﴾ سره تعبیر نازل شو او "فَأَزَلَّهُمَا إِبۡلِيسُ" نزول ونه موند؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا مقام د غولونې د بیان مقام دی شاید چې په دې مقام کښې به د نوموړي ځخه په ﴿ٱلشَّيۡطَٰنُ﴾ سره د دې دپاره تعبیر نازل شوی وی ترڅو بنیادمان پوه شي چې غولونه یوازې په ابلیس پورې انحصار نه لري بلکې په انسانانو کښې هم د هغه اندیوالان شته چې په غولونه او تېرویستنه کښې ورسره همکاري کوي. او په زړونو کښې په وسوسو اچولو باندې رسره اخته دي. او دا څکه چې د "شَيۡطَان" کلمه هر سرکښه تجاوز کوونکي ته شامله ده، برابره خبره ده چې انسان وي که پېرى او یا کوم بل ساکښ وي[۱].

همدې مطلب ته الله ﷻ په [الأنعام:۱۱۲] او په [الناس:۶] ایتونو کښې اشاره کړې ده.

نو که بالفرض د ﴿ٱلشَّيۡطَٰنُ﴾ په عوض "إِبۡلِيسُ" نازل شوی وی نو ذکر شوی مطلب به بې اشارې پاتې شوی وی.

ح: که څوک وایي چې: آدم ؑ او حواء ؓ په جنت کښې څومره وخت استوګن وه او بیا ترې اخراج شو کوم ته چې په ﴿فَأَخۡرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ﴾ سره اشاره شوې ده. یعنې: د وسوسې د اچولو په وجه د آدم ؑ او حواء ؓ دپاره شیطان د اخراج (ویستلو) سبب وګرځېد؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې د دغه وخت د تعین په هکله ایت او حدیث موجودیت نه لري، نو توقف پکښې غوره دی.

ط: که څوک وایي چې: د ﴿وَقُلۡنَا ٱهۡبِطُواْ﴾ په مستتر ضمیر سره څوک مخاطب کړې شوی دی چې تاسو ټول په داسې حال کښې د جنت څخه ځمکې ته ورښکته شئ چې ځینې به مود ځینو نورو دښمنان وي او همدا حالت به د قیامت د ورځې پورې ادامه ولري؟

مونږ وایو چې: که څه هم په دغه ضمیر سره په مخاطبینو کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي چې تقریبًا شپږو احتمالاتو ته رسېږي[۲].

مګر بهتر احتمال دا دی چې په دغه ضمیر سره آدم ؑ او حواء ؓ مخاطب ګرځولي شوي دي، او جمعیت یې د اولادې په ملحوظ صورت نیولی دی، او په همدې ملحوظ ځینې د ځینو نورو دښمنان هم ښودلي شوي دي[۳]. دغه احتمال د لاندې دوه وو وجو د کبله غوره دی:

---

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۲۳۸
(۲) زاد المسیر ج۱ ص۵۶؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۲۲۶؛ تفسیر الخازن ج۱ ص۱۰۸
(۳) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۲۸

اول: په دغه احتمال باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ قَالَ ٱهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ﴾ [طه: ۱۲۳] یعنې: ای آدم او حواء! تاسو دواړه د ټولو اولادونو په ملحوظ د جنت څخه ځمکې ته په داسې حال وربنکته شئ چې ځینې به مو د ځینو نورو دپاره دښمنان وي.

دوهم: همدا احتمال د ذکرې شوې مجموعې په ﴿ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى ﴾ کښې د "کُمْ" په ضمیر سره هم راجح ګڼلی کېږي. او دا ځکه چې د ځینو علماوو په نزد په دغه ضمیر سره آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها او د دوی دواړو اولادونه مخاطب ګرځولي شوي دي[۱]، چې نه پکښې ابلیس شمولیت لري او نه بل شی بلکې د شریعت نازلول د همدوی دپاره صورت نیولی دی.

اما ځینې نور علماء کرام وايي چې د شریعت په تعمیل باندې ابلیس علیه اللعنة هم مکلفیت لري[۲].

نو په دې تقدیر ذکره شوې جمله د ترجیح سبب نه شي ګرځېدلی.

ي: که څوک وايي چې په ﴿ فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾ کښې د ﴿ كَلِمَٰتٍ ﴾ کلمه د کومو کلمو څخه عبارت ده؟ یعنې: نو آدم ﷺ د خپل رب ﷻ د پلوه د څو کلمو سره ملاقي شو چې په همدغو کلمو سره توبه تائب شو نو خپل رب ﷻ ورباندې په مهربانۍ سره رجوع وکړه؟

مونږ وایو چې: همدغه کلمې په بل ایت کښې په صراحت سره نازلې شوې دي چې: ﴿ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾ [الأعراف:۲۳] یعنې: دوی دواړو وویلې چې: ای زمونږ ربه! مونږ په خپلو ځانونو باندې تېری کړی دی او که ته مونږ ته مغفرت ونه کړې او رحم راباندې ونه کړې (توبه مو قبوله نه کړې) نو هرومرو به مونږ د زیانکارانو څخه وګرځو.

یا: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾ کښې یوازې د آدم ﷺ په توبه باندې صراحت نازل شو او د حواء رضي الله عنها د توبې په هکله څه صراحت نزول ونه موند، حال دا چې په دعائیه جمله کښې دواړو اشتراک درلود؟

مونږ وایو چې: د حواء رضي الله عنها د توبې په قبول باندې ایت شریف په دلالة النّص سره دلالت کوي چې کله د متبوع (آدم ﷺ) توبه قبوله شوه نو د تابع (حواء رضي الله عنها) توبه خو به ضرور قبوله شوې وي.

د همدې ایت یو نظیر په بل ایت کښې راروان دی چې: ﴿ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِى وَبَيْنِكَ ﴾ [الكهف:۷۸] چې د خضر ﷺ د خولې څخه یوازې د موسی ﷺ په فراق باندې صراحت راحکایت شوی دی چې متبوع وه او د موسی ﷺ د ملګری (یوشع بن نون ﷺ) د فراق په ذکر باندې دلالة النّص دلالت کوي چې تابع وه.

یب: که څوک وايي چې: ایا آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها ته د جنت څخه په رابنکته کولو سره سزا ورکول د توبې د قبول سره منافي کار نه دی؟

مونږ وایو چې: د همدغه اعتراض د مخنیوي دپاره الله ﷻ د ﴿ ٱهْبِطُوا ﴾ کلمه تکرارا نازله کړه چې: ﴿ قُلْنَا ٱهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ ﴾ الآیة یعنې: مونږ هغوی

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۱۰، التفسیر الکبیر ج۳ ص۲۷

(۲) تفسیر الطبري ج۱ ص۱۴۷

ته وویلې چې ستاسو توبه قبوله ده تاسو ته څه عتاب متوجه نه دی، خو د خپلې دندې د انجامولو دپاره څمکې ته ورښکته شئ چې ستاسو د اولادې دپاره د امتحان میدان دی.

یح که څوک وایي چې ایا د توبې د قبول څخه د عصیان ورمه نه اوچتېږي حال دا چې د آدم ﷺ په شمول ټول پیغمبران د عصیان او ګناه څخه په عصمت کښې دي؟

مونږ وایو چې د دغه اعتراض د مخنیوي دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۱] مثلاً آدم ﷺ په اجتهاد کښې خطا شو چې د ﴿ وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ ﴾ تحریمي نهي یې په تنزیهي نهي باندې حمل کړه چې مخالفت یې عصیان نه بلکې د خلاف الاولی (نه بهتر) کار کول دي او داسې نور مګر مونږ ته غوره برېښي چې آدم ﷺ ذکره شوې نهي هېره کړې وه لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴾ [طه ۱۱۵] یعني یقیناً مونږ آدم ﷺ ته کلکه توصیه کړې وه (چې دغې ونې ته مه ورنږدې کېږه) خو آدم ﷺ دغه توصیه هېره کړه او مونږ ورته کلک عزم مونده نه کړ.

ید که څوک وایي چې په نسیان باندې خو عند الله مواخذه (نیونه) نشته ترڅو توبې ته اړتیا پېښه شي او نه ورته د عصیان نوم اېښودل کېږي حال دا چې الله ﷻ همدغه کار د عصیان په نامه یاد کړی دی چې ﴿ وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴾ [طه ۱۲۱] یعني او آدم ﷺ د خپل رب ﷻ څخه عصیان وکړ نو سمه لاره یې ورکه کړه؟

مونږ وایو چې د نسیان څخه په عصیان سره تعبیر د آدم ﷺ د شان په لوړوالي دلالت کوي چې دغه کار که څه هم عصیان نه دی مګر د ده ﷺ د عالي شان په لحاظ عصیان وګڼلی شو او توبې ته یې کښې اړتیا پېښه شوه.

خلک وایي چې "حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ" یعني د نېکانو نېک کارونه د مقربینو په نسبت ګناهونه دي په همدې ارتباط د [الأعراف ۲۰_۲۲] ایتونو لاندې ـ ان شاء الله ﷻ ـ څه نور وضاحت هم راروان دی.

یه که څوک وایي چې څمکې ته د آدم ﷺ د ښکته کېدلو سره خو د شریعت نزول یقیني وه، نو د څه حکمت په بنیاد همدغه نزول ته په ﴿ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى ﴾ کښې د شرط په توګه اشاره وشوه؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې په دغه شرط کښې دې ته اشاره ده چې د شریعت نزول د الله ﷻ فضل دی او په ده ﷻ باندې ضرور نه دی.

هو، دا بېله خبره ده چې پخپله یې په خپل اقدس ذات باندې ضروري وګرځوي. همدغه ایت نه ورته [طه ۱۲۳] ایت هم نزول مونډلی دی.

یو که څوک وایي چې آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها د جنت څخه په کومو-کومو ځایونو باندې راکوز کړی شوه؟

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۵۶۳

مونږ وايو چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د قول په بنياد[۱]، آدم علیه السلام په هند (سرنديب) کښې راښکته کړی شو او حواء رضي الله عنها د عربستان په "جده" نومي خای کښې راکوزه کړی شوه.

بز: که څوک وايي چې: د ﴿ فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ مفهوم دا دی چې د هدايت په تابعانو (مؤمنانو) باندې نه ډار شته او نه به دوی غمژن شي، حال دا چې مؤمنان هم ډار شوي دي او همورباندې غمونه ورروان دي؟

مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې د آخرت خوف او حزن نفي شوی دی لکه چې د ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ ﴾ الآية تعقيب ورباندې دلالت کوي. يعني: په دغو کسانو باندې نه په آخرت کښې خوف شته چې څه خطر ورته متوجه وي او نه به دوی غمژن شي چې ای کاش! چې په دنيا کښې مو د هدايت اتباع خپله کړې وی.

همدا مضمون الله جل جلاله د جنتيانو د خولو څخه راحکايت کړی دی چې: ﴿ وَقَالُواْ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَذْهَبَ عَنَّا ٱلْحَزَنَ ﴾ [فاطر: ۳۴] يعني: او جنتيان به وايي چې هغه الله جل جلاله ته ستاينه ده چې زمونږ څخه يې غمونه لرې کړه (او د خوشالۍ دائمي کور ته يې داخل کړو).

بح: که څوک وايي چې: د أخروي خوف او حزن څخه خو هم مؤمنان نه شي بچ کېدلی بلکې پيغمبرانو ته هم رسيږي، لکه چې په يوه اوږده حديث کښې ورته نبي کريم صلی الله علیه وسلم اشاره کړې ده[۲]؟

مونږ وايو چې: د ايت شريف مطلب دا دی چې دغو کسانو ته به د الله جل جلاله د پلوه عتاب متوجه نه وي چې وډار شي او يا غمژن شي.

هو! کوم ډار او غم چې په هغوی باندې د خپلې کمزورۍ د کبله ورغلی وي نو هغه په ايت شريف کښې نه دی نفي شوی.

﴿ يَٰبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُواْ نِعْمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُواْ بِعَهْدِيٓ أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّٰيَ فَٱرْهَبُونِ ۝ وَءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوٓاْ أَوَّلَ كَافِرٍۭ بِهِۦ وَلَا تَشْتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّٰيَ فَٱتَّقُونِ ۝ وَلَا تَلْبِسُواْ ٱلْحَقَّ بِٱلْبَٰطِلِ وَتَكْتُمُواْ ٱلْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ۝ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱرْكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ۝ أَتَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَأَنتُمْ تَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝ وَٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى ٱلْخَٰشِعِينَ ۝ ٱلَّذِينَ

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۳۵، تفسير القرطبي ج۱ ص۳۱۹، تفسير البغوي ج۱ ص۶۴

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

﴿يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمۡ وَأَنَّهُمۡ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿٤٦﴾﴾

[۴۰] ای د یعقوب اولادې! تاسو زما هغه نعمت په یاد کړئ کوم چې ما په تاسو (او ستاسو په بلرونو) باندې پېرزو کړی وه او (هم) تاسو (په طاعت سره) زما په عهد وفا وکړئ نو زه به (په اجر سره) ستاسو په عهد باندې وفا وکړم او (هم داړنګه) تاسو (د بل چا څخه نه بلکې) خاص زما څخه ودار شئ (البته داسې دار چې ستاسو په اندامونو اثر وغورزوي).

[۴۱] او تاسو په هغه کتاب (قرآن کریم) باندې ایمان راوړئ کوم چې ما په داسې حال کښې درنازل کړی دی چې د هغه کتاب (تورات) تصدیق کوونکی دی کوم چې ستاسو سره شتون لري.

او تاسو په دغه کتاب (قرآن کریم) باندې د کافر تولګي مخکښان (ائمة الکفر) مه جوړېږئ (چې د نورو د کفر سبب وګرځئ).

او تاسو زما په ایتونو سره ناچیزه پیسې مه اخلئ (چې په مقابل کښې یې تحریف ته صورت ورکړئ) او تاسو زما د عذابه خپل خانونه په وقایه کښې کړئ (او ترې بچ یې کړئ).

[۴۲] او تاسو د باطل سره حق مه ګډوئ او حق مه پټوئ حال دا چې تاسو پوهېږئ (چې دا خومره بد کارونه دي).

[۴۳] او تاسو (د تازه نازل شوي شریعت په چوکاټ کښې) لمونخونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او (هم) د رکوع کوونکو (محمدي ﷺ امت) سره رکوعګانې وکړئ.

[۴۴] ایا تاسو خلکو ته په نېک کار (ایمان راوړلو) سره امر کوئ حال دا چې تاسو خپل خانونه هېر کړي دي او حال دا چې تاسو کتاب (تورات) لولئ؟.

ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ (چې د خپلو خانونو غم هم وخورئ)؟.

[۴۵] او تاسو (د ایمان راوړلو په هکله) په صبر او لمانځه سره (د الله ﷻ څخه) کومک وغواړئ (چې توفیق درکړي).

او یقیناً چې دا (لمونځ د صبر په ملګرتیا سره) ډېر درونه دی مګر په هغه کسانو باندې (درونه نه دی) کوم چې عاجزي کوونکي دي (نو تاسو عاجزي خپله کړئ).

[۴۶] عاجزي کوونکي هغه کسان دي کوم چې باور خپلوي چې یقیناً دوی د خپل رب ﷻ سره ملاقي کېدونکي دي او یقیناً دوی خاص خپل رب ﷻ ته (د حساب کتاب دپاره) رجوع کوونکي دي.

ارتباطونه او د مطلب خلاصه

۱ـ په دې ایتونو کښې د مشرکانو د هغه اعتراض په تعقیب کوم ته چې وړاندې په [البقرة: ۲۶] ایت کښې اشاره شوې ده د هغوی یو بل اعتراض جواب او رد شوی دی. هغه دا چې:

که دا کتاب (قرآن کریم) د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل شوی وی او محمد ﷺ په حقه پیغمبر وی نو د هر چا څخه وړاندې به ورباندې اهل الکتابو ایمان راوړی وی چې اهل العلم دي او د راتلونکي پیغمبر په هکله ښه باخه او پوره معلومات لري.

په همدې هکله د [البقرة: ۱۵۲] ایت پورې په یو سلو دیارلسو (۱۱۳) ایتونو کښې مربوط مطالب او د رد استدلالات نازل شوي دي.

۲_ په وړاندېنيو ایتونو کښې د هغه عهد صورت حال ته اشاره شوې ده کوم چې د الله ﷻ د پلوه ادم ﷺ ته توصیه شوې وه. او په دې ایتونو کښې د هغه عهد صورت حال بیانېږي کوم چې د الله ﷻ د پلوه د اهل الکتابو څخه په خپلو کتابونو کښې اخستلی شوی وه.

۳_ هلته د هغو نعمتونو د بیان ذکر شوی وه کومو چې په ټولو بنیادمانو پورې تعلق درلود او په دې ایتونو کښې د هغو نعمتونو ذکر ته اشاره شوې ده کوم چې د یوې خاصې قبیلې (بني اسرائیلو) پورې ارتباط لري. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د هغې قبیلې څه حالات قرائت کړه کومه چې د یوه غوره پیغمبر (یعقوب ﷺ) اولاده ده، کومه چې آخر الزمان پیغمبر ﷺ ډېر ښه پېژني چې همدا ستا څخه عبارت دی. نو زما د پلوه یې مخاطب کړه او ورته روایه چې ای د یعقوب ﷺ اولادې!:

۱_ تاسو زما هغه نعمتونه په شکرګزارۍ سره دربه یاد کړئ کوم چې ما په تاسو باندې عموماً او ستاسو په پلرونو باندې خصوصاً انعام کړی دی چې د فرعونیانو د غلامۍ څخه مو ورته نجات ورکړ او د "تیه" په میدان کښې مو ورته ډېره ښه استوګنه وربېرزو کړه.

۲_ تاسو زما په عهد باندې وفا وکړئ او د نورو پیغمبرانو په شمول په آخر الزمان پیغمبر باندې ایمان راوړئ. نو زه به هم ستاسو په عهد باندې وفا وکړم او داسې جنتونو ته به مو داخل کړم چې د ونو لاندې یې څلور ډوله ویالې (لښتې) بهېږي.

۳_ تاسو خاص زما څخه وډار شئ البته په داسې ډار سره چې په تاسو باندې اثر وغورزوي او د اضطراب سره مو مخامخ کړي او د بل چا ډار درڅخه هېر کړي.

۴_ تاسو په هغه کتاب (قرآن کریم) باندې په اخلاص سره ایمان راوړئ کوم چې په دغې زمانې کښې ما نازل کړی دی حال دا چې همدا کتاب د هغو مطالبو تصدیق کوونکی دی کوم چې ستاسو سره شتون لري او لا پخوا تاسو ته درنازل شوی وه، کوم چې د همدغه کتاب په حقانیت باندې ښه پوره دلالت کوونکی دی.

۵_ ای د یعقوب ﷺ اولادې! څرنګه چې ډېرو خلکو په دغه کتاب باندې خپل ایمان راوړل ستاسو د ایمان په راوړلو پورې ټال کړی دی نو تاسو په ایمان راوړلو کښې مخکښان جوړ شئ او په کفر کښې مخکښان مه جوړېږئ چې د هر چا څخه وړاندې ورباندې تاسو کفر اختیار کړئ، په دې صورت کښې به ستاسو د جنایت پېټی ډېر دروند وګرځي.

۶_ تاسو زما د هغو ایتونو په تبدیل باندې د فاني دنیا قلیله متاع مه اخلئ چې تحریف ورکړئ کوم چې ما د آخر الزمان پیغمبر په هکله په تاسو باندې لا پخوا درنازل کړي وه او د همدغه پیغمبر څه علامات مو درته پکښې بیان کړي وه.

۷_ تاسو د تبدیلۍ په موضوع کښې زما د عذابه خپل خانونه په وقایه کښې وګرځوئ او

خپل خانونه ترې بچ کړئ (حقیقت څرګند کړئ).

۸_ یا په بل عبارت: تاسو په څرګندو الفاظو کښې حقیقت بیان کړئ او حق د باطل سره مه ګډوئ چې سوچه حقیقت ونه واياست او د دروغو سره یې مخلوط کړئ.

لنډه دا چې تاسو حق مه پټوئ او تحریف مه ورکوئ حال دا چې تاسو پوهېږئ چې د حق پټول څومره لوی جنایت دی او هم پوهېږئ چې حق څه شی دی او تاسو ورته د پوهې سره سره تحریف او تغیر ورکوئ.

۹_ ای د یعقوب ﷺ اولادې! ستاسو پخوانی شریعت اوس منسوخ شوی دی نو تاسو د محمدي شریعت په چوکاټ کښې لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او هم د رکوع کوونکو مؤمنانو سره رکوع وکړئ چې نن ورخ ستاسو هغه لمونځ د قبول قابل نه دی چې رکوع پکښې شتون ونه لري.

۱۰_ تاسو د هر چا څخه وړاندې خپل خانونه په محمدي (ﷺ) شریعت باندې برابر کړئ او په همدغه تازه نازل شوي کتاب (قرآن کریم) باندې ایمان راوړئ ترڅو په تاسو پسې نور خلک اقتداء وکړي او په ایمان باندې مشرف وګرځي.

ایا دا عجیبه نه ده چې تاسو نورو خلکو ته په نېکۍ سره امر کوئ چې په دې کتاب (قرآن کریم) باندې ایمان راوړئ حال دا چې تاسو خپل خانونه هېر کړي دي چې په دغه نېک کار کښې برخه نه اخلئ او هم حال دا چې تاسو اسماني کتاب (تورات) لولئ چې د همدغه کتاب (قرآن کریم) په حقانیت باندې شهادت ورکوي.

نو ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ایا دا د هوښیار سړي کار دی چې خپل خان یې هېر کړی وي او نور خلک ورته په یاد وي؟

۱۱_ ای د یعقوب ﷺ اولادې! تاسو د ذکر شوي نېک عمل (ایمان) په خپلولو کښې په لاندې دوه وو کارونو سره استعانت او کومک وغواړئ:

الف: تاسو استقامت خپل کړئ، خپل خواهشات په قابو کښې وساتئ او هم د دنیاوي مالونو او دنیاوي عزتونو د تحصیل دپاره غیر مشروعي هڅې او تاندونه مه وهئ.

ب: تاسو د محمدي (ﷺ) شریعت په چوکاټ کښې لمونځونه اداء کړئ او د منسوخ دین چوکاټ پرېږدئ، چې دغه ډول لمونځونه تاسو د بدو کارونو او هم د بې شرمه کارونو څخه منعه کوي او د نېکیو توفیق مو ورباندې قوي کېږي او زیاتېږي.

۱۲_ که څه هم دغه لمونځ چې په صبر باندې مشتمل دی او د منسوخ دین په طریقه نه اداء کېږي په تاسو باندې ډېر درووند او سخت دی. مګر ستاسو د جملې څخه په عاجزي کوونکو کسانو باندې درووند او سخت نه دی، نو تاسو عاجزي خپله کړئ او د تکبر څخه لاس واخلئ چې د دغه ډول لمانځه توفیق مونده کړئ.

۱۳_ عاجزي کوونکي هغه کسان دي چې د خپل رب ﷻ سره د ملاقات په ورخ (قیامت) باندې باور لري او ایمان یې ورباندې راوړی وي. او چې خاص خپل رب ﷻ ته د محاسبې دپاره په بېرته

ورسته یدلو باندي هم د اعتقاد درلودونکي وي. چې ضرور به د مرګ څخه وروسته صورت ونیسي

توضیحات

۱ـ په ﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د "إسرا" کلمه د "عَبْدَ" یا "صَفِيَ" د باره وضعه شوي ده، او د "إيل" کلمه خو د "الله" د کلمې سره مرادفه ده، چې د "عَبْدُ الله" یا "صَفِيُّ الله" معنی ورکوي [۱]، دغه "إسرائيل" د یعقوب ﷺ لقب دی لکه څنګه چې "خَلِيلُ الله" د ابراهیم ﷺ لقب دی

یعقوب ﷺ دولس (۱۲) زامن درلود، چې یو یکښې یوسف ﷺ وه. د دغو دولسو زامنو څخه بیا د زماني په اوږدو کښې دولس (۱۲) قبیلې جوړې شوې

په دوی کښې زیات ډېر پیغمبران تیر شوي دي او دري اسماني کتابونه (تورات، انجیل، زبور) په همدوی کښي نازل شوي دي چې تورات په موسی ﷺ باندي نازل شوی وه، انجیل په عیسی ﷺ باندي نزول موندلی وه، او زبور په داود ﷺ باندي نازل شوی وه

د دوی څخه هغه کسان د یهودو په نامه یادیږي کوم چې خپل ځانونه د موسی ﷺ پیروان ګڼي او هر څوک چې خپل ځانونه عیسی ﷺ او انجیل ته منسوبوي هغوی نن ورځ د نصاراوو په نامه یادیږي که څه هم د یعقوب ﷺ د اولادې څخه نه وي

که څه هم د دوی اصلي ټاټوبی د شام او فلسطین منطقه وه خو د یوسف ﷺ په سلسله کښې دوی مصر ته انتقال شوي وه او هلته متوطن شوي وه، چې پوره قیصې ته به یې د "یوسف" په سورت کښې اشاره وشي، ان شاء الله ﷻ

د یعقوب ﷺ اولادې په علم او معرفت سره شهرت درلود او د آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) په هکله د ښه پوره معلوماتو درلودونکي وه

د جزيرة العرب خلک د همدوی ایمان راوړلو ته منتظر وه چې که محمد ﷺ په حقه آخرنی پیغمبر وي نو د هر چا څخه وړاندې به وړباندې همدوی ایمان راوړي.

نو ځکه په ایت شریف کښې دوی ته په ﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ سره خطاب نازل شو چې تاسو د خپل پلار په قدم لاړ شئ او خپل ځانونه په غوره بندګانو کښې شامل کړئ او ایمان راوړئ.

دلته کومو نعمتونو ته اشاره ده؟

۲ـ که څه هم مفسرینو کرامو د ﴿ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ ﴾ جمله په هغو نعمتونو سره تفسیره کړي ده کوم چې د تاریخ په اوږدو کښې بني اسرائیلو ته ورکړی شوي وه، د کومو ذکر چې د [البقرة ۴۹] ایت څخه پیل شوی دی، لکه "مَن او سَلوی" او داسې نور، چې د پلرونو نعمت اولادونو ته هم راجع کېږي [۲]، مګر بهتره دا ده چې نعمتونو ته تخصیص ورنه کړی شي ترڅو هغو

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۶ تفسیر الطبري ج۱ ص۲۴۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۸۲

غیر منصوص مصلحو ته هم شمولیت ورکړی کوم چې مخاطبینو بني اسرائیلو ته ورکړی شوي وه. لکه د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په ملګرو کښې د خپل ځان د شاملولو توان او داسې نور.

د عهدونو تشخیص

۳ـ په ﴿ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ ﴾ کښې د "عهد، عهد" دواړه کلمې په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیر کړي دي چې تقریباً څلورویشتو (۲۴) ته رسیږي[1]، خو کوم تفسیر چې موږ ته غوره بریښي هغه په لاندې ډګو کښې راخلاصه کوو

الف: د "بعهدي" څخه هغه عهد مطلب دی کوم چې الله ﷻ د بني اسرائیلو څخه اخستی وه چې تاسو شریعت عملي کړئ او د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په شمول په ټولو پیغمبرانو باندې ایمان راوړئ او عقیده وربانډې ټینګه کړئ

ب: د ﴿ أُوفِ بِعَهْدِكُمْ ﴾ څخه هغه عهد مراد دی کوم چې الله ﷻ هغوی ته په تورات کښې ورکړی وه چې زما د عهد د پوره کولو په صورت کښې به زه ستاسو ګناهونه محوه کړم او ابدي جنت ته به مو داخل کړم. په هغه عهد ذکر شوي تفسیر باندې په [المائدة ۱۲] ایت کښې په ښه وضاحت سره صراحت نازل شوی دی.

"رَهَب" څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴾ کښې د "ارهبون" کلمه چې په اصل کښې "ارهبوني" وه، د "رَهَب" لکه "ضرب" څخه اشتقاقه شوې ده او د هغه ډار او خوف څخه عبارت ده د کوم سره چې اضطراب او احتیاط ملګری وي[2]، (چې اثرات یې څرګند شي) یعنې اې بني اسرائیلو! تاسو د بل چا څخه مه ډارېږئ بلکې خاص زما څخه په داسې ډار سره وډار شئ چې اثرات یې ستاسو په عقیده او عمل کښې څرګند شي او د کفر لارې څخه مو راوګرځوي

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې د ﴿ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ﴾ په جمله سره خو اهل الکتاب په مدینه منوره کښې مخاطب کړی شوي وه، نو د دغه خطاب څخه د اشارې په توګه فهمېږي چې د کفر د غوره کولو په صورت کښې به دوی اولني کفار جوړ شي حال دا چې د دوی څخه وړاندې په مکه معظمه کښې مشرکانو وړاندې کفر غوره کړی وه؟

موږ وایو چې د ذکر شوې جملې معنی دا ده چې

الف: تاسو په کفر کښې امامان مه جوړېږئ چې خلک په تاسو پسې اقتداء کوي چې اهل العلم یاست. نو په دې صورت کښې به تاسو په خپلو جنایاتو باندې علاوه په راتلونکي وخت کښې

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۲۸۰
(۲) مفردات الراغب ص۲۰۹

نورو کفارو د جناياتو هم مرتکب وګرځئ او د عذاب ونډه به مو زښته ډېره درنه شي.
ب: که تاسو کفر غوره کړئ نو ستاسو کفر به ډېر سخت وي او تاسو به د اولنی درجې کفر خاوندان وګرځئ او عذاب به مو ډېر شدید وي.

د ايتونو خرڅول څه معنی؟

۶_ په ﴿ وَلَا تَشْتَرُوا بِـَٔايَٰتِي ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾ کښې د اهل الکتابو هغه خط السير ته اشاره شوې ده کوم چې هغوی د خپل کتاب (تورات) د ايتونو سره په کار اچولی وه. هغه دا چې:
الف: د هغوی ملايانو به د حکومتي واکدارانو څخه رشوتونه اخستل او هغه ايتونه به يې ورته تحريفول کومو به چې د نبي کريم ﷺ په صداقت او د قرآن کريم په حقانيت دلالت کاوه، ترڅو يې واکداري د خطر سره مخامخه نه شي.
ب: د هغوی ملايانو به په عوامو باندې قلنګونه ټاکلي وه او د حقانيت ايتونه به يې ترې پټول چې قلنګونه يې د خلکو څخه بچ پاتې شي.
دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ذکر شوي ايت کښې دې ته هم اشاره ده چې ټوله دنيا په نظر سره آخرت ته حقير او ناچيزه (لږ) شی دی. نو که بالفرض المحال بني اسرائيلو د ايتونو په تحريف باندې ټوله دنيا اخستې وی بيا به هم د ناچيزه (لږ) شي اخستونکي جوړ شوي وی.
په همدې ارتباط په [النساء:۷۷] او [الرعد:۲۶] ايتونو کښې صراحت نازل شوی دی چې مونږ به ورباندې _ان شاء الله ﷻ_ د احاديثو په رڼا کښې څه نور وضاحتونه هم وراضافه کړو.

د بني اسرائيلو کړنلاره

۷_ بني اسرائيلو د نبي کريم ﷺ په ارتباط يوه خاصه کړنلاره درلوده هغه دا چې:
الف: دوی به هغو کسانو ته شک شبه وراچوله کومو به چې لږ څه پوهه درلوده چې دا پيغمبر دی خو زمونږ دپاره نه، بلکې د عربو دپاره دی. همدې مطلب ته په ﴿ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ ﴾ سره اشاره شوې ده. يعني تاسو حق د باطل سره مه ګډوډوئ.
ب: دوی به د هغو کسانو څخه بالکل حق پټاوه کوم به چې د حق څخه بالکل ناخبره وه چې دا د نبوت په دعوه کښې دروغژن دی او دا ځکه چې زمونږ د معلوماتو په بنياد آخر الزمان پيغمبر ډېر لوړ سړی دی او تکې شنې سترګې لري حال دا چې محمد ﷺ د منځني قد درلودونکی دی او د تکو تورو سترګو خاوند دی. په همدې مطلب باندې د ﴿ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ عبارت دلالت کوي چې تاسو په داسې حال کښې حق مه پټوئ چې تاسو پوهېږئ (حق او باطل پېژنئ).
ج: دوی به هغو کسانو ته په بربنډه توګه د حق اظهار کاوه او توصيه به يې ورته کوله چې عقيده او ايمان ورباندې خپل کړي د کومو ايمان راوړل به يې چې د خپلو خانونو دپاره خطر نه ګاڼه. خو پخپله به يې د ايمان راوړلو څخه جداً اجتناب کاوه.
همدې مطلب ته د ﴿ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ ﴾ په جمله کښې اشاره شوې ده. يعني

ایا تاسو خلکو ته په نیکۍ سره امر کوئ حال دا چې خپل ځانونه مو هېر کړي دي.
د همدې مضمون ښه وضاحت ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [القصص:۴۸] ایت لاندې راروان دی چې اهل الکتابو د مشرکانو د پوښتنې په جواب کښې حق څرګند کړ او توصیه یې ورته وکړه چې ایمان وربانديې راوړئ خو د هجرت څخه وروسته په دغه حقیقت باندې ټپ منکران وګرځېده.

یهود صفته کسان

۸_ که څه هم د دې مقام ایتونه د اهل الکتابو (یهودو) په هکله نازل شوي دي خو د مفهوم په لحاظ دا ایتونه د قیامت د ورځې پورې ټولو یهود صفته کسانو ته شمولیت لري، کوم چې مونږ یې په خپله زمانه کښې په خپلو سترګو ګورو. د مثال په توګه:
الف: ځینې کسان خپل دین او ایمان په حقیره او قلیله دنیاوي متاع باندې خرڅوي، لو د پیسو په عوض کښې د خپل ایمان څخه لا څه چې د خپل ناموس څخه هم تېرېږي.
ب: ځینې خلک حق د باطل سره ګډوي او حتی اسلام ته د دیموکراسۍ لقب ورکوي.
ج: ځینې کسان حق بالکل پټوي آن تردې چې تعرض کوونکي کفار د مېلمنو په نامه یادوي او جهاد ورسره حرام بولي.
د: ځینې کسان نورو خلکو ته حق بیانوي او په نیکۍ سره ورته امر کوي خو پخپله د هیڅ جنایت څخه غاړه نه غړوي او داسې نور.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۹_ په دې مقام کښې کېدلی شي چې د قاري په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي راوګرځي:
الف: که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱرْكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾ ایت کښې د ﴿ وَٱرْكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾ په نزول کښې څه حکمت وه حال دا چې په عین ایت کښې د ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ د جملې مضمون وربانديې مشتمل دی؟
مونږ وایو چې: د یهودانو په لمانځه کښې رکوع موجودیت نه درلود او هم به هغوی په انفرادي توګه لمونځونه اداء کول[1]. نو د دغو کلماتو په نزول کښې دې ته اشاره ده چې تاسو خپل لمونځونه د محمدي (ﷺ) شریعت په مطابق اداء کړئ چې هم رکوع ولري او هم په جمعې سره صورت ونیسي.
ب: که څوک وايي چې: د ﴿ أَتَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبِرِّ ﴾ الآیة څخه ظاهراً داسې څرګندېږي چې باید فقط هغه کسان د امر بالمعروف او نهي عن المنکر دنده ترسره کړي کوم چې پخپله په شریعت باندې ښه برابر وي، ایا دغه مفهوم صحت لري؟
مونږ وایو چې: د دغې دندې په هکله نبي کریم ﷺ فرمايي چې: «مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ (الحديث)»[2]

---
(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۷
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۰

يعني: څوک چې ستاسو د جملې څخه غير شرعي (ناآشنا) کار وګوري نو تغير دې ورکړي.

څرنګه چې د "مَنْ" کلمه عامه ده متقي او فاجر دواړو ته شامله ده نو معلومه شوه چې په شرعي دعوت کښې عصمت او متقيتوب شرط نه دی، که څه هم اثرات يې په تقوی باندې اضافه کېږي.

نو د ايت مطلب دا دی چې دا د سادګانو کار دی چې د دوزخ څخه د عامو خلکو په بچ کولو کښې زيار وباسي او خپل خانونه هېروي حال دا چې د هر شي څخه وړاندې ورباندې خپل خانونه حق لري چې د دوزخ د اوره يې بچ کړي.

په همدغه مفهوم باندې د ﴿ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾ تعقيب دلالت کوي. يعني: ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ او ايا نو تاسو سادګان او بې عقلان نه ياست؟.

ج. که څوک وايي چې: په ﴿ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ ﴾ کښې د "ها" ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو چې: د دغه ضمير په مرجع کښې خينو مفسرينو کرامو ګڼ احتمالات ليکلي دي[۱]، خو بهتره دا ده چې دغه ضمير د ﴿ ٱلصَّلَوٰةِ ﴾ کلمې ته راجع وګڼلی شي[۲]، چې د يو پلوه ورسره نژدې ذکره ده او د بله پلوه لمونځ په صبر باندې هم مشتمل دی حتی چې عادي مباحات هم پکښې ممنوع ګرځولي شوي دي چې بايد صبر ترې وکړی شي.

يا په بل عبارت د "صَبْرٌ" کلمه لاندې درې معناوې[۳] درلودلی شي چې په درېواړو کښې لمونځ بې اثره نه دی:

اول: په طاعت او عبادت باندې صبر کول او کلک ودرېدل.

دوهم: د مناهيو څخه اجتناب خپلول او بچ کېدل.

درېم: په مصائبو باندې صابر جوړېدل او د جزعې فزعې څخه خان ساتل.

د: که څوک وايي چې: په ﴿ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمْ ﴾ کښې د ﴿ يَظُنُّونَ ﴾ کلمه د "ظَنٌّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د ګومان معنی ورکوي حال دا چې د ايمان دپاره په قيامت باندې يقين کول ضرور دي؟

مونږ وايو چې: کله-کله دغه کلمه (ظَنّ) د يقين په معنی استعمالېږي[۴] لکه چې په [الْكَهْف:۵۳] ايت کښې په همدغې معنی سره استعماله شوې ده.

په دې مقام کښې ښکه ذکره شوې معنی غوره ده چې په عبارت کښې د يو پلوه د "انّ" توری نازل شوی دی چې د تحقيق دپاره وضعه شوی دی، او د بله پلوه په ﴿ مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمْ ﴾ کښې د "مُلَاقُوا" کلمه د "ملاقاة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د قيامت او بعث بعد الموت معنی ورکوي[۵]، يعني:

---

(۱) تفسير الكشاف ج۱ ص۱۳۴؛ تفسير القرطبي ج۱ ص۳۷۳
(۲) تفسير القاسمي ج۲ ص۱۱۹
(۳) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۰۴
(۴) مفردات الراغب ص۳۲۷
(۵) تفسير ابن كثير ج۱ ص۸۸

عاجزي کوونکي هغه کسان دي کوم چې باور او يقين لري چې يقينًا دوی د خپل رب ﷻ د محاسبې سره د قيامت په ورځ پيوسته کېدونکي دي.

﴿ يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا لَّا تَجْزِى نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَٰعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾

[۴۷] ای د يعقوب ﷺ اولادې! تاسو زما هغه نعمت دربه ياد کړئ کوم چې ما په تاسو (او ستاسو په پلرونو) باندې پېرزو کړی وه.

او (بل) دا نعمت (هم درېه ياد کړئ) چې يقينًا ما تاسو ته (د خپلې زمانې) په ټولو عالمونو باندې فضيلت (بهتري) درکړی وه.

[۴۸] او (تاسو) د داسې ورځې (د عذاب) څخه (په ايمان سره د ځپلو ځانونو) ساتنه وکړئ چې (په دې کښې) هيڅ نفس د بل نفس څخه څه شی په غاړه نه شي اخستی، او نه ترې (د کوم شفاعت کوونکي) شفاعت منل کېږي او نه ترې فديه اخستله کېږي او (بالآخره) نه به دوی وي چې (د چا دپلوه) ورسره نصرت وکړی شي.

توضيحات او د مطلب خلاصه

۱ـ که څه هم په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوی دی او د ډېر غفلت د کبله بني اسرائيل په دوهم ځل مخاطب ګرځولي شوي دي او د نعمتونو شکرګزارۍ ته متوجه کړی شوي دي چې: ﴿ يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ ﴾ الآية: مګر دا ځل د نعمتونو د تذکير څخه وروسته هغوی ته فقط وعيد اوروړلی شوی دی حال دا چې په اولنې ځل کښې ورته د وعد او ثواب څخه علاوه نور نصائح او ارشادات هم ورنازل کړی شوي دي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې بني اسرائيلو ته په ټولو عالمونو باندې فضيلت ورکړی شوی وه حال دا چې الله ﷻ محمدي (ﷺ) امت ته [آل عمران: ۱۱۰] ايت کښې په ﴿ خَيْرَ أُمَّةٍ ﴾ سره ملقب کړی دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ د کلمې څخه د هغوی د خپلې زمانې عالمونه مطلب دي[۱] او پوره واضحه ده چې هغوی ته الله ﷻ په خپله زمانه کښې عامه بهتري ورکړې وه چې د نبوت سلسله په همدوی کښې چلېده او همدوی اهل العلم بلل کېده او داسې نور.

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۶۹

جزاء څه معنی؟

۳_ په ﴿ وَٱتَّقُوا۟ يَوۡمًا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٍ ﴾ کښې د ﴿ لَّا تَجۡزِي ﴾ کلمه د "جزاء" څخه اشتقاقه شوې ده، نو څرنګه چې په دې مقام کښې ورپورې د "عن" توري تعلق نیولی دی نو د خلاصون او اداء کولو معنی ورکوي[1]، یعني: تاسو د داسې ورځې د عذاب څخه خپل خانونه په ایمان راوړلو سره بچ کړئ چې هیڅ نفس پکښې د بې ایمانه نفس د عذابونو څخه د هیڅ شي مخنیوی نه شي کولی چې جنایت یې په خپلو اوږو پورته کړي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ ﴾ [فاطر: ۱۸] یعني: او په دې ورځ کښې هیڅ پېټی اوچتوونکی نفس د بل نفس پېټی نه اوچتوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا شَفَٰعَةٌ ﴾ کښې د "مِنۡهَا" ضمیر نژدې مذکور نفس ته راجع دی یعني په دغې ورځ به د هیڅ جنایتکار نفس څخه د شفاعت کوونکو شفاعت قبول نه کړی شي، حال دا چې د قیامت په ورځ د أهل السنة والجماعة په اجماع سره د شفاعت تحقق ثابت دی؟[2].

مونږ وایو چې: دلته د نفس څخه بې ایمانه نفس (کافر) مطلب دی او مطلق نفس مطلب نه دی چې مؤمن ته هم شامل شي او اعتراض وارد وګرځي. او دا خکه چې:

الف: دلته په یهودو (کفارو) کښې بحث روان دی چې د خپلو پلرونو شفاعت ته په تمه وه بلکې دا یې د خپلو خانو دپاره حتمي ګڼله.

ب: الله ﷻ د کفارو د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ فَمَا لَنَا مِن شَٰفِعِينَ ﴾ [الشعراء: ۱۰۰] یعني: نونن ورځ زمونږ دپاره هیڅ شفاعت کوونکي نشته (چې زمونږ معبودان شفاعت نه شي کولی).

د "عَدۡل" معنی

۵_ په ﴿ وَلَا يُؤۡخَذُ مِنۡهَا عَدۡلٌ ﴾ کښې د "عَدۡل" کلمه د "ع" توري په زور سره[3] د هغو دوه وو شیانو شیانو په مساوات باندې دلالت کوي کوم چې دواړه فقط د زړه په سترګو لیدل کېږي او بس (د سر په سترګو نه لیدل کېږي). لکه جنایت او د هغه فدیه او داسې نور. یعني: په دغې ورځ کښې به د هیڅ جنایتکار نفس څخه د جنایاتو فدیه هم نه شي اخستلی، او نه به د دوی سره نصرت وکړی شي چې په زور سره د عذابه نجات ورکړی شي.

اما دغه کلمه (عِدۡل) د "ع" توري په زېر سره د هغو دوه وو شیانو مساوات ته ویل کېږي کوم چې یوازې د سر په سترګو لیدل کېږي او بس لکه دوه وزني شیان، یا دوه کیلي شیان او داسې نور.

---

(۱) القاموس المحيط ج۱ ص۴۹۰

(۲) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۰۹

(۳) مفردا الراغب ص۳۳۶

﴿ وَإِذْ نَجَّيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَآءَكُمْ ۚ وَفِى ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ فَأَنجَيْنَٰكُمْ
وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ
ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ
لِقَوْمِهِۦ يَٰقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِٱتِّخَاذِكُمُ ٱلْعِجْلَ فَتُوبُوٓا۟ إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَٱقْتُلُوٓا۟
أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ ﴾

[۴۹] او هغه وخت (یاد کړئ) چې تاسو ته مو (د فرعون او) د فرعون د ټبر (پیروانو) څخه نجات درکړ، چې تاسو ته به یې په دوامداره توګه بد عذاب درساوه، چې ستاسو زامن به یې وژل او ستاسو زنانه (لورګانې) به یې ژوندۍ پرېښودلې، او په دغه نجات کښې (تاسو ته) د خپل رب ﷻ د پلوه د ډېر لوی نعمت وه.

[۵۰] او هغه وخت هم درپه زړه کړئ چې مونږ ستاسو (د نجات) په سبب دریاب وشکاوه، نو تاسو ته مو (د غرق څخه) خلاصون درکړ او د فرعون ټبر (پیروان) مو په داسې حال کښې غرق کړه چې تاسو ورته کتل.

[۵۱] او هغه وخت (هم یاد کړئ) چې مونږ موسی ﷺ ته په څلوېښتو شپو کښې (کلکه) وعده ورکړه (چې کتاب به درکړم). بیا د موسی ﷺ د تللو څخه وروسته تاسو خوسی (د معبود په حیث) ونیوه، حال دا چې تاسو (په دغه کار سره په خپلو ځانونو باندې) ظلم کوونکي وئ.

[۵۲] بیا مونږ د همدغه کار څخه وروسته ستاسو څخه (د توبې په قبول سره) عفوه وکړه، شاید چې تاسو شکرګزاري وکړئ (او په ایمان باندې کلک ودرېږئ).

[۵۳] او هغه وخت (یاد کړئ) چې مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) او د حق او باطل ترمنځ جدا کوونکی شی ورکړ.

شاید چې تاسو (په راتلونکي کښې) هدایت ومومئ (او په سمه لاره باندې روان شئ).

[۵۴] او هغه وخت (یاد کړئ) چې موسی ﷺ خپل قوم ته وویلې چې: ای زما قومه! یقیناً تاسو د معبود په حیث د خوسي په خپلو نیولو سره په خانونو باندې ظلم کړی دی.

نو تاسو خپل پیدا کوونکي (الله ﷻ) ته توبه تانب شئ نو خپل ځانونه ووژنئ. دغه کار ستاسو دپاره د خپل رب ﷻ په نزد غوره (او بهتر) دی.

نو الله ﷻ به په تاسو باندې (په رحمت سره) رجوع وکړي (او توبه به مو قبوله کړي).
یقیناً ستاسو پیدا کوونکی (الله ﷻ) ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په بني اسرائیلو باندې د هغو نعمتونو د څو مثالونو ذکر ته اشارې پیل شوې دي کوم چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د اجمال په توګه ذکر شوي وه. نو حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! په بني اسرائیلو باندې زمونږ دپلوه د څو نعمتونو یادونه قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ ای بني اسرائیلو! تاسو هغه وخت درېه یاد کړئ چې ستاسو پلرونو ته مونږ د فرعون او د ده د ډېر (فرعونیانو) څخه نجات ورکړ حال دا چې هغوی ستاسو سره لاندې چال چلند کاوه:

الف: هغوی تاسو ته ډېر سخت عذابونه رسول چې شاقه او درانه او پلیت کارونه به یې په تاسو باندې اجراء کول.

ب: هغوی به ستاسو نارینه اولادونه (زامن) د پسونو په شکل ذبحه کول او ستاسو ښځینه اولادونه (لورګانې) به یې ژوندۍ پرېښودلې ترڅو ترې عند الموقع استفاده وکړي.

په دغه نجات کښې ستاسو د رب ﷻ دپلوه ستاسو دپاره ډېر لوی نعمت وه چې نجات یې درکړ، که نه نو ستاسو نسل به ختم شوی وی او نن ورځ به تاسو په ځمکه باندې موجودیت نه درلودی.

۲ـ ای بني اسرائیلو! تاسو هغه وخت هم درېه یاد کړئ چې مونږ ستاسو د نجات په سبب دریاب (د قلزم بحر) څېرې کړ او تاسو ته مو پکښې د تېرېدلو دپاره امکان ته صورت ورکړ.

نو تاسو ته مو د غرق څخه خلاصی درکړ او فرعون او فرعونیان مو پکښې په داسې حال غرق کړه چې تاسو ورته کتل او ښه پورهورباندې خوشاله شوئ.

۳ـ تاسو هغه وخت هم په شکر ګزارۍ سره یاد کړئ چې مونږ موسی ؑ ته د تورات د ورکړې دپاره څلوېښت شپې وعده ورکړه چې دغه موده په اعتکاف سره تېره کړه نو بیا به درته خپل شریعت د یو کتاب په شکل درکړم.

کله چې موسی ؑ د همدغه غرض دپاره په اعتکاف پیل وکړ او ستاسو څخه غائب شو نو تاسو د هغه د غیاب څخه وروسته خوسکی د معبود په صفت ونیوه حال دا چې د دغه کار په کولو سره تاسو په خپلو ځانونو باندې ظلم وکړ او د غیر الله په عبادت اخته شوئ.

۴ـ ای بني اسرائیلو! بیا ستاسو د همدغه کار څخه وروسته هم مونږ تاسو ته عفوه وکړه او توبه مو درته قبوله کړه.

البته دا د دې دپاره چې تاسو د دغه لوی نعمت شکریه وکړئ او په هغو احکامو باندې کلک ودرېږئ کوم چې مونږ درته په ذکر شوي کتاب (تورات) کښې درنازل کړي وه.

۵ـ تاسو هغه وخت هم یاد کړئ چې مونږ ستاسو پیغمبر ؑ (موسی) ته یو عظیم الشان کتاب (تورات) ورکړ او هم مو ورته داسې خوارق او معجزات وروښیل چې حق او باطل یې سره جدا کول او د شک کوونکو شکونه او شبهات یې په بشپړه توګه محوه کول. دا د دې دپاره چې شاید

تاسو سمه لاره مونده کړئ او بیا وروباندې د استمرار په توګه تلل خپل کړئ.

۶ـ تاسو هغه وخت هم درپه یاد کړئ چې موسی ﷺ په ډېره نرمه لهجه مخاطب وګرځولې او درته یې وویلې چې:

الف: ای زما قومه! تاسو په خپلو خانونو باندې ډېر ظلم کړی دی چې د سامري په لاس جوړ شوی خوسکی مو په الوهیت سره نیولی دی او په عبادت ورته معتقد شوي یاست.

ب: نو د دغه لوی ظلم څخه توبه تائب شئ او د خپل خالق ﷻ په وړاندې خپله پښېماني څرګنده کړئ هغه دا چې:

ج: تاسو خپل خانونه ووژنئ او په مرګ سره د اُخروي ابدي عذاب څخه خپل خانونه بچ کړئ.

د: ای زما قومه! دغه وژل ستاسو دپاره د خپل رب ﷻ په نزد بهتر او غوره دي.

ه: که تاسو دغه غوره کار وکړئ نو په تاسو باندې به خپل رب ﷻ په رحمت سره رجوع وکړي او توبه به مو د قبول مقام ته ورسوي. او دا خکه چې:

یقینًا ستاسو رب ﷻ همدی ډېر توبه قبلوونکی دی او ډېر مهربان دی، نو اُمید دی چې تاسو ته لا زیات توفیق درکړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذْ نَجَّيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ ﴾ کښې د "آل" کلمه د پیروانو او د هغو خلکو معنی ورکوي کوم چې د چا سره په دین او مسلک کښې متحد وي[۱]. او د "فِرْعَوْن" کلمه د هغه پاچا لقب دی کوم چې په مصر باندې حکومت چلوي. لکه چې هغه چا ته د "نجاشي" لقب ورکولی کېږي کوم چې د حبشې د حکومت واګې په لاس کښې ولري او داسې نور[۲].

ځینې علماء کرام وايي چې د نوموړي اصلي نوم "الْوَلِید" یا "مُصْعَب" او یا بل شی وه[۳]، او ځینې لا وايي چې نوموړی فرعون په اصل کښې فارسي النسب وه[۴]، والله ﷻ أعلم.

سوالونه او جوابونه

۲ـ په دې مقام کښې ممکنه ده چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي راوګرځي:

الف: که څوک وايي چې: کوم ډول بد عذاب د فرعونیانو د پلوه بني اسرائیلو ته رسول کېده کوم ته چې د ﴿ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ﴾ په جمله کښې اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: د دغو بدو عذابونو یوه مثال ته په متصله جمله کښې د تفسیر په توګه اشاره شوې ده چې: ﴿ يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ﴾ یعني: فرعونیانو به ستاسو نارینه اولادونه

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۹
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۵۵
(۳) زاد المسیر ج۱ ص۶۵
(۴) تفسیر القرطبي ج۱ ص۳۸۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹۰؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۹۸

ذبحه کول او ستاسو ښځینه اولادونه (لورګانې) به یې ژوندی پرېښودلې.

خو په دې باندې علاوه هغوی به بني اسرائیل په شاقه کارونو او پلیتو کارونو کښې هم استعمالول لکه د ځختو پخول او د تشنابونو وینځل او داسې نور[۱].

ب: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د لورګانو ځخه په دې مقام کښې په ﴿نِسَآءَكُمْ﴾ سره تعبیر نازل شو حال دا چې د ﴿أَبْنَآءَكُمْ﴾ سره د "بناتكم" کلمه ښه مناسبه برېښي؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: په دغسې نزول کښې دې ته اشاره ده چې فرعونیانو به د بني اسرائیلو لورګانې د دې دپاره ژوندی پرېښودلې ترڅو ترې هغه استفاده وکړي کومه چې د بالغو ښځو ځخه کېږي نه هغه کومه چې د کوچنیو ماشومانو ځخه کېږي.

ج: که څوک وایي چې: په فرعونیانو باندې څه باعث وه چې دغه بدکار ته یې لاس اچولی وه؟

مونږ وایو چې: د دغه باعث په تعین کښې ځینو مفسرینو کرامو[۲] لیکلي دي چې فرعون خوب لیدلی وه چې تعبیر یې د بني اسرائیلو د یوه هلک په لاس د حکومت د منځه وړل وه او یا ورته همدغه خبره نجومیانو کړې وه. مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه باعث به د ابراهیم ﷺ ځخه پاتې شوی حدیث وه چې په ذکر شوي مضمون باندې یې دلالت کاوه[۳].

د: که څوک وایي چې: فرعون خو کافر وه نو د ابراهیم ﷺ ځخه په پاتې شوي حدیث باندې یې څنګه باور کاوه چې دخپل حکومت دحفاظت دپاره یې په ذکره شوې وژنه باندې لاس پورې کړی وه؟

مونږ وایو چې: لکه څنګه چې د [النمل:۱۴] ایت ځخه څرګندېږي فرعون عنادي کافر وه او په زړه کښې پوهېده چې پیغمبر دروغ نه وایي.

ه: که څوک وایي چې: هارون ﷺ خو د موسی ﷺ ځخه یو کال مشر وه چې د ماشومانو د وژلو په وخت کښې تولد شوی وه. نو پوښتنه دا ده چې دغه پیغمبر ﷺ څنګه نه وه وژلی شوی؟

مونږ وایو چې: فرعونیانو د ماشوم وژنې ناکاره عمل د یو کال په وقفه ئیزه توګه اجراء کاوه چې په دوه وو کلونو کښې به یې یو کال وقفه ورکوله، او هارون ﷺ په همدغه کال کښې تولد شوی وه چې ماشوم وژنه پکښې متوقفه وه.

فرعونیانو ځکه دغه کار ته وقفه ورکوله ترڅو د بني اسرائیلو نسل بالکل د منځه لاړ نه شي چې په دې صورت کښې به د شاقه خدماتو دپاره څوک مونده نه شي[۴].

"بَلاء" څه معنی؟

۳ـ په ﴿وَفِي ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ﴾ کښې د ﴿بَلَآءٌ﴾ کلمه لاندې دوه معناوې درلودلی شي[۵]:

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۶۹
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۰۶؛ تفسير ابن كثير ج۱ ص۹۰؛ تفسير القرطبي ج۱ ص۳۵۷
(۳) تفسير الطبري ج۱ ص۲۷۲
(۴) تفسير الخازن ج۱ ص۱۲۱
(۵) مفردات الراغب ص۵۹

الف: چې د نعمت معنی ورکړي. نو په دې تقدیر به د ﴿ ذَٰلِكُم ﴾ په کلمې سره نجات ته اشاره وي. یعنې: په دغه نجات کښې (چې تاسو ته د فرعون د عذابونو څخه درکړی شو) ډېر لوی نعمت دی. په کار ده چې په ایمان سره یې شکریه وکړئ.

ب: چې د محنت او مشقت معنی ورکوي. نو په دې تقدیر به د ﴿ ذَٰلِكُم ﴾ په کلمې سره هغه بد عذاب ته اشاره وي کوم چې ورسره نژدې ذکر دی. یعنې: په دغو بدو عذابونو کښې په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه ډېر لوی او ډروند امتحان او مشقت نازل کړی شوی وه.

فرعونیان په کومه ورځ غرق شوه؟

۴ـ په ﴿ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ ﴾ الآیة کښې د فرعونیانو غرق او د بني اسرائیلو نجات ته اشاره شوې ده چې همدغه مضمون په نورو سورتونو کښې په ډېر زیات تفصیل سره نازل شوی دی. لکه د [الشعراء: ۵۱ـ۶۸] ایتونه.

په همدې هکله په یوه حدیث کښې راغلي دي چې کله نبي کریم ﷺ مدینې منورې ته هجرت وکړ نو هلته یهودو د "عَاشُورَاءِ" په ورځ روژه نیوله، هغوی به ویل چې دا ډېره لویه ورځ ده چې الله ﷻ پکښې فرعونیان غرق کړي دي او بني اسرائیلو ته یې پکښې نجات ورکړی دی نو موسی ﷺ په دغې ورځ د شکر روژه ونیوه. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَنَا أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ»[۱] یعنې: د یهودو څخه خو موږ موسی ﷺ ته نژدې یاستو نو په خپله یې روژه ونیوله او د روژې په نیولو باندې یې صحابه وو کرامو ﷺ ته هم امر وکړ.

یو لفظي تحلیل

۵ـ په ﴿ وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ کښې د "مُوسی" کلمه په قبطي ژبه کښې د "مُو" او "سَا" څخه مرکبه ده چې په ترتیب سره د اوبو او ونو (ځنګل) معناوې ورکوي[۲].

شاید چې موسی ﷺ ته به دغه نوم ځکه اینښودلی شوی وي چې په هغه ځای کښې ونې ولاړې وې په کوم کښې چې هغه ﷺ د خپلې مور د پلوه په اوبو کښې لاهو کړی شو، او هغه ځای هم د ونو ځنګل وه په کوم کښې چې هغه ﷺ د فرعون د خدمتګارانو د پلوه د اوبو څخه راونیول شو، چې زیات بیان ته یې په [القصص: ۵ـ۱۳] ایتونو کښې اشاره شوې ده.

خلوښت شپې اعتکاف

۶ـ دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د موسی ﷺ هغه اعتکاف ته اشاره ده د کوم بیان چې په [الأعراف: ۱۴۲] ایت کښې په ډېر تفصیل سره نازل شوی دی.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۱
(۲) تفسیر الطبري ج۱ ص۲۸۰

په دغه اعتکاف باندې د الله ﷻ د پلوه د دې دپاره موسی ﷺ مکلف ګرځولی شوی وه، ترڅو ورته په پای کښې کتاب (تورات) ورکړي.

دغه اعتکاف د ذو القعدې د اول څخه پیل شوی وه او د ذو الحجې په لسمه باندې ختم شو، او څلوېښت شپې یې ادامه وکړه[1].

د دغه اعتکاف په ټوله موده کښې موسی ﷺ هیڅ خوراک او څښاک ونه کړ او په بلا کیفه توګه ورته غیبي غذا ورکوله کېده. دغه غیبي غذا هغې غذا ته ورته وه کومه به چې نبي کریم ﷺ ته د الله ﷻ د پلوه ورکوله کېده، البته کله به یې چې دوه ورځې روژې سره وصلې کړې[2].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٧ـ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنیاد د موسی ﷺ د اعتکاف په هکله د ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ په عوض "أَرْبَعِينَ يَوْمًا" نازل نه شو؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: په دغه ډول نزول کښې دې ته اشاره ده چې دغه څه عادي اعتکاف نه وه چې یوازې څلوېښت ورځې پکښې موسی ﷺ روژه نیولې وي، بلکې دا غیر عادي اعتکاف وه حتی چې څلوېښت شپې هم پکښې موسی ﷺ روژه دار وه[3].

که بالفرض د "لَيْلَةً" په عوض "يَوْمًا" نازل شوی وی، نو دغه اشاره به پټه پاتې وی.

خوسی معبود وګرځولی شو

٨ـ کله چې موسی ﷺ د خپل قوم څخه څلوېښت ورځې غائب شو او د طور په غره کښې په اعتکاف باندې مشغول شو ترڅو دوی ته د الله ﷻ د پلوه یو کتاب راوړي، نو هغوی هغه خوسی معبود وګرځاوه کوم چې ورته د سامري په نوم یوه سړي د ګاڼو څخه جوړ کړی وه، همدې مطلب ته په دې مقام کښې د ﴿ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴾ په جملې سره اشاره شوې ده، چې زیات بیان یې په [الأعراف:١٤٨ـ١٥٢] او [طه:٨٥ـ٩٨] ایتونو کښې نازل شوی دی.

"فُرْقَان" څه معنی؟

٩ـ که څه هم خینو مفسرینو کرامو په ﴿ وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ ﴾ کښې د "فُرْقَان" کلمه په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده، لکه معجزات یا شریعت یا دا چې دغه کلمه د (تورات) دوهم نوم ده[4]؛ مګر د بدلیت په لحاظ د دغو ټولو معناوو اراده کول هم څه ممانعت نه لري چې موسی ﷺ ته په دغو ټولو معناوو سره "فُرْقَان" ورکړی شوی وه.

---

(١) الدر المنثور ج١ ص١٦٨
(٢) جامع الترمذي ج١ ص٩٧
(٣) المحرر الوجيز ج١ ص٢١٥
(٤) تفسير القاسمي ج٢ ص١٢٦

د "بُرُوء" معنی

۱۰ ـ په ﴿ فَتُوبُوٓاْ إِلَىٰ بَارِئِكُمْ ﴾ کښې د "بَارِئ" کلمه د "بُرُوء" ـ لکه "غُرُوب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پيدا کولو معنی ورکوي او د حيواناتو د پيدا کولو پورې اختصاص لري[۱]. يعنې: ای بني اسرائيلو! تاسو د خوسي په عبادت سره په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی چې مرتد شوي یاست او د خپلو ځانونو غوندې مخلوق مو د معبود په صفت سر- نیولی دی، نو تاسو هغه اقدس ذات ته توبه تائب جوړ شئ چې تاسو یې پیدا کړي یاست او د معبودیت لیاقت وربورې اختصاص لري.

ځان وژل څه معنی؟

۱۱ـ ټول علماء کرام متفق دي چې په دې مقام کښې د ﴿ فَٱقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ د جملې څخه خپل ځان په خپله وژل مطلب نه دی[۲]، بلکې معنی یې داده چې ستاسوځینې کسان دې ځینې نور ووژني. نو ذکره شوې جمله په لاندې صورتونو سره تفسیره شوې ده[۳]:

الف: د خوسي په عبادت کوونکو باندې امر صادر شو چې د دوی ځینې کسان دې ځینې نور ووژني ترڅو د قاتلینو دپاره توبه شي او د مقتولینو دپاره شهادت.

ب: هغه کسان د عابدینو په قتل باندې مکلف وګرځول شوه کومو چې د خوسي عبادت نه وه کړی خو هغوی یې ترې منعه کړي هم نه وه.

ج: هغو کسانو ته د عابدینو وژل په غاړه اچولي شوي وه کوم چې د موسی ﷺ سره د کتاب راوړلو دپاره د طور غره ته تللي وه، والله ﷻ اعلم.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۲ـ که څوک وايي چې: په وړاندېني ایت کښې الله ﷻ د خوسي عبادت کوونکي په ﴿ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم ﴾ سره مخاطب ګرځولي وه، نو ایا هغوی د عفوې څخه وروسته په ذکر شوي امر ﴿ فَٱقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ سره مکلف وګرځولی شوه حال دا چې د [الشوری: ۳۰] ایت څخه معلومېږي چې د عفوې څخه وروسته مواخذه (نیونه) نشته؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د موسی ﷺ د شریعت بیان راروان دی چې په هغه شریعت کښې دغه حکم عمومي وه او یا یې په هغو کسانو پورې اختصاص درلود کومو چې د خوسي عبادت کړی وه او مرتد شوي وه[۴].

په دې باندې علاوه، عفوه ډېر شکلونه لري نو د توبې قبول (په هر ډول سره چې صورت ونیسي) هم د عفوې د اشکالو څخه یو شکل دی. نو د دواړو ایتونو سره یو ترپله څه منافات نشته.

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۳۱
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۸۳
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹۲، تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۰۱
(۴) روح المعاني ج۱ ص۲۶۰

نو په دې ایت کښې د وخت یهودان په غوږ وهلي شوي دي چې ستاسو توبه په دې شریعت کښې ډېره اسانه ده. هلئ! په تلوار سره توبه تائب شئ او په محمد ﷺ باندې ایمان راوړئ، نن ورځ ستاسو د توبې دپاره خان وژنه شرط نه ده.

﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ ٱلصَّـٰعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَـٰكُم مِّنۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۖ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا رَزَقْنَـٰكُمْ ۖ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَـٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾

[۵۵] او تاسو هغه وخت هم درپه یاد کړئ چې تاسو ووېلي چې ای موسی! مونږ به هیڅکله ستا (د وینا) د کبله عقیده (باور) خپله نه کړو ترڅو چې مونږ الله ﷻ په ښکاره توګه وګورو.

نو (د دغه قول د امله) تاسو لره تندر ونیوه (او په داسې حال کښې درباندې درنازل شو) چې تاسو ورته کتل (او د خلاصون توان مو نه درلود).

[۵۶] بیا مو تاسو د خپل مرګ څخه وروسته بېرته راپورته (راژوندي) کړئ، شاید چې تاسو شکرګزاري وکړئ (او په ایمان باندې کلک شئ).

[۵۷] او مونږ په تاسو باندې (د تجیر غوندې) وریځ سوری وګرځوله، او هم مو په تاسو باندې 'مَن' او 'سَلوىٰ' درنازل کړه.

(او تاسو ته مو ووېلي چې) د هغو پاکیزه (او لذیذو) شیانو څخه خورئ کوم چې مونږ درته (په معجزانه توګه) روزي کړي دي (خو تاسو ظلم وکړ).

او بني اسرائیلو په مونږ باندې ظلم نه وه کړی (چې د جنایاتو ضرر یې مونږ ته راجع شوی وی) مګر په خپلو ځانونو باندې یې په دوامداره توګه ظلم کاوه (چې د اجرونو او ثوابونو څخه یې محرومول).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د بني اسرائیلو د نعمتونو ذکر نازل شوی دی، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په بني اسرائیلو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه د څو نورو نعمتونو نومونه هم قرائت کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ تاسو هغه وخت یاد کړئ چې کله تاسو خپل پیغمبر (موسی ؑ) ته ووېلي چې: ای موسی! مونږ به هیڅکله په تاباندې عقیده خپله نه کړو چې تا د الله ﷻ سره خبرې کړې دي او تاته یې کتاب درکړی دی، ترڅو چې مونږ الله ﷻ په خپلو سترګو په ښکاره توګه وګورو، که نه نو مونږ په تاباندې ایمان نه لرو.

۲ـ نو ای بني اسرائیلو! ستاسو د دغې سپینې سترګې د کبله په تاسو باندې تندر درنازل شو چې تاسو ټول یې د څرمې په داسې حال کښې ونیولئ چې تاسو ورته کاته، او په نتیجه کښې د ټولو ارواګانې والوتې (او ټول مړه شوئ).

۳ـ بیا مونږ تاسو ټول د مرګ څخه وروسته بېرته راژوندي کړئ او ارواګانې مو درکښې واچولې شاید چې تاسو په راتلونکي کښې شکرګزاري وکړئ او تعنتي غوښتنې وړاندې نه کړئ.

۴ـ کله چې تاسو د دریاب څخه د سینا ټاپو ته پوربوتئ: حال دا چې اولنې ضروریات مو نه درلوده، نو مونږ ستاسو ضروریات درپوره کړه. د مثال په توګه:

الف هلته مو په تاسو باندې وریځ د لوی تجیر غوندې سوری وګرځوله چې د لمر د حرارت او تودوښې مخه یې درڅخه ونیوه.

ب: هلته مو په تاسو باندې د خوراک او غذا دپاره د "مَنّ" په نامه ډېره خوږه او لذیذه غذا درنازله کړه، چې وخت په وخت به دریاندې وربدله.

ج: همدارنګه مونږ هلته ستاسو دپاره خوږ غوښې مرغۍ د "سَلْوَیٰ" په نامه مسخرې کړې چې په ټاکلو وختونو کښې به تاسو ته درتلې او تاسو به ترې خپل ضروریات پوره کول او د خپلې خوښې په اندازه به مو ذبحه کولې.

۵ـ ای بني اسرائیلو! مونږ تاسو ته په همدغه وخت کښې د خپل پیغمبر (موسی ؑ) په ذریعه ویلي وه چې تاسو د دغو پاکیزه لذیذو هغو غذاګانو څخه خورئ کوم چې مونږ در روزي کړي دي او هیڅ مشقت او زیار ته ضرورت نه لري.

تاسو په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ او ذخیرې ترې مه جوړوئ، بلکې تاسو د خپل رب ﷻ ټول ارشادات په عمل کښې پیاده کړئ.

۶ـ ای پیغمبره! بني اسرائیلو زمونږ هدایت دپښولاندې کړ او ډول-ډول جنایاتو ته یې لاس واچاوه. نو دوی په مونږ ظلم او تېری ونه کړ او نه یې کولی شو مګر په خپلو ځانونو باندې یې ظلم او تېری وکړ چې زمونږ د عذاب او غضب لایق یې وګرځول.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ ﴾ الآیة کښې هغې جرګې ته اشاره شوې ده کومه چې موسی ؑ د خپله ځانه سره د طور غره ته په هغه وخت کښې بېولې وه چې د کتاب (تورات) د راوړلو په نیت تللی وه[۱]. دوی ټول اویا (۷۰) کسان وه چې په [النساء:۱۴۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

په دې باندې علاوه که د الله ﷻ اراده وي نو مونږ به د [الأعراف:۱۵۵] ایت لاندې تحقیق وکړو چې موسی ؑ د طور غره ته څو کرته او د څه مطالبو دپاره د ځانه سره جرګې بېولې وې.

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۲۶۱

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چي: د ذکر شوي عبارت په ﴿ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً ﴾ کښي د ﴿ لَن نُّؤْمِنَ ﴾ دپاره مفعول څه شی دی؟ یا په بل عبارت: هغوی د څه شي څخه په تاکید سره خپل ایمان او عقیده منفي وګرځوله؟

مونږ وایو چي علماوو کرامو د ذکر شوي مفعول په تعین کښي متعدد اقوال کړي دي[۱]، مګر مونږ ته د مقام په لحاظ غوره برېښي چي دلته به د تورات حقانیت او صداقت مفعول وي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه دلته د ﴿ جَهْرَةً ﴾ کلمـه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په "علانیةً" سره تفسیره کړي ده[۲]. یعني مونږ به هیڅکله ستا د قول د کبله باور ونه کړو چي دغه کتاب (تورات) په رښتیا سره تاته د الله ﷻ د پلوه درکړی شوی دی، ترڅو چي مونږ الله ﷻ په خپلو سترګو په ډاګه او څرګنده توګه وګورو.

۳_ لنډه دا چي د بني اسرائیلو ذکره شوې جرګه د ﴿ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ ﴾ په کلام سره مرتده شوه نو ځکه وربانديٍ اسماني تندر ورنازل شو که بالفرض هغوی د ارتداد څخه په غیر د الله ﷻ دیدار غوښتی وی نو زمونږ په خیال قناعت به ورکړی شوی وی خو تندر به وربانديٍ نزول نه وی موندلی.

هیر مو نه شي!

۴_ هیر مو نه شي چي د ﴿ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ د جملي په نزول سره دي ته اشاره ده چي د ذکرې شوي جرګي مکلفیت په بیرته راژوندي کولو سره د منځه نه وړ نللی لکه څنګه چي د قیامت په ورځ په بیا راژوندي کولو سره د مکلفیت لمن تولیږي. یعني ای بیا راوژوندی کړی شوي جرګې! تاسو مونږ د دې دپاره بیرته راژوندي وګرځولئ ترڅو تاسو په راتلونکي کښي په ایمان او نیک عمل سره د دغه بیا راژوندي کولو شکرګزاري وکړئ.

په همدې اړه به ان شاء الله مونږ د [البقرة ۲۴۳] ایت لاندې څه نوره څیړنه او تحقیق وکړو.

د څو لغاتو معناوې

۵_ په ﴿ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْغَمَامَ ﴾ الآیة کښي د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف د "غمام" کلمه د "غم" _لکه "شد"_ څخه اشتقاقه شوې ده چي د "پټولو" معنی ورکوي[۳]، مګر په دې مقام کښي د هغې وریځي څخه عبارت ده کومه به چي د بني اسرائیلو په سر باندې د طلوع څخه تر غروبه پورې ولاړه وه ترڅو تري د لمر د حرارت مخه ونیسي[۴].

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۰۳

(۲) الدر المنثور ج۱ ص۱۷

(۳) مفردات الراغب ص۳۷۷

(۴) البحر المحیط ج۱ ص۲۲۷

دغې وریځې هغوی ته د یوه لوی تجیر حیثیت درلود.

ب- د "مَنّ" کلمه به دې مقام کښې مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده چې تقریباً اتو (۸) تفسیرونو ته رسېږي[۱]. خو داسې برېښي -والله ﷻ أعلم- چې ذکره شوې کلمه به د یوې خاصې غذا څخه عبارت وي چې په تصرف سره به هم ځښل کېده او هم به خوړل کېده، او هم به ترې داسې نرمه ډوډۍ جوړېدلی شوه چې د کیک یا کلچې مثال به یې درلوده.

دغه غذا به د هغوی دپاره په ونو او بوټو باندې د سهار راختلو د وخته تر لمر ختلو پورې د اسمانه د واورې او پرښې په شکل راښکته کېدله، او د لمر په طلوع سره به متباقي محوه کېده.

ج- قول علماء کرام متفق دي چې د "سَلوَیٰ" کلمه د مرغیو څخه عبارت ده خو د دغو مرغیو په نوعه او حجم کښې ډېر اختلاف لري[۲]، چې ځینې وايي چې دغه مرغۍ د کوترې په اندازه وې او یا د مرز په مقدار وې او یا پخېله مرزان وه، او یا د مرز څخه ورې او د چرچن څخه غټې وې (لکه باټیره) او داسې نور.

په هر تقدیر، ذکرې شوې مرغۍ به په بني اسرائیلو باندې د سهار د پلوه په سیلونو-سیلونو سره ورتلې او د هغوی په وړاندې به کیناستې، ترڅو چې هغوی ترې هومره مرغۍ ونیسي څومره یې چې زړه غواړي، او متباقي به بېرته والوتې. هغوی به رانیولې شوې مرغۍ ذبحه کړې او په وریت کولو یا پخولو سره به یې خوراک ته برابرې کړې، او د "مَنّ" سره به یې خوړې.

ذخیره مه کوئ!

۶_ بني اسرائیلو ته ویلي شوي وه چې تاسو د "مَنّ" او "سَلوَیٰ" څخه ذخیرې مه کوئ بلکې هره ورځ ترې تاسو د یوې ورځې او شپې د ضرورت په اندازه را اخلئ او رانیسئ، خو یوازې د جمعې په ورځ د خالي د ورځې زیرمه هم کوئ چې په دغې ورځ کښې تاسو ته نه "مَنّ" شته او نه "سَلوَیٰ"[۳].

خو هغوی ذکر شوی ارشاد د پښو لاندې کړ چې هره ورځ به یې د ضرورت څخه اضافه ذخیره کوله چې په نتیجه کښې ذکرو شوو دواړو غذاګانو بوی وکړ او وروستې شوې.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ»[۴] یعنې: که چرته بني اسرائیل نه وی (ذخیره یې نه وی کړې) نو (د قیامت د ورځې پورې به) غوښه نه وی فاسده شوې (او بوی به یې نه وی کړی).

مهاجرین او راشن

۷_ الله ﷻ په خپله لاره کښې هجرت کوونکو ته وعده ورکړې ده چې: ﴿ وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

---

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۷۱، زاد المسیر ص۷۱، تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۰۶

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹۷، تفسیر الطبري ج۱ ص۲۹۶

(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۷۵، تفسیر الخازن ج۱ ص۱۲۹

(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۱، صحیح مسلم ج۱ ص۴۷۵

يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ﴾ [النساء ۱۰۰] يعنې او هر څوک چې د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړي نو ډېره ځمکه کښې به ډېر ښه ځایونه او پراخي موندلی کړي

د دغه وعده الله ﷻ په هره زمانه کښې پوره کړې ده او په هره زمانه کښې یې پوره کوي. د مثال په توګه

الف. د بني اسرائیلو سره یې د دغه وعده د "من" او "سلوی" په نزول سره پوره کړه چې په معجزانه توګه به ورته ورکول کېده، لکه چې څه تفصیل یې وړاندې تېر شو

ب. مونږ (افغان مهاجرینو) ته هم الله ﷻ د ذکر شوې وعدې په بنیاد د دنیا د ډېرو لرو ځایو څخه په وسائلو سره معاشي وسائل رارسوي، او ضروریات مو پوره کوي

ج. د افغانستان څخه تقریباً پنځه نیم ملیونه خلک مهاجر شوي دي او الله ﷻ ورته د دنیا په هره خنډه کښې د ښو اخستلو ځایونه برابر کړي دي او پراخي یې ورباندې وروستلې ده، حتی مونږ ګومان کوو چې ځینې خلک به د افغانستان د ازادۍ څخه وروسته هم بېرته راستانه نه شي

دا مستانفه جمله ده

۸ـ د ﴿ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾ جمله مستانفه جمله ده[۱]. چې د هغه سوال دپاره جواب واقع شوې ده کوم چې د وړاندېنیو ایتونو د قرائت څخه د چا په ذهن کښې راپیدا کېده هغه دا چې د دغو متعددو نعمتونو او لویو عطاګانو په مقابل کښې بني اسرائیلو څه وکړه؟ ایا شکرګزاري یې غوره کړه؟

د جواب حاصل یې داسې راځېږي چې هغوی ناشکري نه لاس واخلاوه او بغاوت یې لا اضافه شو چې په ځېلو ځانونو باندې یې تېری وکړ او د ثوابونو او اجرونو څخه یې محروم وګرځول او بس

د بني اسرائیلو د ناشکریو مثالونه

۹ـ که څه هم د بني اسرائیلو ناشکري او جنایات زښت ډېر دي مګر مونږ یې د اجمال په توګه د څو مثالونو په ذکر باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې

الف. هغوی خوسی د معبود په صفت ونیوه. (د [البقرة ۵۱] ایت).

ب. هغوی خپل ایمان د الله ﷻ په دیدار پورې موقوف وګرځاوه. (د [البقرة ۵۵] ایت).

ج. هغوی د موسی ﷺ څخه وغوښتل چې د الله ﷻ څخه پرته یو معبود ورته ودروي (د [الأعراف ۱۳۸] ایت).

د. هغوی په موسی پورې تهمت تاړه چې بدن یې پېس دی (د [الأحزاب ۶۹] ایت).

ه. هغوی د زمانې په اوږدو کښې خپل کتاب (تورات) تحریف کړ (د [النساء ۴۶] ایت).

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۹۱

و: هغوی د افغانستان د مهاجرينو غونديې في سبيل الله جهاد ته ملاوې ونه تړلې چې د مجاهدينو لقب يې هم گټلی وی، بلکې په ډېرو کلکو او سختو الفاظو سره يې د موسى ﷺ دعوت رد کړ (د [المائدة: ۲۰ـ۲۶] ايتونه).

همدې مضمون ته په راتلونکي متصلو ايتونو کښې هم اشاره شوې ده.

ز: هغوی د "منّ" او "سلوى" پاکيزه خوراکونو ناشکري وکړه چې: ای موسی! مونږ په دغو خوراکونو باندې صبر نه شو کولی مونږ ته دې ترکاري هم راکړی شي (د [البقرة: ۶۱] ايت).

هجرت او جهاد

۱۰ـ د هجرت فرضيت د فرار (تېښتېدلو) په معنی نه دی بلکې په هجرت کښې اصلي مطلب جهاد دی لکه څنگه چې نبي کريم ﷺ د هجرت سره سم په وسلوال جهاد باندې لاس پورې کړ او مقابله يې پيل کړه.

افسوس چې نن ورځ د افغانستان په مهاجرينو کښې داسې خلک شته چې د يهودانو خاصيت يې خپل کړی دی بلکې هجرت يې د سياحت او تجارت او همدارنگه د راشن او نورو گټو وټو وسيله گرځولی دی.

دغسې خلک لکه چې نن د افغانستان او اسلام پرواگير نه دي، گومان نه کوو چې سبا به يې پرواگير جوړ شي او د جهاد ولوله به يې په زړونو کښې تېره شي.

هغوی په خپل عيش او نوش کښې غرق دي او هيڅ پروا نه لري چې افغانستان د کوم کفري دولت د يرغل لاندې واقع شي او کفري بيرغونه پکښې ورپېږي.

په دغسې افغانانو باندې ذکر شوی ايت تطبيق دی چې يوازې خپلو ځانونو باندې تېری کوي چې د اجرونو او ثوابونو او حتی د ايمان د فضائلو څخه يې محروم گرځوي، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

﴿ وَإِذْ قُلْنَا ٱدْخُلُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ فَكُلُوا۟ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَٰيَٰكُمْ ۚ وَسَنَزِيدُ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾

[۵۸] او (هغه وخت ياد کړه) چې مونږ (بني اسرائيلو ته) وويل چې: تاسو دغه ښار ته (په جهاد سره) ورداخل شئ (کوم چې تاسو يې بنه پېژنئ).

نو د دې ښار (د ميوجاتو او غذاگانو) څخه د پراخی په حال کښې خورئ (او څښئ) او د ښار دروازې ته سجده کوونکي (عاجزي کوونکي) ورداخل شئ.

او (همدارنگه په هغه وخت کښې) ووايـاست چې (زمونږ غوښتنه) د گناهونو محوه کول دي (که

الم^(۱) شوي دواړه کارونه وکړه) نو مونږ به تاسو ته ستاسو ګناهونه وبښو، او ژر ده چې مونږ به تاسو ذکر نیکو کارانو ته (خپل رحمت) لا زیات ورکړو (چې توفیق به ورپېرزو کړو).

[۵۹] نو هغو کسانو کومو چې ظلم کړی وه (ورته توصیه شوی قول یې) په داسې قول سره تبدیل کړ چې د ورته ویل شوي (توصیه شوي) قول څخه مغایر وه.

نو مونږ په هغو کسانو باندې کومو چې ظلم کړی وه د اسمان د پلوه په دې سبب عذاب (وبا) نازله کړه چې دوی وه چې په دوامداره توګه یې فسق کاوه (او شرعي لاره یې پرېښودله).

د مطلب خلاصه

په دې اینونو کښې د وړاندېنیو ایتونو وروستنی جمله ﴿ وَمَا ظَلَمُونَا ﴾ الآیة د یوه مثال په ضمن کښې تفسیره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېژي:

یعنې: ای پیغمبره! په بني اسرائیلو باندې (د عبرت اخستلو دپاره) د هغوی د ظلمونو یو مثال زاتت کړه او زمونږ د پلوه یې مخاطب کړه چې:

۱ـ ای بني اسرائیلو! تاسو هغه وخت درپه یاد کړئ چې مونږ تاسو ته وویلې چې:

الف: تاسو دغه ښار ته (چې تاسو یې ښه پېژنئ) په جهاد سره ورداخل شئ او فتحه یې کړئ چې دغه ښار فتحه ستاسو دپاره د جهاد په شرط عند الله لیکلې شوې ده.

ب: نو کله چې تاسو ذکر شوي ښار ته ورننوتلئ نو په هر ځای کښې مو چې خوښه وي هلته ګرځئ او هره یوه میوه مو چې خوښېږي هغه خورئ، په دې ښار کښې هر شی پراخه دی او د یوه شي هم کمبود پکښې نشته.

۲ـ خو تاسو ښار ته د ننوتلو په وخت کښې د دوه وو شیانو رعایت وکړئ چې یو شی قولي دی او بل شی فعلي دی. هغه دا:

الف: تاسو عاجزي خپله کړئ او د تکبر څخه خپل خانونه بچ وساتئ؛ بلکې تاسو په دغه وخت کښې اعتراف وکړئ چې ښار تاسو ته الله ﷻ فتحه کړی دی او په لمونځونو سره د الله ﷻ حمد او ثنا ووایاست.

ب: تاسو په دغه وخت کښې د خپلو ګناهونو مغفرت او محوه کول وغواړئ چې: ای الله! مونږ ته د ګناهونو څخه راتېر شې.

۳ـ که تاسو ذکر شوي دواړه خاصیتونه خپل کړه نو مونږ به تاسو ته ستاسو ګناهونه درووبښو، بلکې به دغه وخت کښې به تاسو د نېکانو څخه وګرځئ. او ډېر ژر ده چې مونږ نېکانو ته په خپل فضل او رحمت کښې زیادت وکړو او لا ډېر توفیق ورکړو او د آفتونو څخه یې بچ وساتو.

۴ـ ای پیغمبره! نو بني اسرائیلو په خپلو خانونو باندې ظلم وکړ، تر ډېره وخته پورې یې د جهاد د امر منلو څخه غاړه وغړوله، چې په هغه ښار کښې قوي او غټ غټ کافران دي او مونږ ورسره د جنګ توان نه لرو

د بر وخت وروسته چې هغوی جهاد ته غاړه کېښودله نو بیا یې هم په خپلو خانونو باندې ظلم وکړ او د هغو دوه شیانو رعایت یې خپل نه کړ کوم چې ورته ښودلی شوی وه.

نو په همدې بنیاد دغو ظالمانو هغه خبره او قول په بله خبره او قول باندې تبدیل کړه کوم چې ورته توصیه شوې وه.

همدارنګه دغو ظالمانو د هغه فعل رعایت هم ونه کړ کوم چې ورته ارشاد شوی وه، نو د تواضع په عوض یې تکبر وکړ او د ښار فتحه یې خپلو خانونو ته منسوبه کړه چې موږ په خپل زور سره دغه مرام ته ورسېدو نو د همدې کبله یې نه لمونځونه وکړه او نه یې تواضع وکړه.

۵_ نو موږ په هغو کسانو باندې د اسمانه د طاعون مرض ورنازل کړ کومو چې په خپلو خانونو باندې ظلم کړی وه او قولاً او عملاً یې زموږ ارشادات د پښو لاندې کړي وه. او دا ځکه چې په دغه وخت کښې هغوی فاسقان وګرځېده او خپل فسق ته یې په دوامداره توګه ادامه ورکوله نو په همدې سبب مو په مصیبت باندې اخته کړه.

توضیحات

۱_ لکه څنګه چې ورته وړاندې اشاره شوې ده ددغوایتونو زیات تفصیل په [المائدة: ۲۰_۲۶] ایتونو کښې راروان دي. خو د مقام په لحاظ موږ دلته د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: علماء کرام اختلاف لري چې په ﴿ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ ﴾ کښې کوم ښار ته اشاره ده[۱]، خو د جمهورو علماوو کرامو په نزد دلته هغه ښار ته اشاره ده کوم چې هغوی ښه پېژانده، کوم چې د هغوی د پلار (یعقوب ﷺ) اصلي ټاټوبی وه، کوم چې د بیت المقدس څخه عبارت دی[۲].

ب: که څوک وایي چې: په ﴿ وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا ﴾ کښې د ﴿ سُجَّدًا ﴾ کلمه د ﴿ وَٱدْخُلُوا۟ ﴾ د ضمیر څخه په حالیت باندې منصوبه ده، یعنې تاسو د ښار دروازې ته په داسې حال ورننوزئ چې سجده کوونکي یاست؛ نو ایا د سجدې د حالت سره ښار ته ورداخلېدل منافات نه لري؟

موږ وایو چې: په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ سُجَّدًا ﴾ کلمه په "مُتَوَاضِعِينَ" سره تفسیره کړې ده[۳]، یعنې: تاسو ښار ته تکبر کوونکي مه ورداخلېږئ بلکې عاجزي کوونکي ورداخل شئ.

ج: دا هم څه لرې نه ده چې د ﴿ سُجَّدًا ﴾ کلمه د "مُصَلِّينَ" معنی ورکړې او حاصل یې داسې واخستل شي چې کله تاسو ښار ته د دروازې د لارې په ارامۍ سره ورداخل شوئ او هلته مو قرار ونیوه نو تاسو په لمونځونو سره د الله ﷻ شکرګزاري وکړئ، ترڅو د نورو نېکیو توفیق هم مونده کړئ.

همدا مضمون په یوه فعلي حدیث سره تائید مونده کوي چې کله نبي کریم ﷺ مکه معظمه فتحه

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص ۳۵۶
(۲) المحرر الوجیز ج۱ ص ۲۳۰
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص ۹۶؛ روح المعاني ج۱ ص ۲٦۵

کړ نو اته رکعته لمونځ يې اداء کړ[۱].

او همدارنګه کله چې سعد بن أبي وقاص ﷺ د کسرى مانۍ ته فاتحانه داخل شو نو هلته يې اته رکعته د شکرانې لمونځ اداء کړ[۲]، او د نبي کريم ﷺ په مسنونه طريقه يې عمل وکړ.

د هغوی د ذکر شوي ارشاد په خلاف ښار ته په کوناټيو وروښيېدل او داخل شوه[۳]، او ارشاد د ښېو لاندې کړ.

۴- په ﴿ وَقُولُواْ حِطَّةٌ ﴾ کښې د ﴿ حِطَّةٌ ﴾ کلمه د مقدرې مبتداء خبر ده چې مونږ ترې په "مسئلتنا" سره تعبير کولی شو[۴]، يعنې: ای زمونږ ربه! زمونږ غوښتنه د ګناهونو محوه کول دي چې ته راته مغفرت وکړې.

ز: خو هغوی د دغه قول (مسئلتنا حِطَّةٌ) په بدل کښې داسې قول اداء کړ چې د توصيه شوي څخه مغاير وه او د هغه د مطلب په خلاف مطلب باندې يې دلالت کاوه او يا بالکل مهمل وه چې په هيڅ مطلب باندې يې دلالت نه کاوه.

ز: د دغه مغاير قول په تعين کښې علماوو کرامو متعدد اقوال ليکلي دي[۵]، او څه لرې نه ده چې متعددو اشخاصو په ټولو باندې قول کړی وي. لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

اول: هغوی ووېلې چې: "حِنْطَةٌ حَمْرَاء"[۶]. يعنې: ای ربه! زمونږ غوښتنه "سره" غنم دي.

دوهم: هغوی ووېلې چې: «حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ»[۷]. دا مهمل الفاظ دي چې په ترکيبي لحاظ په څه مفهوم او مطلوب باندې دلالت نه کوي فقط استهزاء ترې فهمېږي.

ح: لنډه دا چې بني اسرائيلو قولا او عملا د شرعي احکامو او اوامرو څخه خلاف غوره کړه او ځان خائونه يې د ظالمانو په ډله کښې شامل وګرځول.

"رِجْزٌ" څه معنی؟

۲- په ﴿ فَأَنزَلْنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې د "رِجْزٌ" کلمه اصلاً داضطراب دپاره وضعه شوې ده[۸]، چې د عذاب په معنی سره ډېره استعمالېږي خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په طاعون (وبا) سره معنی کړې ده[۹]. يعنې: مونږ په هغو کسانو باندې د اسمانه عمومي مرض (وبا)

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۱
(۲) تفسير ابن كثير ج۱ ص۹۹
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۴۳؛ صحيح مسلم ج۲ ص۴۱۹
(۴) تفسير الكشاف ج۱ ص۱۴۲
(۵) البحر المحيط ج۱ ص۳۶۲؛ زاد المسير ج۱ ص۷۳
(۶) عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج۱۱ ص۱۳۴؛ احكام القرآن للجصاص ج۱ ص۳۳
(۷) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۵
(۸) مفردات الراغب ص۱۶۴
(۹) تفسير ابن كثير ج۱ ص۹۹

ورنازله کړه کومو چې په خپلو خانونو باندې د ارشاداتو په قولي او فعلي مخالفت سره ظلم کړی وه چې په زرګونو کسان يې په همدغه مرض سره هلاک شوه او دا ځکه چې دوی په همدغه کړنلارې سره فاسقان ګرځېدلي وه.

همدغه مضمون ته په یوه حدیث کښې اشاره شوې ده چې: «الطَّاعُونُ رِجْزٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ»[1]. يعني: طاعون (وبا) يو عذاب دی چې د بني اسرائيلو څخه په يوه طائفه باندې د الله ﷻ په امر ورنازل شوی وه.

﴿ وَإِذِ ٱسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ فَقُلْنَا ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ فَٱنفَجَرَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ مِن رِّزْقِ ٱللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ فَٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ مِنۢ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ ٱلَّذِى هُوَ أَدْنَىٰ بِٱلَّذِى هُوَ خَيْرٌ ۚ ٱهْبِطُوا۟ مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلْمَسْكَنَةُ وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا۟ وَّكَانُوا۟ يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾ ﴾

[۶۰] او هغه وخت (ورياد کړه) چې موسی ﷺ د خپل قوم دپاره څروبول وغوښتل نو مونږ (موسی ﷺ ته) وويلي چې په خپله همسا سره ډبره ووهه.

(موسی ﷺ دغه کار وکړ) نو د ډبرې څخه دولس (۱۲) چينې په قوت سره جاري شوې، حال دا چې هرې ډلې خلکو خپل څروبځای پيژانده.

(مونږ ورته وويلې چې) د الله ﷻ (د غيبي) رزق څخه خورئ او څښئ او په ځمکه کښې په داسې حال حرکت مه کوئ چې تاسو فساد اچوونکي ياست.

[۶۱] او هغه وخت (هم ياد کړئ چې) تاسو وويلې چې: ای موسی! مونږ به هيڅکله په يو ډول خوراک (مَن او سلوی) باندې صبر ونه کړو، نو زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړه چې مونږ ته د هغو نباتاتو څخه راوباسې (راکړې) کوم چې ځمکه يې راشنه کوي، چې هغه د ځمکې د ترکاريو او ترو او هم د اوړې او دالو (نسکو) او (هم) د پيازو څخه (عبارت دي).

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۲۲۸؛ موطأ الامام مالک ص۵۵۸

موسی ﷺ (بني اسرائيلو ته ووېلې) چې: ايا تاسو د هغه شي بدلول (اخستل) غواړئ كوم چې
ټيټ (ارزښته) دي. (البته) په هغه شي سره كوم چې غوره (او بهتر) دي؟ (كه تاسو په همدې
خوښه کلک یاست نو:)
تاسو مصر ته ورښکته شئ (بېرته ورتاو شئ) نو يقيناً ستاسو دپاره (هلته) هغه شيان شتون لري
كوم چې تاسو يې غواړئ (خو غلامي او چوپړتيا ورسره ملګرې او تړلې ده).
او (د الله ﷻ د پلوه) په بني اسرائيلو باندې د ذلت او محتاجۍ خيمه وهلې شوې ده (چې د هره
اړخه يې ورباندې احاطه کړې ده).
او همدارنګه دوی د الله ﷻ د پلوه په غضب سره رجوع وکړه (همدغه يې خپلو خانونو ته په آخرت
کښې وګټله).
دغې (سزا) په دې سبب (صورت ونيوه) چې يقيناً دوی د استمرار په توګه د الله ﷻ د ايتونو څخه
انکار کاوه او هم يې د استمرار په توګه په ناحقه سره پيغمبران وژل.
دغه (انکار او وژل هر يو) په دې سبب تحقق ومونده چې دوی (د شريعت څخه) عصيان کاوه او
دوی وه چې په دوامداره توګه يې (د شرعي حدودو څخه) تجاوز خپلاوه.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم هغو مضامينو ته اشاره شوې ده كوم چې د بني اسرائيلو پورې مربوط دي
نو حاصل يې داسې راځېژي:
اې پيغمبره! زمونږ د پلوه بني اسرائيلو ته څه نور نعمتونه هم ورپه ياد کړه چې هغوی يې په
مقابل کښې د څومره ناشکريو مرتکب شوي دي. هغه دا چې:
۱ـ هغه وخت ورته په ياد کړه چې هغوی د سينا په تاپو کښې د څښلو اوبه وغوښتې چې په
همدې بنياد موسی ﷺ زمونږ څخه د هغوی خړوبول مطالبه کړه چې اې ربه! زمونږ دپاره د څښلو د
اوبو چاره وکړه.
۲ـ نو مونږ موسی ﷺ مخاطب کړ او ارشاد مو ورته وکړ چې ته پخپله همسا باندې کلکه ډبره
ووهه تر څو ستا د قوم دپاره د څښلو اوبه راوبهېږي.
موسی ﷺ همدغه ارشاد عملي کړ چې ډبره يې په همسا باندې ووهله او د وهلو سره سم د هغې
څخه دولس چينې جاري شوې او د بني اسرائيلو د دولسو قبيلو خلکو هر چا خپله چينه او خپل اوبه
خور پېژاند نو هر چا د خپلو خپلو چينو څخه استفاده پيل کړه او د اوبو احتياج هم پوره کړی شو.
۳ـ بيا د الله ﷻ د پلوه د موسی ﷺ په خوله بني اسرائيلو ته ووېلی شوه چې تاسو:
الف: د الله ﷻ د پاکيزه روزيو څخه خورئ او څښئ. يا په بل عبارت تاسو "مَن" او "سلوىٰ" په
دوامداره توګه خورئ او د دغو دولسو چينو څخه په دوامداره توګه اوبه څښئ او د خپل رب ﷻ د
نعمتونو شکريه وکړئ.

ب تاسو په داسې حالت کښې په ځمکه کښې حرکت مه کوئ چې تاسو فساد اچوونکي او جنایاتو ته تحریکوونکي یاست.

۴ـ ای پیغمبره! بني اسرائیلو ته هغه وخت هم وریه زړه کړه چې هغوی د الله ﷻ د پاکیزه روزیو شکریه خپله نه کړه بلکې ناشکریو ته یې ملاوې وتړلې. هغه دا چې:

الف: هغوی موسی علیه السلام مخاطب کړ او په صراحت سره یې ورته وویلې چې ای موسی! مونږ به هیځکله په دغه یو ډول خوراک "مَن" او "سَلوی" باندې صبر ونه کړو چې په دوامداره توګه فقط د همدغه خوراک څخه استفاده وکړو او بس.

ب: نو په همدې بنیاد زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړه چې مونږ ته هغه خوراکي شیان د ځمکې څخه راوباسې کوم چې ځمکه یې رازرغونوي او راشنه کوي چې هغه د لاندې شیانو څخه عبارت دي:

اول: ترکاري (کوم شیان چې تازه کتغونه ترې جوړیږي).

دوهم: بادرنګ او ترې.

دریم: اوړه یا ګندنه.

څلورم: دالونه (لکه نخود، نسک، مې او داسې نور).

پنځم: پیاز (ټماټر، ګشنیز او داسې نور).

۵ـ موسی علیه السلام بني اسرائیلو ته وویلې چې: تاسو ته .. الله ﷻ پاکیزه او بې تکلفه روزي تاکلې ده ترڅو تاسو د همدغې روزۍ څخه د څه وخته پورې استفاده وکړئ او جهاد ته ځانونه چمتو کړئ.

ای بني اسرائیلو! ایا دا عجیبه نه ده چې تاسو د هغه رزق بدلول غواړئ کوم چې بهتر او بې تکلفه دي البته په هغه شي باندې کوم چې ادنی او حقیر دي؟ دا کار ستاسو دپاره مناسب نه دی، دا د بې وخته بدلون غوښتنه ده، د دې څخه ډډه وکړئ.

۶ـ که بالفرض تاسو په خپله غوښتنه کلک یاست او ټینګارورباندې کوئ، نو مهرباني وکړئ د کفارو د ښارونو څخه یوه ښار ته د مجاهدینو په صفت ورننکته شئ او فتحه یې کړئ نو هلته ستاسو دپاره هغه شیان شته د کوم چې تاسو یې غوښتونکي یاست.

نو که تاسو دغه کار عملي کړئ نو د دنیا او آخرت دواړو فائدې به خپلې کړئ، هم به غازیان شئ او هم به په خپلو لاسونو ډول-ډول کرل او رېبل کوئ.

او یا بېرته هغه مصر (ښار) ته وروګرځئ د کوم څخه چې راوتلي یاست، نو هلته غلامي قبوله کړئ او په غوښتلو شوو شیانو باندې خپلې ګېډې مړې کړئ.

۷ـ ای پیغمبره! بني اسرائیلو د نعمتونو شکرګزاري ونه کړه بلکې فساد خوروني ته یې لاس واچاوه نو د خپلو کړو وړو د سزا سره مخامخ شوه هغه دا چې:

الف: په هغوی باندې د ذلت او تحقیر تجیر ودرولی شو چې په دائمي توګه به ترې لاندې ژوند کوي، بلکې د قیامت تر ورځې پورې به هغوی د استقلال خاوندان ونه ګرځي بلکې د همېشه دپاره

په د بل چا د لاس لاندې ژوند تېروي.

ب: په هغوی باندې د مسکنت او ناداري تجیر هم وهلی شوی دی چې هیڅکله به دوی د قناعت خاوندان جوړ نه شي او نه به د دې څخه بچ پاتې شي چې بل ته د احتیاج لاس اوږد نه کړي.

ج: په دې باندې علاوه هغوی د الله ﷻ د جانبه په غضب او د رحمت څخه په لرې کېدلو سره رجوع وکړه، چې همدغه یې خپلو خانونو ته ګټلې دي نو د قیامت په ورځ به یې مزه وڅکي.

۸ـ ای پیغمبره! د بني اسرائیلو د ذکرو شوو سزاګانو سبب دا دی چې دوی په دوامداره توګه د تاریخ په اوږدو کښې د الله ﷻ په ایتونو باندې کفر او ناشکري کړې ده.

او په دې باندې برسېره هغوی د همدغه کفر د کبله خپل پیغمبران وژل او په شهادت یې رسول، حال دا چې هغوی ښه پوهېده چې دا کار ناحقه او ناجائزه کار دی خو د دې سره سره دغه کار ته یې ادامه ورکوله.

د بني اسرائیلو د پیغمبر وژنې وجه دا وه چې هغوی په هر شرعي کار کښې عصیان خپلاوه او په هر شرعي کار کښې یې تجاوز خپلاوه، نو همدغه دائمي عصیان او دائمي تجاوز دواړه سبب شوه چې په پیغمبر وژنه یې هم پیل وکړ، او د جنایاتو سره روږدي شوه.

توضیحات

۱ـ کومې همسا ته چې په ﴿ بِعَصَاكَ ﴾ کښې اشاره ده د هغې ذکر په [طه:۱۷، ۱۸] ایتونو کښې لږ تفصیلوار نازل شوی دی.

د "ډبرې" څرنګوالی

۲ـ که څه هم کومې ډبرې ته چې دلته په "الْحَجَرَ" سره اشاره شوې ده د هغې په څرنګوالي کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي. د مثال په توګه[۱]:

الف: د هغې شکل په څه ډول وه، ایا مربع وه او که کروي وه چې د کوپړۍ شکل یې درلود؟

ب: هغه به د یوه ځای څخه بل ځای ته انتقالبدله او که په یوه ځای باندې یې قرار درلود؟

ج: که به انتقالبدله نو انتقال یې په څه ډول وه، په غیبي توګه او که په وسائلو سره؟

د: ایا دا هغه ډبره وه کومې چې د موسی ؑ څخه جامې تښتولې وې؟ کومې ته چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده[۲].

مګر بهتره دا ده چې ذکره شوې ډبره متعینه نه وه او نه یې انتقالولو ته څه اړتیا وه[۳]، بلکې هره یوه ډبره به چې موسی ؑ د اوبو په نیت په همسا ووهله نو دولس چینې به ترې سمدستي جاري

[۱] تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۲۰؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۷۷
[۲] صحیح مسلم ج۲ ص۲۶۶
[۳] روح المعاني ج۱ ص۱۰۰

شوي او بیا به یې چې د وچېدلو په نیت ووهله نو سمدستي به ترې اوبه بندې او وچې شوې[١]، او یا به د حاجت د پوره کېدلو په وخت کښې وچېدلې[٢] او داسې نور.

د دغې ډبرې یو نظیر

٣_ که څه هم د آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) په زمانه کښې د ذکرې شوې ډبرې زیات نظایر تېر شوي دي مګر مونږ یې دلته فقط د یوه نظیر مضمون راخلاصه کوو، هغه دا چې:

الف: یوه سړي په یوه غزا کښې د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

سړی: ای د الله رسوله! مجاهدین اوبو ته زښت ډېر اړ دي او اوبه نشته.

نبي کریم ﷺ: ستا سره لږ اوبه شته؟

سړی: هو.

نبي کریم ﷺ: ته ماته همغه لږ اوبه راوړه.

ب: سړي یو لوښی راووړ چې ډېرې لږ اوبه پکښې وې.

ج: نبي کریم ﷺ د همدغه لوښي په خوله کښې ګوتې کېښودې او بیا یې پکښې خپلې ګوتې خورې کړې.

د: نو سمدستي د نبي کریم ﷺ د ګوتو د منځو څخه په شدت سره اوبه جاري شوې.

ه: نو نبي کریم ﷺ بلال ؓ ته امر وکړ چې په خلکو کښې په لوړ اواز سره غږ وکړه چې: «اَلْوَضُوءَ الْمُبَارَكَ»[٣] یعنې: تاسو مبارک اوداسه ته راشئ (په مبارکو اوبو باندې اودس وکړئ).

"عِثِيًّا" څه معنی؟

٤_ په ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ کښې د "لَا تَعْثَوْا" کلمه _لکه "لا تَرْضَوْا"_ د "عِثِيًّا" _لکه "عِتِيًّا"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې په اصل کښې "عُثُووًا" _لکه "قُعُودًا"_ وه چې د تخفیفونو د کبله ترې "عِثِيًّا" جوړ شوی دی. که څه هم د "عِثِيًّا" لفظ د سخت فساد دپاره وضعه شوی دی[٤]، مګر په دې مقام کښې عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ذکره شوه کلمه په "وَلَا تَسْعَوْا" سره تفسیره کړې ده[٥].

یعنې: او تاسو په ځمکه کښې په داسې حال کښې زیار مه وباسئ (حرکت مه کوئ) چې تاسو پکښې د فساد خورونکي یاست (او په فساد کښې افراط کوونکي یاست).

سوالونه او جوابونه

٥_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

---

(١) البحر المحیط ج١ ص٣٦٧
(٢) المحرر الوجیز ج١ ص٢٣٤
(٣) مسند احمد بن حنبل ج١ ص٥٤١
(٤) لسان العرب ج١٥ ص٢٩
(٥) الدر المنثور ج١ ص١٧٥

الف: که څوک وايي چې: بني اسرائيل د څه فساد خوروونکي وه چې په ايت شريف کښې ورته نوصيه حکايته شوې ده چې دا کار مه کوئ؟

مونږ وايو چې: هغوی د تاريخ په اوږدو کښې د هيڅ ډول فساد خورونې څخه ډډه نه کوله. بلکې په قولي او فعلي دواړو ډولو سره يې په فساد کښې افراط کړی وه. لکه چې وضاحت يې په همدغه متصل ايت کښې راروان دی.

ب: که څوک وايي چې: پوره څرګنده ده چې په ﴿ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ ﴾ کښې د ﴿ طَعَامٍ وَاحِدٍ ﴾ څخه د بني اسرائيلو "مَنّ" او "سَلوىٰ" مطلب ده، حال دا چې دغه دواړه واحد طعام نه دی بلکې دوه طعامه دي؟

مونږ وايو چې: هغوی ذکرو شوو دواړو طعامونو ته د دې کبله د ﴿ وَاحِدٍ ﴾ نسبت ګاوه چې بدلون پکښې صورت نه نيوه او په دوامداره توګه په يوه ډول سره نازلېده او ډول يې نه تغير کېده.

ج: که څوک وايي چې: په څه منظور بني اسرائيلو په خپل وړانديز کښې د ﴿ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ ﴾ جمله هم اضافه کړه حال دا چې وړانديز کړی شوي شيان ټول د ځمکې حاصلات دي او د اسمانه نه رالوېږي؟

مونږ وايو چې: د هغوی وړانديزونو تعنتي او عنادي شکل درلود او غوښتل يې چې موسى ﷺ په خپل عجز او ناتوانۍ باندې معترف وګرځوي چې دغه وړانديز مو نه شم پوره کولی، ترڅو ورباندې پړه واچوي چې اى موسى! کله چې ته زمونږ احتياجات نه شې پوره کولی او وړانديزونه مو نه شې قبلولی نو د مصر څخه دې ولې اخراج کړو؟ او په دغې وچه بيديا کښې دې ولې دېره کړو؟ هلته خو زمونږ وړانديز کړی شوي شيان ښه پرېمانه وه.

لنډه دا چې هغوی داړېدل چې که په وړانديز کښې ذکره شوې جمله اضافه نه کړي، نو څه لرې نه ده چې وړانديز کړی شوي شيان هم ورباندې د اسمانه نازل کړی شي او موسى ﷺ د ملامتې او پړې څخه بچ کړی شي.

د ايت تازه مصداق

۶ـ څرنګه چې بني اسرائيلو وخت په وخت د خپل هجرت پړه په موسى ﷺ باندې اچوله چې مونږ ستا د لاسه هجرت ته مجبور کړی شو او د مصر څخه راوويستلی شوو، که نه نو مونږ استقلال څه کاوه، د چرګ د مالګې د ختلو سره څه کار.

افسوس چې په افغاني مهاجرينو کښې هم يو-يو يهود صفته خلک موندلی کېږي. د مثال په توګه ما پخپله د يوه سړي د خولې څخه واورېدل چې مونږ هجرت کولو ته ملايانو مجبور کړو، همدوی فتوی ورکړه چې د کمونستانو سره جهاد فرض دی، که بالفرض ملايانو د جهاد د فرضيت فتوی نه وی ورکړي او پخپله يې په جهاد کښې عملاً برخه نه وی اخستې نو مونږ به بې غمه په خپل وطن کښې ناست وی او د هجرت د مشکلاتو څخه به خلاص وی، نو د کابل په تخت باندې چې

کافر ناست وی مونږ څه کاوه او که مسلمان ورباندې ناست وی مونږ څه کاوه؟!

د څو لغاتو معناوې

۷ـ په ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ ﴾ الآية کښې څو لغات وضاحت ته ضرورت لري هغه داچې:

الف: د "بَقْل" کلمه د هغه نبات نوم دی کوم چې په پسرلي کښې زرغونېږي او په ژمي کښې یې پاڼې او بنیاد دواړه محوه کېږي لکه گشنیز او داسې نور[۱].

ب: د "قِثَّاء" کلمه د ترې یا بادرنګ دپاره وضعه شوې ده[۲].

ج: د "فُوم" کلمه ډېرې معناوې ورکوي خو په دې مقام کښې یې د هوږې معنی بهتره برېښي چې د ترکاریو سره تناسب لري[۳].

د: مفسرینو کرامو د "مِصْر" کلمه دلته په متعددو احتمالونو سره تفسیره کړې ده. لکه[۴]:

اول: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول ځینې علماء کرام وایي چې دلته دغه کلمه د یوه خاص ښار نوم نه دی بلکې د ښارونو د جملې څخه یو ښار مطلب دی هر یو ښار چې وي[۵].

په دې تقدیر به د ﴿ ٱهْبِطُوا۟ ﴾ امر د تعجیز دپاره وي لکه چې په [البقرة:۲۳] ایت کښې د ﴿ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِۦ ﴾ امر هم د تعجیز دپاره دی.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې ای بني اسرائیلو! تاسو هغه دون همته خلک یاست چې د موسی عليه السلام د جهاد دعوت مو قبول نه کړ او د جبارینو کفارو سره مو مقابله خپله نه کړه نو الله ﷻ په تاسو باندې ترڅلوېښتو کالو پورې د سینا د بیدیا څخه وتل حرام کړي دي، که تاسو په دې خبره باور نه خپلوئ نو یو ښار ته ورښکته شئ، ایا تاسو ورښکته کېدلی شئ؟

دوهم: ځینې نور علماء کرام وایي چې: دلته هغه د "مِصْر" ښار مطلب دی د کوم څخه چې دوی راوتلي وه او کوم چې د فرعون پلازمېنه وه[۶].

په دې تقدیر به د ﴿ ٱهْبِطُوا۟ ﴾ امر د توبیخ او تخجیل دپاره وي لکه چې د [الأنبياء:۶۳] ایت کښې د ﴿ فَسْـَٔلُوهُمْ ﴾ امر په همدغه مطلب باندې دلالت کوي، چې ای مشرکانو! تاسو د دغو بوتانو څخه پوښتنه وکړئ چې چا میده میده کړي دي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای بني اسرائیلو! تاسو ته د ذلت او غلامی تحمل ډېر اسان کار دی او د ګېډې په مقابل کښې د هیڅ حقارت څخه غاړه نه غړوئ، نو تاسو لاړ شئ

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۴
(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۲۸
(۳) القاموس المحيط ج۳ ص۵۳۷
(۴) البحر المحيط ج۱ ص۳۸۰
(۵) تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۰۱
(۶) في ظلال القرآن ج۱ ص۷۵

بېرته مصر ته ورستانه شئ، هلته د قبطيانو غلامي قبوله کړئ او په ترکاريو او کاسه پاکۍ باندې خپلې گېډې مړې کړئ.

مگر د وروستني متصلې جملې ﴿ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلْمَسْكَنَةُ ﴾ سره ذکر شوی دوهم تفسير ډېر ښه پيوند نيسي.

هـ: د "ذِلَّة" کلمه د جزيه قبلولو او جوړتيا څخه عبارت ده[۱]، کومه چې ورباندې د تجير په حيث رالاړه وه او د هره جانبه يې احاطه کړې وه، د کومې څه زيات بيان چې ان شاء الله ﷻ د [آل عمران: ۱۱۲] لاندې راروان دی.

و: د "مَسْكَنَة" کلمه د حرص څخه کنايي ده چې په بني اسرائيلو باندې د عدم قناعت خيمه وهلې شوې ده او سترگې يې وږې دي چې هيڅ مړېښت نه لري[۲].

يو پښتون شاعر ويلي دي چې:

تر حرص پورته بله بلا نشته :: دا بلا د ستا په خونه شوه نزوله[۳]

څو مطالب

۸ـ په دې مقام کښې د ﴿ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ﴾ د جملې په اړه لاندې مطالب ولولئ:

الف: په بني اسرائيلو کښې پيغمبرانو داسې مثال درلود لکه چې د آخر الزمان پيغمبر په امت کښې به چې حقيقي علماء او حقيقي واعظان لري چې ټول په اتفاق سره په ډېر اخلاص د شريعت د اشاعت دپاره کار کوي.

هغوی ټولو د هغه شريعت د خورولو دپاره هلې ځلې کولې کوم چې په تورات کښې په موسی ﷺ باندې نازل شوی وه.

همدغه مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «كَادَتْ هَذِهِ الْأُمَّةُ أَنْ تَكُونَ أَنْبِيَاءَ كُلُّهَا»[۴] يعني: کله چې د قيامت په ورځ نور امتونه د آخر الزمان امت درجات او امتيازات وگوري، نو وبه وايي چې نژدې ده چې دغه (آخر الزمان) امت ټول پيغمبران وگرځي (ټولو ته د نبوت درجات ورکړی شي).

ب: الله ﷻ ته معلومه ده چې بني اسرائيلو به خپل څومره پيغمبران وژلي او شهيدان کړي وي، خو د شهيدان کړی شوو پيغمبرانو په ډله کښې د زکريا ﷺ غوندې جليل القدر پيغمبر هم شامل وه[۵].

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۳۱۵
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۷۸
(۳) د عبد الرحمن مومند دېوان ص۱۶۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۰۴
(۵) تفسير الخازن ج۱ ص۱۳۲؛ تفسير البغوي ج۱ ص۹۲

ج: که څوک وايي چې: پوره واضحه ده چې پیغمبر وژل او شهید ګرځول ضرور ناحقه کار دی. نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په همدغه مطلب باندې د "بغیر الحق" د کلماتو په نزول سره صراحت وکړی شو؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره چې پخپله قاتلینو هم ذکر شوی قتل جائز نه ګاڼه خو د دې سره سره د همدغه قتل مرتکبین وګرځېدل او د حرص او خواهشاتو د اثر لاندې واقع شوه.

د: بني اسرائیلو ته خپلو خواهشاتو د پیغمبرانو علیهم السلام وژل ښت ډېر اسان کړي وه او هیڅ اهمیت یې ورته نه درلود. او دا ځکه چې عبد الله بن مسعود ﷺ وایي چې: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ فِي الْيَوْمِ تَقْتُلُ ثَلَاثَمِائَةَ نَبِيٍّ ثُمَّ يُقِيمُونَ سُوْقَ بَقْلِهِمْ فِيْ آخِرِ النَّهَارِ»[۱] یعني: بني اسرائیل وه چې په یوه ورځ کښې به یې درې سوه (۳۰۰) تنه پیغمبران شهیدان کړه او بیا به یې د ورځې په آخر کښې د خپلو ترکاریو بازار په پښو ودراوه (او ګنې ګونه به یې پکښې جوړوله، تا به ویل چې هیڅ شی یې نه دی وژلی).

ه: که څوک وایي چې: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَإِنَّ جُندَنَا لَهُمُ ٱلْغَـٰلِبُونَ ﴾ [الصافات:۱۷۳] یعني: او یقیناً زمونږ لښکر چې دی همدوی هرومرو غلبه موندونکي دي. نو پوښتنه دا ده چې: ایا د پیغمبرانو شهادت مغلوبیت نه دی؟

مونږ وایو چې: دغه سوال جواب به ـ إن شاء الله ﷻ ـ د [غافر:۵۱] ایت لاندې په ښه تفصیل سره راشي، خو په دې مقام کښې مونږ د لاندې لنډو وضاحتونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ویلي دي چې: «لَمْ يُقْتَلْ نَبِيٌّ قَطُّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ إِلا مَنْ لَمْ يُؤْمَرْ بِالْقِتَالِ وَكُلُّ مَنْ أُمِرَ بِقِتَالٍ نُصِرَ»[۲] یعني: د پیغمبرانو د جملې څخه هیڅکله کوم پیغمبر وژل شوی نه دی مګر هغه چې په وسلوال جهاد باندې به مامور شوی نه وه.

او هر هغه پیغمبر چې په وسلوال جهاد باندې به مامور کړی شوی وه د هغه سره د الله ﷻ د پلوه نصرت کړی شوی دی (او د جنګ په میدان کښې نه دی شهید کړی شوی).

دوهم: مرګ خو حتمي دی نو د شهادت مرګ هم یو ډول نصرت دی چې د قیامت په ورځ به ورباندې هرڅوک قناعت وکړي چې نتائج یې وګوري.

دریم: په خپل ایمان باندې د مرګ او شهادت تر وخته پورې قائم او ثابت پاتې کېدل هم د الله ﷻ نصرت دی.

څلورم: د الله ﷻ نصرت لکه څنګه چې په غالبیت سره صورت نیسي همدارنګه په انتقام اخستلو سره هم صورت نیسي، نو د کوم شهید د قاتلینو څخه چې الله ﷻ انتقام واخلي نو په حقیقت کښې یې د شهید سره نصرت وکړ.

---

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۷۸

(۲) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۴۲؛ البحر المحیط ج۱ ص۳۸۳؛ تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۳۲

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ﴾

[۶۲] یقینًا هغه کسان کومو چې (فقط په خوله) ایمان راوړی دی او هغه کسان کومو چې یهودیت غوره کړی دی.

او (همدارنګه) د عیسی ﷺ د دین د پیروی مدعیان او د مختلفو ادیانو پیروان چې دي.

هرڅوک چې (د همدغو څخه په حقیقي معناوو کښې) په الله ﷻ او په وروستنی ورځې (قیامت) باندې ایمان راوړي او صالح عمل وکړي.

نو د دوی دپاره د خپل رب ﷻ په نزد (د قیامت په ورځ) اجر دی او په دوی باندې به (هلته) نه داروي او نه به دوی غمژن وګرځي.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ـ په دې ایت کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو څخه چاته ذهن ته ورتله هغه دا چې: ایا څه چاره شته چې بني اسرائیل ورباندې د ذلت او مسکنت او هم د الله ﷻ د غضبه خلاص شي او نجات مونده کړي.

نو حاصل یې داسې کېږي چې: په دې زمانه کښې د خلاصي او نجات چاره فقط د محمد ﷺ د دین په قبول کښې منحصره ده، د همدغه دین څخه په غیر په بل یوه دین کښې هم خلاصی او نجات نه شي موندل کېدی.

د کفارو څلور ګروپونه

۲ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د کفارو د څلورو ګروپونو بیان ته اشاره کړې ده چې لنډ تفصیل یې دا دی:

الف: د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ په هکله علماوو کرامو[۱] متعدد اقوال کړي دي خو بهتره دا ده چې دلته ترې منافقان مراد کړی شي کوم چې فقط په خولو "آمَنَّا" وایي او په زړه کښې ورباندې باور نه لري، د کومو بیان چې د [البقرة:۸] ایت کښې د کفارو د بیان ترڅنګ نازل شوی دی، کوم چې په همدغه ظاهري ایمان باندې د ابدي دوزخ څخه د نجات ورکوونکي ګومان کوي.

ب: په ﴿ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ ﴾ کښې د "هَادُوا" کلمه د "تَهَوَّدُوا" معنی ورکوي[۲]. یعني: هغه کسان کومو چې یهودیت غوره کړی دی او خپل ځانونه د موسی ﷺ امتیان او پیروان معرفي کوي.

ج: دغه کسانو ته د یهودانو لقب څکه ورکړی شوی دی چې:

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۳۸۹

(۲) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۰۸

اول: د "یَهُود" کلمه عربي ده او په اصل کښې د "هَوَادَة" _لکه "قَضَاوَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د توبې معنی ورکوي(۱).

څرنګه چې د دغه قوم توبې په یوه امتیازي ډول سره صورت نیولی وه چې د خپلو خانونو په وژلو سره یې د خوسي د عبادت څخه خپله پښېماني څرګنده کړه نو ذکر شوی لقب ورته د یوه یادګار په توګه اینښودلی شوی دی.

دوهم: دغه کلمه (یهود) غیر عربي ده چې په اصل کښې "یَهُوذَا" وه کوم چې د یعقوب ﷺ د مشر زوی نوم وه(۲)، نو د تخفیف څخه وروسته د یعقوب ﷺ ټول زوزات په همدغه نامه یاد شوه.

د: په ﴿ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَـٰرَىٰ ﴾ کښې د "نَصَارَا" کلمه د هغو خلکو دپاره نوم ګرځېدلې ده کوم چې د عیسی ﷺ د دین مدعیان دي چې مونږ د همده امتیان یاستو.

ه: دغو خلکو ته ذکر شوی نوم د دې کبله اینښودلی شوی دی چې:

اول: "نَصَارَا" د "نصران" جمعه ده چې د نصرت کوونکو معنی ورکوي(۳)، دغه خلک د عیسی ﷺ سره د دعوت په چلولو کښې د نصرت وعده ورکوونکي وه لکه چې د [الصف:۱۴] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: په شام کښې یوه قریه شته چې "نَاصِرَه" نومېږي همدغې قریې ته کله کله د عیسی ﷺ نسبت هم کېږي او "عِیْسَی النَّاصِرِي" ورته ویل کېږي(۴).

نو ذکرې شوې قریې ته د عیسی ﷺ د پیروانو نسبت هم صورت نیولی دی نو په دې تقدیر د "نَصَارَا" کلمه اصلاً "ناصریین" وه خو د غیر قیاسي تغیراتو د امله ترې "نَصَارَا" کلمه جوړه شوې ده، او په نسبت کښې خو غیر قیاسي تغیرات او تخفیفات په عربي کلماتو کښې عادي خبره ده.

و: په ﴿ وَٱلصَّـٰبِـِٔينَ ﴾ کښې د "صَابِئِينَ" کلمه د "صُبُوء" _لکه "قُتُول"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د یوه دین څخه بل دین ته د وتلو معنی ورکوي(۵).

ز: د دغې ډلې کفارو په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې تقریباً اتو (۸) قولونو ته رسېږي(۶).

که څه هم ځینو مفسرینو کرامو دغه ډله کفار د هغو کفارو څخه عبارت اخستي دي کوم چې ثابت دین ونه لري(۷)، کله یوه دین ته اوړي او کله بل دین ته اوړي؛ مګر مونږ ته بهتره برېښي چې

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۴۳۹
(۲) تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۳۲؛ تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۴۳
(۳) القاموس المحیط ج۴ ص۳۸۱
(۴) تفسیر البغوي ج۱ ص۷۹؛ الدر المنثور ج۱ ص۱۸۲؛ لسان العرب ج۵ ص۲۱۱
(۵) لسان العرب ج۱ ص۱۰۸
(۶) زاد المسیر ج۱ ص۷۸؛ التفسیر الکبیر ج۳ ص۱۰۵؛ اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۱۳۶
(۷) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۰۴

ډله ډله کفار د هغې کفري ډلې څخه عبارت شي کومه چې د ذکرو شوو دریوارو ډلو څخه مغايره وي لکه دهريان او مشرکان او نورې مختلفې کفري ډلې.

خو چې کله وغواړي چې د خپل أخروي نجات دپاره په يوه بل،ديني ډله کښې شامل شي او خپلو ځانونو ته نجات ورکړي، نو د نجات لاره د آخر الزمان پيغمبر ﷺ اتباع ده او بس.

يو اعرابي تحليل

۳ـ څه لرې نه ده چې په ذکر شوي ايت کښې د اعراب په لحاظ بل ډول تحليل هم صورت ونيسي خو مونږ فقط د يوه احتمال په خلاصه باندې اکتفاء کوو هغه دا چې[1]:

الف: په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمه دخپلو معطوفاتو سره د "إِنَّ" دپاره اسم ده.

ب: د ﴿ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾ کلمات د همدغه اسم څخه بدل واقع شوي دي.

ج: په همدغه بدل کښې د "مِنْهُمْ" کلمات مقدر دي چې ضمير يې (هُمْ) د ذکر شوي "إِنَّ" اسم ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ او نورو (معطوفاتو) ته راجع دی.

د: ﴿ فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ ﴾ الآية د همدغه "إِنَّ" دپاره خبر دی.

نو حاصل يې داسې راځېژي چې: يقيناً هغه کسان چې په منافقت سره "آمَنَّا" وايي او هغه کسان چې يهوديت يې غوره کړی دی او همدارنګه هغه کسان چې ځانونو ته د عيسى ؑ امتيان وايي او هغه کسان چې د صابئينو لقب لري (هره کفري ډله چې وي).

يا په بل عبارت د دغو کسانو څخه چې هرڅوک په حقيقي معناوو کښې په الله ﷻ او د قيامت په ورځ ايمان راوړي نو دوی ته د خپل رب ﷻ په نزد لوی اجر دی او په دوی باندې به د قيامت په ورځ نه ډاروي چې دوزخ ته به واچولی شي او نه به غمژن شي چې ای کاش چې ايمان مو راوړی وی.

لنډه دا چې نن ورځ نجات فقط په همدغه محمدي (ﷺ) دين کښې منحصر دی او په بل يوه دين کښې هم نجات او خلاصون نشته.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د نجات دپاره خو نن ورځ د محمد ﷺ په صداقت او د قرآن کريم په حقانيت باندې عقيده خپلول هم ضرور دي. نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد په ايت شريف کښې فقط د ﴿ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ ﴾ په نزول سره اکتفاء وکړی شوه؟

مونږ وايو چې: په حقيقي معناوو کښې په الله ﷻ او د قيامت په ورځ د ايمان د راوړلو سره په محمد ﷺ او هم په قرآن کريم باندې ايمان راوړل ضرور او لازم دي، نو په صراحت سره ذکر ته يې څه ارتيا نه وه، والله ﷻ أعلم وعلمه أتم وأكمل.

[1] البحر المحيط ج۱ ص۳۹۱

﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ خُذُوا۟ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱذْكُرُوا۟ مَا فِيهِ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ
لَكُنتُم مِّنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟
قِرَدَةً خَٰسِـِٔينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَٰهَا نَكَٰلًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۶۳] او هغه وخت (درپه یاد کړئ) چې مونږ ستاسو څخه کلک عهد واخست او هم مو ستاسو د (سرونو) د پاسه غر دراوچت کړ چې تاسو په قوت سره هغه کتاب واخلئ (قبول کړئ) کوم چې مونږ تاسو ته درکړی دی، او تاسو هغه احکام (په عمل سره) یاد کړئ کوم چې پکښې ثبت دي، شاید چې تاسو (خپل ځانونه د دوزخ څخه) په وقایه کښې وساتئ؛

[۶۴] بیا تاسو (خپل عهد ته) د دغه تجدید څخه وروسته شا واړوله (او په عمل کښې مو پیاده نه کړ).

نو که د الله ﷻ فضل او د همده ﷻ رحمت په تاسو باندې نه وی (نازل) شوی نو هرومرو به تاسو د زیانکارانو څخه ګرځېدلي وی.

[۶۵] او بې شکه تاسو په هغو کسانو باندې علم لرئ (ښه یې پېژنئ) کومو چې همدا ستاسو د جملې څخه د خالي په ورځ کښې (د الله ﷻ د حکم څخه) تجاوز وکړ (چې د ماهیانو ښکار کولو ته یې چل جوړ کړ)، نو مونږ ورته (تکویني امر وکړ) چې تاسو ذلیله بېزوګان جوړ شئ (نو سمدستي هغوی د ځرمې بېزوګان جوړ شوه).

[۶۶] نو مونږ دغه ښار (او ښاریان) د هغو ښارونو دپاره عبرت وګرځول کوم چې د همدې ښار په وړاندې (شاوخوا کښې پراته) وه او د هغو ښارونو دپاره هم کوم چې د همدې ښار څخه وروسته (د قیامت تر ورځې پورې) ابادېږي، او (همدارنګه مو دغه ښار) د متقیانو دپاره لوی پند (نصیحت) وګرځاوه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

که څه هم د [البقرة:۴۹] ایت څخه راپه دېخوا بني اسرائیلو ته د هغو نعمتونو د یادښت لړۍ راروانه ده کومو چې په هغوی باندې د تاریخ په اوږدو کښې صورت نیولی وه، او موقع په موقع د هغوی ناشکریو ته هم اشارې شوې دي؛ خو په عارضي توګه په وړاندېني ایت کښې هغوی ته د هغې لاړې بیان نازل شو په کومې کښې چې هغوی ته د ذلت او مسکنت او د الله ﷻ د غضب څخه د نجات او خلاصون چاره ښودلې شوې وه.

ځرنګه چې د دغې لاړې بیان اختتام ومونډ نو په دې ایتونو کښې بیا د نعمتونو او د ناشکریو د یادښت لړۍ پیل شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! بني اسرائیل مخاطب کړه او زمونږ د پلوه ورته ووایه چې:

۱_ ای بني اسرائیلو! تاسو هغه وخت یاد کړئ چې مونږ تاسو ته همدا ستاسو د هدایت دپاره کتاب (تورات) درواستاوه چې لنډ تفصیل یې دا دی:

الف: تاسو مونږ ته د کتاب د نزول څخه وړاندې وعده راکړې وه چې د دغه کتاب احکام به په عمل سره پیاده کوئ.

ب: خو کله چې تورات نزول وموند نو تاسو په خپله وعده باندې وفا ونه کړه او موسی ﷺ ته مو په صراحت سره وویلې چې د دې کتاب احکام مونږ نه شو عملي کولی.

ج: بیا مونږ په تاسو باندې د پاسه د فسلطین د غرونو څخه یو غر دراوچت کړ، چې تاسو په خپله وعده باندې ودرېږئ، او هغه احکام په ښه قوت سره واخلئ کوم چې په دغه کتاب کښې نازل شوي دي، کوم چې تاسو غوښتي وه. یا په بل عبارت: تاسو د دغه کتاب احکام مه هېروئ، شاید په دغه صورت کښې به تاسو خپل ځانونه د خپل رب ﷻ د عذابه په وقایه کښې وګرځوئ. او ښه پوره تقوی داران به جوړ شئ.

د: که تاسو ذکره شوې توصیه قبوله نه کړئ نو څه لرې نه ده چې همدغه غر درباندې دروغورځولی شي او تاسو ټول چیت پیت کړي.

هـ: چې په نتیجه کښې تاسو خپل عهد تجدید کړ او وعده مو راکړه چې مونږ به د دغه کتاب احکام عملي کوو او هېروو به یې نه.

و: خو د همدغه تجدید څخه وروسته هم تاسو په خپل عهد باندې ونه درېدئ او جنایاتو ته مو لاس واچاوه حتی چې د همدغه کتاب په تحریف باندې مو هم صرفه ونه کړه.

ز: که بالفرض په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او د همده ﷻ رحمت نزول نه وی موندلی نو تاسو به هرومرو په دنیا او آخرت کښې د زیانکارانو د ډلې څخه ګرځېدلي وئ، لکه څنګه چې ستاسو د جملې څخه أصحاب السبت د زیانکارانو څخه وګرځېده.

۲_ نو ای د دې زمانې بني اسرائیلو! تاسو په خپلو پلرونو باندې د ذکر شوي فضل او رحمت شکریه وکړئ او په آخر الزمان کتاب (قرآن کریم) باندې د حقانیت عقیده ولرئ.

۳_ ای بني اسرائیلو! تاسو خو په هغو کسانو باندې ښه پوره علم لرئ او ښه پوره درته معلوم دي کوم چې د خالي په ورځ د الله ﷻ حکم د پښو لاندې کړی وه او حیلې او پلمې یې ورته تراشلې وې چې څه بیان یې دا دی:

الف: مونږ هغوی ته امر کړی وه چې د خالي په ورځ به په دریاب کښې د ماهیانو ښکار نه کوئ چې په دغه کار کښې ستاسو عصیان نغښتی دی.

ب: هغوی به د خالي په ورځ د سیند په څنډه کښې ماهیانو ته بندی، واچوله (هلته به یې راایسار کړه) او د یکشنبې په ورځ به یې راونیوه چې مونږ خو د خالي د ورځې احترام کړی دی او د ښکار

کولو څخه مو اجتناب خپل کړی دی.

ج: څرنګه چې په حیلو او پلمو سره حقیقت بدلون نه شي موندلی نو مونږ په خپل تکویني امر سره هغوی ټول مخاطب وګرځول چې، تاسو ټول بېزوګان جوړ شئ؛ چې سمدستي ټول بېزوګان وګرځېده، او ټول د خرمې د ذلت او حقارت سره مخامخ شوه.

۴ـ نو ای پیغمبره! مونږ ذکره شوې قریه (چې اوسېدونکي یې بېزوګان ګرځولي شوي وه) د لاندې صفاتو درلودونکې وګرځوله:

الف: دغه قریه مو د هغو ټولو قریو (کلو) دپاره عبرت وګرځوله کومې چې د ذکرې شوې قریې په وړاندې او شاوخوا پرتې وې، چې تاسو د دغسې جنایت د ارتکاب څخه ځانونه وساتئ؛ ترڅو ستاسو څخه بېزوګان جوړ نه کړی شي.

ب: بلکې ذکره شوې قریه مو د قیامت د ورځې پورې د هغو ټولو قریو او ښارونو دپاره د عبرت درس ورکوونکې وګرځوله کوم چې د همدغې قریې څخه وروسته ابادېږي او موجودېږي.

ج: بالآخره دغه قریه مو د متقیانو دپاره وعظ او نصیحت جوړه کړه چې خپله پرهیزګاري او تقوی وړباندې قوي کړي او د خپل رب ﷻ په کامل علم او کامل قدرت باندې ښه پوره مطمئن وګرځي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِيثَـٰقَكُمۡ ﴾ الآیة کښې چې کومې واقعې ته اشاره شوې ده د هغې ذکر په [البقرة:۹۳] ایت کښې هم راروان دی او په [الأعراف:۱۷۱] ایت کښې هم لږ څه تفصیلوار نازل شوی دی.

ذکره شوې واقعه په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ښه پوره واضحه کړې ده[۱]، او مونږ یې د الله ﷻ په توفیق وړاندې د مطلب په خلاصه کښې څو لنډو ټکو ته اشاره وکړه.

"طُور" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَرَفَعۡنَا فَوۡقَكُمُ ٱلطُّورَ ﴾ کښې د "طُور" کلمه دوه معناوې لري، چې یوه مطلق غر ده. او بله هغه خاص غر ده په کوم کښې چې موسی ؑ مناجات کړی وه[۲].

خو ظاهره دا ده چې په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه د فلسطین د غرونو څخه یو غر اراده کړی شي[۳]. او دا ځکه چې:

الف: دا واقعه د هغې واقعې څخه جدا ده کومه چې د موسی ؑ د مناجات په وخت کښې د طور د غره په څنګ کښې واقع شوې وه کومې ته چې د [البقرة:۵۵] ایت کښې اشاره شوې ده[۴].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۳۶؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۳۲۴

(۲) مفردات الراغب ص۳۱۸

(۳) البحر المحیط ج۱ ص۳۹۲

(۴) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۴۸

الم (۱) ب. د همدغې واقعې په بیان کښې په [الأعراف: ۱۷۱] ایت کښې د ﴿ ٱلْجَبَلَ ﴾ په کلمه باندې صراحت نازل شوی دی چې د مطلق غره معنی ورکوي، نو معلومه شوه چې دلته د "الطُّور" څخه مطلق غر مطلب دی، والله ﷻ أعلم.

"تَوَلِّي" څه معنی؟

۳_ په ﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ تَوَلَّيْتُم ﴾ کلمه د "تَوَلِّي" _لکه "تَخَوُّف"_ څخه اشتقاقه شوې ده او د "عَنْ" توری ورسره مقدر دی چې د اعراض او عدم نژدېکت معنی ورکوي[1].
یعني: تاسو د ذکر شوي عهد او د هغه د تجدید څخه وروسته د تاریخ په اوږدو کښې د خپل کتاب (تورات) د احکامو څخه اعراض وکړ او مخ مو ترې واړاوه (او د ډېرو جنایاتو مرتکب وګرځېدلئ).

د بني اسرائیلو جنایات

۴_ که څه هم مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة: ۵۷] ایت لاندې د بني اسرائیلو د جنایاتو څو مثالونه لیکلي دي مګر د هغوی د جنایاتو یو اوږد نوملیک په [النساء: ۱۵۳_۱۶۱] ایتونو کښې راروان دی. هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

أصحاب السبت څوک وه؟

۵_ په ﴿ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمه د هغو کسانو څخه کنایي ده د کومو څخه چې د [النساء: ۴۷] ایت کښې په ﴿ أَصْحَٰبَ ٱلسَّبْتِ ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی د کومو حالات چې په [الأعراف: ۱۶۳_۱۶۶] ایتونو کښې په زیات تفصیل سره راروان دي.
دغه ډله کسان د بني اسرائیلو څخه وو او د داوُد ﷺ په زمانه کښې تېر شوي دي[2]، په دغې ډلې باندې د خالي په ورځ د ماهیانو ښکارکول حرام ګرځولی شوی وه، خو هغوی په چل ول سره د دغه حکم څخه اعراض وکړ چې په همدغې ورځ کښې به یې ماهیان په اوبو کښې محاصره کړه او د وتلو مخه به یې ورته بنده کړه او د یکشنبې په ورځ به یې رانیول او کورونو ته به یې راوړل، چې په نتیجه کښې ترې الله ﷻ بېزوګان جوړ کړه او مسخه یې کړه.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَجَعَلْنَٰهَا نَكَٰلًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا ﴾ کښې د "هَا، هَا، هَا" درېواړه ضمائر څه شي ته راجع دي؟
مونږ وایو چې: د دغو ضمائرو په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[3]،

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۷۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۱ ص۴۴۳
(۳) تفسیر الخازن ج۱ ص۱۳۷

چې په اصل مطلب باندې کوم اثر نه غورځوي. مګر مونږ ته بهتره برېښي چې: دغه ضمائر به د "القرية" کلمې ته راجع وي په کومې باندې چې دلته مقام دلالت کوي او په [الأعراف:۱۶۳] ایت کښې ورباندې صراحت نازل شوی دی.

دا د یو پلوه او د بله پلوه د ﴿ لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا ﴾ څخه هغه ښارونه مطلب دي کوم چې د ذکر شوي ممسوخ ښار په شاوخوا کښې پراته وه. او د ﴿ وَمَا خَلْفَهَا ﴾ څخه هغه ښارونه مراد دي کوم چې د هغوی څخه وروسته د قیامت تر ورځې پورې په ځمکه باندې نوي اباد ېږي او جوړېږي[۱].

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: په ذکر شوي عبارت کښې د "نَكَال" کلمه څه معنی؟

مونږ وایو چې: دغه کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم سره چې یو شی د بل شي څخه منعه کول کېږي[۲]، لکه چې آس په قیضې سره د سرکشۍ څخه اداره کېږي، چې په دې مقام کښې ترې مونږ په عبرت سره تعبیر کولی شو. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

مونږ دغه مسخه کړی شوی ښار د هغو ښارونو دپاره د عبرت درس وګرځاوه کوم چې د دغه ممسوخ ښار په شاوخوا کښې پراته وه، او د هغو ښارونو دپاره مو هم عبرتي درس جوړ کړ کوم چې د قیامت تر ورځې پورې په ځمکه باندې اباد ېږي.

نو باید هیڅ ښاریان د الله ﷻ احکام په چل ول سره د پښو لاندې نه کړي که نه نو الله ﷻ ته د جنایتکارانو مسخه کول په هره زمانه کښې اسان کار دی، او څه مشکلات ورته نه لري.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وايي چې: ایا د ذکرو شوو مسخه کړی شوو کسانو نسل پاتې شو؟

مونږ وایو چې: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ویلي دي چې هیڅکله مسخه کړی شوی بنیادم یا شی د درېوو ورځو څخه اضافه ژوندی نه دی پاتې شوی، او نه یې څه خوړلي دي او نه یې څه شی څښلي دي او بالآخره نه یې نسل او زوزات پاتې شوي دي[۳].

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا۟ بَقَرَةً ۖ قَالُوٓا۟ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِٱللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِىَ ۚ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌۢ بَيْنَ ذَٰلِكَ ۖ فَٱفْعَلُوا۟ مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا۟

(۱) روح المعاني ج۱ ص۲۸۴
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۶۷۸؛ مفردات الراغب ص۵۲۷
(۳) الدر المنثور ج۲ ص۱۸۴

ٱدۡعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوۡنُهَاۚ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٞ صَفۡرَآءُ فَاقِعٞ لَّوۡنُهَا تَسُرُّ
ٱلنَّٰظِرِينَ ﴿٦٩﴾ قَالُواْ ٱدۡعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ ٱلۡبَقَرَ تَشَٰبَهَ عَلَيۡنَا وَإِنَّآ إِن شَآءَ
ٱللَّهُ لَمُهۡتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٞ لَّا ذَلُولٞ تُثِيرُ ٱلۡأَرۡضَ وَلَا تَسۡقِي ٱلۡحَرۡثَ
مُسَلَّمَةٞ لَّا شِيَةَ فِيهَاۚ قَالُواْ ٱلۡـَٰٔنَ جِئۡتَ بِٱلۡحَقِّۚ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُواْ يَفۡعَلُونَ ﴿٧١﴾

[۶۷] او هغه وخت (یاد کړه) چې موسی ﷺ خپل قوم ته وویلې چې یقینًا الله ﷻ تاسو ته امر کوي چې د (غواګانو ښځه) یوه غوا ذبحه کړئ.

هغوی (بني اسرائیلو) وویلې چې: ایا ته مونږ په ملندو سره نیسې (ایا ته توقې ټقالې کوې)؟.

(موسی ﷺ) وویلې چې: زه په الله ﷻ سره پنا غواړم چې زه د جاهلانو ښځه وګرځم (د الله ﷻ په امر کښې توقې کول خو د جاهلانو کار دی).

[۶۸] هغوی وویلې چې: ته زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ ښځه وغواړه چې مونږ ته واضحه کړي، چې هغه څنګه غوا ده؟ (چې مونږ یې په ذبحه باندې مامور کړی شوي یاستو).

(موسی ﷺ) وویلې چې: یقینًا زما رب ﷻ وایي چې بې شکه دا یوه غوا ده چې نه زړه ده او نه خوسی (خوانه) ده، (بلکې) د دغه عمر ترمنځ ده.

نو تاسو هغه فعل (ذبحه) وکړئ په کوم باندې چې تاسو مامور کړی شوي یاست.

[۶۹] هغوی وویلې چې: (ای موسی!) ته زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ ښځه وغواړه چې د هغې رنګ څنګه دی؟

(موسی ﷺ) وویلې چې: یقینًا زما رب ﷻ وایي چې بې شکه دا یوه غوا ده چې زیړه ده رنګ یې تک زیړ دی، چې کتونکي خوشالوي (د خلکو ډېره خوښېږي).

[۷۰] (بني اسرائیلو) وویلې چې: (ای موسی!) ته زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ ښځه وغواړه چې دا څنګه غوا ده (نور امتیازات یې څه شی دي)؟.

یقینًا په مونږ باندې غواګانې اشتباه اچوي (نه یې پېژنو چې کومه یوه به وي). او یقینًا مونږ "ان شاء الله" هرومرو لاره موندونکي (د هغې لاس ته راوړونکي) یاستو.

[۷۱] موسی ﷺ وویلې چې: یقینًا زما رب ﷻ وایي چې یقینًا دا یوه غوا ده چې محنت کوونکې نه ده، (نه) یې ځمکه قولبه کړې ده او نه یې (په ارهټ چلولو سره) کښت خړوب کړی دی.

(دا غوا) روغه ده (ګوډه یا ړنده نه ده او د زیړ رنګ ښځه په غیر د بل رنګ) تکې پکښې نشته (ښکرونه او ښنګري یې هم زیړ دي).

(بني اسرائیلو) وویلې چې: اوس دې حق (بیان) راووړ (غوا دې واضحه کړه). نو هغوی (ذکره شوې غوا راونیوه او) ذبحه یې کړه، حال دا چې هغوی نژدې نه وه چې (دا کار) وکړي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې یوې قیصې ته اشاره شوې ده په کومه کښې چې د بني اسرائیلو د سپین سترګیو یو مثال نغښتی دی د کومې بیان چې ـان شاء الله ﷻـ په توضیحاتو کښې راروان دی. نو حاصل به یې داسې راوځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د بني اسرائیلو یوه قیصه قرائت کړه کومه چې د هغوی په زیات لجاجت او سپین سترګۍ باندې دلالت کوي. هغه دا چې:

۱ـ موسی ﷺ خپل قوم ته وویلې چې: د جګړې د فیصله کولو دپاره الله ﷻ تاسو ته امر کوي چې تاسو یوه غوا ذبحه کړئ نو بیا به ماته د فیصلې طریقه رازده کړي او جګړه به خلاصه شي.

۲ـ بني اسرائیلو موسی ﷺ ته په جواب کښې وویلې چې: ایا ته په مونږ باندې ملنډې وهې؟ ایا ته مونږ ته پیغور راکوې چې مونږ د خوسي عبادت کړی وه؟

۳ـ موسی ﷺ په ډېرې کرکجنې لهجې سره وویلې چې ملنډې وهل خو د جاهلانو کار دی او زه په الله ﷻ سره د دې څخه پنا غواړم چې زه د جاهلانو د جملې څخه وګرځم او الله ﷻ ته د ټوقو او مسخرو نسبت وکړم.

۴ـ هغوی بیا خبره ورمسترده کړه چې زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه پوښتنه وکړه چې مونږ د څه ډول غوا په ذبحه باندې مامور شوي یاستو، د زړې غوا په ذبحه که د ځوانې غوا په ذبحه؟

۵ـ موسی ﷺ بیا هغوی مخاطب کړه چې:

الف: ما د خپل رب ﷻ څخه د همدغې خبرې وضاحت وغوښت نو په جواب کښې یې راته وویلې چې دغه غوا نه زړه ده او نه ځوانه (سخوندر) ده، بلکې د همدغو دواړو عمرونو ترمنځ ده.

ب: ای قومه! نورې پوښتنې پرېږدئ نو تاسو هغه کار وکړئ په کوم باندې چې تاسو مامور کړی شوي یاست.

۶ـ هغوی په ذکر شوي جواب باندې قناعت خپل نه کړ او بیا یې موسی ﷺ مخاطب کړ چې زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړه چې د همدغې غوا رنګ څنګه دی، هغه سپینه ده او که زیړه ده او یا بل رنګ ده؟.

۷ـ موسی ﷺ دغه پوښتنه هم ورجوابه کړه چې زما رب ﷻ وایي چې دغه زیړه غوا ده چې رنګ یې تک زیړ دی، او ډېره ښائسته برېښي چې د کتونکو ډېره خوښېږي.

۸ـ هغوی په دغه وضاحت باندې هم قناعت ونه کړ او بیا یې موسی ﷺ مخاطب وګرځاوه چې ای موسی! ته خاص زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه څه نور وضاحت هم وغواړه چې متوسطې زیړې غواګانې هم زښتې ډېرې دي او په مونږ باندې اشتباه راغلې چې مونږ به د کومې زیړې متوسطې غوا په ذبحه باندې مامور کړی شوي یاستو.

خو دومره وایو چې که د الله ﷻ اراده وي نو مونږ لاره موندونکي یاستو او د ذکر شوې غوا په موندلو کښې به بریالي شو.

۹_ موسی ؑ هغوی ته نور وضاحت هم ورکړ چې: یقیناً زما رب ﷻ وايي چې:

الف: دغه زیړه متوسطه غوا محنتي غوا نه ده چې زمکه یې قولبه کړې وي او نه دغې غوا د ارهټ په چلولو سره زحمت گاللی دی، چې د زحمت گاللو نښې وریاندې لیدلی کېږي. بلکې دغه کارېدلې نه ده او استعمال شوې نه ده.

ب: په دغې غوا کښې څه عیب نشته او د عیبونو څخه سالمه او روغه ده چې نه ړنده ده او نه گوډه ده او نه بل څه عیب درلودونکې ده.

ج: دغه غوا تکه زیړه ده او د بل رنگ تکی او داغ وریاندې نشته چې سپین یا تور خال ولري.

۱۰_ کله چې موسی ؑ د غوا ذکر شوی وضاحت هغوی ته واوراوه نو هغوی ټولو په یوه خوله وویلې چې ای موسی! ایله چې اوس دې په حق بیان او پوره څرگند بیان سره راتگ وکړ او هغه غوادې راته پوره وښودله د کومې په ذبحه کولو باندې چې مونږ مامور گرځولي شوي یاستو.

۱۱_ ای پیغمبره! د ذکر شوي سوال جواب څخه وروسته بني اسرائیلو د نوموړې غوا د موندلو هڅې پیل کړې، چې د ډېرزیار او کوښښ څخه وروسته یې وموندله او ذبحه یې کړه.

حال دا چې هغوی نږدې نه وه چې دغه کار وکړي او دغه امر ته عملي جامه ورواغوندي.

توضیحات

۱_ په ذکرو شوو ایتونو کښې چې کومې قیصې ته اشاره شوې ده هغه علماوو کرامو په گڼو ډولونو سره روایته کړې ده [۱]، خو مونږ فقط د لاندې یوه روایت په لنډیز باندې اکتفاء کوو [۲]:

الف: په بني اسرائیلو کښې یو سړی وه چې مال او ثروت یې درلود خو د دې سره سره یې اولاد نه درلود بلکې فقط د تره زوی یې وارث وه او بس.

ب: په نوموړي باندې د خپل تره زوی ورجگ شو او قتل یې کړ ترڅو د هغه مال او ثروت د خپلې قبضې لاندې راولي.

ج: د قتل څخه وروسته یې د نوموړي لاش د یوه بل کلي په شاوخوا کښې وغورځاوه ترڅو په هغوی باندې دعوه وکړي چې دا تاسو وژلی دی. هلئ ژر شئ ماته د همدغه مقتول دیت راکړئ.

د: د بل کلي خلکو انکار وکړ او د مقابلې دپاره یې توري ته لاس کړ، نږدې وه چې بنه غټه فتنه جوړه شي.

ه: خو د نبکه مرغه دواړه قبیلې (کلي) په دې صلاح شوه چې په همدې موضوع کښې چې موسی ؑ کومه فیصله وکړي همغه فیصله به دواړه جانبه منو.

و: موسی ؑ د دواړو جانبو مجموعې ته امر وکړ چې تاسو یوه غوا ذبحه کړئ ترڅو د همدغې مذبوحې غوا په ذریعه الله ﷻ مقتول راژوندی کړي او په خپل قاتل باندې گوته کېږدي.

---

[۱] تفسیر الطبري ج۱ ص۳۳۷
[۲] تفسیر البغوي ج۱ ص۸۱

ځو نکات

۲_ په دې مقام کښې باید لاندې نکات په نظر کښې وساتل شي:

الف: په ﴿ أَن تَذۡبَحُواْ بَقَرَةً ﴾ کښې د ﴿ بَقَرَةً ﴾ کلمه د یوې غوا دپاره وضعه شوې ده چې "ة" پکښې په وحدت باندې دلالت کوي، او بدون د "ة" څخه د ډېرو غواګانو معنی ورکوي[۱]، لکه چې په ﴿ إِنَّ ٱلۡبَقَرَ تَشَٰبَهَ عَلَيۡنَا ﴾ کښې ترې جمعیت مراد دی.

ب: ذکره شوې کلمه ﴿ بَقَرَةً ﴾ د خپل لفظ څخه مذکر نه لري بلکې د مذکر دپاره یې د "ثَوْر" _لکه "قَوْل"_ کلمه وضعه شوې ده.

لکه څنګه چې د "نَاقَة" کلمه (ښځه اوښه) د خپل لفظ څخه مذکر نه لري بلکې د مذکر (نر اوښ) دپاره د "جَمَل" _لکه "شَرَف"_ کلمې وضعه موندلې ده.

ج: په ﴿ لَّا فَارِضٞ وَلَا بِكۡرٌ عَوَانُۢ بَيۡنَ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ فَارِضٞ ﴾ کلمه د هغې غوا نوم دی کومه چې د ډېر زوروالي د کبله د بچیو زېږولو څخه لوېدلې وي او د ﴿ بِكۡرٌ ﴾ کلمه هغې غوا ته ویل کېږي کومه چې کم عمره وي او د بچیو د زېږولو وخت ته نه وي رسېدلې[۲].

بالآخره په همدغه عبارت کښې د ﴿ عَوَانُۢ ﴾ کلمه د "متوسط" د کلمې سره مترادفه ده[۳]، یعنې د کومې غوا ذبحه کول چې په تاسو باندې لازم ګرځول شوي دي هغه نه زړه ده او نه وړه ده بلکې د همدغه مذکور عمر ترمنځ ده.

د: په ﴿ صَفۡرَآءُ فَاقِعٞ لَّوۡنُهَا ﴾ کښې د ﴿ فَاقِعٞ ﴾ کلمه د زېړ رنګ په تاکید او سوچه والي باندې دلالت کوي[۴]، نو په دې مقام کښې یې مونږ په سوچه زېړې غوا سره معنی کوو او وایو چې "تکه زېړه غوا".

ه: په ﴿ بَقَرَةٞ لَّا ذَلُولٞ تُثِيرُ ٱلۡأَرۡضَ وَلَا تَسۡقِي ٱلۡحَرۡثَ ﴾ کښې د "لا" اولنی توری د نفي دپاره دی، او د "لا" دوهم توری د همدغې نفي تاکید افاده کوي[۵].

و: د ﴿ ذَلُولٞ ﴾ کلمه پکښې د "ذِلَّة" _لکه "قِلَّة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې په مقابل کښې یې "عِزَّة" استعمالېږي.

ز: همدغه "ذِلَّة" په متصلو دوه وو جملو ﴿ تُثِيرُ ٱلۡأَرۡضَ وَلَا تَسۡقِي ٱلۡحَرۡثَ ﴾ سره تفسیر شوې دی. نو حاصل یې داسې راخېژي چې دغه غوا داسې غوا نه ده چې ځمکه یې اړولې او قولبه کړې وي

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۴

(۲) مفردات الراغب ص۵۵، ۳۹۰

(۳) لسان العرب ج۱۳ ص۲۹۹

(۴) القاموس المحیط ج۳ ص۵۱۱

(۵) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۵۱

اویا یې زراعت ته په ارهټ ګرځولو سره محنت ویستلی وي چې د محنت اثار پکښې د ورایه برېښي
چې ځټ یې د جغ د کبله مورې مورې ګرځېدلی وي او کناتي یې په چوکې سره داغ داغ وي.
ح: په ﴿ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيهَا ﴾ کښې د ﴿ مُسَلَّمَةٌ ﴾ کلمه دلته د روغې غوا معنی ورکوي[۱]، چې ګوډه او ړنده نه ده، او نه بل څه عیب لري.
ط: په همدغه عبارت کښې د "شِيَة" کلمه په اصل کښې "وَشْيٌ" _لکه "وَعْدٌ"_ وه چې کله ترې د "و" توری حذف شو نو په آخر کښې یې "ة" د عوض په توګه اضافه کړی شوه نو "شِيَة" _لکه "عِدَة"_ ترې جوړه شوه. "شِيَة" د بدل رنګ ټکي یا خال ته ویل کېږي[۲].
یعنې ذکره شوې غوا تکه زیړه ده چې د بل رنګ یو ټکی هم پکښې شتون نه لري، بلکې ښکرونه او ښنګرې یې هم سوچه زیړ دي.

غوا مونده شوه او لانجه ختمه شوه

۳_ د ﴿ قَالُوا۟ ٱلۡـَٔـٰنَ جِئۡتَ بِٱلۡحَقِّ ﴾ د جملې څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې هغوی مطلوبه غوا وېږانده چې په نږدې ځای کښې یې شتون درلود. نو د همدې کبله یې په جرئت سره ذکره شوې جمله موسی ﷺ ته وروا وروله، که نه نو خبره به یې نوره هم اوږده کړې وی.
او شاید چې هغوی به سمدستي په عمل باندې پیل کړی وي او ذکره شوې نقشه به یې انجام کړې وی او د مقتول تجهیز او تدفین به یې شروع کړی وی. او داسې به نه وي شوي چې د مقتول د تجهیز او تدفین څخه د عادي وخت څخه اضافه ټال شوی وي، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د ﴿ وَمَا كَادُوا۟ يَفۡعَلُونَ ﴾ د جملې مضمون دا دی چې هغوی د دغه کار کولو ته نږدې نه وه، نو پوښتنه دا ده چې همدغه کار ته د هغوی د عدم نږدېکت وجه څه وه؟
مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو د همدغه کار د عدم نږدېکت وجه د غوا د قیمت اوچتوالی ښودلی دی، چې دومره ډېر سره زر وه چې د غوا پوستکی ورباندې ډکېدلی شو[۳].
مګر دغه وجه کمزورې برېښي ځکه چې ایا هغه چا به دومره اوچت قیمت اداء کړې وی کوم چې د زیات حرص د کبله د خپل تره زوی وژلی وي، کوم چې همدغه مقتول یې د دې دپاره د بل کلي په شاوخوا کښې اچولی وي چې دیت پرې واخلي، په کوم باندې چې د مسکنت او عدم قناعت خیمه وهلې شوې وي.
زمونږ په فکر عدم نږدېکت په دې معنی نه وه چې هغوی تر ډېرو کلونو پورې ټاکلې شوې غوا

---

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۱۹۱
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۱۷۱
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۶۰؛ الدر المنثور ج۱ ص۱۹۷

ویلتیله او ډېر کلونه وروسته یې مونده کړه چې د غوا موندلو پورې وژل شوی سړی د دفن ځخه پاتې وه. بلکې عدم نژدېکت په دې معنی چې:

الف. څومره چې د یوه شي قیدونه زیاتېږي په هماغې اندازه د هغه د موجودیت چانس (احتمال) کمېږي. نو احتمال وه چې ذکره شوې غوا یې نه وی موندلې.

څه لرې نه وه چې هغوی خپلې پوښتنې نورې هم اوږدې کړې وی او قیدونه نور هم اضافه شوي وی. او د موندلو چانس یې نور هم لږ شوی وی.

ب. هغوی د ﴿ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ کلمات ډېر وروسته وویلې، نژدې وه چې هغوی په دغو کلماتو باندې هیڅ تلفظ نه وی کړی نو د قیامت تر ورځې پورې به ورته غوا لاس ته نه وی ورغلې.

په همدې اړوند

۵ـ په همدې اړوند په دې مقام کښې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف. نبي کریم ﷺ په یو حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَا تُشَدِّدُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَيُشَدَّدَ عَلَيْكُمْ فَإِنَّ قَوْمًا شَدَّدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ فَشَدَّدَ اللهُ عَلَيْهِمْ»[۱] یعني: تاسو په خپلو ځانونو باندې (بې ضرورته) سختي مه اچوئ نو په تاسو باندې به سختي واچوله شي او دا ځکه چې یوه قوم په خپلو ځانونو باندې سختي اچولې وه نو الله ﷻ ورباندې سختي ورواچوله (وربانديې یې فرض وګرځوله).

ب. عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وویلې چې: «لَوْ أَخَذُوا أَدْنَى بَقَرَةٍ فَذَبَحُوهَا لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ وَلَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا وَتَعَنَّتُوا مُوسَى فَشَدَّدَ اللهُ عَلَيْهِمْ»[۲] یعني: که چېرته بني اسرائیلو ادنی (کوچنۍ) غوا رانیولې وی نو ذبحه کړې یې وی نو دا به ترې جائزه ګڼلې شوې وی مګر هغوی سختي غوره کړه او موسی ﷺ یې په مشقت (حرج) کښې واچاوه نو الله ﷻ وربانديې سختي ورواچوله او وربانديې فرض یې کړه.

﴿ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَٱدَّٰرَٰٔتُمْ فِيهَا ۖ وَٱللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ۝٧٢ فَقُلْنَا ٱضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۚ كَذَٰلِكَ يُحْىِ ٱللَّهُ ٱلْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۝٧٣ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِىَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ ٱلْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ ٱلْأَنْهَٰرُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ ٱلْمَآءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۝٧٤ ﴾

[۷۲] او هغه وخت (په یاد کړئ) چې تاسو یو کس وواژه نو (بیا) پکښې په جګړه شوئ.

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۱۶

(۲) الدر المنثور ج۱ ص۱۹۰

او الله ﷻ د هغه شي راوېستونکی (راڅرګندوونکی) دی کوم چې تاسو وئ چې پټاوه مو.

[۷۳] نو مونږ ووېلې چې، تاسو دا (مقتول) د دې (مذبوحې غوا) په څېنې برخې سره ووهئ؛ (ترڅو راژوندی شي نو تاسو دغه کار وکړ او مقتول راژوندی شو)

او مونږ ووېلې چې) الله ﷻ په دغه ډول سره (د قيامت په ورځ) مړي راژوندي کوي

او (ای بني اسرائيلو!) الله ﷻ تاسو ته (د خپل کامل قدرت) دلايل درليده کوي (درښيي)، شايد چې تاسو د عقل څخه کار واخلئ؛ (او الله ﷻ په کامل صورت سره وپېژنئ)

[۷۴] بيا د دغو دلائلو (او حوادثو) څخه وروسته ستاسو زړونه کلک شوه (او تر نن ورځې پورې کلک دي)

نو ستاسو زړونه (په کلکوالي کښې) د ډبرو غوندې دي، يا د ډبرو څخه د کلکوالي د حيثه سخت دي (د اوسپنې غوندې دي).

او يقيناً د ډبرو څخه ضرور ځينې هغه (ډبرې) دي چې ويالې (لښتي) ترې په شدت سره بهېږي

او يقيناً ځينې ترې هرومرو هغه دي کومې چې چوي نو اوبه ترې را اوځي (که څه هم لښتي ترې نه جاري کېږي).

او يقيناً ځينې ترې ضرور هغه (ډبرې) دي چې د الله ﷻ د ډاره ښکته رغړي.

او الله ﷻ د هغو کارونو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو يې (روزمره) عملي کوئ (نو موافقه سزا به درکړي).

د مطلب خلاصه

يعنې: ای بني اسرائيلو! تاسو هغه ورځ په زړه کړئ چې:

۱ـ تاسو يو سړی پخپله وواژه او بيا مو د وژل شوي مړي (لاش) د بل چا د کلي په شاوخوا کښې د دې دپاره وغورځاوه ترڅو د هغوی څخه ديت واخلئ.

تاسو غوښتل چې په همدې چل سره به د ديت د اخستلو څخه علاوه د وژلي شوي سړي قاتل هم پټ کړئ او هيڅوک به يې ونه پېژني.

۲ـ خو الله ﷻ هغه قاتل راڅرګند کړ کوم چې تاسو د هغه پټوونکي وئ. او دا ځکه چې الله ﷻ د هغو ټولو شيانو برښډوونکی دی کوم چې تاسو ياست چې خلک ترې ناخبره وساتئ.

په همدې بنياد به الله ﷻ د محمد ﷺ د نبوت حقانيت هم ټولې دنيا ته ورڅرګند کړي د کوم چې تاسو پټوونکي او تحريف کوونکي ياست.

۳ـ نو مونږ د قاتل د رسوا کولو دپاره تاسو ته د موسیٰ ﷺ په ذريعه امر وکړ چې دغه وژل شوی سړی د ذبحه کړی شوې غوا په څه برخې سره ووهئ؛ او په هغه پورې ورته اتصال ورکړئ ترڅو ژوندی شي او خپل قاتل پخپله په ګوته کړي چې دغه دی، نو ستاسو لانجه به حل شي او جګړه به مو ختمه شي.

نو کله چې تاسو ذکره شوې عملیه اجراء کړه نو سمدستي وژل شوی راژوندی شو او خپل قاتل ته یې ګوته ونیوه چې دغه دی.

۴ـ مونږ په عین وخت کښې دا هم ووېلې چې ای د دغې صحنې کتونکیه او لیدونکیه! لکه څنګه چې الله ﷻ ستا د سترګو لاندې دغه مقتول راژوندی کړ، همدارنګه به الله ﷻ د قیامت په ورځ ټول مړي د خپلو قبرونو څخه ژوندي را اوچت کړي او د محاسبې دپاره به یې ودروي.

۵ـ ای بني اسرائیلو! تاسو ته الله ﷻ د خپل کامل قدرت دلایل په دغه ډول سره درښیي او درېږني شاید چې تاسو دعقل څخه کار واخلئ اوپه بعث بعدالموت باندې کلکه عقیده وساتئ. خو.

۶ـ ای بني اسرائیلو! د الله ﷻ د دغو ډېرو قدرتي دلایلو د لیدلو څخه وروسته هم بیا ستاسو زړونه کلک شوه نو ستاسو زړونه د ډېرو غونډې کلک دي چې هیڅ دلیل او معجزه ورباندې اثر نه غورځوي، بلکې ستاسو زړونه د کلکوالي د حیثه د ډېرو څخه هم کلک دي. او دا څکه چې:

الف: په ډېرو کښې دومره نرمې ډېرې شته چې د ځینو څخه اوبه بهېږي او لښتي ترې روان وي چې د الله ﷻ مخلوقات ترې خړوبېږي.

ب: ځینې ډېرې چوي او اوبه ترې را اوځي چې ځینې ځینې مخلوقات ترې استفاده کولی شي.

ج: بالآخره ځینې ډېرې که څه هم ډېرې یا لږ اوبه ترې نه بهېږي مګر د الله ﷻ د ډاره رغړي او خلکو ته په پټه خوله د ډار درس ورکوي.

حال دا چې الله ﷻ د هغو کارونو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو په دوامداره توګه لګیا یاست صورت ورکوئ. او هیچا او هیڅ شي ته مو ګټه نه رسېږي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا ﴾ کښې په ﴿قَتَلْتُمْ﴾ سره هغه بني اسرائیل مخاطب ګرځولي شوي دي کوم چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې ژوندي وه. حال دا چې د قتل واقعه د موسی ﵇ په زمانه کښې تېره شوې ده؟!

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د ځینو کسانو فعل (قتل) ټول قوم ته نسبت کړی شوی دی که څه هم ژوندي بني اسرائیل د قتل په وخت کښې بالکل پیدا شوي هم نه وه[1]. او دا څکه چې د پښتو محاورې په شمول په ټولو محاورو کښې عادت دی چې کله-کله د یو کس د فعل نسبت ټول قوم ته صورت نیسي. د مثال په توګه هغه افغانان هم په بهادرۍ او مېړانې سره مخاطب ګرځولی کېږي کوم چې په اروپا یا نورو ممالکو کښې لرې پراته دي او د روسیانو پلو ته یې یوه مرمۍ هم نه ده فیر کړې بلکې لا د روسیانو سره ملګري دي لکه خلقیان او پرچمیان. دوی ته ویل کېږي چې تاسو د روسیانو په سخت جنګ کښې لګیا یاست او نژدې ده چې هغوی په ګونډو کړئ الله ﷻ دې ستاسو نصرت وکړي.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۵۸

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٢ـ که څوک وایي چې: په دې مقام کښې چې د غوا کومې قیصې ته اشاره شوې ده د هغې بیان په ذکر شوي ایت سره پیل کېږي حال دا چې ځینې مربوط کیفیات یې د [البقرة:٦٧] څخه شروع شوي دي. نو پوښتنه دا ده چې ایا دا به مناسبه نه وه چې دغه ایت چې بحث پکښې روان دی وړاندې نازل شوی وی، ترڅو د قیصې بیان د وقوعي ترتیب سره مطابقت موندلی وی؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال د جوابولو په اړه علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو ویشلي شوي دي:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې دا قیصه او هغه قیصه یوه نه ده ترڅو اعتراض وارد شي چې په بیان کښې د ترتیب رعایت ولې ونه کړی شو. بلکې هلته الله ﷻ بني اسرائیل د امتحان په توګه مکلف ګرځولي وه چې یوه غوا ذبحه کړي که څه هم دوی نه پوهېږي چې په دغې ذبحه کښې مطلب څه شی دی او د څه دپاره دغه مکلفیت صورت نیسي او دلته سطلب واضحه شو چې په دغې مذبوحې غوا سره مړی راژوندی شو (خپل قاتل یې په ګوته کړ) او جګړه یې ختمه کړه[١].

ب: اکثره علماء وایي چې قیصه یوه ده او د ترتیب رعایت د دې دپاره نه دی کړی شوی چې څوک په دوه وو مطلبونو باندې د یوه مطلب ګومان ونه کړي چې د هغوی دوه جنایتونه یو جنایت وګڼي. هغه دا چې[٢]:

اول: په هغو ایتونو کښې د هغوی جنایت دا وه چې موسی ﷺ ته یې د استهزاء نسبت وکړ او د امر د اجراء په هکله یې سستي غوره کړه بلکې د بهانو په توګه یې پوښتنو ته ادامه ورکړه.

دوهم: په دې ایتونو کښې د هغوی بل جنایت ته اشاره ده چې په ناحقه یې سړی وواژه او بیا یې دهغه په وژلو باندې بې ګناه خلک تورن کړه چې دا تاسو وژلی دی هلئ ژر شئ مونږ ته دیت راکړئ.

مونږ ته د همدغو اکثرو علماوو کرامو قول غوره برېښي چې په تبادر سره ذهن ته راځي.

"دَرء" څه معنی؟

٣ـ په ﴿ فَادّٰرَءۡتُمۡ فِيهَا ﴾ کښې د "ادارأتم" کلمه اصلاً د "دَرْء" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د تېل وهلو معنی ورکوي[٣]، کله چې په چا باندې دعوه صورت ونیسي نو په حقیقت کښې هغه د ملامتیا کندې ته تېل وهل کېږي. یعنې: تاسو هغه وخت یاد کړئ چې سړی مو وواژه او بیا مو یو تربله تهمت ولګاوه چې دا تاسو وژلی دی او د ملامتیا کندې ته مو تېل وهل خپل کړه.

څو نکات

٤ـ په ﴿ فَقُلۡنَا ٱضۡرِبُوهُ بِبَعۡضِهَا ﴾ الآیة کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

---

(١) البحر المحیط ج١ ص٢١٧
(٢) تفسیر الکشاف ج١ ص١٥٤
(٣) لسان العرب ج١ ص٧١

الف: د "نفس" په کلمه کښي تذکير او تانيث دواړه جائزدي[1]. دهمدې کبله ورته په ﴿ فِيهَا ﴾ کښي د مونث ضمير (ها) راجع شوی دی او په ﴿ اضْرِبُوهُ ﴾ کښي ورته مذکر ضمير (ه) رجوع موندلي ده.

ب: په ﴿ بِبَعْضِهَا ﴾ کښي د "بعض" په کلمې سره د غوا هغې برخې ته اشاره شوې ده د کومې په وهلو سره چي مقتول ژوندی شو.

که څه هم د دغې برخې په تعين کښي علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]، مګر بهتره دا ده چي په ابهام کښي پريښودل شي ځکه چي الله ﷻ په ابهام کښي پريښي ده.

ج: د همدغې کلمې ضمير (ها) مذبوحې غوا ته راجع دی په کومې باندې چي په وړاندېنيو ايتونو کښي صراحت نازل شوی دی.

د: د همدغې کلمې په تعقيب کښي يوه جمله مقدره ده چي مونږ تري په "فَحَيِيَ" سره تعبير کولی شو[3]، په کومې باندې چي د ﴿ كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ ﴾ جمله دلالت کوي.

يعني: نو مونږ د موسی ﷺ په ذريعه بني اسرائيلو ته ووېلي چي تاسو د دغه مقتول لاش د مذبوحې غوا په څه برخه ووهئ، نو هغوی دا کار وکړ نو سمدستي مقتول ژوندی راکيناست او خپل قاتل يې وښوده چي زه دغه سړي يا دغو سړيو وژلی يم.

هـ: د لته د "قُلْنَا" جمله هم مقدره ده چي د ﴿ كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ ﴾ جمله يې مقوله واقع شوې ده[4].

و: د همدغې مقولې جملې د "ك" په توري سره هر هغه څوک مخاطب ګرځولی شوی دی کوم چي د خطاب لياقت درلود[5].

يعني: مونږ ووېلي چي ای کتونکيه! کله چي تا دغه منظره په خپلو سترګو وليده نو ته پوه شه چي د قيامت په ورځ به الله ﷻ ټول مړي د قبرونو څخه همدغسي راپورته او راژوندي کړي چي د ده ﷻ کامل قدرت ته د يو مړي ژوندي کول او د ټولو مړو ژوندي کول يو برابر دي.

ز: په ﴿ ءَايَٰتِهِۦ ﴾ کښي د "آيات" د کلمې څخه هغه ټول معجزات او خوارق مطلب دي کوم چي بني اسرائيلو په خپلو سترګو باندې ليدلي وه د کومو څو مثالونو ته چي د [البقرة:۴۹] ايت څخه را په دې خوا اشارې شوې دي لکه په معجزانه توګه د فرعون هلاک او د دوی نجات او هم د مرګ څخه بېرته راژوندي کېدل او د "مَن" او "سَلْوَىٰ" نزول او داسې نور. يعني: ای بني اسرائيلو! مونږ د دغه مقتول د راژوندي کولو غوندې زښتې ډېرې معجزې تاسو ته ښودلې دي او لا نورې هم درته

---

(۱) البحر المحيط ج۱ ص۴۱۹
(۲) زاد المسير ج۱ ص۸۲
(۳) تفسير المراغي ج۱ ص۱۴۵
(۴) روح المعاني ج۱ ص۲۹۴
(۵) تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۱۵

ښيو خو شايد چې تاسو د عقل څخه کار واخلئ، په حقائقو سترګې پټې نه کړئ، که نه نو تاسو به فقط خپل ځانونه خجالت کړئ او د حقائقو د ظهور مخه به ونه شئ نيولی.

مړی دروغ وايي؟!

۵ـ کله چې مقتول راژوندی شو او خپل قاتل يې په ګوته کړ چې زه دغه قتل کړی يم نو سمدستي پخپله قاتل او د هغه پلويانو وويلې: مړی دروغ وايي[۱].

خو ژوندی شوی مقتول د ذکر شوي اخبار څخه وروسته في الحال بېرته مړ شو[۲].

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ قدرت درلود چې مقتول يې بدون د غوا د سلسلې څخه راژوندی کړی وی او لانجه يې ختمه کړې وی، نو د څه حکمت په بنياد دغه کار ته په ذکرې شوې طريقې سره صورت ورکړی شو؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: شايد ذکره شوې طريقه به د لاندې حکمتونو په بنياد غوره کړی شوې وي:

الف: ترڅو واضحه کړي چې بني اسرائيل د جناياتو په ارتکاب کښې ډېر ګړندي او تېز وه خو په اطاعتونو کښې ډېر سست او تنبل وه.

د همدې کبله هغوی د سامري دعوت بدون د پوښتنو قبول کړ او خوسی يې خپل معبود وګرځاوه او د موسی ﷺ په دعوت کښې يې په اصطلاح دوه سوه پوښتنې مطرحې کړې چې د غوا عمر څومره دی او څنګه رنګ لري او داسې نور.

که بالفرض هغوی د سامري په دعوت کښې دغسې پوښتنې مطرحې کړې وی نو امکان يې درلود چې د خوسي د عبادت څخه بچ پاتې شوي وی او موسی ﷺ د طور د غره څخه ورته بېرته رارسېدلی وی.

ب: ترڅو هغوی پوه کړی شي چې غوا که هرڅومره ډولې او ښائسته وي هم په ذبحه کولو باندې يې نه اسمان را لوېږي او نه ورباندې ځمکه څيرېږي، نو په کار دي چې د زړه مينه او محبت ورسره ونه ساتل شي.

ج: ترڅو هغوی ته معلومه شي چې د هر شي کوونکی يوازې الله ﷻ دی، او يوازې همدی ﷻ د عبادت لياقت لري او بس. نه غوا معبوده جوړېدلی شي او نه خوسی معبود ګرځېدلی شي.

که بالفرض د عبادت لياقت غوا درلودی نو اقلا خپل ځان خو به يې د ذبحې څخه بچ کړی وی، او د خپل ځان څخه به يې د مرګ مخه نيولې وی.

د: ترڅو هغوی پوه شي چې ژوندي کول او مړه کول په رښتيا سره د الله ﷻ کار دی او جادو او

---

(۱) تفسير الطبري ج۱ ص۳۶۲

(۲) الدر المنثور ج۱ ص۱۹۴؛ تفسير ابن کثير ج۱ ص۱۱۲

کوډې پکښې څه مداخله نه شي کولی.

که بالفرض د مقتول په ژوندي کولو کښې ذکرې شوې سلسلې صورت نه وی نیولی (چې توله د همغوی په لاس انجام شوه) نو څه لرې نه وه چې د جادو نوم یې ورباندې ایښی وی. او داسې نور.

د "أَوْ" د تورې معنی

۷_ په ﴿ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾ کښې د "أَوْ" توری د شک دپاره نه دی ترڅو اعتراض وارد شي چې شک د الله ﷻ د شان سره مناسب نه دی، بلکې د دغه تورې د معنی په هکله په دې مقام کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړې دي چې تقریباً شپږ قولونو ته رسېږي او په اصلي مطلب کښې سره متفق دي[1].

خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه توری په دې مقام کښې د تخییر د معنی دپاره شي[2]، یعنې: څوک چې د هغوی د زړونو په حالت باندې خبر شي هغه اختیار لري چې د هغوی زړونوته د ډبرو سره تشبیه ورکړي او یا د ډبرو څخه سخت د بل شي سره یې متشابه وګرځوي. لکه اوسپنه او نور.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ﴾ کښې ډبرو ته د هغو هبوط (ښکته رغړېدلو) نسبت کړی شوی دی کوم چې د الله ﷻ د ډاره صورت نیسي، نو ایا دغه نسبت صحت درلودلی شي حال دا چې ډار په پوهه باندې مرتبېږي او ډبرې جمادات دي پوهه نه لري؟

مونږ وایو چې: جمادات هم څه تمیز او خاصه پوهه لري چې د الله ﷻ تسبیحات وایي خو مونږ ورباندې نه پوهېږو.

په همدې هکله په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ډېر خوندور بحث لیکلی دی[3]، هیله ده چې لوستونکي هلته مراجعه وکړي، خو چې د عربیت سره اشنا وي، مونږ به په همدې اړوند_ان شاء الله ﷻ_ د [الإسراء:۴۴] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې څه وضاحتونه وراضافه کړو.

د ایت شریف ارشاد

۹_ په دغه ایت کښې مونږ ته داشارې په توګه ارشاد نازل شوی دی چې خپل زړونه د الله ﷻ په توفیق د څارنې او حفاظت لاندې ونیسو ترڅو د بني اسرائیلو د زړونو په څېر د ډبرو غوندې کلک او سخت جوړ نه شي چې نه ورباندې دلیل اثر غورځوي او نه ورباندې د ناصح نصیحت اثر کوي.

همدې موضوع ته په [الحدید:۱۶] ایت کښې اشاره شوې ده او مونږ یې د هغوی سره د شباهت څخه ډار کړي یاستو.

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۱۸۴

(۲) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۵۹؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۱۵

(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۸۵

هېر مو نه شي!

۱ـ هېر مو نه شي چې الله ﷻ په دنیا کښې هم ځینې مړه کسان یا ځینې مړه ساکښان راژوندي کړي دي ترڅو په هغو خلکو باندې حجت وګرځي کوم چې د قیامت په ورځ د بعث بعد الموت څخه انکاري دي.

د همدغو دنیاوي بیا ژوندي کړی شووې مثالونو ته یوازې د همدې سورت (البقرة) په لاندې مقامونو کښې اشارې شوې دي:

الف: د [البقرة:۵۶] ایت، چې اویا (۷۰) کسان په تندر مړه شوه او بیا راژوندي شوه.

ب: د [البقرة:۷۳] ایت، چې بحث پکښې روان دی.

ج: د [البقرة:۲۳۳] ایت، چې زرګونه خلک بېرته راژوندي کړی شوه.

د: د [البقرة:۲۵۹] ایت، چې په عُزیر باندې مشهور کس بېرته ژوندی شو.

هـ: د [البقرة: ۲۶۰] ایت، چې د ابراهیم ﷺ څلور مرغان بېرته راژوندي کړی شوه.

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَن يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾﴾

[۷۵] ایا نو تاسو (بني اسرائیلو ته) تمه لرئ چې ستاسو (د دعوت)، د کبله به ایمان راوړي حال دا چې د دوی څخه یو ټولګی وه چې کلام الله (تورات) به یې اورېده بیا به یې د هغه څخه.وروسته تحریفاوه چې عقلونه به یې ورته رسېده (چې دا د بل چا کلام نه دی بلکې د الله ﷻ کلام دی).

(دغه کار ته یې) په داسې حالت کښې صورت ورکاوه چې دوی (د هغه په بد انجام) باندې پوهېده (دا کار یې اګاهانه کاوه).

[۷۶] او کله چې بني اسرائیل د هغو کسانو سره ملاقي شي کومو چې ایمان راوړی دی نو وایي چې: مونږ (هم) ایمان راوړی دی (مونږ ستاسو دین قبول کړی دی).

او کله چې د دوی ځینې کسان ځینو نورو ته (ستاسو څخه) ورخالي (ورجدا) شي نو (یو تربله سره) وایي چې ایا تاسو مؤمنانو ته هغه (حقایق) وربیانوئ (ورڅرګندوئ) کوم چې الله ﷻ په تاسو باندې پرانستي دي (او نازل کړي دي)؟ ترڅو هغوی په تاسو باندې په همدغو (حقایقو) سره ستاسو د رب ﷻ په نزد حجت قائم کړي (او درباندې غلبه مونده کړي).

ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؛ (دا کار د کولو دی چې تاسو یې کوئ)؟.

[۷۷] ایا بني اسرائیل نه پوهېږي (بلکې پوهېږي) چې یقیناً الله ﷻ په هغو کارونو باندې پوهېږي کوم چې دوی یې پټوي او په هغو کارونو باندې هم چې دوی یې څرګندوي

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په مضمون باندې یوه تفریع نازله شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د بني اسرائیلو د زړونو قساوت (کلکوالی) د هغوی د اسلافو پورې منحصر نه دی پاتې شوی بلکې د هغوی اولادونو ته یې هم سرایت کړی دی او لا د قیامت د ورځې پورې به دغه سرایت روان وي. نو:

۱ـ ته د هغوی ایمان راوړلو ته مه په تمه کېږه او ستا پیروان (مؤمنان) دې هم دغه تمه نه خپلوي. ایا تاسو تمه لرئ چې هغوی به ستاسو د دعوت د کبله په ایمان باندې مشرف وګرځي حال دا چې د همدغو بني اسرائیلو څخه یوه ډله وه چې د الله ﷻ کلام یې په خپلو غوږونو باندې اورېده او ښه پوهېده چې دا د الله ﷻ کلام دی. بیا د دغې پوهې څخه وروسته یې کلام الله ته تحریف ورکړ او خپل خانونه یې ورباندې سادګان او بې عقلان جوړ کړه، حال دا چې هغوی د دغه جنایت په ارتکاب کښې ښه پوهېده چې الله ﷻ ورباندې راضي نه دی.

۲ـ ای پیغمبره! ایا تاسو د هغوی په ایمان باندې باور کولی شئ حال دا چې:

الف: کله هغوی د مؤمنانو سره ملاقي شي نو وايي چې: مونږ ستاسو غوندې ایمان راوړی دی او عقیده لرو چې محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی، او د مؤمنانو د غولونې دپاره د آخر الزمان پیغمبر څه هغه نښانې هم بیانوي کومې چې په تورات کښې نازلې شوې دي او هغوی ورباندې ښه پوه دي.

ب: خو کله چې د مؤمنانو څخه جدا شي او په خپلو خصوصي مجالسو کښې سره کېني نو خینې په خینو نورو باندې پړه اچوي او د انکار په توګه ورته وايي چې ایا تاسو مؤمنانو ته هغه امتیازات بیانوئ (واضحه کوئ) کوم چې الله ﷻ یوازې په تاسو باندې پیروزو کړي دي او یوازې تاسو ته یې درښودلي دي؟.

ج: که تاسو خپلې دغې کړنلارې ته ادامه ورکړئ نو نتیجه به یې دا شي چې همدغه مؤمنان به ستاسو په معلوماتو باندې په همدا تاسو باندې ستاسو د رب ﷻ په نزد کښې ملامته او پړه واچوي او وبه وايي چې:

د: تاسو پخپله د محمد ﷺ په حقانیت اقرار کوئ خو د دې سره-سره ایمان ورباندې نه راوړئ؟

هـ: ای ملګرو! ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ایا دغه کړنلاره چې تاسو خپله کړې ده د هوښیارانو کړنلاره ده؟.

۳ـ ای پیغمبره! ایا بني اسرائیل نه پوهېږي چې یقیناً الله ﷻ په هغو ټولو کیفیاتو باندې ښه پوره علم لري کوم چې هغوی یې په خپلو زړونو کښې پټوي او یا یې مؤمنانو ته څرګندوي.

نو که هغوی د خپل کتاب (حقایق) پټ کړي هم د ملامتې او پرې څخه نه بچ کېږي او د کومې ملامتې څخه چې تښتي دهغې څخه نه شي تښتېدلی اوکه څرګندېي کړي هم ترې نه شي تښتېدلی.

توضيحات

۱_ کله چې مدینې منورې ته هجرت صورت ونیوه نو نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ﷺ په تمه وه چې بني اسرائيل به ایمان راوړي، او د شاوخوا کفار هم د هغوی ایمان راوړلو ته سترګې په لاړ وه چې که رښتیا د محمد ﷺ دین حق دین وي هغوی به وړاندې ایمان راوړي نو څه لرې نه ده چې بیا مونږ هم وړاندې ایمان راوړو.

په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ او د صحابه وو کرامو ﷺ تمه شکولې شوې ده چې د هغوی زړونه د کانو څخه سخت دي د ایمان د راوړلو تمه ورته مه کوئ دوی د خپلو اسلافو په قدم باندې روان دي. او په دې ایتونو کښې د شاوخوا کفار هم په غوږ باندې وهلي شوي دي چې د هغوی ایمان نه راوړل د دې خبرې دلیل نه شي ګرځېدلی چې د محمد ﷺ دین حق دین نه دی بلکې د هغوی ایمان نه راوړل په هغه قلبي قساوت (کلکوالي) باندې ولاړ دي کوم چې ورته د خپلو پخوانیو پلرونو څخه په میراث سره پاتې دی.

یوه باریکه اشاره

۲_ شاید چې د ﴿أَفَتَطْمَعُونَ﴾ کلمې په ضمیر سره به د دې دپاره مؤمنان هم مخاطب ګرځولي شوي وي ترڅو یهودان وپېژني چې د هغوی په غوږمالو خبرو باندې د قیامت د ورځې پورې ونه غولېږي. هسې نه چې د پټې دوستۍ تار ورسره وغزوي او په نتیجه کښې په لاشعوري توګه په خپل دین کښې شکمن جوړ شي او یا لا بالکل _العیاذ بالله_ ارتداد غوره کړي.

د "کلام الله" سماع

۳_ علماوو کرامو دا جمله ﴿يَسْمَعُونَ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ﴾ په دوه ډوله تفسیره کړې ده هغه دا چې:

الف. ځینې وايي چې: دلته د هغې ډلې اورېدل مطلب دي کومې چې د طور په غره کښې په بلا کیف ډول سره په خپلو غوږونو باندې د تورات احکام واورېدل چې دا کوئ او دا مه کوئ"[1]، دغې ډلې ته په [البقرة:۵۵] ایت کښې اشاره شوې ده.

په همدغې ډله کښې داسې خلکو هم موجودیت درلود چې خپل قوم ته یې اورېدل شوي احکام تحریف کړي شوي ابلاغ کړه چې د وجوب څخه یې اباحت ته واړول او ویې ویلې چې مونږ دا جمله هم اورېدلې ده چې: "وَإِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَفْعَلُوا"[2] یعنې: دغه احکام عملي کړئ او که مو خوښه وي نو مه یې عملي کوئ.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱ ص۳۶۸
(۲) روح المعاني ج۱ ص۲۹۸

ب: ځینې وایي چې دلته د بني اسرائیلو احبار او علماء مراد دي[۱]، چې د تورات احکام به یې د موسی ﷺ څخه په خپلو غوږونو اورېدل او بیا به یې تحریف ورکاوه د دوی د تحریف دولونه ان شاء الله ﷻ د [البقرة:۷۹] ایت لاندې را روان دي.

دغه اورېدل هغه اورېدلو ته ورته دي کوم چې په قرآن کریم کښې نازل شوي دي چې: ﴿ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ﴾ [التوبة:۶] یعنې: او که د مشرکانو څخه کوم یو کس ستا څخه امان وغواړي نو هغه ته امان ورکړه ترڅو کلام الله (قرآن کریم) په خپلو غوږونو باندې واوري.

تبصره

۴ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ذکرو شوو دواړو تفسیرونو څخه دوهم تفسیر قوي ګڼلی دی او اولني تفسیر ته یې د کمزوري لقب ورکړی دی[۲]، مګر که دواړه تفسیرونه د بدلیت په لحاظ اراده کړی شي هم څه باک یې نشته او منافات سره نه لري.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ ﴾ کښې د "مَا" کلمه د څه شي څخه کنایي ده چې د اهل الکتابو مشرانو به خپل کشران نه پرېښودل چې مؤمنانو ته یې ښکاره کړي ترڅو ورباندې هغوی عند الله حجت ونه نیسي؟

مونږ وایو چې: ذکره شوې کلمه "مَا" د هغو حقائقو څخه کنایي ده کوم به چې د "آمَنَّا" ویونکو کسانو صحابه کرامو ﷺ ته ښکاره کول ترڅو په خپل منافقت باندې پرده واچوي او "آمَنَّا" ویل یې اعتبار مونده کړي. هغه دا چې مونږ خکه په محمد ﷺ باندې ایمان راوړ چې دا په حقه پیغمبر دی او هغه علامات ورباندې تطبیق دي کوم چې د آخر الزمان پیغمبر په هکله زمونږ په کتاب (تورات) کښې نازل شوي دي[۳].

دوه ډوله تفسیر

۶ـ په ﴿ لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ کښې د ﴿ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ کلمات مفسرینو کرامو په دوه ډوله تفسیر کړي دي چې د بدلیت په لحاظ د دواړو اراده کول هم څه بد کار نه دی چې دواړه سره څه منافات نه لري. هغه دا چې:

الف: ځینې وایي چې: د ﴿ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ څخه د قیامت ورځ مطلب ده[۴]، یعنې: تاسو صحابه ود

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۸۷
(۲) المحرر الوجیز ج۱ ص۲۶۷
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۱۹۷؛ الدر المنثور ج۱ ص۱۹۸؛ زاد المسیر ج۱ ص۸۹
(۴) زاد المسیر ج۱ ص۹۰؛ المحرر الوجیز ج۱ ص۲۶۸

کرامو ﷺ ته حقائق مه څرګندوئ چې د قیامت په ورځ به هغوی په تاسو باندې حجت قائم کړي او د حشر په میدان کښې به د دېر خجالت سره مخامخ شئ.

ب: ځینې نور وایي چې د ﴿ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾ څخه "عند الشريعة" مطلب دی[۱] لکه چې په دغه ایت ﴿ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَٰئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴾ [النور:۱۳] کښې د ﴿ عِندِ اللَّهِ ﴾ څخه همدغه معنی اراده کېږي. یعني: نو که دروغ تړونکي پخپله خبره باندې شهادت ورکوونکي کسان رانه ولي (ونه دروي) نو همدغه دله عند الله (عند الشريعة) همدوی دروغژنان دي.

نو مطلب به يې داسې راوځېږي چې د حقائقو د څرګندونې په صورت کښې تاسو شرعًا د ملامتې لاندې واقع کېږئ.

﴿ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ ۖ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾

[۷۸] د بني اسرائیلو څخه ځینې کسان (سوچه) اُمیان دي چې په کتاب (تورات) باندې نه پوهېږي (لیک او لوست نه شي کولی)، مګر یوازې (په تلقین شوو) اټکلونو (باندې پوهېږي).
او دا دله نه دي مګر ګومان کوي (د هغوی په تلقین باندې غیر مطابق باور لري).

[۷۹] نو هغو کسانو ته معنوي هلاکت دی کوم چې په خپلو لاسونو باندې کتاب لیکي (او) بیا وایي چې دغه (کتاب) د الله ﷻ د پلوه (رالېږلی شوی) دی.
(البته دا کار) د دې دپاره کوي چې ناچیزه پیسې ورباندې ترلاسه کړي نو دوی ته د هغه شي د کبله معنوي هلاکت دی کوم چې د دوی لاسونو لیکلی (او بیا یې الله ﷻ ته نسبتوي)، او دوی ته د هغه شي د کبله هم معنوي هلاکت دی کوم چې دوی یې (ورباندې) کسب کوي (پیسې پرې اخلي).

[۸۰] او بني اسرائیل وایي چې هیڅکله به مونږ لره اور مسه نه کړي مګر شمارلې شوې ورځې (د ېر لږ وخت).

[۱] تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۱۸

نه ورته ووایه چې ایا تاسو د الله ﷻ په نزد (په همدې خبره باندې) څه عهد اخستی دی؟ نو هم څکله به الله ﷻ د خپل عهد څخه خلاف (بې لوظي) ونه کړي، یا تاسو په الله ﷻ باندې هغه څه وایاست کوم چې تاسو ورباندې باوري علم نه لرئ؟

[۸۱] (داسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ) بلکې هرهغه چا چې بدې کسبې کړې وي او خپلو خطاوو ورباندې احاطه کړې وي نو همدغه ډله د اور ملګري دي چې دوی به پکښې همېشه وي.

[۸۲] او هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي او صالح اعمال یې ورسره ضمیمه کړي وي همدغه ډله د جنت ملګري دي چې دوی به هلته همېشه وي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو باندې څه زیاته رڼا اچولې شوې ده، هغه دا چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د بني اسرائیلو دریوو ډلو (تحریف کوونکو او منافقت کوونکو او هم نصیحت کوونکو) ته اشاره شوې ده چې د ایمان د راوړلو تمه ورته مه کوئ.

په دې ایتونو کښې د هغوی د څلورمې ډلې ذکر نازل شوی دی چې د ایمان د راوړلو تمه ورته په کار نه ده نو حاصل یې داسې راځېږي

۱ ـ ای پیغمبره! او ای مؤمنانو! تاسو د بني اسرائیلو څلورمې ډلې ته هم دایمان د راوړلو تمه مه کوئ چې دغه ډله لاندې خاصیتونه لري

الف دغه څلورمه ډله سوچه نالوستي او اُمیان دي، په خپل کتاب باندې نه پوهېږي چې د آخر الزمان پیغمبر په هکله پکښې څه نازل شوي دي.

ب: دغه ډله یوازې په هغه شي باندې پوهېږي او بس چې تحریف کوونکې ډله یې وراوروي او اټکل ورکوي چې تاسو ته د خپل دین څخه په غیر د نورو ادیانو د خاوندانو مالونه حلال دي. هغوی ستاسو غلامان دي او د هغوی زنانه ستاسو وینځې دي.

۲ ـ د ذکر شوې ډلې اصلي بې لارې کوونکې، تحریف کوونکې أحبار (علماء) دي چې په خپلو لاسونو سره مطالب لیکي او بیا وایي چې همدغه مطالب د الله ﷻ د پلوه نازل شوي دي. ترڅو په همدغو لیکلو شوو مطالبو باندې د څلورمې ډلې (اُمیانو) څخه دنیاوي قلیله متاع ترلاسه کړي.

۳ ـ نو د دغې تحریف کوونکې او ګمراه کوونکې ډلې دپاره د لاندې وجو د کبله وَیْل او معنوي هلاکت دی:

الف: یو د دې وجې څخه چې په خپل لاس لیکلي شوي حکم باندې د الله ﷻ د حکم نوم ږدي چې دا الله ﷻ نازل کړی دی.

ب: بل د دې وجې څخه چې د الله ﷻ حکم یا بالکل د منځه وړي او یا تغیر ورکوي.

ج: دریم د دې کبله چې په همدغه تحریف باندې دنیاوي مال کسب کوي او دا کار یې د فاني مال د موندلو ذریعه ګرځولې ده.

۴ـ تحریف کوونکې ډله وايي او څلورمه ډله په غوږ وهي چې هيڅکله به مونږ په دوزخ کښې وانه چلولی شو که هرڅومره ګناه وکړو مګر څو شمېرل شوې ورځې بيا به زمونږ عاصيان ترې راوويستلی شي او نور خلک به پکښې ورتېل وهلی شي چې همېشه به پکښې کړېږي.

۵ـ ای پيغمبره! ته همدغه محرفه ډله مخاطبه کړه او ورته ووايه چې:

الف: ايا تاسو د الله ﷻ په نزد کوم عهد اخستی دی چې ذکر شوی مطلب به هرومرو ترسره کېږي. که داسې وي نو ستاسو دعوه به صحت لري چې الله ﷻ هيڅکله خپل عهد نه ماتوي او مخالفت ترې نه کوي.

ب: ايا تاسو په الله ﷻ باندې د هغه شي دروغ تړئ او دروغ ورباندې واياست د کوم چې تاسو ته معلومات نشته او په ثبوت درته نه دی رسيدلی؟.

که په همدې باره کښې تاسو څه ثبوت لرئ نو هغه راوړاندې کړئ او د خپلو خانونو سره يې پټ مه ساتئ، که نه نو تاسو دروغژنان ياست.

۶ـ ای پيغمبره! هغوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه ابلاغ کړه او ورته ووايه چې حقيقت دغسې نه دی لکه چې تاسو خيال کوئ بلکې حقيقت دا دی چې:

الف: ستاسو په شمول هرڅوک چې بدي او جنايات کسب کړي او د دومره زياتو جناياتو مرتکب جوړ شي چې احاطه ورباندې وکړي چې د هره طرفه ترې راچاپېر شي نو دغه کسان د اورانديوالان دي چې دوی به هلته همېشه وي او هيڅکله به ترې رابهر نه شي.

ب: بالمقابل هر هغه څوک چې ايمان راوړي او د دغې زمانې د آخر الزمان پيغمبر د شريعت په مطابقت نېک اعمال هم ورسره ضميمه کړي نو همدغه ډله د جنت ملګري دي چې دوی به هلته همېشه وي او هيڅکله به ترې بهر راونه اوځي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ ﴾ الآية کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ أُمِّيُّون ﴾ کلمه د "أُمِّيّ" جمعه ده چې د "أُمّ" په کلمې پورې نسبتي "يّ" پيوسته شوې ده. نو "أُمِّيّ" هغه چا ته ويل کېږي کوم چې ليک او لوست نه شي کولی[۱]، لکه چې يو ماشوم د مور په غېږ کښې په ليک او لوست باندې نه پوهېږي.

ب: دلته د "إلّا" توری د منقطعې استثناء دپاره دی چې مابعد يې په ماقبل کښې شامل نه دی[۲].

ج: د ﴿ أَمَانِيَّ ﴾ کلمه د "أُمْنِيَّة" جمعه ده، چې د [الحج: ۵۲] ايت لاندې په ـإن شاء الله ﷻـ ښه تحليله شي او د [البقرة: ۱۱۱] ايت لاندې به يې په معنی باندې څه رڼا واچولی شي.

---

[۱] مفردات الراغب ص۱۹

[۲] اللباب في علوم الكتاب ج۱ ص۲۰۴

خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په أکاذیب (دروغو او اټکلونو) سره تفسیره کړې ده[۱].

د د ﴿ يَظُنُّونَ ﴾ کلمه د "ظنّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د غالب ګومان معنی ورکوي خو په دې مقام کښې د هغې پوهې څخه عبارت ده کومه چې د واقع سره مطابقت نه لري، برابره خبره ده چې د ګومان کوونکي په نزد د یقین مرتبې ته رسېدلې وي ـ لکه د ذکرو شوو اُمیانو پوهه ـ او که نه وي رسېدلې[۲].

یعنې د بني اسرائیلو ځینې کسان هغه څوک دي چې لیک نه شي کولی او خپل کتاب (تورات) نه شي لوستلی، ته به وایې چې سمدستي هم د مور په ګېډه کښې د ماشومانو په ډول پراته دي. مګر همدوی په هغو دروغینو اُمیدونو او اټکلونو باندې پوهه لري کوم چې ورته د تحریف کوونکو کسانو د پلوه تلقین کېږي او د همدغو غیر مطابقو معلوماتو او ګومانونو روند تقلید خپلوي.

"وَيْل" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ﴾ الآية کښې د "وَيْلٌ، وَيْلُ، وَيْلَ" درېواړه کلمې هره یوه د لغت په لحاظ د عذاب او هلاک دپاره وضعه شوې ده[۳]، خو نبي کریم ﷺ د همدغې کلمې په ارتباط فرمایلي دي چې: «الْوَيْلُ وَادٍ فِي جَهَنَّمَ يَهْوِي فِيهِ الْكَافِرُ أَرْبَعِينَ خَرِيفًا قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ قَعْرَهُ»[۴] یعنې: "وَيْل" په دوزخ کښې د یوې داسې ژورې کندې نوم دی چې کافر به پکښې د هغه څخه وراندې چې بېخ ته یې ورسېږي څلوېښت کاله ښکته لوېږي (پرېوزي).

شمېرلې شوې ورځې څو دي؟

۳ـ د ﴿ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ﴾ کلمات علماوو کرامو په لاندو معناوو سره تفسیر کړي دي:

الف: مجاهد علیه الرحمه وایي چې د یهودانو په عقیده د دنیا ټول عمر اوه زره (۷۰۰۰) کاله دی، که بالفرض مونږ معذب کړی شو نو د هرو زرو (۱۰۰۰) کالو په عوض به فقط یوه ورځ معذب کړی شو، چې ټولې اوه ورځې کېږي[۵].

ب: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې د یهودانو په عقیده د دوزخ د بېخه پورې فقط څلوېښت (۴۰) ورځې ښکته مسافه ده، نو که مونږ معذب کړی شو نو فقط په څلوېښتو ورځو کښې به یې بېخ ته ورسېږو چې سمدستي به دوزخ سوړ شي او لمبې به یې ختمې شي[۶].

ج: د نوموړي صحابي ﷺ بل روایت دا دی چې یهودان وایي چې زمونږ پلرونو فقط څلوېښت

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۶
(۲) روح المعاني ج۱ ص۳۰۲
(۳) لسان العرب ج۱۱ ص۷۳۸
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۹
(۵) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۷۶
(۶) تفسیر الطبري ج۱ ص۳۰۳

ورځې د خوسي عبادت کړی دی، نو په دوزخ کښې زمونږ تعذیب هم د څلوېښتو ورځو څخه نه اضافه کېږي[۱].

د تحریف مثالونه

۴_ که څه هم مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۴۱، ۴۲] ایتونو لاندې د تحریف څو مثالونو ته اشاره کړې ده خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

الف: د بني اسرائیلو احبارو او علماوو د زانیانو حد چې "رجم" وه په فضیحت او فقط په شرمولو باندې تحریف کړی وه[۲].

ب: هغوی په تورات کښې د آخر الزمان پیغمبر څېره بدله کړې او تحریفه کړې وه چې ډېر لوړ قامت لري او د تکو شنو سترګو درلودونکی دی. حال دا چې هلته یې تورې سترګې او متوسط قامت بنودلی شوی وه چې په محمد ﷺ باندې هو بهو تطبیق وه[۳].

ج: د هغوی ځینو احبارو په خپل لاس دوه کتابونه لیکلي وه چې په دواړو کښې متضاد احکام ثبت وه[۴]. نو چا به چې ورته رشوت ورکړ نو هغه ته به یې د یوه کتاب حکم د فیصلې په توګه ورکاوه چې په ګټه به ورته تمامېده. او چا به چې ورته رشوت ورنه کړ نو بل کتاب به یې د حکم مدار ګرځاوه چې دا د الله ﷻ کتاب دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د هغوی اټکل وه چې د څو دوزخي ورځو د تېرولو څخه وروسته به په دوزخ کښې زمونږ خلیفه ګان او ځای ناستي محمدي (ﷺ) امت وګرځي.

همدا مضمون نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې رد کړی دی چې: «اخْسَئُوا فِيهَا وَاللهِ لَا نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا»[۵] یعني: یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یهودانو (بني اسرائیلو) وویلې چې مونږ به په دوزخ کښې لږ وخت یاستو بیا به تاسو پکښې زمونږ خلافت او نیابت وکړئ.

نو نبي کریم ﷺ ورته په جواب کښې وویلې چې: تاسو په دوزخ کښې چغې شئ: په الله ﷻ باندې سوګند دی چې مونږ به هیڅکله په دوزخ کښې ستاسو خلافت او نیابت ونه کړو.

ګناهونو په چا احاطه کړې ده؟

۵_ په ﴿ بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ ﴾ کښې د "مَن" د کلمې څخه کفار مطلب دي چې ګناهونو ورباندې عقیدةً او عملاً احاطه کړې ده. نو ځکه ورته د دائمي دوزخ سزا ټاکلې شوې ده.

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۰۴
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۵۱۳
(۳) الدر المنثور ج۱ ص۲۰۲
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۱۵
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۸۶۰

که څه هم مؤمنان عاصیان جوړېدلی شي مګر ګناهونه وربانديې احاطه نه شي کولی چې د توحيدي عقيدې او د ايمان درلودونکي دي، نو دوی به دوزخ ته د داخلېدلو په صورت کښې هلته همېشه نه وي، او د څه وخت څخه وروسته به ترې د الله ﷻ په فضل او رحمت سره رابهر شي.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَاءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنكُمْ وَأَنتُم مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنتُمْ هَٰؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم مِّن دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ۚ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ۖ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾﴾

[۸۳] اوهغه وخت (ياد کړه) چې مونږ د بني اسرائيلو څخه کلک عهد واخست چې تاسو به عبادت نه کوئ مګر د الله ﷻ (او بس).

او تاسو به مور او پلار سره (نيکي کوئ) نيکي کول. او د قرابت د لرونکو سره هم او د يتيمانو او د مسکينانو سره هم، او تاسو به خلکو ته ښائسته وينا کوئ (خير به يې غواړئ).

او تاسو به لمونځونه دروئ او زکاتونه به ورکوئ. بيا تاسو (د ذکرو شوو احکامو څخه) مخونه واړول مګر ستاسو د جملې څخه لږ کسانو (مخونه وانه ړول) حال دا چې تاسو د إستمرار په توګه اعراض کوونکي ياست.

[۸۴] او (ای بني اسرائيلو!) تاسو هغه وخت ياد کړئ چې مونږ ستاسو څخه کلک عهد واخست چې تاسو به خپلې وينې نه تويوئ او تاسو به خپل ورونه د خپلو کورونو څخه نه وباسئ. بيا تاسو (په همدغه عهد باندې) اقرار وکړ حال دا چې تاسو (ورباندې سمدستي هم) شهادت ورکوئ.

[۸۵] بيا تاسو ای همدغو (اقرار کوونکو او شهادت ورکوونکو کسانو)! خپل خانونه (خپل ورونه) وژنئ او ستاسو د جملې څخه يوه ډله د خپلو کورونو څخه وباسئ. (البته) په داسې حال کښې چې تاسو په ګناه او تجاوز سره د خپلو ورونو په ضرر (د نورو سره) کومک کوئ.

او که تاسو ته خپل ورونه په داسې حال کښې درشي چې بنديان وي نو تاسو د هغوی فديه ورکوئ (چې د بند څخه خلاص شي)

او شان دا دی چې د هغوی د کورونو څخه ويستل په تاسو باندې حرام کړی شوي دي (خو تاسو بې هيڅ پروا نه ساتئ)

ايا نو تاسو په څينې کتاب (تورات) باندې ايمان راوړئ او په څينې باندې (يې) کفر غوره کوئ؟ نو ستاسو د جملې څخه به د هغه چا څه جزا وي کوم چې دغه کار کوي (هيڅ جزا به يې نه وي) مګر په نژدې (او حقير) ژوند کښې به يې شرمندګي (جزا وي) او د قيامت په ورځ به دوی سخت عذاب ته ورتاو کړی شي.

او الله ﷻ د هغو جناياتو څخه ناخبره نه دی کوم چې تاسو يې (روزمره) عملي کوئ.

[۸۶] دغه (ذکره شوې ډله) هغه کسان دي کومو چې حقيرژوند دآخرت (په عوض) اخستی دی.

نو د دوی څخه به (په آخرت کښې) عذاب تخفيف نه کړی شي (بلکې دائم به پکښې کړېږي) او نه به دوی وي چې نصرت ورسره وکړی شي (او په زور سره د نجات خاوندان وګرخولی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو په مضامينو کښې دا مضمون هم شامل وه چې هغه کسان دائمي دوزخيان دي په کومو باندې چې ګناهونو احاطه کړې وي. او په دې ايتونو کښې دې ته اشاره ده چې همدغه مضمون په بني اسرائيلو باندې ښه تطبيق دی چې نه يې د اوامرو اطاعت کړی دی او نه يې د نواهيو څخه اجتناب کړی دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په دې ايتونو کښې دې ته اشاره کېږي چې هغو کسانو ته د ايمان راوړلو تمه بې خايه ده په کومو باندې چې ګناهونو احاطه کړې وي او په خپل يوه عهد باندې هم ولاړ نه پاتې کېږي. نو حاصل يې داسې راخېژي:

اې پيغمبره! په بني اسرائيلو باندې ګناهونو احاطه کړې ده او دائمي کور يې دوزخ دی نو د جنت د اختصاص دعوه يې غلطه ده. او دا څکه چې:

۱ـ ته خو هغه وخت ورياد کړه چې مونږ د همدوی څخه کلک تعهد اخستی وه چې تاسو به لاندې ارشادات په عمل کښې پياده کوئ:

الف: تاسو به يوازې د الله ﷻ عبادت کوئ او د شيطان د پيروۍ او عبادت څخه به اجتناب خپلوئ.

ب: تاسو به د مور اوپلار او نورو خپلوانو سره احسان کوئ او د صله رحمۍ څخه به کار اخلئ.

ج: تاسو به په يتيمانو او مسکينانو باندې ترحم خپلوئ او په خپلو مالونو کښې به د دوی حق نه هېروئ.

د: تاسو خلکو ته نېکې خبرې وکړئ د امر بالمعروف او نهي عن المنکر څخه کاروا‌خلئ او هغه حقايق ورته هوبهو څرګند کړئ کوم چې تاسو ته په خپل کتاب (تورات) کښې د آخر الزمان پيغمبر

په هکله معلوم دي، تاسو د تحریف څخه اجتناب وکړئ او خلک مه غلطوئ.

ه: تاسو لمونځونه ودروئ او زکاتونه اداء کړئ. یا په بل عبارت تاسو بدني عبادتونه او مالي عبادتونه ټول عملي کړئ.

۲ـ ای بني اسرائیلو! په ذکرو شوو ارشاداتو باندې تعهد دائمي وه چې تاسو ته هم شامل وه نو په کار وه چې تاسو هم په عمل کښې پیاده کړي وي، خو دغسې ونه شوه. دا ځکه چې د تعهد څخه وروسته بیا تاسو او ستاسو اسلافو د ارشاداتو تعمیل ته شا کړه مګر لږو کسانوورباندې وفا وکړه. دغه ورکې ډله ستاسو په اسلافو کښې تیره شوې ده او په تاسو کښې هم موجودیت لري او څه لرې نه ده چې په راتلونکي کښې پکښې نور کسان هم شامل شي. خو دا احتمال کمزوری دی چې تاسو مخ اړوونکي خلک یاست او مخ اړول مو عادت دی.

۳ـ ددې کبله چې په خپلو تعهداتو باندې نه درېدل ستاسو عادت دی، نو تاسو هغه وخت یاد کړئ چې:

الف: ستاسو څخه مونږ کلک تعهد اخستی وه چې خپلې وینې به نه تویوئ او د ورور وژنې څخه به په کلکه اجتناب خپلوئ.

ب: تاسو به خپل ځانونه د خپلو کورونو څخه نه وباسئ. یا په بل عبارت تاسو به په خپلو وروڼو باندې یرغل نه وروړئ او چاپه به ورباندې نه اچوئ چې د خپلو کورونو څخه یې وتلو ته مجبور کړئ او سامانونه یې چور او تالا کړئ.

ج: تاسو به د خپلو وروڼو په ضرر د نورو خلکو سره کومک نه کوئ چې توري ته لاس کړئ او د خپلو وروڼو د غلیمانو په څنګ کښې ودرېږئ.

د: که ستاسو په وروڼو باندې بل چا یرغل وروړ او هغوی یې اسیران کړه نو تاسو به یې فدیه ورکوئ ترڅو هغوی د بنده راخلاص شي.

۴ـ ای بني اسرائیلو! بیا تاسو په دغو تعهداتو باندې اقرار هم وکړ چې پوره کول یې لازم او ضرور دي حال دا چې تاسو په خپل اقرار باندې شهادت ورکوونکي یاست او ترې انکاري نه یاست.

۵ـ بیا تاسو (ای دغو اقرار کوونکو او شهادت ورکوونکو کسانو!) لاندې کړنلاره خپله کړه:

الف: تاسو د نن ورځې پورې خپل ځانونه بلکې خپل وروڼه وژنئ چې هیڅ ترحم ورباندې نه خپلوئ او نه خپل عهد درېه زړه کوئ.

ب: تاسو لګیا یاست د خپلو وروڼو یوه ډله د خپلو کورونو څخه وباسئ او یرغل ورباندې وروړئ. یا په بل عبارت تاسو د هغو کسانو سره کومکیان او مله یاست کوم چې ستاسو په وروڼو باندې په عصیان او تجاوز سره تېری کوي. تاسو د هغوی ملاتړ یاست او په عصیان او تجاوز کښې ورسره شریکان یاست.

۶ـ ای دغو کسانو! تاسو د ذکرو شوو څلورو تعهداتو څخه فقط په یوه تعهد باندې وفا خپلوئ او ورباندې کلک ولاړ یاست، هغه دا چې که تاسو ته خپل وروڼه په داسې حال کښې درشي چې

هغوی بندیان وي او اسیران نیولي شوي وي، نو تاسو هغوی ته فدیه ورکوئ ترڅو ورباندې د بند څخه خلاص شي او ازاد شي.

حال دا چې د همدغو بندیانو بندیانول او د خپلو کورونو څخه اخراجول او د همدغو په ضرر د نورو سره کومک کول په تاسو باندې حرام ګرځولي شوي وه، خو تاسو دغه تحریم د پښو لاندې کړ، او په عمل کښې مو پیاده نه کړ.

۷_ ای دغو کسانو! ایا نو تاسو د خپل کتاب (تورات) په ځینو احکامو باندې ایمان راوړی دی او عملي صورت ورکوئ او په ځینو نورو باندې کفر غوره کوئ، عمل ورباندې نه کوئ؟.
یا په بل عبارت: تاسو په ټول تورات ایمان راوړی دی او که په ځینې تورات؟ که په ټول تورات مو ایمان راوړی وي نو په عمل کښې یې ولې په دوه وو برخو باندې وېشئ او په انتخابي توګه ورباندې عمل کوئ؟.

۸_ ای بني اسرائیلو! نو د هغه چا به څه سزا او جزا وي کوم چې په خپل کتاب باندې په انتخابي توګه عمل کوي؟ د دغسې کس هیڅ سزا نه ده مګر دا چې په دغه نړۍ ژوند کښې یې رسوائي او شرمندګي ده، او د قیامت په ورځ به همدغه ډول کسان ډېر سخت عذاب ته ورټېل وهلی شي او پکښې به ورواچولی شي. او دا خکه چې الله ﷻ د هغې کړنلارې څخه ناخبره نه دی کومه چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره انتخابه کړې ده.

۹_ ای پیغمبره! دغه ذکره شوې ډله هغه کسان دي کومو چې په آخرت سره نړۍ ژوند اخستی او غوره کړې ده، نو د دغې ډلې څخه به د قیامت په ورځ عذاب تخفیف نه کړی شي او نه به ورسره نصرت او کومک صورت ونیسي چې نجات او خلاصون ترې مونده کړي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ الآية کښې چې کومو احکامو ته اشاره شوې ده د هغو حفاظت په ټولو ادیانو کښې فرض ګرځولی شوی وه، چې په مونږ باندې هم فرض کړی شوی دی لکه چې پوره وضاحت یې د [النساء: ۲۶، ۲۷] ایتونو کښې نازل شوی دی.

خو په دې زمانه کښې دیتیمانو حقوقو ته ډېره پاملرنه په کار ده چې په روان جهاد کښې تقریبًا یونیم ملیون مجاهدین شهیدان شوه چې مېرمنې یې کونډې شوې او ماشومان یې یتیمان شوه.

که د یتیمانو پاملرنه د نظره وغورځوله شي او ښوونې او روزنې ته یې توجه ونه کړی شي نو دوی به بې ادبه غټ شي او شریعت به همدوی د پښو لاندې کړي حال دا چې پلرونه یې د اسلام د ترقۍ دپاره شهیدان شوي دي. که پاملرنه ورته ونه کړی شي نو هغوی به یا په هوټلونو کښې شاګردان جوړ شي او یا به د ډمانو شاګردي خپله کړي.

مونږ ته دې الله ﷻ توفیق راکړي چې په خپلو مواثیقو باندې کلک ودرېږو او د بني اسرائیلو خط السیر خپل نه کړو.

په یاد ولرئ!

۲ـ په ﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ ﴾ کښې د "ثُمَّ" په ضمیر سره د تغلیب په توګه د بني اسرائیلو ټول وړاندېنې او وروستني مخاطب ګرځولې شوي دي. او دا ځکه چې د ﴿وَأَنتُم مُّعْرِضُونَ﴾ جمله د ذکر شوي ضمیر څخه حال واقع شوې ده او په استمرار باندې دلالت کوي، که بالفرض وروستني پکښې د تغلیب په توګه شامل نه وی نو ذکره شوې جمله به نه وې نازله شوې چې د وړاندېنیو اعراض خو په مرګ سره ختم شوی دی او استمرار پکښې صورت نه شي نیولی.

دا دیو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ إِلَّا قَلِيلًا مِّنكُمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې ټول پخواني بني اسرائیل عهد ماتوونکي او بې لوظه نه وه لکه چې په وروستنیو کښې عبد الله بن سلام او د ده ملګري په خپل عهد کلک ولاړ او دینداره وه او د همدې کبله په ایمان باندې مشرف وګرځېده.

یوه مقدمه

۳ـ په دې مقام کښې د ښه وضاحت دپاره د مقدمې په توګه لاندې معلومات په ذهن کښې ساتل په کار دي[۱].

الف: د هجرت څخه وړاندې په مدینه منوره کښې دوه ډوله خلک اوسېدل چې یو ډول یې مشرکان وه او په دوه پښو ویشلي شوي وه، چې یوې پښې ته یې "أوس" ویل او بله پښه د "خزرج" په نامه یادېده. د دغو دواړو قبیلو (أوس، خزرج) ترمنځ ډېره اوږده دښمني موجوده وه چې یو سلو شل (۱۲۰) کاله سابقه یې درلوده.

ب: دغو دواړو قبیلو به سره یو تربله وخت په وخت جنګونه کول او کورونه به یې سره تالا کول بلکې نه به یې په وژلو صرفه کوله او نه په اسیرولو او نه په بل ضرر رسولو.

ج: د مدینې منورې دوهم ډول اوسېدونکي یهودان (بني اسرائیل) وه چې په لاندې درېوو قبیلو باندې ویشلي شوي وه:

اول: یوه قبیله د بني قینقاع په نامه یادېده.

دوهم: دوهمې قبیلې د بني قریظه نوم درلود.

درېم: درېمه قبیله د بني نضیر په نامه مشهوره وه.

د: اولنۍ دواړه قبیلې (بني قینقاع، بني قریظه) د مشرکانو د "أوس" د قبیلې حلیفانې وې چې په ښه او بده کښې ورسره شریکانې وې او په جنګونو کښې به یې د همدوی په ګټه ګډون کاوه.

اما د یهودانو درېمه قبیله (بني نضیر) د مشرکانو د "خزرج" د قبیلې حلیفه او ملګرې وه.

هـ: کله به چې جنګ پیل شو نو د یهودانو ذکرې شوې درېواړه قبیلې به د مشرکانو د دوه وو قبیلو ترڅنګ ودرېدلې او په مقابل طرف باندې به یې هغه نادودي ترسره کولې کومې به چې د

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۰؛ تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۸۳

هغوی حلیفانو ترسره کولې. نو دوی به خپل هغه ورونه وژل او بندیانول او هم به یې د کورونو څخه ویستل کوم به چې په مقابل طرف کښې ولاړ وه.
و: کله به چې جنګ سوړ شو نو د یهودانو درېواړه قبیلې به د اسیرانو په ازادولو او د دوی په فدیه ورکولو کښې سره متفقې شوې.
ز: کله به چې ورته چا پوښتنه راجع کړه چې دغه اسیران خو همدا ستاسو په لاس اسیران شوي دي، که تاسو ورسره څه خواخوږي درلودی نو اسیران به مو نه ګرځولی، نو د خپل لاس اسیران څنګه په فدیه ورکولو سره ازادوئ؟
د یهودانو جواب به دا وه چې دغه (فدیه ورکول) زمونږ د تورات حکم دی او مونږ غواړو چې د خپل کتاب احکام عملي کړو.
ح: چې بیا به ورته پوښتنه راجع کړی شوه چې په تورات کښې خو په تاسو باندې د خپلو ورونو وژل او د کوره ویستل او هم د دوی په ضرر د چا سره کومک کول هم حرام دي نو تاسو دغه درېواړه کارونه ولې عملي کوئ او د خپل کتاب (تورات) لحاظ نه ساتئ:
نو د یهودانو جواب به دا وه چې مونږ د خپلو حلیفانو کمزوري نه شو زغملی که څه هم زمونږ د کتاب احکام د پښو لاندې کېږي.

د ایتونو تازه مصداق

۴ـ سبحان الله تقریبًا څوارلس سوه (۱۴۰۰) کاله وروسته نن ورځ [1] د بني اسرائیلو عادت د آخر الزمان پیغمبر په دعوتي امت کښې ظهور وکړ او د ایتونو مصداق تحقق وموند هغه دا چې:
الف: د امریکایانو سختې بمبارۍ په عراقیانو روانې دي چې اوه زره ټنې بمونه وربانديې وروي، او هیڅ زړه سوی او ترحم وربانديې نه لري.
ب: خو د دې سره ـ سره امریکایان وایي چې مونږ په عراقي بندیانو باندې ډېر ترحم او زړه سوی کوو، حال دا چې همدغه بندیان د همدوی د بې رحمیو د کبله بندیان شوي دي.
ج: لنډه دا چې امریکایان په عامو عراقیانو باندې وحشیانه بمبار کوي او د عراقي بندیانو سره په انساني وضعه باندې ویاړي او خپله فریضه یې بولي، حال دا چې د انساني وضعې غوښتنه دا ده چې بمباري یې وربانديې بنده کړې وی.

هېر مو نه شي!

۵ـ هېر مو نه شي! چې په ﴿وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَـٰرِكُمْ﴾ کښې د "أَنْفُس" د کلمې څخه په دې مقام کښې خپل مسلکي ورونه مطلب دي.
شاید چې د ورونو څخه د ﴿أَنفُسَكُمْ﴾ په تعبیر سره به دې ته اشاره وي چې هر مسلمان ته په

---
(۱) ۱۳۶۹/۱۱/۶ هـ ش

کار دي چې بل مسلمان ورور د خپله خانه کم ونه ګڼي او د هغه ضرر او وژلو ته د خپل ځان د ضرر او د خپل ځان د وژلو په نظر وګوري.

دغه ډول تعبیر په بل ایت کښې داسې نزول موندلی دی چې: ﴿ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ [النور: ۶۱] یعني: نو کله چې تاسو کورونو ته داخلیږئ نو په خپلو خانو (په خپلو ورونو) سلام واچوئ.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادِّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى»[۱] یعني: ای کتونکیه! ته مؤمنان ګورې چې یو تربله سره په مهربانۍ او دوستۍ کښې او هم په میلان (او نرمۍ) کښې د یوه جسد غوندې دي، چې کله جسد د یوه اندام څخه شکایت وکړي (یو اندام مریض شي) نو د جسد متباقي اندامونه سره یو تربله په بې خوبۍ او تبې سره ناروغ کړي (ټول بې خوبه او ټول تبه ونیسي).

اعرابي تحلیلونه

۶ـ په دې مقام کښې لاندې دوه اعرابي تحلیلونه ولولئ:

الف: په ﴿ ثُمَّ أَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ أَنتُمْ ﴾ کلمه مبتداء ده اود ﴿ تَقْتُلُونَ ﴾ کلمه یې خبر واقع شوې ده او د ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾ کلمه منادی ده چې د "یَا هٰؤُلَاءِ" په تاویل سره معترضه جمله ده[۲]، یعني: ای دغو اقرارکوونکو او شهادت ورکوونکو کسانو! بیا همدا تاسو خپل ځانونه (خپل ورونه) ووژل (او احکام مو د پښو لاندې کړه).

ب: په ﴿ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ﴾ کښې د "هُوَ" کلمه د شان ضمیر ده (چې مرجع نه غواړي) او مبتداء ده.

د ﴿ إِخْرَاجُهُمْ ﴾ کلمه بله مؤخره مبتداء ده او ﴿ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ ﴾ یې مقدم خبر دی، نو دغه جمله د "هُوَ" دپاره هم تفسیره ده او هم یې خبر ده[۳]، یعني: او شان دا دی چې د خپلو ورونو د کوره ویستل په تاسو باندې په تورات کښې حرام ګرځولي شوي وه خو تاسو یې هیڅ پروا خپله نه کړه.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: دذکرو شوو بیاناتو څخه ځرګنده شوه چې په ﴿ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ کښې د "بَعْض" کلمه د فدیه ورکولو څخه کنایي ده، او په ﴿ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ﴾ کښې د "بَعْض" کلمه د لاندې دریو حکمونو څخه عبارت ده:

(۱) د ورور وژل، (۲) د ورور د کوره ویستل، (۳) د ورور په ضرر د غلیمانو سره کومک کول.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۸۸۹
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۹۱
(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۲

نو پوښتنه دا ده چې ایا په عصیان او عملي جنایت سره څوک کافر ګرځي؟

مونږ وایو چې: د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د شریعت حکم دا دی چې په بد عملی باندې مؤمن کس نه کافر کېږي ترڅو یې چې حلال نه وي ګڼلی، همدغه موضوع به ان شاء الله ﷻ د [آل عمران:۲۴] ایت لاندې د نصوصو په رڼا کښې واضحه شي.

خو په ایت شریفه کښې د موسی ﷺ د شریعت حکم راحکایت شوی دی، نو څه لرې نه ده چې هلته به په بدعملی باندې سړی کافر ګرځېده[۱]، او یا به هغوی ورسره انکار هم ملګری کړی وي الله ﷻ ته د زړونو په شمول هر شئ معلوم او څرګند دی.

د ایت شریف ارشاد

۸ـ په ﴿إِلَّا خِزۡيٌ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾ کښې مونږ ته ارشاد دی چې په ورور وژنه او بې اتفاقی کښې د آخرت د عذاب څخه په غیر دنیاوي شرمندګي او رسوائي هم نغښتې ده.

همدې مطلب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿وَلَا تَنَٰزَعُواْ فَتَفۡشَلُواْ وَتَذۡهَبَ رِيحُكُمۡ﴾ [الأنفال:۴۶] یعني: او تاسوخپلمنځي جګړې مه کوئ چې (په دې صورت کښې به) کمزوري شئ (هم به بې زړه شئ) او قوت به مو لاړ شي.

د ذکرو شوو ایتونو مضمون یوه پښتون شاعر[۲] په خپلو اشعارو کښې څومره ښه ځای په ځای کړي دي چې ویلي یې دي چې:

فرق چې نه وي په سپین په تور کښې :: عزت به نه وي په هغه کور کښې
دولت به لاړ شي د هغو خلکو :: چې سره همېش وي په شرو شور کښې

۹ـ په ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا بِٱلۡأٓخِرَةِ﴾ کښې الله ﷻ د بني اسرائیلو د جنایاتو بنیاد ته اشاره کړې ده. او دا څکه چې هرڅوک چې په دنیا حارص او محبت کوونکی جوړ شي نو هغه بیا د یوه جنایت څخه هم مخ نه اړوي او د هر ډول عصیان مرتکب ګرځي.

همدې مطلب ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَا ذِئْبَانِ جَائِعَانِ أُرْسِلَا فِي غَنَمٍ بِأَفْسَدَ لَهَا مِنْ حِرْصِ الْمَرْءِ عَلَى الْمَالِ وَالشَّرَفِ لِدِينِهِ»[۳] یعني: دوه وږي لیوان چې د ګډو په رمه کښې خوشې کړی شي (چې ګډې شپون ونه لري) ګډو ته دومره فاسدوونکی نه دی څومره چې په مال او عزت باندې حرص کول د سړي دین فاسدوونکی دی.

﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَى ٱلۡكِتَٰبَ وَقَفَّيۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِۦ بِٱلرُّسُلِۖ وَءَاتَيۡنَا عِيسَى ٱبۡنَ مَرۡيَمَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدۡنَٰهُ بِرُوحِ ٱلۡقُدُسِۗ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمۡ رَسُولُۢ بِمَا لَا تَهۡوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسۡتَكۡبَرۡتُمۡ

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۱۴
(۲) خوشحال خان ختک.
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۶۲

فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ ﴾

[٨٧] او یقیناً مونږ موسی علیه السلام ته کتاب (تورات) ورکړی وه او د هغه علیه السلام څخه وروسته مو پرله پسې پیغمبران وراستولي وه.

او عیسی بن مریم علیه السلام ته مو (چې د همدغو پیغمبرانو د جملې څخه وه) ښرګند معجزات ورکړي وه او په روح القدس (جبرائیل علیه السلام) سره مو تائید کړي وه.

ایا نو هرکله چې تاسو ته یوه پیغمبر هغه شی دروړی دی کوم چې ستاسو خوښ نه وه نو تاسو (ورباندې) تکبر کړی دی چې یوه ډله مو (فقط) تکذیبه کړې ده او یوه ډله (برسېره په تکذیب تاسو وژنی:

[٨٨] او بني اسرائیل (یهودان) وایي چې: زمونږ زړونه (د دعوت د قبول څخه) په تیکي کښې دي (څوک نه شي کولی چې څه خبره پکښې ورننباسي).

(دغسې نه ده چې دوی خیال کوي) بلکې الله جل جلاله د دوی د کفر په سبب په دوی باندې لعنت ورنازل کړی دی (او د خپل رحمت څخه یې لرې کړي دي).

نو دوی ډېر لږ ایمان راوړي (ایمان راوړونکي کسان یې ډېر لږ دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایاتونو کښې هم د وړاندېنیو ایاتونو مضامین تعقیب شوي دي چې په بني اسرائیلو باندې د هره طرفه ګناهونو احاطه کړې ده نو د ایمان د راوړلو تمه ورته په کار نه ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د بني اسرائیلو په ارتباط په خپل امت باندې څه نور وضاحت هم قرائت کړه چې ګناهونو ورباندې احاطه کړې ده او د ایمان تمه ورته په کار نه ده هغه دا چې:

١_ مونږ هغوی ته جلیل القدر پیغمبر موسی علیه السلام وراستولی وه او د هدایت دپاره مو کتاب (تورات) هم ورکړی وه ترڅو هغوی دهمدغه کتاب په رڼاکښې خپل د دنیا اوآخرت کارونه برابرکړي

٢_ بیا مو د موسی علیه السلام څخه وروسته هغوی ته وخت په وخت (یو په بل پسې) ډېر پیغمبران وراستول، چې ټولو د همدغه کتاب (تورات) تعمیل ته دعوت چلاوه.

٣_ بیا مونږ د دغو ټولو پیغمبرانو په پای کښې عیسی بن مریم علیه السلام د پیغمبر په حیث وراستاوه او د بني اسرائیلو د پیغمبرانو سلسله مو ورباندې ختمه کړه.

مونږ عیسی علیه السلام ته د نبوت د اثبات دپاره ښې پرېمانه معجزې ورکړې وې چې د ایمان د راوړلو دپاره یې کفایت کاوه.

او همدغه پیغمبر مو په جبرائیل علیه السلام سره په امتیازي توګه تائید کړی وه، چې هغوی هم د دغه

امتیازي تائید څخه انکار نه شي خپلولی.

۴ـ ای بني اسرائیلو! څرنګه چې تاسو هم اعتراف لرئ چې تر ډېر وخته پورې د نبوت سلسله په تاسو کښې روانه وه، نو پوښتنه دا ده چې تاسو د دغو پیغمبرانو سره څه چال چلند غوره کړ نو جواب یې دا دی چې هر کله چې تاسو ته خپلو پیغمبرانو هغه حکم دروړی دی کوم به چې تاسو نه خوښاوه، کوم به چې ستاسو د خواهشاتو سره مخالف وه، نو تاسو به وربانديې تکبر وکړ او لاندې چال چلند ته به مو لاس واچاوه:

الف: یوه ډله مو تکذیب کړه چې تاسو د نبوت په دعوه کښې دروغژنان یاست.

ب: بله ډله مو په تکذیب باندې علاوه شهیدان کړه او د دښمنانو په نظر مو ورته وکاته، بلکې تاسو اوس هم لګیا یاست د آخر الزمان پیغمبر د قتل او شهیدولو دسائس جوړوئ.

۵ـ ای پیغمبره! بني اسرائیل په ذکرو شوو جنایاتو باندې علاوه تاته نورې کفرې خبرې هم دراوروي. هغه دا چې:

الف: زمونږ زړونه د علومو جوالونه دي مونږ ستا علم او دین ته څه ضرورت نه لرو چې ایمان درباندې راوړو.

ب: زمونږ زړونه په غلافونو کښې دي او ستا په شمول هیڅوک نه شي کولی چې د دعوت اثر ورننباسي، زمونږ د ایمان راوړلو دپاره ستا هلې ځلې ټولې عبثې او بې ګټې دي.

۶ـ دغسې نه ده لکه چې هغوی خیال کوي بلکې الله ﷻ وربانديې د کفري عقیدې د خپلولو د کبله خپل لعنت وروړی دی او د رحمت څخه یې لرې کړي دي، نو د ایمان په راوړلو کښې یې برخه پاتې نه ده.

۷ـ ای پیغمبره! څرنګه چې بني اسرائیل د پیغمبرانو د قتل په شمول د زښتو ډېرو جنایاتو مرتکب ګرځېدلي دي او الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړي دي، نو د دوی ډېر لږ کسان به ایمان راوړي او اکثریت به یې کفار پاتې شي.

نو ته ورته تمه مه کوه او نه دې ورته مؤمنان تمه کوي چې هغوی به په ایمان مشرف وګرځي.

توضیحات

۱ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[1] د بني اسرائیلو د پیغمبرانو په هکله لیکلي دي چې ټول تعداد یې څلور زره (۴۰۰۰) یا اویا زره (۷۰۰۰۰) وه، مګر مونږ وایو چې یوازې الله ﷻ ته معلومه ده چې اصلي تعداد به یې څو تنو ته رسېده. خو سلسله یې په موسی ﷺ سره پیل شوې وه او په عیسی ﷺ باندې یې اختتام موندلی وه چې ټولو پیغمبرانو د تورات د تعمیل دپاره دعوت چلاوه، یوازې عیسی ﷺ (چې انجیل وربانديې نازل شوی وه) د تورات ځینې احکام یې منسوخ ګرځولي وه چې ځینې حرام شیان یې ورته حلال کړه چې د [آل عمران: ۵۰] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۱٦

همدارنګه عیسی علیه السلام ته څه معجزات هم ورکړی شوي وه چې د خینو نومونه د [المائدة: ۱۱۰] ایت کښې نازل شوي دي.

د "رُوح القدس" معنی

۲_ په ﴿ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ﴾ کښې د "رُوح الْقُدُس" کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده(۱). خو بهتر تفسیر یې دا دی چې دا د جبریل علیه السلام لقب دی(۲). شاید چې دا لقب به د دې کبله ورکړی شوی وي چې دغه پرښته د وحې راوړونکې ده او پوره څرګنده ده چې وحې د خلکو دپاره د دنیا او آخرت د ژوند دپاره د روح مثال لري. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: په یوه اوږده حدیث کښې یوه ورځې عمر رضی الله عنه (امیر المؤمنین) د أبو هریره رضی الله عنه څخه په سوګند سره پوښتنه وکړه چې ایا تا د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي دي چې حسان رضی الله عنه ته یې په «اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» په کلماتو سره دعاء وکړه چې: ای الله! حسان رضی الله عنه په روح القدس (پاکې پرښتې) سره تائید او قوي کړې. نوموړي صحابي رضی الله عنه جواب ورکړ چې: «اللَّهُمَّ نَعَمْ»(۳) یعنې: هو، ما دغه دعاء اورېدلې ده، ای الله! ته شاهد یې.

ب: یو ځل نبي کریم ﷺ حسان رضی الله عنه مخاطب کړ چې: «اهْجُهُمْ أَوْ هَاجِهِمْ وَجِبْرِيلُ مَعَكَ»(۴) یعنې: ای حسانه! (زما څخه په خپلو اشعارو کښې د مشرکانو د بدو خبرو دفاع وکړه او) وبې کنځه حال دا چې جبرائیل علیه السلام درسره ملګری دی.

په جبرائیل علیه السلام سره د عیسی علیه السلام تائید

۳_ پاتې شوه دا خبره چې الله ﷻ په څه ډول په جبرائیل علیه السلام سره عیسی علیه السلام تائید کړی او قوي کړی وه؟، نو د دغه تائید لاندې مثالونه ولولئ:

الف: د عیسی علیه السلام د ولادت دپاره د الله ﷻ د پلوه جبرائیل علیه السلام ذریعه ګرځولې شوې وه چې د [مریم: ۱۶_۳۴] ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: عیسی علیه السلام به چې چرته ګرځېده نو هلته به ورسره جبرائیل علیه السلام ملګری وه حتی چې اسمان ته دواړه ملګري ختلي او د قیامت په قرب کښې به دواړه ملګري ځمکې ته رانښکته شي، او داسې نور(۵).

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: بني اسرائیلو خو ډېرخوا پیغمبران علیهم السلام وژلي وه، نه دا چې په راتلونکي

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۹۶
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۲؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۱۰۵
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۰۰
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۷
(۵) البحر المحیط ج۱ ص۴۸۱

کېنې به یې وژني، نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد د ﴿ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴾ په عوض ﴿وَفَرِيقًا قَتَلْتُمْ﴾ نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې دا د دې دپاره چې:

الف: ترڅو اورېدونکي د هغوی پیغمبر وژنه حاضره وګڼي او پوه شي چې دا څومره زیات قبیح او بد کار دی چې څوک خپل ناصحان او خیرغوښتونکي کسان وژني.

ب: ترڅو دې ته اشاره شي چې بني اسرائیل (یهودان) د خپلو پلرونو په کړنلاره راضي او خوښ دي، حتی که بالفرض په دې زمانه کښې د هغوی پیغمبران ژوندي وی نو د وژلو به یې وړباندې صرفه نه وی کړې.

د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د وژلو هڅې

۵ـ بني اسرائیلو (یهودانو) د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د وژلو هڅې هم کړې دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: یو ځل هغوی په نبي کریم ﷺ باندې کوډې (جادو) کړی وه ترڅو یې په شهادت باندې ورسوي، چې د احادیثو په رڼا کښې د همدې مطلب پوره تفصیل ان شاء الله ﷻ د "سُورة الْفَلَق" په شان نزول کښې راروان دی.

ب: د څو احادیثو لنډ مضمون دی چې:

اول: یو ځل یوې یهودۍ ښځې د خیبر په غزا کښې په نبي کریم ﷺ باندې زهرجنه غوښه وخوره ترڅو یې په شهادت باندې ورسوي[۱].

دوهم: نبي کریم ﷺ نوموړې یهودۍ ښځه راوغوښتله او مخاطبه یې کړه چې: ایا تا په دغې غوښه کښې زهر اچولي دي؟

دریم: هغې اعتراف وکړ چې: هو! ما دغه کار کړی دی خو ته چا خبر کړې؟

څلورم: نبي کریم ﷺ د پسه لاس ته اشاره وکړه او ویې ویلې چې: «أَخْبَرَتْنِي هَذِهِ»[۲] یعني: زه دغې غوښې (د پسه لاس) خبر کړم کوم چې دغه دی زما په لاس کښې دی.

پنځم: نبي کریم ﷺ د خپل مرض الموت په وخت کښې فرمایلي دي چې: «مَا أَزَالُ أَجِدُ أَلَمَ الطَّعَامِ الَّذِي أَكَلْتُ بِخَيْبَرَ فَهَذَا أَوَانُ وَجَدْتُ انْقِطَاعَ أَبْهَرِي مِنْ ذَلِكَ السُّمِّ»[۳] یعني: زه په دوامداره توګه وم چې د هغه زهرجن خوراک د کبله مې په خپل بدن کښې درد مونده ګاوه کوم چې ما په خیبر کښې خوړلی وه. نو دغه (اوس) هغه وخت دی چې زه پکښې د همدغو زهرو د کبله د خپل شاړګ پرې کېدل مونده کوم.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۳۵
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۶۴
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۳۷

"غُلف" څه معنی؟

۶_ په ﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ کښې د ﴿غُلْفٌ﴾ کلمه د "أَغْلَف" _لکه "أَشْرَف"_ جمعه ده، هر شی
چې په غلاف (پوښ) کښې وي هغه ته د "أَغْلَف" لقب ورکولی کېږي[۱]. یعنې: بني اسرائیل (یهودان)
وایي چې زمونږ زړونه ستا د دعوت د قبول څخه په غلاف (پوښ) او پرده کښې پټ دي، ته نه شې
کولی چې خپل دعوت پکښې ورننباسې. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکات ولولئ:

الف: د یهودانو دغه خبره د مشرکانو هغې خبرې ته ورته ده کومه چې الله ﷻ د هغوی د خولې
څخه راحکایته کړې ده چې: ﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ﴾ [حم السجدة:۵] یعنې: او
مشرکان وایي چې زمونږ زړونه د هغه شي څخه په پرده کښې دي د کوم دپاره چې ته مونږ دعوتوې

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې ټول زړونه په څلورو ډولونو سره تقسیم کړي دي او بیا
یې فرمایلي دي چې: «وَأَمَّا الْقَلْبُ الْأَغْلَفُ فَقَلْبُ الْكَافِرِ»[۲] او هر چې أغلف (په پوښ کښې) زړه دی نو
هغه د کافر زړه دی چې د حق د اورېدلو څخه پټ دی.

یو اعرابي تحلیل

۷_ په ﴿فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ﴾ کښې د "مَا" توری د قلت په مبالغې باندې دلالت کوي[۳]، او د
"قلیلًا" کلمې په نصب کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۴]، خو کوم احتمال چې مونږ
ته غوره برېښي هغه دا دی چې دغه کلمه (قلیلًا) د خپل مقدر موصوف په لحاظ د ﴿يُؤْمِنُونَ﴾ دپاره
مفعول مطلق واقع شوې ده، ته به وایې چې داسې یې نزول موندلی دی چې: "فَيُؤْمِنُونَ إِيمَانًا قَلِيلًا
غَايَةَ الْقِلَّة".

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ایمان قلت په درېوو ډولونو سره صورت نیولی شي او څه لرې نه دي
چې د بدلیت په لحاظ درېواړه ډولونه اراده کړی شوي وي. هغه دا چې:

الف: د "مُؤمن به" د قلت په لحاظ. یعنې نو یهودان د خپل کتاب په ډېرو لږو احکامو باندې
ایمان راوړي. همدې مضمون ته په [البقرة:۸۵] ایت کښې اشاره شوې ده چې ایا نو تاسو په خپل
خینې کتاب باندې ایمان راوړئ او په خینې باندې کفر غوره کوئ؟

ب: د زمانې د قلت په لحاظ سره. یعنې هغوی د آخر الزمان پیغمبر په دین باندې ډېر لږ وخت
ایمان راوړي. همدې مضمون ته په [آل عمران:۷۳] ایت کښې اشاره شوې ده چې د اهل الکتابو بډا
ډله (مشران خپلو کشرانو) ته وایي چې تاسو د سهار د مخې په آخر الزمان پیغمبر باندې ایمان

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۸۵؛ لسان العرب ج۹ ص۲۷۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۳۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۲۸
(۴) البحر المحیط ج۱ ص۴۸۴

راوړئ او د بېګاه د پلوه وربانديې کفر غوره کړئ شايد چې د دغه دين پيروان هم ترې راواوړي او ستاسو ملګرتيا خوښه کړي.

ج د اشخاصو د قلت په لحاظ. يعنې نو د هغوی ډېر لږ کسان به ايمان راوړي او په محمدي (ﷺ) دين باندې به عقيده خپله کړي لکه عبد الله بن سلام رضی الله عنه او د ده ملګري.

﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَـٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ ۚ فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا ٱشْتَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بَغْيًا أَن يُنَزِّلَ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۖ فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ۚ وَلِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾ ﴾

[۸۹] او هرکله چې بني اسرائيلو ته د الله ﷻ د نزده داسې کتاب ورغی (ورورسېد) چې د هغه (کتاب يعنې تورات) تصديق کوونکی وه کوم چې د هغوی سره شتون درلود (نو هغوی وربانديې کفر غوره کړ).

حال دا چې هغوی (د تصديق کوونکي کتاب د ور رسېدلو څخه) مخکښې (په همدې کتاب او د همدې کتاب په راوړونکي پيغمبر) سره په هغو کسانو باندې نصرت غوښت کومو چې کفر (شرک) غوره کړی وه.

نو هر کله چې هغوی ته هغه شی (کتاب) ورغی کوم يې چې ښه پېژانده نو کفر يې وربانديې اختيار کړ، نو په کفارو باندې د الله ﷻ لعنت دی (چې په خپله خبره نه ودرېږي).

[۹۰] ډېر بد شی وه (البته) داسې شی چې بني اسرائيلو وربانديې خپل ځانونه خرڅ کړي وه. (هغه دا چې) هغوی په هغه کتاب (قرآن کريم) باندې (د ايمان راوړلو په عوض) کافر کېدل د حسد د کبله غوره کړه چې الله ﷻ د خپلو بندګانو د جملې څخه د خپل فضل څه برخه په هغه چا باندې ورنازله کړه کوم ته يې چې اراده وشوه.

نو بني اسرائيلو (يهودو) د يوه غضب دپاسه په بل غضب باندې رجوع وکړه (او خپلو ځانونو ته يې په دنيا کښې غضبونه وګټل).

او (په آخرت کښې) د کفارو دپاره سپکوونکی (تحقيروونکی) عذاب (تياکلی شوی) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوی دی چې په بني اسرائيلو (يهودانو) باندې ګناهونو احاطه کړې ده او د الله ﷻ لعنت وربانديې ورېدلی دی نو د ايمان د راوړلو تمه ورته په کار نه ده. چې حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د بني اسرائیلو (یهودانو) په هکله لاندې مطالب هم قرائت کړه:

۱ـ هر کله چې هغوی ته د الله ﷻ د پلوه کتاب (قرآن کریم) ورشي او ورباندې قرائت کړی شي نو سمدستي ورباندې کفر غوره کوي او ترې منکرېږي چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی.

سره د دې چې ذکر شوی کتاب (قرآن کریم) د هغه کتاب تصدیق کوونکی دی کوم چې د هغوی سره دی، چې د تورات څخه عبارت دی، نو که بالفرض دغه کتاب د هغوی د کتاب تصدیق نه کولی، نو بیا به یې د انکار حق درلودی.

۲ـ د دغه کتاب (قرآن کریم) د نزول څخه وړاندې او هم د هغه چا د مبعوثیت څخه وړاندې چې دغه کتاب ورباندې نزول موندلی دی، هغوی همدغه کتاب او همدغه پیغمبر ته سترګې په لار وه چې ای الله! دغه آخر الزمان پیغمبر مبعوث کړه ترڅو مونږ ورباندې ایمان راوړو او په جهاد کښې یې ترڅنګ کلک ودرېږو ترڅو مونږ د همدغه پیغمبر په قوت سره په هغو کسانو باندې غلبه مونده کړو او د تسلطه یې خلاصون مونده کړو کومو چې کفر او شرک اختیار کړی دی او په هیڅ پیغمبر باندې عقیده نه خپلوي.

۳ـ نو هر کله چې ورته ذکر شوی پیغمبر ورغی او هغه علامات یې ټول په سترګو ولیده کومو چې په آخر الزمان پیغمبر پورې اختصاص درلود، نو سمدستي ورباندې کافر شوه او بالکل ترې انکاري وګرځېده.

۴ـ نو په دغو کفر اختیاروونکو کسانو باندې د الله ﷻ لعنت دی او د ده ﷻ د رحمت څخه لرې دي چې د معرفت او پېژاندنې سره سره په عنادي توګه په کفر کلک دي.

۵ـ ای پیغمبره! نو هغه شی ډېر بد شی دی چې یهودانو ورباندې خپل ځانونه پلورلي دي هغه دا چې:

الف: هغوی د عناد د کبله په هغه شي باندې کفر او انکار غوره کړی دی کوم چې الله ﷻ په حقه نازل کړی دی چې هغه د قرآن کریم څخه عبارت دی.

ب: د عناد بنیاد یې دا دی چې هغوی نه خوښوي چې په بل چا باندې څه وحې نازله کړی شي حال دا چې د الله ﷻ فضل په هغوی پورې محصور او ایسار نه دی بلکې د خپلو بندګانو څخه یې چې په هر چاباندې اراده وشي په هغه باندې خپل فضل ورنازلوي او پیغمبر یې ګرځوي.

۶ـ نو د دغه بخل او عناد د کبله بني اسرائیلو (یهودانو) د یوه غضب د پاسه په بل غضب سره هم رجوع وکړه چې دوه غضبونه یې په خپلو اوږو بار کړه، چې د یو پلوه یې په ما انزل الله باندې ایمان رانه ؤړ او د بله پلوه یې په آخر الزمان پیغمبر باندې حسد وکړ، بلکې د جنایاتو په سبب یې زښت ډېر غضبونه خپل کړه.

۷ـ ای پیغمبره! دغه کارونه هغوی خپلو ځانونو ته د عزت د ګټلو په منظور ترسره کوي، خو دغـــې نه ده بلکې د الله ﷻ د پلوه د کفارو دپاره په دنیا او آخرت کښې سپکوونکی عذاب ټاکلی شوی دی نو هیڅکله به په عزت موندلو بریالي نه شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَـٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ﴾ کښې د "لما" توری د شرط دپاره دی چې مدخوله جمله یې شرطیه جمله ده، د دغه شرط په جواب کښې علماوو کرامو ګڼ احتمالات لیکلي دي[۱]، خو کوم احتمال چې مونږ ته غوره بریښي هغه دا دي چې د ذکر شوي شرط جواب "جزائیه جمله" مقدره ده چې مونږ ترې په "كَفَرُوا بِهِ" سره تعبیر کولی شو[۲]، په همدغې مقدرې جملې باندې په ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ كَفَرُواْ بِهِۦ ﴾ جمله دلالت کوي چې د "فَلَمَّا" دپاره جزائیه جمله ده.

دا د یو پلوه، او د بله پوره په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ مُصَدِّقٌ ﴾ کلمه دېته اشاره ده چې قرآن کریم د تورات تصدیق کوونکی دی، البته په لاندې معناوو سره:

الف: دواړه کتابونه په عقیدوي احکامو او د فرعي احکامو په اصولو کښې سره متفق دي.

ب: قرآن کریم د تورات هغه خبره رښتیا کړه چې آخر الزمان پیغمبر به مبعوث شي او یو عظیم الشان کتاب به ورباندې نازل کړی شي.

ج: قرآن کریم دا خبره تصدیق کړه چې تورات په حقه د الله ﷻ د پلوه په موسی علیه السلام باندې نازل شوی وه.

استفتاح څه معنی؟

۲ـ په ﴿ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَسْتَفْتِحُونَ ﴾ کلمه د "اسْتِفْتَاح" ـ لکه "اسْتِخْرَاج" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نصرت غوښتلو په معنی ده[۳].

په دې مقام کښې علماوو کرامو نصرت غوښتل په لاندې دوه ډوله تفسیر کړي دي او څه لرې نه ده چې د بدلیت په ملحوظ دواړه ډولونه مراد وي:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې د بعثت څخه وړاندې به چې کله په اهل الکتابو باندې د مشرکانو د پلوه ظلم او تېري صورت ونیوه نو دوی به د سوال لاسونه اوچت کړه چې: ای الله! ته آخر الزمان پیغمبر مبعوث وګرځوې، ترڅو مونږ د ده په ملګرتیا د مشرکانو کفارو سره جهاد وکړو او خپل کسات ترې واخلو[۴].

ب: ځینې نور وایي چې اهل الکتابو به د بعثت څخه وړاندې د مشرکانو سره په جنګونو کښې د الله ﷻ څخه د آخر الزمان پیغمبر په برکت فتحه او نصرت غوښت[۵].

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۲۷۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۸۷
(۳) لسان العرب ج۲ ص۵۳۷
(۴) تفسیر الطبري ج۱ ص۴۱۱
(۵) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۷

څو نکات

۳ـ په ﴿ بِئۡسَمَا ٱشۡتَرَوۡاْ بِهِ ﴾ الآية کښې لاندې نکات په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿ بِئۡسَمَا ٱشۡتَرَوۡاْ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمۡ ﴾ کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۱]، خو مونږ فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: د "بِئۡسَ" کلمه د "ذَمّ" فعل دی چې ضمیر پکښې مستتر دی او مرجع نه لري.

دوهم: د "مَا" کلمه د "شيء" په معنی سره موصوفه ده او ﴿ ٱشۡتَرَوۡاْ بِهِۦ ﴾ یې صفت واقع شوې ده.

دریم: دغه صفت او موصوف محلاً مرفوع دی چې د "بِئۡسَ" د مستتر مبهم ضمیر دپاره تفسیر واقع شوی دی.

ب: د ﴿ ٱشۡتَرَوۡاْ ﴾ کلمه د "شِرَاء" ـ لکه "نِدَاء" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د اضدادو څخه ده نو د خرڅولو او اخستلو دواړو په معناوو کښې استعمالیږي، خو په دې مقام کښې د خرڅولو معنی ورکوي[۲].

ج: د ﴿ أَن يَكۡفُرُواْ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾ کلمات د مقدرې مبتداء (هُوَ) دپاره خبر دی چې همدغه "هُوَ" ﴿ بِئۡسَمَا ٱشۡتَرَوۡاْ بِهِۦ ﴾ ته راجع دی[۳].

د: د ﴿ بَغۡيًا ﴾ کلمه په ډېرو معناوو کښې استعمالیږي لکه طلب، ظلم، تکبر، حسد او داسې نور. خو په دې مقام کښې تر ټولو علماوو کرامو د حسد معنی اخستې ده[۴].

هـ: په ﴿ فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ﴾ کښې د ﴿ بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ﴾ کلمات علماوو کرامو په غبرګو غضبونو سره تفسیر کړي دي لکه د خوسي عبادت او په عیسی ﷺ باندې کفر غوره کول یا لکه په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې کافر کېدل او د خپل کتاب (تورات) تحریفول او داسې نور[۵].

خو غوره دا ده چې دغه کلمات په دې مقام کښې د غضبونو په کثرت باندې دلالت کوي. او دا څکه چې د بني اسرائیلو (یهودانو) جنایات خو دومره نه دي چې د حصر لاندې راشي.

نو د ذکرو شوو نکاتو په ملحوظ به د ایت شریف د معنی حاصل داسې راخېژي چې:

ډېر بد شی وه البته کوم شی چې بني اسرائیلو ورباندې خپل ځانونه خرڅ کړه او د الله ﷻ د غضبونو لایق یې پرې وګرځول، هغه دا چې دوی په هغه کتاب (قرآن کریم) باندې د حسد او کینې د کبله کفر غوره کړ کوم چې الله ﷻ د خپل فضل په بنیاد د دوی څخه په غیر په بل چا (محمد ﷺ باندې نازل کړ او د دوی څخه یې ورباندې د نبوت سلسله ختمه کړه.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۱۶۵؛ تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۷؛ البحر المحیط ج۱ ص۴۸۸

(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۴۲۷

(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۲۲

(۴) القاموس المحیط ج۱ ص۲۹۹؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۹۳

(۵) زاد المسیر ج۱ ص۹۸

نو د همدغه حسد او کینې د کبله بني اسرائیل د زښتو ډېرو جنایاتو مرتکب وګرځېده او د الله ﷻ زښت ډېر غضبونه يې د خپلو ځانونو دپاره وګټل چې یوه غضب د بل غضب دپاسه صورت ونیوه. په همدې بنیاد د بني اسرائیلو (یهودانو) د نېکۍ استعداد ختم شو نو د ایمان د راوړلو تمه کول ورته بالکل بې ګټې دي.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ نُؤْمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُۥ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنۢبِيَآءَ ٱللَّهِ مِن قَبْلُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ خُذُواْ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱسْمَعُواْ ۖ قَالُواْ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُواْ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ۚ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُم بِهِۦٓ إِيمَٰنُكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾﴾

[۹۱] او کله چې بني اسرائیلو ته وویلی شي چې تاسو په هغه (کتاب) ایمان راوړئ کوم چې الله ﷻ (په دې زمانه کښې) نازل کړی دی، نو هغوی (په جواب کښې) وايي چې: مونږ (فقط) په هغه (کتاب) باندې ایمان راوړو (او بس) کوم چې مونږ ته نازل شوی دی.

او هغوی په هغه کتاب باندې کفر غوره کوي کوم چې (د هغوی د کتاب) څخه وروسته نازل شوی دی، حال دا چې همدغه (وروسته نازل شوی کتاب) حق دی (او) د هغه کتاب تصدیق کوونکی دی کوم چې د هغوی سره دی (ورسره متناقض نه دی).

(ای پیغمبره!) ته (ورته) وواېه چې: نو تاسو مخکښې ولې د الله ﷻ پیغمبران وژل (او اوس يې هم وژنئ که لاس مو بر شي).

که تاسو (رښتیا په خپل کتاب باندې) ایمان راوړونکي وی (نو د الله ﷻ د پیغمبرانو د وژلو څخه به مو اجتناب کړی وی).

[۹۲] او بې شکه تاسو ته موسی ﷺ د څرګندو معجزاتو سره درغلی وه، بیا تاسو (د طور غره ته) د موسی ﷺ (د ورتګ) څخه وروسته خوسی (د معبود په حیث) ونیوه حال دا چې تاسو (د عادت په توګه) ظالمان یاست.

[۹۳] او تاسو هغه وخت یاد کړئ چې مونږ ستاسو څخه کلک عهد واخست او (د عهد د تجدید دپاره) مو په تاسو باندې د پاسه غر دراوچت کړ. چې هغه کتاب (تورات) په قوت سره واخلئ کوم چې مونږ تاسو ته درکړی دی (درنازل کړی دی).

(ای پیغمبره!) بني اسرائیلو وویلې چې: دواړه امرونه (خُذُوا، اسْمَعُوا) مو واورېده (قبول مو کړ) خو په عمل کښې یې، نه منو، حال دا چې هغوی ته په زړونو کښې د خوسي (محبت) د خپل کفر په سبب ورڅښول شوی وه.

ته (ورته)ووایه چې ډېر بد شی دی (البته داسې شی) چې تاسو ته ورباندې خپل ایمان امر کوي که تاسو (په خپل کتاب باندې) ایمان راوړونکي وی (نو ذکر شوي کارونه به مو نه کولی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضامین تعقیب شوي دي چې په بني اسرائیلو باندې جنایاتو احاطه کړې ده او کلک حسد او عناد نیولي دي چې د ایمان د راوړلو تمه ورته په کار نه ده حتی چې په خپلو خبرو کښې د تناقض مرتکب ګرځي. نو حاصل یې داسې راځېژي:

ای پیغمبره! د بني اسرائیلو په هکله لاندې څه نور معلومات هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه:

۱ـ کله چې هغوی ته وویلی شي چې دغه پیغمبر (محمد ﷺ) خو د بعثت څخه وړاندې تاسو د پیغمبر په صفت قبول کړی وه نو نظر همغه پخوا قبول ته تاسو ورباندې ایمان راوړئ او هغه کتاب حقاني کتاب وپېژنئ کوم چې ورباندې الله ﷻ نازل کړی دی.

نو هغوی په جواب کښې وایي چې مونږ فقط په هغه کتاب باندې عقیده او ایمان خپلوو کوم چې په مونږ باندې د موسی ﷺ په سلسله نازل شوی دی، او د همدغه کتاب څخه په غیر مونږ یو کتاب هم د حقاني کتاب په نامه نه پېژنو.

۲ـ ای پیغمبره! هغوی د خپل کتاب څخه په غیر په بل هر کتاب باندې کفر غوره کوي. حال دا چې همدغه بل کتاب (قرآن کریم) حق دی او د هغه کتاب (تورات) تصدیقوونکی دی کوم چې (هغوی سره شتون لري) چې په عقیدوي موضوعاتو کښې سره دواړه متفق او متحد دي.

نو د قران کریم څخه انکار په حقیقت کښې د تورات څخه انکار دی حال دا چې هغوی د خپلو خبرو په تناقض نه پوهېږي.

۳ـ ای پیغمبره! ته یو خل بیا هغوی مخاطب وګرځوه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووایه چې ای بني اسرائیلو! نو که چرته تاسو په خپل کتاب او په خپل پیغمبر (موسی ﷺ) باندې رښتیانی ایمان راوړی وی نو تاسو په تېرو وختونو کښې د الله ﷻ پیغمبران ولې وژل؟. یا په بل عبارت تاسو په هره زمانه کښې خپل ناصحان ولې وژنی؟.

ایا تاسو ته خپل کتاب حکم درکوي چې د الله ﷻ پیغمبران ووژنی؟.

ایا د پیغمبرانو وژنه په هغوی باندې ایمان راوړل دي؟.

۴ـ برسېره په دې تاسو چې د خپل پیغمبر (موسی ﷺ) د پیروی دعوه کوئ نو دغه پیغمبر تاسو ته څومره ډېر معجزات او خوراق درڅرګند کړه نو د دغو خوارقو او معجزاتو د لیدلو څخه وروسته تاسو ولې خوسی په معبودیت سره ونیوه حال دا چې تاسو په خپلو ځانونو باندې ظلم کوونکې

یاست؟ ایا د موسی ﷺ په پیروی کښې د خوسي عبادت هم شامل وه؟
نو حقیقت دا دی چې تاسو د هیڅ پیغمبر او هیڅ کتاب پیروان نه یاست بلکې تاسو د خپلو خواهشاتو پیروان یاست.

۵_ ای پیغمبره! ته هغوی ته زمونږ د پلوه ووایه چې تاسو هغه وخت یاد کړئ چې مونږ ستاسو څخه د خپل کتاب (تورات) په تعمیل باندې کلکه وعده اخستې وه خو تاسو بیا خپلې وعدې ته شا کړه.

نو مونږ ستاسو د سرونو دپاسه د وعدې او عهد د تجدید دپاره یو غر دراوچت کړ چې تاسو هغه احکام په قوت سره واخلئ او عملورباندې وکړئ کوم چې مونږ تاسو ته په همدې کتاب کښې درکړي او درنازل کړي دي او څه چې په دې کتاب کښې مندرج دي هغه د زړه په غوږونو واورئ.
که بالفرض تاسو په خپله دعوه کښې رښتیني وی چې خپل کتاب منئ نو د غره دراُوچتولو ته به څه اړتیا وی، بلکې تاسو داسې قوم یاست چې په عهد باندې ودربدونکي نه یاست.

۶_ ای پیغمبره! د همدغه عهد د تجدید په وخت کښې بني اسرائیلو په خوله وویلې چې مونږ دغه مندرج احکام قبول کړي او منلي دي، خو په عین وخت کښې یې په زړونو کښې غوټه کړې وه چې مونږ دغه احکام نه شو عملی کولی مونږ ترې عاصیان یاستو، چې د زمانې په اوږدو کښې یې همدغه عصیان څرګند کړ.
که بالفرض هغوی په خپله خبره کښې رښتیني وی نو په زړونو کښې به یې د احکامو د عدم تعمیل تکل نه خپلولی او د زمانې په اوږدو کښې به ترې عاصیان نه جوړېدلی.

۷_ د دغو تناقضونو او جنایاتو بنیاد دا دی چې بني اسرائیلو ته د خوسي محبت په زړونو کښې د اوبو په څېر ورڅښول شوی دی چې زړونه یې په همدغه محبت باندې تازه دي او لا ورباندې تازه کېږي.

۸_ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه هغوی ته دا هم ووایه چې ای بني اسرائیلو! که ستاسو ایمان تاسو ته امر کوي چې خپل پیغمبران ووژنئ او خوسی د معبود په حیث ونیسئ نو دا خو ډېر بد ایمان دی، دا خو په حقیقت کښې بالکل ایمان نه دی، نو که تاسو رښتیاني مؤمنان یاست باید چې تاسو پخپله قضاوت وکړئ چې ایا دغه ډول ایمان ته د ایمان لقب ورکول مناسب دي؟

توضیحات

۱_ په ﴿ وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُۥ ﴾ کښې د "وَرَاءَ" کلمه د اضدادو څخه ده چې په دوه ضدینو باندې دلالت کوي، چې هغه د وړاندې او وروسته څخه عبارت دي[1]. د مثال په توګه:
الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴾ [الکهف: ۷۹]

[1] لسان العرب ج۱ ص۱۹۳

يعني: حال دا چې د دوی په وړاندې يو داسې پاچا وه چې هره (روغه بې عيبه) بېړۍ به يې په زور (ظلم) سره نيوله.

ب. الله ﷻ فرمايلي دي چې ﴿ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ ﴾ [هود: ۷۱] يعني: نو موږ د ابراهيم ؑ مېرمنې (بي بي ساره) ته په اسحاق ؑ سره زېرى ورکړ او د اسحاق ؑ څخه وروسته مو په يعقوب ؑ باندې هم زېرى ورکړ (چې د مور د جوړېدلو څخه وروسته به نيا هم جوړه شي).

په دې مقام کښې ذکر شوې کلمه په دوهمه معنى سره ده. يعني: او يهودان په هغه کتاب باندې کفر غوره کوي کوم چې د دوی د کتاب (تورات) څخه وروسته نازل شوى دى.

سوالونه او جوابونه

۲- په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف. که څوک وايي چې: ظاهراً د ﴿ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنۢبِيَآءَ ٱللَّهِ مِن قَبْلُ ﴾ معنى داسې کېږي چې نو تاسو د الله ﷻ پيغمبران ولې وژنئ مخکښې. حال دا چې د "ولې وژنئ" کلمات په حال او استقبال دلالت کوي او د "مخکښې" څخه تېره شوې زمانه معلومېږي چې دواړه سره تناقض لري؟

موږ وايو چې: د دغه ظاهري تناقض د اوچتولو دپاره لاندې جوابونه صورت نيولى شي:

اول: د ذکر شوې عبارت معنى دا ده چې: نو تاسو ولې په تېره شوې زمانه کښې د استمرار په توګه پيغمبران وژل چې تراوسه پورې مو ترې هم لاس نه دى اخستى[۱]، که بالفرض د محمد ﷺ په وژنه مو وسه وشي نو هيڅ صرفه به ورباندې ونه کړئ.

دوهم: دلته د زيات تقبيح دپاره تېر شوى قتل داسې ګڼل شوى دى لکه چې سمدستي د اجراء لاندې وي[۲]، د همدې جواب يو مثال د [البقرة: ۸۷] ايت لاندې تېر شوى دى والحمد لله ﷻ، چې دلته ورباندې لاندې وضاحت وراضافه کوو:

کله چې يو افغان مجاهد پخوانى حالت څرګندوي نو وايي چې په افغانستان باندې روسانو په ۶۰/۱۰/۱۳۵۸ هـ ش نېټه تېرى وکړ، چې دوی راباندې راخېژي او موږ يې وژنو، ترڅو چې په ۶۰/۱۱/۱۳۶۷ هـ ش کال بېرته وتلو ته مجبور شوه.

نو په ذکر شوي کلام کښې د "راخېژي، وژنو" دواړه کلمې په حال باندې دلالت کوي خو قيصه د تېرې شوې زمانې ده.

شايد چې په دې مقام کښې به دا ډول تعبير د دې دپاره خوښ کړى شوى وي چې: اي بني اسرائيلو! تاسو يو خل پخوانى حالت حاضر ونيسئ او بيا په انصاف سره ووايئ چې: ايا تاسو رښتيا په خپل کتاب (تورات) باندې ايمان راوړى دى؟.

ب. که څوک وايي چې: لاندې مطالب په همدې سورت کښې يو خل وړاندې نازل شوي وه:

---

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۲۴

(۲) تفسير المنار ج۱ ص۳۸۴

اول: د بني اسرائيلو (يهودانو) د پيغمبرانو وژنه. د [البقرة:۶۱، ۸۷] ايتونه.

دوهم: د خوسي معبود ګرځول. د [البقرة:۵۴] ايت.

دريم: په هغوی باندې د عهد د تجديد دپاره د غره اوچتول. د [البقرة:۶۳] ايت.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنياد ذکرو شوو درېواړو مطالبو ته د ايتونو په ذکره شوې مجموعه کښې يو ځل بيا اشاره وکړی شوه؟.

مونږ وايو _والله ﷻ أعلم_ چې: دا د دې دپاره ترڅو واضحه شي چې د بني اسرائيلو دا وعده چې ﴿ نُؤْمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ﴾ دروغ ده. او دا خکه چې که بالفرض هغوی په رښتيا ايمان راوړی وی نو نه به يې پيغمبران وژلي وی او نه به يې خوسی د معبود په حيث نيولی وی، او بالآخره نه به څه اړتيا وی چې دغره په وراوچتولو سره ورباندې عهد تجديد کړی شي.

ج: که څوک وايي چې: بني اسرائيل خو د غره لاندې په دوه وو امرونو "خُذُوا، اسْمَعُوا" باندې مامور شوي وه حال دا چې هغوی په جواب کښې يوازې د دوهم امر "اسْمَعُوا" په جواب اکتفاء وکړه او اولنی امر "خُذُوا" يې بې جوابه پرېښود؟

مونږ وايو چې: ددوهم امر جواب ﴿ سَمِعْنَا ﴾ دهغې "سَمْع" څخه اشتقاق شوی دی د کوم سره چې قبول ملګری وي نو دغه جواب د "خُذُوا" دپاره هم جواب دی[1]، يعني: مونږ ارشادات په غوږونو واورېده او په عمل کښې مو قبول کړه.

د: که څوک وايي چې: د دغه جواب په بنياد د "عَصَيْنَا" کلمه د "سَمِعْنَا" سره متناقضه واقع کېږي او د "سَمِعْنَا" د جوابيت صلاحيت د منځه وړي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه بني اسرائيلو خو د غره لاندې د "عَصَيْنَا" په ويلو سره خپل عهد تجديد نه کړ بلکې د عهد نقض يې اعلان کړ.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنياد په غره سره چيت پيت ونه ګرځولی شوه؟

مونږ وايو چې:

اول: هغوی دغه کلمه "عَصَيْنَا" د غره لاندې سمدستي نه وه ويلې ترڅو اعتراض وارد شي بلکې ډېر وروسته يې ورباندې قول کړی وه، خو په حکايت کښې د "سَمِعْنَا" سره پيوسته نازله شوې ده.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾ [البقرة: ۶۴] يعني: بيا تاسو د همدغه عهد د تجديد څخه وروسته د تورات ارشاداتو ته شا کړه او د پښو لاندې مو کړه.

دوهم: په عربي ژبه کښې د هر فعل څخه په "قول" سره تعبير صورت نيولی شي. لکه چې وايي:

(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۲۵

"قَالَ بِيَدِهِ" (په خپل لاس يې اشاره وکړه) يا لکه "قَالَ بِرِجْلِهِ"⁽¹⁾ (په پښه يې وهل وکړه)
همدارنګه په نورو ژبو کښې هم دغه ډول استعمال شتون لري لکه په دري کښې چې وايي
"روسها افغانستان را ترک ګفت" يعنې روسيانو افغانستان پرېښود.
نو په همدې بنياد په ﴿ قَالُواْ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا ﴾ کښې د ﴿ قَالُوا ﴾ کلمه د هغه قول ځخه اشتقاق
شوې ده کوم چې د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْقَوْلُ" (هر هغه شی چې د قول اطلاق پرې کېږي) په لحاظ فعل
(عصيان) ته هم شموليت لري. يعنې: بني اسرائيلو په خوله وويلې چې مونږ ارشادات واورېدل او
قبول مو کړه خو په عمل سره يې وويلې چې قبول مو نه کړه او د پښو لاندې مو کړه.
هـ: که څوک وايي چې: په ﴿ وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ﴾ کښې د "الْعِجْلَ" کلمه د
"أُشْرِبُوا" دپاره مفعول واقع شوې ده حال دا چې خوسی جامد دی څښنول کېږي نه؟
مونږ وايو چې: دلته د مبالغې په توګه د خوسي محبت پخپله خوسی ګڼل شوی دی⁽²⁾، يعنې: د
بني اسرائيلو د زړونو سره د خوسي محبت خلط کړی شوی او اغګل شوی دی او په همدغه محبت
باندې يې زړونه داسې تازه کېږي لکه چې نباتات په اوبو سره تازګي مومي. نو د همدې کبله د ډول
ډول جناياتو مرتکب ګرځي.
همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ»⁽³⁾ يعنې: د يو شي
سره ستا محبت تا ړندوي او تا کڼوي (چې نه بل شی ګورې او نه بل شی اورې).

﴿ قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِندَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ
إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾
وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ
أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ ﴾

[۹۴] ته (يهودانو ته) ووايه چې: که چرته وروستنی کور د نورو خلکو ځخه په غير د الله ﷻ په نزد سوچه ستاسو دپاره وي (لکه چې تاسو خيال کوئ). نو تاسو د مرګ آرزو وکړئ، که تاسو رښتيا ويونکي ياست (نو ضرور دغه کار وکړئ).

[۹۵] او هيڅکله به يهودان د مرګ آرزو د همېشه دپاره ونه کړي. (البته) د هغو جناياتو په سبب چې د دوی لاسونو وړاندې استولي دي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۵۷۷، القاموس المحيط ج۳ ص۷۱۸
(۲) تفسير القاسمي ج۲ ص۱۹۳، تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۲۱
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۶۳

او الله ﷻ په (دغو) ظالمانو باندې پوه دی (چې دغه کار نه کوي).

[۹۶] او هرومرو (ضرور) به ته یهودان په ژوند باندې د ټولو خلکو څخه ډېر حارصان مونده کړې، او د هغو کسانو څخه به یې هم (پرې زیات حارصان مونده کړې) کومو چې شرک غوره کړی دی (او په آخرت باندې بالکل عقیده نه لري).

(یا په بل عبارت) د یهودانو هر یو کس خوښوي چې یو زرکاله (اوږد) عمر ورته ورکړی شي.

د یهودانو یو کس هم داسې نه دی چې د الله ﷻ د عذابه به ورته اوږد عمر ورکول خلاصوونکی (نجات ورکوونکی) وګرځي.

او الله ﷻ په هغو جنایاتو باندې بینا دی کوم چې یهودان لګیا دي د عمل جامه وراغوندي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د بني اسرائیلو (یهودو) یوه داسې باطله دعوه رده شوې ده کومه چې د هغوی د ایمان راوړلو تمه شکوي کومه چې په هغوی باندې د جنایاتو داحاطې سبب ګرځېدلې وه، هغه دا چې د آخرت ښېګڼې فقط په مونږ پورې اختصاص لري او نور خلک د اور (دوزخ) دپاره پیدا شوي دي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د یهودانو دغه باطله دعوه رده کړه (چې جنت یوازې په مونږ پورې خاص دی) او ورته ووایه چې:

۱ـ ای یهودانو! که چرته رښتیا د الله ﷻ په نزد د نورو ټولو خلکو څخه په غیر جنت سوچه او یوازې تاسو پورې اختصاص لري او جنت ته ستاسو داخلېدل ضروري او یقیني وي نو تاسو د مرګ آرزو وکړئ. او دا ځکه چې:

الف: د آخر الزمان پیغمبر په مبعوثیت سره ستاسو دین منسوخ شوی دی او د خطر سره مخامخ دی چې بالکل به د منځه لاړ شي نو تاسو ته فعلاً د ځمکې د مخ څخه د ځمکې ګېډه بهتره ده.

ب: کله چې د ځنکدن په حالت کښې چاته په یقین سره څرګنده شي چې الله ﷻ ترې راضي دی نو هلته خو هرڅوک د خپل روح په تلوار سره د جدا کېدلو آرزو کوي ترڅو د خپل رب ﷻ د رضا سره پیوسته شي. نو څرنګه چې ستاسو په عقیده ستاسو دپاره جنت یقیني دی نو تاسو هم باید د مرګ آرزو وکړئ.

۲ـ که تاسو د مرګ آرزو ونه کړئ نو څرګنده به شي چې تاسو په خپلو زړونو کښې هم متیقن نه یاست چې رښتیا ستاسو دپاره جنت دی. او دغه دعوه مو په دروغو کلکه کړې ده.

که بالفرض تاسو وریاندې په خپلو زړونو کښې یقین کوونکي یاست او څه دلایل او براهین په لاس کښې لرئ نو هلئ ژر شئ دغه ارزو وکړئ.

۳ـ ای پیغمبره! هیڅکله به د همېشه دپاره بني اسرائیل (یهود) د مرګ ارزو ونه کړي. او دا ځکه چې:

الف: هغوی په خپلو لاسونو ډېر پیغمبران علیهم‌السلام شهیدان کړي دي، او هغوی پوهېږي چې دا کار ناحق او ناجائز وه.

ب: هغوی خپل کتاب تورات ته تحریف ورکړی دی حال دا چې د تحریف د عدم جواز څخه انکار نه شي خپلولی.

۴ـ ای پیغمبره! برسېره په دې چې یهودان د مرګ آرزو نه کوي هغوی د ژوند اوږدوالی غواړي حتی چې هغوی د ټولو خلکو څخه عمومًا او د مشرکانو څخه خصوصًا د ژوند په اوږدوالي باندې ډېر زیات حارصان دي حال دا چې مشرکان بالکل په آخرت باندې عقیده نه لري خو د دې سره سره د عمرونو په اوږدوالي باندې یې د هغوی څخه حرص لږ دی.

۵ـ د همدې کبله د یهودانو هر کس خوښوي چې یو زر کاله، لا د دې څخه ډېر عمر ورکړی شي، نو دغه زر کلن عمر خو د هغوی یو کس ته هم نه ورکولی کېږي خو که بالفرض یو زر کاله عمر ورته ورکړی شي هم دغه اوږد (زر کلنی) عمر ورته د الله ﷻ د عذابه نجات ورکوونکی نه دی، آخر به په دوزخ کښې غورځولی کېږي، مګر هلته چې د خرافاتي عقیدې څخه تېر شي او په آخر الزمان پیغمبر باندې عقیده خپله کړي.

او دا ځکه چې الله ﷻ د دغو ظالمانو په ټولو کړو وړو خبردار او بینا دی که د هغوی څخه خپل جنایات پټ یا ورک شي نو د الله ﷻ څخه نه ورکېدلی شي او نه ترې پټېدلی شي.

توضیحات

۱ـ ځینو علماوو کرامو دغه ایتونه د یهودانو سره په مباهله باندې تفسیر کړي دي(۱)، لکه چې په [الجمعة: ۶، ۷] ایتونو کښې یې هم همدغه ډول تفسیر غوره کړی دی.

د مباهلې څه زیات تفصیل ان شاء الله ﷻ د [آل عمران: ۶۱] ایت لاندې راروان دی خو دلته فقط همدومره لیکو چې:

مباهله دې ته وایي چې کله یوه ډله خلک سره مختلف شي او په دوه ډلو باندې ووېشل شي چې په دلایلو باندې یو طرف هم قناعت خپل نه کړي، نو بیا دواړه طرفه په اتفاق سره ښېرا وکړي چې ای الله ﷻ په مونږ دواړو طرفو کښې په هغه طرف باندې خپل لعنت ورنازل کړه او د خپل رحمت څخه یې لرې وګرځوه کوم چې ظالم وي او په ناحقه خبره پورې نښتی وي(۲).

په دې مقام کښې به د مباهلې حاصل داسې راوخېژي چې: ای یهودانو! تاسو وایاست چې آخرت عند الله په مونږ پورې اختصاص لري او مونږ ستاسو همدغه خبره دروغ او باطله ګڼو.

نو د حق د اظهار دپاره تاسو د مرګ تمنی او ارزو وکړئ او مونږ به هم د مرګ ارزو وکړو، البته د هغه طرف دپاره چې په ناحقه ولاړ وي.

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۹۶؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۴۲۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۷
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۷۲

مګر مونږ ته دغه ډول تفسیر د ایتونو څخه لرې برېښي[۱].

سوالونه او جوابونه

۲_ په دې مقام کښې ګېدی شي چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې راپیدا شي:

الف: که څوک وایي چې: دا ﴿ إِن كَانَتْ لَكُمُ ٱلدَّارُ ٱلْآخِرَةُ ﴾ شرطیه جمله ده، او دا ﴿ فَتَمَنَّوُاْ ٱلْمَوْتَ ﴾ یې جزائیه جمله ده، په کار دي چې دغه دواړه جملې سره یو تربله تلازم ولري. نو پوښتنه دا ده چې د دغو دواړو جملو تلازم په څه ډول سره صورت نیسي؟

مونږ وایو چې: د دغو دواړو جملو تلازم په لاندې دوه وو ډولونو سره صورت نیولی شي:

اول: د آخر الزمان پیغمبر په مبعوثیت سره د یهودانو دین د خطر لاندې واقع دی چې مغلوب به وګرځي او اسلام به وربا.ندې غالب جوړ شي.

نو هغوی مخاطب کړی شوه چې: ای یهودانو! ستاسو دین د اسلام په ظهور سره د خطر لاندې دی نو تاسو ته په کار دي چې د مرګ آرزو وکړئ ترڅو په مرګ سره خپل دین د خطر څخه بچ کړئ.

دوهم: یهودان د خپلو خانونو دپاره آخرت اختصاصوي نو دوی په همدې بنیاد مامور کړی شوه چې تاسو د مرګ آرزو وکړئ ترڅو هغه مطلوب ته ورسېږئ کوم چې (د دوی په عقیده) په همدوی پورې اختصاص لري په کوم باندې چې دوی ته په دنیا کښې بشارت ورکړی شوی دی او دوی د همدغه بشارت دعوه ګیر دي.

ب: که څوک وایي چې: ایا د هغه چا دپاره د مرګ ارزو جواز لري چې دین یې د خطر لاندې واقع شوی وي او یا هغه څوک همدغه آرزو خپلوي کوم ته چې په جنت سره بشارت ورکړی شوی وي؟

مونږ وایو چې: په ذکرو شوو دواړو حالاتو کښې د مرګ آرزو کول صورت نیولی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَمُرَّ الرَّجُلُ بِقَبْرِ الرَّجُلِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي مَكَانَهُ»[۲] یعني: ترهغه به قیامت قائم نه شي ترڅو چې (داسې حالت نه وي متحقق شوی) چې یو سړی به د بل سړي په قبر باندې تېرېږي نو وبه وایي چې: ای کاش! چې زه د ده په ځای (په همدې قبر کښې دفن) وی (چې خپل دین به په خطر کښې ګوري).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِذَا كَانَتْ أُمَرَاؤُكُمْ شِرَارَكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بُخَلَاءَكُمْ وَأُمُورُكُمْ إِلَى نِسَائِكُمْ فَبَطْنُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا»[۳] یعنې: کله چې ستاسو آمران ستاسو شریران وي او ستاسو غنیان ستاسو بخیلان وي او کارونه مو خپلو ښځو ته (مَوکُول) وي نو (دغه وخت) تاسو ته د ځمکې د شا څخه د ځمکې ګېډه غوره ده (چې دین به مو په خطر کښې واقع شي).

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۹۵
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۹۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۵۲

دریم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِذَا أَرَدْتَ فِي النَّاسِ فِتْنَةً فَاقْبِضْنِي إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونٍ»[۱] یعني: ای الله! کله چې ته په خلکو کښې د فتنې د اچولو اراده وکړې نو ما خپل الدس ذات ته په داسې حال درقبض (مړ) کړه چې په فتنه (امتحان) کښې نه یم اچولی شوی.

څلورم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللهِ وَكَرَامَتِهِ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ»[۲] یعني: مګر کله چې مؤمن انسان ته مرګ حاضر شي (ځنکدن یې شي) نو د الله ﷻ په رضامندۍ او د ده ﷻ په کرامت ورته زېری ورکړی شي نو په دغه وخت کښې نوموړي ته د هغو (نعمتونو ځخه بل) هیڅ شی ډېر محبوب نه وي کوم چې د ده په وړاندې دي (په کوم سره چې ورته بشارت ورکړی شوی وي نو په دغه وخت کښې د مرګ آرزو کوي چې ژر مړ شي خپل بشارت ته وصل شي).

ج: که څوک وایي چې: ایا هغه چا ته د مرګ ارزو کول جواز لري کوم ته چې مصیبت ورسېږي؟
مونږ وایو چې: دغسې کس ته د مرګ سوال کول جائز نه دي. او دا ځکه چې:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يَدْعُوَنَّ أَحَدُكُمْ بِالْمَوْتِ لِضُرٍّ نَزَلَ بِهِ وَلَكِنْ لِيَقُلْ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي»[۳] یعني: ستاسو یو کس دې هم د داسې ضرر (مصیبت) د کبله مرګ نه غواړي کوم چې وربانديې ورنازل شوی وي مګر (که ضرور یې غواړي) نو هرومرو دې ووایي چې: ای الله! ما ترهغه ژوندی پرېږدې ترڅو چې راته ژوند بهتر وي او ما (په مرګ) سره درواخلې کله چې ماته دراخستل (مرګ) بهتر وي.

دوهم: د نبي کریم ﷺ ځخه چا پوښتنه وکړه چې: په خلکو کښې څوک بهتر دی؟.

جواب یې ورکړ چې: «مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ» یعني: هغه څوک بهتر دی چې عمر یې اوږد وي او عمل یې ښائسته (نېک) وي.

بیا یې ترې پوښتنه وکړه چې: په خلکو کښې ډېر بد سړی څوک دی؟.

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَسَاءَ عَمَلُهُ»[۴] یعني: هغه څوک شر او بد دی چې عمر یې اوږد وي او عمل یې بد او ناکاره وي.

د: که څوک وایي چې: بي بي مریمې رضي الله عنها خو د مصیبت او خفګان د رسېدلو د کبله د مرګ آرزو کړې وه چې: ﴿يَٰلَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا﴾ [مریم: ۲۳] یعني: ای کاش چې د دغه وخت ځخه وړاندې مړه شوې وی او زه هېره او هېره کړی شوې وی.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د دغه ایت ځخه د مصیبت د کبله د مرګ د آرزو جواز نه معلومېږي؟

---

(۱) موطا الإمام مالک ص۱۳۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۳
(۳) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۸۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۱۳، ۳۲۰

مونږ وايو چې: د پخوانيو شريعتونو د حکم حکايت زمونږ دپاره په هغه وخت کښې شرعي حکم ګرځي چې زمونږ په شريعت کښې منفي نه وي ګرځولی شوی حال دا چې دلته منفي ګرځولی شوی دی لکه چې لږ وړاندې د احاديثو په رڼا کښې څرګند شو، والحمد لله ﷻ.

په دې باندې علاوه د بي بي مريمې رضي الله عنها آرزو دا وه چې ای کاش چې زه لا پخوا مړه شوې وی، نه دا چې ای الله! ما مړه کړې، حال دا چې دلته دوهمه خبره مطرحه ده نه اوله خبره.

هـ: که څوک وايي چې: که يهودان د پوښتنې مخ مونږ ته راواړوي چې که ستاسو دين حق دين وي نو تاسو د مرګ آرزو وکړئ مونږ به ورته څه جواب ورکړو؟

مونږ وايو چې: په دې زمانه کښې د محمد ﷺ څخه په غير مونږ د ټول اُمت خاتمه مستوره ګڼو لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ»[1] يعني: يقيناً يو بنده هرومرو د أَهْلِ النَّار عمل کوي حال دا چې هغه (په عاقبت کښې) د أَهْلِ الْجَنَّة څخه وي او يو بنده د أَهْلِ الْجَنَّة د عمل غونډې عمل کوي حال دا چې هغه يقيناً د أَهْلِ النَّار څخه وي او يقيناً وروستنيو حالتونو ته اعتبار دی (کوم چې د مړه کېدلو حالتونه دي).

نو کله چې خاتمه مستوره شوه نو مونږ ته هغوی پوښتنه نه شي راجع کولی.

خو مونږ ورته پوښتنه راجع کولی شو چې هغوی خپله خاتمه مکشوفه ګڼي چې هرومرو به جنت ورکولی کېږي.

په دې باندې علاوه مونږ أُخروي خوشالي په نېک عمل پورې مربوطه ګڼو چې د عمر اوږدوالی ورباندې اثر لري او يهودان يې په نسب پورې تړلې بولي چې د عمر اوږدوالی ورباندې څه اثر نه لري. لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ»[2] يعني: او هرڅوک چې عمل يې سست (وروسته) کړي نو نسب به يې تېز (وړاندې) نه کړي.

هو! کله چې زمونږ کوم کس ته يقيني بشارت ورکړی شي نو هغه کولی شي چې د مرګ آرزو وکړي لکه چې وړاندې د "ب" د توضيح په څلورم حديث کښې ورته اشاره شوې ده.

و: که څوک وايي چې: په ﴿ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ﴾ کښې د ﴿ أَيْدِيهِمْ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې د يهودانو جنايات يوازې هغه جنايات وه کوم يې چې په جوارحو سره کسب کړي وه حال دا چې هغوی د بد عقيدوي جنايات هم درلوده لکه د نبي کريم ﷺ تکذيب او داسې نور؟

مونږ وايو چې: په عربي کلامونو کښې د کنايې په توګه د اشخاصو څخه په لاسونو سره تعبير صورت نيسي[3]، او په دې مقام کښې همدغه کنايه مراده ده. يعنې هغوی د هغو جناياتو د کبله د

---

[1] صحيح البخاري ج۲ ص۹۷۸
[2] سنن ابي داؤد ج۲ ص۱۵۷
[3] تفسير روح المعاني ج۱ ص۳۲۹

مرگ آرزو نه کوي د کومو چې هغوی مرتکب گرځېدلي دي برابره خبره ده چې عقیدوي وي او که عملي وي.

ز: که څوک وایي چې آرزو په زړه سره هم صورت نیولی شي نو که یهودان ووایي چې مونږ په زړونو کښې د مرگ آرزو وکړه نو زمونږ عقیده حقه ده چې آخرت یوازې زمونږ دپاره دی نو جواب به یې څه وي؟

مونږ وایو چې: هغوی د مرگ آرزو نه کړې ده او نه به یې وکړي. او دا څکه چې:

اول: الله ﷻ د هغوی حالت بیان کړی دی چې ﴿ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا ﴾ یعني: هیڅکله به هغوی د همېشه دپاره دغه آرزو ونه کړي.

که بالفرض هغوی په زړونو سره دغه آرزو کړې وی نو د دغه اخبار سره متصل به یې اعلان کړی وی چې ستاسو کتاب دروغ وایي، او ساکت به نه وی پاتې شوي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَلَوْ أَنَّ الْيَهُودَ تَمَنَّوْا الْمَوْتَ لَمَاتُوا وَرَأَوْا مَقَاعِدَهُمْ فِي النَّارِ»[1] یعني: او که چرته یقیناً یهودانو د مرگ آرزو کړې وی نو سمدستي به مړه شوي وی او د خپلو کیناستلو ځایونه به یې په اور کښې لیدلي وی.

دریم: هغوی دروغینه دعوه هم ونه شوه کړی چې مونږ د مرگ آرزو کړې ده، سره د دې چې هغوی ته دروغ ویل د هر اسان وه ترڅو وربانديې تړوقه تقاله جوړه نه شي او د څرمې مړه نه شي.

ح: که څوک وایي چې: په ﴿ أَحْرَصَ ٱلنَّاسِ عَلَىٰ حَيَوٰةٍ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا ﴾ کښې د ﴿ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا ﴾ کلمات په څه شي عطف دي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو په دغه عطف کښې بل احتمال هم لیکلی دی[2]، مگر کوم احتمال چې مونږ ته بهتر بریښي هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

اول: دا کلمات د ﴿ ٱلنَّاسِ ﴾ په کلمه باندې عطف دی د کومې سره چې د "مِنْ" توری مقدر دی، ته به وایې چې داسې "وَأَحْرَصَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا" یې نزول موندلی دی.

دوهم: د ﴿ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ ﴾ جمله مستانفه ده او د ما قبل دپاره تفسیر واقع شوې ده، او د "هُمْ" ضمیر یې یهودانو ته راجع دی.

دریم: په ﴿ لَوْ يُعَمَّرُ ﴾ کښې د "لَوْ" توری د مصدري "أَنْ" معنی ورکوي چې د "أَنْ يُعَمَّرَ" په تاویل سره د ﴿ يَوَدُّ ﴾ دپاره مفعول گرځي.

یعني هرومرو به ته یهودان د ټولو خلکو څخه عموماً او د هغه کسانو څخه خصوصاً کومو چې شرک غوره کړی دی په ژوند باندې ډېر حارصان مونده کړې.

یا په بل عبارت د یهودانو هر یو کس خوښوي چې یو زر کاله اوږد عمر ورته ورکړی شي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۳۳

(۲) تفسیر الطبري ج۱ ص۴۲۸، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۲۸

ط. که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِۦ مِنَ ٱلْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ ﴾ اعرابي حالت په څه ډول سره صورت نیسي؟

مونږ وايو چې: د دغو کلماتو اعرابي حالت په لاندې ټکو کښې راخلاصه کېږي[1]:

اول: د "هُوَ" ضمير په ﴿ أَحَدُهُمْ ﴾ کښې "أحَد" ته راجع دی چې د "مَا" توري دپاره اسم دی.

دوهم: د ﴿ بِمُزَحْزِحِهِۦ ﴾ کلمه د همدغه "مَا" د توري دپاره خبر ده چې خپل مفعول (ه) ته مضافه ده او د ﴿ أَن يُعَمَّرَ ﴾ کلمات يې د مصدر په تاويل سره فاعل دی.

يعني: او د يهودانو يو کس نه دی چې د ده دپاره د الله ﷻ د عذابه ډېر عمرې جوړېدل نجات ورکوونکی وګرځي (آخر به هم په عذاب ککړېږي).

﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ إِلَّا ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٩٩﴾ أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُوا۟ عَهْدًا نَّبَذَهُۥ فَرِيقٌ مِّنْهُم بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾

[۹۷] (ای پیغمبره!) ووایه چې: هرڅوک چې د جبرائیل ﷺ دښمن وي (هغه ډېر بې انصافه دی) خکه چې يقيناً جبرائیل ﷺ خو دا قرآن کريم ستا په مبارک زړه باندې د الله ﷻ په اجازه (امر) سره نازل کړی دی (نه په خپله خوښه).

په داسې حال کښې چې همدا (قرآن کريم) د هغو ټولو اسماني کتابونو تصديق کوونکی دی کوم چې د ده څخه وړاندې (نازل شوی) دی، او (هم) هدايت کوونکی دی او ايمان درلودونکو ته بشارت (زېرې) ورکوونکی دی.

[۹۸] هرڅوک چې د الله ﷻ دپاره دښمن وي او د ده ﷻ د پرښتو دپاره (هم) او د ده ﷻ د پيغمبرانو دپاره هم او (بالآخره) د جبرائیل ﷺ او ميکائيل ﷺ دپاره هم، نو يقيناً (هغوی کفار دي او) الله ﷻ د ټولو کفر غوره کوونکو دپاره دښمن دی (چې هر يوه ته به موافقه سزا ورکړي).

[۹۹] او بې شکه مونږ تاته واضحه دلایل درنازل کړي دي او په دغو (زمونږ په دلايلو) سره کفر نه غوره کوي مګر (د شريعت د چوکاټ څخه) وتونکي کسان.

[۱۰۰] او هر کله چې يهودانو عهد کړی دی، يو عهد نو هغه (عهد) د دوی څخه يوې ډلې ګوزار کړی دی بلکې د دوی اکثريت (په هره زمانه کښې) ايمان نه راوړي (نو ته ورته تمه مه خپلوه).

(۱) تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۳۳

شان نزول او د مطلب خلاصه

د دې ایتونو په شان نزول کښې یو ډېر اوږد حدیث روایت شوی دی چې مونږ یې د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

د یهودانو یوه ډله یوه ورځ نبي کریم ﷺ ته ورغله او څلور پوښتنې یې ورته وړاندې کړې چې که دغه څلور واړه پوښتنې ستا د پلوه جوابې شوې نو مونږ به په تاباندې ایمان راوړو.

د څلورو پوښتنو څخه یوه دا وه چې تاته د پرښتو څخه کومه یوه پرښته ډېره نژدې ده (چې وحي درته راوړي)؟. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: ما ته ډېره نژدې پرښته جبرائیل علیه السلام دی چې د همده علیه السلام په ذریعه ماته وحې رالېږله کېږي.

د یهودانو ذکرې شوې ډلې سمدستي نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې ای محمده! جبرائیل خو زمونږ دښمن دی مونږ په هغې وحې باندې ایمان نه راوړو کومې چې د ده په ذریعه صورت نیولی وي، که بالفرض بله پرښته تاته ډېره نژدې وی او په تاباندې یې وحې نازلولی نو مونږ به په تاباندې ایمان راوړی وی.

نو الله ﷻ ذکر شوې ایتونه نازل کړه[۱]، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! یهودان مخاطب کړه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووایه چې:

۱ـ ای یهودانو! هرڅوک چې د جبرائیل علیه السلام سره دښمني خپلوي او د دښمن په حیث یې نیسي نو هغه ډېره بې انصافي کوي. او دا څکه چې:

الف: جبرائیل علیه السلام خو ستا په مبارک زړه باندې په ډېره امانتدارۍ سره هره یوه وحې او خاصةً قرآن کریم نازل کړی دی چې هیڅ ا پکښې د تغیر او تبدیل توان نه شو درلودلی او نه یې پکښې درلودلی شي.

ب: جبرائیل علیه السلام په خپله خوښه نه بلکې د الله ﷻ په امر دغه کار کړی دی چې قرآن کریم یې تاته درنازل کړی دی.

ج: جبرائیل علیه السلام خو داسې کتاب نه دی نازل کړی کوم چې د پخوانیو اسماني کتابونو سره متناقض وی، که ورسره متناقض وي نو په دغه وخت کښې به د ایمان د راوړلو جوګه نه وی، دغه قرآن کریم د ټولو پخوانیو اسماني کتابونو تصدیق کوونکی دی او په تېره بیا د تورات مصدق دی. ایا تاسو د دغسې کتاب د راوړونکي سره دښمني خپله کړې ده؟

د: څه چې جبرائیل علیه السلام په محمد ﷺ باندې نازل کړی هغه ټول د دوستۍ موجبات دي. هغه دا چې دا قرآن کریم د قیامت د ورځې پورې د ټولو عالمونو دپاره لارښود دی او د ټولو عالمونو دپاره د دنیاوي او أخروي نعمتونو زېری ورکوونکی دی، خو افسوس چې یوازې مؤمنان ترې د هدایت استفاده کوي او په بشارتونو باندې یې باور کوي او نورو خلکو ترې هیڅ ګټه اوچته نه کړه.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۹۷

۲_ ای یهودانو! جبرائیل ﷺ د پرښتو د جملې څخه یوه پرښته ده او هغه څه کوي په کوم باندې چې ورته د الله ﷻ د پلوه امر وکړی شي.

نو د جبرائیل ﷺ سره دښمني غوره کول په حقیقت کښې د الله ﷻ سره دښمني ده او د ټولو پرښتو سره هم او د ټولو پیغمبرانو سره هم او بالآخره د میکائیل ﷺ سره هم کوم چې تاسو یې د دوستۍ دعوه کوئ.

او هرڅوک چې ذکره شوې دښمني خپله کړي نو هغه د کفارو د جملې څخه دی او الله ﷻ د ټولو کفارو دښمن دی، نو په دې تقدیر تاسو د کفارو د جملې څخه جوړېږئ او الله ﷻ مو دښمن ګرځي چې ډېره سخته سزا به درکړي.

۳_ ای پیغمبره! یقینًا مونږ تاته متعدد څرګند دلایل او معجزات درنازل کړي دي چې ستا نبوت ورباندې ښه پوره په اثبات رسېدلی دی. د مثال په توګه:

الف: برسېره په دې چې ته اُمي یې په لیک او لوست نه پوهېږې او نه دې د چا شاګردي کړې ده خو د دې سره-سره د پخوانیو حالاتو څخه هو بهو اِخبار کوې.

ب: تاته د یهودانو هغه حالات در وحې کړی شوي دي کوم چې تا په سترګو نه دي لیدلي او کوم چې هغوی په خپلو زړونو کښې پټ ساتلي دي او زیات کوښښ کوي چې ته ورباندې اطلاع حاصله نه کړې.

نو په دې بنیاد ستا د نبوت څخه انکار نه خپلوې، مګر هغه څوک چې د اسماني شریعت څخه وتونکي وي او د سمې لارې خپلوونکی نه وي بلکې په خپل کفر کښې د حده تجاوز کوونکي وي.

۴_ ای پیغمبره! ته په دې باندې مه غمژن کېږه چې یهودانو درسره د ایمان د راوړلو لوظ او عهد وکړ خو په خپل لوظ او عهد باندې ونه درېده او ایمان یې درباندې رانهووړ او بهانه یې ونیوه چې مونږ د جبرائیل ﷺ سره دښمني لرو. او دا څکه چې هغوی چې هر کله عهد کړی دی هغوی مات کړی دی او هر کله چې په راتلونکې کښې عهد وکړي هغه به مات کړي، دغه کړنلاره د هغوی د یوې غټې ډلې کار دی بلکې د هغوی اکثریت ایمان نه راوړي او د ایمان د نه راوړلو دپاره رنګارنګ پلمې او بهانې تراشي (خپل عهدونه د پښو لاندې کوي).

توضیحات

۱_ په ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ ﴾ کښې د "عَدُوّ" د کلمې په هکله لاندې معلومات په ذهن کښې ساتل په کار دي[۱]:

الف: دا کلمه صفت مشبه ده چې په اصل کښې "عَدُوو" _لکه "شَكُور"_ وه چې مفرد او مثنی او هم جمعه درېواړه پکښې یو برابر دي.

[۱] مفردات الراغب ص ۳۳۸

ب. دا کلمه د "عَدْوٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د تجاوز معنی ورکوي. خو:
اول. د زړه تجاوز (دښمني) ته "عَدَاوَةٌ" _لکه "شَرَافَةٌ"_ وايي.
دوهم. د پښو تجاوز (منډو) ته "عَدْوٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ ويل کېږي.
درېيم. په عدالت کښې تجاوز (بې انصافۍ) ته "عُدْوَانٌ" _لکه "کُفْرَانٌ"_ وايي.
څلورم. د يوه شي د اجزاوو تجاوز (خورېدلو) ته "عَدْوَاءٌ" _لکه "فَحْشَاءٌ"_ ويل کېږي.
ج. (عَدُوّ) دښمن په دوه ډول دی يو هغه دښمن دی چې په قصدي توګه دښمني کوونکی وي او بل هغه دښمن دی چې په نتيجه کښې سړي ته دښمن جوړېږي لکه چې په [التغابن: ١۴] ايت کښې خپلو اولادونو او خپلو مېرمنو ته د دښمنانو لقب ورکړی شوی دی.
د. د الله ﷻ سره د بنده دښمني د عصيان څخه عبارت ده او يا د صالحو بندګانو سره دښمني کول د الله ﷻ سره دښمني ګڼله کېږي.
بالمقابل د بنده سره د الله ﷻ دښمني د دې معنی ورکوي چې د جناياتو په مطابق سزا ورکړي او عفوه او مغفرت ورته ونه کړي.

د "جبرائيل" د کلمې تحليل

٢_ په ذکر شوې عبارت کښې د "جِبْرَائِيل" کلمه عربي نه ده او د دوه برخو "جِبْرَ" او "اِيْل" څخه ترکيب شوې ده. نو "جِبْرَ" او "مِيْك" او هم "اِسْرَا" درې واړه کلمې هره يوه د "عَبْد" معنی ورکوي، او د "اِيْل" کلمه د "الله" دپاره وضعه شوې ده[١].
نو "جِبْرَائِيْل" او "مِيْکَائِيْل" او هم "اِسْرَافِيْل" درې واړه کلمې په "عَبْدُ الله، عَبْدُ الله، عَبْدُ الله" سره معنی کېدلی شي.

غير عرب لغت په عربي کلام کښې

٣_ کله چې غير عربي کلمه (لغت) په عربي کلام کښې استعمال شي نو تلفظ يې په خپل حال نه پاتې کېږي، د همدې کبله د "جِبْرَائِيل" په کلمه کښې لس ډوله تلفظ اورېدلی شوی دی لکه جِبْرِيْل او داسې نور. او د "مِيْکَائِيْل" په کلمه کښې شپږ ډوله قرائت اورېدل کېږي لکه مِيْکَال او داسې نور.

د دښمنۍ بهانې

۴_ يهودانو به جبرائيل ؑ ته په ډېرو بهانو سره د دښمن لقب ورکاوه. د مثال په توګه[٢]:
الف. هغوی به ويل چې: بخت نصر (ظالم پاچا) زمونږ پوخ دښمن وه او د کوچنيتوب په وخت کښې وړاندې مونږ بريالي شوي وه چې د منځه يې يوسو، خو ذکرې شوې پرښتې ورته نجات ورکړ

---
(١) صحيح البخاري ج٢ ص۶۴٣
(٢) تفسير البغوي ج١ ص٠٩۶ تفسير المراغي ج١ ص١٠٠

چې په نتیجه کښې په مونږ باندې مسلط شو او بیت المقدس یې تخریب کړ.

ب: مونږ خکه د نوموړې پرښتې سره دښمني لرو چې هغه زمونږ پټ رازونه محمد ﷺ ته وروړي او وربانديي یې خبروي.

ج: جبرائیل ﷺ د الله ﷻ د پلوه مکلف ګرځولی شوی وه چې په یهودانو کښې کوم سړي ته وحې ورووړي او آخر الزمان پیغمبر یې وګرځوي، خو دغې پرښتې دغه کار ونه کړ بلکې محمد ﷺ یې آخر الزمان پیغمبر جوړ کړ.

د: مونږ ورسره خکه دښمني لرو چې د ده په لاس افتونه او عذابونه نازلېږي او د میکائیل ﷺ سره مو خکه جوړه ده چې د ده په لاس رحمتونه او خوشالۍ نازلېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: جبرائیل او میکائیل علیهما السلام خو دواړه په پرښتو کښې شامل دي، نو د څه حکمت په بنیاد د دوی دواړو په نومونو باندې په ﴿ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ ﴾ سره صراحت نازل کړی شو؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو څه لړي نه ده چې د لاندې حکمتونو په بنیاد به دغه صراحت صورت نیولی وي:

الف: ترڅو د دغو دواړو پرښتو په زیات تشریف او زیات تکریم باندې دلالت وکړی شي، لکه چې په [الرحمن:۶۸] ایت کښې د ﴿ فَٰكِهَةٌ ﴾ د کلمې څخه وروسته په ﴿ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴾ سره صراحت نازل شو، حال دا چې دغه دواړه (کجورې، انار) په میوجاتو کښې شامل دي.

ب: څرنګه چې یهودانو په خپلو خرافاتو کښې د همدغو دواړو پرښتو نومونه اخستل چې مونږ د جبرائیل ﷺ سره دښمني لرو او د میکائیل ﷺ سره د دوستۍ درلودونکي یاستو، نو د هغوی د خرافاتي عقیدې په رد کښې د دواړو پرښتو نومونه واخستل شوه چې د دغو دواړو پرښتو تفریقول پوره جهالت دی.

﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟
ٱلْكِتَٰبَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ وَٱتَّبَعُوا۟ مَا تَتْلُوا۟
ٱلشَّيَٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ كَفَرُوا۟ يُعَلِّمُونَ
ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ
حَتَّىٰ يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ
وَزَوْجِهِۦ ۚ وَمَا هُم بِضَآرِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا

يَنفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا۟
بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّقَوْا۟ لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ
خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

[۱۰۱] او هر کله چې بني اسرائیلو (یهودانو) ته د الله ﷻ د نزده داسې پیغمبر ورشي چې د هغه شي دپاره تصدیق کوونکی وي کوم چې د هغوی سره دی، نو سمدستي د هغو کسانو د جملې څخه یوه ډله د الله ﷻ کتاب (تورات) خپلو شاګانو ته ګوزاروي کومو ته چې کتاب ورکړی شوی دی. لکه چې یقینًا هغوی (په خپل کتاب باندې) نه پوهېږي (او هیڅ معلومات پکښې نه لري).

[۱۰۲] او د هغو (اکاذیبو) پیروي کوي کوم چې شیطانانو د سلیمان ﷺ په واکدارۍ باندې تېل (چې سلیمان ﷺ جادوګر وه او د جادو په زور یې حکومت چلاوه).

حال دا چې سلیمان ﷺ کفر (او جادو) نه وه غوره کړی مګر شیطانانو کفر غوره کړی وه چې خلکو ته یې (بې قیدو شرطه) د جادو ښودانه کوله.

او (هغوی د هغه جادو پیروي هم کوي) کوم چې د بابل په ښار کښې (د الله ﷻ د پلوه د امتحان دپاره) په دوه وو پرښتو هاروت ﷺ او ماروت ﷺ باندې نازل کړی شوی وه.

او دغو دواړو پرښتو به هیچا ته تر هغه (د جادو) ښودانه نه کوله تر څو به چې ورته دواړو وویلې چې یقینًا مونږ دواړه امتحان یاستو نو (جادو زده کړه خو) کفر مه غوره کوه (چې عمل ورباندې وکړې).

نو یهودانو به د دوی دواړو څخه هغه جادو زده کاوه د کوم په سبب به چې هغوی د سړي او خپلې مېرمنې ترمنځ جدائي واقع کوله (او ذکره شوې توصیه به یې د پښو لاندې کوله).

(حال دا چې) هغوی په جادو سره هیچا ته ضرر رسوونکي نه وه مګر د الله ﷻ په ارادې سره.

او هغوی به (د ذکر شوې نصیحت په خلاف) هغه جادو زده کاوه کوم چې ورته ضرر رساوه او ګټه به یې ورته نه رسوله.

او یقینًا هغوی پوهېده چې هرومرو هغه څوک چې (ذکر شوی جادو) رانیسي، هغه لره په آخرت کښې هیڅ برخه نشته.

او هرومرو ډېر بد شی دی چې په کوم باندې هغوی خپل ځانونه خرڅوي که چرته هغوی وي چې پوهېدلی (په خپلې پوهې باندې یې عمل کړی وی نو دغه کړنلاره به یې نه وی خپله کړې).

[۱۰۳] او که چرته هغوی ایمان راوړي او تقوی غوره کړي نو بې شکه د الله ﷻ د پلوه اجر (او ثواب) ډېر بهتر دی (چې ورته به ورکړی شي).

که چرته هغوی وي (چې په خپل خیر او شر باندې) پوهېږي (نو ضرور به همدغه خط السیر ته ورودانګي).

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ـ په دې ایتونو کښې د یهودانو اکثره هغه اکاذیب او باطلې دعوې یو ځل بیا په بل اسلوب سره ردې شوې دي د کومو رد ته چې په وړاندېنیو اکثرو ایتونو کښې اشارې شوې دي.

"نَبذ" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلۡكِتَٰبَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ نَبَذَ ﴾ کلمه د "نَبذ" ـلکه "ضَرب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په بې اهمیتۍ سره د یوه شي غورځولو ته وضعه شوې ده[۱]، او د ﴿ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾ او ﴿ كِتَٰبَ ٱللَّهِ ﴾ څخه تورات مطلب دی[۲] چې حاصل یې داسې راځېږي:

الف: یهودان په افتخار سره وایي چې مونږ یوازې په خپل کتاب (تورات) باندې عمل کوو او د حقانیت عقیده ورته لرو، دا زمونږ دپاره ډېر لوی امتیاز دی چې مونږ اهل العلم او اهل الکتاب یاستو او نور خلک ناپوه او جُهّال دي.

حال دا چې هغوی ته آخر الزمان پیغمبر ﷺ په علاماتو سره خپل کتاب داسې ورپېژاندلی وه لکه چې هغوی خپل زامن او اولادونه پېژني.

ب: خو کله چې هغوی ته همدغه ورپېژندل شوی پیغمبر ورغی او د هغوی د کتاب (تورات) تصدیق یې هم وکړ نو هغوی سمدستي خپل کتاب شاته ګوزار کړ او په عمل کښې یې پیاده نه کړ چې ایمان یې ورباندې راوړی وی.

بلکې خپل خانونه یې ورباندې داسې ناخبره او ناپوهه واچول لکه چې هغوی هیڅکله نه د آخر الزمان پیغمبر علامات لوستي وي او نه هغوی اهل الکتاب او اهل العلم وي.

د قرآن کریم توقیر

۳ـ سفیان علیه الرحمة وایي چې: یهودانو خپل کتاب (تورات) په وربښمو کښې پېچلی (تاو کړی) وه او په سرو زرو باندې یې ښایسته کړی وه، خو کله یې چې معمول ونه ګرځاوه نو الله ﷻ هغوی ته د خپل کتاب (تورات) د شاته ګوزاروونکو لقب ورکړ[۳].

په همدې بنیاد مؤمنانو ته په کار دي چې د خپل کتاب (قرآن کریم) توقیر په عمل کولو سره خپل کړي او په یوازې مچوکولو او پوښولو باندې یې اکتفاء ونه کړي.

همدې مضمون ته یوه پښتون شاعر اشاره کړې ده چې[۴]:

بې عمل که کتاب کېږدي په سر څه شو :: ګویا اېښی یې د پښو لاندې کتاب دی

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۰۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۳۴
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۶۸
(۴) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۱۸۶

څو نکات

۴_ په دې مقام کښې څو نکاتو ته توجه په کار ده هغه دا چې:

الف: په ﴿ مَا تَتْلُواْ ٱلشَّيَـٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَـٰنَ ﴾ کښې د "ما" توری د هغو غیبي خبرونو څخه کنایي دی کوم به چې جني شیطانانو پرښتو ته په غوږ نیولو سره ترلاسه کول او بیا به یې خپلو انسي شیطانانو ته ور رسول چې هغوی به ورسره زښت ډېر دروغ ضمیمه کول ترڅو ورباندې عوام تېر باسي.

په همدې ارتباط _ان شاء الله ﷻ_ د [الحجر: ۱۷، ۱۸] ایت لاندې بنه پوره څېړنه راروانه ده.

ب: په همدغه عبارت کښې د "تَتْلُوا" کلمه د "تِلاوَة" _لکه قِرَاءة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د لوستلو معنی ورکوي خو کله-کله د دروغو تړلو په معنی هم استعمالېږي[1]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

ج: د ﴿ ٱلشَّيَـٰطِينُ ﴾ د کلمې څخه جني او انسي دواړه ډوله شیطانان مطلب دي کومو ته چې په [الأنعام: ۱۱۲] ایت کښې اشاره شوې ده.

یعنې: یهودان دروغ وایي چې مونږ د خپل کتاب (تورات) څخه په غیر په بل شي باندې ایمان نه راوړو. او دا ځکه چې هر شی چې دهغوی د خواهشاتو سره برابر وي هرومرو د همغه شي اتباع او پیروي کوي که څه هم هغه شی ورته د مقربې پرښتې (جبرائیل ؑ) په لاس نه بلکې د شیطانانو په لاس رسېدلی وي، که څه هم هغه سوچه دروغ وي. لکه د شیطانانو خبرې چې د سلیمان ؑ په پاچاهۍ باندې یې ورتپلې چې سلیمان ؑ جادوګر او ساحر وه او په همدې بنیاد یې په پیریانو او انسانانو باندې حکومت چلاوه.

د: په هغه وخت کښې شیطانانو د غیبي علم دعوه کوله چې مونږ په غیبو باندې پوهېږو، دغه حکومت د ساحر کومک دی او بس.

و: که څه هم سلیمان ؑ د دغې افواه او دروغین خبر د مخنیوي دپاره ډېرې هلې ځلې کړې وې، حتی چې د سلیمان ؑ وفات هم الله ﷻ په هغوی باندې ښه قوي دلیل وګرځاوه چې د یو کاله پورې ورباندې پیریان او شیطانان خبر نه شوه لکه چې په [سبأ: ۱۴] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر هغوی خپلو دروغینو خبرو ته ادامه ورکړه او خپله دروغینه دعوه یې په خپلو مخلصو شاګردانو کښې ژوندۍ وساتله.

ز: که څوک وایي چې: د ذکر شوي بیان په بنیاد په کار وه چې د ﴿ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَـٰنُ ﴾ په عوض "وَمَا سَحَرَ سُلَيْمَانُ" نازل شوی وی؟!

مونږ وایو _والله ﷻ أعلم_ چې: دا د دې دپاره ترڅو خلکو ته ورڅرګنده کړي چې که بالفرض

[1] مفردات الراغب ص۷۲

سلیمان ﷺ ساحر وی او خپل خان یې په دروغو پیغمبر تراشلی وی نو هرومرو به کافر وی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په نازل شوي عبارت کښې لاندې مطلبونو ته هم اشاره ده:

اول: ترڅو د هغه اعتراض مخه ونیوله شي کوم چې د یهودانو د پلوه نبي کریم ﷺ ته متوجه کېده هغه دا چې محمد ﷺ پیغمبر نه دی که نه نو سلیمان ﷺ به یې د پیغمبرانو په جمله کښې نه وی شمېرلی هغه خو یو ساحر سړی وه.

د جواب حاصل یې داسې راخېژي چې: که بالفرض سلیمان ﷺ ساحر وی نو په دغه وخت کښې به هیڅ مسلمان نه وی بلکې کافر به وی چې دغه لقب تاسو هم نه ورکوئ.

دوهم: یهودانو غوښتل چې سلیمان ﷺ ته د ساحریت په اثبات سره په خلکو کښې سحر او جادو ته مقبولیت حاصل کړي او په خلکو باندې یې تاثیرات قبول کړي. دهمدې کبله دذکر شوي عبارت په تعقیب د ﴿ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ﴾ جمله هم نازله شوه. یعنې هغوی ځکه سلیمان ﷺ ته د ساحر لقب ورکوي ترڅو د سحر دپاره طرفداران او شاګردان مونده کړي.

خو د ﴿ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ ﴾ د عبارت په نزول سره د دغه غرض مخه ونیوله شوه چې سحر او جادو د سلیمان ﷺ په ارتباط عین کفر دی حال دا چې هغوی دغه لقب نه ورکوي.

ج: په ﴿ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ﴾ کښې د "مَا" توری د سحر او جادو څخه کنایي دی.

که څه هم د اکثرو مفسرینو کرامو په نزد ذکر شوی توری په ﴿ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلسِّحْرَ ﴾ په کلمه باندې عطف دی[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه توری به په ﴿ مَا تَتْلُوا۟ ﴾ کښې د "مَا" په توري باندې عطف وي.

دا د یو پلوه، او دبله پلوه په همدغه عبارت کښې د ﴿ ٱلْمَلَكَيْنِ ﴾ کلمه د دوه وو پرښتو څخه عبارت ده په کومو باندې چې جادو او سحر نازل شوی وه[۲].

ط: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په دوه وو پرښتو باندې د الله ﷻ د پلوه جادو (سحر) نازل کړی شو؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې هغه جادو او سحر د إدریس ﷺ په زمانه کښې[۳] زښت ډېر عمومیت ترلاسه کړ او په خلکو کښې خور شو د کوم بنیاد چې د سلیمان ﷺ په زمانه کښې جني او انسي شیطانانو ایښی وه حتی چې عوامو د معجزې او جادو ترمنځ فرق نه شو خپلولی.

نو الله ﷻ ذکرې شوې دواړه پرښتې د اسمانه راښکته کړې او جادو یې ورباندې ورنازل کړ، ترڅو د یو پلوه خلک د معجزې او جادو فرق وکړی شي او د بله پلوه خلک امتحان کړی شي چې

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱ ص۳۰۷
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۹۹
(۳) تفسیر الخازن ج۱ ص۱۶۹

په سحر باندې عمل کوي او که نه[۱]

یعنې: یهودانو برسېره د شیطانانو په جادو باندې د هغه جادو او سحر پیروي هم خپله کړه کوم چې په دوه وو پرښتو باندې نازل کړی شوی وه.

ي: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د ذکر شوي مطلب د بیان په ارتباط د ﴿ بِبَابِلَ هَـٰرُوتَ وَمَـٰرُوتَ ﴾ کلمات هم نازل کړی شوه حال دا چې د دغو کلماتو د نزول څخه په غیر هم مطلب ترلاسه کېده؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلم ـ چې:

اول: یهودان په څمکه کښې بلکې د "بابل" ښار غونډې په ګڼ نفوسه ښار کښې د پرښتو د پلوه هغه جادو زده کوي او قبلوي کوم چې د هغوی د خواهشاتو سره برابر وي. حال دا چې د پرښتو اصلي مسکن اسمان دی.

که نه نو وخت کښې هغوی ته ډېره اسانه بهانه په لاس ورتله چې دغه دواړه پرښتې نه دي مونږ ترې جادو نه زده کوو.

دوهم: هغوی خپل خواهشات د ناآشنا پرښتو (هاروت او ماروت) د پلوه هم قبلوي او عمل ورباندې کوي.

که بالفرض د هاروت ﷺ او ماروت ﷺ په عوض ورته جبرائیل ﷺ د سحر او جادو ښودانه کړې وی نو سمدستي به یې قبوله کړې وی او ضرور به یې دا خبره هېره کړې وی چې مونږ ورسره دښمني لرو.

یا: که څوک وایي چې: هغه جادو کوم چې شیطانانو رواج کړی وه د هغه جادو سره په کوم سره چې هاروت ﷺ او ماروت ﷺ د اسمانه رالښکته شوي وه څه فرق درلود؟

مونږ وایو چې: که څه هم د جادو دغو دواړو ډولونو په ماهیت کښې فرق نه درلود چې دواړو د پټو اسبابو په بنیاد صورت نیوه حال دا چې معجزه د اسبابو په بنیاد صورت نه نیسي.

مګر په ښودانه کښې یې فرق وه هغه دا چې د شیطانانو جادو ښودانه د فساد اچولو دپاره وه، د همدې کبله یې ورته خلک ترغیبول چې سلیمان ﷺ د جادو په زور حکومت چلولی دی چې خوارق یې معجزات نه وه بلکې د جادو اثرات وه، نو تاسو هم جادو زده کړئ او عمل ورباندې وکړئ چې ګټه ترې اوچته کړئ.

نو هغوی به ترې د همدغه غرض په بنیاد زده کړه کوله. همدې مطلب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ﴾ یعنې: هغوی د جني او انسي شیطانانو څخه هغه شی زده کړ کوم به چې ورته په ضرر تمامېده او په ګټه به ورته نه تمامېده، چې تر نن ورځې پورې لګیا دي همدغه خط السیر تعقیبوي.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۳۸

یا په بل عبارت هغوی د جادو د زده کړې څخه دنیاوي ناچیزه متاع په نظر کښې نیولې وه او د آخرت ګټې یې د نظره غورځولې وې. او نن ورځ هم فقط په دنیاوي ګټو او خواهشاتو پسې تاند وهي او بس.

خو د هاروت ﷺ او ماروت ﷺ جادوښودانه د اصلاح په غرض وه چې څوک په معجزې باندې د جادوګومان ونه کړي.

د همدې کبله دوی دواړو علیهما السلام به خپل هر یو شاګرد ترهیباوه چې ﴿ فَلَا تَكْفُرْ ﴾ جادو ویږنه خو عمل ورباندې مه کوه، هسې نه چې د کفر غوره کوونکی وګرځې.

یب: که څوک وایي چې: ایا د جادو زده کول کفر دی چې هغوی دواړو هر یو شاګرد په ﴿ فَلَا تَكْفُرْ ﴾ سره مخاطب ګرځاوه؟

مونږ وایو چې: لکه چې سود پېژاندل یو شی دی او سود ته عملي صورت ورکول بل شی دی، همدارنګه د جادو پېژاندل جائز دي خو په ځینو ډولونو باندې یې عمل کول کفر دی[1]، چې جادو ډېر ډولونه لري[2].

یج: که څوک وایي چې: دا وقوعي امکان لري چې عوام خلک د پرښتو څخه څه شی زده کړي او شاګردان ورته جوړ شي؟

مونږ وایو چې: دا کار ممکن دی خو هله چې استاذه پرښته د بنیادم په څېره وګرځوله شي.

همدې مطلب ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ وَلَوْ جَعَلْنَـٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَـٰهُ رَجُلًا ﴾ [الأنعام: ۹] یعني: که بالفرض مونږ خپل استول شوی پرښته ګرځولې وی نو ضرور به مو سړی (د سړي په څېره) ګرځولې وی.

ید: د ذکرو شوو توضیحاتو څخه څرګنده شوه چې جادو په دنیا کښې د دوه وو منابعو څخه نشئت کړی دی هغه دا:

اول: یو د هاروت ﷺ او ماروت ﷺ د پلوه چې بنیاد یې په اصلاح ایښودلی شوی وه.

دوهم: بل د جني او انسي شیطانانو د پلوه چې بنیاد یې په فساد باندې ایښودل شوی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه یهودانو په هره زمانه کښې په جادوګرۍ کښې زیات مهارتونه درلودلي دي او د جادو په تعمیل کښې یې هم هیڅکله سستي نه ده کړې حتی چې د نبي کریم ﷺ په مسحور ګرځولو باندې یې هم صرفه نه ده کړې لکه چې د [البقرة:۸۷] ایت لاندې ورباندې رڼا اچولې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

همدې مطلب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ﴾، یعني هغوی به د پرښتو توصیه په نظر کښې نه نیوه او جادو به یې په عمل کښې پیاده

[1] نظم الدرر ج۱ ص۲۰۷

[2] اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۳۳۱؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۳۷؛ التفسیر الکبیر ج۳ ص۲۰۶_۲۱۴

کاوه حتی چي په همدغه جادو سره به يي د مېرمنې او خاوند ترمنځ تفرقه اچوله او دنياوي ناچيزه متاع به يي ترلاسه کوله.

په په ﴿ وَمَا هُم بِضَارِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "إذن" کلمه د اجازې او رخصت (عدم ممانعت) معنی ورکوي خو په دې مقام کښې يې الله ﷻ ته اضافت شوی دی نو د الله ﷻ اراده او قضاء ترې مراد ېږي[۱] يعنې هغوی په جادو سره هيڅ ته ضرر رسوونکي نه شوه جوړېدلی مګر د الله ﷻ په ارادې سره يا په بل عبارت جادو د مرضونو څخه يو مرض دی چې د الله ﷻ د ارادې څخه په غير ورباندې هيڅوک څانه ضرر نه شي رسولی.

يو په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو[۲] د هاروت ﷺ او ماروت ﷺ په ارتباط يوه قيصه ليکلې ده چې د دغو دواړو پرښتو په جنايتکارۍ باندې دلالت کوي، حال دا چې د ټولو پرښتو په هکله الله ﷻ فرمايلي دي چې ﴿ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾ [النحل: ۵۰] يعنې پرښتې د خپل رب ﷻ څخه داړېږي چې په دوی باندې يې "قدرت" دپاسه دی او دوی هغه کار کوي په کوم باندې چې ورته (د خپل رب ﷻ) د پلوه امر وکړی شي.

دغه قيصه د بني اسرائيلو د دروغجنو قيصو څخه يوه قيصه ده چې حقيقت او واقعيت نه لري[۳]. نو موږ ځکه په تفسير کښې د نظر لاندې ونه نيوه.

بل که څوک وايي چې ذکره شوې قيصه د احاديثو په ځينو کتابونو کښې[۴] نبي کريم ﷺ ته په سند سره مرفوعه ګرځولې شوې ده، نو ايا هغې ته د دروغجنې قيصې لقب ورکول صحت لري؟

موږ وايو چې دغه قيصه اصلاً کعب الاحبار ؓ پورې موقوفه ده چې د بني اسرائيلو په کتابونو کښې ليکلې شوې ده خو راويان خطا شوي دي او مرفوعه يې ګرځولې ده[۵].

بل که څوک وايي چې د ﴿ وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې يهودان د دنياوي منافعو دپاره د جادو په سزا باندې په يقين سره پوهېده چې هغوی ته په آخرت کښې برخه نشته او په کوم شي باندې چې هغوی خپل ځانونه خرڅ کړي دي هغه ډېر بد شی دی او ډېره بده سزا ده؛ خو په عين ايت کښې د ﴿ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴾ د جملې څخه فهمېږي چې هغوی د خپلې کړنلارې په قباحت باندې نه پوهېده، که بالفرض په قباحت باندې يې پوهېدی خپل خط السير ته به يې ادامه نه وی ورکړې؟

موږ وايو چې د دغه سوال د جوابولو دپاره ځينو مفسرينو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۶]،

---

(۱) مفردات الراغب ص ۱۰ تفسير الطبري ج ۱ ص ۴۶۴
(۲) زاد المسير ج ۱ ص ۷۰ ۱ تفسير البغوي ج ۱ ص ۱۰۰
(۳) الاسرائيليات والموضوعات في كتب التفسير ص ۱۶۱
(۴) مسند احمد بن حنبل ج ۲ ص ۴۹۵
(۵) تفسير ابن كثير ج ۱ ص ۱۳۸
(۶) روح المعاني ج ۱ ص ۳۴۶

خو مونږ ته هغه جواب غوره بربښي کوم چې د وروستني متصل ایت ﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُواْ وَٱتَّقَوْاْ لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ خَيْرٌ ﴾ څخه څرګندېږي هغه دا چې که هغوی د خپل علم په مقتضی عمل کړی وی او په بې بنیاده آرزوګانو باندې یې اعتماد نه وی کړی چې ایمان یې راوړی وی او تقوی یې خپله کړې وی نو په ذکر شوي خط السیر باندې به کلک نه وی پاتې شوي.

د همدې کبله په ﴿ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ ﴾ [البقرة: ۱۸] ایت کښې منافقانو ته د کڼو او ګونګانو او هم د ړندو لقبونه ورکړی شوي دي چې هغوی د خپلو حواسو څخه د حق په پېژاندلو کښې استفاده نه ده کړې، نو داسې ګڼل شوي دي لکه چې هیڅ حواس ونه لري.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقُولُواْ رَٰعِنَا وَقُولُواْ ٱنظُرْنَا وَٱسْمَعُواْ ۗ وَلِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾ ﴾

[۱۰۴] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د (ایمان په زور خپل پیغمبر ﷺ ته) د "رَاعِنَا" کلمه مه وایاست (چې زمونږ رعایت وکړه).

او تاسو (ورته د همدغې کلمې په ځای) د "انظُرْنَا" کلمه ووایاست (چې مونږ ته ګوره)، او تاسو (خپل پیغمبر ﷺ ته) ښه غوږ ونیسئ؛ (او خبرې یې په دقت سره واورئ ترڅو د دغې کلمې ویلو ته هم اړتیا پاتې نه شي).

او (دا خکه چې) د کفارو دپاره دردناک عذاب دی (دوی ترې بده استفاده کوي).

[۱۰۵] هغه کسان نه خوښوي کومو چې کفر غوره کړی دی (نه) د اهل الکتابو څخه او نه د مشرکانو څخه چې په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه څه خیر (ایتونه) درنازل کړی شي.

حال دا چې الله ﷻ په خپل رحمت (فضل) سره هغه څوک مختص ګرځوي چا ته چې یې اراده وشي او الله ﷻ د ډېر لوی فضل خاوند دی (چې هغوی دغه لوی فضل نه شي وړوکی کولی).

ارتباط او شان نزول

په وړاندېنیو ایتونو کښې د جادو (سحر) په شمول د یهودانو د هغو قبائحو ذکر نازل شوی وه کومو چې د هغوی په اسلافو (پخوانیو) پورې اړه درلوده، او په دې ایتونو کښې یې د هغو قبائحو ذکر ته اشاره کېږي کوم چې په موجوده وو (ژوندیو) یهودانو پورې ارتباط لري، لکه د دوه مخو کلماتو استعمال او داسې نور.

څرنګه چې د نبي کریم ﷺ په مجالسو کښې به صحابه وو کرامو ﷺ د "رَاعِنَا" کلمه استعمالوله چې وضاحت یې _ان شاءالله ﷻ_ راروان دی، خو یهودانو د دغې کلمې څخه داسې معنی اراده کوله

چې د نبي كريم ﷺ توهين او كنځل پكښې نغښتي، وه نو الله ﷻ دغه ايتونه نازل كړه(۱) چې خلاصه يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

يعني: اى پيغمبره! د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب كړه او ورته ووايه چې:

۱ـ اى مؤمنانو! تاسو د خپل ايمان په زور خپل خانونه اداره كړئ او د نبي كريم ﷺ په مجالسو كښې داسې كلمات مه استعمالوئ د كومو څخه چې يهودان بده استفاده كوي.

يا په بل عبارت: تاسو د "رَاعِنَا" په كلمه باندې تلفظ مه كوئ چې "زمونږ سره څه مراعات وكړه، ترڅو په خبره باندې ښه پوه شو". او دا ځكه چې يهودان ستاسو په تلفظ باندې استدلال كوي او د ذكرې شوې كلمې په تلفظ سره نبي كريم ﷺ ته توهين آميزه كلمات اوروي.

۲ـ تاسو د ذكرې شوې كلمې (رَاعِنَا) په عوض په "انظُرْنَا" سره خپل پيغمبر مخاطب كړئ چې "مونږ ته وګوره ترڅو ستا ارشادات په دقت سره زده كړو".

په دې باندې علاوه تاسو د خپل پيغمبر خبرې ته د ابتداء څخه ښه متوجه اوسئ ترڅو د "انظُرْنَا" كلمې ويلو ته هم ارتيا پاتې نه شي.

۳ـ كفار د موقع څخه استفاده اوچتوي او په حيلو سره د الله ﷻ پيغمبر ﷺ توهينوي نو تاسو ورته متوجه اوسئ او داسې موقع ورته مه برابروئ چې هغوی ترې خپل مطلب ته ورسېږي، د هغوی دپاره عند الله دردناک عذاب دی چې هرومرو به ورسره مخامخ كړی شي.

۴ـ اى مؤمنانو! هغو كسانو چې كفر غوره كړی دی برابره خبره ده چې اهل الكتاب دي او كه مشركان دي يا بله كفري ډله ده، دا خبره نه خوښوي چې په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه څه خير او ګټور مطلب درنازل كړی شي او درته وحې كړی شي.

يا په بل عبارت: هغوی ډېر خپه دي چې په تاسو باندې روزمره قرآن كريم درنازلېږي چې ستاسو د دنيا او آخرت منافع او ارشادات پكښې مندرج دي او د استمرار په توګه تاسو په هغو پلانونو او دسائسو باندې پكښې خبرول كېږئ كوم چې د كفارو د پلوه په نظر كښې نيول كېږي.

۵ـ كه څه هم كفار نه خوښوي چې په تاسو باندې كوم خير درنازل كړی شي مګر الله ﷻ په خپل فضل سره هغه چا ته اختصاص وركوي كوم ته يې چې اراده وشي نو د هغوی خوښې او ناخوښې هيڅكله موثره نه شي واقع كېدلی.

په دې باندې علاوه الله ﷻ د ډېر لوی فضل خاوند دی چې هيڅوک يې په خپلو خانونو پورې مختص نه شي ګرځولی لكه چې اهل الكتاب په خپلو خانونو پورې د نبوت د سلسلې اختصاص خوښوي بلكې اختصاص وركوي

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص ۲۱

توضیحات

۱_ د ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ کلمات په قرآن کریم کښې تقریبًا اته اتیا (۸۸) خله نازل شوي دي چې اول ځل يې په همدغو ایتونو کښې نزول موندلی د دغو کلماتو په نزول سره دې ته اشاره ده چې شرعي احکام د ایمان په زور په عمل کښې پیاده کرځېدلی شي او بس نو څومره چې ایمان کمزوری کېږي په همغې اندازه به په تعمیل کښې خنډونه صورت نیسي.

"رَاعِنَا" څه معنی؟

۲_ په ﴿لَا تَقُولُوا رَاعِنَا﴾ کښې مؤمنان مکلف کرځولي شوي ؤه چې تاسو ذکره شوې کلمه د نبي کریم ﷺ په حضور کښې مه استعمالوئ ترڅو ترې یهودان بده ګټه اوچته نه کړي چې د کنځلو فرصت لاس ته ورشي، بلکې تاسو داسې کلمه استعماله کړئ چې د هغوی دسیسه پکښې ځای ونه شي نیولی هغه دا چې تاسو خپل پیغمبر په ﴿انْظُرْنَا﴾ سره مخاطب کرځوئ کومه چې دوه معناوې لري یوه دا چې مونږ ته ګوره، او بله دا چې زمونږ حالت په نظر کښې ونیسه ترڅو مونږ ستا ارشادات حفظ کړی شو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د یهودانو په نزد د "رَاعِنَا" کلمه د لاندې وجوهو د کبله په کنځلو باندې مشتمله ده:

الف: د هغوی په لغت کښې د "رَاعِینو" کلمې د شریر معنی ورکوله[۱] نو هغوی به په ذکرې شوې کلمې باندې خپلې ژبې اړولې. تا به ویل چې هغوی "رَاعِنَا" وایي حال دا چې هغوی به "رَاعِینو" ویل چې: ای شریره!.

ب: هغوی به ذکره شوې کلمه په اړولو ژبو سره تلفظ کوله لکه چې "رَاعِنَا" وایي حال دا چې هغوی به "رَاعِینَا" ویل چې: ای زمونږ شپونکیه! چې په هوښیارۍ کښې زمونږ شپونکي ته هم نه شې رسېدلی[۲].

ج: هغوی به ذکره شوې کلمه د "رَعُونَة" څخه ګڼله چې د بې عقلۍ معنی ورکوي او الف يې پکښې د نداء دپاره ګڼه چې ای احمقه! ای بې عقله![۳]، حال دا چې دغه کلمه د "مراعاة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د مراقبت او څارنې معنی ورکوي[۴].

هېر مو نه شي!

۳_نبي کریم ﷺ په فصاحت او بلاغت کښې د هر چا څخه وړاندې وه او انس بن مالک رضي الله عنه وايي

---

(۱) تفسیر المراغي ج۱ ص۱۸۴
(۲) البحر المحیط ج۱ ص۵۴۳
(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۴۹
(۴) معردات الراغب ص۲۰۳

چې «كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُعِيدُ الْكَلِمَةَ ثَلَاثًا لِتُعْقَلَ عَنْهُ»[۱] يعني د الله ﷻ پيغمبر ﷺ وه چې (مهمې کلمې) به یې درې کرته اعاده کولې (تکرارولې) ترڅو ترې بندې کړی شي (ترې زده کړی شي).

په دې باندې علاوه عائشه (أمُّ المؤمنين) رضي الله عنها په یوه حديث کښې وايي چې: «إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَسْرُدُ الْحَدِيثَ كَسَرْدِكُمْ»[۲] يعني د الله ﷻ پيغمبر نه وه چې خپلې خبرې يې ستاسو د خبرو په شان زنځير کولې (چې فرجه به پکښې نه وه).

همدارنګه کله به چې نبي کريم ﷺ خبرې کولې نو صحابه کرام ﷺ به ورته د ډېر زيات متوجه وو لکه چې البراء بن عازب ﷺ په يوه حديث کښې وايي چې: «فَجَلَسَ وَجَلَسْنَا كَأَنَّ عَلَى رُءُوسِنَا الطَّيْرَ»[۳] يعني: نو نبي کريم ﷺ کيناسْت او مونږ هم په داسې حال کښې کيناستو لکه چې يقيناً زمونږ په سرونو باندې مرغان ناست دي.

نو څه اړتيا نه وه چې صحابه وو کرامو ﷺ نبي کريم ﷺ ته د "رَاعِنَا" کلمه اورولې وی، چې زمونږ څه مراعات وکړه عجله مه کوه چې مونږ ستا خبره زده کړو.

مګر مونږ ته داسې بريښي چې صحابه کرامو ﷺ به په دغې کلمې سره نبي کريم ﷺ د تکيه کلام په توګه مخاطب ګرځاوه لکه چې مونږ په پښتو کښې د تکيه کلام په توګه وايو چې: "ماته ګوره" والله ﷻ أعلم.

د ايت شريف ارشادات

۴_ ذکر شوی ايت شريف ټولو مؤمنانو ته د قيامت د ورځې پورې په ډېرو مهمو ارشاداتو باندې مشتمل دی. د مثال په توګه:

الف: مونږ ته په کار دي چې نبي کريم ﷺ د "ډاکتر، فيلسوف، پروفيسر" او داسې نورو لقبونو سره ياد نه کړو کوم چې د بلې ژبې القاب دي او په شريعت کښې بنياد نه لري.

څه لرې نه ده چې کفار د دغو القابو څخه استفاده وکړي او ووايي چې محمد ﷺ په کسب سره د نبوت درجې ته اوچت شوی وه. لکه څنګه چې ذکر شوي القاب په کسب سره ترلاسه کېږي.

ب: که مونږ په شرعي احکامو کښې د خپل اطمنان دپاره اسرار لټوو نو بايد ووايو چې په دې کښې دا حکمت دی او په هغه کښې دا حکمت دی.

نه دا چې په دې حکم کښې دا فلسفه يا هغه فلسفه ده. او دا ځکه چې شرعي احکام د حکيم احکام دي نو حکمت لټونه پکښې په کار ده، نه د فيلسوف احکام چې فسلفه پکښې ولټوله شي.

ج: مؤمنانو ته په کار دي چې د غربيانو په ډيموکراسۍ باندې هم د حقانيت عقيده خپله نه کړي او دا ځکه چې ځينو علماوو کرامو پنځوس (۵۰) دلايل اقامه کړي دي چې ډيموکراسي کفر دی[۴].

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۵ : شمائل الترمذي ص۱۴
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۰۱
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۱۱
(۴) د مفتي علامه عبد المجيد الزعي تصنيف «د پوهنمل زاهدي احمدزي زياره» ص۴۸

﴿ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ
قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ
مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُوا۟ رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ۗ
وَمَن يَتَبَدَّلِ ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ
ٱلْكِتَٰبِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنۢ بَعْدِ إِيمَٰنِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ
لَهُمُ ٱلْحَقُّ ۖ فَٱعْفُوا۟ وَٱصْفَحُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾
وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ
ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ ﴾

[۱۰۶] په دې شرط چې مونږ یو شی چې د ایت څخه عبارت دی منسوخ کړو یا یې (د اذهانو) څخه هېر کړو نو مونږ د هغه څخه په بهتر ایت یا د هغه په مثل ایت سره راتګ کوو.

ایا ته نه پوهېږې؟ (بلکې پوهېږې چې) یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې قدرت درلودونکی دی.

[۱۰۷] ایا ته نه پوهېږې (بلکې پوهېږې چې) یقیناً الله ﷻ چې دی همده ﷻ پورې د اسمانونو او ځمکو واکداري (اختصاص) لري.

او (ستاسو د عدم اطاعت په صورت کښې) تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ دوست نشته او نه (تاسو ته) نصرت کوونکی شته (چې په شفاعت یا قوت سره نجات درکړي).

[۱۰۸] (ای مؤمنانو!) ایا تاسو اراده کوئ (چې د یهودانو په تحریک سره) د خپل پیغمبر ﷺ څخه داسې غوښتنې (او پوښتنې) وکړئ لکه څنګه چې (د هغوی دپلوه) لا د مخه راندې د موسی ؑ څخه غوښتلې شوې وې.

او هر څوک چې په ایمان سره (د خپل ځان دپاره) کفر عوض کړي نو بې شکه هغه سمه لاره ورکه کړه (او په منحرفه لاره باندې روان شو).

[۱۰۹] (ای مؤمنانو!) د اهل الکتابو څخه ډېر کسان خوښوي چې تاسو د خپل ایمان څخه وروسته (کفر ته) د کفارو په حیث ورواړوي.

(البته) د داسې حسد د کبله چې (څه بنیاد نه لري او) هغوی د خپلو ځانونو څخه د هغه وخت څخه وروسته نشئت ورکړی دی چې حق ورته ښکاره شوی دی (چې ستاسو سره دی).

نو تاسو (د هغوی څخه) عفوه وکړئ او تر هغه پورې ترې مخونه واړوئ چې الله ﷻ خپل (جهادي) امر راوړي (درنازل کړي).

یقینًا الله ﷻ په هر شي د قدرت خاوند دی (تاسو ته به د جهاد توان درکړي).
[۱۱۰] او تاسو لمونځ ودروئ او زکات ورکړئ (جهاد ته خانونه چمتو کړئ).
او هر شی چې تاسو د خپلو خانونو دپاره وړاندې ولېږئ چې د هر خیر څخه عبارت دی هغه به د
الله ﷻ په نزد موندہ کړئ.
یقینًا الله ﷻ په هغو کړو وړو بینا دی کومو ته چې تاسو عملي جامه وراغوندئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د "راعنا" ویل منسوخ گرځولي شوي وه کوم چې په تقریري احادیثو
سره په اثبات رسېدلي وه. او دلته په مطلقې نسخې باندې رڼا اچولې شوې ده.
برسېره په دې، هلته د قرآن کریم په نزول باندې د کفارو ناخوښی ته اشاره شوې وه چې الله ﷻ
خپل لوی فضل نازل کړ او پخواني کتابونه یې ورباندې منسوخ وگرځول او دلته د نسخې حکمتونو
ته اشاره کېږي ترڅو ورباندې د هغه اعتراض مخه ونیوله شي د کوم څخه به چې کفارو د ایمان د نه
راوړلو دپاره د پلمې او بهانې په توگه کار اخست هغه دا چې که چرته دا کتاب (قرآن کریم) په حقه
په محمد ﷺ باندې نازل شوی وی نو په دې کښې به نسخې صورت نه وی نیولی څکه چې نسخه د
کم علمی څخه نمایندگي کوي حال دا چې د الله ﷻ علم کامل دی او هم ازلي او ابدي دی.
همدارنگه په دې ایتونو کښې د یهودانو یوه بله دسیسه هم شنډه کړی شوې ده. هغه دا چې
هغوی به څینې صحابه کرام ﷺ هڅول ترڅو نبي کریم ﷺ په تعنتي او بې گټو پوښتنو باندې مصروف
کړي چې د دعوت په چلولو کښې پاتې راشي او تورات ته د منسوخ کتاب لقب ورنه کړي.
نو حاصل یې داسې راځېژي:
ای پیغمبره! د ذکرو شوو مطالبو په تعقیب په خپل دعوتي اُمت باندې زمونږ د پلوه څه نور
مطالب هم قرائت کړه. هغه دا چې:
۱ـ د یو شریعت یا یوه شرعي حکم نسخه کول د نبي کریم ﷺ کار نه دی، دا ټول زمونږ د پلوه د
حکمتونو په بنیاد او د بندگانو د گټو په بنیاد صورت نیسي. د مثال په توگه:
الف: کله چې یو شرعي حکم یا یو قرآني ایت نسخه کړو او یا یې د خلکو د زړونو څخه هېر کړو
نو په عوض کښې یې د هغه څخه بهتر حکم یا ایت نازلوو، چې بندگانو ته د دنیا او آخرت په گټه
تمامېږي. او یا اقلاً د حکمتونو په بنیاد د منسوخ حکم او ایت مثل نازلوو.
نو لنډه دا چې نسخه د کم علمی څخه نمایندگي نه کوي بلکې د علم په کمال باندې دلالت
کوي چې د بندگانو د هر حالت سره مطابق احکامو ته نزول ورکوي.
ب: برسېره پردې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی، توان یې درلود چې
بندگان یې په داسې ډول سره پیدا کړي وی چې د شرائعو او احکامو تبدیل ته یې اړتیا نه درلودی،
خو دا ډول پیدا کول د حکمت غوښتنه نه وه.

(۱) ځ په دې باندې علاوه ټول بندګان د الله ﷻ ملکیت دی نو ځکه یې چې خوښه شي همغسې احکام او شرائع ورنازلوي.

ای بنده! ایا ته نه پوهېږې چې یقیناً د اسمانونو او ځمکو واکداري فقط په الله ﷻ پورې اختصاص لري او بس.

۲_ ای بندګانو! که تاسو د الله ﷻ حکم او شریعت ته غاړې کېښېږدئ او انکار ترې وکړئ نو د ډېر سخت عذاب سره به مخامخ کړی شئ؛

ځکه په دغه وخت کښې به د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست ولرئ او نه نصرت کوونکی، چې په شفاعت او یا په زور سره نجات درکړي.

۳_ ای مؤمنانو! ایا تاسو اراده لرئ چې د یهودانو په تحریک خپل پیغمبر ته داسې پوښتنې راجع کړئ لکه څنګه چې پخوا د یهودانو د پلوه موسی ﷺ ته راجع کړی شوې وې؟

هغوی غواړي چې په همدغه تحریک سره تاسو د خپلو ځانونو غوندې بې لارې کړي ترڅو تاسو د کفر په خپلولو سره خپل ایمان عوض او ضائع کړئ او د هغوی غوندې د شریعت عدم تعمیل ته بهانې او پلمې وتراشئ؛

حال دا چې هر څوک دغه کړنلاره خپله کړي نو هغوی خپل ایمان په کفر سره عوض کړ او په یقیني توګه یې سمه لاره ورکه کړه او په غلطه لاره باندې روان شوه.

۴_ ای مؤمنانو! د اهل الکتابو اکثریت خوښوي چې تاسو بې لارې کړي او په هره دسیسه یې چې توان ورسېږي تاسو د ایمان د راوړلو څخه بېرته کفر ته واړوي او داسې مو ګمراهان وګرځوي لکه څنګه چې هغوی ګمراهان او بې لارې دي.

هغوی دغه کړنلاره صرف د عناد او حسد د کبله خپله کړې ده، که نه نو هغوی ډېر ښه پوهېږي چې تاسو په حقه لاره باندې روان یاست. نو تاسو ته په کار دي چې څه خاصیتونه خپل کړئ ترڅو د هغوی د دسائسو څخه په امن کښې پاتې شئ. هغه دا چې:

الف: تاسو د هغوی سره ناندرې مه وهئ او خپل وختونه وریاندې مه ضائع کوئ او همدارنګه د هغوی په اذیتونو باندې صبر وکړئ او د انتقام هڅه مه خپلوئ.

ب: البته تاسو دغه خاصیت ته تر هغې ادامه ورکړئ ترڅو چې الله ﷻ تاسو ته خپل امر درنازل کړي او د همدوی سره مو په جهاد سره مکلف وګرځوي.

ج: تاسو خپل ځانونه کمزوري مه ګڼئ؛ تاسو په هر وخت کښې برلاسي یاست چې الله ﷻ ستاسو ملګری دی حال دا چې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی.

د: فعلاً تاسو د خپلو ځانونو اصلاح ته ډېر متوجه شئ؛ نو لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او په بدني عبادتونو او په مالي عبادتونو باندې کلک شئ؛

ځکه چې هر یو عبادت او نېک عمل چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره وړاندې ولېږئ هغه به هیڅکله د الله ﷻ په نزد ضائع نه کړی شي او هرومرو به تاسو ورسره ملاقات شئ او ګټه به ترې اوچته کړئ.

هـ: يقيناً الله ﷻ ستاسو په ټولو کړو وړو باندې بينا دی او هر څه خاري نو تاسو ته په کار دي چې په ټولو خيريه کارونو کښې اخلاص وکړئ او د الله ﷻ څخه وډار شئ.

توضيحات

۱_ د ﴿ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ذکر شوي عبارت کښې د "مَا" کلمه شرطيه ده او د "شيء" څخه کنايي ده چې په ﴿ مِنْ ءَايَةٍ ﴾ کښې په "آية" سره تفسيره شوې ده.

ب: که څه هم د ﴿ ءَايَةٍ ﴾ کلمه دلته ځينو علماوو کرامو په معجزې او خارق العاده سره تعبير کړې ده[۱]، مګر د مقام غوښتنه دا ده چې دغه کلمه په قرآني ايت يا شرعي حکم سره تعبير کړی شي.[۲]

ج: د ﴿ نَنسَخْ ﴾ کلمه د "نسخ" _لکه "ضَرَبَ" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې په لغت کښې په يو شي سره د بل شي د محوه کولو معنی ورکوي چې هغه شی د دې شي په ځای ودرېږي، لکه چې زوړوالی ځواني د منځه وړي او په ځای يې ودرېږي[۳].

خو "نسخ" په شريعت کښې د دې دپاره وضعه شوې ده چې د يوه شرعي حکم د انتهاء موده بيان کړې شي[۴]، يا په بل عبارت چې د شارع د پلوه سابق شرعي حکم ته په سابق حيثيت سره انتهاء ورکړی شي، که څه هم من کل الوجوه د منځه محوه نه کړی شي.

د: د همدغه شرعي تعريف د قيوداتو څه وضاحت دا دی:

اول: د شرعي حکم نسخه کول په شارع پورې اختصاص لري نو د نبي کريم ﷺ په وفات سره وحي قطعه شوې ده او د نسخې دروازه تړلې شوې ده.

دوهم: د نبي کريم ﷺ په حيات کښې صرف په شرعي احکامو کښې نسخې تحقق موندلی دی او بس، چې په قصصو او اخباراتو کښې نسخه د تکذيب معنی ورکوي. ته به وايې چې سابقه قيصه او سابق خبر دروغ وه.

دريم: همدارنګه نسخې په شرعي عملي احکامو کښې صورت نيولی دی او په عقيدوي احکامو کښې يې هيڅکله تحقق نه دی موندلی، د همدې کبله د ټولو پيغمبرانو شريعتونه په عقيدوي احکامو کښې متحد دي او هيڅ تفاوت پکښې نشته.

هـ: د ايت او حديث په لحاظ نسخه لاندې دولونه درلودلی شي:

اول: چې يو ايت په بل ايت سره نسخه شي، لکه چې په [التوبة:۵] ايت سره هغه ټول ايتونه منسوخ ګرځولي شوي دي په کومو کښې چې مؤمنان د وسلوال جهاد څخه منعه کړی شوي دي.

---

(۱) تفسير المنار ج۱ ص۴۱۶
(۲) تفسير ابن کثير ج۱ ص۱۴۹؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۰۳
(۳) مفردات الراغب ص۵۱۱
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۱ ص۵۹

دوهم: نسخه د یوه حدیث په بل حدیث سره لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې ناسخ او منسوخ دواړو ته اشاره کړې ده چې: «كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا»[۱] یعنې: ما تاسو د قبرونو د زیارت کولو څخه منعه کړې وئ. نو (اوس تاسو ته اجازه ده) د قبرونو زیارت وکړئ.

دریم: په [البقرة: ۱۸۰] ایت سره په مؤمنانو باندې وصیت کول فرض کړی شوي وه، خو د میراث د ایتونو په نزول سره د وصیت فرضیت د استحباب رتبې ته راښکته کړی شو.

اما وارثانو ته وصیت کول د نبي کریم ﷺ د پلوه بالکل منسوخ وګرځول شو چې: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ»[۲] یعنې: یقیناً الله ﷻ د حق هر خاوند ته خپل حق ورکړی دی، نو بالکل د وارث دپاره وصیت نشته (او که چا ورته وکړ هغه لغوه او باطل دی).

څلورم: نسخه د حدیث په ایت سره لکه چې د هجرت په اولنیو وختونو کښې دځو میاشتو دپاره د لمانځه قبله د نبي کریم ﷺ د پلوه بیت المقدس قبله ګرځولې شوې وه خو د [البقرة: ۱۴۲_۱۵۰] ایتونو سره دغه حکم منسوخ وګرځولی شو او کعبه شریفه د قبلې په حیث وټاکله شوه.

و: د قرآن کریم د ایتونو په ملحوظ نسخه په لاندې دولونو سره تحقق موندلی شي:

اول: چې شرعي حکم منسوخ ګرځولی شوی وي خو هغه ایت چې په همدغه حکم باندې دلالت کوي په خپل حال پرېښودلی شوی وي چې د لمانځه د قرائت فرضیت ورباندې اداء کېږي او په قرآن کریم کښې په عثماني لیکنه کښې هم شامل وی. لکه چې د [البقرة: ۲۴۰] ایت سره د هغې زنانه عدت یو کال فرض کړی شوی وه د کومې چې مېړه (خاوند) وفات شي. خو همدغه عدت د [البقرة: ۲۳۴] ایت سره څلورو میاشتو او لسو ورځو ته راټیټ کړی شوی دی حال دا چې منسوخ ایت د قرآن کریم یو جزء دی او د مصحف څخه نه دی غورځولی شوی، دغسې ایت ته د منسوخ الحکم لقب ورکولی کېږي.

دوهم: چې حکم په خپل ځای پاتې وي خو دلالت کوونکی ایت منسوخ التلاوة ګرځولی شوی دی. لکه د «الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا»[۳] یعنې: کله چې واده والا سړی او واده والا ښځه زنا وکړي نو تاسو دغه دواړه رجم کړئ (په کاڼو سره یې قتل کړئ).

د دغه ایت حکم باقي دی چې نبي کریم ﷺ او خلفاوو راشدینو ورباندې عمل کړی دی خو ایت شریف د تلاوة څخه غورځولی شوی دی او د لمانځه د قرائت فرضیت ورباندې نه اداء کېږي.

د همدغه ایت په هکله امیر المؤمنین عمر ؓ ویلي دي چې: «لَوْلَا أَنْ يَقُولَ: زَادَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى لَكَتَبْتُهَا»[۴] یعنې: که چرته د دې خبرې ډار نه وی چې کوم ویونکی به ووایي چې:

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۱۴
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۴۰
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۸۳
(۴) موطا الامام مالک ص۵۳۶

عمر بن الخطاب په کتاب الله (قرآن کریم) کښې زیادت وکړ، نو ما به دغه ایت په مصحفونو کښې لیکلي وی (دغه ایت به مونږ قرائت کاوه).

همدغه مضمون ته د احادیثو په ځینو نورو کتابونو کښې هم اشاره شوې ده[١].

دریم: چې شرعي حکم او دلالت کوونکی ایت دواړه منسوخ ګرځولي شوي وي او د لوستونکو د اذهانو څخه هېر کړی شوي وي چې دغه ډول ته په ﴿ نُنسِهَا ﴾ کلمې سره اشاره کړی شوې ده.

په همدې ارتباط أبو موسی الأشعري ﷺ په یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «وَإِنَّا كُنَّا نَقْرَأُ سُورَةً كُنَّا نُشَبِّهُهَا فِي الطُّولِ وَالشِّدَّةِ بِبَرَاءَةَ فَأُنْسِيتُهَا»[٢] یعنې: او یقیناً مونږ وو چې په قرآن کریم کښې به مو داسې سورت قرائت کاوه چې په اوږدوالي او شدت کښې به مو د "بَرَاءَة" د سورت غوندې ګاڼه، خو زما څخه هېر کړی شو (او نورو صحابه وو کرامو ﷺ ته هم یاد پاتې نه شو).

ز: په ﴿ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ ﴾ کښې د نسخې لاندې دوه وو صورتونو ته اشاره ده:

اول: چې ناسخ حکم د عمل په لحاظ د منسوخ حکم څخه خفیف وي چې د ناکامۍ احتمال پکښې لږ وي، لکه د هغې ښځې عدت د کومې چې خاوند وفات شوی وي چې لږ وراندې یې د الله ﷻ په توفیق په (و_ اول) توضیح کښې وضاحت تېر شو.

دوهم: چې ناسخ حکم د منسوخ حکم څخه په عمل کښې ثقیل وي خو د ثواب او اجر په لحاظ د هغه څخه خیر (بهتر) وي لکه د وسلوال جهاد فرضیت چې په (هـ _ اول) توضیح کښې ورته اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ح: په ﴿ أَوْ مِثْلِهَا ﴾ کښې د نسخې هغه صورت ته اشاره کېږي په کوم کښې چې ناسخ او منسوخ دواړه حکمونه په عمل او ثواب کښې برابر وي خو د امتحان او نورو حکمتونو په بنیاد یې تحقق موندلی دی لکه د قبلې بدلون چې د الله ﷻ په توفیق په (هـ څلورم) کښې یې بیان تېر شو.

ط: که څوک د نسخې په هکله د ذکرو شوو وضاحتونو څخه اضافه وضاحتونه غواړي نو هیله ده چې ځینو نورو کتابونو ته مراجعه وکړي[٣].

سوالونه او جوابونه

٢_ په ﴿ أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُوا۟ رَسُولَكُمْ ﴾ الآیة کښې لاندې پوښتنې په ذهن کښې راپیدا کیدی شي:

الف: که څوک وایي چې: په ﴿ أَمْ تُرِيدُونَ ﴾ کښې په مستتر ضمیر سره څوک مخاطب ګرځولي شوي دي؟

---

(١) سنن ابي داود ج٢ ص٢٥٠
(٢) صحیح مسلم ج١ ص٣٣٥
(٣) مناهل العرفان في علوم القرآن ج٢ ص١٩_ ١٦٦؛ ... الفقه ص٢٠٧

ځینو مفسرینو کرامو په دغه ضمیر سره مشرکان مخاطب ګڼلي دي[۱]، خو مونږ ته هغوی مخاطب ګرځول په زړه پورې نه برېښي چې د وړاندې بهرته کلامونو سره هیڅ پیوند نه لري، او په دغه صورت کې د مسلمانانو سره، او ځینې نور مفسرین کرام وايي چې دا خطاب یهودانو ته متوجه دی[۲]، خو مونږ ته دغه نظر هم مزې برېښي. او دا ځکه چې:

اول: دغه نظر د ﴿رَسُولَكُمْ﴾ سره مناسب نه دی چې هغوی خو محمد ﷺ د خپلو خاتونو دپاره پیغمبر نه ګڼه.

دوهم: که بالفرض ذکر شوي نظر صحت درلودی نو ضرور به د ﴿كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ﴾ په عوض "كَمَا سَأَلْتُمْ مُوسَى مِنْ قَبْلُ" نازل شوی وی، چې همدا عبارت ورسره تناسب لري.

نو مونږ ته غوره برېښي چې: په دغه خطاب سره به صحابه کرام ؓ مخاطب ګرځولي شوي وي. لکه چې لږ وړاندې په [البقرة:۱۰۴] ایت کښې همدوی مخاطب ګرځېدلي دي.

ب: که څوک وايي چې: نو هغه کومې پوښتنې وې چې هغو ته د ارادې کولو څخه صحابه کرام ؓ منعه کړی شوه؟

مونږ وايو چې: د ځینو مفسرینو کرامو په نزد دلته هغه پوښتنه ممنوعه ګرځولې شوې ده کومه چې صحابه کرامو ؓ د حنین په غزا کښې کړې وه[۳]. هغه دا چې صحابه وو کرامو ؓ یوې شنې غټې ونې ته اشاره وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! اجْعَلْ لَنَا ذَاتَ أَنْوَاطٍ»[۴] یعنې: ای د الله رسوله! مونږ ته دغه ونه ذات انواط وګرځوه لکه څنګه چې د کفارو دپاره په همدې نامه سره یوه ونه ده.

د همدې موضوع زیات وضاحت إن شاء الله ﷻ د [الأعراف:۱۳۸] ایت لاندې راروان دی.

خو مونږ ته دغه ډول تفسیر په زړه پورې نه برېښي. او دا ځکه چې په ایت شریف کښې هغه غوښتنه رد شوې ده کومې ته چې اراده کړی شوې وه، نه دا چې بالفعل ورته صورت ورکړی شوی وه حال دا چې په ذکر شوي حدیث کښې د "ذَاتَ أَنْوَاط" د ونې تاکل بالفعل غوښتل شوي وه.

مونږ ته داسې ښکاري ـ والله ﷻ أعلم ـ چې په دغه وخت کښې به یهودانو ځینې جدید الایمان مؤمنان هڅولي وي چې خپل پیغمبر ته ځینې پوښتنې راجع کړئ. د مثال په توګه:

اول: ای پیغمبره! څه وجه ده چې مونږ باید تاته په "رَاعِنَا" سره خطاب ونه کړو بلکې په "انظُرْنَا" سره درته خطاب وکړو؟.

دوهم: ای پیغمبره! څه وجه ده چې د هغې ښځې عدت د یو کال څخه څلورو میاشتو او لسو

---

[۱] زاد المسیر ج۱ ص۱۱۲
[۲] التفسیر الکبیر ج۳ ص۲۳۵
[۳] البحر المحیط ج۱ ص۵۵۴، حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۳۸۷
[۴] مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۰۸

ورځو ته راپيښ کړي شو د کومې چې خاوند وفات شوی وي؟

څه لرې نه ده چې د کوم يوه صحابي ﷺ سره به د دغسې پوښتنو اراده پيدا شوې وي خو الله ﷻ د ذکر شوي ايت په نزول سره دغه ډول اراده هم ممنوعه وګرځوله.

د همدې موضوع په ارتباط ـ ان شاء الله ﷻ ـ د [المائدة ۱۰۱] ايت لاندې د احاديثو په رڼا کښې به پوره څونډور بحث راروان دی

ج که څوک وايي چې د يهودانو په دغسې هڅولو کښې څه مطلب وه؟

مونږ وايو دهغوی مطلب دا وه چې د يو پلوه خپلو جديد الايمان مومنانو ته تشويش ورواچوي او بيرته يې کفر ته ورتاو کړي لکه چې متصل ايت ﴿ وَدَّ كَثِيرٌ ﴾ الآية کښې ورباندې صراحت شوی دی او دبله پلوه په دغسې غوښتنوسره نبي کريم ﷺ ته اذيت ورسوي چې دا دهغوی د پرمهم اميد وه.

د که څوک وايي چې په ﴿ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾ کښې کومو پوښتنو ته اشاره ده؟

مونږ وايو چې بني اسرائيلو موسی ﷺ ته زښتې ډېرې پوښتنې راجع کړې وې ترڅو د احکامو عدم تعميل ته بهانه جوړه کړي. د مثال په توګه

اول هغوی د موسی ﷺ څخه وغوښتل چې مونږ ته په دنيا کښې الله ﷻ راوليد کړه: [البقرة: ۵۵] ايت

دوهم هغوی وويلې چې: ای موسی! د کومې غوا په ذبحه باندې چې مونږ مامور کړی شوي ياستو هغه څنګه غوا ده؟ [البقرة: ۶۷_۷۴] ايتونه.

دريم هغوی وويلې چې: ای موسی! مونږ ته غير الله يو معبود ودروه لکه څنګه چې نور خلک د غير الله د معبودانو درلودونکي دي. [الأعراف: ۱۳۸] ايت.

"حسد" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم ﴾ کښې د "حسد" کلمه دېته وضعه شوې ده چې څوک د هغه چا د نعمت د زوال آرزو وکړي کوم يې چې مستحق وي[۱]، چې په لاندې صورتونو کښې تحقق مونډلی شي:

الف: چې څوک د بل چا څخه د نعمت د زوال آرزو کوي خو د خپل خان دپاره يې نه خوښوي. لکه چې يهودانو د صحابه ووکرامو ﷺ د ايمان د زوال آرزو کوله خو پخپله ايمان راوړلو ته تيار نه وه.

ب: چې د بل چا څخه يې زوال غواړي او خپل خان ته يې د ثبوت غوښتونکی وي. لکه چې يهودانو د نبوت نعمت فقط د خپلو خانو دپاره اختصاصاوه.

ج: چې د بل چا څخه د نعمت د زوال ارزو د دې دپاره کوي چې بل څوک ورباندې فوقيت مونده نه کړي.

(۱) مفردات الراغب ص ۱۱۴

هېر مو نه شي!

۴ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: "حَسَد" کول په ټولو صورتونو کښې په ډېرو نصوصو سره قطعي حرام دي. د مثال په توګه:

اول: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ [النساء: ۳۲]

یعني: او تاسو د هغه شي آرزو مه کوئ په کوم سره چې الله ﷻ ستاسو ځینو کسانو ته په ځینو نورو باندې بهتري او فضیلت ورکړی دی (ترڅو ستاسو ترمنځ کینه او عداوت واقع نه شي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «الْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ»[۱] یعني: هر حسد نیکي داسې خوري (محوه کوي) لکه چې اور لرګي خوري (سوزوي).

ب: که څوک د "حَسَد" په هکله زیات معلومات خوښوي چې د "حَسَد" اسباب کوم کوم دي او د خلاصون چاره ترې څه ده نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲].

ج: د "حَسَد" په مقابل کښې د "غِبْطَة" ـلکه "حِكْمَة"ـ کلمه استعمالېږي، چې دا کلمه (غِبْطَة) دې ته وضعه شوې ده چې څوک د خپل ځان دپاره د بل چا د نعمت غوندې نعمت وغواړي (خوښ کړي) نو د بل چا څخه یې د زوال آرزو خپله نه کړي[۳].

د: همدغه خاصیت کله-کله په "تَنَافُس" سره تعبیر کېدلی شي[۴]، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ [المطففین: ۲۶] یعني: او په دغه (جنت) کښې دې رغبت کوونکي رغبت وکړي (د جنت په تحصیل کښې دې یو تربله مسابقه وکړي).

"عَفو" او "صَفح" څه فرق لري؟

۵ـ په ﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا﴾ کښې د "اعفُوا" کلمه د "عَفو" ـلکه "قَوْل"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د یوه شي د پرېښودلو او د ډېرولو معنی ورکوي[۵]، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَأَعْفُوا اللُّحَى»[۶] یعني: او تاسو ږیرې ډېرې کړئ (په حال یې پرېږدئ چې اوږدې شي، مه یې لنډوئ او مه یې خربیئ).

او د "اصْفَحُوا" کلمې پکښې د "صَفح" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د اعراض او مخ اړولو دپاره وضعه شوې ده[۷].

---

[۱] سنن ابن ماجه ص: ۳۱۰
[۲] احیاء علوم الدین للغزالي ج۹ ص۱۲۷، ۱۵۲
[۳] القاموس المحیط ج۴ ص۴۱۵
[۴] تفسیر القرطبي ج۲ ص۷۱
[۵] لسان العرب ج۱۵ ص۷۲
[۶] صحیح البخاري ج۲ ص۸۷۵
[۷] لسان العرب ج۲ ص۵۱۵

که څه هم ذکرې شوې دواړه کلمې په مقصودي معنی کښې سره ډېرې نژدې دي، مګر څه لږه
ده چې په دې مقام کښې يې په لاندې ډول سره د معنی په حاصل کښې فرق وکړو:

الف. ای مؤمنانو! تاسو هغوی ته د الله ﷻ د امر پورې عفوه وکړئ او په خپل حال يې پرېږدئ (وسلې ته مه لاس کوئ).

ب. تاسو د هغوی څخه د الله ﷻ د امر پورې مخونه واړوئ او اعراض ترې وکړئ (د هغوی په ستغو خبرو باندې مه ناارامه کېږئ او ناندرې ورسره مه وهئ).

﴿ وَقَالُواْ لَن يَدۡخُلَ ٱلۡجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰۗ تِلۡكَ أَمَانِيُّهُمۡۗ قُلۡ هَاتُواْ
بُرۡهَٰنَكُمۡ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰۚ مَنۡ أَسۡلَمَ وَجۡهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحۡسِنٞ فَلَهُۥٓ أَجۡرُهُۥ
عِندَ رَبِّهِۦ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿١١٢﴾ وَقَالَتِ ٱلۡيَهُودُ لَيۡسَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ عَلَىٰ
شَيۡءٖ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ لَيۡسَتِ ٱلۡيَهُودُ عَلَىٰ شَيۡءٖ وَهُمۡ يَتۡلُونَ ٱلۡكِتَٰبَۗ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ
لَا يَعۡلَمُونَ مِثۡلَ قَوۡلِهِمۡۚ فَٱللَّهُ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾ ﴾

[۱۱۱] او اهل الکتاب وايي چې: هیڅکله به هیڅوک جنت ته ورداخل نه شي مګر هغه څوک چې (هغوی) يهودان وي يا نصارا وي، دغه د هغوی د دروغينو اټکلونو څخه (یو اټکل) دی.

(ای پیغمبره! ورته) ووایه چې: (په دغې خبرې باندې) خپل قوي دليل حاضر کړئ.

که تاسو (په خپله خبره کښې) رښتيني ياست (نو دغه کار وکړئ).

[۱۱۲] دغسې نه ده (لکه چې تاسو خيال کوئ بلکې) هرڅوک چې خپل مخ (خپل ذات) الله ﷻ ته تسليم کړي حال دا چې نيکي کوونکی هم وي، نو خاص د همده دپاره د ده د خپل رب ﷻ په نزد د ده اجر (ټاکلی شوی) دی، چې نه به په دوی باندې (د رب ﷻ د پلوه) ډار وي، او نه به دوی غمژن شي.

[۱۱۳] او يهودان وايي چې نصارا په هيڅ اعتباري شي (دين) باندې نه دي (په غلطه روان دي) او نصارا وايي چې يهودان په هيڅ اعتباري شي (دين) باندې نه دي (بلکې په غلطه روان دي)، حال دا چې دغه دواړه ډلې اسماني کتاب لولي (چې د دواړو ډلو د اصلي دين حقانيت پکښې په اثبات رسېدلی دی).

(ای پیغمبره! د اهل الکتابو) غوندې هغه کسان هم (بې دليله) وايي کوم چې نه پوهېږي (اهل الکتاب نه دي) البته د هغوی غوندې خبره (چې زموږ څخه په غير بله يوه ډله هم په سمه لاره باندې روانه نه ده).

نو الله ﷻ به د قيامت په ورځ د ټولو خلکو ترمنځ په هغو مسائلو کښې (په حقه) فيصله وکړي په کومو کښې چې دوی لګيا دي اختلاف کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنۍ متصل ایت کښې د هغه حسد بیان نازل شوی وه کوم چې یهودان او نصارا (اهل الکتاب) یې د مؤمنانو سره لري او په دې ایتونو کښې هغه حسد ته اشاره کېږي په کوم باندې چې ذکرې شوې دواړه ډلې په خپلو منځو کښې اخته دي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! په خپل اُمت باندې د اهل الکتابو د خپلمنځي حالت بیان قرائت کړه ترڅو د هغوی ذغه په تشویش کښې واقع نه شي هغه دا چې:

۱ـ که څه هم هغوی په اتفاق سره ستاسو ارتداد ته سترګې په لار دي مګر هغوی په خپلو منځو کښې یوه ډله د بلې ډلې دښمنه ده. او دا څکه چې:

الف: یهودان وایي چې د همدوی څخه په غیر به بله هیڅ ډله جنت ته داخله نه شي که څه هم نصارا وي، نو جنت فقط په خپلو ځانونو پورې مختص ګڼي.

ب: بالمقابل نصارا وایي چې جنت په همدوی پورې اختصاص لري چې د دوی څخه په غیر به ورته هیڅوک ورداخل نه شي که څه هم هغوی یهودان وي.

۲ـ اې پیغمبره! دغه ذکره شوې خبره د هغوی دواړو د دروغینو آرزوګانو څخه یوه آرزو ده چې د مرې ډلې همدغه مطلب زړه غواړي حال دا چې یوه ډله هم د هغه په ثبوت باندې څه قاطع دلیل نه لري. نو د تخجیل دپاره د هغوی هره یوه ډله مخاطبه کړه او ورته ووایه چې تاسو په همدغه اختصاص باندې خپل دلیل او برهان وړاندې کړئ.

نو که تاسو په خپل قول کښې رښتیني یاست هلئ ژر شئ دغه کار ته اقدام وکړئ ترڅو ورباندې نورو خلکو ته قناعت ورکړی شي، که نه نو تاسو به په خپله-خپله دعوه کښې دروغژنان یاست.

۳ـ دغسې نه ده لکه چې اهل الکتاب (یهودان او نصارا) خیال کوي او خپل زړونه خوشالوي بلکې جنت ته د داخلېدلو هر هغه څوک جوګه دي او د ورداخلېدلو لیاقت لري چې:

الف: چا چې خپل ځان خاص الله ﷻ ته تسلیم کړی وي چې د وحدانیت عقیده یې خپله کړې وي او په عبادت کښې ورسره شریک نه دروي.

ب: چا چې شریعت عملي کړی وي او د ټولو پیغمبرانو علیهم السلام په حقانیت عقیده لري او بالآخره عبادت ته په هغه شکل سره صورت ورکوي په کوم شکل سره چې د الله ﷻ د پلوه تشریع شوی وي.

۴ـ هرڅوک چې په ذکرې شوې طریقې سره ایمان درلودونکی وي نو د هغه دپاره جنت تیار کړی شوی دی. نو:

الف: د دغسې کسانو دپاره د خپل رب ﷻ په نزد اجرونه ټاکلي شوي دي.

ب: په دغو کسانو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه هیڅ ډار نشته چې دوزخ ته به یې ورواچوي او نه به دغه کسان غمژن وګرځي چې اې کاش! چې په دنیا کښې مو سمه لاره خپله کړې وی.

۵ـ اې پیغمبره! د اهل الکتابو ذکرې شوې دواړه ډلې یوه بلې ته یوازې د جنت څخه په محرومیت سره د پیغور په ورکولو باندې اکتفاء نه کوي، بلکې

الف. یهودان وایي چې نصارا هیڅ صحیح دین نه لري او په خرافاتو باندې اخته دي. په دغه قول سره هغوی د عیسی ﷺ او هم د انجیل څخه انکاري ګرځي حال دا چې د هغوی په کتاب (تورات) کښې د عیسی ﷺ بشارت هم ورنازل شوی دی کوم چې د هغوی په لاس کښې دی او تلاوت یې کوي.

ب. نصارا (بالعکس) وایي چې د یهودانو دین څه واقعیت نه لري او محض خرافات او خیالات دي، حال دا چې انجیل د تورات متمم دی او هر یو د بل تصدیق کوي چې د تلاوت په وخت کښې هغوی ته پوره څرګندېږي.

۶ـ هسې نه چې یوازې د اهل الکتابو یوه ډله د بلې تکذیب کوي او د ګمراه ډلې لقب ورکوي، بلکې د دوی څخه په غیر نورې ناپوهې ډلې هم یوه په بلې باندې د ضلالت پېره اچوي حال دا چې د دغو نورو ډلو د ادیانو د بنیاد ډېره په باطله اینبودلې شوې ده.

نو لکه څنګه چې د اهل الکتابو یوې ډلې ته هم د خپلې دعوې په اثبات کوم دلیل او برهان نشته، همدارنګه دهغوی پرته نورې ډلې هم په خپلو-خپلو دعوو باندې کوم دلیل او برهان نه لري.

۷ـ د قیامت ورځ ډېره نږدې راروانه ده چې په دغې ورځ کښې به الله ﷻ د ټولو ډلو په مګله په هغو مسائلو کښې حقاني فیصله وکړي په کومو کښې چې هغوی لګیا دي اختلاف ته پکښې ادامه ورکوي.

هلته به څرګنده شي چې حقه ډله کومه یوه ده او د جنت نعمتونه د کومې ډلې دپار مختص ګرځولی شوي دي، خو په هغه وخت کښې به پښېماني او ندامت هیڅ ګټه ونه لري.

توضیحات

په دې مقام کښې کېدی شي چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې وګرځي:

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَقَالُواْ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَـٰرَىٰ ﴾ کښې د "قالوا" مستتر ضمیر په وړاندېني [البقرة: ۱۰۹] ایت کښې د "اهل الکتاب" کلمې ته راجع دی، نو په کار ده چې د معنی حاصل یې داسې راوخېژي چې اهل الکتاب وایي چې هیڅکله به جنت ته څوک داخل نه شي مګر هغه څوک چې یا یهودي وي او یا نصراني وي (دغه دواړه ډلې په حقه دي).

نو پوښتنه دا ده چې: دغه ډول معنی د راتلونکي ایت ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ ﴾ الآیة سره بالکل مناقضه ده چې د هرې یوې ډلې څخه د بلې ډلې د دین بطلان حکایت شوی دی؟

مونږ وایو چې: په ذکر شوي عبارت کښې د "قالوا" مستتر ضمیر "اهل الکتاب" ته راجع دی، خو د "أو" توری پکښې د تقسیم دپاره دی چې دغه توری د همدې معنی دپاره هم استعمالېږي[1]، نو حاصل یې داسې راخېژي چې: یهودان وایي چې هیڅکله به څوک جنت ته داخل نه شي مګر هغه

(۱) القاموس المحیط ج۱ ص۱۹۴

ﻫﻮ (ﺍ) څوک چې يهودي وي. همدارنګه نصارا وايي چې هيڅکله به څوک جنت ته داخل نه شي مګر هغه څوک چې نصراني وي.

دغه ډول أسلوب د بديع په علم کښې د "اللف والنّشر" په نامه سره يادېږي[1]، چې په راتلونکي [البقرة: ۱۳۵] ايت کښې هم په کار اچولی شوی دی.

۲_ که څوک وايي چې: په ﴿ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ﴾ کښې د "أَمَانِيُّ" کلمه جمعه ده حال دا چې په ﴿ تِلْكَ ﴾ کښې ذکر شوې يوې دروغينې خبرې ته اشاره شوې ده؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوې کلمې سره د "مِنْ" توری مقدر دی _والله ﷻ أعلم_ يعنې: دغه دروغينه خبره د هغوی د دروغينو خبرو د جملې څخه يوه دروغينه خبره ده. د هغوی دروغينې خبرې ډېرې دي. د مثال په توګه:

الف: هغوی وايي چې: مونږ أبناء الله او أحباء الله ياستو، مونږ په ګناه نه نيولی کېږو: [المائدة: ۱۸] ايت.

ب: مونږ به هيڅکله اور مسه نه کړي که بالفرض زمونږ کوم يو عاصي دوزخ ته لاړ شي هغه به نقط څو ورځې وي: [البقرة: ۸۰] ايت.

ج: د هغوی په عقيده هغوی ته د اُميانو د مالونو خوراک جائز دی چې وربانديې نه نيولی کېږي: [آل عمران: ۶۵] ايت.

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ﴾ کښې د "هَاتُوا" کلمه څه صيغه ده او د "بُرْهَان" کلمه پکښې د څه شي دپاره وضعه شوې ده؟

مونږ وايو چې: د "هَاتُوا" د کلمې په تحليل کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]، خو کوم چې غوره تحليل دی هغه دا دی چې[3]:

اول: دا کلمه په اصل کښې د "هَتْو" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د حاضرولو او رانژدې کولو معنی ورکوي.

دوهم: دا کلمه د "مفاعلې" د باب څخه د بې لامه امر صيغه ده چې په اصل کښې "هَاتِيُوا" _لکه "ضَارِبُوا"_ وه، خو د تخفيفونو د کبله ترې د "هَاتُوا" کلمه جوړه شوې ده.

او د "بُرْهَان" کلمه د هغه قوي دليل دپاره وضعه شوې ده چې هيڅکله پکښې په ابدي توګه خلاف تحقق نه شي موندلی[4].

يعنې: ای پيغمبره! يهودانو او نصاراوو هرې يوې ډلې ته د هغوی د ذکر شوې خبرې په رد

---

[1] مختصر المعاني علم البديع ص۴۸۴
[2] اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۳۹۸
[3] القاموس المحيط ج۴ ص۴۷۹؛ روح المعاني ج۱ ص۳۵۹؛ ... ج۱۵ ص۳۵۲
[4] مفردات الراغب ص۴۲

کښې ووایه چې تاسو د خپلې خبرې د اثبات دپاره نقلي یا عقلي دلیل حاضر کړئ او رایې وړئ، که تاسو دا کار نه شئ کولی نو یقیناً تاسو دروغژنان یاست

۴_ که څوک وایي چې: مسلماني خو الله ﷻ ته د ټولو اندامونو د تسلیمي څخه عبارت ده، نو ددې حکمت په بنیاد په ﴿ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ لِلَّهِ ﴾ کښې یوازې د مخ په تسلیمي باندې صراحت نازل شو؟

مونږ وایو چې: په هره ژبه کښې ځینې اصطلاحات شهرت لري چې ټولو ته منلي وي او هیڅوک ورباندې اعتراض نه کوي، د همدې جملې څخه د "وَجْهُ" کلمه هم ده، چې د "ذَاتْ" څخه د کنایې په توګه استعمالیږي، نو د مخ تسلیمي او د "ذَاتْ" تسلیمي یوه معنی ورکوي چې ټولو اندامونو ته شمولیت لري.

په پښتو کښې د ټولو اندامونو تسلیمي د غاړې په ایښودلو سره تعبیریږي چې نه ورباندې څوک اعتراض کوي او نه پکښې چاته شک ورلویږي.

۵_ که څوک وایي چې: کله چې د ﴿ وَجْهَهُۥ ﴾ کلمه ټولو اندامونو او ټول ذات ته شامله شوه نو ښکاره ده چې د ﴿ وَهُوَ مُحْسِنٌ ﴾ مفهوم هم پکښې شامل شو.

نو پوښتنه دا ده چې: په همدغه مفهوم باندې په صراحت کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د یوه عبادت یا یوه نېک عمل د قبول دپاره دوه شیان ضرور دي.

الف: یو عقیدوي اخلاص دی چې الله ﷻ شرکي او ریائي عبادت نه قبلوي، چې همدغه شرط ته په ذکر شوي عبارت کښې اشاره شوې ده.

ب: بل شی دا دی چې باید عبادت یا نېک عمل په هغه ډول سره اداء کړی شي کوم چې په شریعت کښې ټاکلی شوی وي، که نه نو د راهبانو غیر مقبول عبادت ترې جوړیږي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ»[۱] یعني هرڅوک چې عمل وکړي یو داسې عمل چې په هغه باندې زمونږ ارشاد موجودیت ونه لري نو هغه "عِنْدَ الله" مردود او نامقبول دی.

خلک وایي چې: "هندو سترې او خدای ناراض".

نو د قبول همدغه شرط ته په ﴿ وَهُوَ مُحْسِنٌ ﴾ کښې اشاره شوې ده. یعني اُخروي اجرونه د هغه چا دپاره ټاکلي شوي دي چې په ټولو اندامونو باندې یې اسلامي عقیده حاکمه وي او عبادت یې په شرعي چوکاټ کښې صورت نیسي.

۶_ که څوک وایي چې: په ﴿ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ کښې د "مِثْلَ قَوْلِهِمْ" مفهوم د "كَذَٰلِكَ" په کلماتو سره اداء شوی دی، نو د دغه مفهوم په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۷۷

مونږ وايو چې: دلته تکرار نشته ترڅو اعتراض وارد شي او جوابولو ته يې اړتيا پېښه شي. او دا ذکه چې په ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ کښې په "ذلك" سره د اهل الكتابو د کلام کيفيت ته اشاره ده چې بې ثبوته او برهان نه لري. او په ﴿ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ سره د هغوی عين کلام ته اشاره ده چې يوازې زمونږ دين حق دی او بس[1].

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ کلمات د اهل الكتابو څخه په غير نورو ټولو کفري ډلو ته شامل دي[2]. لکه مشرکان او بودايان او نور.

نو حاصل بې داسې راڅرګنده ي چې د اهل الكتابو څخه په غير نورې ټولې کفري ډلې هم هره يوه ډله د هغوی غوندې يوازې خپل دين ته په حقانيت قائله ده او بس.

حال دا چې په همدغې خبره باندې څه برهان نه شي قائمولی او په سوچه اټکل باندې روان دي، لکه څنګه چې هغوی په خپله خبره برهان نه شي قائمولی او په اټکل باندې روان دي او بس.

۷ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ ﴾ الآية کښې د يهودانو او نصاراوو د هرې يوې ډلې خبره حقه ده چې نن ورځ نه د يهودانو دين حق دی او نه د نصاراوو دين حقانيت لري، نو په څه وجه ذکره شوې خبره د هرې يوې ډلې په قبائحو کښې وشمېرله شوه او آفرين ورته ورنه کړی شو؟

مونږ وايو چې: که څه هم ذکره شوې خبره د هرې يوې ډلې حقه ده مګر د لاندې وجو د کبله ورته قباحت سرايت وکړ:

الف: په ذکره شوې خبره کښې د هرې يوې ډلې خپلې ډلې ته د حقانيت اختصاص مطلب وه لکه چې په ﴿ وَقَالُوا۟ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ ﴾ الآية کښې د هغوی څخه همدغه اختصاص راحکايت شوی دی. که بالفرض هرې يوې ډلې ويلي وی چې د بلې ډلې دين داسې باطل دی لکه چې زمونږ دين باطل دی او حقانيت نه لري، نو افرين به وربانديې ويلی شوی وی.

ب: هره يوه ډله د بلې ډلې د مطلق دين څخه انکاري شوه حال دا چې اصلي دين د هرې يوې ډلې حق دی خو د تحريفاتو د کبله باطل ګرځېدلی دی نو که بالفرض د هغوی هرې ډلې بلې ډلې ته د اصل دين په حقانيت اقرار کړی وی او تحريفات يې باطل ګڼلي وی نو د ملامتی پړه به ورباندې نه وی اچولې شوې.

﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ وَسَعَىٰ فِى خَرَابِهَآ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَن يَدْخُلُوهَآ إِلَّا خَآئِفِينَ ۚ لَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

[1] حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۳۹۲
[2] تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۵۵؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۳۲۵

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۗ سُبْحَانَهُ ۖ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾
بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

[۱۱۴] او د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی کوم چي د الله ﷻ جوماتونه د دې څخه منع کوي چي د الله ﷻ نوم پکښې یاد کړی شي؟

او (په دې باندي علاوه) د جوماتونو په تخریب کښې زیار باسي (او کوښښ پکښې کوي) دوی منعه کوونکي کسانو ته مناسبه نه ده چي جوماتونو ته داخل شي مګر په داسي حال کښې چي د مؤمنانو څخه، ډارېدونکي وي (نه دا چي جوماتونه په حیله ولګه کښې راولي).

د دغو منعه کوونکو دپاره (د الله ﷻ په نزد) په دنیا کښې شرمندګي ده او په آخرت کښې ورته ډېر لوی عذاب (ټاکلی شوی) دی.

[۱۱۵] او خاص الله ﷻ ته (ملکیت) د مشرق او مغرب دی، نو په هر ځای کښې چي تاسو (ټاکلي قبلې ته) مخونه وروګرځوئ نو هملته د الله ﷻ اقدس ذات دی.

یقیناً الله ﷻ (د رحمت د حیثه) ډېر پراخ دی (او ستاسو په ټولو حالاتو باندي) پوه دی (په هر ځای کښې عبادت قبلوي).

[۱۱۶] او (کفار) وایي چي: الله ﷻ ولد نیولی دی. الله ﷻ ته (د ولد نیولو څخه) پاکي ده، بلکي خاص الله ﷻ ته (د ملکیت د حیثه) هغه ټول مخلوقات دي کوم چي په اسمانونو او ځمکو کښې دي.

ټول مخلوقات خاص الله ﷻ ته اطاعت کوونکي (او غاړي ایښودونکي) دي (چي هر شی یې په تسبیحاتو مشغول دی).

[۱۱۷] الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو بدون د سابق قدیم اصل څخه پیدا کوونکی دی په دغه صفت کښې ټول مخلوقات یو برابر دي.

او کله چي الله ﷻ د یوه کار (د موجودولو) فیصله وکړي نو هغه ته وایي چي: (موجود) شه نو هغه (سمدستي) موجود (او شته) شي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د کفري ډلو د کفري اقوالو ذکر نازل شوی وه او په دې ایتونو کښې: هغوی د افعالو حکایت ته اشاره کېږي چي حاصل یې داسي راځېږي:

ای پیغمبره! یهودان دي او که نصارا دي او یا نورې کفري ډلې دي دوی ټول ډېر غټ غټ ظالمان دي. لکه څنګه چي د دوی اقوال د دوی د غټ ظلم څخه نمایندګي کوي، همدارنګه د دوی افعال او کارونه هم د دوی د ظلم په لویوالي باندي شهادت ورکوي.

نو په همدې ارتباط په خپل اُمت باندي لاندې مطالب قرائت کړه.

۱ـ د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی کوم چي د جوماتونو دروازې تړي ترڅو پکښې د الله

په ودانولو نه کړی شي او عبادت ورته پکښې اداء نه کړی شي.
په دې باندې علاوه کوم چې په دې هڅه کښې دي او کوښښ کوي چې جوماتونه تخریب کړي او بالکل بې اباداي د منځه یوسي.
حال دا چې د دغو ظالمانو د ظلم سره مناسبه دا وه چې هغوی توان نه درلودی چې جوماتونو ته ورداخل شوي وی مګر په داسې حال کښې چې د مؤمنانو څخه ډارېدونکي وی.
یا په بل عبارت: مناسبه دا وه چې هغوی د جوماتونو څخه منعه کړی شوي وی نه دا چې هغوی جوماتونه دخپل حاکمیت لاندې راولي او دعبادت په مخ یې دروازې وتړي (مؤمنان ترې منعه کړي).
۲_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو ظالمانو دپاره د الله ﷻ په نزد په دنیا کښې رسوائي او شرمندګي ټاکلې شوې ده چې هرومرو به ورسره مخامخ کړی شي، او په آخرت کښې ورته ډېر لوی عذاب ټیکلی شوی دی چې د هغوی د ظلم سره مطابق دی.
۳_ که څه هم هغوی زیار وباسي او کوښښ کوي چې د جوماتونو په تړلو سره به د الله ﷻ د ذکر او عبادت مخه بنده کړي خو په دغه مطلب کښې هغوی کامیابۍ ته نه شي رسېدلی.
دا ځکه چې ای مؤمنانو! د مشرق او مغرب بلکې د ټولې دنیا واکداري او ملکیت د الله ﷻ پورې اختصاص لري نو کله چې تاسو د هغوی د پلوه د عبادت په هکله د مشکلاتو سره مخامخ شوئ نو په ځمکه کښې هجرت وکړئ.
نو تاسو چې په هر ځای کښې یاست او په هر ځای کښې درته د خپل رب ﷻ عبادت اسان وي هملته د الله ﷻ اقدس ذات ته مخونه ورواړوئ او رضامندي یې ترلاسه کړئ.
یقینًا الله ﷻ د رحمت د حیثه ډېر پراخوونکی دی او د علم د حیثه په هر شي باندې پوه دی نو تاسو به هیڅکله د خپل پراخه رحمت څخه بې برخې نه کړي.
۴_ ای پیغمبره! غټ ظالمان (یهودان او نصارا او نور کفار) ځکه د الله ﷻ د جوماتونو دروازې تړي او د عبادت مخه پکښې نیسي چې هغوی ټول الله ﷻ په صحیحو معناوو کښې نه پېژني.
د همدې کبله هغوی وایي چې الله ﷻ ولد نیولی دی چې یهودان په عُزَیر ﷺ باندې د ابن الله نوم ږدي او نصارا عیسی ﷺ ته همدغه لقب ورکوي او بالآخره مشرکان پرښتو ته د بنات الله په نامه قائل دي. حال دا چې الله ﷻ د دغسې نواقصو څخه پاک دی او د هغوی اقوال یو هم د واقعیت سره مطابقت نه شي درلودی. او دا ځکه چې:
الف: څومره مخلوقات چې په ځمکو کښې دي او یا په اسمانونو کښې دي ټول د الله ﷻ ملکیت دی ایا مملوک ولد ګرځېدلی شي؟.
ب: د پرښتو او عیسی ﷺ او هم د عُزَیر ﷺ په شمول ټول مخلوقات د الله ﷻ بندګان او عبادت کوونکې دي چې په ډېره عاجزۍ ورته عبادت کوي. ایا بنده او مخلوق ولد جوړېدلی شي؟.
ج: ټول مخلوقات په مخلوقیت کښې یو برابر دي ایا یوه مخلوق ته په ولدیت سره ترجیح ورکول بلا دلیله صحت لري؟.

د الله ﷻ اسمانونه او ځمکې بدون د سابق مثاله پیدا کړي دي. ایا دا خبره حقانیت پیدا کولی شي چې ځینې مخلوقات دې د الله ﷻ اجزاء وي او سابق اصل دې ولري؟.

هـ الله ﷻ هیڅ شي ته اړ او احتیاج نه دی، کله چې د یوه شي د پیدا کولو اراده وکړي نو هغه شي ته فقط همدومره ووايي چې "شه"، نو هغه سمدستي موجودېږي. نو ایا الله ﷻ د ولد نیولو ته څه اړتیا لري؟.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ الآية غوښتنه دا ده چې د هغه چا څخه غټ ظالم بل نشته کوم چې په عبادت کوونکو باندې د جوماتونو دروازې تړي، حال دا چې د ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِهِۦٓ ﴾ [الأنعام: ۲۱] ایت غواړي چې د هغه چا څخه دې بل غټ ظالم نه وي کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او یا د الله ﷻ د ایتونو تکذیب کوي: نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه ایتونه یو تربله په غوښتنه کښې منافات نه لري؟

مونږ وایو چې[1]:

الف: دغه دواړه ایتونه سره یو تربله منافات نه لري او دا ځکه چې د هر یوه غوښتنه دا ده چې د ده د مدلول څخه دې بل څوک غټ ظالم موجودیت ونه لري، اما د مساوات خبره په سکوت کښې پاتې ده، نو څه لرې نه ده چې د دواړو مدلول کسان سره مساوات ولري.

ب: په عربي کلام کښې د بیان ذکره شوې طریقه محض د جنایت د غټوالي څخه د کنایې په توګه استعمالېږي او مقایسه پکښې مطلب نه وي چې اعتراض وارد شي.

د "مَنْ" کلمه د کومې ډلې څخه کنایي ده؟

۲ـ په ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ ﴾ کښې د "مَنْ" په کلمه کښې اختلاف دی چې ځینو مفسرینو کرامو د نصاراو څخه کنایي اخستې ده[2]، او ځینې نور علماء کرام وايي چې دغه کلمه دلته د مشرکانو څخه د کنایې په توګه نازله شوې ده[3].

خو مونږ ته بهتره برېښي چې ذکره شوې کلمه په خپل عموم سره پرېښودله شي ترڅو د قیامت د ورځې پورې تولو کفري ډلو ته شامله شي. او دا ځکه چې یوه کفري ډله هم په جوماتونو باندې صرفه نه کوي چې دروازې یې وتړي او عمارتونه یې تخریب کړي، او نه به وریاندې (د لاس بری په صورت کښې صرفه وکړي). د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: یو ځل نبي کریم ﷺ په المسجد الحرام کښې لمونځ کاوه او په سجده پروت وه چې یوه کافر

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۴۰۵
(۲) تفسير الطبري ج۱ ص۴۹۹
(۳) تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۵۶

د لنګې اوښې پیروان ورووړ او په مبارکه شاباندې يې وروغورځاوه[۱]، ترڅو بل خل المسجد الحرام ته د لمانځه دپاره تشریف رانه وړي.

ب: لکه چې په [الأنفال:۳۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده چې کله به نبي کریم ﷺ په حرم شریف کښې په لمانځه وه نو د مشرکانو ځينې کسان به يې چپې خوا او ځينې ښي خوا ته ودرېده او شپېلی به يې وهلې او هم به يې لاسونه پړقول او د تخرګونو ځخه به يې تېزونه ويستل، تر څو په نبي کريم ﷺ باندې لمونځ ګډوډ کړي.

ج: نبي کریم ﷺ د مشرکانو د لاسه مجبور کړی شو چې د مکې معظمې ځخه هجرت وکړي او د المسجد الحرام د لمانځه ځخه لاس واخلي.

نو د مکې مشرکانو که څه هم د المسجد الحرام تعمیر نه خراب کړی او نه ړنګ کړی وه مګر دعبادت کوونکو ځخه يې خالي کول ډېر غټ او لوی معنوي تخریب دی چې هغه يې عملی کړی وه.

د: د روسیانو (او کمونستانو) مشر (مارکس) اصلاً یهودي وه چې یوازې په ترکستان کښې يې څوار لس زره (۱۴۰۰۰) جوماتونه د عبادت کوونکو په مخ وتړل او مسلمانان يې ترې منعه کړه[۲].

ه: الله ﷻ پوهېږي چې کمونستانو (روسیانو) د یهودي "مارکس" شاګردانو به په افغانستان کښې څومره جوماتونه بمبار کړي وي او څومره به يې په سکټ توغونديو ویشتلي وي، خو پنځه پنځوس لکه (۵۵۰۰۰۰۰) مسلمانان يې د مسلمانۍ د کبله هجرت ته مجبور کړه او وفادار ملګري يې (خلقیان او پرچمیان) لا اوس هم لګیا دي د هغوی تګلاره تعقیبوي.

و: څو ورځې مخکښې مو واورېده چې د هندوستان بودایانو قصد کړی دی چې هلته یو جومات ړنګ کړي کوم چې پنځه سوه (۵۰۰) کاله پخوا جوړ شوی دی او د "بابري" جومات په نامه یادېږي.

ز: همدا نن[۳] د تهران رادیو نشر کړه چې چینایانو په چین کښې پنځوس (۵۰) جوماتونه وتړل او یو سلو پنځوس (۱۵۰) نور جوماتونه ترمیم ته نه پرېږدي په دې بهانه چې اړتیا ورته نشته.

ح: نصاراوو هم زښت ډېر جوماتونه تخریب کړي دي، که څوک د صلیبي جنګونو په تاریخ باندې نظر واچوي نو زښت ډېر مثالونه به يې وګوري.

ط: د امریکا نصارا همدا اوس هم لګیا دي په عراق او کویت باندې بې رحمانه بمونه ورو ي نو الله ﷻ پوهېږي چې څومره جوماتونه به يې تخریب کړي وي او څومره به تخریب کړي.

سوال جواب

۳- که څوک وايي چې: د ﴿ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ مضمون داسې راځېږي چې: ظالمان جوماتونه د ذکر ځخه منعه کوي، نه دا چې ذاکرین پکښې د ذکر ځخه منعه کوي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۲

(۲) تاریکیهای سرخ. تالیف احمد حامي ص ۷۰

(۳) ۱۳۶۹/۱۱/۹ هـ ش

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په همدغه مطلب باندې صراحت نازل نه شو؟
مونږ وایو (والله ﷻ اعلم) چې نازل شوی عبارت د منعې په قوت باندې دلالت کوي، ته به وایې
چې هغوی په جوماتونو باندې خپل امر چلوي چې ذاکرینو ته د ذکر کولو دپاره ځای ورنه کړي
نو که نازل شوی عبارت نه وی نازل شوی دغه اشاره به پټه پاتې وی او د هغوی د زیات کوښښ
او تاند وهلو اندازه به نه وی ښودلې شوې.

"وَجه الله" څه معنی؟

۴_ په ﴿ فَأَيۡنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجۡهُ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "وَجۡهُ" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۱۲] ایت
لاندې واضحه کړی شوې ده، چې په دغې کلمې سره د (ذات) څخه تعبیر کېږي.
خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:
الف: د قرآن کریم د اعجاز یوه وجه بې انتهاء بلاغت دی چې د مخاطبینو د مقتضى الحال سره
مطابق دی.
ب: د مخاطبینو په هکله نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایي چې: «النَّاسُ مَعَادِنُ»[۱] یعنې
خلک (په استعدادونو کښې) د معدنونو غوندې دي لکه د زرو معدن او د سپینو زرو معدن، او نور
د دغه تفاوت مقتضی او غوښتنه دا ده چې باید د هر یو مطلب اداء کول په متعددو طریقو سره
امکان ولري.
ج: د طریقو تعدد په حقیقت کښې تحقق نه شي موندلی بلکې دغه کار په کنایې او مجاز کښې
ممکن دی[۲]، د همدې کبله په قرآن کریم کښې ځینې مطالب په کنایه او مجاز سره نازل شوي دي.
د: خو په یاد ولرئ چې هره کنایه او هر مجاز تاویل نه دی بلکې تاویل د هغې معنی د اراده
کولو څخه عبارت دی کومه چې متبادره نه وي.
نو کومه معنی چې متبادره وي او په محاوراتو کښې استعمالېږي (خلک ورسره عادت وي) د
هغې اراده کول تاویل نه دی که څه هم هغه مجازي معنی وي او یا کنایي معنی وي.
د همدې کبله علماء وایي چې د حقیقي غیر متعارفې معنی څخه د مجازي متعارفې معنی
اراده کول غوره او بهتر دي[۳].
په همدې اړه به إن شاء الله ﷻ د [الأعراف:۵۴] ایت لاندې څه نور وضاحت هم اضافه کړی شي:
هـ: د ذکرو شوو وضاحتونو په بنیاد عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ویلي دي چې د ﴿ وَجۡهُ ٱللَّهِ ﴾ څخه
د کنایې په توګه الله ﷻ مطلب دی[۴].

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۳۰
(۲) مختصر المعاني ج۹ ص۳۰۹
(۳) نور الانوار ص۱۰۸
(۴) تفسیر القرطبي ج۲ ص۸۴

دا تاویلي معنی نه ده بلکې کنایي معنی ده چې د احترام دپاره یې زیادت موندلی دی، لکه په پښتو ژبه کښې په دې عبارت کښې د "حضور" کلمه د احترام دپاره زیاته شوې ده او پخپله د امیر څخه کنایي ده چې "د امیر صاحب حضور ته عرض کوم".

دا چې په دغه عبارت کښې هیڅوک نه وایي چې دلته د "حضور" څخه د تاویل په توګه امیر صاحب" مراد دی او نه د تاویل خبره د چا په ذهن کښې ګرځي.

و هو! که چرته متبادره (څرګنده) معنی خپل تبادر د لاسه ورکړي نو په هغه صورت کښې ورته بیا تاویلي معنی ویلی شو. د مثال په توګه:

نن ورځ چې جهادروان دی هرڅوک په تبادر سره پوهېږي چې په دې عبارت کښې چې (مجاهدینو د افغانستان ټول لوی-لوی ښارونه محاصره کړي دي او لګیا دي په چاپیریال کښې یې پښې ښخوي) د پښو د ښخولو څخه د خپلو مورچو قوي کول مطلب دي، او همدا یې تفسیري معنی ده.

خو که بالفرض ـ العیاذ بالله ـ د جهاد سره خلک ناآشنا شي او ننی اصطلاح د خلکو څخه هېره شي نو بیا به د ذکرې شوې معنی اراده کول تاویلي معنی وګرځي.

په همدې اره د دې کتاب په دوهمه سریزه کښې څه زیات وضاحت تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ.

ز: څرنګه چې: د "وَجْه" د کلمې څخه د "ذات" اراده کول په عربي محاوره کښې متبادر او څرګند دي، نو پکار دي چې ذکره شوې کلمه په همدغې معنی سره تفسیره کړی شي او څه ارتیا نشته چې د خینو مفسرینو کرامو غوندې په "رضامندی" یا "ثواب" سره معنی کړی شي.

ح: نو د ایت شریف حاصل به داسې راوځېژي چې: ای مؤمنانو! که تاسو ته په یوه وطن کښې د کفارو د لاسه د خپل رب ﷻ عبادت سخت شي چې د جوماتونو دروازې دربانډې وتړلی شي، نو تاسو د جهاد په نیت په خمکه کښې هجرت وکړئ چې شرق او غرب بلکې ټوله دنیا د الله ﷻ ملکیت دی، تاسو چې په هر ځای کښې خپل رب ﷻ ته په عبادت کښې مخونه واړوئ، نو همدلته ستاسو سره الله ﷻ موجود دی، هیڅ تشویش مه کوئ.

ط: همدغه مضمون په ډېرو نصوصو کښې شتون لري. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرۡضِي وَٰسِعَةٞ فَإِيَّٰيَ فَٱعۡبُدُونِ ﴾ [العنکبوت: ۵۶] یعني: ای زما هغو بندګانو کومو چې ایمان راوړی دی! یقیناً زما خمکه پراخه ده نو تاسو خاص ماته عبادت وکړئ (په هر ځای کښې چې تاسو ته اسان وي).

دوهم: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ مَا يَكُونُ مِن نَّجۡوَىٰ ثَلَٰثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمۡ وَلَا خَمۡسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمۡ وَلَآ أَدۡنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمۡ أَيۡنَ مَا كَانُواْ ﴾ [المجادلة: ۷] یعني: هیڅ د دریوو کسانو د راز مجلس نه جوړېږي مګر الله ﷻ یې څلورم دی او نه د پنځو کسانو د راز مجلس جوړېږي مګر الله ﷻ یې شپږم دی، او نه د دغه (عدد) څخه کم او نه ډېر (د راز مجلس جوړېږي) مګر الله ﷻ ورسره دی په هر ځای کښې چې د راز شورا کوونکی موجودیت ولري.

هېر مو نه شي!

۵_ هېر مو نه شي چې مونږ د الله ﷻ په توفيق په وړاندېنی، دوهمه توضيح کښې ليکلي دي چې په ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ ﴾ الآية کښې ټول کفار مطلب دي چې ټول کفار جوماتونه تخريبوي نو په همدې بنياد وايو چې په ﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴾ کښې د ﴿ وَقَالُوا ﴾ مستتر ضمير ټولو کفارو ته راجع دی. خو په ټولو کفارو کښې يهودان او نصارا او هم مشرکان الله ﷻ ته د ولديت په عقيده باندې شهرت لري چې په ترتيب سره ورته عزير ﷺ او عيسی ﷺ او ملائک عليهم السلام اولادونه ګڼي.

نو څه لرې نه ده چې د ولديت عقيده به ټولو کفارو ته يا د تغليب په توګه منسوبه شوې وي او يا به نور کفار هم د ذکرې شوې عقيدې درلودونکي وي خو شهرت ته به نه وي رسېدلي.

د الله ﷻ څخه د ولديت تنزيه ته په نورو ايتونو کښې هم اشارې شوې دي لکه د [الأنعام: ۱۰۰_ ۱۰۲] ايتونه او داسې نور، مګر په دې مقام کښې يې لاندې دلايلو ته اشاره کړېږي:

الف: په ﴿ سُبْحَانَهُ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې ولديت د الوهيت سره منافات لري، ځکه چې:

اول: د ولديت سره فنا لازمه ده، چې په توالد سره د څه وخته پورې بقاء مونده کړي حال دا چې الله ﷻ ازلي او ابدي دی.

دوهم: د ولديت سره احتياج لازم دی ترڅو د خپل اصل سره د ضعف او اړتيا په وخت کښې همکاري وکړي حال دا چې الله ﷻ د دغو شيانو څخه پاک او بې پروا دی.

دريم: د ولديت سره تشابه ملګرې ده حال دا چې د الله ﷻ سره هيڅ شی تشابه نه شي موندلی.

څلورم: د ولديت دپاره ازدواج ضروري دی حال دا چې الله ﷻ ته په زوجه درلودلو باندې هيڅ کافر قول نه دی کړی (البته څومره چې مونږ ته معلومات دي).

ب: په ﴿ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې ټول مخلوقات د الله ﷻ ملکيت دی حال دا چې د ولديت سره ملکيت منافي دی.

ج: په ﴿ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې ټول مخلوقات دالله ﷻ محکومين او اطاعت کوونکي دي حال دا چې هيڅ ولد د خپل اصل دپاره محکوم او مطيع (عبادت کوونکی) نه وي.

د: په ﴿ بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ ټول مخلوقات بدون د سابق اصل څخه پيدا کړي دي چې نو هم قديم اصل نه لري.

که بالفرض المحال الله ﷻ ولد درلودلی نو هرومرو ضرور به هغه د قديم اصل (الله ﷻ) درلودونکی وی، حال دا چې الله ﷻ ټول مخلوقات د نشت څخه پيدا کړي دي.

هـ: په ﴿ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ ټول مخلوقات بالاختيار پيدا کړي دي.

که بالفرض المحال الله ﷻ ولد درلودلی نوهغه به يې هم په اختيار سره پيدا کړی وی، نه دا چې

ده به بلا اختیاره موجود شوی وی، لکه د اور سره حرارت او د گلاب سره خوشبویي او د اسې نور.

سوالونه او جوابونه

په دې مقام کښې کېدی شي چې د چا په ذهن کښې لاندې پوښتنې راپیدا شي:

الف: که څوک وایي چې: په ﴿ بَل لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ﴾ کښې د "لَهُ" ضمیر د "مَا" کلمې ته راجع دی کومه چې په بې تمیزه شیانو کښې استعمالېږي، حال دا چې د بې تمیزه شیانو صفت په مونثې جمعې سره جمعه کېږي؛ نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د ﴿ قَٰنِتُونَ ﴾ په عوض "قانتات" نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: د "مَا" کلمه د بې تمیزه شیانو او د تمیز والا شیانو په مجموعه کښې هم استعمالېږي[1]، چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی.

اما د ﴿ قَٰنِتُونَ ﴾ کلمه د تغلیب په توګه مذکره روغه جمعه نازله کړی شوه، ته به وایې چې جمادات هم د الله ﷻ اطاعت کوي او په اطاعت کښې د غیر جماداتو څخه کم نه دي، نو په نظر سره اطاعت نه تغلیباً ټول د تمیز والا دي.

ب: که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴾ کښې د ﴿ كُن ﴾ په کلمې دغه شی مخاطب ګرځولی کېږي کوم ته چې الله ﷻ اراده وکړي چې موجود یې کړي خو لا موجود کړی یې نه وي، نو ایا په دغه وخت کښې چې لا موجود شوی نه وي د خطاب صلاحیت لري؟

مونږ وایو چې[2]:

اول: امر په دوه ډوله دی، یو تکلیفي امر دی. او بل تکویني امر دی.
په تکلیفي امر کښې د مامور موجودیت ضرور دی ترڅو اطاعت وکړي. اما په تکویني امر کښې مامور شی پخپله په امر سره د موجودیت درلودونکی ګرځي.
پوره واضحه ده چې د ﴿ كُن ﴾ کلمه د تکلیفي امر دپاره نه ده وضعه شوې ترڅو اعتراض وارد شي بلکې د تکویني امر دپاره وضعه شوې ده.

دوهم: د هر شي موجودېدل صرف د الله ﷻ په اراده پورې ارتباط لري خو الله ﷻ زمونږ د پوهولو دپاره د خپلې ارادې څخه په ﴿ كُن ﴾ سره تعبیر نازل کړ، که نه نو دا محض د امر صورت او شکل دی (حقیقي امر نه دی چې اعتراض وارد شي).

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ أَوْ تَأْتِينَآ ءَايَةٌ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ۘ تَشَٰبَهَتْ قُلُوبُهُمْ ۗ قَدْ بَيَّنَّا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ

[1] البحر المحيط ج۱ ص۵۸۱
[2] تفسير القرطبي ج۲ ص۹۱؛ التفسير الكبير ج۴ ص... تفسير القاسمي ج۲ ص۲۳۹

بِٱلْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۖ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ أَصْحَـٰبِ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾ وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ ٱلْيَهُودُ وَلَا
ٱلنَّصَـٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلْهُدَىٰ ۗ وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم بَعْدَ
ٱلَّذِى جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ
يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ ۗ وَمَن يَكْفُرْ بِهِۦ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَـٰسِرُونَ ﴿١٢١﴾

[۱۱۸] او هغه کسان وايي کوم چې نه پوهېږي (کومو چې کفر غوره کړی دی) چې زمونږ سره (د نبوت په باره کښې) الله ﷻ ولې خبرې نه کوي؟ یا ولې مونږ ته (فرمایشي) معجزه نه راخي (کومه چې مونږ غواړو)؟.

همدارنګه د دوی د وینا په مثل وینا هغو کسانو هم کړې وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي.

(او دا څکه چې) د (ټولو) کفارو زړونه (په حسد او عناد کښې) متشابه دي (یو بل ته ورته دي). یقینًا مونږ خپل څرګند دلایل واضحه نازل کړي دي (د فرمایشي معجزاتو نزول ته څه اړتیا نشته).

(البته) د داسې قوم دپاره چې یقین کوونکي وي (عناد او حسد نه وي نیولي چې همدوی ترې ګټه اوچتوي).

[۱۱۹] (ای پیغمبره!) یقینًا مونږ ته په داسې حال کښې استولی یې، چې ته زېری ورکوونکی او ډاروونکی یې (او بس د معجزاتو راوړل ستا دنده نه ده).

او ته به د اور د ملګرو (کفارو په هکله) ونه پوښتلی شې (چې هغوی ولې کافران پاتې شوه)؟.

[۱۲۰] او ستا څخه به هیڅکله یهودان راضي (خوشاله) نه شي او نه به (درڅخه) نصارا خوشاله شي ترڅو چې ته د هغوی (د تحریف شوي) دین پیروي خپله کړې.

ته ورته ووایه چې د الله ﷻ هدایت (دین) همدا غوره هدایت (او دین) دی (زه د دغه غوره دین څخه بل دین ته اوښتونکی نه یم).

او (ای پیغمبره! که (بالفرض المحال) ته د هغوی د خواهشاتو (تحریف شوي دین) د هغه شي څخه وروسته پیروي وکړې کوم چې تاته درغلی دی چې د واقعي علم څخه عبارت دی نو تاته به د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست (شتون) ولري او نه نصرت کوونکی (چې په شفاعت سره یا په زور سره نجات درکړي).

[۱۲۱] هغه کسان کومو ته چې مونږ کتاب ورکړی دی حال دا چې هغوی یې په خپل حق قرائت سره قرائت کوي (تحریف پکښې نه کوي) همدغه کسان ورباندې ایمان راوړي (او همدوی کامیابان دي).

او هرڅوک چې ورباندې کفر غوره کړي نو دغه کسان همدوی تاوانیان (او زیانکاران) دي.

ارتباطونه ۱

دراندېنیو ایتونو په توحید پورې ارتباط درلود او دا ایتونه په نبوت پورې اړوند دي.

۱ـ دراندېنیو کفارو (یهودانو او نصاراوو) اقوال د موجوده کفارو (مشرکانو) د اقوالو سره تشبیه کړی شوي دي.

۲ـ دراندې زمانې د تېرو کفارو اقوال د دې زمانې د موجودو کفارو د هغو کفارو سره تشبیه کړي شوي وه او دلته د دې زمانې د ټولو کفارو اقوال د هغو کفارو سره تشبیه کړی شوي دي کوم چې پخوا تېر شوي دي. لکه عادیان او ثمودیان او نور.

۳ـ هلته د کفارو د اقوالو تشابه په دې کښې وه چې براهین یې نه درلوده او دلته په دې کښې ده چې ټولې کفرې ډلې د فرمایشي معجزاتو غوښتونکې دي او غوښتونکې وې.

۴ـ هلته د اهل الکتابو د قبائحو بیان نازل شوی وه او دلته د هغوی د یوې ډلې ذکر ته اشاره شوې ده چې په ذکرو شوو قبائحو کښې د شمولیت درلودونکې نه ده.

۵ـ هلته د کفري عقائدو د ابطال دلایل نازل شوي وه او دلته نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده ترڅو د کفارو په کفر باندې باقي پاتې کېدل یې ډېر غمژن ونه ګرځوي.

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو په ارتباط د تسکین او ډاډینې دپاره څه نور مطالب هم نازلت کړه او د هغو کفري عقائدو ابطال ورته ځرګند کړه کوم چې ستا د نبوت پورې اړوند دي.

هغه دا چې:

۱ـ د یهودانو او نصاراوو په شمول ټولې کفرې ډلې داسې خبرې کوي کومې چې د هغوی د ناپوهۍ او بې علمۍ ښځه نمایندګي کوي چې:

الف: ای محمده! که ته په رښتیا پیغمبر یې، نو زمونږ سره په دې باره کښې ولې الله ﷻ خبرې نه کوي؟ که مونږ ته وحې وکړه شي او مستقیماً اطلاع راکړه شي چې ته په حقه پیغمبر یې، نو مونږ به درباندې باور وکړو او ایمان به درباندې راوړو.

ب: که دا نه کېږي نو مونږ ته ستا د نبوت د اثبات دپاره هغه معجزه ولې نه راځي، د کومې چې مونږ تاته فرمایش درکوو، او د کومې چې مونږ غوښتونکي یاستو.

کله چې نه هغه کار کېږي او نه دا کار کېږي نو مونږ به هیڅکله په تاباندې د حقانیت او صداقت عقیده خپله نه کړو.

۲ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې ستا د زمانې کفار عناد او تکبر نیولي دي همدارنګه د پخوانیو زمانو کفار هم په عناد او تکبر باندې کلک وه.

نو د دې زمانې د کفارو خبرې او غوښتنې کټ مټ د پخوانیو زمانو د کفارو خبرو او غوښتنو ته ورته دي، ته به وایې چې هغوی دوی ته وصیت کړی دی چې دغسې خبرې به وایاست او دغسې کارونه به کوئ.

د دغې تشابه وجه دا ده چې د هغوی او د دوی بلکې د ټولو کفارو زړونه په عناد او تکبر کښې

سره تشابه لري او خاصیتونه یې سره یو رنګ دي.

۳_ ای پیغمبره! مونږ تاته دومره معجزات او خوارق درکړي دي چې ستا د نبوت او صداقت دپاره کفایت کوي او څه اړتیا نشته چې فرمایشي معجزې درکړو.

خو د دغو معجزاتو څخه هغه قوم ګټه اوچتوي کوم چې د ایمان راوړلو اراده لري او غواړي چې په خوارقو سره خپل قناعت حاصل کړي نو هغه قوم ترې ګټه نه شي اوچتولی کوم چې عناد او تکبر نیولي وي او د هیڅ معجزې د اثر لاندې نه واقع کېږي.

۴_ په دې باندې علاوه د معجزاتو او خوارقو غوښتنه ستا څخه بې ځایه ده. او دا ځکه چې نه مونږ د خوارقو د ښودانې دپاره نه یې استولی او نه دا ستا دنده ده.

بلکې مونږ ته د دې دپاره استولی یې، چې مؤمنانو ته په حقه سره د جنت زېرې ورکړې او کفار په حقه سره د دوزخ د عذابه وډار کړې او د توحید عقیدې ته یې دعوت کړې.

۵_ ای پیغمبره! ته د کفارو په تګلاره خپلولو باندې مه غمژن کېږه، په دې هکله تاته هیڅ مسئولیت متوجه نه دی او نه به د قیامت په ورځ ستا څخه د هغوی د کافر پاتې کېدلو پوښتنه وکړی شي. او دا ځکه چې هغوی د خپلو ځانو دپاره اور او دوزخ خوښ کړی دی او په همدې تګلاره کلک دي.

۶_ ای پیغمبره! که ته بالفرض یهودانو او نصاراوو ته، بلکې نورو کفارو ته، فرمایشي معجزې ورورې او ورڅرګندې یې کړې هم، په تاباندې به ایمان رانه وړي او په خپل لوظ به ونه درېږي لکه څنګه چې د صالح ﷺ قوم په خپل لوظ باندې ونه درېده.

لنډه دا چې ستا څخه به نه یهودان راضي شي او نه نصارا او نه نور کفار ترڅو چې ته د هغوی د کفري دین پیروي خپله کړې، د هغوی اصلي هدف فقط همدغه دی چې تا خپل دین ته ورواړوي، نو د معجزاتو فرمایش محض د بهانو په توګه نیسي او بس.

خو ته کفارو ته ووایه او په جدي ډول یې غوښتنه رده کړه چې زه هیڅکله ستاسو دین ته دراوښتونکی نه یم. او دا ځکه چې:

دالله ﷻ هدایت او حقه لاره فقط همدغه ده چې زه ورباندې روان یم او زه ورته په دعوت چلولو باندې مکلف شوی یم او بس.

۷_ ای پیغمبره! که بالفرض المحال ته د کفارو د دین او د هغوی د خواهشاتو پیروي خپله کړې البته د هغه علم او حقاني پوهې څخه وروسته چې تاته د الله ﷻ د پلوه درغلې ده، نو په دې صورت کښې به ته د الله ﷻ څخه په غیر د خپل ځان دپاره نه دوست موندلی کړې او نه نصرت کوونکی، چې په شفاعت یا په قوت سره تاته د عذاب څخه نجات درکړي.

۸_ ای پیغمبره! په خپل امت باندې دا خبره هم قرائت کړه چې په هغو کسانو کښې کومو ته چې مونږ کتاب (تورات، انجیل) ورکړی دی په حقه لاره باندې یوه روانه ډله هم شته نو تاسو هغوی ټولو ته په کرکه مه ګورئ.

...په خپل کتاب په حقه توګه تلاوت کوي او تحریف پکښې نه کوي، د همدې کبله دوی آخر زمان پیغمبر پېژني او د حقانیت او صداقت عقیده وربانديې خپلوي او نصرت ورسره کوي او هغه کسان چې د دغې ډلې څخه مغایر دي او په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې کفر غوره کوي د خپل کتاب په تحریف باندې اخته دي نو همدغه کسان همدوی تاوانیان او خساره مندان دي، چې دنیا او آخرت یې دواړه خراب کړه.

توضیحات

۱_ په ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ﴾ الآیة کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف که څه هم په ذکر شوي عبارت کښې ځینو علماوو کرامو د ﴿ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ﴾ کلمات د یهودانو څخه[۱] او ځینو د نصاراوو څخه[۲] او بالآخره ځینو د مشرکانو څخه[۳] کنایې اخستي دي، مګر موږ ته بهتره بریښي چې دا کلمات د ټولو کفارو څخه کنایې وګڼل شي[۴]. په دې تقدیر به د ټولو څخه په ﴿ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ﴾ سره د تغلیب په توګه صورت نیولی وي، که نه نو په قرآن کریم کښې د یهودانو او نصاراوو څخه اکثراً په "أَهۡلَ ٱلۡكِتَابِ" یا "ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلۡكِتَابَ" سره تعبیر صورت نیسي. نو لکه څنګه چې وړاندې په [البقرة:۱۱۴، ۱۱۶] ایتونو کښې ټول کفار مطلب وه دلته به هم ټول کفار مطلب شي.

ب: الله ﷻ د مشرکانو فرمایښې غوښتنو ته په [الإسراء: ۹۰_ ۹۳] ایتونو کښې او د یهودانو فرمایښې غوښتنو ته په [النساء:۲۵۴] ایت کښې او د نصاراوو فرمایښې غوښتنو ته په [المائدة: ۱۱۲] کښې اشارې کړې دي، مګر څه لرې نه ده چې نورو کفارو به هم دغسې غوښتنې کړې وې خو موږ ته به نه وي راحکایتې شوې.

په دې باندې علاوه، موږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۷۳] ایت لاندې لیکلي دي چې کله-کله د ځینو کسانو کار ټول قوم ته نسبت کول کېږي.

نو دلته به د ځینو کفارو فرمایښي غوښتنې په همدغه اساس ټولو کفارو ته نسبت کړی شوې وي ـ والله ﷻ أعلم.

ج: په ﴿كَذَٰلِكَ﴾ کښې په "ذَٰلِكَ" سره د دې زمانې د کفارو د فرمایښې غوښتنو کیفیت ته اشاره ده چې د قلبي عناد او تکبر څخه یې منشأ نیولې ده. او په ﴿قَوۡلِهِمۡ﴾ کښې د دې زمانې د کفارو فرمایښي غوښتنو ته اشاره ده. هغه دا چې:

[۱] تفسیر القاسمي ج۲ ص۲۳۹؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۰۹
[۲] زاد المسیر ج۱ ص۱۲۰؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۵۱۲
[۳] تفسیر القرطبي ج۲ ص۹۱
[۴] المحرر الوجيز ج۱ ص۲۴۱؛ الدر المنثور ج۱ ص۲۷۲

ای محمده! که ته په رښتیا پیغمبر یې، نو زمونږ سره په دې هکله ولې الله ﷻ خبرې نه کوي چې تا راته معرفي کړي؟. او یا ولې مونږ ته خپلې فرمایشي معجزې نه راځي (نه راکولی کېږي)؟.

زمونږ ایمان راوړل به په هغه وخت کښې صورت ونیسي چې د دغو دوارو کارونو څخه یو کار یا دواړه کارونه متحقق شي.

د: د پخوانیو کفارو فرمایشي غوښتنې د دې زمانې د کفارو فرمایشي غوښتنو ته ورته وې د مثال په توګه.

اول: ثمودیانو د خپل پیغمبر (صالح ﷺ) څخه خاصه معجزه غوښتې وه، چې په [الشعراء: ۱۵۴ _ ۱۵۸] ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: پخوانیو یهودانو د موسی ﷺ څخه همدغسې د خاصې معجزې غوښتنه کړې وه، چې په [البقرة: ۵۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

هـ: په دې مقام کښې الله ﷻ د دې زمانې د کفارو فرمایشي معجزې فقط راحکایت کړې دي او د پخوانیو کفارو د غوښتنو سره یې تشبیه کړې دي، ترڅو نبي کریم ﷺ ته تسلي او داډ ورکړي چې دغسې غوښتنې د ټولو پیغمبرانو څخه شوې دي.

اما د دغو غوښتنو رد ته په نورو ایتونو کښې اشاره شوې ده، لکه په [الأنعام: ۷_۱۰] او [الأنعام: ۱۰۹_۱۱۰] ایتونو کښې، او داسې په نورو کښې.

و: په ﴿ تَشَٰبَهَتۡ قُلُوبُهُمۡ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د وړاندېنیو او وروستنیو کفارو اقوال او غوښتنې خکه متشابهې دي چې د ټولو معتقدات متشابه دي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ أَتَوَاصَوۡاْ بِهِۦۚ بَلۡ هُمۡ قَوۡمٞ طَاغُونَ ﴾ [الذاريات: ۵۳] یعني: ایا کفارو د مرګ په وخت کښې یو تربله وصیت کړی دی؟ بلکې دوی ټول سرکشان دي (په سرکشۍ کښې سره متشابه دي).

په دې باندې علاوه د تشابه بله وجه یې دا ده چې د ټولو کفارو استاذ یو دی چې د ابلیس علیه اللعنة څخه عبارت دی.

دغه ملعون د خپل ملعونیت په وخت کښې اوه ګوني شبهات مطرح کړه چې د قیامت د ورځې پورې ټول شبهات په دغو اوه ګونو شبهاتو کښې شمولیت لري او ترې وتلي نه دي.

ز: د ابلیس اوه ګوني اعتراضات او شبهات د "المِلَل والنّحَل" خینو کتابونو په تفصیل سره لیکلي دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري او دځه علمي پانګې درلودونکی هم وي نو هغه دې مراجعه وکړي. مونږ دلته خکه رانقل نه کړه چې د هغو جوابول خینو مقدماتي علومو ته ضرورت لري کوم چې عوام یې درلودونکي نه دي، او بدون د جوابه اعتراضات او شبهات عوامو ته په ضرر تمامېږي او په تشویش کښې یې غورځوي.

(۱) کتاب الملل والنحل للشهرستاني ج۱ ص۲۳

مونږ غواړو او د الله ﷻ څخه امید لرو چې په دې کتاب سره زمونږ د اولاد په شمول ټولو مؤمنانو ته د عقیدې او عمل په اصلاح کښې ګټه ورسوو ترڅو ورباندې د دنیا او آخرت دواړو سعادت ترلاسه کړي، نه دا چې تشویش ورته ورواچوو.

ح: د ټولو کفارو د استاذ (ابلیس) د خولې څخه الله ﷻ دا کلمات راحکایت کړي دي چې: ﴿ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ ﴾ [الأعراف: ۱۲] یعني: زه آدم ﷺ ته سجده نه کوم ځکه چې زه د هغه څخه بهتر یم.

د نوموړي همدغه خبره ټولو کفارو په نظر کښې نیولې ده او په هره زمانه کښې خپل ځانونه د مؤمنانو څخه غوره او بهتر ګڼي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ أَمْ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْ هَٰذَا ٱلَّذِى هُوَ مَهِينٌ ﴾ [الزخرف: ۵۲] یعني: فرعون موسی ﷺ ته اشاره وکړه او ویې ویلې چې ایا زه ددغه هغه سړي څخه بهتر یم چې سپک دی (چې نه حکومت لري او نه یې په لاسونو کښې د سرو زرو بنګړي شته)؟.

دوهم: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلْأَرْذَلُونَ ﴾ [الشعراء: ۱۱۱] یعني: د نوح ﷺ قوم خپل پیغمبر مخاطب وګرځاوه او ورته یې وویلې چې: ایا مونږ تا ته د رښتیني پیغمبر عقیده وکړو حال دا چې ستا پیروي حقیران او سپک خلک کوي؟ (او مونږ خو معزز او درانه خلک یاستو).

دریم: د مکې مشرکانو هم د نبي کریم ﷺ څخه غوښتي وه چې: "اطْرُدْ هَؤُلَاءِ"[1] یعني: دغه فقیران مؤمنان د خپل مجلسه وشړه نو بیا به مونږ ستا سره ناسته ولاړه وکړو که نه نو د دغو سره په مجلس کښې په اشتراک باندې مونږ شرمېږو، نو الله ﷻ ایت نازل کړ چې: ﴿ وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ ﴾ [الأنعام: ۵۲] یعني: ای پیغمبره! ته د مشرکانو په غوښتنې سره هغه کسان د خپل مجلس څخه مه شړه کوم چې سبا او بېګاه خپل رب ﷻ بللي او عبادت یې کوي.

څلورم: نن ورځ[2] هم کفري دولتونه مؤمنانو (مجاهدینو) ته په حقارت سره ګوري او د ذلیلانو لقب ورکوي. د همدې کبله ټول کفار په اتفاق سره وايي چې په افغانستان کښې د کمونستانو او غرب مشربه مسلمانانو څخه په غیر یوازې مجاهدین (مؤمنان) د حکومت د جوړولو جوګه نه دي او لیاقت یې نه لري باید د هغوی سره مختلط حکومت جوړ کړي.

دلته نبي کریم ﷺ مخاطب دی

۲ـ که څه هم په ﴿ وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ ٱلْيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ﴾ کښې په ﴿ تَرْضَىٰ ﴾ سره نبي کریم ﷺ مخاطب دی مګر مطلب پکښې د قیامت تر ورځې پورې ټول مؤمنان دي ترڅو دوی پوه شي چې:

الف: ټول کفار او په تېره بیا یهود او نصارا به د دوی څخه ترهغه راضي او خوشاله نه شي ترڅو

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۲۸۱
(۲) ۱۳۶۹/۱۱/۱۵ هـ ش

چې د هغوی سره په خپل دین (اسلام) باندې سودابازي وکړي او د خپل دین د څه برخو څخه مداهنت په توګه ورتېر شي او بالآخره ترڅو چې ارتداد خپل کړي او د هغوی دین ته ورواوړي.

ب: په دې باندې علاوه مؤمنانو ته په کار دي چې په حکومتي سیاسي قوانینو کښې هم د کفارو قوانین مخلوط او ګډوډ نه کړي. دا ځکه چې حکومتي سیاسي قوانین هم دین دی، د همدې کبله الله ﷻ د مصر پخوانی حکومتي قانون په دین سره تعبیر کړی دی چې: ﴿ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ ﴾ [یوسف: ۷۶] یعني: یوسف ؑ نه وه چې خپل وړور د مصر د پاچا د قانون په بنسټ ونیسي. حال دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ﴾ [الزمر: ۳] یعني: اګاه اوسئ چې الله ﷻ ته (مقبول دین) سوچه (غیر مخلوط) دین دی او بس.

"مِلَّة" څه معنی؟

۳ـ په ﴿ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ﴾ کښې د "مِلَّة" کلمه د هغو احکامو د مجموعې څخه عبارت ده کوم چې الله ﷻ د پیغمبرانو علیهم السلام په سلسله خمکې ته رالېږلې ده ترڅو په همدغې مجموعې سره د دواړو دنیاوو سعادت حاصل کړی شي[1].

همدغه مجموعه د "دِيْن" په کلمې سره هم یادېږي چې د "مِلَّة" د کلمې سره یې صرف په استعمال کښې فرق دی. هغه دا چې د "دِيْن" کلمه الله ﷻ ته هم مضافه کېدلی شي. لکه چې اشخاصو ته هم اضافت مومي او ویلی شي چې: "دِيْنُ اللهِ ﷻ" او "دِيْنُ زَيْدٍ".

اما د "مِلَّة" کلمه صرف هغه پیغمبر ته اضافت کېږي په کوم باندې چې نازل شوې وي. لکه "مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ" او "مِلَّةَ مُحَمَّدٍ" او داسې نور. خو "ملة اللهِ ﷻ" او "ملة زَيْدٍ" نه استعمالېږي.

خو دلته په ﴿ مِلَّتَهُمْ ﴾ کښې د "مِلَّة" د کلمې څخه د اهل الکتابو د تحریف شوو قوانینو مجموعه مراده ده. د همدې مقام ښه وضاحت ـان شاء الله ﷻ ـ د [المائدة: ۴۸] ایت لاندې راروان دی.

د دې ایت ارشاد

۴ـ په دغه ایت کښې الله ﷻ د قیامت تر ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته ارشاد نازل کړی دی چې د کفارو په خبرو او لاپو شاپو باندې ونه غولېږئ چې مونږ ستاسو څخه راضي او خوشال یاستو، مونږ ستاسو وطن ته ستاسو د خدمت دپاره راغلي یاستو.

هغوی په حقیقت کښې خپلو شومو اغراضو ته د پردې تر شا وده ورکوي چې په ښکاره سړکونه جوړوي، د ښوونځیو ودانۍ ابادوي، زده کوونکو ته په خپله خوښه او د خپل نظر مطابق درسي کتابونه چاپوي او داسې نور کارونه سرته رسوي، خو دغه کارونه د هغوی فرعي مطالب دي چې د حیلې کار ترې اخلي، د هغوی اصلي مطلب د اسلام له منځه وړل دي.

(۱) مفردات الراغب ص ۴۹۲

الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴾ [النساء: ۸۷] يعني: او د الله ﷻ څخه د خبرې د حیثه څوک ډېر رښتینی دی؟

نو هرڅوک چې د کفارو په خبرو باور کوي داسې بربښي چې هغه ته د الله ﷻ څخه کفار ډېر رښتیني ښکاري ـ العياذ بالله.

ډېر مو نه شيءا

۵ـ په کار دي چې په ﴿ الَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ الْكِتَٰبَ ﴾ الآية- کښې لاندې مطالب ډېر نه کړی شي:

الف: مؤمنانو ته په کار دي چې ټولو اهل الکتابو ته په سپک او بد نظر ونه ګوري او دا څکه چې په دوی کښې نیکان خلک هم شته کوم چې خپل کتاب (تورات) په حقه توګه قرائت کوي او تحریف پکښې نه اجراء کوي. لکه عبد الله بن سلام او نور. د همدې کبله په قرآن کریم باندې هم ایمان راوړي لکه څنګه یې چې په تورات باندې ایمان راوړی دی.

ب: همدغه ډله د دې ورتیا لري چې د "أهل الكتاب" لقب ورکړی شي څکه چې د خپل کتاب حق یې ښه پوره اداء کړی دی.

ج: په دې ایت کښې نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده چې ستا دعوت بې نتیجې نه دی پاتې شوی چې که په ډېرو أهل الکتابو باندې یې اثر نه دی غورځولی په یوه ډله باندې یې خو ښه پوره اثر اچولی دی چې په ایمان باندې مشرف ګرځېدلي دي، نو ته په همدغې ډلې باندې سترګې یخې کړه.

د: په دې ایت کښې د معاندینو هغه خبره رد شوې ده چې وايي که قرآن حق وی نو أهل الكتاب به ورباندې ایمان راوړي څکه چې دوی أهل العلم (د علم خاوندان) دي.

د رد کېدلو وجه یې دا ده چې د اهل الکتابو مخلصو اشخاصو ورباندې ایمان راوړی دی چې خپل کتاب په حقیقي معناوو کښې قرائت کوي او تحریف ته پکښې ځای نه ورکوي. نو د دوی هغه کسان په ایمان نه مشرفېږي کوم چې عناد نیولي دي او د خپل کتاب په تحریف باندې اخته دي.

هـ: د همدې ایت مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٌّ وَلَا نَصْرَانِيٌّ ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ»[1]

یعني: زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې د محمد ﷺ ځان یې په لاس کښې دی چې (نن ورځ به) د دغه امت (اهل الکتابو او نورو کفارو) څخه هیڅوک زما په مبعوثیت سره اورېدل ونه کړي (خبر نه شي) نه یهودي او نه نصراني (او نه بل کافر) او بیا په داسې حال کښې مړ شي چې په هغه شي باندې ایمان رانه وړي په کوم باندې چې زه رالېږلی شوی یم مګر هغه به د اور (دوزخ) د ملګرو څخه وي.

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۸۶

﴿ يَـٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا لَّا تَجْزِى نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَـٰعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ ﴾ البقرة

[۱۲۲] ای د یعقوب ﷵ اولادې! تاسو زما هغه نعمت درېه یاد کړئ کوم چې ما په تاسو (او ستاسو په پلرونو) باندې پېرزو کړی وه.

او (بل دا نعمت هم درېه یاد کړئ) چې یقینًا ما تاسو ته (د خپلې زمانې) په ټولو عالمونو باندې فضلیت (بهتري) درکړې وه.

[۱۲۳] او تاسو (په ایمان سره) د داسې ورځې (د عذابه د خپلو ځانونو) ساتنه وکړئ، چې په هغې کښې هیڅ نفس د بل نفس څخه څه شی په غاړه نه شي اخستی، او نه ترې فدیه قبلېږي او نه ورته (د الله ﷻ د اجازې پرته) شفاعت څه ګټه رسولی شي، او (بالآخره) نه به دوی وي چې (د کومه پلوه) ورسره نصرت وکړی شي.

ارتباط او توضیحات

۱ـ په وړاندېنې متصل ایت کښې د بني اسرائیلو (اهل الکتابو) د هغې ډلې ذکر نازل شوی وه کومه چې خپل کتاب (تورات) په حقه توګه قرائت کوي او په نتیجه کښې په ایمان باندې مشرفه ګرځي. په دې ایتونو کښې هغوی ټول همدغه چال چلند ته دعوت کړی شوي دي چې تاسو ټول د الله ﷻ نعمتونه درېه زړه کړئ او په شکریه کښې یې د همدغې ذکرې شوې ډلې تګلاره خپله کړئ ترڅو په ایمان مشرف جوړ شئ.

۲ـ دغو دواړو ایتونو ته ورته دوه ایتونه [البقرة: ۴۷، ۴۸] په ډېر لږ تغیر سره وړاندې تېر شوي دي، نو هیله ده چې د هغو دواړو ایتونو توضیحات په دې دواړو ایتونو کښې په نظر کښې ونیولی شي چې مونږ یې په بیا تکراولو سره کتاب نه شو اوږدولی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ذکرو شوو ایتونو په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟
مونږ وایو چې: په دغو دواړو ایتونو کښې په دقیق نظر سره تکرار نشته، بلکې اعتباري تغایر لري هغه دا چې هلته دواړه ایتونه د مدعی په اعتبار نازل شوي وه او دلته د ډېرو دلایلو څخه وروسته د نتیجې په اعتبار سره نازل شوه.
منطقیان وایي چې مدعی او نتیجه فقط اعتباري فرق لري، چې د یوه مطلب د استدلال څخه وړاندې د "مدعی" په نامه او د استدلال څخه وروسته همدغه مطلب د نتیجې په نامه یادېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثال ولولئ.

لو (۱)

مدعی - اَلْعَالَمُ حَادِثٌ. یعنې: ټول عالم حادث دی.

دلیل - بِأَنَّهُ مُتَغَيِّرٌ وَكُلُّ مُتَغَيِّرٍ حَادِثٌ. یعنې: ځکه چې ټول عالم متغیر دی او هر متغیر حادث دی.

نتیجه - فَالْعَالَمُ حَادِثٌ. یعنې: نو ټول عالم حادث دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: ایا په اعتباري تغایر سره د تکرار مخه نیوله کېږي؟

مونږ وایو چې: دغه تغایر په شریعت کښې مقبول دی او د حکم په تغیر باندې اثر غورځوي. د په وضاحت دپاره د یوه حدیث لاندې مضمون ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ نه فرضي خیراتونه خواره لکه زکات او عُشر. او نه استحبابي خیراتونه لکه نفلي ورکړی شوي مالونه او خوراکونه. بلکې یوازې سوغات یې اخست او هم یې سوغاتي خوراکونه خواره.

ب: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ حضور ته څه پخه غوښه وړاندې کړی شوه ترڅو ترې استفاده وکړي، خو په عین حال کښې ورته وویلی شوه چې: ای د الله رسوله! دا خیراتي غوښه ده چې بریرې رضي الله عنها ته ورکړه شوې ده (او ته خو خیرات نه خورې).

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «هُوَ عَلَيْهَا صَدَقَةٌ وَهُوَ لَنَا هَدِيَّةٌ»[1] یعنې: دا غوښه په بریرې رضي الله عنها باندې خیرات ده خو همدا غوښه زمونږ دپاره (د بریرې رضي الله عنها د پلوه) سوغات ده (او د سوغات څخه خو زه استفاده کوم).

هېر مو نه شي!

۵_ هېر مو نه شي! چې د قرآن کریم ځینې قیصې بیا-بیا ذکرې شوې دي خو په دغو ټولو کښې تکرار نشته بلکې په اعتباراتو سره یوه د بلې څخه جدا او بېله ده.

دغه اعتبارات د مقامونو په لحاظ فرق لري نو که مونږ ته بېل بېل اعتبار څرګند نه شي نو هغه به زمونږ علمي قصور وي او بس.

د مقامونو په مقتضی په یوه ځای کښې یو ډول عبارت نازل شوی دی او په بل ځای کښې بل ډول عبارت نزول موندلی دی.

یوه قیصه په یوه مقام کښې لنډه نازله شوې ده او په بل مقام کښې یې په ښه تفصیل سره نزول موندلی دی حتی چې په ځینو مقامونو کښې ورته محض اشاره شوې ده. د ښه وضاحت دپاره په ذکرو شوو دواړو ایتونو کښې د ځینو کلماتو د تقدیم او تاخیر اعتبارونه ولولئ، هغه دا:

الف: هلته اول د شفاعت عدم مقبولیت ته اشاره شوې ده او بیا د فدیې عدم اخذ ذکر شوی دی چې ﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَٰعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾ نازل شوی دی. دا ځکه چې د جنایتکار د نجات

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۲

دپاره اول شفاعت صورت نيسي خو چې کله شفاعت قبول نه شي نو فديه ورکوله کېږي.

ب. دلته بالعکس لومړی د فديې د عدم اخذ (نه اخستلو) او بيا د شفاعت عدم قبول ذکر نازل شوی دی چې: ﴿ وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَٰعَةٌ ﴾ نزول موندلی دی. او دا خکه چې هلته په راتلونکو متصلو ايتونو کښې د پيغمبرانو ذکر نه وه او دلته شته دی لکه ابراهيم ﷺ، يعقوب ﷺ او اسحاق ﷺ. نو په ذکر شوي ترتيب سره د شفاعت عدم مقبوليت د هغو کسانو سره اتصال مومي د کومو شفاعت ته چې بني اسرائيل په تمه وه.

ته به وايې چې هغوی په غوږ باندې وهلي شوي دي چې د دغو پيغمبرانو شفاعت هم د الله ﷻ د اجازې څخه پرته په ګټه نه تماميږي او نه دوی بدون د اجازې شفاعت کولو ته اقدام کوي او بالآخره نه د دوی شفاعت د ظالمانو په هکله د قبول درجې ته پورته کېږي لکه چې په راتلونکي متصل ابت کښې ورباندې صراحت نازل شوی دی.

﴿ وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِى ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا وَٱرْزُقْ أَهْلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُم بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾ ﴾

[۱۲۴] او هغه وخت (ياد کړه) چې کله ابراهيم ﷺ لره خپل رب ﷻ په څو کلماتو (ارشاداتو) سره امتحان کړ نو ابراهيم ﷺ دا (ارشادات) پوره کړه (او په امتحان کښې کامياب شو).

(ابراهيم ﷺ ته) خپل رب ﷻ ووېلې چې: (ای ابراهيمه!) يقيناً زه د خلکو دپاره تا امام ګرځوونکی (جوړوونکی) يم.

ابراهیم ﷺ وویلې چې: (ای ربه!) ته زما د اولادې څخه (هم د ځینو کسانو امام جوړوونکی) شه. د ابراهیم ﷺ رب ﷻ وویلې چې: (دا کار به وکړم خو) زما وعده ظالمانو ته نه رسېږي (د ظالمانو پکښې برخه نشته).

[۱۲۵] او هغه وخت (هم یاد کړه) چې مونږ بیت الله (حرم شریف) د خلکو دپاره د بیا بیا ورتلو ځای او هم د امن ځای وګرځاوه.

او (مو ویلې چې) تاسو د ابراهیم ﷺ د مقام څخه د لمانځه ځای ونیسئ؛ (د هغه په شاوخوا کښې لمونځ وکړئ).

او (هغه وخت هم یاد کړه چې) ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ ته مونږ کلکه توصیه وکړه چې تاسو دواړه زما کوټه پاکه وساتئ؛ (البته) د طواف کوونکو او هلته د کیناستونکو او هم د رکوع کوونکو (او) سجده کوونکو (لمونځ کوونکو) دپاره.

[۱۲۶] او هغه وخت (هم یاد کړه) چې ابراهیم ﷺ وویلې چې ای زما ربه! دا (بېدیا ځمکه) امن درلودونکی ښار وګرځوه، او اهل (اوسېدونکو) ته یې د میوجاتو څخه (ښې پرېمانه) ور روزي کړه.

(البته) د دوی څخه د هغو اوسېدونکو دپاره کومو چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ (د قیامت په ورځ) ایمان راوړی وي.

د ابراهیم ﷺ رب ﷻ وویلې چې: (دا کار به وکړم) او هر چا چې کفر غوره کړی وي نو هغه ته به هم لږ وخت ناچیزه متاع ورکړم، بیا به یې د اور عذاب ته ورمجبور کړم او اور د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد ځای دی.

[۱۲۷] او هغه وخت (هم یاد کړه) چې د بیت الله (کعبې شریفې) څخه ابراهیم ﷺ او (هم) اسماعیل ﷺ (په ګډه سره) بنیادونه اوچتول (لوړول).

دوی دواړو وویلې چې: ای زمونږ ربه! زمونږ څخه (دا کوټه جوړول) قبول کړې. یقینًا ته همدا ته اورېدونکی (او) پوه یې.

[۱۲۸] ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته غاړه ایښودونکي وګرځوه (چې غاړې ایښودلو ته ادامه ورکړو).

او زمونږ دواړو د اولادونو څخه هم یوه ډله تا - غاړه ایښودونکي وګرځوه (چې زمونږ خط السیر تعقیب کړي).

او (ای زمونږ ربه!) مونږ ته خپل د حج مواقف (او عبادتونه) راولیده کړې او په مونږ باندې په رحمت سره رجوع وکړې. یقینًا ته همدا ته ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان یې.

[۱۲۹] ای زمونږ ربه! ته زمونږ په اولاده کښې د همدوی څخه داسې پیغمبر مبعوث کړې چې په همدوی باندې ستا ایتونه قرائت کوي او د کتاب او احادیثو ښودانه ورته کوي او (هم) یې تزکیه کوي. یقینًا ته همدا ته د کلکې ارادې درلودونکی (او) د حکمت څښتن یې.

ارتباط

۱_ که څوک وايي چې: د [البقرة: ۴۰] ایت څخه راپه دې خوا آن د ذکر شوي ایت پورې پنځه اتیا (۸۵) ایتونه د بني اسرائیلو په هکله نازل شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې په څه مناسبت سره په دې مقام کښې ناڅاپه د کلام مخ د هغوی څخه د ابراهیم ﷺ د حالاتو بیان ته وارولی شو؟

مونږ وایو چې: د دې څخه وړاندې چې مونږ ذکر شوی اعتراض جواب کړو، غواړو چې د یوې لنډې مقدمې په توګه څه معلومات وړاندې کړو. هغه دا چې:

۲_ ځینې علماء کرام وايي(۱) چې د قرآن کریم د ایتونو ترمنځ د ارتباطاتو او مناسباتو لټول بالکل عبثه خبره ده په کار دي چې هیڅوک ورپسې هڅه ونه کړي. او دا ځکه چې:

الف: قرآن کریم په تقریر سره نازل شوی دی، (نه په کتابت سره) چې په درویشتو (۲۳) کلونو کښې یې تکمیل موندلی دی، نو څه اړتیا نشته چې د ایتونو د ارتباطاتو دپاره یې په تکلف سره وجوه وتراشو.

ب: د قرآن کریم اکثره ایتونه د حوادثو په سبب نازل شوي دي نو لکه څنګه چې د حوادثو په منځکښې تناسب موجودیت نه لري، نو د ایتونو ترمنځ به د کومه شي.

ج: یا په بل عبارت د یوه خطیب خطبات د مخاطبینو په لحاظ او د مقام په لحاظ او همدارنګه د زمانې په لحاظ فرق کوي او داسې نور. نو که د یو خطیب د درویشتو (۲۳) کلونو خطبات راغونډ کړی شي هیڅوک د خطباتو ترمنځ تناسبات نه لټوي او نه ورباندې څوک اعتراض کوي چې دا خطبه د بلې څخه ولې بې ارتباطه ده؟.

د: د قرآن کریم نزولي ترتیب د موجوده عثماني ترتیب څخه مغایر دی او په دغه ترتیب کښې د نبي کریم ﷺ څخه د مناسباتو احادیث نه دي روایت شوي.

نو که څوک په ایتونو کښې مناسبات لټوي هغه به صرف په عقل باندې اتکاء کوي او پوره څرګنده ده چې دغسې لټونه د فلاسفه وو لټون ته ورته ده. په کار دي چې په قرآن کریم کښې په کار وانه چوله شي.

۳_ اکثره علماء کرام وايي چې د قرآن کریم ایتونه سره یو تربله پوره تناسب لري. همدا نظر د [الزمر: ۳۲] ایت څخه هم په اشارې سره څرګندېږي، او مونږ ته هم همدغه نظر په زړه پوری برېښي چې په دې کتاب کښې به مونږ إن شاء الله ﷻ په همدغه نظر باندې اجراءات کوو.

هو! په کومو ځایونو کښې چې مونږ ورباندې نه پوهېږو نو د هغه سبب زمونږ علمي قصور دی، نو په کار دي چې د الله ﷻ په کومک په دغې باره کښې د بشري توان په اندازه هڅې وکړی شي. او دا ځکه چې:

الف: د کوم کلام چې مضامین او مطالب تناسب ونه لري هغه کلام خوندور او مزه ناک نه وي!

(۱) تفسیر فتح القدیر ج۱ ص۱۳۷

(۱) ... ده چې د ایتونو تناسبات وموندل شي ترڅو د قرآن کریم فصاحت او بلاغت لا زیات بڅرګند شي او داسې مثال ولري لکه چې ملغلرې په یوه مزي کښې پیلې شوې وي.

ب: دا هم د قرآن کریم د اعجاز نښه ده چې په درویشتو (۲۳) کلونو کښې د بېلابېلو حوادثو په وړاندې نازل شوی دی، خو د دې سره سره د ایتونو تناسب یې په ځای پاتې دی، ته به وایې چې ټول ایتونه په یوه وخت او یوه مقام کښې نازل شوي دي.

ج: نو په کار دي چې د قرآن کریم ایتونه په بشري خطباتو باندې قیاس نه کړی شي کومې چې په بېل وخت او ځای او هم په عمر او اغراضو سره فرقونه مومي.

د: که څه هم د قرآن کریم ایتونه د حوادثو په سبب نازل شوي دي مګر منظور پکښې خاص حوادث او خاص واقعات نه دي بلکې د مفهوم عموم ته اعتبار دی، چې د مفهوم په عموم باندې د حوادثو خصوص کوم اثر نه لري.

هـ: که څه هم د قرآن کریم نزولي ترتیب د عثماني ترتیب څخه جدا وه مګر په لوح محفوظ کښې په همدغه عثماني ترتیب باندې موجود دی په کوم باندې یې چې مونږ قرائت کوو(۱). نو په نزول سره یې اصلي ترتیب د منځه نه دی تللی، لکه چې څوک یو کتاب پاڼې پاڼې کړي چې ټول تیت پرک شي خو بېرته یې راغونډ کړي او په اصلي ترتیب باندې یې د دوهم ځل دپاره مرتب کړي.

و: د ایتونو تناسب ته په احادیثو کښې اشاره شوې ده، نو صرف په عقل باندې اتکاء نه لري. دا څکه چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې کتاب په دوهمه سریزه کښې د یوه حدیث په رڼا کښې لیکلي دي چې د ایتونو ترتیب بالاتفاق توقیفي دی او د سورتونو ترتیب د جمهورو علماوو کرامو په نزد هم توقیفي دی چې اجتهاد ته پکښې دخل نشته.

د اعتراض ځواب

۴ـ د ذکرې شوې مقدمې څخه وروسته مونږ د ذکر شوي سوال په هکله وایو چې: دغه ایتونه د وړاندېنیو ایتونو سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

الف: په تېر شوو پنځه اتیا (۸۵) ایتونو کښې په عقلي او نقلي دلایلو سره بني اسرائیل دعوت کړی شوي وه چې په آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان راوړي او همکاري ورسره وکړي. په دې ایتونو کښې همدغه کار ته د خپلو پلرونو په توصیو سره دعوت کېږي چې ابراهیم ﷺ او یعقوب ﷺ خپلو اولادونو ته څنګه-څنګه پیغامونه پرېښي دي.

ب: هلته د بني اسرائیلو څخه دا خبره هم راحکایته شوې وه چې هغوی مختار امت دی، او دلته همدغه خبره د اشارې په توګه رده شوې ده چې بني اسرائیل او بني اسماعیل ﷺ د نسب په لحاظ دواړه په ابراهیم ﷺ کډ ېږي، نو د نسب په لحاظ یوه ډله په بلې ډلې باندې څه فضیلت نه لري. نو حاصل یې داسې راځېږي:

(۱) الاتقان في علوم القرآن للسیوطي ج۱ ص۶۳

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل ټول دعوتي امت باندې عموماً او په بني اسرائیلو باندې خصوصاً د خپل رب ﷻ د پلوه څه مطالب قرائت کړه. هغه دا چې:

۱ـ تاسو هغه وخت یاد کړئ په کوم کښې چې ابراهیم ﷺ د خپل رب ﷻ د پلوه په څو ارشاداتو سره امتحان کړی شو.

۲ـ ابراهیم ﷺ په دغه امتحان کښې بریالی شو نو خپل رب ﷻ ورته وویلې چې:

ای ابراهیمه! ته په امتحان کښې کامیاب شوې او د دې خبرې جوګه شوې چې د قیامت د ورځې پورې ټولو خلکو ته امام وګرځې، نو زه د دغه کار کوونکی یم او د ټولو خلکو دپاره تا امام جوړوونکی یم، نورو خلکو ته په کار دي چې هرڅوک په خپل امتحان کښې ستا غوندې بریالي ووځي او په تا پسې اقتداء وکړي.

۳ـ ابراهیم ﷺ وویلې چې ای زما ربه! زما د اولادې څخه هم ځینې داسې کسان جوړ کړه چې خلک ورپسې په نېکیو کښې اقتداء وکړي.

۴ـ ابراهیم ﷺ ته خپل رب ﷻ د ذکر شوي سوال په هکله وفرمایل چې:

زه د دغه کار کوونکی یم، نو ستا په اولاده کښې به هم ځینې کسان امامان جوړ کړم، خو په یاد ولره چې زما دغه وعده ظالمانو ته نه رسېږي او هغوی امامان نه شي جوړېدلی او هغوی پکښې برخه نه شي موندلی.

۵ـ ای پیغمبره! ته هغه وخت هم یاد کړه چې مونږ بیت الله (کعبه شریفه) دخلکو دپاره د اجتماع او راغونډېدلو خای وګرځاوه او هم مو په همدغه خای کښې ټولو خلکو ته امن ورپېرزو کړ چې په دغه خای کښې به هیڅوک د خپل خان دپاره خطر نه احساسوي که څه هم هلته ورسره ډېر سخت دښمن پیوستون ولري.

په دې باندې علاوه هغه وخت هم یاد کړه چې مونږ د ابراهیم ﷺ په ذریعه خلکو ته وویلې چې: تاسو د ابراهیم ﷺ د مقام څخه د خپلو خانونو دپاره د لمانځه خای ونیسئ او لمونځونه پکښې اداء کړئ، البته کله چې د حج ارکان اداء کوئ.

۶ـ دا هم خلکو ته ورياده کړه چې مونږ ابراهیم ﷺ او د ده زوی (اسماعیل ﷺ) ته کلکه توصیه کړې وه چې تاسو دواړه زما کوټه (کعبه شریفه) جوړه کړئ او د بوتانو او پلیتیو څخه یې پاکه وساتئ؛ البته د طواف کوونکو او هلته د ناستو کسانو دپاره چې د بیت الله په لیدلو باندې سترګې یخوي او هم د رکوع کوونکو او سجده کوونکو دپاره چې په لمانځه باندې مشغول وي.

۷ـ ای پیغمبره! ته هغه وخت هم یاد کړه چې ابراهیم ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې:

الف: ای زما ربه! دغه خای چې سمدستي یوه بیدیا ده داسې ښار وګرځوې چې د خلکو ګڼه ګونه پکښې زیاته وي او د دې سره‌سره د امن خای وي چې هیڅوک پکښې د خپل دښمن د پلوه نه متضرر کېږي.

تہ(۱) ای ربه! ددغه مقام او ددغه ښار اوسېدونکو ته د هر ډول میوجاتو څخه ور روزي کړې او ښه
ب: ای ربه! ددغه مقام او ددغه ښار اوسېدونکو ته د هر ډول میوجاتو څخه ور روزي کړې او ښه
پرېمانه خوراکونه ورته ورکړې، البته د دې ښار هغو اوسېدونکو ته کوم چې مؤمنان وي (ظالمان نه
وي) چې په الله ﷻ او په ورستنۍ ورځ باندې سمه شرعي عقیده ولري او ایمان ورباندې راوړي.
۸_ ابراهیم ﷺ ته د ذکرې شوې غوښتنې په ارتباط خپل رب ﷻ جواب ورکړ چې:
الف: ستا سوال قبول دی د دغه ښار اوسېدونکو ته به ښې پرېمانه مېوې ورکړم او د رزق پراخي
به ورپېرزو کړم.
ب: خو څرنګه چې ذکر شوي نعمتونه دنیاوي نعمتونه دي نو ظالمان به ترې ونه باسم بلکې
مفوی ته به هم پکښې برخه ورکړم. یا په بل عبارت د دغه ښار د اوسېدونکو څخه چې هرڅوک کفر
او شرک غوره کړي نو هغه ته به هم د لږ وخته پورې د نعمتونو څخه د استفادې کولو موقع ورکړم
چې د مرګ د ورځې پورې ترې ګټه اوچته کړي.
نو بیا به همدغه ظالم او کافر د قیامت په ورځ د مرګ څخه وروسته مجبور کړم چې دوزخ ته
ورداخل شي او پکښې معذب شي حال دا چې دوزخ د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد ځای دی.
۹_ او ای پیغمبره! هغه وخت هم یاد کړه چې ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ دواړو په ګډه د کعبې
شریفې هغه تاداوونه د خاورو څخه رالوځ کړه او دواړو شروع وکړه چې دغه تاداوونه اوچت کړي او
د یوې کوټې شکل ورکړي.
نو په همدغه حال کښې ذکرو شوو دواړو پیغمبرانو خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه او
دواړو وویلې چې:
الف: ای زمونږ ربه! زمونږ دغه محبت په خپل نزد کښې قبول وګرځوې چې مونږ لګیا یاستو د
کعبې تاداوونه اوچتوو.
ب: ای زمونږ ربه! یقینًا همدا ته زمونږ د سوالونو اورېدونکی یې او همدا ته زمونږ په زړونو
باندې پوه یې چې په سوچه اخلاص مو کار پیل کړی دی.
ج: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته د مرګ د وخته پورې په دوامداره توګه غاړه ایښودونکي
وګرځوه او په همدغه حالت باندې مو ثابت قدم ولره.
د: ای زمونږ ربه! زمونږ دواړو د اولادې څخه هم یوه ډله د مرګ د وخته پورې خپل اقدس ذات
ته غاړه ایښودونکي او ثابت قدمه وګرځوه.
هـ: ای زمونږ ربه! مونږ ته په خپل فضل سره د حج مناسک او ارکان راوښیه او هم په مونږ باندې
په رحمت سره رجوع وکړه. دا ځکه چې یقینًا یوازې همدا ته ډېر توبه قبلوونکی او ډېر مهربان یې.
و: ای زمونږ ربه! زمونږ دواړو په اولاده کښې د همدوی څخه داسې یو پیغمبر مبعوث کړې کوم
چې په همدوی باندې ستا ایتونه وخت په وخت قرائت کوي او د توحید دعوت ته ادامه ورکوي، کوم
چې دوی ته ستا کتاب تعلیموي او د حکمت خبرې (احادیث) ورته زده کوي، او بالآخره کوم چې
همدوی د شرکیاتو او کفریاتو څخه پاکوي او د پلیتو څخه یې پاکې پاتې کېدلو لارې چارې ورښایي.

ز: ای زمونږ ربه! یقینًا همدا ته د کلکې ارادې درلودونکی یې، چې هیڅوک ستا د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی. او یقینًا همدا ته د حکمت والا یې، چې هر کار دې د حکمت په بنیاد صورت نیسي، ستا په یوه کار باندې هم د عیب لګولو او د ګوتې د ایښودلو ځای نشته.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ﴾ کښې د "إِبْرَاهِيمَ" کلمه په قرآن کریم کښې نهه نوي (۹۹) کرته نازله شوې ده، دا کلمه د نبي کریم ﷺ د یو دېرشم (۳۱) نیکه نوم ده[۱].

د همدې کلمې په ارتباط لاندې معلومات ولولئ:

الف: دا کلمه اعجمي ده چې په اعجمي او عربي دواړو کښې د "أب رحيم"[۲] د ډېر مهربان پلار معنی ورکوي.

ب: که څه هم دا نوم د ابراهیم ﷺ د ماشومتوب نوم دی خو الله ﷻ نوموړی په نتیجه کښې د همدغه نامه مصداق وګرځاوه چې د ټولو خلکو دپاره امام جوړ شو او د ډېر مهربان پلار غوندې وربانديې زړه سواندی جوړ شو.

الله ﷻ همدغه مطلب ته اشاره کړې ده چې: ﴿إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّٰهٌ مُّنِيبٌ﴾ [هود: ۷۵] یعني: یقینًا ابراهیم ﷺ حوصله ناک (او) زړه سواندی (او هم الله ﷻ ته) رجوع کوونکی وه.

ج: خواخوږي او زړه سواندي مشر ته د مهربان پلار لقب ورکولی کېږي، د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې خپل ځان د پلار سره تشبیه کړی دی چې: «إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ»[۳] یعني: یقینًا زه ستاسو دپاره د والد (پلار) غوندې یم (حتی چې د بيت الخلاء آداب هم درزده کوم).

د همدې کبله په پښتو کښې نامتو شاعر عبد الرحمن مومند د "بابا" په نامه شهرت موندلی دی.

د: د همدغې زړه سواندی او خواخوږی اثرات دي چې ابراهیم ﷺ په عالم برزخ کښې د مسلمانانو د ماشومانو د اجتماع ځای ګرځولی شوی دی او ماشومان ترې داسې راتاو دي لکه چې په دنیا کښې د خپل مهربان پلار څخه راتاو وي همدغه مضمون نبي کریم ﷺ په خوب کښې لېدلی وه[۴] حال دا چې د پیغمبر خوب وحې دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه څرنګه چې د الله ﷻ علم ازلي او ابدي دی نو امتحان ته څه اړتیا نه لري خو بندګان د دې دپاره د امتحان لاندې نیسي ترڅو چې هر چا ته د خپلې نیکۍ یا خپلې بدۍ اندازه څرګنده شي، چې نېکان د نورو نېکانو سره سیالي ونه کړي او بدان په خپله سزا باندې قناعت خپل کړي.

---

(۱) البحر المحيط ج۱ ص۵۹۹
(۲) تفسير القرطبي ج۲ ص۹۶
(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۳
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۵

"کلمات" څه معنی؟

۲ـ په ﴿بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ﴾ کښې د "کَلِمَات" کلمه په دې مقام کښې د اوامرو او نواهیو (شرعي ارشاداتو) څخه عبارت ده[1]. پاتې شوه دا خبره چې هغه کوم ارشادات وه چې الله ﷻ ورباندې ابراهیم ﷺ امتحان کړی وه؟، نو په دې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې تقریباً نیږدې شپارسو (۱۶) قولونو ته رسېږي[2]. د مثال په توګه:

الف: دغه ارشادات د لسو (۱۰) احکامو څخه عبارت دي[3]، هغه دا دي:

خوله وینځل، پوزه وینځل، د بریتونو لنډول، د مسواک وهل، د ږیرې پرېښودل، د نوکانو قلم کول، د نامه څخه لاندې ویښتان اخستل، د تخرګونو ویښتان ویستل، استنجاء کول، ختنه کول.

په دغو لسو ارشاداتو کښې لسم ارشاد درونه ارشاد وه او ابراهیم ﷺ پکښې کامیاب شو. او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالْقَدُومِ»[4]

یعنې: ابراهیم ﷺ چې د الله ﷻ پیغمبر وه خپل ځان یې په تخذې سره په داسې حال کښې ختنه کړ چې عمر یې اتیا کاله وه.

ب: د "کَلِمَات" په کلمې سره لاندې ارشاداتو ته اشاره ده[5]:

اول: د توحید دپاره اور ته د وراچولو زغمل چې په [الأنبیاء:۶۸] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: د خپل زوی د ذبحه کولو ماموریت ترسره کول، چې په [الصافات:۱۰۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

دریم: د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره هجرت کول، چې په [العنکبوت:۲۶] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

څلورم: د الله ﷻ په امر خپله مېرمن (هاجر رضي الله عنها) او خپل ماشوم زوی (اسماعیل ﷺ) د مکې په بیدیا کښې پرېښودل، چې په [إبراهیم:۳۷] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

تبصره

۳ـ مونږ ته داسې برېښې چې دلته د ابراهیم ﷺ د عالي شان بیان مطلب دی چې په هغو ټولو امتحاناتو کښې کامیاب شو د کومو لاندې چې خپل رب ﷻ واقع کړی وه.

دلته د امتحاناتو د تشخیص بیان مطلب نه دی او نه ورته څه اړتیا شته، که بالفرض تشخیص ته یې څه اړتیا وی نو هرومرو به الله ﷻ تشخیص کړی وی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۶۴

(۲) زاد المسیر ج۱ ص۱۲۴؛ روح المعاني ج۱ ص۳۷۴؛ الدر المنثور ج۱ ص۲۷۳؛ تفسیر الطبري ج۱ ص۵۲۴

(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۳۴۸

(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۳؛ صحیح مسلم ج۲ ص۲۶۵

(۵) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۵۵

په دې باندې علاوه که دلته د ټولو علماوو کرامو اقوال اراده کړی شي هم څه منافات سره نه لري او د "كَلِمَاتٍ" د کلمې په تفسیر کښې شمولیت موندلی شي.

زمونږ په نظر دغه ایت ته ورته دی کوم چې د موسی ﷺ په ارتباط نازل شوی دی چې ﴿ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ﴾ [طه: ۴۰] یعني: او ای موسی! مونږ ته په ډېرو امتحانونو سره امتحان کړې.

"إِمَام" څه معنی؟

۴ـ په ﴿ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ﴾ کښې د "إِمَام" کلمه د هغه کس یا هغه شي دپاره وضع شوې ده کوم چې د نورو کسانو دپاره یا د نورو کارونو او شیانو دپاره د اقتداء کولو ځای وي[1]، لکه رئیس د قوم دپاره، یا لکه د رجې تار د تعمیراتي کارونو دپاره.

دغه کلمه په "أَئِمَّة" سره جمعه کېږي او په نېکانو او بدانو دواړو کښې استعمالېږي، لکه:

الف: ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ﴾ [الأنبياء: ۷۳] یعني: مونږ ذکر شوي پیغمبران امامان ګرځولي وه چې زمونږ په امر به یې خلکو ته د سمې لارې ښودانه کوله.

ب: ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ﴾ [القصص: ۴۱] او مونږ فرعونیان امامان ګرځولي وه چې اور (دوزخ) ته به یې بلنه کوله.

ابراهیم ﷺ په څه شي کښې امام ګرځولی شوی وه؟

۵ـ پاتې شوه دا خبره چې د الله ﷻ د پلوه ابراهیم ﷺ په څه شي کښې امام ګرځولی شوی وه حال دا چې هر یو پیغمبر د خپل امت دپاره امام دی؟، نو د دې خبرې جواب دا دی چې ابراهیم ﷺ په عام مقبولیت او هم په ولاء او براء (پیوستون او پرېکړه) کښې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو خلکو دپاره امام دی چې تګلاره یې د توحید معیار دی، نو که څوک ورته د رئیس الموحدین لقب ورکړي هم باک به یې نه وي ـ ان شاء الله ﷻ. لکه چې ځینو مفسرینو کرامو[2] په همدې لقب یاد کړی دی.

په همدې ارتباط لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: هره ډله ابراهیم ﷺ خپل هم مسلکی ګڼي چې یهودان ورته یهودي وایي او نصارا ورته نصراني وایي او مشرکان ورته مشرک وایي او داسې نور.

نو هره یوه ډله ورته د نژدېکت دعوه کوي خو الله ﷻ په دې باره کښې داسې فیصله کړې ده چې: ﴿ مَا كَانَ إِبْرَٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۝ إِنَّ أَوْلَى ٱلنَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا ٱلنَّبِيُّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ [آل عمران: ۶۷، ۶۸] یعني: ابراهیم ﷺ نه یهودي وه او نه نصراني وه مګر د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین (توحید) ته ګرځېدونکی وه، او (بالآخره) نه د مشرکانو څخه وه. یقیناً د خلکو څخه ابراهیم ﷺ ته ډېر نژدې

(۱) لسان العرب ج۱ ص۲۴
(۲) روح المعاني ج۱۴ ص۲۴۹

ورموډ هغه کسان دي کومو یې چې په خپله زمانه کښې اتباع (پیروي) کړې وه او (بل) دغه پیغمبر محمد ﷺ او هغه کسان دي کومو چې (په دې زمانه کښې) ایمان راوړی دی.

ب: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِيٓ إِبْرَٰهِيمَ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥ ﴾ [الممتحنة: ۴]

یعني: یقیناً ستاسو دپاره په ابراهیم ؑ او په هغو کسانو کښې کومو چې ورسره ایمان راوړی وه، ښائسته اقتداء ده (چې د خپلو کفري قومیانو او کفري اقاربو څخه بېزاره شوي وه).

ج: ابراهیم ؑ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ﴿ وَٱجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي ٱلْأٓخِرِينَ ﴾ [الشعراء: ۸۴] یعني: ای زما ربه! ماته په وروستنیو خلکو کښې ښائسته (نېک) یادښت وګرځوې.

شاید چې د ابراهیم ؑ به په دغه سوال کښې مطلب دا وه چې همدغه نېکنامي په خلکو باندې باعث وګرځي او په توحید او هم په ولاء او براء (پیوستون او پرېکړه) کښې راپسې اقتداء وکړي او د کفارو د نژدېکت څخه لاس واخلي.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: ځینو علماوو کرامو په دې مقام کښې امامت په نبوت سره تفسیر کړی دی[1]، نو پوښتنه دا ده چې تاسو دغه تفسیر ولې خوښ نه کړ؟

مونږ وایو چې: دغه تفسیر په دې مقام کښې د لاندې وجوهو د کبله په زړه پوری نه برېښي:

الف: د ﴿ جَاعِلُكَ ﴾ د کلمې څخه څرګندېږي چې ابراهیم ؑ ته د نبوت څخه وروسته امامت ورکړی شوی وه، که نه نو د "كَ" په کلمې سره به مخاطب نه وی ګرځولی شوی.

ب: د ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ کلمه هم دلالت کوي چې دلته د امامت څخه نبوت مراد نه دی. او دا ځکه چې ابراهیم ؑ د ټولو خلکو دپاره پیغمبر نه وه خو په "وَلاء" او "بَرَاء" کښې امام وه او دی.

او که بالفرض د "النَّاس" څخه د خپلې زمانې خلک اراده کړی شي نو بیا د نورو پیغمبر ﷺ امتیاز د منځه ځي چې هر پیغمبر د خپلې زمانې د خلکو دپاره امام وه.

ج: د کلام د سوق څخه څرګندېږي چې ابراهیم ؑ ته د ابتلاء په نتیجه کښې امامت ورکړی شوی دی او په کسب باندې یې ترتب موندلی دی، حال دا چې نبوت کسبي شی نه دی بلکې موهبي او فضلي شی دی.

أهل التشیع څه وايي؟

۷_ أهل التشیع وايي چې په دې مقام کښې د "إِمَامِيَت" څخه هغه مرتبه مراده ده کومه چې د نبوت او رسالت څخه لوړه ده، د کومې درلودونکی چې مطلب ته رسوونکی او د اسلامي حکومت قائموونکی وي چې شرعي احکام په ځمکې کښې جاري او عملي کړي[2].

[1] زاد المسیر ج۱ ص۱۲۵
[2] تفسیر نمونه لأهل التشیع ج۱ ص۴۳۷_ ۴۴۶

یا په بل عبارت: هغوی د نبوت، رسالت او هم د امامیت درجات په تکاملي توګه تفسیروي، چې په لاندې توګه واضحه کېږي:

الف: د نبوت مقام دا دی چې چا ته د الله ﷻ د پلوه وحې ورنازله کړی شي.

ب: د رسالت مقام دا دی چې څوک په وحې باندې علاوه د احکامو په ابلاغ او نشر باندې هم مکلف وګرځول شي.

ج: د امامیت مقام دا دی چې څوک داحکامو په نشر او ابلاغ باندې علاوه د اسلامي حکومت په جوړولو باندې هم مکلف کړی شي چې شرعي احکام په ځمکه کښې عملي کړي او خلک مطلب ته ورسوي (چې خلافت او امارت قائم کړي).

د ذکر شوي نظر رد

۸ـ د اهل التشیع ذکر شوی نظر د قبول قابل نه دی. او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ هر یوه پیغمبر ته د "إمام" لقب ورکړی دی چې: ﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَـٰمِهِمْ ﴾ [الإسراء: ۷۱] یعني: هغه ورځ یاده کړئ چې کله مونږ هره یوه ډله خلک د خپل پیغمبر په نامه راوبلو (چې: ای د فلانکي پیغمبر امتیانوا را اوچت شئ).

ب: مطلب ته رسول، الله ﷻ پورې اختصاص لري او هیڅ پیغمبر دغه کار نه شي کولی. الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَـٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ﴾ [القصص: ۵۶] یعني: ای پیغمبره! یقیناً ته هغه چا ته هدایت نه شې کولی (چې مطلب ته یې ورسوې) د کوم هدایت (او مطلب ته رسول) چې ستا زړه غواړي، مګر الله ﷻ هغه چا ته هدایت کوي (مطلب ته یې رسوي) کوم ته یې چې اراده وشي. یا په بل عبارت: نبي کریم ﷺ لاربنودونکی دی خو مطلب ته رسوونکی نه دی. الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ [الشوری: ۵۲] او یقیناً (ای پیغمبره!) هرومرو ته سمې لارې ته ښودانه کوې.

ج: د ذکر شوي تفسیر او نظر په بنیاد ابراهیم ﷺ هم امام نه شي جوړېدلی، ځکه چې په ﴿ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ﴾ کښې د "النّاس" کلمه ټولو خلکو ته شامله ده، حال دا چې ابراهیم ﷺ په ټولو زمانو کښې خلکو ته اسلامي حکومت نه دی قائم کړی.

د: د ذکر شوي نظر سره دا خبره هم لازمه ګرځي چې نبوت ختم دی خو هغه نبوت ختم نه دی په کوم باندې چې امامیت مشتمل دی.

هـ: د دغې نظر څخه دا هم لازمېږي چې ځینې مؤمنان (که څه هم پیغمبران نه دي) د پیغمبرانو څخه غوره او بهتر دي، لکه علي ﷺ چې د اهل التشیع په نزد امام دی خو بالاتفاق پیغمبر نه دی. که څه هم هغوی د دغه لازم تناقض د رفعه کولو دپاره څه هلې ځلې کړي دي مګر څه کتود او قناعت بښونکی جواب یې نه دی وړاندې کړی.

یو صرفي تحلیل

۹_ په ﴿ وَمِن ذُرِّيَّتِي ﴾ کښې د "ذُرِّيَّة" په کلمه کښې علماوو کرامو ګڼ تحلیلونه کړي دي[۱]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته غوره بریښېدلی دی هغه په لاندې تکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په "ذُرِّيَّة" کښې مشدده "ي" د نسبت دپاره ده چې په "ذرّ" _لکه "شدّ"_ پورې یې الحاق موندلی دی.

ب: د "ذرّ" کلمه سرو کوچنیو مېږیانو ته او یا هغو کوچنیو شیانو ته وضعه شوې ده کوم چې د لمر په رڼا کښې لیدل کېږي البته په هغې رڼا کښې کومه چې یوې بندې کوټې ته د کوم منفذ (سوري) د لارې ورننوځي.

ج: که څه هم پکار وه چې د "ذرّيَّة" په کلمه کښې د "ذ" توری په زَوَر لوستلی شوی وی مګر څنګه چې د نسبتي "ي" په پیوستون سره زښت ډېر غیر قیاسي تغیرات صورت نیسي نو دلته په همدغه بنیاد د ذکر شوي توري (ذ) زور په پېښ سره بدلون موندلی دی[۲].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ټول علماء کرام متفق دي چې د "ذُرِّيَّة" کلمه د "اولاد" معنی ورکوي او ځینې لا وایي چې دا کلمه په ماشومانو اولادونو پورې اختصاص لري.

خو غالبه دا ده چې په دې مقام کښې به ترې بالغان اولادونه مطلب وي ځکه چې ماشومان امامان نه شي جوړېدلی، حال دا چې ابراهیم ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې ای زما ربه! زما د اولادې څخه هم ځینې امامان جوړ کړه.

د لته د "عَهد" معنی

۱۰_ که څه هم په ﴿ لَا يَنَالُ عَهْدِي ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ کښې د "عَهْد" کلمه د کلکې وعدې څخه عبارت ده، خو ظاهره دا ده چې په دې مقام کښې به ترې د امامیت ګرځولو وعده مطلب وي، کومې ته چې په عین ایت کښې وړاندې اشاره شوې ده.

اهل التشیع بیا څه وایي؟

۱۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق وړاندې په اومه (۷) توضیح کښې لیکلي دي چې اهل التشیع دلته د "امامیت" څخه خلیفه او امیر اراده کوي.

نو هغوی دهمدغه ایت شریف په استناد د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د خلافت ور یوازې علي ﷺ ګڼي چې په طفولیت کښې یې ایمان راوړی وه او د ظالمیت دوره یې نه ده تېره کړې[۳].

اما د دوی په نزد د ده ﷺ څخه په غیر نور ټول صحابه کرام ﷺ (د ابو بکر الصدیق ﷺ، او عمر

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۴۵۲

(۲) لسان العرب ج۴ ص۳۰۴

(۳) تفسیر نمونه لاهل التشیع ج۱ ص۴۴۴

الفاروق ﷺ په شمول) ظالمان دي او د خلافت جوګه نه دي چې هر يوه د شرک دوره تېره کړې ده حال دا چې شرک د ډېر لوی ظلم دی.

د ذکر شوي نظر رد

۱۲ـ دغه نظر د ډېرو وجو د کبله مردود دی، د مثال په توګه:

الف: د "ظَالِم" کلمه د اسم فاعل صيغه ده چې د عربيت په لحاظ په حال يا استقبال کښې استعمالېږي، نو هغه چاته ظالم ويل کېږي کوم چې سمدستي په ظلم اخته وي او يا په راتلونکې کښې په ظلم لګيا کېږي[1].

اما هغه کس چې په تېره زمانه کښې د ظلم مرتکب ګرځېدلی وي او بيا يې ترې په اخلاص سره توبه ويستلې وي په هغه باندې د ظالم اطلاق صحت نه لري.

نو په همدې بنياد صحابه کرام ﷺ د "ظَالِمِين" په کلمه کښې په هيڅ وجه شموليت نه شي درلودلی.

ب: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «يَا عَمْرُو بَايِعْ فَإِنَّ الْإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ»[2] يعني: ای عَمرو! بيعت وکړه (د پخوانيو جناياتو په هکله تشويش مه کوه) چې يقيناً مسلمانېدل (ايمان راوړل) هغه جنايات پرې کوي (محوه کوي) کومو چې د اسلام راوړلو (ايمان راوړلو) څخه پخوا صورت نيولی وي.

ج: عجيبه ده چې الله ﷻ ابو بکر الصديق ﷺ ته د خپل پيغمبر ﷺ د ملګري لقب ورکوي چې: ﴿ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ﴾ [التوبة: ۴۰] يعني: هغه وخت چې پيغمبر ﷺ خپل ملګري (ابو بکر الصديق ﷺ) ته وويلې چې مه خپه کېږه يقيناً الله ﷻ زمونږ سره دی. حال دا چې اهل التشيع يې د ظالمانو په ډله کښې شمېري چې پخوا يې د شرک دوره تېره کړې ده.

ته به وايې چې د ابو بکر الصديق ﷺ په شرکي دوره باندې الله ﷻ علم نه درلود، او اهل التشيع ورباندې پوه وه او پرې خبر وه.

د: که داسې وی لکه چې هغوی يې وايي نو نبي کريم ﷺ به خپل رسالت نه وی انجام کړی چې: ﴿ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ ﴾ [الشورى: ۱۵] يعني: او ای پيغمبره! خلکو ته ووايه چې زه د دې دپاره مامور کړی شوی يم چې ستاسو ترمنځ عدل وکړم (او د ظلم مخه ونيسم).

بلکې ټول عمر به يې د ظالمانو په ډله کښې تېر کړی وی، العياذ بالله.

يا په بل عبارت: په دې تقدير به نبي کريم ﷺ د ظلم مخنيوی کړی وی خو خپله ناسته ولاړه به يې د ظالمانو سره وه او همدغه ظالمان به ورباندې ګران وه او حتی د دغو ظالمانو ځينو کسانو ته به يې په جنت سره زېری هم ورکړی وي.

---

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص۲۸۰

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۳۲

څو نکات

۱۲ـ په دې مقام کښې په کار دي چې لاندې نکات په ذهن کښې وساتل شي:

الف: په ﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ﴾ کښې که څه هم د ﴿ ٱلْبَيْتَ ﴾ کلمه د کعبې شریفې نه عبارت ده مګر په دې مقام کښې ترې ټول حرم شریف مراد دی[1] او دا ځکه چې د ﴿ لِّلنَّاسِ مَثَابَةً وَأَمْنًا ﴾ دواړه کلمې یوازې په کعبې شریفې پورې اختصاص نه لري بلکې ټول حرم ته شاملې دي.

ب: په همدغه عبارت کښې د ﴿ مَثَابَةً ﴾ کلمه د هغه ځای دپاره وضعه شوې ده کوم ته چې خلک ځي راځي او بیا ـ بیا ورته رجوع کوي[2]، چې د "ة" توری یې په مبالغه دلالت کوي[3].

ج: د همدغه مضمون په هکله ابراهیم ﷺ د الله ﷻ څخه سوال کړی وه چې: ﴿ فَٱجْعَلْ أَفْـِٔدَةً مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهْوِىٓ إِلَيْهِمْ ﴾ [إبراهيم: ۳۷] یعني: ای زمونږ ربه! نو د ځینو خلکو (مسلمانانو) زړونه داسې وګرځوه چې دوی (اسماعیل ﷺ، هاجره) ته میلان وکړي (چې بیا بیا هلته ورشي).

د: د ﴿ وَأَمْنًا ﴾ کلمه د "ذا أمنٍ" په تاویل سره په ﴿ مَثَابَةً ﴾ باندې عطفه ده. یعني ته هغه وخت یاد کړه چې مونږ د کعبې شریفې په برکت ټول حرم د بیا ـ بیا ورتللو ځای او هم د امن خاوند وګرځاوه.

ه: په ﴿ وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾ کښې د "اتَّخِذُوا" کلمه د "قُلْنَا" په تقدیر په ﴿ جَعَلْنَا ﴾ باندې عطفه ده[4].

و: که څه هم ظاهره دا ده چې د "اتَّخِذُوا" په ضمیر سره ټول خلک مخاطب ګرځولي شوي وي چې په عین ایت کښې ورته په "ٱلنَّاس" سره اشاره شوې ده مګر د شان نزول په بنیاد باید چې په دغه ضمیر سره آخر الزمان امت مخاطب وګرځولی شي. هغه دا چې:

عمر الفاروق ﷺ په یوه حدیث کښې وایي چې ما د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې ای د الله رسوله! کاشکې چې مونږ د مقام ابراهیم ﷺ په شاؤ خوا کښې د لمانځه ځای ونیسو «فَنَزَلَتْ»[5] نو ذکره شوې جمله نازله شوه.

ز: د همدې کبله أبو حنیفه رحمة الله علیه او ځینو نورو علماوو کرامو علیهم الرحمة ویلي دي چې په هر طواف کوونکي باندې دوه رکعته لمونځ واجب دی چې د طواف په اختتام کښې یې د مقام ابراهیم ﷺ په شاوخوا کښې اداء کړي[6].

ح: که څه هم د "مقام ابراهیم ﷺ" په تعین کښې اختلاف شته مګر غوره خبره دا ده چې دغه مقام

---

(۱) البحر المحیط ج۱ ص۶۰۷
(۲) لسان العرب ج۱ ص۲۴۴
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۳۵۱
(۴) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۵۷
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۵۸
(۶) احکام القرآن للجصاص ج۱ ص۷۴

د هغې ډبرې څخه عبارت دی کومه چې فعلا په مطاف کښې په یوه بښیښې پوښ کښې بنده دا
د کومې په ارتباط چې ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بیان لیکلی دی[۲]، چې مونږ یې د لاندې څو
ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول. دغه ډبره په اصل کښې دکعبې ترڅنګ ایښې وه خو عمر الفاروق ﷺ د مطاف د پراخوالي
دپاره لږ څه وړاندې کېښودله.

دوهم. په دغې ډبرې باندې به ابراهیم ﷺ د کعبې د جوړولو په وخت کښې درېده ترڅو وګړي
شي چې د دېوال سرته یې لاس ورسېږي، حال دا چې دغه ډبره به په دغه وخت کښې په خارق العاده
توګه اوچتېده او ښکته کېده.

ط: د ﴿ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ ﴾ څخه مطلب دا نه دی چې فعلا هلته پلیتي ده هغه ترې لرې کړئ، بلکې
مطلب دا دی چې دغه کوټه پاکه وساتئ چې څوک پکښې بوتان داخل نه کړي، ته به وایې چې د
قیامت تر ورځې پورې یې ټول خلک په همدغه پاک ساتلو باندې مامور ګرځولي دي.

ي: په ﴿ وَعَهِدْنَآ ﴾ کښې د "عَهِدْنَا" کلمه د "عَهْد" څخه اشتقاقه شوې ده چې د کلکې وعدې څخه
عبارت ده. خو دلته د "أمر" او "توصیه" کولو معنی ورکوي[۳]، یعنې: او مونږ ابراهیم ﷺ او
اسماعیل ﷺ دواړو ته امر او توصیه کړې وه.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه د "إِسْمَاعِيل" کلمه اصلا اعجمي ده چې د "مطیع الله" معنی ورکوي او
یا د "اسمع ایل" څخه تخفیفه شوې ده چې ابراهیم ﷺ سوال کړی وه چې: ای الله! ماته اولاد راکړې،
نو کله یې چې ورته اولاد ورکړ همدغه د سوال کلمات یې ورته په څه تغیر سره نوم وګرځاوه[۴].

یا: په ﴿ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴾ کښې د "الْعَاكِفِينَ" کلمه خاص د مقام په
ملحوظ د هغو کسانو څخه عبارت ده چې نه طواف کوونکي وي چې په "الطَّائِفِينَ" سره ورته اشاره
شوې ده او نه لمونځ کوونکي وي چې په "الرُّكَّعِ السُّجُود" سره ورته اشاره شوې ده بلکې چې هلته
ناست وي او کعبې شریفې ته ګوري[۵].

لنډه دا چې د ذکرو شوو درېواړو ډلو فرق اعتباري دی، کېدی شي چې یوه ډله په درېواړو
لحاظونو سره په ذکرو شوو درېواړو لقبونو سره یاده کړی شي.

سوالونه او جوابونه

۱۴ـ په ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِۦمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ﴾ الآية کښې د سړي په ذهن کښې څو

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۱۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۷۰؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۱۳؛ الدر المنثور ج۱ ص۲۸۷، ۲۹۵
(۳) المحرر الوجیز ج۱ ص۵۳۵
(۴) روح المعاني ج۱ ص۳۸۰
(۵) تفسیر الطبري ج۱ ص۵۴۰

پوښتنې ګرځي راګرځي، هغه دا چې:

الف: که څوک وايي چې: د ﴿ هَـٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ﴾ د جملې مفهوم دا دی چې: ای ربه! دغه د مکې ځمکه (چې بېديا او بيابان دی) امن درلودونکی ښار وګرځوه؛ حال دا چې الله ﷻ د ابراهيم ﷺ د خولې څخه په بل ايت کښې داسې سوال راحکايت کړی دی چې: ﴿ رَبِّ ٱجۡعَلۡ هَـٰذَا ٱلۡبَلَدَ ءَامِنًا ﴾ [إبراهيم: ۳۵] يعني: ای زما ربه! دغه د مکې ښار امن درلودونکی ښار وګرځوه.

نو پوښتنه دا ده چې ايا د دغو دواړو ايتونو ترمنځ منافات نشته؟

مونږ وايو چې: ابراهيم ﷺ د مکې معظمې په هکله دوه کرته سوالونه کړي دي چې يو د ښار جوړېدلو څخه مخکښې وه چې په همدې ايت کښې ورته اشاره شوې ده په کوم کښې چې بحث روان دی او بل د ښار د جوړېدلو څخه وروسته وه، کوم چې په بل ايت کښې راحکايت شوی دی.

ب: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې ابراهيم ﷺ مکې معظمې ته د امن په غوښتلو باندې ډېر ټينګار کړی دی او دوه کرته يې غوښتی دی؟

مونږ وايو چې: امن ډېر لوی نعمت دی چې د عبادت فراغت او د تجارانو تګ راتګ په همدې نعمت پورې موقوف دی.

نو که بالفرض په مکه معظمه کښې دغه نعمت موجوديت نه درلودی نو هلته به بيا بيا خلک نه وی ورغلي او د ميوجاتو بهير به په پټه درېدلی وی او کومه غټه ګټه ګونه چې هلته د حج په موسم کښې جوړېږي هغه به نه وی جوړه شوې.

ج: که څوک وايي چې د دغه ايت څخه فهمېږي چې مکه معظمه د ابراهيم ﷺ په سوال سره د امن ځای ګرځېدلې ده، حال دا چې د وړاندېني متصل ايت او د وړاندېني ديارلسمې (۱۳) توضيح د "الف" د بند څخه څرګندېږي چې دغه امنيت ورته د الله ﷻ د پلوه د ابراهيم ﷺ د سوال څخه په غير ورکړی شوی وه؟!

مونږ وايو چې: په وړاندېني ايت او په وړاندېنۍ توضيح کښې د مکې معظمې هغه امن ته اشاره ده کوم چې ورته د الله ﷻ په ازلي علم کښې ټاکلی شوی وه، او په دې ايت کښې د ابراهيم ﷺ په سوال سره د همدغه ازلي امن ظهور صورت ونيوه.

په دې باندې علاوه دا هم څه لرې نه ده چې په هغه ايت کښې تکويني امن ته اشاره وي چې حيوانات او ځناور يې هم د اثر لاندې واقع دي چې هلته يو تربله تجاوز نه کوي، او په دې ايت کښې ابراهيم ﷺ د تشريعي امن سوال کړی دی چې: ای ربه! هرڅوک چې د مکې معظمې امن ته ضرر رسوي نو هغه ته سزا ورکړې.

په همدې مطلب باندې په بل ايت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٍ نُّذِقۡهُ مِنۡ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الحج: ۲۵] يعني: او هر څوک چې په مکه معظمه کښې اراده وکړي چې ظلم (ګناه)، ته ميلان ځېل کړي مونږ به ورته دردناک عذاب څخه ورڅکوو (پرې اخته به يې کړو).

د: که څوک وايي چې: په مکه معظمه کښې د رزق پراخي د کفارو دپاره منظوره شوه چې ﴿وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ﴾، حال دا چې ابراهيم ﷺ د رزق او ميوجاتو پراخي صرف د هغه ځای د مؤمنانو اوسېدونکو دپاره غوښتې وه؟

مونږ وايو چې: د مؤمنانو په هکله ذکر شوی سوال په دلالة النّص سره قبول شوی او منظور شوی دی چې په ﴿وَمَن كَفَرَ﴾ کښې وړباندې د "و" توري دلالت کوي، ته به وايې چې د سوال په اجابت کښې داسې عبارت نازل شوی وی چې: "أَرْزُقُ مَنْ آمَنَ وَمَنْ كَفَرَ" ستا سوال قبول دی زه به دغه شيان هغه چا ته ور روزي کړم کومو چې ايمان راوړی وي او هغه چاته هم کومو چې کفر غوره کړی وي.

همدغه مضمون ته بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ﴾ [الإسراء: ۲۰] يعني: هرې يوې ډلې ته مونږ امداد ورکوو هغې ډلې ته (چې دنيا غواړي) او هغې ډلې ته (چې آخرت غواړي).

ه: که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد د مؤمنانو په هکله د سوال په اجابت باندې صراحت نازل نه شو بلکې په دلالة النّص سره اکتفاء وکړی شوه؟

مونږ وايو -والله ﷻ أعلم- چې: حکمت پکښې دا دی چې مؤمنان په دنياوي نعمتونو کښې اصل دي او کفار ترې په طفيلي توګه استفاده کوي. دا ځکه چې دلالة النّص د حکم په جديت او بهترې باندې دلالت کوي. د مثال په توګه:

الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ﴾ [الإسراء: ۲۳] يعني: نو تاسو مور او پلار ته اُف مه واياست (او تاسو د خپل مور او پلار د وهلو څخه په جدي ډول اجتناب وکړئ).

و: که څوک وايي چې: ځينو مفسرينو کرامو په دې مقام کښې يوه قيصه ليکلې ده، هغه دا چې کله الله ﷻ د ابراهيم ﷺ سوال قبول کړ نو د فلسطين څخه يې يوه ټوټه مېوه داره ځمکه راجدا کړه او د مکې معظمې د مربوطاتو څخه يې هغه ځای ته راانتقال کړه کوم چې اوس د "طَآئِف" په نامه يادېږي[۱].

نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه قيصه صحت لري؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو دغه قيصه بالکل دروغه او باطله ګڼلې ده[۲] او ځينو پکښې سکوت غوره کړی دی، چې الله ﷻ هر څه کولی شي[۳].

"قَاعِدَةٌ" څه معنی؟

۱۵- په ﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِۦمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ﴾ کښې د "قَوَاعِدَ" کلمه د "قَاعِدَةٌ"

(۱) الدر المنثور ج۱ ص۳۰۴، تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۵۸
(۲) تفسير المنار ج۱ ص۴۶۴
(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۸۲

جمعه ده، دا د کوټې هغو بنیادونو (تاداوونو) ته ویل کېږي په کومو باندې چې د پاسه دیوالونه اوچت ولاړ وي[۱].

ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې کعبه شریفه لس (۱۰) کرته جوړه کړی شوې ده او اصلي باني یې ابراهیم ﷺ نه دی، چې بنیاد یې د ده ﷺ څخه وړاندې اېښودل شوی وه[۲]. او هرڅوک چې ورته د اولني باني او بنیاد اېښودونکي لقب ورکوي هغوی خرافات وايي او اسرائیلیات یې راحکایت کړي دي[۳]، مګر ځینې نور مفسرین کرام وايي چې ابراهیم ﷺ د کعبې شریفې اولنی باني او بنیاد اېښودونکی دی.

ځرنګه چې په دغې موضوع پورې کوم شرعي حکم توقف نه لري نو تعمق او بحث ته پکښې چندان حاجت نشته، د همدې کبله مونږ په همدې ارتباط فقط د هغو مطالبو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې ثبوت ته رسېدلي دي. هغه دا:

الف: په دغه ایت شریف کښې په کوم کښې چې بحث روان دی، د ﴿ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ ﴾ د جملې څخه ظاهرًا څرګندېږي چې ابراهیم ﷺ د کعبې شریفې اولنی باني او بنیاد اېښودونکی نه دی، بلکې د هغو بنیادونو (تاداوونو) اوچتوونکی دی کوم چې وړاندې اېښودل شوي وه.

نور نو الله ﷻ پوهېږي چې اولنی بنیاد اېښودونکی به یې د الله ﷻ په امر څوک وه؟

ب: د کعبې شریفې اولنی ساختمان داسې وه چې حطیم پکښې شامل وه او دوه ورونه یې درلوده چې یو شرقي وه او بل غربي وه او دواړه وَرُونه یې د ځمکې سره هوار وه[۴].

ج: د نبي کریم ﷺ د بعثت څخه وړاندې یو خل کعبه شریفه د سیلابونو په اثر ورانه شوې وه چې قریشو ترمیم کړه.

په دغه ترمیم کښې نبي کریم ﷺ هم برخه اخستې وه چې عمر یې په دغه وخت کښې پنځه دېرش (۳۵) کاله وه[۵]، او په خپلو مبارکو اوږو باندې یې ورته ډبرې د غره څخه راښکته کړې وې[۶].

په دغه ترمیم کښې قریشو د کعبې شریفې دپاره فقط یو وَر پرېښود او دغه ور یې هم د ځمکې د مخ څخه تقریبًا دوه متره اوچت کړ ترڅو هغه څوک د ورداخلېدلو توان ونه لري کوم چې د قریشو څخه اجازه وانخلي.

په دې باندې علاوه "حَطیم" یې هم په کعبه شریف کښې شامل نه کړ او دباندې یې پرېښود چې مصارف ورباندې زیاتېدل او قریشو یې توان نه درلود[۷].

(۱) لسان العرب ج۳ ص۳۶۱؛ مفردات الراغب ص۴۲۴
(۲) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۶۰
(۳) المنار ج۱ ص۴۶۶
(۴) سنن النسائي ج۲ ص۳۴
(۵) سیرت ابن هشام ج۱ ص۲۰۹
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۱۰
(۷) صحیح البخاری ج۱ ص۲۱۵؛ سنن الدارمي ج۱ ص۳۸۲

د کله چې کعبه شریفه د مسلمانانو د خپلمنځي جنګونو د کبله تخریب شوه نو عبد الله بن الزبیر رضي الله عنه په هغه شکل سره ترمیم کړه په کوم چې د ابراهیم علیه السلام څخه پاتې وه(۱)، نو حطیم یې پکښې شامل کړ او د خمکې د مخ سره هوار یې دوه وروونه ورته پرېښودل چې یو شرقي وه او بل غربي وه. د عبد الله بن الزبیر رضي الله عنه د شهادت څخه وروسته حجاج بن یوسف د عبد الملک بن مروان په امر کعبه شریفه بېرته هغه شکل ته واړوله په کوم باندې چې قریشو ترمیم کړې وه، چې تر نن ورځې پورې په همدغه شکل سره پاتې ده(۲).

الله جل جلاله دې د قیامت تر ورځې پورې په همدغه شکل سره پاتې لري او الله جل جلاله دې ورته د تخریب څخه حفاظت ورکړي لکه څنګه یې چې د اصحاب الفیل په وخت کښې حفاظت ورکړی وه.

و نبي کریم ﷺ په یو حدیث کښې فرمایلي دي چې: «يُخَرِّبُ الْكَعْبَةَ ذُو السُّوَيْقَتَيْنِ مِنَ الْحَبَشَةِ»(۳) یعنې کله چې دنیا عمر تقریباً آخر ته ورسېږي نو کعبه شریفه به یو حبشي سړی خرابه کړي چې د دوه لینګکیو خاوند به وي.

"مَنَاسِك" څه معنی؟

۱۶_ په ﴿وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا﴾ کښې د "مَنَاسِك" کلمه د "نُسك" _لکه "شُغل"_ څخه اشتقاقه شوې ده او د اسم ظرف "منسك" _لکه "منصر"_ جمعه ده.

که څه هم "نُسك" د عبادت معنی ورکوي خو په استعمال کښې هغه عبادت پورې مختصه شوې ده کوم چې په حج پورې ارتباط لري(۴)، یعنې او ای زمونږ ربه! مونږ ته هغه مواقف او هغه ځایونه راولید کړې (راوښیي) په کومو کښې چې مونږ د حج کولو په وخت کښې عبادتونو ته صورت ورکړو.

د حج مناسک په څه ډول وروښودل شوه؟

۱۷_ پاتې شوه دا خبره چې الله جل جلاله ابراهیم علیه السلام او اسماعیل علیه السلام ته د حج مناسک په څه ډول سره وروښودل؟ نو ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي(۵) چې دغو دواړو پیغمبرانو سره جبرائیل علیه السلام په ټولو مواقفو باندې وګرځېد، او د عرفات د وریېژاندلو په وخت کښې یې ابراهیم علیه السلام مخاطب وګرځاوه چې "عَرَفْتَ، عَرَفْتَ، عَرَفْتَ" چې مناسک دې وپېژاندل، وپېژاندل، وپېژاندل. نو د دغه مقام عرفات نوم شو، چې درې کرته پکښې د "عَرَفْتَ" کلمه ویله شوې ده.

مونږ وایو چې: دغه ښودانه کېدې شي د پنځو لمونځونو ښوداني ته ورته ده، چې د دغو لمونځونو د فرضیت څخه وروسته سر په سر دوه ورځې نبي کریم ﷺ ته جبرائیل علیه السلام رانښکته شو چې په اوله

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۴۳۰
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۴۳۰
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۲۱۶؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۶۸۴
(۴) مفردات الراغب ص۵۱۲
(۵) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۲۸

ورځ کښې یې ورته په اولنیو وختونو کښې امامت وکړ او په دوهمه ورځ کښې یې ورته په آخرنیو وختونو کښې امامت وکړ او بیا یې مخاطب کړ او ورته یې وویلې چې: «بِهٰذَا اُمِرْتَ»[۱] یعنې: ای پیغمبره! ته مامور کړی شوی یې چې په دغو وختونو کښې لمونځونه اداء کړې.

د ایتونو ارشاد

۱۸ـ په دغو ایتونو کښې د قیامت تر ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته یو ارشاد نغښتی دی هغه دا چې باید هرڅوک د خپل عبادت د انجام په وخت کښې خپل رب ﷻ ته سوالونه وړاندې کړي. دېر اُمید دی چې الله ﷻ به یې سوالونه قبول کړي لکه څنګه یې چې د ابراهیم ﷷ او اسماعیل ﷷ سوالونه قبول کړي وه.

د قبول یو مثال

۱۹ـ څرنګه چې ابراهیم ﷷ او اسماعیل ﷷ دواړو خپل رب ﷻ ته سوالونه کړي وه او په سوالونو کښې یې د یوه پیغمبر د مبعوثیت سوال هم شامل وه کوم چې د دواړو اولاد وي چې: ﴿ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ ﴾ یعنې: ای زمونږ ربه! زمونږ په اولاده کښې د همدوی د جملې څخه یو پیغمبر هم راولېږې؛ نو الله ﷻ د هغوی دواړو سوالونه قبول کړي وه چې د قبول یو مثال یې د محمد ﷺ مبعوثیت دی چې د دواړو اولاد دی. یا په بل عبارت: د ابراهیم ﷷ څخه راپه دېخوا ټول پیغمبران علیهم السلام د ابراهیم ﷷ اولادونه دي خو یوازې په محمد ﷺ کښې ورسره اسماعیل ﷷ هم شریک دی نو ځکه د محمد ﷺ مبعوثیت د دواړو سوالونو د قبول دپاره مثال جوړېږي.

همدې مطلب ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده[۲].

﴿ وَمَن يَرْغَبُ عَن مِّلَّةِ إِبْرَٰهِـۧمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُۥ ۚ وَلَقَدِ ٱصْطَفَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٣٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَٰبَنِىَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى ۖ قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۷۵
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۸۴، ج۸ ص۲۹۵

وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

[۱۳۰] او هغه څوک دی چې د ابراهیم ﷺ د ملت (دین) څخه بل دین ته میلان کوي؟ (هیڅوک نه دی) مگر هغه څوک دی چې خپل ځان یې سپک کړی (او ذلیل کړی) وي.

او یقینًا مونږ ابراهیم ﷺ په دنیا کښې (په امتیازاتو سره) غوره کړی وه، او یقینًا ابراهیم ﷺ په آخرت کښې د صالحانو د ډلې څخه دی (د لوړو درجاتو درلودونکی دی).

[۱۳۱] (او دا خکه چې) کله ابراهیم ﷺ ته خپل رب ﷻ وویلې چې غاړه کېږده، نو هغه ﷺ وویلې چې: ما رب العالمین ته غاړه ایښې ده (زه صرف د همده ﷻ اطاعت کوم او بس).

[۱۳۲] او په همدې ملت (توحیدي دین) سره ابراهیم ﷺ خپلو زامنو ته توصیه کړې وه او یعقوب ﷺ هم (خپلو زامنو ته ورباندې توصیه کړې وه هغه دا چې:)

ای زما زامنو! یقینًا الله ﷻ ستاسو دپاره توحیدي دین غوره کړی دی، نو تاسو هیڅکله هرومرو مه مره کېږئ مگر په داسې حال کښې چې تاسو رب العالمین ته غاړې ایښودونکي یاست (د مرګ د وخته پورې په همدغه دین باندې کلک اوسئ).

[۱۳۳] (ای بني اسرائیلو!) ایا تاسو په هغه وخت کښې حاضر وئ چې کله یعقوب ﷺ ته مرګ ورغی چې کله یې خپلو زامنو ته وویلې چې:

(ای زما زامنو!) تاسو به زما د مرګ څخه وروسته د کوم شي عبادت کوئ؟

هغوی ټولو (په یوه خوله په جواب کښې) وویلې چې:

مونږ به (ستا د مرګ څخه وروسته) ستا د معبود او ستا د پلرونو ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ او اسحاق ﷺ د معبود عبادت کوو.

(یا په بل لفظ: مونږ به) د یو معبود (عبادت کوو چې د رب العالمین ﷻ څخه عبارت دی) او مونږ به همده ﷻ ته (په دوامداره توګه) غاړې ایښودونکي یاستو.

[۱۳۴] دغه (د پیغمبرانو ټولګی) یو ټولګی وه چې تېر شوی دی.

د دوی دپاره هغه څه دي کوم یې چې کسب کړي دي او ستاسو دپاره (ای بني اسرائیلو!) هغه څه دي کوم چې تاسو کسب کړي دي.

او تاسو به د هغو کارونو څخه ونه پوښتلی شئ کوم چې دوی وه چې عملي کول به یې (او نه به دوی ستاسو د کارونو څخه وپوښتلی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغو مطالبو باندې صراحت نازل شوی دی کومو ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشارې شوې وې. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! په خپل دعوتي امت باندې د ابراهیم ﷺ او د اسماعیل ﷺ او هم د اسحاق ﷺ او د یعقوب ﷺ څه حالات قرائت کړه ترڅو د ټولو کفارو عمومًا او د مشرکانو او بني اسرائیلو

خصوصاً د هغو بهانو او فاسدو استدلالاتو مخه ونیوله شي کوم چې هغوی د خپلو کفریاتو دپاره تراشلي دي. څه حالات یې دا دي:

۱ـ وړاندې څرګنده شوه چې د ابراهیم ﷺ ملت او دین د الله ﷻ په وحدانیت باندې ولاړ وه او د محمد ﷺ په شمول په وړاندینیو او وروستنیو ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې یې د حقانیت عقیده درلوده. نو په همدې بنیاد د ابراهیم ﷺ د دین او د ده ﷺ د عقیدوي خط السیر څخه بل طرف ته میلان نه خپلوي مګر هغه څوک کوم چې خپل ځان سپکوي او په لوی لاس خپل ځان د ساده ګانو په قطار کښې دروي. او دا ځکه چې:

الف: ابراهیم ﷺ خو مونږ په دنیا کښې غوره بنده ګرځولی وه چې د ټولو اهل المللو دپاره مو په توحید کښې او هم په "ولاء او براء" کښې امام جوړ کړی وه.

ایا دا عجیبه نه ده چې مشرکان د یو پلوه ابراهیم ﷺ غوره بنده ګڼي او د بله پلوه د ده ﷺ د عقیدې په خلاف شرکي عقیده خپلوي؟ ایا دا کار سادګي او بي عقلي نه ده؟ ایا دا کار د خپلو ځانونو توهین نه دی؟

همدارنګه دا عجیبه نه ده او سادګي نه ده چې یهود او نصارا د یو پلوه وایي چې ابراهیم ﷺ غوره بنده وه او د بله پلوه په آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان نه راوړي او د پیغمبر په حیث یې نه پیژني؟

حال دا چې ابراهیم ﷺ د یوه عالي شان پیغمبر د مبعوثیت سوال کړی وه او د الله ﷻ په نزد دغه سوال قبول شوی هم وه، چې ذکر شوی آخر الزمان پیغمبر یې مبعوث کړ.

ب: ابراهیم ﷺ په آخرت کښې هم د غوره او صالحانو بندګانو څخه دی نو هرڅوک چې وریسې اقتداء خپله کړي هغه به هم د همدغو صالحانو بندګانو د ډلې څخه وشمېرل شي، او که نه نو خپل ځان به توهین کړي.

۲ـ ای پیغمبره! ته هغه وخت یاد کړه چې:

الف: کله ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ دواړو خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته غاړه اېښودونکي وګرځوه او تاته د غاړې د اېښودلو او انقیاد توفیق راکړه.

ب: نو خپل رب ﷻ د دواړو سوال قبول کړ او په تکویني توګه یې ورته امر وکړ چې تاسو دواړه غاړه اېښودونکي جوړ شئ او توفیق قبول کړئ.

ج: نو دواړه توفیق موندونکي او غاړه اېښودونکي وګرځېده او دواړو وویلې چې: مونږ یوازې رب العالمین ته غاړه اېښودونکي یاستو، نو زمونږ اولادې ته هم په کار دي چې زمونږ غوندې فقط رب العالمین ته غاړه اېښودونکي جوړ شي او بس.

۳ـ ای پیغمبره! هغه وخت هم یاد کړه چې:

الف: ابراهیم ﷺ او هم یعقوب ﷺ هر یوه خپلو خپلو اولادونو ته په توحیدي دین سره کلکه توصیه وکړه او هر یوه ورته وویلې چې: ای زمانو اصطفیٰ ... یقیناً الله ﷻ ستاسو دپاره هغه توحیدي دین

غوره کړې دی په کوم باندې چې مونږ روان یاستو.

ب: نو تاسو په همدغه توحیدي دین باندې د مرګ د وخته پورې کلک اوسئ او رب العالمین ﷻ ته تر وروستنۍ سلګۍ پورې غاړه اېښودونکي اوسئ، ترڅو په همدغې عقیده باندې مړه شئ او په مونږ پسې پیوستون ومومئ.

۴_ ای پیغمبره! ته د یعقوب ﷺ توصیه څه نوره هم توضیح کړه او بني اسرائیل (یهود او نصارا) مخاطب وګرځوه چې:

الف: ای بني اسرائیلو! ایا تاسو په هغه وخت کښې حاضر وئ په کوم کښې چې ستاسو نیکه (یعقوب ﷺ) ته مرګ ورسېد او د ځنکدن په حالت کښې پرېووت؟

ب: تاسو په دغه وخت کښې حاضر نه وئ خو الله ﷻ حاضر وه او هغه سوال جواب ورته ډېر ښه معلوم دی کوم ته چې په دغه وخت کښې یعقوب ﷺ (ستاسو نیکه) صورت ورکړ. هغه دا چې:

اول: ای زما زامنو! تاسو ما ته خبر راکړئ چې زما د مرګ څخه وروسته به تاسو د څه شي عبادت کوئ؟

دوهم: هغوی ټولو په یوه خوله جواب ورکړ چې ای پلاره! مونږ به ستا د مرګ څخه وروسته صرف د الله ﷻ عبادت کوو. لکه څنګه چې همدا اوس فقط د الله ﷻ په عبادت باندې مشغول یاستو، او د همده ﷻ ارشاداتو ته به د مرګ د وخته پورې غاړه اېښودونکي یاستو.

یا په بل عبارت مونږ به ستا د معبود او ستا د پلرونو د معبود عبادت کوو او بس چې ستا پلرونه د ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ او هم د اسحاق ﷺ څخه عبارت دي.

نو ته هیڅ تشویش مه کوه چې مونږ به ذکره شوې سمه لاره پرېږدو او په غلطو لارو به سر شو.

۵_ ای پیغمبره! یو ځل بیا خپل دعوتي امت د الله ﷻ د پلوه مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای زما دعوتي امته! دغه ذکر شوی د پیغمبرانو ټولګی یو ټولګی وه چې خپل عمر یې په دنیا کښې انجام کړ او تېر شو. لکه چې هر څوک په دنیا کښې خپل عمر پوره کوي او تېرېږي.

ب: دغه تېر شوي ټولګي چې هرڅومره نېکۍ کړې دي هغه یې د خپلو ځانونو دپاره کړې دي چې نه یې ستاسو دپاره کړې دي او نه یې تاسو ته ګټه رسېږي.

نو په همدې بنیاد تاسو هیڅ تمه مه خپلوئ چې د پلارولۍ په سبب به د هغوی نېک اعمال ستاسو په درد باندې وخوري او جنت ته به ورباندې داخل شئ.

ج: همدارنګه ستاسو نېک عملونه یوازې همدا ستاسو دپاره ګټور واقع کېدلی شي او بس. نو که تاسو په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړئ فقط خپلو ځانونو ته به د دوزخ څخه نجات ورکړئ او ګټه به ورته ورسوئ.

د: بالمقابل ستاسو بد عملي همدا ستاسو په اوږو بار ده ستاسو پلرونه (که څه هم پیغمبران دي) ستاسو جنایات نه په خپلو اوږو اخلي او نه یې اخستی شي.

ه: بالآخره د پیغمبرانو ذکر شوی تولګی (ستاسو پلرونه) د ګناهونو څخه په عصمت کښې دي او که بالفرض المحال هغوی د څه جنایت مرتکب شوي وی نو د هغه جنایت پوښتنه به ستاسو څخه ونه کړی شي، بلکې هغوی به یې پخپله مسئول وي.

توضیحات

۱- په ﴿وَمَن يَرْغَبُ عَن مِّلَّةِ إِبْرَٰهِـۧمَ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: که څه هم د ایت شریف مفهوم عام دی مګر ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي، چې دا ایت د عبد الله بن سلام ﷺ د وریرونو په هکله نازل شوی دی چې دواړه "سلمة، مُهاجر" نومېده. هغه دا چې کله نوموړي جلیل القدر صحابي ﷺ (چې د یهودانو څخه وه) ایمان راوړو نو خپل دواړه وریرونه یې هم ایمان راوړلو ته دعوت کړه چې تاسو دواړو ته په تورات کښې معلومه ده چې د بني اسماعیلو څخه به یو پیغمبر مبعوثېږي چې نوم به یې "أحمد" وي نو په همدې بنیاد تاسو دواړه زما غوندې په محمد ﷺ باندې ایمان راوړئ چې د بني اسماعیلو څخه دی.

خو په نتیجه کښې یې یوه وراره (سلمة) ایمان راوړو او دعوت یې قبول کړو او بل وراره (مهاجر) کافر پاتې شو چې دعوت یې قبول نه کړو او ذکر شوی ایت نازل شو[1].

ب: په دغه عبارت کښې د "مَن" توری د انکاري استفهام دپاره دی چې په نافیه "مَا" باندې دلالت کوي.

ج: په ﴿إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ﴾ کښې د ﴿سَفِهَ﴾ کلمه د "سَفه" -لکه "شرف"- څخه اشتقاق شوې ده چې د عقل د سپکوالي او د سادګۍ معنی ورکوي[2]، خو حقارت او ذلت ورسره ملګری دی.

د: دلته د ﴿سَفِهَ﴾ کلمه متعدي ده او د "جَعَلَ" معنی ته متضمنه ده چې د ﴿نَفْسَهُ﴾ کلمه یې مفعول واقع شوې ده[3].

نو پورتنیو ټکو ته په پام سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: او هغه څوک دی چې د ابراهیم ﷺ د دین څخه څنګ کوي او د توحیدي عقیدې څخه بل طرف ته رغبت او میلان کوي؟ (هیڅوک نه دی) مګر هغه څوک دی چې خپل ځان یې سپک او ذلیل ګرځولی وي او د بې عقلانو او سادګانو په ډله کښې یې شامل کړی وي.

سوال جواب

۲- که څوک وایي چې: ظاهره دا ده چې په ﴿إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ﴾ کښې به ابراهیم ﷺ په ﴿أَسْلِمْ﴾ سره د نبوت څخه وروسته مخاطب ګرځولی شوی وي چې د ﴿قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ﴾ معنی خو د

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۱۷
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۴۹۷
(۳) روح المعاني ج۱ ص۳۸۷

وحي څخه په غير بل شی نه دی، حال دا چې د نبوت سره خو انقياد لازم وي، مكلفيت ته هيڅ ضرورت نه لري؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو كرامو دوه جوابونه كړي دي. هغه دا چې:

اول: دا چې ﴿ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ ﴾ كلمات په هغې وحې باندې دلالت نه كوي كومه چې د نبوت وحې ده تر څو اعتراض وارد شي. بلكې دا نه ترې هغه وحې معلومېږي كومه چې د الهام سره په مصداق كښې متحده ده او په نبوت پورې اختصاص نه لري. لكه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ ﴾ [القصص ۷] يعنې او مونږ د موسى ﷺ مور ته وحې (الهام) وكړ چې ته خپل زوى ته د اطمينان په حالت كښې تى وركوه.

لنډه دا چې ذكر شوى الهام ابراهيم ﷺ ته په هغه وخت كښې صورت نيولى دى په كوم كښې چې لا نبوت نه وه وركړى شوى، په كوم كښې یې چې په كواكبو سره د الله ﷻ په وحدانيت باندې استدلال قائم كړ چې په [الأنعام ۷۴_ ۷۹] ايتونو كښې ورته اشاره شوې ده.

دوهم: په ذكر شوي خطاب سره ابراهيم ﷺ د نبوت څخه وروسته مخاطب گرځولى شوى دى خو په دې معنى نه چې ته غاړه كېږده (چې تر اوسه پورې دې غاړه نه ده ايښې) بلكې په دې معنى چې ته د غاړې ايښودلو ته ادامه وركړه.

دغه خطاب ته په ورته خطاب باندې نبي كريم ﷺ هم مخاطب گرځولى شوى دى چې: ﴿ فَٱسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ ﴾ [هود: ۱۱۲] يعنې: اى پيغمبره! نو ته داسې استقامت خپل كړه (استقامت ته ادامه وركړه) لكه څنگه چې د خپل رب ﷻ د پلوه پرې مامور گرځولى شوى يې.

دا هم څه لرې نه ده چې په جواب كښې وويلى شي چې په ﴿ أَسْلِمْ ﴾ كښې په تكويني توگه د هغه سوال اجابت ته اشاره ده، كوم چې الله ﷻ د ابراهيم ﷺ او اسماعيل ﷺ څخه په [البقرة:۱۲۸] ايت كښې راحكايت كړى دى چې: اى زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته غاړه ايښودونكي وگرځوه.

نو د دې جواب په بنياد به یې حاصل یې داسې راوخېژي چې:

اى ابراهيمه! مونږ ستاسو دواړو سوال قبول كړ او په تكويني امر سره ته غاړه ايښودونكى وگرځې. نو ابراهيم ﷺ به ورته د حال په ژبه جواب كړى وي چې ما ستا په تكويني امر سره رب العالمين ته غاړه ايښې ده، او زما زوى اسماعيل ﷺ هم ورته غاړه ايښودونكى دى.

"تَوْصِيَة" څه معنى؟

۳_ په ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ ﴾ كښې د "وَصّى" كلمه د "تَوْصِيَة" _لكه "تَكْرِمَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده. "تَوْصِيَة" هغه عهد او هغه امر ته ويل كېږي كوم چې عهد اخستونكي ته او امر كوونكي ته د ډېر زيات اهميت لري او په تعميل باندې یې د ډېر زور اچوي[1].

(۱) لسان العرب ج۱۵ ص۳۹۴. القاموس المحيط ج۴ ص۴۲۲

کېله په شرعي احکامو کښې هم کله-کله په "تَوْصِيَة" سره تعبير صورت نيسي لکه چې د همدې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ﴾ [العنکبوت: ۸] يعني: او مونږ انسان ته د خپل مور او پلار په ارتباط ښايسته توصيه کړې ده (چې اطاعت يې وکړي او خپه يې نه کړي).
څرنګه چې د ځنکدن (د روح دقبض) په حالت کښې هرڅوک خپلوانو ته په هغه کار سره امر کوي او د هغه کار عهد ترې اخلي کوم چې ورته زيات اهميت لري او په تعميل باندې يې زور اچوي، نو په عرف کښې د همدغه حالت د خبرو څخه په "تَوْصِيَة" کولو سره تعبير صورت نيسي بلکې همدغه تعبير ورپورې اختصاص موندلی دی[۱].

دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د "بِهَا" ضمير د مرجع په لحاظ دوه احتماله درلودلی شي چې دواړه په مصداق کښې متحد دي[۲] هغه دا چې:
الف: دغه ضمير لرې وړاندې په ﴿ عَن مِّلَّةِ إِبْرَٰهِـۧمَ ﴾ کښې د ﴿ مِلَّةِ ﴾ کلمې ته راجع دی کومه چې په صراحت سره ذکره ده.
ب: دغه ضمير په نږدې متصل ايت کښې د ﴿ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾ جملې ته د "کلمة" په تاويل سره راجع دی.

د ابراهيم ؑ زامن

۴- په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ بَنِيهِ ﴾ په کلمې سره د ابراهيم ؑ زامنو ته اشاره ده چې ټول تعداد يې اتو (۸) تنو ته رسېده چې څه معلومات يې دا دي[۳]:
الف: د ابراهيم ؑ د ټولو مشر زوی اسماعيل ؑ وه (چې مور يې بي بي هاجره وه) او په يو سلو اوه دېرش (۱۳۷) کلن عمر کښې وفات شوی دی.
ب: بل زوی يې اسحاق ؑ وه چې د اسماعيل ؑ څخه څوارلس کاله کشر وه (مور يې بي بي ساره رضي الله عنها نومېده) چې په خپل يو سلو اتيا (۱۸۰) کاله عمر کښې وفات شو.
ج: کله چې بي بي ساره رضي الله عنها وفاته شوه نو بيا ابراهيم ؑ يوه بله بي بي هم په نکاح واخسته چې "قطوره" يا "قنطوره" (رضي الله عنها) نومېده چې په نتيجه کښې د شپږو زامنو مور جوړه شوه او د ابراهيم ؑ د زامنو شمار يې اتو (۸) تنو ته اوچت کړ.

يو نحوي تحليل

۵- په ذکر شوي عبارت ﴿ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ ﴾ کښې د "يَعْقُوب" کلمه د "إِبْرَاهِيم" په کلمه باندې عطفه ده[۴]. نو څه چې هلته مذکور دي هغه ټول دلته مقدر دي، نه به وايې چې داسې عبارت

---
(۱) روح المعاني ج۱ ص۳۸۹
(۲) تفسير ابن کثير ج۱ ص۱۸۵
(۳) تفسير القرطبي ج۲ ص۱۳۵؛ تفسير القاسمي ج۲ ص۲۶۴
(۴) تفسير الکشاف ج۱ ص۱۹۱

نازل شوی دی چې: "وَوَصّٰى بِهَا يَعْقُوبُ بَنِيهِ" يعنې: يعقوب ﷺ هم د ابراهيم ﷺ غوندې د يوسف ﷺ
په شمول خپلو دولسو (۱۲) زامنو ته توصيه وکړه چې اې زامنو!.

دوه ځله توصيه

۶_ خينو مفسرينو کرامو ليکلي دي[۱] چې يعقوب ﷺ خپلو زامنو ته دوه کرته په توحيدې دين
سره توصيه کړې وه. هغه دا چې:

الف: کله چې يعقوب ﷺ په اول ځل مصر ته لاړ هلته يې وليده چې خلک بوت پرستان او اتش
پرستان دي نو خپل ټول زامن يې ورغونډ کړه او په توحيد سره يې ورته توصيه وکړه، همغې
توصيې ته په همدغه ايت کښې اشاره شوې ده په کوم کښې چې بحث روان دی.

ب: بيا کله چې يعقوب ﷺ د ځنکدن حالت ته ورسېد نو خپل زامن او لمسيان او کړوسيان يې
بيا راغونډ کړه او د اشارې په توګه يې ورته ذکر شوې توصيه تکراره کړه په کومې باندې چې په
راتلونکي ايت کښې په ﴿ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي ﴾ کښې صراحت نازل شوی دی او د
سوال جواب په شکل يې صورت موندلی دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه الله ﷻ د يعقوب ﷺ د زامنو د خولو څخه د ﴿ قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ
ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا ﴾ کلمات راحکايت کړي دي، چې خپل پلار ورته
اسماعيل ﷺ د پلرونو په ډله کښې شمېرلی دی، شايد چې د دغو شمارلو وجه به دا وي چې:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَإِنَّمَا عَمُّ الرَّجُلِ صِنْوُ أَبِيهِ»[۲] يعنې:
نو يقينًا د سړي تره د هغه د پلار يوه څانګه ده (چې دواړه د يوه اصل نيکه څخه راجدا کېږي).

دوهم: څه لرې نه ده چې هغوی ته به د خپل پلار عادت معلوم وه چې اسماعيل ﷺ ته به يې د
پلار لقب ورکاوه.

نو هغوی به د خپل پلار د عادت په مطابق ورته په پلرونو کښې شمېرلی وي او د همدې کبله به
يعقوب ﷺ د هغوی خبره نه وي رده کړې چې اسماعيل ﷺ خو زما پلار نه دی بلکې تره مې دی.

هېر مو نه شي!

۷_ هېر مو نه شي! چې په ذکرو شوو ايتونو کښې د "أَسْلِمْ، أَسْلَمْتُ، مُسْلِمُونَ، مُسْلِمُونَ" کلماتو
څخه څرګندېږي چې د اسلام دين د ټولو پيغمبرانو دين دی.

يا په بل عبارت هر اسماني شريعت د "إِسْلَام" په نامه يادېږي[۳]. خو په عرف کښې د "اسلام" نوم
د محمد ﷺ په شريعت پورې خاص شوی دی[۴].

---

(۱) تفسير البغوي ج۱ ص۱۱۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۷؛ مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۱۹۴
(۳) تفسير ابن کثير ج۱ ص۱۸۶
(۴) روح المعاني ج۱ ص۳۸۹

﴿وَقَالُوا۟ كُونُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَـٰرَىٰ تَهْتَدُوا۟ ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِـۧمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ
ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَمَآ أُوتِىَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِىَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ
أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَإِنْ ءَامَنُوا۟ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَوا۟ ۖ وَّإِن
تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا هُمْ فِى شِقَاقٍ ۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ ٱللَّهُ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ ٱللَّهِ ۖ
وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُۥ عَـٰبِدُونَ ﴿١٣٨﴾﴾

[۱۳۵] او (تاسو ته) يهود او نصارا (بني اسرائيل) وايي چې تاسو يهودان يا نصارا جوړ شئ: نو خو سمه لاره مونده کړئ.

(اى پيغمبره! ته د ټولو مؤمنانو په نيابت سره ورته په جواب کښې) ووايه چې بلکې مونږ د ابراهيم ﷺ د دين (پيروي) کوو، چې د ټولو باطلو اديانو څخه يې خپل ځان په څنګ ساتلى وه، او د مشرکانو څخه هم نه وه.

[۱۳۶] تاسو ټول (په يوه خوله کفارو ته) ووايا ست چې: مونږ په الله ﷻ باندې ايمان راوړى دى او په هغه شي باندې هم چې مونږ ته نازل کړى شوى دى او په هغه شي باندې هم کوم چې ابراهيم ﷺ او اسماعيل ﷺ او (يا) اسحاق ﷺ او يعقوب ﷺ او (يا) اسباط (د يعقوب ﷺ د اولادې پيغمبرانو) ته نازل کړى شوى دى.

او (همدارنګه مونږ) په هغه شي باندې ايمان راوړى دى کوم چې موسى ﷺ ته او (کوم) چې عيسى ﷺ ته ورکړى شوى وه.

او (په هغه شي باندې هم) کوم چې نورو پيغمبرانو ته د خپل رب ﷻ د پلوه ورکړى شوى وه.

مونږ د پيغمبرانو څخه د يو پيغمبر په منځکښې هم فرق نه خپلوو (چې ايمان ورباندې رانه وړو).

(لنډه دا چې) مونږ خاص الله ﷻ ته غاړه اېښودونکي ياستو.

[۱۳۷] نو که چرته کفارو د هغه شي په مثل باندې ايمان راووړ په کوم باندې چې تاسو راوړى دى (ستاسو غوندې موحدين جوړ شوه) نو يقيناً سمه لاره يې مونده کړه.

او که شا يې وګرځوله (په کفري عقيده کلک شوه) نو يقيناً (په دې صورت کښې) کفار (ستاسو سره) په عداوت او مخالفت کښې دي.

نو ډېر زر دى چې الله ﷻ به د هغوى څخه ستا دپاره کافي شي (او چاره به يې درته وکړي).

او (دا خکه چې) الله ﷻ اورېدونکى (او) پوه دى.

[۱۳۸] (تاسو ورته ووایاست چې: مونږ) الله ﷻ د اسلام په دین (رنګ کړي یاستو) خپل رنګول (د پخې عقیدې توفیق یې راکړی دی).
او د الله ﷻ څخه د رنګولو د حیثه څوک ډېر ښه دی؟
او (دا هم ورته ووایاست چې) مونږ خاصْ الله ﷻ دپاره عبادت کوونکي یاستو (او بس).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې [البقرة: ۱۲۴] ایت څخه را پدېخوا الله ﷻ په یوولسو (۱۱) ایتونو کښې د توحیدي ابراهیمي دین حقیقت بیان کړ او په همدې ارتباط یې د ابراهیم عليه السلام په شمول د اسلافو نصائح او توصیې تشریح کړې. په دې ایتونو کښې د موجودو کفارو عموماً او د یهودو او نصاراوو خصوصاً عکس العمل ته اشارې کېږي چې د خپلو اسلافو د نصائحو سره یې څه ډول خط السیر خپل کړی دی. نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام د اولادونو د حالاتو څه بیان قرائت کړه چې د هغوی خط السیر یې تعقیب کړی دی او که رد کړی یې دی. هغه دا چې:

۱ـ موجودو کفارو د خپلو اسلافو عقیدوې تګلاره تعقیبه نه کړه بلکې یوې ډلې یهودیت غوره کړ او بلې ډلې نصرانیت ته لاس واچاوه او بالآخره مشرکان په خپله شرکي عقیده کلک پاتې شوه.

برسېره په دې ذکرې شوې درېواړه ډلې هره یوه خپل باطل دین ته دعوت هم چلوي چې:

الف: یهودان وایي چې ای د محمدي (ﷺ) دین پیروانو! تاسو یهودان جوړ شئ ترڅو سمه لاره مونده کړئ.

ب: نصارا ورته وایي چې ستاسو هدایت او د سمې لارې موندل فقط په نصرانیت کښې نغښتې دي.

ج: بالآخره، مشرکان ورته د هدایت د موندلو دپاره د شرکي عقیدې وړاندیز کوي چې سمه سیده لاره دغه ده..

۲ـ ای پیغمبره! د دغو درېواړو ډلو په جواب کښې ووایه چې دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ بلکې حق دین د ابراهیم عليه السلام دین دی چې په توحید باندې ولاړ دی.

ابراهیم عليه السلام نه یهودي وه او نه نصراني وه او بالآخره نه مشرک وه او نه د بلې باطلې عقیدې درلودونکی وه، نو سمه سیده لاره فقط همدغه ده او بس.

۳ـ ای پیغمبره! ته (او ستا پیروان) د هغوی په جواب کښې څه زیات وضاحت وکړئ او ورته ووایاست چې:

الف: مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی چې په عبادت کښې هیڅ شریک او سیال نه لري.

ب: مونږ په هغه کتاب باندې ایمان راوړی دی کوم چې مونږ ته نازل شوی دی کوم چې د قرآن کریم څخه عبارت دی.

ج: مونږ په هغو ټولوشیانو باندې ایمان راوړی دی کوم چې پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام ته ورنازل شوي وه، لکه ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ او هم اسحاق ﷺ او یعقوب ﷺ او بالآخره هغه پیغمبران کوم چې د یعقوب ﷺ په اولاده کښې تېر شوي دي. لکه یوسف ﷺ او نور.

د: مونږ په هغو کتابونو باندې هم ایمان راوړی دی کوم چې موسی ﷺ او عیسی ﷺ ته ورکړی شوي وه. لکه تورات او انجیل.

ه: بالآخره مونږ په هغې وحې باندې هم ایمان راوړی دی کوم چې نورو پیغمبرانو علیهم السلام ته د خپل رب ﷻ د پلوه ورکړه شوې وه. لکه د داوُد ﷺ زبور او نورې صحیفې او خوارق. که څه هم تفصیلوار راته معلوم نه دي.

و: لنډه دا چې مونږ په ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې د حقانیت او صداقت عقیده لرو که څه هم د ځینو نومونه پېژنو او د ځینو نورو نومونه نه دي رابنودلي شوي.

مونږ د ټولو پیغمبرانو علیهم السلام په هکله په تفریق باندې معتقد نه یاستو چې یو ومنو او د بل څخه انکاري جوړ شو.

ز: بالآخره، مونږ خاص خپل رب ﷻ ته غاړه اېښودونکي یاستو او په هغې توحیدي عقیده باندې کلک ولاړ یاستو کومه چې ابراهیم ﷺ او یعقوب ﷺ خپلو اولادونو ته توصیه کړې وه چې په توحیدي عقیده ټینګ شئ او کفري عقیدې ته میلان مه کوئ.

۴_ ای پیغمبره! بالمقابل تاسو یهودان او نصارا او هم مشرکان او نور کفار خپلې توحیدي عقیدې او ابراهیمي دین ته دعوت کړئ، نو:

الف: که چرته هغوی ستاسو دعوت قبول کړ او ستاسو غوندې ایمان یې راوړ چې ټول پیغمبران علیهم السلام او ټول ما أنزل الله یې قبول کړه، نو یقینًا په دغه صورت کښې هغوی ستاسو غوندې سمه لاره مونده کړه.

ب: که ستاسو دعوت یې قبول نه کړ او هغې عقیدې ته یې شا کړه کومه چې تاسو خپله کړې ده. نو یقینًا هغوی په دغه صورت کښې فقط په دښمنۍ او هم ستاسو په مخالفت باندې اخته دي او عناد نیولي دي.

ج: نو ای پیغمبره! ډېر ژر به الله ﷻ د هغوی چاره وکړي او ستا په وړاندې به یې د شکست سره مخامخ کړي چې ستا د دعوت په وړاندې به خنډ ونه شي ګرځېدلی.

دا ځکه چې یقینًا الله ﷻ اورېدونکی دی، ستاسو دعوت او د هغوی عنادي جوابونه یې اورېدلي دي او هم پوه دی چې ستاسو د زړونو اخلاص او د هغوی د زړونو عناد ورته ښه پوره معلوم دی، نو تاسو هغوی ته یو خل بیا ووایاست چې:

د کومه عقیده چې مونږ خپله کړې ده هغه په مونږ پورې داسې کلکه نښتې ده لکه څنګه چې د بوټې جامې پورې خپل اصلي رنګ نښتی وي. مونږ په دغه اسلامي رنګ سره الله ﷻ رنګ کړي یاستو چې د همدغه توحیدي دین هدایت یې راته کړی دی.

ایا داسې څوک شته چې د رنګ ورکولو د حیثه د الله ﷻ څخه دېر ښه او بهتر وي؟.
نو د همدې کبله مونږ په همدغه دین باندې کلک یاستو او خاص خپل رب (الله ﷻ) ته عبادت کوونکي یاستو او بس.

توضیحات

۱ـ په ﴿ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِـۧمَ حَنِيفًا ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف د ﴿ مِلَّةَ ﴾ کلمه په مقدر "نَتَّبِعُ" سره منصوبه ده چې په عین ایت کښې ورباندې د معنی په لحاظ د ﴿ كُونُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَـٰرَىٰ تَهْتَدُوا۟ ﴾ کلمات دلالت کوي[۱].

ب: د ﴿ حَنِيفًا ﴾ کلمه د "حَنَف" ـ لکه "شَرَف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، د لغت په لحاظ "حَنَف" دېته و ٔ کېږي چې د چا د یوې پښې غټه ګوته د بلې پښې غټې ګوتې ته مائله وي[۲].

که څه هم ذکر شوي ډول بنیادم ته په پښتو کښې کوم خاص نوم نشته، مګر کېدی شي چې د "کجي" په نامه یاد شي. په پښتو کښې هغه څوک د کجي په نامه یادېږي چې د چا د یوې پښې پونده د بلې پښې پوندې ته مائله وي.

ج: که څه هم ځینو علماوو کرامو ذکره شوې کلمه ﴿ حَنِيفًا ﴾ د ﴿ مِلَّةَ ﴾ د کلمې څخه په حالیت باندې منصوبه ګڼلې ده[۳]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ إِبْرَٰهِـۧمَ ﴾ د کلمې څخه په حالیت سره منصوبه وګڼله شي او دا ځکه چې په ﴿ وَلَـٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا ﴾ [آل عمران:۶۷] کښې همدغه کلمه د ابراهیم ﷺ په صفت باندې دلالت کوي نه د ملت په صفت باندې.

یا په بل عبارت: ابراهیم ﷺ د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته ګرځېدونکی وه نو ذکر شوی لقب یې ګټلی وه.

یعنې: ای بني اسرائیلو! ای یهودانو او نصاراوو! مونږ ستاسو د دین اتباع نه خپلوو لکه چې تاسو ورباندې ټینګار کوئ بلکې مونږ په داسې حال کښې د ابراهیم ﷺ د دین اتباع خپلوو چې د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته تاوېدونکی او راګرځېدونکی وه او ورباندې کلک وه.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د "حَنِيف" لقب یوازې په ابراهیم ﷺ پورې خاص ګرځولی شوی دی حال دا چې هر یو پیغمبر د باطلو ادیانو څخه حق دین ته ګرځېدونکی وه او په توحیدي عقیده باندې کلک وه؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ: څرنګه چې د ټولو باطلو ادیانو خاوندانو هرې یوې ډلې خپل باطل

(۱) تفسیر أبي السعود ج۱ ص۱۶۶
(۲) لسان العرب ج۹ ص۵۶
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۲ ص۵۱۵

دین په ابراهیم ؈ پورې ورتاپه، نو الله ﷻ هغه ؈ ته په ذکر شوي لقب باندې صراحت نازل کړ ترڅو په هغوی ټولو باندې رد صورت ونیسي.

"أسْبَاط" څه معنی؟

۳_ په ﴿ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ ﴾ کښې د "أسْبَاط" کلمه د "سِبْط" _لکه "عِلْم"_ جمعه ده، چې د لمسي دپاره وضعه شوې ده[1]، نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «حُسَيْنٌ سِبْطٌ مِنَ الْأَسْبَاطِ»[2] یعنې: حسین ؄ زما د لمسیانو څخه یو لمسی دی.

په عُرف کښې دغه کلمه (أسْبَاط) د یعقوب په اولادې پورې مختصه ګرځولې شوې ده چې زامنو او لمسیانو او کړوسیانو ټولو ته شمولیت لري.

که څه هم د یعقوب ؈ په نسل کښې زښت ډېر پیغمبران تېر شوي دي. حتی ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[3] چې د لسو پیغمبرانو څخه په غیر نور ټول پیغمبران علیهم السلام د یعقوب ؈ د نسل څخه دي.

د دغو لسو پیغمبرانو نومونه دا دي: نوح ؈، شُعیب ؈، هود ؈، صالح ؈، لوط ؈، ابراهیم ؈، اسحاق ؈، یعقوب ؈، اسماعیل ؈، محمد ﷺ (خاتم الأنبیاء).

مګر د یعقوب ؈ په زامنو کښې یوازې د یوسف ؈ نبوت ثابت دی او د نورو یوولسو زامنو په نبوت کښې بې شک دی[4]، والله ﷻ أعلم.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایې چې: د څه حکمت په بنیاد په ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ﴾ الآیة کښې د ځینو پیغمبرانو علیهم السلام په نومونو باندې صراحت نازل شو حال دا چې موسی ؈ او عیسی ؈ په "أسْبَاط" کښې شامل دي او ابراهیم ؈، اسماعیل ؈، اسحاق ؈ او یعقوب ؈ د ﴿ ٱلنَّبِيُّونَ ﴾ په کلمه کښې شمولیت لري؟

مونږ وایو _والله ﷻ أعلم_ چې: دا د دې دپاره ترڅو مشرکان او هم یهود او نصارا ایمان راوړلو ته ترغیب شي ځکه چې دغو پیغمبرانو هغوی ته مقبولیت درلود چې ځینې یوه ته معتقد وه او ځینې بل ته او ابراهیم ؈ خو د ټولو په نزد مقبول وه.

"شِقَاق" څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ﴾ کښې د ﴿ شِقَاقٍ ﴾ کلمه د مخالفت دپاره وضعه شوې

(۱) لسان العرب ج۷ ص۳۱۰؛ مفردات الراغب ص۲۲۷
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۱۷۸
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۸۵، تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۴۱
(۴) روح المعاني ج۱ ص۳۹۵

ده[۱]، چې د عناد او تعصب څخه نمایندګي کوي، لکه چې یو سړی د بل چا په څنګ کښې نه بلکې په مقابل طرف کښې قرار ونیسي. یعنې: سره د دې چې تاسو په هغو ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې ایمان راوړی دی کوم چې هغوی ته مقبول دی خو هغوی په هغه پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان نه راوړي په کوم باندې چې تاسو ایمان راوړی دی.

دغه ډول خط السیر نیول د دې خبرې دلیل دی چې هغوی ستاسو سره په ډېر زیات تعصب او عناد او هم په مخالفت او دښمنۍ کښې اخته دي.

د "نصْرَة" وعده

۶ـ په ﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ ٱللَّهُ﴾ کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته د اشارې په توګه د نصرت وعده ورکړې ده. دا ځکه چې د "يَكْفِي" کلمه د "كِفَايَة" ـ لکه "رِعَايَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې مراد ته د رسېدلو دپاره د بسوالي معنی ورکوي[۲]، یعنې: ای پیغمبره! د کفارو د مخالفت او عداوت په صورت کښې به الله ﷻ تاته د هغوی په مقابل کښې کفایت او بسوالی وکړي او وربانديې به دې غالب وګرځوي.

الله ﷻ خپله وعده رښتیا کړه چې د مشرکانو قوت یې مات کړ او مکه معظمه یې ورته فتحه کړه او هم یې مدینه منوره د یهودانو د دریواړو قبیلو څخه پاکه او خالي کړه، والحمد لله ﷻ.

د "صِبْغَةَ اللهِ" معنی

۷ـ د ﴿صِبْغَةَ ٱللَّهِ﴾ الآية په ارتباط لاندې معلومات ولولئ:

الف: ﴿صِبْغَةَ﴾ کلمه مصدر ده، او په هغه حالت باندې دلالت کوي کوم چې په رنګ کړی شوي شي کښې د رنګ کولو څخه وروسته قرار نیسي[۳]، چې تک سور یا تک تور یا په بل رنګ باندې واوړي.

په دې مقام کښې علماوو کرامو هغه په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۴]، مګر عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وایي چې دلته دغه کلمه (صِبْغَة) د "دین" معنی ورکوي[۵]، ته به وایي چې "دین الله" نازل شوی وي.

ب: د دغې کلمې د اعراب (نصب) په هکله هم علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۶]، خو د مقام سره مناسب احتمال دا دی چې دغه کلمه د هغې مقدرې جملې دپاره د مفعول مطلق په

---

(۱) القاموس المحيط ج۲ ص۹۳۹
(۲) مفردات الراغب ص۴۵۴
(۳) تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۶۸؛ لسان العرب ج۸ ص۴۳۷
(۴) المحرر الوجيز ج۱ ص۲۷۰
(۵) الدر المنثور ج۱ ص۳۴۰
(۶) اللباب في علوم الكتاب ج۲ ص۵۲۵؛ تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۸۸

حيث منصوبه ده په کومې باندې چې وړاندېنی کلام دلالت کوي، دغه ډول مفعول مطلق ته نحویان د تاکید لنفسه لقب ورکوي[۱].

یا په بل عبارت: د ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ﴾ څخه تر ﴿ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ پورې کلمات د "صبغنا الله" په جمله باندې دلالت کوي، ته به وايې چې: "صبغنا الله صِبْغَةً" جمله نازله شوې ده.

ج: بیا د "صبغنا" کلمه حذفه شوې ده او د "الله" مبارکه کلمه د ﴿ صِبْغَةَ ﴾ دپاره مضاف الیه ګرځولې شوې ده، چې نازل شوی عبارت ﴿ صِبْغَةَ ٱللَّهِ ﴾ ترې جوړ شوی دی.

یعنې: ای مؤمنانو! تاسو کفارو ته وواياست چې مونږ د الله ﷻ په توفیق په ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې او هم په ټول ما أنزل الله باندې ایمان راوړی دی.

او دا هم ورته وواياست چې مونږ الله ﷻ په حقیقي معناوو کښې د خپل غوره دین (اسلام) په رنګ باندې رنګ کړي یاستو. نو تاسو هم توحیدي عقیده خپله کړئ چې زمونږ غوندې مو د اسلام د غوره دین په رنګ باندې رنګ کړي او پرې دیندار مو وګرځوي.

د: پاتې شوه دا خبره چې په څه مناسبت سره په دې مقام کښې د ایمان د راوړلو او د دیندار ګرځولو څخه په رنګولو سره تعبیر نازل کړی شو؟

نو که څه هم ځینو علماوو کرامو دغه تعبیر په مشاکلت باندې حمل کړی دی چې پوره بیان یې په علم البدیع کښې ذکر دی[۲]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دغه تعبیر سره د ایمان قوت ته اشاره ده چې مونږ الله ﷻ په ایمان سره داسې ښایسته کړي یاستو چې زمونږ د ایمان او زمونږ د دینداری اثار د ورایه ځرګند دي لکه څنګه چې په رنګ کړی شوې جامه باندې د رنګ اثار د ورایه په سترګو ښکاریږي او د هیچا څخه پټ نه وي.

﴿ قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِى ٱللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَآ أَعْمَـٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَـٰلُكُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ

مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطَ

كَانُواْ هُودًا أَوْ نَصَـٰرَىٰ ۗ قُلْ ءَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ ٱللَّهُ ۗ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَـٰدَةً عِندَهُۥ

مِنَ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَـٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا

كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾ ﴾

[۱۳۹] (ای پیغمبره! اهل الکتابو ته) ووایه چې: ایا تاسو زمونږ سره د الله ﷻ په هکله جګړې کوئ؟ حال دا چې الله ﷻ زمونږ رب دی او ستاسو رب هم دی او زمونږ دپاره خپل عملونه دي او

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص ۱۰۰
(۲) مختصر المعاني قسم البدیع ص ۴۵۱

ستاسو دپاره خپل عملونه دي. (حال دا چې) مونږ خاص الله ﷻ ته اخلاص درلودونکي یاستو (او تاسو ورته اخلاص نه لرئ).

[۱۴۰] ایا تاسو وایاست چې: یقیناً ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ او (هم) اسحاق ﷺ او یعقوب ﷺ او د یعقوب ﷺ اولاده یهودان یا نصارا وه؟.

(بیا ورته) ووایه چې: ایا تاسو ښه پوهیږئ او که الله ﷻ ښه پوهیږي؟ (الله ﷻ وایي چې ذکر شوي پیغمبران نه یهودان وه او نه نصارا وه بلکې موحدین وه او بس).

او د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی کوم چې (د خپل کتاب) داسې شهادت پټوي کوم چې د هغه په نزد د الله ﷻ د پلوه په ثبوت رسېدلی وي؟

او الله ﷻ ستاسو د هغو کارونو څخه ناخبر نه دی کوم چې تاسو لګیا یاست چې روزمره یې عملي کوئ (نو موافقه سزا به درکړي).

[۱۴۱] دغه (د پیغمبرانو ټولګی) یو ټولګی وه چې تېر شوی دی د دوی دپاره هغه څه دي کوم یې چې کسب کړي دي او ستاسو دپاره (ای اهل الکتابو) هغه څه دي کوم چې تاسو کسب کړي دي.
او تاسو به د هغو کارونو څخه ونه پوښتلی شئ کوم چې دوی وه چې کسب کول به یې (او نه به دوی د هغو کارونو څخه وپوښتلی شي کوم چې تاسو لګیا یاست چې کسب کوئ یې او یا مو پخوا کسب کړي دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې هغه دعوت رد شوی وه کوم چې د بني اسرائیلو (یهودو او نصاراوو) د پلوه مؤمنانو ته صورت نیولی وه چې تاسو زمونږ دین ته راواوړئ.

په دې ایتونو کښې هغه استدلالات رد شوي دي د کومو په بنیاد چې هغوی ذکر شوي دعوت ته صورت ورکاوه. هغه دا چې هغوی به ویل چې زمونږ اتباع او پیروي حقه ده چې زمونږ دین سابقه تېر شوی دی او نه وړاندې کوم شریعت نازل شوی دی.

په دې باندې علاوه زمونږ پلرونه پیغمبران وه چې د قیامت په ورځ به هرومرو مونږ ته شفاعت کوي چې یوازې همدا مونږ په ابراهیمي دین باندې باقي پاتې یاستو[۱].

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! یهود او نصارا مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای بني اسرائیلو او اهل الکتابو! ایا تاسو زمونږ سره د الله ﷻ په هکله جګړه کوئ حال دا چې:

الف. الله ﷻ لکه څنګه چې ستاسو رب دی همدارنګه زمونږ رب هم دی، بلکې الله ﷻ د ټولو عالمونو رب دی چې فضل یې ټولو عالمونو ته شامل دی، د همدې کبله یې په مونږ عربو کښې آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) مبعوث کړ.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۲۱؛ تفسیر المراغي ج۱ ص۲۲۸

نو لکه څنګه چې مونږ په هغو ټولو پیغمبرانو علیهم‌السلام باندې ایمان راوړی دی کوم چې په تاسو کښې تېر شوي دي باید تاسو هم زمونږ غوندې په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړئ کوم چې د عربو د نسل څخه دی.

ب: مونږ تاسو ته د آخر الزمان پیغمبر د اتباع دعوت د دې دپاره درکوو چې په دې کښې ستاسو ګټه ده چې نن ورځ د نجات لاره فقط همدغه ده او بس. که نه نو ستاسو دپاره خپل عمل دی، ښه وي او که بد او زمونږ دپاره خپل عمل دی، ښه وي او که بد.

ج: خو څرنګه چې زمونږ عبادت او نېک اعمال د اخلاص په بنیاد صورت نیسي نو هیله ده چې زمونږ د رب ﷻ په نزد به مقبول وګرځي او ستاسو عبادت په اخلاص ولاړ نه دی (چې د خپل رب ﷻ ټول پیغمبران نه قبلوئ) نو د قبول درجې ته به هم ونه رسېږي.

۲ـ ای اهل الکتابو! که بالفرض محض نسب د افضلیت سبب ګرځېدلی شوی نو ابراهیم ﷺ به د ټولو خلکو دپاره امام نه وی جوړ شوی چې پلار یې (آزر) کافر او مشرک وه.

۳ـ ایا تاسو په ابراهیم ﷺ او په اسماعیل ﷺ او هم په اسحاق ﷺ او په یعقوب ﷺ او بالآخره په هغو پیغمبرانو باندې کوم چې د یعقوب ﷺ په نسل کښې تېر شوي دي، یهودیت او نصرانیت ورتپئ؛ حال دا چې د هغوی په زمانو کښې خو نه یهودیت موجودیت درلود او نه نصرانیت، بلکې دغه دواړه لقبونه خو تاسو د هغوی د وفات څخه وروسته اختراع کړي دي.

۴ـ که تاسو ذکره شوې خبره نه منئ او د یهودیت او نصرانیت په سابقیت باندې معتقد یاست نو جواب راکړئ چې ایا تاسو ښه پوهېږئ او که الله ﷻ ښه پوهېږي؟ الله ﷻ خو وایي چې ذکر شوي دواړه لقبونه سابقه نه لري او تاسو ورته په سابقه قائل یاست.

۵ـ او ای اهل الکتابو! تاسو ته خو په خپلو کتابونو (تورات او انجیل) کښې معلومه ده چې آخر الزمان پیغمبر څه شکل او څنګه څېره لري، ایا همدغه شکل او څېره په محمد ﷺ باندې تطبیقه نه ده؟

ذکره شوې څېره ورباندې تطبیقه ده خو تاسو ورباندې سترګې پټوئ او تحریف ورکوئ او هم په همدغې څېرې باندې د شهادت څخه انکار خپلوئ.

نو ایا د هغه چا څخه ډېر غټ ظالم شته؟ کوم چې د خپله ځانه سره داسې علم او شهادت پټوي چې د الله ﷻ د پلوه ورته د دې دپاره ورکړی شوی وي چې پخپله ورباندې ایمان راوړي او نورو خلکو ته یې د ایمان راوړلو په غرض اظهار او څرګند کړي.

۶ـ ای اهل الکتابو! نو په همدې بنیاد ستاسو څخه نور غټ ظالمان نشته چې د الله ﷻ درکړی علم پټوئ او تحریف کړی شوی علم خلکو ته څرګندوئ، ترڅو هغوی هم د خپلو ځانونو په څېر بې لارې کړئ.

نو الله ﷻ د هغه خط السیر او هغو کړو وړو څخه ناخبر نه دی کوم چې تاسو یې مرتکبین یاست، نو هرومرو به مطابقه سزا درکړي.

۷_ ای اهل الکتابو! تاسو یو خل بیا واورئ چې ستاسو دپاره د اسلافو نیکۍ څه په درد نه خوري، د هر چا نیکي فقط د خپل خان دپاره دي او بس.
همدارنګه د هر چا بد عمل د خپلې غاړې هار دی او د قیامت په ورځ به یې په اوږو باندې بار وي، ستاسو بدۍ ستاسو د اسلافو په اوږو نه وراچولی کېږي.

توضیحات

۱_ په ﴿ قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِى ٱللَّهِ ﴾ کښې د اهل الکتابو هغې جګړې ته اشاره شوې ده کومه چې د الله ﷻ په توفیق د [البقرة ۱۱۱] ایت په توضیحاتو کښې تېره شوې ده چې مونږ په ګناه باندې د الله ﷻ په نزد نه مواخذه کېږو او جنت په مونږ پورې اختصاص لري، او بالآخره د اُمیانو مالونه مونږ ته حلال دي.
نو په دې مقام کښې دهغوی جګړې ته داسې جواب ورکړی شوی دی چې:
الف ای أهل الکتابو! تاسو په مونږ باندې هیڅ امتیاز نه لرئ بلکې زمونږ او ستاسو ټولو رب الله ﷻ دی او مونږ تاسو ټول د همده ﷻ مربوبین یاستو.
ب: بلکې مونږ د الله ﷻ په نزد په تاسو باندې د امتیاز درلودونکي یاستو چې زمونږ د اعمالو او کړو وړو سره اخلاص ملګری دی او تاسو نه عقیدوي اخلاص لرئ او نه مو په اعمالو کښې اخلاص شتون لري. دا څکه چې تاسو عُزَیر ﷺ ته د ابن الله لقب ورکوئ او عیسی ﷺ مو خپل معبود ګرځولی دی حال دا چې مونږ دغه دواړه د الله ﷻ مقرب بندګان ګڼو او بس.
همدغه مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلَّهِ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِ ﴾ [آل عمران: ۲۰] یعنې: نو ای پیغمبره! که ستا سره اَهل الکتابو د الله ﷻ په هکله جګړه پیل کړه نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې ما خپل مخ (خپل ذات) په اخلاص سره الله ﷻ ته منقاد او غاړه ایښودونکی ګرځولی دی او هغه چا هم (دغه کار کړی دی) کوم چې زما پیروي کوي، حال دا چې تاسو نه اخلاص لرئ او نه یوازې الله ﷻ ته غاړه ایښودونکي یاست.

هېر مو نه شي!

۲_ هېر مو نه شي چې د ﴿ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِـۧمَ ﴾ الآیة مضمون د [آل عمران:۶۵_۶۷] ایتونو کښې ښه تفصیلوار نازل شوی دی، نو هیله ده چې لوستونکي هلته یو خل د زیات وضاحت دپاره مراجعه وکړي.

یو تفسیري تحلیل

۳_ د ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ﴾ جمله ځینو مفسرینو کرامو د تفسیر په لحاظ په متعددو طریقو سره تحلیله کړې ده[1]، خو مونږ ته غوره تحلیل دا دی چې:

[1] البحر المحیط ج۱ ص۶۶۱؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۱۷۰

په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ عِندَهُۥ ﴾ او ﴿ مِنَ ٱللَّهِ ﴾ دواړه کلمات د یوه مقدر متعلق په اعتبار سره د "شَهَادَةً" دپاره دوه صفتونه دي، ته به وایي چې داسې نازل شوی دی چې: "شَهَادَةً ثَابِتَةً عِنْدَهُ مِنَ اللهِ" یعني: د هغه چا څخه بل غټ ظالم څوک دی چې د خپل کتاب داسې شهادت پټوي کوم چې د هغه په نزد د الله ﷻ د پلوه په ثبوت رسېدلی وي او هم ترې تعهد اخستلی شوی وي چې دغه شهادت به خلکو ته ابلاغوي، نه به یې ترې پټوي او نه به تحریف ورکوي.

د همدغه ایت مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَإِذْ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهُۥ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُۥ ﴾ [آل عمران:۱۸۷] یعنې: او ته هغه وخت یاد کړه چې الله ﷻ د هغو کسانو څخه کلکه وعده واخسته کومو ته چې کتاب ورکړی شوی دی چې په سوګند سره به هرومرو خلکو ته هوبهو خپل کتاب څرګندوئ چې نه به یې پټوئ او نه به پکښې تحریف ته صورت ورکوئ. حال دا چې هغوی هم پټ کړ او هم یې پکښې تحریف ته صورت ورکړ چې ترڅو آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) څوک په نبوت سره ونه پېژني او زمونږ رشوت اخستل زیانمن ونه ګرځي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: دغه ایت ﴿ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ﴾ الآية خو لږ وړاندې یو ځل نازل شوی دی نو په عین موضوع کښې یې په دوهم کرت نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو _والله ﷻ أعلم_ چې:

الف: دغه ایت وړاندې د اسلافو د وصایاوو په تعقیب نازل شوی وه چې ای اهل الکتابو! که بالفرض ستاسو دعوې صحت درلودی چې جنت یوازې په تاسو پورې اختصاص لرې نو ستاسو اسلافو به ورباندې ضرور په خپلو وصایاوو کښې صراحت کړی وی چې ستاسو جنت ته داخلول زمونږ ذمه واري ده، نو تاسو به اوس نقلي دلیل په لاس کښې درلودلی وي.

او دلته دغه ایت د هغو استدلالاتو د رد په تعقیب نازل شوی دی کوم چې هغوی به د خپل دعوت د اثبات دپاره اقامه کول.

ته به وایې چې هغوی مخاطب کړی شوي دي چې ای اهل الکتابو! که بالفرض ستاسو دعوې څه صحت درلودی نو عقل به یې هم غوښتنه کړې وی، او تاسو به عقلي دلیل په لاس کښې درلودی. نو په همدې بنیاد تاسو اوس د خپلې مدعی د اثبات دپاره نه عقلي دلیل په لاس کښې لرئ او نه نقلي دلیل راحکایت کولی شئ، نو ستاسو دعوه عقلا او نقلا باطله ده.

لنډه دا چې ذکر شوی اعتراض به په هغه وخت کښې په خای وی چې ذکرو شوو دواړو ایتونو په حیثیت سره هم تغیر نه درلودی بلکې من کل الوجوه کټ مټ متحد وی.

ب: په دې باندې علاوه که مونږ ذکر شوی د حیثیت تغیر په نظر کښې ونه نیسو نو بیا په جواب کښې وایو چې:

څرنګه چې اهل الکتابو د دغې پلمې څخه د عوامو په غولونه کښې زښت ډېر کار اخستی چې زمونږ د جنایاتو ذمه واري زمونږ د اسلافو په غاړه ده چې په شفاعت سره هرومرو ترې نجات راکوي او جنت ته به داخلېږو او همدارنګه دغه پلمه د زیاتو مفاسدو بنسټ وه، نو الله ﷻ یې په رد باندې تاکید وکړ او دوه کرته یې رده کړه چې ترڅو هغوی قناعت خپل کړي او عوام ورباندې ونه غولېږي د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې هم په مهمو مطالبو کښې دغه ډول تاکید صورت نیولی دی لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ۝ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴾ [النبا: ۴_۵] یعني: دغسې نه ده ژر ده چې مشرکان به پوه شي، بیا وایم چې دغسې نه ده ژر ده چې مشرکان به پوه شي (چې په غلطه لاره باندې روان دي).

ج: دا هم څه لرې نه ده چې وراندې په [البقرة: ۱۳۴] ایت کښې اهل الکتاب مخاطب کړی شوي دي او په دې ایت کښې چې بحث پکښې روان دی د آخر الزمان پیغمبر ﷺ امت ته د کلام مخ وراړولی شوی دی چې پام کوئ چې تاسو د اهل الکتابو غوندې لاره غلطه نه کړئ چې په خپلو اسلافو باندې اتکاء او اعتماد خپل کړئ او د نیک عملی څخه لاس واخلئ[۱].

په همدې ځای د اولې سپارې پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو، والحمد لله ﷻ

اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا التُّقَى وَالْعَفَافَ وَالْاِسْتِقَامَةَ وَالثَّبَاتَ.

اللَّهُمَّ لَا تَكِلْنَا إِلَى نُفُوسِنَا طَرْفَةَ عَيْنٍ وَاهْدِنَا إِلَى مَا تُحِبُّ وَتَرْضَى.

۱۴۱۱/۸/۲۰ هـ ق - ۱۳۶۹/۱۲/۱۶ هـ ش.

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۱ ص۱۷۰

﴿سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِى كَانُوا عَلَيْهَا ۚ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ
وَٱلْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا
لِّتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِى كُنتَ
عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى
ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾﴾

[۱۴۲] ژر دی چې د خلکو څخه به ساده ګان ووايي چې (مسلمانان) څه شي د هغې قبلې څخه واړول چې تر اوسه ورباندې کلک ولاړ وه (چې هغه د بيت المقدس څخه عبارت ده).

ورته ووايه چې خاص الله ﷻ لره مشرق او مغرب دی (ټوله دنيا د ده ﷻ ده) هر چا لره يې چې اراده وشي سمې لارې ته يې هدايت کوي).

[۱۴۳] او همدارنګه (لکه چې هدايت يې درته کړی دی) غوره ټولنه يې ګرځولي هم ياست ترڅو تاسو په خلکو باندې شاهدان (څارونکي) شئ او ترڅو نبي کريم ﷺ په تاسو باندې څارونکی شي (چې تاسو ته احکام درزده کوي او تاسو يې خلکو ته ابلاغوئ).

او مونږ ستا قبله هغه جهت چې ته ورباندې (په مکه معظمه کښې) وې د بل شي دپاره قبله نه ګرځوو مګر د دې دپاره چې هغه څوک معلوم کړو چې هغه د پيغمبر ﷺ متابعت کوي د هغه چا څخه چې بېرته په خپلو پوندو باندې تاوېږي.

او بې شکه د قبلې تاوول په هر چا درانه تماميږي مګر په هغو کسانو باندې نه کومو ته چې الله ﷻ هدايت کړی دی (چې هغه مسلمانان دي) او نه دی الله ﷻ چې ستاسو ايمان (لمونځونه) ضائع کړي.

بې شکه الله ﷻ په خلکو باندې د ډېرې نرمۍ خاوند (او هم پرې) ډېر مهربان دی.

څو مقدمات

۱۔ قرآن کريم په داسې وخت کښې الله ﷻ نازل کړ چې د نړۍ ټولو انسانانو د حال په ژبه غوښته اوتول ورته احتياج وه چې خلک په ډول-ډول بدبختيو اخته وه او دحيواناتو سره يې مشابهت درلود.

۲۔ نو الله ﷻ د نړۍ والو سوال قبول کړ او د قرآن کريم د نزول او د نبي کريم ﷺ د مبعوثيت اراده يې وکړه چې د قيامت تر ورځې پورې د خلکو مشکلات حل کړي.

۳۔ قرآن کريم د خلکو مشکلات هغه وخت حل کولی شي چې په عملي ساحه کښې پياده شي، محض په تلاوت او قرائت باندې که څه هم ثوابونه لري خو د مفاسدو مخه پرې نه نيوله کېږي.

۴۔ د قرآن کريم ﷺ د عملي کولو دپاره با نفوذه جامعه ضرور ده چې خپل سياسي قدرت ولري چې د ايمان او عقيدې په رڼا کښې يې په ډېر اخلاص سره په خلکو تطبيق کړي. که بالفرض

لاندې ژوند کوي او مسلمانان بانفوذه خپلواکه جامعه ونه لري او په دنیا کښې د نورو د سوري لاندې ژوند کوي او سره د دې دوی آرزو ولري چې قرآن کریم به په څمکه کښې پیاده کړي او د مفاسدو مخه به ورباندې ونیسي دا محض خام فکر دی او بس. خلک وایي چې د سوال په اوبو باندې ژرنده نه ګرځي.

۵ـ د خپلواکه جامعې تیره په مدینه منوره کښې کېښودله شوه ځکه چې مسلمانانو په مکه معظمه کښې بانفوذه جامعه نه درلوده. د همدې کبله الله ﷻ عملي احکام هم نه نازلول چې په دوی کښې یې د پیاده کولو توان نه وه.

په مدینه منوره کښې هم چې څومره د مسلمانانو د جامعې توان او نفوذ زیاتېده په همغې اندازه د احکامو د نزول کیفیت هم زیادت پیدا کاوه، د مثال په توګه په اولو وختونو کښې د منافقانو سره لږ څه په نرمه وضعه د ګوزارې امر کېده، خو په آخر کښې چې اسلامي جامعې پوره وده وکړه نبي کریم ﷺ ته امر وشو چې: ﴿وَٱغۡلُظۡ عَلَيۡهِمۡ﴾ [التوبة:۷۳] یعنې: په دوی (منافقانو) باندې د غلظت څخه کار واخله.

۶ـ د بانفوذه جامعې مخه څلورو طائفو نیوله او په هغه وخت کښې د لارې خنډ وې چې هغوی د مشرکانو او یهودو او نصاراوو او منافقانو څخه عبارت وې.

۷ـ په دې سورت کښې د اول څخه ترآخره پورې د همدغو څلورو ډلو سره د مبارزې طرز او طریقه بیانه کړه شوې ده او هم پکښې د همدغو څلورو ډلو خاصیتونه او عادتونه بیان شوي دي تر څو ورته مسلمانان متوجه وي چې په جامعه جوړونه کښې یې د دسیسو مخه ونیسي.

۸ـ په دې سورت کښې مسلمانان پوه کړی شوي دي چې اصلًا د ځمکې په مخ باندې انسان خلیفه ګرځول شوی دی خو په هیڅ وخت کښې نوموړی خلیفه بې دښمنه شوی نه دی او نه به بې دښمنه شي. نو باید چې مسلمانان د خپلې زمانې د دښمنانو سره بې حوصلې هم نه شي او ثبات او استقامت هم د لاسه ورنه کړي.

۹ـ د انسان حوصله په دوه شیانو ډېره ښه وده کوي چې یو د پخوانیو تاریخ دی او بل د امتحاني مراحلو څخه په کامیابۍ سره تېرېدل دي، د همدې کبله نسبت عامو خلکو ته په پیغمبرانو علیهم‌السلام باندې ډېرې امتحاني دورې تېرې شوې دي، لکه چې الله ﷻ موسی علیه‌السلام ته وایي چې ﴿وَفَتَنَّٰكَ فُتُونٗا﴾ [طه: ۴۰] یعنې: او ته مو په ډېر ازمېښتونو باندې ازمېښت کړې.

د دې امت د حوصلې د غټولو دپاره په دوی باندې په اولو وختونو کښې د تهجد لمونځ فرض وو ترڅو چې د دوی حوصله قوي شوه، صبر او استقامت یې زیات شو او وېښ کړی شوه چې د خوب څخه صرف نظر شي او د الله ﷻ په عبادت باندې خپلې سترګې روښانه کړي همدا موضوع د "الْمُزَّمِّل" په سورت کښې پوره بیانه شوې ده.

۱۰ـ نو د پخوانیو تواریخو څخه ورته په همدې سورت کښې د آدم علیه‌السلام او ابلیس سرګذشت او هم د بني اسرائیلو او د هغوی د پیغمبرانو علیهم‌السلام حوادث او بالآخره د ابراهیم علیه‌السلام اخلاص او کړه وړه

بیان کړی شوه، ترڅو چې دوی ترې عبرت واخلي او یوه چاندې جامعه جوړه کړی شي.
او د امتحان دورې د تېرېدلو دپاره الله ﷻ قبله تحویل کړه چې نبي کریم ﷺ په مدینه منوره کې شپاړس (۱۶) یا اولس (۱۷) میاشتې بیت المقدس طرف ته لمونځونه کول، خو بیا ورته امر وکړی شو چې کعبې شریفې ته ورتاو شئ او خپل لمونځونه د هغې طرف ته وکړئ.
۱۱ـ څرنګه چې د قبلې تحویل ډېر لوی امتحان وه، حتی چې ځینې خلک بهرته کافر شوه او په امتحان کښې ناکام شوه نو الله ﷻ د ﴿ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا ﴾ [البقرة: ۱۰۶] څخه تر دې ځایه پورې څه مقدماتي خبرې بیانې کړې ترڅو مسلمانان د دې لوی امتحان څخه برېالي راووځي، او په همدې ایتونو کښې یې هم دوی پوه کړه چې د قبلې په تحویل کښې به درته دښمنان ډول ډول خبرې کوي خو تاسو ورته بې حوصلې کېږئ مه، او په ډېر استقامت او صبر سره ورته جوابونه ورکړئ، چې لنډیز یې دا دی:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپلو صحابه وو کرامو باندې څه مطالب قرائت کړه چې د کفارو د اعتراضاتو څخه وربانديې ونیسي هغه دا چې:

۱ـ ژر دی چې ساده ګان به اعتراضونه وکړي چې په دوی باندې څه شی باعث شو چې خپله هغه قبله یې پرېښودله چې تراوسه پورې یې ورته لمونځونه کول. دوی به هره ډله (په بېل بېل طرز سره) شبهات وکړي. مثلاً:

الف: مشرکان به وایي چې په دوی باندې بل باعث نشته بې له دې چې په خپله خطا او سهوه باندې پوه شوه چې تر اوسه یې بیت المقدس ته لمونځ کاوه ایله په ایله چې اوس یې عقل سر ته راغی په نږدې ورځو کښې به وګورئ چې بېرته به پلارني دین ته راواوړي.

ب: أهل الکتاب به وایي چې په دوی باندې بل باعث نشته بې له دې چې زمونږ سره تعصب کوي او خپله قومېزه پالي مونږ یې خپه کړو او خپل عزیزان (قریش) یې خوشاله کړه د هغوی قبلې ته یې مخ ورواړاوه، تر اوسه یې لا د هغوی سره وطنداري د زړه څخه نه ده وتلې، نو مونږ به په دغسې متعصب سړي باندې څنګه ایمان راوړو.

ج: منافقان به وایي چې که بیت المقدس په حقه قبله وی نو ولې یې حق ته شا کړه او حق یې پرېښود، او که کعبه شریفه حقه وي نو تر اوسه پورې شپاړس (۱۶) یا اوولس (۱۷) میاشتې یې ولې بیت المقدس ته لمونځونه کول. نو تر اوسه پورې یې چې هرڅه لمونځونه کړي دي هغه ټول هدر او عبث شوه.

کله به لا وایي چې د قبلې د تحویل څخه پخوا چې څوک مړه شوي دي د هغوی مرګ خو خراب شو، هغوی لا حق ته نه وه رسېدلي چې مړه شوه او د توبې فرصت هم ورته نشته چې د ژوندیو په شان توبه وباسي.

کله به لا وایي چې نبي کریم ﷺ په خپل دین کښې متحیر دی بلکې د خپل دین څخه زیات په تنګ شوی دی په همدې چرت کښې دی چې مشرکانو ته ورواوړي او که اهل کتابو ته.

کله به وایي چې د داسې سړي متابعت څه په کار دی چې فکري استقلال او استقرار نه لري بلکه ورځ به یې ګوري چې بېرته به بیت المقدس ته راتاو شي.

لنډه دا چې چا ته چې څه په خوله ورځي درته به یې وایي، خو تاسو به ورته حوصله نه تنګوئ، ټولو ته همدومره ووایئ چې مونږ خو نه د کعبې عبادت کوو او نه د بیت المقدس، بلکې مونږ د الله ﷻ بندګان یو او د الله ﷻ عبادت کوو، او د الله ﷻ د امر تابعداران یو. مونږ ته بیت المقدس، کعبه بلکې مشرق او مغرب ټول یو شی دي. که د دغه دواړو قبلوڅخه په غیر مونږ ته بل ځای تعین کړي نو مونږ به سمدستي هملته مخ وراړوو، دغه کړنلاره د بندګۍ سره مناسبه او سمه لاره ده خو ستاسو نه ده په برخه شوې.

۲ــ ای مؤمنانو! د دښمنانو پروپاګند ته اعتناء مه کوئ د قبلې تحویل ستاسو دپاره یوه امتحاني مرحله ده. لکه څنګه مو چې د سمې لارې هدایت درته په نصیب کړ، همدارنګه مونږ غواړو چې ستاسو څخه یوه غوره بانفوذه جامعه جوړه کړو. نو په کار ده چې تاسو دغسې امتحاني مراحل طي کړئ او په کامیابه توګه ترې تېر شئ.

ترڅو تاسو په دغسې ساده ګانو باندې په هر وخت کښې حاکمیت ولرئ، ساده ګان خو یوازې همدوی نه دي بلکې په هره زمانه کښې د دوی امثال شته نو مونږ غواړو چې تاسو په دوی باندې څارنه ولرئ چې په دنیا کښې به یې د اصلاح لاندې نیسئ او د دیسو څخه به یې څانونه ساتئ او په آخرت کښې به وریاندې شاهدي وایئ.

مونږ غواړو چې ستاسو بانفوذه جامعه د نبي کریم ﷺ د إشراف لاندې وده وکړي، نو ځکه دریاندې د ده ﷺ په ژوند کښې دغسې امتحاني دورې تېروو، چې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو مسلمانانو دپاره سرمشق جوړ شئ.

۳ــ په همدې منظور مو یو خل بیت المقدس ته ورتاو کړئ ترڅو مو درڅخه هغه خلک جدا کړه چې هغوی د الله ﷻ بندګي نه کوله بلکې د کعبې بندګان وه، او دا ځل به مو بېرته کعبې ته ورتاو کړو ترڅو درڅخه هغه خلک بېل کړو چې هغوی د بیت المقدس بندګي کوي او د الله ﷻ بندګي نه کوي. نو په دې توګه به ستاسو ټولنه یوه چاندې ټولنه جوړه شي.

۴ــ د قبلې تحویل خو دروند کار دی خلک وریاندې ګمراه کېږي لکه چې ساده ګان وریاندې اعتراضات او شبهات واردوي، مګر دغه کار په هدایت موندونکو باندې څه اثر نه لري، تاسو نه خو الله ﷻ هدایت کړی دی چې د قبلې د تحویل په اسرارو او حکمتونو باندې پوهېږئ، تاسو خو مختاره او معززه ټولنه یاست، پام کوئ چې د ساده ګانو په خبرو باندې ونه غولېږئ او په زړونو کښې وسواس ته ځای ورنه کړئ.

۵_ الله ﷻ خو ستاسو نه ایمان ضائع کوي او نه عمل، بلکې غواړي چې ستاسو عقیدې لا پخې او کلکې کړي، الله ﷻ خو په ټولو خلکو باندې مهربان دی حتی په نومهربو ساده ګانو هم رؤف او رحیم دی چې د دوی د شبهاتو د جوابولو دپاره یې دغه ایتونه نازل کړه ترڅو د شبهاتو څخه لاس راخلي او په رحمة للعالمین پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړي.

که په دوی باندې هم رؤف او رحیم نه وی نو د دوی سره خو لا دا مناسبه وه چې د سره یې د دوی ایمان نه وی قبول کړی، مګر د دې بدې سابقې سره سره که دوی توبه تائب شي، ایمان یې قبلوي او په پخوانیو کفریاتو باندې یې نه نیسي.

نو ستاسو پخواني لمونځونه به ولې ضائع کوي کوم مو چې هغې بلې قبلې ته کړي دي، او د وفات شوو او یا شهیدان شوو مؤمنانو ایمان به ولې ضائع کوي چې د هغې بلې قبلې د حقیت په عقیده باندې مړه شوي دي.

توضیحات

۱_ مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د قرآن کریم ذکر شوې ټکړه ایتونه په نزول کښې وروسته دي او راتلونکی [۱۴۴] ایت ترې مخکښې دی، دوی د "سَيَقُولُ" مضارع د "قَالَ" ماضي په معنی اخلي[1] دوی وایي چې دا ایتونه د هغو ایتونو په څېر وراندې او بېرته دي لکه چې د بني اسرائیلو د غوا په قیصه کښې ﴿ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا ﴾ [البقرة: ۷۲] ایت د قیصې اول سر دی، دلته هم د قبلې د تحویل په موضوع کښې راتلونکی [۱۴۴] ایت د موضوع اول سر دی.

مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې نزولي او عثماني ترتیب سره تفاوت نه لري او دا څکه چې:

الف: هغه ترتیب د تبادر څخه مخالف دی، سړي ته په منده ذهن ته نه ورځي، برسېره پر دې په ﴿ سَيَقُولُ ﴾ کښې د "س" کلمه یې مانع ده چې د استقبال پورې خاصه ده. یعنې ژر دی چې وبه وایي، نه داسې چې ویلي دي.

ب: په دې ترتیب کښې د قرآن کریم د حقانیت یوه لویه معجزه هم پرته ده لکه څنګه چې قرآن کریم پخوا خبر ورکړی وه، همغسې وشوه او د تحویل سره سم د هره طرفه په مسلمانانو باندې د اعتراضونو باران جوړ شو، یوه دښمن به یو ډول اعتراض کاوه او بل به بل ډول.

ج: د قبلې د تحویل څخه مخکښې څکه مسلمانان په اعتراضاتو باندې خبر کړی شوه ترڅو دوی ورته په حوصله کښې وي او ورته وارخطا نه شي چې اعتراضات زښت ډېر او د هره طرفه وه.

د هجرت څخه وړاندې قبله کومه یوه وه؟

۲_ د قبلې په باره کښې د دې څخه پخوا قرآن کریم نه وه نازل شوی، اول خل چې پکښې نازل شو مضمون یې همدا وه چې د بیت المقدس څخه کعبې شریفې ته قبله تاوه کړی شوه.

[1] التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۰۱

د همدي کبله پکښي د سلفو صالحینو څخه لاندي دوه نظره نقل شوي دي:

اول نظر:

هلته (په مکه معظمه کښي) قبله بیت المقدس وه خو نبي کریم ﷺ کعبه شریفه هم د نظره نه وه غورځولي. یعني په داسي طرف کښي به یې لمونځ کاوه چي دوارو قبلو ته به یې مخ کېده، چي کعبه شریفه به یې د خپل خان او بیت المقدس په منځکښي واقع کوله(۱).

مګر دا کار په مدینه منوره کښي ممکن نه وه، ځکه چي مدینه منوره د دوارو قبلو په منځکښي واقع ده چي بیت المقدس یې په شمال کښي دی او کعبه یې په جنوب کښي ده. نو ځکه یې د شپاړس یا اولس میاشتو پوري په مدینه منوره کښي یوازي بیت المقدس ته لمونځ وکړ، چي بیا نسخه شوه نو په قبله کښي همدا یو خل نسخه راغلي ده.

دوی لاندي دوه دلیله وړاندي کوي چي

الف: د قبلي تحویل اولنی نسخه وه چي په اسلام کښي واقع شوه د همدي کبله یې ډېر شور ماشور جوړ کړ. که د هجرت څخه وړاندي قبله کعبه وی، نو اوله نسخه به هغه وی چي کعبه بیت المقدس ته واړوله شوه او دا به دوهمه نسخه وی.

ب: د قبلي تحویل دروند کار ګڼل شوی دی چي: ﴿وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً﴾، که نسخه دوه کرته شي نو بیا خو به دا خل نسخه په خلکو باندي درنه نه تمامېده؛ ځکه چي خلک به ورسره اموخته وی، ډېره درنه خو وړباندي هله تمامېږي چي دا اول خل نسخه شي.

دوهم نظر:

د هجرت څخه وړاندي قبله کعبه شریفه وه، خو ثبوت یې د نبي کریم ﷺ د پلوه شوی وه، قرآن کریم پکښي نه وه نازل شوی او تحویل یې هم د نبي کریم ﷺ په اشاره باندي شوی دی. نو دلته نسخي د یو حدیث په بل حدیث سره صورت نیولی دی(۲).

د دوی دلایل

اول: ددي خبري چي مشهوره ده چي د قبلي تحویل اولنی نسخه وه، معنی دا ده چي په قرآن کریم سره چي په اسلام کښي اوله نسخه واقع شوې ده هغه همدا ده، داسي یې مطلب نه دی چي د دي څخه پخوا مطلقاً نسخه نه وه واقع شوي.

نه ګورئ چي په نبي کریم ﷺ باندي د معراج په شپه پنځوس لمونځونه فرض شوي وه خو الله ﷻ یې شمېر د پنځوسو څخه پنځو ته راټیټ کړ. ایا دا نسخه نه ده؟.

دوهم: د بیت المقدس څخه کعبې شریفې ته د قبلي تحویل ځکه په خلکو باندي دروند تمام شو

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۸۹

(۲) تفسیر القرطبي ج۲۸ ص۱۵۱

بي دغه تحويل د يهودانو خوښ نه وه او د هر شور ماشور جوړوونکي همدوی وه. اول تحويل خو د هغوی د فکر سره برابر وه.

دريم: د قبلې په تحويل کښې خو مهم مطلب ابتلاء او ازمېښت وه چې يو ځل د کعبې ځخه بيت المقدس ته واړوله شوه ترڅو بني اسماعيل امتحان کړي چې د هغوی قبله کعبه وه. او بل ځل د بيت المقدس څخه کعبې ته ورتاو کړی شوه ترڅو بني اسرائيل پرې وازمويل شي چې قبله يې بيت المقدس وه.

نو په دې نظر کښې دوه امتحانه راځي او په اول کښې يو امتحان تحقق مومي او ښکاره ده چې د دې نظر ګټه زياته ده.

څلورم: نبي کريم ﷺ خو د کعبې په انتظار کښې وه، خو د انتظار روايتونه تر ې په مدينه منوره کښې روايت کړی شوي دي. که په مکه معظمه کښې هم کعبې ته انتظار وی نو څه روايات به ترې هلته هم رانقل شوي وی.

پنځم: ترڅو چې بيت المقدس قبله وه نبي کريم ﷺ د کعبې قبله توب ته په انتظار وه، د سړي ذهن ته ورځي چې ايله په ايله شپاړس يا اوولس مياشتې انتظار به يې ويستلې وي، نو که نسخه بو کرت شي نو بيا خو څه د پاسه څوارلس کاله انتظار کېږي، دومره اوږد انتظار به الله ﷻ په نبي کريم ﷺ باندې نوي تېر کړی.

شپږم: په دې تقدير باندې دا خبره ښه واضحه کېږي چې محمدي (ﷺ) ملت ابراهيمي ﷺ ملت دی چې اول او آخر ورته کعبه شريفه قبله وټاکله شوه، هغسې نه ده لکه چې يهودان يا نصارا يې وايي چې دوی په ابراهيمي ﷺ ملت باندې دي او بس.

يعني په دې نظر باندې د بيت المقدس عارضيتوب د ورايه ښکاري چې صرف څو مياشتې وه او بس. او د عارضي شي دپاره چې څومره لږ موده وي همغومره ورسره ښه مناسبه په نظر راځي.

يادونه

۳۔ په ﴿ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِى كُنتَ عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ ﴾ الآية کښې د ذکر شوو دواړو نظرونو ګنجايش شته دی، دا څکه چې:

الف که د ﴿ ٱلَّتِى كُنتَ عَلَيْهَا ﴾ څخه بيت المقدس مراد شي لکه په ﴿ قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِى كَانُوا۟ عَلَيْهَا ﴾ کښې چې ترې بيت المقدس مرادوو. نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې ای پيغمبره! که څه هم ستا قبله اصلا کعبه شريفه ده چې ته په ابراهيمي ﷺ ملت باندې يې مګر تر اوسه پورې مو ستا قبله خکه بيت المقدس ګرځولې وه چې په خلکو باندې امتحان وکړو چې کله ته خپلې اصلي قبلې (کعبې) ته وراړول کېږې چې ستا متابعت کوي او که نه، که بالفرض تر اوسه پورې درته قبله بيت المقدس نه وی ګرځول شوې او د اولنۍ ورځې څخه مو درته په کعبې باندې امر کړی وی نو نه به د قبلې تحويل وه او نه به د خلکو امتحان.

ب: او که د ﴿ ٱلَّتِي كُنتَ عَلَيۡهَآ ﴾ څخه کعبه شریفه مراده کړی شي. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې ای پیغمبره! ته خو پوهېږې چې ستا اصلي قبله کعبه ده، د همدې کبله دې د هجرت څخه پخوا همغې ته لمونځ کاوه، او د دې کبله چې هغه د ابراهیم ﷺ د ملتیت یو غټ دلیل وه، ته ورباندې خوښ او خوشاله هم وې

په مدینه منوره کښې چې څو میاشتې ستا قبله بیت المقدس وګرځول شوه دا کار عارضي دی او د لاندې دوه امتحانونو دپاره ترسره شوی دی:

اول: تر څو بني اسماعیل امتحان کړو چې د خپلې پلرنۍ قبلې (کعبې) څخه درسره بیت المقدس ته تاوېږي او که نه.

دوهم: تر څو بني اسرائیل امتحان کړو چې کله ته خپلې اصلي قبلې ته بېرته وراړول کېږې او د پلارنۍ قبله (بیت المقدس) پرېږدي دوی درسره اوړي او که نه.

که بالفرض ستا قبله مو په دائمي توګه کعبه شریفه ګرځولې وی او دا تحولات مو پکښې نه وی واقع کړي، نو ذکر شوي دواړه امتحانونه به نه وی ترلاسه شوي.

مونږ ته ستا د زړه میلان معلوم دی چې کعبې شریفې ته ډېر زیات دی، ته خو همدې خبرې ته په تمه ناست یې، چې کله به درته د تحویل امر کېږي، همدومره انتظار دې بس دی، نور دې د زړه مرام حاصلوو خپه کېږه مه.

"وَسَط" څه ته وایي؟

۴ـ "وَسَط" مختار او غوره ته وایي[۱]، چې د [آل عمران: ۱۱۰] ایت کښې په ﴿ خَيۡرَ أُمَّةٍ ﴾ سره تعبیر کړی شوی دی. د "وَسَط" کلمه یا د دې کبله د "بهتر" معنی ورکوي چې د هر شي وسط (منځ) په امن کښې وي خطرات او حوادث اکثره په اطرافو کښې واقع کېږي، او یا د دې کبله چې محمدي (ﷺ) شریعت د افراط او تفریط دواړو په منځکښې دی، نه پکښې د نصاراوو په شان افراط شته چې عیسی ﷺ یې د الوهیت درجې ته رسولی دی، او نه پکښې د یهودو په شان تفریط شته چې د پیغمبرانو په وژلو باندې یې صرفه نه ده کړې.

د دې امت شاهدي په دنیا کښې ده که په آخرت کښې؟

۵ـ علماء کرام په دې موضوع کښې په متعددو ګروپونو وېشلي شوي دي. مثلاً:

الف: خینې مفسرین کرام وایي چې ددې امت شاهدي په نورو خلکو باندې په آخرت کښې تحقق مومي کله چې هغوی منکر شي چې مونږ ته خپلو پیغمبرانو د الله ﷻ احکام نه دي رسولي لکه چې په همدې باره کښې اوږد حدیث د نبي کریم ﷺ څخه روایت شوی دی[۲].

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۲۸۱، المحرر الوجیز ج۲ ص۳
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۰

نو په دې تقدیر باندې د شاهد څخه هغه شاهد مراد دی چې د دعوې د اثبات دپاره شاهدي ورکوي او د نبي کریم ﷺ شاهدي د ترکیب په معنی کېږي، چې په رښتیا ما خپل امت ته رسولې وه او تېرو پیغمبرانو علیهم السلام خپل امتیان د الله ﷻ په احکامو باندې خبر کړي دي، او په تبلیغ کښې یې قصور نه دی کړی، که څه هم د نورو پیغمبرانو په زمانو کښې دوی نه وه پیدا شوي چې هغوی یې په خپلو سترګو باندې لیدلي وی خو دوی زما خبره داسې ګڼلې ده لکه چې په سترګو یې د نورو پیغمبرانو احکام رسونه لیدلي وي او په غوږو یې اورېدلي وي.

ب. ځینې نور مفسرین کرام وایي چې لکه څنګه چې شاهدي ورکوونکي د مدعي سره د دعوې په اثبات کښې کومک کوي همدارنګه محمدي (ﷺ) امت په نورو خلکو باندې د دې کبله شاهدان دي چې هغوی ته امر بالمعروف او نهي عن المنکر کوي چې همدغه شی دوی ته نبي کریم ﷺ ښودلی او ورزده کړی دی[1].

ج. ځینو نور مفسرین کرام وایي چې دلته د شاهد ګرځېدلو معنی دا ده چې د محمدي (ﷺ) امت څخه یوه بانفوذه جامعه جوړه شي ترڅو ټول سیاسي قدرت د همدوی سره وي، نو نور خلک به د دوی د قیادت او څارنې لاندې ژوند کوي چې د دغه قیادت اولنی تیره نبي کریم ﷺ ایښې ده[2].

مونږ ته داسې ښکاري چې ذکر شوي درېواړه تفسیرونه او همداسې نور تفاسیر چې کړی شوي دي څه منافات سره نه لري. هر یوه مفسر د بهتر امت یو مصداق ذکر کړی دی، په دې غوره او عادل امت کښې دا ټولې بهترۍ شته.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: د ﴿ لِنَعْلَمَ ﴾ څخه ظاهراً داسې معنی سړي ته ذهن ته ورځي کومه چې د الله ﷻ د شان سره مناسبه نه ده؛ او دا ځکه چې الله ﷻ خو په هر شي باندې ازلاً او ابداً پوه دی د علم حدوث او نوي حاصلول د ممکناتو کار دی.

مونږ وایو چې: د همدې اشتباه د مخنیوي دپاره مفسرینو کرامو لاندې توجیهات کړي دي:

الف: ځینې مفسرین کرام وایي چې دلته الله ﷻ د دوستانو علم داسې ګڼلی دی لکه خپل علم، که څه هم مونږ ته دغه ډول اطلاق روا نه دی، مګر الله ﷻ د خپلو مخلصو بندګانو پورې مربوط صفت کله خپل ځان ته نسبتوي. لکه چې نبي کریم ﷺ په قدسي حدیث کښې فرمایي چې: «إِنَّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا ابْنَ آدَمَ مَرِضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي» یعني: الله ﷻ به د قیامت په ورځ ووایي چې ای بنیادمه! زه مریض وم، پوښتنه دې زما ونه کړه. بنده به ووایي چې: «يَا رَبِّ كَيْفَ أَعُودُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ» ای ربه! ما به څنګه ستا عیادت کړی وی ته خو رب العالمین یې؟ (مریضي خو د بندګانو

[1] تفسیر القاسمي ج۲ ص۲۸۲
[2] في ظلال القرآن ج۱ ص۱۲۳

د صفاتو څخه ده)، ورنه به روايي چې «أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فُلَانًا مَرِضَ فَلَمْ تَعُدْهُ (الحديث)»[۱] ايا ته نه پوهېدلې چې فلانی مریض وه او تا بې عیادت ونه کړ؟.

نو په دې حدیث کښې بې د بنده مرض د خپل خان مرض ګڼلی دی.

په دې اعتبار سره بې د معنی حاصل داسې کېږي چې ترڅو زمونږ بندګان پوه شي[۲]، چې د قیامت په ورځ بړې شاهدي اداء کړي.

ب د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې دلته علم د "تمیز" په معنی سره دی، لکه چې الله ﷻ فرمايي ﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ [آل عمران ۱۷۹] یعني الله ﷻ داسې نه دی چې مؤمنان په همغه حالت باندې پرېږدي چې تاسو وریاندې یاست ترڅو چې ناپاک د پاک څخه بېل کړي.

نو معنی بې داسې کېږي چې ترڅو مونږ هغه څوک چې د پیغمبر ﷺ متابعت کوي د هغه چا څخه جدا سرو چې هغه بېرته ګرځي[۳].

ج ځینې مفسرین کرام وایي چې بې شکه د الله ﷻ علم ازلي او ابدي دی مګر تعلقات بې حادث دي مثلاً الله ﷻ په ازل کښې عالم وه چې أبو جهل ایمان نه راوړي خو کله چې موجود شو هم الله ﷻ وریاندې عالم وه چې ایمان نه راوړي خو د الله ﷻ علم په ازل کښې په معدوم پورې تعلق نیولی وه او چې أبو جهل موجود شو نو په موجود پورې بې تعلق وموند.

• نه ګورئ چې د الله ﷻ علم د أبو جهل په عدم کښې او د هغه په وجود کښې هیڅ تفاوت نه دی موندلی. محض تعلقات بې تغیر شوي دي چې په اول کښې په معدوم پورې نښتی وه او چې موجود شو په موجود پورې بې تعلق ونیوه.

نو په دې اعتبار سره بې د معنی حاصل داسې کېږي چې: د دې دپاره چې زمونږ علم په موجوده مطیع او عاصي پورې هم تعلق ونیسي لکه څنګه بې چې په معدومانو پورې تعلق نیولی وه، ترڅو هر یوه ته مناسبه جزا ورکړو، الله ﷻ هیڅچا ته په ازلي علم باندې جزا نه ورکوي ترڅو چې هغه شی موجود نه شي[۴].

ځینو نورو مفسرینو کرامو نور جوابونه کړي دي، مګر مونږ ته د ټولو څخه دا ښه ښکاري چې په دغسې مقامونو کښې نه سوال وکړی شي او نه جواب، او نه وریاندې وخت ضائع کړی شي څکه چې د قرآن کریم د مضامینو په بیانولو کښې د بشري محاوراتو دود او دستور د نظره نه دی غورځولی ترڅو بې اعجاز په بهتره طریقه باندې څرګند شي، که بالفرض په خپل بیان کښې بې ناآشنا طریقه غوره کړې وی نو دښمنانو به ویلي چې مونږ څکه د قرآن کریم مقابله نه شو کولی چې

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۸
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۱۳
(۳) الدر المنثور ج۱ ص۳۵۳
(۴) البحر المحیط ج۲ ص۱۶

زمونږ د محاورې په قواعدو باندې برابر نه دی که زمونږ د محاورې په قواعدو ولاړ وی نو تاسو به لېدلی وی چې مونږ یې څنګه مقابله کوله.

په دغسې مقامونو کښې د محاوراتو طریقه مشهوره ده چې وایې دا کار مو خکه وکړ ترڅو مونږ پوه شو چې څوک مو خبره مني او که نه.

د همدې کبله پرې د قرآن کریم د نزول د زمانې کافرانو هیڅ اعتراض ونه کړ چې ایا الله ﷻ اوس څپل علم حاصلوي؟، سره د دې چې هغوی خو اعتراض ته شنه ناست وه.

همدا موضوع د [البقرة:۱۱۵] ایت لاندې ښه شرحه شوې ده، هیله ده هغه یو خل بیا وکتله شي.

"رَءوفٌ رَحِيمٌ" څه معنی؟

۴_ "رَءوفٌ" د "رَأفَةٌ" څخه اخستل شوی دی چې د "رَحْمَة" په معنی سره دی، مګر نظر رحمة ته پکښې مبالغه زیاته ده[1].

نو معنی یې داسې کېږي چې: الله ﷻ په خلکو باندې زښت ډېر نرمي کوونکی او بې اندازې مهربان دی نو باید چې مؤمنان د منافقانو شبهاتو ته هیڅ اعتناء ونه کړي چې د مؤمنانو د بیت المقدس لمونځونه او یا یې پخوانی ایمان ضائع شو باید چې اوس د سره بیا ایمان راوړي؛ دا خکه چې د اعمالو او یا د ایمان ضائع کول د رؤفیت او رحیمیت سره بالکل منافي کار دی.

﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾﴾

[۱۴۴] بې شکه مونږ ستا بیا بیا مخ اړول اسمان طرف (وحي) ته ګورو.

نو ژر دی چې هغې قبلې ته به دې ورتاو کړو چې ستا خوښه ده (زړه دې غواړي).

نو خپل مخ دې د المسجد الحرام طرف (جهت) ته ورتاو کړه، او هر چرته چې تاسو یاست نو مخونه مو هغه طرف ته ورتاو کړئ.

او بې شکه هغه کسان چې هغوی ته کتاب ورکړې شوی دی، دوی ښه پوهېږي چې دا (تحویل) د دوی د رب ﷻ له خوا څخه حق دی.

او الله ﷻ د هغه شي څخه چې دوی یې کوي ناخبره نه دی.

د مطلب خلاصه

د قبلې په باره کښې چې د پخوانیو ایتونو څخه د اشارې په توګه څه معلومېده هغه په دې ایت کښې په صراحت سره ذکر شوه، چې لنډیز یې دا دی:

[1] لسان العرب ج۹ ص۱۱۲

مشغول (۲) اې پیغمبره! موږ ستا بیا بیا اسمان ته مخ اړول ګورو چې، ستاسو په تمه یې چې کله به راوړاندې د قبلې د تحویل امر وکړی شي، زر دی چې دا مراد به دې حاصل کړو

مو هغې قبلې ته چې ورته په انتظار یې، مخ ورتاو کړه چې، د المسجد الحرام په داخل کښې واقع ده. دا کار نه یوازې ما پورې خاص دی او نه د یوې زمانې، یا یو ځای پورې اختصاص لري بلکې ته او ستا امت به هره زمانه او هر ځای کښې چې، یاست همدغې قبلې ته په لمانځه کښې مخ وراړوئ

د دښمنانو اعتراضونو ته هیڅ التفات مه کوئ او مه یې چورت خرابوئ، هغوی ټول د عناد د کبله داغه او دغه کوي، خصوصاً اهل الکتاب خو یې په حقیت باندې ښه پوهېږي چې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ اصلي قبله کعبه شریفه ده باید چې د دوی دپاره د قبلې تحویل د ایمان راوړلو باعث ګرځېدلی وی او یوه شوې دی چې، نه په حقه پیغمبر یې، خو چې اوس هم درسره دښمني کوي نو الله ﷻ ته یې ټوله کړنلاره معلومه ده او ترې غافل نه دی، سمدستي چې ورته جزا نه ورکوي او د څه وخته پورې یې ټالوي دا د څه حکمت غوښتنه ده، او که نه نو دوی في الحال هم د جزا لیاقت لري

یا په بل عبارت ته خپله وظیفه وړاندې بوځه، په عنادیانو باندې خپل وخت مه ضائع کوه، زه پوهېږم او هغوی

توضیحات

۱ـ د بیت المقدس څخه د قبلې په تحویل کښې زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې موږ د خو احادیثو په ذکر سره دلته اکتفاء کوو. هغه دا چې

الف نبي کریم ﷺ د هجرت څخه وروسته په مدینه منوره کښې شپاړس (۱۶) یا اولس (۱۷) میاشتې بیت المقدس ته لمونځ کاوه خو په تمه وه چې کعبه شریفه یې قبله وګرځوله شي، نو بیا ذکر شوی ایت نازل کړی شو «فَتَوَجَّهَ إِلَى الْقِبْلَةِ»[۱] یعني: نو موجوده قبلې (کعبه) ته یې مخ واړاوه.

ب کله چې د بیت المقدس څخه قبله کعبې ته تحویل شوه نو یوه صحابي داسې یوه قوم ته پرې خبر ورکړ کوم چې په لمانځه باندې ولاړ وه «فَانْحَرَفُوا إِلَى الْكَعْبَةِ»[۲] یعني: دغه قوم په عین لمانځه کښې کعبې شریفې ته تاو شو.

ج خینې صحابه کرام ﷺ د قباء په جومات کښې د سهار په لمانځه باندې ولاړ وه نو د قبلې په تحویل باندې خبر کړی شوه نو سمدستي یې د شام څخه کعبې شریفې ته مخونه واړول[۳].

د البراء ﷺ وایي چې: «أَوَّلُ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةُ الْعَصْرِ»[۴] یعني: نبي کریم ﷺ اولنی لمونځ چې کعبې ته اداء کړ د مازیګر لمونځ وه.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۵۷
(۲) سنن النسائي ج۱ ص ۱۲۲
(۳) صحیح مسلم ج۱ ص ۲۰۰؛ موطا الامام مالک ص۱۱۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۴۵۱
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص ۱۰

۸: یوه صحابي ۵۰. د نبي کریم ﷺ سره د مازیگر لمونځ کعبې ته اداء کړی وه، بیا په څو لمونځ کوونکو باندې تېرېده چې بیت المقدس ته په لمانځه باندې د رکوع په حال کښې وه نو د قبلې په تحویل باندې یې خبر ورکړ «فَانْحَرَفُوا وَهُمْ رُكُوعٌ»[1] یعنې: نو هغوی سمدستي کعبې ته ورتاو شوه حال دا چې د رکوع په حالت کښې یې قرار درلود.

تبصره

۲ـ د ښه وضاحت دپاره مونږ یوه تبصره وړاندې کوو، هغه دا چې:

الف. د اکثرو علماوو کرامو نظر دا دی چې د قبلې د تحویل ایت په نبي کریم ﷺ باندې د لمانځه په حالت کښې نه دی نازل شوی بلکې د لمانځه څخه دباندې پرې نازل شوی دی[2].

ب. خینې علماء کرام وایي چې نبي کریم ﷺ د بني سلمه وو په قبیله کښې د ماسپښین په لمانځه باندې ولاړ وه چې امر ورباندې وشو چې د کعبې شریفې طرف ته مخ واړوه نو په عین لمانځه کښې یې د بیت المقدس څخه کعبې شریفې طرف ته مخ ورتاو کړه چې شا ته صفونه یې هم په همدې دول باندې ورتاو شوه تردې چې ښځې د سړیو په ځای ودرېدې او سړیو د ښځو په ځای قرار ونیوه (د اولنیو صفونو ځای وروستنیو صفونو ونیوه)، نو نیمایي لمونځ یې بیت المقدس ته اداء کړ او نیمایي کعبې شریفې ته[3].

مگر سمه خبره دا ده چې ذکر شوی لمونځ په ذکرې شوې قبیله کښې په ذکر شوي کیفیت سره اداء کړی شوی دی د همدې کبله دغه جومات د ذو القبلتین په نامه یادېږي، خو نبي کریم ﷺ پکښې امام نه وه بلکې دغه لمونځ د کوم صحابي ﷺ په امامت اداء کړی شوی وه[4].

ج: که څه هم د خینو علماوو په نظر ذکر شوی لمونځ په ذکر شوي کیفیت سره په بني حارثه وو کښې اداء کړی شوی دی[5] مگر څه لرې نه ده چې د ذکر شوي جومات په شاوخوا کښې به خینې کورونه د بني حارثه وو هم مېشت وه، نو چا به د یوې قبیلې نوم اخستی وي او چا د بلې.

د. خینې علماء کرام وایي چې نبي کریم ﷺ کعبې شریفې ته د قبلې د تحویل په بنیاد په اول خل د ماسپښین لمونځ اداء کړی دی[6]، خو صحیح خبره دا ده چې اولنی لمونځ یې د مازیگر لمونځ وه[7].

اوس زړونه سخت شوي دي

۳ـ عجیبه ده چې صحابه کرام ﷺ د احکامو په تعمیل کښې څومره زیات گړندي او چوست وه؟!

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۵
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۴۹
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۲۵
(۴) روح المعاني ج۲ ص۹
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۹۳
(۶) الدر المنثور ج۱ ص۳۵۴، المحرر الوجیز ج۲ ص۱۰
(۷) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۴۹

او زړونه يې څومره نرم وه؟!، او د دې زمانې د خلکو زړونه څومره کلک او سخت دي او د احکامو په تعمیل کښې څومره سست او لټان دي؟!. د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه مثالونه ولولئ:

الف: د بني سلمه وو صحابه وو کرامو ﷺ د قبلې د تحویل حکم په عین لمانځه کښې تعمیل کړ او د لمانځه د فراغت پورې يې ټال نه کړ.

ب: يوه ورځ نبي کريم ﷺ د يوه صحابي ﷺ په دروازه کښې ودرېد او غږ يې ورته وکړ (حال دا چې نوموړی صحابي ﷺ د خپلې مېرمنې سره په جنسي ارتباط اخته وه)، نو نوموړی سمدستي د کوره په داسې کیفیت سره رابهر شو چې لنګ يې په پښو کښې تاوېده او په څمکه يې راښکوده، کله چې نبي کريم ﷺ وليد نو ويې فرمايل چې: «أَعْجَلْنَا الرَّجُلَ»[1] يعنې په سړي باندې مو ګړندیتوب تحمیل کړ (چې خپل کار يې نیمګړی پرېښود).

همدغه مضمون ته د [الحديد: ١٦] ایت کښې اشاره شوې ده نو هیله ده چې هلته یو خل مراجعه وکړی شي او د زړونو د سختوالي اندازه واخستله شي.

د قبلې تحویل ته انتظار

۴ـ نبي کريم ﷺ د قبلې بدلون ته څکه په انتظار وو چې:

الف: بیت المقدس ته په لمانځه باندې خو د بني اسرائیلو د زړونو تألف لاس ته ورنغی او په عناد کښې لاپسې وړاندې لاړه، نو امکان لري چې په ذهن کښې به يې تېرېدله چې که قبله کعبې شریفې ته ورتاو کړی شي. نو د عربو د ایمان راوړلو سبب خو به شي، دوی به د بني اسرائیلو د پروپاګند د کبله ایمان نه راوړي که دا مانع لرې شي بنه به وي.

ب: څرنګه چې نبي کريم ﷺ اعلان کاوه چې په ابراهیمي (ﷺ) ملت باندې همدا مونږ یو او بس نو غوښتنا يې چې ابراهیمي قبلې ته ورتاو شي ترڅو د همدې مطلب دپاره سند په لاس کښې ولري.

ج: دا هم څه لرې نه ده چې د الله ﷻ د پلوه ورسره وعده کړه شوې وي او د همدغې وعدې په اثر يې ورته تمه زیاته شوې وي چې کله به دغه وعده پوره کیږي.

که څه هم نبي کريم ﷺ د قبلې بدلون ته ډېره تلوسه وه او د مبارک زړه څخه يې هیڅکله نه وتله، مګر د کمال آدب د کبله يې په مبارکه خوله باندې نه غوښتله ترڅو يې د آدب په کمال کښې څه نقصان واقع نشي.

اسمان ته کتل

۵ـ په خلکو کښې عادت دی چې د کوم یو شي اسباب موجود نه وي نو وايي چې ته غواړې چې د اسمان څخه درباندې راولوېږي، نو څرنګه چې د قبلې بدلون د وحې پورې مربوط وه او وحې غیبي شی دی په اسبابو پورې اړه نه لري. نو څکه د نبي کريم ﷺ انتظار دکنايې په توګه داسې

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۹۴

بېير کړی شو لکه چې بیا-بیا یې اسمان ته کتل، او که حقیقة یې اسمان ته کتلې وي هم څه لرې خبره نه ده، ځکه چې کله سړی یو شي ته ډېر په تمه وي نو ښکته پورته ګوري.

سوال جواب

؟ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې خو ورته امر کړی شوی دی چې د المسجد الحرام شطر ته مخ واړوئ او د ﴿ شَطْرَ ﴾ کلمه ځنډې ته وایي[1]، نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: د لمانځه قبله د المسجد الحرام یوه څنډه ده؛ د کعبې شریفې د قبله توب ذکر خو پکښې نشته؟.

مونږ وایو چې: د ټولو مفسرینو کرامو په اتفاق سره دلته د شطر څخه طرف او جهت (لوری) مراد دی، او همدارنګه ټول متفق دي چې په هغه سړي باندې کعبې شریفې ته مخ کول فرض دي کوم چې کعبه ګوري حتی که عین کعبې ته یې مخ نه کړ نو لمونځ یې نه کېږي[2].

نو معلومه شوه چې په پورتني ایت شریف کښې د کعبې شریفې قبله ګرځول مطلب دی، مګر څرنګه چې آیت په مدینه منوره کښې نازل شوی دی نو د کعبې په عوض باندې د شطر (جهت) کلمه نازله کړی شوه، تر څو د اول وخت څخه څرګنده شي چې په اطرافیانو باندې د کعبې طرف ته مخ اړول فرض دي، نه عین کعبې ته؛ په دین کښې اساني ده، تنګي پکښې نشته، ﴿ هُوَ ٱجْتَبَىٰكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ۚ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ [الحج:۷۸] یعنې: الله ﷻ تاسو غوره ګرځولي یاست او په دین کښې یې درباندې داسې حرج نه دی ایښی (چې ستاسو د توان څخه بهر وي) دا ملت مو د خپل پلار ابراهیم ﷺ ملت دی.

که څه هم دغه مطلب د "المسجد الحرام" د کلمې څخه پرته هم اداء کېدلی شو چې "شَطْرَ الْكَعْبَةِ" نازل کړی شوی وی، مګر دغسې نازل نه کړی شو او د ﴿ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ کلمه ورسره زیاته کړی شوه، ترڅو د کعبې په قبله توب باندې بنه تاکید راشي، یعني کعبه به ولې قبله نه وي چې چارچاپېر شاوخوا یې حرم ګرځولی شوی دی چې د هغې جملې څخه المسجد الحرام هم دی کوم چې د کعبې څخه راتاو دی.

علاوه په دې، امکان لري چې المسجد الحرام ورسره ځکه نازل کړی شوی وي چې مونږ ته قبله بنه مشخصه کړي. دا ځکه چې یوازې د کعبې شریفې تیږې او ختې قبله نه ده، حتی که څوک یې بالفرض بل ځای ته انتقال کړي او هلته ترې کوټه جوړه کړي نو هغه قبله نه ګڼله کېږي.

که د فعلي تعمیري موادو په عوض په نورو تیږو او خاورو باندې په همدې ځای کښې جوړه کړی شي نو هغه قبله ګڼله کېږي.

او که بالفرض ـ العیاذ بالله ـ هیڅ کوټه نه وی هم همغه مقام چې المسجد الحرام ترې راتاو دی د

[1] تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۵۹؛ تفسیر المنار ج۲ ص۱۵
[2] روح المعاني ج۲ ص۹. حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۵۵

کعبه شریفه داسې کوټه ده چې تاداوونه یې د اوومې ځمکې څخه راپورته شوي دي او بام یې عرش العظیم ته رسېدلی دی.
مسلمانانو دپاره قبله ده، نه به وایې چې
لنډه دا چې: د کعبې شریفې د دیوالونو او نورو اجزاوو بدلون ممکن دی، اما د حرم شریف یعنې د هغه د جملې څخه المسجد الحرام هم دی) بدلون ممکن نه دی، نو که المسجد الحرام ورسره نه وی ذکر شوی، د قبلې په تشخیص کښې دومره وضاحت نه حاصلېده لکه په ذکر سره یې چې حاصل شوی دی، والله ﷻ أعلم.

کعبې ته کتل هم عبادت دی

۷ـ بیت الله شریف ته چې سړی محض ګوري دا کتل هم الله ﷻ په عبادت کښې حسابوي او د لمانځه غوندې پرې ثواب ورکوي[۱]. نو زیارت کوونکو ته په کار دي چې د المسجد الحرام په داخل کښې د کیناستلو دپاره داسې ځای غوره کړي چې کعبه شریفه ورته ښکاري ترڅو ورته د کتلو عبادت هم حاصل کړی شي.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: أهل الکتاب په څه دلیل باندې پوه وه چې د قبلې تحویل حق دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ﴾.

مونږ وایو چې:

الف: دوی ته په خپلو کتابونو کښې معلومه وه چې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ اصلي قبله کعبه شریفه ده او د څه وخت دپاره به بیت المقدس هم خپله قبله وګرځوي، نو کله چې د قبلې تحویل واقع شو نو د هغوی علم لا پسې زیات شو چې نبي کریم ﷺ په حقه پیغمبر دی، خو افسوس چې د خپل علم په مقتضی یې عمل ونه کړ.

ب: څرنګه چې د نبي کریم ﷺ رسالت هغوی ته په معجزاتو سره پوره څرګند وه نو هغوی پوهېدل چې پیغمبر ﷺ دروغ نه وایي د قبلې تحویل حق دی، خو خپل ځانونه یې ګونګان واچول چې مونږ ته هیڅ معلوم نه دي.

ج: هغوی ته معلومه وه چې الله ﷻ په فرعي احکامو کښې د خلکو د مصالحو دپاره نسخه واقع کوي، خو په دې خبره باندې یې خوله پټه کړې وه، او ویلې به یې چې په اسماني شرائعو کښې نسخه نه شته.

یادونه

۹ـ که څه هم دا امر ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ ﴾ د نبي کریم ﷺ ټول امت ته شامل دی مګر د دوهم ځل دپاره دوی په ﴿ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ ﴾ کښې خکه مامور شوه چې:

---

[۱] تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۶۰

الف: د قبلې تحویل خو د ېر عظیم الشان شی وه نو په ضمني امر سره یې اکتفاء ونه کړه او په صراحت سره ټول امت مکلف وګرځول شو.
ب: د دې دپاره په صراحت سره مخاطب کړی شوه چې د دوی اطمنان ښه حاصل شي چې د دغه حکم په نبي کریم ﷺ پورې مختص نه دی او هم ورته د الله ﷻ په خطاب سره اعزاز او اکرام په نصیبب شي.
ج: ترڅو چې د منافقانو او شیطانانو د شبهاتو د اچولو مخه په ښه توګه ونیوله شي چې په دې حکم کښې خو تاسو نه یاست مخاطب کړی شوي تاسو ولې کعبې ته مخونه ورتاوه وئ.

﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَا أَنتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُم بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾﴾

[۱۴۵] او که چرته هغو کسانو ته چې هغوی ته کتاب ورکړی شوی دی، هره یوه معجزه او دلیل وروړې هم ستا د قبلې (کعبې) متابعت به ونه کړي.
او نه د دوی د قبلې متابعت کوونکی نه یې. او هغوی هم څینې د څینو نورو د قبلې متابعت کوونکي نه دي. او که ته چېرې د دوی د خواهشاتو متابعت د هغه څخه وروسته وکړې چې تاته د علم څه برخه درغلې ده (نو) بې شکه ته به په دغه وخت کښې ضرور د ظالمانو څخه اوسې.
[۱۴۶] هغه کسان کومو ته چې مونږ کتاب ورکړی دی هغه (محمد ﷺ) داسې پېژني لکه چې خپل زامن پېژني او بې شکه د دوی یوه ډله ضرور حق پټوي، حال دا دی چې دوی پرې پوهېږي.
[۱۴۷] هر یو حق د جانب د رب ستا څخه دی، نو خامخا د شک کوونکو څخه مه کېږه.

د مطلب خلاصه

د قبلې د تحویل په باره کښې د پورتنیو ایتونو څخه لاندې مطالب معلومېږي:
۱ـ کله چې د یوې موضوع په ثبوت باندې پوره کلک دلایل تېر کړی شي خو سره د هغه مدعي او مقابل طرف ورته التفات ونه کړي نو سړي ته لږ څه خپګان پېښېږي.
نو څه لږ نه ده چې په نبي کریم ﷺ باندې به د کافرانو د لجاجت (ضد) د امله خپګان پرېوتلی وي نو د تسلی دپاره ورته الله ﷻ واضحه کړه چې دوی د خپل زیل څخه لاس نه اخلي او همغسې دریسې پروپاګند کوي د دې باعث یوازې عناد او حسد دی، نه د دلایلو کمزوري. بالفرض که د دنیا هر یو دلیل او برهان ورته بېل بېل راوړي او د دوی هره یوه فرمایشي غوښتنه ورته په عملکښې کېږدې هم ستا د قبلې متابعت به ونه کړي.
۲ـ ای پیغمبره! نظر هغو دلایلو ته چې ستا په باره کښې د اهل الکتابو سره شته تا داسې پېژني

لکه څېل زامن چې پېژني، نو د نه متابعت وجه يې دا هم نه ده چې دوی دې د پیغمبر په صفت نه پېژني. نورو معجزاتو ته ضرورت دی چې د دوی علم پرې حاصل شي.

او دا څکه چې هغه څوک چې د نه منلو وجه یې شبهه وي د هغه قانع کول اسان دي، په دلايلو سره يې قناعت حاصلېدلی شي چې شبهات يې رفعه شي، مګر هغه څوک چې عنادي وي هغه ته دلايل او معجزات هیڅ فائده نه کوي او بلکې عناد يې پرې لا اضافه کېږي.

۳ـ يهودانو نبي کریم ﷺ ته تمه ورکوله چې که يو ځل بيا بيت المقدس ته لمونځ وکړې نو موږ به درباندې ایمان راوړو او خبره به دې ومنو[1]، نو الله ﷻ يې دغه خبره په لاندې وجو سره رده کړه.

الف: دوی دروغ وايي، که بالفرض ته بيت المقدس ته بېرته وروګرځې او هره يوه غوښتنه يې پوره کړې هم دوی به ايمان رانه وړي، دوی عناديان دي، عنادي سړي ته دلايل څه ګټه نه کوي.

ب: ای پيغمبره! ته اوس اصلي قبلې ته ورواوښتې، تر اوسه پورې چې دې بيت المقدس ته لمونځ کاوه هغه د حه ـــالحو په خاطر وه، نور نو کعبه شريفه ستا دائمي قبله شوه، لکه څنګه چې ته آخر الزمان پيغمبر يې، همدارنګه دې قبله هم آخرنۍ قبله ده، نو د يهودانو تمه بې خايه ده چې ته به بېرته هلته ورتاو شې.

ج: څرنګه چې يهود او نصارا يوه ډله د بلې ډلې قبلې ته مخ نه اړوي او ورځخه نفرت لري، نو نه به څنګه دوی خوشاله کړی شې، که د هر يوه قبلې ته بالفرض مخ ورتاو کړې، بله ډله به خپه وي او دواړو قبلو ته خو مخ نه شې ورتاوه ولی.

څکه چې بيت المقدس د مدينې منورې تقريبًا په شمال کښې پروت دی چې د يهودو قبله ده، څوک چې بيت المقدس ته مخ کړي ضرور به يې مشرق (چې د نصاراوو قبله ده) ښي طرف ته واقع کېږي، دواړو قبلو ته مخ کول په هغه وخت کښې ممکن وه چې دواړه د مدينې منورې په يو سمت کښې واقع وی.

د: کله چې هغوی په منسوخه او باطله قبله باندې کلک دي چې هيڅ برهان او دليل ورسره نشته نو تاسو به ولې په خپله حقه قبله (کعبه) باندې کلک نه اوسئ چې د حقيت دلايل يې هم لرئ، نو په کار دي چې د بېرته تاوېدلو تمه ستا څخه ونه کړي او نه ته د هغوی څخه د ايمان راوړلو تمه وکړې.

ه: يهودانو ته وروښودله شوه چې نبي کريم ﷺ په اسلامي احکامو کښې د خپله خانه څه نه شي تبديله کړې وی، بلکې د الله ﷻ امر ته منتظر دی، که د ده خپله خوښه وی نو قبله به يې لا ډېره پخوا شمېرل شوی وی.، که بالفرض د الله ﷻ د حکم څخه يې مخالفت کړی وی نو د ظالمانو څخه به شمېرل شوی وی.

توضيحات

۱ـ که څه هم د يهودو او نصاراوو دواړو ډلو اصلي قبله په بيت المقدس کښې هغه تيږه ده چې

---

[1] حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج ۱ ص ۴۵۶

بي کریم ﷺ ورپورې د معراج په شپه براق تړلی وه چې ټولو پیغمبرانو علیهم‌السلام ته يې امامت کاوه[۱].

نو نصاراوو د خانو دپاره لمر خاته طرف قبله ټاکلې وه او دلیل يې دا نیولی وه چې په عیسی علیه‌السلام پاندې په شرقي طرف کښې بي بي مریم امیدواره شوې وه. الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِذِ ٱنتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴾ [مریم: ۱۶] یعني: کله چې (مریم) شرقي ځای ته د خلکو څخه په څنګه شوه.

یهودانو د خانونو دپاره صندوق السکینه، چې د [البقرة:۲۴۸] ایت لاندې يې بیان راځي، د قبلې په صفت ګرځولی وه چې هغه به يې په ـ . ذکره شوې تیرې باندې ایښوده خو کله چې ترې صندوق ضائع شو نو بیا يې نومورې تیږه د قبلې په صفت باندې د مجبورۍ د کبله ومنله[۲].

د معقول تشبیه د محسوس سره

۲ـ د عربي ژبې په محاوره کښې دا خبره پوره مشهوره ده چې ډېر څرګند شیان د زامنو سره تشبیه کوي[۳].

په همدې اساس الله ﷻ د أهل الکتابو علم او معرفت چې د نبي کریم ﷺ په باره کښې يې درلوده دغوی د زامنو سره تشبیه کړ. دوی د لاندې وجو د کبله نبي کریم ﷺ پېژاند چې په حقه پیغمبر دی:

الف: ددوی په کتاب کښې داسې نښې او علامې نازلې شوې وې چې هغه ټولې په نبي کریم ﷺ باندې تطبیق وې. الله ﷻ فرمايي: ﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِيَّ ٱلْأُمِّيَّ ٱلَّذِي يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ ﴾ [الأعراف:۱۵۷] یعني: هغه کسان چې د هغه لیږلي شوي نالوستي پیغمبر متابعت کوي کوم چې په خپل نزد باندې يې لیکل شوی مومي هم په تورات کښې او هم په انجیل کښې.

ب: د نبي کریم ﷺ څخه يې علاوه په قرآن کریم باندې چې لویه دائمي معجزه ده، نور خوارق او معجزات هم لیدل چې ښه باور يې پرې راته چې په حقه پیغمبر دی.

ج: که بالفرض دوی نه پېژاندلی نو د قرآن کریم خبره به يې رده کړې وی چې مونږ خو يې نه پېژنو، حال دا چې د نومورې ایت د نزول په وخت کښې ټول ساکت شوه.

د: مګر هغه چا دغه سکوت مات کړ کوم چې د همدوی د ډلې څخه وه او په ایمان باندې مشرف شوی وه، او د قرآن کریم خبره يې تائید او تصدیق کړه. د همدې جملې څخه عبد الله بن سلام رضی الله عنه هم وه، کله چې ترې عمر بن الخطاب رضی الله عنه پوښتنه وکړه، په جواب کښې يې ویلې چې: «يَا عُمَرُ! لَقَدْ عَرَفْتُهُ حِينَ رَأَيْتُهُ كَمَا عَرَفْتُ ابْنِي، وَمَعْرِفَتِي بِمُحَمَّدٍ ﷺ أَشَدُّ مِنْ مَعْرِفَتِي بِابْنِي» اي عمره! کله مې چې ولید داسې مې وپېژاند لکه خپل زوی چې پېژنم، بلکې د محمد ﷺ پېژاندنه مې لا ډېره قوي ده.

عمر رضی الله عنه وویلې چې دا څنګه؟ هغه وویلې چې: «أَشْهَدُ أَنَّهُ رَسُولٌ حَقٌّ مِنَ اللهِ تَعَالَى، وَقَدْ نَعَتَهُ اللهُ فِي

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد ج ص: تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۶
(۲) تفسیر القاسمي ج۲ ص۳۰۲
(۳) في ظلال القرآن ج۱ ص۱۳۶

«کِتَابَنَا، وَلَا أَدْرِيْ مَا تَصْنَعُ النِّسَاءُ»[۱] زه شاهدي وایم چې دا په حقه د الله ﷻ د پلوه رالېږلی شوی دی او زمونږ په کتاب کښې یې هم د ده صفات بیان کړي دي، مګر په دې نه پوهېږم چې ښځې څه کړي یعنې که بالفرض زما ښځې خیانت کړی وي نو بیا به زما زوی نه وي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: کله چې د اهل الکتابو علم د نبي کریم ﷺ په باره کښې دومره قوي وه، نو باید چې د نفس سره یې تشبیه ورکړه شوې وی چې داسې یې پېژني لکه ځانونه چې پېژني؟

مونږ وایو چې: ځکه یې داسې ونه کړه _والله ﷻ أعلم_ چې په خپنو وختونو کښې سړی خپل ځان نه پېژني، لکه د ماشوموالي په وخت کښې. اما د زامنو په باره کښې دغسې وخت متصور نه دی ځکه چې د زامنو پلاران خو به ضرور بالغان وي.

یادونه

په یاد ولرئ! چې علم په دوه ډوله دی: یوه ته تصور وایي او بل ته تصدیق.

تصور د هغه علم نوم دی چې یو شی محض وپېژاندل شي او نور څه حکم ورباندې ونه کړی شي.

او تصدیق هغه علم ته وایي چې برسېره په پېژندلو په هماغه پېژندل شوي شي باندې څه حکم هم وکړی شي، لکه چې مؤمنان وایي نبي کریم ﷺ په حقه د الله ﷻ لېږلی شوی بنده دی.

أهل الکتابو نبي کریم ﷺ د تصور په علم باندې پېژانده او د تصدیق مرتبې ته نه وه رسیدلي چې د پیغمبرۍ تصدیق یې هم کړی وی. نو ځکه دوی مؤمنان ونه ګڼل شوه.

لنډه دا چې محض تصوري علم ته ایمان نه شي ویلی ترڅو چې ورسره تصدیق نه وي. د هغوی د علم سره تصدیق نه وه که تصدیق ورسره وی نو ضرور به یې ددوی په کړنلاره باندې څه تاثیر کړی وی او ددوی کړه وړه به یې لږ څه کنترول کړي وی، افسوس چې د تصدیق څخه بې برخې پاتې شوه.

د شک کوونکو څخه مه کېږه

۴_ باید چې د ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴾ څخه د چا په ذهن کښې دا خبره ونه ګرځي _العیاذ بالله_ چې نبي کریم ﷺ د قبلې په حقیت کښې څه شک درلود. دا ځکه چې:

الف: په دې مقام کښې د نهي څخه په تعریضي توګه دې ته اشاره ده چې اهل الکتاب شک کوونکي دي که ته هر څه وکړې د شک څخه به یې وانه روې. دا یې مطلب نه دی چې ته شک کوونکی یې، شک دې لرې کړه.

ب: دلته که څه هم خطاب نبي کریم ﷺ ته دی مګر مطلب پکښې ټول امت دی چې د قبلې په تحویل کښې د انسي او جني شیطانانو شک اچولو ته التفات ونه کړي.

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۲۶

ځ دېته هم اشاره ده چې د قبلې په تحویل باندې عقیده کول دومره مهم دي که بالفرض المحال نبي کریم ﷺ پکښې څه تردد وکړي، نو دی به هم د ممترینو څخه وشمېرل شي، پاتې خو لا نور امت. د په دې تولو باندې د پاسه د یو شي څخه منعه کول دا معنی نه ده چې هغه شی به د منعه کړی شوي په امکان کښې وي او د دې خطر به موجود وي چې چرته ورباندې مبتلی نه شي بلکې په دغسې مواردو کښې چې د وقوع امکان یې هم نه وي نهي واردېږي او مطلوب پکښې زیات تاکیدېږي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿وَلَقَدْ أُوحِىَ إِلَيْكَ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَـٰسِرِينَ﴾ [الزمر:۶۵] یعنې او بې شکه تا ته هم وحې شوې ده او هغو کسانو ته هم چې ستا څخه پخوا وه (د دې خبرې که بالفرض) ته چېرې د الله ﷻ سره په شرک باندې قائل شې نو خامخا عمل به دې ضائع شي او د زیانکارانو څخه به شې.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې د قبلې په تحویل باندې خو یوازې أهل الکتابو اعتراضونه نه وه کړي بلکې مشرکان او منافقان هم پکښې اخته وه، نو په دې کښې څه حکمت دی چې د اعتراضاتو په جوابولو کښې د هغوی نومونه وانخستل شوه؟

مونږ وایو دا خکه چې:

الف: د اعتراضاتو اصلي منشأ همدوی وه، خکه چې د دوی قبله پرېښودله شوې وه او نورو ورسره پکښې همکاري کوله.

ب: د اهل الکتابو اعتراضاتو څه اهمیت درلود خکه چې دوی ته د وخت تولو کافرانو د ملایانو په نظر کتل، دوی به هم خپل اعتراضات د خلکو د غولونې دپاره وحې ته نسبتول، نو خلک یې نسبتاً اسان غولولی شوه، نو کله چې د دوی اعتراضات جواب کړی شوه نو د نورو خو په طریق اولی سره جواب کړی شوي وګرځېده.

﴿وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا ۖ فَٱسْتَبِقُوا۟ ٱلْخَيْرَٰتِ ۚ أَيْنَ مَا تَكُونُوا۟ يَأْتِ بِكُمُ ٱللَّهُ جَمِيعًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝١٤٨﴾

[۱۴۸] او د هر چا دپاره د مخ اړولو ځای شته چې همغه ته د خپل مخ وراړونکي دی، نو (بحث پکښې مه کوئ) نېکیو ته وروړاندې شئ، په هر ځای کښې چې یاست الله ﷻ به مو تول (د قیامت حساب کتاب ته) راولي. بې شکه (لکه څنګه چې) الله ﷻ (د قبلې په تبدیل باندې قدرت لري) همدارنګه په هر شي باندې د قدرت والا دی.

د مطلب خلاصه

په تېرو شوو ایتونو کښې د شبه کوونکو شبهاتو ته شافي جوابونه ویل شوي وه، په دې ایت

شریف کښې مسلمانان هڅول کېږي چې معاندین عناد نیولي دي، د عناد څخه لاس نه اخلي، نو ښه دا ده چې په همدومره دلایلو باندې چې مخکښې تېر شوه اکتفاء وکړي او نور د هغوی په خبرو باندې خپل وخت ضائع نه کړي. چې لنډیز یې دا دی:

هره یوه طائفه د خپل خان دپاره یوه خاصه قبله لري چې همغې ته خپل مخونه وراړوي تاسو هم د محمدي (ﷺ) شریعت پیروان یاست، یوه خاصه طائفه یاست نو تاسو ته هم په کار ده چې خاصه قبله او سنبول ولرئ، په همدې منظور مو درته کعبه د قبلې او سنبول په حیث وټاکله.

ستاسو او د نورو طوائفو دومره فرق دی چې تاسو ته الله ﷻ سنبول تعین کړ چې د الله ﷻ بندګان یاست، نو په دې شکر وکړئ او د الله ﷻ احسان ومنئ، او هغوی چې د خپلو خواهشاتو بندګي کوي هغوی خپلو خپلو خانو ته پخپله سنبولونه ټاکلي دي.

لکه څنګه چې نورې طائفې کله-کله خپل سنبولونه بدلوي او څوک ورباندې اعتراض نه کوي، نو ستاسو په سنبول بدلوني باندې (چې الله ﷻ د بیت المقدس څخه کعبې شریفې ته ورتبدیل کړ) هم باید څوک اعتراض ونه کړي.

د هر مسلک سنبول اصلي رکن نه وي بلکې محض د معرفت او پېژندنې نښان وي، د همدې کبله په اسماني ادیانو کښې قبلې بدلون رابدلون موندلی دی چې د بني اسرائیلو پیغمبرانو ته بیت المقدس ښودل شوی وه او ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ ته کعبه تعینه شوې وه، او محمد ﷺ ته -چې جامع الکمالات دی- یو خل د دواړو قبلو افتخار ورپه برخه شو او بیا ورته د قیامت تر ورځې پورې په دائمي توګه کعبه شریفه سنبول او قبله وټاکله شوه.

نو نور پکښې سر مه خوږوئ او بحث پکښې مه کوئ، باید چې هغو قوانینو او احکامو ته متوجه شئ چې د سنبول د سوري لاندې اجراء کېږي چې هغه د اسلام ټول احکام او یا د دنیا او آخرت ټولې ښېګنې دي.

په دې کښې مخ په وړاندې قدم واخلئ او په عملي میدان کښې یې پیاده کړئ. څکه چې تاسو نه ډېر لوی حساب او کتاب په مخکښې پروت دی د هغه دپاره تیاری ونیسئ په دنیا کښې چې هرڅومره خلکو د یو سنبول لاندې ژوند کړی وي د قیامت په ورځ به د همغه سنبول لاندې یو خل راغونډېږي. تاسو او ستاسو دښمنان به هم په هر خای او په هره زمانه کښې چې یاست یو خل د قیامت په ورځ راغونډ کړی شئ چې هر چا ته به د هغه د کړو وړو مطابق جزا ورکړی شي.

لکه چې الله ﷻ په ټوله دنیا کښې په خپل اختیار سره تصرفات کوي او تغیر او تبدیل پکښې واقع کوي، همدارنګه په احکامو کښې هم د نسخې واک او اختیار لري، نو چې قبله یې د بیت المقدس څخه کعبې ته واړوله، دا یې هم د لوی قدرت اثار او نښې دي.

بې شکه چې الله ﷻ په هر شي باندې قادر دي. "قادر" هغه چاته وایي چې کارونه یې په اختیار سره وي، نه ورباندې څوک زور کولی شي او نه یې پکښې اختیار سلب شوی وي. لکه د ګوزڼ وهلي حرکت.

یادونه

د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې دلته د ﴿ وِجْهَةٌ ﴾ څخه قبله مراده ده[۱]، چې د مخ اړولو ځای ته یې وایي. دغه معنی ترې په لاندې طریقو سره اخستلی شي[۲]:

الف: چې "وِجْهَةٌ" مصدر شي په معنی د مفعول سره لکه "خَلْق" په معنی د مخلوق سره. یعنې هغه ځای چې هغه ته مخ کړی شوی دی.

ب: چې "وِجْهَةٌ" اسم شي د هغه ځای دپاره چې هغه ته مخ اړول کېږي، په دواړو طریقو سره یې د معنی حاصل یو شی راووځي.

﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ وَإِنَّهُۥ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَـٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِى وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِى عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾ كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْكُمْ ءَايَـٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَٱذْكُرُونِىٓ أَذْكُرْكُمْ وَٱشْكُرُوا۟ لِى وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾ ﴾

[۱۴۹] او د هر ځای څخه چې ته خارج شي (او هر ځای ته لاړ شې) نو خپل مخ د المسجد الحرام طرف ته ور اړوه. او بې شکه همدا (مخ اړول) ستا د رب د پلوه حق (ثابت) دي.

او الله ﷻ د هغه څه څخه چې تاسو يې کوئ ناخبر نه دی.

[۱۵۰] او د هر ځای څخه چې ته خارج شي (او هر ځای ته لاړ شې) نو خپل مخ د المسجد الحرام طرف ته وراړوه.

او په هر ځای کښې چې تاسو اوسېږئ نو مخونه د همغه طرف ته وراړوئ، د دې دپاره چې په تاسو باندې د خلکو دپاره (مستند) حجت نه وي، مګر هغه کسان چې د هغوی د جملې څخه ظلم کوونکي (عنادیان) دي (د هغوی د جنجال څخه نه شئ خلاصېدلی) نو د هغوی څخه مه وېرېږئ او زما څخه ووېرېږئ.

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۱۴۳
(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۴

او د دې دپاره چې خپل نعمتونه په تاسو باندې پوره کړو (او بل د دې دپاره) شاید چې تاسو په سمه سیده لاره باندې روان اوسېږئ.
[۱۵۱] (لکه څنګه مو چې درباندې نعمتونه پوره کړه) همدارنګه مو په تاسو کښې ستاسو د جنس څخه خپل پیغمبر دراستولی دی چې په تاسو باندې زمونږ ایتونه لولي او تاسو تزکیه کوي او هم تاسو ته دکتاب او حکمت ښودانه کوي او هم درته هغه څه زده کوي چې هغه پخوا ستاسو زده نه وو.
[۱۵۲] نو تاسو ما یادوئ زه به تاسو یادوم، او خاص زما شکریه کوئ او ناشکري مې مه کوئ.

د مطلب خلاصه

څرنګه چې د قبلې تحویل یو لوی بدلون وه او هم اولنی نسخه وه چې په قرآن کریم سره ثابته شوه نو الله ﷻ په هغو ټولو خواګانو باندې صراحت وکړ چې هغه په غیر صریحي توګه معلومېدلې. ترڅو د ټولو بهانو اَنو مخه ونیوله شي او دښمن ته د شک اچولو هیڅ وُت پاتې نه شي. نو د همدې کبله الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته یو څل بیا امر وکړ چې:

۱_ د قبلې تحویل یوازې د مدینې منورې د ښار پورې خاص نه دی، هر طرف ته چې ته لاړ شې او سفر وکړې هم په لمانځه کښې المسجد الحرام ته مخ اړوه. څکه چې د قبلې تحویل د هغه ذات ﷻ د پلوه تثبیت شوی دی چې هغه ستا تربیه کوونکی دی، هر شی چې د تربیه کوونکي دپلوه وي په هغه کښې ضرور د ودې او ترقۍ ورکولو مطلب نغښتی وي.

الله ﷻ خو ستاسو د أعمالو څخه ناخبر نه دی بلکې ستاسو ټول کړه وړه د تل دپاره د هغه ﷻ د څارنې لاندې دي او مراقبت یې کوي.

۲_ ای پیغمبره! دا حکم (چې د مدینې څخه هر ښار ته سفر وکړې هم مخ به کعبې شریفې ته اړوې) یوازې تا پورې خاص نه دی بلکې ټول امت دې مکلف دی چې د هر ځای څخه کعبې شریفې ته مخونه ورواړوي. حتی که تاسو پخپله د بیت المقدس په شاوخوا کښې استوګنه لرئ او یا په المسجد الأقصی (هغه جومات چې د بیت المقدس څخه راتاو دی) کښې لمونځونه اداء کوئ هم قبله به مو کعبه شریفه وي نه بیت المقدس.

نو په دې اعتبار سره به ستاسو مخونه کله شرق طرف ته ګرځي که تاسو د کعبې په غرب کښې اوسئ، نو پام کوئ چې دا خیال در ونه لوېږي چې مشرق خو د نصاراوو قبله ده او زمونږ مخونه ورتاو شوه.

۳_ او کله چې په داسې وطن کښې استوګنه ولرئ چې کعبې ته په مخ اړولو کښې به مو بیت المقدس ته هم مخونه واوړي نو پام کوئ چې دا فکر درنه شي چې بیت المقدس خو د یهودو قبله ده او زمونږ مخونه ورواوښتل. دا څکه چې ستاسو په اراده او نیت کښې خو کعبې شریفې ته مخ اړول دي او بس. نور نو په مخه کښې مو چې څه درځي باک یې نشته.

۴_ برسېره په دې تاسو چې د هر طرفه کعبې ته مخ کړئ که د شرق څخه وي او که د غرب

څخه، د جنوب څخه وي او که د شمال څخه، د ټولو اتفاق او اتحاد په پوره پیمانه تحقق مومي ځکه
د ټولو په یو سنبول پورې د زړه سترګې تړلې دي، د دښمنانو وسواس ته التفات مه کوئ چې
بیا به روایې چې تاسو خو ځینې جنوب ته، ځینې شمال ته، ځینې شرق ته، او ځینې غرب ته ودرېږئ.
علاوه په دې دا فکر هم مه کوئ چې که قبله نه وی تحویل شوې نو د خلکو د اعتراضونو څخه
به بچ وی. او یا دا چې ځینې خلک چې د قبلې په تحویل سره مرتد شوه هغه به نه وي مرتد
شوي. دغه ډول فکر کول هم د منافقانو د پلوه یو تشویش دی چې تاسو ته یې دراچوي.

۵ـ نو د دې دپاره چې تاسو (مسلمانان) د قبلې په تحویل باندې ښه اطمنان ترلاسه کړئ لاندې
ټکانو ته توجه وکړئ:

الف: که بالفرض مونږ قبله نه وی تحویل کړې نو په دې وخت کښې به هم د خلکو د اعتراضونو
څخه نه وی خلاص شوي بلکې په دې وخت کښې خو به د هغوی اعتراض څه قوت هم درلودی مثلاً:

اول: مشرکانو به ویلی چې د محمدي (ﷺ) امت باید د ابراهیمي (ﷺ) ملت دعوه ونه کړي، ځکه
چې قبله یې د دوام په توګه بیت المقدس ده، هغې کعبې ته چې ابراهیم ﷺ د قبله توب دپاره اباده
کړې وه دوی د قبلې په نظر نه ګوري.

دوهم: یهودو به ویلی چې د آخر الزمان پیغمبر یوه نښه دا ده چې هغه به ذو القبلتین (د دوه وو
قبلو خاوند) وي. محمد ﷺ ځکه آخر الزمان پیغمبر نه دی چې د ده قبله خو یوازې بیت المقدس ده.

دریم: منافقانو به هم مسلمانانو ته تشویشونه وراچولی چې محمدي (ﷺ) شریعت د یهودانو د
دین پیرو او تابع دی، دوی د مستقل مسلک خاوندان نه دي.

نو کله چې قبله کعبې ته ورتاوه کړی شوه د دغو ټولو اعتراضاتو مخه ونیوله شوه او مستند
اعتراض درباندې هیڅوک نه شي درلودی.

هو! ځینې معاندین خلک چې هغوی درباندې ظلم کوي او بې دلیله اعتراض درباندې کوي د
هغه څخه په هیڅ وخت کښې نه شئ خلاصېدلی. مثلاً چې روایې چې محمد ﷺ په خپل دین کښې
مضطرب دی په سر او بسر باندې نه پوهېږي، کله یو طرف ته مخ کړي او کله بل طرف ته او یا
داسې نور بې اساسه اعتراضات.

لنډه دا چې د اساسي اعتراضاتو مخه مو درڅخه ونیوله او غیر اساسي اعتراضونو ته څه التفات
مه کوئ او په خپل دین باندې منګولې ولګوئ او پرې کلک شئ تر څو د عذاب مستحق ونه ګرځئ.

ب: د قبلې په تحویل سره غواړو چې په تاسو باندې خپل نعمتونه د پوره کولو په لور باندې لا
ګړندي کړو، د قبلې تحویل خو ستاسو د استقلال په لور یو لوی قدم دی چې په بل قدم سره به درته
کعبه شریفه فتحه کړو او په هغو دښمنانو باندې به مو برلاسي کړو چې تاسو یې د کعبې شریفې
څخه شړلي وئ.

ج: د قبلې په تحویل کښې یوه بله لویه ګټه هم شته هغه دا چې مخالفانو درباندې د نبي کریم ﷺ
په ژوند کښې ـ چې د الله ﷻ د پلوه ورته وحي جاري ده ـ ډول ډول اعتراضات او شبهات وارد کړه او

په مقابل کښې یې الله ﷺ درته د ښه مقاومت او صبر او استقامت لارې چارې دروښودلې چې د قیامت تر ورځې پورې به ترې استفاده کوئ، او ټولو دښمنانو ته به په حوصله ځوابونه ورکوئ او خپل ثبات به نه خرابوئ. که بالفرض بالکل د قبلې تحویل نه وی راغلی نو نه به دربانديې مخالفانو شور او غوغا جوړه کړې وی او نه به ستاسو تجربه پخه شوې وی نو د نبي کریم ﷺ د وفات ځخه وروسته که دربانديې په کومه حادثه کښې د دښمنانو د پلوه اعتراضات کېدلی نو تاسو به یې په جوابولو کښې ښه تجربه نه درلودی او ورته به وارخطا شوي وی.

۶_ علاوه په دې، دا یوازې نن ورخ نه ده چې تاسو ته مونږ د نعمتونو د پوره کولو په لور حرکت درکوو او په هره موضوع کښې ستاسو تربیه قوي کوو، بلکې د دې احساناتو لړۍ د هغه وخت ځخه مونږ شروع کړې ده چې په تاسو کښې مو همدا ستاسو د جنس ځخه پیغمبر درواستاوه چې هغه ستاسو دپاره لاندې کارونه کوي:

الف: زمونږ ایتونه دربانديې لولي، که دا مو نه وی مبعوث کړی د دې لوی شرف ځخه به تاسو بې نصیبه وی.

ب: په عملي ساحه کښې تاسو تربیه کوي د جاهلیت د فاسدو عقایدو او د فاسدو اخلاقو ځخه مو تزکیه کوي.

ج: تاسو ته د کتاب (قرآن) تعلیم کوي؛ ځکه چې د هغه هره وینا د قرآن کریم شرحه او بیان دی.

د: تاسو ته د حکمت ښودانه کوي. یعني هغه ځه یې چې ستاسو دپاره راوړي دي هغه درته په عملي میدان کښې پیاده کوي نو تعلیمات یې یوازې نظریات نه دي چې عملي بڼه ونه لري. د همدې کبله تاسو چې ځه پېژنئ د واقع مطابق یې پېژنئ، او د حقائقو په پېژندلو کښې تاسو ملکه لرئ چې معلومات مو ټول د حقیقت په بنیاد دي.

هـ: نور داسې شیان دربښیي چې پخوا ترې محروم وئ او هیڅ مو نه پېژانده. نو ځرنګه چې د نعمتونو لړۍ لا روانه ده او ځه انتهاء نه لري نو تاسو ما یادوئ زه به تاسو یادوم او زما شکریه کوئ او ناشکري مې مه کوئ، لکه ځنګه چې زه په شکر سره نعمتونه اضافه کوم، همدارنګه یې به ناشکرۍ سره بېرته اخلم.

توضیحات

۱_ هغه امر چې د قبلې تحویل وربانديې ثابت شوی دی په [۱۴۴، ۱۴۹، ۱۵۰] ایتونو کښې نازل شوی دی. په [۱] او [۳] ایت کښې ورسره د امت دپاره امر هم ذکر دی: ﴿ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ ﴾، او په منځني کښې ورسره د امت امر نشته او یوازې نبي کریم ﷺ ته خطاب شوی دی چې ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ ﴾ یعني مخ دې وراړوه.

که ځه هم ځینو مفسرینو کرامو دغه تکرار د تاکید دپاره ګڼلی دی ځکه چې د قبلې تحویل به ډېر مهم حکم وه نو د دې دپاره چې د خلکو [illegible] کښې ښه کښېني درې ځله تاکیداً تکرار شو، او

نورو مفسرینو کرامو پکښې نور څه لیکلي دي[۱]؛ مگر مونږ ته داسې ښکاري چې په دغه تکرار کښې یوازې تاکید مطلب نه دی بلکې په هر یو ځای کښې په تازه مطلب باندې هم دلالت کوي، چې تشریح یې په لاندې ډول ده:

الف: د اول مقام څخه دوه مطلبه معلومېږي: یو دا چې نبي کریم ﷺ خوشاله کړي: ﴿ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ﴾ الآية [۱۴۴]، او بل دا چې د مخالفینو د اعتراضاتو مخه ونیسي: ﴿ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ﴾ الآية [۱۴۴].

څرنگه چې د مخالفینو اعتراضاتو یوازې په نبي کریم ﷺ پورې اختصاص نه درلود بلکې په ټولو مؤمنانو باندې یې پړه اچوله نو ځکه مؤمنانو ته هم امر وکړی شو چې: ﴿ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ ﴾ الآية.

ب: په دوهم مقام کښې هم دوه مطلبه په نظر راځي: یو دا چې د قبلې تحویل یوازې په مدینه منوره پورې خاص نه دی بلکې ټوله دنیا پکښې شامله ده: ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ ﴾ الآية.

او بل دا چې دا حکم دائمي دی، بل وار نسخه نه قبلوي، نو ټولو زمانو ته شامل دی: ﴿ وَإِنَّهُۥ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ﴾ الآية، څرنگه چې په دې مقام کښې د امت ذکر ته اړتیا نه وه نو د دوی دپاره پکښې امر ذکر نه کړی شو.

ج: په درېیم مقام کښې ډېر لوی مطلب دا ذهن ته راځي چې د مؤمنانو اطمنان او ډاډینه حاصله شي ځکه چې د مخالفینو اعتراضات ډېر په شدت سره جاري وه، نو په کار وه چې څه د ډاډینې دلایل هم ذکر کړی شي، ﴿ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ ﴾ الآية.

که څه هم په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ د امر ذکر کولو ته چندان اړتیا نه وه ځکه چې هغه ﷺ خولا د پخوا څخه د قبلې تحویل ته لېوال وه او د اعتراضاتو د اغېزې لاندې د راتلو خطره ورته نه وه، مگر د مؤمنانو د اطمنان په خاطر ورته په درېیم ځل هم امر وشو چې ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ ﴾ الآية.

یادونه

په یاد ولرئ چې د اطمنان حاصلول د ښې پخې عقیدې سره څه منافات نه لري، لکه چې ابراهیم ﷺ د مړو په ژوندي کېدلو کښې د الله ﷻ څخه د ښه اطمنان دپاره غوښتنه کړې وه، چې مکمل بحث یې په [البقرة: ۲۶۰] ایت کښې راروان دی.

پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: "خَوف" او "خَشْیَة" څه فرق لري چې ﴿ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِى ﴾ نازل شوی او "فَلا تَخافُوهُمْ وَخافُونِي" نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: "خَوف" هغه ډار او وېرې ته وایي چې په زړه کښې وارخطائي پیدا شي او د هغې

[۱] التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۵۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۹۵؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۶۴.

په سبب د مُخَوفٌ عَنهُ کار ځخه سرې خان وساتي. او "خَشْيَةٌ" هغه اطمنان او ډاډینه ده چې په زړه کښې ځای ونیسي او د هغه په اثر د سړي په زړه کښې تقوی (وېره) موجوده شي[۱].

ځینې مفسرین کرام وایي چې "خَوف" هغه ډار ته وایي چې د داسې حادثې د کبله پیدا شي کوم چې تر اوسه نه وي واقع شوې، او "خَشْيَةٌ" هغه ډار ته وایي چې د واقع شوې حادثې څخه یې منشا نیولې وي[۲].

که اولنی توضیح څوک یو خل بیا ولولي پوه به شي چې دلته د "خَشْيَةٌ" کلمه څومره ښه مناسبه ده چې هم د قبلې تحویل واقع شوی دی او هم په دې مقام کښې اطمنان حاصلول مطلب دي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ ﴾ کښې د "و" توری په دې دلالت کوي چې دلته د تعمیم دپاره یوه جمله مقدره ده چې مونږ ترې په "فَعَلْتُ مَا فَعَلْتُ لِحِكَمٍ كَثِيْرَةٍ" سره تعبیر کولی شو. یعنې: ما هغه کارونه وکړه کوم مې چې وکړه (البته) د ډېرو حکمتونو د کبله او هم د دې کبله چې په تاسو باندې خپل نعمت پوره کړم.

د ذکر ډولونه

۳ـ د الله ﷻ یادول (ذکر) په لاندې درې طریقو سره کېږي[۳]:

الف: په ژبه، چې د الله ﷻ کتاب ولولي او پاکي او تقدیس یې بیان کړي. همدا ذکر نبي کریم ﷺ د ابو هریره ﷺ په روایت په قدسي حدیث کښې بیان کړی دی چې فرمایلي یې دي چې: «يَقُولُ اللهُ ﷻ أَنَا مَعَ عَبْدِي حِينَ يَذْكُرُنِي فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ هُمْ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَإِنِ اقْتَرَبَ إِلَيَّ شِبْرًا اقْتَرَبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَإِنِ اقْتَرَبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا اقْتَرَبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا فَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً»[۴] یعنې: الله ﷻ فرمایي چې زه د خپل بنده سره یم کله چې ما یادوي، که د خان سره مې یاد کړي نو زه یې هم د خانه سره یادوم، او که په یو ټولګي کښې ما یاد کړي زه یې په داسې ټولګي کښې یادوم چې د ده د ټولګي ځخه بهتر دی، که ماته یوه لویښت رانژدې کېږي زه ورته یو ګز ورنژدې کېږم، او که دی یو ګز رانژدې کېږي زه یو باع (چې سړی دواړه لاسونه غزول شوي ونیسي) ورنژدې کېږم، او که ماته په ارامی سره راځي زه ورته په جلتی سره ورځم.

د دغه حدیث شارحین وایي چې د جلتی یا نژدې کېدلو نسبت چې دلته الله ﷻ ته شوی دی، مقصد پکښې دا دی چې الله ﷻ بنده ته څو چنده ثوابونه او اجرونه ورکوي البته د مجاز په طریقه سره او یا د مشاکلت په قانون باندې چې د [البقرة:۱۳۸] ایت لاندې ورته څه اشاره شوې ده، هلته دې وکتل شي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۷۰
(۲) البحر المحیط ج۱ ص۴۴۲
(۳) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۶۶
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۱؛ مسند أحمد بن حنبل ج۳ ص۵۵

ب: هغه ټول اعمال چې انسان وربانديې مامور دی او په جوارحو اداء کېږي د "ذکر" په نامه یادېږي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوۡمِ ٱلۡجُمُعَةِ فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ ﴾ [الجمعة: ۹] يعني: ای مؤمنانو! کله چې د لمانځه دپاره د جمعې په ورځ اواز وشي نو د الله ﷻ ذکر (لمانځه) ته د ورتللو کوښښ وکړئ.

ج: د زړه ذکر، چې په لاندې درې ګروپونو باندې وېشل کېږي:

اول: په هغو دلايلو کښې فکر کول چې په هغو سره ټولې فاسدې شبهې او شکونه د منځه ځي، چې د دې جملې څخه د دښمنانو اعتراضات هم شمېرل کېږي چې د قبلې په تحويل کښې يې په کار اچولي وه.

دوهم: په هغو دلايلو کښې تفکر کول، چې د الله ﷻ په احديت (يووالي) او نورو صفاتو باندې دلالت کوي، لکه چې فرمايي: ﴿ سَنُرِيهِمۡ ءَايَٰتِنَا فِي ٱلۡأٓفَاقِ وَفِيٓ أَنفُسِهِمۡ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمۡ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ ﴾ [فصلت: ۵۳] يعني: ژر دی چې دوی ته به مونږ خپل دلايل په اطرافو او په نفسونو کښې وربنکاره کړو ترڅو دوی ته واضحه شي چې يوازې همدی ﷻ حق دی.

دريم: په هغو دلايلو کښې فکر کول، چې هغه د الله ﷻ په تشريعي احکامو باندې دلالت کوي. لکه فرض، واجب، سنت او داسې نور.

په درې لحاظونو سره د الله ﷻ يادونه

که د الله ﷻ يادونه څوک د عظمت په لحاظ سره وکړي نو هيبت ترې پيدا کېږي، او که دقدرت په لحاظ سره يې وکړي وېره او ډار پيدا کوي، او که د نعمت په لحاظ يې وکړي نو سړی شکر ته مخوي، بايد چې سړی دغه درېواړه لحاظونه د نظره ونه غورځوي.

د شکر ډولونه

۴ـ شکر په لغت کښې د نعمت اظهار ته ويل کېږي چې په مقابل کښې يې کفر استعمالېږي چې د نعمت د پټولو څخه عبارت دی.

په شکر کښې هم د ذکر درېواړه ډولونه تحقق موندلی شي چې:

الف: په ژبه باندې شکر کول، چې د الله ﷻ نعمتونه ياد کړی شي لکه چې فرمايي: ﴿ وَأَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ ﴾ [الضحى: ۱۱] يعني: او هر چې په تاباندې د خپل رب نعمتونه دي نو هغه بيان کړه.

ب: په نورو جوارحو باندې شکر کول، چې سړی خپل مکلفيت پوره کړي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ٱعۡمَلُوٓاْ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكۡرٗا ﴾ [سبأ: ۱۳] يعني: ای د داود عليه السلام کورکهوله! تاسو د شکر د پوره کولو په حيثيت عمل وکړئ.

ج: په زړه باندې شکر کول چې د الله ﷻ د نعمتونو تصور د خانه سره وساتي[1].

[1] مفردات امام راغب ص ۲۷۲؛ تفسير القرطبي ج ۲ ص ۱۷۲

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: د پورتنۍ شرحې په مطابق سړي ته ذهن ته ورځي چې په دې مقام کښې د ﴿ فَاذْكُرُونِي ﴾، ﴿ وَاشْكُرُوا لِي ﴾، ﴿ وَلَا تَكْفُرُونِ ﴾ دریواړه جملې یوه معنی ورکوي، نو په دې کښې څه حکمت وه چې د دریواړو څخه په یوه جمله باندې اکتفاء ونه کړې شوه؟

مونږ وایو چې: د همدې کبله مفسرینو کرامو د "ذکر" څخه د ژبې ذکر اخستی او د "شکر" څخه یې د عمل شکر مراد کړی دی او د ﴿ وَلَا تَكْفُرُونِ ﴾ څخه یې د ذکر او شکر اختصاص اراده کړی دی چې خاص زما ذکر او شکر کوئ نه د بل چا. او دغسې څه نور جوابونه یې هم کړي دي[۱].

مګر مونږ ته دا هم لږ نه ښکاري چې د قبلې د تحویل په باره کښې (لکه چې په اوله توضیح کښې پوره شرحه شوې دی) الله ﷻ د متعددو مطالبو دپاره درې کرته امر کړی وه نو د دریواړو اوامرو په مقابله کښې یې دلته په هغو باندې عمل کول درې خله په بېله-بېله بڼه کښې بیان کړه. والله ﷻ أعلم.

یادونه

۶_ که د دې سورت [۱۵۱] ایت سړی د [۱۲۹] ایت سره مخامخ کړي نو د ورایه پوهېږي چې نبي کریم ﷺ د ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ د سوال اجابت او قبول دی.

نو څرنګه چې هغوی دواړو د یو پیغمبر غوښتنه یوازې د عربو دپاره نه وه کړې نو معلومه شوه چې دلته د ﴿ مِنكُمْ ﴾ څخه مطلق انسانان مراد دي چې الله ﷻ پیغمبر د ملکو او جنیانو څخه راونه لېږه، د بشر د جنس څخه یې راولېږه.

نو چا چې د ﴿ مِنكُمْ ﴾ خطاب یوازې عربو ته معنی کړی دی[۲] هغه صحیح فکر نه دی کړی.

سوال جواب

که څوک وايي چې: دا ایت او هغه ایت سره دومره فرق لري چې هلته د تعلیم څخه تزکیه وروسته ذکر شوې ده او دلته بالعکس د تزکیې څخه تعلیم وروسته ذکر شوی دی، په دې کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: دلته خو د طبیعي حالت سره مطابقت شوی دی چې تزکیه (تخلیه) په تعلیم (تحلیه) باندې مقدمه وي، دا ایت خو عملي ساحه بیانوي. او په هغه ایت کښې خو محض د یو پیغمبر -چې دغه، دغه صفات ولري- غوښتنه ذکر ده او ښکاره ده چې د وجودي صفاتو ارزښت زیات دی نسبت عدمي صفاتو ته، نو ځکه یې تزکیه وروسته ذکره کړه.

لنډه دا چې هلته د غوښتنې بیان وه او دلته د عمل بیان دی، د غوښتنې د بیان سره (چې محض

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۶۶
(۲) تفسیر نمونه ج۱ ص۵۱۱

قبول (۲) حیثیت لري) تزکیه وروسته ذکر کول ښه مناسب وه چې عدمي صفت دی او د عمل د بیان ذکر کول ښه مناسب وه چې وجودي صفت دی.

مخکښې راغلي

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ١٥٣ وَلَا تَقُولُواْ
لِمَن يُقۡتَلُ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمۡوَٰتُۢۚ بَلۡ أَحۡيَآءٞ وَلَٰكِن لَّا تَشۡعُرُونَ ١٥٤ وَلَنَبۡلُوَنَّكُم بِشَيۡءٖ
مِّنَ ٱلۡخَوۡفِ وَٱلۡجُوعِ وَنَقۡصٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ١٥٥
ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ١٥٦ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ
مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٞۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ١٥٧ ﴾

[۱۵۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! د الله ﷻ څخه په صبر او لمانځه سره کومک وغواړئ. بې شکه الله ﷻ د صبر کوونکو سره دی.

[۱۵۴] او تاسو هغه چا ته چې د الله ﷻ په لاره کښې ووژل شي مه وایئ چې (دوی) مړي دي، بلکې دوی ژوندي دي مګر ستاسو د شعور لاندې نه راځي.

[۱۵۵] او ضرور به تاسو امتحان کړو په څه ناڅه ډار، لوږې، د مالونو په نقصان، د نفسونو په کمبود او د میو جاتو په لړوالي سره او زېری ورکړه صبر کوونکو ته.

[۱۵۶] هغو کسانو ته چې کله ورته مصیبت ورسېږي نو دوی وایي چې بې شکه مونږ الله ﷻ لره یو او بې شکه مونږ خاص همده ﷻ ته رجوع کوونکي یو.

[۱۵۷] دغه کسان په همدوی باندې د خپل رب ﷻ د پلوه مغفرتونه او رحمتونه دي او همدغه کسان همدوی سیده لاره موندونکي دي.

ارتباطونه

۱- په وړاندینیو ایتونو کښې مؤمنان د قبلې په تحویل باندې وازمویل شوه، لکه چې فرمایي: ﴿إِلَّا لِنَعۡلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيۡهِ﴾ [البقرة: ۱۴۳].

په دې ایتونو کښې اشاره ده چې ستاسو امتحان یوازې د قبلې په تحویل نه وه چې خلاص شو بلکې تاسو به په آینده کښې په ډېرو شیانو باندې وازمویل شئ لکه جهاد او د جهاد متعلقات.

۲- په وړاندینیو ایتونو کښې بیان شوي وه چې ستاسو د مخالفینو د اعتراضاتو مخه مو ونیوه خو عنادي مخالفین مو د جګړې څخه لاس نه اخلي: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡ﴾ [البقرة: ۱۵۰]، د دوی سره به آخر ستاسو خبره مسلح جهاد ته ورسېږي چې هلته به د ډېرو کړاوونو سره مخامخ شئ لکه شهادت، لوږه، تنده او نور. نو خانونه ورته تکړه کړئ او حوصله ورته غټه کړئ.

۳- په وړاندینیو ایتونو کښې د شکر غوښتنه شوې وه ﴿وَٱشۡكُرُواْ لِي﴾ [البقرة: ۱۵۲]. په دې

اېښودل کېږي په صبر باندې امر کړی شوی دی ترڅو مومنان د دواړو کمالاتو درلودونکي وګرځي ځکه چې د مومنانو د مادي او معنوي پرمختګ عوامل همدا دوه شیان (شکر، صبر) دي او بس.

شان نزول

د عبد الله بن عباس رضی الله عنه څخه روایت دی چې کله د بدر په غزا کښې څوارلس (۱۴) کسه مجاهدین شهیدان شوه، د همدوی په باره کښې الله ﷻ وفرمایل چې دوی ته مړي مه وایئ بلکې دوی د الله ﷻ په نزد ژوندي دي[1].

امکان لري چې د اسلام مخالفانو په پروپاګند هم کړی وي چې مسلمانانو بې فائدې خپل ځانونه مرګ ته ورکړي دي چې محض د محمد ﷺ د خوشالولو دپاره ځانونه وژني، نو د دې دپاره چې مسلمانانو ته څه تشویش وریپېښ نه شي الله ﷻ د مخالفینو خبره په کلکه رده کړه.

د مطلب خلاصه

۱ـ خرنګه چې د قرآن کریم د نزول حادثه د مفهوم عموم ته څه تکان نه ورکوي نو ځکه عمومي مومنان مخاطب وګرځول شوه چې ای مومنانو! تاسو باید د خپل دین په ساتنه کښې او د مخالفینو په مقابل کښې د مقاومت دپاره د الله ﷻ څخه په لاندې دوه شیانو باندې کومک وغواړئ:

الف ـ صبر او استقامت، چې ورته بې حوصلې نه شئ او ثبات د لاسه ورنه کړئ.

ب ـ لمونځ، چې ستاسو علاقه د الله ﷻ سره قوي کوي او تاسو ته الله ﷻ په ډېره بموثره توګه درپه زړه کوي، چې فرمایي: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَتَطۡمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكۡرِ ٱللَّهِۗ أَلَا بِذِكۡرِ ٱللَّهِ تَطۡمَئِنُّ ٱلۡقُلُوبُ﴾ [الرعد ۲۸] یعني الله ﷻ ته رجوع کوونکي هغه کسان دي چې دوی ایمان راوړي او د الله ﷻ په یادولو سره یې زړونه ډاډینه ترلاسه کوي، خبردار چې د الله ﷻ په ذکر سره زړونه مطمئن کېږي. (الله ﷻ د ... ر کوونکو او لمونځونه کوونکو سره دی).

۲ـ ستاسو ثبات په دې خبره هم خرابېږي چې د الله ﷻ په لار کښې شهیدان درته مړه ښکاره شي او هغوی ته مړه ووایي، نو دوی ته مړه مه وایئ بلکې هغوی د الله ﷻ په نزد کښې ژوندي دي خو تاسو یې ژوند نه شئ حس کولی. تاسو ته هغسې مشاعر نه دي درکړی شوي چې د هغوی په ژوند باندې مو شعور راشي. ستاسو دښمنان چې ورته مړه وایي د هغوی مطلب دا دی چې ستاسو زړونه وغورځوي ترڅو د جهاد څخه لاس په سر شئ.

دنیا د امتحان او ازمېښت ځای دی، د عیش او عشرت ځای جنت دی چې چارچاپېره ترې په دول دول تکالیف او مشقتونه ځای په ځای شوي دي، ترڅو چې د هغو څخه ورتېر نه شئ نو جنت ته نه شئ داخلېدلی.

یوازې همدا یو غم نه دی چې په تاسو باندې راغلی او څه مجاهدین وروڼه مو شهیدان شوه، په

---

[1] التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۴۳. اسباب النزول للواحدي ص۲۷

کېږي کښې به تاسو د دغسې نورو ډېرو امتحانونو سره هم مخامخ شئ. مثلاً:
که ناڅه خوف او ډار به دربانديې د دښمن د پلوه راشي چې تعرض به دربانديې وکړي.
به لوږه او تنده به وازمایل شئ چې د سخت اوړي په ورځو کښې به دربانديې روژه راشي او یا
کفارو د پلوه په محاصره کښې واقع شئ او ټوله اذوقه (خوراک، څښاک) به دربانديې بند شي.
د مالونو او شتمنیو د نقصان سره به مخامخ شئ چې د کافرو د لاسه به هجرت ته مجبور
شئ او ټوله شتمني به درڅخه په وطن کښې پاتې شي چې یو سر او غوږ به ترې ووځي، برسېره
پدې په جهاد بانديې به مشغول اوسئ تجارت او کارو کسب ته به فرصت نه شئ موندلی او مالونه
مو مخ په کمبود بانديې روان وي.
د سرېو نقصان به هم درته پېښ شي چې ځوانان به مو په جهاد کښې ځوک شهیدان او ځوک
ټپیان شي او سپین ږیري به مو مړه شي، کېدی شي چې د قحط الرجالی سره لاس او ګرېوان
شئ چې اتفاقي مشر به نه شئ موندلی او د همدې ډول مشر په موندلو کښې به په لوی مصیبت
بانديې اخته شئ.
د لکه څنګه چې په جهاد بانديې د مشغولیت د کبله په شتمنۍ کښې تجارت ته فرصت نه لرئ
همدارنګه به د خپلو ځمکو خدمت او دهقانۍ ته هم اوزګار نه اوسئ، پټي به مو پوره حاصل نه
ورکوي او باغونه به مو پوره میوجات نه نیسي چې خدمت ته به يې رسېدګي نه شئ کولی.
دغسې د نورو امتحاناتو سره به مخامخ شئ دا خو محض د مثال په توګه درته یاد کړی شو، نو
ښلي حوصلي به نه خرابوئ او په پراخو سینو به د حوادثو مقاومت کوئ؛ او دا خکه لکه څنګه چې
د الله ﷻ په لار کښې وژل کېدل مرګ نه دي بلکې ژوند دی.
همدارنګه دغه تلفات نه بلکې منافع دي چې تاسو يې خانونو ته راجلبوئ مګر سمدستي
وربانديې شعور نه لرئ خو بیا به پرې پوه شئ.
۳- نو ای پیغمبره! صبر کوونکو ته بشارت او زېری ورکړه چې ستاسو هیڅ یو درد او غم بې
اجره نه دی، خو صبر کوونکي وپېژنئ:
صبر کوونکي چې الله ﷻ ورته بشارت ورکوي هغه کسان دي چې کله ورته مصیبت ورسېږي، لږ
وي او که ډېر، نو دوی وايي چې مونږ ټول د الله ﷻ ملک یو او هغه ﷻ مو مالک او واکدار دی هرڅه
چې مونږ ته راپېښوي مونږ پرې راضي یو، برسېره په دې د همدغه مهربان الله ﷻ سره زمونږ هیڅ
غم او درد بې اجره نه دی، هغه ﷻ ته به ضرور رجوع کوو او په اجرونو بانديې به سترګې رڼې کوو.
۴- نو ای پیغمبره! دوی ته دا زېری ورکړه چې په همدوی بانديې د خپل رب ﷻ د پلوه مغفرتونه
دي چې ګناهونه به ورته عفوه شي او په دوی بانديې رحمت دی چې لوړو درجو ته به وخېژول شي، او
همدوی ته هدایت کړی شوی دی چې په سمه لار بانديې روان دي.
د دوی به شان بل ځوک هدایت موندونکی نشته، نو په دوی بانديې به هیڅکله مصیبتونه دومره

فشار وارد نه کړي چې د کافرانو په شان بې صبري وکړي او خپل ځانونه انتحار کړي.

توضيحات

۱ـ مونږ د صبر او لمانځه په باره کښې د [البقرة: ۴۵] ایت لاندې څه معلومات لیکلي دي، هیله ده چې لوستونکي هلته یو ځل بیا مراجعه وکړي، مګر دلته لاندې څو مطالب وراضافه کوو.

الف: څرنګه چې د انسان د کامیابۍ یو لوی عامل صبر دی نو په قرآن کریم کښې تقریباً اویا (۷۰) ځله د صبر کلمه او د هغې مشتقات ذکر شوي دي او د هغې په شاوخوا کښې بحث شوی دی د همدې کبله صابرینو ته په ډېره لویه پیمانه د اجر وعده ورکړه شوې ده ﴿ إِنَّمَا يُوَفَّى ٱلصَّٰبِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ [الزمر: ۱۰] یعنې: بې شکه صبر کوونکو ته به بې حسابه اجر ورکړی شي.

خو په یاد ولرئ چې د ظالم په مقابل کښې سر ټیټول او د هغه ظلم ته تسلیمبدل هیڅکله د صبر معنی نه ده. یعني په نورو مصیبتونو باندې صبر واجب دی مګر د ظالم په ظلم باندې واجب نه دی په دې صورت کښې باید د ظالم حالت ته وکتل شي که حالت یې داسې وو چې سړی پوهېده چې عفوه کول ورباندې تاثیر راوړي او خجالت کېږي، نو هلته صبر کول او هغه ته عفوه کول بهتر دي او که د هغه حالت داسې وه چې په عفوه باندې یې لا ظلم اضافه کېده او تکبر یې پرې مخ په وړاندې روان وه نو هلته انتقام بهتر دی، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ ٱلْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴾ [الشورى: ۳۹] یعنې: او مؤمنان هغه کسان دي چې کله دوی ته بغاوت ورسېږي (ظلم پرې وکړی شي) دوی انتقام اخلي.

ب: د صابرانو یو مثال د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې موجود وه او هغه دا چې: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدْ جَمَعُوا۟ لَكُمْ فَٱخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَٰنًا وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴾ [آل عمران: ۱۷۳] یعنې: مؤمنان هغه کسان دي چې کله دوی ته خلک ووایي چې بې شکه خلک ورته راټول شوي دي نو ویې ډار کړئ (خو دوی نه ډارېږي) دغه خبره یې لا ایمان زیات قوي کوي او وایي چې الله ﷻ مو بس دی او هغه ډېر ښه کارساز دی.

ج: صبر په انسان پورې خاص دی ملائکو ته صابران نه ویل کېږي ځکه صبر هلته تحقق مومي چې د عقل او شهوت مقابله وکړي او په نتیجه کښې عقل بریالی شي، او ملائک خو شهوت نه لري.

د: لمونځ د صبر یو ژوندی مثال دی، د همدې کبله یې په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ باندې اکتفاء وکړه، سره د دې چې وړاندې خو لمونځ هم ذکر شوی وه.

نو معنی یې داسې شوه چې: بې شکه الله ﷻ د صبر کوونکو ملګری دی په نصرت، علم او قدرت سره، چې د هغوی د جملې څخه لمونځ کوونکي هم دي.

د شهیدانو په باره کښې څه مطالب

۲ـ مونږ غواړو چې د شهیدانو په باره کښې لاندې مطالب محترمو لوستونکو ته وړاندې کړو:

د "شهید" د کلمې معنی

الف: د شهید کلمه یا په معنی د شاهد سره ده یعني د شهادت خاوند، ځکه چې د قیامت په ورځ به د هر شهید دپاره د هغه زخمونه شهادت وايي. لکه چې نبي کریم ﷺ فرمايي: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُكْلَمُ أَحَدٌ فِي سَبِيلِ اللهِ وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُكْلَمُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ وَالرِّيحُ رِيحُ الْمِسْكِ»[1] یعني: په هغه ذات مې دې قسم وي چې زما وجود د هغه په قدرت کښې دی چې هیڅوک په لار د الله ﷻ کښې نه زخمي کېږي (الله ﷻ ښه پوهېږي په هغه چا باندې چې هغه یې په لار کښې زخمي کېږي) مګر د قیامت په ورځ به په داسې حالت کښې راشي چې د وینو رنګ به یې د وینو په شان (سور) وي خو خوشبويي به یې داسې وي لکه مشک.

او یا شهید د شاهد (حاضر) په معنی دی چې هر یو شهید د قیامت څخه لا پخوا د ښنو مرغانو په جوجورو کښې جنت ته حاضرېږي[2]، ته به وايې چې په څرخي الوتکه کښې سور دی.

یا شهید د "مشهود" په معنی دی، چې د روح د قبضې په وخت کښې ورته د بشارت او رحمت ملائک حاضرېږي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا۟ وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَبْشِرُوا۟ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ [فصلت: ۳۰] یعني: په دوی باندې ملائک راښکته کېږي چې مه وېرېږئ او مه خپه کېږئ او زېری قبول کړئ په هغه جنت سره چې ستاسو سره یې وعده کړه شوې وه.

شهیدان ژوندي دي

ب: په دې کښې شک نشته چې شهیدان د خلکو په وړاندې همېشه ژوندي دي چې د تل دپاره په نېک نامه سره یادېږي او رحمتونه ورته غوښتل کېږي. او په دې کښې هم شک نشته چې د شهیدانو ارواګانې وروسته د هغه چې د بدنونو څخه یې جدا شي د ښنو مرغانو په جوجورو کښې د قیامت د ورځې څخه مخکښې په جنت کښې ګرځي راګرځي او د برکاتو څخه یې استفاده کوي.

خو په دې کښې اختلاف دی چې شهیدان د شهادت څخه وروسته جسماً ژوندي دي او که نه؟.

ځینې مفسرین کرام وايي چې جسماً ژوندي نه دي ځکه چې بدن یې منحل کېږي، که بدني حیات یې درلودی نو بدنونه به یې نه خاورې کېدلی.

اکثره مفسرین کرام وايي چې هر کله چې ورته الله ﷻ ژوندی وايي نو خامخا ژوندي دي، خو هغه داسې ژوند نه دی چې مونږ یې په دې دنیا کښې پوه شو. د همدې کبله راته الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴾ یعني: مګر تاسو پرې شعور نه لرئ.

زمونږ (أهل السنة والجماعة) عقیده دا ده چې د ژوند دپاره ضرور نه ده چې بدن دې منحل نه شي، بلکې الله ﷻ کولی شي چې شهیدان سره د دې چې بدنونه یې بالکل ټوټه-ټوټه شوي وي هم

---

[1] صحيح البخاري ج۱ ص۳۹۳
[2] سنن الدارمي ج۲ ص۱۲۶

ژوندي وساتي چې د ورکړی شوي رزق څخه استفاده هم وکړي. لکه چې فرمايي: ﴿يُرْزَقُونَ﴾ [آل عمران: ۱۶۹] يعنې: دوی ته روزي ورکول کېږي.

يوه قيصه

ج. د "إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم" تفسير مصنف (أبو السُعود، جليل القدر مفسر) وايي چې زه په دې خيال وم چې د شهيدانو ژوند روحاني ژوند دی، جسماني نه دی، تردې چې په (۹۳۹ ه كال) په خوب كښې ګورم چې د اُحد شهيدانو ته ورغلم او په خوب كښې د [البقرة:۱۵۵] او د [آل عمران: ۱۶۹، ۱۷۰] ايتونه لولم او د دوی په ژوند كښې فكر كوم چې دا به روحاني وي او كه جسماني؟. په همدغه حال كښې وينم چې يو ځوان په قبر كښې ناست دی چې د نامه څخه ښكته راته نه ښكاري يعنې هغه اندامونه كوم چې عورت دي. بدن يې ډېر ښايسته او غښتلی دی، چې ما ورته وكتل نو هغه راته مسكی شو، ته به وايې چې راته وايي چې مونږ ستا د خيال په خلاف په جسماني ژوند سره ژوندي يو[1].

مونږ ته همدا خبره يقيني ښكاري چې شهيدان په جسماني ژوند سره ژوندي دي. كه څوك غواړي چې نور معلومات هم پكښې حاصل كړي نو د دې بحث مراجعو ته دې مرجعه وكړي[2].

حكمي شهيدان

د: حكمي شهيد هغه ته وايي چې د چا د خوا څخه وژل شوی نه وي خو الله ﷻ يې د شهيدانو په ډله كښې شمېرې او د هغوی درجه وركوي. چې ځينې ډولونه يې دا دي[3]:

اول: چې څوك په اوبو كښې غرق شي.

دوهم: چې څوك په اور باندې وسوزي.

درېم: چې دېوال يا كوټه پرې راولوېږي او يا د كمره څخه لاندې شي.

څلورم: چې په جهاد كښې يا د علم په تحصيل كښې او يا په حج كښې مشغول وي او په خپل مرګ مړ شي.

پنځم: چې ښځه په اولاد باندې مړه شي.

شپږم: چې څوك د ګېډې د امراضو د كبله مړ شي او داسې نور.

اووم: څوك چې د جمعې په شپه او يا ورځ وفات شي.

اتم: څوك چې په ناڅاپي مرګ سره مړ شي، چې مرګ مفاجات ورته وايي.

---

(۱) تفسير أبي السعود ج۱ ص۱۸۰

(۲) تفسير المنار ج۲ ص۳۹، روح المعاني ج۲ ص۲۰؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۴۶۷، ۴۶۸؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۱۴۳؛ تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۹۷، ۴۲۶، ۴۲۸، تفسير الطبري ج۴ ص۲۴

(۳) التفسيرات الأحمدية ص۴۱؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۳۰؛ التفسير الكبير ج۴ ص۱۶۲

يادونه

ه: د حكمي شهداوو په باره كښې ډېر احاديث وارد شوي دي مگر مونږ دلته په لاندې يو حديث باندې اكتفاء كوو:

د ابو هريره ﷺ څخه روايت دی چې نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الشُّهَدَاءُ خَمْسَةٌ الْمَطْعُونُ وَالْمَبْطُونُ وَالْغَرِقُ وَصَاحِبُ الْهَدْمِ وَالشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللهِ»[1] يعنې: شهيدان پنځه دي د وباء په مرض چې مړ شي او چې د ګېډې د امراضو څخه مړ شي، چې په اوبو كښې غرق شي، چې دېوال پرې راولوېږي او بل شهيد في سبيل الله دی.

نور نو الله ﷻ پوهېږي چې د حكمي شهيدانو ټوله شمېره به څو ته رسېږي، خو اميد ورته ډېر دی.

د حكمي شهيدانو فقهي حكم

د دوی فقهي حكم دا دی چې جنازه ورباندې اداء كېږي، غسل به وركول كېږي او په مسنونه كفن كښې به راتاوول كېږي. يعنې د جامو سره به نه دفن كېږي.

د شهيد پېژندنه

و: په حنفي فقه كښې شهيد د هغه چا نوم دی چې په ظلم سره ووژل شي، برابره خبره ده چې قاتل (وژونكی) يې كافر وي او كه مسلمان، باغي وي او كه لوټمار، قاطع الطريق (د لارې شكوونكی) وي او كه غاصب، غل وي او كه بل څوك.

او هغه څوك چې په حق باندې ووژل شي هغه شهيد نه ګڼل كېږي. لكه:

اول: مرتد چې بېرته اسلام ته راجع نه شي.

دوهم: قاتل چې قصاص شي.

دريم: زاني چې رجم شي.

څلورم: غل، قاطع الطريق، باغي چې د خپل عمل په جريان كښې ووژل شي او داسې نور. ځكه چې دا ټول په حق باندې وژل كېږي، مظلومان نه دي.

د شهيد ډولونه

ز: شهيد په درې ډوله دی: اول: كامل شهيد. دوهم: د آخرت شهيد. دريم: د دنيا شهيد. مونږ غواړو چې درېواړه ډولونه محترمو لوستونكو ته ورو پېژنو:

كامل شهيد

ح: كامل شهيد هغه څوك دی چې په دنيا او آخرت دواړو كښې شهيد ګڼل كېږي او لاندې صفات ولري[2]:

---

[1] صحيح البخاري ج١ ص٣٩٧
[2] الفقه على المذاهب الأربعة ج١ ص٥٢٨؛ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج١ ص٣٢٢

اول عقل ولري که لیونی ووژل شي نو ابو حنیفه رحمه‌الله علیه وایي چې باید غسل او کفن ورکړی شي، اما یاران (محمد، ابو یوسف رحمهماالله) پکښې دا شرط ضرور نه ګڼي. البقره(۲) دواړه

دوهم بلوغ ته رسېدلی وي دا شرط هم د امام صاحب په نزد دی، یاران دا شرط ضرور نه بولي په دواړو کښې د امام صاحب دلیل دا دی چې د احد شهیدان نه لیونیان وه او نه صغیران. مګر مونږ ته د یارانو رایه غوره ښکاري، ځکه چې په احد کښې خو ښځه هم نه ده شهیده شوې او سره د دې چې امام صاحب پکښې ذکورت شرط نه بولي.

دریم د شهادت په وخت کښې د جنابت، حیض، نفاس څخه خلاص وي.

څلورم د زخمي کېدلو څخه وروسته د شهادت د وخته پورې پرې داسې کیفیات تېر نه شي چې نوموړی د شهیدانو د ډلې څخه وباسي او په ژوندیو کښې وشمېرل شي. مثلاً څه وخوري، څه وڅښي، اخستل او خرڅول وکړي، او یا اوږدې خبرې وکړي، او یا څه دنیاوي وصیت وکړي او یا د زخمي کېدلو د ځای څخه ژوندي بوتلل شي، یا ویوړل شي او یا یې ورته څه دارو درمل وکړی شي.

د کامل شهید حکم

ط: د دې شهید حکم دا دی چې غسل به نه ورکول کېږي او د جامو سره به دفنېږي. ځکه چې دوی د اُحد د شهیدانو حکم لري او نبي کریم ﷺ د احد شهیدانو په باره کښې فرمایلي دي چې «ادْفِنُوهُمْ فِي دِمَائِهِمْ وَلَمْ يُغَسِّلْهُمْ»[1] یعني: د وینو سره یې ښخ کړئ او نبي کریم ﷺ غسل ورنه کړ، یعنې په غسل ورکولو باندې یې امر ونه کړ.

علاوه په دې، نبي کریم ﷺ د بدر د شهیدانو او هم د خندق د شهیدانو سره همداسې معامله کړې وه چې غسل یې نه وه ورکړی او د جامو سره یې دفن کړي وه[2].

د آخرت شهید

ي: د آخرت شهید هغه ته وایي چې د کامل شهید ټول صفات ونه لري. د مثال په توګه یو مجاهد د جنابت په حال کښې شهید شي او یا کومه حائضه یا نفاسه ښځه شهیده شي او یا کوم زخمي خوراک، څښاک، دارو درمل وکړي او یا څه ډېرې خبرې او یا دنیاوي وصیتونه وکړي او بیا د شهادت جام وڅښي.

هو! په لږو خبرو باندې او همدارنګه په دیني وصیتونو باندې د کامل شهید د درجې څخه نه راښکته کېږي. ځکه کله چې د احد جګړه سره شوه نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې د سعد بن الربیع ﷺ حال به څوک واخلي چې څنګه دی؟.

عبد الله بن عبد الرحمن النجاري ﷺ وایي چې زه ورپسې وګرځېدم، په شهیدانو کښې مې مونډ کړ چې زخمي پروت وه، سا پکښې لا ښوربده. ما ورته وویلې چې نبي کریم ﷺ تا پسې راولېږلم چې

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۷۹
(۲) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۳۲۴

ښتول (۲) ګورم چې په ژوندیو کښې یې که په مړو کښې؟.
راغي ورته ووېلې چې زه په مړو کښې یم، خو نبي کریم ﷺ ته مې سلام کوه او بیا ورته ووایه چې الله ﷻ دې دومره بهتره جزا درکړي چې هیڅ یو پیغمبر ته هم د خپل امت له امله نه وي ورکړ شوي، او هم مې خپلوانو ته سلام کوه او د سلام څخه وروسته ورته ووایه چې سعد وایي چې که نبي کریم ﷺ ته دښمن څه ضرر ورسوي او په تاسو کښې یو کس ژوندی وي د قیامت په ورځ به د الله ﷻ په حضور کښې هیڅ عذر ونه لري. یعنې ټول ترې خانونه قربان کړئ.
نوموړی صحابي (سعد بن الربیع ؓ) سره د دې چې ذکر شوی وصیتونه او خبرې یې وکړې خو غسل ورنه کړی شو او د نورو شهیدانو په څېر د جامو سره دفن کړی شو[۱].

د آخرت د شهید حکم

یا: د دې شهید حکم دا دی چې په تجهیز او تکفین کښې یې د نورو مړو سره هیڅ فرق نشته چې غسل او کفن به ورکول کېږي، اما د آخرت په درجاتو کښې یې د کامل شهید سره هیڅ تفاوت نه لري. ځکه چې:

اول: د احد په شهیدانو کښې حنظله ؓ هم وه نبي کریم ﷺ وفرمایل چې نوموړي ته ملائکو غسل ورکړ نو تاسو یې پوښتنه وکړئ چې دا ولې؟.

کله چې د هغه د بي بي رضی الله عنها څخه پوښتنه وشوه هغې ووېلې چې نوموړی جنب وه.

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: ده ته ځکه ملائکو غسل ورکړ[۲].

نو معلومه شوه چې که په جنابت کښې څوک شهید شي نو غسل دې ورکړی شي.

دوهم: عمر ؓ او علي ؓ دواړه د زخمي کېدلو څخه متصل شهیدان نه شوه نو دواړو ته صحابه وو کرامو ؓ غسلونه ورکړه او په جامو کښې دفن نه کړی شوه، ځکه چې دوی خبرې وکړې وصیتونه یې وکړه او دارو درمل به یې هم کړي وي.

بالمقابل عثمان ؓ چې خای په خای شهید کړی شو نو غسل ورنه کړی شو او د جامو سره دفن کړی شو[۳].

دریم: سعد بن معاذ ؓ چې د خندق په غزا کښې زخمي شوی وه او څه وخت وروسته شهید شو، نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ؓ دومره په چالاکۍ سره ورغله چې د ځینو صحابه وو ؓ د څپلیو زنداني وشکېدل، کله چې د نبي کریم ﷺ څخه د دې چالاکۍ پوښتنه وشوه نو وې ویلې چې: ځکه په چالاکۍ باندې ورغلو چې غسل ورکړو ترڅو ملائک راڅخه د ده په غسل کښې مخکښې نه شي لکه څنګه چې د حنظله ؓ په غسل کښې راڅخه مخکښې شوي وه[۴].

---

(۱) موطا الامام مالک ص۲۷۵؛ بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۳۲۲
(۲) الاصابة في تمیز الصحابة ج۱ ص۳۶۱
(۳) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۳۲۱، ۳۲۴
(۴) طبقات الکبری لابن سعد ج۳ ص۴۲۸

د دنیا شهید

یب: د دنیا شهید د هغه شهید نوم دی چې د الله ﷻ دپاره جهاد ته نه وي تللی، بلکې نور موجبات ولري، چې په جهاد کښې یې اشتراک کړی وي او هلته شهید شوی وي. مثلاً:

اول: د دې دپاره جهاد کوي چې خلکو ته خپل شجاعت ورڅرګند کړي.

دوهم: د سیالۍ دپاره جهاد کوي، تر څو د نورو خلکو سره یې په جهاد یا قومندانۍ کښې سیالي برابره شي.

دریم: چې په جهاد کښې یې مطلب غنیمت وي.

څلورم: غواړي چې په مجاهدینو کښې خان وشمېري ترڅو د مجاهدینو د امتیازاتو څخه استفاده وکړي یعنې بوټ، جمپر، موټر، نقدي کومک، او نورې مرستې ترلاسه کړي.

پنځم: چې په ... وري باندې جهاد ته تللی وي. مثلاً یو قوم په دې اتفاق وکړي چې د هر کور په سر دې یو-یو سړی جهاد ته لاړ شي، بیا نو د یو کور خاوند مزدور ونیسي او د خپل خان په عوض یې جهاد ته ولېږي او هغه هلته شهید شي.

شپږم: د دنیا شهیدانو د جملې څخه جاسوسان یا دستوري کسان هم شمېرل کېږي.

د دې دول مثالونه ډېر دي خو دلیل پکښې دا دی چې یوه ورځې یو سړی نبي کریم ﷺ ته راغی او پوښتنه یې ورڅخه وکړه چې یو سړی د غنیمت دپاره جهاد کوي، یو سړی د شهرت دپاره، یو سړی د خپل خان د شجاعت ښوودانې دپاره، نو کوم یو في سبیل الله ﷻ ګڼل کېږي؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ»[1] یعني: هغه څوک چې د دې دپاره جهاد کوي چې کلمة الله لوړه شي نو یوازې همدغه (جهاد) د الله ﷻ په لار کښې ګڼل کېږي اوبس.

د دنیاوي شهید حکم

یج: دغه شهید د خپل شهادت له درکه په آخرت کښې هیڅ برخه نه لري اما په دنیا کښې به بې حالاتو ته کتل کېږي که د کامل شهید په شروطو برابر وه نو غسل به نه ورکول کېږي او د جامو سره به دفنېږي او که نه نو د نورو مړو په شان معامله به ورسره کېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

ید: که څوک وایي چې: که جهادي وسائل او نورې جهادي مرستې ټولې د دې لامل ګرځي چې ډېر مجاهد جهاد ورباندې خراب شي نو هغه صورت راپه ګوته کړئ چې بې وسائلو امکان ولري. یا په بل عبارت: د جهادي وسائلو برابرول څو فرض دي الله ﷻ امر کوي چې: ﴿ وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ ﴾ [الأنفال: ۶۰] یعنې: او تیار کړئ د دوی (کفارو) د مقابلې دپاره هر څه مو چې وسه کېږي.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۲

مونږ وايو چې: زمونږ مطلب دا دی چې د مجاهد نيت بايد لله في الله وي، دا مو مطلب نه دی چې وسائل ناجائز دي. نبي كريم ﷺ فرمايي: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ»[۱] يعني: د عملونو دارمدار په نيت پورې اړه لري.

كه په دقت سره فكر وشي دا دواړه جملې سره ډېر فرق لري چې: فلانى سړى د دې دپاره جهاد كوي چې وسائل او مرستې ترلاسه كړي او فلانى سړى د دې دپاره وسائل تياروي او مرستې اخلي چې جهاد وكړي، فلانى سړى د دې كبله هجرت كوي چې راشن او نور كومكونه واخلي او فلانى د دې كبله راشن او نورې مرستې اخلي چې هجرت يې كړى دى.

لنډه دا چې په دغسې شيانو كښې بايد څوک په چاباندې بدگومانه نه شي. دا د زړه خبره ده يوازې الله ﷻ پرې پوهېږي او يوازې الله ﷻ به ورسره مطابقه معامله كوي، او د قيامت په ورځ به معلومېږي مگر مجاهدينو ته په كار دي چې خپل نيتونه پاک وساتي.

د مجاهدينو د تنخاگانو مسئله

يه: په همدې قانون باندې د مجاهدينو د تنخاگانو او معاشاتو مسئله هم حل شوه چې د مجاهدينو په سنگرونو كښې د انضباط په صفت معاش اخلي او يا ورته ډوډۍ پخوي، يا ورته موټرې چلوي يا ورته قچرې چلوي او يا داسې نور كارونه ورته كوي او معاش اخلي.

داسې حل شوه چې په دنيا كښې خو مجاهد دى او كه شهيد شو نو د شهيد په سترگه ورته كتل كېږي، او حتى په غنيمت كښې برخه اخلي، مگر نور كار يې د الله ﷻ په لاس كښې دى، هغه ﷻ يې په زړه باندې پوه دى چې ورسپارله شوې وظيفه يې په جهاد كښې د معاش د كبله اشغاله كړې وه او كه معاش د دې كبله اخلي چې نومورې په جهاد كښې په يوه وظيفه بوخت دى.

يعني الله ﷻ پوهېږي او دى پوهېږي چې اصلي مقصد يې جهاد دى او كه اصلي مقصد يې معاش دى، هر يو يې چې اصلي مقصد وي د قيامت په ورځ به ورته د همغه مطابق جزا وركړه شي.

د مجاهد په شهادت كښې جارحه وسله شرط نه ده

يو: د دښمن د پلوه چې يو مجاهد په هر شي باندې شهيد شي هغه شهيد دى، دا پكښې شرط نه ده چې ضرور دې يا په گولۍ، بمبارد، ماين او په بله جارحه وسله باندې شهيد شوى وي.

كه يو مجاهد په آس يا قچره باندې سور وي او د بمبارد د كبله آس يا قچره تور وخوري او مجاهد په خمكه راولوېږي او دستي وفات شي نو بايد چې د جامو سره دفن شي او غسل ورنه كړى شي. هو! كه آس يا قچرې د داسې شي څخه تور وخوړ چې هغه دښمن پورې مربوط نه وه بيا به كفن او غسل دواړه وركول كېږي[۲].

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۳
(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱ ص۳۲۳

په هغه ضد پرسونل ماين باندې چې د دښمن د پلوه خاى په خاى شوي وي او يو مجاهد پرې والوزي او دستي شهيد شي نو كه هيڅ جګړه نه وي او حتى كه په هغه منطقه كښې د دښمن سره جهاد بالكل ياى ته رسيدلى هم وي، نو د دې شهيد سره به د نورو شهيدانو په شان معامله كيږي، غسل به نه وركول كيږي او د جامو سره به دفنيږي.

هو! هغه مجاهد چې د بل مجاهد د پلوه سهواً شهيد شي او يا په هغو ماينونو باندې شهيد شي چې هغه مجاهدينو پخپله خاى په خاى كړي وي نو بايد چې په دنيا كښې ورسره د عادي مړو معامله وشي. يعني نوموړى د آخرت شهيد ګڼل كيږي او بس.

د بوې اشتباه لرې كول

يو: د ځينو خلكو سره داسې ذهنيت شته چې بوازې هغه كسان ورته شهيدان ښكاري چې بدن يې تعفن (بدبويي) ونه كړي كه څه هم ډېر وخت ورباندې تېر شي، مګر دا فكر غلط دى، بايد چې هرڅوك ترې خپل خان وساتي. ځكه چې د شهيد په تعريف كښې همدا ده چې په ظلم سره وژل شوى وي او نيت يې صرف لله في الله وي. په هيڅ حديث او په هيڅ كتاب كښې پكښې دا علامه نه ده ګڼله شوې چې د هغه بدن دې خراب نه شي.

هو! كله-كله الله ﷻ ځينو شهيدانو ته څه كرامات وركوي چې جسد يې نه خرابيږي او يا يې په وينو باندې د شپې د مخې شغلې او رڼاګانې تاويږي راتاويږي. د مثال په توګه خبيب ﷺ مشركانو شهيد كړ او څلويښت (۴۰) ورځې په دار باندې زوړند وه، چې په نتيجه كښې دوه صحابه وو (الزُبير ﷺ، المقداد ﷺ) د شپې د خوا په پټه باندې د دار څخه راخلاص كړ چې هيڅ نه وه خراب شوى، تا به ويل چې دستي شهيد شوى دى[1].

د افغانستان په روان جهاد كښې مونږ د شهيدانو ډېر كرامات ولېدل. مثلاً د كونړ په ولايت كښې يو مجاهد شهيد شو چې همله مجاهدينو دفن كړ، مګر پلار يې څه سوداني مزاجه سړى وه، مجاهدينو ته يې وويلې چې ضرور به زما د زوى يا مړى راوړئ او يا به يې ژوندى راته راولئ، مجاهدينو چې هر څه وكړه او هر څه بهانې آنې يې ورته وكړې نوموړى د خپل تصميم څخه په بله خوا نه شو، تردې چې مجاهدين مجبور شوه چې د شهيد قبر لوڅ كړي او پلار ته يې وسپاري. نو شپږ مياشتې وروسته يې د هغه مړى د قبر څخه واوويست چې هيڅ نه وه خراب شوى تا به ويلې چې همدا اوس دستي شهيد شوى دى.

د شهيد د وينو بوى مې پخپله حس كړى دى چې د عطرو څخه لا ښه خوندور بوى يې كاوه. مګر د دې ټولو خبرو سره-سره مونږ وايو چې په شهيدانو باندې كرامات ښكاره كېدل د شهيد د شهادت سره لازم شى نه دى. كه د الله ﷻ اراده وشي ورباندې يې ښكاره كوي او كه اراده يې ونه شي نه يې ښكاره كوي. خو د نه ښكاره كولو معنى دا نه ده چې د هغه شهادت د الله ﷻ په نزد منظور نه دى.

---

(۱) زاد المسير ج۱ ص۲۰۰ نقلا عن اسباب النزول للسيوطي ... ص۱۸۲، الإصابة في تمييز الصحابة ج۱ ص۴۱۹

بلکې په دنیا کښې د ټولو اولیاء الله حالات همداسې دي چې ځینو ته الله ﷻ په دنیا کښې کرامات ورکوي او ځینو ته یې نه ورکوي خو د نه ورکولو معنی دا نه ده چې هغه د الله ﷻ ولي نه دی.

مصیبت څه ته وایي؟

۲_ هغه شی چې یو مؤمن ته ضرر (تکلیف) رسوي لږ وي او که ډېر وي غم وي او که درد هغه ټول د مصیبت په نوم باندې یادېږي[1].

یادونه

۴_ په ﴿إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾ کښې عام صبر کوونکي مطلب دي، برابره خبره ده چې د ګناه څخه صبر کوونکي (خپل ځانونه اداره کوونکي) وي او که په عبادت باندې صبر کوونکي (محکم ودرېدونکي) وي بالآخره که په مصیبت باندې صبر کوونکي وي.

خو په ﴿وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾ کښې خاص په مصیبت باندې صبر کوونکي مراد دي، څکه چې الله ﷻ یې پخپله بیان کړی دی چې: ﴿ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٌ﴾ یعنې: هغه کسان چې هغوی ته کله مصیبت ورسېږي نو هغوی دا کلمات لولي چې: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ﴾.

د دې کلماتو په ژبه باندې لوستل مستحب دي ترڅو د یو پلوه نور خلک ورپسې اقتداء وکړي او بوه شي چې د صابرانو څخه دی او د بې صبره ګومان پرې ونه کړي، او د بل پلوه دښمنان وپوهول شي چې مصیبت پرې دومره تاثیر نه دی کړی چې بې لارې یې کړي او هغوی پرې خوشاله شي.

خو د همدغو کلماتو په مضمون باندې په زړه کښې قناعت کول او خپل خان الله ﷻ ته سپارل او په قضاء باندې راضي کېدل فرض دي[2].

د استرجاع اجرونه او ثوابونه

۵_ د استرجاع (إنا لله وإنا إليه راجعون) لوستونکو ته الله ﷻ دغه درې اجرونه مقرر کړي دي: (۱) صلوات یعنې مغفرتونه، (۲) رحمت، (۳) هدایت.

په همدې ارتباط لاندې معلومات ولولئ:

الف: عمر ﷺ ویلي دي چې څومره ښه دوه انډې (صلوات، رحمت) دي او څومره ښه سرباري (هدایت) ده[3]، دغه درېواړه اجرونه زما په معلوماتو سره د بل هیڅ عمل دپاره الله ﷻ په مجموعي توګه نه دي ښودلي.

ب: د سعید بن جبیر رحمه الله څخه (چې جلیل القدر تابعي او د حجاج بن یوسف د لاسه شهید شوی دی) روایت دی چې نوموړي کلمات په همدې محمدي (ﷺ) امت باندې د الله ﷻ د پلوه پېرزو شوي

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۷۵
(۲) التفسیر الکبیر ج۴ ص۱۷۵
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۹۷

دي چې د دوی څخه پخوا بل امت ته نه دي ورکړی شوي.

د همدې کبله کله چې په يعقوب ﷺ باندې د يوسف ﷺ په فراق سره غمونو فشار راوور نو ويې وويلې چې: ﴿يَٰأَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ﴾ [يوسف: ۸۴] يعنې: ای زما غمه په يوسف باندې.

که ذکر شوي کلمات الله ﷻ ورښودلي وی نو ضرور به يې ويلي وی چې: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ[۱].

ج: د أُم سلمه رضي الله عنها څخه روايت دی چې ما د نبي کريم ﷺ څخه اورېدلي دي چې: «مَا مِنْ عَبْدٍ تُصِيبُهُ مُصِيبَةٌ فَيَقُولُ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ اللَّهُمَّ أْجُرْنِي فِي مُصِيبَتِي وَأَخْلِفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا أَجَرَهُ اللَّهُ فِي مُصِيبَتِهِ وَأَخْلَفَ لَهُ خَيْرًا مِنْهَا»[۲] يعنې: هيڅ بنده نه دی چې هغه ته څه مصيبت ورسېږي چې ووايي مونږ ټول الله ﷻ لره يو او بې شکه مونږ ټول همده ﷻ ته رجوع کوونکي يو، ای الله! په دې مصيبت کښې اجر راکړې او د دې څخه يې بهتر عوض راکړې؛ مګر الله ﷻ به ورته په دې مصيبت کښې اجر ورکړي او د هغه څخه به بهتر عوض ورکړي.

په همدې اړوند په تفاسيرو کښې[۳] زښت ډېر احاديث راغونډ کړی شوي دي چې دلته په همدومره باندې اکتفاء کوو، علاقمندان دې هملته مراجعه وکړي.

د مصيبت ځپلي د توجه وړ

۶ـ هر مصيبت ځپلی بايد چې لاندې خبرې هېرې نه کړي:

الف: صبر هلته اجر او ثواب لري چې د مصيبت د رسېدلو په اول وخت کښې وکړی شي. څکه چې نبي کريم ﷺ فرمايي: «إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الأُولَى»[۴] يعنې: بې شکه مقبول صبر هغه دی چې د مصيبت په اوله حمله کښې وکړی شي، صابر سړی بايد د غم په اول وخت کښې داسې حالت غوره کړي چې بې صبره سړی يې درې ورځې وروسته غوره کوي.

ب: که زوړ غم په سړي باندې تازه حمله وکړي او سړی يې په مقابل کښې صبر اختيار کړي او د استرجاع کلمې ولولي داسې اجر ورکول کېږي لکه چې په ابتداء کښې ورکول کېږي[۵]، مثلاً څوک د نبي کريم ﷺ وفات راپه زړه کړي او د دې مصيبت په مقابل کښې صبر وکړي، اميد دی چې داسې اجر ورکړی شي لکه چې د نبي کريم ﷺ په وفات کښې حاضر وي.

ج: که په مړو اوښکو باندې وژاړي چې په زوره چغې ونه وهي، ګرېوان ونه شکوي، په سر خاوره باد نه کړي او خپل خان په څېره ونه وهي او يا د شريعت څخه مخالفې خبرې ونه کړي نو بې صبرا نه ګڼل کېږي او اجر وربانديې نه خرابېږي. لکه چې نبي کريم ﷺ د خپل ماشوم زوی (ابراهيم) په وفات

---

(۱) تفسير الطبري ج۲ ص۲۶؛ تفسير روح المعاني ج۲ ص۲۳
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۳۰۰
(۳) تفسير البغوي ج۱ ص۱۳۱؛ روح المعاني ج۲ ص۲۳؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۱۴۴؛ تفسير المظهري ج۱ ص۱۵۵
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۱۷۱
(۵) تفسير القرطبي ج۲ ص۱۷۵، ۱۷۶

پېغول (۲) باندې د مبارکو سترګو څخه اوښکې توی کړې وې[۱].

د مصيبتونو فوائد

۷- په تفسير القاسمي کښې د عزالدين بن عبدالسلام رحمه الله په حواله د مصيبتونو څه فوائد ليکلی شوي دي[۲]، زه غواړم چې دلته يې څه اجمال وليکم، د تفصيل دپاره دې مينه وال همغه مراجعه وکړي. هغه فوائد دا دي:

الف: د الله ﷻ قهاريت پېژندل.

ب: خپل ذلت او ناتواني پېژندل.

ج: د الله ﷻ سره اخلاص زياتېدل چې د خلاصون توان يې د بل چا سره نشته.

د: الله ﷻ ته توبه تائب ګرځېدل.

ه: الله ﷻ ته سوال او تضرع کول چې دا هم لوی عبادت دی.

و: په بنده کښې حلم او حوصله پيدا کېدل.

ز: د عفوې اجر موندل (که عفوه وکړي).

ح: د صابرينو د ډلې څخه شمېرل کېدل (که صبر وکړي).

ط: په هغه اجر باندې خوشاله کېدل چې صابرينو ته ورکول کېږي (که صبر يې په نصيب شي).

ي: په مصيبت باندې شکر کول (که وتوانېږي).

يا: د ګناهونو عفوه کېدل.

يب: هغه رحمت موندل چې هغه د محنتونو خاوندانو ته په دنيا کښې ورکول کېږي.

يج: د نعمتونو قدر پېژندل چې بايد شکريه يې وکړي.

يد: هغه درجات موندل چې هغه صابرينو ته په آخرت کښې ورکول کېږي.

يه: هغه پټ خيرونه ترلاسه کول چې سړی پرې د شر ګومان کوي او هغه ټول خير او ښېګڼې وي.

يو: د کبر او غرور ماتېدل او تواضع لاس ته راوستل.

يز: د الله ﷻ رضا ګټل، څکه چې مصيبتونه په هغو خلکو باندې ډېر واقع کېږي د چا څخه چې الله ﷻ راضي وي.

﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنۡ حَجَّ ٱلۡبَيۡتَ أَوِ ٱعۡتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَاۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيۡرٗا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ۝١٥٨﴾

[۱۵۸] بې شکه صفا او مروه (دواړه) د الله ﷻ (د دين) د علاماتو څخه دي.
نو هغه څوک چې بيت الله شريف ته د حج کولو قصد وکړي او يا عمره کوي نو په هغه باندې

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۷۴

(۲) تفسير القاسمي ج۲ ص۳۲۹، ۳۴۰

هیځ ګناه (مواخذه) نشته چې د همدغو دواړو په منځکښې تګ راتګ وکړي.

او هرڅوک چې په نېک کار کښې په اطاعت وکړي نو بې شکه الله ﷻ (به نېکه جزا ورکړي، ځکه چې همدی) قبلوونکی (او) پوه دی.

شان نزول

د دې ایت په شان نزول کښې مفسرینو کرامو څه متعدد روایات ذکر کړي دي چې د ټولو څخه ثابتېږي چې ځینې مسلمانانو د صفا او مروه دواړو غونډیو د سعې څخه خودداري کوله[1]. البته چې لاندې وجوه یې درلوده:

۱ـ د جاهلیت په زمانه کښې مشرکانو یو بوت د صفا په غونډۍ نصب کړی وه چې "اساف" نومېده او بل بوت یې د مروه په غونډۍ ایښی وه چې هغه ته به یې "نائله" ویلې او د دې دواړو بوتانو په منځکښې به یې سعیه کوله. نو کله چې په اسلام باندې دنیا رڼا شوه، مسلمانانو ته د جاهلیت د زمانې سعیه وریادېدله نو زړونو یې نه غوښته چې سعیه وکړي. امکان لري چې دا تشویش به د اسلام مخالفینو وراچاوه.

۲ـ په جاهلیت کښې په مشرکانو کښې رواج وه چې چا به د "مناة" بوت په نامه باندې احرام وتاړه نو هغه به د صفا او مروه سعیه نه کوله ځکه چې په دې دواړو غونډیو باندې نور بوتان ایښودل شوي وه او په سعې سره د دوی په نزد د "مناة" سپکاوی راته. کله چې اسلام راغی نو مسلمانانو د نبي کریم ﷺ څخه د همدې سعې په باره کښې پوښتنه وکړه چې د صفا او مروه سعیه وکړو او که نه؟

۳ـ ځینو مسلمانانو ته دا خیال پیدا شوی وه چې الله ﷻ خو د کعبې شریفې د طواف ذکر کړی دی چې: ﴿ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴾ [الحج: ۲۹] یعنې: دوی دې ضرور د قدیمي کوټې (کعبې) طواف وکړي. اما د صفا او مروه د طواف ذکر خو په قرآن کریم کښې نشته البته چې دغه طواف به د شعائرو څخه نه وي.

نو د دې ټولو اشتباهاتو د لرې کولو دپاره الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

ارتباطونه

۱ـ د دین دښمنانو مسلمانانو ته د قبلې د تحویل په باره کښې تشویشونه وراچول چې الله ﷻ په ډېره دقیقه طریقه باندې جواب کړه، نو الله ﷻ مونږ د اشارې په توګه پوهوي چې دوی د خپل عادت څخه لاس نه اخلي، نه ګورئ چې دا ځل درته د صفا او د مروه د سعې په باره کښې تشویش دراچوي او بله ورځ به په بل شي کښې دا کار کوي.

۲ـ په تېرو شوو ایتونو کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې خپل نعمتونه به درباندې نور هم درپوره کړم: ﴿ وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ ﴾ [البقرة: ۱۵۰]، او هم یې فرمایلي وه چې صابرانو ته زېری ورکړه

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۷۸؛ تفسیر القاسمي ...

﴿وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾ [البقرة: ۱۵۵]. نو په دې ایت کښې یې د نعمت د پوره کولو او د بشارت بوره نمونه وښودله چې د مکې معظمې فتحه به الله ﷻ درکړي او د حج او عمرې مناسک به په خای کوئ نو په یاد وساتئ چې صفا او مروه د منځ طواف (سعیه) د اسلام د مشاعرو څخه ده، په اطمنان سره یې کوئ او د مخالفینو تشویشونو ته التفات مه کوئ.

د مطلب خلاصه

ای مسلمانانو! ستاسو دښمنان نه غواړي چې تاسو په اطمنان سره د الله ﷻ عبادت وکړئ چې څومره یې توان رسېږي د قیامت تر ورځې پورې به تاسو ته تشویشونه دراچوي خو تاسو د دوی شیطانت ته څه التفات مه کوئ او په خاطر جمعۍ سره د خپل رب ﷻ اطاعت کوئ او ذات البیني اختلاف څخه خانونه وساتئ.

صفا او مروه د شعائر الله څخه دي د شعائر الله په اداء کولو کښې وسواس په کار نه دی، د شعائر الله اداء کول برسېره په دې چې څه باک نه لري بلکې اجرونه لري او اداء کول یې ضرور دي.

د جاهلیت په زمانه کښې خو کعبه شریفه هم د بوتانو څخه ډکه وه ایا تاسو به د مشرکانو د دې کار د امله د بیت الله شریف طواف پرېږدئ؟ نو همدارنګه د صفا او مروه سعیه هم درواخلئ، نو هرڅوک چې حج کوي او یا عمره کوي د زړه په اطمنان سره دې د دې دواړو غونډیو ترمنځ سعیه هم وکړي، الله ﷻ به ورته اجرونه ورکړي.

په یاد ولرئ! چې په هر نیک کار کښې چې څوک په کلکه اطاعت وکړي او د مخالفینو د تشویشونو په مقابل کښې مقاومت وکړي هغوی ټولو ته به الله ﷻ عوضونه ورکړي. ځکه چې الله ﷻ منونکی دی او پوه دی چې په اخلاص سره لږ عمل وکړی شي اجرونه یې څو چنده ورکوي برابره خبره ده چې هغه عبادت نفلي وي او که فرضي.

توضیحات

۱ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: "صفا" په اصل کښې د ښویه تیږې نوم دی او "مروه" سپینې او یا نرمې تیږې ته ویل کېږي، خو اوس د هغو دوه غونډیو نومونه دي کومې چې د کعبې شریفې د ختیځ لورې په څو مترۍ کښې پرتې دي[1]. اوس مهال د غونډیو نښې ډېرې کمې معلومېږي او د المسجد الحرام د تعمیر د اغېز لاندې راغلې دي، بلکې دغه ټوله مسافه دوه چته پټه شوې ده چې حاجیان او عمره کوونکي یې په دواړو چتونو کښې سعیه کوي.

ب: شعائر د "شعیرة" جمعه ده، هغه شیان چې د الهي دین نښې او علامې وي د شعائر الله په نامه یاندې یادېږي.

(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۲۶

د همدې حروفو څخه د "مشاعر الحج" کلمه هم اخستله شوې ده[۱]. يعنې هغه نښې او علامې چې هغه په سترګو باندې ليدل کېږي او د حج احکام پکښې اجراء کېږي، لکه مزدلفه، عرفات او داسې نور.

په دې مقام کښې د صفا او مروه د دوه غونډکيو څخه په شعائر الله سره تعبير وکړی شو ترڅو مسلمانان پوه شي چې دا شعائر الشيطان نه دي لکه څنګه چې دوی ته تشويش پيدا شوی وه.

ج: حج په لغت کښې محض قصد ته ويل کېږي، او په شريعت کښې هغه مخصوص احکام چې په مخصوصو ځايونو کښې ترسره کېږي د حج په نامه يادېږي. نو په دې معنی کښې بيت الله شامل دی. مګر د زيات اهتمام او تشريف دپاره د ﴿ حَجَّ ٱلْبَيْتَ ﴾ عبارت اداء کړی شو، او د بيت کلمه په صراحت سره ذکره کړی شوه[۲].

د: عمره په لغت کښې محض زيارت ته وايي[۳]، او په شريعت کښې د مخصوصو قوانينو لاندې د کعبې شريفې زيارت د عمرې په نامه يادېږي، چې مهم يې دغه درې څيزونه دي:

۱_ احرام. ۲_ طواف الزيارة. ۳_ د صفا او مروه سعيه.

ه: "جُنَاح" أصلًا د ميلان په معنی سره دی لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ ﴾ [الأنفال: ۶۱] يعنې او که دوی صلحې ته ميلان وکړي. خو دلته ترې مراد ګناه او نيونه ده.

نو معنی يې داسې کېږي چې: د صفا او مروه په سعيه باندې مواخذه او ګناه نشته، داسې نه ده لکه چې مسلمانانو ته سعيه کول ګناه ښکاري.

نو په دې عبارت کښې مطلب فقط همدومره دی چې په سعيه باندې دګناه خيال کول غلط دي. پاتې شوه دا خبره چې دغه سعيه واجبه ده او که مستحبه؟ ضرور ده او که ضرور نه ده؟، دا عبارت ورته نه "هو" وايي او نه "نه".

مګر د نورو عباراتو څخه يې جواب معلومېږي چې وروسته به إن شاء الله راشي.

و: که څه هم "طواف" ګردچاپېر تاوېدلو ته ويل کېږي خو دلته ترې مراد محض تګ راتګ دی.

نو معنی يې داسې کېږي چې: ګناه او نيونه وربانديې نشته چې څوک د صفا او مروه په منځکښې تګ راتګ يعنې سعيه وکړي.

ز: د ﴿ تَطَوَّعَ ﴾ کلمه د "طوع" څخه اخستله شوې ده، چې د خوښۍ معنی ورکوي او په مقابل کښې يې "كَرْه" (ناخوښي) استعمالېږي. او يا د طاعت څخه اخستله شوې ده، چې د فرمان منلو معنی ورکوي او په مقابل کښې يې عصيان (نافرماني) راځي، مګر د "تَفَعُّل" باب پکښې د مبالغې دپاره دی.

(۱) مفردات الراغب ص۲۶۹
(۲) روح المعاني ج۲ ص۲۵
(۳) التفسير الكبير ج۴ ص۱۷۹

نو دلته یې معنی داسې کېږي هرڅوک چې نېک کار په ښه خوښۍ سره وکړي، او یا هرڅوک چې په نېک کار کښې ښه اطاعت وکړي.

ح: شُکر: په لغت کښې د نعمت اظهار ته ویل کېږي خو کله یې چې الله ﷻ ته نسبت وشي نو بیا ترې نېکه جزا او اجرونه مرادېږي. نو دلته یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: الله ﷻ منونکی دی چې د هرې نېکۍ په عوض په څو چنده باندې جزا ورکوي.

احکام په دوه ډوله دي

۲ـ د اسلام احکام په دوه ډوله دي: یو هغه دي چې صرف تعبدي حیثیت لري او معاملاتو پورې یې ارتباط نه وي لکه لمونځ، روژه، حج او داسې نور. دې ډول ته شعائر الله ویل کېږي.
بل ډول احکام هغه دي چې د خلکو په معاملاتو پورې مربوط وي لکه بیع، شراء او داسې نور.
دې ډول ته شعائر الله نه ویل کېږي خکه چې د انسان فکر پکښې کار کولی شي او صرف په نقل پورې توقف نه لري
اما په اول ډول کښې هیڅوک اختیار نه لري چې د یوه عبادت شکل بدل کړي او یا د یوه نوي عبادت تیره کېږدي، چې د حج او عمرې عبادتونه او ممدأرنګه د صفا او مروه تر منځ سعیه کول د همدې ډول څخه دي[1].

د صفا او مروه تاریخي سابقه

۳ـ د حج او عمرې اکثره احکام داسې دي چې باید مسلمان ورته بې قید او بې شرطه تسلیم شي ترڅو ښه څرګنده شي چې بې شکه نوموړی د الله ﷻ تابع دی او د خپل عقل تابع نه دی، که عقل یې ورته نه رسېږي هم د الله ﷻ د اطاعت او امر منته کوي.
د صفا او د مروه تاریخ مونږ د دې دپاره نه لیکو چې د سعي د وجوب دپاره یې دلیل پیدا کړو بلکې صرف د دې دپاره یې لیکو ترڅو یې محترم لوستونکي په څه ناڅه حکمتونو باندې پوه شي.
نو تاریخي سابقه یې داسې وه چې:
کله چې ابراهیم ﷺ د الله ﷻ په امر خپله یوه بي بي (هاجره رضی الله عنها) او د هغې ماشوم زوی (اسماعیل ﷺ) د مکې معظمې په چول بیابان کښې پرېښوده او د بي بي هاجرې رضی الله عنها سره چې څه اذوقه (خوراک، څښاک) وه هغه هم ختم شو، نو بي بي خپل زوی د کعبې شریفې د مقام په څنګ کښې پرېښود او د صفا په غونډۍ باندې وختله ترڅو ورته کوم انسان ښکاره شي او یا یې د اذوقې څه چاره وشي. شاوخوا یې وکتل چې هیڅ شی په نظر ورنغی، نو د دې غونډۍ څخه ښکته شوه او د مروه د غونډۍ په لور باندې روانه شوه، په هغې غونډۍ باندې ودرېده او د شاوخوا څارنه یې وکړه مګر څه ورته ښکاره نه شوه، د هغې څخه بېرته د صفا غونډۍ ته لاړه او بیا بېرته د مروه غونډۍ ته

---
(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۲۷

ورغله. دغه عمل يې اوه كرته تكرار كړ، چې الله ﷻ زمونږ دپاره د شعائر الله څخه وګرځاوه ترڅو دغه واقعه راته كال راپه زړه كړي او عبرت ترې واخلو.

بي بي هاجرې رضي الله عنها ته په خپل ټول مزل كښې چې د صفا او مروه په منځكښې يې كاوه چې تقريباً اوه سوه او شپېته (۷۶۰) متره مسافه ده خپل زوى ښكارېده، خو په لږ مسافه كښې (چې تقريباً دېرش، څلوېښت متره به كېږي) د هغې د نظره بلې كومې غونډكۍ پناه كاوه. نو د همدې كبله نوموړې بي بي په هغه لږ ځاى كښې جلتي كوله، چې اوس يې په دواړو طرفونو كښې شنه شنه ګروپونه رڼا كړى شوي دي ترڅو په هغې مسافه كښې سعي كوونكي هم جلتي وكړي.

په دې اړه كه څوك نور معلومات حاصلوي نو د دې قيصې مراجعو ته دې مراجعه وكړي[1].

يادونه

۴ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چې د صفا او مروه په منځكښې تګ راتګ واجب دى. همداسې حكم ترې بي بي عائشه رضي الله عنها هم استنباط كړى دى[2].

همدا د امام ابو حنيفه رحمه الله مذهب دى، او ښه قوي دليل يې دا دى چې هر كله چې د شعائر الله څخه وشمېرل شو نو بايد چې د واجبو څخه خو اقلاً ټيټ نه وي.

مګر ځينې امامان ورته مستحب وايي، هغوى په ﴿ وَمَن تَطَوَّعَ ﴾ باندې دليل نيسي چې نفل ترې معلومېږي ځكه د "تَطَوَّعَ" كلمه په نفلي عبادت كښې استعمالېږي.

امام صاحب وايي چې "تَطَوَّعَ" چې په نفلي عبادت كښې استعمال مومي. دا فقهي اصطلاح ده چې ډېره وروسته رواج شوې ده او د عربيت په لحاظ په نفلي عبادت پورې خاصه نه ده. لكه څنګه چې مخكښې په اوله توضيح كښې پوره شرحه شوې ده.

د سعي كيفيت

سعي بايد په دې كيفيت باندې وكړه شي چې د صفا څخه به شروع كوي او په مروه باندې به يې ختموي، چې د صفا څخه د مروه په لور څلور مزله پوره كېږي او د مروه څخه د صفا په لور درې مزله پوره كېږي چې ټول اوه مزله كېږي. يعنې تګ او راتګ دواړه مجرا كېږي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلْنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلْهُدَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِى ٱلْكِتَٰبِ أُوْلَٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ وَأَصْلَحُوا۟ وَبَيَّنُوا۟ فَأُوْلَٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ أُوْلَٰٓئِكَ

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۴؛ تفسير ابن كثير ج۱ ص۱۹۸
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲۲۲

عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَـٰلِدِينَ فِيهَا ۖ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾ ﴾

[۱۵۹] بې شکه هغه کسان چې دوی هغه شی پټوي چې مونږ نازل کړی دی چې هغه د ښکاره دلایلو او هدایت څخه عبارت دی د هغه څخه وروسته چې مونږ هغه د خلکو دپاره په کتاب کښې ښه واضحه کړی دی، په دغو کسانو باندې الله ﷻ هم لعنت کوي (د رحمت څخه یې لرې کوي) او ټول لعنت کوونکي وربانډې هم لعنت غواړي.

[۱۶۰] مگر هغه کسان د لعنت څخه خلاص دي چې هغوی توبه وباسي او خانونه اصلاح کړي او هغه څه بیان کړي چې پټ کړي یې وه، نو په همدغو باندې زه په رحمت سره رجوع کوم او همدا زه ښه توبه قبلوونکی او ښه مهربان یم.

[۱۶۱] بې شکه هغه کسان چې دوی کافر شوي دي او په داسې حال کښې مره شي چې کافر وي دغه کسان په همدغو باندې د الله ﷻ لعنت دی او د ټولو ملائکو او د ټولو انسانانو هم.

[۱۶۲] دوی به پکښې همېشه وي چې نه به ترې عذاب تخفیف کړی شي او نه به ورته وخت ورکړی شي چې اعتذار وړاندې کړي (او نه به ورته معطل وکړی شي چې د عذاب وخت یې راشي)

ارتباط

په مدینه منوره کښې د قبلې تحویل څخه لویه غوغا جوړه کړه چې یهودانو حق پټ کړ که څه هم نبي کریم ﷺ یې ښه پېژانده چې په حقه آخر الزمان پېغمبر ﷺ دی، چې دواړو قبلو ته لمونځ کوي، د دوی هغه حق چې دوی ته معلوم وه نه وی پټ کړی او تحریف یې نه وی ورکړی، نه به شور وی او نه به غوغا. لکه چې همدې مطلب ته په ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ ٱلْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾ [البقرة: ۱۴۶] کښې اشاره شوې ده.

په وړاندینیو ایتونو د ځینو مناسباتو په اثر ځینې نور مضامین بیان کړی شوه خو اوس الله ﷻ د حق د پټوونکو د گناه لویه جزا بیانوي ترڅو ترې محمدي (ﷺ) امت عبرت واخلي او د یهودانو په شان حق پټ نه کړي چې خلاصه مطلب یې دا دی:

د مطلب خلاصه

۱- بې شکه هغه کسان چې حق پټوي داسې حق چې:

الف: هغه مونږ نازل کړی وي په خپلو پیغمبرانو باندې او دوی غواړي چې په پټولو سره یې د صحتې څخه وباسي.

ب: مونږ په کتاب کښې نازل کړی وي چې په دوامداره توگه لاربښودونکی وگرځي، او دوی یې د دوام مخه نیسي.

ج: مونږ د خلکو دپاره نازل کړی وي او دوی یې د خلکو څخه پټوي چې د دغه اوږی عوض څخه
کته واخلي.

دغسې حق پټونه که په هره زمانه او هر ځای کښې وي پټوونکي یې د اوږی لعنت مستحق دي،
چې الله ﷻ هم په دوی باندې لعنت کوي او د خپل رحمت څخه یې لرې کړي او هم هر لعنت
کوونکی الله ﷻ ته سوال کوي چې ای الله! دوی د خپل رحمت څخه لرې کړه او په دوی باندې خپل
غضب نازل کړه.

۲_ هوا د دوی د جملې څخه هغه څوک د لعنت څخه بچ کېږي چې هغوی په خپلو ځانونو کښې
لاندې تغیرات راولي:

الف: چې الله ﷻ ته رجوع وکړي، د حق پټونې څخه توبه تائب شي او ایمان راوړي.

ب: چې خانونه اصلاح کړي یعنې صالح عملونه وکړي.

ج: چې هغه څه ښکاره کړي چې تر اوسه یې پرې خوله پټه کړې وه، خلک په دې پوه کړي چې
مونږ لویه غلطي کړې وه چې حق مو درڅخه پټ کړی وه. یعنې صرف په همدومره باندې د لعنت
څخه نه بچ کېږي چې سکوت اختیار کړي ترڅو چې په حق باندې صراحت وکړي. او ترڅو چې خپله
توبه هم خلکو ته ښکاره کړي چې مونږ د حق پټونې څخه توبه تائب یو.

که څوک په خپلو خانو کښې دغسې انقلاب راولي، نو زه د هغوی سره دښمني نه کوم بلکې د
لعنت په عوض پرې په رحمت سره رجوع کوم. او دا ځکه چې زه ښه توبه قبلوونکی او ښه مهربان یم

۳_ هوا که هغوی حق پټولو ته د مرګ د ورځې پورې ادامه ورکړي او په خپل کفر باندې ټکګ
شي چې د کفر په حالت کښې مړه شي نو هغوی د لعنت څخه د بچ کېدلو چانس د لاسه ورکوي،
دوی به الله ﷻ د رحمت څخه په دائمي توګه لرې کړي او لعنت کوونکي به (چې هغوی ملائک او
ټول انسانان دي) ورته دائماً د الله ﷻ څخه لعنت غواړي.

دوی به د لعنت په آثارو (دوزخ) کښې همېشه وي، کله یې چې دوزخ ته د وراچولو وخت راشي
نو نه به ورته څه مهلت ورکړی شي چې په دوزخ کښې د وراچولو نه پخه لږ څه وروسته کړی شي، ترڅو
پکښې دوی څه معذرت وړاندې کړي او نه به ورته دنیا ته د ورستنېدلو او هلته د توبه تائب کېدلو
فرصت ورکړی شي.

او بالآخره نه به ترې عذاب څه تخفیف کړی شي، او دا ځکه چې په عذاب کښې معطل کول او
تخفیفول هم د لعنت څخه یو دول وتل دي او دوی خو د لعنت څخه په هیڅ دول سره نه شي وتلی او
پکښې همېشه به وي.

توضیحات

۱_ که څه هم پورتني ایتونه د اهل الکتابو په باره کښې نازل شوي دي چې د نبي کریم ﷺ هغه
صفات یې چې الله ﷻ په پخوانیو کتابونو کښې نازل کړي وه خلکو ته نه واضحه کول بلکې تحریف

یې ورکاوه، مګر د مفسرینو کرامو په اتفاق سره د ایتونو په عموم کښې ټول حق پټوونکي شامل دي[1]. الله ﷻ مو دې ترې وساتي.

سوال جواب

که څوک وايي: که د مفهوم عموم ته اعتبار شي خو مسلمان حق پټوونکو ته به هم شامل شي نو ایا مسلمان حق پټوونکي به هم په دوزخ کښې همېشه وي؟

مونږ وایو چې: د حق پټولو جزا خو دوزخ ده لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايي: څوک چې حق پټ کړي «أُلْجِمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ»[2] يعني: د قيامت په ورځ به د اور په قيزه باندې قيزه شي.

اما د خلود (دائم) جزا صرف هغه حق پټوونکي ته ورکول کېږي چې برسېره په هغه کافر هم وي.

د همدې حکمت د کبله ترې په هغه مقام کښې -چې د خلود جزا ورته ښودله شوې ده- د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَمَاتُواْ وَهُمۡ كُفَّارٌ ﴾ سره تعبير نازل شوی دی. يعني: بې شکه هغه کسان چې کافر دي او د کفر په حالت کښې مړه شي. او داسې تعبير ترې ونه شو چې: بې شکه هغه کسان چې مَا أنزلنا (هغه څه چې مونږ نازل کړي دي) يې پټ کړي دي او په داسې حال کښې مړه شي چې د ما أنزلنا پټوونکي وي؛ ترڅو د ذکر شوي اعتراض مخه ونيسي.

پټول یا کتمان

۲ـ دلته بايد محترم لوستونکي لاندې بحثونه د نظره تېر کړي:

الف: کتمان څه ته وايي؟

د کتمان کلمه په هغو پټولو کښې استعمالېږي چې ښکاره کول يې په ژبه او بيان سره کېږي. يا په بل عبارت: د خولې پټولو ته کتمان وايي، نه په لاس سره پټول.

ب: د کتمان ډولونه څو دي؟

کتمان په دوه ډوله دی: يو هغه دی چې سړی وربانديې سکوت وکړي لکه چې يهودو د رجم په حکم باندې خولې پټې کړې وې. او بل هغه دی چې په عوض يې بل شی خلکو ته وښودل شي لکه چې دوی د نبي کريم ﷺ په صفاتو کښې تحريف کاوه او په عوض يې بدل صفات بيانول چې د [البقرة:۷۹] ايت لاندې بيان کړی شوي دي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کوي چې فرمايي: ﴿ وَإِذۡ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهُۥ لِلنَّاسِ وَلَا تَكۡتُمُونَهُۥ فَنَبَذُوهُ وَرَآءَ ظُهُورِهِمۡ ﴾ [آل عمران: ۱۸۷] يعني: او هغه وخت وريه زړه کړه چې الله ﷻ د هغو کسانو څخه کلک عهد واخست چې هغوی ته کتاب ورکړی شوی وه چې ضرور به يې خلکو ته بيانوئ او پټوئ به يې ترې نه، نو هغوی ورکړی شوی کتاب شاته واچاوه.

---

[1] روح المعاني ج۲ ص۲۶
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۹۳

یعني په ځینو احکامو باندې یې سکوت اختیار کړ او ځینې یې تحریف کړه.

ابو هریره ﷺ وایي چې که دغه دواړه ایتونه ([البقرة:۱۵۹] او [آل عمران:۱۸۷]) په قرآن کریم کښې نه وی نازل شوي ما به یو حدیث هم نه وی بیان کړی، خو د خپل مسئولیت د رفعه کولو دپاره د ډیر احادیث بیانوم، هغه وخت چې د علم د زده کړې وخت وه (نبي کریم ﷺ ژوندی وه) مهاجرین ورونه په بازارونو کښې په اخستلو او خرڅولو بوخت وه، او انصار ورونه د خپلو مالونو په اصلاح باندې مصروف وه او ما د نبي کریم ﷺ څخه په مړه ګېډه علم زده کړ، هلته ورسره حاضر وم چې هغوی به حاضر نه وه او هغه څه مې حفظ کړه چې هغوی حفظ نه کړه[۱]. یعنې نه غواړم چې د یهودو غوندې په زده کړی شوو احادیثو باندې خوله پټه کړم.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

ج: که څوک وایي چې: ابو هریره ﷺ خو پخپله اقرار کوي چې ما د نبي کریم ﷺ څخه دوه ډوله علم زده کړی دی، یو ډول مې په خلکو کښې نشر کړ او بل ډول که نشر کړم نو سر به مې پرې شي[۲]، ایا دا د علم کتمان او پټول نه دي؟

مونږ وایو چې: علم په دوه ډوله دی، یو هغه دی چې د خلکو د عقائدو او اعمالو د برابرولو دپاره نازل کړی شوی وي او روزمره ورته خلک اړتیا لري. او بل هغه دی چې روزمره حوادث ورته اړتیا نه لري خو محض څه معلومات وي چې نبي کریم ﷺ د وړاندوینې او پیش ګویي په توګه ورکړي وي او د یوې معجزې مثال لري.

هغه څه چې ابو هریره ﷺ خلکو ته بیان کړه هغه د اول ډول څخه وه چې په ایت شریف کښې ترې په ﴿ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلْهُدَىٰ﴾ سره تعبیر کړی شوی دی، او سخت وعید د همدغه ډول په پټولو نازل شوی دی. اما دوهم ډول علم چې نشرول یې څه فتنې او فساد زیاتوي او خلک ورته څه خاص ضرورت نه لري د هغه پټول بهتر دي.

امکان لري چې ابو هریره ﷺ ته د ظالمانو حاکمانو څه نومونه ښودل شوي وي لکه د یزید او نورو. د نوموړي صحابي ﷺ څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «تَعَوَّذُوا بِاللهِ مِنْ رَأْسِ السَّبْعِينَ»[۳]، یعني: تاسو د (۷۰ هـ) کال د اول سر څخه په الله ﷻ سره پنا وغواړئ، (د همدغه په شاوخوا کښې د یزید امارت وه).

او نوموړی صحابي ﷺ په (۵۷ هـ) کال کښې وفات شوی دی[۴]، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

د همدې قبیلې څخه د حذیفه ﷺ علم هم وه چې نبي کریم ﷺ ورته د منافقانو نومونه ښودلي ول خو هغه د خانه سره وساتل او فاش یې نه کړه.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۲
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۳
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۱۵
(۴) الإصابة في تمييز الصحابة ج۴ ص۲۱۱: تاریخ الإسلام ج۱ ص۲۸۴

ایا سکوت هم کتمان گڼل کېږي؟

د: که څوک وایي چې: که سکوت کتمان وګڼل شي نو هیڅوک به ترې خلاص نه شي. ایا د چا د وسې خبره ده چې په هر وخت کښې ټول حقائق بیان کړي؟

مونږ وایو چې: هغه سکوت کتمان ګڼل کېږي او د حق پټولو نوم ورباندې ایښودل کېږي چې د حاجت په وخت کښې پرې سړی چپ شي او د بیان څخه یې خوله ونیسي. په همدې مطلب باندې د ﴿لِلنَّاسِ﴾ کلمه د اشارې په توګه دلالت کوي چې الله ﷻ د خلکو د حاجت پوره کولو دپاره نازل کړی وي خو سړی پرې د خلکو اړتیا پوره نه کړي او ورباندې غلی شي، ته به وایې چې هیڅ پرې نه پوهېږي. نو هغه سکوت چې په اعتراض کښې ذکر شوی دی هغه ته عدم تبلیغ ویلی شو، خو کتمان ورته نه شو ویلی.

ایا تبلیغ فرض نه دی؟

مونږ وایو چې: د احکامو تبلیغ کفائي فرض دی چې یوه ډله مسلمانان ورته ملا وتړي د نورو غاړه ورباندې خلاصېږي، د همدې کبله الله ﷻ امر کوي چې دغه وظیفه دې د مسلمانانو یوه ډله په غاړه واخلي لکه چې فرمایي: ﴿وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ﴾ [آل عمرن: ۱۰۴] یعنې: او هرومرو ستاسو د جملې څخه دې یوه ډله شتون ولري چې خیر ته بلل کوي او په نیکیو سره امر کوي او په شریعت کښې د نا اشنا کارونو څخه منعه کوي.

هو! په هغه وخت کښې په سړي باندې فرض عین ګرځي چې د سړي څخه د حق د بیان غوښتنه وشي او په هغه موقع کښې بل څوک نه وي چې جواب ورکړي. خو په دې صورت کښې دا هم شرط ده چې سوال کوونکی ترې بده استفاده نه کوي او د مسلمانانو عمومي مصالح پکښې د پښو لاندې کېږي، د مثال په توګه:

اول: یو مجاهد ـ الله دې نه کړي ـ د کافرانو په لاس کښې اسیر وي، نو د تحقیق په وخت کښې پرې واجبه نه ده چې د مسلمانانو مجاهدینو اسرار ورته بیان کړي، بلکې دلته د حقائقو کتمان او پټول واجب دي.

دوهم: بې دینه سړي ته داسې احکام وربښودل په کار نه دي چې د اهل الحق سره پرې مجادله او جګړې وکړی شي.

دریم: ظالم پاچا او یا بدعتیانو خلکو ته داسې احکام ښودل ممنوع دي چې هغوی پرې د رعیت مالونه وخوري او یا پرې د واجباتو د پرېښودلو دپاره لاره جوړه کړي او د بې دینۍ دپاره یې وسیله وګرځوي او داسې نور[۱]. نو په دغسې مواقعو کښې باید سړی داسې کار وکړي لکه ابو هریره ﷺ او حذیفه ﷺ چې کړی وه، یعني باید چې چا ته یې بیان نه کړي. چې لږ مخکښې یې څه بیان تېر شو.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۸۵

ټول حقائق بيان شوي دي

۳_ د لاندې دوه ايتونو په بناء په قرآن كريم كښې ټول حقائق بيان شوي دي:

الف: ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ ﴾ [النحل: ۸۹] يعنې: او مونږ په تاباندې داسې كتاب نازل كړى دى چې هر شي لره ډېر ښه بيانوونكى دى.

ب: ﴿ مَّا فَرَّطْنَا فِى ٱلْكِتَٰبِ مِن شَيْءٍ ﴾ [الأنعام: ۳۸] يعنې: مونږ په كتاب (قرآن كريم) كښې هيڅ شى (بې بيانه) نه دى پرېښى.

په ذكر شوي مطلب باندې هلته سړى ښه پوهېږي چې د أصول الفقه كتابونو ته مراجعه وكړي او پوه شي چې قرآن كريم په معانيو باندې په اتيا (۸۰) ډوله باندې دلالت كوي، او سړى كولى شي چې د دغو اتيا ډولو څخه په يو ډول باندې د قرآن كريم څخه معناګانې استفاده كړي، چې هلته يې شروط او قواعد ښه پوره شرحه شوي دي[۱].

نو په همدې بنياد مونږ ويلى شو چې د نبي كريم ﷺ احاديث ټول او يا په اجتهادي مسائلو باندې خوله ټول په وعيد كښې داخل دي. دا ځكه چې دغو ټولو ته "بَيِّنَات" او "هُدَى" ويل كېږي او ټول په قرآن كريم كښې په يوه وجه باندې بيان شوي دي، نو بايد چې سړى ترې خپل ځان وساتي.

د لعنت په باره كښې معلومات

۴_ د لعنت په باره كښې بايد محترم لوستونكي لاندې بحثونو ته متوجه شي:

الف: لعنت په غضب او قهر سره شړلو ته وايي، چې كله يې نسبت الله ﷻ ته وكړى شي.

نو په دنيا كښې يې مطلب دا كېږي چې الله ﷻ ورته توفيق ورنه كړي او خپل رحمت يې پرې قطعه كړي، او په آخرت كښې خو معلوم دى چې د دوزخ عذاب دى.

او چې كله يې نسبت بنده ته وكړى شي نو بد آزاري او ښېرې ترې مراد وي چې: اى الله! د فلاني څخه خپل رحمت پرې كړې او په آخرت كښې يې په دوزخ كښې واچوې[۲].

ب: د ﴿ ٱللَّٰعِنُونَ ﴾ "لعنت كوونكو" څخه چې په [۱۵۹] ايت كښې ذكر دي هغه لعنت كوونكي مراد دي كوم چې الله ﷻ په [۱۶۱] ايت كښې پخپله تفسير كړي دي: ﴿ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾ چې ټول ملائک او ټول انسانان دي.

پاتې شوه دا خبره چې په ظالمانو باندې (چې د دوى د جملې څخه حق پټوونكي هم دي) حشرات او ټول حيوانات څنګه او ولې لعنت غواړي؟

نو د دې جواب دا دى چې دهغوى د ظلم د كبله وچكالي راځي چې په نتيجه كښې ټول ساكښان پرې متضرر كېږي.

(۱) نور الانوار ص۱۲ او شروح يې.
(۲) مفردات الراغب ص۴۷۱

بالمقابل تول ساکنبان با عمله عالم ته د الله ﷻ څخه مغفرت غواړي. دا څکه چې د دوی د نیک عملي د کبله پرې بارانونه کېږي او پراخي وړباندې راځي، چې استفاده ترې کوي، لکه چې په احادیثو کښې ثابته ده[1].

په یاد ولرئ!

په یاد ولرئ چې په لومړني ایت ﴿ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ﴾ کښې دغه مضمون د مضارع په کلماتو کښې اداء کړی شوی دی چې په تجدد او تحدث باندې دلالت کوي او د ژوندیو سره ښه مناسب دی چې ګړی په ګړی د لعنت موجبات زیاتېږي او نوي نوي پیدا کېږي.

اما په دوهم ایت ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ لَعۡنَةُ ٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ﴾ کښې د اسمیې جملې په قالب کښې اداء شوی دی چې په دوام او استمرار باندې دلالت کوي. دا څکه چې دلته د مرګ څخه وروسته لعنت مراد دی، هلته خو تجدد او تحدث نشته بلکې استمرار دی، چې اسمیه جمله پرې ښه دلالت کوي.

سوال جواب

ج: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د الله ﷻ د لعنت د ذکر سره د ملائکو او انسانانو د لعنتونو ذکر وشو، ایا یوازې د الله ﷻ لعنت کفایت نه کاوه؟

مونږ وایو چې: په دې کښې دوه مطلبه دي:

اول: د دوی جنایت دومره لوی او دومره څرګند دی چې هرڅوک وړباندې لعنت وایي او هرڅوک پوهېږي چې دوی د لعنت لیاقت لري چې وړباندې پوهېدل یوازې الله ﷻ پورې خاص نه دي.

دوهم: څرنګه چې یهودو خپلو ځانونو ته امتیاز ثابتاوه چې زمونږ شفاعت به هرومرو کېږي نو الله ﷻ وفرمایل چې: هغه څوک چې دوی ورته د شفاعت تمه کوي لکه ملائک او پیغمبران، هغوی پرې د الله ﷻ د پلوه د لعنت د ورېدلو غوښتنه کوي، دا خو لا پرېږده چې دوی ته رحمت وغواړي او شفاعت یې وکړي.

پوښتنه او د هغې جواب

د: که څوک وایي چې: په ټولو خلکو کښې خو پخپله کافران هم داخل دي نو ایا کافران په خپلو ځانو باندې لعنت وایي؟

مونږ لاندې جوابونه کوو:

اول: د قیامت په ورځ په کافرانو باندې داسې حالت راځي چې یو به په بل باندې لعنت وایي[2]، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ ثُمَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يَكۡفُرُ بَعۡضُكُم بِبَعۡضٖ وَيَلۡعَنُ بَعۡضُكُم بَعۡضٗا وَمَأۡوَىٰكُمُ

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۹۷

(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۹۰

ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴾ [العنكبوت: ۲۵] یعني: بیا د قیامت په ورځ به ستاسو ځینې په ځینو نورو باندې کافر شي (انکار به ترې وکړي) او ځینې به مو په ځینو نورو باندې لعنت غواړي او د اوسېدانې ځای مو اور دی او نشته تاسو لره هیڅ کومک کوونکی.

دوهم: دلته د خلکو څخه اکثریت مراد دی، اکثرو لره حکم د کُل وي او یا ترې یوازې مؤمنان مراد دي، نه به وایې چې کافران د سره خلک نه دي[1].

دریم: هرڅوک ـ که کافر وي هم ـ په ظالم باندې لعنت وایي، نو کله چې پخپله ظالم وي نو طبعاً داسې کېږي لکه چې په خپل ځان باندې یې لعنت غوښتی وي.

یا په بل عبارت دوی هم په ظالمانو باندې لعنت وایي خو نهایت د ظالم په تشخیص کښې غلطېږي: خپل ځانونه ورته ظالمان نه ښکاري[2].

مګر مونږ ته داسې ښکاري چې بې موجبه ایت شریف ته تخصیص ورکول څه خوندوره خبره نه ده نو ښه دا ده چې د ذکر شوي سوال څخه لاندې دوه جوابه وکړی شي:

لومړی: هر یو کافر چې د کفر فساد او خصوصاً د حق د پټولو لوی جنایت ته وګوري او د تعصب څخه د لږ وخت دپاره صرف نظر شي نو دستي به په فساد کوونکو باندې لعنت ووایي، که څه هم پخپله فساد کوونکی وي، مګر دا بېله خبره ده چې لږ ساعت هم د تعصب څخه لاس نه شي اخستی او یا په لعنت باندې اقرار نه کوي.

دویم: د کافر جسد په طبعي ډول باندې په کافر باندې لعنت وایي، ځکه چې جسد یې د الله ﷻ تابع دی. یا په بل عبارت: که د قال په ژبه باندې لعنت ونه غواړي د حال په ژبه باندې خو هر کافر د ځان دپاره هم لعنت غواړي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ إِن كُلُّ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِى ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴾ [مریم: ۹۳] یعني: هیڅوک نه په اسمانونو کښې شته او نه په ځمکو کښې مګر مهربان الله ﷻ ته د بنده په صفت ورتلونکی دی.

په تکویني اوامرو کښې د کافرانو جسدونه هم د الله ﷻ اطاعت کوي که وژني یې مره کېږي، که مریضان کوي یې مریضان کېږي او که زړه وي یې زړېږي او داسې نور.

په کافر باندې لعنت غوښتل

ه: په دې کښې څه شک نشته چې په کافرانو باندې لعنت غوښتل جائز دي اما په معین کافر باندې په لعنت غوښتلو کښې اختلاف دی خو د علماوو کرامو لویه ډله یې جائز نه بولي ځکه دوی وایي چې مونږ نه پوهېږو چې خاتمه به یې په ایمان کښې تېره شي او که په کفر کښې. یعنې احتمال لري چې ایمان راوړي، نو باید چې داسې ونه ویل شي چې په فلاني کافر باندې دې لعنت وي[3].

---

(۱) تفسیر المنار ج۲ ص۵۱، تفسیر کبیر ج۴ ص۱۸۸
(۲) روح المعاني ج۲ ص۲۹
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۰۱

﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا
أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَابَّةٍ
وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾﴾

[۱۶۳] او ستاسو ټولو معبود یو معبود دی په حقه بل معبود نشته مگر همدی ﷻ دی، چې بې اندازې مهربان او بې اندازې رحم والا دی.

[۱۶۴] بې شکه د اسمانونو او ځمکو په پیدا کولو کښې او د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې، او په هغو بېړیو کښې چې په دریابونو کښې د هغه شي سره چلېږي کوم چې خلکو ته گټه رسوي او په هغه شي کښې چې الله ﷻ یې د اسمانه (د پاسه) نازلوي چې هغه د اوبو (باران) څخه عبارت دي، نو ځمکه پرې د هغې د مرگ (وچوالي) څخه وروسته راژوندی کوي، او هم پرې د هر ډول ساکښانو څخه خوروي (ژوندي ساتي او ډېروي). او د بادونو په چلولو کښې، او (بالآخره) په داسې وریځې کښې چې د اسمان او ځمکې په منځکښې مسخره ده (نه پورته خېژي او نه راښکته کېږي، په دې هر یوه کښې) د داسې قوم دپاره چې د عقل څخه کار اخلي لوی دلایل او براهین دي (چې هم د الله ﷻ په وجود او هم یې په وحدانیت باندې دلالت کوي).

د ارتباط په هکله څه معلومات

په دې مقام کښې د ایتونو د ارتباط او اړوند په هکله لاندې معلومات ولولئ:

۱ـ څرنگه چې د تېرو شوو ایتونو د مبحث مخه اهل الکتابو ته اوړي او دوی خو د الله ﷻ په وحدانیت باندې قائل وه، دې ته حاجت نه وه چې د توحید دلایل ورته وړاندې کړی شي. نو ځکه خینو مفسرینو کرامو د ذکرو شوو دوه ایتونو دپاره داسې شان نزولونه بیان کړي دي چې د دې ایتونو مخه یې مشرکانو ته اړولې ده. دوی لیکلي دي چې:

الف: د مکې مشرکانو نبي کریم ﷺ ته وویلې (ممکن مطلب به یې دا وي چې د مکې معظمې څخه یې ورته سوال ورواستاوه) چې مونږ ته د الله ﷻ اوصاف بیان کړه، نو د دې سورت (۱۶۳) ایت او د "الإخلاص" سورت نازل شو[۱].

ب: بیا مشرکانو وویلې چې د همدې مدعا دپاره ـ چې الله ﷻ یو دی ـ دلایل څه شی دي؟، ایا یو الله ﷻ ټول عالم ته کفایت کولی شي؟. نو الله ﷻ ورپسې [۱۶۴] ایت نازل کړ[۲].

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۱۵۰
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۹۱

۲ـ مګر موږ ته د دغه طرز تفسیر ډېر بعید ښکاري. دا ځکه چې:

الف: دا سورت خو مدني دی او د "الإخلاص" سورت مکي دی، که دا [۱۶۳] ایت د "الإخلاص" د سورت سره په یو ځل نازل شوی وي نو یا به دا منو چې دا ایت مدني نه دی، او یا به منو چې "سورة الإخلاص" مکي نه دی، که د هرې خبرې التزام وکړو خوند به ونه کړي او لمر به مو په ګوتو پټ کړی دی.

ب: د توحید په باره کښې خو نبي کریم ﷺ دیارلس (۱۳) کاله مشرکانو ته په مکه معظمه کښې توضیحات ورکړي وه او ښه بې ورته شرحه کړی وه چې په نتیجه کښې هجرت ته مجبور کړی شو، نو دا په څنګه زړه ته ولوېږي چې دیارلس کاله وروسته یې نبي کریم ﷺ ته پوښتنه رالېږلې وي چې موږ ته د الله ﷻ توحید بیان کړه؟، ایا تر اوسه پورې په دې باره کښې دوی ته د نبي کریم ﷺ دریغ نه وه معلوم؟ ایا دوی غوښتل چې د شرک څخه لاس واخلي او حق دین ته راواوړي؟

نو ښه دا ده چې د دغو ایتونو اړوند او ارتباط د تېرو شوو ایتونو څخه ونه شکوو، او که دا کار وکړو نو داسې به ښکاره شي لکه د ملغلرو او جواهرو امیل چې په منځکښې قطعه شي.

په یاد ولرئ!

۳ـ په یاد ولرئ چې په دې کښې زموږ دا مطلب نه دی چې په دې ایتونو کښې د مشرکانو دپاره جواب نشته، بلکې مطلب مو فقط همدومره دی چې د دې ایتونو سوق د هغوی د جواب دپاره نه دی، که څه هم د ټولې دنیا مشرکانو دپاره او هم د ټولو دهریانو دپاره ـ چې بالکل د الله ﷻ څخه منکران دي ـ پکښې پوره غاښ ماتوونکي جوابونه بیان شوي دي.

۴ـ د دې دوارو ایتونو ارتباط موږ ته د لاندې وجوهو د امله ټینګ ښکاري:

الف: د اهل الکتابو د حق پټولو غټه وجه دا وه چې د نبوت لوی نعمت یې په بل چا باندې نه لوربده، په دې ایتونو کښې الله ﷻ دوی وپوهول چې په حقه معبود خو د ټولو یو دی، چې هغه ﷻ په خپلو بندګانو باندې څه پېرزوینه کوي، نو تاسو پرې ولې بخیلي کوئ؟، ایا دوی د الله ﷻ په حقه عبادت کوونکي نه دي؟.

ب: الله ﷻ لکه څنګه چې خپل مادي نعمتونه یوازې تاسو پورې نه دي خاص کړي (مثلاً د اسمانونو او ځمکو څخه ګټې اخستل او یا د بېړیو څخه استفادې کول او داسې نور) نو خپل معنوي نعمتونه (لکه نبوت او کتاب) به تاسو پورې څنګه مختص وګرځوي.

ج: د هغو حقائقو د جملې څخه چې اهل الکتابو یې کتمان کاوه او پټول یې د الله ﷻ توحید هم وه؛ دا ځکه چې دوی هم په آخره کښې مشرکان شوي وه. لاندې دلایلو ته متوجه شئ:

اول: ﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَـٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ۖ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ ۖ يُضَـٰهِـُٔونَ قَوْلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَبْلُ﴾ [التوبة: ۳۰] یعني: او یهود وایي چې عُزَیر علیه السلام د الله ﷻ زوی دی (په معبودیت کښې ورسره شریک دی) او نصارا وایي چې مسیح (عیسی علیه السلام) د الله ﷻ

زري دي (په معبودیت کښې ورسره شریک دي) دا د دوی محض د خولې خبره ده (کوم دلیل ورسره نشته) دوی په خپله خبره کښې د هغو خلکو د خبرې سره مشابهت کوي چې هغوی لا پخوا کافران (مشرکان) وه.

دوهم: ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍۭ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ [آل عمران: ۶۴] یعني: ورته ووایه چې ای اهل الکتابو! راشئ فقط یوې خبرې ته چې هغه زمونږ او ستاسو په منځکښې یو برابره ده، هغه دا چې د الله ﷻ څخه به په غیر د بل چا عبادت نه کوو او نه به ورسره څه شی شریکوو، او هم به مو ځینې ځینو نورو لره اربابان (کارسازان) نه جوړوي، دالله ﷻ څخه په غیر.

۵ـ لنډه دا چې اهل الکتاب د توحید د عقیدې څخه منحرف شوي وه حتی چې تحلیل او تحریم یې خپلو مشرانو او ملایانو ته سپارلی وه لکه چې په همدې مطلب باندې راتلونکې [۱۶۸] ایت به دلالت کوي چې د شیطانانو په متابعت سره یې په خانونو باندې ځینې شیان حلال کړي وه او ځینې یې پرې حرام کړي وه.

نو د دوی پوهول ضرور وه چې د توحید دلایل ورته وویل شي. نو ځکه دوی او هغو خلکو ته چې دوی یې غولولي وه یو ځل بیا د توحید دلایل ورپه یاد کړی شوه چې خلاصه یې لاندې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه او توضیحات

یعني: ستاسو ټولو معبود یکي یو دی چې الله ﷻ دی، دا ځکه چې:

۱ـ د الله ﷻ څخه پرته بل په حقه معبود نشته چې بې اندازې مهربان او بې اندازې رحم والا دی.

نو ای اهل الکتابو! تاسو ته په کار دي چې د محمدي (ﷺ) شریعت سره عناد ونه کړئ، د دې شریعت پیروان خو ستاسو ورونه دي خو تاسو د دوی څخه د شرکي عقیدې په درلودلو سره خانونه لرې کړي او جدا کړي دي، د هغې څخه بېرته توحید ته راتاو شئ او د الله ﷻ بې اندازې مهربانۍ په خانونو پورې خاصې مه ګرځوئ او بني اسماعیلو ته هم د نبوت په لوی نعمت باندې قائل شئ چې د الله ﷻ معنوي نعمتونه ټولو مخلصو بندګانو ته شامل دي، هغه څوک به ترې محروم وي چې په اخلاص کښې یې نقصان راشي لکه چې تاسو اوس د توحید د عقیدې څخه د شرک عقیدې ته اوښتي یاست او د نبوت سلسله درڅخه قطعه شوه.

۲ـ اما د الله ﷻ مادي نعمتونه خو ټول مخلوق ته شامل دي تردې چې کافران هم ترې استفاده کوي. د مثال په توګه د لاندې څو غټو نعمتونو نوملیک ولولئ چې د یو پلوه د الله ﷻ نعمتونه دي چې هیڅوک ترې انکار نه شي کولی، او د بله پلوه د الله ﷻ په موجودیت او هم د الله ﷻ په وحدانیت باندې د عقل د خاوندانو دپاره غټ دلایل دي. دا ځکه چې دغه اته واړه شیان هر یو داسې نه دي چې هوښیار سړی پرې قناعت وکړي چې دا به پخپله پیدا شوي وي او خالق به نه لري او نه داسې دي چې د سړي پرې قناعت راشي چې خالق به یې یکي یو نه وي.

نو مونږ غواړو چې اول بې د الله ﷻ په وجود باندې دلالت بیان کړو او بیا بې د هغه ﷻ په وحدانیت باندې لازمونه شرحه کړو.

دا هر یو د الله ﷻ په وجود باندې دلالت کوي

۳ـ دا ټول اته واړه شیان په الله ﷻ باندې دلالت کوي چې واجب الوجود او ازلي او ابدي دي، ځکه چې دغو اتو شیانو یوه هم خپل ځان پخپله نه دی پیدا کړی او نه څوک په دې عقیده باندې شته. همدارنګه یوه هم بل نه دی پیدا کړی ځکه چې هر یو په خپل وجود کښې محتاج دی او هر شی چې په خپل وجود کښې بل ته اړ وي نو بل شي ته خو هیڅکله وجود نه شي ورکولی نو ضرور به د ټولو خالق د دوی (د ممکناتو) د سلسلې څخه دباندې وي او په دوی کښې به داخل نه وي.

طبیعت هم خالق نه شي کېدلی

۴ـ طبیعت هم خالق نه شي کېدلی ځکه چې

الف. طبیعت خو پخپله د ممکناتو څخه دی نو تېر شوی بیان کټ مټ په همده کښې هم جاري کېږي چې نه یې خپل ځان پخپله پیدا کړی او نه بل ممکن وجود ورکړی دی او نه بل شي ته وجود ورکولی شي.

ب. طبیعت خو د هغه کیفیت نوم دی چې د ترکیب څخه وروسته حاصلېږي. او په وجود ورکوونکي کښې خو دا شرط ده چې د وجود ورکولو څخه لا پخوا پخپله موجود وي.

مثلاً: تر هغه چې د یوه معجون اجزاء نه وي ترکیب شوي د هغه طبیعت هم وجود نه لري، نو چې پخپله معدوم وي، بل شي ته به څنګه وجود ورکړي؟

ج. طبیعت خو یو کیفیت دی چې بې علمه، بې ارادې او بې حیاته شی دی، نو دا به کوم یو عقل ومني چې هغه ـې داسې شیان موجود کړي کوم چې علم لري، اراده لري او حتی ژوند لري؟

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: که دهریان طبیعت ته په علم، اراده او حیات باندې قائل شي نو بیا بې جواب څه دی؟

مونږ وایو: که دهریان ومني چې طبیعت داسې موجود دی چې ازلي او ابدي دی، علم او اراده لري او حتی حیات لري، نو دا خو به ډېره ښه شي او جګړه به پای ته ورسېږي. ځکه په دې تقدیر خو دوی په الله ﷻ باندې قائل شوه خو دومره ده چې د الله ﷻ په نوم یې نه یادوي او د طبیعت نوم ورباندې ږدي، نو جګړه یوازې په نامه کښې پاتې کېږي چې مونږ ورته الله ﷻ وایو او دوی ورته طبیعت وايي. مګر دهریان داسې چرته کوي.

دا هر یو د الله ﷻ په وحدانیت باندې دلالت کوي

۶ـ دغه ټول د الله ﷻ د توحید دلایل هم دي، ځکه چې ټول یو هدف تعقیبوي، العیاذ بالله که

ټولو خالق واحد لا شريک نه وی نو موجوده نظام به دړې وړې شوی وی او د انسان د خلافت دوره به ختمه شوې وی او يو کپ دوړی به يې د ژوند دپاره نه وی موندلې. لاندې بيان ته متوجه شئ:
الف: د شريکانو به کله د يو بل سره د اسمانونو په کميت او کيفيت کښې جګړه وی او کله د ځمکې په کيفيت او کميت کښې، بې شمېره ستورې او بې شمېره غرونه، خاورې او تيږې به يو هم د جګړې څخه خلاص نه وی.
ب: د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې خو به يې همېشه سره اختلاف وی.
ج: په دريابونو کښې خو به هيڅکله يوه بېړۍ هم په ارامه ارامۍ سره نه وی چلېدلې، يوه به ډوبولې او بل به يې مخه نيولې.
د: د واورې، ږلۍ او باران په هر يوه څاڅکي به لانجې او جګړې وی.
ه: د ځمکې يو بوټی به هم د کم او کيف په لحاظ د دعوو او دنګلو څخه په غير په ارامه فضا کښې نه وی زرغون شوی او نه به يې وده کړې وی.
و: په ځمکه کښې چې څومره ژوندي شيان اوسېږي، د هغوی په شکل، حجم خوراک او څښاک عمرونو او د اوسېدانې په ځايونو کښې به سات په سات بحثونو صورت نيولی.
ز: د بادونو په چلونو کښې به هم هره ورځ جګړه جوړه وی؛ يوه به د شرق د طرفه حرکت ورکولی او بل د غرب د پلوه، يوه به نرى باد چلولی او بل به ترې سيلۍ جوړولی، او داسې نور.
ح: د وريځې په تاوېدلو او راتاوېدلو په سر خو به هر وخت جنګ وی؛ د يوه به سپينه وريځ خوښه وی او د بل توره، يوه به چالاکه حرکت ورکولی او بل به په ورو-ورو، او داسې نور.

د دې جګړو پايلې

٧ـ د دې جګړو پايلې او نتائج به د لاندې صورتونو څخه خالي نه وی:
الف: هر يو خالق به د بل خالق د ارادې مخنيوی کولی شوی، چې په دې صورت کښې خو به د ذکر شوو شيانو څخه يو هم نه وی موجود شوی او هم به دوی يو هم خالق او الله نه وی ګڼل شوی. ځکه چې د الله ﷻ په صفاتو کښې دا صفت لازم او ضروري دی چې څوک يې د ارادې مخه نه شي نيولی. نو د دې صورت نتيجه د دهريت څخه پرته بل شی نه دی چې هغه مخکښې باطل شوی دی.
ب: د يوه اراده به قوي وی او د بل اراده به کمزورې وی چې په دې صورت کښې کمزوری خالق نه شي کېدلی. نو د دې صورت نيتجه توحيد ته اوړي، نو بايد چې د اوله توحيد ومنل شي.
ج: د مجبورۍ د کبله به يې سره صلحه او ايتلاف کولی، او د کارونو په وېشلو باندې به يې اتفاق کولی. نو:
اول: دا صورت خو بالکل هوښيار سړي ته محال ښکاري. ځکه چې نه يوه جګړه او يوه لانجه ده او نه سل او زر دي. ايا په دغو ټولو بې شمېره جګړو کښې په ټولو زمانو کښې تر اوسه پورې په يوه باندې هم بې اتفاقي رانغله او نه به راشي!؟

دوهم: دا چې صلحه کول هم د ناتوانۍ علامه ده چې یا به دواړه ناتوانه وي او یا به یو کمزوری وي، چې دغه دواړه صورتونه مخکښې باطل شوي دي.

دریم: یا به یو محض په نامه خالق وي، په یو کار کښې به هم کار نه لري او محض د سنبول او یا د یو بوت مثال به لري.

نو په دې صورت کښې دا پوښتنه مطرح کېږي چې: ایا د کاره لاس اخستل د مجبورۍ د کبله دي چې د عمل میدان ته نه شي ورواندې کېدلی او که څه یې د لاسه نه کېږي؟، چې په دغو دواړو صورتونو کښې باید شریک ونه ګڼل شي ځکه چې د الوهیت حیثیت نه لري.

او که بې کاره کېناستل یې د مجبورۍ د کبله نه وي او قدرت هم لري خو دغه وضعه یې موقته اختیاره کړې وي په یو وخت کښې به د عمل میدان ته ورواندې شي.

مونږ وایو چې: په هر وخت کښې یې چې په کار لاس پورې کړ د "الف" او د "ب" دوه صورتونو څخه به خالي نه وي چې دواړه د الوهیت سره منافي دي.

نو معلومه شوه چې ذکر شوي اته شیان (چې نومونه یې په ایت شریف کښې اخستل شوي دي) هر یو د الله ﷻ په وحدانیت باندې هم دلالت کوي.

د توحید یو بل دلیل

۸ـ د الله ﷻ د وحدانیت یو بل لوی دلیل دا هم دی چې د الله ﷻ وجود داسې دی لکه لمر که څوک ترې منکر شي هم د مجبوریت د کبله به یې مني، ځکه چې بې د الله ﷻ د وجود د حق ګڼلو څخه امکان نه لري چې یو شی هم موجود شي. لکه چې مخکښې په اثبات ورسېد.

مګر دغه مجبوریت د یکي یو الله ﷻ په حق ګڼلو سره پورته کېږي څه مجبوریت نشته چې شریک ورسره ومنل شي نو معلومه شوه چې الله ﷻ واحد لا شریک دی.

یا په بل عبارت: ټول موجودات لکه چې په یکې یو الله ﷻ باندې دلالت کوي همدارنګه یې په لاشریکیت باندې هم دلالت کوي.

د دې ټول بحث نتیجه

۹ـ د توحید عقیده داسې عقیده ده چې سړي ته د آبرو او عزت ژوند ورپه برخه کوي چې:

الف: موحد سړی یوازې د الله ﷻ څخه ډارېږي، هغه پوهېږي چې د الله ﷻ څخه په غیر نور د هیچا په وسه کښې د ضرر رسولو توان نشته، د همدغې عقیدې برکت وه چې رئیس الموحدین (ابراهیم ﷺ) د نمرود په اور باندې څه چرت خراب نه کړ.

ب: موحد سړی د الله ﷻ څخه په غیر بل هیچا ته تمه نه کوي، هغه پوهېږي چې هر څه د الله ﷻ په واک او اختیار کښې دي، بل هیڅوک چاته څه شی نه شي ورکولی. د همدې عقیدې په برکت خاتم الأنبیاء (محمد ﷺ) کافرانو ته قاطع او پرېکنده جواب ورکړ، کله چې هغوی ورته وړاندیز وکړ چې د الله ﷻ د توحید څخه لاس واخله هرڅه چې غواړې مونږ به یې درکړو. قاطع جواب یې دا وه

چې: «لَوْ جِئْتُمُونِيْ بِالشَّمْسِ حَتّٰى تَضَعُوهَا فِيْ يَدِيْ مَا سَأَلْتُكُمْ غَيْرَهَا»[۱] یعني: که بالفرض لمر راوړئ او زما په لاس کښې یې کېږدئ هم د توحید د کلمې څخه په غیر به په بل شي باندې راضي نه شم او نه به یې درڅخه وغواړم.

ج: موحد سړی یوازې الله ﷻ ته د عبادت او بندګۍ سر ټیټوي او بس، او یوازې همده ﷻ ته تواضع او عاجزي کوي.

څوک چې د توحید عقیده ونه لري، هغه به په زرګونو قیدونو کښې راګیر وي، د هر چا څخه به دارېږي، هر چا ته به تمه کوي او هر چا ته به عاجزي کوي، سره د دې چې د الله ﷻ د ارادې څخه په غیر ورته نه څوک نفعه رسولی شي او نه ضرر.

د: د توحید په عقیده باندې د سړي د زړه اضطراب ختمېږي او زړه یې ارام نیسي: ﴿ أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴾ [الرعد:۲۸] یعني: اګاه اوسئ چې د الله ﷻ په یادولو سره زړونه ارام نیسي.

لنډه دا چې څومره چې د سړي د توحید عقیده کلکېږي په همغې اندازې به یې عزت زیاتېږي او وارخطائي به یې لږ کېږي. او څومره چې دغه عقیده کمزورې کېږي هغومره په سړي کښې ذلت او تشویش اضافه کېږي.

د اسلام څخه پرته نور ټول ادیان د بندګانو بندګي ده. یهودیت او نصرانیت که څه هم په اصل کښې اسماني ادیان دي خو د تحریف څخه وروسته یې پیروان په حقیقت کښې د تحریف کوونکو عبادت کوي. بوت پرستان او مشرکان خو د خپله خانه ټیټ مخلوق ته عبادت کوي چې شعور هم نه لري او حس او حرکت هم نه شي کولی.

د دهریانو او ملحدانو د بنده بندګي خو لا د بوت پرستانو څخه هم ډېره بدتره ده. ځکه چې د بوت پرستانو معبودان (مجسمې) خو د هغوی سره په معاملاتو کښې کار نه لري، مګر د ملحدانو معبودان (د دوی مشران) خو ورسره په روزمره کارونو او معاملاتو کښې مداخله کوي او د وسلې په زور پرې خپل عبادت فرضوي.

په یاد ولرئ!

۱۰- په یاد ولرئ چې د توحید عقیده دا معنی نه لري چې سړی به بالکل د اسبابو څخه لاس په سر کېږي که د مرض علاج کوي دا به هم د توحید سره مخالف وي او که کارو کسب کوي دا به هم ورسره ضدیت لري، بلکې د توحید معنی دا ده چې هر څه الله ﷻ کوي او د هر شي موجودیت او یا د هرې بلا دفعه یوازې الله ﷻ پورې مربوطه ده او بس. نو صرف الله ﷻ د عبادت او بندګۍ لیاقت لري. اسباب څه تاثیر نه لري موثر فقط خپل مکلفیت ګڼو چې ځان پرې مشغول کړو، نتیجه باید په هر حال د الله ﷻ په قدرت کښې وګڼو او بس.

[۱] روح المعاني ج۲۳ ص۱۶۶

که څوک وایي چې مرض دوا درمل لرې کوي هغه مشرک دی، او که وایي چې مرض الله ﷻ لرې کوي او دارو محض اسباب دي دا موحد دی او داسې نور.

سوال جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې: ﴿ وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ﴾ هم په توحید دلالت کوي او ﴿ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾ هم همدغه معنی ورکوي، نو په دې کښې څه حکمت دی چې دغه مطلب تکراراً نازل شو؟

مونږ وایو چې: تکرار نه شته. د اولې جملې څخه دا معلومېږي چې ای انسانانو! ستاسو معبود واحد (یو) دی. او دوهمه جمله په دې دلالت کوي چې د همدغه یو معبود څخه پرته په حقه بل معبود بالکل شته نه دی. که بالفرض ورستنۍ جمله نه وی نازله شوې نو دوهم مطلب به پټ پاتې وی.

هېر مو نه شي!

۱۲ـ هېر مو نه شي چې د توحید د بیان سره الله ﷻ د خپلو صفاتو د جملې څخه ﴿ ٱلرَّحۡمَٰنُ ٱلرَّحِيمُ ﴾ ځکه پیوسته کړه چې:

الف: وروسته چې د توحید د بیان دپاره کوم دلایل ذکر کېږي هغه په واقع کښې نعمتونه هم دي چې د الله ﷻ د رحمانیت او رحیمیت ته اشارې کوي.

ب: د الله ﷻ د وحدانیت سره بې نیازي او بې پروائي لازمه ده چې نه چا ته محتاج دی او نه په چا څه پروا لري، نو ذکر شوي دواړه صفات یې ورسره ضمیمه کړه ترڅو بندګان مایوسه او نا امیده نه شي او تمه یې قطعه نه شي.

د شپې او ورځې اختلاف

۱۳ـ د شپې او ورځې د اختلاف مفسرینو کرامو دوه معناوې کړې دي[۱]:

الف: چې شپه د ورځې ځای نیسي او یا ورځ د شپې په عوض راځي چې دغه کار منظم روان دی او هیڅ تخلف پکښې نه واقع کېږي.

ب: چې شپه لنډېږي او څه برخې یې د ورځې سره یو ځای کېږي او ورځ پرې اوږدېږي او کله بالعکس شپه اوږدېږي او د ورځې څه برخې شپې ته ورانتقالېږي.

مګر مونږ ته اوله معنی غوره برېښي. ځکه چې الله ﷻ ورباندې په [القصص: ۷۱ـ۷۳] ایتونو کښې تصریح کړې ده. "وَالْقُرآنُ يُفَسِّرُ بَعْضُهُ بَعْضًا" او د قرآن کریم ځیني ایتونه ځیني نور تفسیروي.

بېړۍ په دریابونو کښې

۱۴ـ بېړۍ د دې وجې څخه د الله ﷻ په لوی قدرت باندې دلالت کوي چې سره د دې چې څو ټنه وزن لري، خصوصاً په دې زمانه کښې چې داسې بېړۍ هم شته چې د الوتکو هوایي ډګر پکښې دي

---
(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۱۹۲

به وابي چې يو لوی ښار د اوبو په سر باندې روان دی، خو بيا هم پکښې نه ډوبېږي.
يعني الله ﷻ د اوبو جوړښت داسې پيدا کړی دی چې يوه ډېره وړه شکه پکښې ډوبېږي خو بېړۍ پکښې نه ډوبېږي. دا د دې دپاره ترڅو ترې خلک ګټې او فائدې اوچتې کړي.
په نني عصر کښې خو هغه مملکت د بل هر يو مملکت څخه موړ او غني دی کوم چې د اوبو سره اتصال ولري. ځکه کوم وزن چې يوه بېړۍ وړي او راوړي هغه وزن په کلونو-کلونو موټر او اورګاډي نه شي انتقالولی او نه يې د درياب بلې خواته تېرولی شي.
روسانو چې په "۶/۱۰/۱۳۵۸ه ش" نېټه په افغانستان باندې تعرض وکړ يو هدف يې دا هم وه چې د افغانستان او بلوچستان په سلسله ګرمو اوبو ته ځان ورسوي ترڅو پکښې تجارتي مالونه نقل او انتقال کړي. په بحر منجمد شمالي کښې (چې روسيه ورپورې پيوسته ده) بېړۍ نه شي ګرځېدلی.

باران هم د الله ﷻ د قدرت لويه نښه ده

۱۵ـ د اسمان د طرفه د باران نازلېدل هم ډېره عجيبه خبره ده خو خلک ورسره عادت شوي دي ځکه عجيبه ورته نه ښکاري. لاندې څو لنډ مطالب په دې باره کښې ولولئ:
الف: دنيا چې اباده شوې ده بارانونه ورېږي، هېڅ خلاصون يې نشته، څومره لويه بې انتهاء خزانه ده؟!.
ب: که ټوله دنيا سره لاس يو کړي نو يو څاڅکی به هم د اسمانه راښکته نه کړي.
ج: باران د څاڅکو په شکل نازلېږي، ته به وايې چې په هوا کښې ورته غلبېل او يا چاڼ ايښی دی او غټ او واړه څاڅکي ترې جوړوي، که د څاڅکو په شکل نه وی نو په ځمکه کښې به يې د نفعې په ځای ضرر رسولی، داسې به وی لکه چې د چا په کور باندې د ژرندې ناوه ورسمه شي، او بل به په هر ځای باندې نه اورېدلی، ډېر ځايونه به وچ پاتې کېدلی.
د: کله- کله باران د پوډرو په شکل ارول کېږي چې د واورې او ږلۍ په شکل راورېږي ترڅو ترې د غرونو په سرونو کښې ذخيرې جوړې شي او په تدريج سره ترې خلک استفاده وکړي.

د ځمکې ژوندي کېدل

۱۶ـ په باران باندې وچه کلکه ځمکه راژوندۍ کېږي او ډول-ډول نباتات رازرغونوي چې د ځمکې ټول ژوندي شيان ترې د خپل ژوند دپاره استفاده کوي. د انسان دپاره خو داسې دی لکه چې الله ورباندې راورېږي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزۡقٍ ﴾ [الجاثية:۵] يعنې: په هغه شي کښې هم (د الله ﷻ د قدرت نښې دي) چې د اسمانه يې نازلوي چې هغه عبارت د روزی څخه دی. يعنې چې هغه د خوراک او څښاک او دارو درمل او داسې نورو څخه عبارت دی.

ټوله ځمکه په ژونديو مخلوقاتو باندې ډکه ده

۱۷ـ ټوله ځمکه د حيواناتو څخه ډکه ده چې هر يوه ته الله ﷻ د هغه سره مناسبه خبره ورکړې ده او مناسب ځای يې ورته برابر کړی دی چې ځينې په وچه کښې دي او ځينې په دريابونو کښې او

بالآخره هر یوه ته یې د هغه د حال سره موافقه روزي هم وربرابره کړې ده (هر نوعې ته یې د هغې سره مناسب خوراک او څښاک ورتیار کړی دی) چې یوه نوعه د بلې روزي نه شي خوړلی، بلکې ډېر زیات داسې دي چې سړی نه پوهېږي چې دا به څه خوري او په څه ډول خای کښې به اوسېږي او په خلقت کښې به یې څه اسرار وي.

د بادونو چلول

۱۸_ د باد چلېدل یا د هوا حرکت هم د الله ﷻ د قدرتونو لویه نښه ده. په دې باره کښې لاندې معلومات ولولی:

الف: په باد سره یخني او ګرمي د یو ځای څخه بل ځای ته انتقالېږي.

ب: باد د نباتاتو په وده کښې لوی لاس لري، چې میوه دارې ونې پرې بارداري کېږي هم.

ج: د هغو تولو حیراناتو دپاره د روح مثال لري چې په ځمکه ژوند کوي، که یو ساعت هوا ودرېږي د اسمان او ځمکې منځ به تول بوی وکړي[۱].

د: باد مختلف حرکتونه لري د ځینو بادونو سرعت په یو ساعت کښې یو میل مسافه وي. آن تردې پورې چې په یو ساعت کښې یو سلو شل (۱۲۰) میله او یا د دې څخه زیاته مسافه وهي[۲].

ه: د صفاتو په اعتبار سره باد بېل‌بېل نومونه لري. د مثال په توګه:

اول: "قَبُوْل" یا "صَبَا" هغه باد ته وایي چې د شرق د طرفه غرب ته حرکت کوي، چې مونږ ورته "نېکبنی باد" وایو.

دوهم: "دَبُوْر" د هغه باد نوم دی چې د لوېدیځ (غرب) څخه د ختیځ (شرق) په لور روان وي، چې مونږ ورته "برو باد" وایو.

دریم: د جنوب څخه چې د شمال په لور روان وي هغه ته "جَنُوب" وایي، د جیم په فتحې (زور) سره، او چې بالعکس د شمال څخه جنوب ته الوزي هغه ته "شَمَال" وایي، د شین په زور سره.

څلورم: تېز باد ته "عَاصِف" وایي، او ډېر تېز ته چې ونې د بېخه وباسي "زَعْزَاع" وایي.

پنځم: هغه باد چې د خانه سره تیرېږي کولوي د "حَصْبَاء، حَاصِبَة" په نومونو یادېږي.

شپږم: چې د ځمکې څخه په عمودي ډول د اسمان طرف ته حرکت کوي هغه ته "اعصَار، زُوْبَعَة" وایي، چې مونږ یې د "برېبوړکی" په نوم یادوو.

اووم: د دوړو په لحاظ سره ورته "هَبْوَة" وایي.

اتم: ډېر یخ او تېز باد د "صَرْصَرْ" په نامه یادېږي چې د چلېدلو په وخت کښې اواز کوي.

نهم: ګرم باد ته د "سَمُوْم، حَرُوْر" نومونه اخلي.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۳۳

(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۱۵۵

لم په هغه باد باندې چې نه ونې بلواره کوي او نه وريځې خوروي د "نقيم" (شنډ) باد نوم
ورکړل شوی دی.

وريځ هم عجيبه شی دی

۱۹ـ بل د الله ﷻ د قدرتونو لويه نښه وريځ ده چې د اسمان او ځمکې ترمنځ په شنه اسمان
کښې راپيدا شي او په کراره کراره د اسمان مخ پټ کړي، نه ځمکې ته رانښکته کېږي چې توله
ځمکه نوره تياره کړي او نه پورته اسمان ته خېژي، بلکې د اسمان او ځمکې ترمنځ په قدرتي توګه
ګرځي راګرځي او د باران د ورېدلو اميدونه خلکو ته ورګوي. او کله ترې د يو لوی تجير کار
اخستل کېږي، لکه چې د بني اسرائيلو دپاره د "تيه" په بيديا کښې همداسې ګرځوله شوې وه.

يادونه

۲۰ـ مونږ يو ځل بيا دا خبره کوو چې که د دغو ذکر شوو نعمتونو خالق يو نه وی نو دوی به په
فعاليت کښې سره دغسې لاس نه وی يو کړی لکه چې اوس په يو اتفاق باندې په فعاليت بوخت دي
او يو د بل مؤيد دي، نو دغه شيان او بلکې ټول موجودات لکه چې د الله ﷻ په وجود دلالت کوي
همدارنګه يې په وحدانيت باندې هم غټ غټ دلايل دي.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ ٱللَّهِ ۖ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَشَدُّ
حُبًّا لِّلَّهِ ۗ وَلَوْ يَرَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ إِذْ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ أَنَّ ٱلْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ
ٱلْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَّأَ ٱلَّذِينَ ٱتُّبِعُوا۟ مِنَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوا۟ وَرَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ
ٱلْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوا۟ لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا۟ مِنَّا ۗ كَذَٰلِكَ
يُرِيهِمُ ٱللَّهُ أَعْمَٰلَهُمْ حَسَرَٰتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُم بِخَٰرِجِينَ مِنَ ٱلنَّارِ ﴿١٦٧﴾﴾

[۱۶۵] د خلکو ځنې ځينې داسې (بې عقلان) هم شته چې د الله ﷻ څخه په غير نور دوستان
نيسي، داسې محبت ورسره کوي لکه د الله ﷻ سره چې محبت کوي. او هغه کسان کومو چې ايمان
راوړی دی هغوی (د کافرانو څخه) د الله ﷻ په محبت کښې ډېر کلک دي.

او کله چې هغه کسان چې ظلم يې کړی دی په هغه وخت کښې چې عذاب ګوري دا هم وګوري
چې ټول قوت او توانايي خاص الله ﷻ لره ده او بې شکه د الله ﷻ عذاب ډېر سخت او کلک دی (نو
به ځېلو کړو ډېر په پښېمانه شي).

[۱۶۶] په دې وخت کښې به هغه کسان چې د هغوی متابعت (او عبادت) کړی شوی دی د هغو
کسانو څخه بېزاره شي چې د دوی متابعت (عبادت) يې کاوه او د دوی به ټول (تابعين او متبوعين)

عذاب وګوري او د اتصال او پیوند اسباب به یې ټول پرې شي (نه به یو د بل په غم کښې وي او نه به یې څه د لاسه کېږي).

[۱۶۷] او هغه کسان به چې متابعت یې کاوه ووایي چې: کاشکې چې مونږ لره بیرته دنیا ته تاوېدل وی چې د دوی (متبوعینو) څخه داسې بېزاره شوي وی لکه چې (نن ورځ) دوی زمونږ څخه بېزاره شوه.

همدارنګه الله ﷻ دوی ته خپل عملونه په دوی باندې د حسرت په شکل ورځرګندوي، او دوی د اور څخه وتونکي نه دي.

ارتباط

په دغو ایتونو کښې الله ﷻ د هغو بې عقلانو (سادګانو) څه حالت بیانوي چې د ذکر شوو دلایلو څخه استفاده نه کوي او سترګې ورباندې پټوي او د شرک په ګرداب کښې خانونه ورغورځوي چې خلاصه یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ د خلکو څخه داسې هم شته چې د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان نیسي او داسې محبت او مینه ورسره لري لکه چې د الله ﷻ سره یې لري، دوی ته په کار وه چې ذکر شوو دلایلو ته یې په دقت سره کتلي وی او د الله ﷻ سره یې ـچې وجود یې ورکړی دی او بې شماره نعمتونه یې پرې پېرزو کړي دي ـ بل شی په محبت کښې نه وي برابر کړی. ځکه چې هیڅ شی د الله ﷻ سره نه سیالي کولی شي او نه ورسره شریک کېدلی شي.

که دوی الله ﷻ پېژندلی وی نو دغسې به یې نه وی کړي او د الله ﷻ سره به یې داسې کلک محبت درلودی لکه چې مومنان یې ورسره لري چې په هیڅ حالت کښې هغه محبت کمزوری کېږي نه، نه پرې غم تاثیر کوي او نه خوشالي، په دنیا کښې لا څه چې د مرګ څخه وروسته لا وریس قوي کېږي.

۲ـ د مشرکانو محبت خو د الله ﷻ سره دومره ضعیفه دی چې صرف د بېړۍ په امواجو کښې یې ورته فکر کېږي خو مجردې چې وچې ته ورسېږي او د دریاب د خطر څخه بچ شي بیا نو د الله ﷻ محبت ترې هېر شي او د بوتانو په عبادت مشغول شي، نو دوی په سختۍ کښې د الله ﷻ سره محبت لري او په خوشالۍ کښې د بوتانو سره، نو د دوی محبت متزلزل دی.

۳ـ کله چې دغه ظالمان د عذاب د لیدنې په وخت کښې د زړه په سترګو وګوري او علم یې حاصل شي چې ټول قوت د الله ﷻ سره دی او عذاب یې هم ډېر سخت دی چې نه ترې خلاصېدل شي او ارمان به وکړي چې کاشکې چې د مومنانو په شان مو صرف د الله ﷻ سره مینه او محبت ساتلی وی او بس: ځکه چې په دغه وخت کښې به د دوی خوا د الله ﷻ عذاب ګوري چې دوی نه

... دي او د بلې خوا به د خپلو معبودانو ناتواني او کمزوري ګوري او حتی د هغوی بېزاري به وګوري او په هر سبب سره یې چې په دنیا کښې ورسره علاقه او محبت ټینګ کړی وه هغه سبب به هم د منځه لاړ شي، نه به قرابت په بنه ورځې، نه قومیت، نه به وطنداري ورته څه ګټه رسوي او نه د ګوند غړیتوب، نه به یې استاذي او شاګردي خلاصولی شي او نه د ژبې یووالي او داسې نور ټولې اړیکې به د منځه لاړې شي).

۴ـ په دغه وخت کښې به خپلو معبودانو ته خطاب کوي چې کاشکې چې مونږ یو ځل بیا بېرته دنیا ته تللي وی چې د یو پلوه مو ستاسو څخه دغسې بېزاري اعلان کړې وی لکه چې تاسو زمونږ څخه نن ورځ اعلان کړه، ستاسو د لاسه خو هیڅ شی پوره نه دي مونږ درباندې چتې غولېدلي وو او د بله پلوه مو د الله ﷻ سره مینه، محبت کلک کړی وی لکه چې مؤمنانو ورسره کلک کړی دی. ځکه چې مونږ اوس پوه شوو چې هر څه واک او اختیار د همده ﷻ دي او بس.

۵ـ په دغه ډول سره به الله ﷻ دوی ته خپل عملونه ورولیده کړي چې هیڅ فائده یې ورته ونه کړه نو ځو حسرت او افسوس دوی ته یو بل عذاب جوړ شي، بلکې لکه څنګه یې چې عذاب همېشه دی دغه حسرت او انتهاء درجه پښېماني به یې هم همېشه وي.

هوا که هغوی هرڅومره حسرتونه او ارمانونه وکړي نو نه به د اوره وتونکي وګرځي او نه به بېرته دنیا ته ګرځېدونکي جوړ شي.

توضیحات

۱ـ د الله ﷻ سره محبت د اطاعت او حکم منلې څخه عبارت دی چې د شرعي حکم په مقابل کښې نه د پلار حکم، نه د زوی حکم، بلکې د هیچا د حکم منلو نه کوي او د شرعي څخه په غیر بل حکم منل ورته داسې ښکاري لکه چې سرې په اور کښې وراچول کېږي.

ځکه چې د الله ﷻ د محبت دعوه کوي او سره د دې د هغه ﷺ حکم د پښو لاندې کوي نو دا په حقیقت کښې محبت نه دی، باید چې د قیامت په ورځ یې نتائجو ته په تمه نه شي.

په لاندې څو احادیثو کښې ایماني محبت ښه شرحه شوی دی:

الف: د أنس ﷺ څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»[1] یعنې: ستاسو یو کس به تر هغه پوره ایماندار نه شي ترڅو چې ورته زه د پلار او زوی او ټولو خلکو څخه زیات محبوب شم.

ب: د أنس ﷺ په بل روایت کښې نبي کریم ﷺ فرمایي چې: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»[2] یعنې: تر هغه به ستاسو یو تن د کامل ایمان خاوند نه شي ترڅو چې د خپل ورور دپاره هغه څه ښه ونګني کوم چې د خپل ځان دپاره ښه ګڼي.

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۷
[2] صحیح البخاري ج۱ ص۶

ج: د انس رضی الله عنه په یل روایت کښې نبي کریم ﷺ فرمایي چې: «ثلاث من كن فيه وجد حلاوة الإيمان من كان الله ورسوله أحب إليه مما سواهما ومن أحب عبدا لا يحبه إلا لله عز وجل ومن يكره أن يعود في الكفر بعد إذ أنقذه الله منه كما يكره أن يلقى في النار»[۱] یعني: دریې شیان دي چې په چا کښې موجود شي د ایمان خوږوالی به ومومي (هغه دا دي)، چا ته چې الله ﷻ او د هغه ﷻ پیغمبر ﷺ د بل هر شي څخه ګران او محبوب وي. او څوک چې د هیڅ بنده سره د الله ﷻ د رضا څخه په غیر د بل شي لپاره محبت نه کوي، او څوک چې کافر کېدل ورته دومره بد ښکاري ... هغه څخه وروسته چې الله ﷻ ورته ترې نجات او خلاصون ورکړی دی. لکه چې ورته بد ښکاري چې په اور کښې ورواچول شي.

۲ـ مونږ د دې سورت د [۲۲] ایت لاندې لیکلي وه چې "انداد" د "ند" جمعه ده او "ند" هغه مثل ته وایي چې د مثلیت سره سره د خپل مقابل سره ضدیت او دښمني هم لري.

هغه څوک او یا هغه شی چې د هغه د الله ﷻ څخه په غیر اطاعت او یا عبادت وکړی شي هغه د "ند" په نامه یادېږي. برابره خبره ده چې هغه بوت وي او یا انسان او یا بل څوک.

خو ځینې مفسرین کرام وایي[۲] چې دلته د "انداد" څخه هغه مشران مراد دي چې د الله ﷻ د اطاعت په عوض د هغوی اطاعت کېږي او خبره یې منله کېږي. لکه چې په همدې مطلب باندې راتلونکی ایت دلالت کوي چې همدغه انداد (معبودان) به د خپلو عابدینو څخه بېزاري او برائت اعلان کړي. ځکه چې برائت د ژوندیو سره ښه مناسب دی.

مګر که عام واخستل شي هم صحت لري چې الله ﷻ ورته جمادات معبودان (بوتان) ګویا کړي لکه چې د قیامت په ورځ ځمکه هم خبرې کوي. ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا﴾ [الزلزال: ۴] یعني: په دغه ورځ به ځمکه هم خپل اخبار (معلومات) بیان کړي.

او دا هم کېدلی شي چې د حال په ژبه خپله بېزاري اعلان کړي.

کافران او د معبودانو محبت

۳ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د دې جملې ﴿يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ﴾ معنی داسې کړې ده چې دوی د خپلو معبودانو سره داسې محبت لري لکه چې مؤمنان یې د الله ﷻ سره لري[۳]، مګر مونږ دغه معنی ځکه ونه کړه چې:

الف: دا ډول معنی اخستل تقدیر ته حاجت لري چې باید د "الْمُؤْمِنِيْنَ" کلمه ورسره مقدره کړی شي (كَحُبِّ الْمُؤْمِنِيْنَ الله). او کومه معنی چې مونږ اخستې ده هغه تقدیر ته حاجت نه لري.

ب: همدا معنی الله ﷻ د کافرانو د خولې څخه حکایت کړې ده لکه چې فرمایي: ﴿قَالُوا وَهُمْ

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۸

(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۰

(۳) تفسیر کبیر ج۳ ص۲۳۰

فیختصمون ﴿ تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الشعراء: ۹۶_ ۹۸]
یعني: ویه وایي (کافران عبادت کوونکي) حال دا چې دوی به په دوزخ کښې سره جګړې کوي چې
قسم دی چې بې شکه مونږ په ښکاره غلطۍ کښې وو چې تاسو مو د رب العالمین سره (په عبادت
او محبت کښې) برابر او مساوي ګرځولي وې.

ج: په همدې معنی باندې دغه جمله ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ ﴾ هم دلالت کوي. ځکه چې د
معنی حاصل بې داسې راځي چې د کافرانو محبت د الله ﷻ سره کمزوری دی او د مؤمنانو محبت
ورسره ډېر قوي دی.

د: په همدې معنی کښې د کافرانو حماقت هم ښه څرګندېږي چې خالق او مخلوق سره برابروي.

د کافرانو دپاره خپل عملونه حسرت جوړېږي

۴_ د قیامت په ورځ به د کافرانو دپاره ټول عملونه د حسرت او افسوس اسباب جوړ شي[1] مثلاً:
الف: کوم یو نېک عمل یې چې کړی وي هغه خو به لکه د ایرو په توپن باندې چې توند باد
وچلېږي، تار په تار شي ځکه چې بې ایمانه نېک عمل د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.
ب: مؤمنان به په نېکو اعمالو سره جنت ته لاړ شي او د دوی نېک اعمال به د سراب په شان پوچ
او بې مغزه وربښکاره شي.
ج: د دوی دپاره به بد اعمال هم لوی حسرت شي چې دوی ته په دنیا کښې ښه ښکاره کېده، په
همدې حسرت باندې به د معبودانو برائت د پاسه مالګې ودوروي او لا به یې زیات کړي.

عذاب لېدل په آخرت کښې

۵_ که څه هم د "لَوْ" او د "إِذْ" دواړه کلمې د ماضي دپاره وضعه شوې دي خو کله چې په مضارع
کښې استعمالې شي لکه چې دلته استعمالې شوې دي نو دې خبرې ته اشاره ګرځي چې د قیامت
په ورځ به د عذاب لیدنه او ندامت ضرور واقع کېږي.
خینو مفسرینو کرامو یې معنی داسې اخستې ده چې که بالفرض دوی د آخرت عذاب په دنیا
کښې وګوري نو ډېر ژر به د کفر څخه لاس واخلي[2]. ایت شریف د دې معنی تحمل هم کولی شي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُواْ مِمَّا فِي ٱلْأَرْضِ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ إِنَّهُۥ
لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِٱلسُّوٓءِ وَٱلْفَحْشَآءِ وَأَن تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ
﴿١٦٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ بَلْ نَتَّبِعُ مَآ أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ أَوَلَوْ

[1] تفسیر البغوي ج۱ ص۱۳۸؛ تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۰۷؛ تفسیر کبیر ج۳ ص۲۳۹
[2] تفسیر تیسیر الرحمن ج۱ ص۶۸

كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ كَمَثَلِ ٱلَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً ۚ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾ ﴾

[۱۶۸] ای خلکو! د هغه شیانو څخه خورئ چې په ځمکه کښې دي په داسې حال کښې چې حلال وي (حرام نه وي) پاکیزه وي (خبیث نه وي)، او د شیطان د قدمونو متابعت مه کوئ. بې شکه هغه (شیطان) ستاسو دپاره ښکاره دښمن دی.

[۱۶۹] بې شکه شیطان تاسو ته په بدو او بې شرمه کارونو او قولونو باندې او په دې خبره باندې چې په الله ﷻ باندې هغه څه ووایئ چې تاسو ته پرې علم نه وي، امر کوي.

[۱۷۰] او کله چې دوی ته وویلی شي چې: د ما أنزل الله (څه چې الله ﷻ نازل کړي دي) متابعت وکړئ، دوی وایي چې بلکې مونږ د هغه څه متابعت کوو چې په هغه باندې مو خپل پلرونه موندلي دي. (ورته ووایه چې) ایا تاسو دا متابعت (ړوند تقلید) کوئ اګر که پلرونو مو په هیڅ شي کښې هم د عقل څخه کار نه وي اخستی او نه یې د چا په هدایت باندې عمل کړی وي.

[۱۷۱] او د هغو کسانو (د بلونکي) مثال کومو چې کفر اختیار کړی دی د هغه شپانه د حال په شان دی چې هغه داسې څارویو ته اواز کوي چې هغه نه اوري (نه پوهېږي) مګر د بلنې په اواز او د ربلو په اواز. (ځکه چې) دوی کاڼه دي، ګونګان دي، ړانده دي. نو دوی د عقل څخه کار نه اخلي.

ارتباطونه

۱ـ ځینې خلک د الله ﷻ سره داسې محبت نه لري چې اطاعت یې وکړي او واحد او لا شریک یې وګڼي مګر الله ﷻ په دنیا کښې په دوی باندې روزي نه ودروي.

۲ـ لکه څنګه چې یوازې یو الله ﷻ د عبادت لایق دی چې دلایل یې وړاندې تېر شوه، همدارنګه هغه ﷻ قانون جوړوونکی هم دی چې د هر شي تحلیل او تحریم په همده ﷻ پورې مختص دي. نو ای خلکو! د همده ﷻ حکم ومنئ! او بس.

۳ـ مخکښې د محبت بیان تېر شوی وه چې د الله ﷻ سره د کافرانو محبت او د مؤمنانو محبت یو برابر نه دی د مؤمنانو محبت ترې ډېر قوي دی، نو په دې ایتونو کښې د دواړو محبتونو مصداقونه ښودلي شوي چې کافران د خپلو معبودانو (شیطانان وي او که مشران، پلرونه یې دي او که دیني امامان) امر مني او مؤمنان صرف د الله ﷻ د امر اطاعت کوي او بس.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې لاندې څو مهم او عمده مطالب بیان شوي دي:

۱ـ ای خلکو! ناحقه معبودان د الله ﷻ سره په اطاعت او محبت کښې مه برابروئ څه شی چې درته الله ﷻ حلال کړی وي هغه حلال وګڼئ او څه یې چې درباندې حرام کړي وي هغه حرام وګڼئ

نو پردي مالونه مه خورئ او خپل حلال مال په ځان باندې مه حراموئ، برسېره په دې په خپلو مالونو او يا په لا مالکه شيانو کښې د خبيثو او ناپاکه شيانو څخه خانونه وساتئ، که د حرامو او ناپاکيو څخه خانونه وساتئ نو امکان لري چې په زړه کښې مو ځه رڼا پيدا شي چې خپل واحد او لاشريک الله ﷻ وپېژنئ:

۲ـ ځوک چې تاسو د الله ﷻ د اطاعت او محبت څخه اړه وي هغه ستاسو ښکاره دښمن دی چې ستاسو د پلار او مور (آدم ﷺ، حواء رضی الله عنها) څخه يې لا دښمني راپيل شوې ده او د قيامت تر ورځې پورې به جاري وي، نو دغه پوخ دښمن به هيڅکله تاسو ته د خير خبره ونه کړي.

هغه غواړي چې تاسو په تدريج سره بې لارې کړي لکه ځوک چې يو ماشوم د لاسه ونيسي او په کراره-کراره په ورو-ورو قدمونو يې روان کړي چې ترڅو يې په مزل باندې اموخته کړي او منډې ته يې جوړ کړي، نو هغه تاسو په منظمه توګه غولوي او په غولونه کښې ډېر ماهر دی.

۳ـ شيطان غواړي چې په ورو-ورو په تاسو باندې خپل ځان آمر جوړ کړي چې په هر څه درته امر وکړي هغه ومنئ: يعني شيطان به ترهغې ستاسو د ګمراه کولو څخه لاس وانخلي ترڅو چې تاسو هغه ته بې قيده او شرطه تسليم شئ:

۴ـ کله مو چې د شيطان باداري ومنله نو بيا به درته په لاندې شيانو باندې امر کوي، چې نه به مو عمل روغ پرېږدي او نه عقيده:

الف: هغه شی به درته په ګوته کوي چې د هغه شي عاقبت او نتيجه دا وي چې تاسو ورباندې خپه شئ چې هغه د بد په نامه يادېږي، چې د همدې جملې څخه حرام خوري هم ده.

ب: فحشاء ته به مو ترغيبوي، چې برسېره په بدۍ باندې بې شرمي هم پکښې ده. لکه زنا او نور لوازم يې.

ج: تاسو به دې ته هڅوي چې په الله ﷻ باندې داسې څه وروتړئ چې په هغو باندې علم نه لرئ او محض په ګومان او اټکل سره پرې بې دليله او بې برهانه قول وکړئ. لکه چې وايئ ـ العياذ بالله ـ عيسی ﷺ د الله ﷻ زوی دی. او يا د خپله ځانه وايئ چې دا حلال دی او دا حرام دی.

۵ـ نو ای خلکو! کله چې په تاسو کښې شيطان يوه ډله د ځان دپاره تربيه کړه چې بالکل د هغه په قومنده کښې راګيره شوه نو هغوی چې هر کله د ما آنزل الله متابعت ته راوبلل شي، نو وايي به چې مونږ ته خو الله ﷻ دومره محبوب نه دی چې پلارني دود او دستور ورته پرېږدو، بلکې مونږ خو خپل پلرونه په همدې تګلاره باندې موندلي دي چې مونږ ورباندې روان يو، او په همدې باندې به خو. يعنې دغه ډله بيا داسې مرحلې ته رسېږي چې خپله بده لاره ورته ښه ښکاري.

۶ـ نو د هغوی همدومره متوجه کول په کار دي چې ورته وويل شي چې:

الف: ايا تاسو په هر حالت د خپلو پلرونو متابعت کوئ، که هغوی د جاهلانو په لار باندې تللي وي هم او د عقل څخه يې کار نه وي اخستی هم، تاسو به وريسې ځئ؟.

ب: علاوه په دې که هغوی په خپل وخت کښې د هدايت کوونکي هدايت ته غوږ نه وي ايښی او

په سمه لاره باندې نه وي تللي هم تاسو به د هغوی په قدم باندې روان یاست؟

ج. تاسو باید د خپلو پلرونو په کړنلاره کښې فکر وکړئ که د حق سره برابره وه خو د هره بنده دا او که نه نو بیا هم ورپسې تلل د عاقلانو کار نه دی، بلکې د څناورو کار دی چې په خبره کښې سوچ او فکر نه شي کولی او محض په اواز پسې څغلي.

د. تاسو یو مثال لرئ څه په خیال کښې راولئ، امکان لري چې په خپل جهالت او ګمراهۍ باندې پوه شئ او د دغسې ړوند تقلید څخه لاس واخلئ: هغه دا چې:

۷ـ دغسې کافران د مېږو او څاروېو سره په لاندې خاصیتونو کښې ورته والی لري:

الف: مېږې د خپل شپانه یوازې په اواز باندې پوهېږي چې دا اواز د رابللو دپاره دی او دا اواز د شړلو دپاره دی، مګر په دې نه پوهېږي چې په رابللو کښې یې څه مطلب دی او په شړلو کښې یې څه مرام دی؟

ب. که مېږو ته خپل شپانه د هغه خاص اواز څخه په غیر چې مېږې ورسره اموخته وي په بل اواز سره غږ وکړي، نو نه به ورته راشي او نه به ترې لاړې شي؛ بلکې د هر وطن مېږې د خپل وطن د شپنو په اوازونو باندې عمل کوي، که د بل وطن شپانه ورته داسې اواز وکړي چې په دې وطن کښې ورسره مېږې عادي نه وي، هم څرت به پرې خراب نه کړي. حتی که د هغه خاص اواز په ځای ـ چې د رابللو دپاره ورسره عادت شوي وي ـ په صراحت ورته ووایي چې: راشئ! چې وابنه درکړم او یا اوبه وڅښئ: هم نه به پرې پوه شي او نه به ورته ورشي.

ج. که د توبیخ دپاره ورته خاص اواز ونه کړي، او حتی په ډېر قهر او په غُصه ورته ووایي چې ذبحه کومه مو، خو لاړې شئ، هم مېږې به پرې هیڅ پروا ونه کړي او د خبرې اجابت به یې ونه کړي.

تطبیق

۸ـ نو لکه چې مېږې د خپل شپانه د خاصو اوازونو څخه په غیر بل هیڅ اواز باندې نه پوهېږي او نه یې د اجراء لاندې نیسي همدارنګه دغه د ړند تقلید خاوندان د هغې خپلې پلرنۍ تنتنۍ څخه په غیر نه په بله خبره پوهېږي او نه پرې عمل کوي.

که بالفرض نبي کریم ﷺ او یا بل د خیر داعي یې د پلرونو تقلید ته وردعوت کړي مني یې او پرې خوشالېږي او که نه نو بله هیڅ یوه د خیر خبره یې نه په زړونو کښې کښېني او نه ورته غوږ نه شي ښوروولی، رانده دي حق نه ګوري، بلکې لکه څنګه یې چې پلرونه ﴿ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴾ [۱۷۰] وه چې نه یې د چا په هدایت باندې عمل کاوه او نه یې د عقل څخه کار اخست همدارنګه دوی هم دي. چې د پوهې تولې لارې چارې یې په خانو باندې تړلې دي.

نو ای پیغمبره! ستا په دعوت کښې نقصان نشته ته خپه کېږه مه. دا د دوی خپل نقصان دی، که دوزخ ته ځي، ځي به. تا خو خپله غاړه خلاصه کړه او خپله فریضه دي اداء کړه.

توضيحات

۱ـ د لاندې څو لغاتو معناوې او فرقونه ولولئ:

الف. د "حلال" په مقابل کښې "حرام" راځي او د "طيب" په مقابل کښې "خبيث" استعمالېږي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ قُل لَّا يَسْتَوِى ٱلْخَبِيثُ وَٱلطَّيِّبُ ﴾ [المائدة: ۱۰۰] يعنې: ورته ووايه چې پليت او پاکيزه سره برابر نه دي.

ځينو مفسرينو کرامو "طيب" د دې څخه عبارت اخستی دی چې بدبويه نه وي او يا پکښې شبهات نه وي او يا د بدن او يا عقل سره ضديت ونه لري چې سړی نه بې هوښه کوي[1].

مګر مونږ ته دا خبره غوره ښکاري چې حلال د هغه مال څخه عبارت دی چې د سړي خپل حق وي او طيب د هغه مال څخه عبارت دی چې خپل حق خو وي مګر برسېره په دې ذاتي خُبث هم نه لري.

نو د دواړو حاصل داسې کېږي چې: خپل مالونه خورئ، پردې مالونه مه خورئ او خپلو مالونو کښې هم هغه مالونه خورئ چې هغه پاکيزه وي مثلا د خپلو انګورو شراب هم مه څښئ.

مونږ ځکه په بېله-بېله معنی باندې واخستل چې د عربيت په لحاظ تاسيس د تاکيد څخه بهتر دی.

ب: د "سُوء" کلمه د حزن او خپګان په معنی سره ده او په مقابل کښې يې خوشالي استعمالېږي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِن تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا۟ بِهَا ﴾ [آل عمران: ۱۲۰] يعنې که تاسو ته خوښي او نېکي ورسېږي هغه دوی خپه کوي او که درته بدي ورسېږي دوی ورباندې خوشالېږي. ناروا کار يا فعل ته ځکه "سُوء" وايي چې په يو وخت کښې پکښې ضرور خپګان رانښکاره کېږي، که په دنيا کښې وي او که په آخرت کښې.

ج: "فَحْشاء" هغه قول او يا عمل ته وايي چې قباحت يې ډېر لوی وي او د حده يې تجاوز کړی وي[2]، چې مونږ ترې دلته په "بې شرمۍ" سره تعبير کوو ترڅو واضحه شي چې علاوه په هغه خپګان سره چې يو وخت کښې به راڅرګندېږي، بې حيايي او بې شرمي هم پکښې وي.

د: "نُعْق" يا "نُعِيق" هغه اواز ته وايي کوم چې مېږو ته استعمالېږي، د همدې کبله مونږ ذکر شوی مثال په مېږو کښې شرحه کړ، که دا خبره نه وي نو دغه مثال خو په خرو، قچرو، اوښانو او بلکې په ټولو څناورو کښې تطبيق موندلی شي. مثلا مونږ د خرو رابللو ته "کرو کرو" اواز او تېزولو ته يې "اوشا" اواز کوو، همدارنګه د سپيو رابللو ته "تو تو" او شړلو ته يې "چغې چغې" اواز کوو. يعنې زمونږ د وطن خره او سپي د همدغو اوازونو سره بلد دي او بس. د پخوانيو خرو او سپيو څخه ورته همدا عادت پاتې دی.

امکان لري چې د مېږو مثال به ځکه غوره کړی شوی وي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې په مېږو کښې د

[1] تفسير المنار ج۲ ص۸۷؛ تفسير تبصير الرحمن ج۱ ص۶۸؛ تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۰۳
[2] مفردات الراغب ص۳۸۷

روند تقليد حس د ہر قوي دی، که فرضاً د مېږو سرکښې درياب ته ورودانګې نورې مېږې هم ورپسې خانونه ورغورځوي، او حتی کله لا د خپل شپونکي هم همد غسې کلک تقلید کوي چې په هر طرف باندې هغه منډې وهي مېږې هم ورپسې ځغلي.

هـ د "دُعاء" څخه د رابللو اواز مطلب دی او د "نِدَاء" څخه د توبيخ کولو اواز مراد دی. او دا ځکه چې کله يو انډيوال د بل انډيوال څخه وغواړي چې څاروي ژر ژر بوځه، نو ورته وايي چې: غم پرې وکړه. او "نِدَاء" خو د غږ څخه په غير بل شی نه دی.

د "وسواس" او "الهام" فرق

۲ـ د شيطان په انسان باندې نوره وسه نه رسېږي فقط همدومره کولی شي چې وسواس (وسوسه) ورواچوي، خو بالمقابل هر انسان ته د وسواس (وسوسې) د مخنيوي دپاره يوه پرښته هم په فعاليت لګيا ده، نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَّةً بِابْنِ آدَمَ وَلِلْمَلَكِ لَمَّةً»[۱] يعنې: بې شکه شيطان لره دا وسه شته چې بنيادم ته څه ورنژدې شي (او څه خبره ورته وکړي) او ملکې لره هم شته چې ورنژدې شي (او څه خبره ورته وکړي).

د شيطان خبره دا ده چې فسق او فجور او د حق تکذيب ته يې وربلي، او د ملکې خبره دا ده چې نېکيو او د حق تصديق ته يې وربلي نو چا چې دغه د ملکې خبره په زړه کښې وموندله نو پوه دې شي چې دا د الله ﷻ د پلوه ده (چې د الهام په نامه يادېږي) او د الله ﷻ حمد دې ووايي، او چا چې هغه بله د شيطان خبره په زړه کښې وموندله نو په الله ﷻ باندې دې د شيطان څخه پنا وغواړي.

نو د الهام او د وسوسې فرق په همدې کښې دی که د زړه خبره يې ناروا وه نو هغه شيطاني وسواس دی بايد چې ځان ترې وساتي او که جائزه وه نو هغه د الله ﷻ د پلوه الهام دی، بايد چې عمل پرې وکړي.

وسواس او تلفظ

۳ـ د سړي په زړه کښې چې هر څومره د کفر خبره خطور وکړي باک يې نشته ترڅو چې پرې تلفظ ونه کړي او ورته تسليم نه شي، په همدې باندې د ﴿ وَأَن تَقُولُوا ﴾ کلمه دلالت کوي. يعنې: نه لري، شيطان په دې باندې اکتفاء نه کوي چې باطل خيالات مو محض په زړو کښې خطور وکړي او ورته يې وويلې چې: ای د الله رسوله! زمونږ په زړونو کښې کله-کله داسې خبرې هم خطور کوي چې تلفظ وکړو. يعنې ايا په دې خبره باندې نيول کېږو چې په زړه کښې مو د کفر خبره تاو راتاو شي؟ ... تاسو په هغو باطلو خيالاتو او وسوسو باندې تلفظ وکړئ چې په هغو باندې علم دا خبره په يوه حديث شريف کښې ښه واضحه شوې ده چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته يو سړی راغلی که په اور باندې وسوزو او سکاره راڅخه جوړ شي راته ښه ښکاري، نه دا چې په هغې خبرې باندې

---
(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۸

نبي كريم ﷺ وفرمايل چې: «اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ الحَمْدُ للهِ الَّذِي رَدَّ أَمْرَهُ إِلَى الوَسْوَسَةِ»(۱) يعني: الله ﷻ د باطلو خيالاتو څخه پورته دى، الله ﷻ د باطلو خيالاتو څخه پورته دى، تولې ستاينې هغه الله ﷻ لره ده چې د ده كار يې وسوسې ته اړولى دى، چې په دغسې خطوراتو باندې يې نه نيسي، كه بېرې نيولى يې نو دغسې سړى به كافر شوى وى.

تقليد څه ته وايي؟

۴_ د "تقليد" كلمه د هغو حروفو څخه اخستله شوې ده د كومو څخه چې "قلادة" اخستله شوې ده، او "قلادة" غاړكۍ ته وايي، نو تقليد د دې څخه عبارت دى چې سړى د بل چا خبره بلا علمه او بلا دليله ومني او د خپل خان دپاره يې غاړكۍ وګرځوي چې په هغې كښې يې خپل سر ننويستلى وي چې په هيڅ شان سره ترې سر نه راوباسي، كافرانو د پلرونو عادات او رسوم همداسې كلك كړي وه لكه غاړكۍ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

كه څوك وايي چې: علم خو هغه ته وايي چې يقيني وي او مجتهدين خو ټول خپل احكام په ظن (ګومان) باندې بنا كوي ايا د هغوى متابعت جواز لري؟ حال دا چې د كفارو اسلاف په ګومان باندې روان وه نو څكه يې متابعت روند تقليد وګڼل شو.

مونږ وايو چې: څرنګه چې په مجتهدينو باندې د خپل اجتهاد متابعت په عمل كښې واجب دى، كوم حكم چې واجب العمل وي هغه كه په ظن باندې ثابت وي هم داسې ګڼل كېږي لكه چې په علم باندې ثابت وي، نو د مجتهدينو متابعت د كافرانو د متابعت په شان نه دى.

د همدې كبله مونږ وايو چې د پيغمبرانو متابعت او يا په دې زمانه كښې د مجتهدينو متابعت په حقيقت كښې روند تقليد نه دى بلكې د ما أنزل الله اتباع ده. څكه هر يو مجتهد چې د خپل قول استنباط د ايت او حديث څخه ونه كړي او ووايي چې دا زما شخصي حكم دى د هغه حكم متابعت نه هغه مجتهد ته جواز لري او نه نورو خلكو ته.

الحمد لله د مجتهدينو (لكه امام أبو حنيفه او امام الشافعي رحمهما الله) څخه دا خبره نقله شوې ده چې زمونږ خبره كه د ايت او يا حديث څخه مخالفه وي هغه په دېوال باندې وولئ؛ يعنې هغې ته په حقارت سره وګورئ او هغه مردوده وګڼئ.

د زيات تفصيل دپاره بايد چې اوږدو تفاسيرو ته مراجعه وكړى شي(۲).

سوال جواب

۵_ كه څوك وايي چې: د وړاندينى شرحې څخه څرګندېږي چې په ﴿ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ كَمَثَلِ

(۱) سنن ابي داوُد ج۲ ص۳۴۱
(۲) تفسير القرطبي ج۲ ص۲۱۱، ۱۲۳؛ روح المعاني ج۲ ص۴۰ حاشية شيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۴۷۸

﴿ٱلَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً﴾ کښې دوه تشبیه ګانې واخستلی شوې، چې نبي کریم ﷺ د شپانه سره او کافران د څارویو سره تشبیه کړی شوه،او عبارت د مضاف په تقدیر سره حمل کړی شو، یعنې: "وَمَثَلُ دَاعِي الَّذِينَ كَفَرُوا" الآية. که عبارت په خپل حال باندې پرېښودل شي هم صحیح معنی ورکوي، چې حاصل بې داسې کېږي چې: د کافرانو مثال داسې دی لکه شپانه چې خپلو مېږو ته اواز کوي، نو لکه چې مېږې څه شی نه اوري همدارنګه د دوی بوتان هم څه شی نه اوري.

په همدې مضمون باندې یو بل آیت هم شته چې ﴿إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا۟ دُعَآءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا۟ مَا ٱسْتَجَابُوا۟ لَكُمْ﴾ [فاطر:۱۴] یعنې که تاسو یې وبلئ، بلل به مو ونه اوري، او که بالفرض وایې وري نو جواب به درنه کړي.

نو پوښتنه دا ده چې څه باعث وه چې د دې بې تکلفه معنی څخه مو صرف نظر وکړ؟

موږ وایو چې: د لاندې وجوهو د کبله د دغې معنی څخه صرف نظر شو:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې: یوه ورځ نبي کریم ﷺ یهودان اسلام ته دعوت کړه او د الله ﷻ د عذاب څخه یې وډار کړه، چې په جواب کښې د یهودانو دوه کسانو چې یو رافع بن خارجه او بل مالک بن عوف نومېده، وویلې چې: موږ د هغه شي متابعت کوو چې په هغه باندې مو خپل پلرونه موندلي دي، ځکه هغوی زموږ څخه ښه پوهېدل او زموږ څخه بهتر وه. نو دا ایت ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا۟﴾ الآية- نازل شو[1]، نو معلومه شوه دغه مثال د اهل الکتابو دپاره بیان شوی دی نه د مشرکانو دپاره.

ب: که څه هم ذکر شوی مثال مفسرینو کرامو په نهه ډوله تفسیر کړی دی[2]، خو ځکه پکښې موږ نوموړی ډول تفسیر غوره کړ چې د همدې تفسیر غوښتنه همدا مقام کوي چې وړاندې ېېرته ټول بحث په اهل الکتابو کښې روان دی.

ج: د دې مثال وروستنی برخه ﴿إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً﴾ د هغه تفسیر مانعه ده چې معترض یې وایي ځکه چې بوتان خو هیڅ شی نه شي اورېدلی، او دلته خو ورته د لږ څه اواز اورېدل ثابت کړی شوي دي، نو د مېږو سره ښه مناسب ښکاري.

او کوم ایت چې په سوال کښې ذکر شوی دی هغه خو د مکي سورت ایت دی او د مشرکانو په باره کښې نازل شوی دی، هغه د دې ایت تفسیر نه شي واقع کېدلی.

اما د مضاف (داعي) د تقدیر خبره څه مشکله نه ده، د قرآن کریم په نورو ځایونو کښې هم پېښه شوې ده. لکه چې فرمایي: ﴿وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ﴾ [الأعراف:۱۶۳] یعنې: او پوښتنه ترې د هغې قریې د اوسېدونکو څخه وکړه چې هغه د دریاب په غاړه وه،چې دلته "أهل" مقدر دی، همدارنګه مقدرات په عربي ژبه کښې زښت ډېر دي څه خفا پکښې نشته.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲ ص۸۰، زاد المسیر ج۱ ص۱۵۵
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۱۰۴

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ وَٱشْكُرُواْ لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾﴾

[۱۷۲] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! د هغو پاکیزه شیانو څخه چې مونږ درته روزي کړې دي خورئ او الله ﷻ لره شکریه کوئ که چېرې یاست (چې رښتیا) خاص الله ﷻ لره تاسو عبادت کوئ.

[۱۷۳] بې شکه (الله ﷻ) په تاسو باندې مرداره حرامه کړې ده، او وینه او د خنزیر (خوګ) غوښه او هغه شی (ذبیحه) چې په هغه باندې (د ذبحې په وخت کښې) د الله ﷻ د نامه څخه په غیر د بل شي دپاره اواز پورته کړی شوی وي.

نو هغه څوک چې مضطر (مجبور) شي په داسې حال کښې چې بغاوت کوونکی نه وي (رښتیا مجبور وي او د مرداري خوراک ته بهانه نه جوړوي) او تجاوز کوونکی هم نه وي (چې د ضرورت څخه زیاته وخوري) نو په هغه باندې څه ګناه نشته.

بې شکه الله ﷻ بښونکی دی (که کومه لقمه ترې زیاته وخوړله شي ببښنه به ورته وکړي) او مهربان دی (چې په دې حالت کښې یې ورته اجازه ورکړه).

ارتباط

په وړاندینیو ایتونو کښې د ټولو خلکو دپاره دعوت وه، او په دې ایتونو کښې صرف د مؤمنانو دپاره دعوت دی. خو ددې او د هغو په لاندې وجوهو کښې سره فرق شته:

الف: هلته ټول خلک دې ته رابلل شوي وه چې په ځمکه کښې دې حلال او پاکیزه شیان خوري او د الله ﷻ په مخلوقاتو او نعمتونو کښې دې فکر کوي او د شیطان دې نه مني. ځکه چې شیطان د انسان دښمن دی ترڅو په نتیجه کښې په ایمان باندې مشرف شي.

دلته صرف مؤمنان نوموړې خبرې ته وربلل کېږي ترڅو په نتیجه کښې په شکر کولو باندې هم بریالي شي لکه چې په ایمان باندې مشرف شوي دي.

ب: هلته حرامو شیانو ته محض همدومره اشاره شوې وه چې د شیطان د قدمونو متابعت مه کوئ او دلته په هغو باندې صراحت شوی دی چې په تاسو باندې فلانی شی او فلانی شی حرام دی. نور د مطلب خلاصه یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! تاسو خو د شیطان متابعت ونه کړ او ایمان مو راوړ، خو شیطان ستاسو د غولونې څخه اوس هم نه دی صرف نظر شوی پخوا به تاسو باندې په دې لحاظ حرام خوړل چې حلال به

وکنئ او اوس مو د حرامو خوړلو ته په دې بیت هڅوي چې افلاً په عمل کښې خو مو بې لارې کړې او د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري خو وکړئ

تاسو خو د کافرو په شان نه یاست چې د خارویو په شان خوړئ او څښئ تاسو خو پوهیږئ چې دا نعمتونه مونږ در روزي کړي دي او ستاسو د استفادې دپاره مو تیار کړي دي

الله ﷻ په دې نه راضي کیږي چې حلال کړی شوی نعمت په خان باندې حرام کړئ بلکې په دې راضي کیږي چې د نعمت څخه استفاده وکړئ او د الله ﷻ شکر وکړئ، دا علامه د محبت ده نه هغه نو تاسو یوازې د الله ﷻ شکریه وکړئ او خپل عمل د عقیدې مطابق وګرځوئ ترڅو دا خبره په عمل کښې هم تصدیق ته ورسیږي چې تاسو رښتیا د الله ﷻ عبادت کوونکي او ورسره محبت کوونکي یاست.

شیطان لګه چې په دې کښې کوښښ کوي چې د الله ﷻ نعمتونه تاسو په خانو باندې حرام کړئ لکه چې د اهل الکتابو رهبانانو په خانو باندې حرام کړي وه، همدارنګه زیار باسي چې مرداري او نور ناپاکه شیان هم وخورئ لکه چې نور کافران یې خوري. او د پاکیزه شیانو نوم وربانذې ږدي

دوی مرداري، وینې، د خنزیر غوښې او بالآخره هغې مذبوحې ته چې الله ﷻ د نامه څخه په غیر د بل شي په نامه باندې ذبحه شوي وي ټولو ته طیبات او پاکیزه شیان وایي.

خو ای مومنانو! تاسو په ډې باندې پوه شئ چې دا حلال او پاکیزه نه دی بلکې خبره بالعکس ده، دا شیان حرام او خبائث دي بل څه نه دي.

څرنګه چې فعلا دغه څلور واړه شیان ټول کافران او د وخت عمومي خلک حلال او پاکیزه ګڼي او شیطان غواړي چې تاسو هم په همدې ګرداب کښې ورګډ کړي؛ نو خکه مو درته د همدې څلورو شیانو نومونه واخستل که څه هم نور محرمات او خبائث هم شته چې هغه به هم درته په وخت سره بیان کړی شي.

خو په یاد ولرئ چې که تاسو د اضطرار په حالت کښې یاست او د لوږې مره کېدلئ، نو په هغه وخت کښې یې درباندې بوموري شیان نه دي حرام کړي او په خوراک کښې یې درباندې ګناه نشته خو لاندې شرطونه لري:

الف. باید خوړونکي یې د الله ﷻ څخه بغاوت نه وي کړی چې مطلقاً یې حلال وګڼي او یا یې د اضطرار د حالت څخه مخکښې وخوري.

ب باید د ضرورت د اندازې څخه تجاوز ونه کړي چې خان وربانذې موړ کړي او د هغې اندازې څخه چې د مرګ څخه وربانذې بچ کیږي اضافه وخوري، او یا په بل مضطر باندې تجاوز وکړي چې په غصب (زور) سره یې ترې واخلي.

بې شکه الله ﷻ بښونکی دی که د کفایت په اندازې کښې غلط شئ او پوره یې تشخیص نه کړی شئ او کوم یو کپ درڅخه زیات وخوړل شئ هغه به درته وبښي، او مهربان دی چې د اضطرار په حالت کښې یې درته د حرامو شیانو په خوړلو کښې رخصت درکړ.

توضیحات

۱_ الله ﷻ لکه چې په دې ځای کښې مؤمنان د پاکو شیانو خوړلو ته هڅولي دي همدارنګه يې پيغمبرانو ته هم په همدې باندې امر کړی دی لکه چې فرمايي: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَـٰتِ وَٱعْمَلُوا۟ صَـٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴾ [المؤمنون: ۵۱] يعني: ای پيغمبرانو! د پاکيزه شيانو څخه خوری او نيک عمل کوئ بې شکه زه په هغه شي باندې چې تاسو يې کوئ پوه يم

نو بايد چې مونږ په پاکيزه شيانو باندې ډېر کلکوالی وکړو چې دا د ټولو پيغمبرانو خوراک وه.

"مَيْتَة" څه ته وايي؟

۲_ "مَيْتَة" په شريعت کښې د هغه حيوان نوم دی چې د شرعي ذکات (حلالولو) څخه په غير يې روح خارج شي، چې مونږ ورته په پښتو کښې "مرداره" وايو.

هغه شی چې بې د ذبحې حلال دی

۲_ دوه حيوانات بې د ذبحې څخه حلال دي چې په وچه کښې "ملخ" دی او په درياب کښې "ماهي" دی. ځکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي: «أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ الْحُوتُ وَالْجَرَادُ»[1] يعني: مونږ ته د الله ﷻ د پلوه دوه ډوله حيوانات پرته د ذبحې څخه حلال کړی شوي دي چې يو ماهي دی او بل ملخ دی.

کومه يوه وينه حرامه ده؟

۳_ کومه وينه چې حرامه ده هغه په بل ځای کښې تفسير شوې ده چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا ﴾ [الأنعام: ۱۴۵] يعني: يا وينه وي چې په شدت سره وتونکې وي.

يعنې د رګونو وينه حرامه ده. نو هغه وينه، چې غوښې پورې نښتې وي حرامه نه ده. نو که څوک غوښه له وينې او پخه يې کړي ورته نه حرامېږي.

د وينې د خوراک ډولونه

۴_ د هغه وخت خلکو وينه په ډول-ډول صورتونو باندې خوړله. د مثال په توګه[2]:

الف: يو حيوان به يې ذبحه کړ او د هغه وينه به يې په داسې کولمه کښې چې پڅې به يې ورڅخه لرې کړې وې، واچوله، او ډواړه سرونه به يې وتړل بيا به يې وريته کړه. دا د دوی ډېر لوړ طعام وه.

ب: کله به يې د ژوندي څاروي څخه د ضرورت په اندازه وينه وويستله او وريته به يې کړه او بيا به يې خوره.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: په دې زمانه کښې د يو کس وينه بل کس (مريض) ته پيچکاري کول

[1] سنن ابن ماجه ص ۲۳۲
[2] تفسير القاسمي ج ۳ ص ۲۹

رواج دي، ایا دا جواز لري او که څنګه؟

مونږ وایو چې: د دې مسئلې جواب پخپله د ایت شریف څخه څرګندېږي چې که د ضرورت او اضطرار حالت وه چې مریض د مرګ په حالت کښې وه جائزه ده او که نه نو بیا نه ده جائزه.

مګر د جهاد په مرحله کښې مونږ د وینې ضرورتونه زښت ډېر ولیده او ګټې او فائدې مو ترې ترلاسه کړې چې ډېر زخمیان مجاهدین په همدې طریقه باندې الله ﷻ د مرګ څخه بچ کړه.

ما هم _لله ﷻ الحمد_ یوه زخمي مجاهد ته چې وینه یې ډېره ضائع شوې وه پنځه سوه (۵۰۰) سیسي وینه په داسې وخت کښې ورکړه چې عمر به مې د پنځوسو کالو په شاوخوا کښې وه. نو ټولو مسلمانانو ته توصیه کوم چې زخمیانو مجاهدینو ته د وینې په ورکولو کښې څه تشویش ونه کړي. سړي ته هیڅ نقصان نه کوي او خپل وړور ته پرې ګټه رسېږي.

خنزیر نجس العین دی

٦_ که څه هم په ایت شریف کښې د خنزیر په یوازې غوښه باندې صراحت شوی دی چې حرامه ده مګر وازده یې هم حرامه ده. په غوښه باندې یې ځکه صراحت وکړی شو چې په کافرانو کښې د خنزیر غوښه ډېره قدرمنه او باعزته ده او وه. یا په بل عبارت: خنزیر نجس العین دی، ټول نجس دی، هیڅ شی پکښې د استفادې قابل نه دی، چې څوک ایمان لري د ټول خنزیر (خوګ) څخه دې ځان وساتي.

هیر مو نه شي!

٧_ هېر مو نه شي چې په خنزیر کښې دوه خاصیتونه ډېر راسخ او قوي دي چې هغه دواړه د انسان دپاره قاتل زهر دي، چې یو "بې غیرتي" ده او بل "حرص" دی. دا ځکه چې خوګ نجاسات (غول، خورشایه) خوري او د ناولو شیانو سره یې ډېره جوړه ده. الله ﷻ د دې دپاره د خنزیر غوښه په مؤمنانو باندې حرامه کړې ده چې دغه دواړه خویونه دوی ته سرایت ونه کړي.

سوال جواب

٨_ که څوک وایي چې: بې غیرتي او حرص دواړه روحي صفات دي او خوراک او څښاک خو مادیات دي، نو په څه دلیل باندې به د خوګ د غوښې څخه په انسان کښې بې غیرتي او حرص پیدا شي؟

مونږ وایو چې: انسان د روح او بدن دواړو څخه عبارت دی، په جنت کښې دواړه د نعمتونو څخه استفاده کوي او په دوزخ کښې به دواړه معذبېږي _الله ﷻ دې راته ترې نجات راکړي_ ځکه چې د دواړو علاقه سره دومره قوي ده چې ضرور یو د بل څخه متاثر کېږي. لاندې مثالونو ته متوجه شئ:

الف: کله چې سړی ډېر خوشاله شي په مخ او تنده کښې یې خوشالي ښکاري، که څوک خجالت شي مخ یې تک زیړ واوړي، او همدارنګه په ډېر غم کښې د سړي رنګ تک تور ګرځي او اشتهاء یې سوزي. سره د دې چې خوشالي، خجالت او غم ټول روحي شیان دي خو په بدن باندې تاثیر کوي.

ب: بالمقابل د یوناني طب په بنیاد د خینو شیانو په خوراک سره د سړي روح بې تاثیره نه پاتې کېږي، مثلاً څوک چې د ماهي غوښه ډېره خوري او یا خام پیاز ډېر استعمالوي هغه ته بې عقلي او عارضېږي. همدارنګه خینې معجونات سړي ته ذکاوت (د ذهن تېزي) او پوهه زیاتوي او حافظه يې ورباندې قوي کېږي، سره د دې چې ماهي او پیاز او معجونات ټول مادي شیان دي.

نو د تېرو شوو بیاناتو څخه ثابتېږي چې د انسان د روحي پاکیزګۍ دپاره د پاکو او سپېڅلو شیانو خوراک او څښاک څومره ګټه رسوي! همدا مطلب په لاندې احادیثو ښه واضحه کېږي:

اول: یوه ورځې حسن بن علي رضي الله عنهما د زکات د خرماوو څخه یوه خرما واخستله او په خوله یې کړه، نو نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «کِخْ کِخْ» یعنې: تو کړه، تو کړه؛ د دې دپاره چې ایسته یې واچوي. بیا نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَمَا شَعَرْتَ أَنَّا لَا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ»[1] یعنې ایا ته شعور نه لرې چې مونږ زکات نه خورو؟.

دوهم: یوه ورځې عمر بن الخطاب رضي الله عنه څه شوده وڅښل او خوښ يې شوه، نو چا چې ورکړې وه د هغه څخه يې پوښتنه وکړه چې: دا شوده دې د کومه کړې وه؟ هغه ورته خبر ورکړ چې: د یو ځای اوبو ته ورغلم چې هلته د زکات اوښان وه چې خلکو رالوشل، ما هم ترې څه اندازه شوده په خپله مشکوړه کښې واچول چې هغه همدغه دي «فَأَدْخَلَ عُمَرُ يَدَهُ فَاسْتَقَاءَهُ»[2] یعنې: نو عمر رضي الله عنه خولې ته لاس کړ (ستوني ته یې ګوته وروړه) او خوړلې شوې شوده یې بېرته راقی کړه.

هر څوک پوهېږي چې تو کړی شوی او یا قی کړی شوی شی د هیڅا په ښه باندې نه راځي خو دې دپاره یې په ګېډه کښې نه پرېښوده چې د هغوی بدنونه ترې تغذیه نه شي او په روحونو کښې یې کثافت او خېرې پیدا نه کړي.

دوه تجربې

۹ـ دذکر شوي بیان مضمون مونږ ته په تجربې سره هم ثابت شوی دی. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د خینو دیندارو خلکو اولادونه مونږ ولیدل چې د پلرونو په خبر دینداره نه شوه، بلکې ډېر بې دینه او بې تقوی غټ شوه، مونږ چې پکښې فکر کړی دی پلرونو یې د دینداری سره-سره په اولادونو باندې حرام خواړه، یعنې زکاتونه یې اخستل، حال دا چې هغه ورته جائز نه وه (غنیان وه)؛ او زکات خو د فقیرانو حق دی.

نو که څوک غواړي چې اولاد یې بادیانته او باتقوی وروزل شي باید چې حرام ورباندې ونه خوري.

ب: فحش او فحشاء په کفري دولتونو کښې زښته ډېره ده. مثلاً یوه ورځې د لندن رادیو (BBC) په خپلو نشریاتو کښې دا هم وویلې چې د انګلستان خلک تقریباً ۴۰٪ برخې حرامیان دي. د دې غټه وجه دا ده چې هغوی د خوګ غوښه خوري او د خوګ بې غیرتي هغوی ته ورانتقاله شوې ده.

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۲
[2] موطأ الإمام مالک ص۱۸۶، شعب الإیمان ج۵ ص۶۰

د الله ﷻ څخه په غیر په بل نامه ذبحه

۱۰_ "هِلال" د اولې شپې او دوهمې شپې میاشتې ته وایي، چې د دوه وو شپو څخه وروسته بیا ورته "قمر" وایي چې مونږ یې د سپوږمۍ په نامه بولو. اما "اِهْلال" هغه اواز ته وایي چې د میاشتې د اول لیدلو په وخت کښې یې لیدونکي پورته کوي چې: "هغه ده میاشت!"، د همدغه "اِهْلال" څخه د «أُهِلَّ» کلمه اخستله شوې ده[1].

نو دلته ترې هغه اواز مطلب دی چې د ذبحې په وخت کښې یې ذبحه کوونکی پورته کوي، طبعي ده چې په دغسې موقع کښې به د همغه چا په نامه باندې اواز پورته کېږي د کوم د احترام دپاره چې ذبحه کول صورت نیسي. نو څکه مونږ ویلی شو چې دغه اواز په دوه ډوله دی:

الف: یو سغه اواز دی چې د الله ﷻ په نامه باندې پورته کړی شي چې: «بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ».

ب: بل هغه دی چې د الله ﷻ د نامه څخه پرته په بل نامه پورته کړی شي چې دا په ډېرو صورتونو کښې تحقق مومي. ذابح ته چې هر څوک او یا هر شی د قدر وړ وي نو د همغه نوم به یادوي. د مثال په توګه مشرکانو به ویلې چې: "باسم اللّات، باسم العُزّٰی" په نامه د لات، او په نامه د عزی بوت[2].

که د الله ﷻ د نامه سره د بل چا نوم یاد شي

۱۱_ که د الله ﷻ د نامه سره د بل چا نوم ذکر شي نو هغه به د لاندې دریوو صورتونو څخه بهرون نه وي:

اول: که متصل ورسره ذکر شي او د الله ﷻ په نامه باندې عطف شي نو ذبحه بالکل مرداره ده لکه چې ووایي: "بسم الله ومحمد" یعنې: په نامه د الله او محمد ﷺ.

دوهم: چې متصل ورسره ذکر شي خو وریاندې عطف نه شي لکه "بسم الله محمد" یعنې: په نامه د الله محمد ﷺ. نو ذبیحه مرداره نه ده، خو مکروه ده.

دریم: چې متصل ورسره ذکر نه شي، د ذبحې څخه وروسته چې ذبحه تمامه شي او یا ترې وړاندې د بل چا نوم یاد کړی شي نو په دې صورت کښې یې باک نشته[3].

سوال جواب

۱۲_ که څوک وایي چې: په اول صورت کښې چې ذبیحه مرداره ده، پخپله ذابح وریاندې کافر کېږي او که څنګه؟

مونږ وایو چې: کافر کېږي نه. څکه چې کفر باطني شی دی خو ګناهګار دی[4]. لکه چې نبي

(۱) مفردات الراغب ص۵۴۲
(۲) تفسیر المدارک ج۱ ص۲۴۳
(۳) التفسیرات الاحمدیه ص۴۵
(۴) رد المحتار المشهور بالشامي ج۵ ص۲۱۱؛ هدایه ج۲ ص۴۳۴

کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَعَنَ اللهُ مَنْ ذَبَحَ لِغَيْرِ اللهِ»(۱) يعني: الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړی دی هغه څوک چې د الله ﷻ د نامه څخه په غیر ذبحه وکړي. داسې يې نه دي ويلي چې کافر دی.

سوال جواب

۱۳_ که څوک وايي چې: د مشرک ذبیحه خو مرداره ده او د ذکر شوي بیان څخه معلومېږي چې د اهل الکتابو ذبیحه هم باید مرداره وي ځکه چې هغوی خو د الله ﷻ د نامه سره د عُزیر ﷺ یا مسیح ﷺ نوم یو ځای ذکر کوي او یا خو یې یوازې د همدوی په نامه باندې ذبحه کوي، سره د دې چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَطَعَامُ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ ﴾ [المائدة: ۵] يعني: او د هغو کسانو طعام (ذبیحه) چې کتاب ورکړی شوی دی تاسو ته حلاله ده.

نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه حکمونه سره متناقض واقع نه شوه؟

مونږ وایو چې: تناقض ځکه نشته چې اهل الکتابو په دوه ډوله ذبحه کوله: یو د الله ﷻ په نامه او بل د غیر الله په نامه. نو په یو ایت کښې یو ډول بیان شوی دی او په بل کښې بل ډول. لکه چې ځینو صحابه وو کرامو ویلي دي چې: «إِذَا سَمِعْتَ الْكِتَابِيَ يُسَمِّي بِغَيْرِ اسْمِ اللهِ فَلَا تَأْكُلْ»(۲) يعني: کله چې ته د اهل الکتابو څخه واورې چې د الله ﷻ د نامه څخه پرته په بل نوم ذبحه کوي نو هغه مه خوره.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وايي چې: ایا د هغې مذبوحې خوراک حلال دی چې ذبحه یې یوازې د الله ﷻ په نامه وي خو سره د دې د غیر الله ﷻ دپاره نذر کړی شوی وي. يعني چې د ذبحې په وخت کښې ورسره د غیر الله نوم یاد نه کړی شي مګر قصد او نیت یې د غیر الله نذر پوره کول وي.

مونږ وایو چې: دغه ذبیحه حلاله ده، حرامه نه ده. ځکه چې د شرعې په قانون باندې برابره ذبحه شوې ده(۳). هو! دا بېله خبره ده چې ذبح کوونکی په نذر بغیر الله باندې ګناهګار دی.

مګر مونږ ته داسې ښکاري چې نوموړې مذبوحه که څه هم شرعًا حلاله ده مګر خوړل یې جائز نه دي، ترڅو نذر بغیر الله ته خلک ترغیب نه شي.

د همدې خبرې، چې ذبیحه حلاله وي خو خوړل یې حرام وي، لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: هغه ذبائح چې د فخر او تکبر په غرض ذبحه شوې وي لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: «إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ طَعَامِ الْمُتَبَارِيَيْنِ أَنْ يُؤْكَلَ»(۴) يعني: نبي کریم ﷺ منعه کړې ده چې د فخر کوونکو ډوډۍ وخوړله شي.

ب: چې د غیر الله د تعظیم دپاره ذبحه کړی شوي وي، که څه هم د غیر الله نوم ورباندې نه وي

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص ۱۶۰
(۲) أحکام القرآن للجصاص ج۱ ص۱۲۵
(۳) التفسیرات الأحمدیة ص۴۵
(۴) سنن ابي داود ج۲ ص۱۷۱

یاد شوی. په دې باره کښې یوه قیصه ولولئ:

په ۱۳٦۳/۷/۳ هـ ش نېټه د سوډان په هېواد کښې یو نړیوال اسلامي کانفرانس جوړ شوی وه چې د مجاهدینو په استازیتوب پکښې زما په شمول اتو کسانو ګډون کړی وه. د سوډان خلکو د جهاد په خاطر زمونږ ډېر تود هرکلی وکړ حتی چې په یوه کلي کښې یې زمونږ په ناخبرۍ کښې زمونږ دغه غیر شرعي تعظیم هم وکړ، پسونه او اوښان یې د سړک په غاړه باندې ودرولي وه، څنګه چې زمونږ موټر وربنکاره شوه دستي یې ذکر شوي څاروي حلال کړه، إنا لله وإنا إليه راجعون.

ج: د هغه څاروي غوښه چې هغه د غشو ویشتلو دپاره تړل شوی وي ترڅو پرې د غشو ویشتل او یا په دې زمانه کښې د ټوپک ویشتل زده کړی شي او په پای کښې ذبحه شي.

أبو الدرداء ﷺ وایي چې: «نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ أَكْلِ الْمُجَثَّمَةِ»[1] یعني: نبي کریم ﷺ منعه کړې ده د هغې مذبوحې د خوړلو څخه چې هغه ژوندۍ د غشو ویشتلو دپاره تړل شوې وي ترڅو وړباندې د غشو ویشتل زده کړی شي.

د همدې جملې څخه د غلا شوي او یا غصب شوي څاروي حکم هم دی.

د دې مسئلې یو نظیر

۱۵_ که یو سړی دارو درمل وخوري او وړباندې مســـت شي نو که په همدې حالت کښې خپله ښځه طلاقه کړي طلاق یې نه واقع کېږي، مګر که په شرابو باندې مست شوی وه او طلاقه یې کړه وړباندې طلاقېږي؛ ترڅو خلک د شراب څښلو څخه ځان ساتنه وکړي[2].

اضطرار څه ته وایي؟

۱٦_ اضطرار د هغه حالت څخه عبارت دی چې سړی د حرامو شیانو خوړلو ته مجبور کړی شي دغه حالت د لاندې دوه لارو څخه سړي ته وړاندې کېدلی شي:

الف: چې سړی وږی شي او د حرامو شیانو څخه په غیر بل شی نه وي چې خپل ځان پرې د مرګ څخه بچ کړي، چې د لوږې مړ نه شي.

ب: چې کوم ظالم یې پرې په زور او اکراه باندې وخوروي، چې که وېې نه خوري وژل کېږي. په دغو دواړو حالاتو کښې یې خوړل ورته عزیمت دی، یعني که وېې نه خوري او مړ شي او یا ووژل شي، ګناهګار دی[3].

مرداره او که پردی حق؟

۱۷_ که سړي ته د اضطرار په حالت کښې دوه صورتونه مخې ته شوه، یو دا چې په مرداره ځان د مرګ څخه بچ کړي او بل دا چې پردی مال وخوري. کوم یو ورته بهتر دی؟

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۲۷۲
(۲) هدایه کتاب الطلاق ج۲ ص۵۳
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۰٦. تفسیر البغوي ج۱ ص۱۴۱

په دې کښې حکم دا دی چې په پردي مال باندې چې اضطرار رفعه کړي نبه ده خو د مال خاوند ته د مال ضامن ګرځي. په دې باره کښې څه نور تفصيل او قيدونه هم شته[۱].

ايا محرمات څلور دي؟

۱۸ـ ځينو خلکو ته په دې مقام کښې داسې اشتباه ورلوېږي چې محرمات خو په څلورو کښې منحصر نه دي بلکې د دې څخه اضافه نور هم شته. لکه سپی، پیشو او نور. سره د دې چې دلته د «إِنَّمَا» په کلمه باندې ذکر شوی ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ ﴾ الآية چې صرف همدغه څلور حرام کړی شوي دي نه نور خکه چې ذکره شوې کلمه حصر افاده کوي.

خو د دې اشتباه لرې کول په لاندې طريقو سره کېدی شي:

الف دلته قصر اضافي دی: چې کافرانو په خپلو خانو باندې ځيني حلال شيان حرام کړي وه. نو ورته وويل شوه چې په هغو کښې حراموالی نشته بلکې حراموالی د دغو څلورو څخه چې تاسو ورته حلال وايي هغو ته تجاوز نه کوي او په همدې څلورو کښې منحصر دی، که څه هم نور حرام شته چې هغو ته تاسو هم حرام وايئ او يا اقلاً په هغو کښې سکوت کوئ.

ب: دلته قصر قلب دی: چې کافرانو دغه څلور شيان پاکيزه حلال ګڼل. نو ورته وويل شوه چې خبره بالکل سرچپه ده، دا حلال او پاکيزه نه دي، بلکې بې شکه حرام او خبائث دي. پاتې شوه د نورو محرماتو خبره، هغه دلته هيڅ مطرح نه ده.

د قصر اضافي او قصر قلب د ښه پېژندنې دپاره دې علم المعاني ته مراجعه وکړی شي[۲].

څلور شيان څلور کرته نازل شوي دي

۱۹ـ څرنګه چې دغه څلور محرمات هغه وخت په خلکو کښې زښت ډېر رواج وه او ټولو ته ښه ښکارېده، مشرکان او اهل الکتاب ټول پکښې شريک وه، نو الله ﷻ په قرآن کريم کښې د تفصيل په تفاوت سره څلور کرته ذکر کړي دي، دوه ځلې په مدني سورتونو کښې او دوه ځلې په مکي سورتونو کښې. لکه:

الف: ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ ﴾ [البقرة: ۱۷۳].

ب: ﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ ﴾ [المائدة: ۳].

چې دا دواړه مدني سورتونه دي.

ج: ﴿ قُل لَّآ أَجِدُ فِى مَآ أُوحِىَ إِلَىَّ مُحَرَّمًا ﴾ [الأنعام: ۱۴۵].

د: ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ ﴾ [النحل: ۱۱۵].

چې دغه دواړه مکي سورتونه دي.

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۰۵
(۲) مختصر المعاني ص۱۹۲

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَيَشْتَرُونَ بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا ۙ أُوْلَٰٓئِكَ
مَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ إِلَّا ٱلنَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلْهُدَىٰ وَٱلْعَذَابَ بِٱلْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَآ
أَصْبَرَهُمْ عَلَى ٱلنَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ نَزَّلَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ ۗ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُواْ فِى
ٱلْكِتَٰبِ لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾ ﴾

[۱۷۴] بې شکه هغه کسان چې دوی هغه شی چې الله ﷻ نازل کړی دی پټوي چې هغه د الله ﷻ د کتاب څخه عبارت دی او وربانديې ناچیزه پیسې اخلي، همدغه خلک په ګېډو کښې نه خوري (نه اچوي)، مګر اور (پکښې اچوي)، او د دوی سره به نه الله ﷻ د قیامت په ورځ خبرې وکړي او نه به دوی د ګناه څخه پاک (تزکیه) کړي او دوی لره دردناک عذاب دی.

[۱۷۵] همدوی هغه کسان دي چې ضلالت يې په هدايت اخستی دی او عذاب يې په مغفرت رانیولی دی، نو دوی په اور باندې څومره ډېر کلک دي!

[۱۷۶] دا ذکر شوی بیان څکه واقعیت لري چې بې شکه الله ﷻ هر یو کتاب په حقه نازل کړی دی او بې شکه هغه کسان چې په کتاب کښې اختلاف کوي په داسې عداوت کښې دي چې د (ببرته راتاوېدلو څخه) ډېر لرې دي.

ارتباط

لکه څنګه چې اهل الکتابو د نبي کريم ﷺ اوصافو ته تغیر ورکاوه او په خپل شکل باندې بې خلکو ته نه ښکاره کول ترڅو بې ونه پېژني او ایمان وربانديې رانه وړي او لکه څنګه يې چې د قبلې تحويل پېژانده چې حق دی خو هغه يې هم د خلکو څخه پټاوه، همدارنګه يې د الله ﷻ احکام هم خلکو ته لکه څنګه يې چې شان وه نه ښودل. بلکې شریعت يې د خپلو خانو تابع ګرځولی وه او په خپل طبیعت باندې يې څینې شیان حلال کړي وه او په څینو باندې يې د تحریم حکم کاوه.

نو په دې ایتونو کښې یو ځل بیا الله ﷻ د حق پټوونکو جزا بیانوي، چې لنډيز يې په لاندې ډول سره ورانديې کوو:

د مطلب خلاصه

هغه کسان چې هغوی کله ما أنزل الله ته راوبلل شي نو:

۱ـ هغوی برسېره په دې چې پخپله يې متابعت نه کوي او وايي چې مونږ د خپلو پلرونو متابعت کوو. نورو خلکو ته هم موقع نه ورکوي چې په ما أنزل الله کښې فکر وکړي او متابعت يې وکړي؛ بلکې ما انزل الله د هغوی څخه پټوي او د دنیا ناچیزه متاع پرې اخلي. څوک چې دغسې لوی

جنایت د پیسو او ټکو دپاره کوي که بالفرض هغوی ته ټوله دنیا هم ورکړی شي بیا هم دېره ناچیزه او بې ارزښته ده چې بقا نه لري او د همدغې بدلې څخه ورته اور جوړېږي چې د قیامت په ورځ به یې په مرو کېډو وخوري.

۲ـ دوی خو عوامو ته ذمه واري کوي چې په الله ﷻ باندې به مو وبښو او د ګناهونو پېټي به درڅخه لرې کړو مګر داسې نه ده، د دوی سره به الله ﷻ خبرې قدرې هم ونه کړي پاتې خو لا د شفاعت قبول، چې ورته ووایي چې فلانی وبښه. او نه به الله ﷻ دوی تزکیه کړي چې ګناهونه ورته عفوه کړي ترڅو دوی د شفاعت کولو جوګه شي، بلکې د قیامت په ورځ دوی ته مستقیماً دردناک عذاب متوجه دی.

نو چې کله خپل ځانونه د عذاب څخه نه شي خلاصولی د بل چا به څه شفاعت وکړی شي او د عذابه به یې څه خلاص کړي.

۳ـ دوی به ولې په غضب باندې ککړ نه وي؟ دوی خو هغه خلک دي چې د هدایت په ځای ځانونو ته ضلالت اختیاروي او د مغفرت په عوض ځانونو ته عذاب غوره کوي، سره د دې چې هدایت او مغفرت چې د شفاعت کولو ذرائع دي، دواړه نن ورځ د ځانونو دپاره ګټلی شي. مګر دوی دغه دواړه ضائع کړه او ځانونه یې ورباندې کانه اچولي دي، په مقابل کښې ورځ په ورځ په ضلالت او عذاب باندې کلکېږي او منګولې ورباندې خښوي.

عجیبه خلک دي هرڅومره دلایل چې ورته وویلی شي او هرڅومره چې د عذاب څخه وډارول شي بیا هم د خپلو کړو وړو څخه لاس نه اخلي.

۴ـ دوی څکه د همدې سرنوشت سره مخامخ کېږي چې الله ﷻ هر یو کتاب په حقه نازل کړی دی چې خلک ترې استفاده وکړي.

خو دوی یې پټوي (که څه هم ټول کتاب نه پټوي مګر د یو حکم پټول او د ټول کتاب پټول یو شی دی) او د خلکو د استفادې مخه نیسي، پیسې ورباندې اخلي او تجارت یې ورباندې پیل کړی دی چې سات په سات یې جنایت درنېږي، ترڅو چې آخر د ختم او مهر درجې ته رسېږي.

۵ـ ولې به د مهر درجې ته نه رسېږي؛ څوک چې د الله ﷻ په کتاب کښې تجزیه او تبعیض اچوي چې ځینې ښکاره کوي او ځینې پټوي، هغه خپل ځان په داسې عداوت کښې اچولی دی چې د حق څخه روزمره فاصله پیدا کوي او ترې لرې کېږي.

نو څوک چې د دغسې لوی خیر مخه نیسي د دغسې لویې جزا سره به مخامخ کېږي.

توضیحات

۱ـ د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې ذکر شوي ایتونه د یهودانو د مشرانو په باره کښې نازل شوي دي چې د خپلو تابعانو او کشرانو څخه به یې هدایا او تحفې اخستې، خو کله چې نبي کریم ﷺ مبعوث شو نو دوی د همدغو تحفو په قطعه کېدلو وډار شوه او د نبي کریم ﷺ هغه

خصوصیات (چې دوی ته په خپلو کتابو کښې معلوم وه) د کښرانو څخه پټ کړه[1].

خینو مفسرینو دا هم روایت کړې ده چې د یهودو مشرانو او واکدارانو، د علماوو څخه په هغه وخت کښې چې لا نبي کریم ﷺ نه وه مبعوث شوی پوښتنه وکړه چې د آخر الزمان پیغمبر په هکله په تورات کښې څه شته او که نه؟

دوی ورته وویلې چې مونږ په تورات کښې ګورو چې د آخر الزمان پیغمبر "محمد" نوم دی. سود، شراب، ډمبازي او د وینو تویول به منعه کړي. خو کله چې مبعوث شو بیا یې ترې پوښتنه وکړه چې رښتیا دا هغه آخر الزمان پیغمبر دی؟ دوی وویلې چې: نه، دا هغه نه دی؛ ترڅو هغوی ورباندې پیسې ونه دروي او مقرره جیره ورته جاري وساتي[2].

برسېره په دې خینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې دوی به حتی د عربو څخه هم تحفې او هدایا ترلاسه کولې. ځکه چې هغوی د دوی پلرونو ته په درنه سترګه کتل او دوی ورته علماء ښکارېدل چې په خینو مسائلو کښې به یې همدوی ته رجوع کوله[3].

مګر د دې ټولو سره سره ذکر شوی حکم عام دی، د شان نزول خاص مورد ورباندې څه اثر نه غورځوي، نو په محمدي (ﷺ) امت کښې چې څوک حق پټوي او د دنیا ناچیزه متاع ترلاسه کوي هم په همدې حکم کښې شامل دی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: خوراک خو ضرور په ګېډه کښې اچول کېږي نو که د ﴿ فِي بُطُونِهِمْ ﴾ کلمه نه وی ذکره شوې هم معنی یې معلومېده، نو په دې کښې څه حکمت دی چې په صراحت سره ذکره شوه؟

مونږ وایو چې: خینو مفسرینو کرامو ویلي دي چې د دې دپاره ورسره ذکره شوه چې "أكل" یعني "خوړل" کله-کله مجازاً د رانیولو په معنی سره اخستل کېږي لکه چې وایي: "فُلَانٌ أَكَلَ أَرْضِيْ" فلاني مې ځمکه وخوړه یعنې ویې نیوله.

نو کله چې په بطن باندې صراحت وشو نو دغه احتمال یې لرې کړ[4]. الله ﷻ قدرت لري چې همدغه د رشوت مالونه ورته د قیامت په ورځ اور وګرځوي او ګېډې یې ورباندې ډکې کړي.

مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې په دې کښې مطلب دا دی ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ګېډې ذکر په اکثره وخت کښې د حرص څخه نمایندګي کوي لکه چې زمونږ په محاوره کښې هم دا ډول استعمال شته چې فلاني سړی په حرامو باندې خپله ګېډه ډکه کړې ده. د همدې کبله حارص سړي ته خیټو وايي.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۵ ص۲۸

(۲) البحر المحیط ج۱ ص۴۹۱

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۰۶

(۴) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۳۴

لندې دا چې د ﴿ فِي بُطُونِهِمْ ﴾ کلمه د يو پلوه د دوی په حرص باندې دلالت کوي او د بله پلوه د عذاب د شدت څخه هم کنايه کېدلی شي چې عذاب يې دومره شديد دی چې په مره کېدو دی. نو که دغه کلمه نه وی نازله شوی نه به د هغوی په حرص باندې څه شي دلالت کړی وی او نه د عذاب په شدت باندې.

د حق پټوونکو سره به الله ﷻ خبرې ونه کړي

۳ـ که څوک وايي چې: په بل ځای کښې الله ﷻ فرمايي چې کافرو (دوزخيانو) ته به ووايي چې: ﴿ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴾ [المؤمنون:۱۰۸] يعني: چيغې شئ په دوزخ کښې او خبرې مه کوئ؛ نو دا خو هم يو ډول خبرې دي، ايا د دې آيت ﴿ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ ﴾ سره يې څه مناقضه نه راځي؟

مونږ وايو چې:

الف: ځينو مفسرينو کرامو ويلي دي چې د خبرو نه کول د غضب څخه کنايه ده. يعني: الله ﷻ به په دوی باندې په غضب وي[۱].

ب: ځينو ويلي دي چې د رحمت خبرې به ورسره ونه کړي، چې دا د غضب د خبرو کولو سره څه منافات نه لري[۲].

مګر مونږ ته هغه جواب ښه ښکاري چې پخوا مو ورته اشاره کړې ده چې دوی به عوامو ته وعدې ورکولې چې شفاعت به مو وکړو او ستاسو په باره کښې به د الله ﷻ سره خبرې وکړو ترڅو چې تاسو ته نجات درکړو، نو الله ﷻ د دوی دغه خيال رد کړ.

دوی به تزکيه هم نه شي

۴ـ نو په دې تقدير د عدم تزکيې معنی هم واضحه کېږي چې دوی خپل خانونه د ګناه څخه پاک ګڼل او د عوام فريبۍ دپاره به يې ويلې چې مونږ الله ﷻ د ګناه څخه تزکيه کوي. نو الله ﷻ د دوی دغه باطله عقيده ور رده کړه، چې دوی به هيڅکله د شفاعت کولو لياقت ونه لري.

برسېره په دې، په دوزخ کښې د دوی تعذيبول د دې دپاره نه دي چې دوی د ګناه څخه پاک شي او بيا جنت ته لاړ شي لکه چې ګناهګاران مؤمنان په دوزخ کښې تزکيه کېږي او بيا جنت ته ځي، بلکې دوی به هلته هميشه وي.

په کتاب کښې اختلاف

۵ـ د حق پټوونکو د الله ﷻ يو کتاب هم بې اختلافه نه دی پرېښی، بلکې په هر يوه باندې به يې په انتخابي ډول سره عمل کاوه، کوم يو حکم به يې چې په طبعه برابر وه هغه به يې قبلاوه او چې نه به وه، نو نه به يې قبلاوه.

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۱۳۵
(۲) تفسير کبير ج۵ ص۳۰

خرنګه چې طبائع مختلف دي چې څوک یو شی خوښوي او څوک بل شی، نو د همدې کبله به د دوی په منځکښې اختلاف هم واقع کېده، چا به په یو حکم رشوت اخست او چا په بل، بلکې یو سړي به هم په یوه موقع کښې یو حکم پټاوه او په بل ځای کښې بل حکم[1]. الله ﷻ فرمايي: ﴿ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ ٱلْكِتَٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ﴾ [البقرة: ٨٥] ایا نو تاسو په ځینې کتاب باندې ایمان راوړئ او په ځینې یې نه راوړئ.

امکان لري چې دوی به د قرآن کریم په باره کښې د مشرکانو شاګردي هم کړې وي او لکه چې هغوی به چا وړباندې د شعر، چا د جادو او چا د خانه جوړ شوي نومونه ایښودل. دوی به هم په قرآن کریم باندې دغـــې مختلف نومونه ایښي وي.

سوال جواب

٦ـ که څوک وايي چې: د "ما أصبرهم" کلمه خو په عربي ژبه کښې د تعجب دپاره ده او تعجب خو د الله ﷻ سره مناسب نه دی، ځکه چې دا خو په یو ناآشنا شي باندې د علم راتلـلو په سبب صورت نیـــي چې مخکښې یې وړباندې علم نه وي؟.

مونږ وایو چې:

الف: دغه کلمه په دې مقام کښې د تعجب دپاره نه ده، بلکې د تعجیب دپاره ده چې باید خلک د دوی د کلکوالي او د دوی د جرئت څخه په تعجب کښې شي او ورته حیران شي چې په باطله لار باندې څومره کلک دي او دوزخ ته په څومره جرئت ورروان دي.

ب: او یا دلته هغه تعجب مراد دی څنګه چې د الله ﷻ د شان سره مناسب وي لکه چې دا معنی د [البقرة: ١٥] ایت لاندې ښه واضحه شوې ده.

﴿ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلْكِتَٰبِ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ وَءَاتَى ٱلْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ ذَوِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَٱلسَّآئِلِينَ وَفِى ٱلرِّقَابِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَٰهَدُوا۟ ۖ وَٱلصَّٰبِرِينَ فِى ٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلْبَأْسِ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ ﴾

[١٧٧] پوره اطاعت (چې د الله ﷻ رضا وړباندې حاصله شي) صرف دا نه دی چې خپل مخونه مشرق طرف ته واړوئ او یا مغرب ته، مګر کامل اطاعت د هغه چا اطاعت دی چې ایمان یې

(١) التفسير الكبير ج٥ ص٣٧

الله ﷻ باندې، او په ورستنۍ ورځ باندې، او په ملائکو باندې، او په ټولو کتابونو باندې او په ټولو پیغمبرانو باندې راوړي وي او هم خپل مال د محبت سره-سره د قرابت خاوندانو ته، یتیمانو ته، مسکینانو ته، د لارې بچي (مسافر) ته، سوال کوونکو ته، (او غلامانو ته)، د غاړو په ازادولو کښې ورکوي او هم لمونځونه ودروي او زکاتونه ورکوي او هم په خپل عهد باندې وفاکوونکي وي چې کله عهد وکړي (وفا ورباندې کوي) او هم صبر کوونکي وي چې په سختیو کښې، په مرضونو کښې او د سختۍ (جهاد) په وخت کښې صبر کوي.

دوی هغه کسان دي (چې خپل اطاعت یې) ربښتیا کړ او همدوی متقیان دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱_ دغه ایت د وړاندېنیو ایتونو سره د لاندې وجوهو د کبله اړوند لري.

الف: کله چې قبله کعبه شریفه وګرځوله شوه نو اهل الکتابو او منافقانو بدګې د اسلام مخالفینو هیڅ داسې یوه ذریعه پرې نه ښودله چې د دوی په فکر په هغې ذریعې سره په اسلام باندې څه ورکی یا غټ عیب لګېدلی شو او دوی ونه لګاوه د مثال په توګه شکونه یې خلکو ته ورواچول چې نبي کریم ﷺ فکري قرار او ثبات نه لري، او د تحویل څخه پخوا چې څوک مړه شوي دي د هغوی ایمان او عمل باطل شو. نن دی که سبا محمد ﷺ به مشرکانو ته وروګرځي باید چې د محمدي (ﷺ) شریعت په وړاندې بېولو کښې څوک خان شهید نه کړي او داسې نور.

بالآخره د نبي کریم ﷺ د رسالت معلومات یې پټ کړه او د خپلو پلرونو متابعت یې د هغه ﷺ په متابعت باندې غوره وګاڼه. د دې ټولو هلو خلو باعث دا وه چې د مسلمانانو قبله کعبې شریفې ته ولې ورتاو کړی شوه؟.

نو په دې ایتونو کښې دوی پوه کړی شوه چې تقوی او دینداري خو یوازې په قبله کښې منحصره نه ده که تاسو ربښتیا دومره د الله ﷻ دوستان یاست او د الله ﷻ په محبت باندې ډېر کلک ولاړ یاست نو دغه احکام عملي کړئ چې د ایمان او تقوی عملي تصدیق مو وکړی شي او معلومه شي چې تاسو په دین باندې ډېر خواخوږي یاست.

ب: په وړاندېنیو ایتونو کښې د حق پټوونکو په باره کښې د سخت عذاب ذکر شوی وه، نو امکان لري چې اهل الکتابو به ویلي وي چې مونږ خو اهل قبله یاستو څه مشرکان او د هریان خو نه یو چې مونږ ته به دومره لوی عذاب راکول کېږي.

نو په دې ایتونو کښې وروښودله شوه چې تاسو خو یوازې په دې نه شئ خلاصېدلی چې یوې قبلې ته ودرېږئ په داسې حال کښې چې نه مو عقیده برابره ده، نه عمل او نه انساني معاشرت. نو تاسو په کوم دلیل سره خپل خانونه د نورو کافرانو څخه بهتر ګڼئ سره د دې چې ټول کړه وړه مو د هغوی په شان دي.

ج: امکان لري چې خینو مسلمانانو به هم اهل الکتابو ته څه باتې وهلې وي چې زمونږ قبله

ستاسو ځخه جدا شوه نور نو په هر صورت مونږ ستاسو ځخه بهتر یو.
نو په دې اینونو کښې د اشارې په توګه مسلمانان هم پوه کړی شوه چې یوازې په قبله باندې تاسو د هغوی ځخه نه شئ بهتر کېدلی ترڅو چې ټول اسلام عقیدةً او عملاً تسلیم نه کړئ.
نو په دې تقدیر د قیامت تر ورځې پورې ټولو مسلمانانو ته د عبرت درس شو چې محض په همدومره خبره باندې نجات نه شئ موندلی چې اهل قبله یاست ترڅو چې د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل نه شئ.
لکه چې په [۲۰۸] ایت کښې په همدې مطلب باندې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱدْخُلُوا۟ فِى ٱلسِّلْمِ كَآفَّةً ﴾ الآیة یعنې: ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی، تاسو په ټول اسلام کښې داخل شئ.
۲ـ نو خلاصه یې داسې راخېژي چې: یوې قبلې ته مخ وراړول د الله ﷻ د هغو احکامو ځخه نه دي چې هغه په ټولو ادیانو کښې د تبدیل قابل نه دي. د همدې کبله تاسو ته په کار دي چې د قبلې تحویل د خپلې تقوی او دینداری معیار ونه ګرځوئ. که تاسو ربښتیا با تقوی خلک یاست او د ایمان په ادعا کښې صادق یاست لاندې احکام عملي کړئ او خپل کلکوالی پکښې ښکاره کړئ، چې په ټولو ادیانو کښې ثابت احکام دي. هغه دا دي:
الف: په الله ﷻ باندې ایمان راوړل. چې دائمي حکم دی، نو واحد لا شریک یې وګڼئ، نه داسې چې یا ورسره عُزَیر ﷺ او یا عیسی ﷺ شریک وګرځوئ او نه داسې چې د ده ﷻ محبت د پلرونو د محبت ځخه یا ټینګ کړئ او یا یې ورسره برابر کړئ.
ب: په وروستنۍ ورځ باندې عقیده کول، چې هلته ټول خلک د الله ﷻ په حضور کښې ودرېږي او هر چا ته به لکه ځنګه چې د الله ﷻ د عدل غوښتنه ده همغسې فیصلې ورکړی شي، داسې نه لکه چې تاسو وایئ چې مونږ ته دوزخ نشته، زمونږ دپاره جنت دی که دوزخ ته لاړ شو هم، هغه به د څو ورځو ځخه اضافه نه وي.
ج: په ملائکو باندې په ربښتیني توګه ایمان راوړل، چې دوی ټول د الله ﷻ اطاعت کوونکي بندګان دي او پیغمبرانو ته د وحې د وړولو مسئولیت د همدوی په غاړه دی، داسې نه لکه چې تاسو وایئ چې مونږ د جبرائیل امین ﷺ سره دښمني او عداوت لرو.
د: په ټولو کتابو باندې ایمان راوړل، نه داسې چې د الله ﷻ یو کتاب منئ لکه تورات او یا انجیل، مګر د الله ﷻ بل کتاب نه منئ لکه قرآن، او داسې نه لکه چې په یو کتاب (تورات) کښې ځینې احکام منئ او ځینې نه منئ.
هـ: په ټولو پیغمبرانو باندې عقیده کول، داسې نه چې ځینې درته پیغمبران ښکاري، او ځینو نورو ته د دروغژنانو نسبت کوئ.
و: د خپل مال ورکول، سره د دې چې مال درباندې ګران دی او مینه او محبت ورسره لرئ خو بیا لاندې کسانو باندې یې په اخلاص سره انفاق کړئ.

اول: په خپلوانو او اقاربو باندې. برابره خبره ده چې نسبي خپلوان وي او که سببي، لکه د ښځې
پلار، د مېړه خپلوان او د مېړه دپاره د ښځې خپلوان.
دوهم: په بې پلاره ماشومانو باندې، خصوصاً چې لا پلار یې په جهاد کښې شهید شوی وي چې
د دې په نفقه باندې مصرف کوئ او هم په تعلیم او تربیه.
درېیم: په مسکینانو باندې، چې د ډېر مسکنت د کبله په خاې ناست وي چې یا بالکل څه نه لري
او یا څه لري خو ګذاره یې ورباندې نه کېږي.
څلورم: په مسافر باندې، چې نه څوک پېژني او نه د چا سره بلد وي، ته به وایې چې د لارې بچی
دی حتی چې په ځینو وختونو کښې لا بالکل ملګری هم نه لري. نو دغه کس که څه هم په وطن
کښې څه دارایي لري خو په لاس کښې یې څه نه وي.
پنځم: په سوال کوونکو باندې، ترڅو هغوی خالي لاس ونه رتې (ونه شړې).
شپږم: په غلامانو باندې، چې په بیه یې اخلئ او بیا یې ازادوئ، او یا هغه مکاتب غلام وي
چې د خپل خان قیمت نه شي پوره کولی. او بالآخره په قرضدارانو باندې چې د قرض څخه یې
خلاص کړئ.
مګر تاسو خو په دې عوض چې د ذکر شوو کسانو سره کومک وکړئ د هغوی مالونه خورئ،
حق پټوئ او د هغوی څخه پرې تحفې او هدایا ترلاسه کوئ.
ز: لمونځونه ودرول او تول حقوق یې اداء کول، حال دا چې تاسو ترې نور خلک منعه کوئ.
ح: د خپلو مالونو فرض کړی شوی زکات ورکول، مګر تاسو خو نه نفلي انفاق کوئ او نه فرضي.
ط: په خپلو عهدونو باندې وفا کول، برابره خبره ده چې د بندګانو سره عهدونه وي او که د الله ﷻ
سره عهدونه وي. تاسو خو په خپل یو عهد باندې هم نه ودرېږئ: ﴿أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُواْ عَهۡدٗا نَّبَذَهُۥ﴾
[البقرة: ١٠٠] یعنې: او ایا هر کله چې یهودان عهد وکړي یو عهد. هغه شاته ګوزاروي.
ي: خپل ثبات او استقامت قوي ساتل، چې په یو حالت کښې هم حوصله د لاسه ورنه کړئ.
د مثال په ډول:
اول: په فقیرۍ او نادارۍ کښې شکایتونه نه کول، او د الله ﷻ په امر باندې راضي کېدل او
فیصله یې منل.
دوهم: په زخمونو، دردونو او مرضونو باندې صبر کول او بیا خصوصاً د جهاد تکلیفونه ګالل.
درېیم: د جنګ په وخت کښې بنه په مېړانه جنګېدل. هسې نه چې خپل پیغمبر ﷺ ته جواب ورکړئ
چې: ﴿فَٱذۡهَبۡ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَٰتِلَآ إِنَّا هَٰهُنَا قَٰعِدُونَ﴾ [المائدة: ٢٤] یعنې: نو ته او رب دې لاړ
شئ نو جهاد وکړئ مونږ به همدلته ناست یو.
کله چې تاسو ذکر شوي احکام نه شئ عملي کولی او یا یې نه عملي کوئ او خپله تقوی مو
ګوزارې په قبله کښې خلاصه کړې ده، نو معلومه شوه چې تاسو دغه جارو جنجال د تقوی د امله نه

دی بلکې د خپل ریاست او خپلو قلنګونو د راغوندولو دپاره دی او بس. که د دینداری د امله وی نو ذکر شوي د دینداری کارونه به مو کړي وی.

توضیحات

۱ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف د "برّ" کلمه د صداقت او اطاعت څخه عبارت ده چې په مقابل کښې یې عقوق (نافرماني) استعمالیږي[۱] په دې مقام کښې ترې هغه اطاعت او صداقت مراد دی چې په هغو باندې الله ﷻ راضي کیږي.

نو د معنی حاصل بې داسې کیږي چې: نه مشرق ته مخ اړول اطاعت ګڼل کیږي او نه مغرب ته، او نه یکښې د الله ﷻ رضا حاصلیږي لکه چې تاسو خیال کوئ ای اهل الکتابوا، بلکې اطاعت، صداقت او د الله ﷻ د رضا سبب "إطَاعَةُ مَنْ آمَنَ" الآية د هغه چا اطاعت دی چې هغه ایمان راوړی وي.... تر آخره پورې.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه نصاراوو خان ته مشرق (ختیځ) قبله ګرځولې وه او یهودو هغې خاصې تیږې ته مخ وراړاوه چې هغه په بیت المقدس کښې ده، خو ځرنګه چې د مدینې منورې یهودانو ته بیت المقدس په غربي طرف کښې پروت وه، نو ځکه دوی غرب ته په لمانځه باندې ودریدل. لکه چې همدا موضوع د همدې سورت د [۱۴۵] ایت لاندې پوره شرحه شوې ده.

ب: "ابْنَ السَّبِيلِ" د مسافر څخه عبارت دی. او دا ځکه چې هر کله یو شی د بل شي سره زیات ملازمت ولري، نو په محاوراتو کښې یې یا د پلار په نامه یادیږي او یا د زوی، بلکې چې مونږ به مجاهد ته د جهاد بچی وایو او یا لکه چې د نحوې علم ته د "علومو پلار" وایي. نو ځرنګه چې د مسافر ټول سروکار د لارې سره وي نو په عربي ژبه کښې ورته ابن سبیل (د لارې بچی) وایي، ته به وایې چې د لارې څخه زیږیدلی دی، او لار یې مور ده.

ج: ﴿ٱلۡبَأۡسَآءِ﴾ د "بؤس" څخه اخستله شوې ده چې د شدت په معنی سره ده. د همدې کبله یې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د فقر په شدت سره تفسیر کړی دی[۲]، او په ﴿وَحِينَ ٱلۡبَأۡسِ﴾ کښې شدید جنګ مراد دی[۳]. کله کله ورته د شدید کلمه صفت هم واقع کیږي چې شدت یې لا قوي کیږي لکه چې فرمایي: ﴿بَأۡسُهُم بَيۡنَهُمۡ شَدِيدٌ﴾ [الحشر: ۱۴] یعنې: خپلمنځي جنګ یې زښت ډېر شدید او سخت دی

د: "الضَّرَّاء" کلمه د "ضَرّ" څخه اخستله شوې ده، چې د بدحالی معنی ورکوي، برابره خبره ده چې دغه بدحالي د هر حیثه وي، مثلاً د مال د کمبود څخه، د علم د کمبود څخه، د صحت د کمبود

(۱) مفردات الراغب ص۳۷؛ لسان العرب ج۴ ص۵۱

(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۴۳

(۳) تفسیر القاسمي ج۳ ص۵۳

او یا د نورو شیانو د کمبود څخه. خو په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د صحت په کمبود سره تفسیره کړې ده. یعنې چې د مرض په حالت کښې صبر کوونکي وي[1].

که څه هم د صبر خایونه زښت ډېر دي، مګر دغه درې خایونه "فقر، مرض، جهاد" په دې مقام کښې خاص کړی شوه چې په دغو حالتونو کښې صبر کول سخت دي، نو هر څوک چې په دغو حالتونو کښې صبر وکړی شي هغه په هر خای کښې صبر کولی شي، او په هیڅ خای او هیڅ حالت کښې استقامت او حوصله د لاسه نه ورکوي.

په پنځو شیانو عقیده خپلول

۲ـ د عقایدو په باره کښې صرف په پنځو شیانو (په الله ﷻ، په آخره ورځ، په ملائکو، په کتابونو او په پیغمبرانو علیهم السلام) باندې د ایمان راوړل د کامل اطاعت نښه ښودل شوې ده، که څه هم مؤمن به شیان خو نور هم شته. دا ځکه چې:

الف: اهل الکتابو په همدغو پنځو باندې په صحیح صورت سره ایمان نه وه راوړی، نو ورته وښودل شوه چې ستاسو سعادت په دې کښې دی چې په دغو پنځو باندې مو خپله عقیده سمه کړئ.

ب: څوک چې په دغو پنځو باندې ایمان راوړي هغه به ضرور د دین په ټولو ضروریاتو باندې ایمان راوړي، ته به وایې چې ورته ویل شوي وي چې په ټولو عقیدوي شیانو ایمان راوړئ.

د مال ورکړه او محبت

۳ـ په خینو وختونو کښې د مال ورکول (خیراتول) د محبت په حالت کښې نه وي لکه چې د سړي څخه څه خوراکي شیان اضافه شي او د انتقال وسائل هم ورسره نه وي، بیا نو فکر وکړي چې همدلته یې پرېږدم چې سپي یې وخوري او بوی وکړي، د هغه څخه دا ښه ده چې کوم فقیر ته یې ورکړم. داسې نور هم ډېر مثالونه شته، مګر لاندې یو مثال یې بل هم ولولئ چې:

یوه ورځ د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: یا رسول الله د کومې صدقې اجر زیات دی؟ نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمُلُ الْغِنَى وَلَا تُمْهِلُ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلَانٍ»[2] یعنې: چې ته په داسې حال کښې خیرات وکړې چې جوړ یې، په مال کښې دې رغبت هم وي، د فقیرۍ خطر هم درسره وي، او د غنا آرزو هم لرې، او هغه وخت ته یې پرېنږدې چې سا دې ستونې ته راوخېژي، بیا نو وایې چې د فلانې دې دومره وي او د فلانې دې دومره وي، په دغه وخت کښې خو ستا د وینا څخه په غیر هم د فلانې دي.

نو د مال انفاق هلته د کامل اطاعت څخه نمایندګي کوي چې د محبت په حال کښې وي او بس. لکه چې فرمایي: ﴿ لَن تَنَالُواْ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ ﴾ [آل عمران: ۹۲] یعنې: هیڅکله به

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۴۳
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۰

تاسو تر هغه پر اخه اطاعت نه وته رسیږئ چې ترڅو د هغو مالونو څخه انفاق وکړئ چې تاسو ورسره محبت لرئ.

په خپلوانو باندې د خیرات اجر ډېر دی

۴ـ د عبد الله بن مسعود ﷺ زوجه (بي بي زینب رضي الله عنها) په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې د نبي کریم ﷺ څخه مې د بلال ﷺ په خوله پوښتنه وکړه چې زه په خپل مېړه او یا په هغو یتیمانو باندې چې زما سره اوسیږي خیرات وکړم، دا خیرات مې کېږي؟

نو نبي کریم ﷺ وویل چې «نَعَمْ لَهَا أَجْرَانِ أَجْرُ الْقَرَابَةِ وَأَجْرُ الصَّدَقَةِ»[۱] یعنې: هو، دې لره دوه اجره دي، یو یې د قرابت اجر دی او بل یې د خیرات اجر دی.

ایا سوالګر ته څه ورکول ضروري دي؟

۵ـ که څه هم نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ»[۲] یعنې څوک چې د خلکو څخه مالونه په سوال غواړي د دې دپاره چې خپله سرمایه پرې غټه کړي نو بې شکه هغه په حقیقت کښې د اور سرکوټې غواړي نو خوښه یې چې لږ اخلي او که ډېرې.

دا خو د سوال کوونکي په باره کښې وه. اما د هغه چا دپاره چې سوال کوونکي ورته ودرېږي او څه ترې وغواړي نبي کریم فرمایي «لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَإِنْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ»[۳] یعنې: سوال کوونکي حق لري که څه هم په اس باندې سور راشي. یعنې چې سړي ورباندې ګومان کوي چې دی به فقیر نه وي خکه په اس باندې سور دی.

موږ وایو چې که سوال کوونکي ته څه ورکړی شي او یا ورنه کړی شي مګر رټل او توبیخول یې ښه کار نه دی. لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿وَأَمَّا ٱلسَّآئِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ [الضحی: ۱۰] یعنې: او هر چې سوال کوونکی دی نو هغه مه رټه.

د خیرات خورو ترتیب

۶ـ په ایت شریف کښې چې د خیرات ور کسان په کوم ترتیب سره ذکر شوي دي غالبه دا ده چې ارتیاوې به یې هم په همدغه ترتیب سره وي. خکه چې په اوله درجه کښې مستحقین خپلوان دي. چې سړی یې په ارتیاوو باندې د هر چا څخه مخکښې خبرېږي او هغوی ورته امید هم کوي چې خیرات به راکړي. په دې باندې علاوه نور خلک هم ورته په دې ګومان خیرات نه ورکوي چې فلاني (غني خپلوان) به ورته یا خیرات ورکړی وي او یا به یې ورکړي.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۸
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۳۳۳
(۳) سنن ابي داوُد ج۱ ص۲۳۵

په دوهمه درجه کښې يتيمان دي چې سرپرست نه لري، نو غالبه دا ده چې نوموړي به محتاج وي چې خپله هم توانايي نه لري.

په دريمه درجه کښې مسكينان دي چې مسكنت او فقيري يې د حالت څخه معلومېږي، كه څه هم سوال نه كوي.

په څلورمه درجه کښې مسافران دي چې دوى هم په پردي وطن کښې وي امكان لري چې اړتيا به يې پوره نه وي. شايد چې په افراد (ابن السبيل) سره به د دې دپاره نازل شوى وي چې دا ډول خلک د نورو په نسبت لږ وي كه نه نو په جمعيت (ابناء السبيل) سره به يې نزول موندلى وى.

په پنځمه درجه کښې سوال كوونكي دي چې سړى دا ګومان كوي چې سوال به د مستى څخه نه كوي او محتاج به وي.

په شپږمه درجه کښې مكاتبين دي چې د مولا سره يې د ازادۍ خبره كړې وي خو خپل قيمت په لاس کښې نه لري، كه كومک ورسره وكړى شي ترڅو د غلامۍ څخه ژر خلاص شي بده نه ده.

موږ ته خو د قرضدارانو قرض خلاصول هم په ﴿ وَفِي ٱلرِّقَابِ ﴾ کښې داخل ښكاري؛ ځكه چې د نوموړي سر هم په يوه وجه سره د مال والا په لومه کښې بند دى.

سوال جواب

۷۔ كه څوک وايي چې: الله ﷻ خو د مال وركړه يو ځل بيان كړه چې د مصارفو شپږ ځايونه يې ورته وټاكل چې خپلوان او نور دي، نو په دې کښې څه حكمت دى چې دوهم ځل يې په ﴿ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ سره ذكر كړه، ايا دا تكرار نه دى؟

موږ وايو چې:

الف: هلته نفلي خيرات مطلب وه او دلته فرضي صدقات مطلب دي، نو حاصل يې داسې كېږي چې په كامل اطاعت کښې څوک نه په نفلي انفاق باندې صرفه كوي او نه په فرضي باندې، مګر څرنګه چې د فرضي انفاق مستحقين په [التوبة: ۶۰] ايت کښې بيان شوي دي، نو ځكه دلته ونه ښودل شوه او يوازې د نفلي انفاق مصارف بيان كړى شوه.

په نوموړي ډول باندې د تكرار مخه نيول ځكه بهتر دي چې:

اول: هلته د انفاق په مستحقينو کښې مطلق خپلوان ښودل شوي دي او ښكاره ده چې په خپلوانو کښې خو ځينې داسې شته چې زكات وربانديې نه خلاصېږي، نو معلومه شوه چې هلته نفلي انفاق مطلب دى او بس.

دوهم: په قرآن كريم کښې چې كله فرضي صدقات ذكر كېږي نو اكثره د لمانځه سره مقارن او پيوسته وي نو معلومه شوه چې دلته فرضي صدقات (زكات) مطلب دي.

هو! په فرضي انفاق باندې نفلي انفاق مخكښې ذكر كړى شو او مستحقين يې هم ورته وښودل ترڅو د مالدارو رغبت ښه وراضافه كړى شي او انفاق ته ښه مشغول شي.

ب: د غنیانو په مالونو کښې د زکات څخه په غیر نور حقوق شته، نو په اولني انفاق کښې د زکات څخه په غیر نور حقوق مطلب دي لکه چې لاندې دلایل وربانډې دلالت کوي:

الف: یوه ورځ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ»[۱] یعني: یقیناً ضرور په مال کښې د زکات څخه په غیر نور حقوق هم شته او بیا یې همدغه ایت شریف د استدلال په توګه ولوست چې اوس پکښې بحث کوو.

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَشْبَعُ وَجَارُهُ جَائِعٌ إِلَى جَنْبِهِ»[۲] یعني: هغه څوک مؤمن نه دی چې په مړه ګېډه یې خوري او په څنګ کښې یې ګاونډي وږی وي.

ج: د ټولو مسلمانانو په دې خبره باندې اجماع او اتفاق دی چې کله د چا اړتیا د ضرورت حالت ته ورسېږي نو په نورو خلکو باندې واجبه ده چې ضرورت یې پوره کړي او د مرګ څخه یې بچ کړي، که څه هم زکات وربانډې فرض نه وي. او که خلکو دغه اشد ضرورت نه پوره کاوه نو روا ده چې اسلامي حکومت یې په زور سره ترې واخلي[۳].

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: د علي رضي الله عنه څخه روایت دی چې په زکات سره ټول فرضي صدقات نسخه شوي دي[۴]، نو معلومه شوه چې د زکات څخه په غیر نور حقوق په غنیانو باندې نشته.

مونږ وایو چې: د دې جواب ډېر واضحه دی، ځکه چې د صحابي رضي الله عنه قول د نبي کریم ﷺ د حدیث په مقابل کښې لکه چې وړاندې ذکر شوه څه مقاومت نه شي کولی او د اعتبار قابل نه دی. نو په کار ده چې لاندې تاویل یې وکړی شي:

اول: د علي رضي الله عنه مقصد دا دی چې هغه فرضي صدقات نسخه شوي دي د کومو اندازه چې د شریعت د پلوه تعین شوې وي لکه زکاتونه. داسې مطلب نه دی چې هر ډول حقوق یې نسخه کړي دي.

دوهم: د علي رضي الله عنه د حدیث مطلب دا دی چې په عادي حالاتو کښې خبره همداسې ده او داسې یې مطلب نه دی چې په اضطراري حالاتو کښې هم وربانډې بل حق نشته.

یو اعرابي تحلیل

۹ـ په عربي ژبه کښې دا قانون دی چې کله کله په معطوفاتو کښې د یو معطوف اعراب ته تغییر ورکوي ترڅو لوستونکي د هغه اهمیت ته متوجه شي، د همدې قبیلې څخه په ذکر شوي ایت شریف کښې د ﴿وَالصَّابِرِينَ﴾ کلمه هم ده چې په ﴿مَنْ آمَنَ﴾ باندې عطفه ده، هغه خو د الْكِنَّ

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۴۳

(۲) السنن الكبرى للبيهقي ج۱۰ ص۵

(۳) روح المعاني ج۲ ص۴۷؛ تفسير القرطبي ج۲ ص۲۴۲

(۴) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۴۸۵؛ روح المعاني ج۲ ص۴۷۰

پاره خبر دی او محلاً مرفوع دی نو باید چې معطوف یې "وَالصَّابِرُونَ" لوستل شوی وی.
مګر څرنګه چې صبر یو عظیم الشان صفت دی چې ټول عبادت او حتی ایمان هم وربورې تړلی دی؛ نو دلته یې اعراب ته تغییر ورکړی شو؛ ترڅو لوستونکي ورته ښه متوجه کړي. که بالفرض تغییر نه وی ورکړی شوی نو اهمیت ته به یې د چا نه وی پام شوی.
نو مفسرینو کرامو یې تقدیر "أَمْدَحُ الصَّابِرِينَ" کنلی دی، یعني: چې د صبر کوونکو مدحه کوم.
مګر مونږ ته داسې ښکاري چې د ﴿مَنْ ءَامَنَ﴾ کلمه د مضاف په حذف سره ده او په حقیقت کښې محلاً مجروره ده ترڅو یې خبریت صحت ومومي. نو تقدیر به یې داسې شي چې: (وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ بِرُّ مَنْ آمَنَ)، یعني: مګر پوره اطاعت د هغه چا اطاعت دی چې ایمان یې راوړی وي، تر آخره پورې.
نو ﴿مَنْ ءَامَنَ﴾ دوه محلي اعرابه لري، یو قریب، چې هغه رفعه ده او د مضاف لحاظ پکښې نشته او ﴿وَٱلْمُوفُونَ﴾ ورباندې عطف دی، او بل بعید، چې هغه جر دی او د مضاف لحاظ پکښې ساتل شوی دی او ﴿وَٱلصَّـٰبِرِينَ﴾ ورباندې معطوف دی.
زمونږ په تعریب باندې یوه کلمه "بِرُّ" حذفه راځي او د مفسرینو په تعریب سره دوه کلمې "بِرُّ، أَمْدَحُ" حذف مومي، او دا خو واضحه ده چې د دوه حذفو څخه یو حذف بهتر دی.

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِصَاصُ فِى ٱلْقَتْلَى ۖ ٱلْحُرُّ بِٱلْحُرِّ وَٱلْعَبْدُ بِٱلْعَبْدِ وَٱلْأُنثَىٰ بِٱلْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِىَ لَهُۥ مِنْ أَخِيهِ شَىْءٌ فَٱتِّبَاعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَـٰنٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِى ٱلْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ يَـٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَـٰبِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾﴾

[۱۷۸] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! په تاسو باندې د وژل شوو د کبله قصاص (مساوات) فرض کړی شوی دی. اصیل په اصیل سره، او غلام په غلام سره، او زنانه په زنانه سره.
نو هر څوک (قاتل) چې ده لره د خپل (وژلی شوي) ورور (د وارثانو) د پلوه د قصاص لږ څه برخه درعفوه کړی شي، نو په (وارث باندې) په معروفه شرعي طریقې سره (د دیت) غوښتنه لازمه ده (که بالکل یې عفوه نه وه کړې) او (په قاتل باندې) هغه ته د دیت ورکول لازم دي.
ذکر شوی حکم ستاسو د رب د جانبه (په تاسو باندې) تخفیف او (تاسو ته) لوی رحمت دی.
نو څوک چې د دې څخه وروسته (د معروفې شرعي کړنلارې څخه) تجاوز وکړي نو هغه لره دردناک عذاب دی.
[۱۷۹] او تاسو لره په قصاص کښې (عظیم الشان) ژوند دی، ای د عقل خاوندانو! (عمل پرې وکړئ)، شاید چې تقواداران شئ.

ارتباطونه

که څه هم ځینو مفسرینو د ذکر شوو ایتونو دپاره څه شان نزول لیکلی دی[۱]، مګر شان نزول د مفهوم په عموم باندې څه تاثیر نه کوي. نو ځکه مونږ وایو چې دا ایتونه د مخکښې سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري.

الف: په هغو ایتونو کښې اهل الکتابو ته ورښودله شوې وه چې خپله تقوی یوازې په قبله کښې مه خلاصه کوئ. د الله ﷻ نور احکام هم عملي کړئ، او مسلمانان هم په غوږ باندې وهلي شوي وه او د اشارې په توګه ترې همدغه غوښتنه شوې وه.

دلته همغه خبره په صراحت سره بیانه کړې شوې ده چې خپله دینداري د الله ﷻ په ټولو احکامو کښې ښکاره کړئ. لکه قصاص، وصیت، روژه، د حرام مال نه خوړل، حج، جهاد او داسې نور.

ب: په مخکښې ایتونو کښې بیان شوي وه چې په خپل عهد باندې وفا کول او صبر، استقامت کلک ساتل د الله ﷻ کامل اطاعت دی. اوس د همدې خایه څخه وروسته د همدغو دواړو عملي صورتونه بیانیږي چې لنډ مطلب یې دا دی:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! تاسو د اهل کتابو په شان مه کیږئ چې خپله ټوله دینداري یې یوازې په قبله کښې خلاصه کړې ده، بلکې تاسو خپله دینداري د الله ﷻ په ټولو احکامو کښې ښکاره کړئ. نو:

۱ـ د ټولو څخه وړاندې د وژل شوو د بدل اخستلو په هکله مساوات وکړئ. یعنې قصاص باید صرف په قاتل پورې منحصر کړئ. برابره خبره ده چې هغه اصیل وي او که کم اصل وي، ښځه وي او که نارینه وي.

د اهل کتابو په شان مه کوئ چې هغوی د قاتل په عوض غیر قاتل وژني. مثلاً که د قاتل کورنی کمزورې وه نو د اصیل په عوض کم اصل وژني او د نارینه په عوض ښځه وژني. بالمقابل که د مقتول کورنی کم اعتباره وه نو د کم اصل په عوض اصیل او د زنانه په عوض نارینه وژني. که دا کار مو وکړ نو وفا بالعهد به مو څرګنده شي ځکه چې دا ټول د اسلام عهدونه دي او عمل ورباندې فرض دی.

۲ـ هو! کوم یو قاتل ته چې د وژل شوي ورور د وارثانو د پلوه لږ څه عفوه هم وکړه شي چې ټول وارثان ورته د قصاص څخه تېر شي او یا ورته یو کس عفوه وکړي، نو په دې صورت کښې:

الف: په وارثانو باندې لازمه ده چې قصاص پسې ونه ګرځي او صرف هغه شي پسې هلې ځلې وکړي چې په شرعه کښې پیژاندل شوی دی. چې هغه دیت دی.

یعنې په دې صورت کښې دې دیت وغواړي که چرته یې عفوه په همدې شرط باندې کړې وه او

(۱) تفسیر کبیر ج۵ ص۵۰. تفسیر البغوي ج۱ ص۱۴۶.

که یې قیدو شرطه یې عفوه کړې وه بیا دې بالکل د دیت څخه هم تېر شي.

ب: په قاتل باندې لازمه ده چې دیت په ډېر ښه سلوک باندې وارثانو ته وسپاري، ټول وي او که بعضې، لږ ورته ښکاري او که ډېر.

قاتل باید وارثان په تکلیف نه کړي چې نن یې درکوم او سبا یې درکوم. لکه هغوی چې ورسره احسان وکړ او د قصاص څخه ورته تېر شوه نو باید چې دی هم احسان وکړي او د هغوی شکریه وکړي او په احسان باندې یې پښېمانه نه کړي، او هم باید چې د هغوی د عفوې څخه بده استفاده ونه کړي چې تکبر او انانیت یې لا پسې قوي شي او ورته ووایي چې د دیت څخه هم تېر شئ او که نه نو بل کس درڅخه وژنم.

۳ـ دا چې الله ﷻ درته درې لارې جائزې وګرځولې (قصاص، دیت، بالکل عفوه) دا ستاسو دپاره په احکامو کښې تخفیف دی نو د دې تخفیف سره سره باید چې په تعمیل کښې یې نه قاتلین سستي وکړي او نه د مقتول وارثان، او هم د الله ﷻ د پلوه رحمت او مهرباني ده چې باید دواړه جانبه یې مراعات وکړي، نو هر چا یې چې مراعات ونه کړ، یا یې سستي وکړه او یا یې د حده تجاوز وکړ نو هغه به د دردناک عذاب سره مخامخ شي.

۴ـ که وارثان د عفوې یا دیت څخه وروسته قاتل ووژني نو دوی به پرې په دنیا کښې قصاص شي او په آخرت کښې به د دوزخ په عذاب معذب شي. او که قاتل دیت ورنه کړي او یا نور عداوت ښکاره کړي نو په دنیا کښې یې د تعذیب وظیفه اسلامي حکومت ته ورکړه شوې او د آخرت جزا خو یې په مخې کښې ده.

۵ـ د اسلام مخالفین به د قصاص په حکم کښې هم درته ډېرې وسوسې درواچوي او دا به یو وحشي کار وګڼي مګر داسې نه ده، په دې کښې ستاسو دپاره ژوند دی، چې دا حکم عملي کړئ د خپل ژوند په خوند به پوه شئ، لانجه به د قاتل په قصاص باندې ختمه شي، د جانبینو د زړونو څخه به کینه ووځي او د دوستۍ زمینه به برابره شي، خلک به ترې عبرت واخلي، څوک به ناجائز قتل ته اقدام نه کوي او کمزوري خلک به څوک حقیر نه ګڼي او هم به څوک د خپل رسوخ او قوت څخه بده استفاده نه کوي. بالآخره د پیغور خبره به هم بالکل د منځه لاړه شي او د شیطان د شیطانت دروازه به په کلکه وتړله شي.

۶ـ خو په دې فایدو باندې د عقل خاوندان پوهېږي، هغه کسان چې یا بالکل عقل نه لري او یا عقل لري خو خاتونه یې په نادانۍ او جهالت وهلي وي، امکان لري چې د هغوی د تشویش څخه خلاص نه شي، مګر تاسو ورته هیڅ التفات مه کوئ او په خپل دین باندې منګولې ښخې کړئ چې تقوی مو ورځ په ورځ قوي شي او د دغسې دښمنانو مقاومت وکړی شئ او صبر او حوصله د لاسه ورنه کړئ

که دا کار مو وکړ نو تاسو به رښتیا تقوادارن شئ، په قصاص باندې او بلکې په ټولو حدودو باندې به قائم اوسئ او مساهله به پکښې نه کوئ.

توضیحات

۱_ د "قصاص" کلمه په لغت کښې متابعت او د بل چا په قدم باندې تللو ته وايي، مګر د مساوات او برابرۍ معنی هم په ضمن کښې پرته ده. د همدې کبله نوسي ته (چې نوکان ورباندې پرې کوي) "مقص" وايي چې دواړه څوا يې سره برابرې دي، او قيصه خوان ته "قصّاص" وايي چې باید خبرې يې د واقع سره برابرې وي[۱].

په قصاص باندې ځکه دا نوم ایښودل شوی دی چې د قاتل وژل د مقتول د وژلو سره مساوي او برابر دي، نه پکښې افراط شته چې د قاتل په عوض غیر قاتل ووژل شي، او نه پکښې تفریط شته چې د مقتول وژل هدر او ضائع شي او قاتل يې ورباندې ونه وژل شي.

د قصاص اخستل د ټولو مؤمنانو وظیفه ده

۲_ د قصاص د حکم عملي کول د ټولو مؤمنانو فریضه ده. د همدې کبله دوی ټول مخاطب وګرځول شوه[۲] چې ﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا﴾ الآية ترڅو د یو پلوه دوی وپوهول شي چې د قصاص اجراء کول د ایمان غوښتنه ده او د چا چې ایمان کمزوری وي هغوی دا حکم نه شي عملي کولی، او د بله پلوه ورڅرګنده شي چې باید ټول مؤمنان د مقتول ملګري او کومکیان وي ترڅو د هر کمزورۍ سرې هم وکولی شي چې قصاص واخلي.

مګر څرنګه چې ټولو مؤمنانو د عمومي مصالحو دپاره د یو مؤمن سره بیعت کړی دی او هغه يې د ځیلو ځانو د پلوه وکیل ګرځولی دی نو د مسلمانانو په مشر (اسلامي حاکم) باندې د قصاص اجراء کول فرض دي. د همدې کبله يې تري په ﴿كُتِبَ﴾ سره تعبیر وکړ چې په شریعت کښې د فرضي حکم دپاره استعمالیږي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې هر کله د قصاص اجراء کول فرض شوه نو باید چې د دیت اخستل بالکل حرام شي. ځکه چې دیت خو هله اخستل کیږي چې د قصاص څخه تنازل وکړی شي.

مونږ وایو چې عقصاص اجراء کول د ټولو مؤمنانو وظیفه ده د همدې کبله هغوی عفوه نه شي کولی او نه دیت اخستلی شي. اما د مقتول په وارث باندې د قصاص اخستل فرض نه دي، عفوه هم کولی شي او دیت هم اخستلی شي یعني قصاص د وارثانو حق دی او د مؤمنانو وظیفه ده.

په همدې مطلب باندې لاندې دوه دلیلونه دلالت کوي:

الف_ په همدې ایت کښې د ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهٗ مِنْ اَخِيْهِ شَيْءٌ﴾ کلمات نازل شوي دي، نو معلومه شوه چې فرضیت يې په عدم عفوې باندې مقید دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۴۹، تفسیر المنار ج۲ ص۱۲۵
(۲) تفسیر ابو السعود ج۱ ص۱۹۵، تفسیر القاسمي ج۳ ص۵۶

ب: د مقتول د وارث په باره کښې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴾ [الإسراء:۳۳] يعنې بې شکه د مقتول وارث کومک کړی شوی دی چې الله ﷻ هم ورسره کومک کوي او د ټولو مؤمنانو وظيفه هم صرف کومک دی او بس. داسې نه ده چې که خوشاله وي او که خپه قصاص به اخلي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: په ټولو مؤمنانو کښې خو قاتل هم داخل دی لکه په ﴿ مِنْ أَخِيهِ ﴾ کښې چې ورته اشاره شوې ده او الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾ [الحجرات: ۱۰] يعنې: بې شکه ټول مؤمنان ورونه دي، ترڅو يې چې د مسلمان قتل حلال نه وي ګڼلی نه کافر کېږي. نو ايا په قاتل باندې هم د خان وژل فرض دي؟

مونږ وايو چې: هو! په قاتل باندې فرض ده چې خپل ځان قصاص کولو ته تسليم کړي، او فرار ترې ونه کړي؛ لکه چې ماعز ؓ د زنا حد (رجم) ته خپل ځان تسليم کړی وه[1].

ايا اصيل په کم اصل او يا سړی په ښځه قصاص کېدلی شي؟

۵_ که څه هم په ايت شريف کښې د مثال په توګه اصيل په اصيل، کم اصل په کم اصل، او ښځينه په ښځينه باندې د قصاص کېدلو حکم ذکر شوی دی، مګر حکم عام دی. لاندې ټولو صورتونو ته هم شامل دی:

الف: چې قاتل اصيل وي او مقتول غلام وي، او يا بالعکس قاتل غلام وي او مقتول اصيل وي.

ب: چې قاتل نارينه وي او مقتول زنانه وي، او يا بالعکس قاتله زنانه وي او مقتول نارينه وي.

نو د نارينتوب يا حريت صفات په قصاص باندې څه تاثير نه غورځوي. لکه رنګ، علم، صحت، روغوالی چې عيب ونه لري او يا داسې نور صفات چې څه اثر نه لري. هو! مؤثر يوازې ايمان دی او بس، چې په کافر باندې مؤمن نه وژل کېږي.

په همدې مطلب باندې لاندې دوه دلايل دلالت کوي:

الف: الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ ﴾ [المائدة: ۴۵] يعنې: په يهودانو باندې مو په تورات کښې فرض کړي وه چې يو نفس دې په بل نفس باندې قصاص کړی شي. او قانون دا دی چې د پخوانيو کتابونو حکم مونږ ته تلاوت شي او رد نه کړی شي، لکه دلته چې نه دی رد کړی شوی؛ نو هغه زمونږ دپاره هم حکم وي.

نو هر کله چې دلته صرف نفس په نفس سره ښودل شوی دی او د ذکورت او انوثت، او هم د حريت او عبديت هيڅ قيد نشته نو معلومه شوه چې په دې ايت شريف کښې چې اوس د بحث لاندې دی هم څه تقييد نشته.

[1] جامع الترمذي ج۱ ص۱۷۱

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْمُسْلِمُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ»[1] یعنې: د مسلمانانو وینې سره یو تربله سیالې دي. یعنې یو تربله سره قصاص کېږي.

چې دلته هم صرف د ایمان وصف ښودلی شوی دی او بس.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: اهل الذمه کافر چې د مؤمن د لاسه قتل کړی شي، ورباندې قصاص کېدلی شي او که څنګه؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نزد ورباندې نه شي قصاص کېدلی ځکه چې مقتول ایمان نه لري کافر دی او نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْمُؤْمِنُونَ تَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ وَيَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ أَلَا لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»[2] یعنې: د مؤمنانو وینې سره یو تر بله سیالې دي، دوی په نورو باندې یو قوت دی، د دوی ډېر کمزوری هم کافرانو ته امان ورکولی شي. اګاه اوسئ! مؤمن دې په کافر باندې ونه وژل شي او نه دې د عهد خاوند په خپل عهد کښې ووژل شي.

مګر د امام أبو حنیفه رحمة الله علیه او د ځینو نورو علماؤ کرامو په نزد باید چې په اهل الذمه کافر مقتول باندې مسلم قاتل قصاص شي. ځکه چې:

الف: اهل الذمه کافرانو خو د همدې دپاره جزیه منلې ده چې اسلام یې د سر او مال د حفاظت تضمین کوي، که د هغوی وینه د مسلمانانو د وینې په شان ونه ګڼله شي نو دا به یو ډول خیانت وي او د «وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ» څخه به مخالفت وي.

هو! د ذکر شوي حدیث د «أَلَا لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ» د وړاندې او ببرته څخه څرګندېږي چې د کافر څخه د اهل الذمه وو څخه په غیر بل کافر مطلب دی، نه اهل الذمه کافر.

ب: په حدودو او معاملاتو کښې اهل الذمه د مسلمانانو په شان ګڼل کېږي[3].

پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: ایا په یو مقتول باندې ډېر کسان قصاص کېدلی شي که چېرې دوی ټول په قتل کښې شریک وي؟

مونږ وایو چې: هو، قصاص کېدلی شي لکه عمر رضي الله عنه چې د صنعاء په ښار کښې په یو سړي باندې پنځه یا اوه نفره قصاص کړه او بیا یې وفرمایل چې: «لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ جَمِيعًا»[4] یعنې: که د صنعاء د ښار ټول اوسېدونکي ورباندې راغونډ شوي وی نو ټول به مې وژلي وی.

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۶۷
(۲) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۶۷
(۳) التفسیرات الأحمدیة ص۵۱
(۴) موطا الامام مالک ص۵۲۲

د قصاص په سقوط کښې د عفوې اثر

۸_ د قصاص د سقوط دپاره که بالفرض د يو زر حقدارانو وارثانو څخه يو کس عفوه وکړي هم قصاص وربانديې ساقطېږي. ځکه چې په عفوه باندې که څه هم ډېره کمه عفوه وي شبهه پيدا کېږي او په حدودو کښې شبهه د اجراء مخه نيسي[1]

برسېره په دې پخپله ايت شريف کښې هم په همدې مطلب باندې لاندې دلايل شته.

الف. په عفوه کښې مجهوله صيغه «عُفِيَ» ذکره شوې ده، که يو کس هم عفوه وکړي د "عُفِيَ" مجهوله صيغه تحقق مومي. که بالفرض "عَفَى" معلومه نازله شوې وی نو بيا به ضرور عفوه کوونکي تعين شوي وی چې ټول وارثان دي، نو د يو وارث په عفوه به قصاص نه وی ساقط شوی.

ب: عفوه د "شَيْءٌ" په کلمه باندې تعبير شوې ده چې ډېرې لږې عفوې ته هم عفوه ويلی شي.

په کوم يو قتل باندې قصاص لازم دی؟

۹_ که څه هم په دې ځای کښې مونږ د فقهې ټول احکام نه شو رانقلولی مګر فقط همدومره ليکو چې ناجائز قتل لاندې اقسام او ډولونه لري:

الف: قتل عمد: د هغه قتل نوم دی چې بالغ سړی په قاتله آله باندې قصداً يو مسلمان يا اهل الذمه کافر ووژني، چې په ټوپک، توره، زهرو، تيره او يا بل داسې شي باندې دا عمل سرته ورسوي چې د هغه سره ژوند عادةً ختمېږي. لکه په اور کښې اچول او يا په اوبو کښې غرقول.

ب: قتل شبه عمد: د هغه قتل نوم دی چې وړاندې صفتونه پکښې ټول موجود نه وي. مثلاً په سوک، څپېړه باندې څوک ووژل شي او داسې نور.

ج: قتل خطا في القصد: د هغه قتل نوم دی چې قاتل په قصد کښې خطا شي. مثلاً د ښکار په ګومان مسلمان مړ کړي چې په دې پوه نه وي چې نوموړی انسان دی.

د: قتل خطا في الفعل: د هغه قتل نوم دی چې قاتل ښکار او انسان پېژني او په ښکار باندې ډز وکړي خو ښکار بچ شي او انسان پرې مړ شي. او يا يې انسان د سره نه وي ليدلی او يوازې ښکار ګوري مګر مرمۍ يې په انسان باندې اصابت وکړي.

ه: قتل شبه خطا: دا د هغه قتل نوم دی چې بې ارادې د چا څخه څوک ووژل شي. مثلاً د خوب په حالت کښې مور ماشوم لاندې کړي. او يا د لوړ بام څخه په چا باندې څوک راولوېږي او هغه مړ شي.

و: قتل بالتسبيب: دا هغه قتل ته وايي چې سړی د قتل سره څه عملي ارتباط ونه لري خو د قتل سبب ګرځېدلی وي. مثلاً څوک چرته کوهی وکني او کوم وخت پکښې بل څوک ولوېږي او مړ شي.

د دغو ټولو قتلونو څخه يوازې په اول ډول کښې قصاص لازمېږي او بس.

(۱) فتح القدير شرح الهداية ج۵ ص۲۴۹

جائز قتلونه څو ډوله دي؟

۱۰ـ جائز قتلونه هم لاندې ډولونه لري:
الف: د قصاص قتل، چې بل مسلمان يا اهل الذمه کافر يې وژلی وي.
ب: د زاني قتل (رجم)، چې ـالعياذ باللهـ زنا يې کړې وي او محصن وي.
ج: د هغه مسلمان قتل چې د حربي کافرانو سره همکاري کوي که څه هم پخپله نه وي کافر شوی. مثلاً په روان جهاد کښې چې څوک کمونستانو ته د مجاهدينو جاسوسي کوي او د وسلې په نوعيت او مقدار باندې يې خبروي او داسې نور کارونه ورته کوي.
د: هغه مسلمان چې د ذکرو شوو حربي کافرانو سره د جنګ په ميدان کښې په خپله خوښه ولاړ وي او يا په زور ودرول شوی وي، مجاهدينو ته يې وژل روا دي او نور کار يې د الله ﷻ سره دی.
هـ: په څمکه کښې د مفسدانو قتل. لکه د غلو، قطاع الطريقو (لارې شکوونکو) او داسې نورو.
و: د مرتد قتل، چې ـالعياذ باللهـ د اسلام څخه واوړي (کافر شي).

په ياد ولرئ!

۱۱ـ په ياد ولرئ چې د ارتداد دپاره دا ضرور نه ده چې د کلمې څخه منکر شي او د "لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ" څخه انکار وکړي، بلکې د اسلام د هر يو قطعي حکم څخه چې انکار وکړي او يا د اسلام هر يو حکم سپک وګڼي او مسخرې ورباندې وکړي پرې کافر کېږي که څه هم کلمه وايي.
په افغانستان کښې چې مونږ ګورو د خلقيانو او پرچميانو (کمونستانو) د کفر او ارتداد دپاره فقط همدا خبره هم بس ده چې هغوی کمونيزم په اسلام باندې وړاندې ګڼي او ورته معزز ښکاري او اسلام ورته سپک ښکاري. دوی وايي چې اسلام سړی په ګېډه نه شي مړولی او کور، کالي، ډوډۍ چاته نه شي ورکولی او کمونيزم يې ورکولی شي نو د اسلام څخه کمونزم بهتر دی، العياذ بالله.
دا هم په ياد ولرئ چې مرتد کافر په کلمه ويلو او د لمانځه په کولو او يا د روژې په نيولو نه مسلمانېږي ترڅو چې د هغې منحرفې عقيدې څخه بېرته اسلام ته راوا نه وړي په کومې باندې چې کافر شوی دی. نو بايد چې مجاهدين د ډاکټر نجيب او نورو کمونستانو په کلمو باندې ونه غولېږي.

ايا قصاص د الله ﷻ رحمت دی؟

۱۲ـ د قتل په باره کښې د تورات حکم قصاص وه او د انجيل حکم عفوه وه[۱]، الله ﷻ په قرآن کريم کښې د مسلمانانو دپاره په دې باره کښې درې لارې وښودلې:
الف: قصاص.
ب: ديت (خون بها).
ج: عفوه.

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۲۴۴؛ التفسير الکبير ج۵ ص... تفسير البغوي ج۱ ص۱۴۶

نو کله چې الله ﷻ د مقتول په وارثانو باندې قصاص لازم ونه ګرځاوه او نورې دوه لارې يې هم ورته پرانستلې نو معلومه شوه چې دا د الله ﷻ د پلوه لوی تخفيف او لوی رحمت دی، په خينو وختونو کښې او هم خينې وارثان د قصاص څخه ديت او عفوې ته ترجيح ورکوي. مثلاً د سړي يو زوی بل زوی قتل کړي، نو پلار ته يې کله ناکله عفوه واره داره ښکاري خصوصاً لا په هغه وخت کښې چې پخپله بوډا وي او دريم زوی هم ونه لري.

همدارنګه امکان لري چې د ځينو مقتولينو وارثانو ته د اقتصادي بحران په وخت کښې ديت واره دار ښکاره شي، که د تورات او انجيل په شان يوه لاره متعينه او فرض وی نو د ذکر شوو استفادو مخه به بنده وی.

ايا په قصاص کښې ژوند دی؟

۱۳_الله ﷻ په ډېره بليغه او جامعه جمله ﴿ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ ﴾ کښې د قصاص حکمتونو ته اشاره کړې ده. دا ځکه چې الله ﷻ په دې پوهېده چې د قصاص په باره کښې به د اسلام دښمنان دول-دول تشويشونه او اعتراضونه وړاندې کړي او په همدې قانون باندې به د وحشي قانون نوم کېږدي، لکه چې همدغه خبره مونږ د انګلستان د راديو (BBC) څخه واورېدله.

نو الله ﷻ خلک يو ځل ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ د مؤمنانو په نامه، او بل ځل ﴿ يَٰٓأُولِي ٱلْأَلْبَٰبِ ﴾ د هوښيارانو په نامه باندې د قصاص عملي کولو ته دعوت کړه؛ ترڅو دوی د ايمان په قوت او د عقل په رڼا باندې د مخالفينو د تشويشاتو په مقابل کښې مقاومت وکړی شي.

مونږ هم د قصاص د حکمتونو پوره بيان هوښيارانو ته سپارو يوازې د مثال په ډول لاندې څو حکمتونه ليکو:

الف: وحشيان خو هغه خلک دي چې په جنايتکار قاتل باندې ترحم کوي او په بې ګناه مظلومانو مقتولينو باندې يې زړه نه سوزي، که په يوه مقتول باندې قاتل ووژل شي نور مظلومان به ژوندي پاتې شي.

ب: کله چې يو قاتل قصاص شي نو نور ظالمان به ترې عبرت واخلي او د مظلوم وژلو ته به قصد نه کوي چې په نتيجه کښې به پخپله هم ژوندی پاتې شي او بل مظلوم به هم ونه وژل شي.

ج: په قصاص سره به د وژلو سلسله فقط په دوه کسانو (قاتل او مقتول) باندې ختمه شي او داسې اوږدوالی به ونه کړي چې په کلونو کلونو دوام وکړي او په زرګونو خلک پکښې د جانبينو څخه مړه شي. لکه چې همداسې عادت په جاهليت کښې جاري وه[1].

د: برسېره په دې لکه چې په قصاص کښې دنياوي ژوند شته، د آخرت ژوند هم پکښې نغښتی دی. چې په دې تقدير باندې د متخاصمو ډلو لاسونه يو تر بله په وينو نه سره کېږي او د دوزخ د اور څخه نجات پيدا کوي.

[1] تفسير القرطبي ج۲ ص۲۵۶؛ التفسير الکبير ج۵ ص۶۲

ه: که قاتل په مقتول باندې قصاص نه کړی شي او مطمئن شي، نو هغه نورو قتلونو ته لاس اچوي او حتی په آخر کښې داسې حالت ته رسېږي چې د وژلو څخه خوند او لذت اخلي. لکه چې همدا خبره د اوسنی جهاد په جریان کښې مونږ ته په تجربه ثابته شوې ده.

په دې باره کښې د [البقرة:٧] ایت لاندې نور معلومات هم لیکلی شوي دي، والحمد لله ﷻ.

افغانستان او قصاص

١۴_ په افغانستان کښې چې لا دسلوال جهاد نه وه پیل شوی په ټولو افغانانو او په تېره بیا په پښتنو کښې د قصاص د نه عملي کولو د کبله د یوه سړي په قتل سره په زرونو نور خلک وژل شوي دي، هر یو طرف به د مقابل لوري څخه د قدر او عزت سړی واژه که څه هم هغه به قاتل نه وه، په کلونو-کلونو به یې روغه نه کېدله او د دواړو جانبو ژوند به تریخ وه او ازاد به نه شوه ګرځېدلی او د کوره به نه شوه وتلی، تا به ویلې چې ټول مړه دي.

خو الحمد لله! د جهاد د پیل سره ټول، مجاهدین ګرځېدلي دي او پخوانی بدی او لانجې یې د پښو لاندې کړې دي. هو! په سلو کښې یو یا دوه کسه به په پخواني جهالت باندې روان وي چې ټولو خلکو ته بد ښکاري او په کرکه ورته ګوري.

الله ﷻ ته امید کوو چې په افغانستان کښې اسلامي حکومت قائم کړي چې حدود جاري کړي ترڅو افغانان بېرته د جهالت عادتونو ته ورتاو نه شي.

﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا ٱلْوَصِيَّةُ لِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنۢ بَدَّلَهُۥ بَعْدَمَا سَمِعَهُۥ فَإِنَّمَآ إِثْمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِن مُّوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨٢﴾ ﴾

[١٨٠] په تاسو باندې په هغه وخت کښې چې ستاسو یو کس ته مرګ حاضر شي فرض کړی شوې ده که چېرې مال یې پرېښوده (درلوده) چې مور او پلار او نورو خپلوانو ته په انصاف (عدل) سره په هغه باندې وصیت وکړي، دا په متقیانو باندې حق دی.

[١٨١] نو څوک یې چې د هغه څخه وروسته تبدیل کړي چې ښه یې اورېدلي وي (هرڅوک چې وصي وي او که شاهد) نو بې شکه د تبدیلی ګناه یې په هغو کسانو باندې ده چې (وصیت یې) تبدیل کړی دی.

بې شکه الله ﷻ اورېدونکی دی (د موصي وصیت یې اورېدلی دی) او پوه دی (چا چې تغییر کړی دی هغه ورته معلوم دی).

[۱۸۲] نو هغه څوک چې د موصي څخه په سهوې خطا او یا قصدي خطا باندې پوه شي (او د جګړې خطر څخه وډار شي) نو د جګړمارانو په منځکښې اصلاح وکړي (وصیت تغییر کړي) نو په هغه باندې څه ګناه نشته. بې شکه الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی.

ارتباط

دلته د ښه اطاعت یو بله نمونه بیانېږي، البته د وړاندې سره یې ارتباط دا دی چې کله په یو قاتل باندې د قصاص حکم وکړی شي نو هغه داسې ګڼل کېږي لکه مرګ چې ورته حاضر شوی وي. نو هغه ته په کار دي چې په همدې حال کښې هم د الله ﷻ اطاعت هېر نه کړي او د خپل مال د توزیع په باره کښې هغسې توصیه وکړي څنګه چې الله ﷻ ورته امر کوي، او د هغسې توصیي څخه خان وساتي چې هغه د کافرانو او د بې دینو خلکو عادت دی.

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! په هیڅ حالت کښې د الله ﷻ اطاعت مه هېروئ که څه هم تاسو ته مرګ حاضر شي او یقین مو راشي چې نور پاتې کېدونکي نه یاستو، نو لکه د صحت په وخت کښې مو چې محبوب مال په خپلوانو او یتیمانو او نورو باندې مصرفاوه همدارنګه د مرګ په حالت کښې هم د مور او پلار او نورو خپلوانو حق مه هېروئ او په وصیت سره یې راژوندی کړئ، ترڅو د ځنکدن په حالت کښې هم د لوی اطاعت (برّ) څخه بې برخې نه شئ او ترڅو ستاسو د مرګ څخه وروسته هم تاسو د ابرارو څخه وشمېرل شئ.

۲ـ مګر دغه وصیت په معقوله طریقه وکړئ او د انصاف او عدل مراعات باید پکښې وساتئ. که څه هم دا کار د هر مؤمن فریضه ده مګر په دینداروا و تقوادارانو باندې لازمه ده چې عملي یې کړي او د خولې په وینا اکتفاء ونه کړي.

۳ـ هو! که تاسو په انصاف سره وصیت وکړئ او خپله غاړه خلاصه کړئ او بیا پکښې بل څوک (لکه شاهدان او یا هغه څوک چې هغه ته د وصیت چارې سپارل کېږي) بې انصافه تبدیلي راولي، نو هغه ستاسو مسئولیت نه دی، هغوی پوهېږي او ګناه یې، ستاسو غاړه خلاصه شوه. الله ﷻ ستاسو وصیت هم اوري او د هغوی په تبدیل باندې هم پوهېږي.

مګر په دا یو صورت کښې د وصیت د تبدیلولو باک نشته، چې وصیت کوونکی قصداً او یا سهواً غلط وصیت وکړي چې د مستحقینو مراعات یې پوره نه وي ساتلی او د وارثانو په منځکښې سره جارو جنجال جوړ شي. نو که څوک یې اصلاح وکړي او نزاع یې د منځه یوسي په هغه باندې څه ګناه نشته که وصیت تغییر وخوري هم څه باک یې نشته، الله ﷻ خو ښښونکی دی که د چا څخه په اصلاح کښې څه خطائي پېښه شي هغه به ورته وبښي، او مهربان دی د ټولو مشکلاتو د حل لارې چارې درته بیانوي.

توضیحات

۱ـ په دې کښې خو شک نشته چې دغه ایتونه د میراث د ایتونو څخه پخوا نازل شوي دي(۱)، په هغه وخت کښې د خلکو دود او دستور وه چې کله به مړ کېده نو خپل مال به یې د وصیت په ذریعه باندې وېشه. او په وصیت کښې به یې د مال مستحق کسان لکه مور او پلار او نور اقارب پرېښوده او د ریاکارۍ او افتخار دپاره به یې پردیو او لرو خلکو ته وصیت کاوه. برسېره په دې څه مال به چې د وصیت څخه پاتې شو هغه به هم صرف نارینه بالغو زامنو ته ورکول کېده؛ دوی به ویلې چې د مېراث هغه څوک مستحق دی چې جنګ کولی شي او توره وهلی شي، ماشومان اولادونه او مور او پلار به د مېراث څخه محروم وه(۲).

نو الله ﷻ په مؤمنانو باندې فرض کړه چې د مرګ په وخت کښې وصیت وکړي خو چې مور او پلار او نور خپلوان هېر نه کړي. نو په دې حکم باندې یې د جاهلیت د زمانې د بدو عاداتو او رواجونو مخه ونیوله او هغه یې د منځه یووړه، مګر څرنګه چې د یو طرفه د مرګ په حالت کښې د سړي فکر پوره برابر نه وي او د بل طرفه هرڅوک دومره بصیرت نه لري چې مستحق کسان په خپل خپل حق ورسوي او هر چاته مناسبه برخه ورکړي، نو د بېرته پاتې کسانو په منځکښې به سره همېشه دعوې او دنګلې پېښېدلې او د هر مړي په وصیت کښې به اختلاف وه، کله د شاهدانو په شهادت کښې، کله به څینې مستحق کسان پرېښودل شوي وه او غیرو مستحقو کسانو ته به وصیت کړی شوی وه. او بالآخره کله به د وصیت په اندازه کښې تغییر پېښ شوی وه، بلکې هره بوه ترکه به په بېل بېل ډول باندې وېشله کېده. نو الله ﷻ د دې ټولو لانجو د مخنیوي دپاره د مړي میراث پخپله تقسیم کړ او په دې عوض چې مړی وصیت وکړي الله ﷻ پخپله توصیه او امر وکړ لکه چې فرمایي: ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ ﴾ [النساء:۱۱] یعنې: الله ﷻ تاسو ته کلک حکم کوي.

لنډه دا چې الله ﷻ مؤمنانو ته وروښودله چې دا کار ستاسو د لاسه پوره نه دی او هر مستحق ته خپله برخه پوره نه شئ ټاکلی، نو مستمر او دائمي قانون یې نازل کړ چې د قیامت د ورځې پورې د ترکاتو ټولې مربوطې لانجې پرې کړي.

په همدې تېر شوي مضمون باندې لاندې حدیث شریف هم دلالت کوي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ»(۳) یعنې: بې شکه الله ﷻ هر حقدار ته حق ورکړ نو وارث ته هیڅ وصیت نشته.

دغه حدیث ټول امت په عملي شکل قبول کړی دی او عملاً متواتر او د معنی په لحاظ مشهور دی چې یوازې په همدې حدیث باندې هم د کتاب الله نسخه جواز لري(۴).

(۱) روح المعاني ج۲ ص۵۴
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۴۵۴، الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۱۷۱
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۳۲
(۴) روح المعاني ج۲ ص۵۴، التفسیرات الأحمدیة ص۵۵

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: وروستنی ایت خو هله د لومړي ناسخ ګرځي چې د دواړو ایتونو احکام سره ضدیت ولري، او په دې مقام کښې خو امکان شته چې په همدې ایت شریف کښې داسې تفسیر واخلو چې د [النساء: ۱۱] ایت سره څه ضدیت ونه لري. لکه ځینو مفسرینو کرامو چې همدغسې تفسیر کړی[1]. هغه دا دی چې: په تاسو باندې ـ چې کله درته مرګ حاضر شي او څه مال هم لرئ ـ داسې وصیت کول فرض دي چې هغه ته الله ﷻ په ﴿ يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ﴾ الآیة کښې اشاره کړې ده. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې هر څوک چې مړ کېږي په هغه باندې اوس هم فرض ده چې په هماغه ډول باندې وصیت وکړي لکه د میراث په ایتونو کښې چې بیان شوی دی.

نو د دواړو ایتونو مضامین خو یو د بل تائید واقع شو او نسخه رانغله.

مونږ وایو چې: دغسې تفسیر کول بالکل سهوه او خطا ده. ځکه چې:

الف: کله چې الله ﷻ د میراث ایتونه نازل کړه نو د میراث قانون وټاکل شو که څوک ورباندې وصیت وکړي او که یې ونه کړي هغه باید عملي شي، بلکې د میراث د قانون عملي کول د ژوندیو کار دی د مړي وصیت ورباندې څه خاص تاثیر نه اچوي.

ب: دا تفسیر په هغه وخت کښې ممکن وه چې د میراث ایتونه د وصیت په دې ایتونو باندې چې اوس پکښې بحث کوو وړاندې نازل شوي وی. نو په ﴿ الْوَصِيَّةُ ﴾ کښې به همغه وصیت ته اشاره شوې وی چې ﴿ يُوصِيكُمُ ﴾ ورباندې اشتمال لري، خو چې وروسته نازل شوی دی او سابق معهود نشته نو دا تفسیر هم صحت نه لري.

د. د همدې ایتونو څخه څرګندېږي چې د مړي په وصیت کښې د تبدیل او تغییر امکان هم شته، ﴿ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ ﴾ الآیة او د مېراث په ایتونو کښې خو څوک د تغییر او تبدیل توان نه لري هغه خو په متواتر قرآن سره ثابت دی، او نه پکښې چاته د جګړې حق شته چې اصلاح ته یې حاجت پاتې شي نو دا مضمون د هغو ایتونو د مضمون سره ضدیت لري.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: د میراث په ایتونو کښې خو وصیت بالکل نه دی حرام کړی شوی چې دا ایتونه ورسره منافي شي او د مجبوریت د کبله په نسخه باندې قائل شو. هلته الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ ﴾ [النساء: ۱۱] یعني: وارثانو ته دې ذکر شوې برخې د هغه څخه وروسته ورکړی شي چې وصیت او دَیْن (قرض) ترې اداء کړی شوی وي.

نو دلته به یې د معنی حاصل داسې شي چې: د هغو خپلوانو دپاره چې په میراث کښې برخه نه لري او یا د هغو مور او پلار دپاره چې هغوی کافر وي او په میراث کښې برخه نه شي وړی په تاسو

[1] تفسیر القاسمي ج۳ ص۷۳

باندې وصيت كول فرض دي. لكه چې خينو مفسرينو كرامو همداسې تفسير كړى دى[۱].

مونږ وايو چې: دغه تفسير هم صحت نه لري. ځكه چې:

الف: وصيت كول خو بل شى نه دى غير د دې نه چې سړى خپل مال غير وارث ته تبرع او بخشش كړي. نو كه د غير وارث دپاره وصيت كول فرض شي نو معنى به يې داسې شي چې غير وارث هم حقدار دى. حال دا چې په ذكر شوي حديث شريف كښې نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: الله ﷻ هر يو حقدار ته حق وركړ او برخې يې ورته د ميراث په ايتونو كښې وټاكلې. نو كه غير وارث حقدار وى نو د هغه حصه به هم الله ﷻ ټاكلى وى.

نو معلومه شوه چې هغوى حقداران نه دي او وصيت كول ورته فرض نه دي.

ب: الله ﷻ چې وصيت كول غير وارثانو ته جائز ګرځولي دي، د دې دپاره چې يو مالدار د خپل عمر په آخرنى لحظه كښې هم د خپل مال د څه برخې د تصرف حق ولري ترڅو يې هغو كسانو ته چې مالدار ته ضرور ښ [illegible] ي او په ميراث كښې برخه نه لري، وركړي. لكه:

اول: چې يو دوست او انډيوال يې وي او غواړي چې د خپل مال څه برخه هغه ته وركړي خو هغه قانوني وارث نه وي.

دوهم: كه د سړي په خپلوانو كښې څوك داسې وي چې ميراث نه شي وړى خو د مالدار زړه يې غواړي چې هغه بې برخې پاتې نه شي، لكه يتيم لمسى؛ ځكه چې كه د سړي زامن ژوندي وي لمسى يې ميراث نه شي وړى او بالكل محروم پاتې كيږي، نو همدغه يوه لار د وصيت ده چې د لمسيانو سره پرې خواخوږي كولى شي.

"بِالْمَعْرُوفِ" څه معنى؟

۴ـ خينو مفسرينو كرامو په همدې ايت كښې ـچې اوس پكښې بحث كوو ـ د ﴿ بِالْمَعْرُوفِ﴾ د كلمې داسې معنى كړې ده چې وصيت بايد د ثلث ($\frac{1}{3}$) د متروكې څخه اضافه نه وي[۲].

مګر مونږ ته دغه معنى كول په دې مقام كښې بالكل سهوه ښكاري. او دا ځكه چې دا ايت شريف خو ټول مال په وصيت باندې توزيع كوي په دې وخت كښې خو د ويشلو بله لاره نه وه، نو په دې تفسير باندې د متروكې متباقي دوه برخې ($\frac{2}{3}$) بې سرنوشته پاتې كيږي چې په "بالمعروف" كښې شاملې نه دي.

ښه دا ده چې د "بالمعروف" تفسير په عدل او انصاف سره وكړو. يعنې داسې وصيت درباندې فرض دى چې بې عدلي ونه كړئ. لكه چې د بې عدلۍ مثال په لاندې حديث كښې شرحه شوى دى[۳]:

يوه ورځې نبي كريم ﷺ ته يو صحابي راغى چې بشير ﷺ نوميده او ورته يې وويلې چې: ته شاهد اوسه چې ما خپل دغه يو زوى ته دا يو اوښ وبانښه.

(۱) تفسير الطبري ج۲ ص۶۹
(۲) تفسير القرطبي ج۲ ص۲۶۷
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۷

نبي کریم ﷺ: بل زوی لرې؟
بشیر ﷺ: هو، لرم یې.
۱ نبي کریم ﷺ: هغوی هر یوه ته دې د دې زوی په څېر یو-یو اوبن ببنلی دی؟
بشیر ﷺ: نه، هغوی ته مې نه دی ببنلي.
نبي کریم ﷺ: نو ما شاهد مه ګرځوه ځکه چې زه په جوْر او ظلم باندې نه شاهد کېږم.

د وصیت دائمي حکم

۵_ د وصیت دائمي حکم چې د قیامت تر ورځې پورې باقي دی، دا دی چې:

الف: څوک چې په میراث کښې د برخې خاوندان دي هغوی ته وصیت کول جواز نه لري.

ب: څوک چې په میراث کښې برخه نه لري هغوی ته وصیت کول جواز لري خو دا پکښې شرط ده چې وصیت باید د متروکې (ټول مال) د دریمې حصې څخه زیات نه شي.

که د دریمې برخې څخه اضافه وه نو د وصیت نافذ ګرځول پهوارثانو پورې اړه لري ځکه چې متباقي مال د وارثانو حق دی، که هغوی یې نافذ نه کړي نو په اضافه کښې یې وصیت باطل دی.

یادونه

۶_ په ځینو وختونو کښې په سرې باندې د ترکې څخه په غیر په نورو موضوعاتو کښې وصیت کول فرض ګرځي[1]. مثلاً:

الف: چې په چاباندې یې حق وي باید هغه واضحه کړي چې په فلاني باندې مې دومره او دومره حق دی.

ب: چې د چا ورباندې حق وي باید هغه خپلو وارثانو ته په څرګنده توګه توصیه کړي چې حقدار ته یې ورکړي.

سوال جواب

۷_ که مدیون په دَین باندې وصیت وکړي، ایا د قیامت په ورځ د دَین د مسئولیت څخه خلاصېږي؟

مونږ وایو چې: هوا خلاصېږي، په دې شرط چې د حرامو دپاره نه وي پوروړی شوی او د ضروریاتو دپاره یې په ځان باندې دَین اړولی وي[2]. مګر که د دَین خلاصولو توان یې درلود او ناحقه یې ټال کړی وه نو د ناحقه ټال کولو پوښتنه به ترې وشي.

دلته د "خَافَ" معنی څه ده؟

۸_ "خوْف" هغه حالت ته وایي چې سړي ته په داسې وخت کښې عارضېږي چې د یو شر او ناکاره شي د واقع کېدلو خطر ورسره پیدا شي، چې مونږ ترې په وېره او ډار سره تعبیر کوو.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۶۰
(۲) روح المعاني ج۲ ص۵۵: تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۶۹

نو د همدغه مضر او ضررناک شي واقع کېدل کله-کله د سړي په ګومان او خيال کښې تېرېږي چې دا به واقع شي. او کله ورباندې د سړي يقين او علم وي. يعنې د خوف سره په خطرناک شي باندې ظن (ګومان) او يا علم لازم دی.

نو د همدې کبله د خوف کلمه کله-کله په همدې لازم "لا يَنْفَكُ" يعنې علم يا ګومان کښې هم استعمالېږي لکه چې وايي "أخافُ السَّماءَ أنْ تُمْطِرَ" ډارېږم چې اسمان به ووربږي. يعنې زما علم او يا ګومان دی چې باران کېږي.

په دې مقام کښې د "خافَ" کلمه په همدې لازمه معنی کښې استعماله شوې ده، چې د معنی حاصل بې داسې کېږي چې:

که څوک پوه شو چې وصيت کوونکی په "جنف" (سهوي خطا) او يا په "إثم" (قصدي خطا) کښې واقع شوی دی، نو په هغه باندې څه ګناه نشته چې د وصيت کوونکي وصيت ته تغيير ورکړي او وصيت يې داسې اصلاح کړي چې ټول ورباندې راضي شي ترڅو يې ورباندې روغه راشي او شخړه د منځه لاړه شي.

مونږ. خکه دلته "خَوْف" د علم په معنی سره واخست چې دلته خو خطرناک شی يعنې د وصيت کوونکي خطا کېدل واقع شوي دي، د همدې کبله ژوندي خلک سره په جارو جنجال کښې راګير دي، داسې خو نه ده چې خطرناک شی (په وصيت کښې خطاکېدل) به په راتلونکي کښې واقع کېږي، خکه چې وصيت کوونکی خو مړ شوی دی بيا خو وصيت نه کوي.

سوال جواب

۹ـ که څوک وايي چې: که چېرې خطرناک شی (د وصيت کوونکي خطا کېدل) د هغه په ژوند کښې واخستل شي چې سړی پوه شي چې دا دی د ځنکدن په حالت کښې خطا کېږي او غلط وصيت کوي او شرعي وصيت ورتلقين کړي، نو په دې صورت کښې خو "خَوْف" په خپله حقيقي معنی کښې استعمال مومي، نو دغسې معنی يې ولې نه کوئ؟ لکه چې ځينو مفسرينو کړامو کړې ده[۱].

مونږ وايو چې: داسې معنی يې خکه نه کوو چې:

الف: د وړاندې څخه مخالفه ده. خکه چې وړاندې بحث دا دی چې څوک د وصيت کوونکي وصيت تبديلوي، هغه ګناهګار دی، او ښکاره ده چې دا صورت هلته تحقق مومي چې وصيت کوونکي وصيت کړی وي، نه هلته چې کړی يې نه وي خو نيت يې ورته وي.

نو معلومه شوه چې وروسته بحث هم په واقع شوي وصيت کښې روان دی، چې په دغه بو صورت کښې يې په تبديل کښې ګناه نشته چې هغه خطا شوی وي.

ب: وروسته د ﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ﴾ کلمه استعماله شوې ده؛ چې د واقع شوي شخړې په اصلاح

(۱) تفسير الطبري ج۲ ص۷۴

دلالت کوي که بالفرض هغسې وي لکه چې ځینو مفسرینو کړامو لیکلي دي. نو د «فاصلحه» باندې کار وه چې پوازې د موصی اصلاح ترې معلومه شوې وي، نه د وروسته پاتې خلکو اصلاح

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱. که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ﴿ فَمَنْ خَافَ ﴾ په ځای «فمن علم یا ظن» ونه ویلې. سره د دې چې په دې صورت کښې به مطلب ښه واضحه بیان شوی وی؟

مونږ وایو والله اعلم چې د وصیت په تبدیل او تغییر باندې په هغه وخت کښې گناه نشته چې د وصیت غلطي د جګړې سبب ګرځېدلی وي، که جګړه پکښې نه وه او تول په غلط وصیت باندې راضي وه نو بیا خو یې تبدیل وبال دی، ښه کار نه دی

نو هغه عبارت چې اعتراض کوونکي وړاندې کړی دی بالکل د دې مطلب تحمل نه شي کولی او کوم عبارت چې الله ﷻ نازل کړی دی د هغه څخه ذکر شوی مطلب تلویحاً او د اشارې په ډول معلومېږي. یعنې: چې د وصیت په غلطۍ پوه شي او د جګړې خوف هم ورسره پیدا شي نو د وصیت تبدیلول باک نه لري.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامٗا مَّعۡدُودَٰتٖۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٖ فَعِدَّةٞ مِّنۡ أَيَّامٍ أُخَرَۚ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖۖ فَمَن تَطَوَّعَ خَيۡرٗا فَهُوَ خَيۡرٞ لَّهُۥۚ وَأَن تَصُومُواْ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهۡرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلۡقُرۡءَانُ هُدٗى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَٰتٖ مِّنَ ٱلۡهُدَىٰ وَٱلۡفُرۡقَانِۚ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُۖ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٖ فَعِدَّةٞ مِّنۡ أَيَّامٍ أُخَرَۗ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلۡعُسۡرَ وَلِتُكۡمِلُواْ ٱلۡعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُواْ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمۡ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ ﴾

[۱۸۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! په تاسو باندې روژه نیول فرض کړی شوي دي لکه په هغو کسانو باندې چې فرض کړی شوې وه کوم چې ستاسو څخه پخوا تېر شوي دي، شاید چې تاسو تقواداران شئ.

[۱۸۴] په څو شمار کړی شوو ورځو کښې، نو هغه څوک چې ستاسو څخه مریض وي او یا په سفر باندې وي نو (په هغوی باندې) د نورو ورځو څخه د هغو شمار پوره کول (فرض) دی، او په هغو کسانو باندې فدیه ورکول (لازم) دي چې هغوی په مشقت سره روژه نیسي (چې د هرې یوې روژې

دپاره) یوه مسکین ته طعام ورکړي، نو څوک چې په خیر کښې زیادت وکړي نو دا ورته بهتر دي او روژه نیول درته بهتر دي که یاست چې (په خپله ګټه او تاوان باندې) پوهېږئ.

[۱۸۵] (دغه څو ورځې) د رمضان د میاشتې څخه عبارت دي چې په هغې کښې قرآن کریم نازل شوی دی. په داسې حال کښې چې د خلکو دپاره (په اعجاز سره) د الهي لارښوداني څخه لارښوونه ده، او (په معقولیت سره ورته) د (الهي) فرقان څخه څرګند دلائل دي (چې په دوامداره توګه د حق او باطل جدا کوونکي دي).

نو ستاسو څخه چې هرڅوک (نوموړې) میاشتې ته حاضر شي په هغې کښې دې روژه شي، او هغه څوک چې مریض وي او یا په سفر باندې وي (نو په هغوی باندې) د نورو ورځو څخه د هغې شمېر پوره کول (فرض) دي.

(په احکامو کښې) الله ﷻ په تاسو باندې د اسانۍ اراده لري او په تاسو باندې د سختۍ راوستلو اراده نه لري. او (دا څکه) چې تاسو (اقلاً) د روژې شمار (خو) پوره کړئ، او د هغه هدایت په بنا چې الله ﷻ درته کړی دی د الله ﷻ لويي او عظمت څرګند کړئ، او شاید چې تاسو شکر وکړئ (او د شکر روحیه درکښې قوي شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ اسلام په پنځو بناوو باندې ولاړ دی چې: ایمان، لمونځ، روژه، زکات او حج دي. د دې پنځو د جملې څخه دریوو بناوو (ایمان، لمونځ، زکات) ته په [۱۷۷] ایت کښې اشاره شوې ده او یوې بنا (روژې) ته په همدې ایتونو کښې اشاره کېږي.

برسېره په دې، په وړاندېنیو ایتونو کښې د قصاص او وصیت بیان وه چې دواړه د مادي مرګ سره ارتباط لري او په دې ایتونو کښې د نفس "أَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ" د وژلو طریقه ښودله کېږي چې هغه روژه نیول دي ترڅو د سرکښه نفس مخه ونیوله شي او د اداري لاندې راوړل شي. نو خلاصه یې داسې راځېږي چې:

۲ـ الله ﷻ دلته یو ځل بیا مسلمانانو ته د مؤمنانو په وصف سره خطاب کوي ترڅو د دوی ایماني جذبه راوپښه کړي او د روژې د نیولو مقاومت پکښې پیدا کړي چې:

ای مؤمنانو! په تاسو باندې روژه فرض کړی شوې ده چې د ایمان په قوت سره یې نیولی شئ؛ څوک چې ایمان نه لري او یا یې ایمان کمزوری وي هغه یې د نیولو توان نه لري. نو د لاندې وجوهو د کبله باید تاسو روژې ته وارخطا نه شئ:

الف. روژه ستاسو دیني ضرورت دی او هم ستاسو د ټولو کمزوریو مراعات پکښې شوی دی؛ په هر دین کښې روژه څکه فرض کړی شوې ده چې په هر دین کښې جهاد فرض وه او د مجاهدینو د تربیې دپاره روژه لویه مدرسه ده، د همدې کبله هیڅ حق دین د روژې څخه خالي نه دی تېر شوی که څه هم کمیت او کیفیت په یې تفاوت درلود. نو څرنګه چې تاسو هم په حق دین روان یاست نو په

ناسو باندې هم فرضه شوه ترڅو سرکشه نفس د اداري لاندې راولئ، خو باید چې د یهودو او نصاراوو په شان پکښې زیادت او کمبود واقع نه کړئ او د شرعي کیفیت او کمیت د تغییر څخه ځانونه وساتئ.

ب: روژه په شمار څو ورځې ده چې د درې سوه او پنځه پنځوس ورځو څخه صرف نهه ویشت یا دېرش ورځې دي، نو چې په ټول کال کښې څو ورځې د الله ﷻ د امر د منلې په اساس روژه ونیسئ؛ ترڅو د ټول کال د نعمتونو ارزښت درته څرګند شي څومره ښه ده؟!

ج: د مرض په حالت کښې درته رخصت دی چې صحت مو ښه شو د کال نورې ورځې یې په عوض کښې روژه شئ.

د: همدارنګه ستاسو د سفر حالت هم د نظره نه دی غورځولی شوی، خیر دی په سفر کښې یې چې نه شئ نیولی او درته تکلیف وي، د کال نورې ورځې یې په عوض کښې روژه شئ او قضائي یې راوړئ.

ه: په چا باندې چې روژه نیول ډېر زیات مشقت وي چې یا زوړ بوډا وي چې خواني ورته بېرته نه راتاوېږي، او یا په داسې مزمن مرض باندې اخته وي چې د جوړېدلو امید ورته نه وي، نو دوی ته هم روژه خوړل رخصت دی، خو دوی به د هرې یوې روژې په مقابل کښې یوه مسکین ته خواړه ورکوي ترڅو د خپلې روژې اجر او ثواب د همدې لارې څخه ترلاسه کړي، په دوی باندې قضا راوړل هم نشته.

هو! که دوی په فدیه ورکولو کښې اضافه وکړي، د یو مسکین په ځای دوه یا ډېرو مساکینو ته طعام ورکړي او یا یو مسکین ته د یوې روژې په عوض کښې د څو ورځو خواړه ورکړي، دا خو "نور علی نور" خبره ده.

و: لکه څنګه چې تاسو ته د شرک او کفر څخه ایمان بهتر دی همدارنګه درته روژه نیول هم بهتر دي. هو! دا بېله خبره ده چې تاسو یې په ټولو اسرارو باندې نه پوهېږئ که پرې پوه شئ نو پخپله به یې هم غوره وګڼئ.

ز: د دې دپاره چې د ټولې دنیا مسلمانان په ټولو زمانو کښې په یو اتفاق باندې روژه شي؛ ترڅو د یو پلوه په ټولو باندې اساني راشي (سختي چې عامه شي اسانېږي)، او د بل پلوه ستاسو د اتفاق او اتحاد یو ښکارندويي شي، او هم ترڅو چې د روژې د میاشتې په داخلېدلو سره د هر خاص او عام پوهه حاصله شي؛ نو ذکر شوې په شمار شمېرلې ورځې مو درباندې د یوې معینې میاشتې په شکل کښې فرض کړې. که بالفرض د میاشتې په شکل نه وی فرض شوې نو هر چا به نه شوی پېژاندلی او اتفاق به هم نه وی چې چا به د یوې میاشتې څخه شمار پوره کولی او چا د بلې څخه.

ح: د دولسو (۱۲) میاشتو څخه مو د روژې دپاره د رمضان میاشت وټاکله چې په دې کښې د قرآن کریم نزول اول ځل پیل شوی دی چې د ټولو خلکو رهنما او لارښود دی، او برسېره په دې چې لارښود دی پوره واضحه دلایل پکښې شته چې د ضلالت څخه ورباندې هدایت ښه پېژاندل کېږي.

بلکې دا قرآن کریم د هغه هدایت او هغو بینانو څخه چې حق او باطل یو تربله سره جدا کوي بوه او یو پانگه ده چې په محمدي (ﷺ) امت باندې الله ﷻ پېرزو کړې ده، که څه هم نورو امتونو ته یې هم څه برخې ورکړې شوې دي لکه تورات، انجیل او زبور.

نو د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ دغه نعمت (قرآن) هېر نه کړئ او کال په کال د هغه تذکر او یادونه تازه کړئ نو د نورو میاشتو څخه مو د رمضان مبارکه میاشت ستاسو د روژې دپاره وټاکله لکه څنگه چې موسی ﷺ د تورات د راتیولو دپاره دېرش ورځې د شکر روژې ونیولې په پای کښې یې لس ورځې نورې هم ورسره کړې، تولې څلوېښت شوې، نو تاسو هم باید چې لږ تر لږه دغه یوه میاشت د قرآن کریم د شکر د کبله روژه شئ.

ط. قرآن کریم هغه کتاب دی چې ستاسو دپاره پکښې د تحلیل او تحریم قوانین نازل کړی شوي دي نو باید چې د رمضان د میاشتې په نوې کېدلو سره دغه قوانین په خانونو باندې عملي کړئ نو بو خل بیا ستاسو توجه د روژې فرضیت ته را اړوله کېږي. نو د هر چا چې د روژې د میاشتې په راختلو باندې علم راشي نو هغه دې روژه شي.

ي. لکه څنگه چې د روژې فرضیت ته ستاسو توجه دوهم خل ورتاو کړی شوه همدارنگه مو توجه هغو سهولتونو ته هم د دوهم خل دپاره وراړوو چې هغه د مریض، مسافر او نورو مزمنو مریضانو او یا د بوډاگانو سره شوي دي چې اولنی دواړه به یې قضائي راوړي او وروستني دواړه به یې فدیه ورکوي.

یا. الله ﷻ د خپلو بندگانو کمزورۍ ښې پېژني او د هر حیثه ورته پوره معلومې دي نو څکه یې د دغو سهولتونو مراعات وکړې، ترڅو تاسو په حرج کښې واقع نه شئ بلکې الله ﷻ په خپلو ټولو احکامو کښې د اسانۍ مراعات ساتي او د سختۍ طرفدار نه دي، او که نه نو واک او اختیار لري چې هر ډول احکام په خپلو بندگانو باندې لازم او واجب کړي.

یب. په مریضانو او مسافرو باندې څکه قضائي روژې لازمې کړی شوې ترڅو د روژه دارانو په ډله کښې وشمارل شي، که د رمضان په میاشت کښې یې روژه ونه شوه نیولی نو د ورځو شمېر خو یې پوره کړ، نو پام کوئ چې د قضائي راوړل درته سختي ښکاره نه شي بلکې دا هم اسانې ده چې د نورو میاشتو ورځې د رمضان د ورځو په شان گڼلې شوې دي او په هغو کښې مجرا کېږي.

یج. همدارنگه د مزمنو (دائمي) مریضانو او بوډاگانو د فدیې قبلول هم د الله ﷻ د پلوه اساني ده چې فدیه د روژې په عوض قبلوي نو څکه په هغوی باندې فدیه لازمه کړی شوه چې اقلاً د فدیې په ورکولو سره الله ﷻ یاد کړي او کبریا، او عظمت یې هېر نه کړي.

ید. په دې ټولو باندې د پاسه د دې دپاره مو په تاسو باندې روژه فرض کړه او د ټولو طبقاتو مراعات مو پکښې وساته: ترڅو تاسو ټول د یو پلوه د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او د شکرگزارۍ روحیه درکښې ژوندۍ پاتې شي، او د بله پلوه ستاسو یو قشر او یوه ډله هم د روژې د فضائلو او فیوضاتو څخه بې برخې پاتې نه شي.

توضیحات

۱_ صَوْمْ: په لغت کښې مطلق امساک (ځان په ځان ودرېدلو) ته وايي(۱)، او په شریعت کښې د هغه امساک نوم دی چې د خاصو شیانو څخه په خاصو وختونو کښې صورت ونیسي چې د سبا څخه تر ماښامه پورې وختونو څخه عبارت دی. په دغو وختونو کښې د خوراک، څښاک او جماع څخه ځېل ځان منعه کول او ځان په ځان ودرېدل د صوم (روژې) په نوم يادېږي.

په ټولو ادیانو کښې د روژې فرضیت موجود وه

۲_ د آدم ﷺ څخه را پدېخوا په ټولو ادیانو کښې د روژې رکن موجود وه. څکه چې د ایمان کلکوالی او قوت په روژې سره پوره څرګندېږي. د همدې کبله نبي کریم ﷺ د الله ﷻ د پلوه په قدسي حدیث کښې فرمايي چې: «الصِّيَامُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ»(۲) یعنې روژه خاص ما لره ده او همدا زه ورباندې اجر ورکوم او یا همدا زه د روژې جزا یم.

مګر پوره ثابته نه ده چې د پخوانیو امتونو روژې به څومره څومره ورځې وې او یا به کومې کومې میاشتې وې او یا به په څه څه کیفیت سره وې.

سعید بن جبیر رحمه الله وايي چې د پخوانیو امتونو روژې د ماسخوتن څخه شروع کېدلې تر راتلونکي ماښام پورې، لکه چې د محمدي (ﷺ) امت روژه هم په ابتداء کښې همداسې وه چې بیا پکښې الله ﷻ اساني راوستله چې د سبا څخه نیولې تر ماښامه پورې وګرځوله شوه(۳).

ځینې مفسرین وايي چې په اهل الکتابو (یهودو او نصاراوو) باندې هم د رمضان د میاشتې روژه فرض کړی شوې وه، خو یهودانو تغییر ورکړ او په کال کښې به یې فقط یوه ورځ روژه نیوله، او نصاراوو په زیادت سره تغییر ورکړ چې پنځوسو ورځو ته یې ورسوله او هم یې د قمري کال څخه د شمسي کال د حمل میاشتې ته بوتلله؛ ترڅو د ګرمۍ د موسم څخه معتدل موسم ته راووځي(۴).

مریض ته د روژې خوړل روا دي

۳_ د أبو حنیفه علیه الرحمة په نزد هغه مریض ته د روژې خوړل روا دي چې په روژه باندې یې مرض اضافه کېږي او یا یې د مرض څخه جوړېدل وروسته کېږي او یا ورته په روژه باندې سخت مشقت ور دمخه کېږي، همدارنګه هغه روژه دار ته هم د روژې ماتول جائز دي چې د روژې په حال کښې ورته هغه ډول مرض پېښ شي کوم چې وړاندې بیان شو(۵).

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۲۷۲_ ۲۷۳؛ التفسیر الکبیر ج۵ ص۷۵
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۵۴
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۴۸
(۴) روح المعاني ج۲ ص۵۶
(۵) کتاب الفقه علی المذاهب الأربعة ج۱ ص۵۷۲

د ځینو ښځو روژه

۴ـ امیدوارې ښځې او تی ورکوونکې ښځې هم د روژې په باره کښې د مریضانو غوندې ګڼلې کېږي، که په خپلو ځانو او یا په خپلو ماشومانو باندې دارېدلې چې روژه به ورته ضرر ورسوي او یا به ماشوم ضائع کړي ورته روا ده چې روژه وخوري او بیا یې په وخت سره قضائي راوړي[1].

اما هغه دواړه زنانه چې حائضې او یا نفاسې وي په هغوی باندې د روژې خوړل واجب دي خو قضائي به یې راوړي. که بالفرض روژه ونیسي صحت نه لري. لکه چې لمونځ یې صحت نه لري، مګر د الله ﷻ د رحمت د کبله وریاندې د لمانځه قضائي نشته چې په حرج کښې یې واقع کوي.

د بوډاګانو روژه

۵ـ سختو بوډاګانو او مزمنو مریضانو ته د روژې خوړل جائز دي او قضائي هم وریاندې نشته خو د هرې یوې روژې په مقابل کښې به یو مسکین ته څه خوراک ورکوي، چې د امام أبو حنیفه رحمه الله په نزد باندې نصف صاع (نیمه پیمانه) غنم دي.

دا مقدار د افغانستان په تیره خورد کم یو چارک کېږي چې د نولس سوه (۱۹۰۰) ګرامو څخه عبارت دي. نو که د دغه مقدار غنمو قیمت ورکړی شي هم څه باک یې نشته صحت لري.

همدغه مقدار ته په یوه حدیث کښې هم اشاره شوې ده[2].

مسافر ته هم روژه خوړل جائز دي

۶ـ په حنفي مذهب کښې مسافر هغه چا ته وایي چې داسې یو ځای ته د سفر کولو نیت وکړي او روان شي چې هلته په درې مزلونو کښې رسېدلی شي خو مزل د اوښ معتبر دی. یعني لکه څنګه چې په اوښ والاوو کښې عادت وي چې په درې ورځو کښې په بارکړي اوښ باندې خومره مسافه وهي همغه د سفر مسافه ده، که څه هم سرې ذکره شوې مسافه په بېړۍ او یا موټر باندې په څو ساعتونو کښې او یا په الوتکه باندې په څو دقیقو کښې ووهي هم روژه خوړل ورته جائز دي، وذلک فضل الله.

ځینو علماوو کرامو ذکره شوې مسافه شپاړس فرسخه یا ۸۰۵۴۵ متره، یعنې اتیا کیلومتره او پنځه سوه او پنځه څلوېښت (۵۴۵) متره ښودلې ده چې تقریبًا یو اتیا (۸۱) کیلومتره کېږي.

مګر صحیح خبره هاغه ده چې د بارکړی شوي اوښ مزل معتبر دی چې د لوړو ژورو په اعتبار سره په کیلو متر باندې نه شي اندازه کېدلی[3].

(۱) کتاب الفقه علی المذاهب الأربعة ج۱ ص۵۷۳
(۲) سنن النسائي ج۱ ص۲۳۴
(۳) الفقه علی المذاهب الأربعة ج۱ ص۴۷۲

افغانستان او مجاهدین

۷_ یو مجاهد چې کور کهول یې په دار الهجرة کښې وي او بیرته خپل پخواني کور کلي ته لاړ شي هلته مقیم نه دی، مسافر ګڼلی کېږي. ځکه چې یو اصلي وطن په بل اصلي وطن سره باطلېږي نو فعلاً یې دار الهجرة اصلي وطن ګرځېدلی دی.

اصلي وطن کوم ته وایي؟

۸_ اصلي وطن د احنافو په نزد هغه دی چې یا پکښې د سړي تولد شوی وي او یا پکښې د سړي کور کهول وي او یا یې قصد کړی وي چې هملته ګوزاره او ژوند وکړي[۱].

نو دار الهجرة که څه هم په اوله معنی باندې اصلي وطن نه دی مګر په دوهمه او دریمه معنی باندې اصلي وطن دی.

ځو څرنګه چې په یو وخت کښې سړی دوه اصلي وطنه نه شي درلودلی، نو لازمه شوه چې افغانستان د هغو مجاهدینو دپاره چې کور کهول یې په دار الهجرة کښې وي او همدلته یې ژوند غوره کړی وي، اصلي وطن نه ګڼل کېږي.

ایا فعلاً په افغانستان کښې د اقامت نیت صحت لري؟

۹_ د اقامت کولو په نیت کښې دا ضرور ده چې هغه ځای دې لږ څه اطمناني وي، د همدې کبله په بیابان کښې د اقامت نیت صحت نه لري.

نو څرنګه چې په اوس وخت کښې ټول افغانستان د جنګ میدان دی، ازادې شوې منطقې یې هم اطمناني نه دي نو فقهي مسئله دا ده چې د اقامت نیت هم پکښې صحت نه لري[۲]. نو هغو مجاهدینو ته چې کور یې په داخل کښې نه وي په کار دي چې خپل لمونځونه مسافرانه وکړي.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې د سفر په باره کښې "أَوْ مُسَافِرًا" نازل نه کړی شو لکه چې د مرض په باره کښې ﴿مَرِيضًا﴾ نازل کړی شوی دی؟

مونږ وایو: ځکه ﴿عَلَىٰ سَفَرٍ﴾ نازل کړی شو ترڅو اشاره وکړه شي چې محض په نیت باندې مسافر ته د روژې خوراک جائز نه دی، ترڅو چې عملاً په سفر باندې پیل وکړي. نو که سړی په داسې حال په سفر باندې پیل وکړي چې شرعي روژه پیل شوې وي یعنې د سبا د را ختلو څخه وروسته روان شي چې روژه یې نیولې وي، نو خوړل یې ورته جائز نه دي[۳].

---

(۱) الفقه علی المذاهب الأربعة ج۱ ص۴۸۰
(۲) فتح القدیر شرح الهدایة ج۲ ص۳۶
(۳) روح المعاني ج۲ ص۵۸

مسافر ته روژه نیول بهتر دی

۱۱_ که څه هم مسافر ته روژه نیول او نه نیول دواړه جائز دي، په دواړو خواوو کښې ډېر احادیث روایت شوي دي(۱)، مګر د احنافو په مذهب کښې که روژې ورته مشکلات نه پېښول نو نیول یې بهتر دي او که مشکلات یې ورته پېښول نو خوړل یې بهتر دي.

یوه ورځې نبي کریم ﷺ یو سړی په سفر کښې ولید چې سیوری ورباندې کړی شوی وه (روژې ورخطا کړی وه) نو پوښتنه یې وکړه چې دا ولې؟ هغوی وویلې چې روژه یې نیولې ده. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ»(۲) یعنې: په سفر کښې روژه نیول د کامل اطاعت څخه نه ګڼل کېږي. چې دومره سړی ورخطا کوي نو نه دي نیسي، د رخصت څخه دې استفاده وکړي.

ایا څوک چې د روژې توان لري فدیه ورکول ورته جائز دي؟

۱۲_ په دې کښې ټول د سیرت علماء متفق دي چې د بدر د جهاد څخه لږ وخت وړاندې د هجرت په دویم کال الله ﷻ په محمدي (ﷺ) امت باندې روژه فرض وګرځوله. خو د دې کبله چې د روژې په عبادت باندې کلک او محکم پاتې کېدل د نفس او شیطان سره قوي جهاد ته ضرورت لري نو الله ﷻ د مؤمنانو د اطمنان دپاره او د نفسي شیطان د تحریکاتو د مخنیوي دپاره د روژې فرضیت په ډېرو ترغیباتو او سهولاتو سره بیان کړ چې ټول تقریباً دولسو (۱۲) ته رسېږي. مونږ ورته په خلاصه مطلب کښې اشاره کړې ده، والحمد لله ﷻ.

د هغو سهولتونو او ترغیباتو څخه یو دا دی چې که روژه په چا باندې ډېر فشار راوړي او ډېره ورته سخته وي او دا امید هم ونه لري چې یو وخت به ورته اسانه شي _لکه چې په مریض او مسافر باندې د دغسې وخت د راتللو امید شته_ نو هغوی دې صرف فدیه ورکړي، قضائي هم ورباندې نشته. لکه:

الف: څوک چې ډېر زوړ بوډا او یا زړه بوډۍ وي دوی دواړه د بېرته ځوانۍ امید نه لري.

ب: او یا داسې مریض وي چې هغه د جوړېدو امید ونه لري، طولاني او دائمي مریض وي.

مونږ د ﴿يُطِيقُونَهُ﴾ څخه ځکه دا معنی واخستله چې دا کلمه اصلاً د "طَوْق" څخه اشتقاق شوې ده او "طَوْق" د غاړې غاړکۍ ته وایي، کله چې په چاباندې یو کار ډېر فشار راوړي او په اسانۍ سره یې د عهدې څخه نه شي وتلی نو خلک وایي چې هغه ورته د غاړې غاړکۍ شوه(۳)، چې د زیات مشقت او زحمت څخه کنایه ګڼل کېږي او یا لکه چې څوک د یو شي سره ډېر په تکلیف وي نو وایي چې دا شی اوس زما غاړې ته رالوېدلی دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۱۷
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۶۱
(۳) لسان العرب ج۱ ص۲۳۲؛ مفردات امام راغب ص۳۲۰

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: څوک زکات نه ورکوي نو د مال څخه به ورته د قیامت په ورځ شجاع اقرع (ګنجی مار) جوړ شي او په غاړه کښې به ورته غاړکۍ شي او ورته به وايي چې: «أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ»[1] یعنې: زه ستا مال یم او زه ستا خزانه یم. یعنې ولې اوس راسره په تنګ یې؟ زه خو تاته ډیر ګران وم.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وايي چې: ځینې مفسرین کرام خو د ﴿ يُطِيقُونَهُ ﴾ معنی داسې کوي چې څوک د روژې طاقت لري هم هغوی ته جائزه ده چې روژه ونه نیسي او په عوض کښې یې فدیه ورکړي.

دوی وايي چې: د روژې فرضیت په تدریج باندې شوی دی، د یو کاله پورې د ښه طاقت والا سړي کولی شوه چې روژه ونه نیسي او په عوض یې فدیه ورکړي، یو کال وروسته بیا دا ایت شریف نازل شو چې: ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ ﴾ الآیة او روژه په هر چاباندې فرض شوه. نو دغه ایت په نزول کښې د وړاندې ایت څخه وروسته دی مګر په تلاوت کښې ورپورې متصل دی.

دوی وايي: کله چې د رمضان د میاشتې روژه قطعًا فرض وګرځوله شوه، نو الله ﷻ د مریض او مسافر رخصت دوهم ځل هم بیان کړ، چې څوک ګومان ونه کړي چې د دوی په باره کښې به هم رخصت د منځه تللی وي.

ځینې مفسرین کرام لا وايي چې ﴿ أَيَّامًا مَّعْدُودَٰتٍ ﴾ د هرې میاشتې د دریو ورځو او هم د عاشورا د ورځې څخه عبارت دی چې بیا وروسته په ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ ﴾ الآیة سره نسخه شوی دی[2].

نو پوښتنه دا ده چې: تاسو په څه دلیل باندې ذکر شوی تفسیر پرېښود؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی تفسیر د لاندې دلایلو د کبله زمونږ خوښ نه شو:

الف: مونږ وړاندې واضحه کړه چې د ﴿ يُطِيقُونَهُ ﴾ معنی په ذکر شوي ډول سره د علم اللغة او استعمال څخه مخالفه ده باید چې مراده نه کړی شي.

ب: هغه حکم چې په تدریج سره فرض کړی شوی دی په هغه کښې په اولنیو مراتبو کښې تاکیدات نه وي بلکې تاکیدات یې په وروستنۍ مرتبه کښې نازلېږي لکه چې همدا طریقه مونږ د شرابو په تحریم کښې ګورو. ان شاء الله په راتلونکي [البقرة: ۲۱۹] ایت کښې به واضحه شي.

نو څرنګه چې د روژې په حکم کښې د اول وار څخه تاکیدات او ترغیبات نازل شوي دي لکه چې وړاندې بیان شوه نو معلومه شوه چې دا حکم د اول وار څخه قطعي نازل شوی دی او بس.

ج: که د ﴿ يُطِيقُونَهُ ﴾ څخه هغه معنی واخلو چې معترض یې ترې اخلي نو د ایت شریف د اولنۍ برخې څخه ډېر بعید معلومېږي. ځکه چې د ایت حاصل خو داسې دی چې روژه څو معدودې ورځې

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۸
[2] تفسیر القاسمي ج۳ ص۸۳؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۶۸؛ البحر المحیط ج۲ ص۳۴

په تولو باندې فرض ده خو په مریض او مسافر باندې قضائي لازمه ده، او د چا چې عذر نه لري کېږي هغوی دې فدیه ورکړي.

خو د معترض په تفسیر یې حاصل داسې کېږي چې په مریض او مسافر باندې قضائي لازمه ده او څوک چې عذر نه لري هغوی اختیار لري چې فدیه ورکوي او که روژه نیسي، فدیه ورکول خو بیا دول تخفیف دی چې د مریض او مسافر سره ښه مناسب وه. که هغسې مراد وی نو داسې په کار وه چې په مریض او مسافر باندې هم د قضائي په ځای فدیه لازمه کړی شوې وی.

نو معلومه شوه چې د ﴿ يُطِيقُونَهُ ﴾ څخه بله معذوره ډله مراده ده چې د هغوی عذر د مریض او مسافر څخه لا ډېر قوي دی چې هغه بوډاګان او مزمن مریضان دي.

د: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي ﴾ الآیة د ﴿ مَّعْدُودَاتٍ ﴾ دپاره تفسیر دی، داسې یې نه دي ویلي چې دا د هغه ناسخ دی[1].

د همدې کبله ډېرو مفسرینو کرامو همدا تفسیر أصح او تر تولو قوي ګڼلی دی[2].

سوال جواب

۱۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾ څخه معلومېږي چې د معترض تفسیر صحیح دی ځکه چې دغه ډول کلمه په هغه ځای کښې استعمال مومي چې بله خوا یې هم جواز ولري. نو معلومه شوه چې دلته فدیه ورکول هم جواز لري او همدا د اختیار معنی ده؟

مونږ وایو چې: همېشه دغسې نه وي بلکې د "خیر" کلمه په هغه ځای کښې هم استعماله شوې ده چې مقابل یې بالکل قطعي حرام وي. لکه:

الف: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ ثَلَٰثَةٌۚ ٱنتَهُواْ خَيْرًا لَّكُمْ ﴾ [النساء: ۱۷۱] یعني: او تاسو مه وایئ چې معبودان درې دي، د دې څخه منعه شئ: د هغه شي متابعت وکړئ چې درته بهتر دی چې هغه توحید دی.

ب: ﴿ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُۖ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾ [العنكبوت: ۱۶] یعني: د الله ﷻ عبادت وکړئ او ترې ودار شئ: دا کار درته بهتر دی.

نو کله چې نورو قرائنو ته وکتل شي نو معلومېږي چې دلته یې هم مقابل طرف (روژه نه نیول) قطعي حرام دي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۵ـ که څوک وایي چې: همدغه معنی چې تاسو د ﴿ يُطِيقُونَهُ ﴾ څخه اخلئ: ځینو مفسرینو کرامو ترې په نورو دوه وو طریقو باندې اخستې ده مګر اصل اشتقاق یې د "طَوْق" څخه نه، بلکې د "طاقة"

(۱) روح المعاني ج۲ ص۵۷
(۲) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۹۱؛ التفسیر الکبیر ج۵ ص۷۸؛ تفسیر المنار ج۲ ص۱۵۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۷۶، ۷۷

...ول (۲)
...خه ګټلی دی چې د قوت او توان په معنی سره دی. هغه طریقې دا دي:

الف: دلته ورسره د "لا" کلمه مقدره ده، نو اصلاً داسې ده چې "لا یطیقونه" یعنې په هغو کسانو باندې فدیه لازمه ده چې د روژې قوت نه لري.

ب: د ﴿ یُطِیقُونَهُ ﴾ کلمه خو د افعال د باب څخه ده او د افعال باب همزه دلته د سلب دپاره ده، لکه "اَشْکَیْتُ فُلَانًا": د فلاني شکایت مې رفعه کړی وه. نو دلته به یې معنی داسې شي چې په هغو کسانو باندې چې خپل قوت یې د روژې څخه سلب کړی وي په هغوی باندې فدیه لازمه ده. یعنې د روژې توان نه لري، لکه بوډاګان او مزمن مریضان.

نو پوښتنه داده چې دغه دواړه طریقې مو د مطلبي معنی په مرادولو کښې ولې غوره نه کړې؟

مونږ وایو چې: تقدیر خلاف الأصل دی برخو یو مطلب د تقدیر څخه په غیر لاس ته راځي او باید چې سړی د تقدیر مرتکب نه شي نو ځکه مو د "لا" د تقدیر څخه ځان په څنګ کړ.

او په دې مقام کښې همزه د سلب دپاره هم صحت نه شي موندلی: ځکه همزه هلته د سلب دپاره راځي چې د خپل مفعول څخه اصل مصدر (د مجردو مصدر) سلب کړي، لکه چې په ذکر شوي مثال کښې متکلم د "فُلان" څخه چې مفعول دی اصل مصدر (شکایت) سلب کړی دی.

نو په دې طریقه باندې یې معنی داسې کېږي چې: په هغو کسانو باندې فدیه لازمه ده چې دوی د روژې څخه طاقت او توانایي لرې کړې وي، نو څرنګه چې طاقت د روژې صفت نه دی، د روژه نیوونکي صفت دی نو د روژې څخه یې نفي کول هم صحت نه لري.

لنډه دا چې په دغې طریقې سره ترې مطلوبه معنی د قواعدو په اعتبار سره لاسته نه شي راتلی، او که بې قاعدې یې ترې څوک اخلي هغه بېله خبره ده، مونږ خو ترې بې قاعدې وانخستله.

د بحث نتائج

۱۶ـ د ذکر شوي تول بحث نتائج لاندې مطالب په نظر راځي:

الف: ﴿ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ﴾ او ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيَ ﴾ الآیة دواړه د یو شي څخه عبارت دي چې په دوه ډوله تعبیراتو سره اداء کړی شوي دي.

ب: په ذکر شوو دواړو ایتونو کښې وروستنی د اولني تفسیر دی، ناسخ یې نه دی.

ج: د روژې په هکله دا اول خل قرآن کریم نازل شوی دی. نو هغه روژې چې په احادیثو ثابتې دي، لکه چې په ځینو روایاتو کښې شته[1]، هغه ټولې پرې د فرضیت په حیث منسوخې شوې دي.

قرآن کریم په روژه کښې نازل شوی دی

۱۷ـ ټول اسماني کتابونه (تورات، انجیل، زبور، قرآن) په روژه کښې نازل شوي دي، نو هغه کتاب چې په یو خل نازل شوی دی لکه تورات، د هغه په نزول کښې خو څه اشکال نشته. اما هغه

---

[1] تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۱۴

کتاب چې په مدار او په کراره-کراره نازل شوی دی لکه قرآن کریم، چې تقریبًا په درویشتو (۲۳) کلونو کښې يې نزول صورت مونډلی دی، د هغه د نزول معنی دا ده چې:

الف. د قرآن کریم د نزول اول شروع د رمضان د میاشتې په څلیرشتمه (۲۴) شوې ده[1].

ب: قرآن کریم په یو ځل باندې د رمضان په میاشت کښې د لوح محفوظ څخه د دنیا د اسمان "بيت العِزَّة" نومې مقام ته نازل شوی دی، چې د هغه ځای څخه يې بیا ځمکې ته نازلېدلو په درویشت (۲۳) کلونو کښې تحقق مونډلی دی[2].

ليلة القدر په روژه کښې ده

۱۸ـ څرنګه چې په دې ځای کښې الله ﷻ فرمايي چې قرآن کریم په روژه کښې نازل شوی دی او په بل ځای کښې فرمايي چې ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةِ ٱلۡقَدۡرِ ﴾ [القدر: ۱] یعني: بې شکه مونږ دا (قرآن کریم) د قدر په شپه کښې نازل کړی دی، نو د دغو دواړو ایتونو څخه ثابتېږي چې ليلة القدر د رمضان په میاشت کښې ده.

اما د رمضان د میاشتې په شپو کښې معلومه نه ده چې کومه شپه ده؟ خو زيات احاديث په هغو شپو کښې راغلي دي کومې چې، د شلو (۲۰) څخه هغې خوا ته دي، او په هغو کښې بیا په تاقو شپو کښې، او بیا خصوصًا په اوه ویشتمه (۲۷) شپه کښې د احادیثو اکثریت دی، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۱۹ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ خو چې هر شي ته اراده وکړي هغه فوراً کېږي، په دې مقام کښې الله ﷻ فرمايي چې ﴿ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ ﴾ یعني: الله ﷻ تاسو ته د اسانۍ اراده لري؛ نو په کار وه چې هیڅکله په چا باندې روژه نه وی سخته شوې، ځکه چې د الله ﷻ د ارادې څخه خو تخلف ممکن نه دی؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ اراده په دوه ډوله ده: یوه په تکوینیاتو کښې ده او بله په تشریعاتو کښې. په اول ډول اراده کښې ربښتیا چې تخلف ممکن نه دی خو هغه دلته مراده نه ده بلکې دلته دوهم ډول اراده مراده ده ځکه چې دا بحث د تشریعاتو او احکامو دی.

نو مطلب يې داسې کېږي چې: الله ﷻ په احکامو کښې په تاسو باندې دومره سختي نه راولي چې د هغې د توان څخه تاسو ونه شئ وتلی، لکه چې فرمايي: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَا ﴾ [البقرة: ۲۸۶] یعني: الله ﷻ هیڅ نفس مکلف نه ګرځوي مګر د هغه د وسې په اندازه.

او فرمايي چې: ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلدِّينِ مِنۡ حَرَجٖ ﴾ [الحج:۷۸] یعني: الله ﷻ په تاسو باندې په دین کښې حرج نه دی ګرځولی (داسې احکام يې درباندې نه دی نازل کړي چې د هغو عملي کول

(۱) البحر المحيط ج۲ ص۳۹
(۲) تفسير ابن كثير ج۱ ص۲۱۶؛ روح المعاني ج۲ ص۶۱؛ تفسير الطبري ج۲ ص۸۴؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۵۱

په ناسو باندې مشکل شي، لکه چې فرمايي: ﴿إِن يَسْـَٔلۡكُمُوهَا فَيُحۡفِكُمۡ تَبۡخَلُواْ وَيُخۡرِجۡ أَضۡغَٰنَكُمۡ﴾
[محمد: ۳۷] يعني: که الله ﷻ ستاسو څخه ټول مالونه وغواړي (چې خيرات يې کړئ) په کلکه يې
در څخه وغواړي نو بخل به وکړئ او د زړه خيرې به مو راوباسي (خو داسې نه کوي؛ ټول مالونه
در څخه نه غواړي).

څو وضاحتونه

۲۰ـ يو هوښيار ښوونکي ته د خپلو شاګردانو استعداد ښه معلوم وي چې دا سوال ورته مشکل دی او دا ورته اسان دی نو په خپلو شاګردانو باندې شفقت کوي، هغه سوالونه ورته په امتحان کښې نه وړاندې کوي چې حل کول يې په زده کوونکو باندې مشکل کيږي که څه هم حق لري چې هر ډول پوښتنه ترې وکړي.

الله ﷻ ته د خپلو پندګانو خوی، خاصيت، استعداد، قوت، کمزوري او ټول شيان ښه معلوم دي، اختيار لري چې په هر ډول احکامو باندې يې امتحان کړي، مګر د خپل لطف او مهربانۍ د امله ورباندې اساني راولي او درانه احکام ورباندې نه فرضوي. د همدې کبله يې مريض او مسافر ته د روژې نه نيول جائز کړي دي چې په بل وخت کښې به يې قضائي راوړي، او بوډاګانو او مزمنو مريضانو ته يې د فديې ورکولو پورې خبره اسانه کړې ده.

نو که څوک ووايي چې قضائي راوړل او يا فديه ورکول هم يو ډول حرج دی او سختي پکښې شته دی، نو دا به داسې مثال ولري چې يو زده کوونکی ووايي چې د استاذ شفقت به په موږ باندې په هغه وخت کښې تحقق ومومي چې په سپينه پارچه باندې پوره نمرې راکړي او په اصطلاح ټولو شاګردانو ته په يو نظر وګوري، نو د دې خبرې معنی دا ده چې اصلاً دې امتحان نه اخلي.

موږ دلته خبره څکه اوږده کړه چې د ځينو خلکو څخه اورو چې وايي، دين ډېر سخت دی، ترڅو دغسې خلک پوه شي چې د دوی خبره څومره غلطه ده!؟ او دوی څومره شيطان غولولي دي!؟

د دوه قُطبونو روژه

۲۱ـ د روژې فرضيت الله ﷻ په دوه کلمو باندې بيان کړ چې يوه د ﴿كُتِبَ﴾ کلمه، او بله د ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُ﴾ کلمه ده. په اولې کلمې سره په هر مسلمان باندې ـ په هر ځای کښې چې وي ـ د روژې نيول فرض دي، برابره خبره ده چې هلته د رمضان مياشت پېژېږي او ښکاره کيږي لکه د استواء د خط شاوخوا، او که نيمائي کال ښکاره وي او نيمائي کال پټه وي لکه په قطب شمال او قطب جنوب کښې.

اما په دوهمه کلمه باندې فرضيت صرف هغو خلکو ته دوهم ځل بيا ذکر شوی دی چې هغوی د مياشتې د راختلو او لوېدلو څخه استفاده کولی شي.

سُبۡحَانَ اللّٰه! الله ﷻ څومره لوی حکيم دی! که يوازې په اوله کلمه باندې يې بسنه کړې وی نو د

میاشتې د طلوع او غروب ګټه به د منځه تللې وی. او که صرف په دوهمه کلمه باندې یې اکتفاء کړې وی نو د قطبینو په اوسېدونکو باندې به روژه نه وی فرض شوې.

سوال جواب

۲۲_ که څوک وایې چې په دې بنیاد به د قطبینو اوسېدونکې په څه ډول روژه نیسي؟

مونږ وایو چې: که څه هم په دې باره کښې راته صریح حکم معلوم نه دی خو ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې هغوی باید روژه په ساعتونو باندې اندازه کړي.

یعنې خپل هغه نژدې اقلیم ته دې وګوري چې هلته میاشت طلوع او غروب کوي، د هغوی چې هرڅو ساعته یوه روژه دوام پیدا کوي په هماغه معیار باندې دې خپلې روژې برابرې کړي او ودې نیسي. او که د مکې معظمې (چې اسلامي مرکز دی) د روژې په ساعتونو باندې خپله روژه اندازه کړي. نو ډېره ښه ده[1].

﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾ ﴾

[۱۸۶] او کله چې زما په باره کښې زما بندګان درڅخه پوښتنه وکړي (چې زه ورته نژدې یم او که لرې) نو زه ورته نژدې یم، د بلونکي بلل قبلوم کله چې ما وبلي (زما څخه سوال وکړي).

نو دوی دې ما لره ښه اجابت (اطاعت) وکړي او په ماباندې دې خپلو ایمانونو ته ادامه ورکړي، شاید چې دوی په مستمره توګه په سمه لار باندې روان اوسي.

شان نزول او ارتباط

۱_ ځینو مفسرینو کرامو د ذکر شوي ایت شریف په شان نزول کښې پنځه مختلف روایات لیکلي دي[2]، خو د هغو ټولو د جملې څخه مونږ په دغه یوه روایت باندې اکتفاء کوو:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته چا وویلې چې: "أَقَرِيبٌ رَبُّنَا فَنُنَاجِيهِ أَمْ بَعِيدٌ فَنُنَادِيهِ" یعنې: ایا مونږ نه خپل رب نژدې دی چې مناجات ورسره وکړو (پټ یې وبلو) او که لرې دی چې اواز ورته وکړو (په لوړ اواز یې وبلو)، نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو[3].

۲_ د شان نزول په نظر کښې نیولو سره سرې پوهېږي چې ذکر شوی ایت شریف د وړاندې او وروسته ایتونو په منځکښې نه دی نازل شوی چې دواړه د روژې په باره کښې دي. خو امکان لري چې د لاندې نکتو د امله ورته د همدغو دواړو ایتونو منځ خوښ کړی شوی وي او د قرائت په لحاظ همدلته ایښودلی شوی وي:

---

(۱) تفسیر المنار ج۲ ص۱۶۳
(۲) زاد المسیر ج۱ ص۱۷۲
(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۹۲

الف: په وړاندیني آیت کښې مؤمنان د الله ﷻ تکبیر او شکر ته هڅول شوي دي، او په وروستني آیت کښې یې دوی ته د عفوې او د توبې قبلولو ذکر کړی دی؛ چې د دواړو څخه معلومېږي چې الله ﷻ ته سوال زارۍ وکړئ او خپل احتیاجات ورته وړاندې کړئ. نو په دې ایت کښې یې د یو طرفه د اجابت ضمني وعده ورکړه او د بل طرفه یې ورته د بلنې طریقه وښودله.

ب: په مخکښنیو ایتونو کښې د روژې دپاره الله ﷻ زښت ډېر ترغیبات ذکر کړه ترڅو مؤمنان د خپلو نفسونو سره مقاومت وکړی شي او دغه لوی عظیم الشان عبادت (روژه) ترسره کړي.

نو په دې ایت کښې یې د یو پلوه مؤمنانو ته یو بل ترغیب هم ورڅرګند کړ چې زه ستاسو سوالونه قبلوم او اړتیاوې مو پوره کوم چې روژه د سوالونو د قبلېدلو ډېره ښه ذریعه ده، او د بله پلوه یې وډار کړه چې پام کوئ چې د دغه عبادت په تعمیل کښې خیانت ونه کړئ خکه چې زه همېشه ستاسو سره په علم او قدرت سره نژدې یم، که بندګان مو ونه ګوري نو زه خو مو ګورم زما څخه حیا وکړئ او د روژې ښه حفاظت وکړئ.

د مطلب خلاصه

۱ـ کله چې زما بندګان زما په باره کښې درڅخه پوښتنه کوي چې زه ورته نژدې یم او که لرې؟ نو زه خو ورته د هغوی د شارګونو څخه ډېر نژدې یم، دوی چې څه وایي هغه اورم، څه چې کوي هغه وینم او حتی څه یې چې په زړونو کښې تېرېږي په هغو پوهېږم، دا هم راته معلومه ده چې دغه پوښتنه د تعنت او ساتېرۍ دپاره نه کوي، بلکې غواړي چې د سوال کولو ادب او طریقه زده کړي، چې په همغې زده کړې طریقې باندې زما څخه خپل احتیاجات او اړتیاوې وغواړي او خپل سوالونه راته وړاندې کړي.

۲ـ که څه هم زه دوی ته نژدې یم خو دوی هم په عبادتونو باندې خصوصاً د روژې په نیولو باندې ماته زښت ډېر رانژدې کېږي، یوازې د دوی نه بلکې د هر سوال کوونکي سوال او غوښتنه منم او په سوال پورته کړی شوي لاسونه یې خالي نه پرېږدم، خو هله چې همدا ما وبلي او همدا زما څخه یې وغواړي او هم مې په همدې صفت باندې وپېژني چې یوازې زه قبلوونکی یم.

نو کله چې د هر احتیاج پوره کول همدا زما خاصه ده نو دوی دې همدا زما ښه اجابت او اطاعت کوي او خپلې همدغې عقیدې ته دې ادامه ورکوي او شک او تردد دې پکښې نه کوي، شاید چې په سمه سیخه لار باندې به روان اوسي او د شیطاني وساوسو او شبهاتو څخه به خانونه بچ وساتي.

توضیحات

۱ـ د الله ﷻ څخه سوال کول او خپل احتیاجات ترې غوښتل د لاندو عقائدو څخه نمایندګي کوي:

الف: چې الله ﷻ هر څه کولی شي او هر څه یې د قدرت لاندې دي.

ب: چې الله ﷻ په هر څه باندې پوه دی، که څوک ترې په توره شپه کښې پټ په زړه کښې څه وغواړي هم وریاندې پوهېږي، نه شور ماشور ته حاجت شته او نه د دروازې تک تک ته.

ج. چې الله ﷻ ډېر مهربان دی، څومره مهربانۍ او رحمت چې په خپلو بندګانو باندې لري هغومره مهربانۍ مور په خپلو ماشومانو باندې نه لري.

د. چې د الله ﷻ څخه پرته نور څوک خو اول په احتیاجاتو باندې علم نه لري، بیا قدرت نه لري، بیا پکښې هغومره مهرباني او رحمت نشته. دا د غیر الله واقعیت دی. که څوک ورته په خپل ذهن کښې د دغو صفاتو څخه کوم یو ثابت کړي نو واقعیت ته به تغیر ورنه کړی شي. یعنې د چا په خوله باندې په غیر الله کښې نوموړي صفات نه شي پیدا کېدلی. په ګوره-کوره ویلو باندې خوله نه خوږېږي.

اوس سړی پوهېږي چې د الله ﷻ څخه سوال کول څومره لوی عبادت دی او څومره غټه عاجزي او تواضع ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ»[١] یعنې: سوال کول (بلل او غوښتل) همدا عبادت او بندګي ده.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي إِذَا رَفَعَ الرَّجُلُ إِلَيْهِ يَدَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا خَائِبَتَيْنِ»[٢] یعنې: یقینًا الله ﷻ د حیا او کرامت درلودونکی دی، حیاکوي چې کله ورته یو سړی خپل لاسونه (د سوال دپاره) اوچت کړي چې دواړه لاسونه یې خالي ناامیده وګرځوي (او هیڅ ورنه کړي).

دریم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ»[٣] یعنې: څوک چې د الله ﷻ څخه سوال نه کوي په هغه باندې په غضب کېږي.

د دې ایت أمثال او نظائر

۲ـ د ذکر شوي ایت شریف په مثل باندې په قرآن کریم کښې څه نور ایتونه هم شته. لکه:

الف: ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ [غافر: ۶۰] یعنې: او ستاسو رب ﷻ وایي چې زما څخه سوال او بلنه کوئ چې زه یې درته قبول کړم، بې شکه هغه کسان چې زما د عبادت څخه تکبر کوي ډېر ژر به دوزخ ته په داسې حال کښې داخل شي چې د ذلت خاوندان به وي.

ب: ﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ﴾ [النمل: ۶۲] یعنې: ایا هغه څوک دی (د الله ﷻ څخه په غیر) چې د ناچاره سړي اجابت کوي کله چې هغه ویلي او سوال ورته وکړي (هیڅوک نشته).

ج: ﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ [الأعراف:۵۵] یعنې: وبلئ خپل رب

(١) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۳
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۵، سنن ابي داود ج۱ ص۲۰۹
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

سوال ترې وکړي) د زاريو په حال کښې او د پښوالي په حال کښې، بې شکه هغه ﷻ تجاوز کوونکي نه خوښوي

د ﴿ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِن شَاءَ وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴾ [الأنعام ۴۱] يعني بلکې تاسو (د سختۍ يا د قيامت په ورځ) خاص الله ﷻ بلئ (سوال ورته کوئ) نو که خوښه يې وشي هغه شی درڅخه لرې کوي چې د هغه د کبله ورته سوال کوئ. او تاسو (په همدې حالت کښې) هغه ټول هېروئ چې د الله ﷻ سره يې شريکان ګرځوئ.

ايا هره يوه دعاء قبلېږي؟

۳ـ په دې مقام کښې يوه مهمه پوښتنه مطرح کېدلی شي، هغه دا چې: د ايت شريف څخه معلومېږي چې د دعاء او سوال قبلېدل حتمي دي او د الله ﷻ وعده ده چې کله ترې څوک څه وغواړي هغه به ضرور ورکوي، خو د دې سره سره مونږ ګورو چې زمونږ ډېر سوالونه نه قبلېږي.

حتی په يوه اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: د الله ﷻ څخه مې درې سوالونه وکړه چې دوه يې راکړه او يو يې راڅخه منعه کړ. سوالونه دا وه:

اول: د الله ﷻ څخه مې وغوښتل چې زما امت په قحطۍ (وچکالۍ) باندې هلاک نه کړي. نو دا يې راکړ.

دوهم: او ترې مې وغوښتل چې دښمن ورباندې مسلط نه کړي (چې بېخ او بنياد يې وباسي)، دا يې هم راکړ.

درېم: او ترې ومې غوښتل چې په دوی کښې څينو لره د څينو دپلوه شدت او خوف ونه رسېږي (چې په خپلو منځو کښې سره جنګ او جدل ونکړي) «فَمَنَعَنِيهَا»[1] يعني: نو دا سوال يې راڅخه منعه کړ، راته قبول يې نه کړ.

نو د دغې پوښتنې په جواب کښې مفسرينو کرامو مختلفې طريقې غوره کړې دي چې تفصيل يې دا دی:

الف: څينې مفسرين کرام ورسره د "إِنْ شِئْتُ" کلمه مقدره ګڼي او دليل يې د وړاندېنی دوهمې توضيح د "د" د فقرې ايت شريف بولي. نو معنی يې داسې کېږي چې: زه د سوال کوونکي سوال قبلوم خو چې زما خوښه شي[2]، دوی وايي چې په ايت شريف کښې د قبول وعده نشته.

مګر مونږ ته دا جواب په زړه پوری نه ښکاري. څکه چې:

اول: ذکره شوې پوښتنه په هغو ايتونو کښې مطرح ده چې هغه د مؤمنانو په حال کښې نازل شوي دي، يعني د قبول وعده خو د مؤمنانو سره شوې ده او اعتراض هم د همدوی په باره کښې مطرح دی، د کافرانو د سوال په باره کښې خو د سره بحث نشته. او د دوهمې توضيح د "د" دفقرې

[1] جامع الترمذي ج۲ ص۴۰
[2] تفسير الطبري ج۲ ص۹۴؛ تفسير القرطبي ج۲ ص

ایت خو د کافرانو په باره کښې دی، لکه چې ﴿ وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴾ ورباندې په وضاحت سره دلالت کوي.

دوهم: که د "إِنْ شِئْتَ" کلمه ورسره مقدره وي نو د سوال کولو په طریقه کښې به دا هم جائزه وي چې سوال کوونکی خپل سوال د الله ﷻ په مَشیت پورې تعلیق کړي مثلاً ووایي چې: ای الله! دغه کار راته وکړې "إِنْ شِئْتَ" که دې خوښه وي.

خو نبي کریم ﷺ دغــې سوال منعه کړې دی، لکه چې فرمایي: «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعْزِمْ الْمَسْأَلَةَ وَلَا يَقُولَنَّ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي فَإِنَّهُ لَا مُسْتَكْرِهَ لَهُ»[1] یعني: کله چې ستاسو یو نفر سوال کوي نو په جدیت او قوت سره دې سوال وکړي او داسې دې هیڅ کله نه وایي چې: ای الله! که خوښه دې وي نو رایې کړه؛ ځکه چې په الله ﷻ باندې خو په زور اجراء کوونکی نشته هر څه پخپله خوښه اجراء کوي.

دریم: د "إِنْ شِئْتَ" کلمه خو د وعدې سره منافي نه ده ځکه چې د نبي کریم ﷺ سره الله ﷻ وعده کړې وه او په خوب کښې یې ورښودلي وه چې المسجد الحرام ته به داخل شې (د پیغمبر ﷺ خوب وحي ده)، خو سره د دې یې په قرآن کریم کښې د مشیت په شکل ذکر کړه، لکه چې فرمایي: ﴿ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِن شَاءَ اللَّهُ ءَامِنِينَ ﴾ [الفتح: ۲۷] یعني: ضرور به المسجد الحرام ته د امن په حالت کښې ورداخل شئ که د الله ﷻ خوښه وي.

نو معلومه شوه چې ذکره شوې پوښتنه په خپای پاتې ده او د "إِنْ شِئْتَ" په تقدیر سره نه جوابېږي چې په وعدې باندې دلالت ونه کړي.

ب: ځینې وایي چې د ایت شریف مضمون دا دی چې د سوال قبلول د الله ﷻ شان دی او د همده ﷻ د صفاتو څخه دي. لکه غفوریت یې چې مثلاً د صفاتو څخه دی. نو حاصل یې داسې کېږي چې د سوال قبلول د الله ﷻ څخه په غیر د بل چا د واکه پوره نه دي او داسې یې مطلب نه دی چې څه څوک غواړي هغه به ضرور ورکوي نو که ځینې سوالونه قبول نه کړي د ایت شریف د مضمون سره څه منافات نه لري لکه چې د ځینو خلکو تعذیب یې د غفوریت سره منافي نه دی[2].

لوستونکي پوهېږي چې دا جواب هم مزه ناک نه دی ځکه چې ایت شریف د وعدې په مقام کښې لیدل کېږي، نه دا چې محض د الله ﷻ صفات بیانوي. برسېره په دې د اولنی توضیح د "الف" د فقرې ایت شریف خو بالکل په وعده باندې صراحت کوي چې: ﴿ ٱدْعُونِيٓ أَسْتَجِبْ لَكُمْ ﴾ ماته سوال وکړئ چې درنه منظور یې کړم.

ج: ځینې مفسرین کرام وایي چې په ایت شریف کښې خو ﴿ إِذَا دَعَانِ ﴾ نازل شوی چې د اوقاتو په عموم باندې دلالت نه کوي، "كُلَّمَا دَعَانِي" خو نه دی نازل چې د اوقاتو په عموم باندې دلالت

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۳۸. صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۲. سنن ابي داود ج۱ ص۲۰۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۰۹

کوي. نو که ځینې سوالونه قبول نه کړي څه منافات ورسره نه لري[۱].
مګر دا معنی هم خلاف الظاهر ده. ظاهراً داسې معلومېږي چې په ﴿إِذَا دَعَانِ﴾ سره د اجابت تقید راغلی دی، نه دغوښتلي شوي شي ورکړه. نو معنی یې داسې کېږي چې: زه د سوال کوونکي سوال د سوال کولو په وخت کښې قبلوم او منظوروم، پاتې شوه دا خبره چې د غوښتل شوي شي تحقق په کوم وخت کښې راځي نو هغه بېله خبره ده، امکان لري چې د منظورولو د وخت څخه وروسته شي او یا ورسره سم شي.
د: ځینې نور مفسرین کرام وايي چې وعده د الله ﷻ حقه ده خو چې موانع موجود نه شي، که د اجابت مخه موانع ونیسي او اجابت رانه شي دا د خلف معنی نه ده[۲].
په محسوساتو کښې یې مثال داسې دی چې سنا مسهله ده خو چې موانع ونه لري؛ که یو سړی په سنا سره سخت اسهال شي او بیا قابضه دوائي استعمال کړي او د اسهال مخه یې ونیسي، څوک نه شي ویلی چې سنا مسهله نه ده.

د سوال د اجابت موانع

۴_ لاندې شیان د اجابت موانع ښودلي شوي دي:
الف: د خوراک، څښاک، لباس او غذا حراموالی د اجابت موانع دي څکه چې د أبو هریره ﷺ په روایت نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: «الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ»[۳] یعني: یو سړی دی چې اوږد سفر ته ادامه ورکوي، ببر سر، خړ پړ چې دواړه لاسونه یې اسمان ته پورته کړي وي چې: ای زما ربه!، ای زما ربه!. حال دا چې خوراک یې حرام وي، څښاک یې حرام وي، لباس یې حرام وي او په حرامو باندې غټ شوی وي نو څنګه به دغه ډول سړي ته د سوال اجابت وکړی شي.
ب: د اجابت د موانعو څخه دا هم ګڼل کېږي چې څوک څه سوالونه وکړي خو د مطلب په لاسته راوړلو کښې عجله وکړي، غواړي چې په عجله باندې یې غوښتنه حاصله شي. د دې دعاء کوونکي مثال د هغه بزګر دی چې کښت وکړي خو د پخېدلو وخت ته یې انتظار ونه باسي او د خپل کښت څخه لاس په سر شي او ووایي چې پرون مې کرلي وه نو نن ترې ولې حاصل لاس ته رانغی؟.
نبي کریم ﷺ فرمایي: «يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولُ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي»[۴] یعنې: ستاسو د هر یوه دعاء قبلېږي خو چې عجله ونه کړي چې ووایي سوال مې وکړ خو قبول نه کړی شو.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۶۴
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۵۶؛ تفسیر تیسیر الرحمن ج۱ ص۷۲؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۷۳
(۳) صحیح مسلم ج۱ ص۳۲۶
(۴) سنن ابي داوُد ج۱ ص۲۰۹؛ سنن ابن ماجه ص۲۷۴

نبي کريم ﷺ د سوال کوونکي عجله په يو بل حديث کښې بنه واضحه کړې ده، چې فرمايلي يې دي: «يَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ أَرَ يَسْتَجِيبُ لِي فَيَسْتَحْسِرُ عِنْدَ ذَلِكَ وَيَدَعُ الدُّعَاءَ»[۱] يعني: وايي سوال مې وکړ او سوال مې وکړ نو ومې نه ليده چې سوال راته قبول شي نو ستومانه شي او د سوال څخه لاس واخلي.

ج: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «أَيُّهَا النَّاسُ فَاسْأَلُوهُ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ فَإِنَّ اللهَ لَا يَسْتَجِيبُ لِعَبْدٍ دَعَاهُ عَنْ ظَهْرِ قَلْبٍ غَافِلٍ»[۲] يعني: اى خلکو! تاسو د الله ﷻ څخه په داسې حال سوال کوئ چې تاسو په اجابت سره يقين کوونکي ياست او دا خکه چې الله ﷻ د داسې بنده سوال نه قبلوي کوم يې چې د غافل زړه د شا څخه بللي (او سوال ورته کوي چې ورته متوجه نه وي چې څه غواړي محض د سوال گردان کوي).

د: چې سړى د گناه او د صلة الرحم د قطعې سوال وکړي، نبي کريم ﷺ فرمايي: «لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ»[۳] يعني: په دوامداره توگه د بنده د سوال اجابت کېږي ترڅو چې د گناه او يا د صلة الرحم د پرېکولو سوال ونه کړي.

ه: د حده تجاوز هم د موانعو څخه شمېرل کېږي. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴾ [الأعراف: ۵۵] يعني: بې شکه الله ﷻ تجاوز کوونکي نه خوښوي.

د اعتداء (تجاوز) ډولونه

۵ـ اول: هرڅوک چې په کبيره گناه باندې مُصر وي او په هغې باندې همېشه والى کوي هغه تجاوز کوونکى دى[۴].

دوهم: داسې سوال کول چې د سوال کوونکي د شان سره مناسب نه وي هم تجاوز گڼل کېږي، بالفرض چې څوک د خپل خان دپاره شفاعت کبرى وغواړي چې د نبي کريم ﷺ د خواصو څخه دى.

درېم: يوه ورځې د عبد الله بن مغفل ؓ زوى سوال وکړ چې: اى الله! زه در څخه هغه سپينه ماڼۍ غواړم چې کله زه جنت ته ورداخل شم زما په ښي طرف کښې وي، پلار يې واورېده، ورته يې وويل چې: اى زوى گوتيه! د الله ﷻ څخه جنت غواړه او د دوزخ څخه وربانديې پناه نيسه (نور ورانديې مه څه) خکه چې د نبي کريم ﷺ څخه مې اورېدلي دي چې ويلي دي: «سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ»[۵] يعني: ژر دى چې داسې خلک به هم پيدا شي چې په دعاء کښې به د حده تجاوز کوي. يعنې ستا سوال د حده تجاوز دى.

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۵۲
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۹۲
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۵۳
(۴) تفسير القرطبي ج۲ ص۳۰۹
(۵) سنن ابن ماجه ص۳۷۵

تبصره

۶_ که څه هم د مفسرینو کرامو دغه جواب، چې د دعاء قبول د موانعو د کبله وروسته کېږي، د نورد جوابونو په نسبت ښه دی، خو مونږ ته داسې ښکاري چې دا هم کُلي نه دی او په هر ځای کښې د قبول مخه نه نیسي، البته چې د ښه اجابت دپاره بهترینه وسیله ده، خو ورته شرط نه ده. مثلًا: د شیطان څخه خو بل غټ تجاوز کوونکی نشته مګر کله یې چې د الله ﷻ څخه مهلت وغوښت د ده سوال یې قبول کړ او مهلت یې ورته ورکړ لکه چې فرمایي: ﴿ قَالَ أَنظِرْنِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝ قَالَ إِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴾ [الأعراف: ۱۴_۱۵] یعني: ابلیس وویلې چې د بعثت د ورځې پورې مهلت راکړه. الله ﷻ ورته وویلې چې: بې شکه ته د مهلت ورکړی شوو څخه یې. یعني د اولنی شپېلی پورې درته مهلت دی.

برسېره په دې لکه څنګه چې الله ﷻ د ګناه او کفر په سبب روزي ورکول نه بندوي، همدارنګه ورباندې د ارتیاوو پوره کول هم نه بندوي لکه چې فرمایي: ﴿ وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِن تَعُدُّوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ۗ إِنَّ ٱلْإِنسَـٰنَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴾ [إبراهيم: ۳۴] یعني: او الله ﷻ تاسو ته هغه ټول شیان درکړي دي چې د حال او یا د قال په ژبه یې ترې غواړئ او که د الله ﷻ د نعمتونو شمار وکړئ نو آخر ته به یې ونه شئ رسولی. بې شکه چې انسان ظلم کوونکی او ناشکره دی.

نو معلومه شوه چې د سوال د قبلېدلو مخه د همېشه دپاره عصیان نه شي نیولی بلکې د کافر سوال هم قبلېږي لکه چې ځینو مفسرینو همداسې لیکلي دي[1].

که د اجابت دپاره د ګناه څخه معصومیت شرط شي نو د قنوط (ناامیدی) باعث به وګرځي او الله ﷻ فرمایي: ﴿ قُلْ يَـٰعِبَادِىَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا۟ مِن رَّحْمَةِ ٱللَّهِ ﴾ [الزمر: ۵۳] یعني: (زما د طرفه) ورته ووایه چې ای زما هغو بندګانو چې په ځانو باندې یې تېری کړی دی! د الله ﷻ د رحمت څخه مه ناامیده کېږئ.

د سوال قبول د ډېر شکلونه لري

۷_ مونږ د ذکرې شوې مهمې پوښتنې جواب کوو خو باید چې لاندې څو مقدمې په نظر کښې ونیول شي:

الف: په دې کښې شک نشته چې د الله ﷻ هره یوه وینا حقه ده او وعدې یې ټولې د واقع سره برابرې دي او هیڅ خلف پکښې نشته ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ ﴾ [التوبة: ۱۱۱] یعني: او هغه څوک دی چې د الله ﷻ څخه په خپله وعده باندې کلک وي؟، هیڅوک نشته.

ب: بنده خپل خیر او شر نه شي سنجولی. داسې ډېر کېږي چې د الله ﷻ څخه خیر غواړي خو په

(۱) التفسیرات الأحمدیة ص ۶۷

نظر کښې يې يو خاص شی نيولی وي مګر همغه شی ورته په حقيقت کښې شر وي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾ [البقرة: ۲۱۶] يعني: او دا هم اميد ولرئ چې تاسو به يو شی بد ګڼئ خو همغه به درته خير وي او دا هم اميد ولرئ چې تاسو به يو شی ښه وګڼئ خو همغه به درته شر وي او الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

ج: د انسان په خټه کښې عجله (چالاکي) اغګل شوې ده، هر څه په جلتۍ سره غواړي. الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ عَجُولًا ﴾ [الإسراء: ۱۱] يعني: او انسان د جلتۍ خاوند دی. نو زياته توجه او پاملرنه يې دنيا ته وي. د همدې کبله د دنيا په پراخۍ باندې زياتره انسانان غولېږي او آخرت ورباندې هېروي.

د: انسان هېرډله دی څه چې وغواړي هغه ورته د همېشه دپاره ياد نه پاتې کېږي چې ما لا د دې شي سوال کړی وه. الله ﷻ فرمايي: ﴿ أَحْصَىٰهُ ٱللَّهُ وَنَسُوهُ ﴾ [المجادلة: ۶] يعني: الله ﷻ د بنيادمانو هر يو عمل د شمارلو لاندې راوستلی دی او دوی هېر کړی دی.

نتيجه

۸ـ د پورتنيو څلورو مقدماتو نتيجه دا ژاووځي چې الله ﷻ د خپلو بندګانو سوالونه قبلوي خو دوی ورباندې پوره نه پوهېږي، ځکه چې د قبول شکلونه يې ډېر دي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: کله عين شی په عين وخت کښې ورکړي چې بنده يې غواړي چې هيڅ فکر او ذکر نه پکښې حاجت نه وي.

ب: کله عين شی ورکړي خو په بل وخت کښې. امکان لري چې انسان ته خپل سوال په ياد نه وي.

ج: کله ورته د غوښتل شوي شي په عوض ډېر لوی شی ورکړي. کېدلی شي چې خپل سوال ورپه زړه نه شي چې دا د فلاني سوال اجابت دی.

د: کله-کله لا ورته بالکل آخرت ته وساتل شي خو سوال کوونکی ورباندې خبر نه وي خو چې د قيامت په ورځ ورته ورکړی شي نو الله ﷻ پوهېږي چې دی به ورته څومره خوشاله شي؟

هـ: کله-کله که غوښتل شوی شی ورنه کړي خو په عوض کښې يې د ډېر لوی آفت څخه بچ کوي، چې څو چنده د غوښتل شوي شي څخه ورته بهتر وي. دا ځکه چې:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايي: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْعُو بِدُعَاءٍ إِلَّا آتَاهُ اللهُ مَا سَأَلَ أَوْ كَفَّ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهُ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ»[1] يعني: هيڅوک يوه دعاء نه کوي مګر الله ﷻ همغه شی ورکوي چې غواړي يې او يا به ورڅخه د همغه سوال په مثل بدي لرې کړي، ترڅو يې چې په ګناه او يا د صله رحمۍ په قطعه کولو باندې سوال نه وي کړی.

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

دوهم: په يو بل روايت كښې ورسره دا هم شته چې: «وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَ لَهُ فِي الآخِرَةِ وَإِمَّا أَنْ يُكَفِّرَ عَنْهُ مِنْ ذُنُوبِهِ بِقَدْرِ مَا دَعَا»[۱] يعني: او يا به يې ورته په آخرت كښې ذخيره كړي او يا به ترې د سوال په اندازه ګناهونه عفوه كړي.

و: كله-كله ورته همغه غوښتل شوى شى په بل شكل كښې وركړي چې سوال كوونكى وريانديې د شر ګومان كوي حال دا چې هغه ورته ډېر بهتر او خير وي لكه يو ماشوم چې اپريشن (جراحي عمليات) شر ګڼي خو هغه ورته خير وي.

نو په كار دي چې هر مسلمان د الله ﷻ څخه سوال د عبادت په نيت بانديې وكړي او په دې بانديې باید یقين ولري چې سوال كول مې په ګټه دي، د سوال په قبول كښې بايد چې هيڅ تشويش ونه كړي او صرف الله ﷻ ته يې وسپاري چې هغه ﷻ ډېر ښه پوهېږي.

د مثال په توګه كه مجاهدين د كافرو په پوسته بانديې حمله كوي نو د هغې فتحه دې د الله ﷻ څخه صرف د عبادت په توګه وغواړي او خپل همت دې نه كمزوری كوي نور نو چې هر څه پېښ شوه په همغه كښې خير دى هيڅ تشويش دې نه كوي. لكه چې مشهوره مقوله ده: "اَلْخَيْرُ فِيْمَا وَقَعَ" يعني په همغه شي كښې خير دى چې واقع شو.

لنډه دا چې لكه څنګه چې په درملو بانديې مريضان د الله ﷻ په اراده جوړېږي همدارنګه په سوال كولو او زاريو سره هم د الله ﷻ په اراده روغېږي. د ټولو شيانو موجودول او معدومول صرف د همده ﷻ كار دى او بس.

كه د سوال په قبول بانديې سړى پوه نه شي بايد د الله ﷻ څخه خپل خان مرور نه كړي.

استجابة څه معنى؟

۹ـ كه څه هم په "اسْتِجَابَةٌ" كښې د "إِجَابَةٌ" په نسبت حروف ډېر دي او د حروفو زيادت د معنى په زيادت بانديې دلالت كوي، مګر مفسرين كرام وايي چې دواړه په يوه معنى سره دي چې الله ﷻ ته يې نسبت وشي د قبول معنى وركوي او چې بنده ته يې نسبت وشي د اطاعت معنى ترې اخستله كېږي[۲].

موږ د "إِجَابَةٌ" څخه قبول اخلو او د "اسْتِجَابَةٌ" څخه ښه قبول مراده وو ترڅو د حروفو د زيادت مراعات د منځه لاړ نه شي.

دعاء په دوه ډوله

۱۰ـ دعاء په دوه ډوله ده؛ يو هغه ده چې مستقيماً د الله ﷻ څخه څه وغواړي او بل هغه ده چې مستقيماً ترې څه ونه غواړي مګر د الله ﷻ حمد او ثناء وايي او يا په نورو اذكارو او عباداتو بانديې

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۱
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۱۵۵

مشغول وي چې دغه ټول ضمني سوالونه دي او خپل احتياجات وړاندي کول دي. د ﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ﴾ کلمه دواړو ډولونو ته شامله ده، ځکه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ»[۱] يعني: او بهتره دعاء الحمد لله ده.

اميد شته چې الله ﷻ د قرآن کريم تلاوت کوونکي ته هغه ټول سوالونه قبول کړي چې دی يې په ژبه د وړاندې کولو څخه په تلاوت باندې مصروف شوی دی.

مقبولې دعاګانې

۱۱_ په دې مقام کښې لازمه ګڼو چې محترمو لوستونکو ته هغه ځايونه او يا هغه دعاګانې وړيه ګوته کړو چې د هغو په قبول کښې احاديث وارد شوي دي چې ځينو مفسرينو کرامو هغه ځايونه په لاندې ډول سره بيان کړي دي[۲]:

الف: د شپې په دريمه برخه کښې[۳].

ب: د آذان او اقامت په منځکښې.

ج: د اذان په وخت کښې.

د: د فرض لمونځونو څخه وروسته.

ه: د جمعې په ورځ چې امام په ممبر باندې پورته شي د لمانځه د ختم پورې.

و: د جمعې د ورځې د مازديګر وروستنی ساعت.

ز: کله چې په زړه کښې خشوع او عاجزي موجوده شي، او رقت او تواضع وربانديې غلبه وکړي.

ح: چې سړی قبلې ته مخ کړي البته د سوال کولو په وخت کښې.

ط: چې سوال کوونکی په اوداسه باندې وي.

ي: چې لاسونه پورته کړي.

يا: چې اول په الله ﷻ باندې حمد او ثناء ووايي او بيا په نبي کريم ﷺ باندې درودونه واستوي.

يب: چې د حاجت د وړاندې کولو څخه د مخه استغفار وغوارې او توبه وباسي.

يج: چې په سوال کښې الحاح (زيات کوښښ) وکړي او زياتې زارۍ وکړي.

يد: چې د الله ﷻ په نومونو باندې توسل وکړي. لکه يا غفار، يا وهاب او داسې نور.

يه: چې د سوال څخه وړاندې څه خيرات وکړي.

دوی ليکلي دي چې په دې ټولو کښې احاديث شته خو احاديث يې نه دي ذکر کړي.

۱۲_ په ياد ولرئ چې د سوال د اجابت ځايونه کوم چې په احاديثو کښې ثابت دي زښت ډېر دي، خو کوم چې ما ته معلوم دي په لاندې ډول باندې يې محترمو لوستونکو ته وړيه ګوته کوو:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۶

(۲) تفسير القاسمي ج۳ ص۹۷

(۳) شرعي شپه د ماښام څخه پيل کېږي او په صبح صادق ختمېږي

الف: د هغه چا د سوال په قبول كېدو شک نشته چې په هغه باندې ظلم شوی وي.
ب: د مسافر سوال هم همداسې دی.
ج: د والد يا والدې (پلار او مور) بد ازاري (ښېرا) چې خپل اولاد ته يې کوي. څکه چې د ابو هريره ﷺ څخه روايت دی چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لَا شَكَّ فِيهِنَّ دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ وَدَعْوَةُ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ»[۱] يعني: درې دعاګانې مستجابې دي شک پکښې نشته، د مظلوم دعاء، د مسافر دعاء او د پلار دعاء په خپل زوی باندې چې د ده په ضرر باندې وي؛ چې په ښېرا وايي.

همدارنګه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «اتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللهِ حِجَابٌ»[۲] يعني: د مظلوم د ښېراوو څخه ودار شه څکه چې د ده د ښېرا او د الله ﷻ په منځکښې پرده نشته. (سوال يې په چالاکۍ سره قبلېږي).

د: د اذان او اقامت په منځکښې سوال نه ردېږي. نبي کريم ﷺ د انس ﷺ په روايت فرمايلي دي چې: «الدُّعَاءُ لَا يُرَدُّ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ»[۳] يعني: د اذان او اقامت په منځکښې سوال نه ردېږي.

په يو بل حديث کښې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الدُّعَاءُ لَا يُرَدُّ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ» يعني: دعاء، د اذان او اقامت په منځکښې نه ردېږي، صحابه وو کرامو ﷺ وويلي چې: «فَمَاذَا نَقُولُ يَا رَسُولَ اللهِ» ای د الله رسوله! څنګه دعاء وکړو؟ نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «سَلُوا اللهَ الْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»[۴] د الله ﷻ څخه په دنيا او آخرت کښې عافيت وغواړئ.

ه: هغه سوال ډېر په چالاکۍ سره قبلېږي چې سړی يې د بل دپاره د هغه په غياب کښې وکړي. نبي کريم ﷺ د عبد الله بن عمرو ﷺ په روايت فرمايلي دي چې: «مَا دَعْوَةٌ أَسْرَعَ إِجَابَةً مِنْ دَعْوَةِ غَائِبٍ لِغَائِبٍ»[۵] يعني: په قبول کښې بله دومره چالاکه دعاء نشته لکه هغه دعاء چې يو غائب يې د بل غائب دپاره وکړي.

و: د نفلي لمانځه څخه وروسته چې څوک بښنه وغواړي، بښنه به ورته وکړی شي.

ابو بکر الصديق ﷺ د نبي کريم ﷺ څخه اورېدلي چې: «مَا مِنْ رَجُلٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا ثُمَّ يَقُومُ فَيَتَطَهَّرُ ثُمَّ يُصَلِّي ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللهَ إِلَّا غَفَرَ اللهُ لَهُ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللهَ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ»[۶] يعني: هر څوک چې ګناه وکړي بيا پورته شي اودس وکړي او لمونځ وکړي بيا د خپلې ګناه بښنه وغواړي مګر الله ﷻ به ورته بښنه وکړي، او بيا يې دغه ايت ولوست.

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲؛ سنن ابن ماجه ص۲ ص۲۷۵
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۵۱
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۰
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹
(۶) جامع الترمذي ج۱ ص۹۲

ځوک چې د الله ﷻ څخه څه حاجت غواړي او یا په یو بل روایت کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: ځوک چې د الله ﷻ څخه څه حاجت غواړي او یا يې یوه بنده ته اړتیا پېښه شي نو اودس دې وکړي ښه ښائسته اودس، بیا دې دوه رکعته لمونځ وکړي او د الله ﷻ [illegible] ووايي او په نبي کریم ﷺ باندې دې درود واستوي بیا دې دغه [illegible] الحلیمُ الكَرِيمُ سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ العَرْشِ العَظِيمِ الحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ العَالَمِينَ أَسْأَلُكَ [illegible] عَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ لَا تَدَعْ لِي ذَنْبًا إِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا [illegible] وَلَا حَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًا إِلَّا قَضَيْتَهَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»[1].

[illegible] که څه هم په دې حدیث کښې د دعاء په قبول باندې صراحت نه دی شوي خو چې نبي کریم ﷺ يې طریقه ښودلې ده امید شته چې قبوله شي.

ز: په هره شپه کښې یو ساعت شته چې په هغه کښې سوال قبلېږي.

جابر رضي الله عنه د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي دي چې: «إِنَّ فِي اللَّيْلِ لَسَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللهَ خَيْرًا مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ وَذَلِكَ كُلَّ لَيْلَةٍ»[2] یعني: بې شکه په شپه کښې یو سات دی چې هیڅ مسلمان سړی ورسره نه موافق کېږي چې د الله ﷻ څخه څپله دنیاوي یا أخروي خیر غواړي مګر هغه ورته ورکوي؛ او دا په هره شپه کښې دی.

ح: د شپې په دریمه برخه کښې الله ﷻ سوالونه قبلوي.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: الله ﷻ د هرې شپې په دریمه برخه کښې وايي چې: «مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ وَمَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ»[3] یعني: ځوک ماته دعاء کوي چې ورته قبوله يې کړم، ځوک راڅخه سوال کوي چې ورته ورېې کړم او ځوک راڅخه ښښنه غواړي چې ګناهونه ورته وبښم.

ط: چې په هغه طریقه باندې سړی سوال وکړي چې هغه طریقه نبي کریم ﷺ أم سُلیم رضي الله عنها ته ښودلې ده، یوه ورځې اُم سلیم نبي کریم ﷺ ته وویلې چې: څو داسې کلمات رازده کړه چې په لمانځه کښې يې لولم. نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «كَبِّرِي اللهَ عَشْرًا وَسَبِّحِي اللهَ عَشْرًا وَاحْمَدِيهِ عَشْرًا ثُمَّ سَلِي مَا شِئْتِ يَقُولُ نَعَمْ نَعَمْ»[4] یعني: لس کرته د الله ﷻ تکبیر ووایه، لس کرته يې تسبیح ووایه او لس کرته يې حمد ووایه، نو سوال وکړه چې څه دې خوښه وي نو الله ﷻ به درته ووايي چې: هو!، هو!. یعني سوال مې ستا قبول کړ.

ي. هغه دعاء چې په نبي کریم ﷺ باندې د درود ویلو څخه وروسته وکړه شي هغه هم مقبوله ده. عبد الله رضي الله عنه وايي چې ما لمونځ کاوه او نبي کریم ﷺ هلته وه، نو کله مې چې لمونځ وکړ نو په الله ﷻ

---

(١) جامع الترمذي ج١ ص١٠٩
(٢) صحیح مسلم ج١ ص٢٥٨
(٣) صحیح مسلم ج١ ص٢٥٨، جامع الترمذي ج٢ ص١٨٧، سنن ابن ماجه ج١ ص٩٧
(٤) جامع الترمذي ج١ ص١٠٩

باندې مې حمد او ثنا وویله او په نبي کریم ﷺ باندې مې درود واستاوه، بیا مې خپل خان ته په دعاء کولو پیل وکړ نو نبي کریم ﷺ راته وویلې چې: «سَلْ تُعْطَهْ سَلْ تُعْطَهْ»[۱] یعنې: غواړه چې درکول کېږي، غواړه چې درکول کېږي.

همدارنګه یوه بل صحابي ﷺ ته چې د لمانځه څخه یې وروسته حمد او درود ویلی وه، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَيُّهَا الْمُصَلِّي ادْعُ تُجَبْ»[۲] یعنې: ای لمونځ کوونکیه! دعاء وکړه چې درنه قبلېږي.

یا: د جمعې په ورځ کښې یو ساعت دی چې سوال پکښې قبلېږي، مګر په تعین کښې یې مختلف احادیث وارد شوي دي چې په ځینو کښې د زوال څخه وروسته دي، په ځینو کښې د ماذديګر د لمانځه څخه وروسته، او په ځینو کښې د جمعې د لمانځه د شروع څخه تر فراغته پورې دی. والله ﷻ أعلم.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي: «وَفِيهِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يُصَلِّي فَيَسْأَلُ اللهَ فِيهَا شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ»[۳] یعنې: د جمعې په ورځ کښې یو ساعت دی چې هیڅ مسلمان بنده به ورسره موافق نه شي چې لمونځ پکښې وکړي او بیا پکښې د الله ﷻ څخه څه شی وغواړي مګر هغه به ورته ورکړي.

یب: الله ﷻ د عادل مشر سوال نه ردوي.

یج: د روژه دار سوال چې د روژه ماتي په وخت کښې یې وکړي نه ردېږي.

نبي کریم ﷺ فرمایي: «ثَلَاثَةٌ لَا يُرَدُّ دَعْوَتُهُمْ الْإِمَامُ الْعَادِلُ وَالصَّائِمُ حِينَ يُفْطِرُ وَدَعْوَةُ الْمَظْلُومِ»[۴] یعنې: د درې کسانو سوال نه ردېږي، یو عادل پاچا، بل روژه دار د روژه ماتي په وخت کښې او بل د مظلوم سوال.

ید: د هغه چا سوال بنه قبلېږي چې د خوشالۍ په حالت کښې یې هم الله ﷻ نه وي هېر کړی.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَجِيبَ اللهُ لَهُ عِنْدَ الشَّدَائِدِ وَالْكَرْبِ فَلْيُكْثِرْ الدُّعَاءَ فِي الرَّخَاءِ»[۵] یعنې: څوک چې دې خبرې ته خوشالېږي چې د سختیو او غمونو په وخت کښې یې الله ﷻ سوالونه قبول کړي نو په پراخۍ او او خوشالۍ کښې دې الله ﷻ ته ډېر سوالونه کوي.

یه: نبي کریم ﷺ فرمایي: څوک چې د شپې د خوب څخه راپورته شي او دغه کلمات ولولي: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَسُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ» او بیا ووایي چې: ای زما ربه! ماته مغفرت وکړې، او یا

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۳۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۶
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۹۴۷؛ جامع الترمذي ج۱ ص۱۱۱
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۷۹ او ص۲۰۰
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

دعاء وکړي نو دعاء به يې قبوله شي او که اودس وکړي او بيا لمونځ وکړي نو لمونځ به يې هم قبول کړی شي.[۱]

يو: هغه دعاء قبليږي چې سوال کوونکی يې په «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» سره وغواړي.

نبي کريم ﷺ د يو سړي څخه واورېده چې ويل يې: «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» نو ورته يې وفرمايل چې: «قَدِ اسْتُجِيبَ لَكَ فَسَلْ»[۲] يعني: سوالونه دې قبول شوه، غواړه څه چې غواړې.

يز: د هغې دعاء په ويلو سره دعاء قبليږي چې هغه يونس ﷺ د ماهي په ګېډه کښې لوستې وه. هغه دا دعاء ده: «لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ».

نبي کريم ﷺ فرمايي چې: په دغې دعاء باندې هيڅ مسلمان سړی هيڅکله سوال نه کوي مګر «اسْتَجَابَ اللهُ لَهُ»[۳] يعني: الله ﷻ به يې سوال قبول کړي.

يح: هغه سوال الله ﷻ قبلوي چې هغه په اسم أعظم سره وکړی شي[۴].

اسم اعظم

هېر مو نه شي چې د الله ﷻ په نومونو کښې يو نوم دی چې په اسم اعظم سره يادېږي. دغه نوم د الله ﷻ په نومونو کښې داسې ورک دی لکه په شپو کښې چې ليلة القدر ورکه ده، چې په څينو رواياتو کښې «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» ښودلی شوی او په څينو کښې «يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ» ښودل شوی دی او په څينو نورو کښې نور نومونه ښودلي شوي دي[۵]، والله ﷻ أعلم.

يط: د هغه چا سوال الله ﷻ قبلوي چې په اوداسه څملي او د اوده کېدلو پورې الله ﷻ يادوي.

نبي کريم ﷺ فرمايي: «مَنْ أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ طَاهِرًا يَذْكُرُ اللهَ حَتَّى يُدْرِكَهُ النُّعَاسُ لَمْ يَنْقَلِبْ سَاعَةً مِنَ اللَّيْلِ يَسْأَلُ اللهَ شَيْئًا مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ اللهُ إِيَّاهُ»[۶] يعني: څوک چې د څملاستلو ځای ته ورشي په داسې حال کښې چې پاک وي او الله ﷻ تر هغه يادوي چې خوب ورباندې غالب شي، د شپې په هيڅ يوه ساعت کښې نه راويښېږي چې د الله ﷻ څخه څه شی وغواړي مګر هغه به ورته الله ﷻ ورکړي.

ک: په هغو مجالسو کښې هم دعاء قبليږي چې هلته د الله ﷻ ذکر کېږي[۷]، د همدې قبيلې څخه د درس محافل هم ګڼل کېږي.

کا: کله چې څوک ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ ته ورسېږي نو ملائک هم ورسره "آمِيْنَ" وايي او د هر چا آمين

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۸
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۵
(۵) سنن ابي داؤد ج۱ ص۲۱۰، سنن ابن ماجه ص۲۷۴
(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۳
(۷) صحيح مسلم ج۲ ص۳۴۴

زیل چې د ملائکو د آمین سره برابر شي نو دعاء یې قبلیږي(۱)، ځکه چې د "آمین" معنی دا ده چې
ای الله! زما سوال قبول کړې.

په سوال کولو کښې لاسونه پورته کول

۱۲ـ د سوال کولو د آدابو څخه دا هم ده چې لاسونه پورته کړی شي او ورغوي د اسمان طرف ته
رښول شي او د لاسونو شاګانې د ځمکې طرف ته وګرځول شي، کله چې سوال ختم شي نو دواړه
لاسونه دې په مخ باندې راکش کړي. ته به وایې چې د الله ﷻ د رحمت څخه ډک دي او خپل مخ یې
پرې متبرک وګرځاوه، ځکه چې نبي کریم ﷺ همداسې کړي دي(۲).

﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ۖ فَٱلْـَٔـٰنَ بَـٰشِرُوهُنَّ وَٱبْتَغُوا۟ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ مِنَ ٱلْفَجْرِ ۖ ثُمَّ أَتِمُّوا۟ ٱلصِّيَامَ إِلَى ٱلَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَـٰشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَـٰكِفُونَ فِى ٱلْمَسَـٰجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ ءَايَـٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾﴾

[۱۸۷] ستاسو دپاره د روژې په شپه د خپلو زنانه وو سره کوروالی حلال وګرځول شو.
دوی ستاسو دپاره جامه ده او تاسو د هغوی دپاره جامه یاست.
الله ﷻ پوهیږي چې یقینًا تاسو وئ چې د خپلو ځانونو سره مو خیانت کاوه (په ګناه مو اخته کول)
نو په تاسو باندې یې په رحمت سره رجوع وکړه او عفوه یې درته وکړه.
نو اوس د خپلو زنانه وو سره مباشرت (کوروالی) وکړئ (درته مباح دي) او هغه شی چې الله ﷻ
درته لیکلی دی هغه طلب کړئ (خپل غرائز مو اشباع کړئ).
او هم خورئ او څښئ ترڅو چې تاسو ته سپین مزی د تور مزي څخه ښه څرګند شي چې د سبا
څخه عبارت دی، بیا نو روژه د شپې پورې پوره کړئ.
او تاسو د خپلو زنانه وو سره په داسې حالت کښې مباشرت مه کوئ چې تاسو په جوماتونو کښې
په اعتکاف کولو بوخت یاست.
دغه (احکام) د الله ﷻ حدود دي، نو (د فساد په نیت) مه ورنږدې کیږئ.
په دغه ډول باندې الله ﷻ خپل احکام خلکو ته واضحه کوي، شاید چې دوی تقوا وکړي.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۰۸
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۳۸؛ سنن ابي داوٗد ج۱ ص۲۰۹

شان نزول

د شان نزول د بیان څخه وړاندې لازمه ګڼو چې محترم لوستونکي د روژې په شروع او ختم باندې خان پوه کړي.

الله ﷻ د خپل لطف او مهربانۍ د کبله مونږ ته د روژې په اول او آخر دواړو کښې اسانۍ راوستلې ده. د آخر اسانۍ يې دا ده چې د مابنام څخه وروسته روژه کېدل نشته، بلکې دا نه ده جائزه چې سړی يوه روژه ماته نه کړي او وربسې بله ورځ هم روژه شي چې دې ته "صَوْمُ الْوِصَال" وايي. دا ډول روژه (صوم الوصال) نبي كريم ﷺ نيولې ده، خو نور امت يې ترې منعه کړی دی ترڅو په دوی باندې مشقت او سختي رانه شي.

او د اول سر اسانۍ يې دا ده چې پخوا به د ماسخوتن د لمانځه څخه او يا د خوب څخه وروسته روژه پیل کېدله، چا به چې د ماسخوتن لمونځ اداء کړ او يا به ويده شو نو د روژې په مياشت کښې په هغه باندې خوراک، څښاک او جماع حرامه ګرځېدله آن تر راتلونکي مابنامه پورې.

پاتې شوه دا خبره چې په مسلمانانو باندې دا تحديد په څه دليل لګول شوی وه؟، نو په دې کښې مفسرين کرام دوه نظره لري:

۱ـ ځينې مفسرين کرام وايي چې دا کار مسلمانانو په خپل اجتهاد سره کړی وه. په دې باره کښې خو قرآن کريم نه وه نازل شوی او نبي كريم ﷺ هم پکښې څه نه وه ويلي[۱].

۲ـ نور مفسرين کرام وايي چې دا تحديد د نبي كريم ﷺ د پلوه ورته ښودل شوی وه. ځکه چې د نبي كريم ﷺ عادت وه چې که په يوه حادثه کښې به وړباندې وحې نه وه راغلې او په هغې باره کښې به اهل الکتابو څه حکم درلود نو د اهل الکتابو په حکم باندې به يې عمل کاوه، ترڅو به چې بيرې وحې نازله شوه او شرعي حکم به يې ورته واضحه کړ.

اهل الکتابو په هغه وخت کښې د خپلې روژې اول شروع د خوب څخه کوله[۲]، نو امکان لري چې نبي كريم ﷺ به صحابه کرامو ﷺ ته همداسې هدايت کړی وي او که هدايت يې ورته نه وي کړی نو په همدغه حالت باندې يې پرېښودل هم يو ډول هدايت دی، نو بالکل سمه خبره همدا ده چې په هغه وخت کښې د روژې د شروع وخت په حديث سره ثابت وه. همدا د جمهورو علماوو نظر دی[۳].

اوس نو دې خبرې ته راځو چې د ذکر شوي ايت شريف شان نزول څنګه وه؟. په دې باره کښې مفسرينو کرامو دوه واقعې ليکلې دي:

الف: يوه شپه عمر ﷺ د نبي كريم ﷺ سره د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته د څه خبرو دپاره تر ډېره وخت معطل شوی وه، چې کور ته تللی وه نو هلته يې د خپل اهل سره کوروالی کړی وه، البته په داسې حالت کښې چې ماندينه يې ويده شوې وه او پخپله يې لمونځ کړی وه.

(۱) تفسير المراغي ج۲ ص۷۸، تفسير المنار ج۲ ص۱۷۵
(۲) تفسير الطبري ج۲ ص۹۷، البحر المحيط ج۲ ص۴۸
(۳) التفسير الكبير ج۵ ص۱۱۲

...ـهار بې نبي کريم ﷺ ته دغه قيصه بيانه کړه چې مونږ په دغسې ګناه کښې واقع شوو چې ما د ...ماسخوتن لمونځ اداء کړی وه او ماندينه مې ويده شوې وه. نبي کريم ﷺ ورته ووېلې چې: دا کار ...ته مناسب نه وه ای عمره![1].

ب: يوه ورځې يو صحابي ﷺ (چې په نامه کښې يې اختلاف دی چې حرمه يا ابو حرمه او يا يې ...بل نوم وه)[2] نبي کريم ﷺ ته قيصه وکړه چې بېګاه ماښام کور ته ستړی ستومانه لاړم، ترڅو چې د کوروالاوو راته طعام تودآوه زه وېده شوی وم چې راوېښ يې کړم نو خوراک او څښاک راباندې حرام شوی وه، نو اوس مې دغه حالت دی چې روژه مې د اتصال په ډول سره په نهاره نيولې ده او دومره کمزوری کړی يم[3].

...امکان لري چې دغسې واقعات به د نورو صحابه وو کرامو ﷺ څخه هم پېښ شوي وي[4]، نو الله ﷻ ذکر شوی ايت نازل کړ او کوم حکم چې په حديث باندې ثابت وه هغه يې نسخه کړ چې خلاصه مطلب يې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه

۱ـ د روژې په شپه باندې تاسو ته د خپلو کور والاوو سره کوروالی کول حلال کړی شو چې تر اوسه پورې د نبي کريم ﷺ په هدايت باندې درته حرام کړی شوي وه، او تاسو ورسره په لوی حرج کښې واقع شوي وئ او هغوی مو هم په حرج کښې اچولې وې. او دا ځکه چې:

هغوی ستاسو دپاره جامه ده او تاسو د هغوی دپاره جامه ياست. د دومره زيات اختلاط سره هغوی ستاسو څخه صبر نه شي کولی او تاسو يې د هغوی څخه نه شئ کولی، هغوی ستاسو عفت ساتي او تاسو د هغوی، هغوی ستاسو د ايمان وقايې دي او تاسو د هغوی د ايمان وقايه ياست.

۲ـ الله ﷻ خو لا د وړاندې څخه پوه وه چې بې شکه تاسو به د خپلو خانونو سره خيانت وکړئ او په ګناه کښې به يې واقع کړئ لکه چې همداسې مو وکړه، خو په رحمت سره يې درباندې رجوع وکړه؛ دغه حرج يې درڅخه لرې کړ (د اسانئ يوه بله نمونه يې هم درکړه) او څه مو چې کړي دي د عفو ګناهونه يې درته عفوه کړه.

۳ـ نو اوس تاسو د هغوی سره مباشرت (کوروالی) وکړئ او د هغې غريزې د اشباع دپاره پلټنه وکړئ کومه چې الله ﷻ ستاسو په ختې کښې اغګلې ده او په مشکل سره ترې د خانونو حفاظت کولی شئ. يعنې اوس تاسو ته اجازه ده چې کوروالی وکړئ، خوراک وکړئ، څښاک وکړئ، برابره خبره دهٔ چې د ماسخوتن د لمانځه او يا د خوب کولو څخه وروسته وي او که وړاندې وي، ترڅو مو چې روژه نه وي پېل شوې.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۲ ص۳۱۴
(۲) التفسير الکبير ج۵ ص۱۱۴
(۳) زاد المسير ج۱ ص۱۷۳
(۴) تفسير الطبري ج۲ ص۹۷

۴ ـ د روژې پیل مو د هغه وخت څخه کېږي چې د سپاپي سپين مزی د شپې د تور مزي څخه به واضحه او څرګند شي.

نو کله مو چې روژه پیل شوه نو بیا د ذکر شوو درې شیانو څخه ځانونه بچ وساتئ او د شپې پورې حېلې روژې ته ادامه ورکړئ او هغه پوره کړئ مګر دلته هم پکښې شپه داخله نه ده، بلکې د ورځې د اخر نه رسېدلو سره سمه ستاسو روژه هم آخر ته رسېږي.

۵ ـ کله مو چې روژه پای ته ورسېدله نو د بلې روژې د پیل کېدلو پورې تاسو خوراک، څښاک او کوروالي، درېواړه کولی شئ. مګر د هغه یوه استثناء په ذهن کښې یاده وساتئ چې که چیرې تاسو په جوماتونو کښې اعتکاف کوونکي یاست نو دریاندې لازمه ده چې د یوې روژې د ختم کېدلو او د بلې د پیل کېدلو په منځکښې هم د کوروالي څخه ځانونه بچ وساتئ ترڅو مو چې اعتکاف پوره شي.

۶ ـ دا وړاندې چې بیان شوه دا د الله ﷻ حدود دي چې د حق او د باطل په منځکښې یې ستاسو د لاربسودانې دپاره ټاکلي دي پام کوئ چې دغو حدودو ته د فساد په توګه ورنږدې هم نه شئ؛ دا خولا پرېږدئ چې هغو ته ځانونه وروړسوئ او د پښو لاندې یې کړئ او یا تري هغې خوا ته تجاوز وکړئ وګورئ څومره په اساني او څومره په صراحت سره الله ﷻ خپل احکام خلکو ته وربیانوي، شاید چې دوی خپل ځانونه د الله ﷻ د عذاب څخه وساتي او د هغو وسائلو څخه چې سړی وریاندې خپل ځان د عذاب څخه ساتلی شي استفاده وکړي. د هغو د جملې څخه روژه نیول او الله ﷻ ته سوال زاری کول هم دي.

توضیحات

۱ ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف "رَفَثْ" ـ لکه قَلَسْ ـ هغو خبرو ته وایي چې هغه په داسې کلماتو باندې مشتملې وي چې د هغو ذکر په صراحت سره بنه نه ګڼلی کېږي، بلکې په اکثرو اوقاتو کښې د کنایې په توګه پرې خلک تلفظ کوي. نو په دې تقدیر د "رَفَثْ" کلمه هغو ټولو خبرو ته شامله ښکاري چې مېړه یې د خپلې ماندینې سره یادوي[۱].

مګر په دې مقام کښې تري د خپل اهل سره کوروالی مطلب دی. دا ځکه چې په هغه وخت کښې د روژې په شپه خپل اهل سره صرف کوروالی حرام وه او بس لکه چې همداسې تفسیر د عبد الله بن عباس رضی الله عنه څخه روایت شوی دی[۲].

ب د "نِسَآء" کلمه د خپل لفظ څخه مفرد نه لري بلکې مفرد یې "اِمْرَاَة" دی او ځینې مفسرین وایي چې مفرد یې "نِسْوَة" دی چې د "اِمْرَاَة" دپاره غیر لفظي جمعه ده نو په دې تقدیر د "نِسَآء" کلمه

---

(۱) معردات الراغب ص ۵۰۲

(۲) تفسیر المراغي ج ۲ ص ۷۷ تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۲۰ تفسیر البغوي ج ۱ ص ۱۵۴ تفسیر الطبري ج ۲ ص ۹۸

جمع الجمع گڼل کېږي؛ په هر صورت دا کلمه په معنی د ښځو سره ده[۱].

ج: د "العَاكِفُون" کلمه د "عکوف" څخه اخستله شوې ده. "عکوف" هغه ملازمت او اقامت ته وايي چې څوک يې د يو شي سره د تعظيم او احترام په توګه اختيار کړي[۲].

مګر په شريعت کښې په جومات کښې اوسېدانه او ملازمت په داسې حال کښې چې روژه دار هم وي د اعتکاف په نامه يادېږي، د همدې کبله چې روژه پکښې ضرور ده، برابره خبره ده چې فرضي روژه وي او که نفلي د اعتکاف بحث د روژې د بحث تر څنګه بيان کړې شوې دی[۳] د اعتکاف نور بحثونه دې د فقهې په کتابونو کښې وکتل شي.

ښځه او مېړه هر يو د بل جامه ده

۲ـ د لاندې وجوهو د کبله ښځه د مېړه، او مېړه د ښځې دپاره د جامې په شان ګڼل شوی دی:

الف: لکه څنګه چې د جامې څخه د بدن ستر او پرده نه وي همدارنګه د دوی دواړو په منځکښې هم پرده او ستر ممکن نه دي.

ب: لکه څنګه چې جامه د بدن دپاره زينت او ډول دی همدارنګه د ښځې ابرو او عزت په مېړه کښې دی او د مېړه عزت په ښځه کښې دی، د ښځې په بې عزتۍ باندې مېړه بې عزته کېږي او د مېړه په بې عزتۍ باندې ښځه هم سپکېږي.

ج: څوک چې واده ونه لري (ښځه وي او که سړی) د هغه دين په خطر کښې وي، سات په سات يې د بې دينۍ وېره وي. لکه چې يو شی پوښ او غلاف نه لري او هر سات د خطراتو سره مخامخ وي[۴].

هغه شی چې الله ﷻ ليکلی دی

۳ـ په ﴿ وَٱبۡتَغُواْ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمۡ ﴾ کښې مفسرينو کرامو لاندې تفسيرونه کړي دي:

الف: خينو ويلي دي چې ﴿ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ ﴾ د اولاد څخه عبارت دی. نو معنی يې داسې کېږي چې تاسو بايد مجامعت د اولاد دپاره وکړئ او د حيواناتو په څېر د تلذذ نيت بايد درسره نه وي، او هم د هغه محل څخه خان وساتئ چې هغه د ولديت محل نه وي[۵].

ب: خينې وايي چې مطلب يې دا دی چې ستاسو څخه قيد پورته شو نو رخصت پسې وګرځئ او عملورباندې وکړئ او غرائز مو اشباع کړئ په تاسو باندې څه ممانعت نشته دی[۶].

ج: خينې وايي چې معنی يې دا ده چې پخوانی دستور پرېږدئ، هغه حکم ولټوئ کوم چې الله ﷻ

[۱] روح المعاني ج۲ ص۶۵
[۲] مفردات الراغب ص۳۵۵
[۳] تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۲۴
[۴] تفسير البغوي ج۱ ص۱۵۷
[۵] تفسير القرطبي ج۲ ص۳۱۸
[۶] تفسير القاسمي ج۳ ص۱۱۳

درته په قرآن کریم کښې نازل کړی دی[۱].

ځینو نورو مفسرینو کرامو یې نورې معناوې کړې دي چې تقریبًا اتو معناوو ته رسېږي[۲]، مګر مونږ ته د دې مقام سره دوهمه معنی ډېره په زړه پورې ښکاري.

د «مِنَ الْفَجْرِ» شان نزول

۴ـ کله چې ذکر شوی حکم نازل شو او د پېشنمي (چرګ بانګ) اخرنی وخت یې د دوه وو مزو سره چې یو تور وي او بل سپین، او دواړه سره تاو کړی شي؛ تشبیه کړ، نو تر هغه روژه نه پیل کېږي ترڅو چې سړی وکړی شي چې تور مزی د سپین څخه جدا کړي، نو یو صحابي (علي بن حاتم ﷺ) د خپل بالښت لاندې دوه مزي کېښوده چې یو سپین وه او بل تور وه او تر هغه یې خوراک او څښاک کاوه چې ترڅو به دواړه مزي ورځرګند شوه او یو به یې د بل څخه جدا کړه.

نو نوموړی صحابي ﷺ نبي کریم ﷺ ته راغی او ورته یې وویلې چې زه خو د خپل بالښت لاندې دوه مزي ږدم چې یو سپین دی او بل تور دی، په دې باندې شپه او ورځ پېژنم. نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «إِنَّ وِسَادَتَكَ لَعَرِيضٌ إِنَّمَا هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ»[۳] یعنې: بې شکه ستا بالښت خو ډېر پلن دی (لکه چې ټول اُفق ستا بالښت دی او ټول مشرق دې د سر لاندې ایښی دی) تحقیقًا د دې تشبیه څخه خو د شپې تیاره او د ورځې روښنایي مطلب ده.

نو الله ﷻ د دغسې اشتباهاتو د پورته کولو دپاره د ﴿ مِنَ الْفَجْرِ ﴾ کلمه رانازله کړه ترڅو په همدغه مطلب باندې ښه دلالت وکړي چې نبي کریم ﷺ بیان کړ.

صبح کاذب او صبح صادق

۵ـ سبا په لاندې دوه ډوله سره دی:

الف: یو هغه سبا دی چې د افق څخه مستقیمًا ولاړه رڼا راپورته شي، ته به وایې چې زمري لکۍ ښغه نېولې ده. دغه ډول سبا ته صبح کاذب وایي، یعنې دروغژن سبا. په دې وخت کښې پېشنمی (چرګ بانګی) جائز دی.

ب: بل هغه سبا دی چې د افق په اوږدو کښې د ذکرې شوې ولاړې رڼا په یو طرف او بل طرف کښې روښنایي ځرګنده شي، د همدغه وخت څخه روژه پیل کېږي او همدېته صبح صادق وایي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایې چې: د دوه مزو سره تشبیه خو د صبح کاذب سره ښه مناسبه ده، ځکه چې هغه د مزي په شان نېغ ختلی وي، ته به وایې چې سپین او تور مزي سره تاو کړی شوي دي او بل برګ مزی ترې جوړ کړی شوی دی.

(۱) تفسیر الطبري ج۲ ص۹۹
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۵۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۷، صحیح مسلم ج۱ ص۳۴۹

اما صبح صادق خو پلن دی، د مزي سره یې تشبیه ښه مزه ناکه نه ښکاري، نو مناسب دي چې د روژې پیل د صبح کاذب څخه وشي؟

مونږ وایو چې: که د ﴿ مِنَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾ کلمه نه وی نازله شوې نو همداسې ښه مناسبه وه. خو کله چې الله ﷻ یې په خپله بیان وکړ چې سپین مزی د فجر څخه عبارت دی او تور مزی خو معلوم دی چې د شپې د تیارو څخه عبارت دی نو اوس ترې صبح کاذب نه شي مرادېدلی، ځکه چې د فجر کلمه په لغت کښې د یوه شي پوره څیرې کولو او پوره شکولو ته وایي[1]، او دا معنی خو په صبح کاذب کښې تحقق نه شي موندلی ځکه چې هلته خو د شپې تیاره پوره نه ده شکېدلې، بلکې یو سپین داغ پکښې پیدا شوی دی، پراخه شکول خو په صبح صادق کښې موندل کېږي چې برسېره په نبغه لیکه باندې پرته لیکه هم د افق په عرض کښې پیدا کېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د صبح صادق ساحه خو پلنه وي او مزی نری وي نو په دې تقدیر باندې یې هم تشبیه ښه مناسبه نه ښکاري؟

مونږ وایو چې: صبح صادق په اول راختلو کښې هم د مزي په شان نری وي خو په سرعت سره پلنوالی پیدا کوي، او ذکره شوې تشبیه ورسره په اول حالت کښې ورکړه شوې ده، نه په وروستني حالت کښې.

د الله ﷻ حدودو ته مه نږدې کېږئ

۸ـ "حدود" د "حد" جمعه ده او حد د دوه وو شیانو فاصل او جدا کوونکي ته ویل کېږي.

نو دلته یې معنی داسې کېږي چې د روژې په باره کښې چې تاسو ته څه احکام درنازل کړی شوه او د جواز او عدم جواز په باره کښې یې درته اطراف وټاکل شوه نو هغو اطرافو او فواصلو ته یې مه ورنږدې کېږئ چې روا او ناروا او حق او باطل سره ګډوډ کړئ، بلکې د هر یوه په خپل خپل ځای کښې مراعات وساتئ.

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: په دې ایت کښې خو ځینې اوامر ذکر شوي دي لکه ﴿ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ ﴾ او داسې نور، او ځینې مناهي بیان شوي دي لکه ﴿ وَلَا تُبَٰشِرُوهُنَّ ﴾. نو د مناهیو سره خو د "فَلَا تَقۡرَبُوهَا" کلمه ښه مناسبه ښکاري چې ممنوعه شیانو ته ورنږدې کېږي مه، چې چرته پکښې واقع نه شئ او پېښه مو ونه ښویېږي، اما د اوامرو سره خو نوموړې کلمه ښه مناسبه نه معلومېږي ځکه چې اوامر خو د ورنږدې کېدلو څخه په غیر اجراء کېدلی نه شي، بلکې د اوامرو سره خو د "فَلَا تَعۡتَدُوهَا"

[1] مفردات الراغب ص ۳۸۷

کلمه ښه مناسبه ښکاري، لکه چې په [البقرة: ۲۲۹] ایت کښې استعماله شوې ده.

مونږ وایو چې:

الف: ځینې مفسرین کرام وایي چې ذکر شوي اوامر متضمن دي مناهیوو لره، مثلاً خوړل او څښل خو کله چې د روژې وخت پیل شو نو بیا یې مه خورئ او مه څښئ. نو عدم تقرب همدغو ضمني مناهیوو ته متوجه دی[1].

ب: ځینې مفسرین کرام وایي چې دلته د عدم تقرب معنی دا ده چې دغو احکامو ته د ابطال په نیت مه ورنږدې کېږئ. چې په دې معنی باندې د اوامرو او مناهیوو دواړو سره ښه تطبیق خوري[2].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

که څوک وایي چې: وړاندې الله ﷻ د روژې د پیل وختونه وټاکل چې همدا د دې ایت د نزول سبب هم دی، نو په ﴿ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴾ کښې ولې همدغو حدودو ته اشاره نه کېږي چې ای مومنانو د روژو پیل درته وټاکل شو نو احتیاط کوئ چې ورنږدې نه شئ؟ نو معنی به یې داسې شي چې د روژو د پیل وختونو ته مه ورنږدې کېږئ او داحتیاط دپاره آن د صبح کاذب څخه روژې پیل کړئ او وړاندې مه ورتېرېږئ چې چرته به په حرامو کښې واقع شئ، نو په دغسې معنی اخستلو کښې څه نقصان دی؟

مونږ وایو چې: که د ﴿ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴾ څخه احتیاط مطلب شي نو احتیاط به فرض وګرځي او حال دا دی چې احتیاط خو په روژه دارانو باندې فرض نه دی.

او بل خکه چې دا ډول تفسیر کول د احادیثو څخه مخالف دی، په احادیثو کښې د پشنمي (چرګ بانګ) په باره کښې تاخیر او د روژه ماتي په باره کښې تعجیل مستحب ښودل شوی دی، د ابي ذر رضي الله عنه په روایت باندې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْإِفْطَارَ وَأَخَّرُوا السَّحُورَ»[3] یعني: زما امت به همېشه په خیر باندې وي ترڅو چې په روژه ماتي کښې تعجیل کوي او په پشنمیو (چرګ بانګیو) کښې تاخیر کوي.

﴿ وَلَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ وَتُدْلُواْ بِهَآ إِلَى ٱلْحُكَّامِ لِتَأْكُلُواْ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾ ﴾

[۱۸۸] او تاسو په خپلو منځو کښې په باطله طریقه سره مالونه مه خورئ او مه یې حاکمانو ته وړاندې کوئ چې (د دوی په ذریعه باندې) د خلکو د مالونو څخه یوه ټوټه مال په ګناه (ظلم) سره وخورئ حال دا چې تاسو پوهېږئ (چې هغه ستاسو حق نه دی).

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۹۷
(۲) روح المعاني ج۲ ص۶۹؛ التفسیرات الأحمدیة ص۷۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۷۱

ارتباطونه

دا ایت شریف د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

۱ـ وړاندې الله ﷻ فرمایلي وه چې زه د سوال کوونکي سوالونه قبلوم، نو په دې ایت شریف کښې یې د سوال د ښه قبول یوه صفت ته اشاره وکړه چې هغه حلال خوراک او څښاک دی او د دامو څخه خان ساتل دي.

۲ـ د روژې په بیان کښې څرګنده شوه چې باید سړی د الله ﷻ د امر د منلو د کبله په روژه کښې حلال خوراک او څښاک هم ونه کړي.

په دې ایت کښې واضحه کیږي چې د الله ﷻ د امر د منلو دپاره باید چې حرام مالونه بالکل ونه خوري چې هغه وریاندې په دائمي توګه حرام دي، څوک چې د موقت حرام څخه خپل خان ساتي باید چې د مؤبد حرام څخه خو بالکل اجتناب وکړي.

۳ـ د روژې او اعتکاف د بیان څخه وروسته یې د هغو دواړو حکمت ته اشاره وکړه چې په هغو دواړو کښې د ېر یو لوی حکمت دا دی چې سړی د حرام خورۍ څخه خان وساتي او د حلال خورۍ سره یې عادت کړي. دا خکه چې مکمله یوه میاشت سړی خپل نفس د ادارې لاندې راولي او خپلسریو ته یې پرېنږدي او یا یې پوره لس شپې په جومات کښې محبوس کړي چې د عبادت او ذکر فکر څخه په غیر یې بل کار نه وي.

نو هغه سړی کولی شي چې د کال په متباقي یوولسو میاشتو کښې هم خپل خان اداره کړي او د قابو لاندې یې راولي، نو په دې ایت شریف کښې د روژې او اعتکاف اجتماعي او اخلاقي ګټو ته اشاره شوې ده.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: په روژه او اعتکاف کښې خو د درې شیانو تحریم بیان شوی وه چې خوراک، څښاک او مجامعت دی، خو دلته یوازې د خوراک حکمت وښودل شو او بس. په کار وه چې د ټولو درېواړو حکمتونو ته اشاره شوې وی؟

مونږ وایو: هغه څوک چې د حرام خوراک څخه خپل خان ساتي هغه یې د حرام څښاک څخه هم ساتي خکه چې خوراک او څښاک یو تربله سره کلک ارتباط لري.

همدارنګه هغه څوک چې د حرامې غذا څخه د خپل خان په ساتلو بریالی شي (سره د دې چې غذا د انسان د ژوند ضرورت دی، د غذا څخه په غیر ژوند ممکن نه دی او هم هر انسان ته وږوکی وي او که غټ، خوان وي او که بوډا غذا ضرور ده)، نو د حرامې جماع څخه خو په ډېره ښه وجه د خپل خان حفاظت کولی شي.

د همدې کبله د حرامې غذا څخه په خان ساتلو باندې صراحت وکړی شو او د حرامې جماع یادونه مستقله ونه کړی شوه بلکې په ضمني ډول باندې ورته اشاره وکړی شوه.

د مطلب خلاصه

۱_ کوم حدود چې الله ﷻ ستاسو دپاره د خپلو مالونو په باره کښې ټاکلي دي هغو ته د فساد په نيت مه ورنږدې کېږئ، او همدارنګه د هغو حدودو مراعات هم په کلکه سره وکړئ چې هغه الله ﷻ ستاسو دپاره په پرديو مالونو کښې لګولي دي، نو په خپلو منځو کښې په ناجائزه طريقه باندې يو د بل مال مه خورئ، بايد داسې حفاظت يې وکړئ لکه چې د خپل مال حفاظت کوئ او داسې مه کوئ چې د پردي مال څخه په ناجائزه طريقه باندې استفاده وکړئ، په باطله طريقه باندې بايد چې د خپل مال څخه استفاده ونه کړئ پاتې خو لا پردی مال.

۲_ او همدارنګه حاکمانو ته هم مالونه مه وړاندې کوئ ترڅو هغوی درته د پرديو مالونو په ملکيت باندې حکم وکړي حال دا چې په واقع کښې هغه ستاسو ملکيت نه وي، مګر د ظلم او ګناه د لارې څخه هغه ستاسو ملکيت ته درانتقال کړي، او تاسو پوهېږئ چې هغه ستاسو ملکيت نه دی، که د مال خاوند پوه نه شي چې تاسو ورسره څه حق نه لرئ الله ﷻ خو پوهېږي.

۳_ لنډه دا چې د پردي مال خوراک په دوه ډوله صورت مومي چې دواړه الله ﷻ ممنوع وګرځول:

الف: چې قاضي او حاکم ورباندې حکم نه وي کړی او شرعي حيله ورته نه وي جوړه شوې. لکه ۱_ په قمار، ۲_ په ټګی، ۳_ په غصب، ۴_ په کچنيتوب، ۵_ د پالګر په پال اچولو يا جادو او کوډو کولو، ۶_ د شرابو او خنزيرانو په خرڅولو، ۷_ په سود، ۸_ په هغو عقدونو سره چې شرعًا باطل او فاسد وي چې تفصيل يې د فقهې په کتابونو کښې مکمل شته، ۹_ په غلا او په داسې نورو اسبابو باندې.

ب: چې قاضي او حاکم ورباندې حکم وکړي خو د غه حکم د واقع سره برابر نه وي؛ د دې ډول صورتونه لاندې وګورئ:

اول: چې د دروغو په شاهدانو باندې قاضي حکم وکړي او ناحق شاهدان ومني.

دوهم: چې د دروغو په قسم باندې فيصله وکړي.

درېم: چې قاضي ته حق معلوم وي خو د رشوت په ذريعه په حق باندې فيصله ونه کړي او يا د مخ او خاطر په سبب حق د پښو لاندې کړي.

توضيحات

۱_ لکه څنګه چې د پردي مال په ناجائزه طريقه باندې خوړل حرام دي همدارنګه ترې نورې استفادې هم حرامې دي، مګر په خوراک باندې يې ځکه صراحت وکړ چې د يو پلوه خوراک په ټولو استفادو کښې غټه او مهمه استفاده ده او د بل پلوه په خلکو کښې د خوراک کلمه په هره بده استفاده کښې استعمالېږي. مثلًا که يو مجاهد د غنيمت ټوپک وېشلو ته تسليم نه کړي نو نور مجاهدين وايي چې ټوپک يې راخخه وخوړ او خېټه يې پرې واچوله، سره د دې چې اوسپنه نه خوړل کېږي.

خپل مالونه مه خورئ!

۲_ عمومي مفسرینو کرامو د ﴿وَلَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَكُم بَيۡنَكُم﴾ تفسیر داسې کړی دی چې خینې ستاسو دې د خینو نورو مالونه په خپلو منځو کښې په ناجائزه طریقه نه خوري[۱].

دوی وایي چې الله ﷻ د پردیو مالونو ځخه په ﴿أَمۡوَٰلَكُم﴾ سره تعبیر وکړ ترڅو خلکو ته ورځرګنده کړي چې باید یو مسلمان د بل مسلمان مال داسې وګڼي لکه چې د ده خپل مال وي. نو لکه چې هیڅوک نه خوښېږي چې څوک یې په ظلم سره مال وخوري نو باید چې سړی د بل چا په مال باندې هم په غیر مشروعه طریقه اقدام ونه کړي.

د دې نظیر داسې دی لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿وَلَا تَقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ﴾ [النساء: ۲۹] یعنې: او تاسو خپل خانونه مه وژنئ؛ یعنې خینې ستاسو دې خینې نور نه وژني، باید چې هر مسلمان په بل مسلمان باندې دومره وردرد‌ېږي لکه په خپل خان باندې چې دردېږي، د هغه وژل باید د خپل خان وژل وګڼي.

"إدْلاء" ځه ته وایي؟

۳_ د "تُدْلُوا" کلمه د "إدْلاء" ځخه اخستله شوې ده چې اصلي حرفونه یې (د، ل، و) یعنې "دَلْوٌ" دی. نو د لغت په اعتبار سره یې معنی داسې کېږي چې د مالونو ځخه بوقه مه جوړوئ چې قاضي ته یې وروغځوئ او د هغه ځخه ورباندې په ناحقه فیصله راواخلئ؛ لکه څوک چې د یوې ژورې ځا د اوبو ځخه تر هغې استفاده نه شي کولی ترڅو چې هغې ته بوقه ور زوړنده کړي او اوبه پرې راپورته کړي نو تاسو هم کله چې پردی مال په قانوني توګه نه شئ خوړلی او یا مو ورباندې زور نه رسېږي چې په غصب سره یې ترې واخلئ؛ نو بیا ورته حیله مه جوړوئ چې د قاضي په فیصله یې خپل خان ته راکش کړئ؛ چې دا په دوه صورتونو سره تحقق موندلی شي:

الف: چې د خپلو مالونو د ځه برخې ځخه پرې جوړ کړئ او قاضي ته یې د رشوت په توګه ورانده کړئ، ته به وایي چې د همدې پرې په سر پورې بوقه ده او د قاضي ځخه په هغې کښې د فیصلې اوبه راپورته کوئ.

په دې صورت کښې که ځه هم فیصله اخستونکي ته ورکړی شوی مال نه حلالېږي مګر په قاضي باندې د الله ﷻ د پلوه د لعنت باران هم کېږي.

ابو هریره ﷺ په یوه مرفوع حدیث کښې وایي چې «لَعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ فِي الْحُكْمِ»[۲]، یعنې: نبي کریم ﷺ په رشوت ورکوونکي او رشوت اخستونکي دواړو باندې لعنت استولی دی.

ب: چې د هغه مال ځه برخه چې د خوړولو نیت مو ورته کړی وي قاضي ته ور وړاندې کړئ او د

(۱) تفسیر الطبري ج۲ ص۱۰۷؛ روح المعاني ج۲ ص۷۰؛ تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۲۵؛ تفسیر المراغي ج۲ ص۸۱
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۸؛ سنن ابي داود ج۲ ص۱۴۸؛ ... ص۱۶۷

ورکړي وعده یې ورکړې ترڅو ستاسو په ګټه فیصله وکړي، ته به وایې چې همدغه برخه حرام مال یو پرې دی او په قاضي باندې چې ورزوړند شو نو قاضي یې په سر پورې د فیصلې بوقه وتړله او تا خپل خان ته راکش کړ.

په یاد ولرئ!

۴_ په یاد ولرئ چې رشوت ورکوونکی په هغه وخت کښې د لعنت لاندې راځي چې د دې دپاره رشوت ورکوي چې ناجائز حکم ترلاسه کړي، اما که د خپل حق د ژوندي کولو دپاره او یا د خپل خان د آبرو او عزت ساتلو په غرض رشوت ورکړي نو بیا ګناهګار نه دی ځکه چې د خپلو حقوقو حفاظت فرض دی. لکه څوک چې پولیس ته څه ورکړي او خپل خان ترې خلاص کړي؛ خو رشوت اخستونکی په هر حال ګناهګار دی.

حرام مال د قاضي په حکم نه حلالېږي

۵_ که څوک په څه حیله یا څه انحراف باندې د قاضي څخه یو حکم ترلاسه کړي چې په واقع کښې هغسې نه وي لکه چې قاضي ورباندې حکم کړی وي، نو د الله په وړاندې د دغه کس غاړه نه خلاصېږي او د قیامت په ورځ به یې، چې کله د عدالت تله ودروله شي، بېرته ورکړي.
بي بي أم سلمه رضی الله عنها وایي چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ د خپل کور د دروازې ترڅنګ د جګړه کوونکو څه شورماشور واورېده چې نبي کریم ﷺ ته د فیصلې کولو دپاره راغلي وو، نو نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې بې شکه زه بشر یم او بې شکه ماته جګړه کوونکي راځي شاید چې خینې ستاسو به د خینو نورو څخه خپل حجت ښه بیان کړي (زه به پرې وغولېږم). نو هغه څوک چې زه ورته د بل مسلمان په حق باندې حکم وکړم «فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ فَلْيَأْخُذْهَا أَوْ لِيَتْرُكْهَا»[۱] یعنې: نو بې شکه هغه د اور یوه ټوټه ده نو خوښه یې چې د خانه سره یې اخلي او که یې پرېږدي.

﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِيَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾﴾

[۱۸۹] ستا څخه د میاشتو په باره کښې پوښتنه کوي، ورته ووایه چې دا د خلکو دپاره د وختونو د پېژاندلو اسبابونه دي او هم د حج د وخت د پېژاندلو دپاره (آلات او ذرائع دي) او دا پوره اطاعت (او منښه) نه ده چې تاسو خپلو کورونو ته د شا د پلوه ورشئ؛ مګر پوره اطاعت د هغه چا دی چې هغه د الله ﷻ څخه داریږي (او احکام یې مني نو تاسو یې احکام ومنئ) او خپلو کورونو ته د دروازو په لار ورشئ او د الله ﷻ څخه ودار شئ شاید چې تاسو فلاح (نجات) ومومئ.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۳۲، ج۲ ص۱۰۶۲، ۱۰۶۵، ۱۰۶۵؛ سنن ابي داود ج۲ ص۱۴۸؛ سنن ابن ماجه ص۱۶۷

شان نزول او ارتباط

څرنګه چې په دغه ایت شریف کښې دوه حادثې بیانې شوې دي نو مفسرینو کرامو د هرې یوې حادثې دپاره جدا جدا شان نزول ذکر کړی دی:

۱ـ د اولې ټکړې شان نزول مفسرینو کرامو په لاندې دوه ډوله بیان کړی دی:

الف: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې معاذ ﷺ او ثعلبه ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه د میاشتې په باره کښې پوښتنه وکړه چې میاشت ولې په اول سر کښې نرۍ رابښکاره شي لکه مزی، بیا په کراره کراره غټېږي ترڅو چې پوره شي نو بیا په تنزل باندې شروع کوي چې په ورو-ورو نرۍ کېږي ترڅو چې په آخر کښې بالکل ورکه شي. چې دغه حالت ته یې "محاق" وایي[۱].

ب: ځینې نور مفسرین کرام وایي چې دا پوښتنه د نبي کریم ﷺ څخه یهودانو کړې وه[۲].

مګر مونږ ته داسې ښکاري چې سوال به لومړی یهودانو د ځینو مسلمانانو په وړاندې مطرح کړی وي، او بیا به مسلمانانو نبي کریم ﷺ ته وړاندې کړی وي چې یا رسول الله! یهودان د میاشتې په باره کښې داسې پوښتنه کوي.

مونږ څکه وایو چې نوموړی سوال اصلاً یهودانو کړی دی چې په جواب کښې ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ کلمه نازله کړې شوې ده چې مسلمانانو او کافرو ټولو ته شامله ده. یعني د میاشتې د تغییراتو ګټې دومره واضحه دي چې ټول خلک ترې استفاده کوي حتی چې یهودان هم ترې ګټه اخلي او دوی پرې هم پوهېږي، خو دغسې سوالونه محض د تعنت او عناد د کبله کوي او غواړي چې نبي کریم ﷺ په غیرو مهمو شیانو باندې مشغول وساتي او د خپلو خانو څخه یې توجه واړوي.

د همدوی په شان کار فرعون هم د موسی ﷺ په مقابل کښې کړی وه، کله چې پوه شو چې د مقابلې څخه یې عاجز دی نو ورته یې وویلې چې: ﴿ فَمَا بَالُ ٱلْقُرُونِ ٱلْأُولَىٰ ﴾ [طه: ۵۱] یعنې: د پخوانیو زمانو څه حالات وه؟ موسی ﷺ خو د فرعون په غرض باندې پوه وه نو همدومره لنډ جواب یې ورکړ ﴿ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى فِى كِتَـٰبٍ ۖ لَّا يَضِلُّ رَبِّى وَلَا يَنسَى ﴾ [طه: ۵۲] یعنې: بې شکه د هغو علم زما د پروردګارسره دی او په لوح محفوظ کښې دی چې نه ترې ورکېږي او نه یې هېروي.

۲ـ د دوهمې ټکړې په شان نزول کښې هم ګڼ شمېر روایات شته. مثلاً:

الف: د اسلام څخه وړاندې د ځینو قبائلو عادت وه چې د حج یا عمرې احرام به یې وتاړه او بیا به ورته حاجت پېښ شو او غوښتل به یې چې کور ته ورداخل شي نو په دروازه باندې ورداخلېدل ورته ګناه ښکارېدله، نو یا به په زینه باندې بام ته خوت او بیا به انګړ ته رابښکته کېده، او یا به یې د خپل کور په دېوال کښې سوری کاوه او د هغه سوري څخه به ورداخلېدل. څوک به چې په دروازه

---

(۱) تفسیر کبیر ج۵ ص۱۳۲

(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۴۱

باندې ورداخل شو نو هغه به غټ ګنهګار وه. نو دوی چې کله په اسلام باندې مشرف شوه هم د نوموړي عادت مطابق یې عمل کاوه[۱].

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه داسې روایت هم راغلی دی چې کله به څوک د یو دښمن څخه په خطر کښې وه او زور به یې ورسره نه وه برابر، نو د دښمن د ډار څخه به یې احرام وتاړه، په هغه وخت کښې د احرام احترام ډېر وه چې چا به ورباندې تعرض نه کاوه، مګر چې خپل کور ته به داخلېده نو یا به د بام د لارې او یا د سورې د لارې داخلېده، په دروازه ورداخلېدل ورته ګناه ښکارېده[۲].

ج: ځینې مفسرین وایي چې د جاهلیت عادت داوه چې د حج څخه به بېرته راستانه شوه نو کور ته به په دروازه باندې نه ورننوتل، یا به یې دېوال سورې کاوه او یا به د بام په سر باندې ورختاته[۳].

د: ځینې مفسرین کرام وایي چې دا کار دوی په اعتکاف کښې کاوه، چې څه انساني ضرورت به ورپېښ شو او غوښتل به یې چې د جومات څخه کور ته لاړ شي نو په دروازه باندې ورداخلېدل ورته ګناه ښکارېده[۴].

تبصره

هـ: امکان لري چې ذکر شوي ټول صورتونه به په هغه وخت کښې رواج وه، په ځینو روایاتو کښې یوه ته اشاره شوې ده او په ځینو کښې بل ته، والله ﷻ أعلم.

د دوارو جوابونو مناسبت

۳ـ څرنګه چې په یوه ایت کښې د دوه حادثو جواب ویل شوی دی نو مفسرین کرام د دوارو جوابونو په منځکښې لاندې مناسبت بیانوي.

الف: څرنګه چې نبي کریم ﷺ بلکې ټول پیغمبران علیهم السلام د شرائعو د بیان دپاره را استولي شوي دي نو که د دوی په شریعتونو کښې د تکویناتو څه ناڅه بیان لیدل کېږي، البته چې هغه به د څه مناسباتو او څه حکمتونو په مقصد وي خو پیغمبران علیهم السلام د تکویناتو د شرحې دپاره نه دي استولي شوي نو په کار وه چې په دغه ارتباط ترې سوال هم نه وی کړی شوی.

نو کله چې د نبي کریم ﷺ څخه د میاشتې په باره کښې پوښتنه وشوه داسې مثال یې ولاره لکه څوک چې دروازه پرېږدي یا د بام په سر پورته شي او یا دېوال سورې کړي، یعني لار خطا کړي[۵].

په اوله ټکړه کښې د معنوي دروازې پرېښودل بیان شوه او په دوهمه کښې د حسي دروازې پرېښودل شرحه شوه. نو په غیر مناسبه طریقه باندې په ټللو کښې دواړه حادثې شریکې دي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۱۰۹؛ روح المعاني ج۲ ص۷۳
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۱۰۹
(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۴۶
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۶
(۵) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۳۲

لپ. (۲) البقرة (۲)

ب: اوله ټکره د غیر مناسب قول اصلاح کوي او دوهمه ټکره د غیر مناسب فعل اصلاح
کوي،(۱) نو په غیر مناسبت کښې سره دواړه شریکې دي.

ج: څرنګه چې په اوله ټکره کښې د حج ذکر راغلی وه نو په دوهمه ټکره کښې یې هغه غلطي
اصلاح کړه چې دوی د حج د احرام په باره کښې کوله چې په دروازه به نه ننوتل(۲).

د: مګر موږ ته یې مناسبت داسې ښکاري چې دواړه جوابونه د یهودانو د غلطیو اصلاح کولو
دپاره دي د اولنۍ ټکړې خبره خو په شان نزول کښې ثابته شوه چې سوال د یهودانو څخه منشا
شوی وه او دوهمه ټکره څکه یهودانو پورې مربوطه ده چې د همدې ایت مثل وړاندې تېر شوی دي
چې: ﴿لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ﴾ [البقرة: ۱۷۷].

څرنګه چې هلته راجح خبره همدا وه چې هغه ایت په یهودانو باندې د رد دپاره نازل شوی وه، نو
په دې ایت کښې هم په یهودانو باندې رد دی. څکه چې د هغه ایت او د دې ایت سره صرف په
اجمال او تفصیل کښې فرق دی، هلته د تقواداری د احکامو نومونه اخستلي شوي وه او دلته ټولو
ته په ﴿مَنِ ٱتَّقَىٰ﴾ سره اشاره شوې ده. ته به وایې چې دا ایت د هغه څخه مختصر کړی شوی دی.

۴_ په هر تقدیر دا ایت د تېرو شوو ایتونو سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

الف: وړاندې د روژې حکم بیان شوی وه، او په دې ایت کښې مسلمانانو ته وښودله شوه چې
که الله ﷻ میاشت د لمر په شان په یو حالت باندې ګرځولې وی نو د روژې اداء کولو وخت به مو
څنګه پېژاندلی وی؟

ب: وړاندې دا حکم هم بیان شوی وه چې پردي مالونه مه خورئ. په دې ایت کښې اشاره وشوه
چې د حرام مال خوړل داسې دي لکه څوک چې دروازه پرېږدي او بام ته پورته شي او یا دېوال سوری
کړي، څکه چې د خوراک او څښاک دپاره اسلامي شریعت د دروازې حیثیت لري او بس.

ج: همدارنګه دې ته هم اشاره ده چې تحلیل او تحریم بله مرجع نه لري پرته د محمدي (ﷺ)
شریعت څخه. نو په کار دي چې مسلمانان خپل مشکلات د همدې لارې څخه حل کړي او بس.

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! ستا څخه د میاشتو په باره کښې پوښتنه کوي چې ولې وړه او غټه کېږي؟، او
ولې د لمر په شان په یوه حالت باندې نه ده؟، برسېره په دې ولې کله پټېږي او کله ښکاره کېږي؟.
ته ورته ووایه چې د میاشتو حالات خو د خلکو دپاره د وختونو پېژاندلو اسباب دي چې خلک د
خپلو عبادتونو وختونه ورباندې پېژني، معاملات او راکړه ورکړه یې په همدې باندې بناء ده.
برسېره پر دې د حج د وخت پېژاندل د میاشتو په تغیراتو باندې پېژاندل کېږي. دغه تغیرات په
سترګو باندې ښکاري، باسواده او بې سواده ټول ورباندې پوهېږي، که الله ﷻ میاشت هم د لمر

(۱) تفسیر روح المعاني ج۲ ص۷۴
(۲) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۴۹۹

په شان گرځولې وی نو خلک به د ډېرو مشکلاتو سره مخامخ شوي وی، او دا ځکه چې د میاشتو شمېرل ډېر اسان دي نسبت د ورځو شمېرلو ته.

۲_ او دا هم پوره کامل اطاعت نه دی چې تاسو خپلو کورونو ته د شاگانو د طرفه ورشئ او په دېوالونو باندې وروختېږئ او یا دېوالونه سوري کړئ. مگر ښه اطاعت او فرمانبرداري د هغه چا فرمانبرداري ده چې هغه د الله ﷻ څخه وېرېږي او په همغه شي باندې کلک ودرېږي چې الله ﷻ یې ورته هدایت اوښودلی کوي، او د خپله ځانه الله ﷻ ته عبادت نه اختراع کوي.

نو دغسې د خانه جوړ شوی عبادت پرېږدئ، خپلو کورونو ته د دروازو د لارې ورشئ او د الله ﷻ څخه وډار شئ چې څه حکم درته کوي په هماغه باندې محکم اوسېږئ، شاید چې د فلاح او نجات لاره پیدا کړئ. تاسو په خپل خیر او شر باندې نه پوهېږئ، یوازې الله ﷻ وربانډې پوهېږي او بس.

توضیحات

۱_ په ﴿يَسْـَٔلُونَكَ﴾ کښې مفسرینو کرامو دوه احتماله ښودلي دي:

الف: د نبي کریم ﷺ څخه د میاشتې د فوائدو په باره کښې پوښتنه شوې وه نو جواب هم د فوائدو په بیان باندې ورکړی شو، نو سوال او جواب سره مطابق شو[۱].

ب: پوښتنه د میاشتې د تغییراتو د علت شوې وه خو جواب ورته د فوائدو په بیان باندې ورکړی شو، چې په دې تقدیر باندې سوال او جواب مطابق نه راځي. نو دوی وایي چې دا جواب په "أُسْلُوبُ الْحَكِيْم" سره ورکړی شوی دی[۲].

الأسلوب الحكيم څه ته وايي؟

۲_ "أُسْلُوب" لارې او طریقې ته وایي او "حَكِيْم" د حکمت والا ته وایي. نو معنی یې داسې کېږي چې دوی ته په حکمتناکه طریقه او فائده مند ډول سره جواب ورکړی شوی دی. یعنې دوی پوه کړی شوه چې تاسو باید د میاشتې د فوائدو پوښتنه وکړئ نه د علت او سبب. ځکه چې د یو پلوه پرې پوهېږئ نه او د بل پلوه نبي کریم ﷺ د هغو د بیان دپاره نه دی استولی شوی.

هېر مو نه شي!

۳_ هېر مو نه شي چې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ټولو هغو سوالونو شمېر چې د نبي کریم ﷺ څخه خپل امت کړي وه او په قرآن کریم کښې یې جوابونه ورکړی شوي پنځلسو (۱۵) ته رسېږي، چې د دې جملې څخه اوه سوالونه د قرآن کریم په بیلا بیلو ځایونو کښې بیان شوي دي، او اته نور یې ټول په همدې سورت کښې نازل شوي دي چې په یوه کښې یې فعلاً بحث کوو، او یو وړاندې تېر شوی: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي﴾ [البقرة: ۱۸۶]، او شپږ نور وروسته راروان دي[۳].

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۷۱
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۳۱
(۳) تفسیر کبیر ج۵ ص۲۳۱

هلال څه ته وايي؟

۴_ هلال د میاشتې نوم دی چې په اولو دوه شپو او د آخر په دوه شپو کښې په همدې نامه یادېږي، خکه چې په دغو څلورو شپو کښې وربانده لیدونکي اواز پورته کوي چې: هغه ده میاشت!، او هلال اصلاً اواز پورته کولو ته وايي^(١). اما د دغو څلورو شپو څخه په غیر ورته قمر وايي. څه نور أقوال هم پکښې شته دي، مګر دغه قول چې ذکر شو مختار ګڼل شوی دی^(٢).

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: میاشت خو یوه ده او په ایت شریف کښې د ﴿ٱلۡأَهِلَّةِ﴾ "میاشتو" څخه پوښتنه شوې ده، ایا دا پوښتنه په ځای ده؟

مونږ وایو: څرنګه چې میاشت په هره شپه کښې په بېل-بېل شکل سره ښکارېږي نو داسې وګڼله شوه لکه چې د هرې شپې دپاره بېله-بېله میاشت وي. یعنې جمعه یې حقیقي نه ده اعتباري ده.

مواقیت څه ته وايي؟

۶_ "مَوَاقِیت" د "مِیْقَاة" جمعه ده او "مِیْقَاة" د وقت د پېژاندلو آلې او سبب ته وايي. نو معنی یې داسې کېږي چې د میاشتو تغییرات د خلکو دپاره د وختونو د پېژاندلو سامان او اسباب دي، هرڅوک چې سترګې لري هغه ترې استفاده کولی شي او د عباداتو او معاملاتو وختونه وربانده پېژاندلی شي.

د دې ایت ارشاد

۷_ ذکر شوی ایت شریف مونږ ته په لاندې مواردو کښې هدایت او لارښوونه کوي:

الف: بشري علوم او اکتشافات باید د قرآن کریم تفسیر ونه ګڼو چې دغه کشفیه د فلاني ایت مراده ده، بلکې باید چې ووایو چې زمونږ په فکر ترې دغه کشفیه معلومېږي نور نو الله ﷻ پوهېږي چې همدغه کشفیه به یې ترې مراده وي او که نه.

او دا خکه چې څه الله ﷻ فرمایلي دي هغه واقعیات دي د ټولو زمانو سره مطابقت لري او د زمانو بدلون وربانده څه اثر نه لري.

اما بشري علوم دائمي استقرار نه لري. لکه چې پخوا فیلسوفانو ویلې چې ځمکه ساکنه ده او اسمان حرکت کوي او د ننۍ زمانې خلک وايي چې ځمکه متحرکه ده. امکان لري چې په همدې نظریه کښې څه موده وروسته بل بدلون واقع شي او یا تکذیب شي.

نو که بالفرض مونږ د ځمکې سکون یا حرکت د قرآن مراد وګڼو او څه موده وروسته هغه تکذیب کړي نو دا به د قرآن کریم تکذیب وي. العیاذ بالله.

---

(١) روح المعاني ج٢ ص٧١
(٢) زاد المسیر ج١ ص١٧٨

ب: عبادت د هغه قول یا فعل نوم دی چې شریعت رابنودلی وي چې په دغې طریقې باندې د الله ﷻ رضا حاصلېږي لکه لمونځ، روژه، او د حج مختلف مناسک او داسې نور.

که بالفرض یو عمل ډېر په تکلیف کړي او ډېر سخت او دروند عمل په دې گومان وکړي چې الله ﷻ به ورته راضي شي خو چې په شرعي لاربنودانه باندې برابر نه وي هغه عبادت نه دی لکه چې خلک وایي ډېر زهد و مشري را الله ﷻ ناراض.

بالمقابل که ډېر وړوکی او اسان عمل وي خو د شریعت په بنودانه باندې ترسره شوی وي په هغه کښې د لوی اجر امید شته. لکه د ژمي روژې چې نه پکښې لوږه وي او نه تنده. مگر ثوابونه یې د کاملې روژې دي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «الْغَنِيمَةُ الْبَارِدَةُ الصَّوْمُ فِي الشِّتَاءِ»[1] یعني سړه غنیمت په ژمي کښې روژه ده. لکه چې مجاهدینو ته د جنگ څخه په غیر غنیمت لاس ته ورشي.

ج: هغه خلک هم د عباداتونو کوټې ته د بام د پلوه ورداخلېږي چې په مستحبو باندې ډېر کلک وي، ته به وایې چې دا شرعي فرض دي مگر قطعي فرض یې د پښو لاندې کړي وي، او خان ته لا متقي او دیندار هم وایي، باید هر شرعي حکم په خپل شرعي چوکاټ کښې اداء کړی شي او بس.

د: هغه خلک هم د عباداتونو د کوټې دروازه نه پېژني چې مکروهات د قطعي حرامو درجې ته رسوي او قطعي حرام ورته د مکروهاتو حیثیت هم نه لري، په اصطلاح اوښان یې په بډه وهلي وي او خان د هر چا څخه تقوادار گڼي.

یا په بل عبارت هغه کسان چې شرعي احکام په خپلو خپلو چوکاټونو کښې نه اجراء کوي یا پکښې افراط کوي او یا تفریط. د هغوی مثال داسې دی لکه خر چې په اوبو څښلو کښې ډېر ډېره مزه ورکوي چې د څښکې څخه د اول راوتلو سره سمې یې وڅښې چې بالکل په کوم نجاست او ناپاکی باندې نه وي ملوثې شوې لکه چینه یا د کاریز خوله. مگر په ماکولاتو کښې ډېر بې احتیاطه دی چې په هر یو ډېران باندې وربرابر شي په نجاساتو باندې یې صرفه نه کوي.

﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ۝١٩٠ وَٱقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَٱلْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ ٱلْقَتْلِ وَلَا تُقَٰتِلُوهُمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَٰتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَٰتَلُوكُمْ فَٱقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ ۝١٩١ فَإِنِ ٱنتَهَوْاْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝١٩٢ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ ٱنتَهَوْاْ فَلَا عُدْوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ۝١٩٣ ٱلشَّهْرُ ٱلْحَرَامُ

[1] جامع الترمذي ج۱ ص۱۶۴

بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ ۚ فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿۱۹۴﴾

[۱۹۰] او د الله ﷻ په لار کښې د هغو کسانو سره مقاتله وکړئ چې هغوی ستاسو سره جنګ کوي او (د حد څخه) تجاوز مه کوئ.

بې شکه الله ﷻ د تجاوز کوونکو سره محبت نه لري (غضب ورباندې کوي)

[۱۹۱] دوی ووژنئ په هر ځای کښې مو چې مونده کړه (لاس مو ورباندې بر شو) او د هغو ځایونو څخه یې وباسئ چې د هغو ځایونو څخه یې تاسو ویستلي وئ (مکه یا خپل کورونه) او فتنه د وژلو څخه سخته ده (خو دوی ورباندې صرفه نه ده کړې).

او د المسجد الحرام په شاوخوا (حرم شریف) کښې ورسره مقاتله مه کوئ ترڅو چې دوی پکښې درسره جنګ پیل کړي. نو که دوی درسره جنګ پیل کړ نو ویې وژنئ: همدارنګه د کافرانو جزا ده.

[۱۹۲] نو که (د پیل څخه وروسته یې) د جنګ څخه لاس واخست (درته تسلیم شوه) نو بې شکه الله ﷻ بښونکی او مهربان دی (تاسو هم د بښنې او مهربانۍ څخه کار واخلئ).

[۱۹۳] او تر هغه ورسره مقاتله وکړئ ترڅو چې فتنه ورکه شي (د دوی زور مات شي) او عمومي غاړه ایښودل صرف د الله ﷻ دپاره شي، او که (د فتنه اچولو څخه) یې منعه وکړه (او زور یې مات شو) نو تجاوز خو په بل چا باندې نشته یوازې په ظالمانو باندې دی (دوی په دغه وخت کښې متعدیان ظالمان نه دي).

[۱۹۴] (سږنی) حرامه میاشت (ذو القعده) د (پروسږکال) حرامې میاشتې (ذو القعدې) په عوض کښې ده. او حُرُمات (د احترام شیان) خو تول سره برابر دي. نو هغه څوک چې په تاسو باندې تجاوز وکړي تاسو هم په هغوی باندې داسې تجاوز وکړئ لکه په تاسو باندې یې چې کړی وي.

او د الله ﷻ څخه وډار شئ او پوه شئ چې بې شکه الله ﷻ د متقیانو سره دی.

یوه مقدمه او ارتباطونه

په ذکر شوو ایتونو باندې د ښه پوهېدلو دپاره مناسبه ګڼو چې لاندې څو مطالب وړاندې کړو:

۱- یو کال په دولسو میاشتو وېشل کېږي چې ، نومونه یې دا دي:

(۱) محرم الحرام، (۲) صفر المظفر، (۳) ربیع الأول، (۴) ربیع الثاني، (۵) جمادي الأول، (۶) جمادي الثاني، (۷) رجب المرجب، (۸) شعبان المعظم، (۹) رمضان المبارک، (۱۰) شوال المکرم، (۱۱) ذو القعدة، (۱۲) ذو الحجة.

۲- د دغو دولسو میاشتو څخه څلور میاشتې محترمې دي او دا احترام ورته آن د ابراهیم ﷺ د زمانې څخه پاتې دی، کافر او مسلمان تول په دې احترام باندې قائل دي، احترام یې دا وه چې په

دي څلورو میاشتو کښې به يې جنګونه نه کول، لوټماري به يې نه کوله او دوست او دښمن به ازاد ګرځېدل، په اوومه میاشت (رجب) کښې به عمرې ته تلل راتلل، او په شوال، ذو القعده، ذو الحجه کښې به يې د حج مناسک اداء کول او کور ته به پکښې تلل راتلل.

۳ـ هو! د جاهلیت په زمانه کښې په دغو محترمو میاشتو کښې یو ناجائز تصرف جاري و، هغه دا چې کله به يې اراده وکړه چې په بل کوم قوم باندې حمله وروړي او هغه وخت به د محترمو میاشتو وه، په خپل فکر باندې به يې په هغه کال کښې د هغې میاشتې څخه احترام سلباوه او بلې میاشتې ته به په احترام باندې قائل کېدل. مثلاً کله به يې چې په رجب کښې د جنګ کولو نیت وه نو د قبیلې مشر به اعلان وکړ چې سږ کال د رجب په عوض ـمثلاًـ د شعبان میاشت محترمه ده.

د [التوبة: ۳۶، ۳۷] ایتونو لاندې په دغې باره کښې مکمل بحث شته.

۴ـ د هجرت په شپږم کال نبي کريم ﷺ د ذو القعدې په میاشت کښې اراده وکړه چې عمره وکړي نو د یو زر څلور سوه (۱۴۰۰) صحابه وو کرامو ﷺ سره د مکې معظمې په لور روان شو، کله چې حدیبیه نومې ځای ته ورسېده نو د مکې مشرکانو يې مخه ونیوله چې عمرې ته مو نه پرېږدو.

د ډېر جر او بحث څخه وروسته صلحه وشوه چې سږ کال به مسلمانان عمره نه کوي او بل کال ته به عمره کوي او د درې ورځو پورې به په مکه معظمه کښې ازاد اوسېږي او بیا به بېرته مدینې منورې ته ورتاوېږي، چې پوره تفصیل يې د "الْفَتْح" د سورت په تفاسیرو کښې کتلی شئ.

۵ـ د هجرت په اووم کال باندې چې کله صحابه کرام ﷺ د قضائي عمرې د اداء کولو په نیت باندې روانېدل نو دا تشویش ورسره پیدا شو چې ایا سږ کال به مشرکان مونږ عمرې اداء کولو ته پرېږدي او که نه؟ په خپل عهد به راسره وفا وکړي او که نه؟

که مشرکان د خپل ناجائز تصرف څخه کار واخلي او د سږنې ذو القعدې احترام بلې میاشتې ته انتقال کړي او مونږ سره په جنګ باندې پیل وکړي نو مونږ به څه کوو؟

که جنګ ورسره کوو نو میاشت هم محترمه ده، مکان (حرم شریف) هم محترم دی او مونږ به د احرام په حالت کښې هم یو، نو دغه ټول حرمات به د پښو لاندې شي. او که جنګ نه کوو نو د پروسکال په شان به بیا د عمرې د اداء کولو څخه پاتې کېږو او د عمرې آرزو به مو نه ترسره کېږي.

نو الله ﷻ د مؤمنانو د یاد شوي تشویش د رفعه کولو دپاره لوستل شوي ایتونه نازل کړه چې همدا د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی[۱].

۶ـ دا ایتونه د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله ارتباط لري:

الف: په مخکښې ایت کښې د میاشتو ګټو او فوائدو ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې وښودل شوه چې په دغو میاشتو کښې څینې ډېرې محترمې میاشتې دي چې هغه څلور دي.

ب: هلته د حج تذکر شوی وه او دلته د حج په میاشتو کښې په جهاد باندې رڼا اچوله شوې ده.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۴۷. ۳۵۴: تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۸.

ج: هلته د حج د وخت او زمانې یادونه شوې وه او دلته د حج اماکنو ته اشاره کېږي چې په مکه معظمه کښې موجودیت لري.

د: هلته د خلکو څخه تقوی غوښتله شوې وه او دلته د تقوا کولو طریقه ښودله شوې ده چې جهاد او د محترمو میاشتو احترام او د حد څخه نه تجاوز کول دي.

ه: هلته واضحه شوې وه چې کورونو ته بې لارې ورتګ تقوی نه ده او دلته واضحه کېږي چې حلال شی حرام ګڼل هم تقوی نه ده، که مشرکان درباندې جنګ شروع کړي او تاسو یې دفاعاً مقابله ونه کړئ چې مونږ په حرم او احرام او حرامو میاشتو کښې یو نو دا تقوی نه ده.

او داسې نورې وجې هم د ارتباط په باره کښې درلودلی شي خو د ایتونو خلاصه دا ده:

د مطلب خلاصه

څرنګه چې ذکر شوی تشویش په مؤمنانو باندې زیات اثر غورځولی وه او د دوی په زړونو کښې یې اوږدې ریښې غځولې وې نو الله ﷻ د دوی د اطمنان دپاره همدغه یو مضمون په څو ډوله عبارتونو کښې اداء کړ:

۱ـ اول یې مؤمنانو ته د عمومي جهاد امر وکړ چې د الله ﷻ د رضاء دپاره د هغو خلکو سره جهاد وکړئ چې هغوی تاسو وژني، ایا دا خبره ستاسو غیرت مني چې هغوی تاسو وژني او تاسو یې نه وژنئ:

څرنګه چې هغوی ته ستاسو په وژنه کښې څه تشویش نه پېښېږي برابره خبره ده چې محترمې میاشتې وي او که نه وي، محترم مکان وي او که نه وي، نو تاسو د هغوی په وژنه کښې ولې تشویش کوئ.

۲ـ هو! په همدغه حالت کښې هم چې ستاسو غُصه او غضب په جوش راغلی وي، د شرعي حدودو څخه تېرې مه کوئ چې ښځې، ماشومان سپین ګیري ووژنئ او یا په مفتوحه خمکه کښې غیر شرعي کارونه وکړئ. بې شکه الله ﷻ تجاوز کوونکي نه خوښوي که تاسو تجاوز وکړئ سره د دې چې تاسو په الله ﷻ باندې ګران یاست د الله ﷻ ګرانښت به مو د لاسه لاړ شي.

۳ـ نو په هر ځای کښې مو چې په کافرانو باندې لاس بر شي ویې وژنئ او صرفه وریاندې مه کوئ لکه څنګه چې هغوی په تاسو باندې صرفه نه کوي، د ټاټوبو څخه یې وباسئ لکه چې هغوی تاسو د خپلو ټاټوبو څخه وباسي.

نه ګورئ چې د مکې معظمې څخه یې (چې ستاسو اصلي مسکن وه) هجرت کولو ته مجبور کړئ. دوی ستاسو په وژنه باندې او د کورونو څخه په اخراج کولو باندې په حرم شریف کښې صرفه ونه کړه او د بې وطنۍ، د لوی عذاب سره یې مخامخ کړئ. د وطنه شړل خو د وژنې څخه څه کم نه دي بلکې د وطنه شړل د وژلو څخه ډېر سخت دي چې ساټ په ساټ مرګ دی نو په دې اعتبار سره لکه چې تاسو ټول مهاجرین څو څو ځله د کافرانو دپلوه وژل شوي یاست. ایا سره د دې هم تاسو ته د هغوی په وژنه کښې سودا او تشویش درلودلی؟

۴ـ هو باید تاسو حوصله ناک اوسئ او په هیڅ حالت کښې ثبات او استقامت د لاسه ورنه کړئ نو ستاسو غصه او غضب دې دومره په جوش رانه شي چې په المسجد الحرام (حرم شریف) کښې هم وربانديې جګړه او جهاد پیل کړئ، نو په حرم شریف کښې وربانديې ترهغه غرض مه کوئ ترڅو چې دوی درسره جګړه شروع کړي، که دوی رومبی توري ته لاس کړي، نو الله ﷻ ستاسو کومکي دی، ژر دی چې په هغوی باندې به مو ورمسلط کړي نو وئ یې وژنئ همدا د کافرانو جزا ده هیڅ تشویش مه کوئ.

۵ـ په همدې حالت کښې (چې اول دوی توري ته لاس کړي) که د جنګ څخه لاس واخلي او بې قیدو شرطه درته تسلیم شي نو لکه څنګه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، همدارنګه تاسو هم وربانديې رحم او مهرباني وکړئ او د جنګ د شروع کولو په جرم باندې یې دومره کلک مه نیسئ چې په همدې حالت کښې یې هم ووژنئ او بښنه ورته ونه کړئ.

۶ـ تاسو به ولې د کافرانو په وژنه کښې سستي کوئ څکه چې دوی د الله ﷻ په مخلوق باندې کفر تحمیلوي، دوی څوک خپل فکر ته نه پرېږدي چې د الله ﷻ په دلایلو او معجزاتو کښې فکر وکړي که یې خوښه شي ایمان به راوړي او که یې خوښه شي په کفر باندې به باقي پاتې شي.

نو تاسو د هغوی د مقاتلې او مجاهدې څخه ترهغه لاس مه اخلئ ترڅو چې د کافرانو د دغې لویې فتنې مخه ونیوله شي چې مؤمنان د ایمان په سبب باندې په ډول ډول عذابونو کښې اخته کوي حتی هجرت کولو ته یې مجبوروي او د دوی د لاسه څوک ازادانه فکر نه شي کولی.

۷ـ که دوی د اسلام حکومت ومني او په عمومي حاکمیت باندې اسلام ته قائل شي نو په دغه وخت کښې تاسو ته اجازه نشته چې په دوی باندې تېری وکړئ څکه چې تېری خو باید په ظالمانو باندې وشي او په دغه وخت کښې دوی په نورو باندې ظلم نه کوي چې د ایمان د راوړلو مخه یې ونیسي. په دغه وخت کښې دوی یوازې په خپلو خانو باندې ظلم کوي چې دا لازم ظلم دی، متعدي ظلم نه دی، امکان لري چې د څه وخت وروسته د دې ظلم څخه هم لاس واخلي او ایمان راوړي.

نو که بالفرض په همدې صورت کښې هم هغوی ووژل شي نو د دې معنی به دا وي چې الله ﷻ دوی په زور باندې مسلمانوي او په اسلام راوړلو یې مجبوروی حال دا چې الله ﷻ دغسې کار نه خوښوي: ﴿لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّ﴾ [البقرة: ۲۵] یعنې: په اسلام کښې جبر نشته بې شکه سمه لار د خطا لارې څخه واضحه شرې ده.

۸ـ که بالفرض مشرکانو تاسو ته باتې ووهلې چې څنګه مو پروسکال د عمرې څخه منعه کړئ، او په همدې پلمه وغواړي چې ستاسو احساسات راوپاروي ترڅو تاسو اولاً توري ته لاس کړئ او په حرم شریف کښې جنګ پیل کړئ او په ټوله نړۍ کښې مو بدنام کړي چې مسلمانان د حرمانو احترام نه کوي او یو عالمي پیغور درته جوړ کړي.

نو پام کوئ چې د دوی په لومه کښې ونه لوېږئ او د خپلو زړونو د اطمنان دپاره دا خبره درېږه کړئ چې د سږ کال محترمه میاشت (ذو القعده) درته الله ﷻ د پروسکال د محترمې میاشتې

ذو القعدې) په عوض کښې درکړه. تاسو پروسږکال د حرماتو احترام وساته هلته مو هم اجر او ثواب په برخه شو او سږ کال مو هم پکښې اجرونه وګټل چې د خپلې عمرې قضائي مو پکښې راوړه. حرمات خو ټول یو شان او مساوي دي. نور خو څه شی نه دی واقع شوی فقط یو کال تاخیر راغلی دی، هغه احرام نه دا احرام، هغه ذو القعده نه دا ذو القعده، هغه راتګ نه دا راتګ.

۹ـ نو پام کوئ چې د هغوی په تحریک آمېزه خبرو باندې خپل ګټلي اجرونه د خاورو سره برابر نه کړئ. هو! که دوی (مشرکانو) د پروپاګند او لاپو شاپو څخه وړاندې قدم کېښود او تجاوز تېرې بې دریاندې وکړ نو په هغه چا باندې چې په تاسو باندې تجاوز کوي بالمثل تجاوز وکړئ او دې ته مه ګورئ چې تاسو یا په احرام کښې یاست او یا په حرم کښې. لکه چې لږ څه وړاندې په همدې باره کښې درته هدایات درکړی شوه.

۱۰ـ د ټولو خبرو په آخر کښې بیا درته ارشاد کېږي چې د الله ﷻ څخه وډار شئ هر څه چې درته امر کوي هغه ومنئ او د هر شي څخه مو چې منعه کوي د هغه څخه منعه شئ. امکان لري چې د مشرکانو پیغورونه او باتې وهل په تاسو باندې ډېر درانه تمام شي خو د الله ﷻ د ټاکلو حدودو څخه به هغې خوا ته قدم نه ږدئ، او په دې پوه شئ چې الله ﷻ د متقیانو ملګری دی، که تاسو د حدودو څخه واوړئ نو بیا به تاسو متقیان نه یاست او الله ﷻ به ستاسو نصرت او کومک ونه کړي، تاسو په هر وخت کښې د الله ﷻ نصرت ته اړ یاست. نو په هر حالت کښې د حدودو مراعات وکړئ صلحه وي او که جنګ، خوشالي وي او که خفګان، غم وي او که ښادي او داسې نور.

توضیحات

۱ـ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ کلمه د "ثَقِف" څخه اخستله شوې ده. "ثَقِف" په مهارت سره د یو کار کولو او یا په یو شي باندې علم راوړلو ته وایي. مګر دلته ترې محض موندل او علم پیدا کول مراد دي، برابره خبره ده چې مهارت ورسره وي او که نه. یعني کافران ووژنئ؛ په هر خای کښې چې مو پرې لاس بر شو او مونده مو کړه[1].

ب: د "فِتْنَة" کلمه لغةً په دې کښې استعمالېږي چې زرګر په اور کښې سپین زر یا سره زر ګرم کړي ترڅو یې ښه او نابوده معلوم کړي. مګر په استعمال کښې په لاندې معناوو باندې راغلې ده:

اول: انسان د دوزخ اور ته اچول.

دوهم: په عذاب کښې واقع کول.

دریم: محض امتحان کول، چې په خوشالیو سره وي او که په سختیو سره وي.

څلورم: په سختیو کښې اچول.

څه نورې معناوې هم لري چې خینو مفسرینو کرامو آن اوه معناوو ته رسولې دي[2]. خو د ټولو

(۱) مفردات الراغب ص ۷۶۰ التفسیر الکبیر ج ۵ ص ۱۴۱
(۲) البحر المحیط ج ۲ ص ۶۶۰ مفردات الراغب ص ۶۸۵

معنا او مرجع یې یو شي ته کېږي هغه دا دی چې په سړي باندې څه فشار او شدت راشي، برابره خبره ده چې دغه فشار او شدت د امتحان په لحاظ وي او یا د تعذیب په نیت، او برابره خبره ده چې په خوشالیو سره وي او که په غمونو سره.

نو دلته یې په اول مقام کښې حاصل داسې کېږي چې کله مو په کافرانو باندې لاس بر شي نو ویې وژنئ او شدت او سختي ورباندې راولئ ترڅو دوی د وطن پرېښودلو ته مجبور شي. او دا ځکه چې دغه دواړه ډوله کارونه یې ستاسو سره کړي دي، ستاسو په وژلو باندې یې صرفه نه ده کړې او نه یې کوي، او د وطن څخه یې هجرت ته مجبور کړي یاست، خپل وطن څخه ویستل د وژلو څخه کم نه دي بلکې لا ترې شدید او سخت دي.

۲ـ تاسو یې په دومره سختیو کښې واچولئ چې د الله ﷻ په فضل سره په خپل ایمان باندې ثابت قدمه پاتې شوئ. که نه نو سات په سات خطر وه چې ځینې مسلمانان د ایمان څخه واړوي او مرتد شي چې په دې اعتبار سره هم د وژلو څخه فتنه سخته ده، چې سړی په ایمان باندې ووژل شي د ارتداد خطر خو ورسره نه وی چې د ابدي دوزخ مستحق شي مګر په فتنه کښې دا وېره شته چې مرتد شي.

۳ـ او په دوهم مقام کښې یې حاصل دا دی چې: د کافرانو سره تر هغې جهاد وکړئ ترڅو دوی د زوره ولوېږي او د اسلام حاکمیت ومني چې نه څوک مرتد کولی شي، نه په چا باندې سختي راوستلی شي او نه د چا د مسلمانېدلو مخه نیولی شي، نو د خلکو خوښه چې پخپله خوښه مسلمانېږي او که په کفر کښې پاتې کېږي.

۴ـ مګر ځینو مفسرینو کرامو په دوهم مقام کښې "فِتْنَةٌ" په معنی د شرک اخستې ده. نو معنی یې داسې کېږي چې تر هغه ورسره وجنګېږئ ترڅو شرک او کفر د منځه لاړ شي او کله چې دوی د شرک څخه لاس په سر شوه نو تجاوز خو فقط په ظالمانو باندې کېږي او دوی خو په دغه حالت کښې ظالمان نه دي بلکې د ظلم (کفر) څخه صرف نظر شوي دي[1].

مونږ ته اوله معنی په زړه پورې ښکاري، ځکه چې د اسلام د روح سره برابره ده، او دغه ایت شریف: ﴿لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ ۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَىِّ﴾ [البقرة: ۲۵۶] ورباندې دلالت کوي. یعنې: په دین کښې زور نشته چې په زور باندې څوک مسلمان کړی شي، ښه سمه لار د باطلې لارې څخه واضحه شوې ده، هرڅوک مکلف دی چې پخپله فکر وکړي او خپل ځان ته خپله تګلاره وټاکي.

حُرُمات څه معنی؟

۵ـ په ﴿وَٱلْحُرُمَٰتُ قِصَاصٌ﴾ کښې د "حُرُمَات" کلمه د "حُرْمَةٌ" جمعه ده. که څه هم "حُرْمَةٌ" مصدر دی خو دلته ترې هغه شی مراد دی چې باید د هغه احترام او تعظیم وکړی شي. لکه د احرام حالت، حرم شریف او حرامې میاشتې.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۷

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې حُرُمَات خو ټول مساوي دي د پروسکال حرمات داسې دي لکه د سږکال، دواړه واجب الاحترام دي خو مشرکانو پروسکال د حرماتو احترام ونه کړ او تاسو بې بېرته ستنېدلو ته مجبور کړئ نو که سږکال د حُرُماتو احترام ونه کړي نو باید چې تاسو یې په توره سره جواب ورکړئ. او دا خکه چې دا به د دوی دوهم ځل د حرماتو بې احترامي وي او شروع به هم د دوی د پلوه شوې وي. نو د بې احترامی ټوله پړه په همدوی باندې لوېږي او بس. داسې نه ده چې پروسکال د حرماتو سپکاوی جائز وه او سږکال جائز نه دی.

اعتداء څه ته وایي؟

۶ـ په [۱۹۰] ایت کښې د اعتداء څخه مسلمانان منعه شوي دي چې: ﴿ وَلَا تَعْتَدُوٓاْ ﴾. او په [۱۹۴] ایت کښې ورته پرې امر شوی دی چې: ﴿ فَٱعْتَدُواْ ﴾.

نو د امر معنی خو یې همدا یوه ده چې که په محترمو میاشتو کښې په تاسو باندې کافرانو تجاوز وکړ نو د تجاوز جواب یې په تجاوز سره ورکړئ، یعنې مقابله یې وکړئ، که څه هم په دغه حالت کښې په توره جواب ورکول تجاوز نه دی مګر د مشاکلت د کبله په تجاوز او اعتداء سره تعبیر کړی شوی دی.

اما د نهې معنی یې مفسرینو کرامو په دوه ډوله کړې ده:

الف: چې د هغو کافرانو سره مقاتله وکړئ د کومو د پلوه چې د مقاتلې پیل شوی وي، او تجاوز مه کوئ چې تاسوورباندې شروع او پیل وکړئ.

نو د دې معنی په اعتبار سره دا ایت شریف یا منسوخ ګرځي چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿فَٱقْتُلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ﴾ [التوبة: ۵] یعني: نو ووژنئ مشرکان چرته مو چې مونده کړه.

او یا د همدې قضائي عمرې د حالت پورې مخصوص ګرځي خکه چې یوازې په همغه وخت کښې مسلمانان د تعرض څخه منعه کړی شوي وه.

ب: چې د هغو کافرانو سره کوم چې ستاسو وژلو ته لیوال دي او چرته یې چې درباندې لاس بر شي صرفه درباندې نه کوي؛ تاسو هم جهاد پیل کړئ، او بنه په نره د غلیم مقابله وکړئ، مګر دومره باید په غُصه نه شئ چې د حده تجاوز وکړئ، او هغه کسان هم ووژنئ چې هغه درسره جنګ نه کوي لکه زنانه، بوډاګان، ماشومان، راهبان او داسې نور.

هو! که د دوی څخه کوم یو په جنګ کښې په یو ډول سره ګډون کاوه لکه جاسوسي او د جنګ نقشه برابرول نو بیا یې درته مرګ روا دی.

مونږ ته همدا دوهمه معنی بهتره ښکاري، چې همدا د عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما څخه هم روایت شوې ده[۱].

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۴۸

یادونه

د محبت نسبت چې الله ﷻ ته وشي نو هلته تري يا هغسې محبت مطلب وي چې د الله ﷻ سره مناسب وي او يا تري اجر او ثواب مراد وي. خو په هر تقدير، چې د چا څخه الله ﷻ خپل محبت سلب کړي لکه په دې مقام کښې يې چې د تجاوز کوونکو څخه سلب کړى دى نو هلته بې معنى داسې کېږي چې الله ﷻ په هغه باندې غضب کوي. دا ځکه چې د الله ﷻ د محبت او غضب په منځکښې واسطه نشته.

هو! د بندګانو محبت او غضب واسطه لري چې نه به پرې ګران وي او نه به ورته په غضب وي، مګر دا کار د الله ﷻ په باره کښې نشته[1].

﴿ وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ ﴾

[۱۹۵] او د الله ﷻ په لار کښې خپل مالونه مصرف کړئ او خپل ځانونه په لوى لاس د هلاکت خاى ته مه وراچوئ.

او احسان کوئ، بې شکه الله ﷻ احسان کوونکي دوستان ګڼي (اجرونه او ثوابونه ورکوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ په وړاندينيو ايتونو کښې په سر باندې د جهاد بيان وه. په دې ايت کښې په مال باندې د جهاد په باره کښې توصيه شوې ده. دا ځکه چې لکه څنګه چې جهاد په سر باندې مقاومت ته ضرورت لري همدارنګه مالي مصارف هم پکښې ضرور دي ترڅو پرې جهادي لوازم برابر کړى شي او د ﴿وَأَعِدُّوا۟ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ﴾ [الأنفال: ۶۰] په مطابق ورته هر ډول تياري ونيول شي.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

۲ـ اى مؤمنانو! د کافرانو سره ترهغه مقاتله وکړئ ترڅو فتنه ورکه شي خو د الله ﷻ په لار کښې انفاق هم مه هېروئ ځکه چې د الله ﷻ په لار کښې د مال مصرفول برسېره په دې چې مالي عبادت دى او اجرونه لري او الله ﷻ په دنيا او آخرت کښې عوضونه ورکوي، د جهاد په باره کښې بالکل ستون فقرات تشکيلوي او زيات اهميت لري. ځکه چې د مالي مصارفو څخه پرته د جهاد تيارى نه نيول کېږي.

نو که بالفرض تاسو د الله ﷻ په لار کښې د مال د مصرفولو څخه لاس واخلئ همدارنګه که د مالونو په راغونډولو باندې د جهاد څخه مشغول شئ او جهاد ته شا کړئ، نو په دواړو صورتونو کښې به درڅخه جهاد پاتې شي او دښمنان به درباندې غالب شي، کورونه به مو تالا والا کړي،

(۱) البحر المحيط ج۲ ص۶۶

ابرو او عزت به مو د پښو لاندې کړي او په ډاډه زړه بانديې به عبادت ونه شئ کړی. دغه حالت د هلاکت څخه ډېر بدتر دی او داسې هلاکت دی چې رسېدل یې درته یقیني دي.

۳_ برسېره په دې چې تاسو مجاهدین یاست او خپل مالونه د الله ﷻ په لار کښې مصرفوئ په هېڅ وخت کښې احسان او اخلاص مه هېروئ، په هره معامله او په هر قول او فعل کښې اخلاص کوونکي اوسئ: بې شکه چې الله ﷻ د اخلاص کوونکو سره مینه او محبت کوي او لوړو درجو ته یې پورته کوي، څومره چې ستاسو اخلاص اضافه کېږي په همغې اندازه به مو درجات لوړېږي.

توضیحات

۱_ که څه هم د "تَهْلُکَة" کلمه اصلاً مصدر دی او د هلاکت په معنی سره دی، مګر دلته ترې هغه شی مطلب دی کوم چې د سړي د هلاک باعث ګرځي[1].

۲_ ذکر شوی ایت شریف د مال په انفاق کښې مطلق دی، برابره خبره ده چې په جهادي امورو کښې وي او که په غیر جهادي امورو کښې. د همدې کبله ځینو مفسرینو کرامو دا بهتره ګڼلې ده چې په اطلاق سره پرېښودل شي او معنی یې داسې وشي چې د الله ﷻ په لار کښې د مال مصرف کول مه پرېږدئ، که مو پرېښوده نو په لوی لاس به خانونه په هلاکت کښې واچوئ"[2].

مګر نور مفسرین کرام یې متعددې معناوې کوي حتی چې ټولې معناګانې یې اوو ته رسېږي[3].

که څوک په ډېرو معناوو باندې د پوهېدلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي خو مونږ د ټولو معانیو څخه صرف لاندې دوه معناوې رانقلوو:

الف: په یو وخت کښې مسلمانانو د رومیانو سره جهاد کاوه چې په مسلمانانو مجاهدینو کښې ابو ایوب الانصاري ﷺ هم شامل وه، کله چې دواړه جانبه مقابلې ته چمتو شوه، نو په عین وخت کښې یو مجاهد د مسلمانانو د صف څخه په چالاکۍ سره خارج شو او په کافرانو باندې یې په شدت سره استشهادي حمله وکړه او په یو سر د کافرانو په صفونو کښې ورننووت.

په دغه وخت کښې د هرې خوا چیغې شوې چې: «سُبْحَانَ اللهِ يُلْقِي بِيَدَيْهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ» پاکې ده الله ﷻ لره، دغه مجاهد خو په لوی لاس خان په هلاکت کښې واچاوه. یعنې دوی د دغه ایت څخه داسې معنی واخستله چې سړی باید خپل خان د هلاکت د خای څخه وساتي.

نو أبو أیوب الأنصاري ﷺ غږ وکړ چې ای خلکو! تاسو خو د دغه ایت شریف د هلاکت معنی کوئ مګر دغسې نه ده؛ خبره داسې ده چې کله الله ﷻ اسلام ته عزت ورکړ او کومک کوونکي او پیروان یې ډېر شوه نو مونږ (انصارو) د نبي کریم ﷺ څخه پټ په خپلو منځو کښې سره وویلې چې څه کېږي که د دې څخه وروسته مونږ د خپلو پټیو خدمت وکړو او په کور باندې کښېنو او د جهاد

(۱) مفردات الراغب ص۵۴۳
(۲) تفسير الطبري ج۲ ص۱۱۹
(۳) البحر المحيط ج۲ ص۰۷۰ التفسير الكبير ج۵ ص[illegible] ... ۱۸۴

څخه لاس په سر شو؟. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت نازل کړ.

نو د ایت معنی داسې نه ده لکه چې تاسو ترې واخستله او په باتور مجاهد باندې مو د هرې خوا چیغې کړې. بلکې جهاد نه کول او په خپلو مالونو کښې مشغولتیا هلاکت او ذلت دی[۱].

نو د همدغه تفسیر په بنیاد نوموړي صحابي رضی الله عنه تول عمر د مرګ تر ورخې پورې په جهاد کښې تېر کړ آن تردې چې د خپل وطن څخه ډېر لرې د روم په یو ښار کښې دفن شو[۲]، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

ب: خینې نور علماء کرام لکه عبد الله بن عباس رضی الله عنهما، حذیفه رضی الله عنه او داسې نور وایي چې د ایت شریف معنی همغه ده چې ظاهراً ترې څرګندېږي. یعنې د الله ﷻ په لار کښې د انفاق څخه لاس اخستل او بخل کول عین په تهلکه کښې د خپل خان اچول دي[۳].

تبصره

۳_ مونږ ته داسې ښکاري چې ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه فرق نه لري ځکه چې د ابو ایوب الانصاري رضی الله عنه په نزد باندې د جهاد دپاره خپله خمکه او باغونه بې خدمته پرېښودل او په جهاد باندې مشغولېدل هم یو ډول في سبیل الله انفاق ګڼل شوی دی. نو په حقیقت کښې یې د ایت شریف یو مصداق ښودلی دی. چې په دې معنی باندې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما تفسیر سره څه منافات نه لري. دا ځکه چې کله د مجاهدینو ضروریات پوره نه کړی شي او یا د جهاد څخه مجاهدین په نورو شیانو باندې مشغول شي په دواړو صورتونو کښې جهاد سقوط کوي او دښمن غلبه ترلاسه کوي او مسلمانان د ذلت سره مخامخ کېږي چې همدا د هلاکت معنی ده او په لوی لاس باندې خپل خانونه د هلاکت کندې ته اچول دي، چې په لاندې دوه مثالونو کښې ښه واضحه کېږي.

د ذلت څخه هلاکت ښه دی

۴_ کله چې په چا باندې بې رحمه دښمن غالب شي _العیاذ بالله_ نو داسې چارې ورباندې کوي چې د هلاکت څخه په څو چنده بدترې او درندې وي. لکه

الف: په ۱۹۴۷م کال کښې چې پاکستان د هندوستان څخه جدا شو، هندوانو د مسلمانانو ښځو څخه تیونه پرې کړه، د هغه څخه وروسته چې نارینه مسلمانان یې شهیدان کړه مسلمانې ښځې یې بربنډې کړې او په بازارونو کښې یې کوڅه په کوڅه وګرځولې، په عورتونو کښې یې ورته تېزاب واچول او د خینو څخه یې لا عورتونه هم پرې کړه[۴].

ب: کله چې ګوډ تیمور په اصفهان باندې غلبه ومونده، نو د یو پلوه یې عام وژنه پیل کړه او د بل پلوه یې د اصفهان خوانانې او پیغلې زنانه په خپلو لښکریانو تقسیم کړې.

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳٦۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۲۹؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۲٦
(۲) حاشیه زاد المسیر ج۱ ص۱۸۴
(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳٦۲، تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۴۱
(۴) هندو کباهی ص۲٦. د افغان لیکوال زاهدي

بېغول^(۲) خو ماشومان -چې خپلوان او مور او پلار یې وژل شوي وه- په یو خای کښې راغونډ کړ، سرونه یې ورته وریاندې وسوځي، خو مجرد چې د تیمور نظر وریاندې ولګېده هغه یې ګونډې چې د تیمور زره وریاندې وسوزي، خو مجرد چې د تیمور نظر وریاندې ولګېده هغه یې کړه ګونډي چې آسونو تر پښو لاندې کړه او ټول یې شهیدان کړه[1].

ټول د آسونو تر پښو لاندې کړه او ټول یې شهیدان کړه. دغسې نور ډېر حوادث په صلیبي جنګونو کښې پېښ شوي دي چې د ذکر څخه یې قلم ته ژړا ورځي. ایا د دغسې ذلت څخه هلاکت او مرګ په څو چنده بهتر نه دی؟.

هېر مو نه شي!

۵_ هېر مو نه شي چې د افغانستان مجاهدین دې په دې باندې خوشاله شي چې خپل کار او کسب یې د جهاد دپاره پرېښې دی او په جهاد باندې مشغول دي. نو څومره ګټه وټه چې د دوی امثال په بازارونو او معاملاتو کښې ترلاسه کوي په هماغې اندازه باندې د دوی خیرات او صدقات د الله ﷻ په نزد باندې منظورېږي. چې د قیامت په ورځ به ترې استفاده وکړي.

ایا استشهادي حمله جائزه ده؟

۶_ که څه هم د تېر شوي بیان څخه واضحه شوه چې د جهاد پرېښودل هلاکت دی مسلمانانو ته په کار دي چې جهاد د همېشه دپاره تازه وساتي. مګر دلته دا پوښتنه پیدا کېږي چې که یو مجاهد مثلاً په زرو نفرو کافرانو باندې حمله وکړي او د هغوی منځ ته ورودانګي او یا په همدغه حالت کښې بمونو ته انفلاق ورکړي، ایا دا کار جواز لري؟ ایا داسې کار خپل خان په هلاکت کښې غورځول نه دي؟ ایا د خپل خان حفاظت ضرور نه دی؟.

مونږ وایو چې که په دغسې کار کښې د نجات څه احتمال وه نو بیا خو یې په بهتری کښې څه شک شبه نشته، او که د بشري علم په مطابق یې د نجات احتمال نه وه لکه د ابو ایوب الانصاري ؓ په ذکر شوې روایت کښې، نو که د لاندې غرضونو دپاره وي او نیت او اخلاص یې برابر وي نو الله ﷻ ته امید شته چې دغه قرباني او فداکاري په خپل دربار کښې ومني او په ﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱشْتَرَىٰ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُم﴾ [التوبة: ۱۱۱] کښې یې شامل کړي. غرضونه دا دي:

الف. چې کافرانو ته زیات تلفات او درانه تاوانونه ورسوي.

ب. چې د کافرانو په زړونو کښې رعب او ډار واچوي چې مسلمانان دغسې زړور دي.

ج. چې کافرانو ته د مؤمنانو د ایمان قوت او کلکوالی ورڅرګند کړي.

د. چې د خپلو ورونو مجاهدینو جرئت قوي کړي او په دوی کښې د فداکارۍ او خان تېرېدلو روحیه ژوندۍ وساتي[2].

---

(۱) کتاب تیمور لنګ. تالیف محمد پناهي ایراني ص۱۳۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۶۴

د تاریخ په اوږدو کښې مسلمانانو دغسې ډېرې فداکارۍ کړي دي، چې ډېر واضحه مثال یې همدغه دی کوم چې وړاندې د ابو ایوب الانصاري ﷺ په حدیث کښې تېر شو.
نو په ذکر شوې تفسیر باندې ټولو حاضرینو (صحابه وو کرامو ﷺ) سکوتي اجماع وکړه.

تبصره

۷ـ په دې باره کښې چې یو مجاهد په داسې ځای کښې حمله کوي چې هلته یې نظر بشري علم ته شهادت یقیني وي، زمونږ نظر دا دی چې دا په لاندې دوه صورتونو کښې تحقق مومي:
الف: چې مجاهد د جهاد د زیاتې جذبې لاندې راشي او ځان یې د ولکې څخه بهرون شي.
په دې صورت کښې الله ﷻ ته امید شته چې دغه فداکاري یې قبوله کړي او لویه درجه ورکړي.
ب: چې د مجاهد اراده پخه وي او جهادي جذبه ترې کنټرول نه شي سلب کولی.
نو په دې صورت کښې باید وکتل شي چې اسلام ته به د کافرانو تلفات ګټور وي او که د مجاهد ژوند، هر یو چې مفید وي باید همغه اختیار کړی شي. او دا څکه چې که تلفات لوی مطلب دی د مجاهد ژوند هم د جهاد دپاره د روح مثال لري او لویه سرمایه ده چې مونږ یې په موجوده جهاد کښې په سترګو ګورو؛ څینې مجاهدین شهیدان شوه خو د هغوی امثال په لاس رانغله.

د احسان ډولونه

۸ـ احسان په دوه ډوله دی چې دواړه په احادیثو کښې بیان شوي دي.
الف: په عباداتو کښې احسان: په یوه اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې احسان دې ته وایي چې: «أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ»[1] یعني: چې د الله ﷻ عبادت د زړه په دومره حضور باندې وکړې لکه ته چې الله ﷻ په سترګو باندې وینې او عبادت یې کوې، که دا کیفیت په زړه کښې نه شي حاضرولی نو لږ تر لږه دومره خو د خپل ځان سره متصوره کړه چې الله ﷻ دې وینې او ته یې په عبادت باندې مشغول یې.
ب: شداد بن أوس ﷺ وایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: الله ﷻ په هر شي کښې احسان فرض کړی دی: «فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذِّبْحَةَ وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ»[2] یعني: نو کله چې وژل کوئ په احسان سره وژل وکړئ او کله چې ذبحه کوئ په احسان سره ذبحه وکړئ. باید چې ستاسو څخه څوک ذبحه کوي نو خپله چاړه دې ښه تېره کړي او خپلې مذبوحې ته دې ارامي ورکړي. یعني په پخه چاړه باندې مذبوحه نا ارامه کېږي؛ هغه دې نه نا ارامه کوي.

د همدې قبیلې څخه په جهاد کښې هم احسان په کار دی چې وژل شوی مُثله نه کړي (پوزه، غوږ، سترګې او نور اندامونه دې ترې پرې نه کړي) او د وژلو څخه پرته دې نور تعذیب نه ورکوي.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۶

﴿وَأَتِمُّوا۟ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِۚ فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۖ وَلَا تَحۡلِقُوا۟ رُءُوسَكُمۡ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ ٱلۡهَدۡيُ مَحِلَّهُۥۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ بِهِۦٓ أَذًى مِّن رَّأۡسِهِۦ فَفِدۡيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوۡ صَدَقَةٍ أَوۡ نُسُكٍۚ فَإِذَآ أَمِنتُمۡ فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلۡعُمۡرَةِ إِلَى ٱلۡحَجِّ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۚ فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٍ فِي ٱلۡحَجِّ وَسَبۡعَةٍ إِذَا رَجَعۡتُمۡۗ تِلۡكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌۗ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمۡ يَكُنۡ أَهۡلُهُۥ حَاضِرِي ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴿١٩٦﴾﴾

[۱۹۶] او حج او عمره دواړه صرف د الله ﷻ د رضاء دپاره تمام کړئ.

نو که چرته محاصره شوئ نو هغه شی (درباندې لازم دی) چې درته اسان وي چې هغه د هديې څخه عبارت دی. او تر هغه خپل سرونه مه خربيئ چې ترڅو هديه خپل محل (حرم شريف ته ورسېږي.

نو ستاسو څخه چې څوک مريض وي او يا ورپورې د سر د کبله څه مشکل وي (چې د سر په خربيلو حل کېږي نو سر مو وخربيئ) خو فديه درباندې لازمه ده چې هغه يا روژې دي يا خيرات دی او يا د څاروي ذبحه کول دي.

نو کله چې تاسو په امن کښې اوسئ نو څوک چې د عمرې په اداء کولو سره نفعه واخلي آن تر حجه پورې (په همدې فرصت کښې حج هم وکړي) نو هغه څه چې ورته اسان وي (ورباندې واجب دي) چې هغه د هديې د يو ډول څخه عبارت دی.

نو هغه څوک چې دغه (اسانه هديه هم) نه شي موندلی نو (په ده باندې) د حج په وخت کښې درې ورځې روژې (لازمي دي) او اوه ورځې نورې روژې هم کله چې تاسو کور ته مراجعه وکړئ (د حج څخه فارغ شئ)، چې دغه ټولې روژې پوره لس ورځې کېږي.

دغه (تمتع) د هغه چا دپاره جائزه کړی شوه چې کورکهول يې د المسجدالحرام د حاضرينو څخه نه وي. او د الله ﷻ څخه وډار شئ او پوه شئ چې بې شکه الله ﷻ چې دی عذاب يې ډېر سخت دی.

ارتباط

په تېرو شوو ايتونو کښې الله ﷻ د روژې د بيان څخه وروسته د حج او عمرې څه احکام نازل کړه چې د هغو د جملې څخه د محترمو مياشتو په اوږدو کښې د قتل او قتال حکم هم واضحه شو او علاوه په هغه باندې په عمومي جهاد باندې هم څه رڼا واچوله شوه.

په دې ايت شريف کښې د حج او عمرې څه نور احکام بيانېږي چې خلاصه مطلب يې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه

۱_ حج او عمره د هغو عباداتو څخه دي چې آن د ابراهیم علیه السلام د زمانې څخه د الله ﷻ د پلوه مسلمانانو ته ښودل شوي دي خو د تاریخ په اوږدو کښې وروروسته ځينې اعمال او افعال ترل شوي دي چې هغه د عباداتو د جملې څخه نه شمېرل کېږي لکه د احرام په حالت کښې کوروونو ته په دروازو باندې نه ورننوتل او داسې نور. مګر په دې کښې شک نشته چې حج او عمره د هغو عباداتو څخه دي چې الله ﷻ پاکلي دي، نو باید د همده ﷻ د رضا دپاره اداء کړی شي.

۲_ نو کله چې په دغو عباداتو کښې تاسو یو ځل شروع وکړه نو بیا ورته په کلکه ملاوې وتړئ او تر آخره یې ورسوئ او که څوک مو په لاره کښې خنډ واقع شو او تاسو یې نه پرېښودلئ چې نوموړی عبادت پوره کړئ او توري ته حاجت پېښ شو نو توري ته ورسره لاس کړئ؛ لکه چې هغدا حکم په وړاندېنیو ایتونو کښې پوره څرګند شوی دی.

۳_ او که ومو نه شو کړی چې تر پای یې ورسوئ او د وړاندې تللو مخه مو بنده شوه، برابره خبره ده چې د داسې دښمن سره وي چې د هغه سره د مقابلې توان نه لرئ او یا ورسره د ځینو معاذیرو د کبله مقابله ونه کړی شئ، او یا مو په جارو جنجال کښې واچوي او د حج وخت درڅخه تېر شي او یا مو _په دې زمانه کښې_ د الوتکې پرواز وځنډېږي او احرام مو تړلی وي او داسې نور.

نو په دې ټولو صورتونو کښې په تاسو باندې لازمه ده چې خپلې هدایا حرم شریف ته واستوئ ترڅو چې هغه خپل محل یعنې حرم شریف ته ورسېږي او هلته ذبحه کړی شي نو تاسو به د تړل شوي احرام څخه خپل ځانونه حلال کړئ او سرونه به وخرېیئ. خو ترڅو چې هدایا خپل ځای ته نه وي رسېدلي په سرونو باندې به غرض نه کوئ.

۴_ هو! که ستاسو څخه کوم یو مریض شو او سر درد شو او یا د احرام د اوږدوالي د کبله ورته د سر د وېښتانو د بیروالي د کبله څه اذیت پېښ شو، چې ډېرې زیاتې سپږې یې وکړې، نو په دغو صورتونو کښې هم سرونه خریلی شئ. خو د دریوو کارونو څخه د یو کار کول درباندې لازم دي، هغه دا چې:

الف: درې روژې ونیسئ؛

ب: شپږو مسکینانو ته خوراک او څښاک ورکړئ.

ج: څاروی ذبحه کړئ.

۵_ هو! کله چې تاسو د امنیت په حالت کښې یاست چې نه درته مهلک مرض عارض شوی دی او نه مو چا مخه بنده کړې وي، او یا د مهلک مرض څخه او یا د محاصرې څخه نجات ومومئ او دا موقع په لاس درشي چې حج او عمره پوره کړئ، نو بیا لاندې تفصیل په نظر کښې ونیسئ:

الف. که یوازې د حج دپاره مو احرام تړلی وه نو په تاسو باندې په دې صورت کښې د حرم شریف هدیه (هلته د څاروي ذبحه کول) نشته

پړاو (۲) ب او که د موقع څخه مو استفاده وکړه او په یوه سفر کښې مو حج او عمره دواړه د لاندېنیو شکلونو څخه په یوه شکل کښې اداء کړه هم درته جائز دي:

اول: چې د میقات څخه د حج او عمرې دپاره ګډ احرام وتړئ، اول د عمرې څخه استفاده وکړئ او په احرام کښې اوسېږئ ترڅو چې د حج وخت ته ورورسېږئ او د حج څخه هم په همدې یوه احرام او یوه سفر کښې کټه واخلئ:

دوهم چې د میقات څخه یوازې د عمرې احرام وتړئ چې کله عمره تر پایه ورسوئ او د احرام څخه خپل ځانونه حلال کړئ او هغه څه چې دربانديې په احرام سره حرام کړی شوي وه د هغو څخه استفاده وکړئ ترڅو چې د حج وخت ته ورسېږئ او هلته بیا دوهم ځل د حج دپاره نوی احرام وتړئ، او په دغه نوي احرام باندې د حج په مناسکو کښې مخ په وړاندې لاړ شئ او حج تمام کړئ.

نو په دغو دواړو صورتونو کښې په تاسو باندې هغه هدیه (څاروی ذبحه کول) لازم دي چې هغه درته اسان وي او وسه مو ورته کېږي.

هو! که اسانې هدیې ته مو هم وسه نه وه نو دربانديې واجبه ده چې درې ورځې روژې د حج په ورځو کښې ونیسئ او اوه روژې چې کله کورونو ته مراجعه وکړئ او د مناسکو څخه فارغ شئ. دغه ټولې پوره لس روژې شوې چې د هدیې څخه په ثواب او اجر کښې کمې نه دي او پوره کول یې دربانديې ضرور دي.

۶ـ په یاد ولرئ چې حج او عمره په یو سفر کښې اداء کول (برابره خبره ده چې د دواړو په منځکښې د عمرې د احرام څخه خان حلال کړئ او که نه)، د هغه چا دپاره جواز لري چې د هغه کور کهول د المسجد الحرام په شاوخوا کښې نه وي بلکې د میقاتونو څخه دباندې وي.

۷ـ د الله ﷻ څخه وډار شئ، هر یو عبادت چې درته ښودل کېږي په هغه باندې په کلکه عمل وکړئ که ستاسو عقل ورته رسېږي او که نه، بې اهمیته یې مه ګڼئ، تاسو نه پوهېږئ الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي. برسېره په دې د خپله خانه الله ﷻ ته د عبادت صورت مه جوړوئ لکه چې یهودان او مشرکان یې جوړوي او بیا لا ورته د ثواب تمه هم لري.

په دې باندې پوه شئ چې د الله ﷻ عذاب ډېر شدید (سخت) دی، نو د تخلف په صورت کښې یې درته د رسېدلو وېره شته ده.

توضیحات

۱ـ په دې کښې شک نشته چې دغه ایت شریف د هجرت په شپږم کال نازل شوی دی[۱]، او په دې کښې هم شک نشته چې نبي کریم ﷺ د هجرت په نهم کال باندې د ابو بکر الصدیق رضی الله عنه د امارت لاندې مسلمانانو ته د حج کولو اجازه ورکړه او پخپله یې د هجرت په لسم کال د حج فریضه اداء کړه[۲].

(۱) روح المعاني ج۲ ص ۸۰، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۱
(۲) اللباب في الجمع بین السنة والکتاب ج۱ ص۴۳۵، تفسیر المراغي ج۲ ص

د ذکر شوي بيان په نظر کښې نيولو سره او د کلام سياق ته په کتلو سره ـچې د وړاندې څخه صرف په همدې کښې بحث راروان دی چې مسلمانانو عمره اداء کوله او مشرکانو يې مخه ونيوله ـ د سړي ذهن ته ورځي چې په دې مقام کښې د حج يا عمرې د فرضيت او سنتيت په باره کښې بحث نشته، بلکې دلته صرف همدومره بحث دی چې په حج يا عمره کښې مو يو ځل شروع وکړه نو هغه په نيمايي لاره کښې مه پرېږدئ که څه هم د مقاتلې او جنګ په قيمت درته تمام شي. نو جمهور علماء وايي چې په ذکر شوي ايت شريف باندې حج نه دی فرض شوی.

د همدې کبله په راتلونکي ايت شريف کښې لولو چې ﴿ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلۡحَجَّ ﴾ الآية [۱۹۷] يعني څوک چې په دغو مياشتو کښې په خپل ځان باندې حج فرض کړي او عملاً يې شروع کړي. او داسې يې نه دي فرمايلي چې په چا باندې الله ﷻ حج فرض کړی وي. بلکې د احاديثو په رڼا کښې هم ثابتېږي چې حج په دې ايت باندې فرض شوی دی چې ﴿ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلۡبَيۡتِ مَنِ ٱسۡتَطَاعَ إِلَيۡهِ سَبِيلٗا ﴾ [آل عمران:۹۷] يعني: او خاص الله ﷻ لره په خلکو باندې د بيت الله حج کول لازم دي خو په هغه چا باندې چې هغې ته د ورتللو توان لري[۱].

عمره کول سنت دي او که واجب؟

۲ـ امام ابو حنيفه رحمه الله عليه او ځينې نور علماء کرام وايي چې حج او عمره دواړه د عبادتونو په شکل باندې آن د ابراهيم ﷺ د زمانې څخه په ټولو زمانو کښې پېژاندل کېدل، چې د تاريخ په اوږدو کښې ورسره خلکو ډېر خرافات او بدعتونه يو ځای کړي وه.

نبي کريم ﷺ د دواړو عبادتونو اصلي څېره خلکو ته وښودله او شيطاني خاصيتونه يې ترې لرې کړه، خو د حج په باره کښې د فرضيت دپاره قطعي نص رانازل شو چې وړاندې ذکر شو، او د عمرې په باره کښې رانازل نه شو. نو د دې څخه معلومېږي چې عمره کول واجب نه دي بلکې سنت دي[۲].

اما امام الشافعي رحمه الله عليه او ځينې نور علماء کرام وايي چې عمره واجبه ده[۳].

هو! د دلايلو په رڼا کښې د عمرې سنتيت راجح ښکاري ځکه چې نه يې د کلام سوق غوښتنه کوي او نه پکښې قطعي دليل شته.

حرم شريف وپېژنئ!

۳ـ د کعبې شريفې څخه ګرچاپېر څلورو واړو طرفونو ته جومات جوړ دی چې ټول مساحت يې راته معلوم نه دی چې اوس به څومره متره مربع وي، خو وخت په وخت يې پراخوالی پيدا کړی دی او لا پيدا کوي يې. دغه جومات ته المسجد الحرام وايي.

(۱) تفسير ابن كثير ج۱ ص۲۸۵؛ تفسير ابي السعود ج۱ ص۲۰۵
(۲) التفسيرات الأحمدية ص۸۶
(۳) تفسير الطبري ج۲ ص۲۰۹

جزوال (۲) د جومات څخه چارچاپېره نژدې دولس کروه څمکه (د اورېدو د قراره) چې نښه داره کړې شوې ده د حرم شریف په نامه یادېږي، چې ښکار کول پکښې حرام دي، شنه بوټي راشکول یې جایز نه دي او داسې نور حلال شیان پکښې حرام دي.
د حرم شریف څخه چارچاپېره په هغو ټولو لویو لارو باندې نښې ایښودلې شوې دي چې جواز نه لري چې د هغه ځای څخه څوک بدون د احرامه ورتېر شي دغه ځایونه د میقاتونو په نامه باندې یادېږي. لکه چې د مدینې منورې د لوېې لارې دپاره ذو الحلیفه نومې ځای د میقات په نوم باندې ټاکلی شوی دی چې اوس ورته "آبار علي" وايي او داسې نور[1].

عمره د څه ډول عبادت نوم دی؟

۴_ که څه هم عمره په لغت کښې د "عمارة" د مادې څخه اخستله شوې ده چې د ابادۍ معنی ورکوي او مقابل کښې یې خرابي استعمال مومي او څرنګه چې د تګ راتګ او یو بل نه د تلو راتلو سره ابادي منځته راځي، نو د زیارت په معنی باندې هم استعمالېږي. مګرپه شریعت کښې لاندې عبادت د عمرې په نوم یادېږي:
الف: چې سړی د میقات څخه یوازې د عمرې نیت وکړي او احرام وتړي، د عمرې احرام د حرم د داخل څخه جواز نه لري، ضرور به د حرم څخه دباندې وي، ترڅو پکښې د زیارت معنی منعکسه شي، اما د میقاتونو څخه دباندې کېدل ورته ضرور نه دي.
ب: بیا به د کعبې شریفې څخه یو طواف یعنې اووه ګردشه وکړي.
ج: بیا به د صفا او مروه سعیه وکړي.
د: بیا به خپل سر وخرېیي او یا به یې قصر کړي او خپل ځان به حلال کړي.
نو ذکر شوی عبادت په دغو څلورو کارونو سره تمامېږي.

د عمرې د اداء کولو وخت

۵_ د محمدي (ﷺ) شریعت څخه وړاندې جایزه نه وه چې څوک عمره د حج په میاشتو کښې وکړي بلکې د حج په موسم کښې عمره کول د غټو ګناهونو څخه شمېرل کېدل[2].
نو د عمرې دپاره به مستقل سفر په کار وه لکه د حج دپاره چې مستقل سفر ضرور وه، حتی چې د عمرې دپاره به ټول کال کښې یوه میاشت (رجب) حرامه ټاکله شوې وه چې خلک پکښې په ارامۍ سره عمره اداء کړي.
مګر الله ﷻ فضل وکړ او دغه قید یې زمونږ څخه پورته کړ. زمونږ ته جائزه ده چې د حج په موسم کښې یې په جدا جدا احرام سره اداء کړو چې دغه حج د تمتع په نامه یادېږي. او یا یې د حج

(۱) فتح القدیر حاشیه هدایه ج۲ ص۲۳۳
(۲) التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۶۷_۱۷۴

سره په یوه احرام کښې اداء کړو چې دغه حج ته بیا حج قران وایي.

څرنګه چې د عمرې کول د حج په موسم کښې جایز ګرځول یو لوی نعمت دی چې په یوه سفر او یو مصرف باندې دوه عبادتونه سرې ته لاس ته ورځي، نو په قارن حاجي او هم په متمتع حاجي باندې دشکریې یوه هدیه ذبحه کول لازم ګرځول شوي دي، نو څرنګه چې دا د شکریې څاروی دی نو دوی دواړه ترې پخپله هم غوښه خوړلی شي.

نبي کریم ﷺ څو عمرې کړي دي؟

۶_ نبي کریم ﷺ لاندې څلور عمرې ټولې د ذو القعدې په میاشتې کښې کړي دي(۱):

الف: د هجرت په شپږم کال د الحدیبیې عمره چې تر پایه ونه رسېده.

ب: د هجرت په اووم کال چې د نوموړې عمرې قضائي یې راوړه.

ج: د هجرت په اتم کال چې د جعراني څخه یې احرام وتاړه.

د: د هجرت په لسم کال چې د حج سره یې عمره هم اداء کړه او پخوانی رسم او رواج یې په عملي ډول مات کړ.

د هدیې ډولونه

۷_ هغه څاروي چې د کعبې شریفې په احترام هلته ذبحه کېږي د هدیې په نوم یادېږي، کله کله ورته "دم" او "نُسُک" هم وایي چې په لاندې درې څارویو کښې تحقق مومي:

الف: اوښ یا اوښه، چې یا ټوله د یو کس دپلوه ذبحه کړی شي او یا پکښې څو کسه شریکان شي چې د اوو کسانو څخه اضافه نه شي.

ب: په غوا یا مېښه کښې هم تر اوو کسانو اشتراک کولی شي(۲).

ج: مېږه یا اوزه چې د یو نفر څخه اضافه ګنجایش نه لري.

د ذکر شوو درې څارویو څخه په غیر لکه چرګ، چرګوړی او نور شیان پکښې جواز نه لري.

نوموړې هدیه یا دم یا نسک لاندې درې ډولونه لري:

۱_ د حصار دم. ۲_ د جنایت دم. ۳_ د تمتع یا قران دم.

په همدې ایت شریف کښې درېواړه دمونو ته اشاره شوې ده.

اول: دم الحصار یا هدي الحصار

۸_ د حصار یا احصار دم هغه دم ته وایي چې کله د دښمن یا مرض او یا د بل باعث د کبله محرم سړی د حرم شریف څخه ممنوع وګرځول شي. نو په ده باندې لازمه ده چې یوه ډېره اسانه هدیه

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۰

(۲) فتح القدیر شرح الهدایه ج۲ ص۵۲؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۸۶؛ تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۷۵؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۱۳۲؛ روح المعاني ج۲ ص۸۱؛ التفسیرات الأحمدیة ج۱ ص۸۷

او یا د هغې قیمت حرم شریف ته واستوي ترڅو هلته د ده څخه ذبحه کړی شي او نوموړی د احرام څخه حلال وګرځي. اما حج یا عمره یې په غاړه باندې پاتې شوه چې بل کال ته او یا په بل مناسب وخت کښې به یې اداء کوي.

که څوک نه وه چې د هغه په لاس باندې یې حرم شریف ته واستوي او یا یې وسه نه کېږي، نو د امام ابو حنیفه رحمة الله علیه په نزد به نوموړی تر هغه محرم وي چې یا حرم شریف ته دم او یا یې قیمت واستوي چې د څاروي د رانیولو د پاره صورت ونیسي او بس، او یا حج یا عمره اداء کړي[1].

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: ایا د احصار د دم دپاره حرم شریف ضرور دی؟

مونږ وایو چې: هو، ځکه الله ﷻ په همدې ایت کښې فرمایي چې: ﴿ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْهَدْىُ مَحِلَّهُۥ ﴾ یعنې: تر هغه سر مه خرییئ ترڅو چې هدیې خپل محل ته ورسېږي، او محل یې الله ﷻ تعین کړی دی چې ﴿ ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴾ [الحج:۳۳] یعنې: بیا نو د هدیې محل عتیقې کوټې (کعبې) ته دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ خو د حدیبیې څخه خپل هدایا حرم شریف ته نه وه استولي، که بالفرض حرم پکښې ضرور وی نو ضرور به یې دا کار کړی وی؟.

مونږ وایو چې: د حدیبیې ځینې برخې په حرم شریف کښې شاملې دي او خپلې هدایا یې په هغه شامل ځای کښې ذبحه کړې دي[2].

دوهم: د جنایت دم

۱۱ـ د جنایت دم هغه دم دی چې محرم بنیادم د احرام د محظوراتو څخه د یو محظور مرتکب شي، نو ورباندې لازمه ده چې د جنایت څخه د خپل ځان د خلاصون دپاره هغه ذبحه کړي.

هوا که د عذر د کبله د جنایت مرتکب شي او د مرض یا څه تکلیف د کبله خپل سر وخرییئ نو باید چې فدیه ورکړي؛ چې د لاندې درې شیانو څخه باید یو وکړي:

الف: درې ورځې روژې نیول.

ب: شپږو مسکینانو ته خوراک ورکول.

ج: دم، چې هلته یو څاروی ذبحه کړي.

سوال جواب

۱۲ـ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې خو نه د روژو شمار څرګند دی او نه د مسکینانو، نو په کوم دلیل باندې تاسو روژې په درېوو کښې او مسکینان مو په شپږو کښې منحصر کړه؟، ایا

[1] فتح القدیر شرح الهدایه ج۳ ص۵۳
[2] روح المعاني ج۲ ص۸۱

د دې عدد څخه په لږ عدد باندې د جنایت څخه نه خلاصېږي؟.

مونږ وایو چې: دا د جمهورو علماوو کرامو نظر دی، چې د کعب بن عُجرَةَ ﷺ حدیث ورباندې دلالت کوي[۱].

قیصه داسې وه چې د هجرت په شپږم کال چې نبي کریم ﷺ او صحابه وو کرامو ﷺ د عمرې دپاره احرام تړلی وه خو مشرکانو یې مخه ونیوله، په همدې ډله کښې کعب بن عُجره ﷺ هم وه.

دغه صحابي ﷺ وایي چې زه سپږو ډېر په تکلیف کړی وم چې قطارونه-قطارونه به راباندې رواني وې او د تندي څخه به رادورېدلې، نو نبي کریم ﷺ راته وویلې چې: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ» یعنې: ایا د سر سپږو په تنگ کړی یې؟ ما ورته وویلې چې: هو، نو اجازه یې راکړه چې سر وخریم.

د همدې حدیث په ځینو روایاتو کښې نور تفصیل هم شته چې راته یې وفرمایل چې یا درې ورځې روژه ونیسه او یا شپږو مسکینانو ته خوراک ورکړه[۲]، نو دا حدیث د ایت دپاره بیان واقع شوی دی.

برسېره په دې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت چې د "أَوْ، أَوْ" کلمې د تخییر دپاره دي په هر یوه باندې چې عمل وکړي جواز لري[۳]. نور تفصیل دې د فقهې په کتابونو کښې وکتل شي.

درېم: د حج تمتع یا حج قران دم

۱۳ـ ځرنگه چې الله ﷻ په مونږ باندې اساني راوستله او راته جائزه یې کړه چې په یوه سفر کښې هم حج وکړو او هم عمره، نو دا کار په لاندې دوه صورتونو سره تحقق موندلی شي:

الف: چې د حج او عمرې احرام په یو خل وتړو او تر هغه په احرام کښې اوسو چې د حج او عمرې دواړو څخه فارغ شو. دغه ډول حج ته حج قران وایي. یعنې هغه حج چې د عمرې سره قرین او څنگ په څنگ دی.

ب: چې یو خل د عمرې احرام وتړو چې کله مو عمره اداء کړه د دې احرام څخه به خپل ځان حلال کړو او په مکه معظمه کښې به بدون د احرام څخه اوسېږو او نفلي طوافونه به کوو.

تر هغه چې د ذو الحجې په اتمه باندې به د مکیانو خلکو په شان د حرم شریف څخه د دوهم خل دپاره د حج احرام وتړو، دې ډول حج ته حج تمتع وایي. یعنې نوموړي حاجي ته یو خل د احرام د محظوراتو څخه د استفادې اجازه ورکړی شوه چې د حج د احرامه پورې یې ترې استفاده وکړه.

په دغو دواړو صورتونو کښې د شکرېې یو څاروی ذبحه کول واجب دي، چې د قران یا تمتع د دَم په نامه باندې یادېږي.

هو! که د چا وسه نه کېدله، نو په هغه باندې واجبه ده چې درې ورځې روژې د حج په وخت کښې

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۱۸۷؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۲۳۰
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۸؛ صحیح مسلم ج۱ ص۳۸۲
(۳) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۴۶

ونیول(۲) که اومه، اتمه او نهمه ورځ روژه شي نو دا بهتره ده[1]، او اوه ورځې به نورې روژې هم ونیسي. کله د حج د مناسکو څخه فارغ شي او سات په سات په همدې تکل کښې وي چې کور ته مراجعه وکړي. نور نو د دې څه باک نشته چې کور ته نارسېده يې پوره کړي او یا ورته د کور د رسېدلو څخه وروسته شروع وکړي. یعنې دلته د ﴿ إِذَا رَجَعْتُمْ ﴾ څخه د مناسکو څخه محض فراغت مطلب دی او بس دا د دې امت د ټولو علماوو کرامو نظر دی[2].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴_ که څوک وايي چې درې روژې او اوه روژې خو معلومه خبره ده چې لس روژې کېږي نو په دې کښې څه حکمت دی چې بو خل الله ﷻ وړاندې صراحت وکړ چې ﴿ عَشَرَةٌ ﴾ لس کېږي او بیا یې په ﴿ كَامِلَةٌ ﴾ باندې تاکید کړه؟

ج: که څه هم مفسرینو کرامو په دې باره کښې ډېر جوابونه لیکلي دي چې ټول تقریباً موږ وايو چې پخو ته رسېږي[3]. مګر موږ ته لاندې جوابونه د زړه پورې ښکاري

الف: په ﴿ عَشَرَةٌ ﴾ باندې ځکه صراحت وکړی شو ترڅو څوک ګومان ونه کړي چې د "و" کلمه به د "او" په معنی سره وي لکه چې په همدې معنی باندې په عربي کلام کښې استعماله شوې ده[4].

ب: په ﴿ كَامِلَةٌ ﴾ سره یې ځکه تاکید کړه تر څو راته څرګنده کړي چې پوره کول او کاملول یې باندې لازم دي. نو د معنی حاصل به داسې کېږي چې "فَأَكْمِلُوهَا" دغه لس ورځې پوره کړئ او څه نقصان پکښې رانه ولئ[5].

ج: امکان لري چې دې ته اشاره وي چې دغه لس ورځې به اجر او ثواب کښې د څارويو د ذبحې څخه کمې نه دي او پوره ورسره انډول دي.

حج قران او حج تمتع د اطرافیانو دپاره دي

۱۵_ د امام الشافعي رحمه الله په نزد حج قران او حج تمتع د ټولو مسلمانانو دپاره دي او یوازې په اطرافیانو پورې خاص نه دي او دا ځکه چې

الف: په ﴿ فَمَن تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ ﴾ کښې د "مَن" کلمه عامه ده ټولو مسلمانانو ته شامله ده

ب: په ﴿ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ ﴾ کښې "مُشَارٌ إِلَيْهِ" همدغه نږدې حکم دی چې د هدیې وجوب دی او که وسه یې نه کېدله نو بیا لس روژې پوره کول دي. نو د معنی حاصل به داسې کېږي چې د حج

(1) [illegible] ج۲ ص۸۳
(2) تفسیر المظهري ج۲ ص۲۵۳
(3) زاد المسیر ج۱ ص۱۸۹
(4) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۴۹
(5) تفسیر المظهري ج۲ ص۲۵۴

تمتع او حج قران په صورت کښې پوره دي په هغو حاجیانو باندې هدیه یا روژې لازمي دي چې کور یې په مکه معظمه او یا د هغې په شا وخوا کښې نه وي. او که هلته یې کور وي نو په هغه باندې د هدیې یا روژو حکم نشته ځکه چې نوموړي شخص هم هغه جنایت نه دی کړی چې د میقات څخه بدون د حج د احرام څخه تېرېدو څخه عبارت دي. مکي د هغه کور هم د میقات په داخل کښې دی هغه هم په هر وخت کښې خپل کور ته بدون د احرام څخه تللی راتللی شي

اما هغه څوک چې کور یې د میقات څخه بهر دی او وړاندې د عمرې او یا د عمرې او حج په احرام باندې میقات ته داخل شي نو هغه هم په دغه جنایت ککړ چې نه یې د حج احرام بالکل پرېښود او یا یې وروسته د عمرې احرام پرې خلاص کړ، نو د دغه جنایت د کفاره ورباندې هدیه او یا روژې لازمي دي. او هم ورته د هدیې د غوښې خوړلک جایز نه دي

سوال جواب

۱۶ـ که څوک وایي چې دغه کار هم نوموړي حاجي د الله ﷻ په اجازه سره کړی دی، نو جنایت ګڼل یې صحت لري؟

موږ وایو چې الله ﷻ ورته اجازه ورکړې ده هم هدیه او یا روژې یې ورباندې لازمي کړې دي، لکه چې د عذر د کبله یې ورته د سر خرییل جایز کړی دی مګر فدیه یې ورباندې هم لازمه کړې ده

لنډه دا چې د امام الشافعي رحمه الله په نزد د جنایت سره اجازه څه منافات نه لري

امام ابو حنیفه رحمه الله څه وایي؟

۱۷ـ امام ابو حنیفه رحمه الله وایي چې حج تمتع او حج قران د مکي د خلکو دپاره او د هغو خلکو دپاره چې حکماً مکیان ګڼل کېږي چې کورونه یې د میقاتونو په داخل کښې وي جواز نه لري او دا ځکه چې

الف د دې څخه ښکاره دي خبرې جواز نه دلرود چې په یوه سفر کښې سره حج او عمره دواړه اداء کړي، نو الله ﷻ په مسلمانانو باندې اسانتیا راوستله چې په یو سفر باندې یې هم ورته د دواړو اداء کول جایز کړه، نو د دغه لوی نعمت دپاره باید چې د شکرانې یوه هدیه او یا لس روژې ونیسي

اما څوک چې په داخل د میقات کښې وي نو په هغو باندې دوه سفرونه کول څه مشکل نه دي هغوی ته یې دغسې اجازه ورنه کړه نو په هغوی باندې شکرانه هم نشته

ب رښتیا دا چې په ﴿فَمَن تَمَتَّعَ﴾ کښې د "من" کلمه عامه ده خو د ایت وروستنی برخه د استثناء په ډول باندې تري خیني خلک وباسي چې کورونه یې په داخل کښې وي او دا خو څه باک نه لري

ج برسېره په دې په عربي ژبه کښې د "ذلک" کلمه بعید ته اشاره وي نو په کار ده چې مُشارٌ اِلَيْه یې هغه مصدر وي چې ﴿فَمَن تَمَتَّعَ﴾ ورباندې دلالت کوي، نه د هدیې د وجوب حکم ځکه چې دا خو نژدې دی.

د: که بالفرض نوموړي حکم ته اشاره وی نو په کار وه چې "ذٰلِكَ عَلٰی مَنْ لَمْ يَكُنْ" ویل شوي وی چې په لزوم باندې یې دلالت کړی وی، نه "ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ".

نو کله چې ﴿ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ﴾ نازل شوی دی نو معلومه شوه چې په دې مقام کښې د امام ابو حنیفه علیه الرحمة اجتهاد حق ته رسېدلی دی، لکه چې عبدالله بن عباس رضی الله عنهما یې هم همدا دول تفسیر کړی دی[1].

﴿ٱلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَٰتٌ ۚ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي ٱلْحَجِّ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ ٱللَّهُ ۗ وَتَزَوَّدُوا۟ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ ۚ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٧﴾﴾

[۱۹۷] د حج میاشتې خو معلومې میاشتې دي (په خپل حال پرېښودلې شوې).

نو څوک چې په دغو میاشتو کښې په خپل ځان باندې د حج پرېکړه وکړي (احرام وتړي) نو د حج په حالت کښې به نه د ښځو سره مشغولتیا کوي، نه به بد کارونه کوي او نه به جګړې کوي.

او تاسو چې هر یو د خیر کار کوئ په هغه باندې الله ﷻ پوه دی (بې عوضه مو نه پرېږدي).

او تاسو توښه (خوری) واخلئ (د دنیا سفر وي او که د آخرت) بې شکه چې په ټولو توښو کښې تقوی بهتره توښه ده.

او زما څخه تقوی وکړئ (وډار شئ) ای د عقل خاوندانو!.

ارتباط

الله ﷻ د حج او عمرې دوه عبادتونه (چې د ابراهیم علیه السلام د زمانې څخه په خلکو کښې رواج وه) په خپل حال باندې پرېښوده، مګر څه اصلاحات یې پکښې راوستل او څه خرافات او بدعتونه چې پکښې د خلکو د پلوه د تاریخ په اوږدو کښې زیات شوي وه هغه یې ترې لرې کړه.

لږ څه وړاندې یې هغه بدعت د منځه یووړ چې د احرام په حالت کښې به کورونو ته په دروازه باندې نه ورننوتل، بیا یې د عمرې د وخت په باره کښې په خلکو باندې اسانې نازله کړه چې د عمرې اداء کول یې آن د حج په موسم کښې هم جائز وګرځول که څه هم دوی ته د حج په موسم کښې عمره کول غټه ګناه ښکارېدله[2].

د حج کولو په وخت کښې الله ﷻ څه تبدیل او تغییر ونه کړ او همغه وخت چې د خلکو په منځکښې مشهور او څرګند وه او ټولو پېژاند، هغه یې په خپل حال باندې پرېښود، البته چې د حج

(۱) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۵۰، تفسیر البغوي ج۱ ص۱۷۰
(۲) التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۶۷ـ۱۷۴

په وخت کښې د جهالت په زمانه کښې چې څه بد رواجونه وه هغه يې د منځه وړوړه.
نوموړي مضمون ته همدغه ايت اشاره کوي چې خلاصه يې دا ده:

د مطلب خلاصه

۱_ د حج د اداء کولو وخت هماغه سابقه تائيد دی چې هغه معلومې مياشتې دي او ټول خلک يې پېژني چې شوال، ذو القعده او ذو الحجه دي، خو بايد چې د جاهليت د زمانې په شان تبديل پکښې ونه کړی شي چې کله به يې يوه مياشت د بلې مياشتې ځای ته بوتله او د يوې مياشتې نوم به يې په بله کېښود چې په نتيجه کښې به حج هم د خپله ځايه بې ځايه شو.
۲_ نو څوک چې په همدغو مياشتو کښې په خپل ځان باندې حج کول لازم کړي، چې احرام وتړي او په تلبيه باندې اواز پورته کړي او يا د خپله خانه سره هديه روانه کړي (غواړي چې شرعي حج وکړي)، نو هغه دې د لاندې شيانو څخه خپل ځان وساتي:
الف: د خپلې ښځې سره دې د جماع څخه خپل ځان بچ وساتي او هغه کلمات دې هم نه استعمالوي چې هغه د جماع دواعي او بلونکي ګڼل کېږي.
ب: د احرام په محظوراتو کښې دې فسق نه کوي او خپل ځان دې پکښې نه ګناهګاروي، چې يا ګنډلې جامې واغوندي او يا ښکار وکړي او يا داسې د بل عمل مرتکب شي.
ج: د جګړو او دعوو دنګلو څخه دې پرهېز وکړي او د الله ﷻ په ذکر فکر باندې دې مشغول شي.
۳_ دغه کارونه په حج کښې ممنوع دي او په همدې حالت کښې به ترې ځانونه په څنګوئ.
پاتې شوه هغه افعال چې د حج څخه په غير هم ناجايز ګرځول شوي دي لکه د غير منکوحې سره جماع کول او يا ورسره د پوچو کلماتو استعمال او يا پردی مال خوړل او يا د خلکو سره په باطلو کښې جګړې کول او داسې نور، نو د هغو څخه خو بايد چې په ډېر جديت سره اجتناب وکړئ.
۴_ د حج وخت ستاسو دپاره د ګټې وخت دی، په عبثياتو کښې يې مه ضائع کوئ د آخرت د سفر دپاره په همدې وخت کښې څوری او توښه برابره کړئ. او دا ځکه چې د حج د وختونو په هره ګړۍ او هره دقيقه کښې ستاسو دعاګانې قبلېږي او هر ځای يې د برکتونو څخه ډک دی چې ګناهونه پکښې بښل کېږي او ايماني جذبه پکښې راوېښېږي.
نو دغه فرصت بې فائدې د لاسه مه ورکوئ معلومه نه ده چې بل کال ته به مړه ياست او که ژوندي، دا ډول فرصت به بل ځل په لاس درشي او که نه.
۵_ لنډه دا چې تاسو هر يو د خير کار او يا د خير خبره وکړئ او يا يې په زړونو کښې تېره کړئ الله ﷻ ورباندې پوه دی، هغه ضائع کوي نه، او پوره اجرونه به درکړي، نو تکره شئ ځانو ته توښه برابره کړئ چې په ټولو توښو کښې د تقوی او ديندارۍ توښه بهتره ده چې د ګټلو ډېر ښه فرصت بې په لاس درغلی دی.
۶_ په دې دنياوي سفر کښې خو به درته د څوري او توښې قدر معلوم شوی وي چې د چا توښه نه

وي او یا کمزوري وي هغه څومره د جنجال سره مخامخ وي په همدې باندې د آخرت توښه هم درقیاس کړئ چې څوک په هغه سفر کښې توښه ونه لري هغه به څومره ذلیل او حقیر وي او چې څوک یې لري هغه به څومره معزز او مکرم وي.

۷ـ په دې باندې پوه شئ لکه څنګه چې الله ﷻ ستاسو په نېکیو باندې عالم دی، ستاسو بدیو او جنایات هم ورڅخه پټ نه دي.

نو ای د عقل خاوندانو! زما څخه وډار شئ او زما د مناهیو څخه خانونه بچ کړئ او په اوامرو باندې مې عمل وکړئ چې ستاسو د دنیا او آخرت ګټه او بهبود په همدې کښې نغښتی دی او بس. نو څوک چې وخت ضائع کوي او یا فرصت د لاسه ورکوي هغوی ساده ګان دي، تاسو ساده ګان کېږئ مه.

توضیحات

۱ـ د ټولو مفسرینو کرامو اجماع ده چې شوال او ذوالقعده د حج میاشتې دي، اما د ذو الحجې په میاشت کښې اختلاف دی چې په لاندې ډول واضحه کېږي[۱].

الف: امام مالک رحمة الله علیه وایي چې: ذو الحجه هم ټوله د حج میاشت ده، په دې معنی چې مناسب نه دي چې د حج څخه په غیر پکښې څوک عمره اداء کړي، نو کله چې د عمرې اداء کول پکښې مناسب نه شوه نو داسې وګڼله شوه لکه چې ټوله میاشت د حج میاشت وي، که څه هم ټوله میاشت د حج په مناسکو باندې مشتمله نه ده.

ب: امام الشافعي رحمة الله علیه وایي چې د ذو الحجې د میاشتې فقط نهه ورځې او لسمه شپه د حج په وخت کښې شامله ده. دا ځکه چې څوک په لسمه شپه احرام وتړي او په عرفات باندې شپې د شپې ودرېږي حج یې وشو او احرام یې صحت لري[۲]، خو فقط چې لسمه شپه سبا شوه او د عرفات وخت تمام شو نو د حج وخت هم تمام شو.

ج: امام ابو حنیفه رحمة الله علیه وایي چې د ذو الحجې د میاشتې لسمه ورځ هم د حج د وخت څخه شمېرله کېږي، ځکه چې دغې ورځې ته "يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ" ویل شوی دی نو په کار دي چې د حج په وخت کښې شامله وي. لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما همداسې تفسیر کړی دی[۳].

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ایت کښې د ﴿أَشْهُرٌ﴾ کلمه استعماله شوې ده چې د شهر جمعه ده او د جمعې اقل درې فرده وي. نو د دې څخه معلومېږي چې د امام مالک علیه الرحمة اجتهاد دلته په حقه

---

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۰۶؛ تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۰۵؛ التفسیرات الأحمدیة ص۹۳؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۰۷
(۲) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۱۶
(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۵۷

دی او نور دواړه خطا شوي دي چې درې فرده نه پوره کېږي؟

مونږ وايو چې: دغه اعتراض په لاندې دوه وجوهو سره دفعه کړی شوی دی:

الف: د جمعې څخه ما فوق الواحد مراد دی چې مثنی ته هم شاملېږي. نو په دې تقدير دوه مياشتې (شوال او ذو القعده) د نظر لاندې نيول شوي دي او د ذو الحجې د مياشتې نهه يا لس ورځې داسې ګڼل کېږي لکه چې د سره موجودې نه وي، څکه چې دا د مياشتې قليل جزء دی او قليل څه اعتبار نه لري چې ضرور به ذکر کېږي.

ب: د ذو الحجې نهه يا لس ورځې د شرافت او احترام د کبله چې د حج لوی لوی مناسک پکښې اداء کېږي داسې وګڼل شوې لکه مکمله مياشت، نو کله چې دغو کمو ورځو ته د مياشتې حکم ورکړی شو نو د جمعې درې فرده پوره شوه چې درې مياشتې دي[1].

ج: مګر مونږ ته داسې ښکاري چې درې مياشتې په دې معنی د حج مياشتې دي چې د حج مناسک پکښې اداء کېږي او په دې معنی نه دي چې ټولې ورځې به يې د حج په مناسکو باندې مشتملې وي، نه ګورئ چې په څينو وختونو کښې شوال او ذو القعده دواړه مياشتې د احرام تړلو څخه خالي پاتې کېږي او سره د دې چې بالاتفاق د حج مياشتې ګڼلې کېږي، که د ذو الحجې د مياشتې څينې ورځې د حج په مناسکو باندې نه وي مشتملې او سره د دې د حج مياشت وګڼل شي نو څه باک يې دی؟.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د لسمې ورځې څخه هغې خوا ته هم د حج څه مناسک اجراء کېږي لکه د جمرو ويشتل، طواف الزيارة او داسې نور؛ نو په کار وه چې أيام التشريق او أيام النحر هم د حج په وخت کښې شامل کړی شوې وی؟

مونږ وايو چې: خبره سمه ده، مګر د احرام څخه خپل خان خلاصول په همدې ورځې پورې توقف لري او هغه مناسک چې تاسو ورته ګوته ونيوله هغه ټول بدون د احرام څخه هم ترسره کېږي نو داسې وګڼل شو لکه چې حج بالکل تمام شوی وي[2].

د احرام تړلو وخت

۴ـ د امام مالک او امام الشافعي رحمهما الله د نظر مطابق د شوال څخه مخکښې د حج دپاره احرام تړل صحت نه لري لکه چې لمونځ کول د وخت څخه پخوا د اعتبار وړ نه دي.

اما امام ابو حنيفه رحمه الله وايي چې د حج دپاره احرام شرط دی، رکن نه دی. نو لکه څنګه چې د وخت څخه وړاندې سړی اودس کولی شي همدارنګه د ذو الحجې د مياشتې د لسمې ورځې څخه هغې خوا په هره ورځ او يا په هره مياشتې کښې چې سړی د حج دپاره احرام وتړي جواز

(۱) روح المعاني ج۲ ص۸۵
(۲) التفسير الكبير ج۵ ص۱۷۶

لري، مګر د کراهيت څخه به خالي نه وي. ځکه چې ځومره د احرام وخت اوږدېږي هماغومره د جناياتو خطرات زياتېږي.

او بله دا چې (رئيس المفسرين) عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ورته د "لَا يَنْبَغِي" کلمه استعماله کړې ده چې وايي: «لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ إِلَّا فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ»[1] يعني: هيچا ته مناسب نه دي چې د حج احرام د حج د مياشتو څخه په غير په نورو مياشتو کښې وتړي.

د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه بل دليل دا دی چې الله ﷻ د [البقرة:۱۸۹] ايت کښې ټولې مياشتې د حج وخت ښودلی دی، نو څرنګه چې د حج ارکان په ټولو مياشتو کښې جواز نه لري بايد چې لږ تر لږه د حج دپاره خو په ټولو مياشتو کښې احرام تړل جواز ولري[2].

په ځان باندې حج فرض کول

۵ـ په دې کښې خو شک نشته چې په دې مقام کښې په خپل خان د حج د فرض کولو څخه د احرام تړل مطلب دي ترڅو چې حلال شيان ورباندې حرام شي او د محرم نوم پرې کېښوده شي، خو په دې کښې اختلاف دی چې سړی په څه شي باندې محرم ګرځي.

امام الشافعي رحمه الله عليه وايي چې محض نيت وکړي سړی محرم شو او هغه څه چې د احرام خاوند ته حرام دي هغه ورباندې حرامېږي[3].

امام أبو حنيفه رحمه الله عليه وايي چې نيت خو د احرام څخه بېرون يو شی دی لکه د لمانځه نيت چې د لمانځه څخه بېرون دی، نو صرف په نيت باندې سړی محرم نه شي ګرځېدلی ترڅو چې ورسره د لاندې دوه شيانو څخه يو ملګری نه کړي[4]:

الف: چې تلبيه ووايي «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» تر آخره پورې.

ب: چې د حرم شريف په احترام باندې څاروی (هديه) روانه کړي.

رَفث څه ته وايي؟

۶ـ که څه هم د ﴿رَفَثَ﴾ کلمه هغو خبرو ته وايي چې مېړه يې د خپلې ماندينې سره کوي او په صريحه لهجه باندې په مجالسو کښې بدې ګڼل کېږي او خلک ترې په کناياتو سره تعبير کوي[5]، مګر دلته ترې ذکرې شوې خبرې او جماع کول دواړه مطلب دي. او دا ځکه چې په محرم باندې خو لکه څنګه چې جماع کول حرام دي همدارنګه ورباندې د جماع ذکر هم حرام دي، برابره خبره ده چې په صريحو الفاظو باندې وي او که په کناياتو باندې[6].

---

(۱) الدر المنثور ج۲ ص۵۲۶
(۲) تفسير القرطبي ج۲ ص۴۰۶؛ تفسير المراغي ج۲ ص۱۰۰
(۳) التفسير الكبير ج۵ ص۱۷۸
(۴) روح المعاني ج۲ ص۸۵
(۵) مفردات الراغب ص۲۰۵
(۶) تفسير زاد المسير ج۱ ص۱۹۲

هو! ځیني علماء کرام وايي چې د جماع یادول صرف په هغه وخت کښې روا نه دي چې په مجلس کښې ښځې ناستې وي او بس[۱].

د فُسوق څخه څه شی مراد دی؟

۷_ په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د فسوق کلمه په ډېرو معناګانو باندې تفسیره کړې ده چې ټولې تقریباً نهو ته رسېږي[۲]، مګر ټولې معناوې یې لاندې دوه وو معناوو ته رجوع کوي:

الف: هغه کارونه چې حلال سړي ته جائز وي خو د احرام ترلو په سبب باندې فسق ګڼل کېږي. لکه د ګنډلو جامو اغوستل او داسې نور. دا معنی د ځینو مفسرینو کرامو خوښه ده[۳].

ب: ټول ګناهونه. برابره خبره ده چې بدون د احرام څخه هم ګناه وي او که یوازې په احرام ترلو سره ګناه ګرځېدلې وي. همدغه تفسیر د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه هم روایت شوی او اکثرو صحابه وو کرامو او تابعینو غوره ګڼلی دی[۴].

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه ګټه ده چې ټول معاصي په "فُسُوق" کښې داخل کړی شي حال دا چې د احرام د محظوراتو څخه په غیر په دائمي توګه حرام دي، که دلته شامل کړی شي او که نه؟

مونږ وایو: لکه څنګه چې زمان او مکان سره ثوابونه او اجرونه تفاوت پیدا کوي همدارنګه د ګناهونو مواخذه هم ورباندې زیاتېږي او کمېږي. مثلًا د ورېښمو جامې نارینه وو ته حرامي دي خو په لمانځه کښې شدیدې حرامې دي، نو باید چې ټول معاصي د احرام په حالت کښې په دوهم ځل د نهي لاندې راشي ترڅو ترې محرمان په ډېر جدیت سره ځانونه وساتي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وايي چې: که د ﴿ فُسُوقَ ﴾ څخه ټول ګناهونه واخستل شي حتی چې د احرام او غیر احرام ټولو حالاتو ته شامل شي نو بیا خو د ﴿ رَفَثَ ﴾ او ﴿ جِدَالَ ﴾ دوارو کلمو ته حاجت نه پاتې کېږي، سره د دې چې یوه ترې وړاندې ذکره شوې ده او بله ترې وروسته؟

مونږ وایو چې: خبره همداسې ده، مګر ځکه یې د ټولو ګناهونو د جملې څخه یوازې په همدغو دوارو باندې تاکیداً صراحت وکړ چې:

الف: په حج کښې د ښځو او سړیو ناسته ولاړه ګډه وي او ټول په حرم شریف کښې او په بوه جومات کښې اشتراک کوي، نو د "رَفَثَ" د واقع کېدلو احتمال زیات وي.

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۷
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۸۸
(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۷۱، روح المعاني ج۲ ص۸۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۰۸، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۷

ب: همدارنګه هلته ګڼه ګوڼه زیاته وي د جګړو وېره وي، د اکثره خلکو د خپلو ګوانډیانو سره په خوراک او څښاک او نور حساب کتاب کښې شورماشور جوړېږي. د ځینو خلکو د اوبو څښکلو په ځای کښې اواز پورته کېږي، څوک په تشنابونو باندې سره جنګ کوي، د چا په حجر اسود باندې سره جګړه وي او څوک د لمانځه په صف باندې سره ناندرۍ وهي؛ نو ډېره په ځای خبره ده چې په جدال باندې یې هم صراحت وکړ.

دلته کوم ډول جدال مراد دی؟

۱۰_ د جدال په کلمه کښې هم ځینې علماء کرام هغه جدال او جګړې مرادوي چې هغه صرف محرمانو ته جواز نه لري. لکه د خپلو خدمتګارانو سره خبرې تاوول راتاوول، که څه هم نورو خلکو ته جائزې وي[1].

او ځینې نور علماء کرام وایي چې ټولې جګړې او شورماشور محرم سړي ته جواز نه لري، برابره خبره ده چې د احرام څخه پخوا ورته جائز وي لکه د خپلو خدمتګارانو سره شور او کرپ، او که ورته جائز نه وي لکه چې د جاهلیت په زمانه کښې د حج په وخت کښې به ډول-ډول مقابلې رواني وې، هر یوه به د خپلو پلرونو درنښت ویلې او نور به یې تحقیرول، یوې ډلې به دعوه کوله چې زمونږ حج قبول شوی دی او بلې به ویلې چې زمونږ حج مقبول دی.

د حج په مواقفو کښې به ځینو یو موقف بهتر ګاڼه او ځینو بل، همدارنګه به د عرفې په ورځ کښې هم ګډوډي وه، هرې یوې طائفې به خپل ځانونه په حقه ګڼل او نورو ته به یې د ناروا وو خاوندان ویل[2].

سوال جواب

۱۱_ که څوک وایي چې: د خبرو اړول (جدال) چې په محرم باندې حرام دي، څه حد او اندازه لري او که بالکل خوله بنورول ورته ناجائز دي؟

مونږ وایو چې: حد او اندازه یې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ښودلې ده چې هغه جګړه حرامه ده کومه چې سپکو او ستغو خبرو ته ورسېږي[3].

نو د دې څخه معلومېږي چې په علمي مسائلو کښې چې د حق د پلټنې دپاره په ارامه فضا کښې څه مباحثه صورت ونیسي څه باک یې نشته.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ ﴾ څخه څرګندېږي چې هلته به نه

(۱) روح المعاني ج۲ ص۸۶
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۷۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۸
(۳) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۱۰

پوچه خبره وي، نه جنایت او نه جګړه، ځکه چې الله ﷻ د اخبار په توګه مونږ ته خبر راکړ چې هلته د ذکر شوو درېواړو شیانو ځخه یو جنس هم موجودیت نه لري، مګر مونږ چې ګورو ذکر شوي درېواړه خیزونه خال-خال او ځای په ځای موجود دي؟.

مونږ وایو چې: دغه اعتراض داسې اعتراض دی لکه چې په ﴿ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ باندې وارد شوی وه، چې ایت شریف د "رَيْب" د نفې ځخه خبر راکوي حال دا دی چې ټول کافران پکښې رَیب (شک) کوي، نو جواب یې هم هغسې دی لکه چې هلته شوی وه، چې خلاصه یې لاندې لوستلی شئ:

الف: که څه هم صورت یې د اخبار دی خو مطلب پکښې نهي ده. یعنې د احرام په حالت کښې پوچې خبرې او جماع مه کوئ، نافرماني مه کوئ او هم جګړې مه کوئ. د دې دپاره نهي د نفې په صورت ذکره شوه چې نفي د نهي ځخه ډېره بلیغه ده.

ب: د احرام حالت د دغسې کارونو دپاره مناسب نه دی، چې سرې د مړي په شکل باندې کفن اغوستی وي او د الله ﷻ د رضا کولو دپاره په ډېر اخلاص هغه ټول مناسک اجراء کوي چې د زیاتو په اسرارو او حکمتونو باندې یې سر هم نه خلاصېږي چې دا په څه منظور د حج د مناسکو ځخه ګرځولي شوي دي لکه په مزدلفه او عرفات او نورو ځایونو کښې توقف کول او داسې نور، خو د دې سره-سره د الله ﷻ ځخه عصیان او نافرماني هم وکړي نو دا ډېر غیر مناسب او نالائقه کار دی.

همدغه معنی په هغه حدیث کښې منعکسه شوې ده چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ حَجَّ هَٰذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»[۱] یعنې: څوک چې د دې کعبې حج وکړي او نه هلته رفث وکړي او نه فسق، په داسې حالت باندې بېرته راګرځي لکه چې مور زېږولی وي. یعنې لکه د تولد په وخت کښې چې د ګناه ځخه پاک وه همدارنګه په حج کولو سره د ګناهونو ځخه پاکېږي، چې همدغه ته "حَجٌّ مَبْرُورٌ" ویل شوی دی چې د الله ﷻ په دربار کښې د قبول درجې ته رسېدلی وي.

د جاهلیت یو بل رواج

۱۳_ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ځخه روایت دی چې: «كَانَ نَاسٌ يَحُجُّونَ بِغَيْرِ زَادٍ»[۲] یعنې: ځینې خلک وه چې بدون د توښې ځخه به یې حجونه کول.

په ځینو روایاتو کښې راغلي دي چې د یمن خلکو به دا کار کاوه او ویلې به یې چې: «نَحْنُ الْمُتَوَكِّلُونَ»[۳] یعنې: مونږ توکلیان یو. یعنې په الله ﷻ باندې مو توکل او اعتماد دی، هیڅ توښه د خانه سره نه وړو.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۴۵
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۹
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۶

په هر تقدیر، الله ﷻ د دغه بد رواج او ناکاره دستور د ورکولو دپاره ذکر شوی ایت شریف نازل کړ چې ﴿ تَزَوَّدُوا ﴾ یعنې: توښنه او خوري درسره واخلئ، چې هلته سوال کولو ته مجبور نه شئ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴_ که څوک وایي چې: د مدعې د اثبات دپاره خو په دې مقام کښې داسې ویل په کار وه چې ﴿فَإِنَّ الزَّادَ خَيْرٌ﴾ بې شکه توښنه بهتره ده د خالي لاس څخه، حال دا چې په ایت شریف کښې ویل شوي دي چې ﴿ فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ ﴾ بې شکه بهتره توښنه تقوی ده. دا څکه چې تقوی خو نه خوړه کېږي او نه څښله کېږي؟

مونږ وایو چې: انسان دوه ډوله سفرونه په مخکښې لري، یو د دنیا سفر او بل د آخرت سفر، چې د هر یوه سفر دپاره بېله-بېله توښنه په کار ده.

د دنیاوي سفر توښنه خو معلومه ده چې هرڅوک یې پېژني صراحت ته یې حاجت نشته.

اما د آخرت په توښنه باندې ډېرو خلکو خانونه رانده اچولي دي، نو څکه الله ﷻ ورباندې صراحت وکړ چې د آخرت توښنه چې تقوی ده د دنیا د توښې څخه بهتره ده، تاسو ته په کار دي چې د دنیا د توښې ترڅنګه د آخرت توښنه هم د یاده ونه باسئ، په ډېرو وختونو کښې د دنیاوي توښې نشتوالی باعث ګرځي چې د آخرت توښنه ورباندې خرابه شي. د مثال په ډول یو سړی تش لاس د مکې په لور روان شي نو ډېر خطر شته چې د لاندې وجوهو د کبله د آخرت توښنه د لاسه ورکړي او تقوی یې خرابه شي:

الف: چې په حرم شریف او په محترمو ورځو او شپو کښې غلا، غصب او کیسه بُری ته اړ شي.

ب: چې هلته د خلکو د اوږو پېټی شي، کله یوه ته د تمې سترګې نیسي او کله بل ته.

ج: چې د لوږې او تندې د کبله یې د زړه حضور خراب شي او په اخلاص سره عبادت ونه شي کړی، او یا یې د کمزورۍ د کبله په عبادت کښې نقصان پېښ شي چې نه په ښه توګه طوافونه کولی شي او نه د صفا او مروه سعي.

د: چې هلته تعریضًا او یا په ښکاره توګه په سوال او ګدایۍ باندې پیل وکړي.

سوال جواب

۱۵_ که څوک وایي چې: د اضطرار په حالت کښې خو ګدائي کول جواز لري ترڅو د خپل خان دپاره د یو وخت خوراک او څښاک پیدا کړي او په جائزو کارونو باندې خو تقوی نه خرابېږي؟

مونږ وایو چې: څوک چې په قصد سره په لوی لاس توښنه پرېږدي او د سبا او بېګا د اذوقې (خوراک او څښاک) دپاره ګدائي ته مضطر شي، هغه ته سوال کول جواز نه لري نو څکه یې پرې تقوی خرابېږي.

پورتنی څو خبرې د مثال په توګه ذکر شوې، که نه نو د عقل خاوندان پوهېږي چې په هر یو سفر کښې توښنه څومره لوی اهمیت لري او د آخرت توښنه د دنیا د توښې څخه څومره بهتري لري؟

﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِ
لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ ﴾

[۱۹۸] په تاسو باندې (د حج په موسم کښې) څه باک نشته چې د خپل رب ﷻ د فضل (حلال مال) څخه ولټوئ (او تجارت وکړئ).
نو کله چې تاسو د عرفات څخه کوز شوئ نو د المشعر الحرام په شاوخوا کښې الله ﷻ یاد کړئ او داسې يې ياد کړئ لکه تاسو ته يې چې هدايت او لارښودانه کړې ده. او بې شکه د دې څخه پخوا تاسو د ګمراهانو څخه وئ.
[۱۹۹] بيا د دې مقام (مزدلفې او عرفات) دواړو څخه کوز شئ لکه څنګه چې خلک ښکته کېږي. او د الله ﷻ څخه بښنه وغواړئ. بې شکه الله ﷻ بښونکى او مهربان دى.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ د دغو ايتونو ارتباط د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله په نظر راځي:
الف: په وړاندې ايت کښې الله ﷻ راوښودله چې پرته د توښې څخه د سفر کول تقوى نه ده بلکې تقوى او ديندارې توښه او څورى برابرول دي. په دې ايت کښې لطف کوي چې که حتى د حج په موسم کښې تجارت وکړئ او توښه برابره کړئ هم څه پروا نه لري. يعنې که د توښې په غرض باندې د خانه سره څه اجناس يوسئ او هلته يې خرڅ کړئ او څه ګټه پکښې وکړئ هيڅ باک يې نشته.
ب: وړاندې الله ﷻ په تقوى سره امر کړى وه، او دلته يې وښودل چې تقوى او عبادت هغه نه دى چې تاسو يې د خانه جوړ کړئ او عرفات ته نه ورخېژئ په مزدلفه کښې پاتې کېږئ او دا درته تقوى ښکارې، بلکې عرفات ته لاړ شئ چې بيا ترې راښکته شئ.
ج: وړاندې الله ﷻ د جدال څخه منعه کړې وه، امکان لري چې د چا ذهن ته ورغلي وي چې اخستل او خرڅول خو د جګړې څخه په غير امکان نه لري، چې په څو يې راکوې او په څو يې اخلې؟. په دې يې درکوم او په دې يې نه درکوم او داسې نور؛ نو البته چې د حج په موسم کښې به تجارت هم ممنوع وي. لکه چې همدا فکر ځينو مسلمانانو ته ورغورځېدلى وه[۱]. نو په دې ايتونو کښې الله ﷻ نوموړى توهم او تشويش د منځه لرې کړ.
۲ـ په تاسو باندې د دې خبرې هيڅ باک نشته چې د حج په موسم کښې د خپل رب فضل ولټوئ، تجارت وکړئ، حلاله ګټه وکړئ، خپلو خانونو ته توښه برابره کړئ او په بې غمى سره د حج

(۱) تفسير المراغي ج۲ ص۱۰۲

مناسک تمام کړئ. خو باید چې معاملات تاسو د الله ﷻ د ذکر څخه غافل نه کړي چې توله توجه مو د مال ګټلو ته وي او بس، چې نه په عرفات کښې د الله ﷻ ذکر وکړئ او نه په مزدلفه کښې.

۳ـ نو کله چې د عرفات څخه د ورځې په ماښام کښې مزدلفې ته راښکته شوئ نو د المشعر الحرام په شاوخوا کښې الله ﷻ یاد کړئ، تسبیحات یې وکړئ، حمدونه او ثناګانې یې ووایئ او لمونخونه وکړئ، په هره ژبه چې درته اسان وي، خو الله ﷻ مه هېروئ او سوال او زاري ورته وکړئ.

باید چې د الله ﷻ یادونه په هغې طریقې سره وکړئ کومه چې پخپله الله ﷻ درښودلې ده، نه داسې چې د خپله خانه یې جوړه کړئ او بیا پرې د تقوی او دینداري نوم کېږدئ، لکه چې همداسې ذکر به مو د جاهلیت په وخت کښې کاوه چې په تلبیه کښې به مو ورسره شریک پیدا کاوه.

۴ـ بې شکه د الله ﷻ د ښودانې څخه پخوا خو تاسو هم د ګمراهانو څخه وئ، نو کله چې د اسلام په رڼا کښې د ضلالت د تیارو څخه راووتلئ نو اوس به د هغو باطلو رواجونو څخه خپل خانونه په کلکه ساتئ او په شریعت به منګولې ښخوئ.

۵ـ نو تاسو ته امر کوم چې د هغه ځای څخه ښکته شئ د کوم ځای څخه چې نور خلک ښکته کېږي چې هغه عرفات دی، په مزدلفه کښې مه پاتې کېږئ؛ چې نور خلک د عرفات او مزدلفې په ټولو مقدسو او مشاعرو باندې وګرځي او بیا په منا باندې ورتوی شي (وربښکته شي)، او تاسو صرف د مزدلفې په مشاعرو باندې ګرځېدلې یاست او د عرفات مشاعر درڅخه پاتې شوي وي.

۶ـ د عرفات په شمول ټول ځایونه د سوالونو د قبلېدلو ځایونه دي، په هر ځای کښې د الله ﷻ څخه د خپلو ګناهونو ښښنه وغواړئ، بې شکه الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی. که اوس مو هم څه تکبر او خودبیني په زړو کښې ګرځي، لکه د جاهلیت په زمانه کښې به مو چې په نورو خلکو باندې خپل خانونه پورته ګڼل، د هغه څخه استغفار وغواړئ او معالجه یې وکړئ.

توضیحات

د جاهلیت د زمانې خلکو درې بازارونه درلوده چې تفصیل یې په لاندې ډول دی[۱]:

۱ـ الف: د یوه بازار نوم "عُکَاظ" وه، چې د مکې معظمې څخه به درې مزله لرې د طائف په شاوخوا کښې جوړېده. دغه بازار به د ذو القعدې د اول څخه تر شلو ورځو پورې دوام درلود.

ب: د بل بازار نوم "مَجَنَّة" وه، چې د ذو القعدې د اول څخه به شروع کېده او لس ورځې به یې دوام کاوه. دغه بازار د مکې معظمې څخه لږ څه لاندې په "مر الظهران" کښې جوړېده.

ج: دریم بازار یې د "ذو المجاز" په نامه باندې مشهور وه، چې د عرفات شاته یې موقعیت درلود او د محرم د میاشتې د اول څخه تر اتو ورځو پورې به یې دوام کاوه.

۲ـ د جاهلیت په زمانه کښې هم خینو خلکو دغو بازارونو ته په ښه نظر نه کتل. دوی به دې عقیده وه چې د حج عبادت پرې خرابېږي. کومو خلکو به چې په دغو بازارونو کښې ګډون کاوه

(۱) د تفسیر القرطبي د ج ۲ ص ۴۱۳ مع حواشي. چې په شرح [illegible] حواله ورکړې ده.

هغوی به یې د "داج" په نامه باندې یادول او ویل به یې چې دوی "داج" دي "حاج" نه دي. یعنې د چرګانو په شان دانې ټولوي (خپلې جوجورې ډکوي)، حاجیان نه دي. د محرم د میاشتې په شروع کېدلو سره خو به ورته اخستل او خرڅول غټه ګناه ښکارېده[۱].

۳ـ کله چې عربستان په اسلام باندې رڼا شو نو ځینو مسلمانانو ته هم تشویش را پیدا شو چې د حج په سفر کښې به تجارت جواز لري او که نه؟، د جاهلیت بازارونه به اسلام تائید کړي او که لغو به یې اعلان کړي؟.

لنډه دا چې د حج په موسم کښې دوی ته تجارت خوند نه ورکاوه، لکه چې همداسې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی[۲]، امکان لري چې د نبي کریم ﷺ څخه به یې په همدې باره کښې پوښتنه هم کړې وي.

نو الله ﷻ لطف وکړ او د حج سفر یې د تجارت سره منافي ونه ګڼه او خلکو ته یې وښودله چې اسلام د رهبانیت دین نه دی، په هر یو کار کښې چې سړی بوخت وي او زړه یې د الله ﷻ د یاد څخه غافل نه وي هغه ټول عبادات دي. لکه چې فرمایي: ﴿ رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ ﴾ [النور: ۳۷] یعنې: د الله ﷻ تسبیحات سبا او بېګا داسې رجال (سړي) کوي چې هغوی لره تجارت او بیع د الله ﷻ د ذکر، د لمانځه د ودرولو او د زکات د ورکولو څخه نه شي غافل کولی.

نو د حج په سفر کښې تجارت کول په اجماع سره جائز دي، برابره خبره ده چې په ورتګ کښې تجارت وکړي او یا په بېرته راتګ کښې[۳]. مګر مناسب دي چې تجارت کول قصدي نه وي بلکې ضمني وي. یعنې په سفر باندې باید حج کول باعث وي، نه تجارت کول[۴].

یادونه

۴ـ دغه بازارونه تر یو وخته پورې په اسلامي نړۍ کښې هم رواج وه. چې په (۱۲۹هـ) کال د ټولو څخه لومړی د عُکاظ بازار سقوط وکړ او بیا وروسته ذو المجاز او مَجَنَّة د اعتباره ولوېده[۵].

د عرفات نوم

۵ـ مفسرینو کرامو د عرفات په نوم کښې زښت ډېر مناسبات بیان کړي دي[۶] چې ولې ورته دا نوم ایښودل شوی دی؟، که څوک یې شوق لري هملته دې مراجعه وکړي. مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې همدومره ولیکو چې:

(۱) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۵۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۳۹
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۳۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۲۸۳؛ التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۸۷؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۹۳
(۳) البحر المحیط ج۲ ص۹۴
(۴) روح المعاني ج۲ ص۸۷
(۵) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۱۲ حاشیه، د "شرح القسطلاني" په حواله.
(۶) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۱۵؛ تفسیر کبیر ج۵ ص۱۸۹؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۹۲؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۷۴

بیتول (۲)
الف: عرفه د ذو الحجې د میاشتې د نهمې ورځې نوم دی. په همدې ورځ کښې حاجیان په عرفات باندې ودرېږي. عرفات یوه پراخه ساحه ده چې ځایې حکومت یې په ځلور خواوو باندې ودرولې دي. هلته یوه وړه غونډکۍ ده چې د "جَبَلُ الرَّحْمَة" په نامه باندې یادېږي. ټول عرفات نې ودرولو ځای دی، غیر د یوه ځای څخه چې د "عُرَنَة" په نامه باندې یادېږي.
د توقف ځای عرفات د مکې معظمې څخه په لږ څه لرې فاصله کښې موقعیت لري چې د حرم شریف څخه رتلی دی. په عرفات باندې ودرېدل د حج رکن دی. د چا څخه چې عرفات فوت شي د هغه څخه حج فوت شو.
ب: د ودرېدلو وخت یې د نهمې ورځې د زوال څخه د لسمې شپې تر صبح صادقه پورې دی چې ټول وخت یې د اتلس ساتونو په شاوخوا کښې اټکل کېږي. په دغه ټاکلي وخت کښې که څوک محض ورشي، که څېر لږ وخت وي هم، د هغه دې حج مبارک شي. پېژاندل یې هم پکښې ضرور نه دي. که ویده هلته وېورل شي او یا د عرفات په دننه کښې په لار باندې تېر شي او نابلده سړی وي او پوه نه شي چې دا عرافات دی، هم د حج فریضه یې اداء شوه.

المشعر الحرام

۶ـ ځینې مفسرین کرام وایي چې "المشعر الحرام" د ټولې مزدلفې څخه عبارت دی[۱]، او ځینې نور وایي چې دا په مزدلفه کښې د یوه غره نوم دی چې د "قُزَح" په نامه باندې هم بلل کېږي[۲].
الف: "مَشْعَر" ورته ځکه وایي چې د الله ﷻ د عبادت یوه علامه ټاکله شوې ده او "حَرام" ورته ځکه وایي چې په حرم شریف کښې واقع دی او د احترام او عزت درلودونکی دی. په هر تقدیر ټوله مزدلفه د حجاجو دپاره د شپې د تېرولو ځای دی، پرته د یو ځای څخه چې هغه ته "مُحَسِّر" وایي.
ب: حاجیان باید هلته د محرم د میاشتې لسمه شپه تېره کړي او الله ﷻ یاد کړي، که په اذکارو سره وي او که په تسبیحاتو او په لمونځونو سره. کله یې چې د سهار لمونځ په ښه تیاره کښې اداء کړ نو باید چې خپل رب ﷻ ته په زاریو شي. چې لمر لا څرګند نه وي وهلې د "مِنَا" په لور دې حرکت وکړي[۳].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د همدې مقام په اولني ایت کښې الله ﷻ فرمایلي وه چې: ﴿ فَإِذَآ أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَٰتٍ ﴾ یعنې چې کله تاسو د عرفات څخه مزدلفې ته ورښکته شوئ نو هلته د الله ﷻ په تکبیر، تهلیل او یادولو باندې مشغول شئ. او په دوهم ایت کښې فرمایي چې: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُواْ ﴾ بیا د عرفات څخه داسې ښکته شئ لکه چې نور خلک ترې ښکته کېږي. نو ایا د حاصل شوي شي په

(۱) روح المعاني ج۲ ص۸۸
(۲) تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۰۸
(۳) زاد المعاد ج۲ ص۲۵۲

خکه چې د دواړو ایتونو څخه داسې مضمون راوځي چې کله حاصلولو باندې امر کول صحت لري؟ خکه چې د دواړو ایتونو څخه داسې مضمون راوځي چې کله د عرفات څخه رابنکته شوئ نو بیا د عرفات څخه رابنکته شئ.

موږ وایو چې: همدغه سوال ته مفسرینو کرامو په لاندې ډولونو سره جوابونه ورکړي دي:

الف: په ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا ﴾ کښې د عرفات څخه ښکته کېدل مطلب نه دي، بلکې د مزدلفې څخه ښکته کېدل مراد دي، نو په دواړو ایتونو کښې د معنی هیڅ ناانډولي نشته[۱].

مګر دغه جواب د دوه وجو د کبله په زره پوري نه دی، هغه دا چې:

اول: په یوه حدیث شریف کښې په دوهم ایت کښې هم د عرفات څخه ښکته کېدل شرحه شوې دي نو کله چې دا جواب د حدیث څخه مخالف دی نو د اعتبار وړ نه دی، هغه دا چې بي بي عائشې رضی الله عنها فرمایلي دي چې د جاهلیت په زمانه کښې قریش او څوک چې دوی سره یې علاقمندي درلوده لکه حلیفان، د مزدلفې څخه به پورته عرفات ته نه تېرېدل، او خپل ځانونه به یې د حُمس (مختار) په نوم باندې نومول. او نور عرب به په عرفات باندې ودرېدل.

نو کله چې اسلام راغی الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته امر وکړ چې عرفات ته لاړ شي او هلته ودرېږي، بیا د همغه ځای څخه رابنکته شي؛ چې همدې مضمون ته په دې ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴾[۲].

دوهم: په دغه ډول تفسیر کښې د ایت شریف څخه څه مهمه معنی او غټ مطلب لاس ته نه راځي خکه چې د مزدلفې څخه خو ټول خلک په یو ډول سره په "مِنَا" باندې ورتوېږي او هلته جمرې ولي، نو دا تشبیه، چې د خلکو په څېر ورښکته شئ، هیڅ په زړه کښې نه کښېني.

ب: ځینې نور مفسرین کرام وایي چې په دواړو ایتونو کښې تقدیم او تاخیر دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: بیا د عرفات څخه د نورو خلکو په شان ورښکته شئ، نو کله چې هلته مزدلفې ته ورسېدئ نو د الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ په شاوخوا کښې د الله ﷻ په ذکر او تهلیل او تحمید باندې مشغول شئ[۳]. په دغه جواب باندې هم د سړي سر نه خلاصېږي. خکه چې غیر متبادر جواب دی، محض د یو اشکال څخه خپل ځان په څنګول دي او بس.

ج: ځینې نور مفسرین کرام وایي چې په ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا ﴾ کښې د "ثُمَّ" کلمه د تراخي فعلي دپاره نه ده، حتی چې د حاصل شوي شي په تحصیل باندې امر شي[۴]. یعنې د معنی حاصل یې داسې نه دی چې: کله د عرفات څخه ښکته شوئ هلته د الله ﷻ ذکر وکړئ بیا د عرفات څخه د خلکو په شان ښکته شئ: بلکې د "ثم" کلمه د تراخي ذکري دپاره ده. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د عرفات څخه د مزدلفې په لور باندې په کوزېدلو کښې لاندې دوه مطلبه هېر نه کړئ:

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۵ ص۱۹۸
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۸
(۳) زاد المسیر ج۱ ص۱۹۵
(۴) البحر المحیط ج۲ ص۹۹

یو دا چې د المشعر الحرام په شاوخوا کښې د الله ﷻ ذکر وکړئ، او دوهم دا چې د خلکو په شان د عرفات څخه ورښکته شئ، یعنې د جاهلانو په شان په مزدلفه کښې مه پاتې کیږئ چې خپل ځانونه په نورو خلکو باندې عالي وګڼئ او د مزدلفې څخه د عرفات په لور باندې هیڅ لاړ نه شئ.

نو ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا﴾ یوازې په ذکر کښې وروسته شوی دی او په فعل کښې مخکښې دی.

شاید -والله ﷻ اعلم- چې په دې دول نزول کښې به حکمت دا وي چې مسلمانانو ته د دوهم مطلب اهمیت ښه څرګند کړي، که په طبعي حالت باندې نازل شوی وی نو دومره اهمیت به یې نه درلودی لکه چې اوس یې لري، حتی چې ځینو خلکو به په دواړو مطلبونو باندې د یو مطلب ګومان کړی وی او دوهم مطلب ته به یې د سره فکر شوی هم نه وی. او دا څکه چې هغه شي ته د چا نه فکر کیږي کوم چې په طبعي حالت باندې ذکر شوی وي.

مګر مونږ ته دغه جواب عین دوهم جواب ښکاري چې د دواړو مآل یو شي ته کیږي.

د: څرنګه چې د "حَيْثُ" کلمه د مبهم مکان دپاره ده[1]، نو د ذکر شوو ټولو جوابونو څخه مونږ ته دا جواب ښه ښکاري چې دغه مبهم مکان په دې ځای کښې د عرفات او مزدلفې دواړو څخه عبارت شي، نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: بیا د عرفات او مزدلفې دواړو څخه "منا" ته ورښکته شئ لکه څنګه چې خلک د دواړو څخه ورښکته کیږي، داسې مه کوئ چې یوازې د مزدلفې څخه هلته ورکوز شئ او د عرفات دوره درڅخه پاتې شي.

دا جواب د ذکر شوي حدیث شریف سره هم موافق دی، چې د جاهلیت د زمانې د بدعت مخه پرې نیول کیږي او غیر متبادره معنی پکښې هم نه ده اراده شوې.

سوال جواب

۸- که څوک وایي چې: په دې جواب کښې هم په یوه جزء کښې تحصیل د حاصل راځي چې عرفات دی، نو بیا یې بهتري د کومه شوه؟

مونږ وایو چې: په یوه جزء کښې یې باک نشته، هر یو جزء د کل دپاره ضمني ګڼل کیږي او په ضمنیاتو کښې هغه څه تحقیق موندلی شي چې په قصدیاتو کښې یې نه شي موندلی. د نور تفصیل دپاره باید نورو کتابونو ته مراجعه وکړی شي[2].

﴿فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ

(۱) مفردات الراغب ص ۱۳۷
(۲) فتح القدیر شرح الهدایه ج ۲ ص ۲۵۳

لَهُمۡ نَصِيبٞ مِّمَّا كَسَبُواْۚ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾ وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡدُودَٰتٖۚ فَمَن
تَعَجَّلَ فِي يَوۡمَيۡنِ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۖ لِمَنِ ٱتَّقَىٰۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ
أَنَّكُمۡ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ ﴾

[۲۰۰] نو کله چې تاسو خپل مناسک اداء کړه نو الله ﷻ داسې یادوئ لکه چې (په جاهلیت کښې به مو) پلرونه یادول. بلکې لا د دې څخه هم زیات یادول.

نو د خلکو څخه ځینې هغه دي چې وایي: ای ربه! مونږ ته (ښېګڼه) په دنیا کښې راکړه. او ښه دوی لره په آخرت کښې څه برخه.

[۲۰۱] او د دوی څخه ځینې هغه دي چې وایي: ای ربه! مونږ ته په دنیا کښې هم کامله ښېګڼه راکړې او په آخرت کښې هم کامله ښېګڼه راکړې او مونږ د عذاب د اور (دوزخ) څخه وساتې.

[۲۰۲] دغو خلکو لره لویه نصیبه شته د هغو (نېکو اعمالو) د کبله کوم چې دوی ګټلي دي، او د الله ﷻ حساب ډېر چالاکه دی (چې ژر راتلونکی دی او ژر تماميدونکی دی).

[۲۰۳] او الله ﷻ په شمارل شوو (درې) ورځو کښې یاد کړئ.

نو څوک چې په دوه ورځو کښې چالاکي وکړي (جمرې وولي) نو په هغه باندې څه پاک او ګناه نشته، او څوک چې وروسته شي (په دریمه یې هم وولي) په هغه باندې هم څه باک او ګناه نشته.

دغه ټول بیانات د هغه چا دپاره دي چې د الله ﷻ څخه ډارېږي. او د الله ﷻ څخه ووډار شئ او پوه شئ چې بې شکه همده ﷻ ته به ټول ورغونډ کړی شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ تر دې ځایه د هغو بدعاتو مخه ونیوله شوه چې د مناسکو په اجراء کولو کښې د جاهلیت د زمانې خلکو راپیدا کړي وه، اوس د هغو بدعتونو مخه نیوله کېږي چې د مناسکو د فراغت څخه وروسته به هغوی په کار اچول. هغه بدعتونه دغه دي:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې د جاهلیت د زمانو خلکو به د حج په موسم کښې د حج د فراغت څخه وروسته لوی لوی محافل جوړول او په دې محافلو او مجالسو کښې به هر چا د خپلو پلرونو یادونه کوله او هر چا به زور لګاوه چې خپل پلرونه په نورو باندې لوړ معرفي کړي. لنډه دا چې په ټولو محافلو کښې به یوازې او یوازې د پلرونو ذکر وه[۱].

ب: کله به چې چا د الله ﷻ څخه څه سوال کاوه، نو هغه به هم د پلرونو د ذکر څخه خالي نه وه. مثلاً ویلې به یې چې ای الله! زما پلار خو دې ډېر موړ او میلمه پال پیدا کړی وه او ډېر شته او دارایي دې ورکړې وه، نو هیله ده چې ماته هم د هر ډول مالونو څخه راکړې او ما هم غټ بډای

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۳

کړي چې د ېرې مېړې او اوښان ولرمه. او داسې نور سوالونه به یې کول، خو د آخرت به یې هیڅ ذکر نه کاوه او نه به وریاد وه[۱].

ج: همدارنګه د "منا" په شپو کښې هم ځینو درې شپې ګناه ګڼله چې باید د دوه شپو (یوولسمې او دولسمې) څخه زیاتې پکښې ونه کړی شي. او ځینو نورو به په عکس سره په "منا" کښې دوه شپې ګناه ګڼله چې باید دریمه شپه (دیارلسمه) هم ورسره یو ځای شي[۲].

نو الله ﷻ د دې ټولو بدعتونو د لرې کولو دپاره ذکر شوي ایتونه نازل کړي دي چې خلاصه مطلب یې په لاندې کرښو کښې وړاندې کېږي:

۲ـ مګر کله چې تاسو مناسک اداء کړه، عقبه جمره مو وویشتله، د سر ویښتان مو لنډ یا وخریيل، قرباني مو ذبحه کړې، د صفا او مروه سعي مو وکړه او هم د طواف الزیارة څخه فارغ شوئ او په منا کښې اوسېږئ، نو الله ﷻ داسې په شوق او ذوق سره یادوئ لکه چې د جاهلیت په زمانه کښې به مو پلرونه په شوق او ذوق سره یادول د هغوی صفات به مو بیانول او دفاع به مو ترې کوله او هر چا به په خپلو پلرونو باندې ویاړل.

۳ـ اوس چې په اسلام باندې مشرف شوي یاست نو د الله ﷻ توحید بیان کړئ او د مشرکانو شبهات ترې دفعه کړئ. کوم زیار مو چې د پلرونو په تمجید او ستایلو کښې ایسته هغه د الله ﷻ په تمجید او تحمید کښې وباسئ بلکې لا د هغه څخه پکښې زیات کوښښ او جهد وکړئ. ځکه چې الله ﷻ حقیقي انعام کوونکی دی چې د نشت څخه یې موجود کړي یاست او ډول ډول نعمتونه یې درکړي دي چې د حساب لاندې یې نه شئ راوستلی، په دې ټولو باندې د پاسه د جهالت د تیارو څخه یې د اسلام رڼا ته راوویستلئ او خپل لوی معنوي انعام یې درباندې کامل کړ او هم یې د مناسکو د اداء کولو توفیق درکړ. نو خپلو ځانونو ته مه غره کېږئ او تکبر مه کوئ بلکې د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ.

۴ـ او که څه غواړئ او سوال کوئ هغه هم د الله ﷻ څخه وکړئ چې هرڅه یې د واکه پوره دي، دنیا او آخرت دواړه یې په لاس کښې دي.

هو! په خلکو کښې داسې هم شته چې هغوی که سوال کوي هم صرف د دنیا سوال کوي او دا سوال هم فقط د "آتِنَا فِي الدُّنْيَا" په کلماتو سره تقدیموي چې د "حَسَنَةً" کلمه ورسره نه زیاتوي. یعني په دنیا کښې هغه څه راکړه چې مونږ یې درڅخه غواړو، ښه وي او که بد، زمونږ لوی معراج دنیا ده د دغو خلکو په دعاء کښې د آخرت برخه نشته ټول زیار او کوښښ یې په دنیا پورې منحصر دی خو تاسو دغسې مه کېږئ.

په خلکو کښې ځینې داسې دي چې هغوی وایي: ای ربه! مونږ سره په دنیا کښې هم لویه ښېګڼه وکړې چې ټول احتیاجات مو پوره کړې او په دښمن باندې مو برلاسې کړې، او په آخرت کښې هم

(۱) تفسیر کبیر ج۵ ص۵. (۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۱۷۴
التفسیرات الاحمدیة ص۹۸؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۲۴

سیغول (۲)
درڅخه لوبه او کامله نیکګڼه غواړو چې ځنځونه مو په نصیب کړې او ستا په رضا پاللو مو مشرف
بخښې کړې او په دې ټولو پاندې د پاسه مو د دوزخ د اور څخه بوره وساتې چې د سره داخل نه شو او
په خپل فضل سره مو د محشر د میدان څخه جنت ته بوزې.

۶ـ د دغه دله خلک چې د الله ﷻ څخه دنیا او آخرت دواړه غواړي، دوی د خپل کسب د نتائجو څخه نه بې برخې کېږي، دعاګانې به یې قبولې شي په دنیا کښې به هم د خوشالۍ سره مخامخ شي او په آخرت کښې هم. کوم نېک عملونه یې چې کړي دي او تازه د حج د مناسکو څخه فارغ شوي دي هغه به هم د الله ﷻ په دربار کښې ومنل شي، دوی به ډېر ژر ورباندې خوښ شي ځکه چې د قیامت حساب کتاب چالاکه راروان دی او رانژدې کېږي دی برسېره په دې، کله چې حساب شروع شي نو د سترګو په رپ کښې به فیصله شي او هرڅوک به په خپلو نېکو او بدو پاندې پوه شي او په دې به هم مطمئن شي چې الله ﷻ د دوی یوه ذره نېکي هم نه ده ضائع کړې او هر کلي او جزئي به یې حساب ته حاضر کړی شي.

۷ـ برسېره په دې، په شمارل شوو ورځو کښې الله ﷻ یادوئ چې ټول تال درې ورځې دي، تاسو ته رخصت درکړی شوی دی چې درېواړه ورځې پوره کوئ او که صرف په دوه ورځو پاندې اکتفاء کوئ، که څه هم چې په "منا" کښې درې ورځې تېرې کړئ او درېواړه ورځې جمرې ووېشئ، دا بهتر کار دی. مګر هغه څوک چې دوه ورځې هلته تم شي هغه دې هم څوک ګناهګار نه ګڼي، او هغه څوک چې هلته درې ورځې تېرې کړي هغه دې هم څوک ګناهګار نه ګڼي.

۸ـ ذکر شوي ټول احکام د هغه چا دپاره بیان شوي دي چې هغه د الله ﷻ څخه وېرېږي او د احکامو څخه یې استفاده کوي، او هم د الله ﷻ دپاره د خانه عبادت نه جوړوي.

نو تاسو هم خپل ځانونه د همدې متقیانو د ټولي څخه وګرځوئ او د الله ﷻ څخه وېرېږئ شئ په دې باندې پوه شئ چې تاسو به صرف همده ﷻ ته ورټولېږئ او هغه ﷻ به درسره محاسبه کوي او په چالاکۍ سره به مو ټول اعمال حساب ته حاضر کړي.

توضیحات

۱ـ د ﴿كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ﴾ د تشبیه دپاره چې مونږ کوم تفسیر وکړ چې الله ﷻ هغسې یادوئ لکه چې په جاهلیت کښې به مو پلرونه یادول. دا تفسیر د جمهورو علماوو کرامو څخه نقل شوی دی[1]. که څه هم د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه د مشابهت وجه داسې هم روایت شوې ده چې الله ﷻ ته داسې تواضع او زاري کوئ لکه چې یو ماشوم یې خپل مور او پلار ته کوي بلکې لا د هغه څخه هم زیات ځکه چې الله ﷻ د مور او پلار څخه ډېر مهربان دی. نو په دې تقدیر د ﴿ءَابَآءَكُمْ﴾ کلمه د مثال په توګه ذکره شوې ده، نو داسې یې وګڼئ لکه چې د "اُمَّهَاتِكُمْ" (مورګانې) کلمه هم درسره وي[2].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۴۳۱
(۲) تفسیر کبیر ج۵ ص۲۰۲؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۷۶

هغه څوک دي چې يوازې دنيا غواړي؟

۲ـ هغه ډله خلک چې د الله ﷻ څخه يوازې دنيا غواړي، د لاندې دوه ګروپونو احتمال لري
الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې دغه ډله خلک کافران وه چې د الله ﷻ څخه به يې صرف دنيا غوښتله او په آخرت باندې يې عقيده نه درلوده.

نو د ﴿ مَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَـٰقٍ ﴾ معنی داسې کېږي چې: دوی په آخرت کښې برخه نه لري ځکه چې عقيده يې ورباندې نشته[۱].

ب: ځينو علماوو کرامو يې په "مؤمنانو" باندې هم تفسير کړی دی. يعنې په مؤمنانو کښې هم دغسې غافل خلک شته چې د اجابت په لوړو مقاماتو کښې يې دنيا په ياد وي خو آخرت ترې هېر وي.

نو په دې تقدير د ﴿ مَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَـٰقٍ ﴾ معنی داسې کېږي چې: دوی په آخرت کښې هغسې برخه نه لري څنګه يې چې هغه ډله لري کومه چې د الله ﷻ څخه دنيا او آخرت دواړه غواړي او يو هم د نظره نه غورځوي.

مګر ښه دا ده چې په عموم سره پرېښودل شي ترڅو ټولو دنيا غوښتونکو ته شامل شي. نو معنی به يې داسې شي چې: دوی په آخرت کښې بالکل برخه نه لري او يا کامله برخه نه لري. او د آخرت دپاره خو په دعاء او سوال کولو کښې د دواړو ګروپونو برخه نشته او صرف دنيا غواړي.

د "حَسَنَةً" څخه څه شی مراد دی؟

۳ـ که څه هم په دې مقام کښې د ﴿ حَسَنَةً ﴾ کلمه مفسرينو کرامو په ډېرو معناګانو باندې تفسيره کړې ده، مګر د اکثرو علماوو کرامو نظر دا دی چې دلته ترې د دنيا ټول نعمتونه او د آخرت ټول نعمتونه مطلب دي[۲].

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د عربيت د قواعدو په اعتبار سره خو دلته د ﴿ حَسَنَةً ﴾ د کلمې څخه ټول نعمتونه نه شي مراد کېدلی، ځکه نکره چې د نفي لاندې راشي عموم فائده کوي، او دلته خو په اثبات کښې واقع ده؟

مونږ وايو چې: کله-کله په اثبات کښې هم نفي عموم فائده کوي لکه "تَمْرَةٌ خَيْرٌ مِنْ جَرَادَةٍ" يعنې: هره يوه کجوره د ملخ څخه بهتره ده. او که ومنو نو په جواب کښې وايو چې دلته نکره مطلقه ذکره شوې ده او کله چې يو شی مطلق ذکر شي د هغه څخه کامل فرد مرادېږي، او کامل فرد خو په دې ځای کښې هغه "حَسَنَة" ده چې ټولو نعمتونو ته شامله وي. نو ځکه ترې مونږ په ټولو نعمتونو سره تعبير وکړ.

---

(۱) تفسير كبير ج۵ ص۲۰۵
(۲) تفسير الطبري ج۲ ص۳۰۱

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې که د «حَسَنَةً» د کلمې څخه تولې ښېګنې مطلب شي نو د ایت شریف دوهمه برخه «وَفِی ٱلْآخِرَةِ حَسَنَةً» به هم پکښې شامله شي، نو بیا یې په ذکر کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې په آخرت کښې لوی خطر دوزخ دی، نو که څه هم ضمني معلومېده مګر په صراحت سره یې ذکر کړ ترڅو مو الله ﷻ سوال قبول کړي او د دوزخ د اوره مو اولًا او آخرًا وساتي يعنې مونږ غواړو چې د هغو جنتیانو څخه وشمېرل شو چې د دوزخ دوره یې نه وي تېره کړې څکه چې په جنتیانو کښې داسې ډله هم شته چې د دوزخ د دورې څخه وروسته جنت ته ځي.

د «حَسَنَةً» کلمه یو ځل بیا

۶_ څرنګه چې «حَسَنَةً» داسې کلمه ده چې هیڅ خوشالي او هیڅ نعمت ترې نه شي وتلی او تولو ته شاملېږي، نو څکه انس بن مالک ﷺ ویلي دي چې د نبي کریم ﷺ اکثره دعاء دغه کلمات وه: «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»[۱].

نو په کار دي چې تول مسلمانان حاجیان وي او که غیر حاجیان ذکره شوې دعاء زیاته ولولي. د همدې کبله زمونږ سلفو صالحینو همدغه دعاء په لمانځه کښې د درود څخه وروسته تاکلې ده چې تول لمونځ کوونکي یې په شپه او ورځ کښې څو کرته لولي. الله ﷻ دې قبوله کړي.

څوک چې یوازې آخرت غواړي

۷_ په دې مقام کښې د هغې ډلې خلکو په باره کښې څه نه دي ویل شوي کوم چې یوازې آخرت غواړي او په دنیا کښې چې ورباندې هرڅومره مصیبتونه راشي هغه ګالي، او پورته کېدل یې نه غواړي. نو په دې باره کښې د اکثرو مفسرینو کرامو نظر دا دی چې دا کار غیر مشروع دی[۲]، باید چې مسلمانان د دغې کړنلارې څخه خانونه وساتي. او دا څکه چې:

الف. انسان فقیر دی، په هر شي کښې الله ﷻ ته اړ دی، باید خپله اړتیا وخت په وخت ښکاره کړي، بلکې سوال کول هم عبادت دی او د نه سوال کولو څخه لږ څه د تکبر بوی پورته کېږي.

ب: کله چې نبي کریم ﷺ د الله ﷻ څخه د دنیا او آخرت دواړو سوال کړی دی او تولو مسلمانانو ته یې د قیامت د ورځې پورې لاره جوړه کړې ده، نو په کار دي چې د همدې لارې څخه هیڅوک مخالفت ونه کړي.

ج: د انس بن مالک ﷺ څخه روایت دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ د یوه مریض عیادت (پوښتنه) وکړه چې د مرض د کبله دومره کمزوری شوی وه لکه د مرغۍ بچوری، او ورته یې وویل چې آیا څه سوالونه دې د الله ﷻ څخه کړي دي؟

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۴۵، صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۴
(۲) تفسیر کبیر ج۵ ص۲۰۴؛ تفسیر المنار ج۲ ص۲۳۹

مریض وویلې: هو، د الله ﷻ څخه مې غوښتي دي چې ای الله! هره جزا چې په آخرت کښې راکوې هغه جزا په دنیا کښې راکړه او د آخرت د مشکلاتو څخه مې په امن او امان کښې وساته.
نو نبي کریم ﷺ وویلې چې: «سُبْحَانَ اللهِ لَا تُطِيقُهُ» یعنې: عجیبه سوال دې کړی، د دې خو طاقت نه لرې، ولې دې دغسې سوال نه کاوه چې: «اللّٰهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ». نو انس ﷺ وایي چې: «فَدَعَا اللهَ لَهُ فَشَفَاهُ»[1] یعنې: نبي کریم ﷺ د نوموړي صحابي ﷺ دپاره د الله ﷻ څخه سوال وکړ نو الله ﷻ شفا (صحت) ورکړ.

کسب څه ته وایي؟

۸ـ په دې مقام کښې د کسب څخه هغه شی مطلب نه دی چې د علم کلام علماء یې د اختیار او جبر ترمنځ واسطه ګڼي، بلکې دلته د کسب څخه هغه مراد دي چې سړی یې د خپل ځان دپاره وګټي، برابره خبره ده چې فائدې خپل ځان ته ورکش کړي او یا د مضرو شیانو څخه ځان په څنګ کړي[2]، برابره خبره ده چې په جوارحو باندې یې وګټي او که د جوارحو څخه په غیر وي. او دا څکه چې الله ﷻ ته سوال کول یوازې د خولې په تلفظ پورې انحصار نه لري بلکې په ډېرو وختونو کښې سړی د الله ﷻ څخه د دنیا او آخرت ښېګڼې په زړه کښې غواړي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: دغه کسان د لوېې برخې خاوندان دي، د دې کبله چې دوی د خانو دپاره ګټې کړې دي چې د یو پلوه نېک عملونه کوي او الله ﷻ نه هېروي او د بله پلوه خپل هر احتیاج د الله ﷻ څه غواړي، نو د نېکو عملونو به ورته الله ﷻ اجرونه ورکړي او دعاګانې به یې قبولې کړي[3].

د دې خبرې هم امکان شته چې ﴿مِّمَّا كَسَبُوا۟﴾ د دنیا سوالونو ته اشاره وي او ﴿سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ﴾ د آخرت غوښتنې ته اشاره وي. نو په دې تقدیر به یې د معنی حاصل داسې شي: چې دغو خلکو لره په دنیا کښې هم لویه حصه ده، کار او کسب به یې ضائع نه شي او په آخرت کښې هم لویه برخه لري چې هلته د ورو او غټو ټولو شیانو حساب کتاب په سرعت سره راروان دی، نژدې دی چې قیامت قائم شي او په سرعت سره به هلته فیصلې هم وشي چې هیڅ شی به بې حسابه پاتې نه شي او هر څه به د کنټرول لاندې راشي[4].

شمېرل شوې ورځې کومې دي؟

۹ـ د ټولو مفسرینو کرامو اجماع ده چې دلته د ﴿أَيَّامٍ مَّعْدُودَٰتٍ﴾ څخه د "تشریق" ورځې مرادې دي لکه چې د عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما څخه هم همدا روایت راغلی دی[5].

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۳
(۲) التفسیر الکبیر ج۵ ص۲۰۸
(۳) البحر المحیط ج۲ ص۱۰۶
(۴) تفسیر المنار ج۲ ص۲۴۱
(۵) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۳۴۴؛ تفسیر المظهري ج۲ ص۳۰۲

د تشریق ورځې په شمار درې دي چې د ذو الحجې د میاشتې یوولسم، دولسم او دیارلسم دي.[1]
دغو ورځو ته ځکه د تشریق ورځې وایي چې په دغو ورځو کښې به د هغه وخت خلکو د قربانیو غوښې لمر ته اچولې او وچولې به یې. تشریق لمر ته د غوښو اچولو ته وایي چې وچې وشي.[2]

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې: د دولسمې پورې خود "نحر" ورځې پوره کېږي، نو معلومه شوه چې د تشریق ورځې به د دیارلسمې څخه شروع کېږي؟

مونږ وایو چې د ذو الحجې د میاشتې د لسمې څخه تر دیارلسمې پورې څلورو ورځو ته د "أَيَّامُ التَّشْرِيقِ" او "أَيَّامُ النَّحْرِ" دواړه نومونه په لاندې ډول ویل کېږي:

لسمه ورځ یَوْمُ االنحر ده او یَوْمُ التشریق نه ده، او دیارلسمه ورځ یَوْمُ التشریق ده او یَوْمُ النحر نه ده. یوولسمه او دولسمه دواړه ورځې هم د تشریق ورځې دي او هم د نحر.[3]

د تشریق تکبیرونه

۱۱_ د [۱۹۸] ایت څخه تر [۲۰۳] پورې الله ﷻ د حج د احکامو د بیانولو په ترڅ کښې څلور څله امر وکړ چې الله ﷻ یاد کړئ: نو مونږ یې لاندې څو موارد په ګوته کوو:

الف: په حنفي مذهب کښې باید د تشریق تکبیرونه د عرفې د ورځې د سهار د لمانځه څخه وروسته شروع شي، او پخپله د امام ابو حنیفه رحمه الله په نزد باید تر اتو لمونځونو پورې دوام وکړي یعنې د لسمې ورځې د مازدیګر د لمانځه پورې. او د صاحبینو په نزد باید تر درویشتو لمونځو پورې دوام وکړي، چې د دیارلسمې ورځې د مازدیګر د لمانځه پورې رسېږي.

د علي رضی الله عنه او عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه لاندې ډول تکبیرات روایت شوي دي:

«اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ وَلِلهِ الْحَمْد»[4].

د دغو تکبیرونو لوستل په حاجیانو او غیر حاجیانو بلکې په ټولو مسلمانانو باندې واجب دي. د زیات تفصیل دپاره دې د فقهې کتابونو ته مراجعه وکړی شي[5].

ب: د قربانیو په ذبحه کولو باندې به وایي چې: «بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ».

ج: چې جمرې ولي نو د هرې ګټکې سره به وایي چې: "اللهُ أَكْبَرُ".

برسېره پر دې په نورو حالاتو کښې هم باید چې حاجیان تکبیرونه ډېر ووایي ترڅو د بوت پرستانو دود او دستور د خاورو سره برابر شي چې په دغو ورځو کښې به یې یا د خپلو پلرونو او یا د خپلو بوتانو ستاینې کولې او همدوی به یې یادول او بس.

---

(۱) البحر المحیط ج۲ ص۱۱۰
(۲) مفردات الراغب ص۲۶۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۳ ص۲
(۴) مصنف ابن ابي شیبة ج۱ ص۴۹۰
(۵) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۱۹۵

"فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ" څه معنی؟

[۱]- ځینې مفسرین کرام د «فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ» تفسیر داسې کوي چې: نه په هغه چا باندې څه ګناه ده چې دوه ورځې یې په "منا" کښې د جمرو د ویشتلو دپاره تېرې کړې دي او نه په هغه چا چې ورته شي او په منا کښې د همدې غرض دپاره درې ورځې تېرې کړې بلکې دواړه د ګناه داسې پاک دي لکه دستي چې د موره زېږېدلي وي[۱].

دې مضمون ته په بوره حدیث شریف کښې نبي کریم ﷺ اشاره کړې او فرمایلي یې دي چې: «مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»[۲] یعنې: څوک چې د دې کعبې حج وکړي نو نه رفث وکړي او نه فسق. د ګناه څخه به داسې پاک بېرته کور ته راستون شي لکه مور چې زېږولی وه او ګناه یې نه درلوده.

په دې تفسیر باندې ورسره د «لِمَنِ ٱتَّقَىٰ» کلمه ډېره ښه لګېږي. یعنې دا د هغه چا دپاره چې د الله ﷻ څخه ډارېږي.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُۥ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ بِٱلْإِثْمِ ۚ فَحَسْبُهُۥ جَهَنَّمُ ۚ وَلَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾﴾

[۲۰۴] او د خلکو څخه ځینې هغه څوک دي چې په نړۍ ژوند کښې د هغه وینا تا په تعجب کښې اچوي او الله ﷻ په هغه شي باندې شاهد ګرځوي چې هغه یې په زړه کښې دي حال دا چې هغه سخت جګړه مار وي (واقعیت هغسې نه وي).

[۲۰۵] او کله چې ستا د مجلس څخه په شا شي (نو) په ځمکه کښې کوښښ کوي چې فساد پکښې وکړي. او کښت او (هم) زوزات (نسل) هلاک کړي. او الله ﷻ فساد نه خوښوي.

[۲۰۶] او چې ورته وویل شي چې د الله ﷻ څخه ووېرېږه (فساد مه کوه) هغه لره عزة النفس تکبر په ګناه سره نیسي. نو جهنم د همده دپاره کافي دی او (جهنم) ډېره بده ارامګاه ده.

[۲۰۷] او د خلکو څخه ځینې هغه څوک دي چې خپل ځان (په الله ﷻ باندې) خرڅوي ترڅو د الله ﷻ رضا حاصله کړي. او الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې زیات مهربان دی.

---

[۱] تفسیر الطبري ج۲ ص۳۰۹
[۲] صحیح البخاري ج۱ ص۲۴۵

ارتباط او شان نزول

۱ـ د دې ایتونو د وړاندې سره د لاندې وجوهو د کبله اړوند په نظر راځي:

الف. د [۱۷۷] ایت څخه راپه دې خوا تقریبًا دولس (۱۲) ځلې الله ﷻ د تقوی او د دې مشتقات ذکر کړي دي او ځای په ځای یې خلکو ته واضحه کړې ده چې تقوی او دینداري هغه ده په کومه کښې چې د الله ﷻ د احکامو منښه وي، نه هغه چې څوک د خانه عبادت جوړ کړي او د هغه مصنوعي عبادت په کولو سره خپل ځان عابد او متقي وګڼي لکه ځینې خلک په چې د احرام په حالت کښې خپل کور ته په دروازو باندې نه ورننوتل او داسې نور.

په دې ایتونو کښې الله ﷻ د ځینو خلکو یو بل ډول تقوی بیانوي چې محض په خوله باندې ځان متقي ګڼي او سوګندونه ورباندې خوري، خو په عمل کښې د هغه څخه بل غټ فاسق او فاجر نه وي. برسېره په دې، د رښتیني متقي دعوه هم کوي چې د هغه هر څه د الله ﷻ د رضا دپاره دي او خپل هر شی په همدې لاره کښې په کار اچوي.

ب: په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ خلک په دوه ګروپونو باندې وېشلي وه چې ځینې یوازې دنیا غواړي او ځینې آخرت او دنیا دواړه غواړي. په دې ایتونو کښې د دواړو ګروپونو عملي کړنلاره بیان کړې شوه چې د یوه ګروپ د فساد څخه په غیر بل کار نشته او د دوهم ګروپ د الله ﷻ د رضا د حاصلو څخه په غیر بل شی په نظر کښې نشته. هغوی د دنیا دپاره د هر ډول منافقت او ریاکارۍ څخه سر نه غړوي او د هیچا په غولولو باندې صرفه نه کوي، او دوی د الله ﷻ د رضا څخه په غیر د هیچا د خوشالولو پروا نه کوي، نه چا ته تظاهر کوي او نه چا ته خوشامندې.

۲ـ ځرنګه چې ذکر شوي ایتونه د دوه ډوله اشخاصو په باره کښې څرګندونې کوي، نو مفسرینو کرامو هم د دواړو ډولونو دپاره مختلف شان نزولونه بیان کړي دي. که څوک د ټولو بیاناتو د لوستلو حوصله لري، نو همل‌ته دې مراجعه وکړي[۱]، مونږ غواړو چې صرف په لاندې دوه شان نزولونو باندې یې اکتفاء وکړو:

الف: أخنَس بن شَرِيق یو منافق وه چې ډېره نرمه ژبه یې درلوده او د ډېرې ښې څېرې خاوند وه؛ یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته راغي او اسلام یې څرګند کړ او قسمونه یې وکړه چې زه په خپله وینا کښې رښتینی یم او الله ﷻ زما په صداقت باندې شاهد دی چې زه په حقه مسلمان شوی یم. خو کله چې د نبي کریم ﷺ د حضور څخه رخصت شو نو د مسلمانانو په څه کښت (زراعت) او په څه څاروو (خرو) باندې یې لاس بر شو، نو زراعت ته یې اور واچاوه او خره یې زخمیان کړه. نو د ذکر شوو ایتونو اوله برخه د نوموړي په باره کښې نازله شوه[۲].

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او ځینو نورو علماوو څخه روایت دی چې د ذکر شوو ایتونو

(۱) التفسیر الکبیر ج۵ ص۲۱۵ـ ۲۲۳؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۱۸؛ زاد المسیر ج۱ ص۱۹۹ـ ۲۰۲؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۲؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۲۰۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۴

نزول (۲)
ړمه برخه د صهیب ؓ په باره کښې نازله شوې ده. کله چې هغه د مکې معظمې څخه هجرت کاوه، کافرانو یې مخه ونیوله چې ته خو زمونږ وطن ته د روم څخه بې ماله او فقیر راغلی وې او اوس غواړې چې د خپل ټول مال سره هجرت وکړې؟، تر هغه به په خپل مطلب باندې بریالی نه شې ترڅو خپل ټول مالونه مونږ ته رانه کړې. بالآخره صهیب ؓ خپل ټول مال کافرانو ته پرېښود او محض د خپل ایمان د حفاظت په خاطر یې مدینې منورې ته هجرت وکړ[۱].

مصداق یا شان نزول

۲_ د صحابه وو کرامو ؓ عادت وه چې د ایتونو مصداقونه یې هم داسې ګڼل لکه چې همغه یې شان نزول وي[۲]. برسېره په دې د مفسرینو کرامو ټولو اتفاق دی چې د مورد خصوص ته اعتبار نشته بلکې د مفهوم عموم ته اعتبار دی.

نو په همدې بناء باندې مونږ وایو چې: په دې مقام کښې بالکل حقه خبره دا ده چې د ایتونو د اولې ټوکړې څخه منافق او ریاکار مطلب دی، په هره زمانه او هر خای کښې چې وي. او د دوهمې ټوکړې څخه یې مخلص مسلمان مجاهد مراد دی، په هره زمانه او هر خای کښې چې وي[۳]. په همدې لحاظ سره یې لاندې خلص مطلب ته متوجه شئ:

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! تقوی او دینداري د زړه شی دی صرف په ژبه باندې څوک د متقیانو څخه نه شي شمېرل کېدلی، کله چې د چا زړه تقوادار شي د هغه په ټولو اعمالو کښې د تقوی او دینداری آثار او نښې ښکاره کېږي، په دې وخت کښې دې ته حاجت نه وي چې په خوله باندې خپل ځان تقوادار معرفي کړي او په همدې باندې قسمونه وکړي.

مګر داسې خلک شته چې هغوی په خوله باندې ډېرې ښې او نېکې خبرې کوي چې د هر چا خوښېږي حتی د هغوی د تقواداری خبرې تا هم په تعجب کښې اچوي، سره د دې چې ستا ذهني فراست ډېر زیات دی او د الله ﷻ پیغمبر ﷺ یې او په دنیا کښې په ظاهر باندې حکم کوې؛ د دغسې خلکو پوره حالت به په آخرت کښې ټولو خلکو ته ورڅرګند شي.

۲_ نوموړي خلک ستاسو د غولونې دپاره الله ﷻ شاهد ګرځوي چې څه په خوله باندې وایي هغه یې په زړه کښې دي او د دوی د زړونو څخه یې منشأ نیولې ده. حال دا چې نوموړي اشخاص په ټولو جګړمارانو کښې ډېر شدید او کلک دي، د دوی خصومت او جګړماري دومره قوي ده چې ستا غوندې مبارک اشخاص هم ورباندې تېر وځي.

۳_ خو همدغه ډول خلک چې د غوړمالۍ د مجلس څخه لرې څه په څنګ شي او تظاهر یې اختتام پیدا کړي نو بیا خپلو ټولو لاپو شاپو ته شا کوي او په ځمکه کښې یې چې په هر فساد باندې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۷؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۱۸۷

لاس بر شي په هغه باندې صرفه نه کوي، بیا نو نه حرم شریف ته ګوري او نه جومات ته، نه په انسان وژنه باندې صرفه کوي او نه د کښتونو په تخریب باندې.

۴ـ الله ﷻ فساد نه خوښوي، په فساد کوونکو باندې خپل غضب کوي، که هر څومره په ژبه باندې خپل ځانونه تقوادار معرفي کړي او ډېرې ښکې او حسنې خبرې وکړي د الله ﷻ په نزد باندې څه ارزښت نه لري او د اعتبار قابلې نه دي. او دا ځکه چې الله ﷻ په ښکاره او پټ دواړو باندې پوه دی نو دغه ډول خلک امکان لري چې تا خوشاله کړي مګر الله ﷻ نه شي خوشالولی.

۵ـ دا ځکه چې د ذکرو شوو خلکو په زړونو کښې منافقت دومره کلک او قوي دی چې د یو خیرخواه او ناصح خبره هم ورباندې تاثیر نه کوي بلکې کله چې ورته وویل شي چې د الله ﷻ څخه وډار شه او د دغو فسادونو څخه لاس واخله چې په کار دې اچولې دي او لکه څنګه چې په خوله باندې خان متقي معرفي کوې دغسې په عمل کښې هم خان متقي جوړ کړه؛ نو په دغه وخت کښې ورباندې تکبر او د جاهلیت رېل حمله کوي په خپل اقتدار باندې غره کېږي ګومان کوي چې نور چل ته حاجت نشته مې مې قوي شو څوک مې مخې ته نه شي ودرېدلی، نو د قولي تقوی څخه تېرېږي او په فسادونو باندې لا کلکېږي او د خولې څخه یې داسې خبرې اوځي چې د پخوانیو خبرو سره بالکل ضدیت لري، د خولې تقوی هم د لاسه ورکوي او ظاهرًا او باطنًا په ګناه باندې اصرار کوي.

۶ـ نو د دغسې سرکشانو دپاره د دوزخ اور کفایت کوي، د اور څخه راپه دې خوا د نوموړي د جنایت سره بله جزا سمون نه خوري چې هغه د همېشه دپاره ناکاره ارامګاه ده.

۷ـ بالمقابل د خلکو څخه داسې کسان هم شته چې د هغو په زړونو کښې تقوی ځای نیولی وي او په الهي نور باندې یې زړونه رڼا شوي وي چې شغلې یې په ټولو اندامونو باندې د ورایه ښکاري، دوی نه د خولې تظاهر کوي او نه ورته حاجت لري.

د دوی هر کار د الله ﷻ د رضا دپاره وي او بلکې خپل ځانونه د الله ﷻ د رضا دپاره په الله ﷻ باندې خرڅوي، په سر او مال باندې جهاد کوي، په هر کار کښې یې د الله ﷻ رضا مطلب وي، د خپلې تقوی او دینداری احسان نه د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې اچوي او نه په الله ﷻ باندې.

۸ـ الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې مهربان دی چې دغه ډول خلک یې هم پیدا کړي دي که دوی یې نه وی پیدا کړي نو د مفسدانو د فساد د کبله به نه چا عبادت کړی وی او نه به څوک ارام ناست شوي وی، جوماتونه به ټول خراب وی او خمکه به ټوله په ټانګونو او بمونو سره خاره شوې وی او د الله ﷻ یادونه به چا نه وی کړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾ کښې مفسرینو کرامو لاندې دوه احتماله ذکر کړي دي چې:

الف: دا د ﴿ يُعۡجِبُكَ ﴾ پورې تعلق نیسي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د نوموړي منافق خبرې ستا په دنیا کښې خوښېږي چې ... نه دي رابرسېره شوي، کله چې د آخرت ورځ

نو د نومورې د خبرو څخه به هلته ضرور ته هم نفرت وکړي او حقیقت به یې درته څرګند شي.
بدا د ﴿ قَوْلُهُ ﴾ پورې تعلق نیسي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د نومورې منافق خبرې تا په تعجب کښې اچوي خو کله چې دنیاوي خبرې کوي او په دنیا کښې د خپل خان دپاره استدلال وړاندې کوي او د هرې خبرې دپاره بهانې جوړوي، قسمونه کوي چې زما دا مطلب وه او زما هغه مطلب وه، خو دا کار به دوام ونه کړي ﴿ وَلَتَعۡرِفَنَّهُمۡ فِي لَحۡنِ ٱلۡقَوۡلِ ﴾ [محمد: ۳۰] یعني: او ضرور به ته دوی د خبرو په ترڅ کښې وپېژنې؛ خو د نورو خلکو سره په دغسې بهانو انو سره غته جګړه کولی شي، امکان لري چې هغوی تېر باسي.
ځینو مفسرینو کرامو یې په همدې تقدیر د معنی حاصل داسې اخستی دی[۱] چې:
په دنیا کښې داسې خلک هم شته چې هغوی د خپل ځان د ښه متقي معرفي کولو دپاره ډېرې په زړه پورې خبرې کوي ته به وایې چې د دوی څخه نور ښه مسلمانان نشته، مګر عمل یې د وینا په خلاف وي سخت بد عمله وي، نو کله چې په همدې باره کښې ورته نصیحت وکړی شي چې مهرباني وکړئ د قول مطابق مو عمل هم اصلاح کړئ نو الله ﷻ شاهد ګرځوي او وایي چې مونږ په زړونو کښې ډېر ښه مسلمانان یو مسلماني خو په زړه کښې ده، زمونږ ظاهر ته مه ګورئ مونږ د هغه چا په څېر نه یو چې په ظاهر کښې تقوادار وي خو په زړه کښې غټ بې دینه وي.
۲ـ مونږ د ځینو ډېرخربیلو څخه همدا خبره اورېدلې ده چې مسلماني خو په زړه کښې ده په ډېره کښې خو نه ده د ډېرې والا غله دي د خلکو د غولونې دپاره یې ډېرې پرېښې دي.

غټ جګړه مار

۳ـ د ﴿ أَلَدُّ ﴾ کلمه د "شَدِيدُ الْخُصُومَة" په معنی سره ده. نو کله یې چې ﴿ ٱلۡخِصَامِ ﴾ ته اضافت وشو او "الْخِصَام" مصدر واخستل شي نو معنی یې په تجرید باندې بناء کېږي یعنې محض د شدید معنی ورکوي[۲] څکه چې "خُصُومَة" پخپله ذکر دی، او که "الْخِصَام" د "خَصْم" جمعه واخستل شي نو بیا یې د معنی حاصل داسې دی چې: په جګړه مارانو کښې شدید جګړه مار دی[۳].

کله چې واکدار شي

۴ـ که څه هم مونږ د ﴿ تَوَلَّىٰ ﴾ معنی داسې کړې ده چې: کله ستا د مجلس څخه په څنګ شي او د خپل طبیعت سره پرېښودل شي نو بیا په هیڅ فساد باندې صرفه نه کوي[۴]؛ مګر ځینو مفسرینو کرامو یې داسې تفسیر کړی دی چې: کله واکدار شي او د حکومت واګې په لاس ورشي[۵]، نو بیا خپل ټول قوت او توانایي په فساد کښې مصرفوي او د هغه وخت خبرې یې ټولې هېرې وي چې د

(۱) تفسیر المنار ج۲ ص۲۴۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۶۸
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۰
(۴) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۱۷
(۵) تفسیر المنار ج۲ ص۲۴۸

اقتدار د لاس ته راوړلو دپاره يې د خلكو غولونې په غرض كولې او په خپله مسلماني باندې به يې قسمونه خوړل چې زما په شان ديندار او متقي به بل پيدا نه شي.

خو مونږ ته دواړه معناګانې سره يو تربله منافي نه ښكاري، بلكې ايت شريف دواړو ته شامل دى او دواړه يې د مفهوم مصداقونه دي.

قرآن كريم او زمونږ زمانه

۵ـ څرنګه چې قرآن كريم د قيامت د ورځې پورې د ټولو خلكو دپاره نازل شوى دى نو په هره زمانه كښې يې د ايتونو مصداقونه په بېلو بېلو بڼو كښې موندل كېږي.

د هرې زمانې وګړي چې قرآن كريم د خپلې زمانې خلكو ته متوجه كړي نو داسې ورته ښكاري چې صرف د همدې زمانې د خلكو دپاره نازل شوى دى او هغه پنځه خاصيتونه كوم چې په دې مقام كښې د منافق او رياكار دپاره بيان شوي دي هغه هرڅوك په خپله زمانه كښې په څينو اشخاصو او يا په څينو ډلو كښې ګوري، ته به وايې چې همدا يې شان نزول دى.

نو په همدې بنياد كله چې مونږ د لوستل شوو ايتونو په چوكاټ كښې د خپلې زمانې خلك واچوو نو داسې راته ښكاري چې همدا زمونږ حالت پكښې منعكس كړى شوى دى. لاندې يو مثال ته لږ څه متوجه شئ چې ذكر شوې دواړه ډلې پكښې توضيح شوې دي:

الف: په افغانستان كښې د كمونستانو د يوې ډلې اساس د امان الله خان په زمانه كښې ايښودل شوى وه، او دا په هغه وخت كښې چې كله بخارا د كافرانو په سره استعمار كښې ولوېده او نوموړي پاچا د روسانو سره په پغمان كښې داسې معاهده لاسليک كړه چې دلته به يوه روس مشربه ډله فعاليت كوي او مخه به يې نه نيوله كېږي.

ب: دغې ډلې د ظاهر شاه په وخت كښې ښه وده وكړه او د محمد داود خان په وخت كښې يې د يوې كودتا په ذريعه د حكومت واګې ونيولې.

ج: دوى به په هر وخت، هر ځاى، هره ټولنه، هره تعليم ګاه، هره عسكري قشله او بالآخره په هره كوڅه او هر دوكان كښې خلكو ته د كور كالي ډوډۍ وعدې وركولې، دوى به د ټولو ناكاميو او احتياجاتو پوره كېدل د كمونيزم پورې تړل، دوى به ويلې چې كه په افغانستان كښې دغه مسلک عملي شي نو د ټولو ظلمونو لمن به ټوله شي او هرڅوک به په خپل كور كښې پوره شي.

د: د همدغو موخو دپاره يې د ورځپاڼو څخه كار واخست د راديو خورونې يې ورته استخدام كړې او هم يې تلويزونونه په همدې لاره كښې په كار واچول، د وخت حكومتونو يې مخه ونه نيوله بلكې همكاري يې ورسره وكړه.

لنډه دا چې په زرګونو لاپې شاپې به يې وهلې او په سوګندونو باندې به يې خانونه مسلمانان معرفي كول چې مونږ د دې مظلوم ملت خير غواړو او اقتدار او د حكومت واګې لاس ته نه راوړو.

ه: تردې چې څينې خلک يې په خپلو خبرو باندې وغولول او د دوى خبرو ته چې د دنيا په بارې كښې به يې كولې په تعجب شوه.

د: مګر کله چې همدغه ډله خپل اصلي مرام ته ورسېدله او د حکومت واګې یې د روسیانو په همکارۍ ترلاسه کړې، او په کراره-کراره یې روسیانو نظامي ملاتړ هم وکړ، نو بیا یې هغه کارونه وکړه چې قرآن کریم ورته اشاره کړې ده، مثلاً:

اول: په ټول افغانستان باندې یې د بمونو او راکټونو باران جوړ کړ چې آبادې ټولې ړنګې شوې، باغونه سرچپه شوه، میوه دارې ونې د ښځه راووتلې، کاریزونه وچ شوه، ځنګلونو اور واخست او داسې نور.

دوهم: په لکونو خلک یې شهیدان کړه، په ملیونونو یې د وطن پرېښودلو ته مجبور کړه، په زرونو ماشومان د ګرمۍ او تودوخې ځخه او په زورونو د یخنۍ ځخه په هلاکت ورسېده.

خلکو ته یې د کور په ځای ګور ورکړ او د کالیو په بدل کښې ورته د کفن تحفې وړاندې کړې او د ډوډۍ وعده یې ورته په ګولیو پوره کړه، تردې چې کیمیاوي وسلې یې استعمال کړې او ډله ئیزې او عام وژنې یې وکړې.

ز: خو د الله ﷻ فضل او کرم دی په مقابل کښې یې یوه مبارزه مجاهده ډله راپاڅېدله چې په هره مرحله کښې یې د دوی مقابله وکړه او لا لګیا دي مقابله یې کوي دوئ خپل ځانونه په الله ﷻ باندې خرڅ کړي دي صرف او صرف د الله ﷻ رضا غواړي تقریباً پنځلس لکه شهیدان شوه، د ګوډو او ړوندو خو شمار نشته، په هر ځای کښې چې په څو نفرو باندې د سړي سترګې ولګېږي نو ضرور به پکښې ګوډ، ړوند، شوټ، او یا هغه څوک وګوري چې په بدن کښې به یې د توپونو چرې او پرچې موجودې وي.

دومره ماشومان یتیمان شوه چې د شمار لاندې نه راځي کله چې سړی یو دار الأیتام (د یتیمانو ښوونځي) ته ورشي او د دوی د پلرونو کیفیت راپه زړه کړي نو د سترګو اوښکې نه شي ټینګولی، د کونډو ښځو -چې په ځوانۍ کښې کونډې شوې- او د بورو مورګانو خو حساب نشته.

ح: مګر د دې ټولو تکالیفو سره سره نوموړی مجاهد ټولګی ورځ په ورځ په خپل عزم باندې کلکېږي او سستي پکښې نه لیدله کېږي د نړیوالو دسیسو مقابله کوي او په دې روحیه باندې خپل اولادونه روزي چې د دوی د شهادت ځخه وروسته یې په ځای ودرېږي.

که بالفرض دغه ټولګی الله ﷻ د کمونستانو په مقابله کښې نه وی راپورته کړی او د جهاد توفیق یې نه وی ورکړی نو د افغانستان ځخه به بخارا جوړه شوې وی او د څو کالو په اوږدو کښې به چا په جومات کښې اذان نه وی اورېدلی، الله ﷻ رښتیا وایي: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ ٱلْأَرْضُ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ﴾ [البقرة: ۲۵۱] یعني: که چیرې الله ﷻ په خلکو کښې د ځینو مخه په ځینو نورو باندې نه وی نیولې نو ځمکه به ټوله فاسده شوې وی مګر الله ﷻ په عالمونو باندې د لوی فضل خاوند دی چې د مفسدانو مخه په مصلحینو مجاهدینو باندې نیسي. والحمد الله ﷻ علی ذلک.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدْخُلُواْ فِى ٱلسِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِن زَلَلْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْكُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ فَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن يَأْتِيَهُمُ ٱللَّهُ فِى ظُلَلٍ مِّنَ ٱلْغَمَامِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَقُضِىَ ٱلْأَمْرُ ۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾ ﴾

[۲۰۸] ای هغو کسانو چې ایمان مو راوړی دی! تاسو ټول په ټول اسلام کښې ورداخل شئ او د شیطان د قدمونو متابعت مه کوئ. بې شکه هغه (شیطان) ستاسو دپاره ښکاره دښمن دی.

[۲۰۹] او که تاسو وښوییږئ (د شیطان متابعت وکړئ) د هغه څخه وروسته چې تاسو ته واضحه دلایل درغلل نو پوه شئ چې الله ﷻ عزیز دی (د ارادې مخه یې څوک نه شي نیولی) او د حکمت والا دی (هیڅ کار یې عبث نه دی؛ نو ضرور به مو معذب کړي).

[۲۱۰] ایا دوی د دې څخه په غیر بل شي ته معطل دي چې الله ﷻ دوی ته (په مناسب شان سره) د سپینو وریځو په تورتو کښې راشي او ملائک (هم راشي) او کار فیصله شي (دوی فقط همدغه وخت ته تال دي) او خاص الله ﷻ ته به ټول کارونه ورتاو کړی شي (د تبښتې لار ترې نشته).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې د دوه خبرو بحث تېر شوی وه. یوه دا چې ځینې خلک د اسلام په ټولو احکامو کښې نه داخلېږي بلکې د اسلام د احکامو څخه هغه عملي کوي کوم چې دوی ته په ګټه ښکاري او بس. همدغه ډله خلک د نورو مسلمانانو سره نه متفق کېږي بلکې دوی د عمومي مسلمانانو برخلاف د الله ﷻ د غضب په طرف باندې تاند وهي.

بله دا چې ځینې خلک صرف د الله ﷻ رضا غواړي او همېشه د عامو خلکو په ګټه کار کوي.

نو الله ﷻ په راتلونکو ایتونو کښې د یو طرفه د خپلې رضا د حاصلولو طریقه بیانوي چې په ټول اسلام کښې داخلیدل یې طریقه ده او د بله پلوه د ایمان ټول مدعیان دعوتوي چې د الله ﷻ رضا وګټئ او د تفرق او تشتت څخه لاس واخلئ.

۲ـ یعنې: ای مؤمنانو! تاسو باید د خپل ایمان د غوښتنې په اساس خپل خانونه عیار کړئ باید د اسلام په ټولو احکامو کښې ورننوځئ ترڅو ټول په اسلام کښې پټ شئ او د ژوند یوه برخه مو هم د اسلام څخه لوخه پاتې نه شي. برسېره په دې دغه کار باید ټول مؤمنان وکړي، هسې نه چې ځینې مؤمنان د نورو څخه مخالفت وکړي او په خانو باندې ټول اسلام عملي نه کړي او په ځینو احکامو باندې یې اکتفاء وکړي، چې په نتیجه کښې د هغوی سره همېشه په جنګ او جدل کښې وي او همېشه یې ورسره ډېر غپ او خلاف او شقاق وي.

هو! که څوک په اسلام کښې په پوره معنی ورننوتلی وي نو هغه دې همدې وضعې ته دوام ورکړي او مخ په شا دې ترې نه ګرځي

۳_ ای مؤمنانو! که چېرې تاسو د اسلام هر یو حکم پرېږدئ نو په دې پوه شئ چې هغه د شیطان په باطله لاره ده چې تاسو ته یې ښودانه کوي او تاسو ورباندې روانوي

او دا ځکه چې په دنیا کښې درې طرف نشته فقط او فقط همدا دوه طرفه دي چې یو د الله ﷻ طرف دی او بل د شیطان طرف، که تاسو د الله ﷻ لاره پرېږدئ نو په هره لاره چې لاړ شئ هغه به د شیطان لاره وي.

نو د شیطان د لارو او قدمونو متابعت مه کوئ بې شکه هغه ستاسو علني او ښکاره دښمن دی چې آن د آدم ؑ څخه راپه دې خوا یې درسره دښمني پیل کړې ده او یو ځل یې عملًا هم د دښمنۍ اظهار وکړ او ستاسو د مور او پلار (آدم ؑ حواء رضي الله عنها) څخه یې د جنت جامې ووېستلې. نو هغه هیڅکله نه غواړي چې تاسو د جنت په لباس باندې پټ شئ.

۴_ نو د هغه چا څخه به بل ساده سړی څوک وي چې د خپل پاخه تجربه شوي دښمن خبره مني او د خپل دوست خبره د پښو لاندې کوي؟

نو که چېرې تاسو وښویېدلئ او د شیطان خبره مو ومنله البته د هغه څخه وروسته چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه واضحه دلایل درغلي دي چې په هغو باندې تاسو کولی شئ چې رحماني لار (اسلام) او شیطاني لارې وپېژنئ او د هغو د دلایلو په رڼا کښې ژوند وکړئ؛ نو پوه شئ چې الله ﷻ عزيز دی د ارادې مخه یې څوک نه شي نیولی او حکیم دی چې هر یو کار یې بې حکمته نه دی. نو نه مو د الله ﷻ د عذاب څخه څوک خلاصولی شي او نه عذاب درکول څه بې ځایه او بې حکمته خبره ده.

۵_ نو ای پیغمبره! چې څوک واضحه دلایلو ته څه التفات نه کوي او د شیطان په لکۍ پورې کلک نښتي وي دوی بل هیڅ شي ته انتظار او معطل نه دي فقط همدې ته منتظر دي چې د الله ﷻ عذاب ورته د سپینې وریځو په ټوټو کښې راشي (دوی خیال کوي چې په دې کښې د الله ﷻ رحمت دی او په هغو کښې یې عذاب وي) او ملائک هم ورځخه چارچاپېره صفونه صفونه ودرېږي او کار فیصله شي (قیامت قائم شي) او دا ځکه چې الله ﷻ ته ټول کارونه رجوع کوي د یوې ذرې په اندازه شی به هم بنه وي او که بد، د الله ﷻ د فیصلې او حکم څخه بېرون پاتې نه شي.

یا په بل عبارت: دوی چې دغسې پخو دلایلو ته غوږونه نه ږدي او باور پرې نه کوي او نه د الله ﷻ د عذاب څخه ډارېږي، نو په هغه وخت کښې به یې باور راشي او هم به ترې وډار شي چې په خپلو سترګو باندې عذاب وګوري، خو د هغه وخت ډار او باور کول به دوی ته هیڅ ګټه ونه رسوي.

توضیحات

۱_ د "سلم" کلمه په دوه معناوو باندې استعمالېږي چې یوه معنی یې صلحه ده او بله معنی یې اسلام دی. که څه هم د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې دلته د اسلام په معنی سره

دہ[۱] او ځینو مفسرینو کرامو یې همدا معنی دلته ډېره بهتره ګڼلې ده[۲]، مګر مونږ ته داسې ښکاري چې اصلاً د "سِلم" کلمه د انقیاد او غاړه ایښودلو په معنی سره ده خو څرنګه چې اسلام او صلحه دواړه په انقیاد باندې مشتمل دي نو ځکه یې په دواړو باندې اطلاق کېږي.

نو ښه دا ده چې دلته یې همدغه عامه معنی واخستله شي ترڅو دواړو ته شامله شي. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: په انقیاد کښې داخل شئ، مه د اسلام په احکامو کښې تبعیض واقع کوئ چې ځینې منئ او ځینې نه منئ او مه تفرق او تشتت کوئ چې همېشه د خپلو ورونو سره لاس او ګرېوان یاست. دغه دواړه مطلبونه په متعددو ایتونو کښې په صراحت سره ذکر شوي دي چې د تېولو ذکر کول د اوږدوالي د کبله پرېښودل شو.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: ذکر شوې دواړه معناګانې خو په یو خل باندې نه شي مراد کېدلی ځکه چې که "سِلم" د اسلام په معنی سره واخستل شي نو ﴿ كَآفَّةً ﴾ به د ﴿ فِى ٱلسِّلْمِ ﴾ څخه حال واقع شي. او که د صلحې معنی یې مراده کړی شي نو ﴿ كَآفَّةً ﴾ د ﴿ ٱدْخُلُواْ ﴾ د ضمیر څخه حال ګرځي. نو څرنګه چې په یو وار باندې دوه شیان ذو الحال نه واقع کېږي نو دواړه معناګانې هم په یو خل باندې نه شي مراد ېدلی.

مونږ وایو چې: ذو الحال کله متعدد هم راتلای شي[۳]، نو دلته د ﴿ كَآفَّةً ﴾ کلمه د دواړو څخه حال واقع شوې ده. یعنې ای مؤمنانو تاسو ټول د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شئ.

پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ کښې خو ایماندارانو ته خطاب دی، نو څرنګه چې ایمان او اسلام سره متحد دي نو معنی یې داسې راووځي چې: ای ایماندارانو! تاسو په ایمان کښې داخل شئ. او دا خو د حاصل شوي شي غوښتل دي.

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې ټولو د ایمان دعوه کوونکو ته خطاب دی چې د هر یوه څخه د همغه د حال سره مطابق غوښتنه هم کېږي[۴]. د مثال په توګه:

الف: ای اهل الکتابو چې په پخوانیو کتابونو باندې مو ایمان راوړی دی! په ټول اسلام کښې شامل شئ او فعلاً د پخوانیو کتابونو متابعت بالکل پرېږدئ.

ب: ای هغو کسانو چې محض د خولې ایمان مو راوړی دی! په اسلام کښې عقیدةً هم داخل شئ او په زړونو کښې یې هم قبول کړئ.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۲۲
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۲۵. تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۴۸
(۳) البحر المحیط ج۲ ص۱۲۱
(۴) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۲۵

ج: ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خو ځینې احکام یې عملي کوي او ځینې یې نه عملي کوي، تبعیض مه کوئ او ټول عملي کړئ.

د: ای مؤمنانو چې عقیدةً او عملاً د ایمان په مقتضی باندې روان یاست! همدې کار ته دوام ورکړئ. لکه چې فرمایي: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ﴾ [النساء: ۱۳۶] یعني: ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خپل ایمان ته ادامه ورکړئ.

"بَیِّنَات" د څه شي څخه عبارت دي؟

۴_ "بینات" د "بَیِّنَة" جمعه ده، او "بَیِّنَة" واضحه دلیل ته وایي برابره خبره ده چې عقلي دلیل وي که سمعي او که حسي[۱]. نو بناء په دې دغه کلمه ﴿ٱلْبَيِّنَٰتُ﴾ نبي کریم ﷺ، قرآن کریم، ټول معجزات، عقل او هغو ټولو موجوداتو ته شاملېږي چې د الله ﷻ په موجودیت او وحدانیت باندې دلالت کوي[۲].

ایا د اتیان نسبت الله ﷻ ته صحت لري؟

۵_ که څه هم د دغه سوال مشابه سوالونو جوابونه څه ناڅه د [البقرة:۱۵] ایت لاندې تېر شوي دي او که د الله ﷻ رضا وي د "آلِ عِمْرَان" سورت د اولو ایتونو په بحث کښې به هم راشي، خو په دې مقام کښې همدومره لیکو چې: هو، د اتیان نسبت الله ﷻ ته خکه صحت لري چې الله ﷻ خپل ځان ته پخپله نسبت کړی دی او دی ﷻ په هر شي باندې ډېر ښه پوهېږي.

یادونه

۶_ نوموړی سوال او دغې نور سوالونه د دې څخه منشا نیسي چې د یوې کلمې معنی په عربي ژبه کښې معلومه وي خو کله چې د همدغې معلومې معنی نسبت الله ﷻ ته وشي سړی پکښې مشوش شي او د تشویش وجه یې دا ده چې ذکر شوې معنی په ممکناتو کښې څه لوازم لري چې د هغو لوازمو نسبتول الله ﷻ ته مشکل وي چې عقل ته نه لوېږي. لکه په همدې مقام کښې چې اتیان په عربي ژبه کښې معلومه معنی لري چې مونږ ترې په پښتو کښې په "راتللو" سره تعبیر کوو، خو د راتللو سره په ممکناتو کښې څه لوازم شتون لري چې الله ﷻ ته د هغو لوازمو په نسبتولو باندې هیڅوک جرئت نه شي کولی.

نو هرڅوک د خپل زړه د تسکین په خاطر یو ډول جواب ته اړ کېږي چې د ټولو جوابونو شمېر تقریباً لسو ته رسېږي[۳]، مګر مونږ ترې د مثال په ډول باندې لاندې جوابونه رانقلوو:

الف: دلته عبارت په حذف د مضاف سره دی. نو تقدیر به یې داسې شي: "إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللهِ" یعني دوی په بل شي باندې نه قانع کېږي، همدې ته منتظر دي چې د الله ﷻ امر راشي (قیامت

---

(۱) مفردات الراغب ص ۶۷
(۲) التفسیر الکبیر ج۵ ص ۲۳۰
(۳) البحر المحیط ج۲ ص ۱۲۴، تفسیر المنار ج۲ ص ۲۶۳

قائم شي). لکه چې په بل ایت کښې په همدې معنی باندې صراحت شوی دی چې: ﴿ أَتَىٰٓ أَمْرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ﴾ [النحل: ۱] یعنې: د الله ﷻ امر راغی نو چالاکي وربانديې مه کوئ یعنې د قیامت قیام داسې وګڼئ لکه چې راغلی وي ځکه چې په واقع کېدلو کښې یې هیڅ شک شبه نشته، نو په جلتۍ سره یې مه غواړئ.

ب. دلته مفعول محذوف دی. نو تقدیر به یې داسې شي: "إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ بِالْعَذَابِ" یعنې: دوی بل شي ته انتظار نه کوي فقط همدې ته منتظر دي چې الله ﷻ پرې عذاب ورولي او پرې نازل یې کړي، چې په اول سر کښې ورته د سپینې وریځې په توګه کښې ځرګند شي، دوی ګومان وکړي چې: ﴿ هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ﴾ [الأحقاف: ۲۴] یعنې: دا وریځ ده چې په مونږ باندې باران کوي او رحمت راباندې نازلېږي؛ خو ناڅاپه پرې د الله ﷻ عذاب نازل شي او هک پک حیران ودرېږي.

په همدې شکل باندې یو بل ایت شریف هم شته: ﴿ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا۟ ۖ وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ ﴾ [الحشر: ۲] یعنې: نو الله ﷻ دوی ته د داسې ځای ځخه (په رعب سره) ورننګ وکړ چې د دوی ګومان هم نه وه او د دوی په زړونو کښې یې رعب واچاوه.

د دې ایت دوهمه برخه دلالت کوي چې په اوله برخه کښې د "أَتَىٰ" دپاره مفعول "رُعْب" دی.

ج: دلته د إتْيَان نسبت الله ﷻ خپل خان ته کړی دی، مونږ یې هم ورته کوو اما د إتیان لوازم ورته نه ثابتوو بلکې د هغو علم الله ﷻ ته سپارو او وایو چې لکه څنګه چې د الله ﷻ نور صفات د بندګانو په شان نه دي، بلا کیفه دي، همدارنګه یې باید د "إتیان" په صفت کښې هم کیف او څنګه ونه ویل شي او نه ورته حاجت شته[۱].

د همدې قبیلې ځخه د الله ﷻ دیدار دی (الله ﷻ مو دې په نصیب کړي) چې د بندګانو د دیدار او لیدنې په شان نه دی. خینو خلکو چې د الله ﷻ دیدار د ممکناتو په لیدنه باندې قیاس کړی دی نو د ممکناتو لوازمو یې سترګې نیولې دي او اصلاً د الله ﷻ د دیدار ځخه یې انکار کړی دی.

مونږ ته همدا درېم جواب ښه ښکاري او دا ځکه چې د بنده معلومات ډېر محدود او ناچیزه دي نو باید چې د آخرت د امورو دپاره معیار ونه ګرځول شي او باید وویل شي چې: "كَمَا يَلِيقُ بِشَانِهِ" یعنې: څنګه چې ورسره مناسب وي.

مګر د عوامو د پوهولو د کبله، ترڅو د هغوی فکر مشوش نه شي، اولنې دواړه جوابونه هم بد نه دي ځکه مو په خلاصه مطلب کښې غوره کړي دي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: په ذکر شوي ایت شریف کښې کومه یوه ورځ مراده ده چې د کافرانو عقل به سرته راشي او پوه به شي چې د پیغمبر ﷺ ټولې ویناوې په حقه وې؟

(۱) روح المعاني ج۲ ص۹۸

مومنې وايو چې: ظاهره دا ده چې دغه بد حالت به په دوی باندې د قيامت په ورځ باندې راځي لکه چې د ﴿ وَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ ﴾ کلمه هم همدې ته اشاره کوي او په بو بل ايت کښې هم همدا مضمون د قيامت د ورځې په باره کښې بيان شوی دی لکه چې فرمايي: ﴿ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ وَنُزِّلَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ تَنزِيلًا ﴾ [الفرقان: ۲۵] يعني: او داسې ورځ ورياده کړه چې اسمان د سپينو وريځو سره ټوټې-ټوټې شي او ملائک رابنکته کړی شي رابنکته کول.

امکان لري چې سپينې وريځې د هغو لوخړو څخه عبارت وي چې د دنيا د ورانېدلو سره راپورته شي او درز او دروز جوړ شي[۱].

مګر دا هم لرې نه ده چې د ځنکدن وخت مراد شي څکه چې په هغه وخت کښې هم د ملک الموت په شمول نور ملائک رابنکته کېږي او په سترګو باندې د وريځې په شان پردې راخورېږي چې دنياوي شيان نه شي لېدلی. همدې ته الله ﷻ اشاره کوي او فرمايي چې: ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى غَمَرَٰتِ ٱلْمَوْتِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا۟ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوٓا۟ أَنفُسَكُمُ ﴾ [الأنعام: ۹۳] يعني: او که ته هغه وخت وګورې چې ظالمان د مرګ په سختيو کښې وي او ملائکو لاسونه ورغځولي وي چې ارواګانې مو راوباسئ (نو ته به ډېر عجيب حالت وګورې).

﴿ سَلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۘ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ فَوْقَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾ ﴾

[۲۱۱] د بني اسرائيلو څخه پوښتنه وکړه چې د واضحه معجزو څخه مو څومره ډېرې ورکړې وې. او هر څوک چې د الله ﷻ نعمت د هغه څخه وروسته تبديل کړي (شکريه يې ونه کړي) چې هغه ته راشي، نو بې شکه الله ﷻ چې دی عقاب (عذاب) يې ډېر سخت دی.

[۲۱۲] هغو کسانو ته چې کافر شوي دي نژدې ژوند ښائسته کړی شوی دی، او دوی په هغو کسانو باندې چې ايمان يې راوړی دی ملنډې وهي، او هغه کسان چې تقوی لري په هغوی باندې به د قيامت په ورځ دپاسه وي. او الله ﷻ روزي ورکوي هر چا ته يې چې اراده وشي بې د حساب څخه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ د وراندې ايتونو څخه معلومېده چې ځينې خلک د معجزاتو د ورتګ څخه وروسته هم د حقې لارې څخه بې لارې کېږي، ته به وايې چې داسې معجزاتو ته منتظر دي چې په ايمان راوړلو باندې يې مجبور کړي لکه د قيامت راتلل او يا په خپلو سترګو باندې د ملائکو لېدل.

[۱] تفسير المنار ج۲ ص۲۶۴

نو په دې ايتونو کښې الله ﷻ فرمايي چې د حقې لارې څخه د انحراف وجه د معجزاتو کمبود نه شي جوړېدلی څکه چې معجزات خو ښه پرېمانه ورکړی شوي دي. بلکې اصلي وجه يې د دنيا مينه او محبت دی، چې په لاندې ډول خلاصه کېدلی شي:

۲ـ يعني: ای پيغمبره! د بني اسرائيلو څخه پوښتنه وکړه چې هغوی ته مو څومره ډېرې معجزې ورکړې وې ترڅو يې دوی درته پخپله شرحه کړي او پخپله پرې اقرار وکړي که څه هم پوښتنې ته ستا اړتيا نشته. څکه چې هغه خو الله ﷻ تاته هو بهو بيان کړي دي. لکه د فرعون څخه په معجزانه توګه نجات، د مَن او سَلوی نزول، د تيرې څخه د اوبو بهېدل او داسې نور.

۳ـ مګر کله چې هغوی ته دنيا ښه ښکارېده او د هر شي څخه ورسره د دنيا محبت ډېر وه نو په هغو ټولو معجزاتو باندې دوی هدايت لاس ته رانه ووړ او د الله ﷻ نعمتونه او معجزات يې (چې د هدايت دپاره ډېر ښه ذرائع وه) په ناشکرۍ سره تبديل کړه.

دا کار يې په بې فکرۍ سره ونه کړ او نه پکښې سهوه شوه بلکې قصداً او عمداً يې نوموړي کار ته ملاوې وتړلې.

۴ـ نو الله ﷻ ترې په دنيا کښې خپله لويه پېرزوينه واخستله او د دائمي ذلت سره يې دوچار کړه او په آخرت کښې به د سخت عاقبت سره مخامخ شي څکه چې د الله ﷻ عذاب ډېر سخت دی.

هرڅوک چې د الله ﷻ نعمتونه په ناشکرۍ سره استقبالوي، په دنيا او آخرت کښې دې د الله ﷻ غضب ته منتظر اوسي، دا د الله ﷻ قانون دی په دې کښې بدلون نشته.

۵ـ اوس نو واضحه شوه چې د انحراف وجه د معجزاتو کمبود نه دی بلکې وجه يې دا ده چې دوی ته دنيا ښائسته ښکاره کړی شوې وه بلکې ټولو کافرانو ته په هره زمانه کښې چې وي دغه حقير نژدې ژوند ښه ښکاري. د همدې کبله په مؤمنانو باندې ملنډې وهي او وربورې خاندي چې أخروي ژوند ورته ښه ښکاري او د همغه دپاره کار کوي.

۶ـ خو ټول کافران دې پوه شي چې د قيامت په ورځ به وربانديې مؤمنان متقيان ـچې نېک عملونه يې کړي وي ـ د پاسه وي او بالمقابل به پرې مسخرې کوي.

کافران په دې خيال کښې خطا شوي دي چې د عزت ټول دارمدار دنيا ده، بلکې د الله ﷻ چې هر چا ته اراده وشي (مؤمن وي او که کافر) په هغه باندې زياته پېرزوينه کوي او خپل نعمتونه ورباندې پراخوي.

بالمقابل په څينو باندې تنګي هم راولي، څه يې چې خوښه وي هغه کوي، نه ترې څوک پوښتنه کولی شي چې ولې دې داسې وکړه او نه يې څوک د ارادې مخه نيولی شي.

توضيحات

۱ـ بني اسرائيلو ته لکه چې د موسی ؑ په لاس باندې بې شمېره معجزې ورکړی شوې دي همدارنګه د نبي کريم ﷺ معجزې هم د ... شمېر ... نه وې.

برسیره په دې د همغوی په کتابونو کښې چې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ صفات بیان شوي وه او هغه صفات ټول په نبي کریم ﷺ کښې موجود شوه نو دې چې دوی ته یې په مطابقت کښې هیڅ شک او شبه پاتې نه شوه، دا هم د پره لویه معجزه وه مګر دوی ورته منقاد نه شوه

د نعمت تبدیل څه ته وایي؟

۲ـ څرنګه چې معجزات او خوارق د هدایت اسباب دي خو څوک چې ترې استفاده ونه کړي او د ضلالت څخه ورباندې خپل ځان ته نجات ورنه کړي بلکې ګمراهي یې ورباندې لا اضافه شي نو دغه کار داسې ګڼل کیږي لکه چې دغو لویو نعمتونو ته یې تغییر ورکړی وي او هغه یې تبدیل کړي وي ځکه چې معکوسه نتیجه یې ترې پورته کړې ده.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د نعمت تبدیل خو په هغه وخت کښې صورت موندلی شي چې تبدیلوونکي ته راشي او د ده د اختیار لاندې شي نو په دې کښې څه حکمت دی چې په همدې قید باندې یې صراحت وکړ چې: ﴿ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُ ﴾؟

مونږ وایو: د دې دپاره دغه قید په واضحه ډول سره ذکر کړی شو ترڅو معلومه شي چې د نعمت په استولو کښې هدایت مطلب دی او د همدې مطلب دپاره استول کیږي کله چې تبدیلوونکی هم په همدې مطلب باندې پوه وي خو سره د دې یې په قصد او عناد سره د ضلالت ذریعه ګرځوي نو د هغه په زیات لجاجت باندې دلالت کوي[1].

مزین دلته څوک دی؟

۴ـ په یاد ولرئ چې د فعل نسبت لکه څنګه چې حقیقي کوونکي ته کیږي، همدارنګه کله-کله سبب ته هم تحقق مومي[2]. مثلاً الله ﷻ د موت (مړه کولو) نسبت خپل ځان ته هم کړی دی لکه چې فرمایي: ﴿ ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلۡأَنفُسَ ﴾ [الزمر: ۴۲] یعني: الله ﷻ ارواګانې پوره قبضوي. او ملک الموت ته یې هم کړی دی لکه چې فرمایي: ﴿ قُلۡ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلۡمَوۡتِ ٱلَّذِي وُكِّلَ بِكُمۡ ﴾ [السجدة: ۱۱] یعني: ورته ووایه چې هغه ملک الموت به مو ارواګانې واخلي چې درباندې مقرر کړی شوی دی.

د همدې قبیلې څخه تزیین (ښائسته کول) هم دي چې حقیقةً یې الله ﷻ ته نسبت کیږي او د سببیت په اعتبار سره یې شیطان ته هم نسبت شوی، لاندې دوه ایتونه ولولئ:

الف: ﴿ كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمۡ ﴾ [الأنعام: ۱۰۸] یعني: همدارنګه مو هر امت ته خپل عملونه ښائسته کړي دي.

(۱) روح المعاني ج۲ ص۱۰۰
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۸۴

ب: ﴿ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ ﴾ [العنکبوت: ۳۸] یعنې: او دوی لره شیطان عملونه ښائسته کړي دي.

هو! په دې مقام کښې مجهوله صیغه استعماله شوې ده ترڅو دواړو ډولونو ته ورشامل شي، نو معنی به یې داسې شي چې کافرانو ته بد عملونه ښه ښکاري که هرڅومره معجزات او دلایل ورته ووېل شي لاس ترې نه اخلي. دا ځکه چې حقیقتًا خو ورته الله ﷻ ښائسته کړي دي.مګر شیطان یې هم په دعوت باندې څه صرفه نه ده کړې.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې کله بد عملونه او بد اعتقادات کافرانو ته د الله ﷻ د پلوه ښائسته کړی شوه نو په نیونه کښې یې څه حکمت دی چې په دوزخ کښې جزا ورکوي؟

مونږ وایو چې: دغه سوال جواب د [البقرة:۷] ایت لاندې د ختم په باره کښې مشرح لیکلي شوي دي، هیله ده چې اعتراض کوونکي یو ځل هلته مراجعه وکړي.

د دنیا د غوره کولو نتیجه

۶ـ څرنګه چې د دنیا مینه او محبت د هرې ګناه سر دی نو د همدې کبله:

الف: ابو جهل او د ده امثالو په فقیرانو مؤمنانو باندې خندل او ملنډې به یې پرې وهلې چې صهیب ﷺ، بلال ﷺ، خباب ﷺ او نور غواړي چې په اسلام باندې به په ګېډه ماړه شي.

ب: د یهودو رئیسانو به هم ورپورې تمسنګې ویشتلې چې محمد ﷺ ته ګوري په دغو وږو او تږو باندې غواړي چې خان امارت ته ورسوي؟، د دغو څو معدودو کمزورو خلکو څخه به څه جوړ شي او دوی به د کوم درد دوا شي؟، دوی خپلو ګېډو ته حیران دي دوی به د مړو او شتمنو خلکو مقابله څنګه وکړی شي.؟.

ج: د منافقانو خو د خندنیو څخه په غیر بل کار نه وه همېشه به عبد الله بن أبي (رئیس المنافقین) او نورو انډیوالانو یې په مؤمنانو پورې مسخرې کولې[1].

د: خو الله ﷻ همدغو مستضعفو مؤمنانو ته غلبه ورکړه او د سوناګانو کبر او غرور یې مات کړ چې مکه معظمه یې فتحه کړه، د مدینې منورې د یهودو ځمکه او دارایي یې غنیمت کړه او د منافقانو منافقت یې رسوا کړ.

دا وه هغه فوقیت او برلاسي چې الله ﷻ په دنیا کښې ورپه برخه کړه.

ه: اما په آخرت کښې به هم په هغوی باندې زیات اوچت او لوړ وي چې دوی به په جنتونو کښې وي او هغوی به د دوزخ په اور کښې کړېږي او حتی منافقان خو به د دوزخ په ټیټه پایه کښې وي.

و: برسېره په دې، په هغې ورځ باندې به د مؤمنانو خندا او مسخرې په کافرانو باندې د هغوی د

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۵

دنیاوي مسخرو څخه زیاتې وي. ځکه چې د کافرانو خندا خو فقط په دنیا کښې وه او خنده شوه مګر د مومنانو خندا به په هغوی پورې دایمې وي او نه به ختمېږي الله ﷻ فرمایي ﴿ فَٱلْيَوْمَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنَ ٱلْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴾ [المطففین ۳۴] یعني نو نن ورځ (د قیامت په ورځ) به هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی په کافرانو باندې خاندي

د ایت شریف مصداق

۷_ کله چې په افغانستان کښې مجاهدینو جهاد پیل کړ همدغه خندل او مسخرې به وریورې روسانو کولې چې دغه کمزوري مسلمانان به څنګه زموږ د قوت مقابله وکړي؟ او څنګه به مو وتلو ته مجبور کړي؟ دوی محض خپل خانونه وژني، د خان وژلو څخه په غیر د دوی څه د لاسه کېږي؟

مګر کله چې مجاهدینو ماتې ورکړه او په ژړا باندې یې د افغانستان څخه وشړل نو په هغه وخت کښې وریورې بیا مجاهدینو خندل او بالمقابل یې وریورې مسخرې کولې چې هغه غرور او تکبر مو څه شو چې تېوله دنیا مو په ډار کښې اچولې وه؟ د مجاهدینو د لاسه نن ولې په سرو سترګو ژاړئ؟.

الله ﷻ ته امید لرو چې همدغه فوقیت به د قیامت په ورځ هم مجاهدینو ته وربخزو کړي.

سوال جواب

۸_ که څوک وایي چې: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ ﴾ خو د ﴿ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ څخه عبارت دی چې لږ څه مخکښې ذکر دی، نو نظر عربي قواعدو ته باید چې په ضمیر سره ذکر شوی وی چې: "وَهُمْ فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"؟

موږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ: د دې دپاره په ضمیر سره ذکر نه شو ترڅو د فوقیت په دلیل باندې هم صراحت وکړی شي، چې تقوی ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وایي چې: د فوقیت دلیل خو ایمان دی نو په کار وه چې: "وَالَّذِينَ آمَنُوا فَوْقَهُمْ" ویل شوي وی؟

موږ وایو چې: د دې دپاره یې د "آمَنُوا" په عوض ﴿ ٱتَّقَوْا۟ ﴾ ذکر کړ ترڅو اشاره وکړي چې نیک اعمال هم په فوقیت کښې برخه لري او دا ځکه چې د تقوی اطلاق په عقایدو او اعمالو دواړو باندې کېږي. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: هغه کسان به په کافرانو باندې د قیامت په ورځ د پاسه وي چې هغوی ایمان راوړی وي او نیک عملونه یې کړي وي. لکه چې په همدې مضمون باندې په قرآن کریم کښې زښت ډېر ایتونه نور هم شته.

بغیر حساب څه معنی؟

۱۰_ که څه هم هر شی د الله ﷻ په نزد باندې په حساب سره دی او هیڅ شی د هغه ﷻ د احاطې څخه وتلی نه دی لکه چې فرمایي ﴿ وَكُلُّ شَىْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ ﴾ [الرعد: ۸] یعني: او هر شی

ده ﷻ په نزد په اندازې سره دی او هیڅ شی بې حسابه نه دی. او فرمایي چې: ﴿ جَزَآءً مِّن رَّبِّكَ عَطَآءً حِسَابًا ﴾ [النبأ ۳۶] یعنې (بې شکه د جنتیانو نعمتونه) ستا د رب ﷻ د پلوه جزاء حساب شوې ده، چې یوه ذره هم بې حسابه نه ده پرېښودله شوې؛ مګر په دې مقام کښې د بغیر حساب د کلمې دپاره مفسرینو کرامو ډېرې معناوې کړې دي[۱]. مثلاً:

الف. د "بغیر حساب" کلمه په محاوراتو کښې د کنایې په توګه د "ډېر" په معنی استعمالېږي لکه چې د معدود (شمارل شوي) کلمه د قلیل او لږ معنی ورکوي.

ب. د "بغیر حساب" معنی دا ده چې د الله ﷻ هر څه پخپله خوښه وي، څوک ورسره حساب نه شي کولی او نه ترې څوک دا پوښتنه کولی شي چې ولې دې لږ ورکړ او یا ولې دې ډېر ورکړ؟[۲].

ج. مګر ډېره ښه معنی بې مونږ ته دا ښکاري چې بغیر حساب په نظر سره انسانانو ته دی. یعنې دوی یې د حساب لاندې نه شي راوستلی که څه هم د الله ﷻ په نزد باندې د حساب څخه نه وي وتلی. لکه چې فرمایي: ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ﴾ [إبراهیم ۳۴] یعنې او که د الله ﷻ نعمتونه وشمارئ د احاطې لاندې به یې رانه شئ وستلی.

﴿ كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُواْ فِيهِ ۚ وَمَا ٱخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا ٱلَّذِينَ أُوتُوهُ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۖ فَهَدَى ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِمَا ٱخْتَلَفُواْ فِيهِ مِنَ ٱلْحَقِّ بِإِذْنِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾ ﴾

[۲۱۳] خلک ټول یو امت وه (برسېره په دې) الله ﷻ پیغمبران هم ورواستول چې بشارت ورکوونکي او وېروونکي دي او د دوی سره یې کتاب (کتابونه) هم په حقه ورولېږل ترڅو د خلکو په منځکښې په هغو حوادثو کښې فیصلې وکړي چې دوی پکښې اختلاف لري.

او په دغه (استول شوي کتاب) کښې بل هیچا اختلاف ونه کړ مګر هغه خلکو چې هغه ورکړی شوی وه، د هغه څخه (لا) وروسته چې دوی ته (د حق په اړوند) واضحه دلایل ورغله (وررسېده)، نو بله وجه یې نه درلوده صرف، د خپلمنځي بغاوت او عناد په وجه (یې اختلاف پیل کړ).

نو الله ﷻ هغو کسانو ته چې ایمان یې راوړی وه په هغه شي کښې چې دوی پکښې اختلاف کاوه چې حق دی په خپل فضل او توفیق سره هدایت وکړ. او الله ﷻ هر هغه چا ته (چې اراده یې ورته وشي) سمې لارې ته لارښوونه کوي.

(۱) تفسیر القاسمي ج ۳ ص ۱۸۶، اللباب في علوم الکتاب ج ۳ ص ۴۹۹
(۲) تفسیر البغوي ج ۱ ص ۱۸۵

یوه لنډه مقدمه

۱ـ که څه هم په دې ایت شریف کښې مفسرینو کرامو ډېر زیات بحثونه کړې دي که څوک د اوږدو بیاناتو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي[1]، مګر څه چې موږ ته د الله ﷻ په فضل سره ذهن ته راځي او د وړاندې او ورپسې بحثونو سره ښه سمون خوري هغه دا خبره ده چې په دې ایت شریف کښې هغه موضوع تعقیب شوې ده چې د وړاندې څخه پکښې بحث راروان دی.

۲ـ هغه موضوع دا ده چې په خلکو کښې ځینې داسې شته چې دنیا ورته د هر شي څخه بهترې لري، دلایلو ته غوږ نه ږدي، د اسلام په ټولو احکامو کښې نه ورننوزي، د مسلمانانو سره اتفاق او اتحاد نه کوي، او قدم په قدم د شیطان متابعت کوي او څوک بې چې د دغه بد عادت څخه رامنعه کوي په هغوی پورې خاندي او ملنډې وروباندې وهي. نو امکان لري چې د چا ذهن ته لاندې دوه تشویشونه ورولوېږي:

الف: انسان حارص پیدا کړی شوی دی او د دې سره-سره نفس او شیطان یې هم سمې لارې نیولو ته او د نورو مسلمانانو اتفاق او اتحاد ته نه پرېږدي. نو بې چاره انسان د دغو دوه وو غټو دښمنانو په منځکښې راګېر دی، ایا په دې باندې ملامته ګڼل کېږي چې د قوي دښمنانو په وړاندې ماتې وخوري؟.

ب: کوم شي ته چې قرآن کریم دعوت کوي (چې باید ټول انسانان په اتفاق سره د اسلام په ټولو احکامو کښې ورننوزي) د یوې عنقا مثال لري چې نه پخوا موندل شوې ده او نه به په راتلونکي کښې وموندله شي، د هر چا په خوله باندې د عنقا مرغه نوم اخستل کېږي مګر تر اوسه پورې یې نه چا بنګه لیدلې ده او نه به یې وګوري؛ همدارنګه نه تر اوسه پورې ټول خلک په اسلام راټول شوي دي او نه به راټول شي، چټې خان سترې کول ورپسې په کار نه دي.

نو الله ﷻ د دغو دواړو تشویشونو جوابونو ته په ذکر شوي ایت شریف کښې اشارې کړې دي.

د اول تشویش د جواب خلاصه

۳ـ یعني: که څوک په خیر سره وګوري د هدایت اسباب د ضلالت د اسبابو څخه قوي او ډېر دي. لاندې وجوهاتو ته متوجه شي:

د هدایت اسباب:

الف: ټول خلک یو امت دی، د یوه پلار او یوې مور (آدم ؑ، حواء رضی الله عنها) څخه خواره شوي دي د نسب په اعتبار سره ټول د یوې ونې ښاخونه دي. که بالفرض یو چا ته امر شوی وی چې د زمری یا بل ځناور سره اتفاق وکړه نو واضحه ده چې هغه به په بې اتفاقی کښې معذور ګڼل کېده او وبل به یې چې زما به د هغه سره څنګه اړونند راشي په داسې حال کښې چې خوراک څښاک مو سره

[1] التفسیر الکبیر ج۶ ص۱۲؛ زاد المسیر ج۱ ص۲۰۸؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۳۵؛ تفسیر المنار ج۲ ص۲۷۷؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۳۴۴؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۳۱؛ تفسیر تیسیر الرحمن ج۱ ص۷۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج۳ ص۵۰۱

بهل دي، په خبرو سره نه پوهېږو او داسې نور.

ب: برسېره په دې، په نسبي ارتباط کښې، هم ټول انسانان په ازدواجي پېړي باندې سره تړلي دي، د یوې ښځې په وجه قومونه-قومونه سره په یو بل باندې ترحم او پېرزوینې کوي. که بالفرض انسانان په ازدواجي طریقه باندې نه وی پیدا کړی شوي نو دغه اوسنی مینه او محبت به یې په منځ کښې نه وی او د یوه پتې د بوتو په خبر به د یوه په بل باندې مهرباني او زړه سوی هم نه وی.

الله ﷻ فرمایي چې ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴾ [الفرقان: ۵۴] یعنې او الله ﷻ هغه ذات دی چې د اوبو څخه یې بشر پیدا کړ، نو هم یې د نسب او هم یې د خسرګنۍ خاوند وګرځاوه، او ستا رب قدرت درلودونکی دی.

او هم فرمایي چې ﴿ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴾ [الشورى: ۲۳] یعنې: ورته ووایه چې زه ستاسو څخه په قرآن باندې څه اجر نه غواړم، فقط همدا درڅخه غواړم چې د قرابت د کبله زما سره دوستي (مودة) وکړئ. یعنې که ایمان راباندې نه راوړئ اقلاً دومره خو وکړئ چې د دعوت مخه مې مه نیسئ او د قرابت د کبله مې پرېږدئ چې نور خلک خو اسلام ته دعوت کړم.

ج: انسانانو ته عقل ورکړی شوی دی، د عقل غوښتنه دا ده چې یو په بل ظلم ونه کړي او په اتفاق سره یوه لاره تعقیب کړي. د وینښتانو د مجموعي څخه پرې جوړېږي، قوت په اتفاق کښې دی.

د: په عقل باندې علاوه الله ﷻ د هر انسان په وجود کښې یوه مرموزه قوه پیدا کړې ده چې په ښو کارونو باندې ورته امر کوي او د بدو څخه یې منعه کوي، چې اروا پوهان ورته "وجدان" وایي.

که څوک هرڅومره غټ ظالم هم وي خو چې کله په ګرېوان کښې سر ښکته کړي او په هغه ظلم کښې چې ورباندې اخته وي څه اندازه چرت ووهي ظلم ورته ښه نه ښکاره کېږي.

هو! دا بېله خبره ده چې په خینو وختونو کښې یې د ډېرو جنایاتو د کبله د نېکۍ استعداد بالکل ختم شي او نوموړې قوه هم د جهالت د پردو لاندې راشي او بالکل تته رڼا هم د لاسه ورکړي، مګر اصل یې د منځه نه ځي.

ه: څرنګه چې په عقل کښې دومره توان نشته چې خپل ټول مشکلات حل کړي او په هیڅ ځای کښې خطا نه شي نو الله ﷻ د عقل د لاس نیوي دپاره یولک او څلیریشت زره (۱۲۴۰۰۰) زیات او کم پیغمبران علیهم السلام راواستول ترڅو په لاندې دوه طریقو سره یې د ضلالت د کندو څخه بچ کړي:

اول: څوک چې د پیغمبرانو اطاعت کوي هغه ته په دائمي نعمتونو باندې د پاسه د دنیا د خوشالیو زېرې هم ورکړي ترڅو یې پوه کړي چې دنیا فاني ده، زړه تړل وربورې په کار نه دي.

دوهم: بالمقابل څوک چې د هغوی هدایات د پښو لاندې کړي او په دنیاوي لذتونو کښې ډوب شي هغه به د بد عاقبت سره مخامخ شي.

و: الله ﷻ د پیغمبرانو علیهم السلام سره د خلکو د لارښوداني دپاره کتابونه نازل کړه ترڅو تر د پیغمبرانو علیهم السلام د وفات څخه وروسته هم کار واخلي او خپل مشکلات پرې حل او فصل کړي.

که څه هم ټول کتابونه په حقیقت کښې يو کتاب دی چې په عقائدو کښې او هم د عباداتو په کلیاتو کښې سره بالکل متحد دي او يو د بل تائيد او تصديق کوي، مګر په فروعاتو کښې د زمانې د بدلون سره کتابونه هم تغير او تبديل شوه لکه د يو مريض دپاره چې نسخه تبديله شي او يا د وخت په تېرېدلو سره د يو ماشوم خوراکه تغير وخوري. ترڅو خلک په عملي ساحه کښې د مشکلاتو سره مخامخ نه شي او په اسانۍ سره د سعادت لاره تعقيب کړي او په هغو حوادثو کښې يې د حکميت په صفت ومني چې د دوی په منځو کښې بروز کوي او پېښېږي.

که څه هم د يو پيغمبر ﷺ په ژوند کښې د خلکو ټول مشکلات د وحې په ذريعه هم حل او فصل کېدلی شي خو د هغه ﷺ د وفات څخه وروسته چې د وحې سلسله قطعه شي د يو کتاب موجوديت ډېره لويه ذخيره ده. لکه چې په موجوده وخت کښې مسلمانان د قيامت د ورځې پورې خپل مشکلات په قرآن کريم باندې د منځه وړلی شي.

ز: د پيغمبرانو صداقت او د کتابونو واقعيت د الله ﷻ د پلوه په معجزاتو سره اثبات ته ورسول شو ترڅو خلک پوه شي چې هغوی رښتيا وايي او کتابونه حق دي.

ح: په دې ټولو باندې د پاسه هر يوه انسان ته الله ﷻ يوه ملکه هم مقرره کړه چې د شيطان په مقابل کښې ورته د نېکيو لارښودانه وکړي او د بدو کارونو څخه يې رابچ کړي. په همدغه مطلب باندې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې صراحت کړی دی[1].

ذکر شوي اته ډوله وسائل سړی نېکې لارې ته دعوتوي چې د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شي او د شقاق او نفاق څخه خپل ځان په څنګ وساتي.

د ضلالت اسباب:

۴ـ د هدايت د اسبابو په مقابل کښې د ضلالت اسباب فقط دوه دي، هغه دا دي:

الف: يو نفس "أَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ" (په بدو امر کوونکی) دی، چې د حرص په اعتبار سره حرام مالونه خوري، د شهوت په اعتبار سره فحش او فحشاء پسې ګرځي، د غضب په اعتبار سره په نورو ظلم کوي خو که دا ټول وسنجول شي فقط يوه شي ته ورټولېږي چې د دنيا محبت دی.

نبي کريم ﷺ رښتيا ويلي دي چې: «حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ»[2] يعنې: يو شي لره تا خپل محبت ړندوي او کڼوي.

ب: او بل شيطان دی چې انسان بدو کارونو ته دعوتوي او د نېکو کارونو په مقابل کښې يې خنډ واقع کېږي، د دروغو وعدې ورکوي، او د غولونې دپاره يې همېشه ملا تړلې ولاړ دی.

مګر د شيطان دعوت د پيغمبرانو د دعوت په مقابل کښې هيڅ ارزښت نه لري څکه چې:

اول: د پيغمبرانو عليهم السلام مينه او محبت، مهرباني او زړه سوی داسې واضحه دی لکه د شيطان

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۸

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۶۳، ج۱۰ ص۴۳۱

عداوت او دښمني، بغض او کینه چې واضحه ده، د هغوی خواخوږي ثابته ده او د ده بې رحمي.

دوهم: د پیغمبرانو علیهم السلام سره په خپل صداقت باندې معجزات او کتابونه شته دي او شیطان نه معجزه لري او نه کتاب، بلکې معجزات او کتابونه یې په کذب او دروغژنی باندې دلالت کوي. شیطان خو د خپل قول د تائید دپاره فقط د دروغو د قسمونو څخه کار اخلي لکه چې الله ﷻ په دې باره کښې فرمایي چې: ﴿ وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّى لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴾ [الأعراف: ۲۱] یعني: او شیطان دواړو (آدم ﷺ ، بي بي حواء رضي الله عنها) ته قسم وکړ چې بې شکه زه ستاسو دواړو دپاره د خیر غوښتونکو څخه یم.

درېم: عقل او وجدان د پیغمبرانو علیهم السلام تائید کوي، او د شیطان دپاره نه عقلي تائید کوونکی شته او نه وجداني.

څلورم: پیغمبران علیهم السلام خپل صداقت په عمل کښې هم خلکو ته ورښکاره کندوي او خلک یې ګوري چې قول او فعل یې سره اختلاف نه لري یعنې دوی عملاً خلکو ته د خپل حقانیت دلایل وړاندې کوي. مګر شیطان نه څوک په سترګو ګوري، نه یې چا ته پلار او نیکه معلوم دي، نه چا ته په خپل صداقت باندې عملي سند ښودلی شي بلکې په هره وسوسه کښې یې د غولونې او دښمنی علائم او نښې د ورایه ښکاري.

تبصره

۵ـ د هدایت او د ضلالت د اسبابو د مقایسې څخه په واضحه توګه دا نتیجه لاس ته راځي چې د پیغمبرانو علیهم السلام د راتګ څخه وروسته (چې د خپلو ځانو سره یې پوره دلایل او واضحه براهین راوړي دي) هم څوک د ځان دپاره د ضلالت لاره غوره کوي او حق د پښو لاندې کوي نو هغه به ضرور یا عناد نیولی وي، یا به وړباندې د ریاست محبت غالب شوی وي او یا به کوم بل دنیاوي مطلب وړباندې سترګې پټې کړې وي.

لنډه دا چې د پیغمبرانو علیهم السلام د راتګ څخه مخکښې چې کوم خلاف او شقاق د انسانانو په منځو کښې واقع شوي دی هغه د جهالت د کبله دی مګر د هغوی د راتګ څخه وروسته خو د ناپوهی د کبله نه دی بلکې قصداً او عناداً باطله لاره غوره کول دي او د حق څخه تجاوز دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: ولې داسې ونه شوه چې د ضلالت اسباب بالکل نه وی او ټول خلک په یوه خوله او په یوه زړه مسلمانان وی؟

مونږ وایو چې: که داسې شوي وی نو ابتلاء او ازمېښت به د منځه تللی وی. یا په بل عبارت: د انسانانو څخه به ملائک جوړ شوي وی.

هو! د آدم ﷺ د پیدایښت په وخت کښې همدا غوښتنه ملائکو وکړه خو په نتیجه کښې ورته الله ﷻ قناعت ورکړ، نو باید چې د قیامت د ورځې به هیڅوک نوموړی ناشونی ارمان ونه کړي.

څوک چې عناداً په باطله لاره ځي د الله ﷻ د سنتو مطابق هغه ګمراه کېږي. بالمقابل څوک چې د حق لارې د اسبابو څخه استفاده کوي الله ﷻ هغه ته هدايت کوي او په همدې لارې باندې د تللو توفيق ورکوي. دا د الله ﷻ اراده ده هيڅوک د الله ﷻ اراده نه شي بدلولی.

د دوهم تشويش د جواب خلاصه

٧_ د دوهم تشويش (چې اتفاق او اتحاد د عنقا مثال لري) جواب ته الله ﷻ داسې اشاره کړې ده: هر شی چې د عنقا مثال لري هغه په يو وخت کښې هم تحقق نه شي موندلی، اما مسلمانانو د اتفاق او اتحاد خارجي موجوديت د لاسه نه دی ورکړی او نه يې ورکوي. مثلاً:

الف: په عالم ذر کښې خو ټولو انسانانو په يوه خوله وويلې چې: ای الله! هو ته زمونږ رب يې، او هيڅوک پکښې مخالف نه وه: [الأعراف: ١٧٢].

ب: د آدم ﷺ په زمانه کښې د وخت ټول انسانان متفق وه خو د خلاف او شقاق اولنی دېره قابيل کېښوده چې خپل ورور هابيل يې شهيد کړ[١]. همدغه اتفاق او اتحاد د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه په بېلا بېلو عبارتو سره روايت شوی دی[٢].

ج: ټول انسانان په اتفاق سره په اسلامي فطرت سره تولد کېږي لکه چې په يوه حديث شريف کښې د نبي کريم ﷺ د مبارکې خولې څخه ثابته ده[٣].

د: کله چې د نوح ﷺ بېړۍ په ځمکه باندې ودرېده او د دوهم ځل دپاره خلک په ځمکه باندې بلې شوه، نو ټول په اسلام باندې متفق وه او په همدې يکې يو دين باندې يې منګولې ښخې کړې وې، مګر د هغه ﷺ د وفات څخه وروسته پکښې پخواني شقاق او خلاف بيا په وده پيل وکړ[٤].

ه: همدارنګه به په هغه وخت کښې هم ټول خلک په اسلام باندې متفق وګرځي کله چې د قيامت ورځ رانژدې شي او عيسی ﷺ د آسمان څخه راښکته شي او دجال د منځه يوسي[٥].

تبصره

٨_ د وړاندېنيو بياناتو څخه واضحه شوه چې په اسلام باندې د ټولو انسانانو راغونډېدل څه ناشونی شی نه دی او نه يې بايد څوک د عنقا په نوم باندې ياد کړي، څو ځلې په دنيا کښې متحقق شوي دي او په راتلونکي وخت کښې به بيا هم منع ته راځي. نو ځکه الله ﷻ مونږ ته امر کوي چې د همدې مطلب د لاس ته راوړلو دپاره جهاد ته دوام ورکړو ﴿وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ﴾ [الأنفال: ٣٩] يعني: او د کافرانو سره تر هغه جهاد ته دوام ورکړئ چې ترڅو فتنه (کفر) ورک شي او ټول انقياد خاص الله ﷻ لره وګرځي.

---

(١) تفسير البغوي ج١ ص١٨٦

(٢) تفسير القرطبي ج٣ ص٣٠؛ تفسير ابن كثير ج١ ص٢٥٠

(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٧٠٤

(٤) تفسير البغوي ج١ ص١٨٦

(٥) سنن ابن ماجه ص٢٩٨

بالمقابل په کفر باندې اتفاق راځي نو ټول خلک کافر شي او یو هم په کښې مسلمان پاتې نه شي محال کار دی. نه په تېرو شوو زمانو کښې موجود شوی دی او نه به په راتلونکې وخت کښې تحقق وموندي. نو باید کافران دا خیال د خپلو مغزو څخه وباسي چې د اسلام لمن به ټوله کړي او په ټوله نړۍ باندې به کفري نظام حاکم کړي ځکه چې دنیا د الله ﷻ په نوم باندې ودانه ده کله چې یو مسلمان هم په ځمکه باندې پاتې نه شي چې د الله ﷻ نوم یاد کړي نو دنیا به ورانېږي او قیامت به قیام کوي. لکه چې په همدې مضمون باندې نبي کریم ﷺ صراحت کړی دی[۱].

الله ﷻ فرمایي چې ﴿ جَعَلَ ٱللَّهُ ٱلْكَعْبَةَ ٱلْبَيْتَ ٱلْحَرَامَ قِيَـٰمًا لِّلنَّاسِ ﴾ [المائدة: ۹۷] یعنې الله ﷻ محترمه کعبه د خلکو دپاره د بقا او ژوند سبب ګرځولې ده. یعنې ترهغه به دوی په دنیا باندې ژوند کوي ترڅو چې کعبه اباده وي او خلک لمونځونه کوي، کله چې دوی کعبه شریفه ـ العیاذ بالله ورانه کړه نو دنیا به هم ورانېږي.

توضیحات

۱ ـ داسې معلومېږي چې په هره زمانه کښې د دنیا محبت خلک د هلاکت په کندو کښې اچولي دي او په راتلونکې وختونو کښې هم د بې لارې کېدلو عمده او اساسي علت همدا یکې یو دی او بس. باید چې مسلمانان ترې خانونه بچ وساتي.

مګر په یاد ولرئ چې د دنیا محبت دا دی چې د دنیا په حصول کښې شریعت د پښو لاندې کړی شي او دنیاوي مرام ته ځان ورسول شي. او په شرعي چوکاټ کښې د دنیا او یا د دنیاوي مطلوبو لاس ته راوړل د دنیا محبت نه ګڼل کېږي.

ټول پیغمبران علیهم السلام

۲ ـ که څه هم ټول پیغمبران علیهم السلام د یو لک څلېرشت زره (۱۲۴۰۰۰) تنو په شاوخوا کښې دي. مګر د اوه ویشت (۲۷) تنو نومونه په قرآن کریم کښې راغلي دي چې د اتلس (۱۸) تنو نومونه یوازې په [الأنعام: ۸۳ـ۸۶] ایتونو کښې ذکر دي:

(۱) ابراهیم ﷺ (۲) اسحاق ﷺ (۳) یعقوب ﷺ (۴) نوح ﷺ (۵) داود ﷺ (۶) سلیمان ﷺ (۷) أیوب ﷺ (۸) یوسف ﷺ (۹) موسی ﷺ (۱۰) هارون ﷺ (۱۱) زکریا ﷺ (۱۲) یحیی ﷺ (۱۳) عیسی ﷺ (۱۴) الیاس ﷺ (۱۵) اسماعیل ﷺ (۱۶) الیسع ﷺ (۱۷) یونس ﷺ (۱۸) لوط ﷺ

او پاتې نومونه په بېلابېلو ایتونو کښې لولو:

(۱۹) آدم ﷺ (۲۰) ادریس ﷺ (۲۱) هود ﷺ (۲۲) صالح ﷺ (۲۳) شعیب ﷺ (۲۴) ذوالکفل ﷺ (۲۵) عُزیر ﷺ (۲۶) یوسف بن ابراهیم بن یوسف بن یعقوب ﷺ چې په [المؤمن: ۳۴] ایت کښې ذکر دی. (۲۷) او د ټولو په آخر کښې محمد ﷺ آخر الزمان پیغمبر دی.

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۲؛ مسند امام احمد بن حنبل ج۶ ص۹۱

د اختلاف ډولونه

۲. دیني اختلاف په دوه ډوله دی چې یو جائز اختلاف دی او بل ناجائز.

جائز اختلاف:

۳. جائز اختلاف هغه دی چې په شریعت کښې مجوز ولري او په عناد او خود غرضی باندې ولاړ نه وي بلکې صرف د حق د لټونې په غرض منځ ته راغلی وي لکه د مجتهدینو اختلاف چې د شرعي حکم د موندلو په غرض په داسې موضوع او حادثه کښې چې هلته ایت او حدیث موجود نه وي یو مجتهد یې د یو نص څخه استنباطوي او بل یې د بل نص څخه اخلي، خو د ټولو اجتهاد کوونکو محض د شرعي حکم موندل مطلب وي او بس. یا په بل عبارت:

اول. په دې ډول اختلاف کښې ټول اختلاف کوونکي د دین په اصولو کښې سره متفق دي او نصوصو ته ټول په ډېر اخلاص سره غاړه ږدي او محض د ورک شوي شرعي حکم د لاس ته راوړلو په غرض هر یو یوې خوا او بلې خوا ته ځغلي.

دوهم. د دې مثال داسې دی لکه چې څلور کسه ملګري وي چې انډیوالي او وروروليۍ یې سره پوره خوږه وي خو د دوی څخه یو ډېر قیمتي شی ورک وي، چې هر یو د هغه قیمتي شي د موندلو په غرض یو-یو طرف ته تاند وهي خو یو بل ته په درنه سترګه ګوري او یو د بل احترام ساتي.

که نوموړی قیمتي شی ورته په یقین سره څرګند شي نو ټول په هغه باندې ورغونډېږي او منګولې پرې ښخوي او که په یقین سره ورته ثابت نه شي نو هر یو ته چې د تاند وهلو څخه وروسته څه شی لاس ته ورشي او په غالب ګومان باندې ورته ثابته شي چې دا همغه قیمتي ورک شوی شی دی، همغه کلکوي.

درېیم. مجتهدین کرام هم په داسې حادثه کښې چې په هغې کښې ایت یا حدیث موجود نه وي د شرعي حکم په پلټنې پسې په ایتونو او احادیثو کښې هڅه کوي ترڅو نوموړې حادثې ته شرعي حکم پیدا کړي، که د لټون په اوږدو کښې یې په همدغې حادثه کښې ایت یا حدیث پیدا کړ نو ټول ورباندې راټولېږي او د پلټنې څخه لاس اخلي او که ورنغی نو هر یو د نصوصو په رڼا کښې په یوه حکم باندې ګوته ږدي نو وایي چې شرعي حکم په دې مقام کښې زما په غالب ګومان همدغه دی.

د دې اختلاف د جواز دلایل:

۴ـ نوموړي اختلاف ته ځکه شریعت اجازه ورکړې ده چې:

الف: په ایتونو او احادیثو کښې زښت ډېر دلایل شته چې د اجتهاد په جواز باندې دلالت کوي، که مونږ هغه ټول نصوص دلته رانقل کړو نو خبره ډېره اوږدېږي. د همدې کبله په لاندې یوه حدیث باندې اکتفاء کوو چې:

نبي کریم ﷺ معاذ رضی الله عنه یمن ته د قاضي په صفت باندې ولېږه، د لېږلو په وخت کښې یې ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کريم ﷺ: هلته به په څه شي حکم کوې؟

• معاذ رضی الله عنه: د الله ﷻ په کتاب باندې.

نبي کريم ﷺ: که د الله ﷻ په کتاب کښې مطلبي حکم ونه مومې بيا په څه شي؟

معاذ رضی الله عنه: د نبي کريم ﷺ په سنتو، يعنې په احاديثو باندې.

نبي کريم ﷺ: که په احاديثو کښې يې هم په موندلو باندې ونه توانېږې بيا په څه شي؟

معاذ رضی الله عنه: «أَجْتَهِدُ رَأْيِي» يعنې بيا به په خپل فکر اجتهاد کوم.

نبي کريم ﷺ: «الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللهِ ﷺ لِمَا يُحِبُّ وَيَرْضَى»[1] يعنې ثناء او صفت دی هغه الله ﷻ لره چې د خپل پيغمبر لېږلی شوي ته يې د هغه شي توفيق ورکړ چې د الله ﷻ خوښېږي او ورباندې راضي کېږي.

نو معلومه شوه چې په اجتهاد باندې الله ﷻ راضي کېږي او د ده ﷻ خوښ دی.

ب: الله ﷻ اراده درلوده چې قرآن کريم د خلکو دپاره وروستنی کتاب وګرځوي ترڅو د قيامت تر ورځې پورې د ټولو حوادثو او ټولو واقعاتو جواب ورکړی شي. نو ځکه يې په ځينو فرعي مسئلو کښې په صراحت سره شرعي حکم ونه ټاکه ترڅو د يو پلوه د انساني عقل احترام وشي چې په شرعي چوکاټ کښې ورته شرعي حکم پيدا کړي، او د بل پلوه اسلامي احکام د ټولو زمانو او ټولو مکانو دپاره عموميت ترلاسه کړي. که دا مطلب نه وی نو د الله ﷻ څخه خو هيڅ شی نه هېرېږي لکه چې فرمايي: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾ [مريم: ۶۴] يعنې: او ستا رب هېروونکی نه دی.

لنډه دا چې د انسان د عقل تفاوت الله ﷻ ته ښه معلوم وه خو سره د دې هم چې ځينې احکام يې همدغه متفاوت عقل ته پرېښي دي نو معلومه شوه چې الله ﷻ په همدې اختلاف باندې راضي دی، د همدې کبله هغه مجتهد ته چې شرعي حکم واقعًا ترلاسه کړي دوه اجره ورکوي او که پکښې خطا شو نو يو اجر خو ورکوي[2]. که دغه اختلاف شرعي نه وی نو دا خو لا پرېږده چې اجر به يې نه ورکولی خطاکارانو ته به يې عذاب هم ورکړی وی.

ناجائز اختلاف:

۵ـ ناجائز اختلاف هغه دی چې په خود غرضۍ باندې ولاړ وي، شرعي نصوص پکښې د پښو لاندې شوي وي، بلکې نصوص پکښې د خپلو خواهشاتو دپاره کارول شوي وي. دا ډول اختلاف د دې کبله نه وي چې هلته د اختلاف د ورکولو دلايل موجود نه وي او د جهالت د وجې څخه منځ ته راغلی وي، بلکې دغه اختلاف د هغه وروسته په کار اچولی شوی وي چې اختلاف کوونکي يې په بطلان باندې ښه پوره يقين او باور لري.

په دې ټولو باندې د پاسه نوموړی اختلاف په فروعو کښې نه وي بلکې په اسلامي اصولو او

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۷
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۹۲

احساساتو کښې وي، د مجبورۍ د کبله نه وي پيل شوی بلکې د دنياوي اغراضو د تحصيل دپاره ذريعه ګرځولې شوې وي.

هېر مو نه شي!

۶ـ هېر مو نه شي! چې په دې مقام کښې همدغه ناجائز اختلاف مراد دی لکه چې د همدې سورت وړاندېنې ايتونه وړاندې دلالت کوي، هيله ده چې د ښه پوهېدلو دپاره يو ځل د [۲۰۰] څخه تر [۲۱۲] ايت پورې د دولسو ايتونو توضيحاتو ته وروګرځئ او د نظره يې تېر کړئ.

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ۗ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾﴾

[۲۱۴] ايا تاسو ګومان کوئ چې جنت ته به ورداخل شئ؛ حال دا چې په تاسو باندې به د هغه حالت په څېر حالت نه وي درغلی چې په هغو کسانو باندې ورغلی وه کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي دي. هغوی لره دومره سختۍ او تکليفونه رسيدلي وه او جړقول شوي وه چې د وخت پيغمبر ﷺ او هغو کسانو به ويل کومو چې ورسره ايمان راوړی وه چې: د الله ﷻ نصرت به کله راشي؟ (نژدې به وي او که لرې؟). خبردار! د الله ﷻ نصرت نژدې دی (امتحان مو په پوره کېدلو دی).

ارتباطونه

د لاندې وجوهو د کبله دغه ايتونه د وړاندې ايتونو سره ارتباط درلودلی شي:

۱ـ وړاندې بيان شوي وه چې خينې خلک د عناد او تکبر د کبله د اختلاف څخه لاس نه اخلي که هرڅومره دلايل هم ورته وړاندې کړی شي. دلته واضحه کېږي چې ذکر شوي لجوج (جګړه مار) خلک آخر خبره دې ته رسوي چې مؤمنان ورسره جهاد پيل کړي او د جهاد سره لازم ټول تکليفونه وګالي، داسې خيال دې څوک نه کوي چې مفت به جنت ته داخل شي.

۲ـ وړاندې ذکر وه چې د اختلاف څخه به هغه څوک بچ پاتې کېږي چاته چې الله ﷻ هدايت په نصيب کړی وي. دلته څرګنده شوې ده چې د هدايت دپاره د امتحان او ازمېښت څخه په غير بله لاره نشته، که څوک غواړي چې د همدې هدايت په ذريعه جنت ته ورداخل شي نو امتحانونو ته دې ځان تيار کړي. دا د الله ﷻ مستمر قانون دی پخواني هم په همدې لاره تللي دي او وروستني به هم ورباندې ځي.

۳ـ هلته واضحه شوې وه چې لجوجان د لجاجت (جګړه مارۍ) څخه لاس نه اخلي او په ټوله معنی سره اسلام ته نه ورننوزي. دلته څرګندوي چې يوازې په همدې هم بسوالی نه کوي بلکې هغوی غواړي چې تاسو هم خپل باطل دين ته ورواړوي، په همدې متعلق دوی د هرې ممکنې وسلې

ځخه کار اخلي، نو په تاسو باندې صبر او استقامت لازم دی، ترڅو د جنت لاره خطا نه کړئ او د تکالیفو د کبله مو پښې ونه ښویږي.

د مطلب خلاصه

یعني: مؤمنانو ته په کار دي چې:

۱ـ دوی یوازې په همدې باندې اکتفاء ونه کړي چې خپل ځانونه د اختلاف څخه بچ کړي او د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شي، بلکې د دوی د وظائفو څخه دا هم ده چې په دې لاره کښې جهاد وکړي او د معاندینو مخه ونیسي.

یا په بل عبارت: لکه کافران چې خپل کفر ته د دعوت څخه لاس نه اخلي، او په همدې متعلق د هرې لارې چارې څخه استفاده کوي په مؤمنانو باندې هم بالمقابل لازمه ده چې د هغوی په څېر بلکې لا د هغوی څخه په زیاته پیمانه زیار وباسي ترڅو د اسلام ډیوه بله وساتي او د معاندینو دسیسې شنډې کړي، دنیا د امتحان ځای دی د مزو او چړچو ځای نه دی.

۲ـ ای محمدي امته! تاسو په دې ډګر کښې یوازې نه یاست، پخوانیو امتونو هم رنګارنګ تکلیفونه ګاللي دي، تاسو به یې هم ګالئ:

ایا ستاسو دا خیال دی چې بې د امتحانه به جنت ته ورداخل شئ او هغسې مشکلات به لا درباندې نه وي درغلي لکه څنګه چې په پخوانیو امتونو باندې ورغلي وه.

۳ـ برسېره په دې د مشقتونو په حال کښې باید په تاسې باندې څوک دا ګومان ونه کړي چې تاسو په حقه نه یاست او دا ځکه چې ټول صالح اسلاف د مشکلاتو سره مخامخ شوي دي او لا به مخامخ کېږي. نو لکه څنګه چې خوشالي د حقانیت علامه نه ده همدارنګه مشکلات د بطلان او ناحقانیت نښه نه ده.

په هغوی باندې دومره بدني، مالي او هر ډول مشقتونه ورغلي وه او د هرې خوا څخهورباندې دومره خمکه راتنګه شوې وه او وېره او ډار ورته متوجه شوی وه او دومره اندازې ته د کافرانو د پلوه په تنګ شوي وه چې پخپله د وخت پیغمبر ﷺ او څوک چې دده انډیوالان وه او د انډیوالۍ شرف یې په برخه شوی وه ټولو به د زیاتو مشکلاتو د کبله ویلې چې ای ربه! ستا کومک او مدد به کله راشي؟

دغسې د تنګسې وختونه به په تاسو باندې هم راځي چې د ﴿ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ﴾ کلمې ویلو ته به مجبور شئ، خو پام کوئ چې وارخطا نه شئ، همدا د نصرت وخت دی او نصرت درته ډېر نژدې دی او همدا مو د امتحان پای ده خپلې پښې کلکې کړئ چې ښویه نه شئ.

توضیحات

۱ـ په دې ایت کښې ټولو مجاهدینو ته تسلي او جرئت ورکول مطلوب دي چې باید د هرېزماني مجاهدین د پخوانیو مجاهدینو څخه عبرت واخلي او هغوی د خپلو ځانونو دپاره اماماني جوړ کړي.

نبي کریم ﷺ د خپلې زماني مجاهدینو (صحابه کرامو رضي الله عنهم) ته هم په پخوانیو مجاهدینو باندې

تسلي ورکوله. د لاندي حديث شريف مضمون ولولئ:
د خباب بن الارت ﷛ څخه روايت دی چي يوه ورځي مونږ نبي کريم ﷺ ته څه شکايت وکړ په داسي حال کښي چي هغه ﷺ د کعبي شريفي د سوري لاندي خپل څادر د سر لاندي کړی وه، نو مونږ وويلي چي: ايا مونږ ته د نصرت سوال نه کوي؟ او يا زمونږ دپاره دعاګاني نه کوي؟.
نو هغه ﷺ راته وويلي چي: ستاسو څخه پخوا په مجاهدينو باندي دومره تکليفونه ورغلي دي چي د دوی يو سړي ته به ځمکه ژوره کړی شوه او په هغي کښي به ودرولی شو بيا به يي ورته په سر باندي اره کښېښودله او دوه ټوټي به يي واچاوه، او د ځينو څخه به يي په ژوندون باندي د اوسپني په ګومنځو سره د هډوکو څخه غوښي ګومنځولي، خو دغو ټولو تکاليفو هغوی د خپل دين څخه نه شو اړولی (د هغوی استقامت يي نه شو خرابولی)، قسم دی چي هغه کار (دين) به الله ﷻ تمام کړي (او دومره امنيت به په ځمکه کښي قائم کړي) چي د صَنْعَاء ښار څخه به د حَضْرَمَوْت ښار ته يکې يو مسافر روان وي چي په خپل ځان باندي به د الله ﷻ څخه په غير د بل هيچا څخه نه ډارېږي او هم به په خپلو مېږو باندي د ليوه څخه په غير د بل هېڅ شي څخه په وېره کښي نه وي «وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ»[1] يعني: مګر تاسو چالاکي (بيړه) کوئ.

د افغان مجاهدينو حوصله

۲ـ د قيامت د ورځي پوري د ټولو مجاهدينو حوصله او خصوصاً په موجوده وخت کښي د افغان مجاهدينو حوصله هم د تېرو شوو صالحو مجاهدينو په تذکر سره قوي کېږي. نو ځکه يي لاندي څو مثالونو ته اشاره کوو:

الف: په مکه معظمه کښي د هجرت څخه پخوا په مؤمنانو باندي د کافرو د پلوه زښت ډېر تکليفونه ورغلي وه چي يو مثال يي په اوله توضيح کښي د خباب ﷛ په روايت سره پوره واضحه شو.

ب: کله چي مؤمنانو مديني منوري ته هجرت وکړ او شتمني يي په مکه معظمه کښي پاتي شوه، دومره څه يي نه درلوده چي د خپلي لوږي او تندي چاره يي ورباندي کړي وی[2]، نو داسي حالت ورباندي ورغلی وه لکه څنګه چي په ابتداء کښي په افغان مهاجرينو او مجاهدينو باندي راغی.

ج: د اُحد په غزا کښي هم مجاهدين د زياتو مشکلاتو سره مخامخ شوه خصوصاً کله چي د نبي کريم ﷺ مبارک مخ زخمي شو او اويا نفره مجاهدين شهيدان شوه[3].

د: همدارنګه ټولو مجاهدينو ته د خندق د غزا په غازيانو کښي لوی د عبرت درس دی لکه چي الله ﷻ د دوی مشکلات او سختۍ په لاندي ايت شريف کښي ډېري ښي منعکسي کړي دي[4]:
﴿إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلْقُلُوبُ ٱلْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۲۷
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۱۸۷
(۳) زاد المسير ج۱ ص۲۱۰
(۴) تفسير القرطبي ج۳ ص۳۳

بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴾ [الأحزاب: ۱۰، ۱۱] یعني: هغه وخت درېیه زړه کړئ چې کافران دربانديې هم د پاسه طرفه راغله او هم د لاندې خوا څخه. او هغه وخت چې (د ډېر شدت څخه) سترګې کږې شوې وي او زړونه ستونو ته رسيدلي وه او په الله ﷻ باندې مو ډول-ډول اټکلونه کول. په دغه ځای کښې مؤمنان امتحان کړی شوه او په سخت جرق سره وجرقول شوه.

د لغاتو معناوې

۳_ که څه هم د علم اللغة کتابونه وايي چې د "الْبَأْسَاء" کلمه د جنګ، مشقت او وهلو دپاره نوم اېښودلی شوی دی او د "الضَّرَّاء" کلمه هغه حالت ته وايي چې هغه د ګټې او خوشالۍ په ضد وي[۱]، مګر مفسرين کرام[۲] وايي چې:

الف: ﴿الْبَأْسَاء﴾ هغه مشقت او تکليف ته ويل کېږي چې هغه د بدن او نفس پورې تعلق ونه لري نور نو که د هره طرفه وي ټولو ته نوموړی نوم اخستل کېږي لکه د وسلې او مرميو کمبود، د انتقالاتو د مصارفو نشتوالی، د سياسي اختلافاتو موجوديت، د ښو تکړه قومندانانو شهادت، د سياسي سړيو کمبود او انحراف او داسې نور.

ب: "الضَّرَّاءُ" په هغو مشقتونو باندې تفسير شوې ده چې هغه په بدنونو پورې تړاو لري لکه شهادت، زخميتوب، معيوبوالی، د ملبوساتو او غذايي موادو کمبود يا نشتوالی او داسې نور.

زلزله څه معنی؟

۴_ د "زُلْزِلُوا" کلمه د "زَلْزَلَةٌ" څخه اخستله شوې ده چې د ځمکې جرقولو ته یې وايي، مګر دا کلمه اصلا د "زِلَّةٌ" څخه جوړه کړی شوې ده چې د ښويېدلو معنی ورکوي، د زلزلې په وخت کښې هم د سړي پښې په ځمکه نه ټينګېږي او ښويېږي. د "ز" په توري کښې يې تکرير څکه واقع شوی دی ترڅو د جرق په شدت باندې دلالت وکړي[۳].

مفسرين کرام وايي چې دلته د زلزلې څخه خوف او ډار مراد دی[۴]. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: پخوانيو مؤمنانو باندې د مشکلاتو د کبله دومره ډار او وېره هم ورغلې وه چې پخپله د وخت پيغمبر ﷺ او دده هغه ملګري چې په صحابيت سره به یې سرلوړي هم وه د دوی د خولو څخه د زياتې تنګسې د کبله دا جمله وتله چې: ﴿مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ﴾ يعني: د الله ﷻ نصرت به کله راشي؟

که يو عادي سړی خپلو ستونزو ته وارخطا شي او خپله وارخطائي په "مَتَىٰ نَصْرُ اللهِ" سره څرګندا

---

(۱) لسان العرب ج۶ ص۲۰ او ج۴ ص۴۸۳؛ مفردات الراغب ص۳۰۲
(۲) تفسير المراغي ج۲ ص۱۲۶؛ التفسير الكبير ج۶ ص۲۰
(۳) زاد المسير ج۱ ص۲۱۱
(۴) تفسير الطبري ج۲ ص۱۹۹

کړي دا څه د تعجب ځای نه دی. مګر کله چې دغه کلمه پیغمبر ﷺ او یا د هغه ملګري چې تر شاوخوا یې موجود وي ووایي او ښه یقین لري چې دا د الله ﷻ پیغمبر دی او نصرت به ورسره ضرور کوي، نو دا د تعجب ځای دی او سړي ته د مشکلاتو وزن او دروندوالی ښه پوره په ډاګه کوي.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: ایا د پیغمبر ﷺ سره مناسبه وه چې د خپلې وارخطائی څرګندونه په دغسې کلمې سره وکړي چې: ﴿ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِ ﴾. او یا په بل عبارت: ایا دومره وار خطائي د پیغمبر د عصمت سره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: همدغه سوال ته ځینو علماؤ کرامو لاندې کمزوری جواب کړی دی چې[1]:

د ﴿ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِ ﴾ ویونکي مؤمنان دي او د ﴿ أَلَآ إِنَّ نَصۡرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴾ ویونکی پیغمبر دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: کله به مؤمنان په انتهاء درجې سره وارخطا شوه او د ﴿ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِ ﴾ چیغې به یې پورته شوې نو پیغمبر به د هغوی د وارخطائي د لرې کولو دپاره ویلې چې مه وارخطا کېږئ د الله ﷻ نصرت ډېر نژدې دی، دغه دی راورسېده.

مګر ذکر شوی جواب د یو پلوه د عربیت د قواعدو څخه مخالف دی (په تبادر سره ذهن ته نه ورځي) او د بله پلوه په تبادر سره ذهن ته نه راځي. نو ښه دا ده چې په جواب کښې وویل شي چې:

وارخطائي په دوه ډوله ده، یوه هغه ده چې د دې وېرې څخه پیدا شوې وي چې د الله ﷻ د نصرت وعده دروغ ده او که رښتیا، او بله هغه ده چې د وعدې په صدق او رښتیاتوب کښې خو یې څه شک او شبهه نه وي خو د ډېرې تلوسې څخه ورته لږ وخت هم اوږد ښکاره شي او خپل مهربان الله ﷻ ته خپل ضعف ښه ورڅرګند کړي چې: ﴿ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِ ﴾ یعنې ای الله! په مونږ خو ډېره تنګسه ده ستا نصرت به کله راځي نژدې به وي او که لرې؟

دلته همدغه دوهم ډول وارخطائي مراد ده. د همدې کبله ورته جواب وکړی شو چې: خبر اوسئ! د الله ﷻ نصرت ډېر نژدې دی: ﴿ أَلَآ إِنَّ نَصۡرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴾.

که بالفرض اول ډول وارخطائي مطلب وي نو جواب به یې دا وی چې: "آلا إنَّ نَصْرَ اللهِ صَادِقٌ" یعنې: خبردار د الله ﷻ د نصرت وعده رښتیا ده دروغ نه ده.

د مفسرینو کرامو اکثریت همدغه جواب غوره کړی دی[2].

د دې ایت نظیر

۶_ کله چې لوط ﷺ ته د هغه په قوم باندې د عذاب د نازلېدلو وعده ورکړه شوه چې په سهار کښې به هلاک شي او ته به یې د جنجال څخه بچ غمه شې نو لوط ﷺ چې د کافرو د لاسه ډېر زړه

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۱۰۳

(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۳۵؛ التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۲؛ روح المعاني ج۲ ص۱۰۴

تنګی شوی وه وویلې چې: ای الله! سبا به لا کله راځي؟. نو الله ﷻ ورته جواب ورکړ چې: ولې سبا څه نژدې نه دی؟ لکه چې فرمايي: ﴿إِنَّ مَوْعِدَهُمُ ٱلصُّبْحُ ۚ أَلَيْسَ ٱلصُّبْحُ بِقَرِيبٍ﴾ [هود:۸۱] يعني: يقينًا د کفارو د هلاک وخت سهار دی. ای لوطه! ايا سهار نژدې نه دی؟

يادونه

۷_ د پخوانيو مؤمنانو د پوره مشکلاتو تمثيل او بيان په ﴿مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ﴾ باندې تمام شو، چې جنت ته داخلېدل څه اسان کار نه دی د مشکلاتو غرونه ترې د يوې کړې په شان راچاپېر دي، ترڅو چې په همدغو غرونو باندې ور ونه خېژئ هغه ته به ورداخل نه شئ، نو:

الف: د دې دپاره چې د مؤمنانو حوصله خرابه نه شي او استقامت د لاسه ورنه کړي، الله ﷻ ټولو ته په تاکيد سره اعلان کوي چې ﴿أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ﴾ يعني: کله چې درباندې دغسې د تنګسې حالت درغی خبردار چې استقامت خراب نه کړئ همدا د نصرت وخت دی او په څو ثانيو کښې به مو په نصيب شي، امتحان او ازمېښت مو د کاميابۍ پړاو ته رسېدلی دی.

ب: که د دغې مرحلې په وخت کښې په مؤمنانو کښې پيغمبر موجود وي نو هغه ته وحې کېږي او د وارخطائۍ او اضطراب حالت د منځه وړي لکه چې موسی ﷺ ته همدا مضمون هغه وخت ورنازل شو کله چې دوی د فرعون د لښکرو او د درياب په منځکښې محاصره شوه، الله ﷻ فرمايي: ﴿فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ ۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ﴾ [الشعراء:۶۳] يعني: نو مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې درياب په امسا باندې ووهه نو درياب انفلاق وکړ او هره يوه ټوټه يې د لوی غره په څېر خای ودرېده.

ج: او که په مؤمنانو کښې پيغمبر موجود نه وي، بلکې د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته د قيامت د ورځې پورې د هرې زمانې مؤمنان چې وي؛ نو که څه هم د وحې سلسله قطعه ده آخر الزمان پيغمبر ﷺ وفات شوی دی، د الله ﷻ د نصرت وعده ورته تازه نه شي نازلېدلی خو بايد چې نوموړې وعده ﴿أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ﴾ په خپل ذهن کښې راولي، نو ان شاء الله تعالی چې اضطراب به يې لرې شي او حوصله به يې برابره شي.

د: مونږ افغان مجاهدين په همدغه ايت باندې حوصله برابروو او د هر مشکل په وخت کښې يې، سياسي وي او که اقتصادي، خپلې مخې ته نيسو الحمد لله اضطراب مو پرې لرې کېږي او وارخطائي مو پرې د منځه ځي.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ خپل نصرت د نهائي مشکلاتو پورې وروسته کوي؟

مونږ وايو چې: حکمت پکښې دا دی والله اعلم چې:

الف: دنیا د امتحان ځای دی، ترڅو ازمېښت بشپړ شي.
ب: که د دغسې حالت څخه لا پخوا د خپل نصرت مهرباني وکړي نو امکان لري چې ځینې انسانان بې خپلو ځانونو ته نسبت وکړي، چې د توري په زور مو دغه فتحه وکړه، خو کله چې د نوموړي حالت څخه وروسته فتحه په لاس ورشي نو بیا څوک په لاپوشاپو خوله نه شي ښوروللی. لکه چې د جهاد په اوږدو کښې مونږ ته په تجربه رسېدلې ده.

په یاد ولرئ!

۹_ په یاد ولرئ چې د دې ایت شریف مطلب دا نه دی چې د الله ﷻ نصرت د ذکر شوو مشکلاتو پورې مربوط او مشروط دی او دا څکه چې کله-کله الله ﷻ مجاهدینو ته ډېره په اسانۍ او بې مشکلاتو فتحې ورکوي؛ بلکې مطلب يې دا دی چې مشکلاتو ته هم ځانونه تکړه کړئ.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وايي چې: د ایت څخه معلومېږي چې د مشکلاتو د راتګ سره به ضرور فتحه او نصرت ملګرى وي حال دا دی چې په ځینو وختونو کښې د ډېرو مشکلاتو سره-سره سړي ته نصرت نه په برخه کېږي او په ځینو وختونو کښې لا شهید کېږي هم.

مونږ وایو چې:
که څه هم ځینې مفسرین کرام په جواب کښې وايي امکان لري چې حتمي نصرت د پیغمبر ﷺ په باره کښې وي او یا د نصرت څخه د جنت نعمتونه مطلب وي، که په همدغو مشقاتو کښې په شهادت ورسېږي هم د جنت نعمتونه يې په نصیب کېږي او د الله ﷻ د نصرت څخه استفاده کوي[1]، مګر دغه جواب بعید په نظر راځي.

مونږ ته داسې ښکاري چې د نصرت څخه په امتحان کښې کامیابي مطلب ده لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرۡكُمۡ وَيُثَبِّتۡ أَقۡدَامَكُمۡ﴾ [محمد: ۷] یعني: ای هغو کسانو چې ایمان يې راوړی دی! که تاسو د الله ﷻ نصرت کوئ (او مشکلات ګالئ) نو الله ﷻ به ستاسو کومک وکړي او پښې به مو کلکې کړي.

نو په دې مقام کښې يې حاصل داسې کېږي چې: خبردار! د الله ﷻ نصرت ډېر درنږدې دی چې ثابت قدمه د امتحان څخه اووځئ او پښې مو ونه ښویېږي، که شهادت مو په برخه شي او یا محبوس شئ هم خو چې د ایمان څخه وانهوړئ، دا لوی نصرت دی.

لکه په یوه غزا کښې چې "حرام ؓ" نومي صحابي کله په غشي باندې ولګېده نو غږ يې وکړ چې: «فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ»[2] یعنې د کعبې په رب ﷻ مې دې سوګند وي چې زه کامیاب شوم.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۳؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۱۹
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۱۳۹

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ
وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾ ﴾

[۲۱۵] ستا څخه پوښتنه کوي چې څه شی نفقه کړي؟ (ترڅو پرې جنت ته داخل شي).

ورته ووایه هر شی چې تاسو نفقه کوئ ، هر خیر چې وي هغه مور او پلار ته نفقه کړئ او خپلوانو ته او یتیمانو ته او مسکینانو ته او د لارې زوی (مسافر) ته.

او تاسو چې هر یو فعل کوئ چې د خیر څخه عبارت دي نو بې شکه الله ﷻ په هغه باندې پوه دی (د هغه سره مطابقه جزا به درکړي).

ارتباطونه

د دې ایت څخه نیولې د [۲۴۲] ایت تر آخره پورې الله ﷻ تقریباً شپږ دېرش (۳۶) احکام بیان کړي دي چې تقریباً دولس (۱۲) یې صرف په ازدواجي امورو پورې ارتباط لري[۱] بلکې دغه احکام د هرې نوعې په مثالونو باندې مشتمل دي لکه واجب، مستحب، حرام، مکروه او داسې نور.

په دې مقام کښې د څو احکامو بیان څکه د حکمت غوښتنه وه ـ والله ﷻ أعلم ـ چې:

۱ـ وړاندې قرآن کریم مؤمنان دعوت کړه چې د اسلام په ټولو احکامو کښې ورداخل شئ نو په کار وه چې د احکامو څو مثالونه ورته هم بیان کړي.

۲ـ وړاندې یې واضحه کړې وه چې په هره زمانه کښې الله ﷻ د خلکو د اختلاف د ورکولو دپاره احکام نازل کړي دي چې د هغو په ذریعه باندې خپلې شخړې او لانجې د منځه یوسي. په دې ایتونو کښې یې د محمدي (ﷺ) اُمت دپاره د احکامو څو نمونې بیانې کړې، تر څو خپل اختلافات پرې ورک کړي.

۳ـ وړاندې ویل شوي وه چې د مشکلاتو ګالل جنت ته د ننوتلو اسباب دي، دلته یې څو احکام بیان کړه ترڅو مؤمنان پوه کړي چې محض مشکلات ګالل چې څه شرعي رنګ ونه لري څه ګټه نه شي رسولی، چې د شرعي احکامو تطبیق او تعمیل پکښې مطلب نه وي.

۴ـ بالآخره د ټولو احکامو په سر کښې یې د مال انفاق کېښود ترڅو مونږ ته څرګنده کړي چې جنت ته د ننوتلو د لویو ذریعو څخه د مال انفاق هم دی. نو د مطلب خلاصه یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! ستا څخه مسلمانان پوښتنه کوي چې دوی څه شی نفقه کړي ترڅو ورباندې جنت ته ورداخل شي؟.

۲ـ ته ورته ووایه چې هر شی چې تاسو په لار د الله ﷻ کښې مصرف کړئ، لږ وي او که ډېر،

---

(۱) في ظلال القرآن ج۱ ص۲۳۹

سره زر وي او که سپین زر، بلکې هره نوعه مال چې وي هغه ټول خیر او برکت دی ورکوونکي ته خیر دی، اخستونکي ته خیر دی، ټولې جامعې ته خیر دی، په دنیا کښې خیر دی او په آخرت کښې خیر دی، نو که د خیر الأموال (بهتر مال) څخه یې خیرات او صدقه کړئ نو دا خو د خیر د پاسه خیر دی.

۳_ لنډه دا چې تاسو کولی شئ چې په دغه خیر باندې د مور او پلار حقوق اداء کړئ او په هغوی باندې یې مصرف کړئ او د صله رحمی د ټینګولو دپاره یې په اقاربو نفقه کړئ، د زړه سوي د کبله یې په یتیمانو ولګوئ، د عمومي ترحم د وجې یې په مسکینانو مصرف کړئ چې هیڅوک درڅخه بې انفاقه پاتې نه شي، په مسافر نابلده سړي باندې یې انفاق کړئ او یا یې حتی د انسان څخه په غیر په څارویو او نورو حیواناتو ولګوئ، په دې ټولو کښې ستاسو دپاره خیر شته او د الله ﷻ د رضا سبب ګرځي.

۴_ دا څکه چې تاسو د خیر هر یو کار کوئ او یا د خیر خبره کوئ په هغو ټولو باندې الله ﷻ پوه دی. ستاسو د اخلاص قوت هم ورته معلوم دی او کمزوري هم، هیڅ شی ترې نه ورکېدلی شي او نه ترې پټېدلی شي. نو ضرور به د خپلې پوهې او معلوماتو په رڼا کښې ستاسو د کړو وړو سره مطابقه جزا درکړي، د ده ﷻ په نزد هیڅ نېک عمل نه ضائع کېږي.

توضیحات

۱_ که څه هم مفسرینو کرامو لیکلي دي چې دغه ایت شریف د عمرو بن الجموح ﷺ په جواب کښې نازل شوی دی، نوموړی یو مالدار صحابي وه ډېر عمر ورباندې تېر شوی وه ډېر سپین ږیری او بوډا وه، یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته راغی او پوښتنه یې وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! بِمَاذَا نَتَصَدَّقُ وَعَلَى مَنْ نُنْفِقُ»[۱] یعنې: ای د الله ﷻ پیغمبره! مونږ کوم شی صدقه کړو او په چا باندې یې نفقه کړو؟ خو غالبه دا ده چې همدغسې سوالونه به نورو صحابه وو کرامو ﷺ ته هم پیدا شوي وي نو څکه الله ﷻ د جمعې په صیغه باندې ذکر شوی مطلب اداء کړ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې د مال سوال مطرح شوی دی چې دوی یې نفقه کړي او جواب ورته د منفق علیهم (هغه کسان چې انفاق پرې کېږي) په شرحه ورکړی شوی دی چې په فلاني او فلاني باندې یې مصرف کړئ، نو د سوال او جواب په منځکښې خو مطابقت را نغی؟

مونږ وایو چې: دې پوښتنې ته لاندې جوابونه شوي دي:

الف: دا جواب د أُسلوب الحکیم په توګه ورکړی شوی دی، یعنې تاسو باید د دې خبرې پوښتنه ونه کړئ چې څه شی صدقه کړو، څکه چې په دغسې سوال کښې چندان ګټه نشته، بلکې دا پوښتنه وکړئ چې چا_چا ته یې ورکړو[۲].

---

[۱] تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۸؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۳۶؛ اسباب النزول للواحدي ص۴۰

[۲] روح المعاني ج۲ ص۱۰۶

لنډه دا چې سوال جواب په دوه ډول دی: يو تعليمي دی او بل جدلي دی. په تعليمي سوال جواب کښې ظاهري تطابق ضرور نه دی[1].

جدلي سوال جواب دې ته وايي چې پوښتنه محض د جګړې او لانجې په توګه مطرح کېږي، معلومات او خان پوهنه پکښې مطلب نه وي.

ب: لکه څنګه چې د شان نزول څخه معلومېږي سوال هم دوه برخې درلودلې چې څه شی صدقه کړو او په چا باندې يې نفقه کړو خو الله ﷻ په سوال کښې په يو جزء صراحت وکړ چې: ﴿ مَاذَا يُنفِقُونَ ﴾ او په جواب کښې يې په بل جزء تصريح وکړه چې: ﴿ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ ﴾ الآية؛ ترڅو په دواړو مقامونو (سوال او جواب) کښې د مذکور جزء څخه هغه جزء فهم کړی شي کوم چې ذکر نه دی، دا د بيان ډېره بليغه طريقه ده چې په واقع کښې دواړه جزونه بيان کړی شوه خو يو ضمني او بل صريحي.

مونږ ته همدا جواب په زړه پوری ښکاري.

دا ايت منسوخ نه دی

٣ـ ځينو مفسرينو کرامو ذکر شوی انفاق په فرضي انفاق باندې تفسير کړی دی. څرنګه چې الله ﷻ د فرضي انفاق (زکات) دپاره د مصرف ځايونه د [التوبة: ٦٠] ايت کښې بيان کړي دي نو دوی وايي چې دغه ايت په هغه باندې منسوخ دی[2].

مګر اکثره مفسرين وايي چې دلته يا عام انفاق مطلب دی فرض وي او که نفلي، او يا خاص نفلي انفاق مراد دی. همدا تفسير د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه هم روايت کړی شوی دی[3]. نو په دې تقدير باندې نسخه نه راځي، او همدا ذهن ته نږدې ده او د سياق او سباق سره ښه مطابقت لري.

﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ ﴾

[٢١٦] په تاسو باندې (د الله ﷻ په لار کښې) جهاد فرض کړی شوی دی حال دا چې جهاد تاسو ته (په طبعيت) کښې ناخوښه دی.

او شايد چې تاسو يو شی خوښ نه کړئ خو هغه درته بهتر وي. او شايد چې تاسو يو شی خوښ کړئ خو هغه درته شر وي. او الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

١ـ که څه هم د الله ﷻ په لار کښې دومره تکاليف ګالل چې د مقربو بندګانو حوصله هم تنګه کړي او د "متى نصر الله" کلمې ويلو ته مجبور شي، او همدارنګه د الله ﷻ په لار کښې مال داسې

---

(١) تفسير القاسمي ج٣ ص١٩٣
(٢) تفسير الطبري ج٢ ص٢٤٣
(٣) تفسير ابن كثير ج١ ص٣٥١؛ روح المعاني ج٢ ص١٠٤

نفقه کول چې د ټولو اقشارو حقوق پوره اداء کړی شي او د خپلو او پردیو، اشنا او ناآشنا فرق پکښې ونه کړی شي؛ څه اسان کارونه نه دي، څوک چې دغسې کړنلاره د ځان دپاره غوره کوي نو هغه به ضرور طبعي غوښتنې د پښو لاندې کوي او په وړاندې به قدم اخلي؛ خو الله ﷻ مونږ د ډېرې مهربانۍ د کبله دغسې غیر طبعي ـ مګر معقولو ـ کارونو ته په داسې طریقه باندې هڅوي چې د هغو کارونو کول راته اسان شي او کوم بوج چې د هغو په کولو کښې په مونږ راځي راځخه لرې کړي، ترڅو ورته په ډېرې خوښۍ او اخلاص سره اقدام وکړو او طبعي ناخوښۍ د منځه یوسو، چې خلاصه یې داسې ده:

۲ـ په تاسو باندې د الله ﷻ په لار کښې جهاد فرض کړی شوی دی. که څه هم جهاد ستاسو د طبیعت خوښ نه دی ځکه چې په جهاد کښې د مالونو نفقه کول شته، د خپل پلرنې وطن، کور او کلي څخه جدائي پکښې ضرور ده، زخمونه او دردونه پکښې پېښېږي، د سترګو، پښو او نورو غړو د پرې کېدلو بلکې د هر ډول معیوبیت د خطرونو څخه خالي نه دی، په دې ټولو باندې د پاسه د ژوند د لاسه ورکول، لوږې او تندې تېرول هم پکښې احتمال لري مګر په طبعي ناخوښۍ باندې تاسو ملامت نه یاست ترڅو مو چې دغه ناخوښي د حکم د اجراء په وړاندې خنډ او مانع واقع نه شي.

۳ـ نو د دې دپاره چې تاسو دغه طبعي ناخوښي د مخې لرې کړئ نو لاندې قاعده او قانون د ځانو سره همېشه په یاد ولرئ، چې:

شاید چې تاسو یو شی خوښ نه کړئ (لکه چې په طبعي توګه مو جهاد ته شوق نه کېږي) خو هغه به درته زیات ګټور وي.

او شاید چې تاسو یو شی خوښ کړئ (لکه د جهاد او د مال د نفقه کولو څخه لاس اخستل) خو هغه به درته شر وي او ستاسو به پکښې تاوان وي او په یو وخت کښې به ورباندې پښېمانه شئ.

د دې ټولو دلیل دا دی چې الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ، تاسو ته د یو شي ټول اړخونه معلوم نه دي مګر الله ﷻ ته هر څه وړاندې او ښکاره، پټ او ښکاره، ټول څرګند دي ټول تکویني کارونه او ټول تشریعي احکام یې د خیر څخه ډک دي او ټول ګټور دي.

نو که تاسو همدا قاعده د ځانه سره وساتئ؛ او واقعاتو ته په همدې رڼا کښې نظر وکړئ نو ډېر سخت او مشکل کارونه به هم درباندې اسان شي او طبعي خنډ به مو د مخې ورک شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د جهاد په فرضیت کښې داسې ایت نازل شوی دی لکه د روژې په فرضیت کښې، چې: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلصِّيَامُ﴾ [البقرة:۱۸۳] یعني: په تاسو باندې روژه نیول فرض کړی شوي دي؛ نو څرنګه چې روژه فرض عین ده، جهاد به هم فرض عین وي؟.

مونږ وایو چې: د جهاد په باره کښې درې ډوله ایتونه نازل شوي دي:

الف: چې عیني فرضیت ورځخه معلومېږي لکه همدغه ایت شریف چې اوس د بحث لاندې دی.

ب: هغه ایتونه کوم چې په مکه معظمه کښې د جهاد په هکله نازل شوي دي چې د جهاد په نه فرضیت باندې بلکې د مسلح جهاد څخه په منعه کولو باندې دلالت کوي لکه چې فرمايي: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوٓاْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ [النساء: ۷۷] یعنې: هغو کسانو ته نه ګورې چې دوی ته ویل شوي وه چې د مسلح جهاد څخه لاسونه ونیسئ او لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکوئ.

ج: هغه ایتونه چې کفائي فرضیت یې ورڅخه څرګندېږي لکه چې فرمايي: ﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةً﴾ [التوبة: ۱۲۲] یعنې: او مؤمنان داسې نه دي چې دوی ټول جهاد ته لاړ شي.

په پورتنیو دریو ډوله ایتونو کښې د شریعت علماؤ کرامو په اجماع سره فیصله او تطبیق کړې دی او باید د قیامت تر ورځې پورې وربانديې ټول مسلمانان عمل وکړي، هغه تطبیق دا دی چې[1]:

۲ـ جهاد اصلًا دروژې په څېر ذاتي ښکلا نه لري ترڅو په هر وخت کښې په مؤمنانو باندې د اعذارو څخه په غیر ـ عیني فرض وګرځي، بلکې په جهاد کښې هغه وخت حسن پیدا کېږي چې د اسلام د دعوت په وړاندې څه خنډ او مانع پېښ شي او یا په اسلامي سیمه باندې کافر تېری وکړي.

نو په اول صورت کښې جهاد فرض کفائي دی، یعنې که یوه ډله مجاهدین په جهاد باندې بوخت وي او د دعوت خنډونه د مخې لرې کوي د نورو مؤمنانو غاړې خلاصېږي.

او په دوهم صورت کښې جهاد کول په ټولو مسلمانانو باندې فرض عین دی، حتی په ښځو باندې هم فرض دی چې د مېړه د اجازې څخه پرته هم باید په جهاد کښې ونډه واخلي.

د پورتنۍ تقریر څخه څرګنده شوه چې اسلام په دعوت سره خور شوی دی، نه په زور سره. هو! د اسلام د ساتنې او د مخې څخه یې د خنډونو د لرې کولو دپاره د توري استعمال ته هم کله-کله اړتیا پېښېږي. یا په بل عبارت: مسلمانان د کافرانو په مقابل کښې تر هغه وخته توري ته نه لاس کوي ترڅو چې ورته مجبور نه شي[2].

هېر مو نه شي!

۳ـ هېر مو نه شي چې که د جهاد آمر په یوې خاصې ډلې باندې د جهاد د کولو امر ورکړي نو په هغوی باندې جهاد فرض عین ګرځي. مثلًا که په اوسني وخت کښې د جهاد قومندان یو ګروپ مجاهدینو ته قومنده ورکړي چې د دښمن په فلانۍ پوسته باندې اور بل کړئ، په هغوی باندې فرض ده چې نوموړې پوسته د اور لاندې ونیسي.

همدارنګه که د جهاد آمر عام نفیر اعلان کړي نو بیا هم په ټولو مسلمانانو باندې فرض عین ګرځي، د همدې قبیلې څخه د صحابه وو کرامو ﷺ جهاد هم وه چې وخت په وخت به وربانديې فرض

(۱) تفسیر القرطبي ج۲ ص۳۸؛ التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۳۴۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۹۴

عين ګرځېده او نبي کريم ﷺ به يا په يوه خاص ټولي باندې د جهاد امر وکړ او يو طرف ته به يې سوق کړه، او يا به يې عام نفير اعلان کړ[1].

د "كَرْه، كُرْه" فرق

۴ـ ځينې مفسرين کرام وايي چې "كَرْه" او "كُرْه" ـ لکه "ضَعْف" او "ضُعْف" ـ په زوَر او پېښ سره څه فرق نه لري د دواړو کلمو يوه معنی ده، چې مونږ ترې په ناخوښي (کراهيت) سره تعبير کوو[2].

اما ځينې نور مفسرين کرام وايي[3] چې په زوَر سره هغې ناخوښۍ ته ويل کېږي چې د خپل خان څخه په غير د بلې خوا ورباندې تحصيل شي لکه چې څوک په چاباندې کوم کار په زور او اجبار سره وکړي. او په پېښ سره هغې ناخوښۍ او کراهيت ته ويل کېږي چې د خپلو نفسي عواملو د کبله ورسره سړی مخامخ شي، لکه:

الف: کله-کله د يو پاک حلال شي څخه د سړي طبيعت نفرت کوي. لکه چې ځينې خلک د سويې (خرګوش) غوښه نه خوري.

ب: کله-کله د سړي طبيعت د يو شي غوښتنه کوي خو د شريعت په لحاظ سره يې ترې نفرت او ناخوښي پيدا کېږي. لکه حرام طعام او داسې نور.

ج: ځينې شيان طبيعت غواړي او شريعت هم نه وي حرام کړي خو عقلاً ورڅخه سړی ناخوښي ښکاره کوي. لکه په يوه مريض باندې چې د طبيب د پلوه د يوه حلال شي خوړل بند کړی شي.

په جهاد کښې کوم ډول ناخوښي ده؟

۵ـ جهاد د اول صورت لاندې راځي چې طبعًا پکښې ناخوښي شته خو کله چې د الله ﷻ امر ته وکتل شي چې مونږ ورباندې مکلف يو نو دغه ناخوښي د منځه ځي. د همدې کبله الله ﷻ د جهاد څخه په ﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ ﴾ سره تعبير وکړ چې په دوه جانبه جنګ باندې دلالت وکړي.

برسېره پر دې عقل هم د جهاد طبعي ناخوښي لرې کوي او دا څکه چې د جهاد نتيجه عزت او د پرېښودلو نتيجه يې ذلت او غلامي ده. همدې خبرې ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾ يعني: الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

جهاد اسان دی

۶ـ که څه هم په جهاد کښې طبعي کراهيت شته خو الحمد لله د شرعي او عقلي دلايلو په رڼا کښې په مؤمنانو باندې دومره اسان دی چې طبعي کراهيت يې بالکل د منځه تللی دی. که څوک يې څه مثالونه لوستل يا ليدل غواړي نو د صحابه وو کرامو ﷺ د سرښندنې بېلګې دې په ځينو

(۱) تفسير القرطبي ج۳ ص۲۸
(۲) تفسير الطبري ج۲ ص۳۴۵
(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۰۶؛ مفردات الراغب ص۴۴۷

کتابونو کښې ولولي[۱]، او د افغان مجاهدینو په شوق او ذوق سره په جهاد کښې مشغولتیا دې پکښې سمدستي په سترګو وګوري چې ټوله دنیا ورته ګوته په غاښ ده.

۷ـ نو کله چې پورتنی، څېړنه په نظر کښې ونیوله شي په اسانی، سره سړی د دې پوښتنې جواب ویلی شي چې: ایا په شرعي حکم کښې ناخوښي او کراهیت د ایمان سره منافات لري؟

د جواب حاصل دا دی چې: په جهاد کښې ناخوښي او کراهیت طبعي دی او خوښول او مېنه ورسره درلودل شرعي او عقلي دي چې د ایمان سره منافات نه لري، بلکې ایمان پرې ښه ثبوت ته رسېږي داسې چې سړی د نفس او شیطان په مقابله کښې آن د توري څخه هم دریغ ونه کړي او خپله ایمانداري ټولې نړۍ ته ښکاره کړي. نو هغه تکلیف ته حاجت نشته چې ځینې مفسرین کرام یې متحمل شوي دي او غیر متبادرو جوابونو ته یې لاس اچولی دی. مثلاً:

الف: دلته هغه ناخوښي مراده ده چې د مجاهدینو او هم د جهادي وسائلو د کمبود د کبله سړي ته په زړه کښې وګرځي چې مسلمانان بالکل د منځه لاړ نه شي او بېخ او بنیاد یې ونه وځي[۲].

ب: یا هغه کراهیت مطلب دی چې د سړي تمه وي چې کافران به د مسلح جهاد څخه پرته ایمان راوړي چې د یو طرفه به اسلام مخ په وړاندې لاړ شي او د بله طرفه به دوی د دوزخ د اوره بچ کړی شي[۳].

د انسان علم کم دی

۸ـ الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې بې اندازې مهربان دی د همدې کبله په هغو احکامو کښې چې په طبیعتونو باندې درانه تمامېږي لکه جهاد، د ترببي څخه کار اخلي او معقولیت، مقبولیت او ښه نتائج یې شرحه کوي او همدارنګه د انسان کم علمي بیانوي چې د هر شي په ښه او بد باندې نه شي پوهېدلی، لکه چې مونږ ورسره په خپل ورځني ژوند کښې ډېر مخامخ کېږو. د مثال په توګه:

الف: په یو وخت کښې به د یو شي په لاس ته راوړلو کښې د هرې وسیلې څخه کار اخلو خو په بل وخت کښې به وروباندې پښېمانه یو او وایو به چې څه بد مو کول چې دغه کار پسې ګرځېدو، او که لاس ته نه وي راغلی نو وایو به چې څومره ښه وشوه چې نوموړی شی لاس ته رانغی.

ب: بالمقابل په یو وخت کښې به راته یو کار بد ښکاري خو بل وخت به په همغه کار باندې خوشاله یو لکه چې د بدر په غزا کښې په مؤمنانو باندې په اول کښې جګړه درنه تمامه شوه خو په آخر کښې پرې ډېر خوښ شوه: [الأنفال: ۵].

ج: د موسی علیه السلام او د ده د ملګري څخه چې ماهی ورک شو وروباندې خپه شوه خو کله چې بېرته راستانه شوه او د خضر علیه السلام سره ملاقي شوه نو بیا وروباندې خوشاله شوه: [الکهف: ۶۲ـ۶۵].

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۲ ص۱۹۸
(۲) التفسیر الکبیر ج۶ ص۲۸
(۳) تفسیر المنار ج۲ ص۳۱۴

نبي کريم ﷺ فرمايي: «عَجِبَ رَبُّنَا مِنْ قَوْمٍ يُقَادُونَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي السَّلَاسِلِ»[1] يعني: زمونږ رب ﷻ (دخپل شان سره مناسب) د داسې قوم څخه تعجب کوي کوم چې په زنځيرونو کښې جنت ته راکشول کېږي، کله چې همدغه بندي کېدل او تړل يې د مسلمانېدلو سبب وګرځي.

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَـٰعُوا۟ ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۖ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ وَجَـٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أُو۟لَـٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾ ﴾

[۲۱۷] ستا څخه د حرامې مياشتې څخه په دې کښې د جنګ څخه پوښتنه کوي.

ورته ووايه چې: جنګ په دې کښې لوی (جنايت) دی.

او د الله ﷻ د لارې څخه خلک منعه کول او په هغه ﷻ باندې کافر کېدل، او د المسجد الحرام څخه (د خلکو مخنيوی کول) او (بالآخره) د المسجد الحرام څخه د هغه د اهل ويستل (هجرت ته يې مجبورول، دا هر يو) د الله ﷻ په نزد ډېر لوی (جنايتونه) دي. او (برسېره په دې په) فتنه (کښې د خلکو اچول) د وژلو څخه ډېره لويه ګناه ده.

او کافران به همېشه وي چې ستاسو سره به په مقاتله باندې بوخت وي ترڅو مو چې د خپل دين څخه واړوي (مرتد مو کړي) که وسه يې وشي. او ستاسو هر څوک چې د خپل دين څخه واوړي نو د کفر په حالت کښې مړ شي، نو د دغو کسانو (نېک) اعمال په دنيا او آخرت دواړو کښې باطل شوه، او دغه کسان د اور ملګري دي، چې دوی به په اور کښې همېشه وي.

[۲۱۸] بې شکه هغه کسان چې ايمان يې راوړی وي او هغه کسان چې هجرت يې کړی وي او د الله ﷻ په لار کښې يې جهاد کړی وي، دغه کسان د الله ﷻ د رحمت اميد کوي او الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او شان نزول

۱ـ په دې ايتونو کښې د جهاد د فرضيت څخه وروسته په ځينو وختونو کښې د مسلحې جګړې ممنوعيت بيان شوی دی.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱۵ ص۱۶۸

۲ـ د دې ایتونو شان نزول اوږده قیصه لري[۱]، چې مونږ يې په لاندې ټکو کښې رانغاړو.

الف: د هجرت په دوهم کال د بدر د غزا څخه دوه میاشتې وړاندې نبي کریم ﷺ یو ګروپ مجاهدینو ته، چې ټول اته کسه وه او مشر يې عبد الله بن جحش ﷺ وه، امر وکړ چې تاسو د "بطن نخله"[۲] په طرف لاړ شئ او دا سربسته لیک درسره واخلئ، کله مو چې دوه شپې مزل وکړ نو پاکټ بیرته کړئ او څه چې پکښې لیکلي دي هغه عملي کړئ.

ب: عبد الله بن جحش ﷺ د دوه شپو مزل څخه ورسته پاکټ بېرته کړ، پکښې لیکلي شوي وه چې بطن نخلې ته لاړ شئ او هلته د قریشو ترصد وکړئ او حال او احوال يې راته راوړئ.

ج: کله چې دوی هلته لاړه د قریشو د یوه تجارتي کاروان سره مخامخ شوه چې په تجارتي مالونو باندې بار وه او څلور کسه کاروانیان يې درلوده.

د: مجاهدینو دوه کسان اسیران کړه، یو نفر ترې وتښتېده او بل يې چې عمرو بن الحضرمي نومېده ووژه، او ټوله قافله يې د غنیمت په توګه مدینې منورې ته روانه کړه.

ه: مجاهدین په دې ګومان وه چې نن د جمادي الآخر وروستنۍ ورځ ده او محترمه میاشت (رجب) سبا ته پیل کېږي همدا نن د جنګ فرصت دی سبا ته باید خپلې تورې په تېکو کښې وساتو.

و: کله چې دوی د غنیمتونو او بندیانو سره مدینې منورې ته ورسېده نو د ټولو څخه وړاندې ورته نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: تاسو ته خو ما د جنګ امر نه وه کړی، بې له اجازې مو ولې جنګ کړی دی؟.

ز: برسېره په دې په مدینه منوره کښې یوه هاها جوړه شوه چې د فلاني ګروپ مجاهدینو په محترمه میاشت کښې قتل کړی دی، مسلمانانو ته تشویش پیدا شو، خصوصاً د ګروپ مجاهدین په ډېر اضطراب کښې واقع شوه او عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ خیال کړی وه چې دا د جمادي الآخر ورځ ده او په رجب باندې مو دا یقین نه وه چې هغه به رادبره شوې وي. ایا د دغسې خطا او سهوې به څه چاره وي؟.

ح: یهودانو ته د پروپاګند ښه موقع په لاس ورغله او ویل به يې چې مسلمانانو د رجب د میاشتې دوه زره کلن احترام د پښو لاندې کړ چې آن د ابراهیم ﷺ څخه را په دې خوا ورته په ټوله عربي جزیره کښې ثابت وه، دوی لا د ابراهیمي ﷺ ملت دعوه کوي؟

ط: مشرکانو (قریشو) هم د همدې یهودي ډول سره نخا پیل کړه او په مسلمانانو پسې يې د اعتراضاتو خولې بېرته کړې.

ي: په ځینو روایاتو کښې شته چې قریشو یو هیئت مدینې منورې ته واستاوه ترڅو د بندیانو فدیه ورکړي او هم نبي کریم ﷺ ته د نژدې څخه د هتک حرمت پیغور واوروي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۴۱؛ روح المعاني ج۲ ص۱۰۷؛ تفسیر القاسمي ج۳ ص۱۹۹؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص ۵۲۱؛ تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۱۷؛ في ظلال القرآن ج۱ ص۲۲۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۲؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۸۹

(۲) د مکې او طائف په منځکښې د یو ځای نوم دی.

یا: نو د دې تولو پوښتنو او اعتراضاتو په جواب کښې الله ﷻ ذکر شوې ایتونه رانازل کړه، چې مؤمنانو ته یې د زړونو اطمنان ورکړ او معاندینو ته غاښ ماتوونکی جواب جوړ شو چې د قیامت د ورځې پورې ترې باید مجاهدین استفاده وکړي، چې خلاصه مطلب یې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه

۱- یعنې ستا څخه کفار (یهود او مشرکان) د محترمې میاشتې په باره کښې بلکې په محترمه میاشت کښې د جنګ جګړې په باره کښې پوښتنه کوي چې ستا لېږلې شوي ګروپ پکښې ولې عمرو بن الحضرمي قتل کړ، ایا دا د ابراهیمي دین متابعت دی؟.

برسېره پر دې مؤمنان درڅخه د خپل اطمنان په غرض شرعي حکم غواړي ترڅو د دوی اضطراب د منځه لاړ شي او اطمنان ورته په نصیب شي.

۲- د دوی وارخطاني لرې کول دومره مهمه خبره نه ده ځکه چې د یوه پلوه نوموړي مجاهد ګروپ ته تا امر نه وه کړی او د بل پلوه هغوی هم د محترمې میاشتې د رابره کېدلو یقین نه درلود.

په دې ټولو باندې برسېره، په محترمو میاشتو کښې داسې جګړه کول چې په سرې باندې تحمیل شي (یعنې دفاعي جنګ وي) هغه خو هیڅوک حرام نه ګڼي. نو که فعلا یو مجاهد ګروپ د هغو کفارو څخه څوک مړ کړي چې آن دیارلس، څوارلس کاله پخوا یې وربانديې جنګ ورتپلی دی او پیل یې د همدوی د پلوه شوی دی نو په دې کښې څه پروا ده او د دې څه باک دی.

هو! دا بېله خبره ده چې تر اوسه پورې مجاهدینو توان نه درلود او خپله دفاع یې نشوه کولی مګر دا حق خو یې درلوده چې دفاع وکړي.

۳- اما ډېره مهمه خبره د معاندینو د سوال جوابول دي چې هغوی غواړي په اسلام باندې تور ولګوي او په همدغسې تعنتي سوالونو باندې مسلمانان نوم بدي کړي.

۴- نو دوی ته داسې جواب ورکړه چې:

په محترمه میاشت کښې جنګ جګړه او قتل قتول غټه ګناه ده او د هر چا دپاره ګناه ده، زه د دې څخه انکار نه کوم. او دا څه عجیبه خبره نه ده چې په دې باره کښې په ماباندې اعتراض وکړئ، مګر عجیبه دا ده چې تاسو د دې څخه د غټو-غټو ګناهونو مرتکب شوي یاست او لا مرتکب کېږئ خو د هغو نوم په خوله نه اخلئ او هغه د سره نه یادوئ؟.

که تاسو رښتیا د الله ﷻ د حکم پوره مراعات کوئ او د حضرمي مرګ درته اسماني تندر جوړ شوی وي نو مهرباني وکړئ د خپلو لاندې ګناهونو جواب راکړئ چې هره یوه د حضرمي د مرګ څخه ډېره غټه ده:

الف: د الله ﷻ د لارې څخه خلک اړول چې هجرت کولو ته یې نه پرېږدئ او د نورو عباداتونو مخه یې نیسئ او حتی غواړئ د خلکو د ایمان د راوړلو مخه بنده کړئ.

ب. د الله ﷻ سره په وحدانیت کښې شریک جوړول او په ده ﷻ باندې کافر کېدل.

ج. د المسجد الحرام څخه خلک منعه کول چې حج ته یې نه پرېږدئ.

د. د المسجد الحرام څخه د هغه اهل چې مسلمانان دي او د الله ﷻ ذکر پکښې کوي، ویستل او هجرت ته مجبورول.

ایا ذکر شوي ځلور واړه کارونه هر یو د الله ﷻ په نزد باندې د یوې لوی-لوی گناهونه نه دي؟

هـ. په دې ټولو باندې د پاسه د انسانانو تعذیبول او په فتنه کښې اچول د قتل او وژلو څخه ډیر لوی لوی گناهونه دي، چې تاسو یې د دیارلس کالونو په اوږدو کښې مرتکب شوي یاست.

و. تاسو په خپلو گړهوانونو کښې سرونه ښکته کړئ او ښه سوچ وکړئ چې په حرم شریف کښې مو کله هم په زړونو کښې تېر شوي دي چې باید د حرم شریف احترام وکړو (چې وحوش حیوانات پکښې د تعذیب څخه په امن کښې دي) او د مسلمانانو د تعذیب څخه لاس واخلو؟.

تاسو خو دومره زړه کړئ چې څومره مسلمانان مو په محترم مکان او محترم زمان کښې په قتل رسولي دي او هېڅکله مو هم د حرماتو احترام نه دی کړی.

نو په کومو خولو او کومو سترگو نن ورځ د حضرمي مرگ چې په اجتهادي خطا باندې واقع شوی دی، نه جوابهدونکی اعتراض کئ؟.

۵ـ نو ای مؤمنانو تاسو څه ارشادات په نظر کښې ونیسئ او د قیامت تر ورځې پورې یې خپل دستور العمل وگرځوئ هغه دا چې:

الف: کفار هېڅکله ستاسو دوستان نه جوړېږي نو ستاسو سره به همېشه په جنگ اخته وي، ترڅو یې چې وسه او توان وي.

ب: هغوی به تر هغه تاسو سره د جنگ څخه لاس وانخلي ترڅو چې تاسو د الله ﷻ د لارې څخه واړوي او د خپلو ځانونو په شان مو گمراه او بې لارې جوړ کړي.

ج: نو پام کوئ چې د دوی په دغه یوه موافقت باندې ونه غولېږئ چې د حرماتو د احترام دعوه کوي او ستاسو خیال راشي چې لږ خو رانژدې شوه امید دی چې دوی به مسلمانان شي. او مه په دې غولېږئ چې په خپنو وختونو کښې درسره جگړه نه کوي چې په ځانو کښې د جگړې وسه نه گوري او یا یې یو بل مطلب په نظر کښې نیولی وي.

د. په یاد ولرئ چې ستاسو څخه هر څوک چې د خپل دین څخه واوړي او مرتد شي او په همدې حالت باندې مړ شي نو د دوی نېک عملونه ضائع دي، نه یې په دنیا کښې په ښه ورځې چې د مرگ څخه یې خلاص کړي او نه یې په آخرت کښې په درد خوري چې څه اجر او ثواب به لاس ته ورشي. دا ځکه چې همدوی دوزخیان دي او په اور کښې به همېشه وي.

۶ـ دا و د معاندینو جواب، پاتې شوه د عبد الله بن جحش ﷺ د گروپ د مجاهدینو خبره، نو په هغې کښې عمومي حکم او فیصله دا ده چې:

بې شکه هغه کسان چې دوی ایمان راوړی وي او هغه کسان چې دوی هم د الله ﷻ په لار کښې

هجرت کړی وي او هم يې پکښې جهاد کړی وي، نو همدوی د الله ﷻ د رحمت امیدوار دي.

نو دوی باید نه نااُمیدي وکړي چې ووايي مونږ ته به الله ﷻ اجر رانه کړي او نه باید تاسو دغه سودا او تشویش ورواچوئ چې اجر به درنه کړي

او الله ﷻ بښونکی او مهربان دی. نو ځکه يې ورته اجتهادي خطا وبښله او د اجر او ثواب مهرباني يې ورباندې وکړه.

توضیحات

۱ـ سبحان الله! هغه خبره چې تقریباً څوارلس سوه (۱۴۰۰) کاله پخوا مجاهدینو ته د اسلام دښمنانو کوله نن ورځ همغه خبره افغان مجاهدینو ته خلقیان او پرچمیان کوي. البته کله چې د مجاهدینو په مزایلو باندې په خطا سره کوم یو ماشوم د منځه لاړ شي نو دوی د دنیا په ټولو خورونو کښې غوغا جوړه کړي چې مجاهدین د قرآن کریم څخه مخالفت کوي او ماشومان وژني. خو دوی چې په روزمره بمباریو او اسکټ توغندیو باندې عام مسلمانان د ښځو او ماشومانو په شمول شهیدانوي، کلي، مدرسې او جوماتونه ورانوي، په ملیونونو خلک بې کوره کوي او په فتنه کښې يې اچوي، په لکونه معیوبوي، په زرونو مسلمانان لا په جیلونو کښې ساتي، د خپل وطن نوامیس په کافرو باندې د پښو لاندې کوي او وطن پرې ورانوي؛ دا او داسې نور جنایات ورته د قرآن کریم څخه مخالفت نه ښکاري، بلکې دوی غواړي چې د قرآن کریم څخه د سپر کار واخلي ترڅو ورباندې خپلو شومو اهدافو ته خانونه ورسوي.

ایا اوس هم د میاشتو احترام شته؟

۲ـ په دې کښې ټول علماء متفق دي چې د ذکر شوي ایت د نزول په وخت کښې د څلورو محترمو میاشتو احترام په مسلمانانو باندې لازم وه. د همدې کبله نبي کریم ﷺ د حضرمي دیت ورکړ[۱]. مګر اختلاف په دې کښې دی چې ایا دغه احترام د قیامت د ورځې پورې باقي دی، لکه چې د ذکر شوي ایت د مضمون څخه معلومیږي، او که نسخه شوی دی؟.

ځیني علماء کرام اول قول اختیاروي چې باید د قیامت د ورځې پورې مسلمانان په څلورو محترمو میاشتو کښې د جنګ د پیل کولو څخه خانونه وژغوري. مګر جمهور علماء کرام چې د دوی د جملې څخه احناف هم دي دوهم قول غوره کوي او د جهادي ایتونو په عموم باندې استدلال کوي. که څوک د زیات تحقیق شوق لري نو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲].

هو! د احنافو څخه علامه الالوسي وايي چې د جانبینو دلایلو د اندول څخه داسې ښکاري چې انصاف د اولې ډلې سره دی او د میاشتو احترام ابدي دی[۳].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۴۳

(۲) تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۰۸؛ تفسیر الطبري ج۲ ص۲۰۶، ۳۵۳؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۲۲؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۴۳

(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۰۸

ارتداد څه ته وايي؟

۳_ ارتداد دې ته وايي چې څوک د اسلام د يوه قطعي حکم څخه انکار وکړي، برابره خبره ده چې دا انکار په قول سره څرګند کړي او يا په عمل سره، چې د اسلام سپکاوی يا د قرآن کريم بې عزتي وکړي او يا داسې کار وکړي چې هغه د کفر پورې خاص وي لکه بوت ته سجده کول، يا د هندوانو "زينار" تړل او داسې نور.

حَبط څه ته وايي؟

۴_ "حَبط" د "حَباط" څخه اخستل شوی دی، "حَباط" د يو بوټي نوم دی چې د څارويو وريانډې ګېډه پړسېږي (تنده پړسېږي) او د منځه ځي[۱].

نو هغه څوک چې د اسلام څخه وروسته بېرته کفر ته وګرځي داسې ګڼل کېږي لکه يو څاروی چې تنده شي او هلاک شي، څه يې چې خوړلي وي هغه يې هيڅ په درد ونه لګېږي.

په دې کښې شک نشته چې څوک مرتد شي او د ارتداد په حالت باندې مړ شي نو د هغه نېک اعمال چې د مسلماني په حالت کښې يې ترسره کړي وي ټول اوبه وړي او ضائع کېږي، مګر د هغه مرتد په نېکو اعمالو کښې د علماوو اختلاف دی کوم چې د ارتداد څخه وروسته بېرته اسلام ته راواوړي او د کفر څخه توبه وباسي.

شوافع رحمهم الله وايي چې د نوموړي مرتد نېک اعمال نه ضائع کېږي لکه چې د ذکر شوي ايت شريف څخه همدا مضمون په تبادر سره ذهن ته راځي، نو په دې تقدير که د ارتداد څخه وړاندې يې حج کړی وه نو د حج فريضه يې اداء شوې ده او بل حج وړاندې نشته[۲].

احناف رحمهم الله وايي چې پخواني اعمال يې ټول ضائع کېږي حتی چې دوهم ځل به بيا د حج فريضه اداء کوي[۳]. دوی په هغو ايتونو باندې استدلال کوي په کومو کښې چې د ﴿ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ ﴾ کلمات نشته، لکه: ﴿ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴾ [الزمر: ۶۵] يعني: که بالفرض ته د الله ﷻ سره شريک جوړ کړې نو خامخا ضرور به دې عمل ضائع شي. او داسې نور ايتونه چې د نېکو اعمالو د ضائع کېدلو دپاره ورسره په کفر باندې د مړه کېدلو قيد نشته.

څو اوليات

۵_ لاندې څو اوليات په ياد ولرئ[۴]:

الف. مسلمانانو چې د مشرکانو (کافرانو) څخه اول سرې وژلی دی هغه همدغه عمرو بن الحضرمي دی. د ده څخه پخوا کفارو ډېر مسلمانان شهيدان کړي وه خو مؤمنانو يې د انتقام اخستلو توان نه درلود.

---

(۱) روح المعاني ج۲ ص۱۱۰

(۲) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۳

(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۱۱؛ تفسير المظهري ج۱ ص۲۶۴

(۴) تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۵۴

ب: مسلمانانو چې اول ځل د کفارو څخه بندیان نیولي دي همدغه دوه کسان بندیان وه چې عبد الله بن جحش ﷺ مدینې منورې ته لاس ترلي راوستل.
ج: اولنی غنیمت چې مسلمانانو مجاهدینو د کافرو څخه ترلاسه کړ او بیا یې د خُمس (پنځمې برخې) د ویستلو څخه وروسته په خپل منځکښې تقسیم کړ د همدغه مجاهد ګروپ غنیمت وه.

په یاد ولرئ!

۶_ د ذکر شوو ایتونو څخه لاندې څو مطالب هم لاس ته راځي چې باید مجاهدین یې د خپلو خانو سره په یاد ولري:

الف: که چېرې کافران د مسلمانانو د اسیرانو او یا د مسلمانانو د ماشومانو او زنانه وو څخه یو صف جوړ کړي او د مجاهدینو په مقابله کښې ترې د سپر کار واخلي نو مجاهدینو ته جائزه ده چې ذکر شوی صف ووژني یعنې دوی مباح الدم دي، نور نو د الله ﷻ کار دی چې د قیامت په ورځ ورسره هر څه کوي خپله خوښه یې ده بلکې دوی ټول د الله ﷻ په نزد شهیدان دي.

ب: مجاهدین باید د حملې او فیر کولو په وخت کښې د کفارو نیت وکړي که د دوی په فیرونو باندې ماشومان یا زنانه او یا حتی ځینې مسلمانان ووژل شي وربانډې نه ګنهګار بېږي.

ج: برسېره په دې باید چې په همدې عمل باندې د الله ﷻ څخه د اجر او ثواب اُمید هم وکړي او داسې خیال ونه کړي چې ګنهګار نه یم نو اجر به مې هم نه وي ګټلی.

د: ایمان، هجرت او جهاد دریواړه چې سره یو ځای شي د ګناهونو د مغفرت ډېره لویه امیدواري پکښې نغښتې ده، باید چې مسلمانان وربانډې خوشاله شي.

هـ: الله ﷻ د مغفرت په مقام کښې د "قتال" کلمه استعماله نه کړه چې د وسلوال جهاد پورې خاصه ده، بلکې د ایمان او هجرت څخه وروسته یې د ﴿ وَجَٰهَدُواْ ﴾ په کلمه مهرباني وکړه ترڅو د مغفرت امیدواري ټولو هغو کسانو ته هم ورکړي چې د وسلوال جهاد څخه په غیر یې یو ډول اسلامي خدمت کړی وي لکه سیاسي جهاد، نشراتي جهاد، مالي جهاد، راډیویي جهاد، اکمالاتي جهاد او داسې نور.

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ
أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ
ٱلْـَٔايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْيَتَٰمَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ
لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ ٱلْمُفْسِدَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ
لَأَعْنَتَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾ ﴾

[۲۱۹] ستا څخه د شرابو او قمار (جوارۍ) په باره کښې پوښتنه کوي. ورته ووایه چې: په دغو دواړو کښې لوی ضرر او د خلکو دپاره څه ګټې شته. او (خو) ضرر یې د ګټې څخه ډېر لوی دی.
او ستا څخه پوښتنه کوي چې هغه څه شی دی چې دوی یې نفقه کړي. ورته ووایه چې: هغه مال دی چې پخپله ورته اړتیا نه لري.
همدغه رنګه الله ﷻ ستاسو دپاره احکام بیانوي چې تاسو فکر وکړئ.
[۲۲۰] هم په دنیا کښې او هم په آخرت کښې.
او ستا څخه د یتیمانو په باره کښې پوښتنه کوي. ورته ووایه چې: دوی (یتیمانو) لره اصلاح کول (د دوی په ګټه کار کول) بهتر دي، او که دوی د خپلو خانو سره ګډ کړئ (خرڅه شریکه کړئ) نو ستاسو ورونه دي (څه باک یې نشته) او الله ﷻ مفسد سړی د مصلح سړي څخه پېژني. که د الله ﷻ اراده شوې وی نو تاسو به یې په مشقت کښې اچولي وی.
بې شکه د الله ﷻ د ارادې مخه څوک نه شي نیولی او (هر یو کار) د حکمت په بنیاد کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ په وړاندې ایت شریف کښې د وسلوال جهاد په هکله پوښتنه جوابه شوې وه چې په محترمه میاشت کښې یې څه حکم دی، وسلوال جهاد په نفسونو باندې طبعًا درونډ تمامېږي او طبائع ورسره دلچسپي نه لري. په دې ایت شریف کښې ورسره متصله د هغو دوه شیانو په باره کښې پوښتنه مطرح شوې ده د کومو سره چې نفسونه دلچسپي لري او د هوا او هَوَس سره زیات ارتباط لري چې یو شراب دي او بل قمار، چې په هغه وخت کښې وربانديې د خینو خواصو څخه په غیر عام خلک اخته وه، او ټولو خلکو خپل شته او دارایي د شیطان په لار کښې مصرفوله.
۲ـ د ذکر شوو دواړو پوښتنو په مناسبت د هغو خلکو پوښتنه هم مطرح شوه چې هغوی په دې فکر کښې وه چې خپله ټوله دارایي د الله ﷻ په لار کښې مصرفه کړي نو پوښتنه کوي چې د الله ﷻ د رضا دپاره به د څومره مال انفاق په کار وي؟ ایا خپلو خانو ته څه پرېږدو او که څنګه؟
۳ـ په دې پوښتنه کښې ضمنًا دې ته هم اشاره ده چې که څوک د شرابخورۍ او قماربازۍ څخه لاس واخلي نو نژدې ده چې د احتیاج څخه د اضافه مال خاوند شي چې هغه د الله ﷻ په لار کښې خرځ او نفقه کړي هم د ده په ګوزاره به څه تاثیر نه پرېوزي او که په ذکر شوو بدو عادتونو باندې روږدی وي نو همېشه به د احتیاج او اړتیاوو سره لاس په ګرېوان وي.
۴ـ همدغو دینداره او متقیانو ته یوازې د مال په انفاق کښې تشویش نه وه چې څومره مال انفاق کړو، بلکې دوی د یتیمانو په مالونو کښې هم تشویش درلود چې (خدای مه کړه) د هغوی په مال باندې ګناهګار نه شو او د هغوی د اموالو څه برخه زمونږ سره پاتې نه شي چې الله ﷻ راڅخه ناراض شي.
۵ـ برسېره په دې مؤمنانو لکه څنګه چې د خپلو مالونو په باره کښې پوښتنې کولې ترڅو بې ځایه تصرف ونه کړي همدارنګه دوی د یتیمانو د مالونو د تصرف د غمه هم بې غمه نه وه، دوی

لکه څنګه چې د خپلو مالونو په شرعي تنمیه (مال ډېرولو) باندې کلک وه همدارنګه یې د یتیمانو مالونه هم نه وه هېر کړي. نو الله ﷻ څلور واړه پوښتنې په ډېره بلیغه توګه جوابې کړې چې خلاصه مطلب یې په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

۶_ یعني: ای پیغمبره! دوی درڅخه د شرابو او قمار په باره کښې پوښتنه کوي چې د دغو دواړو حکم په اسلام کښې څه دی؟، دغو دواړو خو په ټولنه کښې زښتې ډېرې ستونزې پیښې کړې دي لکه چې دوی د دې غوښتنه کوي چې د دواړو د تحریم حکم نازل شي.

نو ته صرف همدومره ورته ووایه چې: هو! په دغو دواړو کښې لویه ګناه ده یعنې داسې کارونه ترې صادرېږي چې د لویو_لویو ګناهونو لامل ګرځي. یا په بل عبارت: په دواړو کښې لوی ضرر دی چې باید اصلاح شي او خلکو ته پکښې څه ګټې او فائدې هم شته، داسې خلک چې هغوی ظاهر ته ګوري او حقائقو ته یې پوره فکر نه رسېږي هغوی د شرابو او قمار دواړو څخه څه استفاده کوي لکه تجاران چې شراب په لوړه بیه خرڅوي او دعاپران چې د قماربازانو په شاوخوا کښې ناست وي او هرڅوک چې قمار وګټي په هغوی باندې څه ناڅه غوښه منښه وېشي او څه پیسې ورکوي.

مګر د دواړو ضرر د دواړو د نفعې او ګټې څخه ډېر دی، د عقل خاوندان باید چې په جزئي ګټې باندې ونه غولېږي او لوی ضرر ته یې متوجه شي.

۷_ ستا څخه بله دا پوښتنه کوي چې هغه کوم یو مال دی چې دوی یې د الله ﷻ د رضاء دپاره نفقه کړي، ایا ټول مال دی چې هیڅ شی خان ته پرېنږدي او که نه د مال څه برخه ده؟.

د دې په جواب کښې ورته قاطع حکم بیان کړه چې: هغه مال نفقه او خیرات کړئ کوم چې ستاسو د خپلو اړتیاوو څخه اضافه او زیات وي، ترڅو تاسو د شرابیانو او قماربازانو په څېر خپل اولادونه د فاقې سره مخامخ نه کړئ او بل چا ته یې احتیاج نه کړئ.

په دغه ډول باندې الله ﷻ تاسو ته خپل احکام بیانوي شاید چې تاسو په دنیا او آخرت دواړو کښې فکر وکړئ، نه په دنیا پورې کلک ونښلئ لکه شرابیان او قماربازان چې آخرت یې بالکل هېر وي، او نه داسې شئ چې ټول فکر او ذکر مو په آخرت پورې مختص کړئ چې د کور هر څه خیرات کړئ او هیڅ پرېنږدئ، بلکې د دنیا او آخرت دواړو مراعات وکړئ.

۸_ بل د یتیمانو په باره کښې درڅخه پوښتنه کوي چې د دوی سره ګډ ژوند وکړو؟، او مال یې د خپل مال سره ګډ کړو او خوراک او څښاک ورسره شریک کړو؟، او که نه د یتیم هرڅه د څانو څخه جدا کړو؟.

په دې باره کښې ورته ووایه چې: د یتیمانو دپاره اصلاحي عمل، هر یو چې وي، ډېر ښه او بهتر دی، تاسو ته هم بهتر دی او یتیمانو ته هم.

نور نو تاسو فکر وکړئ چې د یتیمانو په اختلاط کښې ګټه ده او که په بېلتون کښې یې، کېدی شي چې په خینو وختونو کښې ورته یو ګټور وي او په خینو کښې ورته بل په فائده تمام شي.

برسېره په دې د يتيمانو د ښوونې او روزنې هم ډېر مراعات وکړئ لکه څنګه چې د خپلو اولادونو په باره کښې پاملرنه کوئ دوی هم د نظره مه غورځوئ. که تاسو ته ښکاره شي چې د خوراک او څښاک په بېلتون کښې يتيمان د وحشت سره مخامخ کېږي، د ټولنې د آدابو او ښکلو عاداتو څخه په اسروا کښې پاتې کېږي نو د ځانو سره يې شريک کړئ. هغوی خو نور څوک نه دي ستاسو ورونه دي. لکه څنګه چې تاسو په سفرونو او نورو اجتماعاتو کښې سره خوړې شريکوئ او د دې خبرې فکر نه کوئ چې فلانی ډېره وخوړه او فلانی کمه، نو د يتيمانو په باره کښې هم په تاسو باندې واجبه نه ده چې د ذرې ذرې حساب په ورسره کوئ.

۹_ خو په دې پوه شئ چې الله ﷻ ستاسو د هر يوه عمل څارنه کوي، ستاسو اصلاحي او مفسدانه دواړه عملونه ورڅخه پټ نه دي. که يتيمان يا نور خلک وغولوئ خو الله ﷻ نه شئ غولولی ځکه چې په هر شي باندې پوهېږي.

الله ﷻ په تاسو باندې ډېر مهربان دی، د همدې کبله يې فعلًا د شرابو او قمار په باره کښې د څه وخته پورې قطعي حکم نازل نه کړ ترڅو ورته ستاسو ذهنونه اماده او تيار شي. چې په اسانۍ سره ترې لاس واخلئ.

۱۰_ که الله ﷻ په تاسو باندې په دين کښې د حرج او مشقت حکم نازلولی نو درباندې فرض کړې به يې وي چې خپل ټول مالونه د الله ﷻ په لار کښې خيرات کړئ، نو ضرور به د مشقت سره مخامخ شوي وئ.

که الله ﷻ درباندې رهبانيت لازم کړی وی چې يوازې د آخرت خيال به ساتئ او په دنيا کښې به هيڅ فکر نه کوئ نو هم د جنجال سره به لاس او ګرېوان وئ. او که د يتيمانو په باره کښې يې درباندې زر تولې لازم کړې وی نو هم ستاسو د کاميابۍ چانس ډېر کم وه.

دغه ټول کارونه الله ﷻ کولی شوه او هيڅ يې د ارادې مخه نه شوه نيولی خو د حکمت والا هم دی، چې د احکامو دغه ډول نازلول د حکمت غوښتنه نه وه.

توضيحات

۱_ په ياد ولرئ هغه مانع (بهېدونکې) شی چې سړی نښه کوي او په عربي ژبه کښې ورته خمر وايي په پښتو کښې د شرابو په نامه يادېږي. که څه هم شراب عربي کلمه ده او د څښل شوي شي په معنی ده، خو په پښتو کښې د مائعاتو په همدغې يوې نوعې پورې خاصه ده، چې خمر دي.

د جاهليت زمانه او شراب

۲_ د يو طرفه د جاهليت په زمانه کښې شراب څښل زښت ډېر دود وه او عموميت يې درلود، او د بله طرفه اسلام غوښتل چې دغه بد رواج ته خاتمه ورکړي. نو الله ﷻ فضل وکړ د شرابخورۍ په باره کښې يې په يو خل داسې قطعي حکم نازل نه کړ چې پام کوئ شراب ونه خورئ. که دغسې يې

کړي وي نو زيات احتمال وه چې د اسلام د پرمختګ په وړاندې څه خنډ واقع شوی وی او ځینو خلکو د شرابخورۍ د کبله اسلام ته شا کړې وی.

خو الله ﷻ د شرابو په باره کښې قطعي فیصله په څلورو مرحلو کښې را نازله کړه، چې وړاندېنیو دريې مرحلو ورته زمینه برابره کړه او ذهنونه یې ورته تیار کړه او په څلورمه مرحله کښې یې قطعي حکم رانازل کړ. هغه مرحلې دا دي[1].

اوله مرحله

۳ـ په اوله مرحله کښې چې مسلمانانو لا د مکې معظمې څخه هجرت نه وه کړی الله ﷻ د شرابو په باره کښې څه لنډه اشاره وکړه چې شراب د خلکو څخه سادګان جوړوي او هوښيارو خلکو ته په کار نه دي چې په دې اړه بې فکره پاتې شي لکه چې فرمايي: ﴿ وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴾ [النحل: ۶۷] یعنې: د خرماوو او انګورو څخه تاسو نښه کوونکی (بې هوشه کوونکی) څیز او ښه ښائسته روزي جوړوئ بې شکه په دې کښې د داسې قوم دپاره چې د عقل څخه کار اخلي لوی دلیل او برهان دی.

په دې مرحله کښې ځینې ډېر هوښيار خلک پوه شوه چې شراب به په یو وخت کښې حرام کړی شي، نو د مسلمانانو رغبت ورسره څه ناڅه مخ په کمېدو شو.

دوهمه مرحله

۴ـ کله چې مسلمانانو مدینې منورې ته هجرت وکړ نو یوه ورځې عبد الله عباس رضی الله عنهما، معاذ بن جبل رضی الله عنه او څه نور صحابه کرام رضی الله عنهم د نبي کریم ﷺ په حضور باندې مشرف شوه او ویې ویل چې یا رسول الله! د شرابو او قمار په باره کښې د اسلام څه حکم دی؟ ځکه چې هوښيار سړی بې عقله کوي او د مالونو او شتو بېخ وباسي، ته به وايې چې دوی : شرابو او قمار په باره کښې د تحریم د حکم غوښتنه کوله[2]. نو الله ﷻ همدغه ایت شریف چې اوس د بحث لاندې دی، نازل کړ.

یعنې په دې ایت شریف کښې هم الله ﷻ په صراحت سره د تحریم حکم نازل نه کړ فقط عام مسلمانان یې هغو ضررونو ته ښه متوجه کړه چې ځینې خواص لا ورته په اوله مرحله کښې متوجه شوي وه، ترڅو ترې د عامو مسلمانانو توجه هم واوړي او رغبت یې ورسره کم شي. نو یوازې په همدې ټکي یې بسنه وکړه چې ګټه او ضرر پکښې دواړه شته خو ضرر یې د ګټو څخه لوی دی، هوښيارانو ته په کار دي چې د هغه شي څخه خان وساتي کوم چې دغه ډول صفت ولري.

د همدې کبله په دغې دوهمه مرحله کښې هم ځینې شراب خواره د شرابو څخه لاس په سر شوه ځکه چې د کوم شي تاوان د ګټې څخه ډېر وي په هغه کښې به څه خیر وي؟[3].

---

(۱) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۱

(۲) التفسیر الکبیر ج۶ ص۴۲؛ زاد المسیر ج۱ ص۲۱۶؛ اسباب النزول للواحدي ص۴۴

(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۶۱؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۱

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې په ايت شريف کښې خو د ﴿ إِثْمٌ ﴾ کلمه استعماله شوې ده چې په عمومي توګه ګناه ته ويله کيږي، او ښکاره ده چې په کوم شي کښې ګناه وي هغه حرام وي. نو بايد چې ټولو صحابه وو کرامو ترې اجتناب کړې وي. يا په بل عبارت: دا ايت بايد قطعي تحريم وګڼل شي؟

مونږ وايو چې:

الف: په دې مقام کښې "إِثْم" د ضرر څخه عبارت دی او دا څکه چې په مقابل کښې يې د "مَنَافِعُ" کلمه استعماله شوې ده، که "إِثْم" د ګناه په معنی سره وی نو په کار وه چې په مقابل کښې يې د اجر او ثواب کلمه راغلې وی؛ د همدې کبله ځينو صحابه وو کرامو ﷺ ترې لاس وانخست[1].

ب: په ايت شريف کښې ويل شوي دي چې په دغو دواړو کښې لويه ګناه ده يعني څوک چې دغه دواړه کارونه کوي هغه د داسې افعالو مرتکب کيږي چې د ګناه او عصيان سبب جوړيږي، چې سرې د الله ﷻ د ذکر څخه غافلوي، خپله خوله يې د اداري لاندې نه وي، اوتې بوتې وايي، په لمانځه کښې يې نواقص پيښيږي او بالآخره عداوت او دښمني خو پکښې په پوره پيمانه پرته ده[2].

ج: ځينې مفسرين کرام وايي چې دلته د ﴿ إِثْمٌ ﴾ څخه هغه ګناه مطلب ده چې د تحريم څخه وروسته وريانديې مرتبيږي. نو معنی به يې داسې شي چې په دغو دواړو کښې د تحريم څخه وروسته لويه ګناه شته که څه هم فعلاً پکښې ګناه نشته چې لا د تحريم حکم يې نه دی نازل شوی[3].

مګر مونږ ته دغه جواب ډير کمزوری او غير متبادر ښکاري او د صحابه وو کرامو ﷺ د سوال سره هيڅ سمون نه خوري څکه چې هغوی خو د دې پوښتنه نه وه کړې چې د تحريم څخه وروسته پکښې څومره ګناه ده بلکې هغوی خو يې د قطعي حکم پلټنه کوله او بس، او په ايت شريف کښې د قطعي حکم د نزول دپاره څه مقدماتي جواب ورکړی شو.

د: په دې ټولو باندې د پاسه وايو چې صحابه کرام ﷺ اهل اللسان وه هغوی د قرآن کريم په مراد باندې ښه پوهېده نبي کريم ﷺ هم په دوی کښې موجود وه چې ځينې غامض مطالب به يې ورته شرحه کول. د ذکر شوي ايت څخه نه صحابه وو ﷺ تحريم فهم کړ او نه ورته نبي کريم ﷺ بيان کړ، نو معلومه شوه چې دلته د ﴿ إِثْمٌ ﴾ څخه ګناه مطلب نه ده، بلکې محض ضرر ترې مراد دی چې ټول صحابه کرام ﷺ وريانديې پوهېده.

دريمه مرحله

۶_ يوه ورځې عبد الرحمن بن عوف ﷺ څو صحابه ميلمانه کړه چې په پای کښې يې شراب هم وڅښل خو کله چې د ماښام د لمانځه وخت راورسېد يو صحابي وړاندې شو او په قرائت کښې يې

(۱) روح المعاني ج۲ ص۱۱۵؛ تفسير المنار ج۲ ص۳۲۲
(۲) اضواء البيان ج۱ ص۱۲۳
(۳) تفسير القرطبي ج۳ ص۶۱؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۶؛ التفسيرات الاحمديه ص۱۰۰

د ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْكَٰفِرُونَ ۝ لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴾ په ځای "أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ" ولوست او د "لا" کلمه یې پرېښودله چې معنی یې بالکل غلطه شوه یعنې ورته ووایه چې: ای کافرانوا زه د هغه څه عبادت کوم چې تاسو یې عبادت کوئ. حال دا چې اصلي معنی خو یې دا ده چې: (لا أَعْبُدُ) زه د هغه څه عبادت نه کوم چې تاسو یې عبادت کوئ. نو الله ﷻ دا ایت شریف نازل کړ[1] چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقْرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمْ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ﴾ [النساء: ۴۳] یعني: ای مومنانوا په داسې حال کښې لمانځه ته مه ورنږدې کېږئ چې تاسو مستان او بې هوشه یاست ترڅو چې په هغه څه باندې پوه شئ چې تاسو یې وایئ:

د دې واقعې په پېښېدلو سره ټول صحابه کرام ﷺ د شرابو په اضرارو باندې ښه پوه شوه او د علاقمندانو علاقه ورسره ډېره کمه شوه ځکه چې د لمانځه وختونه خو سره اکثره اتصال لري نو ډېرو صحابه وو کرامو ﷺ ورځخه د لمانځه د خاطره خان ساتنه وکړه.

لنډه دا چې د شرابخورۍ دپاره صرف دوه وختونه پاتې شوه او بس، یو د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته چې تر سهار پورې به نېشه کوونکی په خان باندې پوهېده (په خود کېده به)، او بل د سهار د لمانځه څخه وروسته چې د ماسپښین د لمانځه پورې به د نېشې زور کېناسته.

څلورمه مرحله

۷ـ یوه ورځ عتبان بن مالک ﷺ څو صحابه وو کرامو ﷺ ته مېلمستیا وکړه چې سعد بن أبي وقاص ﷺ هم پکښې شامل وه، کله چې دوی د خوراک او څښاک څخه وروسته شراب نوش جان کړه نو د مستۍ او بې هوشۍ په حالت کښې یې په اشعارو او اوتو بوتو پیل وکړ، تردې چې وهل او ټکول پیل شوه او یوه انصاري ﷺ د سعد ﷺ ککرۍ سخته ټپي کړه.

نو د یو پلوه سعد ﷺ نبي کریم ﷺ ته د خپل زخم شکایت وکړ او د بل طرفه عمر بن الخطاب ﷺ الله ﷻ ته سوالونه کول چې: «اللّٰهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانًا شَافِيًا»[2] یعني: ای الله! د شرابو په باره کښې مونږ ته واضحه حکم رابیان کړې. نو الله ﷻ لطف وکړ او قطعي تحریم یې رانازل کړ چې په [المائدة: ۹۰ـ۹۳] ایتونو کښې پوره واضحه شوی دی[3].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸ـ که څوک وایي چې: د شرابو منافع څه شی دي؟

مونږ وایو چې: د شرابو منافع چې په هغه وخت کښې خلکو پېژاندل لاندې شیان وه:

الف: په تجارت کښې یې خلکو ته لویې ګټې وې چې د یو طرفه شرابي سړی په نرخ کښې چندان نه کلکېږي، کېدی شي چې تجاران ورباندې څو چنده ګټه وکړي. د همدې کبله یې د ګټو نسبت

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۲
(۲) سنن النسائي ج۲ ص۳۲۲
(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۶۳؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۱

خلکو ته کړې دي چې ﴿ وَمَنَـٰفِعُ لِلنَّاسِ ﴾؛ او د بل پلوه خپل خان نه شي اداره کولی چې شراب خریداري نه کړي او لاس ترې واخلي.

ب: د لږ وخت پورې (ترڅو چې بې هوښه او نېشه وي) سړی د ټولو غمونو څخه بې غمه کوي.

ج: څوک چې ورباندې عادت وي د هغه ورباندې تسکین حاصلېږي او د څه وخته پورې بې ورباندې تنده ماتېږي.

۹ـ اما د شرابو ضررونه که څه هم په هغه وخت کښې خلکو چندان نه پېژاندل، زېښت ډېر دي لکه اخلاقي، اجتماعي، اقتصادي، او بالآخره صحي او داسې نور اضرار، خکه په احادیثو کښې د "أم الخبائث" په نامه باندې یاد شوي دي، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثِ»[1] یعني: د شرابخورۍ څخه خان ساتنه وکړئ خکه چې دا د خبائثو (پلیتیو) مور ده.

د همدې کبله په ځینو کفري دولتونو کښې هم په قانوني توګه شراب ممنوع ګرځول شوي دي که څه هم په عمل کښې ورباندې عام کافران اخته دي[2].

ځینو مفسرینو کرامو بې د ضررونو اوږد نوملیک لیکلی دی[3]، که څوک بې شوق لري نو هلته دې مراجعه وکړي. مګر مونږ بې دلته صرف لاندې دوه حادثې رانقلوو:

الف: یو سړی په شرابو باندې مست وه چې د خولې څخه بې لاړې او خګونه روان وه، سپي بې خوله څټله نو شرابخور ورته دعا کوله چې "أَكْرَمَكَ اللهُ" یعني: الله ﷻ دې تا مکرم وګرځوي چې خوله دې راپاکه کړه[4].

ب: یوه ورځې یوه شرابي په خپله لپه کښې متیازې کولې او خپل مخ بې ورباندې وینځه او دا دعاء بې لوستله چې: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الْإِسْلَامَ نُورًا وَالْمَاءَ طَهُورًا"[5] یعني: هغه الله ﷻ ته حمد او ثناء ده چې اسلام بې رڼا ګرځولی دی او اوبه بې پاکوونکې ګرځولې دي. تا به ویل چې د روړ په غاړه ناست دی او د لمانځه دپاره اودس کوي.

د نامه بدلون ګټه نه لري

۱۰ـ هیڅکله یو شی د نامه په بدلون سره حقیقتًا نه بدلېږي لکه چې په تېر شوي مثال کښې شرابخور سړي په خپلو متیازو باندې د پاکوونکو اوبو نوم کېښود.

افسوس چې نن ورځې داسې خلک شته چې په شرابو باندې بل نوم ږدي، لکه د "بیر" په نامه باندې بې یادوي او وایي چې مونږ خو بیر څښو، شراب خو نه څښو.

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۳۳۰

(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۱۹۹

(۳) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۴۰، تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۱۳

(۴) تفسیر القرطبي ج۳ ص۵۷

(۵) روح المعاني ج۲ ص۱۱۴

نبي كريم ﷺ ربښتيا ويلي دي چې: «لَيَشْرَبَنَّ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْخَمْرَ يُسَمُّونَهَا بِغَيْرِ اسْمِهَا»(١) يعني: زما د امت ځينې به ځينې خلک هرومرو شراب وڅښي خو په بدل نوم باندې به يې يادوي.

"مَيْسِر" څه ته وايي؟

١١_ د "مَيْسِر" كلمه د "يُسْر" څخه اخستله شوې ده. "يُسْر" اسانۍ ته وايي، په قمار او جوارۍ باندې ځکه دغه نوم اېښودل شوى دى چې د خپل خان دپاره په اسانۍ سره ثروت او پانګه ګټلې شي او يا د بل چا اساني او ثروت د منځه وړلى شي او د (عُسْر) مشقت سره يې مخامخ کولى شي(٢).

قماربازي او د جاهليت زمانه

١٢_ د جاهليت په زمانه کښې قماربازي هم ډېره دود وه مګر د شرابو درجې ته نه وه رسېدلې خو ډېر خلک ورباندې عادت وه او فسادونه يې شرابخورۍ ته ورنژدې وه نو ځکه صحابه وو کرامو ﷺ د شرابو سره قماربازي يو ځاى کړه او د دواړو د حکم پوښتنه يې د نبي کريم ﷺ څخه په يو کرت وکړه(٣).

د قماربازۍ د تحريم تدريج

١٣_ د قماربازۍ په تحريم کښې هم الله ﷻ په يو ځل قطعي حکم نازل نه کړ لکه د شرابو په دوهمه مرحله کښې چې واضحه شوې ده، يو ځل يې عام مسلمانان صرف د قمار بازۍ اضرارو ته متوجه کړه چې ضرر او ګټه پکښې دواړه شته مګر ضرر يې په ګټه باندې ډېر دى، او په دوهم ځل يې په قطعي توګه حرام وګرځول او د [المائدة: ٩٠_ ٩٢] درې ايتونه يې نازل کړه.

د قماربازۍ اضرار

١۴_ د قماربازۍ اضرار د شرابو د اضرارو څخه چندان کم نه دي، خو لاندې څو اضرار يې د مثال په توګه ولولئ:

الف: قمار د عداوت او دښمنۍ د اسبابو څخه دى، خصوصًا کله چې قمارباز خپله دارايي د لاسه ورکړي نو که وسه يې وشي نه په وهلو ايله کوي او نه په وژلو. لکه چې مونږ په خپل ژوند کښې دغسې واقعات ليدلي دي.

ب: قمارباز سړى د کار او کسب سره هيڅ علاقه نه لري ټول ذکر او فکرېې د قمار په ګټلو او بايللو کښې وي، د قمار څخه مهم کسب ورته بل څه نه ښکاري. نو د دغسې سړي څخه د وطن او وطندارانو د خدمت تمه کول عبث دي، نه ورسره د فقيرانو د مړولو غم وي او نه په يتيمانو کښې چرت وهي.

د همدې کبله الله ﷻ د قمار او شرابو د سوال د حل کولو څخه وروسته د فقيرانو او يتيمانو د

---

(١) سنن ابي داؤد ج٢ ص١۶٣

(٢) التفسير الكبير ج۶ ص۴٨

(٣) التفسير الكبير ج۶ ص۴٢؛ زاد المسير ج١ ص٢١۶

مشکلاتو د حل کولو سوالونه مطرح کړي دي، ترڅو مسلمانان دې ته متوجه کړي چې د شرابو او قمار څخه خانونه بچ کړئ او د فقیرانو او یتیمانو غم وخورئ.

ج: قمار د بې عقلۍ او سادګۍ ډېره لويه نښه ده چې خپله شته دارايي محض په دې توهم او ګومان په خطره کښې اچوي چې ګټه به وکړم او د بل چا دارايي به خان ته راکش کړم.

د: قمارباز سړی همېشه د لمانځه او د الله ﷻ د ذکر او فکر څخه غافل وي کله چې په قمار کښې مشغول شي نو بيا د هيڅ شي پرواګير نه وي.

ه: د قماربازۍ څخه د اعصابو بيمارۍ پيدا کېږي، چې برسېره په ډېرو نورو جناياتو د انتحار (خان وژنې) لامل هم ګرځي.

و: قماربازان زړه سوی او ترحم نه لري حتی کله-کله خپل ټول مال او عيال په قمار باندې بايلي او چا چې ترې ګټلي وي هغه ته يې په لاس ورکوي، کېدلی شي چې هغه يې په بل چا باندې بايلي او د غلامانو په څېر يې بل ته په لاس ورکړي. دا ډول قمار د جاهليت په زمانه کښې هم رواج وه[1].

د قماربازۍ منافع

۱۵_ که څه هم په قماربازۍ کښې څه داسې مهمې ګټې نشته چې د يادولو وړ وي خو الله ﷻ د خلکو د تانيس دپاره وفرمايل چې څه ناڅه لږه ګټه هم پکښې شته.

که بالفرض دغه ناچيزه ګټه يې نه وی ياده کړې نو د وخت خلکو خصوصاً يهودانو به په ډېر لوړ اواز سره ويلې چې قرآن کريم څومره بې سنجشه کتاب دی چې د قماربازۍ منافع يې لا تر اوسه نه دي درک کړي او په لاندې منافعو يې بالکل سترګې پټې کړي دي:

الف: امکان لري چې په يوه دقيقه کښې يو فقير سړی د قمار په ذريعه د مليارډونو-مليارډونو څښتن شي، حال دا چې نه به وربانديې ستړی شوی وي او نه به وربانديې په تکليف شوی وي.

که بالفرض ذکره شوې سرمايه په کسب سره ترلاسه کوي نو بايد چې لسګونه کلونه عمر يې په لاس ته راوړلو کښې تېر کړي.

ب: په قمار کښې د فقيرانو دپاره څومره ګټه ده، چې هرڅوک يې وګټي ګردچاپېر ناست فقيران بې برخې نه پرېږدي او ضرور په هغوی باندې څه ناڅه انفاق کوي، خصوصاً د وخت په مروج قمار کښې چې د ګټلې شوې اوښې توليې غوښې به يې په فقيرانو باندې وېشلې او پخپله به يې ترې هيڅ استفاده نه کوله.

د قمار ډولونه

۱۶_ که څه هم قمار څه منحصر صورتونه نه لري بلکې د زمانو او وختونو په لحاظ او بلکې د وطنونو او ممالکو په اعتبار سره په بېلوبېلو څېرو کښې څرګندېږي، خو لاندې څو ډولونه يې محض د مثال په توګه ولولئ، نه د انحصار په توګه:

---

(۱) الجواهر ج۱ ص۱۹۹

الف: په عربو کښې د قرآن کريم د نزول په وخت کښې د غشو قمار ډېر مروج وه چې دوى د قمار بازۍ دپاره لس غشي درلوده چې ځينو ته يې برخه تعينه کړې وه او ځينې پکښې بې برخې وه. دوى به په دغو غشو باندې په لاندې ډول قمار کاوه:

چې څو کسانو به اوښه په يو ټاکلي نرخ باندې خريداري کړه او بيا به يې د ذبح کولو څخه وروسته لس برخې کړه، بيا به يې ذکر شوي لس غشي په يوه کڅوړه کښې واچول او د دوى په نزد به يې يوه عادل سړي ته ورکړه چې هغه به د يو پلوه د يو شريک نوم اخست او د بله پلوه به يې د کڅوړې څخه د هغه په نوم يو غشى راويسته، د چا په نامه باندې به چې برخه وال غشى راووت نو هغه به برخه اخستونکى وه او د اوښ د قيمت څخه به معاف وه، مگر ګټلې غوښه به يې پخپله نه خوړه او صرف په فقيرانو باندې به يې وېشله او دا کار به يې مېړانه ګڼله يعنې په دې ډول قمار کښې به يوازې د فقيرانو ګټه وه او بس.

د اوښ قيمت صرف د هغه چا په غاړه لازمېده چې د هغه په نوم به بې برخې غشى راووت، نو دغه شخص به ټول قيمت پرې کاوه او د غوښې څخه به محروم وه[۱].

ب: ځينې قماربازان په شطرنج او پچوس باندې قمار کوي.

ج: ځينې خلک د حيواناتو په جنګ اچولو باندې قمار ترسره کوي، مثلاً چرګان يا مرزان سره په جنګ اچوي، د چا چرګ يا مرز چې په جنګ کښې مغلوب شو نو خاوند يې تعين شوې روپۍ بايللې وي.

د: ځينې د کاغذاتو په قطعاتو باندې همدا عمل ترسره کوي چې قطعه بازي ورته وايي.

هـ: ځينې د هګيو جنګولو په صورت کښې قماربازي عملي کوي.

و: ډېر مشهور يې د لاترۍ صورت دى، چې حتى د حکومتونو په کچه وربانديې په دې عصر کښې خلک اخته دي.

لنډه دا چې د قمار ټول صورتونه حرام دي برابره خبره ده چې په اوسني زمانه کښې مروج وي او که لا وروسته به رواج ته راوراندې شي، حتى چې ماشومان وربانديې لوبې کوي او ګټل او بايلل پکښې تحقق مومي هغه ټول حرام دي[۲].

د عفوې معنى

۱۷ـ که څه هم د "عَفْوَ" کلمه د ګناه څخه د تېرېدنې او هم د زيادت په معناوو باندې استعماله شوې ده، مګر په دې مقام کښې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د تفسير په مطابق هغه مال ته "عَفْوَ" ويل کېږي چې د سړي د حاجت څخه اضافه وي[۳].

لکه چې همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې اشاره کړې ده چې: «خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا

(۱) البحر المحيط ج۲ ص۱۵۵؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۴
(۲) تفسير الطبري ج۲ ص۲۰۹؛ التفسير الكبير ج۶ ص۴۸؛ روح المعاني ج۲ ص۱۱۴
(۳) مفردات الراغب ص۳۵۱؛ زاد المسير ج۱ ص۲۱۹؛ تفسير القرطبي ج۳ ص۶۱

كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ»[۱] یعني: په خیراتونو کښې هغه خیرات بهتر دی چې د غنا د پلوه وي، او په هغه چا باندې شروع وکړه چې ستا په عیال (نفقه خورو) کښې شامل وي.

سوال جواب

۱۸ـ که څوک وایي چې په دې مقام کښې کوم ډول انفاق مطلب دی؟، که فرضي انفاق مطلب وي نو هغه خو پوښتنې ته حاجت نه لري ځکه چې د هغه اندازه خو په شریعت کښې معلومه ده، او که نفلي انفاق مراد وي نو هغه خو د همدې سورت په [۲۱۵] ایت کښې جواب شوی دی ځکه چې هلته د نفلي انفاق څخه پوښتنه شوې وه، لکه چې د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما څخه همداسې تفسیر روایت شوی دی[۲].

مونږ وایو چې: دلته د مطلقې صدقې پوښتنه مطرح شوې ده چې دواړو ته شامله ده[۳]، په فرضي انفاق کښې هم پوښتنې ته حاجت پېښیږي چې که چرته نفقه کوونکی وغواړي چې د تعین شوې اندازې څخه اضافه او یا ټول نصاب صدقه کړي.

نو د جواب حاصل بې داسې کیږي چې که د معینې اندازې څخه اضافه صدقه کوئ نو باید چې خپل خان او اولاد په احتیاج کښې واقع نه کړئ بلکې هغه څه صدقه کړئ چې ستاسو د حاجت څخه اضافه وي ترڅو داسې نه شي چې نن صدقه کوئ او سبا ته د صدقې غوښتلو ته مجبور شئ. لکه چې فرمایي: ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَنفَقُواْ لَمْ يُسْرِفُواْ وَلَمْ يَقْتُرُواْ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴾ [الفرقان: ۶۷] یعني: او مؤمنان هغه کسان دي چې کله انفاق کوي نو نه اسراف کوي (چې خانونه احتیاج کړي) او نه تنګي کوي او په همدې منځکښې کلک ولاړ وي.

که څه هم په وړاندې ایت کښې د نفلي انفاق څه اجمالي جواب شوی وه چې: ﴿ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ ﴾ [البقرة: ۲۱۵]. خو په دې ایت شریف کښې بې پوره تفصیل بیان شوی دی.

اوکه روایو چې د سوال په تکرار سره جواب هم تکرار شوی دی یا دا چې هغه د یوې ډلې د سوال جواب وه او دا د بلې ډلې، هم بده نه ده لکه چې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت شوی دی[۴].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۹ـ که څوک وایي چې: د پورتني بیان څخه څرګندیږي چې د ټول مال خیراتول او یا د خپل احتیاج څخه د بل احتیاج وړاندې کول بهتر کار نه دی، حال دا دی چې الله ﷻ په بل خای کښې دغسې کار د مؤمنانو د ښو صفاتو څخه ګڼلی دی لکه چې فرمایي: ﴿ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ﴾ [الحشر: ۹] یعني: او دوی نورو ته په خپلو خانونو باندې غوره والی ورکوي اګر

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۸۰۶

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۱، روح المعاني ج۲ ص۱۰۶

(۳) تفسیر الطبري ج۲ ص۲۱۵

(۴) روح المعاني ج۲ ص۱۱۵

که په دوی پورې د فاقې حالت وي (چې ډېر احتیاج لري).

په همدې مضمون باندې د نبي کریم ﷺ څخه ډېر احادیث هم روایت شوي دي. لکه چې ځینو مفسرینو کرامو یې یوه مجموعه راغونده کړې ده[۱].

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د انفاق دپاره یو عام تشریعي قانون بیان شوی دی چې په ټولو مسلمانانو باندې په ټولو زمانو کښې د تطبیق وړ دی، او د ایثار (په خان باندې د بل غوره کول) ایتونه او احادیث استثنائي حیثیت لري چې ځینې خواص ورباندې عمل کولی شي چې احتیاج یې حوصله نه خرابوي او استقامت یې نه کمزوری کوي او د صحابه وو کرامو ﷺ په څېر صابرین وي.

دنیاوي کسبونه کفائي فرض دي

۲۰ـ ټول دنیاوي اکساب او حرفې لکه انجینري، زراعت، تخنیک او داسې نور فرض کفائي دي. که یوه ډله مسلمانان یې زده کړي د ټولو ورباندې غاړې خلاصېږي او که نه نو ټول گناهگاران دي[۲]، خکه چې الله ﷻ مونږ هڅوي چې په دنیا او آخرت دواړو کښې فکر وکړو: ﴿ لَعَلَّكُمۡ تَتَفَكَّرُونَ ۝ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ ﴾.

په همدې مضمون باندې د دې سورت [۲۰۱] ایت هم دلالت کوي چې مونږ ورباندې هر یو لمونځ ختموو چې: ﴿ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٗ وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِ حَسَنَةٗ وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴾ الآية.

د اندېوالۍ قانون

۲۱ـ د دې ایت څخه مونږ ته د اندېوالۍ ډېر په زړه پوری قانون لاس ته راځي چې الله ﷻ په خپل فضل سره د یتیمانو په باره کښې بیان کړی دی هغه دا چې:

که څو کسه اندېوالان په مساوي اندازه خوری جوړ کړي او د همغې خوري څخه په شریکه توگه خرڅ کوي هیڅ باک یې نشته[۳]، که څه هم ځینې به زر مړېږي او ځینې به ډېره خوري او خېتور به وي. که الله ﷻ لطف نه وی کړی نو مونږ به په ټولو سفرونو کښې د سخت جنجال سره مخامخ وی خکه چې د هیچا د وسې پوره نه ده چې کپونه او غړپونه هم وشمېري او هم یې په اندازه کړي ترڅو یوه ملگري ته د بل حق ورنه شي.

یادونه

۲۲ـ په دې مقام کښې الله ﷻ وړاندې او بېرته شپږ سوالونه د خلکو د پلوه مطرح کړي دي خو په اولنیو درېواړو کښې یې ورسره عاطف "و" نه دی نازل کړی او نور درېواړه یې د ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ ﴾ عاطف "و" په شمول نازل کړي دي.

(۱) تفسیر المظهري ج۱ ص۲۷۳

(۲) تفسیر المنار ج۲ ص۳۳۹

(۳) التفسیرات الأحمدیة ص۱۰۳

مفسرین کرام وايي چې امکان لري چې د وروستنيو درېوارو سوالونو زمانه به يوه وي، چې خلک درځخه د فلاني او فلاني شي پوښتنه کوي نو دغسې-دغسې جوابونه ورته ورکړه، والله ﷻ اعلم[1]. البته چې د ځينو مناسباتو د کبله يې په منځو کښې ځه نور احکام هم بيان شوي دي.

﴿ وَلَا تَنكِحُواْ ٱلْمُشْرِكَٰتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ وَلَا تُنكِحُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُواْ ۚ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ أُوْلَٰٓئِكَ يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ۖ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓاْ إِلَى ٱلْجَنَّةِ وَٱلْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِۦ ۖ وَيُبَيِّنُ ءَايَٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾ ﴾

[۲۲۱] او مشرکانې ښځې تر هغه په نکاح باندې مه اخلئ چې ترڅو ايمان راوړي. او خامخا ايمانداره وينځه درته د مشرکې (اصيلې) ځخه ډېره بهتره ده اگر که هغه (مشرکه اصيله) تاسو په تعجب کښې اچوي (هغه مو خوښېږي).

او مشرکانو ته تر هغه (مؤمنانې ښځې) په نکاح مه ورکوئ چې تر ځو هغوی ايمان راوړي. او خامخا ايماندار غلام درته د مشرک (اصيل) ځخه ډېر بهتر دی اگر که هغه (مشرک اصيل سړی) تاسو په تعجب کښې اچوي (هغه مو خوښېږي).

دوی (مشرکان او مشرکانې) اور ته بلل کوي. او الله ﷻ جنت او مغفرت ته په خپل توفيق سره بلنه کوي. او (الله ﷻ) خپل احکام خلکو ته بيانوي شايد چې دوی تذکر وکړي (پند ترې واخلي).

ارتباطونه او شان نزول

۱ـ که ځه هم ځينې مفسرين کرام وايي چې دا مقام د احکامو د بيان دی او حاجت نشته چې د هر يوه حکم د بل سره ارتباط ولټوو[2]، مگر مونږ ته د احکامو بيان هم بې ارتباطه او بې پيونده نه ښکاري. نو ځکه په دې باره کښې لاندې وجوهو ته د لوستونکو پام رااړوو:

الف: په وړاندې ايتونو کښې د شرابو او قمار په باره کښې مقايسوي بحث وه چې اضرار يې د منافعو ځخه اضافه دي.

په دې ايت کښې هم مقايسوي بحث دی چې د مسلمانې ښځې او مسلمان سړي ازدواج د مشرک سړي او مشرکې ښځې ځخه خير او بهتر دی مگر دلته د مقابل طرف په تحريم باندې صراحت وشو چې مشرکه ښځه مه په نکاح کوئ او مشرک ته مسلمانه ښځه په نکاح مه ورکوئ او هلته يې په مقابل طرف باندې صراحت نه وه شوی.

---

(۱) التفسير الكبير ج۶ ص۶۶؛ تفسير ابي السعود ج۱ ص۲۲۲
(۲) تفسير المنار ج۲ ص۳۴۷

ب: په دې ایت کښې د وړاندې ایتونو د مضامینو موانع د منځه وړل شوي دي، چې که بالفرض تاسو د مشرکانو سره ازدواجي ارتباط ولرئ نو ممکنه ده چې د هغوی د شرابخورۍ او قماربازۍ خاصیت او په فقیرانو او یتیمانوباندې عدم ترحم تاسو ته هم درانتقال شي، په اختلاط کښې دا خطر شته.

۲ـ مفسرینو کرامو د دې ایت په شان نزول کښې متعدد روایات لیکلي دي[1] چې د هغو د جملې څخه مونږ په یوه روایت باندې اکتفاء کوو چې لنډیز یې لاندې لوستلی شئ:

الف: أبو مرثد ﷺ یو زړور صحابي وه چې نبي کریم ﷺ به مکې معظمې ته استاوه ترڅو هغه مسلمانان چې د هجرت کولو لارې چارې ورته نه وې معلومې او یا یې د هجرت کولو توان نه درلود، د مشرکانو څخه راپټ کړي او دار الهجرت مدینې منورې ته یې په غلا راورسوي.

ب: نوموړی صحابي ﷺ مکې معظمې ته لاړ، هلته ورته یوې مشرکې ښځې چې "عناق" نومېده د نکاح وړاندیز وکړ، ده ورته "هو" وکړه خو په دې شرط چې د نبي کریم ﷺ څخه اجازه واخلي.

ج: کله یې چې د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو[2]، چې خلاصه مطلب یې دغه دی:

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: د مشرکو ښځو د نکاح کولو څخه خانونه وساتئ ترڅو چې ایمان راوړي او مسلمانې شي. او دا ځکه چې ایمانداره وینځه د اصلي مشرکې ښځې څخه ستاسو دپاره بهتره ده او د مشرکې وینځې څخه خو په طریق اولی بهترې لري.

ممکنه ده چې د یوې مشرکې ښځې ښایست او یا نور شیان ستاسو خوښ شي او رغبت مو د هغې طرف ته زیات شي خو هغه به هیڅکله د مؤمنې وینځې ښېګنو ته ونه رسېږي او نه به ورسره سیالي وکړی شي.

۲ـ همدارنګه ایمانداره ښځه مشرکانو ته په نکاح مه ورکوئ دوی هغوی ته جواز نه لري ترڅو چې هغوی ایمان راوړي او ستاسو سره همعقیده شي، نو که د یوې مسلمانې ښځې مشرک سړی خوښ شي چې یا ښه ځواني ولري او یا یې مال او ثروت نظر جلب کړي نو تاسو یې مخه ونیسئ او مه یې پرېږدئ چې په نکاح باندې یې واخلي.

دا ځکه چې ایماندار غلام د مشرک اصیل څخه بهتر دی او اصیل مسلمان خو بالکل د مشرک سره باید مقایسه نه شي، که څه هم د هغه راښکون ډېر وي او ستاسو توجه خان ته اړوي.

۳ـ دغه مشرکانې ښځې او مشرکان سړي برسېره په دې چې ښایست، مال، چوکۍ او نور د اعجاب شیان یې عارضي دي دوزخ ته هم بلنه کوي، ممکنه ده چې په خوله باندې یا په اختلاط او ناستې ولاړې باندې مو اور ته وبلي، که نور هیڅ ونه شي د دې خبرې خطر خو زښت ډېر دی چې

(۱) البحر المحيط ج۲ ص۱۶۳؛ روح المعاني ج۲ ص۱۱۸؛ زاد المسير ج۱ ص۲۲۱؛ تفسير القرطبي ج۳ ص۶۷
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۱۹۵

حرامو کارونو او گناهونو سره مو حساسیت کم شي، شراب او قمار به درته ډېر بد نه ښکاري، چرس او چلم سره خو به اموخته شئ، او د سګرټو لوګي به دربانديې بد نه لګېږي، په فقیرانو باندې به مو زړه ډېر درد نه کوي او په یتیمانو باندې به مو ترحم کم شي.

۴ـ بالمقابل الله ﷻ تاسو جنت ته دعوت کوي په داسې احکامو باندې مو مکلف ګرځوي چې هغه ستاسو دپاره د جنت د داخلولو سبب ګرځي او د دوزخ څخه مو لرې کوي.

برسېره په دې الله ﷻ تاسو ته د مغفرت لارې دربښيي چې د ده ﷻ په توفیق سره وربانديې لاړ شئ او د ګناهونو څخه خلاص شئ نو د مشرکانو کړنلاره بالکل د اسلام د کړنلارې سره تفاوت لري، باید چې خانونه د خطري مواقعو څخه بچ کړئ او ورنژدې نه شئ.

۵ـ اوس خو پوه شوئ چې د الله ﷻ احکام د خلکو دپاره څومره ګټور دي او په څومره مستنده طریقه باندې یې درته بیانوي چې په زړونو کښې خای ونیسي او سرونه مو پرې خلاص شي. د الله ﷻ په احکامو کښې ګټې او حکمتونه دومره څرګند دي چې چندان فکر ته یې حاجت نشته هر عاقل وربانديې پوهېږي که څوک په څه غفلت کښې واقع وي نو همدومره تذکر ورته کفایت کوي لکه چې تېر شو.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې د ښه پوهېدلو دپاره باید لاندې مطالب په ذهن کښې وساتل شي:

الف: مسلمانې ښځې ته په قطعي ډول باندې حرامه ده چې د کافر په نکاح کښې شامله شي برابره خبره ده چې نوموړی کافر مشرک وي او که اهل الکتاب. الله ﷻ په دې باره کښې فرمایي چې: ﴿ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ ﴾ [الممتحنة: ۱۰] یعني: نه دوی (مسلمانې ښځې) هغوی (کافرانو) ته حلالې دي او نه هغوی دوی ته حلال دي. په دې متعلق احادیث هم زښت ډېر دي او د ټولو مسلمانانو اجماع هم وربانديې انعقاد موندلی دی[۱].

ب: کومه ښځه چې په اسماني کتاب باندې عقیده لري لکه یهودیه او نصرانیه، د هغې نکاح مسلمان سړي ته جائزه ده. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ ﴾ [المائدة: ۵] یعني: پاک لمنې ښځې هم (تاسو ته روا دي) چې دوی د هغو خلکو څخه وي چې ستاسو څخه لا پخوا کتاب ورکړی شوی دی.

په همدې مضمون باندې احادیث هم شته او د امت اجماع هم وربانديې راغلې ده[۲]، چا چې ترې مخالفت کړی دی هغه دومره شاذ او نادر دی چې په اجماع باندې تاثیر نه شي اچولی[۳].

ج: خو په دې کښې اختلاف دی چې د مشرک نوم اهل الکتابو ته شامل دی او که نه، که څه هم

---

(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۵۳؛ تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۶؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۶۵
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۱۹۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۵۷؛ البحر المحیط ج۲ ص۱۶۴
(۳) تفسیر المنار ج۲ ص۳۴۹

په دې اختلاف باندې کوم اساسي مطلب نه دی مرتب محض د یوه شرعي حکم د استخراج په طریقه کښې څه تفاوت لري او بس، چې:

اول: یوه لویه ډله علماء او مفسرین کرام وایي چې اهل الکتاب چې په قرآن باندې ایمان رانه وړي هم مشرکان بلل کېږي د همدې کبله ورته الله ﷻ د شرک نسبت کړی دی: ﴿ سُبْحَـٰنَهُۥ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾ [التوبة: ۳۱] یعني: پاکي ده الله ﷻ لره د هغه شي څخه چې دوی (اهل الکتاب) یې ورسره په عبادت کښې شریکوي. یعنې: یهودان ورسره عُزَیر ﷺ شریکوي او نصارا ورسره عیسی ﷺ شریکوي.

نو د دې ډلې علماوو کرامو په نظر باندې همدغه ایت شریف چې اوس پکښې بحث روان دی اهل الکتابو ته شامل دی، خو د کتابیه ښځو په باره کښې د [المائدة: ۵] ایت باندې صرف د اهل الکتابو ښځو په هکله منسوخ شوی دی[۱] او د مشرکانو په باره کښې محکم دی.

دوهم: یوه بله لویه ډله علماء کرام وایي چې که څه هم په قرآن کریم کښې د شرک نسبت اهل الکتابو ته شوی دی خو د یو مصدر د نسبت څخه نه لازمېږي چې د همغه مصدر څخه ورته لقب هم جوړ کړی شي. لکه چې الله ﷻ خپل ځان ته د تعلیم نسبت کړی دی: ﴿ عَلَّمَ ٱلْإِنسَـٰنَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴾ [العلق: ۵] یعني: انسان ته یې هغه څه ورزده کړه چې د هغه نه وه زده. خو څوک حق نه لري چې الله ﷻ د معلم په لقب یاد کړي.

همدارنګه باید چې اهل الکتابو ته هم د مشرکانو لقب ورنه کړی شي، که څه هم دوی الله ﷻ ته شریکان ګرځولي دي. یا په بل عبارت: د دوی شرک دومره نه دی چې د بوت پرستانو په شان ورته ترې لقب جوړ کړی شي او د مشرکانو نوم ورباندې کېښودل شي.

که ووایو چې دا د قرآن کریم اصطلاح ده چې اهل الکتاب د مشرکانو په نامه باندې نه یادوي لکه چې فرمایي: ﴿ مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ [البقرة: ۱۰۵]، هم څه لري به نه وي[۲].

لنډه دا چې دوی وایي چې دغه ایت اهل الکتابو ته شامل نه دی ترڅو نسخه راشي، بلکې په دې مقام کښې د اهل الکتابو خبره مسکوت عنه ده چې په نورو ځایونو کښې بیانه شوې ده چې کتابیه ښځې نکاح کول روا دي مګر کتابي سړي ته مسلمانه په نکاح ورکول ناروا دي، لکه چې وړاندې شرحه شوه[۳].

شرعي احکام د حکمتونو څخه ډک دي

۲ـ څرنګه چې الله ﷻ حکیم دی نو احکام یې هم د حکمتونو څخه ډک دي، خو مونږ په ځینو باندې پوهېږو او ځینو ته مو فکر نه رسېږي.

---

(۱) تفسیر کبیر ج۶ ص۵۹، زاد المسیر ج۱ ص۲۲۲

(۲) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۵۱، تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۱۸

(۳) تفسیر القرطبي ج۳ ص۶۸، روح المعاني ج۲ ص۱۱۸

په کورني نظام جوړولو کښې چې د مشرک او اهل الکتاب په باره کښې الله ﷻ په څه فرق باندې قائل شوی دی ډېر حکمتونه پکښې نغښتي دي، دا لاندې تشریح ولولئ:

الف: ښځه د مېړه د توابعو څخه ده. نو که مسلمانه ښځه کافر ته په نکاح ورکړی شي د کافر کېدلو خطر یې ډېر قوي دی او دا ډېر کمزوری احتمال دی چې نوموړې ښځه به کافر مېړه مسلمان کړي. برسېره په دې ښځه په عمومي توګه پوخ عقل هم نه لري چې په مقابل کښې یې مقاومت وکړی شي او نه دومره توان لري چې د هر ډول دسانسو پوره مخنیوی وکړي او خپل ځان د غولونې څخه بچ وساتي نو د سړي په نسبت یې په تصمیم کښې بدلون راوستل اسان دي.

ب: قانون جوړونه عمومي حالت په نظر کښې نیسي که په ښځو کښې کومه یوه هوښیاره وي او خپل ځان د خطر څخه بچ کولی شي قانون د هغې نه شي تابع کېدلی، هغه شاذه او نادره ده.

ج: علاوه په دې دا هم مشکله ده چې د ښځو عقل وتلل شي چې د فلانۍ ښځې عقل په کنړه برابر دی، مقاومت کولی شي، او د فلانۍ کم دی مقاومت نه شي کولی نو ځکه مسلمانې ټولې ښځې په کافرانو باندې حرامې وګرځولې شوې.

د: څرنګه چې په ښځو کښې د دین څخه د اوښتلو احتمال قوي دی نو که مسلمان سړی کافره کتابیه ښځه په نکاح واخلي، قوي امید شته چې هغه به مسلمانه شي او په ایمان به مشرفه شي، او دا احتمال ډېر کمزوری دی چې مېړه به کافر کړي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: کله د ښځې د مسلمانېدلو احتمال قوي شو نو باید چې مشرکه ښځه هم مسلمان سړي ته روا شوې وی؟

مونږ په جواب کښې وایو چې:

الف: ·شرکه ښځه د مسلمان سړي سره د دین په اساساتو کښې جدا ده چې هغه په توحید باندې قائله نه ده او په هیڅ اسماني کتاب او هیڅ پیغمبر باندې عقیده نه لري، نو د مسلمانېدلو امید یې نسبت کتابیه ښځې ته ډېر کم دی چې د مېړه سره د دین په اساساتو کښې متفقه ده خو محض د مذهبي مشرانو په تحریفاتو او انحرافاتو سره د مسلمانۍ څخه لرې پاتې شوې ده، ډېر قوي امید شته چې په اصل حقیقت باندې پوه کړی شي نو مسلمانه به شي. همدې وجې ته د ایت شریف وروستنۍ برخه اشاره کوي چې: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ﴾ الآية.

ب: ترڅو اهل الکتاب ترغیب کړی شي چې تاسو هم زمونږ په څېر په ټولو اسماني کتابونو او په ټولو پیغمبرانو علیهم السلام باندې ایمان راوړئ ترڅو دوه طرفه د مناکحې سلسله جاري شي تاسو خو مونږ ته د مشرکانو څخه ډېر رانژدې یاست، د دوه طرفه مناکحې بل هیڅ مانع نشته فقط همدا یې مانع دی چې تاسو ټول پیغمبران علیهم السلام او ټول اسماني کتابونه حق نه بولئ او په تبعیض باندې قائل یاست که دا تبعیض د منځه یوسئ زمونږ وروڼه یاست او د اسلام د ټولو حقوقو څخه استفاده کولی شئ.

یو تحلیل

۴ـ د "خَيرٌ" او "شَرٌ" دواړه کلمې په عربیت کښې د تفضیل اسمونه دي چې په اصل کښې "أَخيَرُ" او "أَشرَرُ" وې خو د زیات استعمال د کبله په دواړو کښې تخفیف لازم گرځولی شوی دی چې په اصل باندې بالکل نه دي استعمال شوي[1].

د تفضیل اسمونه په لاندې دوه ډولونو باندې استعمال مومي[2]:

الف: چې دوه شیان سره په اصل مصدر کښې اشتراک ولري خو یو د بل څخه پکښې زیات او بهتر وي چې په زیادت او بهترۍ باندې نوموړی اسم دلالت کوي. لکه زَيْدٌ أَجْهَدُ مِنْ عَمْرٍو" زید د عمر څخه کره مجاهد دی.

ب: چې د دوه شیانو په اشتراک باندې دلالت نه کوي بلکې په داسې ځای کښې استعمالېږي چې په یوه خوا کښې بالکل هغه وصف نه وي چې اسم تفضیل ورباندې دلالت کوي او صرف د یوې خوا پورې اختصاص ولري لکه "فُلانٌ أَسْمَعُ مِنَ الْجِدَارِ وَأَفْقَهُ مِنَ الْحِمَارِ" یعني: فلانی سړی د دېوال څخه ښه اورېدونکی دی او د خره څخه ښه فقیه او عالم دی. ښکاره ده چې دېوال او خر د فلاني سره په اصل مصدرونو (سَمْع، فَقَاهَة) کښې هیڅ اشتراک نه لري.

په دې مقام کښې که د ﴿خَيْرٌ﴾ کلمه په اول ډول استعمال سره وګڼله شي نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: په مشرکانو کښې هم څه دنیاوي بهتري تحقق موندلی شي لکه چې ښایست ولري، مال ولري، منصب ولري او داسې نور. خو د مومنانو بهترې ورباندې ډېره زیاته ده چې په ایمان باندې ښکلي دي او دنیا او آخرت یې دواړه رڼا دي.

او که په دوهم ډول استعمال باندې وګڼله شي نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: که مشرکان څه دنیاوي محاسن ولري خو هغه د ایمان د محاسنو په مقابل کښې هیڅ دی لکه چې د سره یې نه لري یعني په مشرکانو کښې هیڅ خیر نشته.

﴿ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾ ﴾

(۱) لسان العرب ج۴ ص۲۶۴، ۴۰۰
(۲) البحر المحیط ج۲ ص۱۶۵

[۲۲۲] او دوی درڅخه د حیض په باره کښې پوښتنه کوي. ورته ووایه چې: هغه ضرر (او پلیتي) ده، نو د خپلو ښځو څخه د حیض په محل کښې اجتناب وکړئ او مه ورنژدې کېږئ ترڅو چې (د حیض څخه) پاکې شي. نو کله چې ښې پاکې شوې نو هغوی ته د هغه محل څخه ورتګ وکړئ چې الله ﷻ درته پرې امر کوي (او اجازه درکوي).

بې شکه الله ﷻ توبه کوونکي هم دوست ګڼي او خپل ځانونه ښه پاک ساتونکي هم دوست ګڼي.

[۲۲۳] ستاسو ښځې ستاسو دپاره د کښت (زراعت) ځایونه دي، نو خپلو زراعت ځایونو ته ورتګ وکړئ په هر کیفیت مو چې خوښه وي. او د خپلو ځانونو دپاره (اجرونه، اولادونه) وړاندې واستوئ. او د الله ﷻ څخه وډار شئ (غیر زراعتي محل ته ورتګ مه کوئ) او پوه شئ چې بې شکه د الله ﷻ سره ملاقي کېدونکي یاست. او (ای پیغمبره!) مؤمنانو ته زېری ورکړه.

ارتباط او شان نزول

۱ـ دغه ایتونه د وړاندې ایتونو سره ځکه اړوند لري چې هلته د مشرکانو سره ازدواجي ارتباط ممنوع ګرځولی شوی وه، او دلته د همدغه حکم څه حکمتونه بیانېږي چې ستاسو او د هغوی ازدواجي ارتباط ډېر مشکلات راولاړوي دا ځکه چې تاسو مکلف یاست چې د یو طرفه د حیض په حالت کښې د جماع څخه ځانونه بچ وساتئ او د بل طرفه د خپلو منکوحو سره د لوط ﷺ د قوم عمل ونه کړئ. اما هغوی د دغسې قیدونو او شرطونو پروا ګیر نه دي، امکان لري چې د ازدواج په صورت کښې به سره همېشه په شر او شور کښې اوسئ.

۲ـ هبله ده چې محترم لوستونکي د همېشه دپاره په یاد ولري چې د ایتونو شان نزول محض د مطلب په ښه وضاحت باندې تاثیر اچوي او بس، ځکه چې د مفهوم عموم ته اعتبار دی او د مورد خصوص اعتبار نه لري.

د همدې کبله مونږ د ځینو ایتونو شان نزول بیانوو ترڅو مطالب ښه څرګند شي او په ځینو ځایونو کښې د غلطو تفسیرونو جواب شي، چې د همدې جملې څخه د ذکر شوو دواړو ایتونو شان نزولونه هم دي.

په دې مقام کښې مفسرینو کرامو متعدد روایات لیکلي دي چې د هغو ټولو د جملې څخه مونږ په لاندې روایتونو باندې اکتفاء کوو:

الف: أنس ﷺ وایي چې په یهودانو کښې عادت وه چې کله به په ښځو باندې حیض راغی نه به یې ورسره ډوډۍ خوړه او نه به یې په کورونو کښې د ځانو سره پرېښودلې، نو صحابه وو کرامو ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې مونږ څنګه وکړو؟ نو الله ﷻ په جواب کښې د ذکر شوو دواړو ایتونو څخه رومبنی ایت شریف نازل کړ، نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «اصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ»[1] یعنې: تاسو ورسره هر څه وکړئ غیر د جماع څخه.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۱۴۳

ب: یهودانو او مجوسیانو د حائضو ښځو په باره کښې بالکل تفریط کاوه چې د کورونو څخه یې بهرون ویستلې، او نصاراوو ورسره افراط کاوه چې حتی د جماع څخه یې هم ځانونه نه په څنګول. نو الله ﷻ په دې باره کښې مسلمانانو ته معتدله لاره وښودله چې د افراط او تفریط په منځکښې ده، چې د جماع څخه په غیر یې ورته نور ټول کوائف جائز کړه[۱].

ج: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او جابر ﷺ څخه روایت دی چې یهودانو به ویلې چې د ښځې سره چې د زراعت په محل کښې د شا د خوا څخه جماع وکړی شي نو اولاد یې کوږ سترګی راځي[۲].

د همدې کبله په مدینه منوره کښې دغه ډول جماع کول رواج نه وه، نو کله چې قریشو مسلمانانو مدینې منورې ته هجرت وکړ او د هغو مسلمانانو سره یې د ښځو راکړه ورکړه پیل کړه چې هغوی د یهودانو کړنلارې څخه متاثر وه نو دوی ته پوښتنه پیدا شوه چې د کیفیت په تغییر سره به رښتیا اولاد کوږ سترګی جوړیږي او که څنګه؟

برسېره په دې د یو مهاجر مېړه د یوې انصارې منکوحې سره لانجه هم پېښه شوه[۳]، نو الله ﷻ ذکر شوی دوهم ایت نازل کړ چې که د زراعت محل خطا نه کړئ په هر کیفیت باندې درته د خپلو ښځو سره جماع کول روا دي او په اولاد باندې تاثیر نه اچوي.

د: یوه ورځې صحابه وو کرامو ﷺ د جماع په کیفیتونو کښې بحث کاوه او یو یهودي ورته نژدې ناست وه چې د دوی خبرې یې واورېدلې نو پیغور یې ورکړ چې تاسو خو د چارپایانو او ځناورو په شان جماع کوئ یعنې انساني جماع خو په یوه کیفیت باندې وي، نو الله ﷻ په جماع کښې ټول کیفیات جائز وګرځول چې دا د انسانیت سره منافات نه لري[۴].

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! مسلمانان درڅخه د حیض په باره کښې پوښتنه کوي چې په دغه حالت کښې د زنانه وو سره په څه دستور عمل وکړو؟، ایا د یهودو په شان ورسره بالکل ناسته ولاړه او راکړه ورکړه پرېږدو او که د نصاراوو په څېر ورسره بالکل کُلي اختلاط وکړو چې حتی د جماع څخه هم خپل ځانونه ونه ژغورو؟.

نو ورته ووایه چې حیض ضرري شی دی که څه هم تاسو ته به په دغه حالت کښې څه ناڅه فائده په نظر درځي خو عاقبت یې د امراضو او اضرارو څخه خالي نه دی. نو مه د یهودانو په شان تفریط کوئ او مه د نصاراوو په شان افراط، بلکې د اعتدال په لار باندې لاړ شئ چې د ښځو څخه صرف د حیض د محل څخه ځانونه بېل کړئ او د جماع په نیت تر هغه مه ورنژدې کېږئ چې د ذکر شوې پلیتی او ضرر څخه پاکې شي، نو په کوم وخت کښې چې خپل ځانونه ښه پاک کړي او غسل وکړي

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۸۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۹
(۳) سنن ابي داوٗد ج۱ ص۲۹۴
(۴) تفسیر الطبري ج۲ ص۳۹۳

نو بیا هغوی ته د هغه ځای ځخه ورشئ چې الله ﷻ وربانديې تکویني امر کړی دی او ستاسو په فطرت کښې یې ورته میلان اچولی دی او هم یې اجازه درکړې ده چې هلته د اولادونو تخم وکړئ.

۲ـ الله ﷻ نه غواړي چې ستاسو غرائز د مړی، ځخه ونیسي او طبعي شیان دربانديې بالکل حرام کړي، بلکې الله ﷻ په هر کار او هر عمل کښې تاسو پاکو او سپېڅلو لارو ته راکاږي ترڅو تاسو الله ﷻ ته رجوع کوونکي اوسئ؛ چې په هر کار کښې د همده ﷻ هدایت ته ځارې کېږدئ او ترڅو تاسو د خپلو ځانونو پاک ساتونکي اوسئ. الله ﷻ هم ډېر رجوع کوونکي خوښوي او هم د خپلو ځانونو د ښه پاک ساتونکو سره محبت لري.

۳ـ نو نارینه وو ته په کار دي چې د نجاست په محل کښې او هم د نجاست په حالت کښې زنانه وو ته ورنژدې نه شي، او هم زنانه وو ته په کار دي چې د نجاست د دورې د تېرېدلو ځخه وروسته خپل ځانونه پاک وساتي او لمونځونه، اودسونه وکړي، هسې نه چې د حیض د تېرېدلو ځخه وروسته هم غسل ونه کړي او یا بې لمانځه توب ته ادامه ورکړي.

۴ـ په یاد ولرئ چې جنسي ارتباط ځکه تاسو ته جائز ګرځولی شوی دی چې په دې بانديې ستاسو د نسل بقاء، تحقق مومي او ستاسو دپاره زنانه د یوې زراعتي ځمکې حیثیت لري، زارع په خپله زراعتي ځمکه کښې هغه وخت تخم کړي چې د زراعت دپاره قابله وي او د حیض په حالت کښې زنانه د زراعت قابلیت د لاسه ورکوي.

نو کله چې د حیض د حالت پای ته ورسېږي نو خپلو زراعتي ځمکو (زنانه وو) ته په هره طریقه مو چې خوښه وي ورتګ وکړئ، په کیفیت کښې په تاسو بانديې قید او شرط نشته فقط د زراعت محل مه خطا کوئ.

۵ـ په هر حکم کښې د ځانونو دپاره اجرونه او ثوابونه وګټئ؛ او ورانديې یې ولېږئ چې د دې جملې ځخه د صالح اولاد لاس ته راوړل هم دي چې صرف په زراعتي کرنلاره بانديې مرتب کېږي او بس.

۶ـ د الله ﷻ ځخه وډار شئ؛ اوامر یې په ځای کړئ او نواهي یې د نظره مه غورځوئ. د خپلو حلالو ښځو سره د لوط ﷺ د قوم عمل مه کوئ او هم د حیض په حالت کښې ورسره جنسي ارتباط مه نیسئ: په دې متعلق د زور ځخه کار مه اخلئ؛ چې په کمزورو زنانه وو بانديې ذکر شوی بد عمل په زور ترسره کړئ، الله ﷻ په هر چا زورور دی.

۷ـ که څه هم تاسو خپل ډېر ګناهونه د خلکو ځخه پټولی شئ؛ خو د الله ﷻ ځخه یې نه شئ پټولی. په دې بانديې پوه شئ؛ چې تاسو ضرور د هغه ﷻ سره ملاقي کېدونکي یاست په هیڅ وخت کښې مرګ مه هېروئ او همېشه د مجازات او مکافات قانون په ذهن کښې وساتئ؛ او د ایمان په زنا د خواهشاتو مقابله وکړئ.

۸ـ د ټولو په آخر کښې ای پیغمبره! مؤمنانو ته بشارت ورکړه چې هغوی به هیڅکله بې اجره پاتې نه شي او د نېکو اعمالو اجرونه به ومومي.

توضيحات

۱_ د لاندې څو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د "حَيض" کلمه اصلاً د سيلان (بهېدلو) په معنی سره ده، د همدې کبله هغه ځای ته چې هلته اوبه وربهېږي او پکښې ډنډ کېږي د "حوض" نوم اخلي، که څه هم دلته د "ي" په عوض "و" دی خو د عربو په نزد باندې "ي" او "و" سره خور او ورور دي، يو د بل په ځای کښې استعمالېږي[1].

او په شريعت کښې د هغې وينې نوم دی چې په فطري توګه د زنانه وو په رحم کښې راټولېږي ترڅو پکښې نطفه تغذيه شي او جنين ترې جوړ شي.

څو کله چې ذکر شوې وينه په جنين جوړېدنه باندې مصرفه نه شي نو تقريباً د مياشتې په اوږدو کښې د رحم څخه په وتلو او بهېدلو باندې پيل کوي.

د امام ابو حنيفه رحمه‌الله په نزد ذکره شوې وينه د رحم څخه په وتلو کښې لږ تر لږه درې ورځې نيسي آن تر لسو ورځو پورې. کومه وينه چې د درې ورځو څخه کم وخت واخلي او يا د لسو ورځو څخه اضافه شي هغه د رحم وينه نه ده او شرعاً هغې ته حيض نه ويل کېږي. البته چې هغه د کوم مرض د کبله روانه ده او اصل منبع يې رحم نه دی لکه چې کله-کله د سوزک او يا نورو امراضو د کبله وينه جريان پيدا کوي بلکې په ځينو وختونو کښې د اميدوارې ښځې څخه هم وينه جريان پيدا کوي.

دغه ډول وينه فقهاء کرام د "اسْتِحَاض" په نامه باندې يادوي چې د هغو احکامو مانعه نه ده چې د حيض وينه يې مانعه ده.

ب: د "مَحِيض" کلمه دلته دوه ځله استعماله شوې ده، ظاهره خبره دا ده چې په اول ځل کښې يې معنی د دوهم ځل څخه جدا ده، د همدې کبله يې دوهم ځل په ضمير سره ذکر نه کړه.

نو په اول ځل کښې ميمي مصدر دی چې د حيض معنی ورکوي او په دوهم ځل کښې اسم ظرف دی چې د حيض د محل معنی ترې اخستله کېږي[2].

ج: د "أذَى" کلمه مطلق ضرر ته وايي، برابره خبره ده چې هغه جسمي وي، نفسي وي، د عرض او آبرو وي، دنياوي وي، أخروي وي او يا داسې نور؛ لکه تعفن (بد بويي) او نجاست[3].

دلته چې د حيض وينې ته د "أذَى" نوم اخستلی شوی دی نو مطلب يې دا دی چې دغه وينه ډېره غليظه ناپاکي ده چې د بدن رسوبات (خيري) پکښې راغونډ شوي دي او دواړو جانبو (ښځې او مېړه) ته د ډول-ډول امراضو سبب ګرځي لکه سوزک، عقم (شنډوالي)، جِلدي امراض او داسې نور.

د: "اِعتزَال" د يوه شي څخه په څنګ کېدلو ته وايي خو دلته ترې صرف د جماع څخه ځپل ځان په څنګول مطلب دي، همدارنګه د ﴿ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ ﴾ څخه صرف په جماع سره عدم تقرب مراد دی،

(۱) تفسير القرطبي ج۳ ص۸۲؛ روح المعاني ج۲ ص۱۲۱

(۲) التفسير الكبير ج۶ ص۱۶۸

(۳) مفردات الراغب ص۱۱

په همدې باندې د امت اجماع واقع شوې ده[۱].

مګر د احتياط په غرض مېړه ته په کار دي چې د خپلې ښځې څخه په همدې حالت کښې د نامه څخه ښکته او د زنګنو څخه پورته محل څخه استفاده ونه کړي، هسې نه چې په حرامو کښې واقع شي[۲].

هـ: که څه هم دا خبره واضحه ده چې "طُهر" پاکوالي ته وايي خو په دې مقام کښې دوه څله استعمال شوی دی چې يو مجرد دی: ﴿ يَطْهُرْنَ ﴾ او بل مزيد فيه دی: ﴿ تَطَهَّرْنَ ﴾، او دا هم واضحه ده چې د حرفونو په زيادت سره د معنى قوت اضافه کېږي؛ نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې: تر هغه يې د قربت څخه خانونه په څنګ ساتئ؛ چې هغوی د حيض څخه پاکې شي او کله چې خپل خانونه ښه پاک کړي يعنې غسل وکړي[۳] نو بيا هغوی ته ورشئ.

مګر امام أبو حنيفه رحمه الله عليه وايي چې که د حيض موده لس ورځې وه نو د حيض په مجرد ودرېدلو سره د جماع جواز شته اګر که لا غسل يې نه وي کړی او يا ورباندې د کامل لمانځه وخت نه وي تېر شوی هم، چې په کتابونو کښې يې دلايل پوره مشرح ذکر دي.

د حيض احکام

۲ـ که څه هم د حيض مفصل احکام د فقهې په کتابونو کښې پوره ليکلي شوي دي مګر په دې مقام کښې يې لاندې څو احکام محض د نوملېک په توګه ولولئ:

الف: حيض د لمانځه مانع دی چې قضائي راوړل يې هم نشته.

ب: د روژې د صحت مانع دی مګر قضائي راوړل يې واجب دي.

ج: حيض جومات ته داخلېدل حراموي.

د: د بيت الله شريف د طواف مانع دی.

هـ: جماع حراموي.

و: په همدغه حالت کښې ښځې ته طلاق ورکول بِدعي دی او ګناه ده.

ز: د قرآن کريم لوستل او مسح کول تول منعه کوي.

ط: حيض د انقطاع په وخت کښې د غسل موجب هم دی. يعنې په حيض سره ښځه جُنبه ګرځي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د حيض وينه خو د استحاض د وينې څخه فرق نه لري دواړه نجسې دي، نو په دې کښې څه حکمت دی چې په ذکر شوو فقهي احکامو کښې ورڅخه حيض جدا دی؟

مونږ وايو چې: په ذکر شوي احکامو کښې د نصوصو په اعتبار سره فرق لري چې د حيض په باره

(۱) تفسير المظهري ج۱ ص۲۷۷

(۲) تفسير ابن كثير ج۱ ص۲۵۹

(۳) تفسير القاسمي ج۳ ص۲۲۲؛ تفسير البغوي ج۱ ص۱۹۷

کښې وارد شوي دي او د استحاض په متعلق نه دي وارد شوي. د انسان عقل دومره توان نه لري چې د ټولو احکامو حکمتونو ته ورسېږي.

مګر ځينو مفسرينو کرامو يې داسې فرق کړی دی چې د حيض وينه د رحم د داخل څخه په سيلان شروع کوي چې د بولو (متيازو) غوندې بدبويي پکښې زياته وي. اما د استحاض وينه د وينو رسوبات (خيري) نه دي، په هغې کښې ډېره بدبويي نه وي[1].

د حيض په حالت کښې جماع

۴_ څوک چې د حيض په حالت کښې جماع وکړي په دې باره کښې د امام أبو حنيفه رحمه‌الله عليه په شمول د اکثرو علماء کرامو نظر دا دی چې کومه معينه جزا ورته په شريعت کښې نه ده ټاکلې شوې، په کار دي چې د الله ﷻ څخه د ګناه ښښنه وغواړي، اميد شته چې ګناه ورته وبښلی شي[2]. که څه خيرات ورکړي نو ډېر به ښه وي.

عجيبه اشاره

۵_ الله ﷻ د جنسي ارتباط نوم په صراحت ذکر نه کړ بلکې کنايةً يې د اتيان (ورتګ) په نامه باندې ياد کړ او هم يې د هغه محل څخه چې هلته جنسي ارتباط صورت نيسي په ﴿ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ﴾ سره تعبير وکړ ترڅو حياناکه پيغله هم وکولی شي چې قرآن کريم په جهر سره قرائت کړي.

د الله ﷻ امر څه معنی؟

۶_ د ﴿ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ﴾ څخه يا تکويني امر مطلب دی چې د ټولو انسانانو په ختيه کښې د "کُنْ" په امر سره جنسي ارتباط ته ميلان اغګل شوی دی، او يا تشريعي امر مراد دی چې په ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې: امر خو د وجوب دپاره وي نو ايا د حيض څخه وروسته جنسي ارتباط نيول په مېړه باندې واجب دي؟

مونږ وايو چې: هر امر چې د نهي څخه وروسته راشي په هغه باندې هغه کيفيت مطلب وي چې د نهي څخه پخوا موجود وي[3]، نو که پخوا اباحت وه وروسته به هم اباحت وي لکه ﴿ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ﴾ [المائدة: ٢] يعني: کله چې تاسو د احرام څخه حلال شوئ نو ښکار وکړئ. يعنې ښکار کول درته مباح دي لکه چې پخوا درته مباح وه.

په دې مقام کښې هم د حيض د انقطاع څخه وروسته د جنسي ارتباط حکم هغه دی چې د حيض

(١) التفسير الکبير ج۶ ص۶۸؛ حاشيه الشيخ زاده علی تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۸
(٢) حاشية الشيخ زاده علی تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۸؛ تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۵۹؛ البحر المحيط ج۲ ص۱۶۸
(٣) تفسير ابن کثير ج۱ ص۲۶۰

څخه پخوا وه یعنې د مېږه په غاړه باندې هغه حق بیا جریان پیدا کوي چې د حیض په سبب باندې یې توقف موندلی وه.

د "أنّی شِئتُمْ" معنی

۸ـ په دې مقام کښې ځینو بې فکره خلکو د "أنّی" کلمه د "أینَ" په معنی اخستې ده، یعنې "أینَ شِئتُمْ" په هر ځای کښې مو چې خوښه وي برابره خبره ده چې د توالد او تناسل محل وي او که نه وي. مګر صحیح خبره دا ده چې "أنّی" کلمه د "کَیفَ" په معنی ده. یعنې "کَیفَ شِئتُمْ" څنګه مو چې خوښه وي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: تاسو ته اجازه ده چې د خپل اهل په خاص محل کښې چې د توالد او تناسل محل دی په هر کیفیت سره جنسي ارتباط قائم کړئ باک یې نشته که په ولاړه وي، په ناسته وي، په ملاسته وي، په اړخ وي او یا په نورو ممکنو کیفیتونو سره وي. دا ځکه چې:

الف: د جمهورو صحابه کرامو ﷺ، تابعینو او علماء کرامو په نزد د زنانه وو سره د لوط ﷺ د قوم عمل کول داسې حرام دي لکه د نارینه وو سره چې حرام دي[1].

د طاوُس رحمه الله علیه څخه روایت دی چې د لوط ﷺ قوم هم په اول کښې دغه شنیع عمل د خپلو زنانه وو سره پیل کړ او ځانونه یې وربانديې اموخته کړه[2].

ب: بلکې دغه شنیع عمل په اجماع سره حرام دی هیڅوک یې مخالف نشته او د چا څخه یې چې د جواز قول نقل شوی دی هغه غلط دی او صحت نه لري[3]، لکه چې امام مالک رحمه الله علیه وایي چې: "کَذَبُوْا عَلَيَّ، کَذَبُوْا عَلَيَّ، کَذَبُوْا عَلَيَّ"[4] یعنې: په ما یې دروغ تړلي، په ما یې دروغ تړلي، په ما یې دروغ تړلي دي، ما یې د جواز خبره نه ده کړې.

ج: د شان نزول روایتونه هم دلالت کوي چې دلته فقط د کیفیت بیان مطلب دی لکه ځینې روایات یې چې وړاندې بیان شوي دي.

د: پخپله د قرآن کریم د سیاق او سباق څخه هم څرګندېږي چې دلته د ﴿ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ څخه فقط "کَیفَ شِئتُمْ" مطلب دی. لاندې څو وجې یې ولولئ:

اول: طبعي ارتباط د حیض په حالت کښې ځکه موقت حرام کړی شوی دی چې: ﴿ هُوَ أَذًى ﴾ یعنې: هغه نجاست او پلیتي ده. نو په کار دي چې غیر طبعي ارتباط خو د همېشه دپاره حرام وي ځکه چې هغه محل د همېشه دپاره پلیت او نجس دی.

دوهم: هر څوک پوهېږي چې په دې مقام کښې حل او حُرمت په یو محل باندې وارد شوي دي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۳ ص۹۳؛ اضواء البیان ج۱ ص۱۲۵

(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۹۶

(۳) البحر المحیط ج۲ ص۱۶۹

(۴) تفسیر القرطبي ج۳ ص۹۵

نو ځرنګه چې د حرمت محل د جنسي ارتباط محل دی نو د حل محل هم باید همدغه محل وي، چې په هر کیف سره وي.

دریم. دغه جمله ﴿ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ﴾ مطلب نبه مشخص ګرځوي چې الله ﷻ د انسان په شمول په ټولو حیواناتو کښې د نسل د بقاء په خاطر طبعي میلان پیدا کړی دی او په غیر طبعي ارتباط باندې خو د نسل بقاء تحقق نه شي موندلی. لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او ځو نورو علماوو کرامو همداسې تفسیر کړی دی[1].

څلورم. ځرنګه چې په ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ کښې د إتیان د محل (زنانه) څخه په "حَرْث" سره تعبیر شوی دی نو معلومه شوه چې دلته طبعي ارتباط مطلب دی، په غیر طبعي ارتباط باندې خو حَرْث (زراعت) نه مرتبېږي او د توالد او تناسل سبب نه ګرځي.

په صحیح إسناد سره روایت دی چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه یوه سړي د غیر طبعي ارتباط په باره کښې پوښتنه وکړه، نوموړي جلیل القدر صحابي ﷺ جواب ورکړ چې: «تَسْأَلُنِيْ عَنِ الْكُفْرِ»[2] یعنې: ایا د کفر پوښتنه راڅخه کوې؟!. دغه کار یې دومره بد وګاڼه لکه څوک چې کفر بد ګڼي.

یو بل سړی ورته راغی او ورته یې وویل چې زه د خپل اهل سره غیر طبعي ارتباط نیسم ځکه چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾، نو زه ګومان کوم چې ماته به جائز وي. نوموړي صحابي ﷺ (رئیس المفسرین) ورته وویلې چې: «يَا لُكَعُ! إِنَّمَا قَالَ أَنَّى شِئْتُمْ قَائِمَةً وَقَاعِدَةً وَمُقْبِلَةً وَمُدْبِرَةً فِيْ إِقْبَالِهِنَّ لَا تَعْدُوْا إِلَى غَيْرِهِ»[3] یعنې: ای لوچکه! تحقیقًا الله ﷻ خو فرمایلي دي چې ځکه مو خوښه وي په ولاړه، په ناسته، مخامخ، د شا د طرفه په مخکښې محل کښې؛ د همدې محل څخه بل محل ته تجاوز مه کوئ.

پنځم: دغه جمله ﴿ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ ﴾ دا مطلب بالکل په ډاګه کوي چې غیر طبعي ارتباط مراد نه دی. یعنې خپل زراعت ته ورشئ او د ځانو دپاره اجرونه او صالح اولادونه وړاندې واستوئ.

شپږم: د ایت شریف وروستنۍ برخې دلالت کوي چې د ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ څخه دا مطلب دی چې د طبعي ارتباط درته اجازه ده چې د توالد او تناسل محل دی، او د غیر طبعي ارتباط څخه په کلکه ځانونه وساتئ؛ لکه:

﴿ وَاتَّقُوا اللَّهَ ﴾ یعنې: د الله ﷻ څخه وډار شئ؛ د طبعي ارتباط څخه غیرطبعي ته تېری مه کوئ.

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ ﴾ یعنې: او پوه شئ چې تاسو د الله ﷻ سره ملاقي کېدونکي یاست او د تېښتېدلو ځای نه لرئ چې د جنایت د جزا څخه پناه درکړي.

---

(۱) اضواء البیان ج۱ ص۱۲۷
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۲

﴿ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ يعني او مؤمنانو ته زيرى وركړه چې د شريعت مطابق عمل كوي.
نو كه د ﴿ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾ معنى د هر محل اجازه وى نو بيا د دغو تعقيباتو ته حاجت نه وه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۹ـ كه څوك وايي ځرنګه چې د منكوحې د بدن د هرې برخې څخه استفاده جائزه ده او هيڅوك پكښې شك نه لري نو بايد چې غير طبعي ارتباط په ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ ﴾ كښې شامل شي او جائز وګڼل شي؟

موږ وايو چې اتيان، چې د ﴿ فَأْتُوا ﴾ مصدر دى او د توالد او تناسل په محل پورې خاص كړى شوى دى، د هغه دخول څخه كنايه دى چې د دوارو محلونو څخه په يو محل كښې تحقق ومومي.

نو كوم فعل چې د دخول څخه په غير د بدن په بوه برخه كښې صورت ونيسي او د غريزي اشباع وربانديې راشي هغه ته استمنا، (مني تويول) وايي، نه ورته د جماع نوم اينښودل كيږي او نه ترې په اتيان سره تعبير كيږي.

لنډه دا چې دغه ايت شريف د توالد او تناسل په محل پورې جماع مختصه ګرځولې ده او د كنايې په توګه يې ترې په اتيان سره تعبير كړى، د استمنا، دباره يې كوم خاص محل نه دى ټاكلى، نو هغه بايد په دغه بانديې قياس نه كړى شي چې په كوم محل كښې استمنا، جائزه وي نو هلته به اتيان (جماع) هم جائزه وي

﴿ وَلَا تَجْعَلُوا۟ ٱللَّهَ عُرْضَةً لِّأَيْمَـٰنِكُمْ أَن تَبَرُّوا۟ وَتَتَّقُوا۟ وَتُصْلِحُوا۟ بَيْنَ ٱلنَّاسِ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَّا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِىٓ أَيْمَـٰنِكُمْ وَلَـٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾ لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ۖ فَإِن فَآءُو فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا۟ ٱلطَّلَـٰقَ فَإِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ ﴾

[۲۲۴] او تاسو د الله ﷻ نوم د قسمونو د كبله د دې مانع مه ګرځوئ چې نېكي وكړئ او تقوى وكړئ او د خلكو په منځو كښې اصلاح وكړئ. او الله ﷻ اورېدونكى دى او پوه دى.

[۲۲۵] الله ﷻ تاسو په قسمونو كښې په لغو قسم (د دروغو په قسم) بانديې نه نيسي، مګر په هغه دروغژن قسم بانديې مو نيسي چې زړونو مو و رته قصد كړى وي.
او الله ﷻ بښونكى (او) د حلم والا دى.

[۲۲۶] خاص هغو كسانو لره چې د خپلو ښځو څخه ايلاء كوي د څلورو مياشتو انتظار دى (نه زيات)، نو كه يې (خپلو ښځو ته په همدې موده كښې) بېرته رجوع وكړه (او د خپل قسم څخه تېر شوه) نو بې شكه الله ﷻ بښونكى (او) مهربان دى

[۲۲۷] او که طلاق ته یې قصد وکړ (همدغه حالت ته یې ادامه ورکړه) نو بې شکه الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی

شان نزول او ارتباط

۱ـ په دې مقام کښې د شان نزول په اړه مفسرینو کرامو ډېر روایات لیکلي دي[۱]، مونږ د لاندې روایاتو په رانقلولو اکتفاء کوو[۲]

الف ابو بکر الصدیق ؓ قسم کړی وه چې د مسطح ؓ سره کومک ونه کړې ځکه چې ده ؓ د بي بي عائشې (رضی‌الله‌عنها) پورې په تهمت کښې څه برخه اخستې وه

ب عبد الرحمن بن رواحه ؓ قسم یاد کړی وه چې د خپل اوښې بشیر بن النعمان ؓ سره نه خبرې وکړي او نه ورسره څه ناسته ولاړه وکړي ځکه چې د ده خور یې طلاقه کړې وه او غوښته یې چې دوهم ځل یې په نکاح کړي

په هر تقدیر، الله ﷻ حکم وکړ چې د الله ﷻ نوم د نېکو کارونو دپاره مانع او حجت مه ګرځوئ چې ما دا قسم کړی چې فلانی نېک کار نه کوم

۲ـ او د وړاندېنیو ایتونو سره یې مناسبت او ارتباط د لاندې وجوهو د کبله په نظر راځي

الف په وړاندې ایتونو کښې فعلي احکام بیان شوي وه چې دا کوئ او دا مه کوئ. او په دې ایتونو کښې قولي احکام بیانېږي چې په دې قول نیول کېږئ او په دې نه نیول کېږئ، په دې قول طلاق واقع کېږي او په دې نه واقع کېږي

ب هلته احکام بیان شوي وه، او دلته د احکامو د نه عملي کولو بهانه او پلمه د منځه وړله شوې ده چې د مستحقانو سره کومک نه کوم د خپلو منکوحو سره طبعي ارتباط نه نیسم او یا داسې نور. ځکه چې ما قسم کړی دی

ج وړاندې ویل شوي وه چې ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ﴾ یعنې د الله ﷻ نه ووېرېږئ. او دلته د تقوی یو صورت بیان شوی دی چې د الله ﷻ د نامه نه د غشو ویشتلو هدف مه جوړوئ چې په هره وړه او غټه خبره یې په نامه باندې قسمونه خورئ ترڅو ستاسو تقوی او دینداري قوي شي په دې تقدیر به د الله ﷻ عظمت ستاسو په زړونو کښې ځای ونیسي او شریعت به په ښه توګه عملي کړئ

د هلته الله ﷻ د حیض نه وروسته په جنسي ارتباط باندې امر کړی وه ﴿ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ ﴾. او دلته د ایلاء (د خپلې منکوحې د جنسي ارتباط نه په سوګند یادولو سره امتناع کول) حکم بیانېږي چې حاصل یې داسې راځي

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې د الله ﷻ نه ووېرېږئ او د نامه نه یې د غشو ویشتونکو په شان د قسمونو دپاره

---

(۱) زاد المسیر ج۱ ص۲۴۷

(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۲۶، تفسیر ابي السعود ج۱ ص۲۲۳، تفسیر البغوي ج۱ ص۲۰

نښه مه جوړوئ چې په هره وړه او غټه خبره باندې د الله ﷻ نوم یادوئ او قسمونه کوئ.

او مه دالله ﷻ نوم د خپلو ځانو دپاره حجت او پلمه جوړوئ چې فلانی کار ځکه نه کوم چې ما ترې قسم کړی دی

نو که په همدې هدایت باندې عمل وکړئ نو همیشه به نیکي کوئ، د الله ﷻ څخه به داریږئ، د الله ﷻ عظمت به مو په زړو کښې ځای ونیسي او هم به د خلکو په منځو کښې روغه جوړه او صلحه کوئ چې د دوی په سترګو کښې به باوقاره ښکاریږئ او په خبرو باندې به مو اعتماد کوي خصوصاً چې کومه یوه خبره ورته په قسم سره تائید کړئ.

۲ـ الله ﷻ ستاسو د ټولو خبرو او اقوالو اوریدونکی دی او څارنه مو کوي چې یو حرف هم بې حسابه او بې محاسبې نه پاتې کیږي، او برسیره په اقوالو باندې ستاسو زړونه هم ورته معلوم دي چې ظاهر او باطن مو سره سمون خوري، او که نه د څه مطلب دپاره قسم کوئ او د څه وجې څخه د قسم کولو څخه اباء کوئ (منعه راوړئ)؟

۳ـ الله ﷻ تاسو په قسمونو کښې په لغوه قسم باندې نه نیسي چې د خپلو معلوماتو په رڼا کښې په یوه خبره باندې قسم وکړئ خو په واقع کښې خبره په هغه ډول باندې نه وي لکه چې تاسو ورباندې قسم کړی وي، او نه مو په هغو قسمونو باندې نیسي چې بلا قصده مو د خولې څخه خارج شي او د قسم کولو نیت مو نه وي محض د ژبې د تیزی د کبله پرې تلفظ وکړئ.

۴ـ بلکې الله ﷻ مو په هغو قسمونو باندې نیسي چې قصداً یې د واقع په خلاف د خلکو د غولونې په غرض د خولو څخه راوباسئ، خو یوه شئ چې الله ﷻ بښونکی دی که څوک دغسې د دروغو قسمونه وکړي نو باید چې بښنه ترې وغواړي او په همدې دنیا باندې خپل ځان د مظلمې څخه خلاص کړي، که الله ﷻ درته د دروغو د قسمونو سره متصله جزا درنه کړي نو ګومان مه کوئ چې ګناه به یې درته ضرور بښلې وي ځکه چې الله ﷻ حلیم دی په کارونو کښې عجله نه کوي

۵ـ د ذکر شوي مقدمې څخه وروسته اوس د منعقد قسم یو مثال ولولئ چې ځینې خلک د خپلو ښځو د جنسي ارتباط څخه قسم وکړي او یا غواړي چې په دې طریقه باندې د ناشزې (بې اطاعته) ښځې د رام کولو دپاره چاره سنجي وکړي، نو دوی د جاهلیت د زمانې په شان نه شي کولی چې په قسم خوړلو سره به یې د ښځو څخه زوړنده تیره جوړه کړه چې نه به یې بل ته پرېښودله او نه به یې پخپله حقوق اداء کول

۶ـ دوی (قسم کوونکې) صرف څلور میاشتې وخت لري چې د څلورو میاشتو په داخل کښې دننه به ورته قولاً یا عملاً رجوع کوي او د خپل قسم کفاره به ورکوي. الله ﷻ خو بښونکی او مهربان دی چې په کفارې سره یې د ګناه څخه خلاص کړه او هم یې ښځه په ایلاء سره ورباندې په دائمي توګه حرامه ونه ګرځوله او د جاهلیت حکم یې تائید نه کړ چې په اسلام کښې یې د دغسې واقعاتو په باره کښې خوږنه وی نازل کړي، ځکه چې الله ﷻ په نارینه وو او زنانه وو دواړو باندې مهربان دی.

۷ـ او که رجوع یې ورته ونه کړه او څلور میاشتې تیرې شوې په داسې حال کښې چې دی یوهیږي

چې د څلورو میاشتو څخه اضافه د طلاق معنی ورکوي نو په واقع کښې نوموړي د طلاق عزم او قصد کړی وه نو باید چې څپله ښځه په همدې صورت کښې طلاقه شوې وګڼي او څه نورې ستغې سپورې خبرې ورته ونه کړي او نه باید چې زنانه څه شور او شغب وکړي، څکه چې د دواړو خبره سره فیصله شوه.

بې شکه الله ﷻ هم د دوی اقوال اوري او هم په زړو باندې عالم دی.

توضیحات

۱_ په عربي ژبه کښې د دغو درې تورو (ع، ر، ض) څخه د هغه شي دپاره نوم اشتقاق مومي چې د بل شي یا شیانو مخه بې نیولې وي مثلاً:

الف: وریځې ته "عَارِض" وايي څکه چې د لمر د وړانګو مخه نیسي.

ب: هدف (نښې) ته "عُرْضَة" وايي څکه چې د غشو ویشتونکو په وړاندې نصب کړی شوی وي ترڅو هغوی وړاندې د غشو د ویشتلو سره خانونه اشنا کړي.

ج: عریضه هغه کاغذ ته وايي چې د هغه په ذریعه د آمر مخې ته غوښتنې وړاندې کېږي، او داسې نور.

خو په دې مقام کښې د ﴿ عُرْضَةً ﴾ د کلمې مفسرینو کرامو لاندې دوه معناوې کړې دي:

اول: تاسو د الله ﷻ نوم د قسمونو د کبله د خپلو خانو دپاره پلمه او حجت مه جوړوئ چې د نېکیو، تقوی او د اصلاح څخه یې مانع وګرځوئ چې مونږ دغه کارونه نه کوو مونږ د الله ﷻ په نوم قسم کړی دی اول خو د دغسې قسمونو څخه خانونه وساتئ او که چېرې درڅخه واقع شوه نو ذکر شوي نېک کارونه وکړئ او د الله ﷻ د نامه د احترام دپاره کفاره ورکړئ، د الله ﷻ د نامه احترام او تعظیم دغه دی هاغه نه دی، الله ﷻ په دې خوشالېږي په هاغه نه خوشالېږي[1].

دوهم: د الله ﷻ د نامه څخه د غشو ویشتونکو نښه مه جوړوئ چې په هره وړه او غټه خبره باندې قسمونه خورئ، ترڅو تاسو نېکوکاران شئ او تقواداري مو زیاته شي او تاسو وکړی شئ چې د خلکو په منځو کښې اصلاح او روغه جوړه وکړئ.

که په ډېرو قسمونو باندې مو خوله اموخته شي نو امکان لري چې د الله ﷻ د نامه په تعظیم کښې درڅخه قصور واقع شي او هم لري نه ده چې جرئت مو زیات شي او د الله ﷻ په نامه باندې ناحقه قسمونه وخورئ نو د یو پلوه به مو تقوی او دینداري کمزورې شي او د بله پلوه به مو د خلکو په منځ کښې اعتبار د منځه لاړ شي او د اصلاح دپاره به مو څوک خبره نه مني، بالآخره ماشومان به د قسمونو په خوړلو باندې اموخته کړئ او قسم خواره به ترې جوړ کړئ[2] څکه چې د مشرانو خوی او عادت ماشومانو ته سرایت کوي.

---

(۱) تفسیر الفیظي ج۲ ص۹۷: زاد المسیر ج۱ ص۲۲۸: التفسیر الکبیر ج۶ ص۸۱

(۲) التفسیر الکبیر ج۶ ص۸۰: تفسیر المنار ج۲ ص۳۶۵: تفسیر القاسمي ج۳ ص۲۳۶-

یادونه

۲ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿عُرْضَةً﴾ د کلمې اوله معنی أحسنه ګڼلې ده او ځینو نورو بې دوهمې معنی ته ترجیح ورکړې ده، مګر مونږ ته دا ښه ښکاري چې دواړه معناوې مرادې دي یعنې تاسو د الله ﷻ د نامه څخه "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْعُرْضَةُ" هغه شی مه جوړوئ چې هغه د "عُرْضَةَ" په نامه باندې یاد شي، برابره خبره ده چې په اوله معنی وي او که په دوهمه.

د قسم ډولونه

۳ـ قسم (سوګند) د ګناه په اعتبار سره په درې ډوله دی: یمین اللغو، یمین الغموس، یمین المنعقد. مونږ غواړو چې د هر یوه تعریف او حکم محترمو لوستونکو ته وړاندې کړو:

یمین اللغو

۴ـ یمین د قوت په معنی سره دی، د همدې کبله ښي لاس ته یمین وایي چې د چپ لاس په نسبت قوي وي[۱] او د الله ﷻ په نوم باندې د خبرې تاکیدول هم د یمین په نامه یادېږي.

لغو هغې خبرې ته وایي چې څه ارزښت نه لري او څه ګټه او فائده پکښې نه وي، برابره خبره ده چې ضرر پکښې وي او که نه[۲].

د یمین اللغو په حکم کښې ټول اسلاف متفق دي چې ګناه پکښې نشته او څوک وربانديې نه نیول کېږي. مګر په تعریف کښې بې سره اختلاف دی چې تقریباً پنځو یا اوو تعریفونو ته رسېږي[۳]، مونږ ترې صرف لاندې دوه تعریفونه رانقلوو چې دواړه پکښې مشهور دي او نور د دغو دواړو لاندې د داخلېدلو امکان لري، هغه دا دي:

الف: یوه ډله صحابه کرام ﷺ لکه بي بي عائشه رضی الله عنها او نور وایي چې: یمین اللغو دا دی چې بلا قصده د سړي د خولې څخه ووځي چې "بَلَى وَاللهِ، لا وَاللهِ" یعنې: هو قسم په الله ﷻ، نه قسم په الله ﷻ او د انعقاد نیت بې نه وي او محض د تکیه کلام په دود بې استعمال کړي[۴].

همدا تفسیر امام الشافعي رحمه الله غوره کړی دی.

ب یوه بله ډله صحابه کرام ﷺ د ابن عباس رضی الله عنهما او ابو هریره ﷺ په شمول یمین اللغو دې ته وایي چې سړی د خپلو معلوماتو په بناء په یوه خبره قسم وکړي چې دا خبره داسې ده او یا داسې نه ده خو د خبرې واقعیت د هغې په خلاف وي د "هو" په ځای "نه" وي او د "نه" په ځای "هو" وي.

دغه تفسیر امام ابو حنیفه رحمه الله غوره کړی دی او روایات بې ورته قوي ښکاره شوي دي[۵].

---

(۱) تفسیر المظهري ج۱ ص۲۹۰؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۹۹
(۲) لسان العرب ج۱۵ ص۲۵۰
(۳) احکام القرآن لابن العربي ج۱ ص۱۷۶، زاد المسیر ج۱ ص۲۲۸، التفسیر الکبیر ج۶ ص۸۱ـ ۸۴؛ تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۰۰
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۹۸۶
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۷، تفسیر الطبري ج۲ ص۲۴۲؛ تفسیر کبیر ج۶ ص۸۲

تبصره

۵_ مونږ ته داسې ښکاري چې په دې مقام کښې الله ﷻ د يو طرفه هغو مسلمانانو ته عدم مواخذه اعلانوي کوم چې د جاهليت په زمانه کښې يې په قسمونو خولې اموخته شوې وې او قسمونه يې د تکيه کلام په توګه بلا اراده او بلا نيته استعمالول. او د بل طرفه مسلمانانو ته توصيه کوي چې د جاهليت د زمانې په شان د الله ﷻ د نامه څخه تکيه کلام مه جوړوئ، وقار او عظمت يې مه هېروئ او بې ضرورته قسمونه مه کوئ. نو په دې تقدير د ذکر شوو امامانو اختلاف هم د منځه ځي او د وړاندې ايت سره ښه سمون هم خوري.

يعنې الله ﷻ تاسو په هغو قسمونو باندې نه نيسي چې د جاهليت په زمانه کښې ورباندې عادت شوي ياست، مګر خپل ځانونه اداره کړئ او د الله ﷻ د نامه څخه عُرضه مه جوړوئ.

مونږ ته همدا تفسير ښه ښکاري چې په قرآن کريم کښې نظير هم لري. هغه دا چې:

۶_ د جاهليت په زمانه کښې به چې چا يوه اجنبي ماشوم په زوی ولی، سره ونيوه نو هغه به يې حقيقتاً زوی ګڼل کېده او د "يَا ابْنِي" ای زما زويه!، په خطاب سره به يې وربالله خو الله ﷻ دغه دود او دستور حرام کړ: ﴿ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ ﴾ [الأحزاب:۴] يعنې: او الله ﷻ ستاسو بلل شوي ستاسو زامن نه دي ګرځولي. نو د زامنو خطاب ورته مه کوئ.

مګر د خلکو خولې ورسره اموخته وې او بلا اراده به يې د خولو څخه د "يَا ابْنِي" خطاب خارجېده. نو الله ﷻ لطف وکړ اودغه غير ارادي خطاب د نيونې څخه ورته تېر شو: ﴿ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ﴾ [الأحزاب: ۵] يعنې: او په تاسو باندې په هغه خطاب کښې څه ګناه نشته چې په هغه سره خطا شئ، مګر په هغه خطاب باندې نيول کېږئ چې زړونو مو ورته قصد کړی وي، او قصداً يې د "يَا ابْنِي" په نامه باندې دروبلئ.

يمين الغموس

۷_ د دروغو قسم ته يمين الغموس وايي، لکه چې د قيامت په ورځ به کافران وايي چې: ﴿ وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴾ [الأنعام: ۲۳] يعنې: په الله ﷻ، چې زمونږ رب دی، قسم دی چې په دنيا کښې مونږ مشرکان نه وو. او يا لکه چې په دنيا کښې کافران قسم وکړي چې "وَاللهِ لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ" يعنې: په الله قسم دی چې د قيامت ورځ به رانه شي.

دغه ډول قسم ته ځکه غموس وايي چې غموس ډوبېدلو ته وايي او د دروغو په قسم باندې هم سړی په ګناهونو کښې داسې ډوبېږي ته به وايي چې په درياب کښې ډوب شوی دی.

هېر مو نه شي!

۸_ هېر مو نه شي چې په دې مقام کښې د ﴿ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ﴾ څخه همدغه د دروغو قسم مراد

دی چې الله ﷻ تاسو په دې باندې نیسي چې قصداً د کاذب کلام سره د خلکو د غولونې او یا د حرام خورۍ دپاره د الله ﷻ نوم ملګری کړئ او عظمت یې د پښو لاندې کړئ[۱].

د ﴿ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴾ څخه څرګندېږي چې دلته د آخرت نیونه مطلب ده.

ابو حنیفه رحمه الله علیه وايي چې د دروغو د قسم ګناه ډېره غټه ده او په کفاره باندې ترې سړی نه خلاصېږي د همدې کبله الله ﷻ دلته د کفارې په باره کښې څه نه دي ذکر کړي. که د یمین الغموس د ګناه چاره په کفاره باندې ممکنه وی نو د حرام خورو دپاره به طلاني فرصت لاس ته ورغلی وی نو د دروغو په قسمونو باندې به یې د خلکو مالونه خانو ته راکش کولی او بیا به یې ترې ډېره جزئي برخه په کفاره کښې مصرفولی او د ګناه څخه به یې ورباندې خانونه خلاصولی.

یمین المنعقد

۹ـ یمین المنعقد د هغه قسم نوم دی چې څوک عقد وکړي او د الله ﷻ نوم ورسره یاد کړي چې فلانی کار کوم یا فلانی کار نه کوم.

د دې ډول قسم حکم دا دی چې که قسم کوونکی په خپل عقد باندې وفا وکړي هیڅ مواخذه ورباندې نشته او که وفا یې ورباندې ونه کړه نو په هغه باندې دنیاوي مواخذه شته چې د کفارې په نوم باندې یادېږي، چې پوره تفصیل یې په [المائدة:۸۹] ایت کښې نازل شوی دی.

امام الشافعي رحمه الله علیه څه وايي؟

۱۰ـ امام الشافعي رحمه الله علیه وايي چې د ﴿ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ﴾ څخه یمین الغموس او یمین المنعقد دواړه مراد دي[۲]، ځکه چې دواړه په قصد او اراده باندې صورت نیسي. مګر دغه مواخذه او نیونه دلته نه ده بیانه شوې بلکې په [المائدة: ۸۹] ایت کښې بیانه شوې ده.

سوال جواب

۱۱ـ که څوک وايي چې: په یمین المنعقد کښې هم په ځینو صورتونو کښې سړی ګناهګارېږي او مواخذه ورباندې شته لکه څوک چې په قماربازۍ او شرابخورۍ باندې قسم وکړي، او تاسو پخوا ذکر کړه چې د وفا په صورت کښې ورباندې مطلقاً سړی نه نیولی کېږي؟

مونږ وایو چې: دغه مواخذه د قسم په اعتبار سره نه ده بلکې د حرام فعل (قمار، شراب) په اعتبار سره ده.

د یمین المنعقد ډولونه

۱۲ـ یمین المنعقد لاندې ډولونه درلودلی شي:

---

(۱) تفسیر المظهري ج۱ ص۲۸۹
(۲) تفسیر الطبري ج۲ ص۴۱۶

الف چې وفا کول ورباندې واجب وي او نه وفا بې ګناه وي لکه چې څوک ووايي چې په الله ﷻ مې دې قسم وي چې پنځه وخته به لمونځ وکړم او د رمضان مياشت به روژه ونيسم

ب چې وفا کول ورباندې حرام وي او نه وفا کول يې عبادت وي خو د وفا کولو په صورت کښې د کفارې وجوب پکښې شته، لکه چې څوک په قمار کولو يا د بلې ګناه په تعميل سره سوګند ياد کړي.

ج: چې وفا کول ورباندې عبادت وي خو نه وفا کول يې ګناه نه لري. لکه چې څوک ووايي په الله ﷻ باندې مې دې قسم وي چې دغه يوه شپه تهجد لمونځ به وکړم. نو که تهجد لمونځ وکړي عبادت دی او که يې ونه کړ کفاره ورباندې لازمه ده.

د: چې په وفا کولو باندې ورته څه مواخذه نه متوجه کېږي خو په بې وفائي کښې يې عبادت او کفاره وي. لکه چې څوک ووايي چې په الله ﷻ مې دې قسم وي چې يوه شپه تهجد لمونځ به ونه کړم. نو د نه کولو په صورت کښې ورباندې څه نشته او د کولو په صورت کښې ورته اجر او ثواب دی خو کفاره پرې لازمېږي.

هـ: چې د وفا او هم د بې وفائي په دواړو صورتونو کښې ورته نه اجر وي او نه ګناه، خو د بې وفائي په صورت کښې يوازې کفاره لازمېږي او بس. لکه چې څوک قسم وکړي چې سبا ته به ښکار وکړم، په دې صورت کښې محض فعل (ښکار کول) مباح شی دی نه يې په کولو کښې اجر شته او نه په نه کولو کښې، مګر په نه کولو کښې يې کفاره شته.

"ايلاء" هم سوګند دی

۱۳ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د يمين المنعقد د صورتونو څخه صرف د يوه صورت په بيان باندې اکتفاء وکړه چې هغه د ايلاء صورت دی او وروسته يې بيان راځي. دا ځکه چې:

الف: ايلاء د حيض سره مناسبت لري چې په ايلاء کښې په جنسي ارتباط باندې بشري سانسور لګول کېږي او په حيض کښې پرې د الله ﷻ د پلوه حکم شوی دی.

ب: ايلاء د يمين اللغو سره هم زيات ارتباط لري چې په دواړو باندې أخروي مواخذه نشته.

د: په هغه وخت کښې د ايلاء شنيع رواج په ټول عربستان کښې عموميت درلود او الله ﷻ وغوښتل چې مسلمانانو ته هدايت وکړي او د دغه بد رواج مخه ونيسي.

ايلاء څه ته وايي؟

۱۴ـ د ﴿يُؤْلُونَ﴾ کلمه د "ايلاء" څخه اخستله شوې ده، چې په لغت کښې محض قسم کولو ته ايلاء وايي. مګر په شريعت کښې هغه خاص قسم د ايلاء په نامه يادېږي چې څوک د خپلې ښځې د جنسي ارتباط څخه د څلورو مياشتو او يا د دې څخه د زياتې مودې دپاره قسم وکړي[۱]، چې

(۱) التفسير الكبير ج۶ ص۸۵

مفصل بیان یې د فقهې په کتابو کښې ذکر دی.

په جاهلیت کښې ایلاء یو ډول طلاق وه چې نه به یې ازدواجي حقوق ښځې ته ورکول او نه به یې بالکل پرېښودله چې بل مېړه یې کړی وی نو په ایلاء سره به ښځه "كَالْمُعَلَّقَةِ" لکه زوړنده ګرځېدله، نه هغې خوا او نه دې خوا[1]. عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وایي چې د جاهلیت په زمانه کښې به ایلاء د شپږو میاشتو پورې بلکې د دوه وو کالو پورې دوام کاوه او ښځه به هکه پکه حیرانه ناسته وه[2].

په هر تقدیر، الله ﷻ لطف وکړ او دغه شنیع رواج یې تر څلورو میاشتو پورې راټیټ کړ، ترڅو په دغو څلورو میاشتو کښې د یو طرفه مېړه ښه فکر وکړي چې په طلاق کښې ګټه ده او که بېرته رجوع کښې یې فائده ده؟، او د بله طرفه ښځه هم که بالفرض ناشزه (بدګوزاره) وي لږ څه تادیب شي او په مېړه باندې د کلانکارۍ څخه لاس واخلي.

هو! کومه ښځه چې په څلورو میاشتو کښې هم تادیب نه شوه او عقل یې سر ته رانغی نو د هغې ایل کول مشکله خبره ده، او همدارنګه د کوم مېړه چې د څلورو میاشتو په اوږدو کښې هم په ښځه باندې زړه ونه سوزي او ترحم یې پرې رانه شي نو ضرور یا به یې زړه د تیږې په څېر کلک وي او یا به د خپلې ښځې بدې ګوزارې همدې مرتبې ته رسولې وي. په هر تقدیر، په دې صورت کښې د دواړو دپاره ښېلتون په ګټه دی، باید چې یو تربله سره جدا شي.

په یاد ولرئ!

۱۵ـ په یاد ولرئ چې که د څلورو میاشتو څخه کمه موده څوک د خپل قسم دپاره وټاکي نو دغه قسم شرعًا ایلاء نه ګڼله کېږي او جدائي ورباندې تحقق نه شي موندلی. مثلًا یوه سړي یوه میاشت د جنسي ارتباط د پرې کولو دپاره وټاکله نو که په خپل قسم باندې یې وفا وکړه نه ورباندې کفاره شته او نه ورباندې ګناه، او که د میاشتې د پوره کېدلو څخه وړاندې یې ورسره ارتباط قائم کړ نو فقط کفاره ورباندې لازمه ده او بس.

د یوې میاشتې ایلاء نبي کریم ﷺ هم کړې وه خو وفا یې ورباندې وکړه، لکه چې مفصله قیصه یې د [الأحزاب: ۲۸] ایت لاندې مفسرینو کرامو لیکلې ده.

د جدا کیدلو طریقه

۱۶ـ امام ابو حنیفه رحمه الله علیه وایي چې محض د څلورو میاشتو تېرېدنه د طلاق معنی ورکوي او ښځه په مېړه باندې په بائن طلاق سره طلاقېږي. او امام الشافعي رحمه الله علیه وایي چې د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته باید د مېړه څخه وغوښتل شي چې ښځې ته رجوع وکړي او که رجوع ونه کړي نو باید چې قاضي ورباندې امر وکړي ترڅو طلاق واچوي او که بیا هم د طلاق څخه یې بالکل منعه وکړه نو قاضي باید د ښځې په طلاق باندې حکم او فیصله وکړي.

(۱) التفسیر الکبیر ج۶ ص۸۵، حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۳۲
(۲) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۰۳، زاد المسیر ج۱ ص۲۳۰

د دواړو دلایل

۱۷_ د دواړو امامانو نقلي دلایل او د صحابه کرامو ﷺ او نورو اسلافو روایات او آثار په دغې موضوع کښې متعارض ښکاري چې په پوره پیمانه تفاسیرو رانقل کړي دي[۱]. اما عقلي دلایل يې لاندې لوستلی شئ:

د الشافعي رحمة الله علیه دلایل

۱۸_ د الشافعي رحمة الله علیه عقلي او اجتهادي دلایل دا دي:

الف. چې په ﴿ فَإِن فَآءُو ﴾ کښې د "ف" کلمه د تفریع دپاره ده او په ﴿ تَرَبُّص﴾ باندې مرتبه ده. نو معلومه شوه چې هغه رجوع مطلب ده چې د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته وي، نه هغه چې په داخل کښې يې وکړي.

ب. د ﴿ وَإِنْ عَزَمُوا ﴾ په جزا کښې الله ﷻ د خپلو صفاتو څخه د ﴿ سَمِيعٌ﴾ کلمه استعماله کړې ده، چې د طلاق اچولو سره سمون خوري نه د عزم کولو سره. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: که د طلاق عزم يې وکړ او طلاق يې واچاوه نو الله ﷻ اورېدونکی دی. که محض عزم د طلاق معنی ورکولی نو د ﴿ سَمِيعٌ﴾ کلمه ورسره مناسبه نه ښکارېده، په کار وه چې یوازې په ﴿ عَلِيمٌ﴾ باندې يې اکتفاء کړې وی.

د ابو حنیفه رحمة الله علیه دلایل

۱۹_ د ابو حنیفه رحمة الله علیه عقلي او اجتهادي دلایل دا دي چې:

الف. په ﴿ فَإِن فَآءُو ﴾ کښې د "ف" کلمه د تفریع دپاره نه ده چې په تراخي (وروسته والي) باندې دلالت وکړي بلکې د تفصیل دپاره ده. لکه په ﴿ وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُۥ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ٱبْنِى مِنْ أَهْلِى ﴾ [هود: ۴۵] کښې، يعنې او نوح ﷺ خپل رب ته نداء وکړه نو ويې ويل چې: ای زما ربه! بې شکه زما زوی زما د اهل څخه دی. چې ﴿ فَقَالَ ﴾ د ﴿ وَنَادَىٰ ﴾ دپاره تفصیل دي او بس.

ب. د ﴿ سَمِيعٌ ﴾ معنی داسې نه ده چې د طلاق اورېدونکی دی، بلکې معنی يې داسې ده:

اول. د وَدَاع او رخصت په وخت کښې د مېړه او ښځې خبرې اترې اوري، چې په سپکو سپورو خبرو سره جدا کېږي او که په انسانیت او شرافت سره.

دوهم: د ښځې سوال زاری يې هم واورېدلې او قبولې يې کړي چې د لانجې څخه يې خلاصه کړه.

دریم: د انتظار په موده کښې يې هم د دواړو خبرې اورېدلې دي چې کوم یوه د فساد خبرې کړې دي او کوم یوه د خیر.

څلورم: د دواړو په منځکښې چې هر چا د شیطانت خبرې کړې وي هغه يې هم اورېدلې دي او د اصلاح خبرې يې هم اورېدلې دي.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲٦۸، تفسیر المظهری ج۱ ص۲۹۳

پنځم: څلور مياشتې پخوا چې مېره د ايلاء كلمات استعمال كړي وه الله ﷻ اورېدلي دي چې د طلاق حكم يې وركړ، بل تازه طلاق ته يې حاجت نشته.

ج: د ايتونو مقتضى دا ده چې د ايلاء موده تحديد كړي ترڅو د جاهليت د زمانې رواج د منځه يوسي، كه طلاق واقع كېدل په قاضي پورې مربوط شي او د څلورو مياشتو څخه وروسته يې بندوبس نيول كېږي نو د ايلاء موده د تحديد څخه خارجېږي، ځكه چې:

قاضي به يا موجود نه وي، يا به عادل نه وي، يا به په حادثه خبر نه وي، يا به په نورو فيصلو باندې مشغول وي، يا به ښځه د مطالبې جرئت نه لري او موانع به موجود وي او يا به د نورو اسبابو د كبله د نومورې معلقې ښځې فيصله ډېره موده د تعليق په حالت باندې پاتې شي.

د: علاوه په دغو ټولو وجوهاتو باندې د شان نزول د رواياتو سره همدا خبره ډېره ښه مناسبه ښكاري چې د څلورو مياشتو تېرېدنه شرعاً طلاق وګڼل شي، نه دا چې بيا طلاق وركړي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٢٠ـ كه څوك وايي چې: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ وَلْيَفْعَلِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ»[١] يعنې: هر څوك چې په يو شي باندې قسم وكړي بيا د هغه شي څخه په غير په بل شي كښې خير وګوري نو د خپل قسم څخه دې كفاره وركړي او هغه كار دې وكړي چې په هغه كښې خير وي.

نو په كار وه چې د ايلاء په خاوندانو باندې د همدې حديث مطابق امر شوی وی چې ايلاء ماته كړي او كفاره وركړي، نه دا چې د څلورو مياشتو په داخل كښې به د دوی خبره فيصله شي.

مونږ وايو چې: دغسې حكم ځكه ورباندې ونه كړی شو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ښځو د تاديب دپاره په خينو وختونو كښې ايلاء ته ضرورت پېښېږي نو د ايلاء حكم استثنائي حيثيت لري.

هو! د څلورو مياشتو څخه د اضافه مودې مَخه ونيوله شوه ځكه چې د جنسي ارتباط څخه نور هم صبر كول په ښځو باندې ډېر مشكل تمامېږي، امكان لري چې بد اخلاقۍ ته لاس واچوي.

يوه عجيبه

٢١ـ أمير المؤمنين عمر بن الخطاب ﷺ د خپل خلافت په وخت كښې د مسلمانانو د حال پلټنې دپاره يوه شپه په دوره باندې وتلی وه، د يوه كور څخه يې د ښځې په اواز باندې څو ابيات واورېدل چې د ښځې پوره حسرت او زياته بې صبري يې تمثيلوله؛ يو بيت يې دا دی:

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ وَاسْوَدَّ جَانِبُه :: وَأَرَّقَنِي أَلَّا حَبِيْبَ أُلَاعِبُهْ[٢]

يعنې: دغه شپه ډېره اوږده شوه او څنډې يې راتورې شوې، او زه دې خبرې بې خوبه كړې يم چې انډيوال نشته تر څو خپله سات تېري ورسره وكړم.

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٤٨
(٢) السنن الكبرى للبيهقي ج٩ ص٥١

سبا خلیفه د نوموړي ښځي ځخه د دغو حسرتناکو اشعارو پوښتنه وکړه، نو هغې وویلې چې مېړه مې تا عراق ته د جهاد دپاره لېږلی دی او د سفر موده یې راباندې اوږده شوه

نو خلیفه نوري ښځي وروغوښتلې او پوښتنه یې ورڅخه وکړه چې څومره موده یوه ښځه د خپل مېړه ځخه صبر کولی شي؟ هغوی وویلې چې دوه میاشتې ښه صبر کولی شي، او په درې میاشتو کښې یې صبر کمېږي، او په څلورو میاشتو کښې یې صبر بالکل پای ته رسېږي

نو خلیفه د غازیانو د غزا موده څلور میاشتې وټاکله او د چا به چې څلور میاشتې په جهاد کښې تېرې شوې هغه به یې کور ته راغوښت او په ځای به یې بل مجاهد ورلېږه[۱]

افغان مجاهدین او د جهاد دوره

۲۲_ افغان مجاهدینو ته هم په کار دي چې په جهاد کښې د څلورو میاشتو ځخه زیات مسلسل وخت تېر نه کړي او هغه مجاهدین چې کور ودانې لري باید د نوموړې مودې د پوره کېدلو څخه وړاندې یو ځل د خپل کورکهول دوره وکړي او حال یې واخلي

﴿ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ قُرُوٓءٍ ۚ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِىٓ أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۚ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوٓا۟ إِصْلَٰحًا ۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ ﴾

[۲۲۸] او طلاق کړی شوې ښځې دې خپل ځانونه (د بل مېړه ځخه) د درې حیضونو په موده کښې منتظر کړي

او دوی ته حلاله نه ده چې هغه شی پټ کړي چې الله ﷻ د دوی په رحمونو کښې پیدا کړی وي (حیض یا ولد)، که دوی وي چې ربښتیا یې په الله ﷻ او په وروستنی ورځې باندې ایمان راوړی وي (نو دا کار به نه کوي)، او په همدغې موده کښې د دوی مېړونه د دوی د بېرته ورستنولو مستحق دي (د دوی خوښه وي او که نه)، که مېړونه یې د اصلاح او خیر نیت لري (نو دا کار دې وکړي)

او دوی (ښځو) لره په هغوی (مېړونو) باندې په شرعي چوکات کښې داسې حقوق دي لکه چې هغوی (مېړونو) لره په دوی (ښځو) باندې دي او خاص سړیو لره په دوی (ښځو) باندې درجه (فضیلت) دی.

او الله ﷻ غالب دی (د ارادې مخه یې څوک نه شي نیولی او) د حکمت خاوند دی

د مطلب خلاصه

کله چې مېړونو د ایلاء په صورت کښې څلور میاشتې تېرې کړې او ښځو ته یې مراجعه ونه کړه او ښځې شرعا طلاقې وګڼلې شوې او یا د ایلاء د سلسلې ځخه په غیر مېړونو ښځو ته طلاق ورکړ، نو په دواړو صورتونو کښې د ښځو فریضه ده چې

۱. تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۰۸، تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲٦۹

۱ـ خپل خانونه تر دري حیضونو پورې منتظر کړي او دوی ته جائزه نه ده چې د خپلې غصې د سړولو په غرض او یا د بل مطلب په بناء د دري حیضونو د تېرېدلو څخه وړاندې بل مېړه وکړي، او نه ورته دا حلاله ده چې دوی هغه څه پټ کړي چې الله ﷻ د دوی په رحمونو کښې خلق کړی دی او صفا حال ونه وایي. چې حیضونه یې تېر شوه او که پاتې دي؟، د طلاق ورکوونکي مېړه څخه په ګېډه باندې اولاد لري او که نه؟. دغــې رښتیا ویلو د ایمان غوښتنه ده.

۲ـ که دوی رښتیا په الله ﷻ او د قیامت په ورځې باندې ایمان راوړی وي نو د خپلو رحمونو په باره کښې به هم دروغ نه وایي او حال به نه پټوي ترڅو د پټوالي په صورت کښې یا د مېړونو څخه د زیاتې مودې نفقه ترلاسه کړي او یا ژر ژر دوهم مېړه ته خپل خانونه تیار کړي.

۳ـ لکه څنګه چې د ایلاء په موده کښې مېړونو استحقاق درلود چې ښځو ته بېرته رجوع وکړي همدارنګه د طلاق په صورت کښې هم مېړونه مستحق دي چې خپلو ښځو ته بېرته وروګرځي او د طلاق څخه صرف نظر شي. البته دغه کار هغه وخت صورت نیسي چې عدت نه وي تېر شوی، که دري حیضونه تېر شوه نو بیا د بېرته رجوع کولو استحقاق د لاسه ورکوي.

مګر مېړونو ته مناسب دي چې دغه کار په هغه وخت کښې وکړي چې د اصلاح اراده لري او غواړي چې ښځې د دربدرۍ څخه وژغوري، او که اصلاح یې پکښې مطلب نه وه او محض د ښځو د تکلیف کولو او ضرر رسولو مطلب یې وه ـکه څه هم رجوع یې شرعًا صحت لري ـ ورته مناسبه نه ده چې د ضرر په نیت ورته رجوع وکړي.

او دا څکه لکه څنګه چې ښځې په مېړونو باندې حقونه لري، مېړونه یې هم په ښځو باندې لري، نو کله چې سړي خپل حقونه پوره غواړي او په ضرر باندې نه راضي کېږي همدارنګه دوی ته په کار دي چې هغوی ته هم خپل حقوق ورکړي او ضرر ورته ونه رسوي.

۴ـ هو! داسې نه ده چې دوی دواړه ســمکي دي ترڅو کورنی ژوند د مشکلاتو سره مخامخ شي، بلکې نارینه وو لره په ښځو باندې فضیلت او بهتري شته چې سړي په هغو باندې رئیــسان دي او د کور واګې د دوی په لاس دي. دوی باید د خپل رجولیت او فضلیت د کبله د ښځو سره په وروورو خبرو باندې نیونه ونه کړي او ورته عفوه وکړي او باید چې د خپل ریاست څخه بده استفاده ونه کړي چې ظلم او تېري ته ملاوې وتړي او د ښځو په حقوقو باندې پښې کېږدي.

الله ﷻ په هر چا زورور او غالب دی، که کمزورې ښځې خپل حقوق نه شي اخستلی نو الله ﷻ به یې ورته واخلي او ظالمانو ته به جزا ورکړي.

۵ـ علاوه په دې، الله ﷻ دا هم کولی شوه چې واکداري یې ښځو ته ورکړې وی او سړي یې د هغوی د لاس لاندې کړي وی خو دا کار د حکمت غوښتنه نه وه او الله ﷻ د حکمت والا دی، نو باید چې سړي خپله واکداري د غرور او تکبر باعثه جوړه نه کړي.

توضیحات

۱ـ د "قُرُوْء" کلمه د "قُرْء" جمعه ده او "قُرْء" په عربي ژبه کښې په دوه معناوو باندې استعماله

شوې ده، چې یوه معنی یې حیض دی او بله معنی یې طهر دی[۱].

امام ابو حنیفه رحمة الله علیه ورځخه په دې مقام کښې حیض مرادوي او امام الشافعي رحمة الله علیه یې په طهر سره ترجمه کوي. د دواړو امامانو نقلي او عقلي دلایل کتابونو لیکلي دي[۲].

د اختلاف نتیجه یې دا ده چې په اول مذهب باندې د عدت د تېرېدنې دپاره د دریم حیض پوره کېدل ضرور دي، او په دوهم مذهب باندې محض په دریم حیض کښې شروع کول د عدت تېرېدنه ګڼله کېږي[۳]. مونږ په دې مقام کښې د دواړو امامانو د دلایلو د رانقلولو ضرورت نه وینو، که څوک شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ يَتَرَبَّصْنَ ﴾ کلمه خو د إخبار معنی ورکوي چې حاصل یې داسې کېږي چې طلاقې شوې ښځې تر درې حیضونو پورې بل مېړه ته انتظار وباسي. نو که بالفرض کومه یوه بې تقوی ښځه انتظار ونه باسي او بل مېړه وکړي نو د الله ﷻ په کلام کښې دروغ نه راځي؟.

مونږ وایو چې: دلته إخبار د امر په معنی سره دی یعنې الله ﷻ په دوی باندې امر کوي چې انتظار دې وباسي چې الله ﷻ ورته اجر او ثواب ورکړي، دغه انتظار د دوی عبادت دی.

د إخبار په صیغه باندې خکه اداء کړی شو چې په دغې طریقه کښې زیات تاکید راځي یعنې دوی په امر باندې دومره کلکې دي ته به وایې چې امر یې لا پخوا اجراء کړی دی.

او بل خکه چې عدت تېرېدنه د زنانه وو د اختیار پورې اړه نه لري. بالفرض که یوه ښځه د خپل مېړه د وفات یا طلاق څخه هیڅ خبره هم نه وي او عدت یې تېر شي نو بل عدت ورباندې نشته. که د امر په صیغه باندې ابتداءً عدت فرض شوی وی نو د ځینو خلکو خیال ته به ورغلي وی چې د عدت په تېرېدنه کښې به د ښځې علم او خبرتیا شرط وي.

عدت څه ته وایي؟

۳_ د "عِدَّة" کلمه د عدد څخه اخستله شوې ده چې د شمارولو معنی ورکوي.

اما په شریعت کښې "عِدَّة" د هغو شپو ورځو څخه عبارت دی چې د مېړه څخه جدا شوې ښځه په په هغو کښې بل مېړه نه شي کولی او که ویې کړي نو نکاح یې فاسده ده او صحت نه لري.

د جدائي اسباب

۴_ په لاندې اسبابو سره ښځه د مېړه څخه جدا کېږي[۴]:

الف: چې مېړه یې وفات شي.

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۷۰؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۳۴
(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۳۱؛ تفسیر المظهري ج۱ ص۳۹۵
(۳) تفسیر البغوي ج۱ ص۲۰۴
(۴) فتح القدیر شرح الهدایه ج۴ ص۳۰۷

ب: چې طلاق ورکړي او يا د مېړه کړنلاره شرعًا طلاق وګڼل شي، لکه د ايلاء صورت.
ج: چې شريعت يې په جدا کېدلو باندې حکم وکړي مګر طلاق يې نه ګڼي، مثلًا:
اول: چې د دوی دواړو څخه يو کس مرتد شي، العياذ بالله.
دوهم: چې نکاح يې فاسده وي لکه په عدت کښې چې يې نکاح کړې وي.
دریم: چې ښځه د وروکتوب په حالت کښې د پلار او يا نيکه څخه په غير بل چا په نکاح ورکړې وي او کله چې بالغه شي مېړه خوښ نه کړي. دغه سبب ته خيار البلوغ وايي.
څلورم: چې د سړي ښځه وينځه وي او ازاده شي او بيا خپل مېړه خوښ نه کړي، چې دغه سبب ته خيار العتق وايي.

د عدت په اعتبار د ښځو ډولونه

۵ـ د عدت په اعتبار سره زنانه په لاندې ډولونو وېشلې کېږي[۱]:
الف: چې مېړه يې وفات شي او حمل ونه لري يعني اميدواره نه وي. نو د دې عدت څلور مياشتې او لس ورځې دي، چې د [البقرة:۲۳۴] ايت کښې بيان شوي دي.
ب: چې ښځه اميدواره وي. نو د دې عدت د حمل په وضعه کولو يعني د اولاد په تولد باندې خاتمه پيدا کوي که څه هم څو ورځې او يا څو ساته پکښې تېر شي، چې د [الطلاق:۴] ايت کښې بيانېږي، برابره خبره ده چې په هر سبب باندې د مېړه څخه جدا شوې وي.
ج: چې د وفات څخه په غير په بل سبب سره جدا شي خو د حيض والا ښځه وي. نو د دغې ښځې عدت په همدې ايت کښې چې سمدستي د بحث لاندې دی بيان شوی دی، چې په درې حيضونو باندې پوره کېږي.
د: چې په همدغه صورت کښې ښځه د حيض خاونده نه وي چې يا بالکل ورباندې حيض نه ورځي او يا د حيض وخت ته نه وي رسېدلې او يا يې د زوړالي د کبله د حيض څخه تمه قطعه شوې وي. په دې ټولو صورتونو کښې يې عدت په درېوو مياشتو باندې تېرېږي، لکه چې د [الطلاق:۴] ايت کښې پوره بيان شوی دی.
هـ: چې ښځې ته طلاق ورکړی شي په داسې حال کښې چې نه واده شوې وي او نه ورسره خپل مېړه د اعتبار وړ خلوت کړی وي چې د فقهې په کتابونو کښې ذکر دي. نو په دغې ښځې باندې هيڅ عدت نشته او د طلاق د ورکولو سره سمه حق لري چې بل مېړه وکړي، لکه چې د [الأحزاب: ۴۹] ايت کښې بيانېږي.

سوال جواب

٦ـ که څوک وايي چې: په جدا شوې ښځې باندې خو د دې کبله عدت پوره کول لازم شوي دي چې څرګنده شي چې د پخواني مېړه څخه يې په ګېډه باندې څه حمل پاتې نه وي. نو څرنګه چې دغه

---

(۱) تفسير تيسير الرحمن ج۱ ص۸۲

مطلب په یوه حیض باندې هم ښکاره کېږي نو په درې حیضونو کښې څه حکمت دی چې د عدت دپاره ضرور ګڼل شوي دي، علاوه په دې خینې ښځې د حمل احتمال هم نه لري لکه صغیره، نو په هغې باندې په کوم منظور عدت تېرېدنه ضرور ګڼله شوې ده؟.

مونږ وایو چې: په عدت کښې د ډېر حکمتونه نغښتي دي خو دا ضرور نه ده چې په یوه عدت کښې دې ټول حکمتونه موجود وي، که بعضې پکښې تحقق لري هم کفایت کوي.

د عدت د حکمتونو څخه دغه لاندې د مثال په توګه ولولئ:

الف: ترڅو په یقین سره معلومه شي چې د پخواني مېړه د پلوه حامله نه ده او یقین هله راځي چې درې حیضه ورباندې تېر شي، یو یا دوه یقین نه فائده کوي ځکه چې احتمال شته چې هغه استحاض وي خو ښځې ورباندې د حیض ګومان کړی وي چې نسبونه د اختلاط او ګډوډۍ څخه په امان وساتل شي[1].

ب: ترڅو د اولني مېړه احترام په ځای شي، هسې نه چې نن د یوه مېړه څخه خلاصه شي او سبا یې بل کړی وي.

ج: ترڅو مېړه او ښځې ته فرصت ورکړی شي چې د جدا کېدلو مخه پخپله ونیسي او بل عقد ته یې حاجت پاتې نه شي. که بالفرض د طلاق سره سمه ترې جدا کېدلی نو د مراجعې حق به یې هم نه درلودلی بلکې د عدت په تشریع کښې د مېړه دپاره د رجوع کولو غټ فرصت موجود دی[2].

"بُعُولَة" څه معنی؟

۷_ د "بُعُولَة" کلمه د "بَعْل" جمعه ده او "بَعْل" ډېرې معناوې لري لکه سید، مالک، مباشرت کوونکی او داسې نور[3].

په دې مقام کښې الله ﷻ د مېړونو څخه په "بُعُولَة" سره تعبیر وکړ ترڅو مېړونه رجوع کولو ته ترغیب کړي او هم زنانه وهڅوي چې د مېړونو د زړونو د میلان دپاره په خپله وضعه کښې څه نرمښت ښکاره کړي ځکه چې د دوی مېړونه لا تر اوسه د دوی مالکان او بُعولة ګڼل کېږي.

د جاهلیت د زمانې طلاقونه

۸_ د جاهلیت په زمانه کښې د طلاقونو حد او اندازه معلومه نه وه، یوه مېړه به کولی شو چې آن تر زرو طلاقونو پورې ورکړي ځکه چې هغوی ټول طلاقونه رجعي ګڼل، یو طلاق به یې ورکړ او ښځه به یې په عدت تېرولو باندې مشغوله کړه خو چې عدت به یې ختمېدلو ته نژدې شو بېرته به یې ورته رجوع وکړه او بیا به یې نوی طلاق ورکړ. دغه وضعیت هیڅ انتهاء نه درلودله[4].

---

(۱) تفسیر المراغي ج۲ ص۱۶۵

(۲) تفسیر المنار ج۲ ص۳۷۴

(۳) تفسیر القرطبي ج۳ ص۱۲۰، تفسیر البغوي ج۱ ص۲۰۵

(۴) التفسیر الکبیر ج۶ ص۱۰۲، حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۱ ص۵۳۵؛ تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۷۱

د اسلام په ابتداء کښې مسلمانانو هم په همدې دود او دستور باندې عمل درلود تر دې چې يوې مسلمانې ښځې نبي کريم ﷺ ته د خپل مېړه د لاسه شکايت وراندې کړ[1]، نو الله ﷻ د يو طرفه د طلاقونو عدد او شمار تر درېوو پورې منحصر کړ لکه چې په راتلونکې ايت شريف کښې بيانېږي، او د بله طرفه يې د رجوع کولو فرصت تر دوه طلاقونو پورې منحصر کړ، لکه چې په همدې ايت شريف کښې ورته اشاره شوې ده.

د رجوع کولو طريقه

۹ـ د امام الشافعي رحمه الله په نزد رجوع کول يوازې په ژبه باندې صورت نيسي او په عمل باندې صحت نه لري لکه څنګه چې نکاح صرف په ايجاب او قبول باندې انعقاد مومي او په عمل باندې نه منعقده کېږي.

امام أبو حنيفه رحمه الله وايي چې ترڅو پورې چې عدت نه وي تېر شوی پخوانی نکاح باقي ده، نو رجوع کول لکه څنګه چې په قول باندې صورت نيسي همدارنګه په فعل باندې هم تحقق مومي، چې يا ورسره جنسي ارتباط قائم کړي او يا په شهوت سره لاس وروړي او داسې نور. د همدې کبله يې د مېړونو څخه په "بُعُولَة" سره تعبير وکړ يعنې چې تر اوسه لا د مالکيت څخه نه دي خارج شوي او رياست يې لا باقي دی[2].

سوال جواب

۱۰ـ که څوک وايي چې: د ايت شريف څخه معلومېږي چې رجوع کول په اصلاحي نيت پورې مشروط دي که د چا دغه نيت نه وي نو بايد چې رجوع يې صحت ونه لري؟

مونږ وايو چې: د ټولو علماوو کرامو په دې خبره باندې اجماع ده چې اصلاحي نيت د رجوع کولو په صحت باندې څه تاثير نه اچوي[3]، ځکه چې په زړونو باندې يوازې الله ﷻ پوهېږي او بس. نو په دنيا کښې شرعي احکام په داسې شرطونو باندې نه شي مشروط کېدلی.

شايد چې د ﴿ إِنْ أَرَادُوٓا۟ إِصْلَٰحًا ﴾ کلمات به الله ﷻ د دې دپاره نازل کړي وي چې ترڅو په عدت کښې د هغه اوږدوالي مخه ونيسي چې په درې طلاقونو کښې يې هم امکان درلود او ترڅو مېړونه ترغيب کړي چې د اصلاحي نيت څخه په غير دغه کار ته اقدام ونه کړي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ ﴾ کلمه خو عامه ده د هر ډول طلاق خاوندانې ښځې پکښې داخلېږي نو په کار دي چې هرې يوې ته رجوع کول هم صحت ولري ځکه چې په ﴿ وَبُعُولَتُهُنَّ ﴾

(۱) تفسير القاسمي ج۳ ص۲۲۷

(۲) تفسير المظهري ج۱ ص۲۹۸

(۳) روح المعاني ج۲ ص۱۳۴؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۱ ص۵۲۵

کښې همدغې عامې کلمې ته ضمير راجع دی؟
مونږ وايو چې: که په قرآن کريم کښې ځينې نور ايتونه په دې باره کښې نه وی نازل شوي نو هرې يوې مطلقې ته به رجوع کولو صحت درلودی، مګر د [الأحزاب:۴۹] ايت ناواده مطلقه ښځه د دې حکم څخه وباسي ځکه چې په دې باندې عدت نشته او د رجوع کولو دپاره د عدت موجوديت ضرور دی او د همدې سورت راتلونکی [۲۳۰] ايت ورڅخه د دريو طلاقونو خاوندانې ښځې ويستلې دي او د جاهليت د زمانې ناکاره رواج ته يې خاتمه ورکړې ده.

د ښځو حقونه په مېړونو باندې

۱۲ـ د ښځو د حقوقو څخه په دې مقام کښې لاندې حقوق د مثال په توګه ولولئ:
الف: بايد چې مېړونه ورسره ښه ګوزاره وکړي: [النساء: ۱۹].
ب: بايد چې د طلاق په حالت کښېورباندې عدت اوږد نه کړي: [البقرة: ۲۳۱].
ج: بايد چې جامه او نفقه د خپلې وسې په اندازه ورکړي: [البقرة: ۲۳۳].
د: بايد چې مهر ورکړي او چل او فريب ورسره ونه کړي: [النساء: ۴].
هـ: بايد چې ورکړی شوی مهر ترې د طلاق په بدل کښې بې ضرورته بېرته وانخلي: [البقرة:۲۲۹].
و: بايد د ښځو د تعدد په صورت کښې هرې يوې ته خپل نوبت پوره ورکړي: [النساء: ۱۲۹].

د مېړونو حقوق په ښځو باندې

۱۳ـ په دې مقام کښې د مېړونو د حقوقوڅخه لاندې څو مثالونه ولولئ:
الف: بايد چې ښځه د خپل مېړه په غياب کښې د هغه په کورکهول باندې حفاظت وکړي: [النساء: ۳۴].
ب: بايد د خپل مېړه امارت ومني او اطاعت يې وکړي: [البقرة: ۲۲۸].
ج: مېړه حق لري چې تر څلورو ښځو پورې نکاح کړي او ښځه وربانديې د اعتراض کولو حق نه لري: [النساء: ۳].
د: د فراق په حالت کښې بايد ښځه عدت تېر کړي چې د مېړه احترام يې په ځای شي او د ده کرل شوی زراعت بل چا ته انتقال نه شي: [البقرة: ۲۸۸].
هـ: طلاق، رجعت، په سفر باندې بېول، خپل کور ته را انتقالول او داسې نور ټول د مېړونو حقوق دي چې په شريعت کښې خای په خای بيان شوي دي.

په همدې ځای باندې د الله ﷻ په مرسته او توفيق اول توک پای ته ورسېد.

د لومړي ټوک
محتویات

